

Τίτλος Διδακτορικής
Διατριβής

**Χρήση και Κατάχρηση της
Διαδικαστικής Δικαιοσύνης στη
διαχείριση κοινωνικών και πολιτικών
κρίσεων**

Συγγραφέας

Ιωάννα Κασιώτη

Επιστημονικός υπεύθυνος
υποέργου (υποέργο 22)

Γεράσιμος Προδρομίτης

Λοιπά μέλη συμβουλευτικής
επιτροπής

Στάμος Παπαστάμου
Ξένια Χρυσοχόου

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΕΠΕΑΕΚ

ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ
ΣΥΓΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΣΤΗΝ ΚΟΡΥΦΗ
Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
Εκπαίδευσης και Αρχικής
Επαγγελματικής Κατάρτισης

Η παρούσα διδακτορική διατριβή εκπονήθηκε στα πλαίσια του έργου:

**Γ ' ΚΠΣ - ΕΠΕΑΕΚ II
«ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ: ΥΠΟΤΡΟΦΙΕΣ ΕΡΕΥΝΑΣ
ΜΕ ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΑ ΣΤΗ ΒΑΣΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ »**

ΜΕΤΡΟ 2.2 «Αναμόρφωση Προγραμμάτων Σπουδών –
Διεύρυνση Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης»

Ενέργεια 2.2.3 «Προγράμματα Μεταπτυχιακών Σπουδών -
Έρευνα - Υποτροφίες»

Κατηγορία Πράξεων 2.2.3.β. «Υποτροφίες Έρευνας με προτεραιότητα στη Βασική Έρευνα»

Έργο συγχρηματοδοτούμενο 75% από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (ΕΚΤ)

Στον πατέρα μου, Σπύρο,
τον πιο εφευρετικό, φιλομαθή και ελεύθερο άνθρωπο που γνωρίζω.
Στη μητέρα μου, Ελένη, πάντα ακαταπόνητη.
Και στους δύο με πολλή ευγνωμοσύνη και βαθιά εκτίμηση.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντά μου, Επίκουρο Καθηγητή Γ. Προδρομίτη, για τη σταθερή υποστήριξη και ενθάρρυνσή του σε όλη την πορεία της διατριβής, αλλά και για το ειλικρινές ενδιαφέρον του σε κάθε προσωπική μου δυσκολία.

Θα ήθελα, επίσης, να ευχαριστήσω τον Καθηγητή Σ. Παπαστάμου. Του χρωστάω πολλά και, πάνω από όλα, την αγάπη μου για την Κοινωνική Ψυχολογία, που μου την ενέπνευσε πολύ πριν γνωρίσω τον ίδιο, μέσα από τα βιβλία του, και την καλλιέργησε, δίνοντάς μου την ευκαιρία να συμμετάσχω σε πολλές συναρπαστικές ερευνητικές και εκπαιδευτικές δραστηριότητες. Σε αυτές γνώρισα μερικούς σπουδαίους Κοινωνικούς Ψυχολόγους και κάποιους από τους πιο αγαπημένους μου φίλους.

Ευχαριστώ, ακόμη, την Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Ξ. Χρυσοχόου, για τις πάντοτε ουσιαστικές και πολύ κατατοπιστικές παρατηρήσεις της.

Περιεχόμενα

	Σελίδα
Τόμος Α	
Εισαγωγή	
Κεφάλαιο 1: Μία Σύντομη Ανασκόπηση της Κοινωνιοψυχολογικής Γραμματείας για τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη	1
1.1. Η Δικαιοσύνη ως Αντικείμενο Διερεύνησης της Ψυχολογίας. Θεωρητικά Μοντέλα για τη Δικαιοσύνη	1
1.1.1. Η Σχετική Αποστέρηση (Relative Deprivation)	1
1.1.2. Η Διανεμητική Δικαιοσύνη	5
1.2. Η Διαδικαστική Δικαιοσύνη	13
1.2.1. Μία νέα εννοιολογική κατασκευή για μία υποκειμενική πραγματικότητα	13
1.2.2 Οι Συνιστώσες της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης	15
1.2.3. Μικρο και Μάκρο Διαδικαστική Δικαιοσύνη	22
1.2.4. Γιατί είναι σημαντική η Διαδικαστική Δικαιοσύνη; Θεωρητικά Μοντέλα σχετικά με το «Κίνητρο για τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη»	26
1.2.5. Προσπάθειες Σύνδεσης των Θεωρητικών Μοντέλων της Διαδικαστικής και της Διανεμητικής Δικαιοσύνης	45
1.2.6. Οι Προεκτάσεις της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης στον εργασιακό χώρο	53
1.2.7. Οι Κοινωνικοπολιτικές Προεκτάσεις της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης	58
1.2.8. Η Κατάχρηση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης	68
Κεφάλαιο 2: Πέντε Πειραματικές Μελέτες για την <i>όχι και τόσο αθώα</i> Διαδικαστική Δικαιοσύνη: Η προβληματική μας	76
Κεφάλαιο 3: Μερικές Μεθοδολογικές Σημειώσεις	86
Κεφάλαιο 4: Αλληλεπίδραση διαδικασιών και αποτελεσμάτων. Μία δίκαιη και μία δικαιότερη διαδικασία	96
Πείραμα 1: Θέσεις για την Ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση: ο Ρόλος της Διαδικασίας Λήψης Απόφασης, του Αναμενόμενου Αποτελέσματός της και της Ισχύος της Εθνικής Ταύτισης των Συμμετεχόντων	
Κεφάλαιο 5: Επίδραση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης στις εκτιμήσεις για το δίκαιο. Προσδιοριστικοί παράγοντες του κοινωνικά εκφορτιστικού της ρόλου	145
Πείραμα 2 Ο Ρόλος του Κοινωνικού Διαλόγου στη Μείωση των Κοινωνικών Αντιδράσεων: Έχει μεγαλύτερη σημασία ο διάλογος όταν η αδικία είναι μεγαλύτερη;	
Πείραμα 3 Μαζικές Απολύσεις και Σχετικές Εκτιμήσεις των Παρατηρητών: Ο Ρόλος της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, της Κατηγοριακής Υπαγωγής και του Επαγγελματικού-Κοινωνικού Status των Θυμάτων	182

Πείραμα 4 Θέσεις για τη Μεταρρύθμιση του Ασφαλιστικού Συστήματος: ο Ρόλος της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, της Ευαισθητοποίησης ως προς το Ενδεχόμενο Κατάχρησής της και η σημασία της πολιτικής τοποθέτησης.	232
Κεφάλαιο 6: Άδικες διαδικασίες και δίκαια αιτήματα. Ο διπλός δεσμός μέσου-σκοπού Πείραμα 5: Φοιτητικές Διεκδικήσεις και Διαδικασίες Λήψης των Φοιτητικών Αποφάσεων: Η Παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης ως Παράγοντας Υπονόμευσης του Φοιτητικού Αγώνα	260
Κεφάλαιο 7: Συμπεράσματα	291
Τόμος Β	
Αποτελέσματα Στατιστικών Αναλύσεων	1
Βιβλιογραφία	213
Γλωσσάρι	242

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία συνοψίζει τα αποτελέσματα μίας ερευνητικής προσπάθειας στόχος της οποίας ήταν η μελέτη των κοινωνικών και πολιτικών προεκτάσεων της τήρησης ή της παραβίασης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, καθώς και ορισμένων παραμέτρων που διαμεσολαβούν και καθορίζουν τις προεκτάσεις αυτές.

Η Διαδικαστική Δικαιοσύνη συνιστά εδώ και αρκετές δεκαετίες ένα προνομιακό αντικείμενο έρευνας για τους Κοινωνικούς Ψυχολόγους που μελετούν τη διαμόρφωση εκτιμήσεων για τη Δικαιοσύνη. Οι σχετικές εμπειρικές μελέτες είναι πολυάριθμες και η θεωρητική παραγωγή πλούσια, αν και, όπως θα διαπιστώσει ο αναγνώστης στη συνέχεια, οι περισσότεροι ερευνητές αντιμετωπίζουν τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη ως πολιτικά αθώα, ουδέτερη ή, εξ ορισμού, ευεργετική και αναγκαία. Η παρούσα εργασία εδράζεται σε μία θεώρηση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης ως έμπλης πολιτικής σημασίας και, συχνά, σκοπιμότητας. Ειδικότερα, εδράζεται στην ιδέα ότι η υιοθέτηση δίκαιων διαδικασιών συχνά αποσκοπεί απλώς στην άμβλυνση των αντιδράσεων απέναντι στην κοινωνική αδικία και ότι η ενεργοποίηση της έννοιας της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης και η στηλίτευση της παραβίασής της συχνά υποκρύπτει απλώς μία προσπάθεια μείωσης της κοινωνικής στήριξης για ενέργειες που αποβλέπουν στην υλοποίηση δίκαιων στόχων.

Ασφαλώς, δεν διατεινόμαστε ότι η Διαδικαστική Δικαιοσύνη στοχεύει αποκλειστικά ή οδηγεί αναπόφευκτα στην αποδοχή άδικων αποφάσεων και άδικων κοινωνικών διευθετήσεων, ούτε ότι η παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης καταγγέλλεται απλώς για να υπονομευτούν θεμιτές διεκδικήσεις. Εντούτοις, οι δύο αυτές συμπληρωματικές και έμφορτες πολιτικής σημασίας λειτουργίες φαίνεται ότι επιτελούνται πολύ συχνότερα από ό,τι είναι δυνατό να συναχθεί από τη σχετική γραμματεία. Μέσω των πειραμάτων που παρουσιάζονται στη συνέχεια, επιχειρήσαμε να διερευνήσουμε την πολιτική λειτουργία της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης και ορισμένους εκ των παραγόντων που θεωρούμε ότι επιδρούν στην «αποτελεσματικότητά» της.

Η εργασία αυτή δομείται σε επτά κεφάλαια. Στο πρώτο από αυτά, επιχειρείται μία σύντομη ανασκόπηση της Κοινωνιοψυχολογικής γραμματείας για τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη και μία αποσαφήνιση των όρων και των εννοιολογικών εργαλείων του πεδίου. Στόχος είναι η σκιαγράφηση των βασικών αξόνων μελέτης

που δύναται να διακριθούν στη γραμματεία της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης και ο σχολιασμός των βασικών θεωρητικών προσεγγίσεων που επικράτησαν κατά καιρούς σε αυτή.

Στο δεύτερο κεφάλαιο αναπτύσσεται η προβληματική στην οποία στηρίζεται η ερευνητική μας προσπάθεια και η οποία συνέχει τα πειράματα που διενεργήθηκαν. Ακολούθως, παρατίθενται ορισμένες μεθοδολογικές σημειώσεις που αφορούν κυρίως στην επιλογή διεξαγωγής πειραματικών ερευνών πεδίου, την επικέντρωσή μας στην σκοπιά του τρίτου (του παρατηρητή) για τις περιγραφόμενες καταστάσεις και την εισαγωγή εξαρτημένων μεταβλητών που δεν περιορίζονται σε εκτιμήσεις περί Διαδικαστικής και Διανεμητικής Δικαιοσύνης.

Στο επόμενο κεφάλαιο παρουσιάζεται το πρώτο μας πείραμα, όπου, με αφετηρία μία μακρά σχετική ερευνητική παράδοση, εξετάζουμε την αλληλεπίδραση των τηρούμενων διαδικασιών και των παραγόμενων αποτελεσμάτων κατά τη διαμόρφωση εκτιμήσεων. Δεν συγκρίνουμε, όμως, τις προεκτάσεις της εφαρμογής μίας δίκαιης και μίας άδικης διαδικασίας, αλλά εκείνες της εφαρμογής μίας «δίκαιης» και μίας «δικαιότερης» διαδικασίας λήψης μίας πολιτικής απόφασης.

Το δεύτερο πείραμα, το πρώτο του κεφαλαίου που αφορά στην κοινωνικά εκφορτιστική λειτουργία της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης και στους παράγοντες που τη διευκολύνουν ή τη δυσχεραίνουν, εξετάζει την αλληλεπίδραση των διαδικασιών και των αποτελεσμάτων κατά τη διαμόρφωση εκτιμήσεων για το δίκαιο των αποφάσεων μίας αρχής, με αναφορά, τώρα, σε ένα άδικο και ένα ακόμη πιο άδικο αποτέλεσμα.

Μετά την προσπάθεια ανάδειξης της σημασίας χαρακτηριστικών της κατάστασης, όπως είναι το μέγεθος της επιχειρουμένης αδικίας, η επόμενη πειραματική μελέτη εξετάζει την «αποτελεσματικότητα» της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, ως στρατηγικής μετριασμού των δυσμενών εκτιμήσεων ενώπιον μίας άδικης απόφασης, σε σχέση με ζητήματα κοινωνικής ταυτότητας των θυμάτων και των «παρατηρητών» της αδικίας. Έτσι, ο ρόλος των τηρούμενων διαδικασιών εξετάζεται σε σχέση με το status και την υπαγωγή των θυμάτων στην εθνική ενδοομάδα ή εξωομάδα.

Άλλωστε, η ανάδειξη ενός ακόμη παράγοντα που επηρεάζει τις συνέπειες της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης ως προς την αποδοχή άδικων αποφάσεων και ιδεολογικών θέσεων των κυρίαρχων ομάδων είναι ο στόχος και του τελευταίου πειράματος αυτού του κεφαλαίου. Εδώ, μελετάται ο ρόλος της ευαισθητοποίησης

των παρατηρητών απέναντι στο ενδεχόμενο τήρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης από τις αρχές αποκλειστικά για να αποσοβηθεί ο κίνδυνος κοινωνικών αντιδράσεων απέναντι σε άδικες αποφάσεις τους. Μελετάται, εξάλλου, ο ρόλος της χρονικής στιγμής αυτής της ευαισθητοποίησης σε σχέση με το χρόνο παροχής της πληροφόρησης για την τηρούμενη από τις αρχές διαδικασία.

Μετά την προσέγγιση της «νομιμοποιητικής» λειτουργίας της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης σε σχέση με την ένταση της επιχειρούμενης αδικίας, ζητήματα κοινωνικής ταυτότητας, καθώς και την ευαισθητοποίηση των παρατηρητών απέναντι στο ενδεχόμενο κατάχρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης από τις αρχές, το ενδιαφέρον μετατίθεται στις συνέπειες της παραβίασης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης σε περιπτώσεις δίκαιων επιδιώξεων. Έτσι, στο πέμπτο πείραμα εξετάζονται οι επιπτώσεις της παραβίασης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης για τη θεμιτότητα μίας διεκδίκησης που φέρεται να χαίρει καθολικής αποδοχής. Μελετάται η σημασία του είδους της παραβίασης καθώς και του στόχου που επιδιώκεται, ο οποίος αφορά είτε σε διατήρηση κεκτημένων δικαιωμάτων είτε σε μικρή ή μεγάλη διεύρυνσή τους.

Το τελευταίο κεφάλαιο, αυτό των Συμπερασμάτων, συνοψίζει τα κύρια ευρήματα των πειραμάτων μας και τη σημασία που θεωρούμε ότι έχουν για την Κοινωνική Ψυχολογία της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης. Περιλαμβάνει, επίσης, κάποιες προτάσεις για περαιτέρω συνέχιση της έρευνας για το ρόλο της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης.

Κεφάλαιο 1: Μία Σύντομη Ανασκόπηση της Κοινωνιοψυχολογικής Γραμματείας για τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη

1.1. Η Δικαιοσύνη ως Αντικείμενο Διερεύνησης της Ψυχολογίας.

Θεωρητικά Μοντέλα για τη Δικαιοσύνη

Όπως παρατηρούν οι Tyler & Smith (1998), οι Κοινωνικοί Ψυχολόγοι δεν αναζητούν αντικειμενικά κριτήρια για την αξιολόγηση και τον καθορισμό της δίκαιης συμπεριφοράς (όπως κάνουν οι φιλόσοφοι), αλλά επιδιώκουν να κατανοήσουν πώς οι άνθρωποι καταλήγουν σε συμπεράσματα για το βαθμό στον οποίο κάτι είναι δίκαιο ή άδικο. Ενδιαφέρονται για το υποκειμενικό βίωμα, τους παράγοντες που το καθορίζουν και τις συνέπειές του για τα συναισθήματα και τη συμπεριφορά των ατόμων. Αναγνωρίζουν ότι τα πρότυπα της δικαιοσύνης αποτελούν μία κοινωνικά κατασκευασμένη πραγματικότητα και προσπαθούν να κατανοήσουν την κοινωνική δυναμική μέσω της οποίας οι εκτιμήσεις περί δίκαιου δημιουργούνται, διατηρούνται και αλλάζουν.

Οι εκτιμήσεις για το «δίκαιο» αποτελούν κοινωνικές εκτιμήσεις καθοριστικής σημασίας για τα συναισθήματα, τις στάσεις και τη συμπεριφορά των ανθρώπων κατά την αλληλεπίδρασή τους με άλλους. Όπως επισημαίνουν οι Tyler & Smith (1998, σελ. 595), «η κοινωνική δικαιοσύνη είναι σημαντική για τους ψυχολόγους επειδή η υποκειμενική εμπειρία δικαιοσύνης ή αδικίας έχει σημαντικές συνέπειες στο επίπεδο των στάσεων και της συμπεριφοράς».

1.1.1. Η Σχετική Αποστέρηση (Relative Deprivation)

Η ανάπτυξη του θεωρητικού μοντέλου της Σχετικής Αποστέρησης είναι προϊόν της έρευνας που διενεργήθηκε κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου σε Αμερικανούς στρατιώτες (Merton & Kitt, 1950; Stouffer et al., 1949: Αναφέρονται από τους Tyler & Smith, 1998). Διαπιστώνοντας ότι μέλη της αεροπορίας με πολλές προαγωγές ήταν πιο δυσαρεστημένα από το σύστημα προαγωγών από ό,τι στρατονόμοι με λιγότερες προαγωγές, οι ερευνητές υπέθεσαν ότι η ομάδα σύγκρισης που επέλεξαν οι μεν και οι δε είχε καθοριστική σημασία. Υπέθεσαν, ειδικότερα, ότι οι πρώτοι συνέκριναν τους εαυτούς τους με άλλα μέλη της αεροπορίας και αισθάνονταν δυσαρεστημένοι επειδή γνώριζαν συναδέλφους τους που προάγονταν γρηγορότερα, ενώ οι δεύτεροι με δικούς τους συναδέλφους, σε μία υπηρεσία όπου οι προαγωγές δεν ήταν πολύ συχνές, και έτσι αισθάνονταν ικανοποιημένοι επειδή η εξέλιξη της καριέρας τους συντελούνταν με τον ρυθμό με τον οποίο εξελισσόταν

και η σταδιοδρομία των άλλων. Ερμηνεύοντας τα προαναφερθέντα ευρήματα, οι ερευνητές συμπεράναν ότι η ικανοποίηση ενός ατόμου από ένα αποτέλεσμα που το αφορά δεν είναι απλώς συνάρτηση των αντικειμενικών χαρακτηριστικών του αποτελέσματος. Φαίνεται ότι οι άνθρωποι αξιολογούν ένα αποτέλεσμα συγκρίνοντάς το με τα αποτελέσματα που λαμβάνουν άλλοι άνθρωποι, έχοντας στο νου τους ένα μοντέλο για το «τι δικαιούνται» (τι «αξίζουν») σε σχέση με τους άλλους.

Πολλοί είναι εκείνοι που επισημαίνουν ότι η έννοια της Σχετικής Αποστέρησης προσφέρει έναν «κομψό» και οικονομικό τρόπο με τον οποίο μπορούμε να ερμηνεύσουμε γιατί άνθρωποι που λαμβάνουν αντικειμενικά λιγότερα είναι συχνά πιο ικανοποιημένοι από άλλους που λαμβάνουν αντικειμενικά περισσότερα¹, όπως προκύπτει, για παράδειγμα, από έρευνες οι οποίες δείχνουν ότι υπάρχει πολύ μικρή συσχέτιση εισοδήματος και ικανοποίησης από αυτό (π.χ. Strumpel, 1976, αναφέρεται από τους Tyler & Smith, 1998). Το μοντέλο της Σχετικής Αποστέρησης μπορεί, επίσης, να ερμηνεύσει γιατί είναι συνήθως τα πιο ευνοημένα μέλη μίας ομάδας που βρίσκεται σε δυσμενή θέση εκείνα τα οποία συμμετέχουν σε συλλογικές ενέργειες κοινωνικής διαμαρτυρίας και εξεγέρσεις, κι όχι τα μέλη που βρίσκονται στη δυσμενέστερη κατάσταση (Gurin & Epps, 1975; Pettigrew, 1972: αναφέρονται από τους Tyler & Smith, 1998). Τα μέλη της ομάδας τα οποία είναι σε ευνοϊκότερη θέση είναι πιο πιθανό να προβαίνουν σε υποκειμενικές κοινωνικές συγκρίσεις με μέλη των πιο ευνοημένων κοινωνικών ομάδων (Taylor & Moghaddam, 1987).

Το μοντέλο της Σχετικής Αποστέρησης έχει προταθεί (Tyler & Smith, 1998) και ως μία πιθανή ερμηνεία για τις κοινωνικές αναταραχές της δεκαετίας του '60 στις ΗΠΑ οι οποίες έπονταν μίας περιόδου βελτίωσης της οικονομικής και πολιτικής κατάστασης για διάφορες μειονότητες. Συγκεκριμένα, υποστηρίζεται ότι η εμπειρία των αυξημένων δικαιωμάτων δημιουργεί νέα πρότυπα σύγκρισης και προσδοκίες στους ανθρώπους που βρίσκονται σε δυσμενή θέση, μεταβάλλοντας αυτό που θεωρείται αποδεκτό. Μετά από μία περίοδο βελτίωσης οι άνθρωποι προσδοκούν συνεχιζόμενη βελτίωση. Όταν ο ρυθμός βελτίωσης επιβραδύνεται, δημιουργώντας ένα χάσμα ανάμεσα στις προσδοκίες των ανθρώπων και την πραγματικότητα, το βίωμα της αδικίας και η έλλειψη ικανοποίησης επιτείνονται και είναι πιθανό να ξεσπάσουν αναταραχές. Η σύνδεση της σχετικής αποστέρησης με την πολιτική και την κοινωνική αναταραχή έχει απασχολήσει πολλούς ερευνητές (π.χ. Crosby, 1982, 1984; Masters & Smith, 1987; Olson, Herman, & Zanna, 1986).

Η επιλογή του αντικειμένου σύγκρισης κατέχει κεντρική θέση στα μοντέλα της Σχετικής Αποστέρησης, καθώς φαίνεται ότι το ίδιο αντικειμενικό αποτέλεσμα ενδέχεται να

¹ Πολύ κοντά στο ερώτημα αυτό βρίσκεται το ερώτημα το οποίο επιχειρούν να απαντήσουν σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις όπως η Θεωρία της Δικαιολόγησης του Συστήματος (π.χ. Jost & Banaji, 1994), στην οποία θα αναφερθούμε στη συνέχεια: γιατί οι μη προνομιούχοι δεν εκφράζουν δυσαρέσκεια απέναντι στο σύστημα κοινωνικής ανισότητας που τους επιφυλάσσει τη δυσμενή τους θέση;

προκαλέσει ικανοποίηση ή δυσαρέσκεια, ανάλογα με το αντικείμενο σύγκρισης που επιλέγεται για να αξιολογηθεί το αποτέλεσμα². Όπως σημειώνουν οι Tyler & Smith (1998), μία ερευνητική παράδοση για τη Σχετική Αποστέρηση επικεντρώνεται σχεδόν αποκλειστικά στις συγκρίσεις με τον εαυτό σε διαφορετικά χρονικά σημεία (π.χ. Guir, 1970). Το μεγαλύτερο μέρος της σχετικής κοινωνιοψυχολογικής ερευνητικής δραστηριότητας, όμως, με αφετηρία τη Θεωρία της Κοινωνικής Σύγκρισης του Festinger (1954), εστιάζεται σε συγκρίσεις με άλλα άτομα ή άλλες ομάδες. Η έρευνα αυτή δείχνει ότι οι άνθρωποι δεν επιλέγουν πάντα να συγκριθούν με άτομα που βρίσκονται σε παρεμφερή θέση με τους ίδιους³. Σημαντικός παράγοντας για τις διατομικές συγκρίσεις φαίνεται ότι είναι και η διαθεσιμότητα, καθώς τα κοινωνικά δίκτυα και το κοινωνικό πλαίσιο μπορεί να εμποδίζουν ή, αντίθετα, να επιβάλλουν συγκεκριμένες επιλογές αντικειμένου σύγκρισης. Για παράδειγμα, η παρατηρηθείσα τάση επιλογής παρόμοιων άλλων κατά τις μισθολογικές συγκρίσεις μπορεί να αντανακλά την τμηματοποίηση του εργασιακού περιβάλλοντος (Major, 1994). Ενώ, όμως, το κοινωνικό πλαίσιο επηρεάζει τη διαθεσιμότητα διαφορετικών επιλογών σύγκρισης, τα προσωπικά κίνητρα επηρεάζουν την ελκυστικότητα καθεμίας (Levine & Moreland, 1998). Υποστηρίζεται ότι ορισμένες φορές το κίνητρο για προστασία της αυτοεικόνας οδηγεί τους ανθρώπους σε επιλογή αντικειμένου σύγκρισης έναντι του οποίου υπερτερούν (π.χ. Wood, 1989).

Μία από τις σημαντικότερες εννοιολογικές διακρίσεις στα πλαίσια της θεωρίας της Σχετικής Αποστέρησης, η οποία πραγματοποιήθηκε αρχικά από τον Runciman (1966), είναι μεταξύ της «ατομικής εγωιστικής αποστέρησης», η οποία ανάγεται σε διατομικές συγκρίσεις, και της «ομαδικής αδελφικής αποστέρησης», η οποία ανάγεται σε διομαδικές συγκρίσεις (Tyler & Smith, 1998). Θεωρείται ότι οι κρίσεις περί ομαδικής σχετικής αποστέρησης συνδέονται με συλλογικές συμπεριφορές (π.χ. πολιτική διαμαρτυρία), ενώ οι εκτιμήσεις περί ατομικής σχετικής αποστέρησης επηρεάζουν την ατομική συμπεριφορά (Smith et al., 1994).

Προκειμένου να καθοριστεί εάν ένα αποτέλεσμα θα αξιολογηθεί σε ατομικό ή ομαδικό επίπεδο, κεντρικής σημασίας είναι η διάσταση της ταυτότητάς μας η οποία είναι πιο «εξέχουσα». Όταν η ατομική ταυτότητα είναι πιο εμφανής, η σύγκριση που διεξάγεται είναι

² Η επιλογή αντικειμένου σύγκρισης περιγράφεται ως μία σειρά πιθανών επιλογών. Ειδικότερα, ένα άτομο 1) επιλέγει διάσταση σύγκρισης, 2) επιλέγει να συγκριθεί είτε με άλλους είτε με τον εαυτό του σε άλλο χρονικό σημείο, 3α) εάν επιλέξει να συγκριθεί με τον εαυτό του, επιλέγει το χρονικό σημείο σύγκρισης, 3β) εάν επιλέξει να συγκριθεί με άλλους, επιλέγει τους άλλους, 4) επιλέγει να συγκρίνει τον εαυτό του ως άτομο με άλλα άτομα ή επιλέγει να σκεφτεί τον εαυτό τους ως μέλος ομάδας και να συγκρίνει την ομάδα του με άλλες ομάδες, 5) επιλέγει ομάδες με τις οποίες θα ταυτιστεί, 6) και επιλέγει ομάδες με τις οποίες θα συγκρίνει την ομάδα του (Levine & Moreland, 1998).

³ Η θεωρία της Κοινωνικής Σύγκρισης του Festinger (1954) αφορά στην εξαγωγή συμπερασμάτων για τις γνώμες και τις ικανότητές μας (βλ. Παπαστάμου, 1989).

διατομική, ενώ όταν η κοινωνική ταυτότητα είναι πιο εμφανής, η σύγκριση είναι διομαδική⁴. Το είδος της σύγκρισης υπεισέρχεται στον τρόπο αντίδρασης στο πιθανό αίσθημα σχετικής αποστέρησης: Η συλλογική συμπεριφορά προϋποθέτει πρόσληψη αφενός της κοινής ομαδικής υπαγωγής και αφετέρου ομαδικής αποστέρησης.

Παρά τη σημασία τους, τα μοντέλα της Σχετικής Αποστέρησης χαρακτηρίζονται ατελή (Tyler & Smith, 1998). Μολονότι επισημαίνουν ότι οι κρίσεις των ατόμων ότι «δικαιούνται» ή ότι «τους αξίζει» κάτι είναι καθοριστικοί διαμεσολαβητικοί παράγοντες για τη βίωση ή όχι σχετικής αποστέρησης (Crosby, 1984), δεν διευκρινίζουν πώς οι άνθρωποι καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι δικαιούνται κάτι (Tyler & Smith, 1998). Σε σχέση με αυτό, η συμβολή της κοινωνιοψυχολογικής γραμματείας για τη Διανεμητική Δικαιοσύνη είναι καθοριστική.

⁴ Για τη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας: βλ. Brewer & Brown (1998).

1.1.2. Η Διανεμητική Δικαιοσύνη

Μία σημαντική εξέλιξη στη μελέτη της Κοινωνικής Δικαιοσύνης από την Κοινωνική Ψυχολογία ήταν η ανάπτυξη μοντέλων Διανεμητικής Δικαιοσύνης. Τα μοντέλα αυτά καταδεικνύουν τη σημασία της Δικαιοσύνης, υπογραμμίζοντας ότι οι άνθρωποι αντιδρούν στις αποφάσεις τρίτων για την κατανομή αγαθών και την επίλυση διαφορών αξιολογώντας κατά πόσο οι αποφάσεις αυτές είναι δίκαιες, κι όχι μόνο κατά πόσο είναι ευνοϊκές για τους ίδιους, με απόλυτους ή σχετικούς όρους (Tyler, 1994). Επιπλέον, τα μοντέλα της Διανεμητικής Δικαιοσύνης αποσαφηνίζουν τις αρχές τις οποίες χρησιμοποιούν οι άνθρωποι για να αποφασίσουν εάν τα αποτελέσματα που συνεπάγεται μία απόφαση κατανομής αγαθών ή επίλυσης μίας διαφοράς είναι δίκαια ή άδικα. (Tyler & Smith, 1998).

Το πρώτο μοντέλο που προσδιορίζει μία αρχή, ή, αλλιώς, ένα κριτήριο Διανεμητικής Δικαιοσύνης είναι αυτό της Ευθυδικίας (Adams, 1965), το οποίο αρχικά αναπτύχθηκε για να ερμηνεύσει τις εκτιμήσεις των εργαζομένων για τους μισθούς τους. Κεντρική υπόθεση του μοντέλου είναι ότι η ικανοποίηση και η συμπεριφορά συνδέονται όχι με τα αντικειμενικά αποτελέσματα που λαμβάνει κανείς, αλλά με τα αποτελέσματα που λαμβάνονται σε σχέση με αυτά που θεωρούνται δίκαια. Βασική αρχή επίτευξης της Διανεμητικής Δικαιοσύνης θεωρείται ότι είναι η ισορροπία μεταξύ της συνεισφοράς δύο ατόμων και της ανταμοιβής τους. Σε ένα εργασιακό πλαίσιο, π.χ., οι μισθοί των εργαζομένων είναι δίκαιοι αν είναι ανάλογοι της συνεισφοράς καθενός.

Σύμφωνα με το μοντέλο της Ευθυδικίας, οι άνθρωποι οι οποίοι εκτιμούν ότι αυτό που κερδίζουν δεν είναι ανάλογο αυτού που προσφέρουν βιώνουν ενοχή (αν θεωρούν ότι είναι υπερ-ωφελημένοι από μία κατάσταση) ή θυμό (αν θεωρούν ότι είναι υπο-ωφελημένοι) (Adams, 1965). Η πρόβλεψη ότι η ανταμοιβή που υπερβαίνει την εκτιμώμενη ως δίκαιη βάσει της συνεισφοράς οδηγεί σε ενοχή και δυσαρέσκεια, έρχεται σε αντίθεση με τις προβλέψεις των παραδοσιακών μοντέλων του ατομικού συμφέροντος, που πρεσβεύουν ότι ο άνθρωπος ενεργεί απόλυτα εγωιστικά και ορθολογικά, με γνώμονα τη μεγιστοποίηση του προσωπικού του κέρδους, αλλά και με τις βαθιά ριζωμένες αντιλήψεις του απλού ανθρώπου. Πράγματι, από τη δημοσίευση του *Leviathan* του Thomas Hobbes, το κίνητρο του ατομικού συμφέροντος θεωρείται πανίσχυρο τόσο από τον «κοινό νο» όσο και από πολλές επιστημονικές θεωρίες για την ανθρώπινη συμπεριφορά (Miller, 1999)⁵.

⁵ Μάλιστα, όπως επισημαίνει ο Miller (1999), φαίνεται να υπάρχει, στις δυτικές κοινωνίες, μία νόρμα, σύμφωνα με την οποία το ατομικό συμφέρον είναι και θα έπρεπε να είναι ο ισχυρότερος καθοριστικός παράγοντας της συμπεριφοράς. Αυτή η νόρμα επηρεάζει τις πράξεις και τις απόψεις αλλά και τις ερμηνείες που δίνουν οι άνθρωποι για τις πράξεις και τις απόψεις τους, οδηγώντας τους να δρουν και να μιλούν σαν να ενδιαφέρονται για το προσωπικό τους συμφέρον περισσότερο από ό,τι στην πραγματικότητα.

Κατά το μοντέλο του Adams, η ψυχολογική δυσφορία που προκαλείται από την έλλειψη ευθυδικίας (είτε αυτή είναι προς όφελος του ατόμου είτε σε βάρος του) παρακινεί το άτομο να προβεί σε ενέργειες που αποσκοπούν στην αποκατάσταση της δικαιοσύνης, και, ειδικότερα, στην αποκατάσταση της αναλογικότητας συνεισφοράς και ανταμοιβής. Η μείωση της δυσφορίας μπορεί να επιτευχθεί και με τη γνωστική ανακατασκευή της κατάστασης⁶. Σύμφωνα με τον Adams (1965), οι άνθρωποι μειώνουν τη δυσφορία την οποία προκαλεί η παραβίαση της ευθυδικίας, επιλέγοντας τον τρόπο που μεγιστοποιεί τα θετικά αποτελέσματα με το μικρότερο δυνατό πραγματικό και ψυχολογικό κόστος για τους ίδιους. Για παράδειγμα, οι άνθρωποι πρώτα αναπλαισιώνουν γνωστικά (ανακατασκευάζουν) τα αποτελέσματα που λαμβάνουν οι άλλοι και μετά τα δικά τους, ιδίως εάν η αναπλαισίωση των αποτελεσμάτων τους απειλεί την αυτοεκτίμησή τους (Hegtvedt & Markovsky, 1995)⁷.

Οι υποθέσεις του μοντέλου της Ευθυδικίας έχουν επιβεβαιωθεί από πολλές έρευνες. Έχει, για παράδειγμα, διαπιστωθεί σε πειραματικές μελέτες ότι οι άνθρωποι που λαμβάνουν δίκαιη αμοιβή είναι πιο ικανοποιημένοι από εκείνους που οδηγούνται να πιστέψουν ότι η αμοιβή τους είναι υπερβολική, ή, αντίθετα, ανεπαρκής για την εργασία που επιτέλεσαν (βλ. Tyler & Smith, 1998). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει το εύρημα ότι τα άτομα που δεν λαμβάνουν δίκαιη αμοιβή προσαρμόζουν το επίπεδο προσπάθειας που καταβάλλουν και την παραγωγικότητά τους για να αποκαταστήσουν την ευθυδικία (π.χ. Greenberg, 1988) και, μάλιστα, ακόμη και όταν η παραγωγικότητα καθενός δεν είναι ορατή. Άλλοι τρόποι αποκατάστασης της ευθυδικίας περιλαμβάνουν την απουσία από την εργασία με την πρόφαση της ασθένειας (π.χ. VanYperen et al., 1996), την κλοπή (π.χ. Greenberg, 1993b), τη συμμετοχή σε βανδαλισμούς (π.χ. DeMore et al., 1988), κλπ. Εξάλλου, έχει διαπιστωθεί ότι πολλές φορές οι εργαζόμενοι αποχωρούν από οργανισμούς που παραβιάζουν την αρχή της ευθυδικίας και μετακινούνται σε άλλους, ακόμη κι αν αυτό σημαίνει μείωση του μισθού τους (Schmitt & Marwell, 1972)⁸.

Χρειάζεται, πάντως, να σημειωθεί ότι ενώ στα πλαίσια των πειραματικών μελετών είναι σαφές τι ακριβώς συνιστά συνεισφορά, υπάρχουν γενικά αποδεκτοί κανόνες σχετικά με

⁶ Για παράδειγμα, ένας εργαζόμενος που λαμβάνει υπερβολικά υψηλή αμοιβή μπορεί είτε να εντείνει την προσπάθεια που καταβάλλει και να αυξήσει την παραγωγικότητά του (πραγματική αποκατάσταση της ευθυδικίας), είτε να αποφανθεί ότι η εργασία του είναι πιο δύσκολη και χρήσιμη από αυτή των συναδέλφων του (ψυχολογική αποκατάσταση της ευθυδικίας).

⁷ Για τις συμπεριφορικές και τις ψυχολογικές αντιδράσεις των υπερ-ωφελημένων και των υπο-ωφελημένων ατόμων και κοινωνικών ομάδων, βλ. την ανασκόπηση των Tyler & Smith (1998), σελ. 606-612.

⁸ Η ισχύς της αρχής της ευθυδικίας έχει καταδειχθεί και σε έρευνες που αφορούν στη φιλία, τις ερωτικές σχέσεις και το γάμο (βλ. Berscheid & Reis, 1998).

τις κατάλληλες ανταμοιβές και τόσο η συνεισφορά όσο και η ανταμοιβή είναι μεγέθη που μπορούν εύκολα να ποσοτικοποιηθούν και να μετρηθούν, οι πραγματικές καταστάσεις είναι συχνά σύνθετες και δυσχεραίνουν την εφαρμογή της αρχής της ευθυδικίας (Tyler & Smith, 1998). Οι άνθρωποι που εμπλέκονται στην κοινωνική αλληλεπίδραση ενδέχεται να έχουν διαφορετικές απόψεις σχετικά με το τι αποτελεί συνεισφορά και ανταμοιβή. Επίσης, ενδέχεται να διαφωνούν σχετικά με τη συνεισφορά καθενός (Tyler & Smith, 1998), ιδίως εφόσον ο καθένας τείνει να υπερεκτιμά τη συμβολή του σε μία συλλογική προσπάθεια (Ross & Sicoly, 1979, βλ. Tyler & Smith, 1998). Η δυνατότητα ψυχολογικής αποκατάστασης της ευθυδικίας με αναπαισίωση της κατάστασης καθιστά ακόμη πιο σύνθετες τις πραγματικές καταστάσεις διανομής⁹. Οι Major & Schmader (2001) σημειώνουν ότι ελλείπει σαφών και αδιαμφισβήτητων πληροφοριών για τη συνεισφορά κάθε ατόμου ή κάθε ομάδας, ελλοχεύει η πιθανότητα να υπεισέλθουν στις αποφάσεις διανομής ή στις αξιολογήσεις τους διάφορες νομιμοποιητικές ιδεολογίες¹⁰.

Το μοντέλο της Ευθυδικίας προσδιορίζει έναν κανόνα Διανεμητικής Δικαιοσύνης, ότι τα αποτελέσματα που λαμβάνει κάποιος πρέπει να είναι ανάλογα της προσφοράς του. Ωστόσο, όπως επισημαίνουν και οι Tyler & Smith (1998), το μοντέλο αυτό συγχέει το ερώτημα για τη σημασία της Διανεμητικής Δικαιοσύνης και τα κριτήρια που χρησιμοποιούν οι άνθρωποι για να προσδιορίσουν τη Διανεμητική Δικαιοσύνη. Το ενδιαφέρον για την ευθυδικία χρησιμοποιείται ως ένδειξη του ενδιαφέροντος για την ύπαρξη Διανεμητικής Δικαιοσύνης. Ο Deutsch (1975) επισημαίνει αυτή την αδυναμία του μοντέλου του Adams και υποστηρίζει ότι οι άνθρωποι αξιολογούν τα αποτελέσματα που τους αφορούν με βάση το τι θεωρούν ότι δικαιούνται, αλλά χρησιμοποιούν πολλές αρχές -πέραν της ευθυδικίας- για να προσδιορίζουν αυτό που δικαιούνται. Μεταξύ των αρχών αυτών είναι η *ισότητα*, που επιβάλλει ο καθένας να λαμβάνει το ίδιο μερίδιο των διαθέσιμων πόρων, και η *ανάγκη*, που θέλει το μερίδιο του καθενός να είναι ανάλογο των αναγκών του.

Το ερώτημα που προκύπτει μετά την αναγνώριση της δυνατότητας χρήσης διαφόρων αρχών¹¹ για τον προσδιορισμό του τρόπου διανομής αγαθών και ευκαιριών, είναι πώς επιλέγουν οι άνθρωποι μεταξύ των εναλλακτικών αρχών διανομής.

Ένα από τα πρώτα ζητήματα που εξετάστηκαν ήταν το ενδεχόμενο ύπαρξης συστηματικών διαφορών μεταξύ των δύο φύλων σε σχέση με την προτίμηση για τις διάφορες

⁹ Κατά τους Hogan & Emler (1981), η Διανεμητική Δικαιοσύνη αφορά αποκλειστικά στη δίκαιη κατανομή ανταμοιβών και διαφοροποιείται από την Ανταποδοτική Δικαιοσύνη που αναφέρεται στην ιδέα ότι δικαιοσύνη υφίσταται όταν οι άνθρωποι λαμβάνουν τις τιμωρίες που αξίζουν ή/και δεν λαμβάνουν ανταμοιβή μεγαλύτερη από αυτή που αξίζουν.

¹⁰ Αναφορά στις ιδεολογίες αυτές θα πραγματοποιηθεί στη συνέχεια.

¹¹ Στη Γραμματεία της Διανεμητικής Δικαιοσύνης, εκτός από τον όρο «αρχές διανομής» απαντώνται και οι όροι «κανόνες» ή «κριτήρια» διανομής.

νόρμες διανομής. Οι αρχικές έρευνες (π.χ. Major & Deaux, 1982) έδειχναν μία τάση των γυναικών να προτιμούν την ισότητα έναντι της ευθυδικίας. Εντούτοις, πιο πρόσφατα, οι Davey et al. (1999) δεν διαπίστωσαν στατιστικά σημαντικές διαφορές σε συνάρτηση με το φύλο, παρά μόνο σε μία από τις τέσσερις μελέτες τους, όπου μάλιστα, οι γυναίκες έδειχναν μεγαλύτερη προτίμηση από τους άντρες για την εφαρμογή της νόρμας της ευθυδικίας. Η αρχική διαπίστωση σημαντικών διαφορών μεταξύ των δύο φύλων και η κατοπινή απουσία τους μπορεί να γίνει κατανοητή εάν ληφθούν υπόψη άλλοι παράγοντες που επηρεάζουν την επιλογή νόρμας διανομής ή τη διαμόρφωση εκτιμήσεων για το δίκαιο κάθε νόρμας, όπως η κοινωνική θέση και η ισχύς.

Η σχετική κοινωνική ισχύς και η θέση που κατέχει κανείς αποτελούν, πράγματι, ιδιάζουσες σημασίας παραμέτρους σε ό,τι αφορά στην προτίμηση για κάποια νόρμα διανομής (Cook & Hegtvedt, 1986). Εκείνοι που διαθέτουν υψηλή κοινωνική θέση και άφθονους πόρους προτιμούν την εφαρμογή του κανόνα της ευθυδικίας, ενώ εκείνοι που διαθέτουν λιγότερους πόρους εκφράζουν συνήθως προτίμηση για τις αρχές της ισότητας και της ανάγκης. Εξάλλου, οι αξίες και η πολιτική ιδεολογία που ασπάζεται ένα άτομο φαίνεται ότι υπεισέρχονται στην επιλογή κριτηρίου διανομής (π.χ. Rasinski, 1987). Οι «συντηρητικοί» αξιολογούν την αρχή της ευθυδικίας ως πιο δίκαιη ενώ οι «δημοκρατικοί» προτιμούν την αρχή της ισότητας (Rasinski, 1987; Skitka & Tetlock, 1992). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει το εύρημα ότι η σχέση ανάμεσα στην ιδεολογία και τις προτιμήσεις για συγκεκριμένες πολιτικές διαμεσολαβείται από τις εκτιμήσεις των ατόμων περί κοινωνικής δικαιοσύνης (Peterson, 1994).

Εξάλλου, η προτίμηση για κάποια νόρμα διανομής θεωρείται ότι συνδέεται και με την κουλτούρα. Ειδικότερα, έχει υποστηριχθεί ότι οι κοινωνίες με ατομικιστική κουλτούρα πριμοδοτούν τη διανεμητική αρχή της ευθυδικίας, ενώ εκείνες που χαρακτηρίζονται από κολλεκτιβιστική κουλτούρα προάγουν πρωτίστως τις αρχές της ισότητας και της ανάγκης (Tyler, Boeckmann, Smith & Huo, 1997). Αρκετές μελέτες, στις οποίες πραγματοποιήθηκε σύγκριση μεταξύ Δυτικών και Ασιατικών κοινωνιών, στηρίζουν αυτή την υπόθεση (π.χ. Meindl et al., 1994; Kashima et al., 1988)¹².

¹² Όπως σημειώνουν οι Cohn et al. (2000), ο ατομικισμός είναι μία πολυδιάστατη έννοια. Στο κοινωνικό και ψυχολογικό επίπεδο, χαρακτηρίζει άτομα που θεωρούν τον εαυτό τους ανεξάρτητο από συλλογικότητες (collectivities) όπως είναι η οικογένεια και το εργασιακό περιβάλλον, και που κινητοποιούνται από τις δικές τους προτιμήσεις, ανάγκες και επιθυμίες, ενώ ο κολλεκτιβισμός χαρακτηρίζει άτομα που συνδέονται στενά, αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους ως μέλη συλλογικών οντοτήτων (collectivities) και παρακινούνται από νόρμες και καθήκοντα τα οποία απορρέουν από την ιδιότητα του μέλους των συλλογικοτήτων αυτών και τα οποία έχουν προτεραιότητα έναντι των ατομικών στόχων (Triandis, 1995, σελ.2). Σε χώρες όπως είναι η Ιαπωνία, η Κίνα και η Ινδία, το άτομο προσλαμβάνει τον εαυτό του ως άρρηκτα συνδεδεμένο με τους άλλους (Markus & Kitayama, 1991). Βέβαια, όπως παρατηρεί ο Triandis, δεν εκδηλώνουν όλοι οι άνθρωποι που ζουν σε μία ατομικιστική κοινωνία

Οι παραπάνω θεωρητικές συνεισφορές για την επιλογή κριτηρίου διανομής, όπως αυτές των Rasinski (1987) και Cook & Hegtveldt (1986) που προαναφέρθηκαν, αντιπροσωπεύουν μία προσέγγιση της Διανεμητικής Δικαιοσύνης που δίνει έμφαση στις ατομικές διαφορές σε ό,τι αφορά στην προτίμηση για τις διάφορες νόρμες διανομής. Αρκετοί ερευνητές θεωρούν ότι –αντί, για παράδειγμα, κάποιος να υιοθετεί την αρχή της ευθυδικίας στο χώρο εργασίας και αυτή της ισότητας στις διαπροσωπικές του σχέσεις- τείνει για κάποιο λόγο (π.χ. πολιτική ιδεολογία) να προτιμά μία συγκεκριμένη νόρμα διανομής, π.χ. την ευθυδικία, σε κάθε τομέα της ζωής του.

Απεναντίας, άλλοι ερευνητές υιοθετούν μία «καταστασιακή» προσέγγιση της Διανεμητικής Δικαιοσύνης, θεωρώντας ότι η προτίμηση για μία ορισμένη αρχή διανομής ή η εκτίμηση που διαμορφώνουν τα άτομα για έναν δεδομένο τρόπο διανομής εξαρτάται από την κατάσταση (Davey et al., 1999). Έτσι, υποστηρίζουν ότι μία άλλη σημαντική παράμετρος για την επιλογή κριτηρίου διανομής είναι το είδος της αλληλεξάρτησης μεταξύ των ανθρώπων και, κατ' επέκταση, οι στόχοι της αλληλεπίδρασης (Deutsch, 1975; Lerner, 1974).

Πράγματι, αρκετές έρευνες (π.χ. Leung & Park, 1986; Mikula, Petri, & Tanzer, 1990; Murphy-Berman et al., 1984) επιβεβαιώνουν τη σημασία του είδους και των στόχων της αλληλεπίδρασης. Γενικά, φαίνεται ότι αν ο στόχος είναι η παραγωγικότητα και οι αποδοτικές οικονομικές συναλλαγές, ενδείκνυται η εφαρμογή της αρχής της ευθυδικίας ως αρχής διανομής των διαθέσιμων πόρων (Deutsch, 1975). Ωστόσο, αν ο στόχος είναι οι καλές διαπροσωπικές σχέσεις και η κοινωνική αρμονία, ο στόχος αυτός υπηρετείται καλύτερα με την εφαρμογή της αρχής της ισότητας. Τέλος, η αρχή της ανάγκης συμβάλλει περισσότερο από κάθε άλλη στην προαγωγή της προσωπικής ανάπτυξης και ευημερίας (Lerner, Miller & Holmes, 1976). Ο Leventhal (1976b)¹³ υποστήριξε ότι το κριτήριο της ανάγκης χρησιμοποιείται όταν τουλάχιστον ένα άτομο θεωρεί τον εαυτό του υπεύθυνο για ένα άλλο και ο Schwinger (1986) διαπίστωσε ότι η αρχή της ανάγκης επικρατεί όταν η συναισθηματική σχέση μεταξύ δύο ατόμων είναι πολύ θετική ενώ η αρχή της ευθυδικίας προτιμάται όταν η σχέση είναι ουδέτερη¹⁴.

ατομικιστικό προσανατολισμό. Αντιθέτως, είναι δυνατό να είναι αλλοκεντρικοί. Ομοίως, άνθρωποι που ζουν σε κολλεκτιβιστικές κοινωνίες μπορεί να είναι ιδιοκεντρικοί.

¹³ Αναφέρεται από τους Cohn et al. (2000).

¹⁴ Στο εργασιακό πλαίσιο η προτίμηση για την ευθυδικία φαίνεται να είναι πολύ ισχυρή και, μάλιστα, ανεξάρτητη και ανεπηρέαστη από την επικρατούσα πολιτική ιδεολογία. Όπως αναφέρουν οι Cohn et al. (2000), η περιορισμένη ερευνητική δραστηριότητα σχετικά με τις προσπάθειες δημιουργίας ενός «νέου Σοσιαλιστή ανθρώπου» στην Κούβα (Bernardo, 1971) δείχνει ότι οι προσπάθειες δημιουργίας συστημάτων αμοιβής βασιζόμενων σε κριτήρια διαφορετικά από την αξία (deservingness) γνώρισαν πολύ μικρή επιτυχία (Cohn et al., 2000, σελ. 572).

Εξάλλου, οι κοινωνικές αποδόσεις φαίνεται ότι διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο κατά την επιλογή κριτηρίου διανομής. Οι Cohn et al. (2000) διαπίστωσαν ότι όταν ο πρωταγωνιστής των σεναρίων που χρησιμοποίησαν στην έρευνά τους δεν άξιζε ένα αγαθό, η ανάγκη του δεν επηρέαζε τις εκτιμήσεις περί δικαιοσύνης. Νωρίτερα και οι Skitka & Tetlock (1992) είχαν διαπιστώσει ότι σε καταστάσεις ανεπάρκειας πόρων, οι τρίτοι που λαμβάνουν αποφάσεις για τη διανομή τους είναι πιο πιθανό να απορρίψουν τα αιτήματα εκείνων που φαίνεται να είναι υπεύθυνοι για τη δυσχερή τους θέση. Εξάλλου, η μακροχρόνια ερευνητική δραστηριότητα για τη φτώχεια έχει αναδείξει μία συστηματική προτίμηση για παροχή βοήθειας στους «φτωχούς που το αξίζουν» (“the deserving poor”) αλλά όχι σε αυτούς που «δεν το αξίζουν» (“the undeserving poor”) (Cook, 1979; Will, 1993).

Φαίνεται, λοιπόν, ότι στην επιλογή κριτηρίων διανομής υπεισέρχονται πολυάριθμοι παράγοντες οι οποίοι μπορεί να αφορούν σε εκείνους που επιφορτίζονται με την ευθύνη της διανομής, εκείνους που διεκδικούν μερίδιο των διαθέσιμων πόρων καθώς και τους στόχους που επιδιώκονται στα πλαίσια της δεδομένης κάθε φορά κατάστασης. Εξάλλου, στην πράξη απαιτείται συνήθως ο στόχος της παραγωγικότητας να επιτευχθεί παράλληλα με το στόχο της προαγωγής των αρμονικών σχέσεων. Στην περίπτωση αυτή, θεωρείται αναγκαίος κάποιος συγκερασμός των κριτηρίων διανομής¹⁵. Οι Tyler & Belliveau (1995) (αναφέρεται από τους Tyler & Smith, 1998) επεσήμαναν, εξάλλου, τη δυνατότητα αξιοποίησης των αρχών της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης για την προαγωγή των διαπροσωπικών σχέσεων, ώστε οι κανόνες διανομής των διαθέσιμων πόρων να επιλέγονται με στόχο την αύξηση της παραγωγικότητας¹⁶.

Στην επιλογή νόρμας διανομής θεωρείται, εξάλλου, ότι υπεισέρχονται και ζητήματα εξοικονόμησης χρόνου και γνωστικών πόρων. Ειδικότερα, επισημαίνεται ότι η νόρμα της ισότητας αποτελεί μία χρήσιμη ευρετική όταν χρειάζεται να ληφθούν άμεσα αποφάσεις για τη διανομή των διαθέσιμων πόρων, επειδή –μεταξύ άλλων- είναι εύκολα κατανοητή και δεν προϋποθέτει την συχνά επίπονη, κοινωνικά άβολη και χρονοβόρα διαδικασία της αξιολόγησης της συνεισφοράς και της βασιμότητας των διεκδικήσεων των διαφόρων ατόμων

¹⁵ Οι ερευνητές προβαίνουν σε διάφορες προτάσεις προς αυτή την κατεύθυνση: Μία δυνατότητα που επισημαίνουν είναι η εφαρμογή ενός κανόνα-υβριδίου που προκύπτει από το συνδυασμό της νόρμας της ευθυδικίας με αυτή της ισότητας για τη διανομή ενός αγαθού (π.χ. όλοι οι υπάλληλοι μίας εταιρίας λαμβάνουν αύξηση 3% αλλά οι πιο παραγωγικοί λαμβάνουν ένα επιπρόσθετο 2%) (Tyler & Smith, 1998). Είναι, επίσης, εφικτό η διανομή ορισμένων αγαθών (π.χ. μισθολογικών αυξήσεων) να πραγματοποιηθεί βάσει ενός κανόνα (αρχή της ευθυδικίας) και κάποιων άλλων αγαθών (π.χ. προσκλήσεων σε εταιρικές εκδηλώσεις, κλπ) βάσει άλλου κανόνα (αρχή της ισότητας) (Martin & Harder, 1994).

¹⁶ Η ιδεολογική λειτουργία της Κοινωνικής Ψυχολογίας της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης εντοπίζεται και σε ερευνητικά ευρήματα σχετικά με την αποδοχή αδικιών όταν τηρούνται οι αρχές της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης (Παπαστάμου, 2001). Επισημάνσεις σαν αυτή των Tyler & Belliveau (1995) επιβεβαιώνουν τον ιδεολογικά ενεργό χαρακτήρα της σχετικής θεωρητικής και ερευνητικής παραγωγής.

(π.χ. Allison & Messick, 1990; Messick, 1993). Η νόρμα της ισότητας θεωρείται ότι καθορίζει το ελάχιστο που είναι διατεθειμένοι να δεχθούν οι άνθρωποι και αυτό από το οποίο παρεκκλίνουν μόνο όταν συντρέχουν ειδικοί λόγοι, όπως απροθυμία συνεργασίας εκ μέρους των άλλων, αγαθά που είναι δύσκολο ή αδύνατο να διανεμηθούν εξίσου σε όλους, κλπ. (Messick, 1993).

Όπως σημειώνουν οι Tyler & Smith (1998), ένας παράγοντας που επηρεάζει την επιλογή κριτηρίου βάσει του οποίου ορίζεται η δικαιοσύνη είναι το επίπεδο στο οποίο πραγματοποιείται η εκτίμηση περί δικαιοσύνης. Οι Brickman et al. (1981) ήταν οι πρώτοι που προέβησαν σε διάκριση ανάμεσα στις εκτιμήσεις μικρο-δικαιοσύνης, οι οποίες αναφέρονται στο βαθμό στον οποίο είναι δίκαιες οι ανταμοιβές των ατόμων, και τις εκτιμήσεις μακρο-δικαιοσύνης, που αφορούν στο βαθμό στον οποίο τηρείται η δικαιοσύνη στο επίπεδο του συνολικού κοινωνικού συστήματος. Οι εκτιμήσεις μακρο-δικαιοσύνης συνιστούν εκτιμήσεις για τη διανομή των πόρων της κοινωνίας και για τις διαδικασίες που η κοινωνία τηρεί.

Η σχετική ερευνητική δραστηριότητα υποδηλώνει ότι οι αρχές Διανεμητικής Δικαιοσύνης που ασπάζονται οι άνθρωποι στο διατομικό επίπεδο κατά κανόνα δεν συμπίπτουν με εκείνες που προτιμούν σε επίπεδο κοινωνικού συστήματος. Στο επίπεδο της μικρο-δικαιοσύνης, συνήθως εκφράζουν προτίμηση για μία διανομή των οικονομικών αποτελεσμάτων η οποία συνυπολογίζει τις ικανότητες και την προσπάθεια καθενός, δηλαδή υιοθετούν την αρχή της ευθυδικίας. Εντούτοις, όταν οι άνθρωποι λαμβάνουν γνώση της συνολικής διανομής των πόρων κοινωνιών που λειτουργούν βάσει της αρχής της ευθυδικίας, συχνά κρίνουν αυτή τη διανομή ως άδικη και την τροποποιούν, αυξάνοντας τους πόρους που διατίθενται σε εκείνους που βρίσκονται στη δυσμενέστερη θέση και μειώνοντας τους πόρους εκείνων που απολαμβάνουν τη μεγαλύτερη ευημερία (Hermkens & van Kreveld, 1992: αναφέρεται από τους Tyler & Smith, 1998; Mitchell et al., 1993).

Ολοκληρώνοντας τη σύντομη αναφορά μας στη Διανεμητική Δικαιοσύνη, χρειάζεται να σταθούμε στα συμπεράσματα που η σχετική ερευνητική παραγωγή της Κοινωνικής Ψυχολογίας μας επιτρέπει να εξάγουμε αναφορικά με τα κίνητρα που διακατέχουν τους ανθρώπους όταν έρχονται αντιμέτωποι με προβλήματα διανομής των διαθέσιμων πόρων.

Σύμφωνα με τα παραδοσιακά Οικονομικά μοντέλα, ζώντας σε έναν κόσμο περιορισμένων αγαθών και ευκαιριών, ο άνθρωπος –απόλυτα ορθολογιστής- έχει λόγους να προωθεί και να δικαιολογεί τρόπους διανομής των διαθέσιμων πόρων που ευνοούν τον ίδιο και εκείνους με τους οποίους συνδέεται με δεσμούς συγγένειας ή κοινής κοινωνικής

υπαγωγής¹⁷. Τείνει να διεκδικεί όσο το δυνατόν μεγαλύτερο μέρος από οποιαδήποτε διαθέσιμη «πίτα» και να υποστηρίζει την εφαρμογή κριτηρίων διανομής που δίνουν μεγάλη – ακόμη και υπερβολικά μεγάλη – βαρύτητα στις προσωπικές του ικανότητες, ανάγκες ή συνεισφορές. Ταυτόχρονα, ως μέλος κοινωνικών ομάδων, ο άνθρωπος επιθυμεί να προσλαμβάνεται από τους άλλους (αλλά και από τον εαυτό του) ως δίκαιος και έντιμος, ή ακόμη και γενναιόδωρος, ή τουλάχιστον, λιγότερο προσανατολισμένος στο ατομικό συμφέρον από ό,τι θα ήταν άλλοι σε παρόμοιες συνθήκες (Diekmann et al. 1997).

Η τάση των ανθρώπων να υποστηρίζουν νόρμες διανομής που εξυπηρετούν τα ατομικά τους συμφέροντα και επιτρέπουν τη μεγιστοποίηση του μεριδίου τους έχει επιβεβαιωθεί σε αρκετές έρευνες. Όταν η απόδοσή τους είναι καλύτερη και η συνεισφορά τους μεγαλύτερη εκείνης των άλλων, επικαλούνται τη νόρμα της ευθυδικίας για να δικαιολογήσουν και να νομιμοποιήσουν τις απαιτήσεις τους (Messick & Sentis, 1993). Όταν, εξάλλου, τα κριτήρια για την αξιολόγηση της συνεισφοράς καθενός είναι ασαφή, τα άτομα μπορούν –και συχνά το κάνουν– να ισχυριστούν ότι το είδος της δικής τους συνεισφοράς είναι αυτό που θα έπρεπε να έχει μεγαλύτερη βαρύτητα σε οποιοδήποτε βασιζόμενο στην ευθυδικία σύστημα διανομής (Messick & Sentis, 1993; Thompson & Loewenstein, 1992).

Εξίσου προσανατολισμένες στην εξυπηρέτηση του προσωπικού συμφέροντος ενδέχεται να είναι και οι επικλήσεις της νόρμας της ισότητας. Εκείνοι που αποδίδουν και συνεισφέρουν λιγότερο πολλές φορές διατείνονται ότι η νόρμα της ευθυδικίας δεν έχει εφαρμογή στο συγκεκριμένο πλαίσιο και διεκδικούν μερίδιο ίσο με αυτό των άλλων (π.χ. Leventhal & Anderson, 1970; Messick & Sentis, 1979: αναφέρονται από τους Diekmann et al. 1997). Ταυτόχρονα, ωστόσο, άλλα ερευνητικά ευρήματα δείχνουν ότι ενίοτε οι άνθρωποι που εμπλέκονται σε προβλήματα διανομής προτιμούν τη νόρμα της ισότητας ακόμη κι αν η εφαρμογή της νόρμας της ευθυδικίας θα τους επέτρεπε να αποσπάσουν μεγαλύτερο μερίδιο (Mikula, 1980; Schwinger, 1980: αναφέρονται από τους Diekmann et al. 1997).

Με δύο ενδιαφέροντα πειράματα, οι Diekmann et al. (1997) δείχνουν ότι όταν οι άνθρωποι διανέμουν οι ίδιοι πόρους και βάρη, το κίνητρο του προσωπικού συμφέροντος εκδηλώνεται πολύ λιγότερο από ό,τι όταν αντιδρούν σε τρόπους διανομής που έχουν επιβληθεί ή προταθεί από άλλους. Σε αυτή τη δεύτερη περίπτωση, φαίνονται πρόθυμοι να

¹⁷ Ενδείξεις για την επίδραση της διομαδικής πραγματικότητας στη διανεμητική συμπεριφορά έχουμε στις έρευνες που, χρησιμοποιώντας το υπόδειγμα των ελαχίστων ομάδων, έδειξαν ότι όταν τα άτομα καλούνται να διανεμούν «πόρους» (βαθμούς χωρίς αντίκρισμα) σε μέλη της ενδοομάδας και της εξωομάδας, ευνοούν συστηματικά τα μέλη της ενδοομάδας (με τα οποία δεν τα συνδέει τίποτα περισσότερο από την κοινή κατηγορική υπαγωγή) (π.χ. Tajfel et al., 1971). Βέβαια, όπως σημειώνει ο Azzi (1992), με ελάχιστες εξαιρέσεις (π.χ. Branthwaite, Doyle, & Lightbown, 1979; Caddick, 1980), αυτή η ερευνητική δραστηριότητα στόχευε στη μελέτη των συνθηκών που προκαλούν την έκφραση ενδοομαδικής εύνοιας κι όχι στη μελέτη της σχέσης ανάμεσα στα κίνητρα δικαιοσύνης και «εθνοκεντρισμού».

δικαιολογήσουν και να εκλογικεύσουν¹⁸ διανομές άλλων οι οποίες εξυπηρετούν τους ίδιους ή μέλη της ομάδας υπαγωγής τους, και τις οποίες οι ίδιοι δεν θα έκαναν. Μία από τις πιθανές ερμηνείες που προτείνουν οι ερευνητές αφορά σε θέματα παρουσίασης του εαυτού και διαχείρισης εντυπώσεων, τα οποία ενδεχομένως απασχολούν τους συμμετέχοντες. Μία πρόταση που εξυπηρετεί το ατομικό συμφέρον εκθέτει το άτομο στον κίνδυνο να θεωρηθεί άδικος και εγωιστής σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό από την απλή αποδοχή ως δίκαιου ενός τρόπου διανομής που εξυπηρετεί το συμφέρον του ατόμου αλλά έχει προταθεί από κάποιον άλλο, και μάλιστα, από μία διευθυντική ή άλλη αρχή¹⁹.

1.2. Η Διαδικαστική Δικαιοσύνη

1.2.1. Μία νέα εννοιολογική κατασκευή για μία υποκειμενική πραγματικότητα

Το 1975, στο βιβλίο τους για τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη, οι Thibaut & Walker υποστήριξαν ότι οι αντιδράσεις των ανθρώπων απέναντι σε αποφάσεις τρίτων για τη διανομή αγαθών και την επίλυση συγκρούσεων επηρεάζονται από το δίκαιο ή μη χαρακτήρα των διαδικασιών λήψης απόφασης, ανεξάρτητα από το βαθμό στον οποίο οι αποφάσεις που λαμβάνονται είναι ευνοϊκές για τους ίδιους και δίκαιες αυτές καθαυτές.

Ειδικότερα, οι Thibaut & Walker (1975) με την ερευνητική τους δραστηριότητα στα πλαίσια της μελέτης των διαδικασιών επίλυσης συγκρούσεων από τρίτους²⁰, καταπιάστηκαν με τρία θεμελιώδη ερωτήματα. Αρχικά, διερεύνησαν πώς οι άνθρωποι επιλέγουν ένα συγκεκριμένο είδος διαδικασίας (π.χ. διαμεσολάβηση, διαιτησία, δίκη) για την επίλυση μίας διαφοράς τους και κατέδειξαν ότι καθοριστικό ρόλο κατά την επιλογή διαδραματίζουν οι εκτιμήσεις σχετικά με το βαθμό τήρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης που κάθε διαδικασία εγγυάται. Ένα δεύτερο ζήτημα που απασχόλησε τους Thibaut & Walker (1975) ήταν ο βαθμός στον οποίο οι διάφορες διαδικασίες επίλυσης διαφορών είναι αντικειμενικά

¹⁸ Ισχυριζόμενοι ότι το κριτήριο στο οποίο οι ίδιοι υπερέχουν έναντι του άλλου υποτιθέμενου διεκδικητή έχει μεγαλύτερη βαρύτητα και σημασία από το κριτήριο στο οποίο οι ίδιοι υστερούν.

¹⁹ Οι άλλες ερμηνείες που προτείνουν οι Diekmann et al. (1997) δεν είναι και τόσο πειστικές. Για παράδειγμα, ο ισχυρισμός τους ότι η διανομή στην οποία προβαίνει η αρχή λαμβάνεται ως «γνωστική άγκυρα» (Tversky & Kahneman, 1974), ως σημείο αναφοράς στο οποίο προσαρμόζονται οι κατοπινές εκτιμήσεις και προτάσεις διανομής του ατόμου, δεν εξηγεί γιατί αυτό συμβαίνει όταν η διανομή της αρχής είναι υπέρ του ατόμου αλλά όχι όταν είναι υπέρ του υποτιθέμενου άλλου διεκδικητή.

²⁰ Διαδικασίες που στηρίζονταν στην αντιπαράθεση των επιχειρημάτων των δύο μερών (“adversarial”) ή στη διερεύνηση και παρουσίαση της υπόθεσης από ανεξάρτητους τρίτους (“inquisitorial”).

δίκαιες, ενώ επιχείρησαν, ακόμη, να κατανοήσουν ποιες είναι οι βάσεις των υποκειμενικών αντιδράσεων απέναντι σε διάφορα είδη διαδικασιών. Η έρευνα οδήγησε στο συμπέρασμα ότι οι αντιδράσεις των ατόμων επηρεάζονται από τις εκτιμήσεις τους σχετικά με το βαθμό στον οποίο υφίσταται Διαδικαστική Δικαιοσύνη.

Έκτοτε, διενεργήθηκαν πολυάριθμες έρευνες για τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη (μία ανασκόπηση: Lind & Tyler, 1988). Τα αρχικά ευρήματα των Thibaut & Walker (1975) για τη σημασία της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης επιβεβαιώθηκαν σε μεταγενέστερες έρευνες αναφορικά με τις διαδικασίες εκδίκασης υποθέσεων και τις διαδικασίες που δεν περιλαμβάνουν δίκη, όπως διαπραγμάτευση ή μεσολάβηση (π.χ. Casper, Tyler, & Fisher, 1988; Houlden, 1980; Lind, Kurtz, Musante, Walker & Thibaut, 1980; Lind, MacCoun, et al., 1990).

Επιπρόσθετα, οι ερευνητές διαπίστωσαν ότι οι προβληματισμοί σχετικά με τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη εκτείνονται σε πλαίσια πολιτικά (Tyler & Caine, 1981b; Tyler, Rasinski & McGraw, 1985), εκπαιδευτικά (Tyler & Caine, 1981b), διαπροσωπικά και οικογενειακά (π.χ. Barrett-Howard & Tyler, 1986; Fondacaro, et al., 1998; Fondacaro, et al., 2002) οργανωσιακά (π.χ. Folger & Konovsky, 1991; Greenberg, 1987a; Greenberg, 1987b; Sheppard & Lewicki, 1987; Sheppard, Lewicki, & Minton, 1992), καθώς και σε πλαίσια παροχής υπηρεσιών, έχοντας συνέπειες για τις σχέσεις μεταξύ της επιχείρησης και των πελατών της (π.χ. Collie et al., 2002; Sparks & McColl-Kennedy, 2001).

Είναι απαραίτητο να διευκρινιστεί ότι η διάκριση μεταξύ Διαδικαστικής και Διανεμητικής Δικαιοσύνης δεν αποτελεί απλώς μία εννοιολογική διάκριση που επινόησαν θεωρητικοί και ερευνητές, αλλά αναδύεται και προκύπτει αυθόρμητα στο λόγο των ανθρώπων σε σχέση με τη δικαιοσύνη²¹. Σε έρευνες του Greenberg (1986) και των Sheppard & Lewicki (1987), για παράδειγμα, οι ερωτώμενοι καλούνταν να αναφέρουν γεγονότα που είχαν βιώσει ως παραδείγματα αδικίας ή σεβασμού της δικαιοσύνης. Τα ευρήματα αυτών των ερευνών δείχνουν ότι οι ίδιοι οι ερωτώμενοι πραγματοποιούν μία διάκριση ανάμεσα σε ζητήματα που συνδέονται με τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη και ζητήματα που αφορούν στη Διανεμητική Δικαιοσύνη²². Μάλιστα, φαίνεται ότι ζητήματα του πρώτου είδους έχουν ενίοτε

²¹ Όπως σημειώνει ο Deutsch (1983, 1987), είναι περιορισμένη η ερευνητική δραστηριότητα για τη «φαινομενολογία της δικαιοσύνης», για τις πραγματικές εμπειρίες των ανθρώπων που αδικούνται ή λαμβάνουν δίκαια αποτελέσματα και δίκαιη μεταχείριση. Η μεγαλύτερη πρόοδος στην κατανόηση της πρόσληψης της δικαιοσύνης και της αδικίας έχει επέλθει χάριν σε θεωρητικές προσεγγίσεις που έχουν υποβληθεί σε πειραματικούς ελέγχους.

²² Ο Greenberg (1986) ζήτησε από στελέχη με διοικητικές αρμοδιότητες σε μεγάλους οργανισμούς να ανακαλέσουν μία περίπτωση δίκαιης ή άδικης αξιολόγησης της απόδοσής τους. Άλλα διοικητικά στελέχη κατέταξαν τις απαντήσεις τους σε ομάδες ομοειδών απαντήσεων, χρησιμοποιώντας όσες κατηγορίες επιθυμούσαν. Έπειτα, οι απαντήσεις υποβλήθηκαν σε παραγοντική ανάλυση. Αυτή η διαδικασία ανέδειξε δύο διαστάσεις που ερμήνευαν το 95% της συνολικής διακύμανσης: Μία διάσταση διανεμητική και μία

μεγαλύτερη βαρύτητα για το χαρακτηρισμό ενός γεγονότος ως δίκαιου ή άδικου. Όταν ζητείται από ανθρώπους να περιγράψουν αδικίες που βίωσαν προσωπικά, δεν περιγράφουν περιπτώσεις άδικης ανταμοιβής ή άδικης διανομής υλικών αγαθών. Συνήθως αναφέρονται σε παραβιάσεις των κανόνων της διαπροσωπικής ευαισθησίας και ευγένειας, που συνδέονται με τις διαδικασίες που ακολουθούνται σε μία περίπτωση αλληλεπίδρασης (Messick et al., 1985).

Οι Lupfer et al. (2000) υιοθέτησαν μία θεωρητικά προσανατολισμένη (top-down) προσέγγιση, καθώς, αντί να εντοπίσουν πρώτα με εμπειρικό τρόπο τα κριτήρια που χρησιμοποιούν οι άνθρωποι για να εκτιμήσουν το δίκαιο ενός γεγονότος και μετά να εξετάσουν κατά πόσο αυτά τα κριτήρια συμπίπτουν με εκείνα που διακρίνουν οι κοινωνικοί επιστήμονες, έκαναν το αντίθετο. Αφού εξήγαγαν από τη σχετική κοινωνιοψυχολογική γραμματεία τα κριτήρια που θεωρείται ότι χρησιμοποιούν οι άνθρωποι για να αξιολογήσουν ένα γεγονός ως δίκαιο ή άδικο, και τα μετέφρασαν σε κατηγορίες κατηγοριοποίησης, κάλεσαν ορισμένους ανθρώπους να περιγράψουν δίκαια ή άδικα γεγονότα που είχαν βιώσει οι ίδιοι ή άλλοι και να αναφέρουν τα κριτήρια βάσει των οποίων αξιολογούσαν τα γεγονότα αυτά. Έπειτα, χρησιμοποίησαν τις βασισμένες στη γραμματεία κατηγορίες για να κωδικοποιήσουν τις απαντήσεις. Πράγματι, οι Lupfer et al. (2000) διαπίστωσαν ότι τα κριτήρια που επικαλούνται οι άνθρωποι όταν κρίνουν το δίκαιο γεγονότων της καθημερινής ζωής συμπίπτουν με τα κριτήρια στα οποία έχουν δώσει έμφαση οι κοινωνικοί επιστήμονες, οι οποίοι διακρίνουν τους διανεμητικούς από τους διαδικαστικούς και αλληλεπιδραστικούς προβληματισμούς.

1.2.2 Οι Συνιστώσες της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης

Η έννοια της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης έχει μελετηθεί σε σχέση τόσο με τα δομικά χαρακτηριστικά των επίσημων διαδικασιών όσο και με τα χαρακτηριστικά της αλληλεπίδρασης μεταξύ των ανθρώπων (Greenberg, 1990)²³. Για παράδειγμα, η θεωρητική

διαδικαστική, η οποία συγκέντρωνε ζητήματα όπως ήταν η εξοικείωση του αξιολογητή με την εργασία του αξιολογούμενου, η συνεπής εφαρμογή των κριτηρίων αξιολόγησης, κλπ.

Διοικητικά στελέχη μεσαίου επιπέδου έλαβαν μέρος και στην έρευνα των Sheppard & Lewicki (1987). Οι ερευνητές κάλεσαν τους ερωτώμενους να περιγράψουν περιστάσεις κατά τις οποίες αξιολογήθηκαν δίκαια ή άδικα από τους προϊσταμένους τους, σε κάθε μία από επτά διαστάσεις αξιολόγησης όπως ο προγραμματισμός και η ανάπτυξη των υφισταμένων τους. Ανεξάρτητοι κριτές δημιούργησαν 16 κατηγορίες στις οποίες μπορούσαν να ενταχθούν με αξιόπιστο τρόπο όλες οι απαντήσεις. Διάκριση Διαδικαστικής και Διανεμητικής Δικαιοσύνης επήλθε και με αυτή τη διαδικασία.

²³ Τα περισσότερα εργαλεία μέτρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης που χρησιμοποιούνται συνήθως δεν αντανakλούν το εύρος της έννοιας (Schappe, 1998). Μία συνήθης κριτική (Schappe, 1998) αναφέρεται στο γεγονός ότι οι εκτιμήσεις περί Διαδικαστικής Δικαιοσύνης

συνεισφορά του Leventhal (1980), στην οποία θα αναφερθούμε παρακάτω, δίνει έμφαση στα χαρακτηριστικά των επίσημων διαδικασιών, ενώ άλλοι ερευνητές (π.χ. Bies & Moag, 1986) επικεντρώνονται στην ποιότητα της διαπροσωπικής επαφής και της μεταχείρισης που λαμβάνουν οι άνθρωποι κατά την εφαρμογή των διαδικασιών, δηλαδή, στην «αλληλεπιδραστική δικαιοσύνη». Σύμφωνα με ορισμένους (π.χ. Greenberg, 1993), ένας πλήρης εννοιολογικός προσδιορισμός της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης οφείλει, πέρα από την αναφορά στις επίσημες διαδικασίες, να περιλαμβάνει και μία αναφορά στον τρόπο αλληλεπίδρασης των ανθρώπων κατά την εφαρμογή των διαδικασιών.

Το δομικό στοιχείο των τηρούμενων διαδικασιών που απασχόλησε αρχικά τους ερευνητές ήταν ο βαθμός στον οποίο η διαδικασία παρέχει σε όλους τους ενδιαφερόμενους τη δυνατότητα έκφρασης πριν από τη λήψη μίας απόφασης. Όπως θα δούμε αναλυτικότερα στη συνέχεια, κατά τους Thibaut & Walker (1975), δίκαιη, αλλά και επιθυμητή, λογίζεται μία διαδικασία που επιτρέπει στα άτομα να ασκήσουν έλεγχο επί της παρουσίασης απόψεων, επιχειρημάτων, στοιχείων, και, γενικά, επί της τηρούμενης διαδικασίας. Ο «έλεγχος της διαδικασίας» (δηλαδή, η ευκαιρία έκφρασης απόψεων και παρουσίασης στοιχείων) – θεμελιώδες κριτήριο Διαδικαστικής Δικαιοσύνης για τους Thibaut & Walker (1975)– θεωρείται ότι συνδέεται με τον έλεγχο των αποφάσεων, ότι, δηλαδή, επιτρέπει στα άτομα να επηρεάσουν τις τελικές αποφάσεις της νομικής, διευθυντικής, ή άλλης αρχής, προς όφελός τους.

Η σημασία της παροχής στους ενδιαφερόμενους της ευκαιρίας να εκφράσουν τις θέσεις, τις προτιμήσεις, και τα επιχειρήματά τους για το χαρακτηρισμό μίας διαδικασίας ως δίκαιης έχει μελετηθεί και καταδειχθεί σε πολυάριθμες έρευνες (π.χ. Brickman et al., 1981; Folger et al., 1978; Thibaut et al., 1974; Tyler, 1990; Tyler et al., 1985). Στις πειραματικές έρευνες, η ευκαιρία έκφρασης²⁴ αποτελεί, για την ακρίβεια, τον συχνότερα χρησιμοποιούμενο τρόπο εγχειρηματοποίησης της μεταβλητής της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, καθώς, όπως επισημαίνουν αρκετοί ερευνητές (π.χ. van den Bos & Lind, 2001), συνιστά την πιο ισχυρή διάσταση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, ερμηνεύεται εύκολα από τους παρατηρητές (LaTour, 1978) και είναι εκείνη που έχει μελετηθεί περισσότερο (βλ. π.χ., Folger, 1977; Lind & Tyler, 1988).

Σύμφωνα με τους Thibaut & Walker (1975), η ευκαιρία έκφρασης διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στις κρίσεις περί Διαδικαστικής Δικαιοσύνης επειδή, όπως ήδη αναφέρθηκε, παρέχει στα άτομα τη δυνατότητα να επηρεάσουν τις αποφάσεις και να

μετρώνται με τρόπο ασυνεπή προς το διττό χαρακτήρα της έννοιας, με σπάνιες εξαιρέσεις, όπως είναι οι κλίμακες του Moorman (1991).

²⁴ Στη γραμματεία της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης χρησιμοποιείται συνήθως ο όρος “voice” που εισήγαγε ο Folger το 1977.

προωθήσουν τα συμφέροντά τους. Για τους Lind & Tyler (1988, Tyler, 1989; Tyler & Lind, 1992), η σημασία της ευκαιρίας έκφρασης, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, είναι διαφορετική: Η ευκαιρία αυτή αποτελεί μία ένδειξη αναγνώρισης εκ μέρους της αρχής που λαμβάνει τις αποφάσεις, της σημαντικής θέσης που κατέχει το άτομο στους κόλπους της ομάδας του. Σε κάθε περίπτωση, η δυνατότητα παρουσίασης σκέψεων και επιχειρημάτων έχει μεγάλη βαρύτητα για το χαρακτηρισμό μίας διαδικασίας ως δίκαιης²⁵.

Εντούτοις, η επίδραση της παροχής ή της στέρησης της δυνατότητας έκφρασης γνώμης στις εκτιμήσεις περί Διαδικαστικής Δικαιοσύνης και στις αντιδράσεις των ατόμων απέναντι στις όποιες αποφάσεις διαμεσολαβείται από διάφορες παραμέτρους. Για παράδειγμα, οι Brockner et al. (2001), αφού παρατήρησαν ότι η συντριπτική πλειοψηφία των σχετικών ερευνών έχει διεξαχθεί στη Δύση, κατέδειξαν ότι η σπουδαιότητα της παροχής της ευκαιρίας έκφρασης για το χαρακτηρισμό μίας διαδικασίας ως δίκαιης συνδέεται με την κουλτούρα και, ειδικότερα, την «ισχύ της απόστασης»^{26, 27}. Όταν οι κοινωνικές νόρμες που ισχύουν σε μία χώρα και που ασπάζεται το άτομο νομιμοποιούν τη λήψη αποφάσεων από τα άτομα τα οποία κατέχουν υψηλές κοινωνικές θέσεις χωρίς τη συμμετοχή των υφισταμένων τους, η απουσία της ευκαιρίας έκφρασης γνώμης δεν αποκλείει την πρόσληψη της διαδικασίας ως δίκαιης και δεν έχει τις αρνητικές συνέπειες που έχουν συνδεθεί με τη διαδικαστική αδικία (π.χ. μικρή δέσμευση στον οργανισμό).

Πέρα από το ρόλο της κουλτούρας των διαφόρων χωρών, εξίσου σημαντικό ρόλο φαίνεται ότι δύναται να διαδραματίσουν ακόμη και οι νόρμες που επικρατούν σε μία μικρή ομάδα. Οι Greenberg, Eskew & Miles (1991)(αναφέρεται από τους Brockner et al., 2001), στη μελέτη τους για την επίδραση επί των εκτιμήσεων φοιτητών για το δίκαιο μίας διαδικασίας βαθμολόγησης, της παροχής σε αυτούς μίας ευκαιρίας έκφρασης γνώμης, οδήγησαν τους μισούς συμμετέχοντες να πιστέψουν στην κανονιστική επιταγή της έκφρασης της γνώμης των φοιτητών κατά τη διαδικασία βαθμολόγησης, και τους άλλους μισούς να πιστέψουν το αντίθετο. Οι ερευνητές διαπίστωσαν ότι η απουσία της δυνατότητας έκφρασης

²⁵ Ανάλογα με το πλαίσιο, το περιεχόμενο της «ευκαιρίας έκφρασης» εξειδικεύεται. Σε ένα πλαίσιο επιλογής προσωπικού, π.χ., σημαίνει την παροχή στον υποψήφιο της ευκαιρίας να παρουσιάσει τα προτερήματα και τις ικανότητές του.

²⁶ Την έννοια “power distance” εισήγαγε ο Hofstede (1980). Πρόκειται για το βαθμό στον οποίο η ανισότητα μεταξύ των ατόμων που κατέχουν διαφορετικές θέσεις θεωρείται φυσική - ακόμη και επιθυμητή- πτυχή της κοινωνικής τάξης. Η μετάφραση του όρου στα Ελληνικά ανήκει στον Αντωνίου (2001).

²⁷ Οι Brockner et al. (2001) διεξήγαγαν τρεις μελέτες (στις δύο εκ των οποίων χειρίστηκαν την ευκαιρία έκφρασης γνώμης) σε χώρες που βρέθηκε ότι διαφέρουν ως προς την «ισχύ της απόστασης» (Η.Π.Α. και Γερμανία vs. Κίνας, Μεξικού και Χονγκ Κονγκ) και μία τέταρτη μελέτη στην Κίνα, στα πλαίσια της οποίας οι συμμετέχοντες κατηγοριοποιήθηκαν βάσει του βαθμού στον οποίο ασπάζονταν την «ισχύ της απόστασης».

γνώμης επηρέαζε αρνητικά τις εκτιμήσεις των συμμετεχόντων για τη διαδικασία, αλλά αυτό συνέβαινε κυρίως όταν οι συμμετέχοντες πίστευαν ότι οι κανόνες επέτρεπαν ή επέβαλαν τη συμμετοχή των φοιτητών στη διαδικασία βαθμολόγησης²⁸.

Στο πεδίο της αναγνώρισης των κριτηρίων που χρησιμοποιούν οι άνθρωποι για να κρίνουν το δίκαιο μίας διαδικασίας, η συνεισφορά του Leventhal (1980) θεωρείται ιδιαιτέρως σημαντική. Σύμφωνα με τον Leventhal, προκειμένου μία διαδικασία να θεωρείται δίκαιη, θα πρέπει να πληρούνται έξι θεμελιώδη κριτήρια. Συγκεκριμένα, η διαδικασία θα πρέπει να προβλέπει ασφαλιστικές δικλείδες ενάντια στη μεροληψία, να διασφαλίζει την ακρίβεια των πληροφοριών²⁹, να επιτρέπει επανεξέταση της ορθότητας μίας απόφασης και τροποποίησή της εάν αυτό είναι αναγκαίο, να βασίζεται στην εφαρμογή ενός σταθερού στο χρόνο αλλά και μεταξύ ατόμων τρόπου λήψης απόφασης, να προβλέπει εκπροσώπηση όλων των ενδιαφερόμενων στο σώμα λήψης απόφασης, και να είναι συμβατή με τους κυρίαρχους ηθικούς κανόνες.

Η εγκυρότητα και η βαρύτητα των κριτηρίων του Leventhal (1980) εξετάστηκαν από πολλές έρευνες. Οι Barrett-Howard & Tyler (1986), π.χ., διαπίστωσαν ότι η εφαρμογή ενός σταθερού τρόπου λήψης απόφασης ήταν η σπουδαιότερη συνιστώσα μίας δίκαιης διαδικασίας. Μάλιστα, τέσσερα από τα κριτήρια του Leventhal (η σταθερότητα, η ηθικότητα, η αποφυγή της μεροληψίας και η ακρίβεια) ήταν πιο σημαντικά για τη διαμόρφωση κρίσεων περί δικαιοσύνης από τον έλεγχο, στον οποίο έδωσαν τόση έμφαση οι Thibaut & Walker. Στην ίδια έρευνα διαπιστώθηκε, επίσης, ότι η φύση της κατάστασης διανομής επηρέαζε τη σχετική σπουδαιότητα των κριτηρίων. Οι Barrett-Howard & Tyler (1986) υποστήριξαν, λοιπόν, ότι σε διαφορετικά πλαίσια τα άτομα χρησιμοποιούν διαφορετικά κριτήρια για να εκτιμήσουν το δίκαιο μίας διαδικασίας. Εξάλλου, η ίδια η σπουδαιότητα της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης ενδέχεται να διαφέρει ανάλογα με την κατάσταση. Όταν δεν υπάρχει

²⁸ Ερευνητική δραστηριότητα αναπτύσσεται, εξάλλου, σχετικά με την πιθανή διαμεσολάβηση των εκτιμήσεων περί Διαδικαστικής Δικαιοσύνης από τις στάσεις και τα προσωπικά χαρακτηριστικά των ατόμων. Οι Sweeney et al. (1991), π.χ., υπέθεσαν ότι η πρόσληψη της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης στον εργασιακό χώρο διαμεσολαβείται από την έδρα ελέγχου του εργαζομένου, υπόθεση που επαληθεύτηκε στην έρευνά τους: Διαπιστώθηκε ότι ο βαθμός στον οποίο ο εργαζόμενος έχει την ευκαιρία να εκφράσει τις απόψεις του και να ασκήσει έλεγχο στη λήψη μίας απόφασης επηρεάζει την πρόσληψη της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης εκ μέρους του, αλλά η πρόσληψη αυτή διαμεσολαβείται από την έδρα ελέγχου του ίδιου.

²⁹ Αρκετοί ερευνητές έδειξαν ότι η ακρίβεια μίας διαδικασίας συνδέεται με την επιθυμητότητά της (π.χ. Barrett-Howard & Tyler, 1986; Vermunt, Wit, Van den Bos, & Lind, 1996). Η ακρίβεια συχνά εγχειρηματοποιείται ως πληρότητα της πληροφόρησης που λαμβάνεται υπόψη για τη λήψη μίας απόφασης. Για παράδειγμα, στο πείραμα των van den Bos, Vermunt & Wilke (1997), ως «ακρίβεια της διαδικασίας» ορίζεται ο συνυπολογισμός των αποτελεσμάτων όλων των δοκιμασιών στις οποίες έχει υποβληθεί ο υποψήφιος για μία θέση εργασίας (κι όχι μόνο μίας δοκιμασίας).

πιθανότητα μελλοντικής κοινωνικής αλληλεπίδρασης, η Διαδικαστική Δικαιοσύνη έχει μικρή σημασία ενώ, απεναντίας, φαίνεται εξαιρετικά σημαντική σε σχέσεις από τις οποίες απουσιάζουν ισχυροί διαπροσωπικοί δεσμοί αλλά από τη συνέχιση των οποίων καρπώνονται οφέλη όλοι οι εμπλεκόμενοι, όπως είναι η σχέση εργαζομένων και διοίκησης (Barrett-Howard & Tyler, 1986).

Τα κριτήρια βάσει των οποίων διαμορφώνονται οι κρίσεις περί Διαδικαστικής Δικαιοσύνης τα οποία θίξαμε μέχρι τώρα αφορούν σε δομικά χαρακτηριστικά των εφαρμοζόμενων διαδικασιών. Όπως προαναφέρθηκε, ορισμένοι ερευνητές δίνουν πρωτίστως έμφαση στα χαρακτηριστικά της αλληλεπίδρασης που λαμβάνει χώρα μεταξύ των εμπλεκόμενων σε μία διαδικασία λήψης απόφασης. Για παράδειγμα, οι Lind & Tyler (1988) και Tyler & Lind (1992), των οποίων τα μοντέλα θα παρουσιαστούν παρακάτω, δίνουν έμφαση σε τρία «σχεσιακά» κριτήρια, στα οποία θεωρούν ότι ανάγεται η διαμόρφωση εκτιμήσεων για τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη. Πρόκειται για την ουδετερότητα της αρχής που είναι υπεύθυνη για τη λήψη μίας απόφασης, την εμπιστοσύνη του ατόμου στις καλές προθέσεις της αρχής και την αναγνώριση της κοινωνικής θέσης του ατόμου εκ μέρους της αρχής, αναγνώριση που υποδηλώνεται από το σεβασμό με τον οποίο η αρχή αντιμετωπίζει το άτομο^{30, 31}.

³⁰ Η σημασία των τριών αυτών σχεσιακών κριτηρίων της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης έχει καταδειχθεί σε έρευνες που διεξήχθησαν σε διάφορα πλαίσια. Ωστόσο, δεν έχουν πάντοτε την ίδια βαρύτητα για την εξαγωγή συμπερασμάτων περί Διαδικαστικής Δικαιοσύνης και τα τρία κριτήρια. Για παράδειγμα, οι Tyler & Degoe (1995) διαπίστωσαν ότι σε ενδο-οικογενειακά πλαίσια, όπου οι συναισθηματικοί δεσμοί είναι κατά κανόνα στενότεροι από ό,τι μεταξύ ατόμων που δεν συνδέονται, η εμπιστοσύνη και η αναγνώριση της θέσης του άλλου (ο σεβασμός) ήταν σημαντικότεροι παράγοντες για το χαρακτηρισμό μίας διαδικασίας επίλυσης σύγκρουσης ως δίκαιης από ό,τι η ουδετερότητα. Ο έλεγχος της διαδικασίας και της απόφασης δεν διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλο στις εκτιμήσεις περί Διαδικαστικής Δικαιοσύνης (αντίθετα προς τις προβλέψεις του μοντέλου των Thibaut & Walker, 1975).

³¹ Ο Tyler (1989) προσπαθεί να αναγάγει τα 6 κριτήρια του Leventhal (1980) στα τρία βασικά στοιχεία του σχεσιακού του μοντέλου. Έτσι, διατείνεται ότι τα τέσσερα πρώτα κριτήρια του Leventhal αντανακλούν ουσιαστικά πτυχές της ουδετερότητας του τρίτου. Επίσης, ισχυρίζεται ότι το κριτήριο της ηθικότητας (της συμφωνίας με τους κυρίαρχους ηθικούς κανόνες) συνδέεται με το ζήτημα της θέσης μέσα στην ομάδα, μολονότι ο ίδιος ο Leventhal (1980) δεν προέβη ποτέ σε κάποια τέτοια σύνδεση. Τέλος, θεωρεί ότι η έννοια της εκπροσώπησης όλων των ενδιαφερομένων στο σώμα λήψης απόφασης παραπέμπει στην έννοια του ελέγχου της διαδικασίας, στην οποία επικεντρώθηκαν οι Thibaut & Walker (1975). Ακόμη κι αν η αναγωγή των κριτηρίων του μεν σε εκείνα του δε εξυπηρετεί το στόχο της οικονομίας, δεν είναι θεμιτή, αφού οδηγούμαστε σε μία υπερ-απλούστευση και απώλεια πληροφοριών για τα κριτήρια βάσει των οποίων σχηματίζονται οι εκτιμήσεις για τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη όταν διάφορα σημαντικά επιμέρους κριτήρια συνοψίζονται σε λιγότερες διαστάσεις. Εξάλλου, τα κριτήρια του Leventhal αναφέρονται σε δομικά στοιχεία της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης κι όχι σε σχεσιακά, όπως εκείνα του Tyler. Μία προσέγγιση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης που λαμβάνει υπόψη της και τις δύο θεωρητικές συνεισφορές (π.χ. Brockner, et al. 2001) είναι πληρέστερη.

Η τήρηση της νόρμας της ευγένειας και άλλων κοινωνικών κανόνων και ο σεβασμός των ατομικών δικαιωμάτων φαίνεται (π.χ. Tyler & Folger, 1980) ότι είναι μέρος αυτού που οι άνθρωποι εννοούν αναφερόμενοι στη Διαδικαστική Δικαιοσύνη. Ο Lane (1988) επεσήμανε ότι για τους ανθρώπους που αλληλεπιδρούν με πολιτικές αρχές είναι κεφαλαιώδους σημασίας οι διαδικασίες που ακολουθούνται να ανταποκρίνονται στην αίσθηση αυτοσεβασμού τους. Παρομοίως, οι Tyler & Folger (1980), εξετάζοντας περιπτώσεις αλληλεπίδρασης αστυνομικών και πολιτών, διαπίστωσαν ότι θεμελιώδους σημασίας για τους πολίτες ήταν η αναγνώριση των δικαιωμάτων τους. Οι Bies & Shapiro (1987) εξέτασαν τις αντιδράσεις υποψηφίων εργαζομένων απέναντι σε συνεντεύξεις επιλογής προσωπικού και διαπίστωσαν ότι η ευγένεια με την οποία αντιμετωπίζονταν οι υποψήφιοι επηρέαζε τις εκτιμήσεις τους για τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη (όπως τις επηρέαζαν και ζητήματα όπως η έλλειψη μεροληψίας, η ειλικρίνεια και η σταθερότητα της διαδικασίας).

Και άλλοι ερευνητές (π.χ. Bies & Moag, 1986; Mikula, Petri, & Tanzer, 1990; Tyler & Bies, 1989) έδειξαν ότι η διαπροσωπική αντιμετώπιση της οποίας τυγχάνει κανείς (ευγένεια, ειλικρίνεια, επαρκής πληροφόρηση για τις επίσημες διαδικασίες λήψης απόφασης από τους λήπτες της απόφασης, κλπ.) επηρεάζει καθοριστικά τη διαμόρφωση εκτιμήσεων για το βαθμό τήρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης. Η «διαπροσωπική (ή αλληλεπιδραστική) δικαιοσύνη» αποτελεί, λοιπόν, μία σημαντική παράμετρο της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης³². Σύμφωνα με τον Tyler (1994), αυτό υποδηλώνει ότι τα ζητήματα προσωπικής και κοινωνικής

³² Διάλογος έχει αναπτυχθεί σχετικά με το αν η «Διαπροσωπική Δικαιοσύνη» θα έπρεπε να θεωρηθεί ανεξάρτητη μορφή Δικαιοσύνης, ή συνιστώσα της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης. Σύμφωνα με τους Mikula et al. (1990), και οι δύο εκδοχές θεωρούνται εύλογες. Κάποιοι (π.χ. Bies, 1987) επισημαίνουν τα πλεονεκτήματα της συμπερίληψης της έννοιας της Διαπροσωπικής Δικαιοσύνης στη Διαδικαστική Δικαιοσύνη ενώ άλλοι πρεσβεύουν ένα διαχωρισμό της Διαπροσωπικής (ή Αλληλεπιδραστικής) Δικαιοσύνης από τη Διαδικαστική (π.χ. Folger & Cropanzano, 1998). Στο θεωρητικό μοντέλο των Folger & Cropanzano (1998) κεντρική θέση κατέχει ο γνωστικός μηχανισμός της σκέψης ενάντια στα γεγονότα, του αναλογισμού αυτού που θα μπορούσε να έχει συμβεί. Υποστηρίζεται ότι όταν οι άνθρωποι αξιολογούν το δίκαιο των πράξεων κάποιου φαντάζονται πιθανές εναλλακτικές ενέργειες και εκτιμούν κατά πόσο κάποια από αυτές θα είχε οδηγήσει σε ευνοϊκότερα αποτελέσματα. Εάν εκτιμήσουν ότι κάποιος θα μπορούσε και θα έπρεπε να έχει ενεργήσει διαφορετικά, ο «δράστης» θεωρείται ένοχος άδικης συμπεριφοράς, ενώ εάν οι αξιολογητές πιστέψουν ότι ο «δράστης» δεν είχε άλλη εναλλακτική πορεία δράσης ή δεν είχε την πρόθεση να βλάψει τους άλλους, οι αρνητικές αντιδράσεις μετριαζονται. Σύμφωνα με το μοντέλο των Folger & Cropanzano (1998), η Αλληλεπιδραστική Δικαιοσύνη δύναται να επηρεάσει τις εκτιμήσεις του αποτελέσματος εντονότερα από τη Διανεμητική ή τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη, καθώς τις περισσότερες φορές υπάρχουν αμφιβολίες και αμφισβητήσεις για το δίκαιο ενός αποτελέσματος ή μίας τυπικής διαδικασίας. Αντιθέτως, οι παραβιάσεις των κανόνων της Αλληλεπιδραστικής Δικαιοσύνης είναι σαφείς και συνήθως εκλαμβάνονται ως σκόπιμες και ελεύθερα αποφασισμένες από τους «δράστες», κι όχι ως προϊόν εξαναγκασμού ή λάθους. Ως εκ τούτου, για τους Folger & Cropanzano (1998), η Αλληλεπιδραστική Δικαιοσύνη έχει μία ισχυρή άμεση επίδραση στις αξιολογήσεις των αποτελεσμάτων και είναι σκόπιμο να διακρίνεται από τη (δομική, για αυτούς) Διαδικαστική Δικαιοσύνη.

ταυτότητας έχουν μεγαλύτερη σημασία για τους ανθρώπους από το ατομικό τους όφελος (θέμα στο οποίο θα επανέλθουμε στη συνέχεια).

Σημαντικός παράγοντας διαπροσωπικής (ή «αλληλεπιδραστικής») δικαιοσύνης φαίνεται ότι είναι και η παροχή εξηγήσεων για τη λογική που διέπει μία απόφαση (Bies & Shapiro, 1987; Folger & Martin, 1986; Folger, Rosenfield & Robinson, 1983; Konovsky & Folger, 1991). Για παράδειγμα, οι Rolland & Steiner (2002) διαπίστωσαν ότι απλώς και μόνο η παροχή κάποιων πληροφοριών για τη σύνδεση της μεθόδου επιλογής προσωπικού που χρησιμοποιείτο με την εργασιακή απόδοση οδηγούσε τα άτομα να θεωρήσουν πιο δίκαιη και κατάλληλη τη διαδικασία από ό,τι στην περίπτωση κατά την οποία δεν παρέχόταν αντίστοιχη ενημέρωση στα άτομα.

Οι Skarlicki & Folger (1997) θεωρούν ότι η δομική και η διαπροσωπική Διαδικαστική Δικαιοσύνη³³ μπορούν να αντικαταστήσουν η μία την άλλη. Αναλυτικότερα, υποστηρίζουν ότι όταν μία αρχή (π.χ. ένας προϊστάμενος) δείχνει ενδιαφέρον για τις ανάγκες των άλλων και τους μεταχειρίζεται με σεβασμό, οι ασφαλιστικές δικλείδες των επίσημων διαδικασιών δεν είναι απαραίτητες. Όταν, αντιθέτως, η αντιμετώπιση των ατόμων εκ μέρους της αρχής είναι άδικη, αυτές οι δομικές διαδικαστικές δικλείδες είναι ζωτικής σημασίας. Εξάλλου, διατείνονται ότι η διαπροσωπική δικαιοσύνη χρειάζεται περισσότερο όταν η δομική δικαιοσύνη είναι χαμηλή παρά όταν είναι υψηλή. Εντούτοις, οι VanYperen et al. (2000) διαπίστωσαν, μεταξύ άλλων, ότι η απουσία διαπροσωπικής δικαιοσύνης οδηγούσε σε εντονότερα αρνητικά συναισθήματα όταν εξασφαλιζόταν παρά όταν παραβιαζόταν η δομική Διαδικαστική Δικαιοσύνη.

Σε αντίθεση με τον αμοιβαίο αποκλεισμό των κριτηρίων διανομής και την ανάγκη επιλογής μεταξύ τους, που αναγνωρίζεται στην κοινωνιοψυχολογική γραμματεία για τη Διανεμητική Δικαιοσύνη, στην περίπτωση των κριτηρίων της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, κάτι τέτοιο δεν ισχύει (Tyler, 1988) καθώς μία διαδικασία μπορεί –και, κατά κανόνα, πρέπει– να πληροί ταυτόχρονα πολλά κριτήρια Διαδικαστικής Δικαιοσύνης. Εντούτοις, υπάρχει ορισμένες φορές η ανάγκη επιλογής μεταξύ κριτηρίων δικαιοσύνης και άλλων στόχων που δεν σχετίζονται με τη δικαιοσύνη (Tyler & Smith, 1998). Παραδείγματος χάριν, χρειάζεται συχνά να γίνει επιλογή ή να βρεθεί η χρυσή τομή ανάμεσα στο διαδικαστικό κριτήριο της αντιπροσωπευτικότητας και την ανάγκη διασφάλισης της αποδοτικότητας, που είναι πολύ πιθανό να συγκρούονται (Tyler & Smith, 1998), καθώς οι διαδικασίες που παρέχουν περισσότερες ευκαιρίες έκφρασης και άσκησης ελέγχου σε όλους τους ενδιαφερόμενους είναι πιο χρονοβόρες και δαπανηρές. Εκτός, λοιπόν, από το ενδιαφέρον για τη Διαδικαστική

³³ Οι Skarlicki & Folger (1997) διακρίνουν τη Διαπροσωπική από τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη και όταν κάνουν λόγο για Διαδικαστική Δικαιοσύνη αναφέρονται μόνο στη δομική της συνιστώσα.

Δικαιοσύνη, στην επιλογή διαδικασιών λήψης αποφάσεων υπεισέρχονται και ζητήματα κόστους³⁴.

Προτού ολοκληρώσουμε αυτή την ενότητα, αξίζει να σταθούμε για λίγο στην επισήμανση του Greenberg (1987b) ότι η ερευνητική δραστηριότητα στο πεδίο της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης είναι κυρίως «αντι-δραστική» παρά «προ-δραστική», δηλαδή επικεντρώνεται περισσότερο στα κριτήρια αξιολόγησης των ήδη καθιερωμένων, εφαρμοζόμενων διαδικασιών, παρά στα δομικά στοιχεία που χρειάζεται να ληφθούν υπόψη κατά το σχεδιασμό διαδικασιών λήψης αποφάσεων. Τέτοια δομικά στοιχεία, τα οποία επεσήμανε ο Leventhal (1980), είναι η κατανομή της ευθύνης για την επιλογή φορέων αρμόδιων για τη λήψη απόφασης, η κατανομή της ευθύνης για τη θέσπιση βασικών κανόνων, διαδικασίες για τη συλλογή πληροφοριών, διαδικασίες για το χειρισμό των ενστάσεων και μηχανισμοί για την εισήγηση και υλοποίηση αλλαγών. Μολονότι, όπως επισημαίνουν οι Tyler & Smith (1998), αυτές οι συνιστώσες δεν έχουν μελετηθεί εμπειρικά, είναι κατά πάσα πιθανότητα σημαντικές για κάθε προ-δραστική προσπάθεια σχεδιασμού διαδικασιών.

1.2.3. Μίκρο και Μάκρο Διαδικαστική Δικαιοσύνη

Όπως παρατηρούν οι Tyler & Smith (1998), μολονότι οι Brickman et al. (1981) αναφέρονται στην Μάκρο-Δικαιοσύνη υπό το πρίσμα της Διανεμητικής Δικαιοσύνης, η Μάκρο-Δικαιοσύνη περιλαμβάνει επίσης και μία διαδικαστική συνιστώσα. Όπως ακριβώς οι άνθρωποι αξιολογούν τη συνολική διανομή των αγαθών, των ευκαιριών, των υποχρεώσεων και των βαρών σε μία κοινωνία, έτσι αξιολογούν και τις γενικές κοινωνικές ή πολιτικές διαδικασίες. Κατά τους Tyler & Smith (1998), το μακρο-επίπεδο αποτελεί το επίπεδο στο οποίο θα έπρεπε να μελετώνται πολλά διαδικαστικά ζητήματα (π.χ. εάν είναι δίκαιο να αποφαινούνται για την ενοχή ή την αθωότητα κάποιου σώματα ενόρκων, ή εάν οι εκλογές αποτελούν μία δίκαιη διαδικασία για την ανάδειξη των ηγετών).

Όταν χρειάζεται να διασφαλιστεί η αρμονική και ειρηνική συνύπαρξη δύο ή περισσότερων ομάδων, είναι αναγκαία η εφαρμογή αρχών διανομής της εξουσίας που να εκλαμβάνονται ως δίκαιες και νόμιμες από τα μέλη όλων των ομάδων (Lijphart, 1990, αναφέρεται από τον Azzi, 1992). Ένα από τα θεμελιώδη κριτήρια Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, σύμφωνα με τον Leventhal (1980), είναι, όπως προαναφέρθηκε, η αντιπροσωπευτικότητα, με την έννοια ότι στα σώματα λήψης αποφάσεων (επιτροπές,

³⁴ Για παράδειγμα, οι MacCoun & Tyler (1988) διαπίστωσαν ότι τα σώματα 12 ενόρκων που καταλήγουν σε ομόφωνη απόφαση θεωρείται ότι υπηρετούν καλύτερα το στόχο της επαρκούς εκπροσώπησης όλων των απόψεων και της ενδελεχούς εξέτασης του ζητήματος, αλλά, ταυτόχρονα, θεωρούνται δαπανηρά σε σύγκριση με σώματα λιγότερων μελών ή σώματα που δεν εφαρμόζουν τον κανόνα της παμψηφίας. Η επιλογή καθορίζεται συνήθως από τη σπουδαιότητα της υπόθεσης και τη βαρύτητα των πιθανών ποινών.

κοινοβούλια, κλπ) πρέπει να συμμετέχουν αντιπρόσωποι όλων των σημαντικών υποομάδων του συνολικού πληθυσμού. Η αντιπροσώπευση των ομάδων στα πλαίσια των διαδικασιών λήψης αποφάσεων αποτελεί ένα ζήτημα που διαθέτει μία διαδικαστική συνιστώσα (βαθμός ελέγχου της διαδικασίας, με τη δυνατότητα έκφρασης απόψεων) αλλά και μία διανεμητική συνιστώσα (πόσοι -από το σύνολο των αντιπροσώπων- θα προέρχονται από κάθε υποομάδα;). Όπως σημειώνει ο Azzi (1992), «...η ισχύς (ή η πολιτική εκπροσώπηση) είναι ένα ιδιαίτερο αγαθό, με την έννοια ότι συνδυάζει θεμελιώδη διανεμητικά και διαδικαστικά στοιχεία ταυτόχρονα...» (σελ. 744).

Σύμφωνα με τον ίδιο, η διαδικαστική αρχή της ισότητας (ισότιμη συμμετοχή όλων στη διαδικασία λήψης αποφάσεων) είναι η πιο «προφανής» όταν οι άνθρωποι εξετάζουν το θέμα της κατανομής της ισχύος/ εξουσίας μεταξύ ομάδων (δηλαδή, μία ψήφος για κάθε ομάδα). Ωστόσο, οι ομάδες συχνά διαφέρουν σε μέγεθος. Στην περίπτωση αυτή συνηθίζεται να εκπροσωπούνται στα σώματα λήψης αποφάσεων ανάλογα με τον αριθμό των μελών κάθε μίας (αρχή της αναλογικότητας).

Η νομιμότητα της αρχής της αναλογικότητας απορρέει από το γεγονός ότι τα δημοκρατικά συστήματα μεριμνούν πρωτίστως για τη διασφάλιση των ατομικών δικαιωμάτων και της ισότητας μεταξύ ατόμων, η οποία επιτυγχάνεται με την παροχή μίας ψήφου σε κάθε άτομο και την εφαρμογή ενός πλειοψηφικού εκλογικού συστήματος. Αυτό σημαίνει ότι στο επίπεδο των σχέσεων μεταξύ ομάδων, η αντιπροσώπευση των διαφόρων ομάδων είναι πιθανό να προσεγγίζει την αναλογία των μελών τους στον συνολικό πληθυσμό. Άρα, η ισότητα στο επίπεδο των ατόμων συνεπάγεται αναλογικότητα στο επίπεδο των ομάδων. Η εφαρμογή της αρχής της ισότητας όταν πρόκειται για την αντιπροσώπευση ομάδων θεωρείται ότι παραβιάζει το αξίωμα «ένα άτομο, μία ψήφος» (Azzi, 1992).

Η επιλογή μεταξύ της αναλογικότητας και της ισότητας είναι πιθανό να εξαρτάται από το επίπεδο επικέντρωσης του προβληματισμού για τη δικαιοσύνη (άτομο ή ομάδα) και τη διαδικασία κοινωνικής σύγκρισης που υπεισέρχεται (Azzi, 1992). Όταν πρωταρχικό ζητούμενο είναι η δικαιοσύνη στο επίπεδο των ατόμων, η αρχή της αναλογικότητας θεωρείται καταλληλότερη, ενώ, αντιθέτως, όταν βασικό μέλημα αποτελεί η δικαιοσύνη στο επίπεδο των ομάδων, δηλαδή, η παροχή σε όλες τις ομάδες της ίδιας ευκαιρίας να επηρεάσουν ουσιαστικά τις αποφάσεις και να προασπίσουν τα συμφέροντά τους, προτιμάται η αρχή της ισότητας. Η ενεργοποίηση του ενός ή του άλλου είδους προβληματισμού, δηλαδή για δικαιοσύνη στο επίπεδο των ατόμων ή σε αυτό των ομάδων, εξαρτάται από ένα πλήθος παραγόντων, μεταξύ των οποίων η ορατότητα της ομαδικής ταυτότητας, το είδος του προς διανομή αγαθού και η πολιτισμική ή ιδεολογική έμφαση στα ατομικά δικαιώματα, έναντι των ομαδικών (Azzi, 1992).

Ειδικότερα, όταν η ομαδική ταυτότητα καθίσταται «πρόδηλη», το ενδιαφέρον για τη δικαιοσύνη εστιάζεται κυρίως στο επίπεδο των ομάδων. Όσο πιο διακριτή είναι η ομαδική

ταυτότητα σε ένα δεδομένο κοινωνικό πλαίσιο, τόσο πιθανότερο είναι να προέχει στην αυθόρμητη αυτοαντίληψη των μελών της ομάδας (π.χ. McGuire et al., 1978) κι, έτσι, η ομαδική ταυτότητα είναι πιο «πρόδηλη» για τα μέλη μειοψηφικών παρά για τα μέλη πλειοψηφικών ομάδων. Κατ' επέκταση, οι ομάδες που συνιστούν μειοψηφία ενδιαφέρονται περισσότερο για τη δικαιοσύνη σε επίπεδο ομάδων και τείνουν να προτιμούν την αρχή της ισότητας (Azzi, 1992).

Εξάλλου, ο κανόνας της αναλογικότητας ενδέχεται να αποκλείσει ουσιαστικά τη μειοψηφία από το να ασκήσει αποτελεσματικό έλεγχο επί των αποφάσεων. Η εφαρμογή, δηλαδή, της αρχής της αναλογικότητας μπορεί να οδηγήσει σε μία πλειοψηφία με έλεγχο επί των αποφάσεων (ουσιαστικό έλεγχο) και μία μειοψηφία με έλεγχο μόνο επί της διαδικασίας (ευκαιρία έκφρασης γνώμης). Το ενδεχόμενο ουσιαστικού αποκλεισμού της μειοψηφίας από την πολιτική εξουσία μέσω της εφαρμογής ενός κανόνα αναλογικότητας αφενός δυσχεραίνει την πρόσβαση της μειοψηφικής ομάδας σε ζωτικούς υλικούς πόρους και αφετέρου απειλεί την ταυτότητά της ως διακριτής κοινωνικής ομάδας, αφού διευκολύνει, εκτός από την πολιτική, και την πολιτιστική κυριαρχία της πλειοψηφικής ομάδας (Azzi, 1992). Όπως, λοιπόν, επισημαίνει ο Azzi (1992), η προτίμηση των μελών της πλειοψηφικής και της μειοψηφικής ομάδας για μία ορισμένη αρχή κατανομής της πολιτικής δύναμης μπορεί να εκφράζει ένα κίνητρο μεγιστοποίησης του ελέγχου που ασκεί η ενδο-ομάδα επί της λήψης αποφάσεων. Σε αυτή την περίπτωση, η ισότητα αποτελεί τη λογική επιλογή της μειοψηφίας και η αναλογικότητα τη λογική επιλογή της πλειοψηφίας^{35, 36}.

Η έμφαση στη διασφάλιση της δικαιοσύνης στο επίπεδο των ομάδων κι όχι των ατόμων συνδέεται και με το είδος του αγαθού που χρειάζεται να διανεμηθεί (Azzi, 1992). Όταν πρόκειται για υλικό αγαθό που είναι δυνατό να επιμεριστεί και να καταναλωθεί από τα άτομα που απαρτίζουν τις ομάδες (π.χ. νερό, γη) είναι πιθανότερο να δοθεί προτεραιότητα στη δικαιοσύνη στο διατομικό επίπεδο και να προτιμηθεί η αρχή της αναλογικότητας. Η προτίμηση αυτή αντανακλά την προσπάθεια να επιτευχθεί ισότητα μεταξύ των ατόμων.

³⁵ Στα πλαίσια της οπτικής που υιοθετεί ο Azzi (1992), η διαφορετική «ορατότητα» της ομαδικής ταυτότητας και το ίδιο συμφέρον δεν αποτελούν ανταγωνιστικές αλλά συμπληρωματικές ερμηνείες της προτίμησης της μειοψηφίας και της πλειοψηφίας για διαφορετικές αρχές κατανομής της πολιτικής ισχύος.

³⁶ Πράγματι, ο Azzi (1992) διαπίστωσε ότι οι συμμετέχοντες στην έρευνά του ήταν πιο πιθανό να κατανείμουν την πολιτική δύναμη και τη δυνατότητα αντιπροσώπευσης (σε ένα νομοθετικό σώμα και σε μία επιτροπή επεξεργασίας συντάγματος) ανάμεσα σε δύο προσομοιωμένες ομάδες που διέφεραν σε μέγεθος (αναλογία 3:1) βάσει της αρχής της ισότητας κι όχι της αναλογικότητας όταν οδηγούνταν να υιοθετήσουν την οπτική της μειοψηφίας παρά αυτή της πλειοψηφίας. Εξάλλου, η αρχή της ισότητας βρέθηκε ότι ήταν πιο «προφανής» στους συμμετέχοντες που, ούτως ή άλλως, ήταν μέλη πραγματικών μειοψηφικών ομάδων. Τα μέλη μειοψηφικών ομάδων επικεντρώνονταν περισσότερο από τα μέλη πλειοψηφικών ομάδων στη διασφάλιση της διαδικαστικής ισότητας στο επίπεδο των ομάδων.

Αντιθέτως, όταν το αγαθό δεν είναι εφικτό να διανεμηθεί στα άτομα και να καταναλωθεί από το καθένα χωριστά (όπως συμβαίνει όταν πρόκειται για συμβολικά αγαθά, π.χ. επίσημη γλώσσα, θρησκευτικές αργίες που καθιερώνονται σε μία κοινότητα την οποία αποτελούν ομάδες διαφορετικού μεγέθους), έμφαση δίνεται στη δικαιοσύνη στο επίπεδο των ομάδων και πριμοδοτείται η αρχή της ισότητας. Το είδος του προς διανομή αγαθού φαίνεται ότι επηρεάζει με τον ίδιο τρόπο τις προτιμήσεις των μειοψηφικών και των πλειοψηφικών ομάδων για την αρχή βάσει της οποίας θα αποφασιστεί η διανομή (Azzi, 1992).

Η επικέντρωση του προβληματισμού για τη δικαιοσύνη στο επίπεδο των ατόμων ή σε αυτό των ομάδων καθορίζεται και από την επικρατούσα ιδεολογία (Azzi, 1992). Έτσι, στα πλαίσια μίας ατομικιστικής κουλτούρας και ιδεολογίας, προτεραιότητα αποκτά η διασφάλιση της δικαιοσύνης στο διατομικό επίπεδο. Η ερευνητική δραστηριότητα του Mann (π.χ. Mann, Radford & Kanagawa, 1985, αναφέρεται από τον Azzi, 1992) δείχνει ότι, όταν καλούνται να επιλέξουν τον κανόνα που πρέπει να χρησιμοποιηθεί για να ληφθούν αποφάσεις διανομής μεταξύ μικρών και μεγάλων πειραματικών ομάδων, τα παιδιά που προέρχονται από κολεκτιβιστικές κουλτούρες δίνουν συνήθως την ίδια ισχύ στις ομάδες, ενώ εκείνα που προέρχονται από ατομικιστικές κουλτούρες προτιμούν έναν πλειοψηφικό κανόνα.

Ο Azzi (1992) επισημαίνει, εξάλλου, ότι, στα πλαίσια της γραμματείας που επιχειρεί να συμπεριλάβει τις διομαδικές σχέσεις στη μελέτη της διαμόρφωσης εκτιμήσεων για τη δικαιοσύνη, χρειάζεται να ληφθεί υπόψη η σχετική «ορατότητα» διαφορετικών επιπέδων κατηγοριοποίησης (Turner et al., 1987) ή η σχετική ισχύς της ταύτισης με κατηγορίες διαφορετικών επιπέδων κατηγοριοποίησης. Ο Azzi (1992) υποθέτει ότι όσο μεγαλύτερη είναι η «ορατότητα» ή η ισχύς της ταύτισης με μία κατηγορία χαμηλότερου επιπέδου, έναντι μίας υπερτεταγμένης κατηγορίας, τόσο μεγαλύτερη είναι η πιθανότητα ενεργοποίησης προβληματισμών που θα αφορούν στην αντιπροσώπευση της κατηγορίας του χαμηλότερου επιπέδου στα διάφορα σώματα λήψης αποφάσεων.

Οι έρευνες που λαμβάνουν υπόψη τους τη δυνατότητα «υπερτεταγμένης ταύτισης» δείχνουν ότι αυτή μεταβάλλει τον τρόπο με τον οποίο τα μέλη των ομάδων αντιλαμβάνονται τη δικαιοσύνη και, συγκεκριμένα, οδηγεί σε μείωση της σημασίας που αποδίδεται στον έλεγχο επί των αποτελεσμάτων τον οποίο ασκεί η ομάδα του χαμηλότερου επιπέδου (Huo et al., 1996; Smith & Tyler, 1996). Η υπερτεταγμένη ταύτιση διευκολύνει την επίτευξη συναίνεσης, οδηγεί σε μειωμένο ενδιαφέρον για το ατομικό όφελος ή το όφελος της ομάδας του χαμηλότερου επιπέδου και αυξάνει την προθυμία υπακοής στις αρχές της ευρύτερης ομάδας (Tyler & Smith, 1998).³⁷

³⁷ Οι Tyler & Smith (1998) ισχυρίστηκαν ότι η προσέγγιση του Azzi (1992) δεν περιλαμβάνει την πιθανότητα υπερτεταγμένης ταύτισης με την ευρύτερη ομάδα, η οποία επιτρέπει να αποφευχθεί η προσκόλληση στα στενά συμφέροντα της κάθε υπο-ομάδας

1.2.4. Γιατί είναι σημαντική η Διαδικαστική Δικαιοσύνη; Θεωρητικά Μοντέλα σχετικά με το «Κίνητρο για τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη»

Σημαντικές προσπάθειες έχουν πραγματοποιηθεί ώστε να ερμηνευτεί γιατί η Διαδικαστική Δικαιοσύνη έχει σημασία για τα άτομα, μέσω της ανάπτυξης μοντέλων που επιχειρούν να αποσαφηνίσουν τη φύση του «κινήτρου για τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη». Όπως σημειώνει ο Tyler (1994), αρχικά θεωρήθηκε ότι υπάρχει ένα μόνο κίνητρο που οδηγεί στην εκδήλωση ενδιαφέροντος τόσο για τη Διανεμητική όσο και για τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη, το κίνητρο της απόκτησης πόρων.

Στα πλαίσια της γραμματείας της Διανεμητικής Δικαιοσύνης, θεωρείται ότι κατά την αλληλεπίδρασή τους με άλλους, οι άνθρωποι διέπονται από το κίνητρο της μεγιστοποίησης των δικών τους οφελών. Αναγνωρίζουν, όμως, ότι το μακροπρόθεσμο όφελος στις σχέσεις μας με τους άλλους συχνά προϋποθέτει τον περιορισμό του βραχυπρόθεσμου ατομικού συμφέροντος (Tyler, 1994). Οι νόρμες της Διανεμητικής Δικαιοσύνης προσφέρουν γενικά αποδεκτές κατευθυντήριες γραμμές για τον τρόπο άσκησης αυτού του περιορισμού (Tyler, 1994). Οι άνθρωποι αποδέχονται, λοιπόν, αυτές τις νόρμες και φέρονται δίκαια στους άλλους, προσδοκώντας ότι και οι άλλοι, σε ανταπόδοση, θα φερθούν δίκαια στους ίδιους. Η σύμφωνη με τις νόρμες συμπεριφορά απορρέει, δηλαδή, τελικά, από την πεποίθηση ότι η δίκαιη συμπεριφορά προάγει το προσωπικό κέρδος. Οι Taylor & Moghaddam (1987) συνόψισαν αυτή την οπτική για τη Διανεμητική Δικαιοσύνη υποστηρίζοντας ότι τα άτομα αγωνίζονται να μεγιστοποιήσουν τις προσωπικές τους ανταμοιβές, αλλά επιδιώκοντας αυτό το στόχο, μαθαίνουν ότι οφείλουν να συμμορφώνονται με ορισμένους κανόνες δικαιοσύνης στις συναλλαγές τους με τους άλλους.

Η σημασία της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης επιχειρήθηκε αρχικά να ερμηνευτεί βάσει του ίδιου κινήτρου, αυτού της μεγιστοποίησης του προσωπικού οφέλους. Η πρώτη, λοιπόν, θεωρητική προσέγγιση, το μοντέλο του Ελέγχου (Thibaut & Walker, 1975), είναι ένα μοντέλο εργαλειώδες, εδραζόμενο σε μία θεώρηση του ανθρώπου ως εγωιστή (Lind & Tyler, 1988). Θεμελιώδες αξίωμά του είναι ότι οι άνθρωποι επιθυμούν να αποκτήσουν τη δυνατότητα να ασκήσουν έλεγχο και επιρροή επί των διαδικασιών λήψης αποφάσεων προκειμένου να εξασφαλίσουν ότι οι προσωπικές τους απόψεις θα ληφθούν υπόψη και ότι θα επιτευχθεί το καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα για τους ίδιους.

Αναλυτικότερα, οι Thibaut & Walker (1975) ισχυρίστηκαν ότι η κατανομή του ελέγχου ανάμεσα στους συμμετέχοντες σε μία διαδικασία λήψης απόφασης είναι το θεμελιώδες χαρακτηριστικό της διαδικασίας, το οποίο διαμορφώνει τις απόψεις των ατόμων

(ομάδας χαμηλότερου επιπέδου). Μάλιστα, λόγω αυτής της υποτιθέμενης παράλειψης χαρακτήρισαν την προσέγγισή του ανεπαρκή.

τόσο για το δίκαιο της όποιας απόφασης όσο και για την επιθυμητότητά της. Οι ίδιοι διέκριναν δύο μορφές ελέγχου: τον «έλεγχο της διαδικασίας» και τον «έλεγχο της απόφασης». Ο έλεγχος της διαδικασίας αναφέρεται στον έλεγχο που ασκούν οι συμμετέχοντες επί της παρουσίασης αποδεικτικών στοιχείων, απόψεων και επιχειρημάτων. Ο έλεγχος της απόφασης αναφέρεται στον έλεγχο που έχουν οι συμμετέχοντες επί των αποφάσεων που πράγματι λαμβάνονται. Αφορά, δηλαδή, στο βαθμό στον οποίο μπορούν να επηρεάσουν άμεσα και να αποφασίσουν για το αποτέλεσμα μίας διαφοράς.

Οι Thibaut & Walker (1978) παρατήρησαν, εξάλλου, ότι η ευκαιρία να ασκήσει κανείς έλεγχο επί της διαδικασίας είναι σημαντική γιατί οι μη ενδιαφερόμενοι τρίτοι που συμμετέχουν στη λήψη αποφάσεων τείνουν να παραβλέπουν σημαντικούς περιβαλλοντικούς παράγοντες που ενδεχομένως προκάλεσαν τη συμπεριφορά του διαδίκου. Οι μη ενδιαφερόμενοι τρίτοι έχουν γενικά την τάση να πριμοδοτούν εσωτερικές αποδόσεις της συμπεριφοράς και οι αποφάσεις τους ενδέχεται να ληφθούν με γνώμονα υποτιθέμενα σταθερά χαρακτηριστικά προσωπικότητας κι όχι το ίδιο το γεγονός ή την κατάσταση (Thibaut & Walker, 1978). Έτσι, η ευκαιρία άσκησης ελέγχου επί της διαδικασίας εκ μέρους του ενδιαφερόμενου και η εφαρμογή μίας διαδικασίας που του επιτρέπει να παρουσιάσει τις θέσεις του είναι, πράγματι, δυνατό να οδηγήσει στη λήψη απόφασης ευνοϊκότερης για τον ίδιο από εκείνη που θα λαμβανόταν χωρίς την ενεργό συμμετοχή του στη διαδικασία.

Όπως επισημαίνει ο Tyler (1989), το μοντέλο του Ελέγχου βασίζεται στο Μοντέλο της Κοινωνικής Ανταλλαγής (Social Exchange model) των Thibaut & Kelley (1959), που δίνει έμφαση στους *εργαλειικούς* προβληματισμούς των ανθρώπων κατά την αλληλεπίδρασή τους με άλλους. Ειδικότερα, εδράζεται στην ιδέα ότι οι άνθρωποι ενδιαφέρονται πρωταρχικά για τη σχέση τους με το άτομο ή τα άτομα με τα οποία έχουν κάποια διαφορά και όχι για τη μακροπρόθεσμη σχέση τους με τους τρίτους που λαμβάνουν την απόφαση και τους θεσμούς που εκπροσωπούν. Το ενδιαφέρον τους περιλαμβάνει αφενός ενδιαφέρον για την συγκεκριμένη διαφορά στην οποία εμπλέκονται και αφετέρου ενδιαφέρον για τη διατήρηση μίας μακροπρόθεσμης παραγωγικής σχέσης ανταλλαγής με τα άλλα μέρη της διαφοράς³⁸. Καθώς το μέλημα των ανθρώπων κατά την επαφή τους με τους τρίτους είναι η επίλυση της δεδομένης κάθε φορά διαφοράς, ο έλεγχος επί των πτυχών της διαδικασίας που υιοθετείται με στόχο την επίλυση της διαφοράς είναι μείζονος σημασίας (Thibaut & Walker, 1975, 1978).

³⁸ Όπως θα καταστεί σαφές κατά την παρουσίαση των θεωρητικών μοντέλων που προτάθηκαν μετά το μοντέλο του Ελέγχου, τόσο το μοντέλο της Κοινωνικής Ανταλλαγής όσο και το μοντέλο της Αξίας στην Ομάδα (group-value model) δέχονται ότι οι άνθρωποι ενδιαφέρονται για τη μακροπρόθεσμη υπαγωγή τους στην ομάδα, αλλά συνδέουν το ενδιαφέρον αυτό με άλλα ζητήματα. Το μοντέλο της Κοινωνικής Ανταλλαγής το συνδέει με το ενδιαφέρον για τις ανταμοιβές και τα οφέλη που δύναται να προέλθουν από τη συμμετοχή στην ομάδα, ενώ το μοντέλο της Αξίας στην Ομάδα με τις πληροφορίες για τη θέση που κατέχει το άτομο στην ομάδα.

Μετά τους Thibaut & Walker (1975), η έρευνα επικεντρώθηκε στην κατανομή του ελέγχου στα πλαίσια διαφόρων διαδικασιών λήψης αποφάσεων (για μία ανασκόπηση: Lind & Tyler, 1988). Η υπόθεση των Thibaut & Walker (1975) ότι η κατανομή του ελέγχου στα πλαίσια μίας διαδικασίας επηρεάζει τις κρίσεις περί Διαδικαστικής Δικαιοσύνης επαληθεύτηκε.

Ενώ, όμως, στην αρχική θεωρία, οι Thibaut & Walker έδωσαν έμφαση στον έλεγχο της απόφασης, θεωρώντας τον έλεγχο της διαδικασίας ως έναν έμμεσο τρόπο άσκησης ελέγχου επί της απόφασης, η μεταγενέστερη ερευνητική δραστηριότητα έδειξε ότι ο έλεγχος της διαδικασίας (δηλαδή, η ευκαιρία παρουσίασης απόψεων, επιχειρημάτων, στοιχείων κλπ) είναι συνήθως σημαντικότερος από τον έλεγχο της απόφασης και ότι είναι σημαντικός ακόμη κι αν δεν συνδέεται με τον έλεγχο της απόφασης. Διαπιστώθηκε ότι οι άνθρωποι δίνουν μεγάλη σημασία στον έλεγχο επί της διαδικασίας ακόμη κι όταν έχουν χάσει σε μία αντιδικία, οπότε γνωρίζουν ότι τα επιχειρήματά τους δεν επικράτησαν (Lind et al., 1980), αλλά και όταν πιστεύουν ότι τα επιχειρήματά τους είχαν μικρή ή και καμία επίδραση επί των αποφάσεων (Lind, Kanfer & Earley, 1990; Musante, Gilbert, & Thibaut, 1983; Tyler, 1987; Tyler, Rasinski, & Spodick, 1985).

Με άλλα λόγια, υπάρχουν αρκετές ενδείξεις ότι «το φαινόμενο της επίδρασης του ελέγχου της διαδικασίας» (“the process control effect”), δηλαδή η διαμόρφωση θετικών κρίσεων για μία απόφαση όταν έχει νωρίτερα δοθεί στο άτομο η ευκαιρία να εκφράσει τις θέσεις του, αντανakλά κάτι πέρα από μία εργαλειακή επιθυμία του ατόμου να ελέγξει τις αποφάσεις και τα αποτελέσματά τους προς όφελός του. Ο έλεγχος της διαδικασίας θεωρείται σημαντικός ακόμη κι όταν δεν επιτρέπει στους ενδιαφερόμενους να επηρεάσουν εμμέσως το αποτέλεσμα της διαδικασίας.

Σύμφωνα με τον Tyler (π.χ. 1994) η ευκαιρία που παρέχεται στο άτομο να εκφράσει τις απόψεις και τα επιχειρήματά του έχει αξία αυτή καθαυτή. Αυτή η ευκαιρία έκφρασης, με τις προεκτάσεις και τη σημασία της στο σχεσιακό επίπεδο, είναι πιθανόν σημαντικότερη από την άσκηση επιρροής στις αποφάσεις μέσω της έκφρασης απόψεων (Tyler, 1994). Η σχέση, λοιπόν, μεταξύ ελέγχου και Διαδικαστικής Δικαιοσύνης είναι πιο περίπλοκη: ο έλεγχος της διαδικασίας μπορεί, βέβαια, ενίοτε να επηρεάζει το αποτέλεσμα, αλλά αποτελεί, επίσης, δείκτη των σχέσεων του ατόμου με την ομάδα του και, ιδιαίτερα, τις αρχές της (Tyler, 1994). Αυτή η ιδέα διέπει το σχεσιακό μοντέλο για το ρόλο της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, το οποίο πρότειναν οι Lind & Tyler το 1988 (βλ. Tyler, 1989; Tyler & Lind, 1992). Το εν λόγω μοντέλο συνδέει το ενδιαφέρον για τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη με κίνητρα δημιουργίας και διατήρησης κοινωνικών δεσμών μεταξύ των μελών και των αρχών μίας ομάδας.

Σύμφωνα με το σχεσιακό αυτό μοντέλο (μοντέλο της αξίας στην ομάδα), οι άνθρωποι ενδιαφέρονται για τη μακροπρόθεσμη εξέλιξη της κοινωνικής τους σχέσης με τις αρχές και τους θεσμούς που λειτουργούν ως τρίτοι σε περιπτώσεις διαφορών και δεν θεωρούν τη σχέση

τους με τους τρίτους αυτούς ως μία και μόνη εμπειρία, μία επαφή που περιορίζεται μόνο στο παρόν πρόβλημα που χρειάζεται να διευθετηθεί. Ως εκ τούτου, δείχνουν ενδιαφέρον για τρεις παραμέτρους της διαδικασίας που δεν σχετίζονται με τον έλεγχο: την ουδετερότητα της διαδικασίας λήψης απόφασης, την εμπιστοσύνη στον τρίτο και τις ενδείξεις αναγνώρισης της κοινωνικής τους θέσης εκ μέρους του τρίτου. Θεωρείται ότι οι τρεις αυτές παράμετροι επηρεάζουν τις αντιδράσεις των ατόμων, ανεξάρτητα από το βαθμό στον οποίο είναι ευνοϊκό για τα ίδια το αποτέλεσμα και ανεξάρτητα από την κατανομή του ελέγχου μεταξύ των τρίτων και των εμπλεκόμενων στη διαφορά.

Το βασικό αξίωμα αυτού του μοντέλου είναι ότι οι άνθρωποι αποδίδουν αξία στην ιδιότητα του μέλους μίας ομάδας. Οι άνθρωποι επιθυμούν, δηλαδή, να ανήκουν σε ομάδες και να διατηρούν τους κοινωνικούς δεσμούς που αναπτύσσονται εντός αυτών. Για το λόγο αυτό, δίνουν ιδιαίτερη προσοχή σε κάθε τι που τους παρέχει πληροφορίες για τη θέση που κατέχουν στην ομάδα (Tyler, 1989, 1994). Σύμφωνα με τον Tyler (1989), η σημασία που έχει η ιδιότητα του μέλους μίας ομάδας για τους ανθρώπους καταδεικνύεται και από τα ευρήματα των ερευνών που δείχνουν ότι οι άνθρωποι ταυτίζονται με την ομάδα στην οποία ανήκουν, ακόμη κι όταν το κριτήριο για διάκριση σε ομάδες είναι εντελώς υποτυπώδες (π.χ. Brewer & Kramer, 1986; Kramer & Brewer, 1984; Tajfer, 1981; Tajfel & Turner, 1979).

Ο Tyler (1989, 1994), ακολουθώντας τον Festinger (1954), θεωρεί ότι ένας από τους λόγους για τους οποίους οι άνθρωποι επιζητούν τη συμμετοχή σε ομάδες είναι το γεγονός ότι οι ομάδες αποτελούν μία πηγή αυτοεπικύρωσης, καθώς παρέχουν πληροφορίες για την ορθότητα και την καταλληλότητα των στάσεων και των αξιών των μελών. Επίσης, θεωρεί ότι οι ομάδες παρέχουν συναισθηματική στήριξη και μία αναγκαία αίσθηση του ανήκειν στα μέλη τους, ενώ ταυτόχρονα τους εξασφαλίζουν υλικούς πόρους (Tyler, 1989). Στα πλαίσια των ομάδων υπάρχουν, λοιπόν, διάφορες μορφές αλληλεξάρτησης των μελών (Tyler, 1994). Στους παραπάνω λόγους αποδίδεται το γεγονός ότι οι άνθρωποι βρίσκουν καθησυχαστικές τις ενδείξεις ότι γίνονται αποδεκτοί από την ομάδα και, απεναντίας, προβληματίζονται από ενδείξεις που υποδηλώνουν απόρριψη εκ μέρους της ομάδας στην οποία ανήκουν. Μία θεμελιώδης, επομένως, υπόθεση του σχεσιακού μοντέλου της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης είναι ότι οι άνθρωποι αναζητούν πληροφορίες αναφορικά με τη θέση τους στα πλαίσια της ομάδας και εκτιμούν τα στοιχεία που υποδηλώνουν ότι η θέση τους είναι σημαντική και σεβαστή.

Κατά τον Tyler (1989), οι άνθρωποι έχουν επίγνωση του γεγονότος ότι η διασφάλιση του ατομικού συμφέροντος δεν είναι πάντα εφικτή όταν κανείς αλληλεπιδρά με άλλους. Σε μία μακροχρόνια σχέση οι άνθρωποι δεν μπορούν πάντοτε να επιβάλλουν τις επιθυμίες τους. Συχνά χρειάζεται να προβούν σε συμβιβασμούς και να υποχωρήσουν στις επιθυμίες των άλλων, αναγνωρίζοντας ότι δεν είναι δυνατό να επιτυγχάνουν πάντοτε ένα ευνοϊκό για τους ίδιους αποτέλεσμα κι ότι είναι σκόπιμο να υιοθετεί κανείς μία μακροπρόθεσμη προοπτική

όταν αναλογίζεται τα αποτελέσματα που εξασφαλίζει. Αναγνωρίζουν, λοιπόν, ότι αποτελέσματα που σε μία δεδομένη περίπτωση δεν εξυπηρετούν το συμφέρον τους πρέπει να γίνουν αποδεκτά, προκειμένου να διατηρηθεί η συνοχή της ομάδας και οι ίδιοι να παραμείνουν μέλη της.

Δεδομένου, όμως, ότι οι άνθρωποι δεν μπορούν να επικεντρωθούν στα βραχυπρόθεσμα αποτελέσματα, πώς είναι δυνατόν να αξιολογήσουν εάν είναι ορθά και δίκαια τα αποτελέσματα που απορρέουν για τους ίδιους από την ομάδα; Κατά τους Lind & Tyler (1988), οι άνθρωποι υποθέτουν ότι μακροπρόθεσμα όλοι θα επωφεληθούν εξίσου από την εφαρμογή δίκαιων διαδικασιών για τη λήψη αποφάσεων εκ μέρους των αρχών της ομάδας, ότι, δηλαδή, όλοι θα λάβουν εύλογο μέρος των διαθέσιμων πόρων από την ομάδα και τις αρχές της³⁹. Η Διαδικαστική Δικαιοσύνη είναι, επομένως, αναγκαία για να διασφαλιστούν μακροπρόθεσμα οφέλη αλλά και για να αποφευχθεί σύγκρουση εντός της ομάδας (Lind & Tyler, 1988). Θεωρείται, λοιπόν, ότι οι διαδικασίες συμβάλλουν στον καθορισμό των ενδοομαδικών σχέσεων και ότι λειτουργούν ως κανόνες λήψης αποφάσεων και συμπεριφοράς προς τους άλλους, οι οποίοι ρυθμίζουν εν πολλοίς την κοινωνική δομή της ομάδας (Lind & Tyler, 1988)⁴⁰.

Οι διαδικαστικοί κανόνες φαίνεται ότι γίνονται κτήμα των μελών της ομάδας μέσω της διαδικασίας κοινωνικοποίησης. Οι εκτιμήσεις των ατόμων για την ύπαρξη Διαδικαστικής Δικαιοσύνης εξαρτώνται, λοιπόν, από το βαθμό στον οποίο οι διαδικασίες της ομάδας συνάδουν με τις κοινωνικοποιημένες αξίες. Η επίδραση της κοινωνικοποίησης καταδεικνύεται, σύμφωνα με τους Lind & Tyler (1988), από τη σταθερότητα της σημασίας της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης για όλα τα μέλη της ίδιας κουλτούρας.

Το Σχεσιακό μοντέλο πρεσβεύει, όπως προαναφέρθηκε, ότι οι εκτιμήσεις των ατόμων σχετικά με τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη δεν εξαρτώνται από τα βραχυπρόθεσμα

³⁹ Επομένως, αν και τα ζητήματα ταυτότητας είναι θεμελιώδη στα πλαίσια του σχεσιακού μοντέλου, το μοντέλο αυτό δεν αγνοεί το ζήτημα του κέρδους, των πόρων που αποσπά κάποιος σύμφωνα με την απόφαση της αρχής της ομάδας. Απλώς θεωρείται ότι οι άνθρωποι υιοθετούν μία μακροπρόθεσμη οπτική σε ό,τι αφορά στην αξία και τη σημασία της υπαγωγής τους στην ομάδα (Tyler, 1994).

⁴⁰ Είναι πιθανό, εάν δεν υπάρχει προοπτική μελλοντικής αλληλεπίδρασης και οι άνθρωποι γνωρίζουν ότι η σχέση δεν θα συνεχιστεί στο μέλλον, να δείχνουν λιγότερο ενδιαφέρον για τη διατήρηση του κοινωνικού δεσμού και για ζητήματα Διαδικαστικής Δικαιοσύνης (Tyler, 1989). Μολονότι η υπόθεση αυτή δεν έχει ελεγχθεί άμεσα, αρκετές έρευνες υποδηλώνουν ότι οι άνθρωποι αποδίδουν μικρότερη σημασία σε ζητήματα Διαδικαστικής Δικαιοσύνης όταν θεωρούν τη διατήρηση της ομαδικής αρμονίας λιγότερο σημαντικό ζήτημα [Barrett-Howard & Tyler, 1986; Tyler & Griffin, 1989, (βλέπε Tyler, 1989)].

αποτελέσματα των διαδικασιών για τα ίδια⁴¹. Ποιοι είναι, όμως, οι παράγοντες βάσει των οποίων διαμορφώνονται οι εκτιμήσεις περί Διαδικαστικής Δικαιοσύνης;

Σύμφωνα με την οπτική του σχεσιακού μοντέλου των Lind & Tyler (Lind & Tyler, 1988; Tyler, 1989; Tyler & Lind, 1992), οι άνθρωποι εστιάζουν πρωτίστως την προσοχή τους στο κατά πόσο η αρχή που πρόκειται να λάβει μία απόφαση έχει δημιουργήσει ένα ουδέτερο πεδίο εντός του οποίου θα επιλύσει το πρόβλημά τους ή τη σύγκρουση. Σε κάθε περίπτωση, πρώτο τους μέλημα είναι η ύπαρξη ενός αμερόληπτου και έντιμου κριτή, ο οποίος θα λάβει τις αποφάσεις του βασιζόμενος σε σχετικές και κατάλληλες πληροφορίες που ανταποκρίνονται στα γεγονότα, κι όχι βασιζόμενος σε υποκειμενικές απόψεις ή προκαταλήψεις (Tyler, 1989, 1994). Η ουδετερότητα αποτελεί, συνεπώς, απαραίτητη προϋπόθεση ώστε μία διαδικασία να θεωρηθεί δίκαιη.

Πέρα από το ενδιαφέρον για την ουδετερότητα, η μακροπρόθεσμη φύση της υπαγωγής/συμμετοχής στην ομάδα συνεπάγεται, επίσης, επικέντρωση της προσοχής των ανθρώπων στις προθέσεις των τρίτων που εμπλέκονται στις διαδικασίες λήψης απόφασης. Οι τρίτοι αυτοί (π.χ. δικαστές) διαθέτουν σημαντική διακριτική ευχέρεια ως προς τον τρόπο εφαρμογής των διαδικασιών (Tyler & Bies, 1989). Η χρήση της διακριτικής τους ευχέρειας στην οποία προβαίνουν καθορίζεται από τις προθέσεις τους. Η εμπιστοσύνη (trust), ο δεύτερος σημαντικός παράγοντας ο οποίος, σύμφωνα με το σχεσιακό μοντέλο, πρέπει να διασφαλίζεται προκειμένου μία διαδικασία να θεωρείται δίκαιη, αναφέρεται, λοιπόν, στην πεποίθηση ότι οι προθέσεις των τρίτων είναι αγαθές κι ότι επιθυμούν να μεταχειριστούν τους ανθρώπους με λογικό και δίκαιο τρόπο (Tyler, 1989).

Οι προθέσεις που αποδίδονται στις αρχές είναι ιδιαίτερα σημαντικές επειδή, όπως σημειώνει ο Tyler, ακολουθώντας τον Heider (1958), ο χαρακτήρας της τρέχουσας αλληλεπίδρασης επιτρέπει στους ανθρώπους να προβλέψουν τις μελλοντικές. Τα συμπεράσματα που εξάγουν τα άτομα για τις προθέσεις των αρχών με τις οποίες συναλλάσσονται χρησιμοποιούνται για την πρόβλεψη της μελλοντικής στάσης και συμπεριφοράς τόσο των ίδιων όσο και άλλων, σχετικών αρχών (Tyler, 1989, 1994). Καθώς η προοπτική της υπαγωγής των ανθρώπων σε ομάδες και οργανισμούς είναι μακροχρόνια, η αφοσίωσή τους εξαρτάται από τις προβλέψεις τους σχετικά με το τι αναμένεται να συμβεί μακροπρόθεσμα. Ως εκ τούτου, η δέσμευση και η αφοσίωση των ανθρώπων στην ομάδα μεταβάλλονται καθώς μεταβάλλονται οι αποδόσεις στις οποίες προβαίνουν αναφορικά με τις προθέσεις των αρχών (των σημαντικών για τη λήψη αποφάσεων τρίτων). Εάν τα άτομα

⁴¹ Αυτή η υπόθεση έχει επαληθευτεί σε πολυάριθμες έρευνες. Για παράδειγμα, ο Greenberg (1987b) και οι Lind et al. (1980) διαπίστωσαν ότι οι άνθρωποι οι οποίοι εμπλέκονταν σε μία διαδικασία που θεωρούσαν δίκαιη δεν έπαυαν να τη θεωρούν δίκαιη, ακόμη κι αν παρήγαγε ένα αρνητικό για τους ίδιους αποτέλεσμα

πιστεύουν ότι οι αρχές επιδιώκουν να είναι δίκαιες, αναπτύσσουν μία μακροχρόνια αφοσίωση στην ομάδα (Tyler, 1989).

Μία τρίτη παράμετρος που απασχολεί τους ανθρώπους είναι η θέση τους στην ομάδα (Tyler, 1989). Η μεταχείριση που λαμβάνουν κατά τη διάρκεια της κοινωνικής αλληλεπίδρασης⁴² διαβιβάζει στους ανθρώπους πληροφορίες για το status που διαθέτουν στα πλαίσια της ομάδας τους και επηρεάζει την αυτοεικόνα και την αυτοεκτίμησή τους (Bies & Shapiro, 1987; Lane, 1988; Tyler, 1994). Η ευγενής μεταχείριση που υποδηλώνει σεβασμό πληροφορεί τους ανθρώπους ότι θεωρούνται σημαντικά μέλη και ότι κατέχουν υψηλή κοινωνική θέση εντός της ομάδας. Αντιθέτως, όταν έρχονται αντιμέτωποι με αγένεια και παραβίαση των δικαιωμάτων τους, οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται ότι οι αρχές με τις οποίες αλληλεπιδρούν θεωρούν την κοινωνική τους θέση στην ομάδα χαμηλή (Tyler, 1989).

Από τα προαναφερθέντα, καθίσταται σαφές ότι, όπως και οι θεωρίες της κοινωνικής ταυτότητας (Tajfel & Turner, 1979; Turner, 1987), το σχεσιακό μοντέλο της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης αναφέρεται στο θέμα της ταυτότητας και του status. Το σχεσιακό μοντέλο, ωστόσο, αφορά στη θέση που κατέχει κανείς εντός μίας ομάδας, ενώ η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας αναφέρεται στο status της ομάδας υπαγωγής σε σχέση με άλλες ομάδες. Αυτή η διαφορά αντανάκλα την ανάπτυξη του σχεσιακού μοντέλου σε μία προσπάθεια ερμηνείας των αντιδράσεων των ατόμων στις εμπειρίες που έχουν κατά την αλληλεπίδρασή τους με τις αρχές μέσα σε ιεραρχικά δομημένους οργανισμούς (Tyler, 1994). Σε τέτοια πλαίσια, θεωρείται ότι η θέση εντός της ομάδας είναι αυτή που έχει κεντρική σημασία για την αυτοεκτίμηση του ατόμου (Tyler, 1994). Στις έρευνες που επιχειρούν να ελέγξουν την εγκυρότητα της θεωρίας της κοινωνικής ταυτότητας, χρησιμοποιείται συνήθως το υπόδειγμα των ελαχίστων ομάδων, όπου δεν υφίσταται καμία εξουσιαστική ή ιεραρχική δομή. Στα πλαίσια τέτοιων ομάδων, τα συναισθήματα αυτοεκτίμησης καθορίζονται από το status της ομάδας υπαγωγής (Tyler & Lind, 1992).

Το σχεσιακό μοντέλο της Αξίας στην Ομάδα έχει υποβληθεί σε εκτεταμένο εμπειρικό έλεγχο. Καταδεικνύεται, πράγματι, ότι η ουδετερότητα της αρχής, η εμπιστοσύνη που τα άτομα έχουν σε αυτή και η κοινωνική θέση που φαίνεται να τους αναγνωρίζει η αρχή είναι καθοριστικές για τη διαμόρφωση εκτιμήσεων σχετικά με τη Διαδικαστική και τη Διανεμητική Δικαιοσύνη, για τη συναισθηματική απόκριση απέναντι στις αρχές με τις οποίες έχει κανείς αλληλεπιδράσει αλλά και για τις πεποιθήσεις για το δίκαιο των αρχών γενικά (Tyler, 1989). Οι άνθρωποι δίνουν σημασία στις τρεις σχεσιακές παραμέτρους, επειδή

⁴² Η μεταχείριση αναφέρεται στα επιμέρους ζητήματα της ευγένειας, του σεβασμού των δικαιωμάτων τους και του σεβασμού της αξιοπρέπειάς τους (π.χ. Tyler, 1994). Οι Lind, MacCoun, et al. (1990) αναφέρθηκαν στα ζητήματα αυτά με τον όρο «ενδιαφέρον για θέματα αξιοπρέπειας» (“dignitary concerns”).

ενδιαφέρονται για την ιδιότητα του μέλους της ομάδας και τη θέση που κατέχουν στους κόλπους της (Tyler, 1989). Μάλιστα, φαίνεται ότι προτιμούν πληροφορίες για τη θέση τους στην ομάδα από τα ευνοϊκά για τους ίδιους αποτελέσματα (Tyler, 1989).

Ο Tyler (1989) διαπίστωσε, άλλωστε, ότι οι άνθρωποι που είναι πιο αφοσιωμένοι σε μία κοινωνική ομάδα δείχνουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για ζητήματα που εμπίπτουν στις σχεσιακές παραμέτρους του μοντέλου του και θεωρούν τα ζητήματα ελέγχου λιγότερο κεντρικά για τον ορισμό της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης. Αυτό το εύρημα είναι σύμφωνο με τις προβλέψεις του Μοντέλου της Αξίας στην Ομάδα, αλλά, αντιθέτως, δεν είναι δυνατό να ερμηνευτεί από τη Θεωρία της Κοινωνικής Ανταλλαγής (social exchange theory), η οποία προβλέπει ότι τα πιο αφοσιωμένα μέλη της ομάδας, τα οποία επενδύουν περισσότερο στην διασφάλιση ευνοϊκών αποτελεσμάτων για την ομάδα, θα δείχνουν περισσότερο ενδιαφέρον για το βαθμό ελέγχου που ασκούν επί των αποτελεσμάτων. Η διερεύνηση της σχέσης μεταξύ της αφοσίωσης στην ομάδα και του τρόπου με τον οποίο ορίζει κανείς τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη παρέχει μία ευκαιρία εξέτασης της εγκυρότητας των δύο βασικών μοντέλων της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης⁴³.

Η εγκυρότητα του σχεσιακού μοντέλου της Αξίας στην Ομάδα έχει ελεγχθεί με έρευνες που διεξήχθησαν σε διάφορα πλαίσια. Για παράδειγμα, η έρευνα των Fondacaro et al. (1998) αφορά στην επίδραση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης κατά την επίλυση ενδο-οικογενειακών συγκρούσεων στη λειτουργία της οικογένειας και στην ψυχοκοινωνική προσαρμογή των εφήβων. Οι ερευνητές διαπίστωσαν ότι η διαδικασία λήψης αποφάσεων και η μεταχείριση που λάμβαναν οι έφηβοι από τους γονείς τους (π.χ. σεβασμός) ήταν σημαντικότερες από την επίλυση της σύγκρουσης με τρόπο που ανταποκρινόταν στις επιθυμίες των εφήβων. Αυτό, βέβαια, δεν σημαίνει ότι ο έλεγχος και η ικανοποίηση των εφήβων από το αποτέλεσμα της διαδικασίας λήψης αποφάσεων δεν υπεισέρχονταν στις εκτιμήσεις τους για το δίκαιο των αποφάσεων.

Τα ευρήματα των Fondacaro et al. (1998) εντάσσονται στο συνεχώς διογκούμενο σώμα ερευνητικών δεδομένων τα οποία καταδεικνύουν την ανεπάρκεια των αποκλειστικά επικεντρωμένων στο ατομικό συμφέρον μοντέλων της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Όπως

⁴³ Προσπαθώντας να διευκρινίσει εάν οι άνθρωποι που είναι πιο αφοσιωμένοι στην ομάδα υπαγωγής τους ενδιαφέρονται περισσότερο για ζητήματα αναγνώρισης της αξίας τους στην ομάδα, ο Tyler (1989) προέβη σε δύο μετρήσεις της πίστης προς την ομάδα (group loyalty): μία μέτρηση της υποστήριξης προς τις αρχές (μέτρηση της συναισθηματικής απόκρισης προς την αστυνομία και τα δικαστήρια) και μία μέτρηση της προσλαμβανόμενης υποχρέωσης υπακοής προς τις αρχές. Θεωρούμε ότι αυτός ο τρόπος μέτρησης της αφοσίωσης [στην ομάδα(:)] είναι μάλλον προβληματικός. Προφανώς ο Tyler (1989) θεωρεί ότι η αξία που οι άνθρωποι αποδίδουν στην ιδιότητα του μέλους της ομάδας και η αφοσίωση στην ομάδα συμβαδίζουν με την αφοσίωση στους θεσμούς, τους κανόνες και τις αρχές της ομάδας. Ουσιαστικά, φαίνεται να αποκλείει το ενδεχόμενο η αφοσίωση στην ομάδα να οδηγεί ενίοτε σε αμφισβήτηση των κανόνων, των θεσμών και των αρχών και σε μία προσπάθεια αλλαγής και ανανέωσης.

υπέθεταν και οι Thibaut & Walker (1975), η άσκηση ελέγχου έχει σημασία για τη διαμόρφωση των απόψεων των ατόμων σχετικά με την ύπαρξη ή την απουσία Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, αλλά απαιτείται ένα ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο που θα λαμβάνει υπόψη του και το ρόλο των σχεσιακών παραμέτρων (Tyler, 1989). Το σχεσιακό μοντέλο συμβάλλει στην ερμηνεία ευρημάτων που φαντάζουν απροσδόκητα και δεν ερμηνεύονται από το μοντέλο των Thibaut Walker (1975). Ειδικότερα, επιτρέπει την ερμηνεία του ευρήματος ότι ο έλεγχος επί της διαδικασίας είναι συχνά σημαντικότερος από τον έλεγχο επί των αποφάσεων για τη διαμόρφωση εκ μέρους των ατόμων της πεποίθησης ότι έλαβαν δίκαιη μεταχείριση, καθώς και του ευρήματος ότι οι άνθρωποι εκτιμούν τον έλεγχο επί της διαδικασίας, ακόμη κι αν δεν συνδέεται με τον έλεγχο επί των αποφάσεων. Αυτά τα ευρήματα γίνονται κατανοητά εάν αναγνωριστεί η σημασία της σχέσης των ατόμων με τις αρχές.

Το μοντέλο του Ελέγχου είναι ενδεχομένως κατάλληλο για το πεδίο μελέτης του ρόλου της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης στο οποίο είχαν εστιάσει το ερευνητικό τους ενδιαφέρον οι Thibaut & Walker, αυτό της επίλυσης διαφορών με τη βοήθεια του νομικού συστήματος, αλλά δεν μπορεί να γενικευτεί και να εφαρμοστεί σε όλα τα πλαίσια. Όπως επισημαίνει ο Tyler (1989), η επίλυση διαφορών δια της νομικής οδού δεν είναι η τυπική μορφή εμπειρίας που έχουν οι άνθρωποι με τις αρχές⁴⁴. Σύμφωνα με τον Tyler (1989), η υπόθεση της μη γενικευσιμότητας του μοντέλου του Ελέγχου ενισχύεται από τα ευρήματα ερευνών που δείχνουν ότι οι άνθρωποι αξιολογούν το βαθμό στον οποίο οι διαδικασίες είναι δίκαιες με διαφορετικό τρόπο σε διαφορετικές περιστάσεις (Barrett-Howard & Tyler, 1986; Sheppard & Lewicki, 1987; Sheppard, Saunders, & Minton, 1988; Tyler, 1988).

Η παράβλεψη των σχεσιακών παραμέτρων από το μοντέλο των Thibaut & Walker (1975) ενδέχεται να οφείλεται, εξάλλου, στο δείγμα και τη φύση της διαδικασίας που ακολούθησαν (Tyler, 1989). Οι συμμετέχοντες φοιτητές ήταν μέλη ομάδων που δημιουργήθηκαν με τεχνητό τρόπο και βραχύχρονη προοπτική και, κατά πάσα πιθανότητα, αισθάνονταν περιορισμένη δέσμευση στις ομάδες στις οποίες άνηκαν. Δηλαδή, απουσίαζε η ταύτιση με την ομάδα υπαγωγής και η αφοσίωση σε αυτήν. Είναι πιθανό το μοντέλο των Thibaut & Walker να διέφερε εάν οι ερευνητές είχαν χρησιμοποιήσει ως δείγμα ένα ευρύτερο τμήμα του πληθυσμού (Tyler, 1989), ή εάν είχαν διεξάγει την ερευνητική τους δραστηριότητα σε διαφορετικό πλαίσιο. Για παράδειγμα, στο ενδοεπιχειρησιακό περιβάλλον, τα διευθυντικά στελέχη έχουν μία συνεχή και εξελισσόμενη σχέση με τα διαφωνούντα μέρη και δεν διαθέτουν πάντοτε προδιαγεγραμμένες κατευθυντήριες γραμμές για να διευθετήσουν και να επιλύσουν τις συγκρούσεις (Tyler, 1989). Το μοντέλο του Ελέγχου δεν λαμβάνει υπόψη του τη σημασία των κοινωνικών δεσμών, οι οποίοι, εντούτοις, ενδέχεται να

⁴⁴ Στην έρευνα του Tyler (1989), μόνο το 7% του τυχαία επιλεγμένου δείγματος ανέφερε εμπειρία προσφυγής ή προσαγωγής στο δικαστήριο για την επίλυση κάποιας διαφοράς.

επηρεάσουν τις εκτιμήσεις του βαθμού στον οποίο μία απόφαση είναι δίκαιη, ανεξάρτητα από το εάν το αποτέλεσμα της είναι ευνοϊκό και ανεξάρτητα από τη διανομή του ελέγχου (Tyler, 1989).

Η σημασία του πεδίου μελέτης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης επιβεβαιώθηκε σε έρευνα του Tyler (1994) όπου διαπιστώθηκε -μεταξύ άλλων- ότι ο έλεγχος της διαδικασίας και της απόφασης είχε μεγάλη βαρύτητα για τις εκτιμήσεις περί δικαιοσύνης στο δικανικό πλαίσιο, αλλά όχι στο επιχειρησιακό. Γενικότερα, η βαρύτητα των παραμέτρων που μελέτησε (διάνευση των προσδοκιών, ικανοποίηση από το αποτέλεσμα, ουδετερότητα της αρχής, αξιοπιστία της αρχής, κλπ) για τις εκτιμήσεις των συμμετεχόντων περί Δικαιοσύνης διέφερε ανάλογα με το πλαίσιο (δικανικό ή επιχειρησιακό).

Σε κάθε περίπτωση, στις εκτιμήσεις περί δικαιοσύνης φαίνεται ότι υπεισέρχεται αφενός το ενδιαφέρον των ατόμων για τη σχέση τους με την ομάδα και τη θέση τους σε αυτή και αφετέρου το ενδιαφέρον τους για το προσωπικό τους όφελος, η σχετική βαρύτητα των οποίων δύναται να διαφέρει σε συνάρτηση με το πλαίσιο. Η επίδραση που ασκεί το μεν στις εκτιμήσεις περί δικαιοσύνης είναι διακριτή και ξεχωριστή από αυτή του δε, γεγονός που υποδηλώνει την ύπαρξη *δύο κινήτρων*, τα οποία μπορούν να διακριθούν -τουλάχιστον βραχυπρόθεσμα (Tyler, 1994). Ο έλεγχος της υπόθεσης αυτής πραγματοποιήθηκε με τη σύγκριση της εφαρμογής έξι πιθανών δομικών μοντέλων του κινήτρου της δικαιοσύνης (Tyler, 1994)⁴⁵.

Η σύγκριση των έξι μοντέλων διεξήχθη σε δύο μελέτες. Η πρώτη εξ αυτών εξέτασε τις αντιδράσεις ατόμων σε επαφές τους με εκπροσώπους της αστυνομίας ή δικαστές και τις εκτιμήσεις τους για αυτές⁴⁶. Η δεύτερη μελέτη εστιάστηκε στις αντιδράσεις εργαζομένων απέναντι σε επαφές τους με διευθυντικά στελέχη ή προϊσταμένους τους⁴⁷. Διαπιστώθηκε ότι

⁴⁵ Στο πρώτο μοντέλο, το κίνητρο της απόκτησης πόρων και το σχεσιακό κίνητρο επηρέαζαν τις εκτιμήσεις περί Διανεμητικής και Διαδικαστικής Δικαιοσύνης. Το δεύτερο μοντέλο αφαίρεσε την επίδραση του σχεσιακού κινήτρου επί της Διανεμητικής Δικαιοσύνης. Το τρίτο μοντέλο αφαίρεσε την επίδραση του κινήτρου της απόκτησης πόρων επί της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης. Το τέταρτο μοντέλο υπέθετε ότι το κίνητρο της απόκτησης πόρων διαμορφώνει τις εκτιμήσεις περί Διανεμητικής αλλά και περί Διαδικαστικής Δικαιοσύνης. Το πέμπτο μοντέλο υπέθετε ότι το σχεσιακό κίνητρο διαμορφώνει τις εκτιμήσεις περί Διανεμητικής αλλά και περί Διαδικαστικής Δικαιοσύνης. Τέλος, το έκτο μοντέλο υπέθετε ότι υπάρχουν δύο διακριτά ψυχολογικά κίνητρα στα οποία βασίζονται οι εκτιμήσεις περί Δικαιοσύνης, με τις εκτιμήσεις περί Διανεμητικής Δικαιοσύνης να διαμορφώνονται από το κίνητρο απόκτησης πόρων και τις εκτιμήσεις περί Διαδικαστικής Δικαιοσύνης να διαμορφώνονται από το σχεσιακό κίνητρο (Tyler, 1994).

⁴⁶ Πραγματοποιήθηκαν τηλεφωνικές συνεντεύξεις. Οι εμπειρίες αλληλεπίδρασης με τις αρχές που ανέφεραν τα άτομα (τυχαίο δείγμα) ήταν: παρουσία στο δικαστήριο (22%), κλήση στην αστυνομία για παροχή βοήθειας (47%) και σταμάτημα από την αστυνομία για έλεγχο (31%).

⁴⁷ Οι επαφές συχνά αφορούσαν στην αναζήτηση βοήθειας για την επίλυση κάποιου προβλήματος που είχε προκύψει κατά την επιτέλεση της εργασίας. Άλλοτε επρόκειτο για

το κίνητρο της απόκτησης πόρων διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλο για τη διαμόρφωση κρίσεων σχετικά με τη Διανεμητική Δικαιοσύνη, ενώ το σχεσιακό κίνητρο για τη διαμόρφωση κρίσεων τόσο για τη Διανεμητική όσο και για τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη. Επιπλέον, βρέθηκε ότι οι εκτιμήσεις περί Διαδικαστικής Δικαιοσύνης ήταν αυτές που πρωτίστως επηρέαζαν τα συναισθήματα και την προθυμία αποδοχής των αποφάσεων των τρίτων, αν και οι εκτιμήσεις σχετικά με τη Διανεμητική Δικαιοσύνη ασκούσαν, επίσης, κάποια επίδραση (Tyler, 1994).

Όπως σημειώνει ο Tyler (1994), τα ευρήματα της έρευνας υποδηλώνουν ότι οι εκτιμήσεις για τη Διανεμητική Δικαιοσύνη, πράγματι, βασίζονται στους πόρους που τα άτομα λαμβάνουν κατά την αλληλεπίδρασή τους με άλλους, εύρημα που στηρίζει τον παραδοσιακό τρόπο πρόσληψης της Διανεμητικής Δικαιοσύνης. Ταυτόχρονα, όμως, η παραδοσιακή προσέγγιση που θέλει τους ανθρώπους να παρακινούνται αποκλειστικά από την επιθυμία απόκτησης πόρων αποδεικνύεται περιορισμένη και ανεπαρκής. Σχεσιακές παράμετροι επηρεάζουν, επίσης, τις εκτιμήσεις περί Διανεμητικής Δικαιοσύνης. Οι απόψεις, δηλαδή, των ατόμων για το βαθμό στον οποίο ένα αποτέλεσμα είναι δίκαιο αντανακλούν, επίσης, τις κρίσεις τους για τις διαδικασίες που τηρήθηκαν (Tyler, 1994). Την ίδια στιγμή, τα ευρήματα καταδεικνύουν ότι μόνο τα σχεσιακά κίνητρα επηρεάζουν άμεσα τις εκτιμήσεις περί Διαδικαστικής Δικαιοσύνης (Tyler, 1994).

Πάρα το ενδιαφέρον των προαναφερθέντων ευρημάτων, χρειάζεται να επισημανθεί ότι πολλές από τις έρευνες των οποίων τα αποτελέσματα επιβεβαιώνουν την εγκυρότητα του μοντέλου των Lind & Tyler (1988) και Tyler & Lind (1992) έχουν συναφειακό και cross-sectional χαρακτήρα. Οι συναφειακές έρευνες συχνά επιλέγονται γιατί επιτρέπουν στους ερευνητές να προσεγγίσουν τη σχετική βαρύτητα και επίδραση των τηρούμενων διαδικασιών και των παραγόμενων αποτελεσμάτων στις εκτιμήσεις περί Διαδικαστικής και Διανεμητικής Δικαιοσύνης και την ικανοποίηση των αξιολογητών. Η πειραματική μέθοδος δεν ενδείκνυται σε αυτή την απόπειρα σύγκρισης της βαρύτητας διαδικασιών και αποτελεσμάτων αφού οι πειραματικές διαφοροποιήσεις των διαδικασιών και των αποτελεσμάτων (δηλαδή, οι επιλεγόμενες εγχειρηματοποιήσεις) ενδέχεται να μην αντανακλούν το πραγματικό εύρος και τις διαφοροποιήσεις τους (Tyler & Caine, 1981). Εξάλλου, στην πειραματική περίπτωση η προσοχή των συμμετεχόντων επισύρεται στις διαδικασίες και τα αποτελέσματα από τον πειραματιστή ενώ ελάχιστες ή καμία άλλη πληροφορία δεν είναι διαθέσιμη για να επιτρέψει τη διαμόρφωση εκτιμήσεων. Στις συναφειακές μελέτες που αφορούν σε πραγματικές εμπειρίες που είχαν οι συμμετέχοντες σε αληθινά πλαίσια διερευνάται η επίδραση που είχαν οι διαδικασίες και τα αποτελέσματα, δύο μεταξύ πολλών άλλων παραγόντων στους οποίους ενδέχεται να στρέψουν την προσοχή τους τα άτομα. Εντούτοις, οι συναφειακές έρευνες δεν

συζήτηση με τον προϊστάμενο για θέματα αμοιβής, προαγωγής, ωραρίου, ή για την επίλυση κάποιας διαφοράς με συνάδελφο, πελάτη ή τον ίδιο τον προϊστάμενο.

επιτρέπουν τη συναγωγή συμπερασμάτων για ύπαρξη αιτιότητας ή την κατεύθυνσή της, ενώ, συχνά, δεν αποκλείουν τη διατύπωση εναλλακτικών ερμηνειών για τα αποτελέσματα.

Για παράδειγμα, στην έρευνα των Fondacaro et al. (1998), που προαναφέρθηκε, παρατηρήθηκε συσχέτιση μεταξύ της έλλειψης σεβασμού προς τα παιδιά εκ μέρους των γονέων κατά την επίλυση μίας δεδομένης ενδοοικογενειακής σύγκρουσης και της παραβατικής συμπεριφοράς των παιδιών⁴⁸. Όπως, όμως, και οι ίδιοι οι ερευνητές αναγνωρίζουν, αντί να καταδεικνύει τη σημασία της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης για τη ψυχοκοινωνική προσαρμογή των εφήβων, το εύρημα αυτό μπορεί να αντανακλά την ενδεχόμενη επίδραση της συμπεριφοράς των παιδιών στη στάση και τη μεταχείριση που τους επιφυλάσσουν οι γονείς, δηλαδή, την πιθανότητα τα παιδιά που είναι εξ αρχής πιο επιθετικά και ανυπάκουα να «προκαλούν» συν τω χρόνω μία δυσμενή μεταχείριση εκ μέρους των γονιών τους.

Εξάλλου, όταν τα δεδομένα προέρχονται από αυτό-αναφορά (self-report), όπως συμβαίνει συνήθως στις σχετικές έρευνες (π.χ. Tyler, 1989; Tyler, 1994), ενδέχεται οι συμμετέχοντες να δίνουν έμφαση σε παραμέτρους της διαδικασίας κι όχι στα αποτελέσματα που λαμβάνουν, μολονότι δεν θεωρούν τη διαδικασία πραγματικά σημαντικότερη, για λόγους κοινωνικής επιθυμητότητας. Ενδέχεται, δηλαδή, τα άτομα που είναι δυσαρεστημένα από το αποτέλεσμα μίας διαδικασίας λήψης απόφασης να προτιμούν να αποδώσουν τη δυσαρέσκειά τους σε άδικη μεταχείριση, ώστε να δημιουργήσουν μία θετική εντύπωση για τον εαυτό τους και να μη θεωρηθεί ότι δυσαρεστήθηκαν επειδή δεν ικανοποιήθηκαν οι επιθυμίες και οι απαιτήσεις τους.

Οι μελέτες πειραματικού χαρακτήρα ενδείκνυνται για τη διερεύνηση του κινήτρου για τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη, εφόσον επιτρέπουν τον έλεγχο αιτιακών σχέσεων και τη διατύπωση συμπερασμάτων για την ύπαρξη και την κατεύθυνσή τους. Με τη βοήθεια πειραματικών μελετών καταδείχθηκε, άλλωστε, η συμπληρωματικότητα του θεωρητικού μοντέλου του Ελέγχου και του σχεσιακού μοντέλου της Αξίας στην ομάδα.

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, ένα συχνό εύρημα στη γραμματεία της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης είναι ότι η ευκαιρία παρουσίας στοιχείων και έκφρασης των απόψεων ενός ατόμου πριν ληφθεί μία απόφαση οδηγεί σε θεώρηση της διαδικασίας, αλλά και της απόφασης, ως πιο δίκαιης εκ μέρους του ατόμου [“the process control effect” (Thibaut & Walker, 1978) ή “the voice effect” (Folger, 1977)].

Είδαμε, επίσης, νωρίτερα ότι τα πρώτα μοντέλα της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης (Leventhal, 1980; Thibaut & Walker, 1975), προκειμένου να ερμηνεύσουν το εύρημα αυτό,

⁴⁸ Γενικά, βρέθηκε ότι η Διαδικαστική Δικαιοσύνη συνδεόταν με την οικογενειακή συνοχή και τη γενική συναισθηματική ευεξία των εφήβων (χαρά, θετική αυτοεικόνα) ενώ παρουσίαζε αρνητική συσχέτιση με το κλίμα σύγκρουσης στην οικογένεια, την παραβατική συμπεριφορά και τα επίπεδα άγχους και κατάθλιψης των εφήβων (Fondacaro et al., 1998).

αναφέρονταν στην πεποίθηση του ατόμου ότι, μέσω της ευκαιρίας να εκφράσει απόψεις και να παράσχει πληροφορίες, έχει τη δυνατότητα να επηρεάσει –να ελέγξει– το αποτέλεσμα προς όφελός του (πεποίθηση για μία εργαλειακή συνέπεια της ευκαιρίας έκφρασης). Από την άλλη μεριά, κατά το μοντέλο της Αξίας στην Ομάδα των Lind & Tyler (1988), η παροχή της ευκαιρίας έκφρασης μεταδίδει στο άτομο την πληροφορία ότι θεωρείται αξιόλογο μέλος της ομάδας. Έτσι, κάθε διαδικασία που επιτρέπει την έκφραση γνώμης πριν ληφθεί μία απόφαση θεωρείται δίκαιη και κρίνεται θετικά, ανεξάρτητα από το πραγματικό αποτέλεσμα της απόφασης. Στα πλαίσια αυτού του μοντέλου, οι διαδικασίες έχουν συμβολική σημασία.

Με δεδομένη αυτή τη θεωρητική διαφωνία για τις διεργασίες στις οποίες ανάγεται το «φαινόμενο της επίδρασης της ευκαιρίας έκφρασης» (“voice effect”), ένα σημαντικό εμπειρικό ερώτημα είναι εάν το φαινόμενο παρουσιάζεται σε καταστάσεις όπου είναι σαφές ότι η έκφραση γνώμης δεν μπορεί να επηρεάσει το αποτέλεσμα της διαδικασίας.

Προκειμένου να ελέγξουν την εγκυρότητα των δύο προτεινόμενων ερμηνειών για το “voice effect”, οι Lind et al. (1990) αποφάσισαν να διερευνήσουν εάν οι εκτιμήσεις περί ύπαρξης Διαδικαστικής Δικαιοσύνης ενισχύονται από την ευκαιρία έκφρασης απόψεων και παροχής πληροφοριών μετά τη λήψη της απόφασης. Οι ερευνητές υπέθεσαν ότι εάν το “voice effect” οφείλεται στη συμβολική σημασία της ευκαιρίας έκφρασης των απόψεων του ατόμου (υπόθεση του μη-εργαλειακού, σχεσιακού μοντέλου), τότε η παροχή της ευκαιρίας έκφρασης γνώμης μετά τη λήψη της απόφασης θα επιτείνει την προσλαμβανόμενη δικαιοσύνη στον ίδιο βαθμό που την επιτείνει και η ευκαιρία έκφρασης γνώμης πριν τη λήψη της απόφασης. Απεναντίας, εάν το “voice effect” οφείλεται στην προσδοκία άσκησης επιρροής επί της απόφασης προς όφελος του ατόμου (υπόθεση του εργαλειακού μοντέλου του Ελέγχου), τότε η ευκαιρία έκφρασης γνώμης μετά τη λήψη της απόφασης δεν θα ενισχύει τις εκτιμήσεις περί ύπαρξης Διαδικαστικής Δικαιοσύνης.

Οι Lind et al. (1990) αναλογίστηκαν και το ενδεχόμενο να υπεισέρχονται τόσο εργαλειακοί όσο και μη-εργαλειακοί προβληματισμοί στη δημιουργία του φαινομένου. Σε αυτή την περίπτωση, η παροχή της ευκαιρίας έκφρασης γνώμης μετά τη λήψη της απόφασης θα πρέπει να οδηγεί σε πρόσληψη της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης σε βαθμό μεγαλύτερο από ό,τι η απουσία κάθε ευκαιρίας έκφρασης, αλλά όχι τόσο όσο η ευκαιρία έκφρασης γνώμης πριν τη λήψη απόφασης.

Οι ερευνητές μελέτησαν την επίδραση της ευκαιρίας έκφρασης γνώμης σε ένα πλαίσιο καθορισμού των στόχων απόδοσης⁴⁹. Χειρίστηκαν, επίσης, το είδος της πληροφόρησης που

⁴⁹ Όπως αναφέρουν οι Lind et al. (1990), πολλές έρευνες αφορούν στην επίδραση των συμμετοχικών διαδικασιών στην αποδοχή των εργασιακών στόχων και στην εργασιακή απόδοση. Τα θετικά αποτελέσματα των συμμετοχικών διαδικασιών έχει επιχειρηθεί να εξηγηθούν με διάφορους τρόπους: Έχει θεωρηθεί ότι η συμμετοχική διαδικασία προσφέρει την ευκαιρία να επηρεαστεί ο εργασιακός στόχος που θα καθοριστεί (εργαλειακή εξήγηση). Σύμφωνα με μία άλλη άποψη, η συμμετοχική διαδικασία μεταδίδει στους εργαζομένους την

παρεχόταν από τον πειραματιστή στους συμμετέχοντες: Επρόκειτο είτε για πληροφορίες σχετικά με στρατηγικές που θα μπορούσαν να βελτιώσουν την απόδοση στο έργο, είτε για πληροφορίες που ενδιέφεραν τον συμμετέχοντα αλλά δεν σχετίζονταν με το έργο, είτε ο πειραματιστής δεν παρείχε καμία πληροφόρηση.

Οι ερευνητές υπέθεσαν ότι εάν το εργαλειακό μοντέλο της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης (το μοντέλο του Ελέγχου) είναι ορθό, η παροχή σχετικών με το έργο πληροφοριών θα αυξάνει τις προσδοκίες αποτελεσματικότητας των συμμετεχόντων, θα οδηγεί σε αυξημένη πρόσληψη του στόχου ως δίκαιου και θα μειώνει την επίδραση της ευκαιρίας έκφρασης γνώμης, σε σύγκριση με τις συνθήκες άσχετης ή καθόλου πληροφόρησης. Το εργαλειακό μοντέλο προβλέπει, δηλαδή, μία αλληλεπίδραση της πληροφόρησης και της ευκαιρίας έκφρασης στις εκτιμήσεις περί δικαιοσύνης.

Το μη εργαλειακό μοντέλο της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης προβλέπει, από την άλλη, ότι η παροχή πληροφοριών που έχουν ενδιαφέρον για το άτομο, είτε αυτές είναι σχετικές με το έργο είτε όχι, σηματοδοτεί αναγνώριση της υπαγωγής του ατόμου στην ομάδα και της θέσης του σε αυτή (π.χ. Bies & Moag, 1986). Επομένως, τόσο οι σχετικές όσο και οι άσχετες προς το έργο πληροφορίες αναμένεται να ενισχύουν τις εκτιμήσεις της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, σε σχέση με τη συνθήκη απουσίας πληροφόρησης. Σε αντίθεση με την εργαλειακή ερμηνεία, το μη εργαλειακό, σχεσιακό μοντέλο της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης δεν προβλέπει αλληλεπίδραση μεταξύ του είδους της πληροφόρησης που παρέχεται στο άτομο και της ευκαιρίας έκφρασης γνώμης.

Όπως διαπιστώθηκε στο πείραμα των Lind et al. (1990), όταν οι συμμετέχοντες είχαν την ευκαιρία να εκφράσουν τη γνώμη τους για το στόχο που τους ετίθετο, είτε πριν είτε μετά τη λήψη απόφασης για το στόχο από τον πειραματιστή, η διαδικασία και το αποτέλεσμα (ο στόχος που ετίθετο) θεωρούνταν πιο δίκαια από ό,τι όταν οι συμμετέχοντες δεν είχαν καμία ευκαιρία να εκφέρουν τη γνώμη τους. Ταυτόχρονα, όμως, η ευκαιρία έκφρασης γνώμης πριν τη λήψη της απόφασης από τον πειραματιστή οδηγούσε σε θεώρηση της διαδικασίας και του αποτελέσματος ως πιο δίκαιων από ό,τι η ευκαιρία έκφρασης γνώμης μετά τη λήψη της απόφασης από τον πειραματιστή.

Εξάλλου, η παροχή σχετικών με το έργο πληροφοριών φάνηκε να οδηγεί σε πρόσληψη της διαδικασίας ως πιο δίκαιης, όπως και του στόχου που ετίθετο. Προφανώς, οι πληροφορίες αυτές ενέτειναν το αίσθημα σιγουριάς του ατόμου για την αποτελεσματικότητά

πληροφορία ότι η διοίκηση ενδιαφέρεται για τη γνώμη τους (ακόμη κι αν η γνώμη τους δεν εισακούγεται) (μη εργαλειακή εξήγηση). Τέλος, έχει υποστηριχθεί ότι η συμμετοχική διαδικασία για τον καθορισμό των εργασιακών στόχων παρέχει στους εργαζομένους επιπλέον πληροφορίες για το έργο και τον καλύτερο τρόπο προσέγγισής του και οδηγεί σε προσδοκίες αποτελεσματικότητας (άρα, αποδοχή του στόχου και καλή απόδοση).

του, έκαναν τον στόχο να φαντάζει λιγότερο ακραίος, πιο εφικτός, και, άρα, πιο δίκαιος. Οι ερευνητές είχαν υποθέσει -βάσει του μοντέλου της Αξίας στην Ομάδα- ότι και οι άσχετες με το έργο πληροφορίες θα οδηγούσαν σε πρόσληψη της διαδικασίας και του στόχου ως πιο δίκαιων από ό,τι η απουσία πληροφόρησης. Η διαφορά που διαπίστωσαν, όμως, μεταξύ των δύο συνθηκών δεν ήταν στατιστικά σημαντική, πιθανόν επειδή η εγχειρηματοποίηση της άσχετης πληροφόρησης δεν ήταν αρκετά ισχυρή ώστε να προκαλέσει το προβλεπόμενο φαινόμενο.

Ενδιαφέρουσα κρίνεται, άλλωστε, η διαπίστωση των Lind et al. (1990) ότι στη συνθήκη έκφρασης γνώμης μετά τη λήψη της απόφασης οι συμμετέχοντες θεωρούσαν ότι είχαν μεγαλύτερο έλεγχο επί της απόφασης από ό,τι στη συνθήκη χωρίς έκφραση γνώμης, μολονότι ο πειραματιστής είχε επισημάνει στους συμμετέχοντες ότι η άποψή τους για το στόχο δεν θα λαμβανόταν υπόψη και μολονότι, πράγματι, δεν εισακούστηκαν. Ενδέχεται, λοιπόν, να πρόκειται για μία «ψευδαίσθηση ελέγχου» (Lind et al., 1990)⁵⁰. Εάν είναι έτσι, θα μπορούσε κάποιος να υποστηρίξει ότι τα ευρήματα ερμηνεύονται από το εργαλειακό μοντέλο της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, με την προϋπόθεση ότι το μοντέλο βασίζεται στον υποκειμενικό και όχι στον αντικειμενικό έλεγχο.

Για να διαπιστωθεί εάν η επίδραση της έκφρασης γνώμης μπορούσε να αποδοθεί εξ ολοκλήρου στον προσλαμβανόμενο έλεγχο, οι ερευνητές προέβησαν σε αναλύσεις αφαιρώντας την επίδραση του προσλαμβανόμενου ελέγχου πριν ελεγχθούν οι διαφορές μεταξύ των τριών συνθηκών έκφρασης γνώμης. Από τα αποτελέσματά τους, οι ερευνητές συμπέραναν ότι ο προσλαμβανόμενος έλεγχος μπορεί να ερμηνεύσει μόνο εν μέρει, και όχι πλήρως, την επίδραση της έκφρασης γνώμης στις εκτιμήσεις της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης. Οι συμβολικές, σχεσιακές παράμετροι φαίνεται ότι είναι εξίσου σημαντικές με τις διεργασίες εργαλειακού χαρακτήρα ως προς τη δημιουργία του «φαινομένου της επίδρασης της ευκαιρίας έκφρασης» (“voice effect”).

Επομένως, μπορεί να υποστηριχθεί ότι τα αποτελέσματα του πειράματος των Lind et al. (1990) στηρίζουν τόσο το εργαλειακό μοντέλο του Ελέγχου όσο και το μη εργαλειακό, σχεσιακό μοντέλο της Αξίας στην Ομάδα. Θα ήταν, λοιπόν, ίσως σκόπιμο τα δύο αυτά

⁵⁰ Η αρχική ερευνητική δραστηριότητα στο πεδίο της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης επικεντρώθηκε στο πώς διαδικασίες που διέφεραν αντικειμενικά ως προς τις σχέσεις ισχύος στις οποίες στηρίζονταν, επηρέαζαν τις εκτιμήσεις περί Διαδικαστικής Δικαιοσύνης. Γενικά, θεωρούνταν ότι ο βαθμός πρόσληψης του ελέγχου ανταποκρινόταν στην ισχύ που αντικειμενικά συνεπαγόταν κάθε διαδικασία. Ωστόσο, αποτελέσματα όπως αυτά της έρευνας των Lind et al. (1990) δείχνουν ότι διαδικασίες οι οποίες διαφέρουν αντικειμενικά ως προς τον έλεγχο που επιτρέπουν, μπορεί να οδηγούν σε εκτιμήσεις για παρόμοιο βαθμό ελέγχου και παρόμοιο βαθμό τήρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης. Αυτό που έχει σημασία για το χαρακτηρισμό ενός αποτελέσματος ή μίας διαδικασίας ως δίκαιων δεν είναι το αποτέλεσμα ή τα αντικειμενικά χαρακτηριστικά της διαδικασίας, αλλά οι υποκειμενικές εκτιμήσεις.

μοντέλα να θεωρούνται συμπληρωματικά, αντί να εκλαμβάνονται ως ανταγωνιστικά και αμοιβαία αποκλειόμενα⁵¹.

Η θεωρητική συνεισφορά των Lind & Tyler (Lind & Tyler, 1988; Tyler & Lind, 1992) και η κεντρική ιδέα της ερευνητικής τους εργασίας για τη διαβίβαση πληροφοριών σχετικά με τη θέση του ατόμου στην ομάδα του μέσω των τηρούμενων διαδικασιών αποτέλεσε τη βάση για το μοντέλο των Ευρετικών της Δικαιοσύνης (Fairness Heuristic Theory), το οποίο εισήγαγαν οι Lind (1992, 1994) και Lind et al. (1993). Το εν λόγω μοντέλο συνδέει το ενδιαφέρον για τη δικαιοσύνη με μία προσπάθεια εξάλειψης της αβεβαιότητας που ενυπάρχει στις κοινωνικές σχέσεις.

Ειδικότερα, υποστηρίζεται ότι στα πλαίσια των κοινωνικών τους σχέσεων, οι άνθρωποι συνήθως προβληματίζονται για το εάν μπορούν να εμπιστευτούν τους άλλους και αναλογίζονται το ενδεχόμενο να υποστούν εκμετάλλευση και να αποκλειστούν από σημαντικές ομάδες (Lind & Tyler, 1998; Tyler & Lind, 1992). Οι σχέσεις με τις αρχές συνιστούν μία σημαντική υποκατηγορία κοινωνικών σχέσεων και καθώς η παραχώρηση εξουσίας σε κάποιους τους παρέχει την ευκαιρία να εκμεταλλευτούν ή να αποκλείσουν άλλους από σημαντικά αγαθά, συχνά οι άνθρωποι αισθάνονται αβεβαιότητα και αναρωτιούνται εάν οι αρχές είναι άξιες εμπιστοσύνης, εάν τους αναγνωρίζουν ως σημαντικά μέλη της κοινωνικής ομάδας και εάν θα τους μεταχειριστούν με έντιμο και αμερόληπτο τρόπο (Tyler & Lind, 1992).

Επομένως, οι άνθρωποι επιθυμούν να έχουν πληροφορίες για το εάν μπορούν να εμπιστευτούν τις αρχές. Ωστόσο, όπως υποστήριζαν οι Lind & Tyler (1988), τα άτομα σπάνια διαθέτουν αντικειμενικά κριτήρια που να τους επιτρέπουν να καθορίσουν εάν μία απόφαση είναι δίκαιη ή άδικη και εάν μία αρχή είναι άξια εμπιστοσύνης. Όταν τέτοιου είδους πληροφορίες δεν είναι διαθέσιμες, ο πιο συνηθισμένος τρόπος εξάλειψης της αβεβαιότητας είναι να βασιστεί κανείς σε *εντυπώσεις δικαιοσύνης*. Από τη στιγμή, λοιπόν, που ένα άτομο εισέρχεται σε μία κοινωνική σχέση, αρχίζει να αναζητά πληροφορίες βάσει των οποίων θα διαμορφώσει τις εκτιμήσεις του για το βαθμό στον οποίο το άλλο μέρος είναι δίκαιο. Ο βαθμός τήρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης ενδέχεται να χρησιμοποιηθεί ως βάση για τη διαμόρφωση αυτών των εκτιμήσεων. Επιπλέον, από τη στιγμή που θα διαμορφωθούν τέτοιες εκτιμήσεις, η προσλαμβανόμενη δικαιοσύνη λειτουργεί ως ευρετική

⁵¹ Μετά το εργαλειακό μοντέλο, που επιμένει στο ρόλο των διαδικασιών ως προς τη μεγιστοποίηση του οφέλους, και το σχεσιακό μοντέλο, που δίνει έμφαση στη συμβολή των διαδικασιών στην επιβεβαίωση της αξίας μας και την επικύρωση την ταυτότητά μας στους κόλπους μίας ομάδας, μία άλλη προσέγγιση, το ηθικό μοντέλο, έτυχε της ερευνητικής προσοχής (Finkelstein, Steiner & Truchot, 2002). Αυτό το τελευταίο πρεσβεύει ότι ενδέχεται να εφαρμόσουμε δίκαιες διαδικασίες απλώς και μόνο επειδή αυτό είναι καλό. Ενίστε, δηλαδή, υιοθετούμε δίκαιες διαδικασίες αν και δεν κερδίζουμε τίποτα ούτε στο εργαλειακό ούτε στο σχεσιακό επίπεδο (Finkelstein, Steiner & Truchot, 2002).

που επιστρατεύεται για την ερμηνεία των μεταγενέστερων εμπειριών και γεγονότων. Ως εκ τούτου, σύμφωνα με το μοντέλο των Ευρετικών της Δικαιοσύνης, οι εκτιμήσεις περί Δικαιοσύνης επηρεάζονται περισσότερο από πληροφορίες που παρέχονται σε ένα αρχικό στάδιο της αλληλεπίδρασης παρά από πληροφορίες που καθίστανται διαθέσιμες αργότερα.

Σύμφωνα, λοιπόν, με το μοντέλο των Ευρετικών της Δικαιοσύνης, όταν οι άνθρωποι δεν διαθέτουν πληροφορίες για την αξιοπιστία μίας αρχής, για την εξάλειψη της αβεβαιότητάς τους, στηρίζονται στις διαθέσιμες ενδείξεις δικαιοσύνης που μπορεί να παρέχει η Διαδικαστική Δικαιοσύνη, με αποτέλεσμα να αντιδρούν θετικότερα στις αποφάσεις της αρχής, όταν αυτή υιοθετεί δίκαιες παρά όταν υιοθετεί άδικες διαδικασίες. Ωστόσο, όταν οι άνθρωποι γνωρίζουν ότι μία αρχή είναι ή ότι δεν είναι άξια εμπιστοσύνης, έχουν μικρότερη ανάγκη για πληροφορίες σχετικά με τις υιοθετούμενες διαδικασίες, με αποτέλεσμα να αμβλύνεται η επίδραση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης στις αντιδράσεις τους.

Τα ευρήματα δύο πειραμάτων επιβεβαίωσαν αυτές τις υποθέσεις. Ειδικότερα, και στις δύο περιπτώσεις, οι van den Bos, Wilke & Lind (1998) ή δεν παρείχαν πληροφόρηση για το εάν η αρχή ήταν άξια εμπιστοσύνης ή παρείχαν την πληροφορία είτε ότι η αρχή ήταν είτε ότι η αρχή δεν ήταν άξια εμπιστοσύνης. Η δεύτερη ανεξάρτητη μεταβλητή ήταν η παροχή στους συμμετέχοντες ή η στέρηση της ευκαιρίας έκφρασης γνώμης για μία απόφαση που επρόκειτο να ληφθεί. Σε συμφωνία με τις υποθέσεις, διαπιστώθηκε μεγαλύτερη επίδραση της διαδικασίας στις εκτιμήσεις των συμμετεχόντων για το αποτέλεσμα όταν αυτοί δεν είχαν πληροφορίες για το κατά πόσο η αρχή ήταν άξια εμπιστοσύνης παρά όταν γνώριζαν ότι μπορούσαν ή δεν μπορούσαν να εμπιστευτούν την αρχή. Τα ευρήματα των van den Bos, Wilke & Lind (1998) καταδεικνύουν, λοιπόν, ότι οι άνθρωποι έχουν ανάγκη πληροφοριών για τη δικαιοσύνη και ειδικότερα, για τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη κυρίως όταν δεν διαθέτουν άμεση, σαφή πληροφόρηση σχετικά με το βαθμό στον οποίο μπορούν να εμπιστευτούν τις αρχές.

Άλλες έρευνες που θέτουν υπό εξέταση το μοντέλο των ευρετικών της δικαιοσύνης δείχνουν ότι όταν η πλέον σχετική με τη δικαιοσύνη πληροφόρηση (δηλαδή η πληροφόρηση που αφορά στη Διανεμητική Δικαιοσύνη) παρέχει ένα ασθενές σημείο αναφοράς (van den Bos et al., 1998) ή απουσιάζει (van den Bos et al., 1997), οι άνθρωποι βασίζονται περισσότερο στη Διαδικαστική Δικαιοσύνη προκειμένου να αξιολογήσουν και να αποκριθούν σε μία κατάσταση από ό,τι όταν η πλέον σχετική με τη δικαιοσύνη πληροφόρηση είναι διαθέσιμη και προσφέρει ένα ισχυρό σημείο αναφοράς.

Κατά τους van den Bos & Miedema (2000), το κοινό σημείο ερευνών όπως είναι αυτές που μόλις αναφέρθηκαν, των van den Bos et al. (1998) ή των van den Bos et al. (1997), είναι ότι όλες εστιάζονται στη δυνατότητα της δικαιοσύνης να παράσχει πληροφόρηση για το βαθμό στον οποίο μπορεί κανείς να είναι βέβαιος για σημαντικά ζητήματα. Οι ίδιοι επικεντρώνουν το ενδιαφέρον τους σε μία άλλη μορφή αβεβαιότητας την οποία θεωρούν

θεμελιώδη και πολύ σημαντική, το φόβο των ανθρώπων για το θάνατο, και συνδέουν το μοντέλο των ευρετικών της δικαιοσύνης με αυτό της διαχείρισης του τρόμου (“terror management theory”).

Σύμφωνα με το μοντέλο αυτό (για ανασκοπήσεις: Greenberg, Solomon & Pyszczynski, 1997; Solomon, Greenberg & Pyszczynski, 1991), ο φόβος του θανάτου είναι ριζωμένος σε ένα ένστικτο αυτοσυντήρησης. Αν και το ένστικτο αυτό είναι παρόν και σε άλλα είδη, μόνο τα ανθρώπινα όντα γνωρίζουν ότι ο θάνατος είναι αναπόφευκτος. Αυτός ο συνδυασμός μίας ενστικτώδους προσπάθειας αυτοσυντήρησης και της επίγνωσης του αναπόφευκτου του θανάτου καθιστά πιθανή την εκδήλωση ενός παραλυτικού τρόμου. Αυτή η πιθανότητα αποσοβείται χάριν σε ένα πολιτιστικό σύστημα αποφυγής του άγχους, μία κοινωνιο-ψυχολογική δομή που συνίσταται από την κοσμοθεωρία και την αυτοεκτίμηση του ατόμου. Οι υπενθυμίσεις του θανάτου αυξάνουν την ανάγκη προστασίας ενάντια στο άγχος του θανάτου, την οποία παρέχει το πολιτιστικό σύστημα, και, επομένως, οδηγούν σε ισχυρές αρνητικές αξιολογήσεις για τους ανθρώπους των οποίων η συμπεριφορά και οι πεποιθήσεις προσκρούουν σε αυτή την κοσμοθεωρία και σε ισχυρές θετικές αξιολογήσεις για τους ανθρώπους των οποίων η συμπεριφορά και οι πεποιθήσεις στηρίζουν ή παρέχουν μία ευκαιρία αναδόμησης της κοσμοθεωρίας.

Αρκετές έρευνες επιβεβαιώνουν τις υποθέσεις που απορρέουν από το μοντέλο της διαχείρισης του τρόμου, καταδεικνύοντας ότι σε σύγκριση με τους συμμετέχοντες που δεν καλούνται να σκεφτούν τη θνητότητά τους, οι συμμετέχοντες που καλούνται να την αναλογιστούν αντιδρούν πιο αρνητικά προς τους ανθρώπους που παραβιάζουν τις νόρμες και τις αξίες τους και πιο θετικά προς τους ανθρώπους που τις στηρίζουν. Για παράδειγμα, οι Rosenblatt et al. (1989), έδειξαν ότι όταν ενεργοποιούνταν σκέψεις σχετικές με τη θνητότητα, οι συμμετέχοντες με σχετικά αρνητικές στάσεις προς την πορνεία πρότειναν πιο σκληρή αντιμετώπιση μίας πόρνης από ό,τι όταν τέτοιου είδους σκέψεις δεν είχαν ενεργοποιηθεί. Εξάλλου, διαπιστώθηκε ότι οι συμμετέχοντες που είχαν οδηγηθεί να σκεφτούν το θάνατό τους πρότειναν μεγαλύτερη ανταμοιβή για έναν ήρωα που στήριζε τις πολιτισμικές αξίες από τους συμμετέχοντες της συνθήκης ελέγχου.

Οι van den Bos & Miedema (2000) υπεραμύνθηκαν της χρησιμότητας του μοντέλου της διαχείρισης του τρόμου ως θεωρητικού πλαισίου για την ψυχολογία της κοινωνικής δικαιοσύνης και χειρίστηκαν αφενός το πρόδηλο του θανάτου, καλώντας τους μισούς συμμετέχοντες να σκεφτούν το θάνατό τους και αποφεύγοντας να ενεργοποιήσουν τέτοιου είδους σκέψεις στους υπόλοιπους, και αφετέρου τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη, παρέχοντας μία ευκαιρία έκφρασης γνώμης στους μισούς συμμετέχοντες και στερώντας την από τους

υπόλοιπους (πειράματα 1 & 2) ή περιγράφοντας μία ακριβή διαδικασία στους μισούς συμμετέχοντες και μία ανακριβή στους υπόλοιπους (πείραμα 3)⁵².

Εφόσον οι άνθρωποι που καλούνται να σκεφτούν το θάνατό τους αντιδρούν πιο αρνητικά προς συμπεριφορές παραβίασης και πιο θετικά προς συμπεριφορές τήρησης των πολιτισμικών κανόνων και αξιών και εφόσον οι περισσότεροι άνθρωποι θεωρούν ότι οι άδικες διαδικασίες παραβιάζουν τις πολιτισμικές νόρμες και αξίες ενώ οι δίκαιες εναρμονίζονται με αυτές, οι van den Bos & Miedema (2000) υπέθεσαν και, πράγματι, έδειξαν ότι η επίδραση της δίκαιης διαδικασίας είναι μεγαλύτερη στη συνθήκη ενεργοποίησης των σκέψεων του θανάτου παρά στη συνθήκη ελέγχου⁵³. Η έρευνα των van den Bos & Miedema (2000) επιβεβαιώνει τη βασική υπόθεση του μοντέλου διαχείρισης του τρόμου, που πρεσβεύει ότι η πριμοδότηση της ιδέας της θνητότητας οδηγεί τους ανθρώπους να αντιδρούν πιο αρνητικά στην παραβίαση και πιο θετικά στην τήρηση και την προαγωγή των πολιτισμικών κανόνων και αξιών.

Το θεωρητικό πλαίσιο του μοντέλου της διαχείρισης του τρόμου χρησιμοποιείται, λοιπόν, για να διερευνηθεί γιατί η δικαιοσύνη –μία από τις πλέον σημαντικές πολιτισμικές νόρμες και αξίες (Folger & Cropanzano, 1998; Tyler & Smith, 1998)- έχει σημασία για τους ανθρώπους. Η ενεργοποίηση σκέψεων θνητότητας φαίνεται ότι αυξάνει την αβεβαιότητα που διακατέχει το άτομο κι, έτσι, το οδηγεί να αντιδρά πιο έντονα σε διαφοροποιήσεις του βαθμού τήρησης της δικαιοσύνης, δηλαδή να είναι πιο ευαίσθητο στον πειραματικό χειρισμό και να επηρεάζεται περισσότερο από τις πληροφορίες που αφορούν στην τήρηση ή την παραβίαση της (Διαδικαστικής) Δικαιοσύνης.

Η αναγωγή του ενδιαφέροντος για τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη στην ανάγκη εξάλειψης της ανησυχίας που πυροδοτεί η σκέψη της θνητότητας και του θανάτου, αν και προκλητική, είναι μάλλον απλουστευτική. Ακόμη κι αν η αβεβαιότητα και το άγχος του θανάτου αποτελούν έναν από τους λόγους για τους οποίους οι άνθρωποι ενδιαφέρονται για τη δικαιοσύνη, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε ότι η δικαιοσύνη καθιστά εφικτή την κοινωνική αλληλεπίδραση και την κοινωνική συναλλαγή και μπορεί να εκληφθεί ως ένα κοινωνικό συμβόλαιο που τις ρυθμίζει. Αυτός ο ρυθμιστικός της ρόλος ίσως εξηγεί το ενδιαφέρον των ανθρώπων για τη δικαιοσύνη και η αρκετά διαφορετική προσέγγισή της που απορρέει από το μοντέλο της διαχείρισης του τρόμου χρειάζεται να εξεταστεί σε σχέση με τα όσα συνεισφέρουν τα άλλα θεωρητικά μοντέλα.

⁵² Κατά το παράδειγμα προηγούμενων ερευνών (π.χ. van den Bos, Lind, et al., 1997; van den Bos, Vermunt et al., 1997).

⁵³ Όπως σημειώνουν οι van den Bos & Miedema (2000), αυτό το εύρημα έχει, εξάλλου, ενδιαφέρον επειδή διαψεύδει την υπόθεση ότι οι σκέψεις της θνητότητας και του θανάτου μπορεί να προκαλέσουν τέτοιο κατακλυσμό συναισθημάτων ώστε να δίνεται σε άλλα ζητήματα μικρότερη προσοχή από ό,τι συνήθως (π.χ. Fortner & Niemeyer, 1999: αναφέρεται από τους van den Bos & Miedema (2000)).

1.2.5. Προσπάθειες Σύνδεσης των Θεωρητικών Μοντέλων της Διαδικαστικής και της Διανεμητικής Δικαιοσύνης

Όπως αναφέρουν οι van den Bos et al. (1997), η αρχική ερευνητική δραστηριότητα σχετικά με τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη διεξήχθη πρωτίστως για να διακριθεί το ενδιαφέρον για τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη από εκείνο για τη Διανεμητική. Για παράδειγμα, στα πειράματα των Walker et al. (1974), LaTour (1978), και Tyler & Caine (1981, Μελέτες 1 και 3) πραγματοποιήθηκε εγχειρηματοποίηση των διαδικασιών ανεξάρτητα από τα αποτελέσματα και, εκτός από κύρια επίδραση του αποτελέσματος, διαπιστώθηκε κύρια επίδραση της διαδικασίας. Εξάλλου, αλληλεπίδραση μεταξύ αποτελέσματος και διαδικασίας δεν εμφανιζόταν συχνά στα αρχικά πειράματα.

Ειδικότερα, οι Walker et al. (1974) δεν διαπίστωσαν αλληλεπίδραση αποτελέσματος και διαδικασίας ως προς τις εξαρτημένες μεταβλητές του προσλαμβανόμενου βαθμού τήρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης ή του βαθμού ικανοποίησης των συμμετεχόντων. Επίσης, μολονότι τα ευρήματα του LaTour (1978) υποδηλώνουν ότι η επίδραση της διαδικασίας μπορεί να είναι μεγαλύτερη όταν τα αποτελέσματα είναι δυσάρεστα παρά όταν είναι ευνοϊκά για το άτομο, η αλληλεπίδραση δεν έφθασε το συμβατικό επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας. Τέλος, οι Tyler & Caine (1981) δεν διαπίστωσαν καμία αλληλεπίδραση στην πρώτη τους μελέτη, και μόνο μία μικρή στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση στην τρίτη, όπου βρέθηκε ότι οι εκτιμήσεις για τον ηγέτη ήταν ιδιαίτερα αρνητικές όταν ανεπιθύμητες διαδικασίες οδηγούσαν σε αρνητικά αποτελέσματα.

Επιπλέον, τα ευρήματα αρκετών συναφειακών ερευνών που εξέτασαν τη σχέση ανάμεσα στη Διαδικαστική και τη Διανεμητική Δικαιοσύνη υποδηλώνουν ότι η Διαδικαστική Δικαιοσύνη είναι σημαντικότερη της Διανεμητικής για τη διαμόρφωση εκτιμήσεων σχετικά με τη Δικαιοσύνη. Για παράδειγμα, σε μελέτες που χρησιμοποίησαν ως δείγμα άτομα τα οποία παρίσταντο σε δίκες (Lind, Kulik, Ambrose & De Vera Park, 1993; Tyler, 1984), ήταν μέλη οργανισμών (Folger & Konovsky, 1989), είχαν ως πολίτες κάποια αλληλεπίδραση με εκπροσώπους του αστυνομικού σώματος (Tyler & Folger, 1980) ή εξέφραζαν την άποψή τους για πολιτικά γεγονότα (Tyler & Caine, 1981, Μελέτες 2 & 4; Tyler, Rasinski & McGraw, 1985) διαπιστώθηκε ότι οι μεταβλητές που συνδέονταν με τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη ερμήνευαν μεγαλύτερο ποσοστό της διακύμανσης των εκτιμήσεων για τη Δικαιοσύνη από ό,τι οι μεταβλητές που σχετίζονταν με τη Διανεμητική Δικαιοσύνη.

Τα προαναφερθέντα ευρήματα οδήγησαν κάποιους ερευνητές να συμπεράνουν ότι η διεργασία σχηματισμού κρίσεων για τη δικαιοσύνη επηρεάζεται περισσότερο από τις διαδικασίες που ακολουθούνται παρά από τα αποτελέσματα που παράγονται. Για παράδειγμα, ο Greenberg (1987α), στα πλαίσια μίας έρευνας για τις αντιδράσεις απέναντι στη διαδικαστική αδικία κατά τον καθορισμό των αμοιβών, διατύπωσε το συμπέρασμα ότι η

Διαδικαστική Δικαιοσύνη συνιστά μία απαραίτητη προϋπόθεση της Διανεμητικής Δικαιοσύνης, ιδίως όταν το παραγόμενο σε μία συγκεκριμένη περίπτωση αποτέλεσμα είναι ανεπιθύμητο. Τέτοιου είδους ευρήματα θεωρείται ότι ενισχύουν την υπόθεση ότι η Διαδικαστική Δικαιοσύνη αποτελεί προϋπόθεση για την εγκαθίδρυση και τη διατήρηση της Διανεμητικής Δικαιοσύνης (Leventhal, 1976).

Οι Lind & Tyler (1988) έγραψαν στην πρώτη σελίδα του βιβλίου τους για την Κοινωνική Ψυχολογία της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης ότι «οι άνθρωποι ενδιαφέρονται περισσότερο για ζητήματα διαδικασίας παρά για ζητήματα αποτελέσματος». Οι ίδιοι επιχείρησαν να ερμηνεύσουν τα ευρήματα που αναφέρθηκαν παραπάνω προτείνοντας μοντέλα της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης τα οποία υπογραμμίζουν τις μοναδικές ιδιότητες και τη σημασία που οι άνθρωποι αποδίδουν στις διαδικασίες (π.χ. το μοντέλο της Αξίας στην Ομάδα).

Και από ορισμένες φαινομενολογικές έρευνες προκύπτει ότι τα ζητήματα που συνδέονται με τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη (και, ειδικότερα, με την «αλληλεπιδραστική» ή «διαπροσωπική» της διάσταση) έχουν μεγαλύτερη βαρύτητα από τα ζητήματα που αφορούν στη Διανεμητική Δικαιοσύνη για το χαρακτηρισμό ενός γεγονότος ως δίκαιου ή άδικου. Οι έρευνες του Mikula (π.χ. Mikula, Petri & Tanzer, 1990; Mikula & Schlamberger, 1985) επικεντρώνονται αποκλειστικά σε άδικα γεγονότα και, στις περισσότερες από αυτές, οι συμμετέχοντες καλούνται είτε να περιγράψουν πραγματικές εμπειρίες αδικίας που υπέστησαν οι ίδιοι ή παρακολούθησαν άλλους να υφίστανται είτε να αποκριθούν σε σενάρια τοποθετώντας τον εαυτό τους στη θέση του θύματος ή του παρατηρητή μίας αδικίας. Η ανάλυση περιεχομένου των απαντήσεων των ερωτώμενων επέτρεψε στον Mikula να αναπτύξει μία ταξινόμηση των ορισμών που δίνουν οι απλοί άνθρωποι στην έννοια της αδικίας, προερχόμενη από μία α-θεωρητική bottom-up ταξινόμηση των βασικών στοιχείων των άδικων γεγονότων.

Το πιο αξιοσημείωτο εύρημα των ερευνών αυτών είναι ότι ένα μεγάλο μέρος των κατηγοριών που προκύπτουν αφορούν στη μεταχείριση που λαμβάνουν οι άνθρωποι σε διαπροσωπικές αλληλεπιδράσεις. Με άλλα λόγια, όταν ζητείται από ανθρώπους να περιγράψουν αδικίες που βίωσαν, δεν περιγράφουν τόσο περιπτώσεις άδικης ανταμοιβής ή άδικης διανομής υλικών αγαθών όσο αγενή και επιθετική συμπεριφορά άλλων, μεταχείριση που παραβιάζει την αξιοπρέπεια του ατόμου και ενέργειες που υποδηλώνουν δολιότητα εκ μέρους σημαντικών άλλων.

Οι Messick et al. (1985) ανέφεραν παρόμοια ευρήματα. Ενώ μελετούσαν την εγωκεντρική μεροληψία (egocentric bias), την τάση των ανθρώπων να θεωρούν ότι οι δικές τους ενέργειες παράγουν πιο δίκαια αποτελέσματα από τις ενέργειες των άλλων, παρατήρησαν ότι ελάχιστες από τις δίκαιες ή άδικες συμπεριφορές που ανέφεραν οι συμμετέχοντες αφορούσαν σε ζητήματα διανεμητικής δικαιοσύνης. Συνήθως αναφέρονταν

σε παραβιάσεις των κανόνων της διαπροσωπικής ευαισθησίας και ευγένειας, στοιχεία που συνδέονται με τις διαδικασίες που ακολουθούνται σε μία περίπτωση αλληλεπίδρασης (Messick et al., 1985).

Ομοίως, ο Bies (1987) διαπίστωσε ένα έντονο ενδιαφέρον για την «αλληλεπιδραστική δικαιοσύνη», όταν, αφού ζήτησε από υποψήφιους εργαζομένους να περιγράψουν το δίκαιο της διαδικασίας επιλογής στην οποία είχαν υποβληθεί και διεξήγαγε ανάλυση περιεχομένου, βρήκε ότι οι υποψήφιοι απέδιδαν μεγαλύτερη σημασία στον τρόπο με τον οποίο επικοινωνούνταν οι διαδικασίες λήψης της απόφασης παρά στις διαδικασίες αυτές καθαυτές, δίνοντας μεγάλη έμφαση στην ειλικρίνεια και το σεβασμό που τους έδειχναν οι υπεύθυνοι για την επιλογή.

Μολονότι αναγνωρίζουν τη σημασία της ερευνητικής δραστηριότητας που καταδεικνύει ότι οι παράγοντες οι οποίοι συνδέονται με τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη ερμηνεύουν μεγάλο ποσοστό της διακύμανσης των εκτιμήσεων περί δικαιοσύνης, άλλοι ερευνητές, όπως ο Greenberg (1990), επισημαίνουν ότι τα ευρήματα αυτά δεν θα πρέπει να εκλαμβάνονται ως ενδείξεις της ασημαντότητας των παραγόντων που σχετίζονται με τη Διανεμητική Δικαιοσύνη. Οι Brockner & Wiesenfeld (1996) υπογραμμίζουν, εξάλλου, ότι σε πρόσφατες έρευνες έχουν παρατηρηθεί σημαντικές αλληλεπιδράσεις διαδικασίας και αποτελέσματος (π.χ. Brockner et al., 1994; Brockner, Wiesenfeld, & Martin, 1995; Cropanzano & Folger, 1989; Folger & Martin, 1986; Folger, Rosenfield & Robinson, 1983; Greenberg, 1993; Lind & Lissak, 1985).

Επιπλέον, οι Lind & Lissak (1985) ισχυρίζονται ότι η απουσία σημαντικών αλληλεπιδράσεων στα αρχικά πειράματα των Walker et al. (1974), LaTour (1978), και Tyler & Caine (1981, Μελέτες 1 και 3) ενδεχομένως οφείλεται στο γεγονός ότι στα εν λόγω πειράματα οι επιδράσεις της θετικότητας του αποτελέσματος μελετούνταν στα πλαίσια δύο σχετικά επιθυμητών διαδικασιών, κι όχι στα πλαίσια μίας επιθυμητής και μίας ανεπιθύμητης διαδικασίας⁵⁴. Οι Lind & Lissak (1985) υποστήριξαν, και, πράγματι, έδειξαν, ότι στα πλαίσια μίας ανεπιθύμητης διαδικασίας, δηλαδή μίας διαδικασίας που δεν εφαρμόζεται όπως θα έπρεπε, η επίδραση της θετικότητας του αποτελέσματος στις εκτιμήσεις περί δικαιοσύνης είναι μεγαλύτερη από ό,τι στα πλαίσια μίας επιθυμητής διαδικασίας, δηλαδή μίας

⁵⁴ Για παράδειγμα, σε ένα από τα πειράματα των Tyler & Caine (1981) το πειραματικό σενάριο προέβλεπε καθορισμό του βαθμού ενός φοιτητή σε ένα μάθημα είτε βάσει μίας διαδικασίας αξιολόγησης που περιλάμβανε εξέταση στα μισά του εξαμήνου, εργασία και τελική εξέταση είτε βάσει μίας και μόνης τελικής εξέτασης. Ο έλεγχος χειρισμού έδειξε ότι η πρώτη διαδικασία αξιολόγησης εκλαμβάνόταν, πράγματι, ως πιο δίκαιη από τη δεύτερη. Εντούτοις, αν και η πρώτη παρέχει περισσότερες ευκαιρίες στον φοιτητή και μπορεί να θεωρηθεί ότι προσφέρει πληρέστερη πληροφόρηση στον καθηγητή προκειμένου να λάβει την απόφασή του, πρόκειται για δύο συνήθεις διαδικασίες αξιολόγησης, καμία από τις οποίες δεν παραβιάζει τα κριτήρια Διαδικαστικής Δικαιοσύνης που έχουν αναγνωριστεί (π.χ. Leventhal, 1980).

διαδικασίας που εφαρμόζεται με τον δέοντα τρόπο. Επομένως, η εγχειρηματοποίηση των μεταβλητών που πραγματοποιήθηκε στα αρχικά πειράματα ενδέχεται να μην ήταν αρκετά ακριβής ώστε να προκαλέσει στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση αποτελέσματος και διαδικασίας.

Όπως παρατηρούν οι van den Bos et al. (1997), την τάση μονομερούς προσέγγισης της διεργασίας σχηματισμού εκτιμήσεων για τη δικαιοσύνη επιδεικνύουν και κάποιοι ερευνητές που επικεντρώνουν το ερευνητικό τους ενδιαφέρον στη Διανεμητική Δικαιοσύνη. Ορισμένοι διατείνονται ότι τα αποτελέσματα έχουν σημαντικά μεγαλύτερη βαρύτητα από τις διαδικασίες για τη διαμόρφωση των εκτιμήσεων των ανθρώπων αναφορικά με τη δικαιοσύνη (π.χ. Rutte & Messick, 1995).

Όπως σημειώνουν πολλοί ερευνητές (π.χ. Brockner & Wiesenfeld, 1996; Greenberg, 1990; van den Bos et al., 1997), χρειάζεται πλέον μία σύνδεση των πεδίων της Διαδικαστικής και της Διανεμητικής Δικαιοσύνης. Κατά τους Cohn et al. (2000), η σχετική σημασία των κριτηρίων Διαδικαστικής και Διανεμητικής Δικαιοσύνης ποικίλει ανάλογα με το forum στα πλαίσια του οποίου λαμβάνεται μία απόφαση. Σε καταστάσεις που απαιτούν μία απλή διανομή ενός αγαθού από τα ίδια τα ενδιαφερόμενα μέρη, η Διαδικαστική Δικαιοσύνη διαδραματίζει ένα λιγότερο σημαντικό ρόλο για τη συνολική ικανοποίηση από ό,τι διαδραματίζει σε καταστάσεις όπου ένας τρίτος πρέπει να λάβει μία απόφαση διανομής. Ακόμη και σε καταστάσεις όπου ένας τρίτος λαμβάνει μία απόφαση διανομής, η σχετική σημασία των διαφόρων κριτηρίων Διαδικαστικής και Διανεμητικής Δικαιοσύνης μπορεί να ποικίλει ανάλογα με τη φύση του forum (Cohn et al., 2000).

Τη σχετική βαρύτητα της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης και των αποτελεσμάτων που απορρέουν από μία απόφαση εξετάζει και η Gangl (2003). Όπως προκύπτει από το πείραμά της, η βαρύτητα που δίνεται στη Διαδικαστική Δικαιοσύνη σε σχέση με τα αποτελέσματα κατά τη διαμόρφωση εκτιμήσεων για τη νομιμότητα του Αμερικανικού Κογκρέσου⁵⁵ και της νομοθετικής διαδικασίας αποτελεί εν μέρει συνάρτηση του είδους του ζητήματος που συνιστά το αντικείμενο διαβουλεύσεων στο Κογκρέσο. Ειδικότερα, η Gangl (2003) διαπίστωσε ότι όταν επρόκειτο για ζητήματα που συνήθως εξετάζονται με ηθικούς όρους και είναι φορτισμένα με ηθικές αξιολογήσεις όπως είναι αυτό της έκτρωσης για πολλούς Αμερικανούς, οι προτιμήσεις για συγκεκριμένες πολιτικές είχαν μεγαλύτερη βαρύτητα από τις διαδικασίες που φερόταν να ακολουθεί το Κογκρέσο για τη λήψη αποφάσεων κατά τη διαμόρφωση εκτιμήσεων εκ μέρους των πολιτών. Αντιθέτως, οι τηρούμενες διαδικασίες

⁵⁵ Το Κογκρέσο είναι ο κυριότερος αντιπροσωπευτικός θεσμός στην Αμερικανική πολιτική και οι εκτιμήσεις του κοινού για τη νομιμότητα των διαδικασιών μέσω των οποίων νομοθετεί είναι θεμελιώδους σημασίας για την αποδοχή του τρόπου διακυβέρνησης στις Η.Π.Α. (Tyler, 1994c).

επηρεάζαν περισσότερο τις εκτιμήσεις των πολιτών όταν επρόκειτο για πιο «πραγματιστικά» ζητήματα, όπως είναι η κατάρτιση του Ομοσπονδιακού προϋπολογισμού.

Εξάλλου, στη σύνδεση των πεδίων της Διαδικαστικής και της Διανεμητικής Δικαιοσύνης μπορεί να θεωρηθεί ότι συμβάλλουν παρατηρήσεις όπως αυτή του Leventhal (1980), που σημειώνει ότι, επειδή οι διαδικασίες είναι κατά κανόνα λιγότερο εναργείς για τους αδαείς παρατηρητές από τα αποτελέσματα και οι άνθρωποι ενίοτε δεν γνωρίζουν ή δεν κατανοούν τις διαδικασίες βάσει των οποίων λαμβάνονται οι αποφάσεις διανομής, οι αποτιμήσεις των αποτελεσμάτων συνεισφέρουν περισσότερο στις εκτιμήσεις περί δικαιοσύνης από ό,τι οι κρίσεις για τη διαδικασία⁵⁶. Ωστόσο, όπως ο ίδιος τονίζει, αυτό δεν ισχύει υπό κάποιες συνθήκες. Μία από τις συνθήκες που αυξάνουν την «ορατότητα» των διαδικασιών είναι η διαμόρφωση ή η εφαρμογή νέων θεσμών ή συστημάτων διανομής σε μία πλουραλιστική κοινωνία (Leventhal, 1980). Στην περίπτωση αυτή, τα κριτήρια διαδικαστικής δικαιοσύνης (όπως αυτά που αναγνώρισε ο Leventhal, 1980) αποκτούν ιδιαίτερη σημασία.

Σύνδεση των πεδίων της Διαδικαστικής και της Διανεμητικής Δικαιοσύνης επιχειρούν και οι van den Bos, Vermunt & Wilke (1997), θέτοντας σε εμπειρικό έλεγχο το μοντέλο των Ευρετικών της Δικαιοσύνης (Fairness Heuristic Theory), το οποίο εισήγαγαν οι Lind (1992, 1994, βλ. van den Bos, Vermunt & Wilke, 1997), Lind et al. (1993). Το μοντέλο των Ευρετικών της Δικαιοσύνης βασίζεται στη συνεισφορά των Lind & Tyler (Lind & Tyler, 1988; Tyler & Lind, 1992).

Κατά τους van den Bos, Wilke & Lind (1998), οι άνθρωποι χρειάζονται τις εκτιμήσεις περί δικαιοσύνης ιδίως όταν προβληματίζονται για το εάν μπορούν να εμπιστευτούν τους άλλους και να είναι βέβαιοι ότι οι άλλοι δεν θα τους εκμεταλλευτούν και δεν θα τους αποκλείσουν από σημαντικές ομάδες (Lind & Tyler, 1988; Tyler & Lind, 1992). Μία σημαντική υποκατηγορία κοινωνικών σχέσεων περιλαμβάνει τις σχέσεις με την εξουσία. Επειδή η παραχώρηση της εξουσίας σε κάποιον του παρέχει την ευκαιρία να εκμεταλλευτεί ή να αποκλείσει τους άλλους από σημαντικά αγαθά, συχνά οι άνθρωποι αισθάνονται αβεβαιότητα για τη σχέση τους με μία αρχή. Αναρωτιούνται εάν η αρχή είναι άξια εμπιστοσύνης, εάν θα τους μεταχειριστεί με έντιμο και αμερόληπτο τρόπο και εάν τους αναγνωρίζει ως σημαντικά μέλη της κοινωνικής ομάδας (Tyler & Lind, 1992). Επομένως, επιθυμούν να έχουν πληροφορίες για το εάν μπορούν να εμπιστευτούν την αρχή (van den Bos, Wilke & Lind, 1998). Όταν τέτοιου είδους πληροφορίες δεν είναι διαθέσιμες, ο πιο συνηθισμένος τρόπος εξάλειψης της αβεβαιότητας είναι να βασιστεί κανείς σε εντυπώσεις

⁵⁶ Το ίδιο επιχείρημα διατυπώνει ο Leventhal και οι συνεργάτες του και αλλού (Leventhal et al., 1980, βλ. Tyler & Caine, 1981). Σε αυτό προσθέτει την παρατήρηση ότι συχνά οι διαδικασίες είναι καθιερωμένες, επαναλαμβανόμενες και αμετάβλητες στο κοινωνικό περιβάλλον, και ως εκ τούτου, τείνουν να λαμβάνονται ως δεδομένες και να μην αποτελούν τη βάση των αξιολογήσεων.

δικαιοσύνης προκειμένου να αποφασίσει εάν η αρχή είναι άξια εμπιστοσύνης, ουδέτερη και του αναγνωρίζει την κατάλληλη κοινωνική θέση.

Από τη στιγμή, λοιπόν, που ένα άτομο εισέρχεται σε μία κοινωνική σχέση, αρχίζει να αναζητά πληροφορίες βάσει των οποίων θα διαμορφώσει τις εκτιμήσεις του για το βαθμό στον οποίο το άλλο μέρος είναι δίκαιο. Επιπλέον, από τη στιγμή που θα διαμορφωθούν τέτοιες εκτιμήσεις, η προσλαμβανόμενη δικαιοσύνη λειτουργεί ως ευρετική που επιστρατεύεται για την ερμηνεία των μεταγενέστερων εμπειριών και γεγονότων. Επομένως, σύμφωνα με το μοντέλο των Ευρετικών της Δικαιοσύνης, οι εκτιμήσεις περί Δικαιοσύνης επηρεάζονται περισσότερο από πληροφορίες που παρέχονται σε ένα αρχικό στάδιο της αλληλεπίδρασης παρά από πληροφορίες που καθίστανται διαθέσιμες αργότερα.

Ένα δεύτερο στοιχείο που επισήμανε ο Lind (1992, 1994) είναι ότι σε πολλές περιπτώσεις η πληροφόρηση για τις τηρούμενες διαδικασίες προηγείται της πληροφόρησης για τα αποτελέσματα. Έτσι, οι άνθρωποι σχηματίζουν τις εκτιμήσεις τους περί δικαιοσύνης βάσει του βαθμού στον οποίο θεωρούν δίκαιη τη διαδικασία που εφαρμόζεται και εν συνεχεία ενσωματώνουν πληροφορίες για το αποτέλεσμα στις εκτιμήσεις τους αυτές. Κατά την άποψη του Lind (π.χ. 1994), αυτό εξηγεί γιατί σε πολλές έρευνες διαπιστώθηκε ότι οι πληροφορίες για τις διαδικασίες επηρέαζαν τις εκτιμήσεις περί δικαιοσύνης πολύ εντονότερα από τις πληροφορίες για τα αποτελέσματα.

Πάντως, όπως σημειώνουν οι van den Bos, Vermunt & Wilke (1997), στην καθημερινή ζωή είναι πιθανό κάποιος να πληροφορηθεί πρώτα τα αποτελέσματα και μόνο αργότερα τις διαδικασίες που ακολουθήθηκαν για να παραχθούν τα αποτελέσματα αυτά⁵⁷. Οι ίδιοι διενήργησαν δύο πειραματικές μελέτες στο εργαστήριο, στα πλαίσια των οποίων πληροφορίες για το αποτέλεσμα, που ήταν είτε ευνοϊκό είτε αρνητικό, διετίθεντο πριν ή μετά από τις πληροφορίες για τη διαδικασία, που ήταν είτε επιθυμητή είτε ανεπιθύμητη⁵⁸.

Σύμφωνα με τους ερευνητές, η διαδικασία σχηματισμού κρίσεων περί δικαιοσύνης περιλαμβάνει δύο διαδοχικές φάσεις. Αρχικά, οι άνθρωποι ενημερώνονται είτε για τη

⁵⁷ Οι Daly & Tripp (1996) διαπίστωσαν ότι στους οργανισμούς, απουσία πληροφοριών για τον τρόπο λήψης των αποφάσεων, οι άνθρωποι είναι πιο πιθανό να βασίσουν τις κρίσεις τους για τη δικαιοσύνη στα αποτελέσματα, παρά σε διαδικασίες που δεν μπορούν να παρατηρήσουν. Από την άλλη πλευρά, στα επίσημα νομικά πλαίσια, κυρίως λόγω συνταγματικών εγγυήσεων, οι διαδικασίες λήψης αποφάσεων είναι συνήθως ορατές στα μέρη που εμπλέκονται και αποκαλύπτονται πολλές πληροφορίες για τον τρόπο με τον οποίο λειτουργούν οι διαδικασίες αυτές.

⁵⁸ Στο πρώτο πείραμα χρησιμοποιήθηκαν υποθετικά σενάρια ενώ στο δεύτερο οι συμμετέχοντες βίωναν προσωπικά μία κατάσταση στα πλαίσια της οποίας λάμβαναν θετικά ή αρνητικά αποτελέσματα αφού τηρούνταν επιθυμητές ή ανεπιθύμητες διαδικασίες. Στο δεύτερο πείραμα, εκτός από τις εκτιμήσεις των συμμετεχόντων για τη Διαδικαστική και τη Διανεμητική Δικαιοσύνη, μετρήθηκε και η ικανοποίησή τους και η πρόθεσή τους να διαμαρτυρηθούν.

διαδικασία είτε για το παραγόμενο αποτέλεσμα και βάσει αυτών των μη ολοκληρωμένων πληροφοριών που διαθέτουν σχηματίζουν τις εκτιμήσεις τους. Όταν, στη συνέχεια, προστίθενται νέες πληροφορίες, η επιρροή που αυτές οι τελευταίες ασκούν στις ήδη διαμορφωμένες εκτιμήσεις δεν είναι μεγάλη. Πράγματι, διαπιστώθηκε ότι οι εκτιμήσεις περί Δικαιοσύνης (τόσο Διαδικαστικής όσο και Διανεμητικής) επηρεάζονταν περισσότερο από την επιθυμητότητα των διαδικασιών όταν οι διαδικασίες παρουσιάζονταν πριν παρά όταν παρουσιάζονταν μετά το αποτέλεσμα, και ότι οι εκτιμήσεις περί Δικαιοσύνης επηρεάζονταν περισσότερο από τη θετικότητα του αποτελέσματος όταν το αποτέλεσμα αναφερόταν πριν παρά όταν αναφερόταν μετά τις διαδικασίες.

Εξάλλου, οι van den Bos, Vermunt & Wilke (1997) έλαβαν υπόψη τους ένα σώμα ερευνών το οποίο δείχνει ότι οι αρνητικές ή οι απροσδόκητες πληροφορίες είναι πιο πιθανό να προκαλέσουν μία δραστηριότητα αναζήτησης πληροφοριών ή προσπάθεια κατανόησης από ό,τι οι θετικές ή οι αναμενόμενες πληροφορίες. Η ιδέα αυτή εντοπίζεται, όπως σημειώνουν, σε θεωρητικά μοντέλα των αποδόσεων (Weiner, 1985), της πειθούς (Eagly & Chaiken, 1993; Petty & Cacioppo, 1986), της αντίθετης στα γεγονότα σκέψης (counterfactuals, Gleicher et al., 1990; Kahneman & Miller, 1986) και της κοινωνικής δικαιοσύνης (Brockner & Wiesenfeld, 1996; Cohen, 1982; Lind & Lissak, 1985; Utne & Kidd, 1980).

Έτσι, οι van den Bos, Vermunt & Wilke (1997) υπέθεσαν ότι, επειδή μία ανεπιθύμητη διαδικασία ή ένα αρνητικό αποτέλεσμα στοιχειοθετεί ένα αρνητικό ή απροσδόκητο γεγονός και, επομένως, είναι πιο πιθανό να πυροδοτήσει γνωστική επεξεργασία από ό,τι μία επιθυμητή διαδικασία ή ένα ευνοϊκό αποτέλεσμα⁵⁹, οι άνθρωποι που έρχονται αντιμέτωποι με μία ανεπιθύμητη διαδικασία χρησιμοποιούν το αποτέλεσμα ως πηγή πληροφόρησης περισσότερο από εκείνους που υπόκεινται σε μία επιθυμητή διαδικασία, ενώ οι άνθρωποι που έρχονται αντιμέτωποι με ένα αρνητικό αποτέλεσμα χρησιμοποιούν τη διαδικασία ως πηγή πληροφόρησης περισσότερο από εκείνους που λαμβάνουν ένα ευνοϊκό αποτέλεσμα. Πράγματι, οι ερευνητές διαπίστωσαν ότι η θετικότητα του αποτελέσματος επηρέαζε εντονότερα τις εκτιμήσεις περί δικαιοσύνης όταν η διαδικασία ήταν ανεπιθύμητη, παρά όταν η διαδικασία ήταν επιθυμητή, και ότι η επιθυμητότητα της διαδικασίας επηρέαζε εντονότερα τις εκτιμήσεις περί δικαιοσύνης όταν το αποτέλεσμα ήταν αρνητικό, παρά όταν το αποτέλεσμα ήταν θετικό για το άτομο.

Τα δύο πειράματα των van den Bos, Vermunt & Wilke (1997) εντάσσονται στην προσπάθεια σύνδεσης του πεδίου της Διαδικαστικής με αυτό της Διανεμητικής Δικαιοσύνης.

⁵⁹ Οι van den Bos, Vermunt & Wilke (1997), βασίζόμενοι στους Taylor & Fiske, (1981), προτείνουν τη χρήση μεθόδων μέσω των οποίων μπορεί να ελεγχθεί η ένταση της γνωστικής επεξεργασίας (π.χ. χρόνος που απαιτείται για την ανάγνωση των πληροφοριών, αριθμός καταγεγραμμένων σκέψεων σχετικά με την παρεχόμενη πληροφορία, ικανότητα ανάκλησης).

Μέσω της αποσαφήνισης του χρόνου και του τρόπου σχηματισμού των εκτιμήσεων περί δικαιοσύνης, το μοντέλο των Ευρετικών της Δικαιοσύνης συνιστά έναν νέο τρόπο θεώρησης.

Το μοντέλο των Ευρετικών της Δικαιοσύνης παρέχει μία νέα οπτική και για άλλα σχετικά με τη δικαιοσύνη ζητήματα. Για παράδειγμα, οι Van den Bos, Vermunt & Wilke (1996) χειρίστηκαν το εάν οι συμμετέχοντες ανέμεναν μία ευκαιρία να εκφράσουν τη γνώμη τους ή εάν δεν την ανέμεναν (ρητή διευκρίνιση) και το εάν, πράγματι, λάμβαναν ή όχι την ευκαιρία να εκφράσουν τη γνώμη τους. Έτσι, εγχειρηματοποιούνταν δύο διαδικαστικοί κανόνες (βλ. Leventhal, 1980): ο κανόνας της συνέπειας στο χρόνο (σύμφωνα με τον οποίο, όταν οι άνθρωποι περιμένουν να εφαρμοστεί μία ορισμένη διαδικασία, η παρέκκλιση από την προσδοκώμενη διαδικασία οδηγεί σε μία μείωση της προσλαμβανόμενης Διαδικαστικής Δικαιοσύνης) και ο κανόνας της έκφρασης γνώμης (σύμφωνα με τον οποίο, όταν δεν παρέχεται σε κάποιον η ευκαιρία να εκθέσει τις απόψεις του, η προσλαμβανόμενη Διαδικαστική Δικαιοσύνη είναι μικρότερη από ό,τι όταν παρέχεται τέτοια δυνατότητα). Σε συμφωνία με το σκεπτικό του μοντέλου των Ευρετικών της Δικαιοσύνης, διαπιστώθηκε ότι το «πλαίσιο αναφοράς» που κατέστη διαθέσιμο στην αρχή (κανόνας της συνέπειας στο χρόνο) επηρέαζε τις εκτιμήσεις των συμμετεχόντων σχετικά με τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη περισσότερο από το μεταγενέστερο «πλαίσιο αναφοράς» (ευκαιρία έκφρασης γνώμης).

Η αλληλεπίδραση των διαδικασιών και των αποτελεσμάτων είναι δυνατό να ερμηνευτεί και με βάση τις προγενέστερες του μοντέλου των Ευρετικών της Δικαιοσύνης θεωρητικές προσεγγίσεις (Brockner & Wiesenfeld, 1996). Σύμφωνα με το Μοντέλο της αξίας στην ομάδα (Lind & Tyler, 1988), τα άτομα προσδοκούν από τις αρχές να τα αντιμετωπίσουν με σεβασμό και αξιοπρέπεια. Αυτά τα σχεσιακά στοιχεία αποτελούν από μόνα τους στόχους (π.χ. Tyler, 1997). Όταν πληρούνται, οι άνθρωποι αντιδρούν λιγότερο αρνητικά στα δυσμενή για αυτούς αποτελέσματα, εν μέρει επειδή η Διαδικαστική Δικαιοσύνη ικανοποιεί τις ανάγκες τους για αναγνώριση και επιβεβαίωση της ταυτότητάς τους ως σημαντικών μελών της ομάδας. Οι Brockner & Wiesenfeld (1996) παρατήρησαν ότι, επειδή οι άνθρωποι τείνουν να θεωρούν τις διαδικασίες σχετικά σταθερές, ενδέχεται να καθυστερούν, βέβαιοι ότι οι ανάγκες τους για αναγνώριση, σεβασμό και εκτίμηση θα συνεχίσουν να εκπληρώνονται και στο μέλλον, με αποτέλεσμα να αμβλύνεται η αρνητική αντίδραση σε ένα αρνητικό αποτέλεσμα στο άμεσο μέλλον. Όταν τα στοιχεία που συνιστούν τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη απουσιάζουν, οι άνθρωποι είναι πιο πιθανό να αντιμετωπίζουν μία αλληλεπίδραση ως «επαγγελματική» και να επικεντρώνονται στα αποτελέσματα.

Όπως σημειώνουν οι Cohn et al. (2000), από την έρευνα των Thibaut & Walker (1975) προκύπτουν περισσότερο εργαλειακές ερμηνείες. Μία τέτοια ερμηνεία της αλληλεπίδρασης Διαδικαστικής και Διανεμητικής Δικαιοσύνης προϋποθέτει αφενός την υιοθέτηση της άποψης ότι οι άνθρωποι μένουν σχετικά ανεπηρέαστοι από αρνητικά βραχυπρόθεσμα αποτελέσματα, εφόσον αναμένουν ευνοϊκά μακροπρόθεσμα αποτελέσματα, δηλαδή, ευνοϊκά

αποτελέσματα στις επόμενες αλληλεπιδράσεις, και αφετέρου την αποδοχή της άποψης ότι η πίστη στην ευνοϊκότητα των μακροπρόθεσμων αποτελεσμάτων επηρεάζεται από την αντίληψη ότι σταθερές, προβλέψιμες, δίκαιες διαδικασίες θα χρησιμοποιηθούν για την λήψη αποφάσεων (Brockner & Wiesenfeld, 1996). Από αυτή την οπτική, οι διαδικασίες που συνδέονται άμεσα με την προβλεψιμότητα και τη βεβαιότητα των μελλοντικών αποτελεσμάτων (δηλαδή, η αμεροληψία του λήπτη της απόφασης) είναι πιο σημαντικές από τις διαδικασίες που προσφέρουν σχεσιακά οφέλη αλλά έχουν μόνο μία έμμεση επίδραση στα αποτελέσματα.

Και τα δύο είδη ερμηνειών διακρίνουν την εκτίμηση του ατόμου για την παρούσα κατάσταση από τις προσδοκίες του αναφορικά με τα αποτελέσματα μελλοντικών καταστάσεων. Η τήρηση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης στη δεδομένη περίπτωση μειώνει τον αντίκτυπο των αρνητικών αποτελεσμάτων επειδή γεννά ελπίδες για ευνοϊκά αποτελέσματα στις μελλοντικές αλληλεπιδράσεις.

Από την ανάλυση αυτή απορρέει η υπόθεση ότι στις εκτιμήσεις τρίτων είναι επίσης πιθανό να παρατηρείται ένα φαινόμενο αλληλεπίδρασης. Η απουσία Διαδικαστικής Δικαιοσύνης σε μία δεδομένη περίπτωση ενδεχομένως προβληματίζει ιδιαίτερα τους «παρατηρητές» σε περιπτώσεις που παρουσιάζουν επιπλέον παραβίαση της Διανεμητικής Δικαιοσύνης, επειδή υποδηλώνει ότι και σε μελλοντικές περιπτώσεις, σε περιπτώσεις που ενδέχεται να αφορούν προσωπικά τους τωρινούς «παρατηρητές», υπάρχει η πιθανότητα να εκδηλωθεί αντίστοιχη έλλειψη δικαιοσύνης (Cohn et al., 2000).

1.2.6. Οι Προεκτάσεις της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης στον εργασιακό χώρο

Η έρευνα για τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη έχει αναζητήσει προεκτάσεις της σε ποικίλα πεδία, όπως αυτό του συστήματος απονομής της Δικαιοσύνης (π.χ. Fleming et al., 1999) ή ακόμη και αυτό της οικογένειας (π.χ. Fondacaro et al., 1998). Ένα εξαιρετικά μεγάλο μέρος της ερευνητικής παραγωγής που αφορά στη Διαδικαστική Δικαιοσύνη αφιερώνεται, όμως, εδώ και περισσότερο από τρεις δεκαετίες στη διερεύνηση της σημασίας της στο χώρο της εργασίας. Σε οργανωσιακά πλαίσια, ο ρόλος της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης έχει μελετηθεί σε σχέση με την επιλογή προσωπικού (π.χ. Gilliland, 1993; Rolland & Steiner, 2002; Ryan & Ployhart, 2000; Singer, 1992), τον καθορισμό, το «πάγωμα» ή τη μείωση της αμοιβής (π.χ. Greenberg, 1990c; Schaubroeck, May & Brown, 1994), τη διεύρυνση των καθηκόντων των εργαζομένων (VanYperen et al., 2000), την αξιολόγηση της εργασιακής απόδοσης (π.χ. Landy et al., 1978), τις απολύσεις (π.χ. Brockner et al., 1994; Brockner & Wiesenfeld, 1993; Cameron, 1994; Konovsky & Folger, 1991), τα προγράμματα ελέγχου της κατάχρησης

ουσιών εκ μέρους των εργαζομένων (Konovsky & Cropanzano, 1991), τις απαγορεύσεις του καπνίσματος στο χώρο εργασίας (Greenberg, 1994), κλπ.

Έχει, λοιπόν, συστηματικά διαπιστωθεί ότι η Διαδικαστική Δικαιοσύνη συμβάλλει στη θεώρηση των όποιων οργανωσιακών αποτελεσμάτων ως δίκαιων και προάγει τη συμμόρφωση με τους κανόνες και τις αποφάσεις του οργανισμού (για μία ανασκόπηση, βλ., π.χ., Cropanzano, 1993). Για παράδειγμα, οι VanYperen et al. (2000), σε μία πειραματική μελέτη, διαπίστωσαν ότι οι συμμετέχοντες⁶⁰ αποδέχονταν μία απόφαση της διοίκησης για διεύρυνση των καθηκόντων των εργαζομένων χωρίς αύξηση της αμοιβής τους, εφόσον τηρούνταν η διαπροσωπική και η δομική διαδικαστική δικαιοσύνη (διαπραγματεύσεις της διοίκησης με το σωματείο των εργαζομένων, παροχή σαφών εξηγήσεων στους εργαζομένους από τους προϊσταμένους τους για την αναγκαιότητα της διεύρυνσης και εξασφάλιση της ευκαιρίας να εκφράσουν οι εργαζόμενοι τους προβληματισμούς τους). Υπό αυτές τις προϋποθέσεις, οι συμμετέχοντες δεν εξέφραζαν αρνητικά συναισθήματα ή πρόθεση παραίτησης, παραμέλησης της εργασίας ή επιθετικής αντίδρασης.

Πέρα από την αποδοχή συγκεκριμένων αποφάσεων και ενεργειών της Διοίκησης, η Διαδικαστική Δικαιοσύνη θεωρείται ότι συνδέεται με τις γενικότερες στάσεις απέναντι στον οργανισμό και τη συμπεριφορά των ατόμων στην εργασία. Ειδικότερα, η Διαδικαστική Δικαιοσύνη έχει διαπιστωθεί ότι σχετίζεται με την εργασιακή ικανοποίηση, καθώς και τη δέσμευση και την αφοσίωση των ατόμων στον οργανισμό (π.χ. Alexander & Ruderman, 1987; Dailey & Kirk, 1992; Schappe, 1998; Singer, 1992; κλπ)⁶¹.

⁶⁰ Εργαζόμενοι σε μία επιχείρηση που σκόπευε να προβεί σε διεύρυνση των καθηκόντων των εργαζομένων και μέσω διαφορετικών σεναρίων επεδίωκε να αποσαφηνίσει με ποιο τρόπο θα μπορούσε να επιτευχθεί αυτή η αλλαγή χωρίς αρνητικές για την επιχείρηση συνέπειες (π.χ. αύξηση αποχωρήσεων, παραμέληση καθηκόντων κλπ).

⁶¹ Οι έρευνες που επιχειρούν να ελέγξουν τη σχετική σημασία της Διαδικαστικής και της Διανεμητικής Δικαιοσύνης για την εργασιακή ικανοποίηση δείχνουν μεν ότι και οι δύο μορφές Οργανωσιακής Δικαιοσύνης είναι σημαντικές, αλλά καταλήγουν σε αντιφατικά συμπεράσματα ως προς τη μορφή που διαδραματίζει καθοριστικότερο ρόλο. Κάποιες έρευνες δείχνουν ότι η Διανεμητική Δικαιοσύνη έχει μεγαλύτερη σημασία από τη Διαδικαστική (π.χ. McFarlin & Sweeney, 1992; Schappe, 1998) ενώ άλλες οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η Διαδικαστική Δικαιοσύνη είναι ισχυρότερος προβλεπτικός παράγοντας της εργασιακής ικανοποίησης από τη Διανεμητική (π.χ. Alexander & Ruderman, 1987; Konovsky & Cropanzano, 1991). Μάλιστα, όταν η δομική και η διαπροσωπική διάσταση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης διακρίνονται, όπως γίνεται στην έρευνα του Schappe (1998), προκύπτει ότι η διαπροσωπική Διαδικαστική Δικαιοσύνη (που αφορά στην ποιότητα της μεταχείρισης που λαμβάνει κανείς) είναι ισχυρότερος προβλεπτικός παράγοντας της εργασιακής ικανοποίησης από τη δομική Διαδικαστική Δικαιοσύνη (που αναφέρεται στα χαρακτηριστικά των επίσημων διαδικασιών). Το εύρημα αυτό συνάδει με τις προβλέψεις του μοντέλου της Αξίας στην Ομάδα (Lind & Tyler, 1988; Tyler, 1989) που πρεσβεύει ότι η μεταχείριση της οποίας τυγχάνουν οι άνθρωποι κατά την αλληλεπίδρασή τους με άλλους διαβιβάζει πληροφορίες για τη θέση που τους αναγνωρίζεται στην ομάδα. Τα χαρακτηριστικά των επίσημων διαδικασιών είναι στατικά και αντικειμενικά κι έτσι δεν έχουν την ίδια πληροφοριακή αξία (Schappe, 1998).

Επιπρόσθετα, ο σεβασμός των αρχών της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης συνδέεται με την εμπιστοσύνη στη διοίκηση (Alexander & Ruderman, 1987; Konvosky & Pugh, 1994) και τη θετική αξιολόγηση των προϊστάμενων (Alexander & Ruderman, 1987)⁶². Μάλιστα, ο Tyler (1984) διαπίστωσε ότι η Διαδικαστική Δικαιοσύνη συνδεόταν με την αφοσίωση στον οργανισμό και την εμπιστοσύνη των εργαζομένων στους προϊσταμένους τους σε βαθμό σημαντικά μεγαλύτερο από την Διανεμητική Δικαιοσύνη, η οποία φάνηκε να σχετίζεται μόνο με την ικανοποίηση του ατόμου από την αμοιβή του⁶³. Επίσης, η Διαδικαστική Δικαιοσύνη θεωρείται ότι συνδέεται με τη βίωση σύγκρουσης ή αρμονίας και τη συνοχή της ομάδας εργασίας (Alexander & Ruderman, 1987).

Σε άμεση συνάφεια με τα προαναφερθέντα, φαίνεται ότι οι διάφορες μορφές Διαδικαστικής Αδικίας στο εργασιακό πλαίσιο είναι ισχυρότεροι προβλεπτικοί δείκτες της πρόθεσης παραίτησης από ό,τι οι θεμελιώδεις στάσεις απέναντι στην εργασία (Dailey & Kirk, 1992). Οι ερευνητές συστήνουν, λοιπόν, στη διοίκηση των οργανισμών να έχει πάντα επίγνωση του βαθμού στον οποίο οι εργαζόμενοι θεωρούν ότι υφίσταται Διαδικαστική Δικαιοσύνη, προκειμένου να εξασφαλίσει τη δέσμευση και την αφοσίωση των εργαζομένων. Οι Van Yperen et al. (2000) διαπίστωσαν ότι η παραβίαση της διαπροσωπικής Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, μέσω των αρνητικών συναισθημάτων που προκαλούσε, επηρέαζε την πρόθεση των ατόμων να αποχωρήσουν από τον οργανισμό, την πρόθεση να προβάλουν με επιθετικό τρόπο τις απαιτήσεις τους, χωρίς να λάβουν υπόψη τους άλλους και την πρόθεση να παραμελήσουν την εργασία τους, φθάνοντας καθυστερημένοι, απουσιάζοντας επικαλούμενοι ασθένεια, φροντίζοντας προσωπικές υποθέσεις στο χρόνο εργασίας, απουσιάζοντας από συναντήσεις, κλπ.

Στο επίπεδο της συμπεριφοράς, η επίδραση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης φαίνεται ότι είναι, επίσης, καθοριστική. Έχει βρεθεί ότι η Διαδικαστική Δικαιοσύνη συνδέεται με τη

⁶² Αν ασπαστούμε τη θεώρηση του μοντέλου των Ευρετικών της Δικαιοσύνης, που θα αναπτυχθεί στη συνέχεια, είναι δυνατόν να προβλέψουμε ότι σε περιπτώσεις όπου κρίσεις για το δίκαιο ή μη χαρακτήρα μίας ενέργειας δεν είναι εύκολο να διατυπωθούν, το διοικητικό στέλεχος το οποίο τηρεί συνήθως τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη θα «απαλλάσσεται λόγω αμφιβολιών».

⁶³ Όπως σημειώνουν οι Konovsky & Cropanzano (1991), επειδή ένα δίκαιο αποτέλεσμα σε μία δεδομένη περίπτωση δεν εγγύεται ότι το άτομο θα λαμβάνει πάντοτε δίκαια αποτελέσματα, το δίκαιου του αποτελέσματος συνήθως προβλέπει μόνο τις αντιδράσεις για τη συγκεκριμένη περίπτωση και το συγκεκριμένο πλαίσιο. Απεναντίας, αν δεχθούμε ότι η Διαδικαστική Δικαιοσύνη συνιστά ένδειξη της θέσης του ατόμου στην ομάδα, όπως ισχυρίζεται ο Tyler (π.χ. 1994), επιτρέπει στα άτομα να προβούν σε υποθέσεις και για την ποιότητα της μελλοντικής τους αλληλεπίδρασης με τους άλλους και άρα, επηρεάζει τις γενικότερες στάσεις των ατόμων.

«συμπεριφορά καλού πολίτη της οργάνωσης» (organizational citizenship behavior)⁶⁴ (Organ & Moorman, 1993; VanYperen et al., 1999), αλλά και με τη μεταβλητή της εργασιακής απόδοσης. Για παράδειγμα, σε μία έρευνα των Lind et al. (1990), διαπιστώθηκε ότι η παροχή της ευκαιρίας έκφρασης γνώμης στους εργαζομένους πριν καθοριστούν οι εργασιακοί στόχοι –όπως γίνεται περιοδικά- όχι μόνο προάγει τις θετικές στάσεις για τους προϊστάμενους και τα εργασιακά καθήκοντα, αλλά και οδηγεί σε καλύτερη απόδοση.

Η παραβίαση των αρχών της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης έχει, αντιθέτως, καταδειχθεί ότι συνδέεται όχι μόνο με τη βίωση αρνητικών συναισθημάτων και τη μειωμένη δέσμευση αλλά και με την εκδήλωση αντι-κανονιστικής συμπεριφοράς (Folger & Cropanzano, 1998). Ειδικότερα, η πρόσληψη των τηρούμενων διαδικασιών ως άδικων φαίνεται ότι συνδέεται με επιζήμιες για τον οργανισμό συμπεριφορές, όπως είναι οι απουσίες από την εργασία (Geurts, Schaufeli, & Rutte, 1999), οι κλοπές (π.χ. Greenberg, 1990c) η συμμετοχή σε ενέργειες sabotage, η διαπροσωπική σύγκρουση ή ακόμη και η βία (Folger et al., 1996, αναφέρεται από τους Folger & Skarlicki, 1998) –συμπεριφορές που μπορεί να έχουν μεγάλο κόστος για τον οργανισμό (Bies, 1987)⁶⁵.

Όπως, λοιπόν, επισημαίνουν οι Folger & Cropanzano (1998), προκειμένου να στεφθεί με επιτυχία οποιαδήποτε παρέμβαση αναφορικά με τη διοίκηση του ανθρώπινου δυναμικού μίας επιχείρησης, χρειάζεται τα ζητήματα δικαιοσύνης να συνυπολογίζονται και να βρίσκονται στη βάση όλων των διοικητικών αποφάσεων. Σύμφωνα με τους Lind & Tyler (1988), η επένδυση σε δίκαιες διαδικασίες θα μπορούσε να είναι ένας από τους λιγότερο δαπανηρούς τρόπους βελτίωσης των οργανωσιακών στάσεων και προαγωγής της συμμόρφωσης με τις αποφάσεις του οργανισμού. Πράγματι, σήμερα στους περισσότερους οργανισμούς καταβάλλεται προσπάθεια εφαρμογής συμμετοχικών προγραμμάτων διοίκησης, σε τομείς όπως τα συστήματα αξιολόγησης της απόδοσης και τα συστήματα αμοιβών (Neuman et al., 1989), εφόσον έχει διαπιστωθεί ότι η ευκαιρία έκφρασης γνώμης για τα

⁶⁴ Η «συμπεριφορά καλού πολίτη της οργάνωσης» ορίζεται συνήθως ως συμπεριφορά που έχει ευεργετικές συνέπειες για τον οργανισμό και υπερβαίνει τις απαιτήσεις του εργασιακού ρόλου (Spector, 2000). Σήμερα, θεωρείται ότι περιλαμβάνει πέντε επιμέρους ιδιότητες: τον αλtruισμό (εθελοντική προσφορά βοήθειας σε συνάδελφο που αντιμετωπίζει κάποιο πρόβλημα στην εργασία του), τη συναδελφική αβρότητα (συνεργασία και ευγένεια προς τα άτομα των οποίων η εργασία επηρεάζεται από τις αποφάσεις και τις υποχρεώσεις ενός ατόμου), την ευσυνειδησία (conscientiousness), (εκτέλεση του καθήκοντος πέρα από τα ζητούμενα όρια) τις συμμετοχικές αρετές (civic virtue) (υπεύθυνη συμμετοχή στην πολιτική ζωή του οργανισμού) και το ομαδικό πνεύμα (sportsmanship) (αποφυγή συμπεριφορών που επηρεάζουν αρνητικά το κλίμα στο περιβάλλον εργασίας, π.χ. διαμαρτυρία για μικροπράγματα).

⁶⁵ Η επικέντρωση στο νομικά οριζόμενο ενδο-επιχειρησιακό έγκλημα -κι όχι, π.χ., σε ευρύτερες ζημίες, όπως είναι η περιβαλλοντική καταστροφή, που προκαλούν πολλές βιομηχανίες ή στην συστηματική εργασιακή εκμετάλλευση- είναι ενδεικτική της ιδεολογικής αφετηρίας πολλών ερευνών (για μία ανάδειξη της ιδεολογικής φόρτισης του πεδίου της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, βλ. Fox, 1999).

ζητήματα που ενδιαφέρουν τον εργαζόμενο και η συμμετοχή στη διαδικασία λήψης αποφάσεων συνεισφέρουν στην πρόσληψη των διαδικασιών που υιοθετούνται ως δίκαιων.

Τέλος, χρειάζεται να σημειωθεί ότι ο οργανισμός έχει οφέλη που δεν περιορίζονται σε όσα εκπορεύονται από τις θετικές στάσεις και τη συμπεριφορά των εργαζομένων σε αυτόν. Η εικόνα ενός οργανισμού ως δίκαιου είναι επιπλέον σημαντική γιατί συμβάλλει στην προσέλκυση και τη διατήρηση της αφοσίωσης των πελατών αλλά και στην προσέλκυση των καλύτερων υποψηφίων εργαζομένων (Greenberg, 1990). Για παράδειγμα, οι Skarlicki, Ellard & Kelln (1998) διαπίστωσαν ότι η διαδικαστική αδικία σε μία περίπτωση μαζικών απολύσεων επέφερε μία ανταποδοτική πρόθεση⁶⁶ των «παρατηρητών»⁶⁷ ως πελατών αλλά και ως υποψηφίων εργαζομένων⁶⁸.

Χρειάζεται, βέβαια, να σημειωθεί ότι, κατά κανόνα, στις διάφορες έρευνες, όπως και στην προαναφερθείσα των Skarlicki, Ellard & Kelln (1998), μελετάται η συμπεριφορική πρόθεση και όχι η ίδια η συμπεριφορά. Μολονότι η πρόθεση εκδήλωσης μίας συμπεριφοράς τείνει να θεωρείται ο καλύτερος προβλεπτικός παράγοντας της συμπεριφοράς, όπως για παράδειγμα στο «μοντέλο της λελογισμένης δράσης» των Fishbein & Ajzen (1975), δεν συμβαίνει συχνά η πρόθεση και η συμπεριφορά να συμπίπτουν.

⁶⁶ Μεταφράζουμε τον όρο “retributive intention”. Η ανταποδοτική πρόθεση μετρήθηκε με τη βοήθεια δηλώσεων όπως: «εξαιτίας του τρόπου με τον οποίο αυτή η τράπεζα μεταχειρίζεται τους εργαζομένους της, θα προτιμούσα να πραγματοποιήσω αλλού τις συναλλαγές μου» ή «εάν με ενδιέφερε μία καριέρα σε Τράπεζα, θα αναζητούσα πρώτα μία θέση σε άλλες Τράπεζες, πριν κάνω αίτηση στη συγκεκριμένη».

⁶⁷ Δηλαδή, των συμμετεχόντων που διάβαζαν ένα υποτιθέμενο άρθρο εφημερίδας.

⁶⁸ Οι ερευνητές κλείνουν, μάλιστα, το άρθρο τους επισημαίνοντας τη σημασία χρήσης στρατηγικών διαχείρισης εντυπώσεων, για να διασφαλιστεί ότι η κάλυψη μίας απόφασης του οργανισμού (π.χ. για απολύσεις) από τα ΜΜΕ θα περιλαμβάνει αναφορά στις τηρούμενες διαδικασίες. Μολονότι η σχέση της Κοινωνικής (και όχι μόνο) Ψυχολογίας με την Ιδεολογία είναι έτσι κι αλλιώς στενή (βλ. Παπαστάμου, 2001), σε κάποιες περιπτώσεις είναι απροκάλυπτη.

1.2.7. Οι Κοινωνικοπολιτικές Προεκτάσεις της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης

Μία ιδέα που εντοπίζει κανείς συχνά στην ερευνητική παραγωγή για τη Σχετική Αποστέρηση είναι ότι τα συναισθήματα ομαδικής αποστέρησης γεννώνται από την εκτίμηση ότι μεταξύ των κοινωνικών ομάδων υφίσταται διανεμητική αδικία (Tyler & Smith, 1998). Εντούτοις, η αναγνώριση της διανεμητικής αδικίας ενδέχεται να εξαρτάται από τις πεποιθήσεις των ατόμων για το πώς προέκυψε η ανισότητα, με τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη (ή αδικία) να λειτουργεί ως ευρετική που επιτρέπει να καθοριστεί εάν τα όσα μία ομάδα λαμβάνει είναι δίκαια (Lind et al., 1993).

Σε μία σχετικά πρόσφατη έρευνα του Tyler (2004), διαπιστώθηκε ότι οι στάσεις των Αμερικανών συμμετεχόντων (Λευκών και Αφροαμερικανών) απέναντι σε πολιτικές θετικής δράσης, που συνιστούν παρεμβάσεις του κράτους στην αγορά (κυρίως την αγορά εργασίας) με στόχο τη μείωση της κοινωνικής ανισότητας, καθώς και οι στάσεις τους απέναντι στην πολιτική ηγεσία που ενδεχομένως θα εφαρμόζε τις πολιτικές αυτές (πρόθεση ψήφου και αξιολογήσεις για τη νομιμότητα της κυβέρνησης) ήταν θετικότερες όταν οι συμμετέχοντες πίστευαν ότι η αγορά αντιπροσωπεύει μία άδικη διαδικασία διανομής των πόρων⁶⁹ και ότι οι διαδικασίες λήψης αποφάσεων που εφαρμόζονται από την πολιτική ηγεσία (εν προκειμένω το Αμερικανικό Κογκρέσο) είναι δίκαιες. Πέρα από την πολιτική ιδεολογία και τις προσλαμβανόμενες προεκτάσεις μίας κρατικής πολιτικής για το ατομικό συμφέρον και το συμφέρον της ομάδας υπαγωγής, καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση των απόψεων των ατόμων για τις πολιτικές θετικής δράσης φάνηκε ότι διαδραματίζουν και οι εκτιμήσεις τους για τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη. Ανάλογα ευρήματα για την επίδραση των εκτιμήσεων της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης στις αντιδράσεις των ατόμων απέναντι σε κοινωνικές πολιτικές, όπως είναι τα προγράμματα θετικής δράσης, έχουν αναφερθεί και σε άλλες έρευνες (Nacoste, 1990).

Η προθυμία των ανθρώπων να στηρίζουν τις αποφάσεις και τα μέτρα της πολιτικής ηγεσίας –ακόμη κι όταν οι ίδιοι δεν εγκρίνουν ή δεν επωφελούνται από τις αποφάσεις και τα μέτρα αυτά- έχει συνδεθεί με την εφαρμογή δίκαιων διαδικασιών από την πολιτική ηγεσία

⁶⁹ Οι έρευνες δείχνουν ότι γενικά οι Αμερικανοί θεωρούν τη λειτουργία της αγοράς ως μία δίκαιη διαδικασία διανομής των διαθέσιμων πόρων, μία διαδικασία μέσω της οποίας οι άνθρωποι λαμβάνουν τελικά τα αποτελέσματα που τους αξίζουν (π.χ. Jost et al., 2003). Πιστεύουν ότι οι άνθρωποι συναγωνίζονται στα πλαίσια ενός δίκαιου συστήματος που παρέχει σε όλους τις ίδιες ευκαιρίες και έτσι επιτυγχάνουν το επίπεδο ευημερίας που τους αξίζει (Parkin, 1971, αναφέρεται από τον Tyler, 2004). Παρά τη μεγάλη ανισότητα των εισοδημάτων μεταξύ ατόμων αλλά και μεταξύ κοινωνικών ομάδων (Keiser, 2000, αναφέρεται από τον Tyler, 2004) οι διαδικασίες της αγοράς θεωρείται ότι λειτουργούν με δίκαιο τρόπο και -καθώς οι στάσεις των ατόμων για τις διάφορες κοινωνικές πολιτικές διαμορφώνονται κυρίως βάσει των εκτιμήσεων Διαδικαστικής Δικαιοσύνης (Tyler, 2004)- οι άνθρωποι είναι σχετικά απρόθυμοι να στηρίζουν τα προγράμματα θετικής δράσης ή άλλες κυβερνητικές παρεμβάσεις στη λειτουργία της αγοράς.

(π.χ. Tyler 2001, 2004). Επισημαίνεται ότι είναι δυνατό οι προνομιοῦχοι να στηρίζουν πολιτικές που αποσκοπούν στην αναδιανομή του πλούτου και συντελούν στην κοινωνική αλλαγή, όταν αυτές λογίζεται ότι συμβάλλουν στην εμπέδωση της δικαιοσύνης, στόχου διακριτού από αυτόν της προώθησης του ατομικού συμφέροντος ή της εφαρμογής μίας ιδεολογίας (Montada, 1995, Smith & Tyler, 1996). Προτείνεται, λοιπόν, η επίκληση της έννοιας της δικαιοσύνης στα πλαίσια προσπαθειών να διασφαλιστεί η συναίνεση και η υποστήριξη των πολιτών για τις κοινωνικές πολιτικές που ενδιαφέρεται να προωθήσει η κυβέρνηση (Tyler, 2004).

Στη διερεύνηση των προεκτάσεων της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης για τις εκτιμήσεις που διαμορφώνουν οι άνθρωποι για τους ηγέτες τους και τις αποφάσεις τους, καθώς και για την προσλαμβανόμενη νομιμότητα του κοινωνικοπολιτικού συστήματος γενικότερα, αφιερώνεται ένα μεγάλο μέρος της σχετικής ερευνητικής δραστηριότητας, ιδίως αυτής του Tyler, ενός εκ των πρωτεργατών του πεδίου. Για παράδειγμα, ο στόχος μίας σειράς ερευνών που δημοσιεύτηκαν το 1981 (Tyler & Caine, 1981) ήταν η εξέταση του βαθμού στον οποίο η προσλαμβανόμενη Διαδικαστική Δικαιοσύνη καθορίζει την ικανοποίηση των ατόμων από τους ηγέτες τους. Οι έρευνες αυτές κατέδειξαν ότι η ικανοποίηση δεν ήταν αποκλειστικά εξαρτώμενη από τη θετικότητα ή το δίκαιο των αποτελεσμάτων, στα οποία είχαν επικεντρωθεί οι προγενέστερες μελέτες (π.χ. Hollander & Julian, 1970; Michener & Lawler, 1975, βλ. Tyler & Caine, 1981).

Ειδικότερα, τόσο οι δύο πειραματικές όσο και οι δύο συναφειακές μελέτες των Tyler & Caine (1981) έδειξαν ότι οι διαδικασίες που χρησιμοποιούνταν από τους ηγέτες για τη λήψη αποφάσεων ασκούσαν μία επίδραση στις αξιολογήσεις που διατύπωναν για αυτούς οι υφιστάμενοί τους η οποία ήταν ανεξάρτητη από την ευνοϊκότητα ή το δίκαιο των αποτελεσμάτων που παράγονταν για τους υφιστάμενους τους. Εξάλλου, στις συναφειακές μελέτες, όπου οι συμμετέχοντες καλούνταν να προβούν σε εκτιμήσεις με αφορμή πραγματικές προσωπικές τους εμπειρίες στον ακαδημαϊκό χώρο και στην πολιτική ζωή, παρατηρήθηκε ότι η Διαδικαστική Δικαιοσύνη ασκούσε σημαντικά μεγαλύτερη επίδραση από ό,τι τα παραγόμενα αποτελέσματα στην εκφραζόμενη στήριξη προς τους «ηγέτες» (καθηγητές, τους οποίους οι φοιτητές δεν είχαν τη δυνατότητα να επιλέξουν, και πολιτικούς ηγέτες και θεσμούς όπως ήταν η Ομοσπονδιακή Κυβέρνηση, το Κογκρέσο και το Ανώτατο Δικαστήριο)⁷⁰.

⁷⁰ Θυμίζουμε ότι κεντρικό ερώτημα για τους ερευνητές του πεδίου της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης συνιστά η αναζήτηση της σχετικής βαρύτητας της Διαδικαστικής και της Διανεμητικής Δικαιοσύνης στις διαμορφούμενες εκτιμήσεις για το δίκαιο ενεργειών, αποφάσεων, ή ακόμη και θεσμών ή κοινωνικοπολιτικών διευθετήσεων. Στην αναζήτηση αυτή, καθώς και στην ανάδειξη των παραγόντων που είναι δυνατό να μεταβάλουν τη σχετική ισορροπία και να καταστήσουν τη μια μορφή δικαιοσύνης πιο σημαντική από την άλλη σε μία δεδομένη περίπτωση, αφιερώνονται απεριόριστοι ερευνητικοί πόροι εδώ και πολλές

Τα αρχικά αυτά ευρήματα έχουν επαληθευτεί σε πολλές έρευνες. Θεωρείται πλέον αδιαμφισβήτητος ο ισχυρισμός ότι η Διαδικαστική Δικαιοσύνη έχει μεγάλη βαρύτητα για την αξιολόγηση των αρχών, των θεσμών και των κανόνων της ομάδας (π.χ. Tyler & Lind, 1992; Tyler, 1994; Tyler, 2001). Έρευνες για τις νομικές αρχές (π.χ. Fagan & Tyler, 2005; Tyler, 1984, 1990; Tyler, Casper, & Fisher, 1989), τις πολιτικές αρχές (π.χ. Tyler & Caine, 1981b; Tyler, Rasinski, & McGraw, 1985), και τις διοικητικές/ διευθυντικές αρχές (π.χ. Alexander & Ruderman, 1987; Folger & Konovsky, 1989) συνηγορούν υπέρ της άποψης ότι τα ζητήματα διαδικασίας εν πολλοίς καθορίζουν την αξιολόγηση των αρχών και τις στάσεις απέναντί τους. Εξάλλου, ακόμη κι αν δεν είναι βέβαιο ότι η Διαδικαστική Δικαιοσύνη αυξάνει την ικανοποίηση για ένα θετικό, ευνοϊκό αποτέλεσμα, είναι σίγουρο ότι μετριάζει τη δυσαρέσκεια για ένα αρνητικό ή άδικο αποτέλεσμα (βλ. Brockner & Weisenfeld, 1994, για μία ανασκόπηση) και συντελεί στην αποδοχή των αποφάσεων των αρχών.

Ενώ η τήρηση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης συνεπάγεται οφέλη για τις αρχές, η διαδικαστική αδικία (για την ακρίβεια, η πρόσληψή της) ενδέχεται να κινητοποιήσει τα άτομα να αναλάβουν συλλογική δράση, ιδίως –αλλά όχι αποκλειστικά– όταν θεωρούν ότι τα ίδια προσωπικά υπέφεραν και ζημιώθηκαν εξαιτίας αυτής της αδικίας (Tyler & Smith, 1998). Οι εκτιμήσεις του δίκαιου των τηρούμενων διαδικασιών εκ μέρους των άμεσα ενδιαφερομένων είναι κατά κανόνα παρόμοιες με τις εκτιμήσεις των μη εμπλεκόμενων, μη ενδιαφερομένων παρατηρητών (Tyler, 1990) και η κοινωνική υπακοή ή η κοινωνική αντίδραση δεν συνδέεται μόνο με τις διαδικασίες που βιώνονται άμεσα αλλά και με εκείνες που παρακολουθούμε να βιώνουν άλλοι. Πάντως, η διαδικαστική αδικία είναι δυνατό να επιφέρει συλλογική αντίδραση όταν θεωρείται ότι αντανακλά θεσμικές διευθετήσεις και πολιτικές κι όχι όταν ανάγεται στις ενέργειες ενός μεμονωμένου ατόμου (Greenberg, 1987a).

Η σχέση Διαδικαστικής Δικαιοσύνης και κοινωνικής υπακοής φαίνεται ότι διαμεσολαβείται από την προσλαμβανόμενη νομιμότητα ή θεμιτότητα των αρχών. Σύμφωνα με τον Tyler (2001), «οι ρίζες της νομιμότητας έγκεινται στις εκτιμήσεις για το δίκαιο των διαδικασιών λήψης αποφάσεων που χρησιμοποιούνται από τις αρχές και τους θεσμούς» (σελ.416). Ο ίδιος διατείνεται ότι για τη διαμόρφωση εκτιμήσεων σχετικά με τη νομιμότητα των αρχών, οι άνθρωποι επικεντρώνονται σχεδόν αποκλειστικά στις τηρούμενες διαδικασίες και ότι οι κρίσεις για το δίκαιο ή την ευνοϊκότητα των παραγόμενων αποτελεσμάτων έχουν αμελητέα επίδραση στις αξιολογήσεις της νομιμότητας των αρχών ή των θεσμών που εκπροσωπούν.

Για παράδειγμα, σε μία έρευνα αναφορικά με την προσλαμβανόμενη νομιμότητα του Κογκρέσου (Smith & Tyler, 1996; Tyler, 2001) οι ερευνητές διαπίστωσαν ότι οι εκτιμήσεις

δεκαετίες. Την αναγκαιότητα διερεύνησης αυτών των δύο ερωτημάτων διακήρυξαν ήδη από το 1981 οι Tyler & Caine.

των συμμετεχόντων για τα αποτελέσματα που επέφεραν για τους ίδιους ή την ομάδα υπαγωγής τους οι αποφάσεις του Κογκρέσου ασκούσαν μικρή επίδραση στις εκτιμήσεις τους για τη νομιμότητά του. Αντιθέτως, οι εκτιμήσεις για την νομιμότητα του Κογκρέσου και το αίσθημα υποχρέωσης τήρησης των αποφάσεών του εξαρτώνταν πρωτίστως από τις αξιολογήσεις των ατόμων για το βαθμό τήρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης κατά τη λήψη αποφάσεων από το Κογκρέσο.

Η «νομιμότητα» ή «θεμιτότητα», που προϋποθέτει τη συμφωνία με τις νόρμες, τις αξίες, τις πεποιθήσεις, τις πρακτικές και τις διαδικασίες που έχει αποδεχθεί μία ομάδα (Zelditch, 2001), απασχολεί εδώ και αιώνες τη Φιλοσοφία, την Πολιτική Επιστήμη, την Κοινωνιολογία και –πιο πρόσφατα- την Ψυχολογία. Ο Zelditch (2001) πραγματοποιεί μία ενδιαφέρουσα ανασκόπηση της σχετικής γραμματείας, εκκινώντας από τις -κατά κύριο λόγο- κανονιστικές αρχαιοελληνικές προσεγγίσεις. Όπως αναφέρει ο ίδιος, ο Machiavelli (1517/1940a, 1532/1940b) ήταν ο πρώτος που εξάρτησε την πολιτική σταθερότητα (την οποία ο Αριστοτέλης ανήγαγε περισσότερο στη δίκαιη διανομή των ανταμοιβών) από την συναίνεση των κυβερνώντων, την οποία εξασφαλίζει η νομιμότητα των αρχών, ιδέα που επανέλαβε ο Rousseau, στο Κοινωνικό Συμβόλαιο (1762/1948).

Τις θεωρήσεις του Αριστοτέλη και του Rousseau, όπως και του Parsons (1958/1960) και του Lipset (1959)⁷¹, ο Zelditch (2001) τις συγκαταλέγει σε αυτές που ονομάζει «θεωρίες κοινής συναίνεσης»⁷². Οι εν λόγω θεωρήσεις βασίζονται στην ιδέα ότι η αποδοχή μίας κοινωνικής διευθέτησης είναι εκούσια, ότι η συναίνεση απορρέει από την πίστη σε νόρμες και αξίες που μοιράζονται εξίσου κυβερνώντες και κυβερνώμενοι, ότι η ομοφωνία ή το ομαδικό συμφέρον καθιστούν τις νόρμες και τις αξίες νόμιμες και θεμιτές και ότι μία κοινωνική ή πολιτική διευθέτηση είναι σταθερή μόνο εφόσον είναι νόμιμη.

Τις «θεωρίες κοινής συναίνεσης» ο Zelditch (2001) τις αντιπαραθέτει προς αυτές που αποκαλεί «θεωρίες σύγκρουσης»⁷³. Σύμφωνα με τις τελευταίες, στις οποίες ο ίδιος κατατάσσει και τη θεώρηση του Machiavelli (1517/1940a, 1532/1940b), η θεμελιώδης βάση κάθε δράσης και κάθε κοινωνικής διευθέτησης είναι εργαλειακή (προσανατολισμένη στο

⁷¹ Η προσέγγιση του Lipset για τις κοινωνικές προϋποθέσεις της δημοκρατίας και τη σταθερότητα των δημοκρατικών καθεστώτων αποδίδει τη σταθερότητα στη νομιμότητα, όπως κάθε «θεωρία κοινής συναίνεσης», αλλά προσθέτει μία νέα υπόθεση για τα αίτια της νομιμότητας. Για τον Lipset, ο,τιδήποτε συμβάλλει στην επίτευξη του στόχου μίας ομάδας είναι νόμιμο, εάν υπάρχει ομοφωνία σχετικά με το στόχο της ομάδας. Όταν διασφαλίζεται, η νομιμότητα σταθεροποιεί τα καθεστώτα. Μπορεί να υπάρχει μία χρονική καθυστέρηση μεταξύ της αναποτελεσματικότητας και της ανατροπής ενός καθεστώτος, αλλά η αναποτελεσματικότητα μακροπρόθεσμα σίγουρα απο-νομιμοποιεί και, έτσι, αποσταθεροποιεί τα καθεστώτα.

⁷² Ή, αλλιώς, «θεωρίες ομοφωνίας». Μεταφράζουμε τον όρο “consensus theory”.

⁷³ Μεταφράζουμε τον όρο “conflict theory”.

ατομικό συμφέρον). Τα πραγματικά συμφέροντα των κυβερνώντων και των κυβερνώμενων είναι σε σύγκρουση και, μολονότι η ισχύς (power) είναι αυτή που κάνει έναν κανόνα δεσμευτικό, η ισχύς από μόνη της δεν μπορεί να κάνει τους ανθρώπους να πιστέψουν ότι ένας κανόνας είναι σωστός. Η ιδεολογία, ο μύθος, το τελετουργικό είναι αναγκαία για να νομιμοποιήσουν τους κανόνες, συγκαλύπτοντας τα πραγματικά συμφέροντα των μεν και των δε. Μακροπρόθεσμα, η εξουσία είναι ασταθής αν δεν νομιμοποιηθεί και, έτσι, η νομιμοποίηση είναι προαπαιτούμενο κάθε κοινωνικής διευθέτησης (Zelditch, 2001). Η μόνη διαφορά μεταξύ αυτής της θεώρησης και εκείνης που παρέχουν οι «θεωρίες κοινής συναίνεσης» έγκειται ουσιαστικά στην ιδέα του Machiavelli ότι η χρήση νομιμοποιητικών μύθων από τους κυβερνώντες έχει αποκλειστικά στρατηγικό χαρακτήρα (Zelditch, 2001).

Η θεωρία αυτής της κατηγορίας που, σύμφωνα με τον Zelditch (2001), έχει ασκήσει τη μεγαλύτερη επιρροή είναι αυτή του Μαρξ, του οποίου η υπόθεση περί «κυρίαρχης ιδεολογίας» (Marx & Engels, 1845-1847/1976) επεκτείνει την ιδέα του Machiavelli για τους νομιμοποιητικούς μύθους. Σύμφωνα με τον Μαρξ, επειδή η άρχουσα τάξη ελέγχει τα μέσα της πνευματικής παραγωγής (π.χ. εκπαίδευση, θρησκεία), οι επικρατούσες ιδέες κάθε εποχής είναι αυτές της κυρίαρχης τάξης και στόχος τους είναι να αποκρύψουν κι όχι να αποκαλύψουν τη σύγκρουση συμφερόντων των τάξεων. Η ψευδής συνείδηση, η αποδοχή των κυρίαρχων ιδεών από τους αρχούμενους, είναι η προϋπόθεση της σταθερότητας ενός κοινωνικού συστήματος όπως ο καπιταλισμός. Όπως και στον Macchiavelli, θεμελιώδης ιδέα είναι ότι η νομιμότητα επιτελεί μία λειτουργία συγκαλύψης των πραγματικών συμφερόντων της άρχουσας τάξης και ότι η νομιμότητα αυτή συνιστά αναγκαία συνθήκη της σταθερότητας οποιασδήποτε κοινωνικής διευθέτησης (Zelditch, 2001). Όπως σημειώνει ο Zelditch (2001), η αναφορά σε «πραγματικά» συμφέροντα και «ψευδή συνείδηση» προϋποθέτει έναν αντικειμενικό παρατηρητή, κάτι που δεν συμβαίνει με τις «θεωρίες κοινής συναίνεσης». Οι «θεωρίες της σύγκρουσης», γενικά, υποθέτουν ότι είναι τα πραγματικά συμφέροντα αυτά που υποκινούν τη συμπεριφορά. Καθώς τα πραγματικά συμφέροντα βρίσκονται σε σύγκρουση, είναι η εξουσία, κι όχι η συναίνεση, αυτή που δημιουργεί τους κανόνες και είναι η επίγνωση της σύγκρουσης που γεννά τις επαναστάσεις.

Μία θεώρηση που δεν εντάσσεται απόλυτα σε καμία από τις δύο κατηγορίες θεωριών που προαναφέρθηκαν είναι, κατά τον Zelditch (2001), αυτή του Weber (1918/1968). Πρόκειται για μία θεωρία που διακρίνει τη νομιμότητα στο επίπεδο των ομάδων από τη νομιμότητα στο επίπεδο των ατόμων. Η νομιμότητα των κανόνων, των αξιών, των πεποιθήσεων, των πρακτικών και των διαδικασιών, που ο Weber ονομάζει «εγκυρότητα», πιστεύεται στο ατομικό επίπεδο από ορισμένα άτομα. Αλλά ακόμη και για αυτούς που δεν πιστεύουν στη νομιμότητα σε ατομικό επίπεδο, υφίσταται μία έγκυρη κοινωνική διευθέτηση, με την έννοια ότι γνωρίζουν ότι εκείνη κυβερνά τη συμπεριφορά των άλλων, ότι οι άλλοι ενεργούν σαν να πιστεύουν σε αυτή. Μία έγκυρη κοινωνική διευθέτηση είναι δεσμευτική στο

ατομικό επίπεδο και συνδέεται με ένα σύστημα κοινωνικών ελέγχων. Το άτομο περιμένει ότι οι άλλοι θα υπερασπιστούν τις έγκυρες (νόμιμες) νόρμες, αξίες, πεποιθήσεις, πρακτικές και διαδικασίες εάν αυτές παραβιαστούν και έτσι, η συμπεριφορά του ατόμου προσανατολίζεται στην ύπαρξη μίας κανονιστικής τάξης.

Οι έγκυρες κοινωνικές δομές είναι ανθεκτικές, αντικειμενοποιούνται και γεννούν πολλά κίνητρα συμμόρφωσης, που περιλαμβάνουν τη συνήθεια, τη σκοπιμότητα και την πίστη στις νόρμες, που έχουν εσωτερικευτεί. Επομένως, όπως φαίνεται από τα προαναφερθέντα, για τον Weber υπάρχει μία διαδικασία εκτίμησης της νομιμότητας στο ατομικό επίπεδο, που γεννά τις ατομικές στάσεις προς την εξουσία, αλλά ο καθορισμός αυτού που είναι ή δεν είναι νόμιμο και, ιδίως, η επίδραση της νομιμότητας στη σταθερότητα εξαρτώνται από το αποτέλεσμα μίας συλλογικής διαδικασίας εγκυροποίησης (validation) από τους άλλους.

Όπως η θεωρία του Weber, έτσι και εκείνη του Gramsci (1947/1971) ταξινομείται από τον Zelditch (2001) σε αυτές που εμπλέκουν τόσο την έννοια της σύγκρουσης όσο και εκείνη της συναίνεσης. Με αφετηρία τον Μαρξ, αλλά απομακρυνόμενος από τον οικονομισμό του, ο Gramsci θεωρεί ότι η ιδεολογική υπερδομή είναι σχετικά αυτόνομη. Η κεντρική του έννοια, η ηγεμονία, είναι ένα μίγμα αφενός καταναγκασμού και ελέγχου από την ιδεολογική ηγεσία και αφετέρου πειθούς, και κατ' επέκταση, συναίνεσης, με την ισορροπία μεταξύ των δύο να ποικίλλει ιστορικά. Η συναίνεση δεν δημιουργείται αυτόματα, χρειάζεται να υπάρχει ένας μηχανισμός με τον οποίο επιτελείται η ιδεολογική κυριαρχία. Το κράτος –η κυβέρνηση, τα δικαστήρια, η αστυνομία- αποτελούν ένα μηχανισμό καταναγκασμού. Η αστική κοινωνία (civil society) –η εκκλησία, το σχολείο, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, οι εθελοντικές οργανώσεις όπως τα σωματεία- συγκροτεί το μηχανισμό παραγωγής της συναίνεσης, παράγοντας και μεταδίδοντας ιδέες.

Η θεωρία του Habermas (1975) έχει τόσο περιγραφικούς όσο και κανονιστικούς σκοπούς, αλλά ο χαρακτήρας του τμήματος που αναφέρεται στην κρίση νομιμοποίησης είναι αμιγώς περιγραφικός (Zelditch, 2001). Όπως ο Machiavelli, ο Marx και ο Gramsci, και ο Habermas υποθέτει ότι ένας μανδύας νομιμότητας είναι λειτουργικό προαπαιτούμενο μίας σταθερής κοινωνικής διευθέτησης. Αλλά στον Habermas, η αντίφαση ανάμεσα στη βάση (κράτος) και την υπερδομή (αστική κοινωνία) είναι μία αντίφαση ανάμεσα στον μονοπωλιακό καπιταλισμό και τη φιλελεύθερη ιδεολογία, μία ανελεύθερη αγορά που δικαιολογείται από μία ιδεολογία ελεύθερης αγοράς. Η αντίφαση ανάμεσα στη φιλελεύθερη ιδεολογία και τον μονοπωλιακό καπιταλισμό δημιουργεί ένα έλλειμμα νομιμότητας, το οποίο μειώνει την αποτελεσματικότητα του φιλελεύθερου κράτους, προκαλώντας κρίση νομιμοποίησης. Ο Habermas επομένως προβλέπει, ή ίσως ελπίζει, ότι το μακροπρόθεσμο αποτέλεσμα αυτής της κρίσης θα είναι η πτώση της καπιταλιστικής κοινωνικής διευθέτησης.

Η σταθερότητα, λοιπόν, της κυρίαρχης κοινωνικής διευθέτησης είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την προσλαμβανόμενη νομιμότητά της, που εξασφαλίζει την εκούσια αφοσίωση των κυβερνώνμενων (Zelditch, 2001). Όπως επεσήμανε ο Weber (βλ. Zelditch, 2001), μία διακυβέρνηση που στηρίζεται στον εξαναγκασμό δεν απολαμβάνει μακροχρόνιας σταθερότητας, καθώς όσο αυξάνεται το μέγεθος της πολιτείας, τόσο περισσότερο χρειάζεται η συνδρομή στρατού και αστυνομικής δύναμης και όσο αυτοί οι θεσμοί ενισχύονται, τόσο αυξάνονται οι κίνδυνοι για την ίδια την ηγεσία της πολιτείας. Όταν απουσιάζει η νομιμότητα, η διακυβέρνηση πρέπει να εδράζεται στην παροχή εργαλειακών κινήτρων στους κυβερνώνμενους, αλλά και οι προσδοκίες τους για προσωπικό κέρδος δεν αποτελούν ασφαλή βάση για την κοινωνική τάξη. Ασφαλής βάση μπορεί να είναι μόνο η εκούσια αφοσίωση, που, όμως, δεν θα πρέπει να έχει αμιγώς εργαλειακό χαρακτήρα. Την εκούσια αφοσίωση εγγυάται η νομιμότητα της εξουσίας. Αυτή είναι που οδηγεί τα άτομα να αισθάνονται την ηθική υποχρέωση να υπακούουν σε ένα σύστημα εξουσίας.

Η νομιμότητα οποιασδήποτε διάστασης μίας κοινωνικής διευθέτησης (των ανταμοιβών, του κοινωνικού status, των διαδικασιών, του κοινωνικού ελέγχου, κλπ) υποδηλώνεται από το γεγονός ότι έχει την υποστήριξη και αυτών που δεν έχουν τίποτα να κερδίσουν από αυτή, ακόμη και αυτών που θα επωφελούνταν από κάποια άλλη διευθέτηση (Zelditch, 2001). Οι θεωρητικές προσεγγίσεις για τη νομιμότητα είναι σήμερα πολυάριθμες και συχνά διαφέρουν ως προς τα αντικείμενα νομιμοποίησης που μελετούν, τις πηγές και τις διαδικασίες νομιμοποίησης που αναγνωρίζουν, το επίπεδο ανάλυσης στο οποίο επικεντρώνονται, τις εξαρτημένες μεταβλητές που χρησιμοποιούν και άλλες διαστάσεις (Zelditch, 2001). Το κοινό τους στοιχείο είναι ότι η νομιμότητα πάντοτε συνδέεται με την εκούσια αποδοχή κάποιου πράγματος ως δίκαιου και η συνέπειά της είναι πάντοτε η σταθερότητα οποιασδήποτε διευθέτησης αναδύεται από τη διαδικασία (Zelditch, 2001).

Παρά το σχετικά όψιμο ενδιαφέρον της Ψυχολογίας για την έννοια της νομιμότητας, ο όρος απαντάται συχνά -ολοένα και συχνότερα- στις κοινωνιοψυχολογικές προσεγγίσεις της ιδεολογίας, της δικαιοσύνης και των διομαδικών σχέσεων (βλ., π.χ. Jost & Major, 2001)⁷⁴. Σε πρόσφατες απόπειρες ερμηνείας της σταθερότητας κοινωνικών διευθετήσεων οι οποίες χαρακτηρίζονται από ανισότητα και κοινωνική αδικία, που κατά κανόνα δεν γίνονται αντιληπτές ή δεν συνοδεύονται από προσπάθειες ή προθέσεις ανατροπής, επιστρατεύονται οι έννοιες των στερεοτύπων (π.χ. Glick & Fiske, 2001; Jost et al., 2001), των νομιμοποιητικών μύθων που ενισχύουν το σύστημα ιεραρχίας (π.χ. Sidanius et al., 2001), της πίστης σε έναν δίκαιο κόσμο (π.χ. Major & Schmader, 2001; Olson & Hafer, 2001) και άλλες. Εκτός από τις

⁷⁴ Ενδεικτική είναι η διοργάνωση διεπιστημονικών συνεδρίων με αντικείμενο την «Ψυχολογία της νομιμότητας» (στο Πανεπιστήμιο Stanford το 1998, βλ. Jost & Major, 2001) ή τις «νομιμοποιητικές ιδεολογίες» (στο Πανεπιστήμιο της Νέας Υόρκης, το 2004, βλ. Tyler, 2005).

νομιμοποιητικές ιδεολογίες, την προσλαμβανόμενη νομιμότητα μίας ορισμένης κοινωνικής διευθέτησης προστατεύει και εγγυάται, μεταξύ άλλων, η εφαρμογή δίκαιων ή φαινομενικά δίκαιων διαδικασιών για τον καθορισμό των διανεμητικών αποτελεσμάτων.

Η σύνδεση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης με την προσλαμβανόμενη νομιμότητα της κοινωνικής διευθέτησης και των αρχών της αποτελεί το θεωρητικό άξονα γύρω από τον οποίο οργανώνεται μεγάλο μέρος της ερευνητικής δραστηριότητας του Tyler και των συνεργατών του. Ο ίδιος επισημαίνει την ευρεία συναίνεση που διέκρινε στη δεκαετία του '60 τις κοινωνικές επιστήμες σχετικά με τη σημασία που έχει για την αποτελεσματική διακυβέρνηση η δημιουργία και η διατήρηση των κατάλληλων κοινωνικών αξιών, δηλαδή αξιών που οδηγούν τα άτομα να θεωρούν ότι οφείλουν να υπακούν τις αρχές και να ρυθμίζουν τη συμπεριφορά τους σύμφωνα με τις επιταγές και τις κατευθύνσεις τους (Tyler, 2001).

Αργότερα, όπως επισημαίνει ο Tyler (2001), η έμφαση μετατοπίστηκε στο ρόλο που διαδραματίζουν οι εκτιμήσεις κόστους και οφέλους στον καθορισμό της συμπεριφοράς στους οργανισμούς. Πρόκειται για μία προσέγγιση «λογικής επιλογής», που ερείδεται στην ιδέα ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά διαμορφώνεται με βάση εκτιμήσεις για την ανταμοιβή ή την τιμωρία που ενδέχεται να επιφέρει κάθε πιθανή συμπεριφορά. Στα πλαίσια αυτής της θεώρησης, η διακυβέρνηση φέρεται να στηρίζεται στη διαμόρφωση κανόνων, στη θέσπιση σαφών ανταμοιβών και ποινών και στον έλεγχο και την επιτήρηση της συμπεριφοράς ατόμων, ομάδων και οργανισμών. Ακολουθώντας τον Weber, ο Tyler (2001; 2005) υπογραμμίζει ότι το μειονέκτημα της υιοθέτησης μίας τέτοιας προσέγγισης έγκειται στο γεγονός ότι είναι δαπανηρή, μη αποδοτική και συχνά αναποτελεσματική. Μεγάλο μέρος των διαθέσιμων πόρων χρειάζεται να επενδύεται από τις αρχές στην παροχή ανταμοιβών και στην επιτήρηση των μελών της ομάδας, ώστε να διασφαλίζεται η κοινωνική τάξη, με αποτέλεσμα να περιορίζεται η δυνατότητα υλοποίησης άλλων στόχων.

Για τους προαναφερθέντες λόγους, γίνεται πλέον δεκτό (Tyler, 2001) ότι η αποτελεσματική κοινωνική ρύθμιση εξαρτάται από τη διασφάλιση της συναίνεσης και της συνεργασίας των υφισταμένων, οι οποίες απορρέουν όχι μόνο από τις προσδοκίες τους για την ωφέλεια που θα έχουν από κάθε πιθανή συμπεριφορά αλλά και από την αναγνώριση της νομιμότητας των αρχών. Νομιμότητα υφίσταται στο βαθμό που τα άτομα αισθάνονται μία προσωπική υποχρέωση να ακολουθήσουν τους κοινωνικούς κανόνες και να υπακούσουν στις αρχές, ακόμη κι όταν δεν είναι σύμφωνα με μία απόφαση ή μία πολιτική που θεσπίζεται από τις αρχές (π.χ. Tyler & Mitchell, 1994, βλ. Tyler, 2001). Το αίσθημα ηθικής υποχρέωσης των ατόμων τους οδηγεί σε εθελούσια εκδήλωση κοινωνικά επιθυμητών συμπεριφορών και καθιστά λιγότερο απαραίτητη την επιτήρηση και τον έλεγχο. Δεδομένης της σημασίας της προσλαμβανόμενης νομιμότητας των αρχών και των θεσμών, η δημιουργία των συνθηκών που την παράγουν και τη συντηρούν είναι ζωτικής σημασίας.

Οι Kelman & Hamilton (1989, αναφέρεται από τον Kelman, 2001) τονίζουν ότι η διατήρηση της νομιμότητας εξαρτάται κυρίως από την αντίληψη ότι υπάρχουν και εφαρμόζονται ορισμένοι μηχανισμοί νόμιμης διακυβέρνησης, δηλαδή διαδικασίες και κριτήρια που αποτρέπουν την αυθαίρετη χρήση εξουσίας. Και ο Tyler (2001) αναζητά τις συνθήκες παραγωγής και συντήρησης της προσλαμβανόμενης νομιμότητας των αρχών στην υιοθέτηση δίκαιων διαδικασιών λήψης αποφάσεων εκ μέρους τους. Μάλιστα, υποστηρίζει ότι η επίδραση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης παραμένει ισχυρή στην πάροδο του χρόνου. Για του λόγου το αληθές, αναφέρει μελέτες των Pruitt et al. (1993) και Pruitt et al. (1990) που δείχνουν ότι η συνεχιζόμενη τήρηση μίας συμφωνίας που ήταν αποτέλεσμα μίας διαδικασίας μεσολάβησης (mediation) έξι μήνες αργότερα, εξαρτιόταν από τις εκτιμήσεις για το δίκαιο των διαδικασιών που είχαν ακολουθηθεί κατά τη μεσολάβηση. Εξάλλου, οι Paternoster et al. (1997) διαπίστωσαν ότι οι εκτιμήσεις πολιτών για το δίκαιο της μεταχείρισης που είχαν λάβει από αστυνομικούς προέβλεπαν την κατοπινή τήρηση του νόμου εκ μέρους των πολιτών αυτών με μεγαλύτερη ακρίβεια από ό,τι το είδος ή η σοβαρότητα των κυρώσεων που είχαν υποστεί αρχικά.

Ερμηνεύοντας αυτά τα ευρήματα, ο Tyler (2001) πρεσβεύει ότι η Διαδικαστική Δικαιοσύνη διαμορφώνει κοινωνικές αξίες που κάνουν τα άτομα να αισθάνονται μία μακρά προσωπική υποχρέωση να τηρούν τους κανόνες και να αποδέχονται τις αποφάσεις των αρχών. Ο ίδιος αποδίδει τη συστηματική συσχέτιση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης με την προσλαμβανόμενη νομιμότητα στην ικανότητα της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης να οδηγεί σε ευνοϊκές εκτιμήσεις για το status της ομάδας αλλά και του ατόμου μέσα σε αυτή⁷⁵, εκτιμήσεις που, με τη σειρά τους, συμβάλλουν στη διαμόρφωση μίας θετικής κοινωνικής ταυτότητας και οδηγούν σε πρόσληψη των αρχών της ομάδας ως νόμιμων και σε πρόθυμη συμμόρφωση προς τους κοινωνικούς κανόνες και τις εντολές των αρχών.

Ο Tyler (2001) ισχυρίζεται, εξάλλου, ότι μία τέτοια προσέγγιση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης είναι δυνατό να ερμηνεύσει το εκ πρώτης όψεως παράδοξο φαινόμενο της ικανοποίησης των μη προνομιούχων με τα όσα λαμβάνουν και της τάσης τους να προσλαμβάνουν το κοινωνικό σύστημα ως νόμιμο και δίκαιο, φαινόμενο που έχει επιχειρηθεί να ερμηνευθεί με τη βοήθεια της μαρξιστικής έννοιας της ψευδούς συνείδησης. Η προσέγγιση του Tyler αναγνωρίζει κεντρική θέση στα ζητήματα ταυτότητας και πρεσβεύει ότι τα παραγόμενα αποτελέσματα ενδέχεται να μην είναι το σημείο εστίασης των ανθρώπων κατά την αλληλεπίδρασή τους με τις αρχές και τους θεσμούς.

Άλλοι είναι πιο μετριοπαθείς στη σύνδεση Διαδικαστικής Δικαιοσύνης και προσλαμβανόμενης νομιμότητας του συστήματος στην οποία προβαίνουν. Για παράδειγμα, ο Kelman (2001) φαίνεται να ασπάζεται τη σύνδεση αυτή αλλά τονίζει ότι η Διαδικαστική

⁷⁵ Κατά το Σχεσιακό Μοντέλο ή το Μοντέλο της Αξίας στην Ομάδα (Lind & Tyler, 1988; Tyler & Lind, 1992).

Δικαιοσύνη δεν μπορεί να υποκαταστήσει τη Διανεμητική ή την ουσιαστική Δικαιοσύνη, μολονότι εγγυάται τη δίκαιη μεταχείριση και την ισότητα των ευκαιριών κατά την αναζήτηση Διανεμητικής και ουσιαστικής Δικαιοσύνης και, έτσι, συμβάλλει στη θεώρηση του συστήματος ως νόμιμου. Οι Crandall & Beasley (2001) ισχυρίζονται ότι η αίσθηση νομιμότητας του συστήματος απορρέει από τα αποτελέσματα όσο και από τις τηρούμενες διαδικασίες. Για τους ίδιους, η βάση της κοινωνικής αναταραχής και της επανάστασης έγκειται περισσότερο στην ανισότητα των αποτελεσμάτων παρά στην απουσία δίκαιων διαδικασιών για την διανομή αυτών των αποτελεσμάτων. Πράγματι, αποτελεί σχεδόν αξιωματική παραδοχή αναφορικά με την κοινωνική διαμαρτυρία και την εξέγερση η ιδέα ότι μία απουσία Διανεμητικής Δικαιοσύνης είναι αναγκαία (αν και όχι κατ' ανάγκη επαρκής) για να προκληθεί κοινωνική ανυπακοή (Crandall & Beasley, 2001).

1.2.8. Η Κατάχρηση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης

Από τα αναφερθέντα στις προηγούμενες ενότητες έχει, ελπίζουμε, καταστεί σαφής η σημασία που αποδίδουν συνήθως οι άνθρωποι στη Διαδικαστική Δικαιοσύνη και τα παρεπόμενα της τήρησης ή της παραβίασής της. Όπως προαναφέρθηκε, η Διαδικαστική Δικαιοσύνη έχει συνδεθεί με την αποδοχή αποφάσεων ως δίκαιων και την ικανοποίηση των ενδιαφερόμενων από αυτές, αλλά και με τη διαμόρφωση θετικών κρίσεων για τους φορείς που λαμβάνουν την απόφαση καθώς και με την προσλαμβανόμενη νομιμότητα των θεσμών που οι φορείς αυτοί εκπροσωπούν (π.χ. Tyler, 2001).

Αρκετοί είναι οι ερευνητές που επισημαίνουν το ενδεχόμενο κατάχρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, ώστε να καλλιεργηθεί η εντύπωση του σεβασμού της Δικαιοσύνης, γενικότερα. Για παράδειγμα, οι Lind et al. (1990), αφού διαπίστωσαν ότι η παροχή της ευκαιρίας έκφρασης γνώμης σε ορισμένους συμμετέχοντες του πειράματός τους, ακόμη και μετά τη λήψη μίας απόφασης που τους αφορούσε, τους οδηγούσε να πιστεύουν ότι είχαν λάβει τη δυνατότητα να ασκήσουν κάποιο έλεγχο επί της απόφασης, έθιξαν, στα συμπεράσματα του άρθρου τους, τον κίνδυνο κατάχρησης της δυνατότητας ενίσχυσης των εκτιμήσεων περί Δικαιοσύνης μέσω της παροχής μίας ευκαιρίας έκφρασης γνώμης για ένα ζήτημα.

Νωρίτερα, και ο Cohen (1985, 1988) είχε αναφερθεί στην πιθανότητα παραπλανητικής χρήσης της ευκαιρίας έκφρασης γνώμης, με στόχο τη δημιουργία της εντύπωσης ότι τηρείται η Διαδικαστική Δικαιοσύνη⁷⁶. Ενδέχεται, δηλαδή, να παρέχεται σε κάποιον η δυνατότητα να εκθέσει τις απόψεις του, ή ακόμη και να ενθαρρύνεται να το κάνει, ενώ ο υπεύθυνος για τη λήψη της απόφασης δεν προτίθεται να λάβει πραγματικά υπόψη του τις απόψεις και τις παρεχόμενες πληροφορίες. Μία τέτοιου είδους «ψευδής συνείδηση» ελέγχου ενδέχεται να οδηγήσει τους εμπλεκόμενους να θεωρήσουν μία διαδικασία ως δίκαιη, ενώ με αντικειμενικά κριτήρια είναι άδικη⁷⁷. Μάλιστα, η αδικία επιτείνεται εάν το μέρος που είναι υπεύθυνο για τη λήψη της απόφασης επωφελείται καλλιεργώντας την εικόνα του δίκαιου, για να υπηρετήσει

⁷⁶ Η δημιουργία μίας επίφασης Διαδικαστικής Δικαιοσύνης μπορεί, όπως είδαμε, να επηρεάσει τις εκτιμήσεις περί Διανεμητικής Δικαιοσύνης.

⁷⁷ Ενδεικτικό των πιθανών προεκτάσεων της ψευδούς συνείδησης ελέγχου και της παραπλανητικής χρήσης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης είναι ένα πείραμα των Ruggiero & Taylor (1997). Στο πείραμα αυτό οι ερευνητές διαπίστωσαν ότι γυναίκες στις οποίες δινόταν η δυνατότητα επιλογής μεταξύ αρκετών πιθανότατα προκατειλημμένων αξιολογητών ήταν λιγότερο πιθανό να αποδώσουν έναν αρνητικό βαθμό του αξιολογητή σε προκατάληψη και διάκριση εναντίον τους από ό,τι γυναίκες που δεν είχαν αυτή την επιλογή. Αυτό το εύρημα αποκτά ενδιαφέρον όχι μόνο επειδή οι γυναίκες είχαν ενημερωθεί ότι υπήρχε μεγάλη πιθανότητα ο επιλεγμένος αξιολογητής να προβεί σε διάκριση εναντίον της ομάδας τους, αλλά και επειδή η επιλογή ήταν παραπλανητική, καθώς καμία ουσιαστική πληροφορία δεν παρέχονταν για να επιτρέψει μία κατάλληλη επιλογή αξιολογητή.

τους προσωπικούς του στόχους και τα συμφέροντά του, σε βάρος των άλλων εμπλεκόμενων (Lind et al., 1990).

Αν, μάλιστα, η πρόσληψη μίας διαδικασίας ως δίκαιης είναι δυνατή ακόμη και σε συνθήκες ρητής άρνησης της δυνατότητας να ασκήσουν οι ενδιαφερόμενοι έλεγχο στην απόφαση που τους αφορά, όπως φάνηκε στο πείραμα των Lind et al. (1990)⁷⁸, η πρόσληψη μίας διαδικασίας ως δίκαιης είναι ακόμη πιο πιθανή όταν ο υπεύθυνος για τη λήψη της απόφασης σκόπιμα αποκρύπτει την αναποτελεσματικότητα της έκφρασης των θέσεων των εμπλεκόμενων, δηλαδή, την πρόθεσή του να μην λάβει υπόψη του τις θέσεις αυτές.

Οι Haines & Jost (2000) μελέτησαν το ρόλο μία άλλης σημαντικής διάστασης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, πέραν της ευκαιρίας έκφρασης γνώμης. Διεξάγοντας μία πειραματική μελέτη που αφορούσε στη διαφορά ισχύος μεταξύ ομάδων, οι Haines & Jost (2000) έδειξαν ότι η παροχή εξηγήσεων για την ανισχυρότητα μίας ομάδας συντελούσε στην αποδοχή της διομαδικής ανισότητας εκ μέρους της ανίσχυρης αυτής ομάδας. Αυτό ίσχυε ανεξάρτητα από τη «θεμιτότητα» των παρεχόμενων εξηγήσεων. Ειδικότερα, οι ερευνητές διαπίστωσαν ότι τα μέλη της ανίσχυρης ομάδας ανέφεραν θετικότερα συναισθήματα όταν είχαν λάβει μία εξήγηση για την ανισχυρότητα της ομάδας τους παρά όταν δεν είχαν λάβει καμία εξήγηση, ακόμη κι αν η παρεχόμενη εξήγηση ήταν «αθέμιτη», σύμφωνα με μία προγενέστερη ταξινόμηση των εξηγήσεων που είχε προκύψει μέσω πιλοτικής έρευνας.

Εξάλλου, οι Haines & Jost (2000) διαπίστωσαν ότι τα μέλη της ανίσχυρης ομάδας έτειναν να αποδίδουν υψηλότερη νοημοσύνη και υπευθυνότητα στα μέλη της ισχυρής ομάδας και ότι η επίδραση της διαφοράς ισχύος μεταξύ ομάδων στη στερεοτυποποίηση επιτεινόταν όταν παρεχόταν μία εξήγηση για τη διαφορά ισχύος, ανεξάρτητα από τη «θεμιτότητα» της εξήγησης αυτής. Επιπλέον, οι συμμετέχοντες έτειναν να μην θυμούνται ορθά τις εξηγήσεις που τους είχαν δοθεί για τη διαφορά ισχύος μεταξύ των ομάδων, καθώς ανακαλούσαν εξηγήσεις πιο θεμιτές από τις δοθείσες, φαινόμενο που οι ερευνητές αποκάλεσαν «μνημονική μεροληψία υπέρ του συστήματος» (Haines & Jost, 2000, σ.232).

Σύμφωνα με τους Haines & Jost (2000), αυτά τα ευρήματα στηρίζουν τη «Θεωρία της Δικαιολόγησης του Συστήματος» (“System Justification Theory”) της διομαδικής συμπεριφοράς (Jost & Banaji, 1994), η οποία πρεσβεύει ότι οι άνθρωποι τείνουν να αναγνωρίζουν στο status quo θεμιτότητα και ορθολογισμό και ότι οι κοινωνιογνώστικες

⁷⁸ Στη συνθήκη έκφρασης της γνώμης των συμμετεχόντων (για το στόχο, δηλαδή την επίδοση που θα έπρεπε να επιτύχουν) μετά τη λήψη της σχετικής απόφασης από τον ερευνητή. Στη συνθήκη αυτή ο πειραματιστής εξ αρχής καθιστούσε σαφές ότι, μολονότι τον ενδιέφερε να ακούσει τη γνώμη των συμμετεχόντων, αυτή δεν επρόκειτο να τον επηρεάσει. Πράγματι, μετά την εκφορά της γνώμης των συμμετεχόντων, ο πειραματιστής επαναλάμβανε το στόχο που είχε θέσει αρχικά. Ακόμη και σε αυτή τη συνθήκη, οι συμμετέχοντες θεωρούσαν ότι είχαν μεγαλύτερο έλεγχο επί του στόχου που τέθηκε από ό,τι στη συνθήκη στην οποία δεν δινόταν στους συμμετέχοντες η ευκαιρία να εκφράσουν τη γνώμη τους για το στόχο σε καμία φάση της πειραματικής διαδικασίας.

διαδικασίες (social cognition) συχνά υπηρετούν το στόχο της δικαιολόγησης του συστήματος, ακόμη και σε ένα άρρητο ή ασυνείδητο επίπεδο. Όπως σημειώνουν οι Haines & Jost (2000), «ακόμη και τα μέλη των μη προνομιούχων ή ανίσχυρων ομάδων τείνουν να αντιλαμβάνονται τα κοινωνικά γεγονότα με τρόπο που οι ιεραρχικές σχέσεις και διευθετήσεις εκλαμβάνονται ως δίκαιες, ίσως ακόμη και ως φυσικές ή αναπόφευκτες» (σ.221). Οι γνωστικές διεργασίες των ανθρώπων συχνά συντελούνται με τρόπο ώστε να αναγνωρίζεται θεμιτότητα ακόμη και σε αθέμιτες αποφάσεις και ενέργειες, μέσω της παρερμηνείας των παρεχόμενων πληροφοριών.

Τα ευρήματα των Haines & Jost (2000) έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς διαψεύδουν τη διαισθητικά διαμορφούμενη υπόθεση ότι η παροχή αθέμιτων εξηγήσεων για τη διαφορά ισχύος μεταξύ ομάδων (π.χ. ο νεποτισμός και η ευνοιοκρατία) θα οδηγεί στη γένεση αρνητικών συναισθημάτων και στην απόρριψη του status quo, ενώ επίσης έρχονται σε αντίθεση με ερευνητικά αποτελέσματα που δείχνουν ότι οι άνθρωποι απορρίπτουν τις ανεπαρκείς εξηγήσεις (π.χ. Greenberg, 1990; Konovsky & Folger, 1991).

Οι προεκτάσεις της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης για την κοινωνική υπακοή δύναται να είναι σημαντικές αλλά η οπτική των ερευνητών είναι ενίοτε μονομερής. Ενδιαφέρουσα και οξεία είναι η κριτική που απευθύνει ο Fox (1999) στο κυρίαρχο ερευνητικό ρεύμα για τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη. Σύμφωνα με τον Fox, η έρευνα του συγκεκριμένου ερευνητικού πεδίου συνεισέφερε στη δημιουργία ψευδούς συνείδησης⁷⁹ σχετικά με το βαθμό στον οποίο ο νόμος περιορίζει την αδικία και προωθεί την κοινωνική αλλαγή. Οι κύριες συνιστώσες της ψευδούς συνείδησης σχετικά με το νόμο περιλαμβάνουν, σύμφωνα με τον Fox (1999), την αποδοχή νομικών δογμάτων που στηρίζουν τον καπιταλισμό, την πεποίθηση ότι οι άκαμπτοι κανόνες του νόμου είναι ανώτεροι της δικαιοσύνης της κοινής λογικής (commonsense justice) και την ιδέα ότι, παρά τις αδυναμίες κάθε νομικού συστήματος, ο νόμος είναι εξ

⁷⁹ Η *ψευδής συνείδηση* έχει οριστεί ως «η διατήρηση λανθασμένων ή ανακριβών πεποιθήσεων που αντιτίθενται στο κοινωνικό συμφέρον του ατόμου και που, κατ' επέκταση, συνεισφέρουν στη διατήρηση της μειονεκτικής θέσης του ατόμου ή της ομάδας (Jost, 1995, σελ.400). Οι άνθρωποι αποδέχονται το status quo «από άγνοια για την ύπαρξη βιώσιμων εναλλακτικών και από άγνοια για το γεγονός ότι οι κυβερνώντες παραβιάζουν τα συμφέροντά τους ή από άγνοια για το πώς οι ίδιοι βλάπτονται από αυτό που πιστεύουν ότι είναι το συμφέρον τους». Πολλοί κοινωνικοί επιστήμονες αποφεύγουν να αναφέρονται στη «ψευδή συνείδηση», εν μέρει τουλάχιστον επειδή η έννοια είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με το μαρξισμό και «υπερβολικά πολιτική» (Jost, 1995). Κάποιοι ισχυρίζονται ότι η προσφυγή στη ψευδή συνείδηση, πέραν της συγκαταβατικής της φύσης («εμείς, με την αληθή συνείδηση, γνωρίζουμε καλύτερα από εκείνους που έχουν υποστεί πλύση εγκεφάλου»), μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να «ερμηνευτούν» και να αποδυναμωθούν οι ιδέες οποιουδήποτε έχει διαφορετική από εμάς άποψη σε ένα θέμα (Geis, 1998). Ο Jost (1995) σημείωσε ότι οι ψυχολόγοι συστηματικά «βοηθούν τα άτομα να αποβάλουν λανθασμένες πεποιθήσεις και να αναπτύξουν πιο επιτυχείς τρόπους λειτουργίας» και ότι «δεν υπάρχει a priori λόγος για τον οποίο η ψυχολογία θα έπρεπε να στοχεύει να είναι λιγότερο χρήσιμη στην κοινωνική και πολιτική ζωή από ό,τι σε άλλες περιοχές της ανθρώπινης ύπαρξης» (σελ.417).

ορισμού καλό πράγμα, αλλά και την πεποίθηση ότι η Διαδικαστική Δικαιοσύνη είναι σημαντικότερη από την Ουσιαστική ή Διανεμητική Δικαιοσύνη (Fox, 1999).

Κατά τον Fox (1999), λοιπόν, συμβαίνει συχνά οι διαδικασίες να είναι δίκαιες αλλά ο νόμος άδικος. Με την ιστορική αναδρομή του επιχειρεί να δείξει πώς η προσπάθεια διάρθρωσης της Ψυχολογίας με τη Νομική Επιστήμη, η οποία ξεκίνησε, στη διάρκεια της περιόδου κοινωνικής διαμαρτυρίας στα τέλη της δεκαετίας του '60, ως αντίδραση στον ρεφορμιστικό ρόλο της Ψυχολογίας στη λήψη αποφάσεων κοινωνικής πολιτικής (Herman, 1995, αναφέρεται από τον Fox, 1999), μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '80 απώλεσε κάθε ριζοσπαστικό χαρακτήρα και κατέληξε να περιορίζεται στην πρόταση σχετικά ασήμαντων θεσμικών αλλαγών⁸⁰. Σε πολλά πεδία της Ψυχολογίας παρατηρείται σήμερα από-ριζοσπαστικοποίηση (deradicalization). Η κριτική προσέγγιση στη Ψυχολογία φέρεται να γνωρίζει σήμερα περιορισμούς, μεταξύ άλλων, λόγω της θεσμικής ισχύος του κυρίαρχου ρεύματος στη Ψυχολογία (Fox, 1999)⁸¹.

Έτσι, όπως σημειώνει ο Fox (1999), η τρέχουσα ερευνητική παραγωγή ερείδεται σε μία πρόσληψη της Δικαιοσύνης ως προβολής μίας αντίστοιχης εικόνας, παρά ως καταπολέμησης του ρατσισμού, του σεξισμού και της ταξικής ανισότητας. Στηρίζει το σκεπτικό του, παραθέτοντας ως παράδειγμα από το πεδίο της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, τη θεσμοθέτηση του κανόνα της πλειοψηφίας ως ουδέτερου κανόνα λήψης αποφάσεων, ο οποίος προσφέρει στις μειονότητες τη ψευδαίσθηση της συμμετοχής, χωρίς, όμως, πραγματικό αμοιβαίο έλεγχο (Azzi & Jost, 1997). Σύμφωνα με τον Haney (1991), η αδικία είναι εμφανής όταν «το πολύπλοκο οικοδόμημα της πρέπουσας διαδικασίας, για το οποίο είμαστε υπερήφανοι και στο οποίο επενδύουμε την εθνική αυτοεικόνα μας, χρησιμοποιείται κυρίως από εκείνους που το χρειάζονται λιγότερο» (σελ.184). Φυσικά, η έμφαση στη

⁸⁰ Ο Fox (1999), αν και δεν αρνείται ότι η έρευνα για τις καταθέσεις των αυτοπτών μαρτύρων, τους πραγματογνώμονες, τη συμπεριφορά των ενόρκων και ανάλογα θέματα αποδεικνύεται ενίοτε χρήσιμη και ορισμένες φορές υποδεικνύει κάποιες –μικρές– αλλαγές, επισημαίνει ότι οι ερευνητές σπάνια θέτουν σήμερα ιδιαίτερα ουσιώδη ερωτήματα, όπως: Πώς ο νόμος διασφαλίζει τη διατήρηση της κοινωνικής ανισότητας και της διαφοράς ισχύος; Πότε ο νόμος προβάλλει την εικόνα της δικαιοσύνης χωρίς αυτό να ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα; Η έλλειψη συναίνεσης ως προς τον ορισμό της Δικαιοσύνης σημαίνει ότι είναι αδύνατη η αντιμετώπιση της αδικίας;

⁸¹ Ο Fox (1999) παραπέμπει στον Harris (1997, σελ.25) που επισημαίνει ότι στις επίσημες ιστορικές αναφορές του American Psychological Association «η διαμόρφωση της Ψυχολογίας από κοινωνικές δυνάμεις όπως η Μεγάλη Ύφεση, ο ρατσισμός και ο αντισημιτισμός δεν φαίνεται πουθενά. Ακόμη μεγαλύτερη εντύπωση προξενεί η απουσία οποιασδήποτε αναφοράς στους Ψυχολόγους εκείνους που μελέτησαν τις εν λόγω δυνάμεις και που συνεισέφεραν στις κοινωνικές μεταρρυθμίσεις...» .

Διαδικαστική κι όχι στη Διανεμητική Δικαιοσύνη είναι ένα μόνο παράδειγμα καλλιέργειας ψευδούς συνείδησης⁸².

Ενώ, λοιπόν, παραδοσιακά οι κοινωνικοί επιστήμονες έδιναν έμφαση στη Διανεμητική Δικαιοσύνη (Röhl & Machura, 1997), σήμερα οι ερευνητές όλο και περισσότερο υποθέτουν ότι η Δικαιοσύνη έγκειται στο διαδικαστικό επίπεδο. Καταδεικνύεται ότι οι άνθρωποι επιθυμούν να τυγχάνουν δίκαιης μεταχείρισης, με διαδικασίες που ικανοποιούν τους σχεσιακούς προβληματισμούς τους, όπως είναι η ουδετερότητα, η αξιοπιστία και η αναγνώριση της κοινωνικής τους θέσης (Tyler, Boeckmann, Smith, & Huo, 1997). Οι θεωρούμενες ως δίκαιες διαδικασίες συχνά ασκούν ισχυρότερη επίδραση από τα αρνητικά ουσιαστικά αποτελέσματα, εύρημα που, όπως σημειώσαμε και νωρίτερα, θέτει υπό αμφισβήτηση ευρέως διαδεδομένους πολιτισμικούς μύθους που θέλουν τους ανθρώπους αποκλειστικά προσανατολισμένους στο αποτέλεσμα, κινητοποιούμενους πρωτίστως από εργαλειακούς, ορθολογικούς υπολογισμούς (Lind & Tyler, 1988; Röhl & Machura, 1997; Tyler et al., 1997; Vermunt & Törnblom, 1996).

Ενώ η Διαδικαστική Δικαιοσύνη μπορεί να συμβάλει στην επίλυση συγκρούσεων και η μελέτη της μπορεί να φανεί χρήσιμη για την αποσαφήνιση των διαδικασιών που οι άνθρωποι θεωρούν επιθυμητές αλλά και για την πρόταση μεταρρυθμίσεων, η μετατόπιση της προσοχής προς τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη μπορεί να ενισχύσει την ψευδή συνείδηση με πολλούς τρόπους. Ακόμη κι όταν οι διαδικασίες είναι τεχνικώς δίκαιες, το αποτέλεσμα συχνά είναι προκαθορισμένο (Fox, 1999). Άλλωστε, οι βασισμένοι στα εμπειρικά δεδομένα ισχυρισμοί ότι οι διαδικασίες συχνά αποδεικνύονται σημαντικότερες από το αποτέλεσμα μετατρέπονται ενίοτε σε κανονιστικές εντολές/επιταγές: οι άνθρωποι θα έπρεπε να ενδιαφέρονται περισσότερο για τις διαδικασίες, εν μέρει επειδή η ουσιαστική δικαιοσύνη είναι πολύ δύσκολο να οριστεί και να διασφαλιστεί. Με αυτή την έννοια, οι δίκαιες διαδικασίες καθίστανται όχι απλώς αναγκαία συνθήκη για τη δικαιοσύνη, αλλά και ικανή (Fox, 1999).

Δυστυχώς, όταν η Διαδικαστική Δικαιοσύνη οδηγεί σε άδικα αποτελέσματα, η επικέντρωση σε αυτή ελάχιστα μπορεί να προσφέρει, πέρα από τη γενίκευση ότι οι άνθρωποι, ούτως ή άλλως, ενδιαφέρονται περισσότερο για τις διαδικασίες και την ιδέα ότι οι αρχές θα έπρεπε να στρέψουν τη δημόσια προσοχή από το αποτέλεσμα στη μέθοδο (Fox, 1999). Οι ερευνητές του πεδίου της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης υπογραμμίζουν, όπως είδαμε νωρίτερα, ότι όταν οι αρχές χρησιμοποιούν δίκαιες διαδικασίες, αυξάνεται η προσλαμβανόμενη νομιμότητα του συστήματος και ότι «η νομιμότητα –η αίσθηση υποχρέωσης να ακολουθήσει κανείς τις αποφάσεις των αρχών και τους κανόνες της ομάδας-

⁸² Διακρίνονται κι άλλες μορφές ψευδούς συνείδησης τις οποίες οι Ψυχολόγοι εξετάζουν συνήθως με έναν α-πολιτικοποιημένο τρόπο: η αδυναμία αναγνώρισης της αδικίας, ο φαταλισμός (συμπεριλαμβανομένης της πεποίθησης ότι η διαμαρτυρία είναι μάταιη ή εξουθενωτική), η δικαιολόγηση των κοινωνικών ρόλων μέσω στερεοτύπων, κλπ. (Jost, 1995).

λειτουργεί προς όφελος των αρχών της ομάδας» (Tyler et al., 1997, σελ.196-197). Η πανάρχαια τακτική της παροχής στους ανθρώπους μίας ευκαιρίας να διατυπώσουν τις απόψεις τους πριν αυτές απορριφθούν μετριάζει την οργή και τη δυσαρέσκεια των πολιτών και καθιστά το ρόλο της εξουσίας αόρατο (Silbey, 1997)⁸³. Μολονότι η εφαρμογή δίκαιων διαδικασιών είναι δαπανηρή (και, συνεπώς, χρειάζεται συχνά να διεκδικείται κι όχι να λαμβάνεται ως δεδομένη), σε καμία περίπτωση δεν είναι τόσο ακριβή όσο η δημιουργία μίας πιο δίκαιης κοινωνίας (Fox, 1999).

Η πιθανότητα υιοθέτησης δίκαιων διαδικασιών από τις αρχές με σκοπό να συγκαλυφθεί ο άδικος χαρακτήρας των αποτελεσμάτων δεν έχει περάσει απαρατήρητη από τους πρωτεργάτες του πεδίου της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης (Fox, 1999). Ο Tyler (1994b), π.χ., έχει αναγνωρίσει ότι «η εστίαση στη Διαδικαστική Δικαιοσύνη μπορεί να αποσπάσει την προσοχή των εργαζομένων από ζητήματα που θα έπρεπε να τους απασχολούν, οδηγώντας σε μία «ψευδή συνείδηση», σε μία επικέντρωση σε θέματα μακριά από τα αντικειμενικά τους συμφέροντα» (σελ.368). Ομοίως, «...στο βαθμό που εκείνοι οι οποίοι κατέχουν την εξουσία ενδιαφέρονται για την προσωπική τους ευημερία σε βάρος των ανθρώπων που υπόκεινται στην εξουσία τους, μία δημόσια επικέντρωση στη διαδικασία ενισχύει την ικανότητα των αρχών να εξαπατούν» (Tyler & Mitchell, 1994, σελ.789). Αλλού ο Tyler σημειώνει: «οι ηγέτες της κυβέρνησης μπορεί να βρουν ευκολότερο το να δημιουργήσουν συνθήκες «προσλαμβανόμενης δικαιοσύνης» παρά να επιλύσουν τα προβλήματα...» (Tyler, Rasinski, & Griffin, 1986, σελ.976) και «(οι άνθρωποι) δίνουν λίγη σημασία στο βαθμό στον οποίο, πράγματι, επηρέασαν τις ληφθείσες αποφάσεις» και «θεωρούν ως δίκαιες διαδικασίες που δεν τους ωφελούν» (Tyler & McGraw, 1986, σελ.126). Φαίνεται, λοιπόν, ότι «οι μη προνομιούχοι οδηγούνται να επικεντρωθούν σε πτυχές της περίπτωσης που δεν γεννούν αίσθημα αδικίας και, που έτσι, οδηγούν σε πολιτική ακινησία» (Tyler & McGraw, 1986, σελ.126).

Επομένως, ο Tyler έχει επίγνωση της δυνατότητας των αρχών να χρησιμοποιήσουν τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη για να χειραγωγήσουν τους πολίτες. Σε πολλές περιπτώσεις, εντούτοις, φαίνεται να υιοθετεί την οπτική των αρχών. Για παράδειγμα, παρατήρησε (Tyler, 1996) ότι είναι λιγότερο πιθανό να θεωρηθεί σημαντική η Διαδικαστική Δικαιοσύνη όταν αξιολογούνται αποφάσεις σχετικές με την ευημερία ή τους φόρους παρά με άλλα ζητήματα, επειδή οι άνθρωποι γνωρίζουν ήδη την ταξική τους θέση –το αποτέλεσμα. Με άλλα λόγια, οι

⁸³ Πάντως, οι φαινομενικά δίκαιες διαδικασίες δεν καταφέρνουν πάντοτε να παραπλανήσουν τα άτομα όταν δεν υφίσταται ουσιαστική δικαιοσύνη. Ειδικότερα, υποστηρίζεται ότι η «ψευδο-συμμετοχή» (pseudo-participation) σε ιεραρχικά δομημένα εταιρικά πλαίσια μπορεί να προκαλέσει ένα φαινόμενο ματαίωσης (“true-consciousness frustration effect”), κατά το οποίο οι συμμετέχοντες στο σύστημα απορρίπτουν τις καθοριζόμενες από την ελίτ διαδικασίες ως καταφανώς μεροληπτικές (Fox, 1999). Ωστόσο, αυτό το φαινόμενο γενικώς απουσιάζει από το νομικό πλαίσιο, στο οποίο οι λήπτες των αποφάσεων παρουσιάζονται ως ουδέτεροι (Cohen, 1985).

ενδεείς που εκλαμβάνουν τις διαδικασίες ως δίκαιες ενδέχεται να θεωρήσουν αυτή τη μορφή δικαιοσύνης ως σχετικά ασήμαντη, όταν ο ίδιος ο νόμος επιτρέπει να παρατηρούνται συστηματικά μη ικανοποιητικά αποτελέσματα. Εντούτοις, όπως σημειώνει ο Fox (1999), αντί να συμπεράνει ότι η συστηματικά άνιση διανομή καθιστά αυτού του είδους τη θεώρηση εύλογη, ο Tyler (1996) προέτρεψε τις αρχές να παρέχουν περισσότερη πληροφόρηση για τη διαδικασία λήψης απόφασης πριν γνωστοποιηθούν τα αποτελέσματα των αποφάσεων, υπογραμμίζοντας ότι αυτό ενισχύει την ικανότητα των αρχών να κερδίζουν τη συμμόρφωση προς τις αποφάσεις τους.

Εξάλλου, ο Tyler συχνά καλεί στην επιστράτευση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης για να εξασφαλιστεί η νομιμότητα του συστήματος (π.χ. Tyler, 2005), παρά την επιμονή του, κατά τα άλλα, στην επιστημονική ουδετερότητα, την οποία εκφράζει με την άρνηση της δυνατότητας εκφοράς κρίσεων για το δίκαιο των διαφόρων αρχών διανομής και των αποτελεσμάτων που λαμβάνουν τα άτομα⁸⁴. Έτσι, παραδείγματος χάριν, οι Tyler et al. (1997) σημειώνουν ότι οι διαδικασίες μπορούν να λειτουργήσουν σαν «αερόσακος»⁸⁵, επιτρέποντας στις αρχές να εφαρμόσουν μη δημοφιλείς αποφάσεις χωρίς να χάσουν την υποστήριξη των πολιτών.

Επίσης, οι ίδιοι δεν διστάζουν να προβούν σε κρίσεις, αναφέροντας ότι το γεγονός ότι «οι άνθρωποι είναι λιγότερο πρόθυμοι να εμπιστευτούν τις πολιτικές και τις δικαστικές αρχές από ό,τι στο παρελθόν» έχει «αρνητικές συνέπειες, συμπεριλαμβανομένης και μικρότερης προθυμίας (των ατόμων) να δεχθούν τις δικαστικές αποφάσεις και να συμμορφωθούν με το νόμο» (Tyler et al., 1997, σελ.85). Εντούτοις, όπως σωστά παρατηρεί ο Fox (1999), ο Tyler δεν εξηγεί γιατί είναι θεμιτό για τους Ψυχολόγους να υπερασπίζονται πολιτικές που προωθούν π.χ. «...τη συμμόρφωση και την ταύτιση με μία υπερτεταγμένη κατηγορία» (Tyler et al., 1997, σελ.255) αλλά αθέμιτο να εκφέρουν κρίσεις περί Διανεμητικής Δικαιοσύνης ή επικράτησης ψευδούς συνείδησης⁸⁶. Υιοθετώντας την οπτική γωνία των αρχών και όχι όσων

⁸⁴ Για παράδειγμα, οι Tyler et al. (1997) απορρίπτουν τις προσπάθειες ορισμένων Ψυχολόγων να καθορίσουν ποιες αρχές διανομής είναι δίκαιες, αποφαινόμενοι ότι αυτό δεν αποτελεί ψυχολογικό ζήτημα. Πολλοί συμερίζονται αυτή την άποψη, όπως ο Törnblom (1992), ο οποίος στην ανασκόπηση της γραμματείας της Κοινωνικής Ψυχολογίας σχετικά με τη Διανεμητική Δικαιοσύνη στην οποία προβαίνει, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το έργο του ορισμού της δικαιοσύνης είναι μάταιο και ότι η επιστήμη δεν έχει τίποτα να πει επ' αυτού.

⁸⁵ Οι Tyler et al. (1997) χρησιμοποιούν την έκφραση “cushion of support”.

⁸⁶ Αντίστοιχη απροκάλυπτη ιδεολογική φόρτιση εντοπίζουμε σε πολλές έρευνες για τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη. Για παράδειγμα, οι Brockner et al. (2001) καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι «οι διευθυντές θα πρέπει να καταβάλλουν προσπάθεια για να διασφαλίζουν την πραγματική ή φαινομενική τήρηση αρχών Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, όπως η ευκαιρία έκφρασης γνώμης, όταν οι νόρμες που επικρατούν στο συγκεκριμένο πλαίσιο επιβάλλουν την τήρηση των αρχών αυτών» (σελ. 314). Πάντως, άλλοι ερευνητές υιοθετούν μία διαφορετική οπτική. Για παράδειγμα, οι μελέτες του Cohen για τις «κατασκευές της δικαιοσύνης»

βρίσκονται υπό αυτές, η ψυχολογική έρευνα είναι δυνατό να μετατραπεί σε εργαλείο χειραγώγησης.

Η απαλλαγή της Ψυχολογίας από κανονιστικά και πολιτικά ερωτήματα είναι αδύνατη, αλλά για ορισμένους και ανεπιθύμητη (Fox & Prilleltensky, 1996; Haney, 1993; Prilleltensky & Fox, 1997). Η Κοινωνική Ψυχολογία, ειδικότερα, αλλά εννοείται, όχι μόνο αυτή, είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την Ιδεολογία (Παπαστάμου, 2001). Το επιστημονικό, λοιπόν, έργο για τη Δικαιοσύνη το οποίο δεν είναι ρητά κανονιστικό θα πρέπει να εξετάζεται με κριτικό τρόπο, προκειμένου να εντοπίζονται οι αξίες που εμπεριέχει (Cohen, 1987) όπως θα πρέπει και να αναστοχαζόμαστε διαρκώς την ιδεολογική λειτουργία της προσωπικής μας ερευνητικής δραστηριότητας.

(fabrications of justice) (1989) και για τη «ψευδοσυμμετοχή» (pseudoparticipation) (1985) επικεντρώθηκαν σε μερικές από τις στρατηγικές που χρησιμοποιούν εκείνοι που επωφελούνται από την αδικία και για να διατηρήσουν το άδικο όφελός τους (Cohen, 1989).

Κεφάλαιο 2: Πέντε Πειραματικές Μελέτες για την όχι και τόσο αθώα Διαδικαστική Δικαιοσύνη Η προβληματική μας

Όπως σημειώθηκε νωρίτερα, η Διαδικαστική Δικαιοσύνη αποτελεί αντικείμενο μελέτης για τους Κοινωνικούς Ψυχολόγους, ιδίως για εκείνους που ενδιαφέρονται για την πρόσληψη της Δικαιοσύνης, εδώ και αρκετές δεκαετίες. Η θεωρητική παραγωγή είναι εκτενής και οι εμπειρικές έρευνες φαίνεται να είναι αναρίθμητες.

Όπως θα διαπίστωσε ο αναγνώστης από τη σύντομη ανασκόπηση της σχετικής γραμματείας που προηγήθηκε, το μεγαλύτερο μέρος των ερευνών για τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη εμπίπτει στο ενδοατομικό ή το διατομικό επίπεδο ανάλυσης (Doise, 1982; Παπαστάμου, 1989). Εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων, οι θεωρητικές και εμπειρικές (πειραματικές ή άλλες) προσεγγίσεις εστιάζουν στους ενδοατομικούς και διατομικούς μηχανισμούς που υπεισέρχονται στην πρόσληψη της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης ή στην επίδρασή της επί άλλων μεταβλητών και την αντιμετωπίζουν ως μία ουδέτερη, πολιτικά αθώα έννοια. Ακόμη κι όταν, για παράδειγμα, μελετάται ο ρόλος της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης στην διαμόρφωση εκτιμήσεων για τις αρχές (π.χ. Tyler et al., 1997), οι πιθανές πολιτικές προεκτάσεις ουσιαστικά παραβλέπονται και η σημασία των ευρημάτων αναφορικά με την κοινωνική συμμόρφωση παρουσιάζεται -όταν παρουσιάζεται- αποκλειστικά από τη σκοπιά των αρχών στα πλαίσια του υπάρχοντος οικονομικοκοινωνικοπολιτικού συστήματος.

Στόχος των πειραματικών μελετών που θα παρουσιαστούν στη συνέχεια ήταν να φωτίσουν λίγο περισσότερο την πιθανή κοινωνικοπολιτική λειτουργία της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης. Μολονότι δεν ισχυριζόμαστε ότι η Διαδικαστική Δικαιοσύνη αποσκοπεί πάντοτε ή οδηγεί αναπόδραστα στην αποδοχή άδικων αποφάσεων και κοινωνικών διευθετήσεων, ούτε ότι η παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης καταγγέλλεται με μοναδικό στόχο την υπονόμηση δίκαιων διεκδικήσεων, θεωρούμε ότι αυτές οι δύο συμπληρωματικές λειτουργίες επιτελούνται πολύ συχνότερα από ό,τι συνάγεται από τη μελέτη της σχετικής γραμματείας, και μάλιστα με τρόπους που χρειάζεται και αξίζει να επισημανθούν. Η σχέση της Κοινωνικής Ψυχολογίας της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης με την κυρίαρχη νεοφιλελεύθερη ιδεολογία μπορεί να εντοπιστεί τόσο στη θεματική επιλογή των αντικειμένων μελέτης όσο και στις πριμοδοτούμενες θεωρητικές προσεγγίσεις της.

Αναλυτικότερα, ως προς τα επιλεγόμενα αντικείμενα μελέτης, αποκαλυπτική είναι η επικέντρωση, όπως είδαμε, πολλών ερευνητών στη μελέτη του ρόλου που διαδραματίζουν οι τηρούμενες διαδικασίες στη διαμόρφωση των αντιδράσεων των ατόμων σε περιπτώσεις επιλογής προσωπικού (π.χ. Gilliland, 1993; Rolland & Steiner, 2002; Singer, 1992), καθορισμού, «παγώματος» ή μείωσης της αμοιβής (π.χ. Greenberg, 1990c;

Schaubroeck, May & Brown, 1994), απολύσεων (π.χ. Brockner et al., 1994; Brockner & Wiesenfeld, 1993; Konovsky & Folger, 1991), κλπ⁸⁷. Ακόμη πιο αποκαλυπτική είναι η ενασχόληση με το ρόλο που διαδραματίζει η Διαδικαστική Δικαιοσύνη αναφορικά με την προσλαμβανόμενη θεμιτότητα ή νομιμότητα των αρχών και την κοινωνική υπακοή, χωρίς, ωστόσο, ποτέ οι ερευνητές να αναλογίζονται –πόσο μάλλον να θέτουν υπό αμφισβήτηση– την αναγκαιότητα διατήρησης του status quo και συχνά ανάγοντας τη συμμόρφωση των μη προνομιούχων προς τις επιταγές των κοινωνικά άδικων και άνισων κοινωνικοπολιτικών συστημάτων σε ένα μοναδικό ενδοατομικό, ψυχολογικό κίνητρο συμμετοχής σε μία ομάδα και εξασφάλισης σημαντικής θέσης σε αυτήν (βλ. π.χ. Tyler, 2001).

Το θεωρητικό μοντέλο που προτείνει ο Tyler (π.χ. 1989, 1994)⁸⁸, το οποίο έχει ασκήσει πολύ έντονη επιρροή στη σχετική θεωρητική και ερευνητική παραγωγή, μπορεί να αναφερθεί ως παράδειγμα θεωρητικής προσέγγισης που αποκαλύπτει τη σχέση της Κοινωνικής Ψυχολογίας της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης με την κυρίαρχη ιδεολογία. Ειδικότερα, σύμφωνα με το μοντέλο αυτό, ο δίκαιος ή άδικος χαρακτήρας των διαδικασιών που υφίστανται τα άτομα αποτελεί ένδειξη του κύρους και του σεβασμού που απολαμβάνουν και το ενδιαφέρον για τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη αποδίδεται στην ανάγκη των ατόμων να αντλήσουν πληροφορίες για τη θέση που κατέχουν στα πλαίσια της ομάδας στην οποία επιθυμούν να ανήκουν. Το μοντέλο αυτό πρεσβεύει ότι μέσω της διαδικασίας κοινωνικοποίησης, οι διαδικαστικοί κανόνες γίνονται κτήμα των μελών της ομάδας και ότι, έτσι, οι εκτιμήσεις των ατόμων για την ύπαρξη Διαδικαστικής Δικαιοσύνης εξαρτώνται από το βαθμό στον οποίο οι διαδικασίες που τηρεί η ομάδα σε μία δεδομένη περίσταση συνάδουν με τις κοινωνικοποιημένες αξίες. Ωστόσο, στα πλαίσια του κυρίαρχου αυτού μοντέλου δεν γίνεται καμία αναφορά στους κοινωνικοπολιτικούς παράγοντες που επηρεάζουν την προσοχή και τη σημασία που αποδίδουν οι άνθρωποι στις τηρούμενες διαδικασίες σε αντιδιαστολή με τα παραγόμενα αποτελέσματα.

Βεβαίως, δεν επιθυμούμε να αποσιωπήσουμε την ιδεολογική φόρτιση της δικής μας ερευνητικής δραστηριότητας, που, άλλωστε, αφορμάται από προβληματισμούς σχετικά με τη φύση πολιτικών και κοινωνικών διεργασιών όπως αυτών του κοινωνικού διαλόγου. Αν η υιοθέτηση δίκαιων διαδικασιών μπορεί να περιορίσει τις αντιδράσεις απέναντι στην κοινωνική αδικία και να οδηγήσει στην αποδοχή ουσιαστικά άδικων αποτελεσμάτων και αν η ενεργοποίηση της έννοιας της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης και η έμφαση στη σημασία της τήρησής της μπορεί να υποσκάψει την κοινωνική στήριξη για ενέργειες που αποσκοπούν στην υλοποίηση δίκαιων στόχων, όπως δείχνουν και τα πειράματα που θα

⁸⁷ Η παρουσίαση των ευρημάτων ορισμένων μελετών ολοκληρώνεται με παραινέσεις προς τις διευθυντικές αρχές να χρησιμοποιούν τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη ως στρατηγική διαχείρισης εντυπώσεων (βλ., π.χ., Skarlicki, Ellard & Kelln, 1998).

⁸⁸ στο οποίο εκτενέστερη αναφορά έγινε νωρίτερα.

παρουσιαστούν στη συνέχεια, πρόθεσή μας είναι να καταδείξουμε αυτή την πολιτική λειτουργία της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης στις διάφορες εκφάνσεις της, με απώτερο στόχο, ενδεχομένως αφελή, να την αποδυναμώσουμε, στο βαθμό που αυτό είναι δυνατό. Μία από τις πειραματικές μας μελέτες αποσκοπεί, εξάλλου, ακριβώς στη διερεύνηση της δυνατότητας αποτροπής της κατάχρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης μέσω ευαισθητοποίησης των ατόμων απέναντι στο ενδεχόμενο σεβασμού της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης με αποκλειστικό στόχο τον περιορισμό των αντιδράσεων ενάντια στην αδικία. Αν η κυρίαρχη, ιδεολογικά καθοριζόμενη τάση είναι η μελέτη της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης ως α-πολιτικού, μη-ιδεολογικού φαινομένου, εξίσου ιδεολογικά φορτισμένη είναι η επιλογή μας να τη μελετήσουμε ως στρατηγική που συχνά αποσκοπεί απλώς στην αύξηση της προσλαμβανόμενης νομιμότητας του συστήματος.

Οι διαδικασίες νομιμοποίησης στις κοινωνικές σχέσεις αποτελούν σήμερα ένα από τα ταχύτερα αναδύμενα διεπιστημονικά πεδία μελέτης (Jost & Major, 2001). Θεμελιώδη ερωτήματα που απασχολούν τους ερευνητές, που προέρχονται από το χώρο της Ψυχολογίας, της Κοινωνιολογίας, των Πολιτικών Επιστημών, κ.α., αφορούν στους τρόπους με τους οποίους το άτομο οικοδομεί ιδεολογικές εκλογικεύσεις των πράξεών του αλλά και των πράξεων των άλλων, που πραγματοποιούνται εν ονόματι σημαντικών για το άτομο ομάδων και συστημάτων.

Αν και η έννοια της θεμιτότητας (ή νομιμότητας) διαδραμάτισε εξέχοντα ρόλο στην κοινωνική και πολιτική φιλοσοφία για περισσότερα από 2.000 χρόνια (Zelditch, 2001), και είναι κεντρική στον κλάδο της Κοινωνιολογίας και των Πολιτικών Επιστημών (Jost & Major, 2001), μόνο πρόσφατα άρχισε να απασχολεί τους Ψυχολόγους. Πολλοί από αυτούς στρέφουν τώρα το ενδιαφέρον τους στη διερεύνηση της υπόθεσης ότι «οι στάσεις, οι πεποιθήσεις και τα στερεότυπα εξυπηρετούν το στόχο της νομιμοποίησης των κοινωνικών διευθετήσεων και της παροχής ιδεολογικής στήριξης προς τα κοινωνικά και πολιτικά συστήματα» (Jost & Major, 2001). Στο χώρο της Κοινωνιολογίας και της Πολιτικής Επιστήμης θεωρείται καλά τεκμηριωμένο γεγονός το ότι οι ηγέτες και οι αρχές είναι αποτελεσματικοί στο βαθμό που φαίνεται να διαθέτουν θεμιτή εξουσία και να δρουν σύμφωνα με τις κυρίαρχες νόρμες της αρμόζουσας συμπεριφοράς (Berger & Zelditch, 1998; Weatherford, 1992; Zelditch & Walker, 1984: αναφέρονται από τους Jost & Major, 2001). Εξάλλου, φαίνεται ότι ισχύει και το αντίστροφο, ότι, δηλαδή, όποτε οι ηγέτες και τα κοινωνικοπολιτικά συστήματα στερούνται θεμιτότητας, η εξουσία τους διαβρώνεται πολύ γρήγορα εάν δεν ασκείται βία (π.χ. Martin, Scully & Levitt, 1990).

Η επίτευξη της θεμιτότητας αποδεικνύεται πολύ σημαντικό πρακτικό ζήτημα τόσο για τους δημόσιους οργανισμούς όσο και για τις ιδιωτικές επιχειρήσεις, ιδίως όταν αμφιλεγόμενα γεγονότα τους αναγκάζουν να υπερασπιστούν τη νομιμότητά τους σε απάντηση πραγματικής ή αναμενόμενης κριτικής από εξωτερικές πηγές (π.χ. Bies & Sitkin,

1992; Elsbach, 1994). Από τη μία πλευρά, ορισμένοι ερευνητές επισημαίνουν ότι προάγοντας τη θεμιτότητα, οι οργανισμοί μπορούν να ενισχύσουν την αφοσίωση των μελών τους και να δημιουργήσουν θετικά εργασιακά περιβάλλοντα (π.χ. Folger & Cropanzano, 1998; Tyler, 2001). Ταυτόχρονα, όμως, η άσκηση βίας και η εκμετάλλευση που συχνά συντελούνται είναι εφικτές στο βαθμό που οι υπεύθυνοι είναι σε θέση να κάνουν τις πράξεις τους να φαίνονται θεμιτές (Jackman, 2001).

Η ίδια η κοινωνική ανισότητα είναι κάτι που χρειάζεται να νομιμοποιηθεί προκειμένου να γίνει αποδεκτό (π.χ. Jost, 2001; Olson & Hafer, 2001). Οι κυρίαρχες ιδεολογίες χρησιμεύουν στην εκλογίκευση των κοινωνικών και οικονομικών μορφών ανισότητας και στη διατήρηση της αίσθησης ότι αυτού του είδους η ανισότητα είναι δίκαιη και θεμιτή (Jost & Major, 2001). Αυτό, εξάλλου, πρεσβεύουν οι Μαρξιστικές θεωρίες της νομιμοποίησης, τις οποίες προσέγγισαν πρόσφατα διάφοροι συγγραφείς (π.χ. Jackman, 2001; John, Burgess & Mosso, 2001) σε σχέση με τις συνέπειες που προκύπτουν για τις διομαδικές σχέσεις. Από το πρόσφατο ενδιαφέρον αρκετών Κοινωνικών Ψυχολόγων για την έννοια της θεμιτότητας φαίνεται ότι προκύπτει μία συναίνεση αναφορικά με τον κεντρικό ρόλο που διαδραματίζουν οι στάσεις, οι πεποιθήσεις και τα στερεότυπα στην ιδεολογική διαιώνιση του status quo, μέσω κοινωνιοψυχολογικών διαδικασιών δικαιολόγησης, εκλογίκευσης και νομιμοποίησής του (Jost & Major, 2001).

Θεωρούμε ότι και η Διαδικαστική Δικαιοσύνη συχνά χρησιμοποιείται ως βασικός μηχανισμός ενίσχυσης της προσλαμβανόμενης θεμιτότητας του οικονομικο-κοινωνικοπολιτικού συστήματος και ότι συμβάλλει, έτσι, στη διαιώνιση του συστήματος αυτού και της κοινωνικής αδικίας που συνεπάγεται. Από αυτή την ιδέα εμπνέονται, άλλωστε, οι πειραματικές μελέτες που παρουσιάζονται στη συνέχεια.

Το πρώτο πείραμα εγγράφεται σε μία μακρά παράδοση διερεύνησης της συνεισφοράς των διαδικασιών και των αποτελεσμάτων στη διαμόρφωση εκτιμήσεων για το δίκαιο και βασίζεται σε ένα πειραματικό υπόδειγμα εμπνευσμένο από τις διαπραγματεύσεις για την ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. Στο πείραμα αυτό εξετάζεται η αλληλεπίδραση των τηρούμενων διαδικασιών και των παραγόμενων αποτελεσμάτων κατά τη διαμόρφωση εκτιμήσεων, με επικέντρωση όχι σε μία δίκαιη και μία άδικη διαδικασία, όπως κατά κανόνα γίνεται στις σχετικές έρευνες, αλλά σε μία δίκαιη και μία δικαιότερη διαδικασία. Πιο συγκεκριμένα, η εγχειρηματοποίηση της διαδικασίας πραγματοποιείται με τη βοήθεια δυο διαδικασιών που διαφέρουν ως προς τη δυνατότητα που παρέχουν στον κάθε πολίτη να εκφράσει την προτίμησή του για το ζήτημα αλλά θεωρούνται θεμιτές και νόμιμες στα πλαίσια του πολιτικού μας συστήματος (λήψη της απόφασης από τους πολίτες της Ε.Ε. με δημοψηφίσματα vs. λήψη της απόφασης από τους ηγέτες τους στη Σύνοδο Κορυφής). Αν και ως συνέπεια αυτής της επιλογής μας, καθίσταται δυσχερέστερη η ανάδειξη αλληλεπιδράσεων ανάμεσα στις τηρούμενες διαδικασίες και τα παραγόμενα

αποτελέσματα, η επιλογή μας αυτή υπαγορεύεται από την πρόθεση μελέτης του ρόλου της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης σε ζητήματα πολιτικής φύσης με τρόπο που να περιορίζει όσο το δυνατόν λιγότερο την εξωτερική εγκυρότητα. Ως εκ τούτου, θεωρείται επιβεβλημένη η επικέντρωση σε διαδικασίες που είναι δυνατό και πιθανό να εφαρμοστούν στα πλαίσια του πολιτικού μας συστήματος.

Στο πρώτο αυτό πείραμα χειριζόμαστε, εξάλλου, τη μεταβλητή του αναμενόμενου αποτελέσματος, οδηγώντας τους συμμετέχοντες να πιστέψουν είτε ότι η Τουρκική υποψηφιότητα για ένταξη στην Ε.Ε. θα γίνει δεκτή είτε ότι θα απορριφθεί. Υπεισέρχονται, έτσι, στις εκτιμήσεις των συμμετεχόντων ζητήματα που άπτονται του διομαδικού επιπέδου ανάλυσης και η επικέντρωση δεν γίνεται στο διατομικό επίπεδο, όπως σε πολλές άλλες έρευνες του πεδίου, όπου, για παράδειγμα, οι ερευνητές χειρίζονται τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη και την πληροφόρηση για τα αποτελέσματα που λαμβάνει ο συμμετέχων και αυτά που υποτίθεται ότι λαμβάνει κάποιο άλλο άτομο.

Στόχος μας είναι να εξετάσουμε την επίδραση και την πιθανή αλληλεπίδραση της διαδικασίας και της επιθυμητότητας του αναμενόμενου αποτελέσματός της, σε σχέση όχι μόνο με τις εκτιμήσεις των συμμετεχόντων για τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη αλλά και σε σχέση με την αναπαράσταση εναλλακτικών διαδικασιών λήψης πολιτικών αποφάσεων καθώς και με τις αξιολογήσεις τους για την πολιτική αρχή στα πλαίσια της οποίας λαμβάνονται οι αποφάσεις. Έτσι, οι μετρήσεις μας αφορούν εξίσου στην αναγνώριση των λειτουργικών και ουσιαστικών μειονεκτημάτων και πλεονεκτημάτων των δημοψηφισμάτων και της εκπροσώπησης των πολιτών από εκλεγμένους ηγέτες καθώς και στην πρόσληψη των σκοπών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, στην αποδοχή διαφόρων κριτηρίων σε περιπτώσεις διεύρυνσής της και στην αξιολόγηση των συνεπειών που έχει για την Ελλάδα η ιδιότητά της ως κράτους-μέλους της Ε.Ε.

Η επόμενη ενότητα, που αφορά στην κοινωνικά εκφορτιστική λειτουργία της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης και στους παράγοντες που τη διευκολύνουν ή τη δυσχεραίνουν, απαρτίζεται από τρία πειράματα. Το πρώτο εξ αυτών εμπνέεται από την αναμενόμενη μεταρρύθμιση του Ασφαλιστικού Συστήματος και εγγράφεται, όπως και η πρώτη μας μελέτη, στην προσπάθεια διερεύνησης της αλληλεπίδρασης διαδικασιών και αποτελεσμάτων κατά τη διαμόρφωση εκτιμήσεων για το δίκαιο των αποφάσεων μίας αρχής. Ωστόσο, ενώ στην αρχική πειραματική μελέτη χειριζόμαστε το είδος του αποτελέσματος και τη διαδικασία μέσω της οποίας αυτό καθορίζεται, η οποία είναι -σε όλες τις περιπτώσεις- σχετικά δίκαιη, στο δεύτερο πείραμα η μεταβλητή της διαδικασίας εγχειριματοποιείται με τρόπο που δεν επιτρέπει αμφιβολίες για τον δίκαιο, στη μία, και τον άδικο, στην άλλη περίπτωση, χαρακτήρα της. Εν προκειμένω, εντούτοις, αναφερόμαστε σε όλες τις περιπτώσεις σε άδικα αποτελέσματα, τα οποία απλώς διαφοροποιούνται ως προς την ένταση της αδικίας που στοιχειοθετούν.

Στόχος μας είναι να ελέγξουμε την υπόθεση ότι η Διαδικαστική Δικαιοσύνη, η οποία εδώ λαμβάνει τη μορφή του κοινωνικού διαλόγου, μπορεί να συμβάλει στην αποδοχή αποφάσεων που καταρχήν θεωρούνται άδικες για τους άμεσα ενδιαφερόμενους πολίτες και να αμβλύνει τις αρνητικές αντιδράσεις απέναντι στην αδικία, ιδίως, όμως, όταν η συντελούμενη αδικία είναι έντονη. Το ενδεχόμενο κατάχρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, δηλαδή τήρησής της με σκοπό να καλλιεργηθεί η εντύπωση του σεβασμού της δικαιοσύνης, έχει επισημανθεί από ορισμένους ερευνητές (π.χ. Cohen, 1985, 1988; Haines & Jost, 2000; Lind et al., 1990).

Εν προκειμένω, βασιζόμαστε σε θεωρητικές συνεισφορές (π.χ. Jost & Banaji, 1994) που αναφέρονται στο κίνητρο αναγνώρισης θεμιτότητας και ορθολογισμού στο status quo, που φαίνεται ότι, υπό την ιδεολογική κυριαρχία ορισμένων ομάδων, χαρακτηρίζει ακόμη και τους μη προνομιούχους του συστήματος. Εξάλλου, στηριζόμαστε σε μία υπόθεση επίτασης του κινήτρου για δικαιολόγηση και εκλογίκευση του συστήματος όσο εντείνεται ο άδικος ή οδυνηρός χαρακτήρας του, υπόθεση που απορρέει από ευρήματα της γραμματείας της γνωστικής ασυμφωνίας (π.χ. Aronson & Mills, 1959; Gerard & Mathewson, 1966, βλ. Jost & Banaji, 1994).

Εάν, λοιπόν, πράγματι, η επίταση του άδικου χαρακτήρα του συστήματος πυροδοτεί μία εντονότερη προσπάθεια δικαιολόγησής του, τότε όσο πιο άδικες είναι για τους εργαζομένους οι αλλαγές που συνεπάγεται η ασφαλιστική μεταρρύθμιση, τόσο περισσότερο θα τείνουν οι «παρατηρητές» να αναζητούν τρόπους για να τις δικαιολογήσουν και, κατ' επέκταση, τόσο περισσότερο θα εμφανίζουν την τάση να τις θεωρούν αναγκαίες και να ασπάζονται το σκεπτικό μέσα στο οποίο εντάσσεται η εισήγησή τους. Δεδομένου ότι η Διαδικαστική Δικαιοσύνη δύναται να λειτουργεί ως στρατηγική ελαχιστοποίησης των κοινωνικών αντιδράσεων απέναντι στην αδικία, όσο πιο άδικες είναι οι διαφαινόμενες αλλαγές στο Ασφαλιστικό Σύστημα, τόσο περισσότερο θα ενισχύεται ο ρόλος της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης.

Σύμφωνα με την προβληματική μας, ο κοινωνικός διάλογος, ως μία μορφή Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, συντελεί όχι μόνο στην αποδοχή συγκεκριμένων πολιτικών αποφάσεων και μέτρων, αλλά και στη διαμόρφωση θετικών εκτιμήσεων για τις αρχές και, γενικότερα, την ισχύουσα κοινωνικοπολιτική διεύθετηση. Έτσι, στο δεύτερο αυτό πείραμά μας, οι εξαρτημένες μετρήσεις περιλαμβάνουν όχι μόνο εκτιμήσεις για τα νέα κυβερνητικά μέτρα αλλά και τοποθετήσεις για την αναγκαιότητα του κοινωνικού διαλόγου, την αξιοπιστία των κυβερνήσεων και άλλων πολιτικών φορέων, καθώς και ορισμένες θέσεις που εντάσσονται στο κυρίαρχο νεοφιλελεύθερο σκεπτικό ή συνιστούν άρνησή του.

Στο τρίτο πείραμα, στόχος μας είναι να εξετάσουμε εάν η επίδραση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης στη διαμόρφωση εκτιμήσεων για το δίκαιο, δηλαδή η «αποτελεσματικότητα» της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης ως στρατηγικής μετριασμού των

δυσμενών εκτιμήσεων και περιορισμού των κοινωνικών αντιδράσεων απέναντι στη διανεμητική αδικία, δεν εξαρτάται μόνο από χαρακτηριστικά της κατάστασης, όπως είναι η ένταση της επιχειρούμενης αδικίας, αλλά και από παραμέτρους που αφορούν στους εμπλεκόμενους σε αυτή.

Ειδικότερα, όπως προαναφέρθηκε, στα δύο πρώτα πειράματα, σημείο επικέντρωσης του ερευνητικού μας ενδιαφέροντος συνιστά η ενδεχόμενη αλληλεπίδραση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης με τα παραγόμενα αποτελέσματα κατά τη διαμόρφωση των εκτιμήσεων «παρατηρητών» για πτυχές της υπό μελέτης κατάστασης. Έτσι, στο πρώτο, ένα επιθυμητό ή ανεπιθυμητό για τους συμμετέχοντες αποτέλεσμα αναμένεται να προκύψει από μία δίκαιη ή λιγότερο δίκαιη διαδικασία, ενώ στο δεύτερο, ένα άδικο ή ακόμη πιο άδικο αποτέλεσμα αναμένεται να προκύψει από μία δίκαιη ή μία άδικη διαδικασία.

Στην τρίτη πειραματική μελέτη, δεν χειριζόμαστε τη μεταβλητή του αποτελέσματος, καθώς αυτό παραμένει σταθερό σε όλες τις πειραματικές συνθήκες, και, σε αντιδιαστολή προς τα δύο πρώτα πειράματα, δεν περιγράφεται ως προσδοκώμενο, αλλά ως ήδη παραγμένο. Πρόκειται για μία απόλυση μέρους του προσωπικού ενός εργοστασίου, η οποία συντελείται είτε με τρόπο σύμφωνο προς τις αρχές της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης είτε κατά παράβαση αυτών. Στη δεύτερη αυτή περίπτωση αναμένεται επίταση της πρόσληψης της αδικίας εκ μέρους των «παρατηρητών».

Οι συνέπειες της τήρησης ή της παραβίασης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης εξετάζονται στο πείραμα αυτό σε σχέση με την ταύτιση ή τη διαφοροποίηση της κατηγοριακής υπαγωγής των «θυμάτων» της απόλυσης και των «παρατηρητών». Ειδικότερα, αν και η Διαδικαστική Δικαιοσύνη αμβλύνει την πρόσληψη της αδικίας, αυτό αναμένεται να συμβαίνει ιδίως όταν τα «θύματα» της άδικης απόφασης δεν ανήκουν στην ίδια ομάδα με τους παρατηρητές. Όταν τα «θύματα» είναι μέλη της εξωομάδας, οι αρνητικές στάσεις απέναντι σε αυτή αναμένεται να εκδηλώνονται με τη θεώρηση της άδικης απόφασης ως λιγότερο άδικης. Ο σεβασμός των αρχών της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης επιτρέπει στους παρατηρητές να εκδηλώσουν τις προϋπάρχουσες στάσεις τους, χωρίς να κινδυνεύουν να θεωρηθούν προκατειλημμένοι, ενδεχόμενο που, κατά πάσα πιθανότητα, απεύχονται, καθώς οι επικρατούσες σήμερα κοινωνικές νόρμες καθιστούν την ανοιχτή εκδήλωση προκατάληψης κοινωνικά κατακριτέα (π.χ. Pérez et al., 1996). Όταν η Διαδικαστική Δικαιοσύνη παραβιάζεται, το άδικο καθίσταται περισσότερο «ορατό» και, ως εκ τούτου, σε περίπτωση που η άδικη απόφαση θίγει μέλη της εξωομάδας, κάθε κρίση σύμφωνα με την οποία τα άτομα αυτά δεν έχουν αδικηθεί θα μπορούσε να θεωρηθεί κατάφωρη ένδειξη προκατάληψης. Η προσπάθεια αποσόβησης του κινδύνου να θεωρηθούν προκατειλημμένοι αναμένουμε ότι θα ασκεί καθοριστική επίδραση στις εκφραζόμενες κρίσεις των συμμετεχόντων για την απόλυση.

Η προκατάληψη απέναντι στα μέλη της εξωομάδας είναι πιθανό να επηρεάζεται από το κοινωνικοοικονομικό τους status (Dovidio & Gaertner, 1981; Jones, 1997). Στο πείραμά μας, οι εργαζόμενοι οι οποίοι απολύονται είναι είτε εργάτες είτε στελέχη με διοικητικές αρμοδιότητες. Όταν οι απολυθέντες ανήκουν στην εξωομάδα, αναμένουμε ότι οι συμμετέχοντες θα έχουν την τάση να θεωρούν λιγότερο άδικη την απόλυση όταν θίγει διοικητικά στελέχη παρά όταν θίγει εργάτες, καθώς, στην πρώτη περίπτωση, η επαγγελματική άνοδος των μελών της εξωομάδας ενδέχεται να προσλαμβάνεται από τους συμμετέχοντες ως απειλή για τα συμφέροντα της ομάδας υπαγωγής τους. Σε ό,τι αφορά στα μέλη της ενδοομάδας, φαίνεται ότι συχνά εκδηλώνεται ευνοϊκότερη στάση προς αυτά τα οποία έχουν υψηλή θέση ή ικανότητα (Dovidio & Gaertner, 1981). Έτσι, στην περίπτωση των απολύσεων, αναμένεται ότι όταν τα θύματα ανήκουν στην ενδοομάδα, οι παρατηρητές θα κρίνουν πιο άδικη την απόλυση διοικητικών στελεχών παρά εργατών.

Και σε αυτό το πείραμα, στις εξαρτημένες μετρήσεις συμπεριλαμβάνονται εκτός από τις εκτιμήσεις για το δίκαιο της απόφασης και της διαδικασίας, ιδεολογικά φορτισμένες δηλώσεις που δεν συνδέονται ρητά με τη συγκεκριμένη περίπτωση απολύσεων αλλά αναμένεται να είναι ευαίσθητες στους πειραματικούς χειρισμούς. Οι εν λόγω δηλώσεις αφορούν στην προτίμηση για εναλλακτικές νόρμες διανομής αγαθών, τη σημασία του κοινωνικού κράτους και της εφαρμογής των αρχών της νεοφιλελεύθερης οικονομικής ιδεολογίας, αλλά και την προσχώρηση στη δοξασία του δίκαιου κόσμου.

Η διερεύνηση της συμβολής της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης στην αποδοχή άδικων αποφάσεων και ιδεολογικών θέσεων των κυρίαρχων ομάδων καθώς και η ανάδειξη ενός ακόμη παράγοντα που ενδέχεται να διευκολύνει ή να δυσχεραίνει την προσπάθεια άμβλυνσης των αντιδράσεων απέναντι στην κοινωνική αδικία με τη βοήθεια της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, είναι ο στόχος και του τελευταίου πειράματος της ενότητας, όπου χρησιμοποιείται και πάλι ένα υπόδειγμα εμπνευσμένο από την αναμενόμενη μεταρρύθμιση του ασφαλιστικού συστήματος.

Ειδικότερα, μετά τη διαπίστωση ότι η αποτελεσματικότητα της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, ως στρατηγικής άμβλυνσης της προσλαμβανόμενης αδικίας, επηρεάζεται από ζητήματα κοινωνικής ταυτότητας, στρέφουμε το ενδιαφέρον μας σε μία άλλη παράμετρο που είναι πιθανό να καθορίζει τις συνέπειες της τήρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης. Πρόκειται για την ευαισθητοποίηση εκείνων που πληροφορούνται τις δίκαιες διαδικασίες απέναντι στο ενδεχόμενο τήρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης από τις πολιτικές ή άλλες αρχές αποκλειστικά για να αποσοβηθεί ή να περιοριστεί ο κίνδυνος κοινωνικών αντιδράσεων απέναντι σε άδικες αποφάσεις τους.

Η πιθανή εκδήλωση δυσμενέστερων κρίσεων για την τηρούμενη –συμβατή με τις αρχές της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης- διαδικασία και την εξ αυτής προκύπτουσα απόφαση όταν συντελείται αυτού του είδους η ευαισθητοποίηση, όταν, δηλαδή, η Διαδικαστική

Δικαιοσύνη σκιαγραφείται ως μία στρατηγική εξαπάτησης και χειραγώγησης, εξετάζεται και σε σχέση με το χρόνο διεξαγωγής της ευαισθητοποίησης. Βασιζόμενοι στο μοντέλο των Ευρετικών της Δικαιοσύνης (π.χ. Lind et al., 1993) που πρεσβεύει ότι οι εκτιμήσεις για τη δικαιοσύνη επηρεάζονται περισσότερο από πληροφορίες που παρέχονται αρχικά παρά από εκείνες που διατίθενται αργότερα, υποθέτουμε ότι η ευαισθητοποίηση απέναντι στο ενδεχόμενο κατάχρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης μπορεί να αναστέλλει τη δυνατότητα των δίκαιων διαδικασιών (εν προκειμένω, διαδικασιών κοινωνικού διαλόγου) να οδηγούν σε θετικές εκτιμήσεις κυρίως όταν διενεργείται πριν την ενημέρωση των ενδιαφερόμενων για τις τηρούμενες διαδικασίες.

Ο ρόλος της τηρούμενης διαδικασίας, της ευαισθητοποίησης των «παρατηρητών» απέναντι στο ενδεχόμενο κατάχρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης και του χρόνου διεξαγωγής αυτής της ευαισθητοποίησης σε σχέση με το χρόνο παροχής της πληροφόρησης για την τηρούμενη διαδικασία αλλά και ο ενδεχόμενος ρόλος του φορέα που αναγνωρίζεται ως νόμιμος συνομιλητής της πολιτικής αρχής η οποία αναμένεται να λάβει τις άδικες αποφάσεις, εξετάζεται με τη βοήθεια μετρήσεων που δεν αφορούν μόνο στην προσλαμβανόμενη Διαδικαστική και Διανεμητική Δικαιοσύνη. Και σε αυτό το πείραμα χρησιμοποιούνται μετρήσεις για τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα εναλλακτικών διαδικασιών λήψης πολιτικών αποφάσεων καθώς και για τη σημασία του κοινωνικού κράτους και της εφαρμογής των αρχών της νεοφιλελεύθερης οικονομικής ιδεολογίας.

Μεταξύ άλλων, προσβλέπουμε σε μία αποσαφήνιση του ρόλου της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης στην προαγωγή της υιοθέτησης των ιδεολογικών προταγμάτων που αποτελούν τη βάση της ισχύουσας κοινωνικοπολιτικής διεύθυνσης και που διαχέονται από τους φορείς εξουσίας, καθώς και στη διερεύνηση του βαθμού στον οποίο αυτός ο ρόλος της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης είναι δυνατό να επηρεάζεται (να περιορίζεται) από την ευαισθητοποίηση απέναντι στο ενδεχόμενο κατάχρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης από τους φορείς εξουσίας.

Μετά την ενότητα που αφιερώνεται στη διερεύνηση της «νομιμοποιητικής» λειτουργίας της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης σε σχέση με την ένταση της επιχειρούμενης αδικίας, ζητήματα κοινωνικής ταυτότητας, καθώς και την ευαισθητοποίηση των παρατηρητών απέναντι στο ενδεχόμενο κατάχρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης από τις αρχές, μεταθέτουμε το ενδιαφέρον μας στις συνέπειες της παραβίασης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης σε περιπτώσεις δίκαιων επιδιώξεων. Έτσι, στο πέμπτο πείραμά μας, στόχος μας είναι να εξετάσουμε εάν η παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης αρκεί για να υπονομεύσει τη θεμιτότητα μίας διεκδίκησης που, κατά τα άλλα, φέρεται να χαίρει καθολικής αποδοχής.

Αν ορισμένα εμπειρικά δεδομένα υποδηλώνουν ότι η τήρηση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης αποτελεί ένα ισχυρό κίνητρο, που ενίοτε υπερσχύει του κινήτρου για ουσιαστική απονομή δικαιοσύνης (π.χ. Fleming et al., 1999) ενώ άλλα δείχνουν ότι η στηλίτευση της παραβίασης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης δεν αντανάκλα πάντοτε ένα γνήσιο ενδιαφέρον για αυτή, αλλά αποτελεί συχνά απλώς έναν τρόπο εκλογίκευσης και συγκάλυψης κοινωνικά ανεπιθύμητων στάσεων (π.χ. Murrell et al., 1994), θεωρούμε ότι αξίζει να διερευνηθεί εάν η ανοχή των «παρατηρητών» στην παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης συνδέεται με το είδος της παραβίασης (που μπορεί να αφορά στη στέρηση ενός δικαιώματος από δικαιούχους ή την άσκησή του από μη δικαιούχους) και με το είδος του στόχου που επιδιώκεται, που εν προκειμένω συνίσταται είτε σε προστασία και διατήρηση κεκτημένων δικαιωμάτων είτε σε μικρή ή μεγάλη διεύρυνσή τους. Θεωρούμε ότι η παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης οδηγεί σε θεώρηση των διεκδικήσεων ως πιο άδικων, ιδίως, όμως, όταν οι διεκδικήσεις δεν αφορούν στη διατήρηση κεκτημένων δικαιωμάτων αλλά στη διεύρυνσή τους. Στην περίπτωση της προσπάθειας υπεράσπισης κεκτημένων δικαιωμάτων, η παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης γίνεται ίσως περισσότερο ανεκτή από ό,τι στην περίπτωση της προσπάθειας επέκτασης των δικαιωμάτων.

Κεφάλαιο 3: Μερικές Μεθοδολογικές Σημειώσεις

Η μέθοδος που επιλέξαμε για να προσεγγίσουμε τα ερευνητικά μας ερωτήματα είναι η πειραματική έρευνα πεδίου. Η επιλογή αυτή υπαγορεύτηκε από τη φιλοδοξία διατύπωσης και ελέγχου υποθέσεων σχετικά με την ύπαρξη αιτιωδών σχέσεων ανάμεσα στις μεταβλητές που θεωρούμε ότι υπεισέρχονται στην πρόσληψη της Δικαιοσύνης εκ μέρους του κοινωνικού υποκειμένου.

Σε όλα τα πειράματα που θα παρουσιαστούν στη συνέχεια, οι συμμετέχοντες ήταν φοιτητές που καλούνταν να εκφράσουν εκτιμήσεις (δικαιοσύνης και άλλες) μετά την ανάγνωση κειμένων που παρουσιάζονταν ως άρθρα και που επέτρεπαν την εγχειρηματοποίηση των ανεξάρτητων μεταβλητών μας.

Στην πλειοψηφία των εργαστηριακών πειραματικών μελετών για τη Διανεμητική και τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη, ο συμμετέχων τοποθετείται στη θέση ενός ατόμου που αξιολογείται βάσει μίας ορισμένης από τον πειραματιστή διαδικασίας και υφίσταται κάποια αποτελέσματα (Cohn et al., 2000) κι έπειτα καλείται να εκφράσει εκτιμήσεις για την εμπειρία του. Η ίδια η πειραματική διαδικασία (με τη στέρηση ή την παροχή στους συμμετέχοντες, για παράδειγμα, της ευκαιρίας να εκφράσουν τις απόψεις τους για το πειραματικό έργο) αποτελεί, δηλαδή, την εμπειρία για την οποία εκφέρουν αργότερα εκτιμήσεις οι συμμετέχοντες (π.χ. Folger et al., 1979; van den Bos, Lind et al., 1997; Van Prooijen et al., 2000⁸⁹).

Ένας εναλλακτικός τρόπος μελέτης της επίδρασης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης συνίσταται στη χρήση σεναρίων, με τα οποία εγχειρηματοποιούνται οι ανεξάρτητες μεταβλητές, και στην παροχή οδηγιών προς τους συμμετέχοντες να φανταστούν τον εαυτό τους ως το βασικό πρόσωπο της ιστορίας που διαβάζουν (π.χ. Blodgett et al., 1997; Collie et al., 2002; van den Bos, Vermunt & Wilke, 1997, πείραμα 1). Στις έρευνες όπου χρησιμοποιούνται υποθετικά σενάρια προκειμένου να διερευνηθεί ο ρόλος της Διαδικαστικής και της Διανεμητικής Δικαιοσύνης στην ικανοποίηση και τις αξιολογήσεις των συμμετεχόντων (π.χ. για το φορέα λήψης της απόφασης), ελλοχεύει ο κίνδυνος επίδρασης του παράγοντα της κοινωνικής επιθυμητότητας. Ειδικότερα, είναι πιθανό οι συμμετέχοντες να δίνουν μικρότερη σημασία στα αποτελέσματα από ό,τι θα έδιναν εάν επρόκειτο για πραγματικά αποτελέσματα (Tyler & Caine, 1981). Ωστόσο, η συχνά δευτερεύουσα σημασία των αποτελεσμάτων έναντι άλλων παραμέτρων προκύπτει και από έρευνες όπου οι συμμετέχοντες προβαίνουν σε αξιολογήσεις για πραγματικά αποτελέσματα που λαμβάνουν οι ίδιοι προσωπικά και σε αξιολογήσεις για τα άτομα που παίρνουν τις σχετικές αποφάσεις, όπως είναι η έρευνα των Frey et al. (1975), όπου οι αξιολογήσεις των

⁸⁹ Αναφέρεται από τους van den Bos & Miedema (2000).

φοιτητών για τους καθηγητές τους δεν βρέθηκε να εξαρτώνται από τους βαθμούς τους αλλά από άλλους παράγοντες (αναφέρεται από τους Tyler & Caine, 1981).

Τα πειραματικά σενάρια χρησιμοποιούνται ευρέως και θεωρούνται ανεκτίμητα στο ερευνητικό πεδίο της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης (Lind & Tyler, 1988), επειδή επιτρέπουν τη διαφοροποίηση των πληροφοριών που διατίθενται στους συμμετέχοντες ενώ ταυτόχρονα μπορούν να ελεγχθούν πιθανές παρεμβαλλόμενες μεταβλητές (κάτι που δεν είναι συνήθως εφικτό στα πειράματα όπου οι συμμετέχοντες και ο πειραματιστής είναι άμεσα εμπλεκόμενοι στις διαδικασίες).

Στα πειράματά μας υιοθετήθηκε μία διαφορετική προσέγγιση. Δεν ζητήσαμε από τους συμμετέχοντες να εκτελέσουν κάποιο έργο κάτω από διαφορετικές συνθήκες Διανεμητικής και Διαδικαστικής Δικαιοσύνης και να αξιολογήσουν τη διαδικασία και τα αποτελέσματα που έλαβαν. Εξάλλου, δεν ζητήσαμε από τους συμμετέχοντες να διαβάσουν την περιγραφή μίας κατάστασης και να φανταστούν ότι ήταν οι πρωταγωνιστές της ιστορίας, όπως γίνεται σε κάποιες περιπτώσεις (van den Bos et al., 1997, 1998). Αντιθέτως, καλέσαμε τους συμμετέχοντες να εκφράσουν εκτιμήσεις για τις περιγραφόμενες καταστάσεις από την οπτική γωνία του τρίτου. Εγχειρηματοποίηση των ανεξάρτητων μεταβλητών με τη βοήθεια άρθρων συνταγμένων αποκλειστικά για τους σκοπούς της έρευνας έχει πραγματοποιηθεί σε ελάχιστες μελέτες του πεδίου της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, όπως, για παράδειγμα, στην έρευνα της Gangl (2003).

Στοχεύοντας στη μελέτη της πρόσληψης της Δικαιοσύνης σε ζητήματα κοινωνικού και πολιτικού ενδιαφέροντος (π.χ. μαζικές απολύσεις προσωπικού, μεταρρύθμιση του Ασφαλιστικού Συστήματος) και χρησιμοποιώντας ως δείγμα φοιτητές, θεωρήσαμε ότι η μεθοδολογική αυτή επιλογή ήταν η καλύτερη δυνατή. Λόγω της πειραματικής φύσης των μελετών, η διεξαγωγή της διαδικασίας κάτω από ελεγχόμενες συνθήκες ήταν πολύ σημαντική για τη διασφάλιση της εσωτερικής εγκυρότητας. Έτσι, η στρατολόγηση ατόμων από το γενικό πληθυσμό σε διάφορα πλαίσια αποκλειόταν αφού στην έρευνα θα υπεισέρχονταν πολλές παρεμβαλλόμενες μεταβλητές. Η ανάγκη αποφυγής -κατά το δυνατόν- ανεπιθύμητης διακύμανσης και δημιουργίας συγκρίσιμων πειραματικών ομάδων που θα λάμβαναν μέρος στα πειράματα την ίδια χρονική στιγμή και για το ίδιο χρονικό διάστημα καθιστούσε αναπόφευκτη την επιστράτευση φοιτητών ή μαθητών. Οι πρώτοι προτιμήθηκαν καθώς -μεταξύ άλλων- θεωρήσαμε ότι κατά πάσα πιθανότητα θα ενδιαφέρονταν για τα εξεταζόμενα ζητήματα περισσότερο από τους δευτέρους⁹⁰. Η

⁹⁰ Σε όλες τις περιπτώσεις η συλλογή των δεδομένων έγινε μόνο από την ερευνήτρια, στους χώρους διδασκαλίας, αρκετά συχνά σε ώρα που είχε παραχωρηθεί από τον καθηγητή για τους σκοπούς της έρευνας. Σε κάποιες περιπτώσεις η συμπλήρωση των ερωτηματολογίων πραγματοποιήθηκε πριν την έναρξη του μαθήματος ή στη διάρκεια του διαλείμματος, πάντα, όμως, σε συνθήκες που επέτρεπαν την ομαλή διεξαγωγή της διαδικασίας συμπλήρωσης. Έγινε κάθε προσπάθεια ώστε κανένας φοιτητής να μη λάβει μέρος σε πάνω

διεξαγωγή πειραμάτων με δείγμα φοιτητών δέχεται συχνά κριτική, καθώς θεωρείται ότι οι φοιτητές διαφέρουν από τον γενικό πληθυσμό (π.χ. Sears, 1986)⁹¹.

Μία πιθανή συνέπεια της επιλογής μας να βασιστούμε στην προσέγγιση των περιγραφόμενων καταστάσεων από τη σκοπιά του τρίτου είναι η άμβλυνση των επιδράσεων των μεταβλητών μας. Εφόσον οι συμμετέχοντες δεν βιώνουν την κατάσταση οι ίδιοι, ενδέχεται να μην αντιδρούν όσο έντονα θα αντιδρούσαν εάν αυτό συνέβαινε. Στις έρευνες που διεξήγαγε ο Mikula (Mikula, 1986, 1993; Mikula, Petri & Tanzer, 1990; Mikula & Schlamberger, 1985) στις οποίες κάλεσε τους συμμετέχοντες είτε να περιγράψουν πραγματικές εμπειρίες αδικίας που βίωσαν οι ίδιοι ή παρακολούθησαν άλλους να βιώνουν είτε να αποκριθούν σε σενάρια τοποθετώντας τον εαυτό τους στη θέση του θύματος ή του παρατηρητή μίας αδικίας, διαπιστώθηκε ότι η οπτική του ατόμου, αυτή του θύματος ή του απλού παρατηρητή, έχει σημασία, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά στον τρόπο με τον οποίο αντιδρά κανείς στο άδικο γεγονός. Ειδικότερα, από τις αναλύσεις περιεχομένου στις οποίες προέβη φαίνεται να προκύπτουν δύο βασικοί τρόποι απόκρισης σε ένα άδικο γεγονός. Ο πρώτος τρόπος χαρακτηρίζεται κυρίως τα θύματα και συνίσταται σε ισχυρά συναισθήματα ενόχλησης, απογοήτευσης, κατάθλιψης ή/και απόγνωσης, έντονο αίσθημα αδικίας και μεγαλύτερο αριθμό σχολίων που αφορούν σε πράξεις. Ο δεύτερος τρόπος είναι χαρακτηριστικός των παρατηρητών και αποτελεί μία μάλλον αποστασιοποιημένη και ψύχραιμη απόκριση στα άδικα γεγονότα, με το μεγαλύτερο μέρος της γνωστικής δραστηριότητας να συνδέεται με αξιολογήσεις, εκτιμήσεις και στοχασμούς.

Παρά τη διαφορετική ένταση του βιώματος των θυμάτων μίας αδικίας και των παρατηρητών της, αρκετοί ερευνητές σημειώνουν ότι η διαφοροποίηση των πληροφοριών

από ένα πείραμα. Έτσι, όταν, για παράδειγμα, δευτεροετείς φοιτητές ενός τμήματος συμμετείχαν σε ένα πείραμα, την επόμενη ακαδημαϊκή χρονιά οι τριτοετείς φοιτητές του τμήματος αυτού αποκλείονταν από οποιαδήποτε διαδικασία συλλογής δεδομένων. Φυσικά, ενδέχεται κάποιοι φοιτητές να παρακολουθούσαν μαθήματα προηγούμενων εξαμήνων ή ακόμη και άλλων τμημάτων. Υπήρξαν ορισμένες –λίγες- περιπτώσεις στις οποίες φοιτητές ανέφεραν αυθόρμητα τη συμμετοχή τους σε προηγούμενη έρευνα και, έτσι, υπήρξε η δυνατότητα τα ερωτηματολόγια που είχαν συμπληρώσει να εξαιρεθούν από τις αναλύσεις.

⁹¹ Για παράδειγμα, σύμφωνα με τον Tyler (1989), ένας περιορισμός της ερευνητικής δραστηριότητας των Thibaut & Walker (1975) έγκειται στο γεγονός ότι, κατά κανόνα, χρησιμοποίησαν ως δείγμα φοιτητές κολεγίου, και, ενίοτε, της νομικής σχολής. Όπως ισχυρίστηκε ο Tyler (1989), καθώς οι φοιτητές τείνουν να είναι προσανατολισμένοι σε γνωστικά και λεκτικά έργα, ενδέχεται να εξέλαβαν τη δυνατότητα παρουσίας στοιχείων και επιχειρημάτων (αυτό που καλείται «έλεγχος της διαδικασίας» στα πλαίσια του εργαλειακού μοντέλου των Thibaut & Walker) ως μία μείζονος σημασίας παράμετρο της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης. Ας σημειωθεί, πάντως, ότι όταν ο Tyler (1989) έλεγξε την ενδεχόμενη επίδραση δημογραφικών μεταβλητών (φύλο, φυλή, εκπαιδευτικό επίπεδο, ηλικία, εισόδημα και αυτοτοποθέτηση σε κλίμακα πολιτικού φιλελευθερισμού-συντηρητισμού) στη σχέση μεταξύ ελέγχου και εκτιμήσεων περί Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, δεν διαπίστωσε καμία επίδραση.

που αφορούν στη Διανεμητική και τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη γενικά επηρεάζει τις εκτιμήσεις των τρίτων παρατηρητών κατά τον τρόπο με τον οποίο επηρεάζει τις εκτιμήσεις των ατόμων που επηρεάζονται άμεσα από μία κατάσταση (Cohn et al., 2000).

Ωστόσο, είναι πιθανό οι τρίτοι να μην αποδίδουν στη Διαδικαστική Δικαιοσύνη τη σημασία που της αποδίδουν τα άτομα που πράγματι εμπλέκονται σε μία διαφορά. Αν το μοντέλο της αξίας στην ομάδα ευσταθεί, η Διαδικαστική Δικαιοσύνη έχει σημασία γιατί προσφέρει στο άτομο πληροφορίες για τη θέση που κατέχει στην ομάδα. Οι άνθρωποι επιθυμούν να γνωρίζουν τη θέση που τους αναγνωρίζεται, όπως αυτή αντανακλάται π.χ. στη μεταχείριση που λαμβάνουν από τις αρχές (π.χ. Lind, 1994, αναφέρεται από τους Cohn et al., 2000). Εάν αυτό ισχύει, τότε οι τρίτοι θα πρέπει να δείχνουν λιγότερο ενδιαφέρον για τις διαδικασίες που τηρήθηκαν σε μία ορισμένη περίπτωση και περισσότερο ενδιαφέρον για τα αποτελέσματα που προέκυψαν⁹². Ωστόσο, στην πράξη φαίνεται ότι η Διαδικαστική Δικαιοσύνη έχει σημασία και για τους τρίτους-παρατηρητές, ακόμη κι αν όχι στο βαθμό που έχει σημασία για τους άμεσα εμπλεκόμενους σε μία διαφορά. Δεν αποτελεί μόνο μία ένδειξη status αλλά «ένα παγκόσμιο ιδανικό» (Cohn et al., 2000, σελ.575).

Οι van den Bos & Lind (2001) επιχείρησαν να εξετάσουν ακριβώς το βαθμό στον οποίο οι εκτιμήσεις περί Διαδικαστικής Δικαιοσύνης επηρεάζονται από το εάν κάποιος βιώνει ο ίδιος ή παρακολουθεί να βιώνει κάποιος άλλος δίκαιες ή άδικες διαδικασίες. Οι ίδιοι παρατήρησαν ότι το ερώτημα αυτό έχει μεγάλη σημασία αφού ένα μεγάλο μέρος της πληροφόρησης που έχει κανείς για το δίκαιο μίας συγκεκριμένης διαδικασίας ή μίας αρχής δεν συλλέγεται «από πρώτο χέρι» αλλά προέρχεται από αναφορές άλλων ή παρατήρηση της μεταχείρισης που λαμβάνουν άλλοι (Lind, Kray & Thompson, 1998). Εξάλλου, οι van den Bos & Lind (2001) επεσήμαναν ότι το μεγαλύτερο μέρος της ερευνητικής δραστηριότητας για τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη έχει επικεντρωθεί στη μελέτη του

⁹² Οι Lupfer et al. (2000) υπέθεσαν ότι οι άνθρωποι θα επικαλούνταν διαδικαστικά και αλληλεπιδραστικά κριτήρια σε μεγαλύτερο βαθμό όταν αξιολογούσαν το δίκαιο γεγονότων που βίωσαν προσωπικά παρά όταν αξιολογούσαν το δίκαιο βιωμάτων άλλων και ότι κατά την αξιολόγηση των εμπειριών άλλων θα έδιναν μεγαλύτερη βαρύτητα στη διανεμητική δικαιοσύνη επειδή τα στοιχεία που αφορούν στην τήρηση ή την παραβίασή της είναι πιο άμεσα διαθέσιμα στους παρατηρητές. Πράγματι, οι ερωτώμενοι έδιναν μεγαλύτερη έμφαση στα διαδικαστικά, σε σχέση με τα άλλα κριτήρια, όταν περιέγραφαν δίκαια αποτελέσματα που είχαν βιώσει προσωπικά και μικρότερη όταν περιέγραφαν άδικα αποτελέσματα που είχαν παρακολουθήσει να λαμβάνουν άλλοι. Όταν περιέγραφαν άδικα αποτελέσματα που αφορούσαν άλλους τόνιζαν κυρίως διανεμητικά κριτήρια, στα οποία έδιναν τη μικρότερη έμφαση όταν περιέγραφαν άδικα αποτελέσματα που είχαν λάβει οι ίδιοι. Αλληλεπιδραστικά κριτήρια (τα οποία οι ερευνητές διαχώρισαν από αυτά της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης όπου συνήθως συγκαταλέγονται, Tyler, 1994) αναφέρονταν πιο συχνά όταν οι ερωτώμενοι περιέγραφαν προσωπικές εμπειρίες αδικίας και λιγότερο όταν περιέγραφαν δίκαιες εμπειρίες άλλων. Φαίνεται, λοιπόν, εν προκειμένω, ότι οι άνθρωποι δίνουν διαφορετική έμφαση στα διάφορα κριτήρια ανάλογα με το είδος του γεγονότος που περιγράφουν (δίκαιο-άδικο) και ανάλογα με την οπτική τους (αυτή του θύματος ή του παρατηρητή του γεγονότος).

αντίκτυπου της προσωπικής εμπειρίας στις εκτιμήσεις περί δικαιοσύνης. Για παράδειγμα, οι ερευνητές μελετούν πώς αντιδρούν οι εργαζόμενοι σε διαδικασίες αναδιοργάνωσης που βιώνουν οι ίδιοι στα πλαίσια των οργανισμών για τους οποίους εργάζονται (π.χ. για μία ανασκόπηση, βλ. Lind & Tyler, 1988). Έτσι, δεν είναι ακόμη σαφές εάν το ενδιαφέρον για τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη σχετίζεται πρωτίστως με εγωκεντρικούς προβληματισμούς ή εάν οι εκτιμήσεις περί του δίκαιου μίας διαδικασίας καθορίζονται εξίσου από στοιχεία που αφορούν τη μεταχείριση άλλων.

Στις πρωτοποριακές μελέτες τους, οι Thibaut & Walker (1975) ενδιαφέρθηκαν για το ζήτημα αυτό και σε κάποια από τα πειράματά τους συμπεριέλαβαν όχι μόνο αποδέκτες των διαδικασιών αλλά και παρατηρητές τους. Διαπίστωσαν ότι οι συμμετέχοντες στις μελέτες τους ήταν πιο ευαίσθητοι σε «αποχρώσεις» (λεπτές διαφορές) των διαδικασιών από τους παρατηρητές, αλλά και οι παρατηρητές έδειξαν διαφορές στις εκτιμήσεις τους για το δίκαιο των διαδικασιών που δεν είχαν βιώσει [οι van den Bos & Lind (2001) παραπέμπουν στις έρευνες των LaTour, 1978; Walker, LaTour, Lind, & Thibaut, 1974; Walker, Lind & Thibaut, 1979].

Στη συνέχεια, το ερώτημα περί ύπαρξης διαφορών στις εκτιμήσεις άμεσα ενδιαφερόμενων και παρατηρητών μίας διαδικασίας εγκαταλείφθηκε προς χάριν άλλων και μόνο πρόσφατα απασχόλησε εκ νέου κάποιους ερευνητές. Όπως αναφέρουν οι van den Bos & Lind (2001), η Huo (1999) συμπέρανε ότι οι άνθρωποι αισθάνονται ότι όλοι δικαιούνται να λάβουν δίκαιες διαδικασίες, καθώς όταν ρώτησε σε ποιο βαθμό μέλη μίας εξωομάδας δικαιούνταν δίκαιη μεταχείριση, διαπίστωσε ότι οι εκτιμήσεις των συμμετεχόντων δεν επηρεάζονταν σημαντικά από το εάν οι αποδέκτες της διαδικασίας άνηκαν σε μία εξωομάδα της οποίας οι νόρμες και οι αξίες ήταν συμβατές ή σε μία εξωομάδα της οποίας οι νόρμες και οι αξίες αντιτίθεντο σε αυτές της ομάδας των συμμετεχόντων. Ομοίως, όπως σημειώνουν οι van den Bos & Lind (2001), ο Messick (1999; Cates & Messick, 1996; Messick & Sentis, 1979) συμπέρανε ότι ενώ οι αντιδράσεις απέναντι στα αποτελέσματα τείνουν να είναι εγωκεντρικά προσδιορισμένες, οι κανόνες και οι διαδικασίες αξιολογούνται αντικειμενικά. Εξάλλου, έρευνες για τις εκτιμήσεις περί δικαιοσύνης στις οποίες προβαίνουν οι «επιζώντες» σε καταστάσεις ομαδικών απολύσεων δείχνουν ότι οι εμπειρίες των άλλων μπορεί να έχουν ουσιαστική επίδραση στις αξιολογήσεις της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης (π.χ. Brockner & Greenberg, 1990; Brockner et al., 1994; Skarlicki, Ellard, & Kelln, 1998).

Εντούτοις, τα ευρήματα των Lind et al. (1998) υποδηλώνουν ότι ο σχηματισμός εκτιμήσεων περί δικαιοσύνης ενέχει μία εγωκεντρική μεροληψία. Οι συγκεκριμένοι ερευνητές αναφέρουν μία μελέτη του τρόπου με τον οποίο τα μέλη μίας ομάδας συνδυάζουν τις εμπειρίες τους με τις εμπειρίες που αναφέρουν ότι έχουν βιώσει άλλα μέλη της ομάδας προκειμένου να διαμορφώσουν κρίσεις περί δικαιοσύνης. Οι Lind et al. (1998)

κάλεσαν ομάδες τριών ατόμων να εργαστούν ξεχωριστά σε τρία διαδοχικά έργα κι έπειτα να συναντηθούν για να συζητήσουν και να αξιολογήσουν τον «επιβλέποντά» τους, που είχε παρουσιαστεί ως ένας ακόμη συμμετέχων στην έρευνα ενώ ήταν, στην πραγματικότητα, πειραματικός συνεργός. Κατά την εκτέλεση των τριών έργων, κάθε συμμετέχων είχε αλληλεπιδράσει με τον «επιβλέποντα» τρεις φορές μέσω e-mail και κάθε αλληλεπίδραση ήταν είτε δίκαιη είτε άδικη. Στην περίπτωση της δίκαιης αλληλεπίδρασης, ο συμμετέχων είχε τη δυνατότητα να εκφράσει τους προβληματισμούς του για τους διαθέσιμους πόρους και να παράσχει πληροφορίες σχετικές με την αξιολόγησή του από τον «επιβλέποντα». Στην περίπτωση της άδικης αλληλεπίδρασης αυτή η δυνατότητα δεν παρέχόταν.

Το πείραμα περιλάμβανε δύο πειραματικές συνθήκες. Ειδικότερα, είτε και οι τρεις συμμετέχοντες στερούνταν τη δυνατότητα έκφρασης σε έναν από τους τρεις γύρους (ενώ την είχαν στους άλλους δύο) είτε ένας από τους τρεις συμμετέχοντες στερούταν τη δυνατότητα έκφρασης και στους τρεις γύρους ενώ οι άλλοι δύο συμμετέχοντες την είχαν και στους τρεις γύρους. Και στις δύο συνθήκες η συνολική άδικη μεταχείριση ήταν η ίδια για την ομάδα των τριών ατόμων αλλά υπήρχε μεταξύ των συνθηκών μία διαφορά στην κατανομή της άδικης μεταχείρισης: στην πρώτη συνθήκη και οι τρεις συμμετέχοντες βίωσαν προσωπικά ήπια άδικη μεταχείριση ενώ στην δεύτερη συνθήκη ένας από τους συμμετέχοντες βίωσε πολύ έντονη άδικη μεταχείριση ενώ οι άλλοι δύο καθόλου. Οι Lind et al. (1998) προέβλεψαν και, πράγματι, διαπίστωσαν ότι οι αξιολογήσεις της ομάδας για το βαθμό στον οποίο ήταν δίκαιος ο «επιβλέπων» τους ήταν πολύ πιο αρνητικές στην πρώτη παρά στη δεύτερη συνθήκη. Η ήπια αδικία που βιώνει κάποιος προσωπικά φαίνεται ότι επηρεάζει τις εκτιμήσεις του περί δικαιοσύνης πιο καθοριστικά από ό,τι οι αναφορές άλλων για την έντονη αδικία που έχουν βιώσει εκείνοι.

Ωστόσο, όπως αναγνωρίζουν οι Lind et al. (1998), η παράβλεψη των άδικων εμπειριών που έχουν βιώσει άλλοι ενδέχεται να μην συνδέεται με εγωκεντρική μεροληψία αλλά με μία φυσιολογική γνωστική λειτουργία απόδοσης και παράβλεψης αναφορών τρίτων οι οποίες θα μπορούσαν να μην είναι ακριβείς. Με άλλα λόγια, εάν οι συμμετέχοντες που δεν βίωσαν άδικη μεταχείριση είχαν πληροφορηθεί την άδικη μεταχείριση που βίωσαν οι συνάδελφοί τους με πιο άμεσο τρόπο, είναι πιθανό να μην είχαν καμία επιφύλαξη να ενσωματώσουν τις εμπειρίες των άλλων στις εκτιμήσεις τους περί δικαιοσύνης.

Αυτό ακριβώς επιχείρησαν να εξακριβώσουν οι van den Bos & Lind (2001) διενεργώντας δύο πειράματα στα πλαίσια των οποίων πληροφορίες για τη δίκαιη ή άδικη μεταχείριση που λάμβανε κάποιος άλλος μεταφέρονταν άμεσα στον συμμετέχοντα, που στη συνέχεια καλούταν να προβεί σε εκτιμήσεις της δικαιοσύνης. Η μεταχείριση που λάμβανε ο άλλος ήταν δίκαιη ή άδικη (ακριβής ή ανακριβής διαδικασία αξιολόγησης στο πρώτο πείραμα και παροχή ή στέρηση της ευκαιρίας έκφρασης στο δεύτερο) και οι

σχετικές πληροφορίες ήταν σαφείς και άμεσες, καθώς παρέχονταν στον συμμετέχοντα από τον πειραματιστή. Εξάλλου, η μεταχείριση που λάμβανε ο ίδιος ο συμμετέχων ήταν δίκαιη, άδικη ή δεν καθοριζόταν μέχρι τη στιγμή που ο συμμετέχων καλούταν να προβεί στις εκτιμήσεις του.

Τα ευρήματα των van den Bos & Lind (2001) στηρίζουν την υπόθεση ότι οι άνθρωποι συνυπολογίζουν τις εμπειρίες και τη μεταχείριση που λαμβάνουν άλλοι κατά τη διαμόρφωση εκτιμήσεων περί του δίκαιου μίας διαδικασίας. Στη συνθήκη άδικης μεταχείρισης του άλλου και δίκαιης μεταχείρισης του ίδιου η διαδικασία κρινόταν τόσο άδικη όσο και στη συνθήκη δίκαιης μεταχείρισης του άλλου και άδικης μεταχείρισης του ίδιου. Τα ευρήματα αυτά έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον στα πλαίσια μίας μελέτης των μεροληψιών αυτο-εξυπηρέτησης στην πρόσληψη της δικαιοσύνης (Messick & Sentis, 1979). Όπως σχολιάζουν οι van den Bos & Lind (2001), μολονότι μπορεί ορισμένες φορές να είμαστε αδιάφοροι απέναντι στην αδικία που υφίστανται άλλοι σε πολλές περιστάσεις της πραγματικής ζωής, τα ευρήματα των πειραμάτων τους δείχνουν ότι αυτή η αδιαφορία δεν είναι καθολική και ανυπέρβλητη.

Λαμβάνοντας, λοιπόν, υπόψη τα ευρήματα των προαναφερθεισών ερευνών που επικεντρώθηκαν στη διερεύνηση της πιθανότητας διαφοροποιημένης πρόσληψης της Δικαιοσύνης ανάλογα με το ρόλο του συμμετέχοντα ως αποδέκτη ή ως παρατηρητή των τηρούμενων διαδικασιών και των παραγόμενων αποτελεσμάτων, μπορούμε να οδηγηθούμε στο συμπέρασμα ότι η απόπειρα προσέγγισης του ρόλου της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης στη διαχείριση κοινωνικών και πολιτικών κρίσεων μπορεί να στηριχθεί στην τοποθέτηση των συμμετεχόντων στη θέση των παρατηρητών, των τρίτων που καλούνται να εκφράσουν τις απόψεις τους για «γεγονότα» που πληροφορούνται μέσω «άρθρων», με τα οποία πραγματοποιείται η εγχειρηματοποίηση των ανεξάρτητων μεταβλητών.

Ασφαλώς, η γνωστική επεξεργασία των παρεχόμενων πληροφοριών και οι συναισθηματικές αποκρίσεις στα περιγραφόμενα γεγονότα δεν καθορίζονται αποκλειστικά από τις εγχειρηματοποιούμενες μεταβλητές μας. Άλλες παράμετροι που προϋπάρχουν της πειραματικής περίστασης, όπως είναι οι διομαδικές σχέσεις, οι ιδεολογικές τοποθετήσεις και τα ερμηνευτικά σχήματα των συμμετεχόντων υπεισέρχονται στον τρόπο με τον οποίο οι συμμετέχοντες αναπαριστούν και νοηματοδοτούν τα περιγραφόμενα γεγονότα και αντιδρούν σε αυτά. Το γεγονός ότι της έναρξης της πειραματικής διαδικασίας προϋπάρχουν στάσεις, ιδεολογικές τοποθετήσεις, κοινωνικές νόρμες, κατηγοριακές υπαγωγές και κοινωνικές ταυτίσεις, δεν αποτελεί για εμάς πρόβλημα που πρέπει να εξαλειφθεί (δεν θα ήταν εφικτό, άλλωστε) αλλά, αντιθέτως, παράγοντα που χρειάζεται να ληφθεί υπόψη και να αξιοποιηθεί τόσο κατά το σχεδιασμό των πειραματικών μελετών, όσο και κατά την ερμηνεία των πειραματικών ευρημάτων και τη συναγωγή συμπερασμάτων.

Στο επίπεδο των εξαρτημένων μεταβλητών, στόχος μας ήταν, εξάλλου, να μην περιοριστούμε στα προφανή ή σε όσα είθισται να μετρούνται στις περισσότερες έρευνες του πεδίου της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης. Η διαδικασία διεξαγωγής ενός πειράματος υπακούει σε διάφορους περιορισμούς (π.χ. πιθανή κόπωση των συμμετεχόντων) και, ως εκ τούτου, η εισαγωγή λίγων εξαρτημένων μεταβλητών είναι κατανοητή. Ωστόσο, οι μετρήσεις σε αρκετά πειράματα είναι ιδιαίτερα περιορισμένες και ελλιπείς ενώ σε άλλες περιπτώσεις φαίνεται να μην διαθέτουν εννοιολογική εγκυρότητα⁹³. Το εξαιρετικά περιορισμένο εύρος των μετρήσεων αποτελεί κοινό τόπο για πολλά πειράματα. Συχνά οι συμμετέχοντες καλούνται απλώς να εκτιμήσουν πόσο δίκαιη είναι η διαδικασία και πόσο ικανοποιημένοι είναι από αυτήν (π.χ. van den Bos et al. 1997; van den Bos & Lind, 2001). Μία τέτοια μεθοδολογική επιλογή δεν επιτρέπει στους ερευνητές να εξετάσουν τη σύνδεση της τήρησης ή της παραβίασης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης με την ενεργοποίηση προθέσεων για δράση ή την αποδοχή απόψεων που έχουν μεγάλη σημασία στο κοινωνικο-πολιτικό επίπεδο. Αυτό ακριβώς επιχειρήσαμε να κάνουμε σε όλα τα πειράματά μας. Σε όλες τις περιπτώσεις, στόχος μας ήταν οι μετρήσεις μας να αφορούν όχι μόνο στις

⁹³ Για παράδειγμα, οι van den Bos & Miedema (2000), διεξήγαγαν τρία πειράματα για να ελέγξουν την υπόθεση ότι η ενεργοποίηση σκέψεων θανάτου, ξυπνώντας την πιο θεμελιώδη μορφή αβεβαιότητας, οδηγεί σε μεγαλύτερη επίδραση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης από ό,τι η απουσία τέτοιων σκέψεων. Στο πρώτο τους πείραμα μέτρησαν μόνο τα θετικά συναισθήματα των συμμετεχόντων καλώντας τους να υποδείξουν -χρησιμοποιώντας μία επταβάθμια κλίμακα- πόσο χαρούμενοι, ευχαριστημένοι και ικανοποιημένοι ένιωθαν με τον τρόπο με τον οποίο τους είχαν αντιμετωπίσει οι πειραματιστές. Στο δεύτερο πείραμά τους μέτρησαν τα αρνητικά συναισθήματα καλώντας τους συμμετέχοντες να υποδείξουν -χρησιμοποιώντας μία επταβάθμια κλίμακα- πόσο θυμωμένοι, εχθρικοί, εξοργισμένοι και απογοητευμένοι ένιωθαν για τον τρόπο με τον οποίο τους είχαν αντιμετωπίσει οι πειραματιστές. Επίσης, ακολουθώντας το σχεσιακό μοντέλο της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης (Tyler & Lind, 1992; Lind & Tyler, 1988), οι van den Bos & Miedema (2000) μέτρησαν τις «σχεσιακές κρίσεις» (“relational judgments”, σελ.361) των συμμετεχόντων, καλώντας τους να υποδείξουν σε ποιο βαθμό ο πειραματιστής τους σεβόταν, τους εμπιστευόταν, ήταν υπερήφανος για αυτούς και τους θεωρούσε μέλη της ομάδας. Διαπιστώνοντας μεγαλύτερη επίδραση της δίκαιης διαδικασίας στη συνθήκη ενεργοποίησης σκέψεων θανάτου, οι πειραματιστές συμπέραναν ότι τα δεδομένα για τις σχεσιακές κρίσεις δείχνουν ότι «υπάρχουν μερικές συνθήκες υπό τις οποίες οι αντιδράσεις των ανθρώπων προς τις αρχές επηρεάζονται έντονα από το δίκαιο των διαδικασιών που υιοθετούν οι αρχές και ότι υπάρχουν συνθήκες υπό τις οποίες η συμπεριφορά των αρχών έχει μικρότερο αντίκτυπο» (σελ.362). Εξάλλου, πρόσθεσαν ότι τα ευρήματά τους θα μπορούσαν να προκαλέσουν «περαιτέρω έρευνα για τη συστηματική μελέτη των αντιδράσεων των ατόμων προς τις αρχές ως συνάρτησης της προσλαμβανόμενης Διαδικαστικής Δικαιοσύνης και να συμβάλουν στην κατανόηση των λόγων για τους οποίους οι άνθρωποι μπορεί να είναι πρόθυμοι να υποκύψουν στις αρχές και να εκδηλώσουν συνεργατική συμπεριφορά στις κοινωνικές σχέσεις» (σελ.362). Όμως, όπως είναι σαφές από τα προαναφερθέντα, οι van den Bos & Miedema (2000) μέτρησαν απλώς τις εκτιμήσεις των συμμετεχόντων για το πώς τους έβλεπαν οι πειραματιστές και όχι τις προθέσεις των συμμετεχόντων για εκδήλωση κάποιου είδους συμπεριφοράς απέναντί τους.

εκτιμήσεις ή τα συναισθήματα των συμμετεχόντων για την τηρούμενη διαδικασία αλλά και στις τοποθετήσεις τους σε ζητήματα ευρύτερου κοινωνικο-πολιτικού ενδιαφέροντος ή, σε κάποιες περιπτώσεις και στις προθέσεις τους για ανάληψη κάποιας μορφής δράσης. Ευκαταία θα ήταν, ασφαλώς, η μελέτη όχι μόνο συμπεριφορικών προθέσεων αλλά και της ίδιας της συμπεριφοράς, κάτι τέτοιο, όμως, ενέχει δυσχέρειες που μας ξεπερνούν.

Πράγματι, η έρευνα για την κοινωνική αδικία έχει επικεντρωθεί στη μελέτη των μη συμπεριφορικών αποκρίσεων (των συναισθημάτων και των εκτιμήσεων) και όχι της συμπεριφοράς (π.χ. Wright et al., 1990). Είναι προφανές ότι η σταθερότητα ενός κοινωνικού συστήματος ανισότητας εξαρτάται πρωτίστως από τις ενέργειες των μελών των μη προνομιούχων ομάδων και λιγότερο από το μη εκδηλούμενο συναισθηματικό τους βίωμα (Wright, 2001). Ως αίτια για αυτή την ανεπαρκή μελέτη της συμπεριφοράς μπορεί να αναφερθούν όχι μόνο η δυσκολία της πρόκλησης και της μέτρησης πραγματικών συμπεριφορών σε πειραματικές συνθήκες, αλλά και η ανάγκη ύπαρξης ενός σαφούς εννοιολογικού πλαισίου κατηγοριοποίησης και οργάνωσης των πιθανών ενεργειών των θυμάτων ή των παρατηρητών μίας αδικίας, που θα αποτελεί τη βάση κάθε απόπειρας διερεύνησης της συμπεριφοράς τους (Wright, 2001). Το εννοιολογικό αυτό πλαίσιο είναι αναγκαίο καθώς μεταξύ των δύο άκρων, της απραξίας και της βίαιης συλλογικής διαμαρτυρίας, είναι δυνατό να καταγραφούν πολυάριθμες άλλες πιθανές ενέργειες, προσανατολισμένες στη βελτίωση των προσωπικών συνθηκών ή της θέσης ολόκληρης της ομάδας υπαγωγής, συμμορφούμενες προς τις νόρμες του υπάρχοντος κοινωνικού συστήματος ή ερχόμενες σε αντίθεση με αυτές (Wright, 2001).

Ακόμη και οι ερευνητές που δηλώνουν ότι προτίθενται να μελετήσουν τη συμπεριφορά συχνά περιορίζονται στη μέτρηση της πρόθεσης δράσης. Αυτό συμβαίνει, για παράδειγμα, με τους Wright & Taylor (1998), που παρά την έμφαση που έδωσαν στη σπουδαιότητα της μέτρησης της πραγματικής συμπεριφοράς, περιορίστηκαν να καλέσουν τους συμμετέχοντες να υποδείξουν σε ποια μεταξύ πέντε πιθανών ενεργειών σκόπευαν να προβούν. Μολονότι η πρόθεση εκδήλωσης μίας συμπεριφοράς θεωρείται ο καλύτερος προβλεπτικός παράγοντας της συμπεριφοράς (Fishbein & Ajzen, 1975), είναι γνωστό ότι η συμπεριφορική πρόθεση δεν μεταφράζεται αναγκαστικά σε πράξη. Έχουμε επίγνωση του γεγονότος αυτού όταν, λοιπόν, κι εμείς με τη σειρά μας καλούμε τους συμμετέχοντες να τοποθετηθούν σε δηλώσεις που αναφέρονται σε ενέργειες στις οποίες προτίθενται να προβούν.

Εξάλλου, γνωρίζουμε ότι σε κάθε απάντηση υπεισέρχονται, πέρα από τις επιδράσεις των ανεξάρτητων μεταβλητών, τα κίνητρα αυτοπαρουσίασης των συμμετεχόντων μας, δηλαδή η προσπάθειά τους να δημιουργήσουν ορισμένες εντυπώσεις στα μάτια των άλλων. Τα κίνητρα αυτοπαρουσίασης έχει βρεθεί ότι επηρεάζουν πολλές συμπεριφορές, όπως την εκδήλωση των στάσεων, την επιθετικότητα, τον αλτρουισμό και τη συμμόρφωση (για μία

ανασκόπηση, Leary & Kowalski, 1990)⁹⁴. Θεωρούμε ότι η αλληλεπίδραση των κινήτρων αυτοπαρουσίασης και των ανεξάρτητων μεταβλητών μας είναι υπεύθυνη για τα ενδιαφέροντα -κατά τη γνώμη μας- ευρήματα του πειράματός μας που αποσκοπούσε στην ανάδειξη του ρόλου της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, της κατηγοριακής υπαγωγής και του επαγγελματικού-κοινωνικού status των θυμάτων κατά τη διαμόρφωση εκτιμήσεων για μία περίπτωση μαζικών απολύσεων.

⁹⁴ Σε κάποιες περιπτώσεις η επενέργεια αυτών των κινήτρων έχει σημαντικές κοινωνικές προεκτάσεις. Οι Olson & Hafer (2001), π.χ., ισχυρίζονται ότι στην ανοχή της αποστέρησης σημαντικό ρόλο διαδραματίζει και η διάθεση των αδικούμενων ατόμων να αποφύγουν αρνητικούς χαρακτηρισμούς, η οποία τα αποτρέπει από το να εκφράσουν τη δυσαρέσκειά τους. Η προσπάθεια δημιουργίας μίας εικόνας του εαυτού ως συμπαθούς και ικανού δεν επιτρέπει στα άτομα να εκδηλώσουν ανοιχτά τα αρνητικά συναισθήματα που ενδεχομένως τους γεννά μία κατάσταση αδικίας και προσωπικής αποστέρησης.

Κεφάλαιο 4: Αλληλεπίδραση διαδικασιών και αποτελεσμάτων.

Μία δίκαιη και μία δικαιότερη διαδικασία

Πείραμα 1

Θέσεις για την Ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση: ο Ρόλος της Διαδικασίας Λήψης Απόφασης, του Αναμενόμενου Αποτελέσματός της και της Ισχύος της Εθνικής Ταύτισης των Συμμετεχόντων

Όπως έχει –ελπίζουμε– καταστεί εναργές από τα όσα αναφέρθηκαν σε προηγούμενη ενότητα της παρούσας εργασίας, με θέμα τις προσπάθειες σύνδεσης των θεωρητικών μοντέλων της Διαδικαστικής και της Διανεμητικής Δικαιοσύνης, ένα από τα σημαντικότερα ερωτήματα για τους ερευνητές του πεδίου της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης αφορά στη βαρύτητα που αποδίδουν οι άνθρωποι στις διαδικασίες κατά την αξιολόγηση αποφάσεων, ενεργειών, πολιτικών αρχών, θεσμών κλπ. Μία μακρά ακολουθία συναφειακών μελετών επικεντρώνεται στη διερεύνηση της σπουδαιότητας των συνιστωσών της Διαδικαστικής και της Διανεμητικής Δικαιοσύνης κατά την αξιολόγηση και στην επισήμανση των μεταβλητών που είναι δυνατό να καθορίσουν ποια μορφή δικαιοσύνης θα αποτελέσει ισχυρότερη βάση για τις αξιολογήσεις αυτές.

Μία δεύτερη κατηγορία μελετών έχει πειραματικό χαρακτήρα και ως στόχο τη διερεύνηση της επίδρασης και της πιθανής αλληλεπίδρασης των υιοθετούμενων διαδικασιών και των παραγόμενων αποτελεσμάτων στις εκτιμήσεις περί δικαιοσύνης καθώς και σε άλλες διαστάσεις αξιολόγησης αποφάσεων και ενεργειών. Αυτή η κατηγορία μελετών εγκαινιάστηκε περισσότερο από τρεις δεκαετίες πριν, ωστόσο εξακολουθεί να διευρύνεται.

Η αρχική ερευνητική δραστηριότητα αποσκοπούσε πρωτίστως στη διάκριση του ενδιαφέροντος για τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη από εκείνο για τη Διανεμητική (van den Bos et al., 1997), στην ανάδειξη, δηλαδή, της σημασίας των διαδικασιών κατά τη διαμόρφωση εκτιμήσεων για μία απόφαση ή το φορέα της. Στα πρώτα πειράματα (LaTour, 1978; Tyler & Caine, 1981: Μελέτες 1 και 3; Walker et al., 1974) παρατηρήθηκαν κύριες επιδράσεις τόσο της διαδικασίας όσο και του αποτελέσματος αλλά δεν διαπιστώθηκαν αλληλεπιδράσεις των δύο μεταβλητών. Σχολιάζοντας την απουσία αλληλεπιδράσεων, μετά από ανασκόπηση πειραματικών ερευνών, οι Lind & Tyler (1988) εξέφρασαν την εκτίμηση ότι η πρόσληψη της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης ενδεχομένως παραμένει σχετικά ανεπηρέαστη από τη Διανεμητική Δικαιοσύνη και αντιστρόφως.

Ο ίδιος ο Lind (Lind & Lissak, 1985) είχε νωρίτερα αποδώσει την απουσία σημαντικών αλληλεπιδράσεων στα αρχικά πειράματα των Walker et al. (1974), LaTour

(1978), και Tyler & Caine (1981, Μελέτες 1 και 3) στην εγχειρηματοποίηση των μεταβλητών που είχε επιλεχθεί, στο γεγονός, δηλαδή, ότι στα εν λόγω πειράματα οι επιδράσεις της θετικότητας του αποτελέσματος μελετούνταν στα πλαίσια δύο σχετικά επιθυμητών διαδικασιών, κι όχι στα πλαίσια μίας επιθυμητής και μίας ανεπιθύμητης διαδικασίας. Οι Lind & Lissak (1985) διαπίστωσαν ότι μία ανεπιθύμητη διαδικασία συνεπιφέρει αύξηση της επίδρασης της θετικότητας του αποτελέσματος στις διαμορφούμενες εκτιμήσεις, σε σχέση με μία επιθυμητή διαδικασία. Επομένως, η αρχική εγχειρηματοποίηση των μεταβλητών ενδεχομένως δεν ήταν αρκετά ισχυρή και κατάλληλη για να προκαλέσει στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση αποτελέσματος και διαδικασίας.

Υπέρ του συμπεράσματος αυτού συνηγορεί η διαπίστωση αλληλεπιδράσεων των εφαρμοζόμενων διαδικασιών και των παραγόμενων αποτελεσμάτων σε μεταγενέστερες έρευνες. Μετά από μία ανασκόπηση 45 μελετών, οι Brockner & Wiesenfeld (1996) επεσήμαναν ότι σε πρόσφατες έρευνες έχουν παρατηρηθεί σημαντικές αλληλεπιδράσεις διαδικασίας και αποτελέσματος (π.χ. Brockner, 1990, 1994; Brockner et al., 1994; Brockner, Wiesenfeld, & Martin, 1995; Cropanzano & Folger, 1989; Folger & Martin, 1986; Folger, Rosenfield & Robinson, 1983; Greenberg, 1993; Lind & Lissak, 1985). Ειδικότερα, διαπιστώνεται ότι όταν απουσιάζει η Διανεμητική Δικαιοσύνη, τα επίπεδα Διαδικαστικής Δικαιοσύνης ασκούν ισχυρότερη επίδραση στις αντιδράσεις των συμμετεχόντων, ενώ όταν παραβιάζεται η Διαδικαστική Δικαιοσύνη, τα επίπεδα της Διανεμητικής Δικαιοσύνης επηρεάζουν εντονότερα τις αντιδράσεις τους. Όταν τα επίπεδα τόσο της Διανεμητικής όσο και της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης είναι χαμηλά, τα άτομα εκφράζουν ιδιαίτερα αρνητικές αντιδράσεις (Brockner & Wiesenfeld, 1996)⁹⁵.

Σε ένα συχνά αναφερόμενο άρθρο (van den Bos, Vermunt & Wilke, 1997), παρατίθενται τα αποτελέσματα δύο πειραμάτων που διεξήχθησαν στο εργαστήριο και που εξέτασαν την αλληλεπίδραση διαδικασιών και αποτελεσμάτων κατά τη διαμόρφωση εκτιμήσεων. Στο πρώτο εξ αυτών χρησιμοποιήθηκαν υποθετικά σενάρια ενώ στο δεύτερο οι συμμετέχοντες λάμβαναν, πράγματι, θετικά ή αρνητικά αποτελέσματα μετά την εφαρμογή δίκαιων ή άδικων διαδικασιών από τον πειραματιστή. Σε συμφωνία με τις υποθέσεις τους, οι ερευνητές διαπίστωσαν ότι η θετικότητα του αποτελέσματος επηρέαζε ισχυρότερα τις εκτιμήσεις περί δικαιοσύνης όταν η διαδικασία ήταν ανεπιθύμητη, παρά όταν ήταν επιθυμητή, και ότι η επιθυμητότητα της διαδικασίας επηρέαζε εντονότερα τις εκτιμήσεις περί δικαιοσύνης όταν το αποτέλεσμα ήταν αρνητικό, παρά όταν ήταν θετικό. Οι ίδιοι

⁹⁵ Οι μελέτες διαφέρουν όχι μόνο ως προς την εγχειρηματοποίηση των ανεξάρτητων μεταβλητών και τις εξαρτημένες μετρήσεις αλλά, τελικά, και ως προς τις ανεξάρτητες μεταβλητές. Για παράδειγμα, σε κάποιες ανεξάρτητη μεταβλητή αποτελεί η επιθυμητότητα του αποτελέσματος και σε ορισμένες άλλες ο βαθμός στον οποίο το αποτέλεσμα είναι δίκαιο ή άδικο.

ανέτρεξαν σε μία γνωστική ερμηνεία για αυτά τους τα ευρήματα, ισχυριζόμενοι ότι, επειδή μία ανεπιθύμητη διαδικασία ή ένα δυσμενές αποτέλεσμα στοιχειοθετεί ένα αρνητικό ή απροσδόκητο γεγονός, είναι πιο πιθανό να πυροδοτήσει γνωστική επεξεργασία από ό,τι μία επιθυμητή διαδικασία ή ένα ευνοϊκό αποτέλεσμα, και, έτσι, να οδηγήσει τα άτομα να δώσουν μεγαλύτερη προσοχή στις υπόλοιπες πληροφορίες που παρέχονται⁹⁶.

Το πρώτο από τα πειράματα που διενεργήσαμε εγγράφεται, λοιπόν, σε μία ερευνητική παράδοση μελέτης της πιθανής αλληλεπίδρασης των εφαρμοζόμενων διαδικασιών και των παραγόμενων αποτελεσμάτων ως προς τις εκτιμήσεις που διαμορφώνονται για το δίκαιο μίας απόφασης και τη δηλούμενη ικανοποίηση των ενδιαφερόμενων. Ωστόσο, το πείραμά μας επανέρχεται στην εγχειρηματοποίηση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης που συναντάμε στα αρχικά πειράματα του πεδίου αυτού, με την έννοια ότι επιλέγουμε να χρησιμοποιήσουμε δύο διαδικασίες καμία από τις οποίες δεν μπορεί να θεωρηθεί άδικη. Θεωρούμε ότι προκειμένου να μελετήσουμε το ρόλο της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης σε ζητήματα πολιτικής φύσης (π.χ. λήψη αποφάσεων στα πλαίσια της Ε.Ε., επίλυση διπλωματικών κρίσεων), όπως έχουμε την πρόθεση να κάνουμε με το πρώτο αυτό πείραμα, με τρόπο που να περιορίζει όσο το δυνατόν λιγότερο την εξωτερική εγκυρότητα της έρευνάς μας, είναι αναγκαίο να επικεντρωθούμε σε διαδικασίες που είναι δυνατό/πιθανό να εφαρμοστούν στα πλαίσια του πολιτικού μας συστήματος και να μην εστιάσουμε το ενδιαφέρον μας σε διαδικασίες που δεν θα χρησιμοποιούνταν, λόγω του καταφανώς αντίθετου στις δημοκρατικές αρχές χαρακτήρα τους.

Στα πρώτα πειράματα είχε, επίσης, γίνει χρήση διαδικασιών που δεν ήταν κατάφωρα άδικες. Για παράδειγμα, στο δεύτερο πείραμα των Tyler & Caine (1981), όπου οι εξαρτημένες μετρήσεις αφορούσαν την αξιολόγηση ενός πολιτικού ηγέτη, οι ερευνητές περιέγραφαν δύο διαφορετικές διαδικασίες λήψης μίας πολιτικής απόφασης από έναν δημοτικό σύμβουλο. Στη μία περίπτωση ο σύμβουλος αποφάσιζε εάν θα υπερψηφίσει ή θα καταψηφίσει μία πρόταση μετά από ανοιχτή συζήτηση, στην οποία καλούσε τους πολίτες να εκφράσουν τις απόψεις τους για το θέμα, και αφού λάμβανε υπόψη του τις πληροφορίες και τις απόψεις που είχαν εκφραστεί. Στην άλλη περίπτωση, ο σύμβουλος λάμβανε την απόφασή του βασιζόμενος στα προσωπικά του αισθήματα. Αυτού του είδους η εγχειρηματοποίηση της

⁹⁶ Αναφορά στα πειράματα των van den Bos, Vermunt & Wilke (1997) πραγματοποιήθηκε και σε άλλο σημείο της παρούσας εργασίας. Θυμίζουμε ότι στα εν λόγω πειράματα οι ερευνητές χειρίστηκαν και τη σειρά παρουσίασης των πληροφοριών για το αποτέλεσμα και τη διαδικασία, σε μία απόπειρα ελέγχου των προβλέψεων του μοντέλου των Ευρετικών της Δικαιοσύνης, και διαπίστωσαν ότι οι εκτιμήσεις περί Δικαιοσύνης επηρεάζονταν περισσότερο από την επιθυμητότητα των διαδικασιών όταν οι διαδικασίες παρουσιάζονταν στην αρχή παρά όταν παρουσιάζονταν μετά το αποτέλεσμα, και ότι οι εκτιμήσεις περί Δικαιοσύνης επηρεάζονταν περισσότερο από τη θετικότητα του αποτελέσματος όταν το αποτέλεσμα παρουσιαζόταν στην αρχή παρά όταν παρουσιαζόταν μετά τις διαδικασίες.

Διαδικαστικής Δικαιοσύνης εγκαταλείφθηκε στα κατοπινά πειράματα, όπου, προκειμένου να εξετάσουν την αλληλεπίδραση διαδικασιών και αποτελεσμάτων, οι ερευνητές εγχειρηματοποιούσαν τη μεταβλητή της διαδικασίας με τρόπο που δεν άφηνε περιθώρια αμφισβήτησης ως προς το δίκαιο ή τον άδικο χαρακτήρα της⁹⁷.

Αναμφισβήτητα, η εγχειρηματοποίηση της μεταβλητής της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης με τη βοήθεια μίας δίκαιης και μίας άδικης διαδικασίας εγγυάται μεγαλύτερη εννοιολογική εγκυρότητα, αφού «ενσαρκώνει» πιστότερα την αφηρημένη θεωρητική έννοια και επιτρέπει τον έλεγχο της υπόθεσης που αφορά στην επίδραση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης στις διαμορφούμενες κρίσεις για μία απόφαση ή ενέργεια. Εντούτοις, σε περιπτώσεις όπως είναι η μελέτη του ρόλου της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης στις αξιολογήσεις πολιτικών αποφάσεων και της πιθανής αλληλεπίδρασης των διαδικασιών με τα αποτελέσματα που οι αποφάσεις συνεπάγονται, τα βασικό ζητούμενο της εξωτερικής εγκυρότητας επιτάσσει τα επίπεδα Διαδικαστικής Δικαιοσύνης που επιλέγονται να μην είναι ακραία.

Ένα ακόμη σημείο στο οποίο το παρόν πείραμα διαφοροποιείται από άλλα αυτής της ερευνητικής γραμμής είναι το γεγονός ότι η μελέτη της αλληλεπίδρασης των τηρούμενων διαδικασιών και των παραγόμενων αποτελεσμάτων επιχειρείται σε ένα πλαίσιο όπου οι συμμετέχοντες αναλαμβάνουν το ρόλο του «παρατηρητή», εκείνου που λαμβάνει γνώση των διαδικασιών και των αποτελεσμάτων, που όμως δεν τον αφορούν άμεσα και προσωπικά, μολονότι σίγουρα τον εμπλέκουν. Ειδικότερα, ενώ όλη σχεδόν η ερευνητική δραστηριότητα που καταδεικνύει την αλληλεπίδραση Διανεμητικής και Διαδικαστικής Δικαιοσύνης βασίζεται σε υποκείμενα που υφίστανται (ή καλούνται να φανταστούν ότι υφίστανται) προσωπικά τις διαδικασίες και λαμβάνουν (ή καλούνται να φανταστούν ότι λαμβάνουν) τα ίδια τα προκύπτοντα αποτελέσματα (Brockner & Wiesenfeld, 1996), στο παρόν πείραμα οι συμμετέχοντες καλούνται να αξιολογήσουν αποφάσεις που τους επηρεάζουν έμμεσα, εφόσον αφορούν ένα κράτος του οποίου δεν είναι πολίτες και μία Ένωση κρατών (Ευρωπαϊκή Ένωση) της οποίας μέλος είναι η χώρα τους. Υπεισέρονται, λοιπόν, ζητήματα

⁹⁷ Παραδείγματος χάριν, στην έρευνα των van den Bos, Vermunt & Wilke (1997) που προαναφέρθηκε, οι συμμετέχοντες καλούνται αρχικά να φανταστούν ότι αναζητούν εργασία και ότι κάνουν αίτηση για μία κενή θέση στην εταιρία MicroMac Inc. Η MicroMac Inc τους καλεί να λάβουν μέρος σε μία τυποποιημένη διαδικασία επιλογής που περιλαμβάνει εννέα μέρη: ένα τεστ νοημοσύνης, ένα ερωτηματολόγιο προσωπικότητας, ένα τεστ που αξιολογεί τη μαθηματική ικανότητα, ένα τεστ που αξιολογεί το βαθμό κατανόησης τεχνικών πληροφοριών, ένα τεστ που μετρά τις υπολογιστικές δεξιότητες, ένα τεστ που εκτιμά τις γλωσσικές ικανότητες, ένα ερωτηματολόγιο δημογραφικών στοιχείων, ένα τεστ που εκτιμά το βαθμό κινητοποίησης με στόχο την επίτευξη και μία συνέντευξη με έναν υπεύθυνο του τμήματος ανθρωπίνου δυναμικού της MicroMac Inc. Οι συμμετέχοντες φαντάζονται ότι συμμετέχουν στη διαδικασία και ότι μία εβδομάδα μετά πληροφορούνται ότι βαθμολογήθηκαν και ελήφθησαν υπόψη και τα 9 μέρη της διαδικασίας επιλογής ή ότι βαθμολογήθηκε και ελήφθη υπόψη 1 από τα 9 μέρη της διαδικασίας επιλογής.

που άπτονται του διομαδικού επιπέδου ανάλυσης και η επικέντρωση δεν γίνεται στο διατομικό επίπεδο, όπως σε πολλές άλλες έρευνες του πεδίου, όπου, για παράδειγμα, οι ερευνητές χειρίζονται τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη και την πληροφόρηση για τα αποτελέσματα που λαμβάνει ο συμμετέχων και αυτά που υποτίθεται ότι λαμβάνει κάποιο άλλο άτομο (π.χ. Collie et al., 2002; van den Bos et al., 1997).

Μία ακόμη διαφοροποίηση της μελέτης αυτής από άλλες έγκειται στον τρόπο εγχειρηματοποίησης της μεταβλητής του αποτελέσματος που επιλέξαμε. Σε ορισμένες από τις προγενέστερες έρευνες ανεξάρτητη μεταβλητή αποτέλεσε ο βαθμός στον οποίο το αποτέλεσμα ήταν δίκαιο ή άδικο ενώ σε κάποιες άλλες η επιθυμητότητα του παραγόμενου αποτελέσματος. Παραδείγματος χάριν, στην 3^η τους μελέτη οι Tyler & Caine (1981) επέλεξαν τη μεταβλητή της επιθυμητότητας αφού στις δύο προηγούμενες είχαν διαπιστώσει ότι η επιθυμητότητα του αποτελέσματος επηρέαζε τις αξιολογήσεις για τον ηγέτη περισσότερο από το δίκαιο του αποτελέσματος. Εν προκειμένω, επιλέξαμε να χειριστούμε το είδος του αναμενόμενου αποτελέσματος μίας διαδικασίας λήψης μίας πολιτικής απόφασης και –εμμέσως– την επιθυμητότά του⁹⁸. Η επιλογή μας αυτή δεν στηρίζεται στην ελπίδα μας να εντοπίσουμε αλληλεπίδραση, αλλά στο ανέφικτο της εγχειρηματοποίησης της μεταβλητής της Διανεμητικής Δικαιοσύνης, ιδίως στο διακρατικό επίπεδο.

Ειδικότερα, στο παρόν πείραμα, που διεξήχθη το Νοέμβριο του 2004, λίγο περισσότερο από ένα μήνα πριν από τη Σύνοδο Κορυφής των 25 από την οποία δόθηκε στην Τουρκία ημερομηνία έναρξης των ενταξιακών της διαπραγματεύσεων με την Ε.Ε., χειριστήκαμε τη διαδικασία λήψης της απόφασης για την Ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας (λήψη της

⁹⁸ Αυτός ο τρόπος εγχειρηματοποίησης της μεταβλητής του αποτελέσματος ομολογουμένως περιπλέκει την ανάλυση των δεδομένων και την ερμηνεία των αποτελεσμάτων και απαντάται σπάνια, είναι, όμως, κατάλληλος για τη μελέτη των παραγόντων που υπεισέρχονται στη διαμόρφωση των εκτιμήσεων των πολιτών για τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων από τις αρχές. Για παράδειγμα, η Gangl (2003) δημιούργησε «άρθρα» σχετικά με μία συνεδρίαση του Αμερικανικού Κογκρέσου στα οποία διαφοροποίησε τις παρεχόμενες πληροφορίες για τη διαδικασία αλλά και για το αποτέλεσμα στο οποίο κατέληγε η συνεδρίαση, δηλαδή για την απόφαση του Κογκρέσου (π.χ. υπερψήφιση ή καταψήφιση ενός νομοσχεδίου για περιορισμό των εκτρώσεων κατά το δεύτερο τρίμηνο της εγκυμοσύνης). Προκειμένου να αποσαφηνιστεί η επιθυμητότητα του ενός ή του άλλου αποτελέσματος για κάθε συμμετέχοντα, λαμβάνονταν υπόψη οι απαντήσεις που ο καθένας είχε δώσει νωρίτερα σε ένα ερωτηματολόγιο στάσεων απέναντι σε διάφορα ζητήματα. Η ερευνήτρια απέφυγε να βασίσει τη διάκριση των συμμετεχόντων (σε αυτούς που λάμβαναν επιθυμητό και σε αυτούς που λάμβαναν ανεπιθύμητο αποτέλεσμα) στις απαντήσεις που έδωσαν οι συμμετέχοντες μετά την ανάγνωση του «άρθρου» στο ερώτημα «πόσο κοντά στην άποψή σας για το θέμα είναι η απόφαση που έλαβε το Κογκρέσο;», επειδή διαπίστωσε ότι η Διαδικαστική Δικαιοσύνη επηρέαζε τις απαντήσεις σε αυτό το ερώτημα. Συγκεκριμένα, η τήρηση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης οδηγούσε τους συμμετέχοντες να απαντήσουν ότι το αποτέλεσμα (η απόφαση του Κογκρέσου) ανταποκρινόταν στις προτιμήσεις τους, γεγονός που υποδηλώνει, άλλωστε, ότι οι άνθρωποι είναι πιο πρόθυμοι να αποδεχθούν μία απόφαση που δεν συνάδει με τις προτιμήσεις τους για ορισμένες πολιτικές όταν η διαδικασία λήψης της σχετικής πολιτικής απόφασης θεωρείται δίκαιη, παρά όταν θεωρείται άδικη.

απόφασης από τους ηγέτες των κρατών-μελών της Ε.Ε. στη Σύνοδο Κορυφής ή λήψη της απόφασης από τους πολίτες των κρατών-μελών με δημοψηφίσματα) και το αναμενόμενο αποτέλεσμα της απόφασης αυτής (ένταξη ή μη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση). Οι διαδικασίες που περιγράφονται διαφέρουν, λοιπόν, ως προς το βαθμό ελέγχου που επιτρέπουν στους πολίτες των κρατών-μελών της Ε.Ε. να ασκήσουν στη διαμόρφωση της απόφασης.

Οι πολιτικές δημοκρατίες θεμελιώνονται πάνω στην αρχή της ατομικής ελευθερίας και στο δικαίωμα του ατόμου να συμμετέχει στη λήψη των αποφάσεων. Η λήψη των αποφάσεων απευθείας από τον λαό με δημοψηφίσματα ενσαρκώνει το δημοκρατικό ιδεώδες. Εντούτοις, σήμερα αναγνωρίζουμε ότι στις πολυπληθείς κοινωνίες μας, που αντιμετωπίζουν καθημερινά πολυάριθμα περίπλοκα ζητήματα κοινωνικής επιλογής, μία οργάνωση στα πλαίσια της οποίας οι πολίτες αποφασίζουν απευθείας με δημοψηφίσματα για κάθε ζήτημα κοινωνικής επιλογής (άμεση δημοκρατία) είναι αδύνατο να εφαρμοστεί, καθώς το κόστος για τη διεξαγωγή καθημερινών δημοψηφισμάτων θα ήταν τεράστιο (Καράγιωργας, 1979). Η λήψη των αποφάσεων με δημοψήφισμα επιλέγεται μόνο για εξαιρετικής σημασίας ζητήματα, όπως είναι η αλλαγή πολιτεύματος ή η οικονομική και πολιτική ενοποίηση με άλλες χώρες (Καράγιωργας, 1979). Κατά κανόνα, οι αποφάσεις πάνω σε ζητήματα κοινωνικής επιλογής λαμβάνονται από τους εκλεγμένους από τους πολίτες αντιπροσώπους τους, που συνέρχονται σε συνελεύσεις και αποφασίζουν με ψηφοφορία (έμμεση δημοκρατία). Επομένως, η αντιπροσώπηση των πολιτών στα σώματα λήψης πολιτικών αποφάσεων από εκλεγμένους ηγέτες αποτελεί τη συνηθέστερη μορφή πολιτικής οργάνωσης, λόγω των λειτουργικών της πλεονεκτημάτων.

Τόσο η μία όσο και η άλλη περιγραφόμενη στο πείραμά μας διαδικασία παρουσιάζει δομικά χαρακτηριστικά που είναι σύμφωνα με τις αρχές της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης (π.χ. Leventhal, 1980). Και οι δύο είναι συμβατές με τους κυρίαρχους ηθικούς κανόνες -το κριτήριο που ο Leventhal (1980) ονόμασε «ηθικότητα». Διαφέρουν, όμως, ως προς τη δυνατότητα που παρέχουν στον κάθε πολίτη να εκφράσει την προτίμησή του για το ζήτημα. Όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενο τμήμα της παρούσας εργασίας, ο βαθμός στον οποίο μία διαδικασία παρέχει τη δυνατότητα έκφρασης σε όλους τους ενδιαφερόμενους πριν τη λήψη μίας απόφασης αποτελεί το δομικό στοιχείο το οποίο απασχόλησε περισσότερο τους ερευνητές που μελετούν τα κριτήρια βάσει των οποίων διαμορφώνονται οι εκτιμήσεις περί Διαδικαστικής Δικαιοσύνης. Ήδη από το 1975, οι Thibaut & Walker (1975) παρατήρησαν τη σημασία που διαδραματίζει η παροχή στους ενδιαφερομένους της δυνατότητας να εκφράσουν τις απόψεις τους και να παρουσιάσουν στοιχεία και επιχειρήματα για να τις

στηρίζουν (κάτι που οι ίδιοι ονόμασαν «έλεγχο της διαδικασίας»⁹⁹). Όταν οι αποφάσεις λαμβάνονται από εκλεγμένους αντιπροσώπους των πολιτών, η απόφαση για κάποιο ζήτημα ενδέχεται να μην εκφράζει απόλυτα τις προτιμήσεις των πολιτών¹⁰⁰.

⁹⁹ Θυμίζουμε ότι ένα συχνό εύρημα στη γραμματεία της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης είναι ότι η ευκαιρία παρουσίας στοιχείων και έκφρασης των απόψεων ενός ατόμου πριν ληφθεί μία απόφαση οδηγεί σε θεώρηση της διαδικασίας, αλλά και της απόφασης, ως πιο δίκαιης εκ μέρους του ατόμου [“the process control effect” (Thibaut & Walker, 1978) ή “the voice effect” (Folger, 1977)]. Τα πρώτα μοντέλα της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης (Leventhal, 1980; Thibaut & Walker, 1975), προκειμένου να ερμηνεύσουν το εύρημα αυτό, αναφέρονταν στην πεποίθηση του ατόμου ότι, μέσω της ευκαιρίας να εκφράσει απόψεις και να παράσχει πληροφορίες, έχει τη δυνατότητα να επηρεάσει –να ελέγξει– το αποτέλεσμα (τις τελικές αποφάσεις της νομικής, διευθυντικής, ή άλλης αρχής) προς όφελός του (πεποίθηση για μία εργαλειακή συνέπεια της ευκαιρίας έκφρασης). Από την άλλη μεριά, κατά το μοντέλο της Αξίας στην Ομάδα των Lind & Tyler (1988), η παροχή της ευκαιρίας έκφρασης μεταδίδει στο άτομο την πληροφορία ότι θεωρείται αξιόλογο μέλος της ομάδας. Έτσι, κάθε διαδικασία που επιτρέπει την έκφραση γνώμης πριν ληφθεί μία απόφαση θεωρείται δίκαιη και κρίνεται θετικά, ανεξάρτητα από το αποτέλεσμα της απόφασης. Στα πλαίσια αυτού του μοντέλου, οι διαδικασίες έχουν, δηλαδή, συμβολική σημασία.

¹⁰⁰ Στο σημείο αυτό είναι αναγκαία μία παρέκβαση για μία σύντομη αναφορά στην οικονομική θεωρία της έμμεσης δημοκρατίας και, ειδικότερα, σε θεωρητικές συνεισφορές που αναφέρονται στην υπόθεση ότι στην έμμεση δημοκρατία ο περίπλοκος πολιτικός μηχανισμός για τη λήψη των πολιτικών αποφάσεων δεν εγγυάται πάντα την επιλογή των εναλλακτικών προτάσεων που αντικατοπτρίζουν τις πραγματικές προτιμήσεις των πολιτών.

Όπως αναφέρει ο Καραγιώργας (1979), ορισμένοι πλουραλιστές έχουν αναπτύξει ολοκληρωμένα θεωρητικά υποδείγματα που εντοπίζουν αναλογίες ανάμεσα στη λειτουργία της πολιτικής αγοράς και της οικονομικής αγοράς. Για παράδειγμα, ο Anthony Downs (1957) υποστήριξε ότι όπως στην οικονομική αγορά ο καταναλωτής επιλέγει τα αγαθά που ανταποκρίνονται στις προτιμήσεις του και σε ποσότητα το καθένα ώστε το σύνολό τους να μεγιστοποιεί την ατομική του ευημερία, έτσι και στην πολιτική αγορά ο ψηφοφόρος επιλέγει τους αντιπροσώπους και το κόμμα που το πρόγραμμά του ανταποκρίνεται στις προτιμήσεις του και μεγιστοποιεί την ατομική του ευημερία. Εξάλλου, όπως η επιχείρηση επιδιώκει μεγιστοποίηση του κέρδους της για να παραμείνει στην αγορά και για το λόγο αυτό είναι υποχρεωμένη να προσαρμόζει την παραγωγή της στις προτιμήσεις των καταναλωτών, έτσι και οι αντιπρόσωποι και τα κόμματα, προκειμένου να παραμείνουν στην πολιτική αγορά, επιδιώκουν μεγιστοποίηση των ψήφων τους και για το λόγο αυτό προσπαθούν να προσφέρουν πολιτικές προτάσεις που να ανταποκρίνονται στις προτιμήσεις των ψηφοφόρων. Για να κατασκευάσει μία οικονομική θεωρία της δημοκρατίας, δηλαδή, ένα θεωρητικό υπόδειγμα που να δείχνει ότι η λειτουργία της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας είναι σε μεγάλο βαθμό ανάλογη προς αυτή της ανταγωνιστικής αγοράς, ο Downs (1957) στηρίχθηκε στις υποθέσεις περί ιδιοτελούς συμπεριφοράς των παραγόντων που συμμετέχουν στην πολιτική διαδικασία (Καραγιώργας, 1979). Γύρω από το υπόδειγμα του Downs αναπτύχθηκε έντονη ερευνητική δραστηριότητα με στόχο είτε τη βελτίωση του υποδείγματος προκειμένου να ερμηνεύει καλύτερα την αναλογία ανάμεσα στην πολιτική δημοκρατία και την ανταγωνιστική αγορά είτε την κατάδειξη των δυσχερειών που ανακύπτουν κατά την προσπάθεια θεωρητικής θεμελίωσης μίας τέτοιας αναλογικής λειτουργίας (Καραγιώργας, 1979).

Όπως αναφέρει ο Καραγιώργας (1979), πολλοί είναι εκείνοι που επισημαίνουν τα προβλήματα που ανακύπτουν με την παρεμβολή ενδιάμεσων στη διαδικασία της ψηφοφορίας. Καθώς κάθε πολιτικό κόμμα επιδιώκει τη μεγιστοποίηση των ψήφων ώστε να συγκεντρώσει εκείνο το ποσοστό των ψήφων που θα του εξασφαλίσει την εκλογή ή την επανεκλογή του στην κυβέρνηση, θα πρέπει να παρουσιάσει πολιτικές προτάσεις που να

ανταποκρίνονται στις προτιμήσεις των ψηφοφόρων. Πολλά θεωρητικά υποδείγματα, όπως αυτό που έχει την προέλευσή του στον H. Hotelling (1929) και έχει υποστεί περαιτέρω αναλυτική επεξεργασία από τον Downs και άλλους (βλ. Καράγιωργας, 1979), προσπαθούν να καθορίσουν τις προδιαγραφές που επιτρέπουν σε ένα κόμμα να μεγιστοποιήσει τις ψήφους του. Τα υποδείγματα αυτά συνήθως στηρίζονται σε εξαιρετικά αυστηρές υποθέσεις, πολλές από τις οποίες δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα. Για παράδειγμα, στηρίζονται μεταξύ άλλων στην υπόθεση ότι τα κόμματα είναι καλά πληροφορημένα για την κατάταξη των προτιμήσεων των ψηφοφόρων και οι ψηφοφόροι για τα πολιτικά προγράμματα των κομμάτων.

Εντούτοις, συνήθως οι ψηφοφόροι στερούνται πληροφόρησης για το πραγματικό κόστος και το όφελος των εναλλακτικών πολιτικών προγραμμάτων. Συχνά τα κόμματα ή τα μέσα μαζικής ενημέρωσης δίνουν παραπλανητική πληροφόρηση για τις συνέπειες της εφαρμογής των διαφόρων πολιτικών προγραμμάτων, αναδεικνύουν χαρισματικές ηγεσίες ή σύμβολα και πείθουν τους ψηφοφόρους σε συναισθηματική βάση (Καράγιωργας, 1979). Εξάλλου, τα πολιτικά κόμματα και οι αντιπρόσωποι κινούνται ουσιαστικά σε έναν κόσμο αβεβαιότητας για τις προτιμήσεις των ψηφοφόρων. Όπως παρατηρεί ο Καράγιωργας (1979), δεν υφίσταται κανένας αξιόπιστος μηχανισμός συχνής καταγραφής των προτιμήσεων των ψηφοφόρων και των αλλαγών των προτιμήσεών τους. Η πληροφόρηση από προηγούμενες ψηφοφορίες δίνει μερικές ενδείξεις, οι οποίες όμως μπορεί να αποδειχθούν παραπλανητικές, επειδή οι προτιμήσεις των ψηφοφόρων αλλάζουν. Άλλωστε, η συγκέντρωση πληροφοριών εκ μέρους ενός κόμματος για τις προτιμήσεις των ψηφοφόρων πέραν του γεγονότος ότι παρουσιάζει δυσχέρειες, συνεπάγεται και εξαιρετικά υψηλό κόστος.

Σύμφωνα με ορισμένους πλουραλιστές οικονομολόγους, το πρόβλημα της ατελούς γνώσης που έχουν οι πολιτικοί και τα κόμματα για τις προτιμήσεις των ψηφοφόρων αντιμετωπίζεται ως ένα βαθμό χάριν στη λειτουργία των ομάδων πίεσης οι οποίες συγκροτούνται από πολίτες με κοινά συμφέροντα και δρουν ως μηχανισμοί πληροφόρησης για τις προτιμήσεις των ψηφοφόρων που ανήκουν σε αυτές. Θεωρείται, λοιπόν, ότι όταν σε μία κοινωνία μεγάλος αριθμός ομάδων με αντιτιθέμενα συμφέροντα αφήνεται να λειτουργεί ελεύθερα, χωρίς έλεγχο της κρατικής εξουσίας, η δύναμη της μίας ομάδας αντισταθμίζεται από αυτή της άλλης, με αποτέλεσμα να διασφαλίζεται ότι καμία ομάδα δεν είναι σε θέση να επιβάλει τη θέλησή της στις άλλες. Στις σύγχρονες αστικές δημοκρατίες οι αποφάσεις που λαμβάνονται με την πολιτική διαδικασία πάνω στα δημοσιοοικονομικά ζητήματα (ζητήματα κοινωνικής επιλογής) είναι το αποτέλεσμα των πιέσεων που ασκεί στα Σώματα λήψης των πολιτικών αποφάσεων (π.χ. Βουλή) μεγάλος αριθμός κοινωνικών ομάδων με αντιτιθέμενα συμφέροντα (σύνδεσμοι βιομηχάνων, συνδικάτα, επαγγελματικές οργανώσεις, καταναλωτές, κλπ). Με πολιτικές συγκρούσεις, διαπραγματεύσεις και συμβιβασμούς λαμβάνονται για τα ζητήματα κοινωνικής επιλογής αποφάσεις οι οποίες αποτελούν τον καλύτερο συνδυασμό, την εξισορρόπηση των αντιτιθέμενων συμφερόντων των διαφόρων ομάδων (Commons, 1950, βλ. Καράγιωργας, 1979).

Όπως σημειώνει ο Καράγιωργας (1979), οι θεωρητικές κατασκευές των πλουραλιστών στηρίζονται στην υπόθεση ότι κάθε ομάδα συμφερόντων διαθέτει ίση ή περίπου ίση δύναμη με τις άλλες και ότι η συλλογική δράση της κάθε ομάδας είναι εξίσου αποτελεσματική για την άσκηση επιρροής στις πολιτικές αποφάσεις. Σύμφωνα, όμως, με τον Olson (1974), η δράση της μικρής ομάδας είναι πολύ πιο αποτελεσματική γιατί κάθε μέλος της μικρής ομάδας συμμετέχει ενεργά για την πραγμάτωση του κοινού σκοπού, καθώς το κόστος σε προσπάθεια και το όφελος του κάθε μέλους είναι σε αυτή την περίπτωση εμφανή. Οι ομάδες ειδικών συμφερόντων που συνήθως είναι ολιγομελείς διαθέτουν μεγάλη δύναμη στην πολιτική σφαίρα γιατί η συλλογική τους δράση είναι αποτελεσματική για την εξυπηρέτηση του ειδικού συμφέροντος της ομάδας. Απεναντίας, οι μεγάλες ομάδες δεν διαθέτουν μεγάλη δύναμη και η συλλογική τους δράση είναι ελάχιστα αποτελεσματική, επειδή δεν υπάρχει ενεργός συμμετοχή των μελών στην κοινή προσπάθεια της ομάδας. Το κάθε μέλος της ομάδας αφήνει τα άλλα μέλη να φέρουν τη θυσία της δραστηριοποίησης για την επίτευξη του κοινού στόχου από την οποία θα ωφεληθεί εξίσου και το ίδιο. Επειδή συνήθως όλα τα μέλη της μεγάλης ομάδας σκέφτονται με τον τρόπο αυτό, τελικά η ομάδα αδρανεί.

Οι συμμετέχοντες στο πείραμά μας έχουν στη διάθεσή τους ένα σύνολο προτάσεων που αφορούν στα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα εναλλακτικών διαδικασιών λήψης των σημαντικών πολιτικών αποφάσεων (δημοψηφίσματα ή εκχώρηση αυτής της αρμοδιότητας στους εκλεγμένους ηγέτες) και καλούνται να πάρουν θέση σε σχέση με τις προτάσεις αυτές, κάθε μία από τις οποίες αποτελεί ένα ολοκληρωμένο επιχείρημα.

Είναι ενδιαφέρον να διερευνηθεί κατά πόσο οι συμμετέχοντες ασπάζονται διαφορετικά σκεπτικά για τη φύση της κάθε διαδικασίας ανάλογα με το αποτέλεσμα που η υιοθέτηση κάθε διαδικασίας αναμένεται να έχει στο συγκεκριμένο ζήτημα που τους ενδιαφέρει (ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε.), κατά πόσο, δηλαδή, οι συμμετέχοντες επιλέγουν να συμφωνήσουν με τα επιχειρήματα εκείνα που τους επιτρέπουν να χτίσουν μία ρητορική η οποία θα στηρίζει

Οι νεοκλασικοί οικονομολόγοι και πολιτικοί επιστήμονες επισημαίνουν το ρόλο που διαδραματίζει η δημόσια διοίκηση (ο γραφειοκρατικός μηχανισμός του κράτους, δηλαδή, το σύνολο των κρατικών υπηρεσιών) στην πολιτική διαδικασία με την οποία λαμβάνονται σήμερα οι αποφάσεις πάνω στα ζητήματα κοινωνικής πολιτικής. Για τη λήψη των αποφάσεων απαιτείται επαρκής πληροφόρηση για το κόστος και το όφελος των διάφορων εναλλακτικών προτάσεων, την οποία βέβαια δεν είναι δυνατό να διαθέτει ο κάθε βουλευτής ή τα πρόσωπα που βρίσκονται στην κυβέρνηση. Η πληροφόρηση αυτή προέρχεται σε μεγάλο βαθμό από οργανωμένες υπηρεσίες των οποίων το έργο συνίσταται στην έρευνα και την παρακολούθηση των εξελίξεων. Εξάλλου, οργανωμένες υπηρεσίες χρειάζονται για να αναλάβουν στις λεπτομέρειές του το έργο της εκτέλεσης των αποφάσεων της Βουλής και των κυβερνητικών προγραμμάτων. Η γραφειοκρατία, ως μηχανισμός πληροφόρησης και όργανο εκτέλεσης των αποφάσεων μπορεί λοιπόν να επηρεάζει τόσο τα κυβερνητικά προγράμματα και τις λαμβανόμενες από τη Βουλή αποφάσεις όσο και τον τρόπο εκτέλεσης των προγραμμάτων και των αποφάσεων (Καράγιωργας, 1979).

Στα πλαίσια του γραφειοκρατικού μηχανισμού του κράτους, ο γραφειοκράτης επιδιώκει την εξυπηρέτηση του προσωπικού του συμφέροντος που, σύμφωνα με τον Downs (1967), είναι η διατήρηση της θέσης του στο γραφειοκρατικό μηχανισμό και η προαγωγή του σε ανώτερα κλιμάκια της υπαλληλικής ιεραρχίας. Σύμφωνα με τον Downs (1967), οι προσπάθειες προώθησης του προσωπικού συμφέροντος των γραφειοκρατών συμβάλλουν στην αποδοτική λειτουργία του διοικητικού μηχανισμού.

Αντιθέτως, ο Niskamen (1971) υποστηρίζει ότι συμφέρον του γραφειοκράτη είναι η «μεγιστοποίηση» του μεγέθους του γραφειοκρατικού μηχανισμού, καθώς ο γραφειοκράτης θεωρεί ότι οι δυνατότητές του για προαγωγή γίνονται μεγαλύτερες, η δύναμη και η επιρροή του αυξάνουν και το κοινωνικό του γόητρο ανεβαίνει όταν ο γραφειοκρατικός μηχανισμός στον οποίο εργάζεται επεκτείνεται σε μέγεθος. Με την τάση επέκτασής της, η γραφειοκρατία αποκτά μεγάλη μονοπωλιακή δύναμη και στη σφαίρα της πληροφόρησης της Κυβέρνησης και της Βουλής των Αντιπροσώπων αλλά και στη σφαίρα εκτέλεσης των κυβερνητικών προγραμμάτων. Έτσι, αυξάνει η επιρροή της στη λήψη και την εκτέλεση των πολιτικών αποφάσεων και η γραφειοκρατία είναι σε θέση να αλλοιώσει σε μεγάλο βαθμό την κοινωνική κλίμακα προτιμήσεων που προκύπτει με την ψηφοφορία από τις επιμέρους προτιμήσεις των ψηφοφόρων. Επίσης, με τον μονοπωλιακό χαρακτήρα που λαμβάνει η γραφειοκρατία, μειώνεται η αποδοτικότητά της στην επιτέλεση του έργου που της ανατίθεται (Καράγιωργας, 1979).

Τα προαναφερθέντα συνηγορούν υπέρ της άποψης ότι στην έμμεση δημοκρατία ο περίπλοκος πολιτικός μηχανισμός για τη λήψη των πολιτικών αποφάσεων δεν εγγυάται πάντα την επιλογή των εναλλακτικών προτάσεων που εκφράζουν τις πραγματικές προτιμήσεις των πολιτών και μεγιστοποιούν την ευημερία.

την κρίση τους για το δίκαιο της τηρούμενης στο θέμα της ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε. διαδικασίας. Για παράδειγμα, θεωρούμε ότι είναι σκόπιμο να εξεταστεί εάν τα άτομα που εκφράζουν ισχυρή ταύτιση με την εθνική ομάδα ασπάζονται τις προτάσεις που αναφέρονται στα λειτουργικά μειονεκτήματα των δημοψηφισμάτων (π.χ. μεγάλο κόστος και χρονικές απαιτήσεις) σε μεγαλύτερο βαθμό όταν πληροφορούνται ότι τα δημοψηφίσματα που πρόκειται να διεξαχθούν σχετικά με την ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. προβλέπεται να έχουν θετικό αποτέλεσμα για την Τουρκική υποψηφιότητα παρά όταν πληροφορούνται ότι προβλέπεται να έχουν αρνητικό αποτέλεσμα.

Θεωρούμε ότι το αναμενόμενο αποτέλεσμα της διαδικασίας και η επιθυμητότητά του θα είναι καθοριστικοί παράγοντες για τη διαμόρφωση των απαντήσεων των συμμετεχόντων. Ακόμη κι αν οι δύο εναλλακτικές διαδικασίες για τη λήψη των σημαντικών πολιτικών αποφάσεων διαφέρουν ως προς το βαθμό στον οποίο επιτρέπουν έκφραση των προτιμήσεων και των απόψεων κάθε ατόμου και, άρα, το βαθμό στον οποίο σέβονται τις αρχές της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, οι εκτιμήσεις των συμμετεχόντων για το δίκαιο κάθε διαδικασίας θα συνδέονται με τις εκτιμήσεις τους για το βαθμό στον οποίο κάθε διαδικασία υπηρετεί και προάγει τα προσλαμβανόμενα συμφέροντα της ομάδας υπαγωγής τους.

Ο ρόλος του συμφέροντος έχει καταδειχθεί και στα πλαίσια της γραμματείας που εξετάζει τις επιλογές των ανθρώπων κατά τη διανομή των πόρων με βάση τα συχνά αντικρουόμενα κίνητρα τήρησης της Δικαιοσύνης και προάσπισης του ατομικού ή ομαδικού συμφέροντος που τους διακατέχουν. Σε προηγούμενη ενότητα αναφερθήκαμε σε ερευνητικά ευρήματα που υποδηλώνουν ότι οι άνθρωποι τείνουν να προωθούν και να εκλογικεύουν τρόπους διανομής των διαθέσιμων πόρων που ευνοούν τους ίδιους και εκείνους με τους οποίους συνδέονται με δεσμούς συγγένειας ή κοινής κοινωνικής υπαγωγής (π.χ. Messick & Sentis, 1993; Tajfel et al., 1971). Φαίνεται, εξάλλου, ότι το κίνητρο του προσωπικού συμφέροντος εκδηλώνεται περισσότερο όταν οι άνθρωποι αντιδρούν σε τρόπους διανομής που έχουν επιβληθεί ή προταθεί από άλλους παρά όταν διανέμουν οι ίδιοι πόρους και βάρη (Diekmann et al., 1997). Ενώ στην πρώτη περίπτωση φαίνονται πρόθυμοι να δικαιολογήσουν και να εκλογικεύσουν διανομές άλλων οι οποίες εξυπηρετούν τους ίδιους ή μέλη της ομάδας υπαγωγής τους, στη δεύτερη περίπτωση είναι πιθανό να επικρατούν προβληματισμοί παρουσίας του εαυτού και διαχείρισης εντυπώσεων (Diekmann et al., 1997).

Στο παρόν πείραμα οι συμμετέχοντες δεν εισηγούνται διαδικασίες, παρά μόνο αντιδρούν σε διαδικασίες που αναμένεται να τηρηθούν ή που θα μπορούσαν να τηρηθούν για τη λήψη της απόφασης σχετικά με την ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. Η εθνική τους υπαγωγή, στο βαθμό που έχει σημασία για αυτούς, αναμένεται να επηρεάσει τις εκτιμήσεις τους, οδηγώντας τους σε πιο θετικές κρίσεις για τη διαδικασία που εξυπηρετεί, κατά τη γνώμη τους, τα εθνικά συμφέροντα της χώρας τους.

Εξάλλου, το γεγονός ότι, όπως προαναφέρθηκε, αποφύγαμε να εγχειρηματοποιήσουμε την ανεξάρτητη μεταβλητή της διαδικασίας λήψης απόφασης περιγράφοντας μία δίκαιη και μία κατάφωρα άδικη διαδικασία, αλλά, αντιθέτως, χρησιμοποιήσαμε δύο διαδικασίες που είναι νόμιμες στις σύγχρονες δημοκρατίες αλλά διαφέρουν ως προς το βαθμό στον οποίο επιτρέπουν στον πολίτη να εκφράσει άμεσα την προτίμησή του για ένα ζήτημα, σημαίνει ότι κάθε μία από τις περιγραφόμενες διαδικασίες παρουσιάζει κάποια μειονεκτήματα και κάποια πλεονεκτήματα έναντι της άλλης και, ως εκ τούτου, αφήνει το περιθώριο διαμόρφωσης της αναπαράστασής της ως δίκαιης ή άδικης από άλλους παράγοντες όπως είναι το αναμενόμενο αποτέλεσμα της διαδικασίας και η επιθυμητότητά του. Έτσι, διευκολύνεται η μελέτη του ρόλου ζητημάτων που σχετίζονται με την κοινωνιοψυχολογική ταυτότητα αναφορικά με την πρόσληψη της δικαιοσύνης.

Εκτός από την επίδραση της τηρούμενης στο θέμα της ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε. διαδικασίας, του αναμενόμενου αποτελέσματός της και της ισχύος της εθνικής ταύτισης των συμμετεχόντων στο βαθμό αποδοχής των πλεονεκτημάτων και των μειονεκτημάτων των εναλλακτικών διαδικασιών λήψης πολιτικών αποφάσεων, υποθέσαμε ότι θα διαπιστωνόταν κύρια επίδραση του είδους της διαδικασίας (και της δυνατότητας άμεσης έκφρασης γνώμης που παρείχε) στο βαθμό πρόσληψης της διαδικασίας ως δίκαιης. Ειδικότερα, αναμενόταν ότι η λήψη της απόφασης σχετικά με την ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. με δημοψηφίσματα θα οδηγούσε σε ευνοϊκότερες κρίσεις για τη διαδικασία από ό,τι η λήψη της απόφασης από τους 25 ηγέτες.

Ακόμη, περιμέναμε ότι θα διαπιστωνόταν κύρια επίδραση του αναμενόμενου αποτελέσματος της διαδικασίας στο βαθμό πρόσληψης της διαδικασίας ως δίκαιης. Δηλαδή, περιμέναμε ότι ανεξάρτητα από το είδος της διαδικασίας, η διαδικασία θα κρινόταν πιο δίκαιη όταν αναμενόταν να μην καταλήξει σε ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. παρά όταν αναμενόταν να καταλήξει σε ένταξή της. Η επίδραση του αναμενόμενου αποτελέσματος στο βαθμό πρόσληψης της διαδικασίας ως δίκαιης θα συνδεόταν με το βαθμό εθνικής ταύτισης των συμμετεχόντων, δηλαδή θα ήταν μεγαλύτερη όταν η ταύτιση με την εθνική ομάδα ήταν έντονη.

Επιπρόσθετα, αναμέναμε να παρατηρηθεί αλληλεπίδραση των ανεξάρτητων μεταβλητών του είδους της διαδικασίας και του αναμενόμενου αποτελέσματος ως προς το βαθμό θεώρησης της διαδικασίας ως δίκαιης. Συγκεκριμένα, υποθέσαμε ότι η επίδραση της διαδικασίας θα ήταν μεγαλύτερη όταν το αναμενόμενο αποτέλεσμα ήταν ανεπιθύμητο παρά όταν ήταν επιθυμητό για τους συμμετέχοντες. Εξάλλου, περιμέναμε ότι η επίδραση του αποτελέσματος στο βαθμό θεώρησης της διαδικασίας ως δίκαιης θα ήταν μεγαλύτερη όταν η διαδικασία που επρόκειτο να ακολουθηθεί δεν επέτρεπε άμεση έκφραση των προτιμήσεων των πολιτών, παρά όταν την επέτρεπε.

Μέθοδος

Συμμετέχοντες

Στο πείραμα έλαβαν μέρος 161 φοιτητές του Παντείου Πανεπιστημίου, εκ των οποίων 52 ήταν άνδρες (32,3 %) και 109 γυναίκες (67,7%). Οι συμμετέχοντες είχαν μέσο όρο ηλικίας τα 20 έτη¹⁰¹. Προέρχονταν από δύο διαφορετικά τμήματα του Πανεπιστημίου. Ειδικότερα, 47 άτομα ήταν τεταρτοετείς φοιτητές του Τμήματος Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης και 114 άτομα ήταν πρωτοετείς φοιτητές του Τμήματος Κοινωνιολογίας. Τόσο οι μεν όσο και οι δε είχαν προσέλθει στα αμφιθέατρά τους για να παρακολουθήσουν ένα οικονομικό μάθημα. Από τους φοιτητές του ΤΟΠΑ, 22 ήταν άνδρες (46,8%) και 25 γυναίκες (53,2%). Ο μέσος όρος ηλικίας τους ήταν τα 22,32 έτη (τυπική απόκλιση=3.3434). Από τους φοιτητές του Τμήματος Κοινωνιολογίας, 30 ήταν άνδρες (26,3%) και 84 γυναίκες (73,0%). Ο μέσος όρος ηλικίας τους ήταν τα 19,04 έτη (τυπική απόκλιση=4,4048). Όλοι οι συμμετέχοντες ήταν Έλληνες, καθώς εξαιρέθηκαν από όλες τις αναλύσεις μας τα δεδομένα που προέρχονταν από δύο συμμετέχοντες άλλης υπηκοότητας. Οι συμμετέχοντες κατανεμήθηκαν περίπου ισόποσα στις πειραματικές συνθήκες.

Διαδικασία και πειραματικοί χειρισμοί

Το πείραμα διεξήχθη τον Νοέμβρη του 2004, λίγο περισσότερο από ένα μήνα πριν από τη Σύνοδο Κορυφής των 25 από την οποία δόθηκε στην Τουρκία ημερομηνία έναρξης των ενταξιακών της διαπραγματεύσεων με την Ε.Ε. Η συλλογή των δεδομένων πραγματοποιήθηκε με τη βοήθεια ερωτηματολογίου στο αμφιθέατρο όπου είχαν προσέλθει για να παρακολουθήσουν ένα μάθημά τους οι τεταρτοετείς φοιτητές του Τμήματος Οικονομικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης και δύο ημέρες αργότερα στο αμφιθέατρο όπου είχαν προσέλθει οι πρωτοετείς φοιτητές του Τμήματος Κοινωνιολογίας.

Η πρώτη σελίδα του ερωτηματολογίου περιείχε πληροφορίες για την έρευνα και οδηγίες για τον τρόπο απάντησης στις διάφορες ερωτήσεις του ερωτηματολογίου¹⁰². Στη

¹⁰¹ Αναλυτικότερα, σε σχέση με τη μεταβλητή της ηλικίας: μέση τιμή=20.01, τυπική απόκλιση=3.6940, ελάχιστη τιμή=17, μέγιστη τιμή=48. Το 95% του δείγματος ήταν 24 ετών ή λιγότερο.

¹⁰² Διευκρινιζόταν ότι το ερωτηματολόγιο αποτελούσε μέρος της έρευνας που πραγματοποιούσε η ερευνήτρια στα πλαίσια της εκπόνησης της διδακτορικής της διατριβής στην Κοινωνική Ψυχολογία και αναφερόταν ότι η έρευνα αφορούσε στις στάσεις των νέων σε θέματα κοινωνικού προβληματισμού. Έπειτα, οι συμμετέχοντες ενημερώνονταν ότι επρόκειτο να διαβάσουν ένα άρθρο και καλούνταν να απαντήσουν στις ερωτήσεις που ακολουθούσαν εκφράζοντας την προσωπική τους άποψη. Διαβεβαιώνονταν ότι οι απαντήσεις τους ήταν ανώνυμες και απόλυτα εμπιστευτικές και ότι δεν υπήρχαν σωστές και λανθασμένες απαντήσεις. Επίσης, ενημερώνονταν ότι στις περισσότερες ερωτήσεις θα

δεύτερη σελίδα υπήρχε το κείμενο (που παρουσιαζόταν ως δίστηλο άρθρο) με το οποίο πραγματοποιούνταν η εγχειρηματοποίηση των ανεξάρτητων μεταβλητών.

Το πρώτο μέρος του κειμένου ήταν κοινό για όλες τις πειραματικές συνθήκες:

Σημαντικές εξελίξεις αναμένονται τον Δεκέμβρη στο ζήτημα της ένταξης της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Η πρόσφατη έκθεση της Κομισιόν έδωσε και επίσημα το πράσινο φως για μία συζήτηση που έχει ήδη φουντώσει και αποτελεί ένα από τα βασικότερα και δυσκολότερα θέματα της ευρωατζέντας για το προσεχές διάστημα.

Στη συνέχεια γινόταν η εγχειρηματοποίηση της ανεξάρτητης μεταβλητής της διαδικασίας:

Ο αρμόδιος επίτροπος για τη διεύρυνση Γκίντερ Φερχόιγκεν αναφέρθηκε χθες στην έκθεση που συνέταξε και υποστήριξε ότι η Κομισιόν προβαίνει μεν στις παρατηρήσεις της, αλλά αφήνει το έργο της λήψης αποφάσεων για την Ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας στους ηγέτες των 25 κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι ηγέτες των 25 κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης θα είναι εκείνοι οι οποίοι τελικά θα αποφασίσουν, μετά από διαβουλεύσεις στη Σύνοδο Κορυφής, εάν η Τουρκία θα γίνει δεκτή στην Ένωση. /

Ο αρμόδιος επίτροπος για τη διεύρυνση Γκίντερ Φερχόιγκεν αναφέρθηκε χθες στην έκθεση που συνέταξε και υποστήριξε ότι η Κομισιόν προβαίνει μεν στις παρατηρήσεις της, αλλά αφήνει το έργο της λήψης αποφάσεων για την Ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας στους πολίτες των 25 κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι πολίτες των 25 κρατών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης θα είναι εκείνοι οι οποίοι τελικά θα αποφασίσουν, μετά από δημοψηφίσματα, εάν η Τουρκία θα γίνει δεκτή στην Ένωση.

Ακολούθως εισαγόταν η μεταβλητή του αναμενόμενου αποτελέσματος (ενώ προσοχή δινόταν στην αναφερόμενη –ανάλογα με τη συνθήκη- διαδικασία):

Όπως όλα δείχνουν, οι 25 ηγέτες δεν είναι διατεθειμένοι να ανοίξουν σύντομα τις πύλες της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην Τουρκία. Ο κ. Φίλιππος Αντωνίου, επιστημονικός συνεργάτης του Ελληνικού Ιδρύματος Ευρωπαϊκής και Διεθνούς Πολιτικής, δήλωσε χθες, μεταξύ άλλων: «Όλα τα στοιχεία που έχουμε στη διάθεση μας καταμαρτυρούν το δισταγμό των Ευρωπαίων ηγετών να συμφωνήσουν τελικά στην ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση».

(Διαβάστε περισσότερα για το θέμα αυτό στο άρθρο του Γιάννη Σταμούλη «**ΟΧΙ** θα πουν τελικά οι Ευρωπαίοι ηγέτες στην Τουρκία»).

απαντούσαν χρησιμοποιώντας μία επταβάθμια κλίμακα με δύο πόλους και τους δίνονταν οδηγίες για τον τρόπο απάντησης.

Όπως όλα δείχνουν, **οι 25 ηγέτες είναι διατεθειμένοι** να ανοίξουν σύντομα τις πύλες της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην Τουρκία. Ο κ. Φίλιππος Αντωνίου, επιστημονικός συνεργάτης του Ελληνικού Ιδρύματος Ευρωπαϊκής και Διεθνούς Πολιτικής, δήλωσε χθες, μεταξύ άλλων: «Όλα τα στοιχεία που έχουμε στη διάθεση μας καταμαρτυρούν την πρόθεση των Ευρωπαίων ηγετών να συμφωνήσουν τελικά στην ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση».

(Διαβάστε περισσότερα για το θέμα αυτό στο άρθρο του Γιάννη Σταμούλη «**ΝΑΙ** θα πουν τελικά οι Ευρωπαίοι ηγέτες στην Τουρκία»).

Όπως όλα δείχνουν, **οι πολίτες των 25 κρατών-μελών δεν είναι διατεθειμένοι** να ανοίξουν σύντομα τις πύλες της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην Τουρκία. Ο κ. Φίλιππος Αντωνίου, επιστημονικός συνεργάτης του Ελληνικού Ιδρύματος Ευρωπαϊκής και Διεθνούς Πολιτικής, δήλωσε χθες, μεταξύ άλλων: «Όλα τα στοιχεία που έχουμε στη διάθεση μας καταμαρτυρούν το δισταγμό των Ευρωπαίων πολιτών να συμφωνήσουν τελικά στην ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση».

(Διαβάστε περισσότερα για το θέμα αυτό στο άρθρο του Γιάννη Σταμούλη «**ΟΧΙ** θα πουν τελικά οι Ευρωπαίοι πολίτες στην Τουρκία»).

Όπως όλα δείχνουν, **οι πολίτες των 25 κρατών-μελών είναι διατεθειμένοι** να ανοίξουν σύντομα τις πύλες της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην Τουρκία. Ο κ. Φίλιππος Αντωνίου, επιστημονικός συνεργάτης του Ελληνικού Ιδρύματος Ευρωπαϊκής και Διεθνούς Πολιτικής, δήλωσε χθες, μεταξύ άλλων: «Όλα τα στοιχεία που έχουμε στη διάθεση μας καταμαρτυρούν την πρόθεση των Ευρωπαίων πολιτών να συμφωνήσουν τελικά στην ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση».

(Διαβάστε περισσότερα για το θέμα αυτό στο άρθρο του Γιάννη Σταμούλη «**ΝΑΙ** θα πουν τελικά οι Ευρωπαίοι πολίτες στην Τουρκία»).

Ο χειρισμός και των δύο ανεξάρτητων μεταβλητών πραγματοποιήθηκε μεταξύ υποκειμένων. Υπήρχαν, επομένως, 4 διαφορετικές εκδοχές του «άρθρου», μία από τις οποίες διάβασε κάθε συμμετέχων.

Πριν τη διανομή των ερωτηματολογίων, η ερευνήτρια τα είχε τοποθετήσει έτσι ώστε κάθε εκδοχή να επαναλαμβάνεται μετά από τις 3 άλλες. Έτσι, όταν τα ερωτηματολόγια διανεμήθηκαν στους συμμετέχοντες πριν την έναρξη της πειραματικής διαδικασίας, αποφεύχθηκε ο καθορισμός της πειραματικής συνθήκης υπαγωγής κάθε συμμετέχοντα από τη θέση του στην αίθουσα.

Εξαρτημένες Μεταβλητές

Οι συμμετέχοντες καλούνταν αρχικά να αξιολογήσουν τη διαδικασία που επρόκειτο να ακολουθηθεί για την λήψη της απόφασης για την ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. σε μία διάσταση δικαιοσύνης, χρησιμοποιώντας μία επταβάθμια κλίμακα Likert, της οποίας ο αριστερός πόλος αντιπροσώπευε μία θεώρηση της διαδικασίας ως άδικης και ο δεξιός πόλος

μία θεώρησή της ως δίκαιης. Το ερώτημα αυτό, που αφορούσε στην προσλαμβανόμενη Διαδικαστική Δικαιοσύνη, παρατέθηκε μόνο του σε μία σελίδα ώστε οι απαντήσεις των συμμετεχόντων να μην επηρεαστούν από το περιεχόμενο των ερωτημάτων που ακολουθούσαν και που αναφέρονταν στα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα δύο εναλλακτικών διαδικασιών λήψης σημαντικών πολιτικών αποφάσεων, των δημοψηφισμάτων και της ηγετικής εκπροσώπησης των πολιτών. Στόχος μας ήταν η Διαδικαστική Δικαιοσύνη να εκτιμηθεί χωρίς να επισημανθεί από εμάς η εναλλακτική διαδικασία.

Στις δύο επόμενες σελίδες παρατέθηκαν τα 14 ερωτήματα της *Κλίμακας Στάσεων προς την Άμεση και Έμμεση Εκπροσώπηση κατά τη Λήψη Πολιτικών Αποφάσεων*, η οποία είχε συγκροτηθεί για τους σκοπούς της παρούσας έρευνας. Κάθε ερώτημα (δήλωση) εξέφραζε προτίμηση για τη λήψη των σημαντικών πολιτικών αποφάσεων από την εκλεγμένη ηγεσία ή με δημοψήφισμα, συνήθως με αναφορά σε ένα λειτουργικό ή ουσιαστικό πλεονέκτημα ή μειονέκτημα μίας εκ των δύο εναλλακτικών διαδικασιών (π.χ. «οι σημαντικές αποφάσεις πρέπει να λαμβάνονται αποκλειστικά από τις εκλεγμένες ηγεσίες γιατί αυτές έχουν τις γνώσεις και την πληροφόρηση που απαιτείται για τη λήψη ορθών αποφάσεων», «πολλές φορές υπάρχει αναντιστοιχία ανάμεσα στις αποφάσεις των ηγετών και τις προτιμήσεις των πολιτών, επειδή οι ηγέτες δεν εκφράζουν τη βούληση του λαού, αλλά υπηρετούν συμφέροντα», «η διεξαγωγή δημοψηφίσματος συνεπάγεται ιδιαίτερα υψηλό κόστος, το οποίο τελικά επωμίζονται οι πολίτες»). Οι συμμετέχοντες εξέφραζαν το βαθμό συμφωνίας τους με κάθε δήλωση χρησιμοποιώντας μία επταβάθμια κλίμακα Likert, όπου το 1 αντιπροσώπευε την πλήρη διαφωνία και το 7 την πλήρη συμφωνία με το περιεχόμενο της δήλωσης¹⁰³.

Στη συνέχεια, ακολουθούσε μία σειρά 31 δηλώσεων που αφορούσαν στις πιθανές συνέπειες της ένταξης της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Οι δηλώσεις αυτές επίσης δημιουργήθηκαν για τους σκοπούς της έρευνας και αναφέρονταν είτε σε θετικές είτε σε αρνητικές πιθανές συνέπειες, οι οποίες αφορούσαν είτε την Ελλάδα, είτε την Ε.Ε., είτε την ίδια την Τουρκία¹⁰⁴. Οι συμμετέχοντες εξέφραζαν το βαθμό συμφωνίας τους με κάθε

¹⁰³ Την Κλίμακα μπορεί να βρει ο αναγνώστης στο Παράρτημα.

¹⁰⁴ Για παράδειγμα: «η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα θέσει τις βάσεις για μία πιο αρμονική συνεργασία Ελλάδας-Τουρκίας, μέσα στα πλαίσια των αξιών και των αρχών της Ευρωπαϊκής Ένωσης», «η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα επιτρέψει στην Τουρκία να αξιοποιήσει την ιδιότητα του κράτους –μέλους για να προωθήσει και να κατοχυρώσει τις διεκδικήσεις που προβάλλει σε βάρος της Ελλάδας», «η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα επιτρέψει στην Ευρωπαϊκή Ένωση να επωφεληθεί από τη στρατηγική γεωπολιτική θέση της Τουρκίας», «η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα οδηγήσει σε μείωση της συνοχής της Ευρωπαϊκής Ένωσης», «η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα οδηγήσει σε οικονομική ανάκαμψη της Τουρκίας χάριν στη διευκόλυνση του εμπορίου της με τα υπόλοιπα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης», «η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα οδηγήσει σε βίαιη αντίδραση

δήλωση χρησιμοποιώντας μία επταβάθμια κλίμακα Likert, όπου το 1 αντιπροσώπευε την πλήρη διαφωνία και το 7 την πλήρη συμφωνία με το περιεχόμενο της δήλωσης (βλ. Παράρτημα).

Έπειτα, οι συμμετέχοντες καλούνταν, χρησιμοποιώντας μία επταβάθμια κλίμακα Likert, να εκτιμήσουν την πιθανότητα ένταξης της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση καθώς και την πιθανότητα διεξαγωγής δημοψηφισμάτων σχετικά με την ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Τα δύο αυτά ερωτήματα αποτελούσαν ελέγχους της εγκυρότητας της εγχειρηματοποίησης των ανεξάρτητων μεταβλητών μας.

Ακολούθως, καλούνταν να επιλέξουν μεταξύ των αναφερόμενων ποσοστών το ποσοστό της Ελληνικής κοινής γνώμης που θεωρούσαν ότι συμφωνεί με την ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, καθώς και το ποσοστό της Ευρωπαϊκής κοινής γνώμης που θεωρούσαν ότι συμφωνεί με την ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Το τελευταίο αυτό ερώτημα αποτελούσε επίσης έναν έλεγχο του χειρισμού μας. Τα ποσοστά μεταξύ των οποίων καλούνταν να επιλέξουν οι συμμετέχοντες κυμαίνονταν από 0-100% και αυξάνονταν ανά πέντε ποσοστιαίες μονάδες.

Στην επόμενη σελίδα οι συμμετέχοντες εξέφραζαν με τη βοήθεια μίας επταβάθμιας κλίμακας Likert, το βαθμό συμφωνίας τους με 6 δηλώσεις που στόχευαν να επιτρέψουν την εκτίμηση της ταύτισης των συμμετεχόντων με την εθνική ομάδα υπαγωγής τους. Τέσσερις από αυτές, οι οποίες αντιπροσωπεύουν υψηλό βαθμό ταύτισης με το έθνος, αναπτύχθηκαν και χρησιμοποιήθηκαν σε έρευνα με Ελληνικό δείγμα από τις Ntani & Chrysoschoou (2004) (π.χ. «το ότι είμαι Έλληνας είναι σημαντικό για εμένα»). Επιλέξαμε να προσθέσουμε ακόμη δύο δηλώσεις, οι οποίες δημιουργήθηκαν για τους σκοπούς της παρούσας έρευνας ώστε να εκφράζουν μικρό βαθμό ταύτισης με το έθνος («θεωρώ τον εαυτό μου πολίτη του κόσμου» και «δεν θεωρώ ότι έχω περισσότερα κοινά με τους υπόλοιπους Έλληνες από ό,τι με άλλους λαούς»).

Η τελευταία ενότητα του ερωτηματολογίου περιλάμβανε τρεις κλίμακες των Παπαστάμου & Προδρομίτη (αδημοσίευτες έρευνες). Η πρώτη αναφερόταν στον προσλαμβανόμενο σκοπό της Ευρωπαϊκής Ένωσης και απαρτιζόταν από 6 δηλώσεις (π.χ. «ο σκοπός της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι να πετύχει την ενοποίηση της οικονομίας των κρατών-μελών»). Ακολουθούσε μία σειρά 8 δηλώσεων οι οποίες αφορούσαν στις προσλαμβανόμενες συνέπειες για την Ελλάδα της ιδιότητάς της ως κράτους-μέλους της Ε.Ε. (π.χ. «το γεγονός ότι η Ελλάδα ανήκει στην Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί για τη χώρα μας την καλύτερη εγγύηση πολιτικής σταθερότητας», «το γεγονός ότι η Ελλάδα ανήκει στην Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί αλλοτρίωση της εθνικής μας ανεξαρτησίας»). Τέλος, περιλαμβάνονταν 8 δηλώσεις που αφορούσαν στις προϋποθέσεις που, κατά τους

των υπερεθνικιστικών κύκλων της Τουρκίας που αντιτίθενται στην ένταξή της στην Ευρωπαϊκή Ένωση»).

συμμετέχοντες, θα πρέπει να πληροί μία χώρα υποψήφια για ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση σε περίπτωση διεύρυνσης της Ε.Ε. (π.χ. «Σε περίπτωση νέας διεύρυνσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η χώρα που θα έχει βάλει υποψηφιότητα για ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα πρέπει να διαθέτει σημαντικούς οικονομικούς πόρους»). Οι κλίμακες παρουσιάζονται στο Παράρτημα.

Στην τελευταία σελίδα του ερωτηματολογίου οι συμμετέχοντες καλούνταν να σημειώσουν ορισμένα δημογραφικά στοιχεία και είχαν τη δυνατότητα να καταγράψουν τα σχόλιά τους σχετικά με τα θέματα για τα οποία τους είχε ζητηθεί να εκφράσουν τις απόψεις τους στο ερωτηματολόγιο.

Μετά τη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων από τους συμμετέχοντες και τη συλλογή τους από την ερευνήτρια, η τελευταία βεβαιώθηκε ότι οι συμμετέχοντες δεν είχαν αντιληφθεί τον πειραματικό χαρακτήρα, τις μεταβλητές και το σκοπό της έρευνας, θέτοντας σχετικές ερωτήσεις. Έπειτα η ερευνήτρια εξήγησε το σκοπό του πειράματος, παρουσίασε τις μεταβλητές και τις υποθέσεις της, απάντησε σε ερωτήσεις και ευχαρίστησε τους συμμετέχοντες για τη συμβολή τους.

Αποτελέσματα

Ελεγχοι Χειρισμού

Η εγχειρηματοποίηση των ανεξάρτητων μεταβλητών ήταν επιτυχημένη. Διαπιστώθηκε κύρια επίδραση του αναμενόμενου αποτελέσματος στις εκτιμήσεις των συμμετεχόντων για την πιθανότητα ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε. [στη συνθήκη ένταξης: $M=4.989$, στη συνθήκη αναβολής της ένταξης: $M=3.935$, $F(1,157)=22.35$, $p<0.001$, 1=καθόλου πιθανή, 7=πολύ πιθανή], ενώ δεν διαπιστώθηκε επίδραση της διαδικασίας [$F(1,157)=1.127$, ns], ούτε αλληλεπίδραση αποτελέσματος και διαδικασίας ως προς την πιθανότητα ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε. [$F(1,157)=0.006$, ns]. Επίσης, παρατηρήθηκε κύρια επίδραση του αναμενόμενου αποτελέσματος στο ποσοστό της Ευρωπαϊκής κοινής γνώμης που οι συμμετέχοντες θεωρούσαν ότι συμφωνεί με την ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση [στη συνθήκη ένταξης: $M=48.369$, στη συνθήκη αναβολής της ένταξης: $M=38.594$, $F(1,154)=10.777$, $p=0.001$] ενώ δεν διαπιστώθηκε κύρια επίδραση της διαδικασίας [$F(1,154)=0.026$, ns], ούτε αλληλεπίδραση αποτελέσματος και διαδικασίας [$F(1,154)=0.006$, ns].

Εξάλλου, παρατηρήσαμε μία κύρια επίδραση της διαδικασίας στις εκτιμήσεις των συμμετεχόντων για την πιθανότητα διεξαγωγής δημοψηφισμάτων σχετικά με την ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. [$M_{\text{ΔΗΜΟΨΗΦ}}=4.253$, $M_{\text{ΗΓΕΤΕΣ}}=3.370$, $F(1,156)=12.429$, $p=0.001$, $1=\text{καθόλου πιθανό}$, $7=\text{πολύ πιθανό}$], ενώ δεν διαπιστώθηκε επίδραση του αποτελέσματος [$F(1,156)=0.001$, ns] ούτε αλληλεπίδραση διαδικασίας και αποτελέσματος επί των εκτιμήσεων για την πιθανότητα διεξαγωγής δημοψηφισμάτων [$F(1,156)=0.095$, ns].

Διάκριση των συμμετεχόντων σε δύο ομάδες βάσει του βαθμού εθνικής ταύτισης

Η ανεξάρτητη μεταβλητή που χειριστήκαμε -πέραν της διαδικασίας- ήταν το είδος του αναμενόμενου αποτελέσματος (ένταξη ή μη της Τουρκίας στην Ε.Ε.), που δεν συμπίπτει κατ' ανάγκη με την επιθυμητότητα του αποτελέσματος για τους συμμετέχοντες. Προκειμένου να εξετάσουμε την πιθανή αλληλεπίδραση ανάμεσα στην τηρούμενη διαδικασία και την επιθυμητότητα του αποτελέσματος, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη την ισχύ της εθνικής ταύτισης των συμμετεχόντων, που θεωρούμε ότι συνδέεται με την επιθυμητότητα του ενός ή του άλλου αποτελέσματος για αυτούς.

Έτσι, οι συμμετέχοντες ταξινομήθηκαν σε δύο ομάδες με βάση το βαθμό εθνικής ταύτισης: Για κάθε συμμετέχοντα υπολογίστηκε η μέση τιμή των τεσσάρων ερωτημάτων των Ntani & Chryssochoou (2004) που μετρούσαν την εθνική ταύτιση (Cronbach $A=0.87$)¹⁰⁵. Δημιουργήθηκε, με τον τρόπο αυτό, ένας δείκτης εθνικής ταύτισης (μέση τιμή=5.41, διάμεσος= 5.75, τυπική απόκλιση=1.365). Οι συμμετέχοντες οι οποίοι είχαν δείκτη εθνικής ταύτισης με τιμή μικρότερη του 5.75 απάρτιζαν την ομάδα ασθενούς εθνικής ταύτισης (47.5% των συμμετεχόντων)¹⁰⁶, ενώ οι συμμετέχοντες με δείκτη εθνικής ταύτισης ίσο ή μεγαλύτερο του 5.75 αποτέλεσαν την ομάδα ισχυρής εθνικής ταύτισης (52.5% των συμμετεχόντων). Η εθνική ταύτιση συμπεριλήφθηκε σε επόμενες στατιστικές αναλύσεις ως μεταβλητή με δύο τιμές.

¹⁰⁵ Επιλέξαμε να αφαιρέσουμε τις δύο δηλώσεις που εξέφραζαν ασθενή εθνική ταύτιση (ταύτιση με υπερτεταγμένη κατηγορία;) καθώς όταν υπολογίσαμε το δείκτη εσωτερικής συνέπειας και για τις 6 δηλώσεις (μετά από αντιστροφή των απαντήσεων στις δύο δηλώσεις που εξέφραζαν ασθενή εθνική ταύτιση), η τιμή του δείκτη Cronbach A ήταν μικρότερη αυτής που προέκυπτε από τις 4 δηλώσεις των Ntani & Chryssochoou (2004) (λόγω μηδενικών ή αρνητικών συσχετίσεων των δύο δηλώσεων με τις υπόλοιπες) (βλ. Παράρτημα).

¹⁰⁶ Προφανώς, μόνο σχηματικά χρησιμοποιείται ο όρος «ασθενής» όταν η εθνική ταύτιση μετράται με επταβάθμια κλίμακα και λαμβάνει εν προκειμένω τιμές ως 5.75.

Βαθμός εθνικής ταύτισης και προσλαμβανόμενες συνέπειες της ενδεχόμενης ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε.

Η σύνδεση της εθνικής ταύτισης των συμμετεχόντων με την επιθυμητότητα της ένταξης ή μη της Τουρκίας στην Ε.Ε. καταδεικνύεται από την διαφοροποίηση των δύο ομάδων συμμετεχόντων (με ισχυρή vs. ασθενή εθνική ταύτιση) ως προς την πρόσληψη των συνεπειών της ενδεχόμενης ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε.

Ειδικότερα, η Κλίμακα των Πιθανών Συνεπειών της Ενδεχόμενης Ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε. υποβλήθηκε σε Παραγοντική Ανάλυση με τη μέθοδο των Κυρίων Συνιστωσών και ορθογώνια περιστροφή των αξόνων (Varimax), από την οποία προέκυψαν 9 συνιστώσες που ερμήνευαν αθροιστικά το 62.4% της συνολικής διακύμανσης (βλ. Παράρτημα). Οι συνιστώσες αυτές χρησιμοποιήθηκαν ως εξαρτημένες μεταβλητές σε Αναλύσεις Διακύμανσης όπου ως ανεξάρτητες μεταβλητές εισήχθησαν η διαδικασία λήψης απόφασης, το αναμενόμενο αποτέλεσμα της και η εθνική ταύτιση των συμμετεχόντων.

Από τις αναλύσεις διακύμανσης προέκυψε σημαντική κύρια επίδραση της μεταβλητής του βαθμού εθνικής ταύτισης των συμμετεχόντων επί της θεώρησης της Τουρκίας ως διασπαστικού παράγοντα¹⁰⁷ [$F=(1,154)=7.813$, $p=0.006$, για τους συμμετέχοντες με ασθενή εθνική ταύτιση: $M=-0.211$, και για εκείνους με ισχυρή εθνική ταύτιση: $M=0.222$], της θεώρησης της Τουρκίας ως πολιτισμικής απειλής¹⁰⁸ [$F=(1,154)=5.119$, $p=0.025$, για τους συμμετέχοντες με ασθενή εθνική ταύτιση: $M=-0.185$, και για εκείνους με ισχυρή εθνική ταύτιση: $M=0.175$] και, τέλος, της έμφασης στα Οφέλη της ένταξης στην Ε.Ε. για την Τουρκία¹⁰⁹ [$F=(1,154)=8.641$, $p=0.004$ για τους συμμετέχοντες με ασθενή εθνική ταύτιση: $M=-0.233$, και για εκείνους με ισχυρή εθνική ταύτιση: $M=0.228$]. Όπως καθίσταται, λοιπόν, σαφές οι συμμετέχοντες με υψηλό βαθμό εθνικής ταύτισης θεωρούν ότι η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα ωφελήσει την ίδια την Τουρκία, αλλά ταυτόχρονα θα

¹⁰⁷ Η συνιστώσα αυτή εξηγούσε ποσοστό 8.52% της συνολικής διακύμανσης. Υψηλές φορτίσεις στη συνιστώσα αυτή παρουσίαζαν δηλώσεις όπως: «η ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. θα οδηγήσει σε μείωση της συνοχής της Ε.Ε.» ή «η ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. θα εμποδίσει τη δημιουργία μίας κοινής Ευρωπαϊκής ταυτότητας».

¹⁰⁸ Στη συνιστώσα αυτή, που εξηγούσε το 6.9% της συνολικής διακύμανσης, υψηλές φορτίσεις είχαν δηλώσεις όπως: «η ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. θα αλλοιώσει τον Ευρωπαϊκό πολιτισμό καθώς η Τουρκία είναι μία χώρα με αντιλήψεις και αξίες πολύ διαφορετικές από εκείνες των άλλων κρατών-μελών της Ε.Ε.» και «η ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. θα αποδυναμώσει τη Χριστιανική πίστη στην Ευρώπη».

¹⁰⁹ Η εν λόγω συνιστώσα εξηγούσε το 5.19% της συνολικής διακύμανσης και συγκέντρωνε δηλώσεις όπως: «η ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. θα δώσει στην Τουρκία τη δυνατότητα να επηρεάζει καθοριστικά τις αποφάσεις της Ε.Ε.» και «η ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. θα οδηγήσει σε οικονομική ανάκαμψη της Τουρκίας χάριν στη διευκόλυνση του εμπορίου της με τα υπόλοιπα κράτη-μέλη της Ε.Ε.».

βλάβει την Ευρωπαϊκή Ένωση γιατί θα υπονομεύσει την ενότητά της και την πολιτισμική της ταυτότητα.

Προσλαμβανόμενη Διαδικαστική Δικαιοσύνη

Με Ανάλυση Διακύμανσης εξετάσαμε την επίδραση των ανεξάρτητων μεταβλητών της διαδικασίας λήψης απόφασης για την ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. (δημοψήφισμα vs. λήψη απόφασης από τους ηγέτες), του αναμενόμενου αποτελέσματος της διαδικασίας λήψης απόφασης (ΝΑΙ vs. ΟΧΙ στην ένταξη της Τουρκίας), και του βαθμού ταύτισης των συμμετεχόντων με την εθνική ομάδα (υψηλή vs. χαμηλή εθνική ταύτιση) επί της εξαρτημένης μεταβλητής του βαθμού θεώρησης της τηρούμενης διαδικασίας ως δίκαιης.

Διαπιστώθηκε κύρια επίδραση της διαδικασίας λήψης απόφασης [$F(1,147)=7.665$, $M_{\text{ΔΗΜΟΨΗΦ}}=5.572$, $M_{\text{ΗΓΕΤΕΣ}}=4.746$, $p<0.01$] καθώς και κύρια επίδραση του αναμενόμενου αποτελέσματος της διαδικασίας λήψης απόφασης [$F(1,147)=7.154$, $M_{\text{ΝΑΙ}}=4.760$, $M_{\text{ΟΧΙ}}=5.558$, $p<0.01$]. Οι συμμετέχοντες θεωρούσαν πιο δίκαιη τη διαδικασία λήψης απόφασης για την Ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας όταν η απόφαση αναμενόταν να ληφθεί από τους πολίτες με δημοψηφίσματα παρά από τους ηγέτες στα πλαίσια της Συνόδου Κορυφής. Εξάλλου, η διαδικασία κρινόταν πιο δίκαιη όταν το αναμενόμενο αποτέλεσμα της ήταν αρνητικό για την Τουρκία.

Αναμέναμε, εξάλλου, αλληλεπίδραση των μεταβλητών της διαδικασίας και του αποτελέσματος και, ειδικότερα, υποθέταμε ότι η επίδραση του αποτελέσματος στο βαθμό θεώρησης της διαδικασίας λήψης απόφασης ως δίκαιης θα ήταν εντονότερη όταν η τηρούμενη διαδικασία ήταν λιγότερο επιθυμητή (λήψη της απόφασης από τους ηγέτες κι όχι τους ίδιους τους πολίτες) και ότι η επίδραση της διαδικασίας θα ήταν εντονότερη όταν το αναμενόμενο αποτέλεσμα ήταν ανεπιθύμητο (ένταξη της Τουρκίας) παρά επιθυμητό. Η υπόθεση αυτή δεν επαληθεύτηκε [$F(1,147)=0.943$, ns].

Στον Πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζεται ο μέσος βαθμός θεώρησης της τηρούμενης διαδικασίας ως δίκαιης σε σχέση με τις ανεξάρτητες μεταβλητές της διαδικασίας και του αναμενόμενου αποτελέσματός της.

Πίνακας 1.1. Μέσος βαθμός θεώρησης της τηρούμενης διαδικασίας ως δίκαιης (προσλαμβανόμενη Διαδικαστική Δικαιοσύνη) σε συνάρτηση με το είδος της διαδικασίας και το αναμενόμενο αποτέλεσμα της (οι εκτιμήσεις πραγματοποιούνταν με τη βοήθεια επταβάθμιας κλίμακας Likert, όπου το 1 σήμαινε «απολύτως άδικη» και το 7 «απολύτως δίκαιη»)

		Αποτέλεσμα της Διαδικασίας Λήψης Απόφασης	
		ΝΑΙ στην ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε.	ΟΧΙ στην ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε.
Τηρούμενη Διαδικασία	Λήψη της απόφασης από τους πολίτες (Δημοψηφίσματα)	5.318	5.825
	Λήψη της απόφασης από τους ηγέτες (Σύνοδος Κορυφής)	4.203	5.290

Είχαμε, εξάλλου, υποθέσει ότι ανεξάρτητα από το είδος της διαδικασίας, η διαδικασία θα θεωρείτο πιο δίκαιη όταν αναμενόταν να μην καταλήξει σε ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. παρά όταν αναμενόταν να οδηγήσει σε ένταξή της και ότι η επίδραση του αναμενόμενου αποτελέσματος στο βαθμό πρόσληψης της διαδικασίας ως δίκαιης θα συνδεόταν με το βαθμό εθνικής ταύτισης των συμμετεχόντων, δηλαδή θα ήταν μεγαλύτερη όταν η ταύτιση με την εθνική ομάδα ήταν ισχυρή.

Εντούτοις, δεν υπήρξε στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση των μεταβλητών του αποτελέσματος και του βαθμού εθνικής ταύτισης των συμμετεχόντων [$F(1,147)=0.984$, ns]. Στον Πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζεται η προσλαμβανόμενη Διαδικαστική Δικαιοσύνη σε σχέση με τις δύο προαναφερθείσες μεταβλητές.

Πίνακας 1.2. Μέσος βαθμός θεώρησης της τηρούμενης διαδικασίας ως δίκαιης (προσλαμβανόμενη Διαδικαστική Δικαιοσύνη) σε συνάρτηση με το αναμενόμενο αποτέλεσμα και το βαθμό εθνικής ταύτισης των συμμετεχόντων (οι εκτιμήσεις πραγματοποιούνταν με τη βοήθεια επταβάθμιας κλίμακας Likert, όπου το 1 σήμαινε «απολύτως άδικη» και το 7 «απολύτως δίκαιη»)

		Αποτέλεσμα της Διαδικασίας Λήψης Απόφασης	
		ΝΑΙ στην ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε.	ΟΧΙ στην ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε.
Ισχύς εθνικής ταύτισης	Ισχυρή εθνική ταύτιση	4.435	5.639
	Ασθενής εθνική ταύτιση	5.000	5.476

Εξάλλου, κατά την εξέταση της πιθανής αλληλεπίδρασης και των τριών μεταβλητών, δεν παρατηρήθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ των συνθηκών ως προς την προσλαμβανόμενη Διαδικαστική Δικαιοσύνη [$F(1,147)=1.114$, ns] (Πίνακας 1.3.).

Πίνακας 1.3. Μέσος βαθμός θεώρησης της τηρούμενης διαδικασίας ως δίκαιης (προσλαμβανόμενη Διαδικαστική Δικαιοσύνη) σε συνάρτηση με την τηρούμενη διαδικασία, το αναμενόμενο αποτέλεσμα της και το βαθμό εθνικής ταύτισης των συμμετεχόντων (οι εκτιμήσεις πραγματοποιούνταν με τη βοήθεια επταβάθμιας κλίμακας Likert, όπου το 1 σήμαινε «απολύτως άδικη» και το 7 «απολύτως δίκαιη»)

	ΝΑΙ στην ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε.		ΟΧΙ στην ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε.	
	Ισχυρή εθνική ταύτιση	Ασθενής εθνική ταύτιση	Ισχυρή εθνική ταύτιση	Ασθενής εθνική ταύτιση
Λήψη της απόφασης από τους πολίτες (δημοψηφίσματα)	5.400	5.235	5.889	5.762
Λήψη της απόφασης από τους ηγέτες (Σύνοδος Κορυφής)	3.692	4.714	5.389	5.190

Οι εκτιμήσεις των συμμετεχόντων που παρουσιάζουν ασθενή εθνική ταύτιση για το δίκαιο της διαδικασίας λήψης απόφασης σχετικά με την ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. δεν επηρεάζονται από την τηρούμενη διαδικασία ή το αναμενόμενο αποτέλεσμα της διαδικασίας.

Ωστόσο, όταν οι συμμετέχοντες χαρακτηρίζονται από ισχυρή εθνική ταύτιση, τείνουν να εμφανιστούν ορισμένες ενδιαφέρουσες διαφορές. Όταν το αποτέλεσμα της διαδικασίας αναμένεται να είναι αρνητικό για την Τουρκία, η προσλαμβανόμενη Διαδικαστική Δικαιοσύνη δεν επηρεάζεται από το είδος της τηρούμενης διαδικασίας. Εντούτοις, για τους ίδιους συμμετέχοντες (με ισχυρή εθνική ταύτιση) το είδος της διαδικασίας τείνει να επηρεάζει τις εκτιμήσεις για το δίκαιο της διαδικασίας όταν το αποτέλεσμα της αναμένεται να είναι θετικό για την Τουρκία. Ειδικότερα, η λήψη της απόφασης από τους πολίτες με δημοψηφίσματα τείνει να αποσπά θετικότερες κρίσεις για τη διαδικασία από ό,τι η λήψη της απόφασης από τους ηγέτες στη Σύνοδο Κορυφής.

Εξάλλου, για τους συμμετέχοντες με ισχυρή εθνική ταύτιση που πληροφορούνται ότι η απόφαση για την ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. θα ληφθεί με δημοψηφίσματα, οι εκτιμήσεις

για το δίκαιο της τηρούμενης διαδικασίας δεν διαφέρουν συναρτήσει του αναμενόμενου αποτελέσματος. Ωστόσο, όταν οι ίδιοι συμμετέχοντες πληροφορούνται ότι η απόφαση για την Ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας πρόκειται να ληφθεί από τους ηγέτες των 25 χωρών-μελών, το αναμενόμενο αποτέλεσμα τείνει να επηρεάζει τις εκτιμήσεις τους, αφού η λήψη της απόφασης από τους ηγέτες τείνει να χαρακτηρίζεται πιο δίκαιη όταν καταλήγει σε αρνητικό παρά σε θετικό για την Τουρκία αποτέλεσμα.

Στάσεις προς την Άμεση και Έμμεση Εκπροσώπηση κατά τη Λήψη Πολιτικών Αποφάσεων

Με Ανάλυση Διακύμανσης εξετάσαμε ακόμη την επίδραση των ανεξάρτητων μεταβλητών της διαδικασίας λήψης της απόφασης για την ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε., του αναμενόμενου αποτελέσματος της και της ισχύος της εθνικής ταύτισης των συμμετεχόντων επί των μεταβλητών που προέκυψαν από την Παραγοντική Ανάλυση που πραγματοποιήσαμε για την *Κλίμακα Στάσεων προς την Άμεση και Έμμεση Εκπροσώπηση κατά τη Λήψη Πολιτικών Αποφάσεων*. Η Κλίμακα αυτή, που δημιουργήθηκε για τους σκοπούς της παρούσας έρευνας και απαρτιζόταν από 14 δηλώσεις, υποβλήθηκε σε Παραγοντική Ανάλυση με τη Μέθοδο των Κυρίων Συνιστωσών και ορθογώνια περιστροφή των αξόνων (Varimax). Από την Ανάλυση προέκυψαν έξι παράγοντες με ιδιοτιμή μεγαλύτερη του 1, οι οποίοι ερμήνευαν αθροιστικά το 67,28% της συνολικής διακύμανσης (βλ. Παράρτημα).

Από την Ανάλυση Διακύμανσης προέκυψε στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση διαδικασίας και αποτελέσματος επί του παράγοντα των Λειτουργικών Μειονεκτημάτων των Δημοψηφισμάτων¹¹⁰ [$F(1,154)=4.027$, $p=0.047$] και μία οριακή αλληλεπίδραση των δύο ανεξάρτητων μεταβλητών επί του παράγοντα της κριτικής προς την αντιπροσωπευτική δημοκρατία [$F(1,154)=3.216$, $p=0.075$]¹¹¹. Εξάλλου, διαπιστώθηκε στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση διαδικασίας και βαθμού εθνικής ταύτισης επί του παράγοντα της Απόρριψης της Ηγετικής Αντιπροσώπευσης και Προτίμησης για την Άμεση Δημοκρατία¹¹²

¹¹⁰ Η συνιστώσα αυτή εξηγούσε ποσοστό 10.74% της συνολικής διακύμανσης και υψηλή φόρτιση σε αυτή παρουσίαζαν οι δηλώσεις: «Η διεξαγωγή δημοψηφίσματος είναι μία χρονοβόρα διαδικασία» και «Η διεξαγωγή δημοψηφίσματος συνεπάγεται ιδιαίτερα υψηλό κόστος, το οποίο τελικά επωμίζονται οι πολίτες».

¹¹¹ Στη συνιστώσα αυτή που εξηγούσε το 11.99% της συνολικής διακύμανσης, υψηλή φόρτιση είχαν οι δηλώσεις: «Πολλές φορές υπάρχει αναντιστοιχία ανάμεσα στις αποφάσεις των ηγετών και τις προτιμήσεις των πολιτών, επειδή οι ηγέτες δεν εκφράζουν τη βούληση του λαού αλλά υπηρετούν συμφέροντα» και «Η λήψη των σημαντικών αποφάσεων από τους ηγέτες ενέχει κινδύνους καθώς οι προτιμήσεις τους σε κάποιο ζήτημα μπορεί να μην συμπίπτουν με αυτές της πλειοψηφίας του λαού».

¹¹² Στην εν λόγω συνιστώσα, που εξηγούσε ποσοστό 13% της συνολικής διακύμανσης, είχαν υψηλή θετική φόρτιση δηλώσεις όπως: «Στις κρίσιμες αποφάσεις οι ηγέτες πρέπει να αφογκράζονται και να ακολουθούν το λαϊκό αίσθημα, όπως αυτό εκφράζεται σε δημοψηφίσματα» και αρνητική φόρτιση δηλώσεις όπως: «Οι σημαντικές αποφάσεις πρέπει να

[F(1,154)=3.879, $p=0.051$], και μία τριπλή αλληλεπίδραση διαδικασίας, αναμενόμενου αποτελέσματος και βαθμού εθνικής ταύτισης επί του παράγοντα της Απόρριψης της Ηγετικής Αντιπροσώπευσης και Προτίμησης για την Άμεση Δημοκρατία [F(1,154)=10.140, $p=0.002$]¹¹³.

Πίνακας 1.4. Μέσες παραγοντικές τιμές για τον Παράγοντα των Λειτουργικών Μειονεκτημάτων των Δημοψηφισμάτων σε συνάρτηση με τη διαδικασία λήψης απόφασης και το αναμενόμενο αποτέλεσμα της διαδικασίας ($p=0.047$) (το + αντιστοιχεί σε αυξημένη πρόσληψη των λειτουργικών μειονεκτημάτων των δημοψηφισμάτων)

		Αποτέλεσμα της Διαδικασίας Λήψης Απόφασης	
		ΝΑΙ στην ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε.	ΟΧΙ στην ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε.
Τηρούμενη Διαδικασία	Λήψη της απόφασης από τους πολίτες (Δημοψηφίσματα)	0.191	-0.308
	Λήψη της απόφασης από τους ηγέτες (Σύνοδος Κορυφής)	-0.013	0.123

Όπως μπορεί κανείς να παρατηρήσει στον Πίνακα 1.4., όταν η απόφαση για την Ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας αναμένεται να ληφθεί με δημοψηφίσματα, ο βαθμός στον οποίο οι συμμετέχοντες δίνουν έμφαση στα λειτουργικά μειονεκτήματα αυτής της διαδικασίας (στο κόστος και τις χρονικές απαιτήσεις της) είναι συνάρτηση του αναμενόμενου αποτελέσματος των δημοψηφισμάτων. Οι συμμετέχοντες εμμένουν στα λειτουργικά μειονεκτήματα των δημοψηφισμάτων σε μεγαλύτερο βαθμό όταν το αναμενόμενο αποτέλεσμα των δημοψηφισμάτων είναι θετικό ($M=0.191$), παρά όταν είναι αρνητικό ($M=-0.308$) για την Τουρκική υποψηφιότητα (LSD test $p<0.05$).

Εξάλλου, όταν το αποτέλεσμα της διαδικασίας λήψης απόφασης για την Ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας προβλέπεται αρνητικό για την Τουρκία, το είδος της τηρούμενης διαδικασίας τείνει να καθορίζει το βαθμό στον οποίο οι συμμετέχοντες επικεντρώνονται στα λειτουργικά μειονεκτήματα των δημοψηφισμάτων. Μεγαλύτερη συμφωνία με τις προτάσεις που αφορούν στα λειτουργικά μειονεκτήματα των δημοψηφισμάτων παρατηρείται όταν η

λαμβάνονται αποκλειστικά από τις εκλεγμένες ηγεσίες γιατί αυτές έχουν τη γνώση και την πληροφόρηση που απαιτείται για τη λήψη ορθών αποφάσεων».

¹¹³ Η μόνη κύρια επίδραση που σημειώθηκε ήταν μία οριακή κύρια επίδραση του αναμενόμενου αποτελέσματος επί του παράγοντα της Πολιτικής Σημασίας των Δημοσκοπήσεων (12.23% της συνολικής εξηγούμενης διακύμανσης). Όταν το αποτέλεσμα αναμενόταν να είναι αρνητικό για την Τουρκία οι συμμετέχοντες ασπάζονταν περισσότερο την άποψη ότι «Πριν τη λήψη σημαντικών αποφάσεων οι ηγέτες θα πρέπει να πληροφορούνται και να λαμβάνουν υπόψη τους τις προτιμήσεις των πολιτών, όπως αυτές εκφράζονται σε δημοσκοπήσεις» [$M_{\text{ΝΑΙ}}=-0.174$, $M_{\text{ΟΧΙ}}=0.134$, $F=3.795$, $p=0.053$].

προβλεπόμενη αναβολή της ένταξης της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση είναι το αποτέλεσμα διαβουλεύσεων των ηγετών των 25 κρατών-μελών της Ε.Ε. ($M=0.123$) κι όχι δημοψηφισμάτων ($M=-0.308$).

Πίνακας 1.5. Μέσες παραγοντικές τιμές για τον Παράγοντα της Κριτικής προς την Αντιπροσωπευτική Δημοκρατία σε συνάρτηση με τη διαδικασία λήψης απόφασης και το αναμενόμενο αποτέλεσμα της διαδικασίας ($p=0.075$) (το + αντιστοιχεί σε αυξημένη αποδοχή των δηλώσεων που εκφράζουν κριτική προς την αντιπροσωπευτική δημοκρατία)

		Αποτέλεσμα της Διαδικασίας Λήψης Απόφασης	
		ΝΑΙ στην ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε.	ΟΧΙ στην ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε.
Τηρούμενη Διαδικασία	Λήψη της απόφασης από τους πολίτες (Δημοψηφίσματα)	-0,009	0,161
	Λήψη της απόφασης από τους ηγέτες (Σύνοδος Κορυφής)	0,140	-0,264

Όπως προκύπτει από την εξέταση των μέσων παραγοντικών τιμών στον παραπάνω πίνακα, όταν η απόφαση για το Ευρωπαϊκό μέλλον της Τουρκίας αναμένεται να ληφθεί από τους ηγέτες των 25 κρατών-μελών, η κριτική που ασκούν οι συμμετέχοντες προς την αντιπροσωπευτική δημοκρατία (δηλαδή την εκπροσώπηση των πολιτών από τους ηγέτες τους) τείνει να καθορίζεται από την αναμενόμενη απόφαση των ηγετών. Όταν οι συμμετέχοντες οδηγούνται να πιστέψουν ότι οι 25 ηγέτες θα αποφανθούν θετικά για την Τουρκία, τείνουν να αποδέχονται τις δηλώσεις που εκφράζουν κριτική προς την Αντιπροσωπευτική Δημοκρατία περισσότερο ($M=0.140$) από ό,τι όταν αναμένουν αρνητικό για την Τουρκία αποτέλεσμα ($M=-0.264$).

Άλλωστε, όταν το αποτέλεσμα προβλέπεται αρνητικό για την Τουρκία, ο βαθμός αποδοχής των δηλώσεων κριτικής προς την Αντιπροσωπευτική Δημοκρατία εξαρτάται από τη διαδικασία που προβλέπεται να καταλήξει στο αρνητικό για την Τουρκία αποτέλεσμα. Όταν είναι οι ηγέτες που αναμένεται να αποφανθούν αρνητικά για την Τουρκία, οι συμμετέχοντες δεν ενστερνίζονται τις δηλώσεις κριτικής προς την Αντιπροσωπευτική Δημοκρατία ($M=-0.264$) ενώ τις αποδέχονται όταν το αρνητικό για την Τουρκία αποτέλεσμα είναι απόρροια δημοψηφισμάτων ($M=0.161$) (LSD test $p<0.005$).

Πίνακας 1.6. Μέσες παραγοντικές τιμές για τον Παράγοντα της *Απόρριψης της Ηγετικής Αντιπροσώπευσης και της Προτίμησης για την Άμεση Δημοκρατία* σε συνάρτηση με τη διαδικασία λήψης απόφασης και το βαθμό εθνικής ταύτισης των συμμετεχόντων ($p=0.051$) (το + αντιστοιχεί σε εντονότερη απόρριψη της ηγετικής αντιπροσώπευσης και ισχυρότερη προτίμηση για την άμεση δημοκρατία)

		Βαθμός εθνικής ταύτισης	
		Ισχυρή εθνική ταύτιση	Ασθενής εθνική ταύτιση
Τηρούμενη Διαδικασία	Λήψη της απόφασης από τους πολίτες (Δημοψηφίσματα)	-0.002	0.226
	Λήψη της απόφασης από τους ηγέτες (Σύνοδος Κορυφής)	0.076	-0.303

Όπως προκύπτει από τη μελέτη του παραπάνω πίνακα, ο βαθμός Απόρριψης της Ηγετικής Αντιπροσώπευσης και Προτίμησης για την Άμεση Δημοκρατία δεν επηρεάζεται από το είδος της διαδικασίας που αναμένεται να τηρηθεί για τη λήψη της απόφασης σχετικά με το Ευρωπαϊκό μέλλον της Τουρκίας όταν οι συμμετέχοντες χαρακτηρίζονται από υψηλή εθνική ταύτιση.

Όταν, όμως, οι συμμετέχοντες παρουσιάζουν ασθενέστερη εθνική ταύτιση, η στάση τους απέναντι στην ηγετική αντιπροσώπευση και την άμεση δημοκρατία τείνει να καθορίζεται από την τηρούμενη στην προκειμένη περίπτωση διαδικασία. Ειδικότερα, όταν αναμένεται η απόφαση σχετικά με την ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. να ληφθεί μετά από δημοψηφίσματα οι συμμετέχοντες τείνουν να εκφράζουν μεγαλύτερη προτίμηση για την άμεση Δημοκρατία και απόρριψη της λήψης των πολιτικών αποφάσεων με ηγετική αντιπροσώπευση ($M=0.226$). Όταν, ωστόσο, η απόφαση για το Ευρωπαϊκό μέλλον της Τουρκίας αναμένεται να ληφθεί από τους Ευρωπαίους ηγέτες, οι συμμετέχοντες με χαμηλό βαθμό εθνικής ταύτισης εκφράζουν προτίμηση για τη λήψη των πολιτικών αποφάσεων από τους ηγέτες κι όχι από το λαό με δημοψηφίσματα ($M=-0.303$).

Πίνακας 1.7. Μέσες παραγοντικές τιμές για τον Παράγοντα της *Απόρριψης της Ηγετικής Αντιπροσώπευσης και της Προτίμησης για την Άμεση Δημοκρατία* σε συνάρτηση με την τηρούμενη διαδικασία, το αναμενόμενο αποτέλεσμα της διαδικασίας και το βαθμό εθνικής ταύτισης των συμμετεχόντων (το + αντιστοιχεί σε εντονότερη απόρριψη της ηγετικής αντιπροσώπευσης και ισχυρότερη προτίμηση για την άμεση δημοκρατία)

	ΝΑΙ στην ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε.		ΟΧΙ στην ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε.	
	Ισχυρή εθνική ταύτιση	Ασθενής εθνική ταύτιση	Ισχυρή εθνική ταύτιση	Ασθενής εθνική ταύτιση
Λήψη της απόφασης από τους πολίτες (δημοψηφίσματα)	-0.343	0.621	0.339	-0.169
Λήψη της απόφασης από τους ηγέτες (Σύνοδος Κορυφής)	0.242	-0.380	-0.091	-0.225

Όταν η απόφαση για την Ευρωπαϊκή πορεία της Τουρκίας αναμένεται να ληφθεί από τους πολίτες με δημοψηφίσματα και η έκβαση της διαδικασίας αναμένεται να είναι θετική για την Τουρκία, ο βαθμός προτίμησης που εκφράζουν οι συμμετέχοντες για την Άμεση Δημοκρατία (δηλαδή τη λήψη των σημαντικών πολιτικών αποφάσεων με δημοψηφίσματα) εξαρτάται από το βαθμό εθνικής ταύτισης που τους χαρακτηρίζει. Οι συμμετέχοντες με υψηλή εθνική ταύτιση απορρίπτουν την ιδέα της διεξαγωγής δημοψηφισμάτων για τη λήψη των σημαντικών πολιτικών αποφάσεων όταν μία τέτοιου είδους διαδικασία αναμένεται να οδηγήσει σε ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. ($M = -0.343$), ενώ οι συμμετέχοντες με ασθενέστερη εθνική ταύτιση εκδηλώνουν έντονη προτίμηση για την άμεση Δημοκρατία, όταν πιστεύουν ότι πρόκειται να διεξαχθούν δημοψηφίσματα το αποτέλεσμα των οποίων θα επιτρέψει την είσοδο της Τουρκίας στην Ε.Ε. ($M = 0.621$) (LSD test $p < 0.05$).

Από το βαθμό εθνικής ταύτισης που χαρακτηρίζει τους συμμετέχοντες εξαρτάται ο βαθμός προτίμησης που εκφράζουν για την Άμεση Δημοκρατία και όταν η ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. αναφέρεται ως αναμενόμενη αλλά πρόκειται να αποφασιστεί από τους ηγέτες των 25 κρατών-μελών της Ε.Ε. Οι συμμετέχοντες με ισχυρή εθνική ταύτιση προτιμούν την Άμεση Δημοκρατία σε μεγαλύτερο βαθμό ($M = 0.242$) από τους συμμετέχοντες με ασθενή εθνική ταύτιση ($M = -0.380$) όταν οι ηγέτες της Ε.Ε. είναι αυτοί που αναμένεται να αποφανθούν θετικά για την ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. (LSD test, $p < 0.05$).

Όταν η Ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας αναμένεται να καθοριστεί από τους πολίτες της Ε.Ε. με δημοψηφίσματα αλλά το αποτέλεσμα των δημοψηφισμάτων αναμένεται να είναι

αρνητικό για την Τουρκία, οι συμμετέχοντες με έντονη εθνική ταύτιση τείνουν να εκφράζουν μεγαλύτερη προτίμηση για την Άμεση Δημοκρατία ($M=0.339$) από ό,τι οι συμμετέχοντες με ασθενέστερη εθνική ταύτιση ($M=-0.169$) ($p=0.079$).

Όταν η απόφαση για την ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. αναμένεται να ληφθεί από τους πολίτες με δημοψηφίσματα, ο βαθμός προτίμησης που εκφράζουν οι συμμετέχοντες με υψηλό βαθμό εθνικής ταύτισης για την Άμεση Δημοκρατία εξαρτάται από το αναμενόμενο αποτέλεσμα της διαδικασίας. Όταν οι συμμετέχοντες ενημερώνονται ότι οι πολίτες της Ε.Ε. αναμένεται να αρνηθούν την ένταξη της Τουρκίας, οι συμμετέχοντες που παρουσιάζουν υψηλό βαθμό ταύτισης με την εθνική ομάδα εκφράζουν μεγαλύτερη προτίμηση για την Άμεση Δημοκρατία ($M=0.339$) από ό,τι όταν ενημερώνονται ότι οι πολίτες αναμένεται να επιτρέψουν την ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. ($M=-0.343$) (LSD test $p<0.05$).

Εξάρτηση του βαθμού προτίμησης για την Άμεση Δημοκρατία από το αναμενόμενο αποτέλεσμα παρατηρείται και για τους συμμετέχοντες με ασθενή εθνική ταύτιση όταν η απόφαση για την Ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας αναμένεται να ληφθεί από τους πολίτες της Ε.Ε. με δημοψηφίσματα. Οι συμμετέχοντες με χαμηλό βαθμό εθνικής ταύτισης εκφράζουν σημαντικά μεγαλύτερη προτίμηση για την Άμεση Δημοκρατία όταν οδηγούνται να πιστέψουν ότι οι πολίτες των χωρών της Ε.Ε. θα επιτρέψουν την είσοδο της Τουρκίας στην Ε.Ε. ($M=0.621$), παρά όταν οδηγούνται να πιστέψουν ότι οι πολίτες της Ε.Ε. θα απορρίψουν την υποψηφιότητα της Τουρκίας για ένταξη στην Ε.Ε. ($M=-0.169$) (LSD test $p<0.05$).

Όταν η ένταξη της Τουρκίας παρουσιάζεται ως πολύ πιθανή και αναμενόμενη, η προτίμηση που εκφράζουν οι συμμετέχοντες με ασθενή εθνική ταύτιση για την Άμεση Δημοκρατία είναι συνάρτηση της διαδικασίας που αναφέρεται ότι πρόκειται να καταλήξει στην ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. Όταν είναι οι πολίτες της Ε.Ε. που αναμένεται να λάβουν την απόφαση για ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε., οι συμμετέχοντες εκφράζουν ισχυρή προτίμηση για την Άμεση Δημοκρατία ($M=0.621$). Αντιθέτως, όταν είναι οι ηγέτες των 25 κρατών-μελών της Ε.Ε. που αναμένεται να κάνουν δεκτό το αίτημα της Τουρκίας για ένταξη στην Ε.Ε., οι συμμετέχοντες με χαμηλό βαθμό εθνικής ταύτισης εκφράζουν σημαντικά μικρότερο βαθμό προτίμησης για την Άμεση Δημοκρατία ($M=-0.380$) (LSD test $p<0.05$).

Από την άλλη πλευρά, οι συμμετέχοντες με ισχυρή εθνική ταύτιση εκφράζουν διαφορετικό βαθμό προτίμησης για την Άμεση Δημοκρατία σε συνάρτηση με την τηρούμενη διαδικασία όταν η ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. αναφέρεται ως αναμενόμενη. Όταν οδηγούνται να πιστέψουν ότι η ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. θα αποτελεί την απόφαση των πολιτών στα σχετικά δημοψηφίσματα που θα διεξαχθούν, οι συμμετέχοντες με υψηλό βαθμό εθνικής ταύτισης τείνουν να εκφράζουν μικρότερη προτίμηση για την Άμεση Δημοκρατία ($M=-0.343$), από ό,τι όταν η ένταξη της Τουρκίας παρουσιάζεται ως αναμενόμενη απόφαση των ηγετών των 25 κρατών-μελών της Ε.Ε. ($M=0.242$).

Προσλαμβανόμενος Σκοπός της Ε.Ε., προσλαμβανόμενες συνέπειες για την Ελλάδα της ιδιότητάς της ως κράτους-μέλους της Ε.Ε. και προϋποθέσεις που πρέπει να πληροί μία χώρα υποψήφια για ένταξη στην Ε.Ε.

Επιπρόσθετα, Αναλύσεις Διακύμανσης με ανεξάρτητες μεταβλητές τη διαδικασία, το αναμενόμενο αποτέλεσμα της και το βαθμό εθνικής ταύτισης των συμμετεχόντων πραγματοποιήθηκαν και για τις εξαρτημένες μεταβλητές που προέκυψαν από την Παραγοντική Ανάλυση (με τη Μέθοδο των Κυρίων Συνιστωσών και ορθογώνια περιστροφή των αξόνων Varimax) των κλιμάκων του προσλαμβανόμενου σκοπού της Ευρωπαϊκής Ένωσης (6 δηλώσεις), των προσλαμβανόμενων συνεπειών για την Ελλάδα της ιδιότητάς της ως κράτους-μέλους της Ε.Ε. (8 δηλώσεις), και των προϋποθέσεων που πρέπει να πληροί μία χώρα υποψήφια για ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση σε περίπτωση διεύρυνσης της Ε.Ε. (8 δηλώσεις) (βλ. Παράρτημα).

Διαπιστώθηκε κύρια επίδραση της ανεξάρτητης μεταβλητής της διαδικασίας επί του παράγοντα των θετικών συνεπειών για την Ελλάδα της ιδιότητας του κράτους-μέλους της Ε.Ε.¹¹⁴ [$F(1,154)=3.819$, $p=0.052$, στις συνθήκες λήψης της απόφασης από τους πολίτες: $M=0.164$, ενώ στις συνθήκες λήψης της απόφασης από τους ηγέτες: $M=-0.127$] και επί του παράγοντα θεώρησης της πολιτικής και οικονομικής ενοποίησης ως στόχου της Ε.Ε.¹¹⁵ [$F(1,154)=3.808$, $p=0.053$, στις συνθήκες λήψης της απόφασης από τους πολίτες: $M=0.160$, ενώ στις συνθήκες λήψης της απόφασης από τους ηγέτες: $M=-0.147$]. Οι συμμετέχοντες θεωρούσαν ότι η ιδιότητα του κράτους-μέλους της Ε.Ε. συνεπάγεται οφέλη για την Ελλάδα σε μεγαλύτερο βαθμό όταν η απόφαση για την Ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας αναμενόταν να ληφθεί από τους πολίτες της Ε.Ε. παρά όταν αναμενόταν να ληφθεί από τους ηγέτες της. Εξάλλου, η ενοποίηση της οικονομίας και η δημιουργία μίας ενιαίας κυβέρνησης προσλαμβανόταν ως σκοπός της Ε.Ε. σε βαθμό μεγαλύτερο όταν το Ευρωπαϊκό μέλλον της Τουρκίας αναμενόταν να καθοριστεί από τους Ευρωπαίους πολίτες κι όχι τους ηγέτες τους.

Επίσης, υπήρξε κύρια επίδραση της ανεξάρτητης μεταβλητής του αποτελέσματος επί του παράγοντα των θετικών συνεπειών για την Ελλάδα της ιδιότητας του κράτους-μέλους της Ε.Ε. [$F(1,154)=5.817$, $p=0.017$, στις συνθήκες ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε.: $M=-0.161$, ενώ στις

¹¹⁴ Στη συνιστώσα αυτή, που εξηγούσε ποσοστό 28.21% της συνολικής διακύμανσης της Κλίμακας των προσλαμβανόμενων συνεπειών για την Ελλάδα της ιδιότητας του κράτους-μέλους της Ε.Ε., υψηλή φόρτιση παρουσίαζαν δηλώσεις όπως: «Το γεγονός ότι η Ελλάδα ανήκει στην Ε.Ε. ανοίγει νέους ορίζοντες στην πολιτισμική μας ιδιαιτερότητα» και «Το γεγονός ότι η Ελλάδα ανήκει στην Ε.Ε. δίνει νέα ώθηση στη βιομηχανική μας παραγωγή».

¹¹⁵ Τη μεγαλύτερη φόρτιση στη συνιστώσα αυτή, που εξηγούσε ποσοστό 24.08% της συνολικής διακύμανσης της κλίμακας του προσλαμβανόμενου σκοπού της Ε.Ε., είχαν οι δηλώσεις: «Ο σκοπός της Ε.Ε. είναι να καθιερώσει μία ενιαία κυβέρνηση για όλα τα κράτη-μέλη» και «Ο σκοπός της Ε.Ε. είναι να πετύχει την ενοποίηση της οικονομίας των κρατών-μελών».

συνθήκες αναβολής της ένταξής της: $M=0.198$]. Οι συμμετέχοντες θεωρούσαν, δηλαδή, ότι η ιδιότητα του κράτους-μέλους της Ε.Ε. έχει θετικές συνέπειες για την Ελλάδα σε μεγαλύτερο βαθμό όταν η διαδικασία λήψης απόφασης για την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας αναμενόταν να καταλήξει σε αρνητικό για την Τουρκία αποτέλεσμα, παρά όταν αναμενόταν να καταλήξει σε θετικό αποτέλεσμα, δηλαδή στην ένταξή της στην Ε.Ε.

Εξάλλου, διαπιστώθηκε κύρια επίδραση της μεταβλητής του βαθμού εθνικής ταύτισης των συμμετεχόντων επί των εξαρτημένων μεταβλητών του Ευρωλειτουργισμού¹¹⁶ [$F(1,154)=3.772$, $p=0.054$, για τους συμμετέχοντες με ασθενή εθνική ταύτιση: $M=-0.127$, ενώ για τους συμμετέχοντες με ισχυρή εθνική ταύτιση: $M=0.176$], της θεώρησης της πολιτικής και οικονομικής ενοποίησης ως στόχου της Ε.Ε. [$F(1,154)=4.341$, $p=0.039$, για τους συμμετέχοντες με ασθενή εθνική ταύτιση: $M=-0.157$, ενώ για τους συμμετέχοντες με ισχυρή εθνική ταύτιση: $M=0.170$], της θεώρησης των συνεπειών της ιδιότητας του κράτους-μέλους της Ε.Ε. ως θετικών για την Ελλάδα [$F(1,154)=11.650$, $p=0.001$, για τους συμμετέχοντες με ασθενή εθνική ταύτιση: $M=-0.235$, ενώ για τους συμμετέχοντες με ισχυρή εθνική ταύτιση: $M=0.273$], και της προτίμησης για την εφαρμογή του κριτηρίου της ομοιογένειας και της υπακοής στην Ε.Ε. όταν πρόκειται για διεύρυνση της Ε.Ε.¹¹⁷ [$F(1,154)=15.996$, $p<0.001$, για τους συμμετέχοντες με ασθενή εθνική ταύτιση: $M=-0.294$, ενώ για τους συμμετέχοντες με ισχυρή εθνική ταύτιση: $M=0.313$]. Διαπιστώσαμε, λοιπόν, ότι οι συμμετέχοντες που άνηκαν στην ομάδα ισχυρής εθνικής ταύτισης συμερίζονταν περισσότερο τον Ευρωλειτουργισμό, την άποψη ότι ο στόχος της Ε.Ε. είναι η πολιτική και οικονομική ενοποίηση των κρατών-μελών, την εκτίμηση ότι η ιδιότητα του κράτους μέλους της Ε.Ε. έχει θετικές συνέπειες για την Ελλάδα καθώς και την πεποίθηση ότι κριτήριο για την ένταξη στην Ε.Ε. σε περίπτωση διεύρυνσης πρέπει να αποτελεί η ομοιογένεια (εντός της υποψήφιας χώρας αλλά και εντός της Ε.Ε. μετά τη διεύρυνση) και η αποδοχή των απαιτήσεων και των όρων της Ε.Ε. από την υποψήφια χώρα.

Πέρα από τις προαναφερθείσες κύριες επιδράσεις, διαπιστώθηκε αλληλεπίδραση των μεταβλητών του αναμενόμενου αποτελέσματος και της εθνικής ταύτισης των συμμετεχόντων επί των εξαρτημένων μεταβλητών του Ευρωλειτουργισμού [$F(1,154)=6.365$, $p=0.013$], της

¹¹⁶ Στη συνιστώσα αυτή είχαν υψηλή φόρτιση οι δηλώσεις: «Ο σκοπός της Ε.Ε. είναι να διασφαλίσει την ειρήνη» και «Ο σκοπός της Ε.Ε. είναι να συντελέσει στην ανάπτυξη σχέσεων συνεργασίας κι εμπιστοσύνης ανάμεσα σε χώρες που στο παρελθόν άνηκαν σε αντίπαλα στρατόπεδα». Η εν λόγω συνιστώσα εξηγούσε ποσοστό 35.93% της συνολικής διακύμανσης της κλίμακας του προσλαμβανόμενου σκοπού της Ε.Ε.

¹¹⁷ Υψηλή φόρτιση στη συνιστώσα αυτή, που εξηγούσε το 23.63% της συνολικής διακύμανσης της Κλίμακας των προϋποθέσεων που πρέπει να πληροί μία υποψήφια για ένταξη στην Ε.Ε. χώρα, παρουσίαζαν οι δηλώσεις: «Σε περίπτωση νέας διεύρυνσης της Ε.Ε., η υποψήφια χώρα θα πρέπει να αποδεχθεί χωρίς όρους τις απαιτήσεις της Ε.Ε.» και «Σε περίπτωση νέας διεύρυνσης της Ε.Ε., η υποψήφια χώρα θα πρέπει να ανήκει στην πολιτισμική οικογένεια της Ευρώπης».

θεώρησης των συνεπειών της ιδιότητας του κράτους-μέλους της Ε.Ε. ως θετικών για την Ελλάδα [$F(1,154)=4.323$, $p=0.039$], και της προτίμησης για την εφαρμογή του κριτηρίου της ομοιογένειας και της υπακοής στην Ε.Ε. όταν πρόκειται για διεύρυνση της Ε.Ε. [$F(1,154)=4.881$, $p=0.029$]. Στους Πίνακες που ακολουθούν παρατίθενται οι μέσες παραγοντικές τιμές για κάθε εξαρτημένη μεταβλητή σε σχέση με τις ανεξάρτητες μεταβλητές του αναμενόμενου αποτελέσματος και της εθνικής ταύτισης.

Πίνακας 1.8. Μέσες παραγοντικές τιμές για τον Παράγοντα του Ευρωλειτουργισμού σε συνάρτηση με το αναμενόμενο αποτέλεσμα της διαδικασίας λήψης απόφασης για την Ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας και το βαθμό εθνικής ταύτισης των συμμετεχόντων ($p=0.013$) (το + αντιστοιχεί σε αυξημένη αποδοχή των δηλώσεων του Ευρωλειτουργισμού)

		Βαθμός εθνικής ταύτισης	
		Ισχυρή εθνική ταύτιση	Ασθενής εθνική ταύτιση
Αναμενόμενο αποτέλεσμα	ΝΑΙ στην ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε.	-0.112	-0.002
	ΟΧΙ στην ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε.	0.464	-0.232

Ο παράγοντας του Ευρωλειτουργισμού συγκεντρώνει δηλώσεις σύμφωνα με τις οποίες ο στόχος της Ε.Ε. είναι η διασφάλιση της ειρήνης, της συνεργασίας και της σταθερότητας κι όχι η οικονομική επικράτηση ορισμένων χωρών. Όπως, λοιπόν, παρατηρούμε στον παραπάνω πίνακα, ο βαθμός στον οποίο αποδέχονται αυτού του είδους τις δηλώσεις οι συμμετέχοντες με ασθενή εθνική ταύτιση δεν διαφοροποιείται σε συνάρτηση με το αναμενόμενο αποτέλεσμα των διαδικασιών λήψης απόφασης για το Ευρωπαϊκό μέλλον της Τουρκίας. Αντιθέτως, το αναμενόμενο αποτέλεσμα διαφοροποιεί τις απαντήσεις των συμμετεχόντων με ισχυρή εθνική ταύτιση στις δηλώσεις που εντάσσονται στον παράγοντα του Ευρωλειτουργισμού. Οι συμμετέχοντες, δηλαδή, αυτοί δέχονται ότι ο σκοπός της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι η διασφάλιση της ειρήνης και της συνεργασίας σε μεγαλύτερο βαθμό όταν η Τουρκική υποψηφιότητα για ένταξη στην Ε.Ε. αναμένεται να απορριφθεί ($M=0.464$) παρά όταν αναμένεται να γίνει δεκτή ($M=-0.112$, LSD test $p<0.05$). Όταν η Τουρκική υποψηφιότητα για ένταξη στην Ε.Ε. αναμένεται να απορριφθεί, ο βαθμός συμφωνίας των συμμετεχόντων με τις προτάσεις που απαρτίζουν τον παράγοντα του Ευρωλειτουργισμού τείνει να εξαρτάται από το βαθμό ταύτισής τους με την εθνική τους ομάδα. Ενώ όταν χαρακτηρίζονται από υψηλή εθνική ταύτιση αποδέχονται τις δηλώσεις του παράγοντα του Ευρωλειτουργισμού ($M=0.464$), όταν χαρακτηρίζονται από ασθενέστερη εθνική ταύτιση τείνουν να δυσπιστούν απέναντι στην Ε.Ε. και αμφιβάλουν ότι ο σκοπός της είναι η συνεργασία των διαφόρων χωρών, η ειρήνη και η σταθερότητα ($M=-0.232$).

Πίνακας 1.9. Μέσες παραγοντικές τιμές για τον Παράγοντα της θεώρησης των συνεπειών της ιδιότητας του κράτους-μέλους της Ε.Ε. ως θετικών για την Ελλάδα σε συνάρτηση με το αναμενόμενο αποτέλεσμα της διαδικασίας λήψης απόφασης για την Ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας και το βαθμό εθνικής ταύτισης των συμμετεχόντων ($p=0.039$) (το + αντιστοιχεί σε αυξημένη αποδοχή των δηλώσεων του παράγοντα)

		Βαθμός εθνικής ταύτισης	
		Ισχυρή εθνική ταύτιση	Ασθενής εθνική ταύτιση
Αναμενόμενο αποτέλεσμα	ΝΑΙ στην ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε.	-0.061	-0.260
	ΟΧΙ στην ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε.	0.607	-0.211

Όπως διαπιστώνουμε από τον παραπάνω πίνακα, οι συμμετέχοντες με ασθενή εθνική ταύτιση δεν θεωρούν τις συνέπειες της ιδιότητας του κράτους-μέλους της Ε.Ε. θετικές για την Ελλάδα, κι αυτό ανεξαρτήτως του αναμενόμενου αποτελέσματος των διαδικασιών λήψης απόφασης για το Ευρωπαϊκό μέλλον της Τουρκίας. Απεναντίας, οι συμμετέχοντες με ισχυρή εθνική ταύτιση αξιολογούν τις συνέπειες της ιδιότητας του κράτους-μέλους της Ε.Ε. για την Ελλάδα σε σχέση με το αναμενόμενο αποτέλεσμα της διαδικασίας λήψης απόφασης για την Ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας. Ειδικότερα, όταν η Τουρκική υποψηφιότητα για ένταξη στην Ε.Ε. αναμένεται να απορριφθεί, οι συμμετέχοντες με έντονη εθνική ταύτιση θεωρούν τις συνέπειες της ιδιότητας του κράτους-μέλους της Ε.Ε. για την Ελλάδα σημαντικά θετικότερες ($M=0.607$) από ό,τι όταν η Τουρκική υποψηφιότητα αναμένεται να γίνει δεκτή ($M=-0.061$, LSD test $p<0.05$). Η αναμενόμενη απόρριψη της Τουρκικής υποψηφιότητας για ένταξη στην Ε.Ε. οδηγεί τους συμμετέχοντες με ισχυρή εθνική ταύτιση σε σημαντικά θετικότερη πρόσληψη των συνεπειών της ιδιότητας του κράτους μέλους της Ε.Ε. για την Ελλάδα ($M=0.607$) από ό,τι τους συμμετέχοντες με ασθενή εθνική ταύτιση ($M=-0.211$, LSD test $p<0.05$).

Πίνακας 1.10. Μέσες παραγοντικές τιμές για τον Παράγοντα της προτίμησης για το κριτήριο της ομοιογένειας και της υπακοής στην Ε.Ε. σε περιπτώσεις διεύρυνσης, σε συνάρτηση με το αναμενόμενο αποτέλεσμα της διαδικασίας λήψης απόφασης για την Ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας και το βαθμό εθνικής ταύτισης των συμμετεχόντων ($p=0.029$) (το + αντιστοιχεί σε αυξημένη αποδοχή των δηλώσεων του παράγοντα)

		Βαθμός εθνικής ταύτισης	
		Ισχυρή εθνική ταύτιση	Ασθενής εθνική ταύτιση
Αναμενόμενο αποτέλεσμα	ΝΑΙ στην ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε.	0.054	-0.218
	ΟΧΙ στην ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε.	0.572	-0.371

Όπως μπορούμε να διαπιστώσουμε στον παραπάνω πίνακα, οι συμμετέχοντες με ασθενή εθνική ταύτιση απορρίπτουν το κριτήριο της ομοιογένειας και της υπακοής στην Ε.Ε. σε περιπτώσεις διεύρυνσής της, κι αυτό ανεξάρτητα από το αναμενόμενο αποτέλεσμα της διαδικασίας λήψης απόφασης για την Ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας. Αντιθέτως, οι συμμετέχοντες με υψηλό βαθμό ταύτισης με την εθνική τους ομάδα αποδέχονται το κριτήριο της ομοιογένειας και της υπακοής στην Ε.Ε. όταν η Τουρκική υποψηφιότητα για ένταξη στην Ε.Ε. αναμένεται να απορριφθεί ($M=0.572$) αλλά δεν το αποδέχονται όταν η Τουρκική υποψηφιότητα αναμένεται να γίνει δεκτή ($M=0.054$, LSD test $p<0.05$). Όταν η Τουρκική υποψηφιότητα αναμένεται να απορριφθεί, οι συμμετέχοντες που εκφράζουν έντονη εθνική ταύτιση αποδέχονται το εν λόγω κριτήριο σημαντικά περισσότερο ($M=0.572$) από τους συμμετέχοντες που εκδηλώνουν ασθενέστερη εθνική ταύτιση ($M=-0.371$, LSD test $p<0.05$), από τους οποίους, όμως, δεν διαφοροποιούνται όταν η Τουρκική υποψηφιότητα αναμένεται να γίνει δεκτή.

Τέλος, ανάμεσα στις μεταβλητές της διαδικασίας, του αναμενόμενου αποτελέσματός της και της ισχύος της εθνικής ταύτισης των συμμετεχόντων παρατηρήθηκε μία τάση αλληλεπίδρασης ως προς τον παράγοντα των θετικών συνεπειών της ιδιότητας του κράτους-μέλους της Ε.Ε. για την Ελλάδα [$F(1,161)=2.756$, $p=0.099$]. Αν και οι παρατηρηθείσες διαφορές δεν έφθασαν το συμβατικό επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας, είναι προς την αναμενόμενη κατεύθυνση, με την έννοια ότι και εδώ επιβεβαιώνεται η σχετική ανευαισθησία των συμμετεχόντων που παρουσίαζαν ασθενή εθνική ταύτιση στους χειρισμούς της διαδικασίας και του αναμενόμενου αποτελέσματος και η εξάρτηση των εκτιμήσεων που διατυπώνουν οι συμμετέχοντες με ισχυρή εθνική ταύτιση για τη θετικότητα των συνεπειών που επιφέρει η ιδιότητα του κράτους-μέλους της Ε.Ε. για την Ελλάδα, από την εξασφάλιση του επιθυμητού για αυτούς αποτελέσματος (αναβολή της ένταξης της Τουρκίας), ιδίως όταν η διαδικασία που αναμένεται να υιοθετηθεί για τη λήψη της απόφασης είναι λιγότερο δίκαιη (λήψη της απόφασης από τους ηγέτες κι όχι τους πολίτες της Ε.Ε.) (Πίνακας 1.11).

Πίνακας 1.11. Μέσες παραγοντικές τιμές για τον Παράγοντα της θεώρησης των συνεπειών της ιδιότητας του κράτους-μέλους της Ε.Ε. ως θετικών για την Ελλάδα σε συνάρτηση με τη διαδικασία λήψης απόφασης για την Ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας, το αναμενόμενο αποτέλεσμά της και το βαθμό εθνικής ταύτισης των συμμετεχόντων ($p=0.099$) (το + αντιστοιχεί σε αυξημένη αποδοχή των δηλώσεων του παράγοντα)

	ΝΑΙ στην ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε.		ΟΧΙ στην ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε.	
	Ισχυρή Εθνική ταύτιση	Ασθενής Εθνική ταύτιση	Ισχυρή Εθνική ταύτιση	Ασθενής Εθνική ταύτιση
Λήψη της απόφασης από τους πολίτες (δημοψηφίσματα)	,175	-,108	,499	,091
Λήψη της απόφασης από τους ηγέτες (Σύνοδος Κορυφής)	-,298	-,412	,716	-,512

Εξάλλου, σε ένα δεύτερο στάδιο εξετάσαμε το ενδεχόμενο επανάληψης των στατιστικών αναλύσεων, διακρίνοντας αυτή τη φορά τους συμμετέχοντες σε δύο ομάδες με βάσει όχι το βαθμό εθνικής ταύτισης αλλά την πρόσληψη των συνεπειών της ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε., προκειμένου να αποσαφηνιστεί η επιθυμητότητα του ενός ή του άλλου αποτελέσματος (ένταξη ή μη της Τουρκίας στην Ε.Ε.) για κάθε συμμετέχοντα. Η διάκριση των συμμετεχόντων με βάσει την πρόσληψη των συνεπειών της ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε. ως θετικών ή αρνητικών θεωρήθηκε θεμιτή καθώς δεν διαπιστώθηκε επίδραση των ανεξάρτητων μεταβλητών της διαδικασίας λήψης απόφασης για την ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. ή του αναμενόμενου αποτελέσματός της επί των προσλαμβανόμενων συνεπειών της ενδεχόμενης ένταξης. Ειδικότερα, δεν παρατηρήθηκε επίδραση επί της μεταβλητής των θετικών συνεπειών της ενδεχόμενης ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε.¹¹⁸ ούτε του αποτελέσματος [$F(1,158)=0.175$, ns] ούτε της διαδικασίας [$F(1,158)=0.240$, ns]. Ομοίως, δεν διαπιστώθηκε επίδραση επί της μεταβλητής των αρνητικών συνεπειών της ενδεχόμενης ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε.¹¹⁹ ούτε του αποτελέσματος [$F(1,158)=1.404$, ns] ούτε της διαδικασίας [$F(1,158)=1.182$, ns] (βλ. Παράρτημα).

¹¹⁸ Η μεταβλητή αυτή δημιουργήθηκε με τον υπολογισμό της μέσης τιμής των απαντήσεων σε 12 δηλώσεις που αναφέρονταν σε θετικές συνέπειες της ενδεχόμενης ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε. (Cronbach A=0.817) (βλ. Παράρτημα).

¹¹⁹ Η μεταβλητή αυτή δημιουργήθηκε με τον υπολογισμό της μέσης τιμής των απαντήσεων σε 18 δηλώσεις που αναφέρονταν σε αρνητικές συνέπειες της ενδεχόμενης ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε. (Cronbach A=0.824) (βλ. Παράρτημα).

Δημιουργήσαμε, λοιπόν, μία νέα μεταβλητή, την οποία ονομάσαμε *δείκτη της θετικότητας των προσλαμβανόμενων συνεπειών της ενδεχόμενης ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε.*¹²⁰ αφαιρώντας από τη μέση τιμή των 12 δηλώσεων που αναφέρονταν σε θετικές συνέπειες τη μέση τιμή των 18 δηλώσεων που αναφέρονταν σε αρνητικές συνέπειες. Έπειτα, διακρίναμε τους συμμετέχοντες σε δύο ομάδες με βάση τη διάμεσο αυτής της νέας μεταβλητής. Έτσι, όσοι στο δείκτη θετικότητας των συνεπειών της ένταξης είχαν τιμή μικρότερη ή ίση του -0.69 αποτέλεσαν την ομάδα που προσλάμβανε την ένταξη της Τουρκίας ως ένα αρνητικό ενδεχόμενο (και που θεωρήσαμε, κατ' επέκταση, ότι δεν επιθυμούσε την ένταξη) ενώ όσοι είχαν στο δείκτη αυτό τιμή μεγαλύτερη του -0.69 αποτέλεσαν την ομάδα που θεωρούσε την ένταξη της Τουρκίας θετικό ενδεχόμενο (και που θεωρήσαμε ότι επιθυμούσε την ένταξη).

Κατά τη δεύτερη αυτή φάση των αναλύσεων, αναφορικά με την εξαρτημένη μεταβλητή της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, επιβεβαιώθηκε η κύρια επίδραση της τηρούμενης διαδικασίας [$F(1,147)=8.701$, $p=0.004$], με τη διαδικασία να θεωρείται πιο δίκαιη όταν η απόφαση για την ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. αναμενόταν να ληφθεί από τους πολίτες των χωρών της Ε.Ε. ($M=5.546$) παρά από τους ηγέτες τους ($M=4.681$), και η κύρια επίδραση του αναμενόμενου αποτελέσματος [$F(1,147)=7.767$, $p=0.006$], με τη διαδικασία να θεωρείται πιο δίκαιη όταν αναμενόταν να μην καταλήξει σε ένταξη της Τουρκίας ($M=5.522$) παρά όταν αναμενόταν να καταλήξει στην ένταξή της στην Ε.Ε. ($M=4.705$). Και σε αυτή την περίπτωση δεν παρατηρήθηκαν αλληλεπιδράσεις μεταξύ των ανεξάρτητων μεταβλητών.

Εξάλλου, πραγματοποιήθηκε Ανάλυση Διακύμανσης για τις ανεξάρτητες μεταβλητές της διαδικασίας, του αναμενόμενου αποτελέσματός της και του τρόπου πρόσληψης της πιθανής ένταξης της Τουρκίας (ως θετικού ή αρνητικού ενδεχομένου) με εξαρτημένες μεταβλητές τους παράγοντες που είχαν προκύψει από την Παραγοντική Ανάλυση με τη μέθοδο των Κυρίων Συνιστωσών της *Κλίμακας Στάσεων προς την Άμεση και Έμμεση Εκπροσώπηση κατά τη Λήψη Πολιτικών Αποφάσεων*.

Παρατηρήθηκε μία οριακή επίδραση του τρόπου πρόσληψης της πιθανής ένταξης της Τουρκίας επί του παράγοντα των *Λειτουργικών μειονεκτημάτων των δημοψηφισμάτων* [$F(1,154)=3.465$, $p=0.065$], με την ομάδα των συμμετεχόντων που θεωρούσε ότι η ένταξη θα έχει αρνητικές συνέπειες να ασπάζεται τις σχετικές δηλώσεις περισσότερο ($M=0.138$) από ό,τι η ομάδα η οποία εκλάμβανε τις συνέπειες της ένταξης ως θετικές ($M=-0.149$).

Επί του παράγοντα των *Λειτουργικών μειονεκτημάτων των δημοψηφισμάτων* διαπιστώθηκε αλληλεπίδραση ανάμεσα στις μεταβλητές της διαδικασίας και του αναμενόμενου αποτελέσματος [$F(1,154)=3.723$, $p=0.056$] καθώς και ανάμεσα στις μεταβλητές

¹²⁰ Η μεταβλητή αυτή είχε μέση τιμή -0.73, τυπική απόκλιση 1.49 και διάμεσο -0.69.

του αναμενόμενου αποτελέσματος και του τρόπου πρόσληψης της πιθανής ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε. [$F(1,154)=4.153$, $p=0.043$].

Πίνακας 1.12. Μέσες παραγοντικές τιμές για τον Παράγοντα των Λειτουργικών Μειονεκτημάτων των Δημοψηφισμάτων σε συνάρτηση με τη διαδικασία λήψης απόφασης και το αποτέλεσμα της διαδικασίας (το + αντιστοιχεί σε αυξημένη πρόσληψη των λειτουργικών μειονεκτημάτων των δημοψηφισμάτων)

		Αποτέλεσμα της Διαδικασίας Λήψης Απόφασης	
		ΝΑΙ στην ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε.	ΟΧΙ στην ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε.
Τηρούμενη Διαδικασία	Λήψη της απόφασης από τους πολίτες (Δημοψηφίσματα)	0.154	-0.324
	Λήψη της απόφασης από τους ηγέτες (Σύνοδος Κορυφής)	0.016	0.133

Στον Πίνακα 1.12 επαναλαμβάνεται το μοτίβο των ευρημάτων στα οποία αναφερθήκαμε νωρίτερα. Ειδικότερα, διαπιστώνεται ότι όταν η απόφαση για την Ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας αναμένεται να ληφθεί με δημοψηφίσματα, οι συμμετέχοντες εμμένουν στα λειτουργικά μειονεκτήματα των δημοψηφισμάτων (δηλαδή στις χρονικές απαιτήσεις και το κόστος που ενέχουν) σε μεγαλύτερο βαθμό όταν το αποτέλεσμα των δημοψηφισμάτων προβλέπεται θετικό ($M=0.154$), παρά όταν προβλέπεται αρνητικό για την Τουρκική υποψηφιότητα ($M=-0.324$, LSD test $p<0.05$).

Εξάλλου, όταν το αποτέλεσμα της διαδικασίας λήψης απόφασης για την Ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας προβλέπεται αρνητικό για την Τουρκία, μεγαλύτερη συμφωνία με τις προτάσεις που αφορούν στα λειτουργικά μειονεκτήματα των δημοψηφισμάτων παρατηρείται όταν η προβλεπόμενη αναβολή της ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε. είναι το αποτέλεσμα διαβουλεύσεων των ηγετών των 25 κρατών-μελών της Ε.Ε. ($M=0.133$) κι όχι δημοψηφισμάτων ($M=-0.324$, LSD test $p<0.05$).

Πίνακας 1.13. Μέσες παραγοντικές τιμές για τον Παράγοντα των Λειτουργικών Μειονεκτημάτων των Δημοψηφισμάτων σε συνάρτηση με το αναμενόμενο αποτέλεσμα της διαδικασίας λήψης απόφασης και τον τρόπο πρόσληψης των συνεπειών ενδεχόμενης ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε. (το + αντιστοιχεί σε αυξημένη πρόσληψη των λειτουργικών μειονεκτημάτων των δημοψηφισμάτων)

		Αποτέλεσμα της Διαδικασίας Λήψης Απόφασης	
		ΝΑΙ στην ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε.	ΟΧΙ στην ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε.
Τρόπος πρόσληψης συνεπειών ενδεχόμενης ένταξης της Τουρκίας	πρόσληψη των συνεπειών ως αρνητικών	-0.109	0.385
	πρόσληψη των συνεπειών ως θετικών	-0.082	-0.216

Όπως είναι δυνατό να παρατηρήσει κανείς στον παραπάνω πίνακα, για τους συμμετέχοντες που εκτιμούν ότι η ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. θα είχε θετικές συνέπειες, ο βαθμός αποδοχής των δηλώσεων που αφορούν στα λειτουργικά μειονεκτήματα των δημοψηφισμάτων δεν καθορίζεται από το αναμενόμενο αποτέλεσμα της διαδικασίας λήψης απόφασης για το Ευρωπαϊκό μέλλον της Τουρκίας. Αντιθέτως, οι συμμετέχοντες που θεωρούν ότι ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. θα είχε αρνητικές συνέπειες, εμμένουν στα λειτουργικά μειονεκτήματα των δημοψηφισμάτων περισσότερο όταν η Τουρκική υποψηφιότητα αναμένεται να απορριφθεί ($M=0.385$), παρά όταν αναμένεται να γίνει δεκτή ($M=-0.109$, LSD test $p<0.05$). Στην πρώτη περίπτωση ασπάζονται τις δηλώσεις που αναφέρονται στο κόστος και τις χρονικές απαιτήσεις των δημοψηφισμάτων σημαντικά περισσότερο ($M=0.385$) από εκείνους που κρίνουν ότι η ένταξη της Τουρκίας θα είχε θετικές συνέπειες ($M=-0.216$, LSD test $p<0.05$).

Ακόμη, διαπιστώθηκε μία τριπλή αλληλεπίδραση των μεταβλητών μας επί του παράγοντα της απόρριψης της ηγετικής αντιπροσώπευσης και της προτίμησης για την άμεση δημοκρατία [$F(1,154)=8.668$, $p=0.004$] (βλ. Πίνακα 1.14).

Πίνακας 1.14. Μέσες παραγοντικές τιμές για τον Παράγοντα της *Απόρριψης της Ηγετικής Αντιπροσώπευσης και της Προτίμησης για την Άμεση Δημοκρατία* σε συνάρτηση με την τηρούμενη διαδικασία, το αποτέλεσμα της διαδικασίας και τον τρόπο πρόσληψης των συνεπειών της ενδεχόμενης ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε. (το + αντιστοιχεί σε εντονότερη απόρριψη της ηγετικής αντιπροσώπευσης και ισχυρότερη προτίμηση για την άμεση δημοκρατία)

	ΝΑΙ στην ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε.		ΟΧΙ στην ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε.	
	Πρόσληψη των συνεπειών της ένταξης ως αρνητικών	Πρόσληψη των συνεπειών της ένταξης ως θετικών	Πρόσληψη των συνεπειών της ένταξης ως αρνητικών	Πρόσληψη των συνεπειών της ένταξης ως θετικών
Λήψη της απόφασης από τους πολίτες (δημοψηφίσματα)	-0.287	0.472	0.125	-0.012
Λήψη της απόφασης από τους ηγέτες (Σύννοδος Κορυφής)	0.469	-0.511	-0.121	-0.202

Τα αποτελέσματα που απεικονίζονται στον Πίνακα 1.14 εν μέρει επιβεβαιώνουν εκείνα της Ανάλυσης Διακύμανσης που πραγματοποιήσαμε με ανεξάρτητες μεταβλητές τη διαδικασία λήψης απόφασης, το αναμενόμενο αποτέλεσμα της και το βαθμό εθνικής ταύτισης των συμμετεχόντων.

Ειδικότερα, όπως είναι δυνατό να διαπιστώσει κανείς από την επισκόπηση του Πίνακα, όταν η απόφαση αναμένεται να είναι αρνητική για την Τουρκία δεν παρατηρούνται σημαντικές διαφορές σε συνάρτηση με τη διαδικασία λήψης απόφασης ή τον τρόπο πρόσληψης των συνεπειών μίας ενδεχόμενης ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε.

Όταν η έκβαση της διαδικασίας λήψης απόφασης αναμένεται να είναι θετική για την Τουρκία και προβλέπεται ότι θα περιλαμβάνει δημοψηφίσματα, ο βαθμός προτίμησης που εκφράζουν οι συμμετέχοντες για την Άμεση Δημοκρατία (δηλαδή τη λήψη των σημαντικών πολιτικών αποφάσεων με δημοψηφίσματα) εξαρτάται από τον τρόπο με τον οποίο προσλαμβάνουν τις συνέπειες της ενδεχόμενης ένταξης της Τουρκίας. Οι συμμετέχοντες που θεωρούν ότι η ένταξη της Τουρκίας θα έχει αρνητικές συνέπειες απορρίπτουν την ιδέα της διεξαγωγής δημοψηφισμάτων για τη λήψη των σημαντικών πολιτικών αποφάσεων όταν μία τέτοιου είδους διαδικασία αναμένεται να οδηγήσει σε ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. ($M = -0.287$), ενώ οι συμμετέχοντες που θεωρούν ότι η ένταξη της Τουρκίας θα είχε θετικά αποτελέσματα εκδηλώνουν έντονη προτίμηση για την άμεση Δημοκρατία, όταν πιστεύουν ότι πρόκειται να διεξαχθούν δημοψηφίσματα το αποτέλεσμα των οποίων θα επιτρέψει την είσοδο της Τουρκίας στην Ε.Ε. ($M = 0.472$, LSD test $p < 0.05$).

Από τον τρόπο πρόσληψης των συνεπειών της ενδεχόμενης ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε. εξαρτάται ο βαθμός προτίμησης που εκφράζουν οι συμμετέχοντες για την Άμεση Δημοκρατία και όταν η ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. αναφέρεται ως αναμενόμενη αλλά πρόκειται να αποφασιστεί από τους ηγέτες των 25 κρατών-μελών της Ε.Ε. Οι συμμετέχοντες που προσλαμβάνουν τις συνέπειες της ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε. ως αρνητικές προτιμούν την Άμεση Δημοκρατία σε μεγαλύτερο βαθμό ($M=0.469$) από τους συμμετέχοντες που τις προσλαμβάνουν ως θετικές ($M=-0.511$) όταν οι ηγέτες της Ε.Ε. είναι αυτοί που αναμένεται να αποφανθούν θετικά για την ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. (LSD test $p<0.05$).

Στη συνέχεια, Αναλύσεις Διακύμανσης με ανεξάρτητες μεταβλητές τη διαδικασία λήψης απόφασης για την Ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας, το αναμενόμενο αποτέλεσμα της και τον τρόπο πρόσληψης των συνεπειών της ενδεχόμενης ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε. διεξήχθησαν και για τις εξαρτημένες μεταβλητές που προέκυψαν από την Παραγοντική Ανάλυση (με τη Μέθοδο των Κυρίων Συνιστωσών και ορθογώνια περιστροφή των αξόνων Varimax) των κλιμάκων του προσλαμβανόμενου σκοπού της Ευρωπαϊκής Ένωσης (6 δηλώσεις), των προσλαμβανόμενων συνεπειών για την Ελλάδα της ιδιότητάς της ως κράτους-μέλους της Ε.Ε. (8 δηλώσεις), και των προϋποθέσεων που πρέπει να πληροί μία χώρα υποψήφια για ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση σε περίπτωση διεύρυνσης της Ε.Ε. (8 δηλώσεις) (βλ. Παράρτημα).

Διαπιστώθηκε οριακή επίδραση του τρόπου πρόσληψης των συνεπειών της πιθανής ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε. επί του παράγοντα του *Ευρωλειτουργισμού*¹²¹ [$F(1,154)=3.515$, $p=0.063$], με τους συμμετέχοντες που θεωρούσαν ότι η ενδεχόμενη ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. θα είχε θετικές συνέπειες να ασπάζονται περισσότερο ($M=0.158$) την άποψη ότι ο σκοπός της Ε.Ε. είναι η διασφάλιση της ειρήνης και η ανάπτυξη σχέσεων εμπιστοσύνης και συνεργασίας ανάμεσα στα κράτη, από ό,τι οι συμμετέχοντες που θεωρούσαν ότι η ένταξη της Τουρκίας θα συνοδευόταν από αρνητικές συνέπειες ($M=-0.133$).

Εξάλλου, οριακή επίδραση της ίδιας μεταβλητής παρατηρήθηκε και επί του παράγοντα της *Πολιτικής και Οικονομικής Ενοποίησης* της Κλίμακας του προσλαμβανόμενου σκοπού της Ε.Ε. [$F(1,154)=3.049$, $p=0.083$], με τους συμμετέχοντες που θεωρούσαν ότι η ενδεχόμενη ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. θα είχε αρνητικές συνέπειες να ενστερνίζονται περισσότερο ($M=0.142$) την άποψη ότι ο σκοπός της Ε.Ε. είναι να καθιερώσει μία ενιαία κυβέρνηση και να πετύχει την ενοποίηση της οικονομίας των κρατών-μελών από ό,τι οι συμμετέχοντες που θεωρούσαν ότι η ένταξη της Τουρκίας θα συνοδευόταν από θετικές συνέπειες ($M=-0.131$).

¹²¹ Θυμίζουμε ότι στη συνιστώσα αυτή είχαν υψηλή φόρτιση οι δηλώσεις: «Ο σκοπός της Ε.Ε. είναι να διασφαλίσει την ειρήνη» και «Ο σκοπός της Ε.Ε. είναι να συντελέσει στην ανάπτυξη σχέσεων συνεργασίας κι εμπιστοσύνης ανάμεσα σε χώρες που στο παρελθόν άνηκαν σε αντίπαλα στρατόπεδα».

Ακόμη, ο τρόπος πρόσληψης των συνεπειών της ενδεχόμενης ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε. βρέθηκε να συνδέεται με την αποδοχή των δηλώσεων που συγκροτούσαν τον παράγοντα των αρνητικών συνεπειών της κλίμακας των προσλαμβανόμενων συνεπειών για την Ελλάδα της ιδιότητάς της ως κράτους-μέλους της Ε.Ε. [$F(1,154)=10.707$, $p=0.001$]. Ειδικότερα, οι συμμετέχοντες που θεωρούσαν ότι οι συνέπειες της ενδεχόμενης ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε. θα ήταν αρνητικές θεωρούσαν επίσης ότι η ιδιότητα του κράτους-μέλους της Ε.Ε. έχει αρνητικές συνέπειες για την Ελλάδα σε μεγαλύτερο βαθμό ($M=0.244$) από ό,τι οι συμμετέχοντες που εκλάμβαναν τις συνέπειες της ενδεχόμενης ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε. ως θετικές ($M=-0.260$).

Αλλωστε, επίδραση της μεταβλητής του τρόπου πρόσληψης των συνεπειών της ενδεχόμενης ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε. παρατηρήθηκε και σε σχέση με τον παράγοντα της χρήσης οικονομικών και βιομηχανικών κριτηρίων για ένταξη στην Ε.Ε. της κλίμακας των προϋποθέσεων που πρέπει να πληροί μία χώρα υποψήφια για ένταξη στην Ε.Ε. σε περίπτωση διεύρυνσής της [$F(1,154)=4.336$, $p=0.039$]. Ειδικότερα, οι συμμετέχοντες που προσελάμβαναν την ένταξη της Τουρκίας ως συνοδευόμενη από αρνητικές συνέπειες εξέφραζαν μεγαλύτερη συμφωνία με τη χρήση οικονομικών και βιομηχανικών κριτηρίων για τη λήψη αποφάσεων σχετικά με την ένταξη μίας χώρας στην Ε.Ε. ($M=0.166$) από ό,τι εκείνοι που θεωρούσαν ότι η ενδεχόμενη ένταξη της Τουρκίας θα επέφερε θετικές συνέπειες ($M=-0.164$).

Στον παράγοντα της θεώρησης της πολιτικής και οικονομικής ενοποίησης των κρατών-μελών ως στόχου της Ε.Ε. φάνηκε να ασκεί κύρια επίδραση και η ανεξάρτητη μεταβλητή της διαδικασίας λήψης απόφασης για το Ευρωπαϊκό μέλλον της Τουρκίας [$F(1,154)=3.737$, $p=0.055$]. Πιο συγκεκριμένα, οι συμμετέχοντες αποδέχονταν την ιδέα ότι στόχο της Ε.Ε. συνιστά η πολιτική και οικονομική ενοποίηση σε μεγαλύτερο βαθμό όταν η απόφαση αναμενόταν να ληφθεί από τους πολίτες των 25 κρατών-μελών με δημοψηφίσματα, ($M=0.157$) παρά όταν η απόφαση για την Ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας αναμενόταν να ληφθεί από τους ηγέτες των κρατών-μελών ($M=-0.145$).

Κύρια επίδραση της ανεξάρτητης μεταβλητής της διαδικασίας παρατηρήθηκε και επί του παράγοντα των θετικών για την Ελλάδα συνεπειών της ιδιότητας του κράτους-μέλους της Ε.Ε. [$F(1,154)=3.952$, $p=0.049$]. Οι συμμετέχοντες φάνηκε να αποδέχονται τις δηλώσεις που αναφέρονταν στις θετικές για την Ελλάδα συνέπειες σε μεγαλύτερο βαθμό όταν η αποδοχή ή η απόρριψη της Τουρκικής υποψηφιότητας αναμενόταν να αποφασιστεί από τους πολίτες ($M=0.165$) παρά όταν προβλεπόταν να αποφασιστεί από τους ηγέτες τους ($M=-0.143$).

Εξάλλου, επί του παράγοντα των θετικών για την Ελλάδα συνεπειών της ιδιότητας του κράτους-μέλους της Ε.Ε. διαπιστώθηκε κύρια επίδραση και της ανεξάρτητης μεταβλητής του αποτελέσματος [$F(1,154)=4.045$, $p=0.046$]. Ειδικότερα, διαπιστώθηκε ότι ο ενστερνισμός των δηλώσεων που αναφέρονταν στις θετικές συνέπειες που απορρέουν για την Ελλάδα από τη συμμετοχή της στην Ε.Ε. ήταν μεγαλύτερος όταν η Τουρκική υποψηφιότητα για ένταξη στην Ε.Ε. αναμενόταν να απορριφθεί ($M=0.167$) παρά όταν αναμενόταν να γίνει δεκτή ($M=-0.145$).

Τέλος, η Ανάλυση Διακύμανσης που διεξήχθη κατέδειξε μία αλληλεπίδραση της διαδικασίας και του τρόπου πρόσληψης των συνεπειών της ενδεχόμενης ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε. επί του παράγοντα του Ευρωλειτουργισμού της κλίμακας του προσλαμβανόμενου σκοπού της Ε.Ε. [$F(1,154)=4.445$, $p=0.037$] (βλ. Πίνακα 1.15).

Πίνακας 1.15. Μέσες παραγοντικές τιμές για τον Παράγοντα του Ευρωλειτουργισμού σε συνάρτηση με τη διαδικασία λήψης απόφασης για το Ευρωπαϊκό μέλλον της Τουρκίας και τον τρόπο πρόσληψης των συνεπειών της ενδεχόμενης ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε. (το + αντιστοιχεί σε αυξημένη αποδοχή των δηλώσεων του Ευρωλειτουργισμού)

		Διαδικασία λήψης απόφασης	
		Λήψη της απόφασης από τους πολίτες (δημοψηφίσματα)	Λήψη της απόφασης από τους ηγέτες (Σύνοδος Κορυφής)
Τρόπος πρόσληψης συνεπειών ενδεχόμενης ένταξης της Τουρκίας	πρόσληψη των συνεπειών ως αρνητικών	-0.193	-0.073
	πρόσληψη των συνεπειών ως θετικών	0.425	-0.109

Όπως φαίνεται στον παραπάνω Πίνακα, όταν η αποδοχή ή η απόρριψη της Τουρκικής υποψηφιότητας φέρεται να επαφίεται στους Ευρωπαίους πολίτες, οι συμμετέχοντες που προσλαμβάνουν τις συνέπειες της ενδεχόμενης ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε. ως θετικές αποδέχονται την άποψη ότι σκοπός της Ε.Ε. είναι η προώθηση της συνεργασίας και η παγίωση της ειρήνης μεταξύ των χωρών σε μεγαλύτερο βαθμό ($M=0.425$) από ό,τι οι συμμετέχοντες που προσλαμβάνουν τις συνέπειες αυτής της ενδεχόμενης ένταξης ως αρνητικές ($M=-0.193$, $LSD\ test\ p<0.05$). Εξάλλου, ενώ η προβλεπόμενη στο ζήτημα της ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε. διαδικασία δεν διαφοροποιεί τις απαντήσεις των συμμετεχόντων που εκτιμούν ότι η ένταξη αυτή θα είχε αρνητικές συνέπειες, οι συμμετέχοντες που θεωρούν ότι η ενδεχόμενη ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. θα έχει θετικές συνέπειες ασπάζονται την ιδέα ότι η διασφάλιση της ειρήνης και της αρμονικής συνεργασίας αποτελεί το σκοπό της Ε.Ε. σε μεγαλύτερο βαθμό όταν η απόφαση για το Ευρωπαϊκό μέλλον της Τουρκίας αναμένεται να ληφθεί από τους Ευρωπαίους πολίτες ($M=0.425$) παρά όταν αναμένεται να ληφθεί από τους 25 ηγέτες τους ($M=-0.109$, $LSD\ test\ p<0.05$).

Συζήτηση

Σε συμφωνία με τις υποθέσεις μας, στο πείραμα που περιγράψαμε διαπιστώθηκε ότι η προσλαμβανόμενη Διαδικαστική Δικαιοσύνη είναι συνάρτηση της τηρούμενης διαδικασίας και του παραγόμενου (εν προκειμένω, αναμενόμενου) αποτελέσματος. Ειδικότερα, όπως προαναφέρθηκε, οι εκτιμήσεις περί δικαιοσύνης ήταν θετικότερες όταν η απόφαση για την Ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας αναμενόταν να ληφθεί από τους πολίτες των χωρών-μελών της Ε.Ε. με δημοψηφίσματα παρά από τους ηγέτες στα πλαίσια της Συνόδου Κορυφής. Αν και καμία από τις δύο εναλλακτικές διαδικασίες δεν συνιστά παραβίαση των αρχών της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, εκείνη που επιτρέπει σε κάθε πολίτη να λάβει θέση και ενσαρκώνει το ιδανικό της άμεσης δημοκρατίας φαίνεται να θεωρείται πιο δίκαιη.

Το εύρημα αυτό συνάδει με τα αποτελέσματα πολυάριθμων πειραματικών ερευνών που καταδεικνύουν τη σημασία της παροχής στους ενδιαφερόμενους της ευκαιρίας να εκφράσουν τις απόψεις τους και να παρουσιάσουν τα επιχειρήματά τους κατά την επίλυση συγκρούσεων, τη διανομή αγαθών και τη λήψη αποφάσεων που τους αφορούν. Όπως, άλλωστε, σημειώσαμε σε άλλο σημείο της παρούσας εργασίας, στις πειραματικές έρευνες, η ευκαιρία έκφρασης αποτελεί τον συχνότερα χρησιμοποιούμενο τρόπο εγχειρηματοποίησης της μεταβλητής της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, καθώς, όπως επισημαίνουν αρκετοί ερευνητές (π.χ. van den Bos & Lind, 2001), συνιστά την πιο ισχυρή διάσταση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, ερμηνεύεται εύκολα από τους παρατηρητές (LaTour, 1978) και είναι εκείνη που έχει μελετηθεί περισσότερο (βλ. π.χ., Folger, 1977; Lind & Tyler, 1988).

Η προσλαμβανόμενη Διαδικαστική Δικαιοσύνη φάνηκε, άλλωστε, να εξαρτάται από το αναμενόμενο αποτέλεσμα της διαδικασίας λήψης απόφασης, καθώς, όπως είδαμε νωρίτερα, οι εκτιμήσεις των συμμετεχόντων για τη διαδικασία ήταν θετικότερες όταν αναμενόταν να μην καταλήξει σε ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. παρά όταν αναμενόταν να οδηγήσει σε ένταξή της. Η σημασία του αναμενόμενου αποτελέσματος έχει καταδειχθεί και σε άλλες έρευνες. Για παράδειγμα, οι Tyler, Huo & Lind (1995) διαπίστωσαν ότι όταν τα άτομα επέλεξαν forum για την επίλυση μίας διαφοράς επεδείκνυν εργαλειακό προσανατολισμό και επέλεξαν μεταξύ των εναλλακτικών βάσει του κατά πόσο πίστευαν ότι μία διαδικασία θα ενίσχυε τις πιθανότητές τους να κερδίσουν¹²².

Η υπόθεσή μας σχετικά με την αλληλεπίδραση διαδικασίας και αποτελέσματος επί της προσλαμβανόμενης Διαδικαστικής Δικαιοσύνης δεν επαληθεύτηκε, καθώς δεν παρατηρήθηκε εντονότερη επίδραση του αποτελέσματος στις εκτιμήσεις Διαδικαστικής Δικαιοσύνης όταν η τηρούμενη διαδικασία ήταν λιγότερο επιθυμητή (λήψη της απόφασης από τους ηγέτες κι όχι

¹²² Αναφέρεται από τους Cohn et al., 2000.

τους ίδιους τους πολίτες) ούτε σημαντικά εντονότερη επίδραση της διαδικασίας όταν το αναμενόμενο αποτέλεσμα ήταν λιγότερο επιθυμητό (ένταξη της Τουρκίας κι όχι αναβολή της).

Εξάλλου, αντίθετα προς τις προσδοκίες μας, ακόμη κι όταν ελήφθη υπόψη ο βαθμός εθνικής ταύτισης των συμμετεχόντων, που θεωρήσαμε ότι συνδέεται με την επιθυμητότητα του ενός ή του άλλου αποτελέσματος της διαδικασίας λήψης απόφασης για την Ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας, δεν παρατηρήθηκε αλληλεπίδραση των μεταβλητών μας ως προς την προσλαμβανόμενη Διαδικαστική Δικαιοσύνη. Ωστόσο, οι εκτιμήσεις των συμμετεχόντων που παρουσίαζαν ισχυρή εθνική ταύτιση (για το δίκαιο της διαδικασίας λήψης απόφασης) έτειναν να επηρεάζονται από την τηρούμενη διαδικασία και το αναμενόμενο αποτέλεσμα της διαδικασίας περισσότερο από ό,τι οι εκτιμήσεις των συμμετεχόντων με ασθενέστερη εθνική ταύτιση.

Ειδικότερα, το είδος της διαδικασίας έτεινε να επηρεάζει τις εκτιμήσεις των συμμετεχόντων με ισχυρή εθνική ταύτιση όταν το αποτέλεσμα της διαδικασίας αναμενόταν να είναι θετικό για την Τουρκία, με τη λήψη της απόφασης από τους πολίτες με δημοψηφίσματα να τείνει να αποσπά θετικότερες κρίσεις από ό,τι η λήψη της απόφασης από τους ηγέτες στη Σύνοδο Κορυφής. Εξάλλου, όπως είδαμε, το αναμενόμενο αποτέλεσμα έτεινε να επηρεάζει τις εκτιμήσεις των συμμετεχόντων αυτών περισσότερο όταν η απόφαση για την Ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας επρόκειτο να ληφθεί από τους ηγέτες των 25 χωρών-μελών, με τη λήψη της απόφασης από τους ηγέτες να τείνει να χαρακτηρίζεται πιο δίκαιη όταν αναμενόταν να καταλήξει σε αρνητικό παρά σε θετικό για την Τουρκία αποτέλεσμα.

Η απουσία στατιστικά σημαντικής αλληλεπίδρασης είναι ασφαλώς απογοητευτική, εντούτοις οι τάσεις που εντοπίζονται (με αρκετή ελαστικότητα εκ μέρους μας στον ορισμό της τάσης, ομολογουμένως) συνάδουν με παρατηρήσεις όπως αυτή των Brockner & Weisenfeld (1994), που σημειώνουν ότι ακόμη κι αν δεν είναι βέβαιο ότι η Διαδικαστική Δικαιοσύνη αυξάνει την ικανοποίηση για ένα θετικό, ευνοϊκό αποτέλεσμα, κατά κανόνα μετριάζει τη δυσaréσκεια για ένα αρνητικό ή άδικο αποτέλεσμα.

Η απουσία αλληλεπίδρασης μεταξύ της διαδικασίας και του αποτελέσματος ως προς την προσλαμβανόμενη Διαδικαστική Δικαιοσύνη στο παρόν πείραμα είναι πιθανό να οφείλεται στον τρόπο εγχειρηματοποίησης της μεταβλητής της διαδικασίας που επιλέχθηκε. Με άλλα λόγια, επειδή καμία από τις δύο περιγραφόμενες διαδικασίες δεν στοιχειοθετούσε παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, η εγχειρηματοποίηση που πραγματοποιήθηκε ενδεχομένως δεν ήταν αρκετά ισχυρή και κατάλληλη για να επιτρέψει την ανάδυση του φαινομένου της αλληλεπίδρασης μεταξύ της υιοθετούμενης διαδικασίας και του παραγόμενου αποτελέσματος το οποίο έχει παρατηρηθεί σε άλλες έρευνες (π.χ. Brockner, 1990, 1994; Brockner et al., 1994; Brockner, Wiesenfeld, & Martin, 1995; Cropanzano & Folger, 1989; Folger & Martin, 1986; Folger, Rosenfield & Robinson, 1983; Greenberg, 1993; Lind & Lissak, 1985).

Απουσία σημαντικών αλληλεπιδράσεων ανάμεσα στην τηρούμενη διαδικασία και το αποτέλεσμα της είχε διαπιστωθεί, όπως σημειώσαμε νωρίτερα, στα αρχικά πειράματα του πεδίου της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης (LaTour, 1978; Tyler & Caine, 1981, Μελέτες 1 και 3; Walker et al., 1974). Η απουσία αλληλεπιδράσεων στα αρχικά αυτά πειράματα είχε αποδοθεί (Lind & Lissak, 1985) στο γεγονός ότι στα εν λόγω πειράματα οι επιδράσεις της θετικότητας του αποτελέσματος μελετούνταν στα πλαίσια δύο σχετικά επιθυμητών διαδικασιών, κι όχι στα πλαίσια μίας επιθυμητής και μίας ανεπιθυμητής διαδικασίας. Οι Lind & Lissak (1985) διαπίστωσαν, όπως προαναφέραμε, ότι μία ανεπιθυμητή διαδικασία οδηγεί σε αύξηση της επίδρασης της θετικότητας του αποτελέσματος στις διαμορφούμενες εκτιμήσεις, σε σχέση με μία επιθυμητή διαδικασία.

Η εγχειρηματοποίηση της μεταβλητής της διαδικασίας στο παρόν πείραμα υπαγορεύτηκε από την προσπάθεια διαφύλαξης της εξωτερικής εγκυρότητας, με τη χρήση διαδικασιών που χρησιμοποιούνται στα πλαίσια του πολιτικού μας συστήματος. Εντούτοις, ενδέχεται να είναι υπεύθυνη για την απουσία αλληλεπίδρασης που διαπιστώθηκε ως προς τις εκτιμήσεις των συμμετεχόντων για τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη. Ένας τρόπος για να καταστεί πιο αποτελεσματική η εγχειρηματοποίησή μας θα μπορούσε να είναι η παρουσίαση της τηρούμενης στην συγκεκριμένη περίπτωση διαδικασίας με ταυτόχρονη αναφορά της άλλης. Στις συνθήκες λήψης της απόφασης για την ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. από τους ηγέτες των κρατών-μελών, οι πολίτες στερούνται τη δυνατότητα να εκφράσουν την προτίμησή τους, αυτό όμως θα ήταν ενδεχομένως πιο εναργές στους συμμετέχοντες εάν είχε επισημανθεί η εναλλακτική διαδικασία που θα μπορούσε να ακολουθηθεί (δημοψηφίσματα).

Εξάλλου, επιβεβλημένη είναι μία παρατήρηση σχετικά με τον τρόπο εγχειρηματοποίησης της ανεξάρτητης μεταβλητής του αποτελέσματος που επιλέχθηκε. Σε ορισμένες από τις προγενέστερες έρευνες ανεξάρτητη μεταβλητή αποτέλεσε ο βαθμός στον οποίο το αποτέλεσμα ήταν δίκαιο ή άδικο ενώ σε κάποιες άλλες η επιθυμητότητα του παραγόμενου αποτελέσματος. Εν προκειμένω επιλέξαμε να χειριστούμε το είδος του αναμενόμενου αποτελέσματος μίας διαδικασίας λήψης μίας πολιτικής απόφασης και – εμμέσως- την επιθυμητότητά του. Η εγχειρηματοποίηση της μεταβλητής της Διανεμητικής Δικαιοσύνης είναι εξαιρετικά δυσχερής, καθώς τα κριτήρια Διανεμητικής Δικαιοσύνης ποικίλλουν (π.χ. Deutsch, 1975) και η προτίμηση για το ένα ή το άλλο εξαρτάται από πολλούς παράγοντες (π.χ. Davey et al., 1999). Προφανώς, η αποσαφήνιση του δίκαιου και του άδικου στο επίπεδο των διακρατικών σχέσεων είναι ακόμη δυσχερέστερη και η δυσχέρεια αυτή καθιστά ουσιαστικά ανέφικτη τη χρήση της Διανεμητικής Δικαιοσύνης ως ανεξάρτητης μεταβλητής σε πειραματικές μελέτες όπως η παρούσα.

Συναγωγή της επιθυμητότητας του ενός ή του άλλου αποτελέσματος με έμμεσο τρόπο έχει επιχειρηθεί και σε άλλες έρευνες. Για παράδειγμα, στην έρευνα της Gangl (2003), προκειμένου να αποσαφηνιστεί η επιθυμητότητα του ενός ή του άλλου αποτελέσματος

(υπερψηφίση ή καταψηφίση ενός υποτιθέμενου νομοσχεδίου) για κάθε συμμετέχοντα, λαμβάνονταν υπόψη οι απαντήσεις σε ένα ερωτηματολόγιο στάσεων απέναντι σε διάφορα ζητήματα που είχε χορηγηθεί νωρίτερα. Η ερευνήτρια δεν διέκρινε τους συμμετέχοντες σε αυτούς που λάμβαναν επιθυμητό και σε αυτούς που λάμβαναν ανεπιθύμητο αποτέλεσμα με βάση τις απαντήσεις που είχαν δώσει μετά την ανάγνωση του κειμένου με το οποίο πραγματοποιήθηκε η εγχειρηματοποίηση των ανεξάρτητων μεταβλητών στο ερώτημα «πόσο κοντά στην άποψή σας για το θέμα είναι η απόφαση που έλαβε το Κογκρέσο;», επειδή διαπίστωσε ότι η Διαδικαστική Δικαιοσύνη επηρέαζε τις απαντήσεις σε αυτό το ερώτημα, οδηγώντας τους συμμετέχοντες να απαντήσουν ότι το αποτέλεσμα (η απόφαση του Κογκρέσου) ανταποκρινόταν στις προτιμήσεις τους.

Στο παρόν πείραμα, προκειμένου να συναχθεί η επιθυμητότητα της ενδεχόμενης ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε. για κάθε συμμετέχοντα αξιοποιήθηκαν οι απαντήσεις των συμμετεχόντων σε μία κλίμακα μέτρησης της εθνικής ταύτισης αλλά και σε μία κλίμακα δηλώσεων που αφορούσαν στις πιθανές συνέπειες της ενδεχόμενης ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε. Οι κλίμακες αυτές συμπληρώνονταν μετά την ανάγνωση του κειμένου με το οποίο πραγματοποιήθηκε ο χειρισμός των ανεξάρτητων μεταβλητών της διαδικασίας και του είδους του αναμενόμενου αποτελέσματος. Ως εκ τούτου, είναι μάλλον καταχρηστική η χρήση των απαντήσεων για τον υπολογισμό δεικτών βάσει των οποίων έγινε διάκριση των συμμετεχόντων σε ομάδες και διεξαγωγή στατιστικών αναλύσεων όπου η ομάδα υπαγωγής των συμμετεχόντων χρησιμοποιήθηκε ως ανεξάρτητη μεταβλητή (μολονότι δεν υπήρξε σημαντική επίδραση των μεταβλητών της διαδικασίας ή του αποτελέσματος στους δείκτες στους οποίους βασίστηκε η διάκριση των συμμετεχόντων).

Παρά τη μικρή αυτή λαθροχειρία, η συνεκτίμηση της εθνικής ταύτισης των συμμετεχόντων και των προσλαμβανόμενων συνεπειών της ενδεχόμενης ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε. αποδείχτηκε χρήσιμη αφού μας επέτρεψε να συνάγουμε (ελπίζουμε χωρίς υπερβολικά μεγάλη αυθαιρεσία εκ μέρους μας) την επιθυμητότητα του ενός και του άλλου αποτελέσματος για τους συμμετέχοντές μας. Οι απαντήσεις των συμμετεχόντων στην κλίμακα των προσλαμβανόμενων συνεπειών της ενδεχόμενης ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε. ενδεχομένως συλλαμβάνουν τη συναισθηματική απόκριση απέναντι στην ένταξη λιγότερο ικανοποιητικά από ό,τι τα ερωτήματα που αποσκοπούσαν στη μέτρηση της εθνικής ταύτισης. Το περιεχόμενο αυτών των τελευταίων είναι περισσότερο επικεντρωμένο σε συναισθήματα και είναι ίσως έτσι πιο κατάλληλο για τη συναγωγή της επιθυμητότητας της ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε., που ενδεχομένως δεν ανάγεται τόσο σε μία λογική διαδικασία στάθμισης της αναμενόμενης ωφέλειας και των προβλημάτων που μπορεί να συνεπιφέρει η ένταξη αυτής της χώρας, όσο σε άλλους παράγοντες οι οποίοι δεν απορρέουν από γνωστική επεξεργασία.

Η χρήση του βαθμού εθνικής ταύτισης των συμμετεχόντων ως μεταβλητής στις αναλύσεις διακύμανσης ανέδειξε, πράγματι, κάποιες ενδιαφέρουσες αλληλεπιδράσεις επί των

μετρήσεων που αφορούσαν στην αποδοχή εναλλακτικών διαδικασιών λήψης πολιτικών αποφάσεων. Η απόρριψη της ηγετικής αντιπροσώπευσης και η προτίμηση για την άμεση Δημοκρατία, δηλαδή, η προτίμηση που εξέφραζαν οι συμμετέχοντες για τη διεξαγωγή δημοψηφισμάτων για τη λήψη σημαντικών πολιτικών αποφάσεων, φάνηκε να καθορίζεται εν πολλοίς από το βαθμό στον οποίο αυτή η τηρούμενη στο ζήτημα της ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε. διαδικασία αναμενόταν να καταλήξει στο αποτέλεσμα που προτιμούσαν.

Για παράδειγμα, όπως είδαμε νωρίτερα, όταν η απόφαση για την Ευρωπαϊκή πορεία της Τουρκίας αναμενόταν να ληφθεί με δημοψηφίσματα και η έκβασή τους προβλεπόταν θετική για την Τουρκία, οι συμμετέχοντες με υψηλή εθνική ταύτιση απέρριπταν την ιδέα της διεξαγωγής δημοψηφισμάτων για τη λήψη των σημαντικών πολιτικών αποφάσεων, ενώ οι συμμετέχοντες με ασθενέστερη εθνική ταύτιση εκδήλωναν έντονη προτίμηση για την άμεση Δημοκρατία, δηλαδή τη διεξαγωγή δημοψηφισμάτων για τη λήψη των σημαντικών πολιτικών αποφάσεων. Όταν η Ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας αναμενόταν να καθοριστεί με δημοψηφίσματα αλλά το αποτέλεσμα των δημοψηφισμάτων αναμενόταν να είναι αρνητικό για την Τουρκία, οι συμμετέχοντες με ισχυρή εθνική ταύτιση εξέφραζαν μεγαλύτερη προτίμηση για την Άμεση Δημοκρατία από ό,τι οι συμμετέχοντες με ασθενέστερη εθνική ταύτιση¹²³.

Τα ευρήματα του πειράματος συνηγορούν υπέρ της υπόθεσης ότι η αναπαράσταση της κάθε διαδικασίας διαφοροποιείται ανάλογα με το βαθμό στον οποίο η διαδικασία φέρεται να οδηγεί στο αποτέλεσμα που δείχνουν να προτιμούν οι συμμετέχοντες στο ζήτημα της ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε. Έτσι, οι συμμετέχοντες επέμεναν περισσότερο στα λειτουργικά μειονεκτήματα των δημοψηφισμάτων (στις χρονικές απαιτήσεις και το μεγάλο κόστος τους) όταν το αναμενόμενο αποτέλεσμα των δημοψηφισμάτων που επρόκειτο να διεξαχθούν για την ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. προβλεπόταν θετικό παρά όταν προβλεπόταν αρνητικό για την Τουρκική υποψηφιότητα.

¹²³ Σε αντίστοιχα συμπεράσματα (για τον προσδιορισμό της προτίμησης για την άμεση Δημοκρατία από το βαθμό στον οποίο η τηρούμενη στο ζήτημα της ένταξης της Τουρκίας διαδικασία αναμενόταν να καταλήξει στο αποτέλεσμα που προτιμούσαν οι συμμετέχοντες) οδηγεί και η εξέταση των αποτελεσμάτων που προκύπτουν όταν, αντί για το βαθμό εθνικής ταύτισης των συμμετεχόντων, λαμβάνεται υπόψη ο τρόπος πρόσληψης των συνεπειών της ενδεχόμενης ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε.

Ειδικότερα, όπως προαναφέρθηκε, όταν η απόφαση για την Ευρωπαϊκή πορεία της Τουρκίας αναμένεται να ληφθεί από τους πολίτες με δημοψηφίσματα και η έκβαση της διαδικασίας αναμένεται να είναι θετική για την Τουρκία, οι συμμετέχοντες που θεωρούν ότι η ένταξη της Τουρκίας θα έχει αρνητικές συνέπειες απορρίπτουν την ιδέα της διεξαγωγής δημοψηφισμάτων για τη λήψη των σημαντικών πολιτικών αποφάσεων, ενώ οι συμμετέχοντες που θεωρούν ότι η ένταξη της Τουρκίας θα έχει θετικά αποτελέσματα εκδηλώνουν έντονη προτίμηση για την άμεση Δημοκρατία. Όταν η ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. αναφέρεται ως αναμενόμενη αλλά πρόκειται να αποφασιστεί από τους ηγέτες των 25 κρατών-μελών, οι συμμετέχοντες που προσλαμβάνουν τις συνέπειες της ενδεχόμενης ένταξης της Τουρκίας ως αρνητικές εκφράζουν μεγαλύτερη προτίμηση για την Άμεση Δημοκρατία από τους συμμετέχοντες που τις προσλαμβάνουν ως θετικές.

Κατ' αναλογία, όταν η απόφαση για το Ευρωπαϊκό μέλλον της Τουρκίας αναμενόταν να ληφθεί από τους ηγέτες των 25 κρατών-μελών, η κριτική που ασκούσαν οι συμμετέχοντες προς την αντιπροσωπευτική δημοκρατία (δηλαδή την εκπροσώπηση των πολιτών από τους ηγέτες τους) έτεινε να είναι εντονότερη όταν οδηγούνταν να πιστέψουν ότι οι 25 ηγέτες θα επέτρεπαν την ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. παρά όταν πίστευαν ότι οι 25 ηγέτες θα αποφαίνονταν αρνητικά για την Τουρκική υποψηφιότητα.

Η αλληλεπίδραση των τριών μεταβλητών ως προς τον παράγοντα που συγκροτούσαν οι δηλώσεις των θετικών για την Ελλάδα συνεπειών της ιδιότητας του κράτους-μέλους της Ε.Ε. κατέδειξε τη σχετική ανευαισθησία των συμμετεχόντων που παρουσίαζαν ασθενή εθνική ταύτιση απέναντι στους χειρισμούς της διαδικασίας και του αναμενόμενου αποτελέσματος. Ταυτόχρονα, έδειξε ότι οι εκτιμήσεις των συμμετεχόντων με ισχυρή εθνική ταύτιση για τη θετικότητα των συνεπειών που επιφέρει για την Ελλάδα η ιδιότητα του κράτους-μέλους της Ε.Ε. εξαρτώνταν από την εξασφάλιση του επιθυμητού για αυτούς αποτελέσματος (δηλαδή, αναβολή της ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε.), ιδίως όταν η διαδικασία που αναμενόταν να υιοθετηθεί ήταν λιγότερο δίκαιη (δηλαδή, λήψη της απόφασης από τους ηγέτες κι όχι τους πολίτες της Ε.Ε.).

Παρότι οι δύο διαδικασίες που περιγράψαμε στο παρόν πείραμα ήταν σχετικά δίκαιες, γεγονός που, όπως προαναφέρθηκε, ενδέχεται να περιορίσει την ισχύ της εγχειρηματοποίησης της μεταβλητής της διαδικασίας, διαπιστώθηκε κύρια επίδραση της διαδικασίας όχι μόνο επί της προσλαμβανόμενης Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, αλλά και επί του παράγοντα των θετικών για την Ελλάδα συνεπειών της ιδιότητας του κράτους-μέλους της Ε.Ε. καθώς και επί του παράγοντα πρόσληψης της πολιτικής και οικονομικής ενοποίησης ως στόχου της Ε.Ε. Ειδικότερα, βρέθηκε ότι στις περιπτώσεις που οι συμμετέχοντες οδηγούνταν να πιστέψουν ότι η απόφαση για την Ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας επρόκειτο να ληφθεί από τους ίδιους τους Ευρωπαίους πολίτες με δημοψηφίσματα κι όχι από τη Σύνοδο Κορυφής των ηγετών τους, δέχονταν ότι η ιδιότητα του κράτους-μέλους της Ε.Ε. συνεπάγεται οφέλη για την Ελλάδα σε μεγαλύτερο βαθμό και εξέφραζαν μεγαλύτερη συμφωνία με την άποψη ότι σκοπός της Ε.Ε. είναι η ενοποίηση της οικονομίας και η δημιουργία μίας ενιαίας κυβέρνησης για τα κράτη-μέλη.

Η Διαδικαστική Δικαιοσύνη έχει συνδεθεί, όπως παρατηρήσαμε νωρίτερα, με την ικανοποίηση και την αποδοχή των αποφάσεων τρίτων αλλά και την προσλαμβανόμενη νομιμότητα των αρχών, των θεσμών και του κοινωνικοπολιτικού συστήματος (π.χ. Tyler, 1984; 1990; 1994; 2001; Tyler & Caine, 1981; Tyler & Lind, 1992; Tyler, Rasinski, & McGraw, 1985). Αν και καμία από τις δύο περιγραφόμενες στην παρούσα έρευνα διαδικασίες δεν συνιστά παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, τα παραπάνω ευρήματα προσφέρουν ορισμένες ενδείξεις ότι η εφαρμογή διαδικασιών που ενσαρκώνουν το δημοκρατικό ιδεώδες

της άμεσης συμμετοχής στη λήψη αποφάσεων συμβάλλει στη διαμόρφωση θετικών εκτιμήσεων για το ευρύτερο πολιτικό πλαίσιο.

Εν προκειμένω, η λήψη της απόφασης για την προοπτική ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε. από τους πολίτες των κρατών-μελών φαίνεται να οδηγεί τους συμμετέχοντες σε μία πιο θετική στάση απέναντι στην Ε.Ε. από ό,τι η διαδικασία εκπροσώπησης των κρατών-μελών από τους ηγέτες τους, αφού στην πρώτη περίπτωση οι φοιτητές του δείγματός μας ασπάζονται εντονότερα την άποψη ότι η συμμετοχή της χώρας μας στην Ε.Ε. της εξασφαλίζει οφέλη, αποδεχόμενοι δηλώσεις όπως: «Το γεγονός ότι η Ελλάδα ανήκει στην Ε.Ε. ανοίγει νέους ορίζοντες στην πολιτισμική μας ιδιαιτερότητα» και «Το γεγονός ότι η Ελλάδα ανήκει στην Ε.Ε. δίνει νέα ώθηση στη βιομηχανική μας παραγωγή». Βέβαια, χρειάζεται να σημειωθεί ότι σημαντική επίδραση της διαδικασίας δεν παρατηρήθηκε στον παράγοντα του *Ευρωλειτουργισμού* που, με το περιεχόμενό του, θα μπορούσε να υποδηλώνει μία θετική στάση απέναντι στην Ε.Ε. Παρά την απουσία σημαντικής επίδρασης, ωστόσο, παρατηρήθηκε μία τάση μεγαλύτερης αποδοχής των δηλώσεων που ανέφεραν τη διασφάλιση της ειρήνης, της σταθερότητας και της συνεργασίας μεταξύ των κρατών ως στόχο της Ε.Ε. όταν η λήψη της απόφασης για την ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. επαφιόταν στους πολίτες της¹²⁴.

Σύμφωνα με τον Tyler (π.χ. 2001), έναν από τους σκαπανείς, όπως προαναφέρθηκε, του πεδίου της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, τα ζητήματα διαδικασίας εν πολλοίς καθορίζουν την αξιολόγηση των αρχών και τις στάσεις απέναντί τους. Για τη διαμόρφωση εκτιμήσεων σχετικά με τη νομιμότητα των αρχών, οι άνθρωποι φέρονται να επικεντρώνονται σχεδόν αποκλειστικά στις τηρούμενες διαδικασίες και οι κρίσεις για το δίκαιο ή την ευνοϊκότητα των παραγόμενων αποτελεσμάτων υποστηρίζεται ότι έχουν αμελητέα επίδραση στις αξιολογήσεις της νομιμότητας των αρχών ή των θεσμών που εκπροσωπούν (π.χ. Tyler & Blader, 2000).

Εντούτοις, στην παρούσα έρευνα, το αναμενόμενο αποτέλεσμα και η επιθυμητότητά του φάνηκε να ασκούν σημαντική επίδραση όχι μόνο στην προσλαμβανόμενη Διαδικαστική Δικαιοσύνη, αλλά και σε άλλες μετρήσεις, μεταξύ των οποίων και στον παράγοντα των θετικών για την Ελλάδα συνεπειών της ιδιότητας του κράτους-μέλους της Ε.Ε. Πιο συγκεκριμένα, οι συμμετέχοντες εκδήλωναν μεγαλύτερη συμφωνία με τις δηλώσεις που αναφέρονταν στις θετικές για την Ελλάδα συνέπειες της ιδιότητάς της ως μέλους της Ε.Ε. όταν η διαδικασία λήψης απόφασης για την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας αναμενόταν να καταλήξει σε αρνητικό για την Τουρκία αποτέλεσμα, παρά όταν αναμενόταν να οδηγήσει στην ένταξή της στην Ε.Ε.

Εξάλλου, διαπιστώθηκε, όπως παρατηρήσαμε νωρίτερα, αλληλεπίδραση της μεταβλητής του αναμενόμενου αποτελέσματος με εκείνη της εθνικής ταύτισης ως προς τις μεταβλητές του Ευρωλειτουργισμού, της θεώρησης των συνεπειών της ιδιότητας του κράτους-μέλους της Ε.Ε.

¹²⁴ $M_{\text{ΠΟΛΙΤΕΣ}} = 0.122$ ενώ $M_{\text{ΗΓΕΤΕΣ}} = -0.073$

ως θετικών για την Ελλάδα αλλά και της προτίμησης για την εφαρμογή του κριτηρίου της ομοιογένειας και της υπακοής στην Ε.Ε. σε περίπτωση διεύρυνσής της. Εξετάζοντας τα ευρήματα αυτά συνολικά, εντοπίζουμε μία σχετική ανευαισθησία των συμμετεχόντων που παρουσιάζαν ασθενή εθνική ταύτιση στο χειρισμό του αναμενόμενου αποτελέσματος. Με άλλα λόγια, ανεξάρτητα από το αναμενόμενο αποτέλεσμα της διαδικασίας λήψης απόφασης για την Ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας, οι εν λόγω συμμετέχοντες φαίνεται να αμφιβάλλουν ότι ο σκοπός της Ε.Ε. είναι η συνεργασία των χωρών, η ειρήνη και η σταθερότητα, δεν θεωρούν τις συνέπειες της ιδιότητας του κράτους-μέλους της Ε.Ε. θετικές για την Ελλάδα και απορρίπτουν το κριτήριο της ομοιογένειας και της υπακοής στην Ε.Ε. σε περιπτώσεις διεύρυνσής της.

Αντιθέτως, το αναμενόμενο αποτέλεσμα καθορίζει πολλές από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων που ταυτίζονται έντονα με την εθνική ομάδα υπαγωγής. Ειδικότερα, όταν η Τουρκική υποψηφιότητα για ένταξη στην Ε.Ε. αναμένεται να απορριφθεί κι όχι να γίνει δεκτή, οι συμμετέχοντες με ισχυρή εθνική ταύτιση συμμερίζονται περισσότερο την άποψη ότι ο σκοπός της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι η διασφάλιση της ειρήνης και η ανάπτυξη σχέσεων εμπιστοσύνης και συνεργασίας μεταξύ των κρατών, θεωρούν τις συνέπειες της ιδιότητας του κράτους-μέλους της Ε.Ε. για την Ελλάδα σημαντικά θετικότερες και αποδέχονται περισσότερο το κριτήριο της ομοιογένειας και της υπακοής στην Ε.Ε.

Φαίνεται, λοιπόν, ότι στην περίπτωση των συμμετεχόντων που παρουσιάζουν πολύ ισχυρό βαθμό ταύτισης με την εθνική ομάδα υπαγωγής, οι στάσεις απέναντι σε μία αρχή (εν προκειμένω, απέναντι στην Ε.Ε.) είναι συνάρτηση της επιθυμητότητας των αποφάσεων που λαμβάνει η αρχή αυτή ή τα μέλη που την απαρτίζουν, εξαρτώνται, δηλαδή, από το βαθμό στον οποίο οι συμμετέχοντες θεωρούν ότι οι αποφάσεις εξυπηρετούν τα συμφέροντα της εθνικής ενδοομάδας. Αντίθετα προς τις προβλέψεις εκείνων (π.χ. Tyler, 2001; Tyler & Blader, 2000) που θεωρούν ότι σχεδόν αποκλειστικά οι τηρούμενες από τις αρχές διαδικασίες καθορίζουν τις εκτιμήσεις για τις αρχές και τους θεσμούς¹²⁵, προκύπτει ότι σε κάποιες περιπτώσεις τα παραγόμενα αποτελέσματα έχουν ιδιαίτερη βαρύτητα. Τα ευρήματα του πειράματός μας στηρίζουν περισσότερο θεωρητικές προσεγγίσεις (π.χ. Crandall & Beasley, 2001; Kelman, 2001) που αναγνωρίζουν μεν τη σημασία της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης αλλά δεν παραβλέπουν τη σπουδαιότητα που μπορεί να έχουν τα αποτελέσματα κατά τη διαμόρφωση των εκτιμήσεων των ανθρώπων (π.χ. για τη νομιμότητα του συστήματος).

Ο ρόλος του αναμενόμενου αποτελέσματος θα μας απασχολήσει και στο επόμενο πείραμα, όπου η σημασία της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης θα εξεταστεί σε σχέση με το μέγεθος (την ένταση) της επιδιωκόμενης αδικίας.

¹²⁵ Και που επιχειρούν, όπως είδαμε, με μία προσέγγιση που αναγνωρίζει προτεραιότητα στα ζητήματα Διαδικαστικής Δικαιοσύνης να ερμηνεύσουν το εκ πρώτης όψεως παράδοξο φαινόμενο της ικανοποίησης των μη προνομιούχων με τα όσα λαμβάνουν και της τάσης τους να προσλαμβάνουν το κοινωνικό σύστημα ως νόμιμο και δίκαιο.

**Κεφάλαιο 5: Επίδραση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης στις εκτιμήσεις για το δίκαιο.
Προσδιοριστικοί παράγοντες του κοινωνικά εκφορτιστικού της ρόλου**

Πείραμα 2

**Ο Ρόλος του Κοινωνικού Διαλόγου στη Μείωση των Κοινωνικών Αντιδράσεων: Έχει
μεγαλύτερη σημασία ο διάλογος όταν η αδικία είναι μεγαλύτερη;**

Το παρόν πείραμα εγγράφεται, όπως και εκείνο που μόλις παρουσιάστηκε, στην προσπάθεια μελέτης της πιθανής αλληλεπίδρασης διαδικασιών και αποτελεσμάτων κατά τη διαμόρφωση εκτιμήσεων για το δίκαιο των αποφάσεων μίας αρχής. Εντούτοις, ενώ στο προηγούμενο πείραμα χειριστήκαμε το είδος του αποτελέσματος και τη διαδικασία μέσω της οποίας αυτό καθοριζόταν, που ήταν -σε όλες τις περιπτώσεις- σχετικά δίκαιη, εν προκειμένω επιλέξαμε να χειριστούμε τη μεταβλητή της διαδικασίας με τρόπο που δεν θα άφηνε αμφιβολίες για τον δίκαιο, στη μία, και τον άδικο, στην άλλη περίπτωση, χαρακτήρα της, και να αναφερθούμε σε άδικα αποτελέσματα, τα οποία απλώς διέφεραν ως προς την ένταση της αδικίας που συνιστούσαν.

Η πειραματική μελέτη που πραγματοποιήθηκε εντάσσεται, λοιπόν, στο πεδίο διερεύνησης του ρόλου της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης σε ό,τι αφορά στην αποδοχή και επικρότηση αποφάσεων που καταρχήν θεωρούνται άδικες για τους άμεσα ενδιαφερόμενους πολίτες. Στόχος μας ήταν ο έλεγχος της υπόθεσης ότι ο Κοινωνικός Διάλογος, μία διαδικασία που ενσαρκώνει τα κριτήρια Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, μπορεί να αμβλύνει τις αρνητικές αντιδράσεις απέναντι στην αδικία, ιδίως όταν αυτή είναι έντονη.

Όπως αναφέρθηκε νωρίτερα, η πιθανή αλληλεπίδραση διαδικασιών και αποτελεσμάτων έχει απασχολήσει πολλούς ερευνητές και έχει αναδειχθεί επανειλημμένως (π.χ. Brockner, 1990, 1994; Brockner et al., 1994; Brockner, Wiesenfeld, & Martin, 1995; Cropanzano & Folger, 1989; Folger & Martin, 1986; Folger, Rosenfield & Robinson, 1983; Greenberg, 1993; Lind & Lissak, 1985). Παραδείγματος χάριν, σε μία πολύ γνωστή μελέτη, οι van den Bos, Vermunt & Wilke (1997) διαπίστωσαν ότι το αποτέλεσμα επηρέαζε εντονότερα τις εκτιμήσεις περί δικαιοσύνης όταν η διαδικασία ήταν ανεπιθύμητη, παρά όταν ήταν επιθυμητή, και ότι η διαδικασία επηρέαζε εντονότερα τις εκτιμήσεις περί δικαιοσύνης όταν το αποτέλεσμα ήταν αρνητικό, παρά όταν ήταν ευνοϊκό για το άτομο.

Οι ίδιοι ερμήνευσαν τα ευρήματά τους αυτά στηριζόμενοι σε ένα σώμα ερευνών το οποίο δείχνει ότι οι απροσδόκητες ή αρνητικές πληροφορίες είναι πιθανότερο να πυροδοτήσουν μία γνωστική δραστηριότητα αναζήτησης πληροφοριών ή προσπάθεια κατανόησης από ό,τι οι θετικές ή αναμενόμενες πληροφορίες και ισχυρίζονται ότι επειδή μία ανεπιθύμητη διαδικασία ή ένα δυσμενές αποτέλεσμα αποτελεί ένα αρνητικό ή απροσδόκητο

γεγονός, είναι πιθανότερο να πυροδοτήσει γνωστική επεξεργασία από ό,τι μία επιθυμητή διαδικασία ή ένα ευνοϊκό αποτέλεσμα. Έτσι, σύμφωνα με τους van den Bos, Vermunt & Wilke (1997), οι άνθρωποι που υφίστανται μία ανεπιθύμητη διαδικασία χρησιμοποιούν το αποτέλεσμα ως πηγή πληροφόρησης περισσότερο από εκείνους που αντιμετωπίζουν μία επιθυμητή διαδικασία, ενώ οι άνθρωποι που λαμβάνουν ένα δυσμενές αποτέλεσμα χρησιμοποιούν τη διαδικασία ως πηγή πληροφόρησης περισσότερο από εκείνους που εξασφαλίζουν ένα ευνοϊκό αποτέλεσμα.

Η γνωστική ερμηνεία που προτείνεται για τα προαναφερθέντα ευρήματα, αν και ενδιαφέρουσα, κρίνεται μάλλον ανεπαρκής. Μία άλλη σχετικά πρόσφατη θεωρία της διομαδικής συμπεριφοράς, η «Θεωρία της Δικαιολόγησης του Συστήματος» (“System Justification Theory”, Jost & Banaji, 1994), είναι δυνατό να ερμηνεύσει πληρέστερα τα ευρήματα αυτά, αλλά και εκείνα που θα παρουσιάσουμε στη συνέχεια. Σύμφωνα με την εν λόγω θεωρία, οι άνθρωποι τείνουν να αναγνωρίζουν στο status quo θεμιτότητα και ορθολογισμό και οι κοινωνιογνωστικές διαδικασίες συχνά υπηρετούν το στόχο της δικαιολόγησης και εκλογίκευσης του συστήματος, ακόμη και σε ένα άρρητο ή ασυνείδητο επίπεδο¹²⁶. Μάλιστα, οι Jost & Banaji (1994) στηριζόμενοι σε ευρήματα της γραμματείας για τη γνωστική ασυμφωνία και, συγκεκριμένα, για τις συνέπειες των τελετουργικών μύησης (π.χ. Aronson & Mills, 1959; Gerard & Mathewson, 1966), υπέθεσαν ότι όσο πιο άδικο ή οδυνηρό είναι ένα σύστημα, τόσο πιθανότερο είναι να προάγει την τάση δικαιολόγησής του¹²⁷.

Η προσέγγιση της Δικαιολόγησης του Συστήματος εδράζεται σε ερευνητικά ευρήματα που αφορούν στην ανοχή της αδικίας και σε θεωρητικές συνεισφορές για την έννοια της «ψευδούς συνείδησης»¹²⁸ (Jost & Banaji, 1994). Αναγνωρίζει τη σημασία «ενός κινήτρου

¹²⁶ Στα πλαίσια αυτής της προσέγγισης, το «σύστημα» που δικαιολογείται και εκλογικεύεται δεν είναι κατ’ ανάγκη το κοινωνικοπολιτικό σύστημα. Για παράδειγμα, οι Haines & Jost (2000) εξέτασαν την εγκυρότητα των προβλέψεων του θεωρητικού μοντέλου σε ένα πειραματικό πλαίσιο όπου δημιουργήθηκαν συνθήκες διομαδικής ανισότητας, καθώς οι ομάδες συμμετεχόντων (φοιτητών) ενημερώνονταν ότι σε μία άλλη ομάδα (φοιτητών άλλου πανεπιστημίου) είχε εκχωρηθεί η αρμοδιότητα να κρίνει την απόδοσή τους. Στην πραγματικότητα, το μοντέλο της δικαιολόγησης του συστήματος είναι ένα μοντέλο δικαιολόγησης της διομαδικής ανισότητας ή κάθε άδικης κοινωνικής διεύθετης.

¹²⁷ Όπως επισημαίνουν οι Haines & Jost (2000), η θεωρία της δικαιολόγησης του συστήματος διαφέρει από άλλες θεωρίες γνωστικής ανακατασκευής (cognitive restructuring), όπως αυτή της γνωστικής ασυμφωνίας, με την έννοια ότι η θεωρητική προσέγγιση της δικαιολόγησης του συστήματος πρεσβεύει ότι οι άνθρωποι δεν χρειάζεται απαραίτητως να αισθάνονται προσωπικά υπεύθυνοι για μία δυσμενή ενέργεια για να τη δικαιολογήσουν. Συχνά δικαιολογούν τις αποφάσεις των νομοθετών, των μελών της κρατικής διοίκησης, των εργοδοτών και άλλων φορέων εξουσίας (καθώς και γεγονότα που συμβαίνουν χωρίς να ληφθεί καμία απόφαση), χωρίς να εμπλέκονται κατ’ ανάγκη προσωπικά, με τον τρόπο που θα απαιτούσε η θεωρία της γνωστικής ασυμφωνίας (Cooper & Fazio, 1984).

¹²⁸ Οι Jost & Banaji (1994) επικαλέστηκαν συνεισφορές όπως αυτές των Cunnigham (1987), Eagleton (1991), Elster (1982) και Meyerson (1991) και όρισαν την ψευδή συνείδηση ως τον ενστερνισμό πεποιθήσεων που βρίσκονται σε αντίθεση με το προσωπικό συμφέρον και το

επένδυσης και εκλογίκευσης του status quo» (Haines & Jost, 2000, p. 222), που πιστεύεται ότι χαρακτηρίζει ακόμη και τα μέλη των μη προνομιούχων ομάδων¹²⁹. Όπως σημειώνουν οι Haines & Jost (2000), οι άνθρωποι προσπαθούν να κατανοήσουν και να βρουν νόημα στην κοινωνική πραγματικότητα (Weick, 1995) και να διατηρήσουν την αίσθηση ότι τα όσα λαμβάνει κανείς είναι δίκαια¹³⁰.

συμφέρον της ομάδας υπαγωγής του ατόμου και, έτσι, συντελούν στη διατήρηση της υποδεέστερης θέσης του ατόμου και της ομάδας του.

¹²⁹ Κατά τον Jost και τους συνεργάτες του (π.χ. Jost et al., 2002) τα μέλη των μη προνομιούχων ομάδων εσωτερικεύουν την κυρίαρχη ιδεολογία και η συμπεριφορά τους δεν αποτελεί απλώς ένδειξη συμμόρφωσης ή προσπάθεια διαχείρισης των εντυπώσεων. Με άλλα λόγια, διαφωνούν με την κριτική που ασκεί ο Scott (1990) στην έννοια της ψευδούς συνείδησης, ισχυριζόμενος ότι η υποχώρηση μπροστά στην εξουσία και η εξωομαδική εύνοια αποτελούν στρατηγικές επιλογές των ατόμων που δεν αντανakλούν τις ιδιωτικές τους στάσεις αλλά στοχεύουν στην αποφυγή κυρώσεων.

¹³⁰ Οι Jost & Banaji (1994) εισήγαγαν τη «Θεωρία της Δικαιολόγησης του Συστήματος» αναφερόμενοι στην κοινωνική λειτουργία των στερεοτύπων, που αναδύονται και χρησιμοποιούνται για να εξηγήσουν υπάρχουσες κοινωνικές διευθετήσεις, όπως είναι τα κοινωνικά και οικονομικά συστήματα, οι ιεραρχίες status ή κοινωνικής δύναμης, οι τρόποι διανομής των διαθέσιμων πόρων, ο καταμερισμός των κοινωνικών ρόλων, κ.α. Ειδικότερα, οι Jost & Banaji (1994) υποστήριζαν ότι τα στερεότυπα δεν επιτελούν μόνο μία λειτουργία προστασίας του ατομικού εαυτού ή της θέσης της ομάδας υπαγωγής του ατόμου, αλλά και μία λειτουργία εκλογίκευσης του status quo, η οποία συχνά συντελείται ακόμη και σε βάρος του ατομικού ή ομαδικού συμφέροντος. Η αναγνώριση αυτής της κοινωνικής, ιδεολογικής λειτουργίας των στερεοτύπων φαίνεται να είναι αναγκαία προκειμένου να ερμηνευτούν οι ομοιότητες του περιεχομένου των στερεοτύπων για διαφορετικές ομάδες (ακόμη και σε διαφορετικές κοινωνίες) που κατέχουν παρόμοια κοινωνική θέση, η ευρεία κοινωνική συναίνεση που απολαμβάνουν τα στερεότυπα (το γεγονός ότι μέλη διαφορετικών κοινωνικών ομάδων συχνά συμμερίζονται τα ίδια στερεότυπα), καθώς και το φαινόμενο της αρνητικής αυτό-στερεοτυποποίησης, δηλαδή το γεγονός ότι μέλη μη προνομιούχων ομάδων προσυπογράφουν στερεότυπα που στιγματίζουν τα ίδια και την ομάδα τους.

Σύμφωνα με την προσέγγιση της «δικαιολόγησης του συστήματος», οι άνθρωποι τείνουν να αποδίδουν στον εαυτό τους και στους άλλους χαρακτηριστικά που είναι σύμφωνα με την κοινωνική τους θέση, υψηλή ή χαμηλή. Έτσι, τα μέλη ομάδων χαμηλού κοινωνικού status συχνά ενστερνίζονται τα αρνητικά κοινωνικά στερεότυπα για την ομάδα τους, ενώ τα χαρακτηριστικά που επιλέγουν για να επιτύχουν μία θετική διαφοροποίηση της ομάδας τους έναντι εκείνης που κατέχει υψηλότερο status στην πραγματικότητα οδηγούν σε ενίσχυση του status quo, δημιουργώντας στερεότυπα κατά τα οποία οι ομάδες χαμηλού status γίνονται αντιληπτές από τα ίδια τα μέλη τους αλλά και τους άλλους ως ικανοποιημένες και «καλόβολες» ή όχι και τόσο προσανατολισμένες στην επίτευξη. Ακόμη, λοιπόν, κι αν τα στερεότυπα που δημιουργούνται για τις ομάδες χαμηλού status δεν έχουν κατ' ανάγκη αρνητικό περιεχόμενο, οι μη προνομιούχες ομάδες στερεοποιούνται με τρόπους που εκλογικεύουν την κατοχή ενός συγκεκριμένου ρόλου ή status εκ μέρους τους. Οι Jost & Banaji (1994) αναφέρουν, για παράδειγμα, την έρευνα του Saunders (1972) που έδειξε ότι οι Μαύροι στη Βραζιλία περιγράφονται ως «πιστοί» και «ταπεινοί», καθώς αυτοί οι χαρακτηρισμοί δικαιολογούν την μεταχείρισή τους ως υπηρετών των Λευκών.

Ταυτόχρονα, ακόμη και τα αρνητικά στερεότυπα των κυρίαρχων κοινωνικών ομάδων μπορεί να επιτελούν μία λειτουργία δικαιολόγησης του συστήματος, εφόσον υποδηλώνουν ότι η κυρίαρχη ομάδα είναι κατάλληλη για το ρόλο της. Έτσι, όπως σημειώνουν οι Jost & Banaji (1994), η σχετική επιτυχία των ανδρών σε ένα ανταγωνιστικό κοινωνικό και οικονομικό σύστημα μπορεί να δικαιολογηθεί μέσω της απόδοσης σε αυτούς έμφυτων ανταγωνιστικών αρετών. Τα στερεότυπα συχνά επιτελούν, λοιπόν, ιδεολογικές λειτουργίες, δικαιολογώντας την

Προκειμένου να γίνει κατανοητή η τάση των μελών μη προνομιούχων ομάδων να προσκολλώνται σε νόρμες και εκλογικεύσεις που δεν εξυπηρετούν το συμφέρον τους, οι Jost & Banaji (1994) θεωρούν απαραίτητη την επίκληση της έννοιας της ιδεολογικής κυριαρχίας (για να εξηγηθούν οι κοινωνικές διεργασίες μέσω των οποίων η γνώση δημιουργείται και διαχέεται από εκείνους που βρίσκονται στην εξουσία) και ευρημάτων από την κοινωνιοψυχολογική μελέτη της ψευδούς συνείδησης (για να εξηγηθούν οι γνωστικοί μηχανισμοί με τους οποίους αυτή η γνώση μαθαίνεται και χρησιμοποιείται).

Όπως επισημαίνουν οι Jost & Banaji (1994), και τα ευρήματα του Lerner (1980) σχετικά με τη δοξασία του δίκαιου κόσμου υποδηλώνουν ότι συχνά οι άνθρωποι θεωρούν τον εαυτό τους υπαίτιο των δεινών τους, σε μία προσπάθεια να κατανοήσουν την κοινωνική πραγματικότητα και να διατηρήσουν την ψευδαίσθηση του ορθολογικού και δίκαιου κόσμου, ακόμη και σε βάρος των ατομικών ή ομαδικών συμφερόντων. Σύμφωνα με τους Jost & Banaji (1994), ο Lerner φαίνεται να θεωρεί την πίστη σε ένα δίκαιο κόσμο απόρροια ενός φυσικού, παγκόσμιου κινήτρου, ενώ από μία πιο κριτική σκοπιά, η ανάγκη ιδεολογικής δικαιολόγησης μπορεί να ιδωθεί ως μία ιδιαίτερη προϋπόθεση διατήρησης των βασισμένων στην εκμετάλλευση συστημάτων, όπως είναι ο καπιταλισμός. Οι Jost & Banaji (1994) ασπάζονται

εκμετάλλευση κάποιων ομάδων και την κυρίαρχη θέση άλλων με τρόπους που κάνουν αυτές τις διομαδικές διαφορές να φαίνονται νόμιμες ή ακόμη και φυσικές (για μία πολύ πληρέστερη αναφορά στις θεωρητικές συνεισφορές που καταδεικνύουν τις κοινωνικές λειτουργίες των στερεοτύπων, παραπέμπουμε τον αναγνώστη στο υποκεφάλαιο «Η υποτιθέμενη αθωότητα των γνωστικών διαδικασιών» της Διδακτορικής Διατριβής του Τ. Ιατρίδη, 2003).

Γενικά, όπως σημειώνουν οι Jost & Banaji (1994), «εφόσον ένα σύνολο γεγονότων προκαλέσει ορισμένες κοινωνικές διευθετήσεις,... οι διευθετήσεις αυτές τείνουν να εκλογικεύονται και να δικαιολογούνται απλώς και μόνο επειδή υφίστανται». Τα στερεότυπα συχνά αναδύονται για να εξηγήσουν και να δικαιολογήσουν τις υπάρχουσες διευθετήσεις (π.χ. την κατανομή της εργασίας μεταξύ ανδρών και γυναικών) και «η στερεοτυποποίηση φαίνεται να αποτελεί ένα ψυχολογικό όχημα δικαιολόγησης του συστήματος» (Jost & Banaji, 1994, σ.11) αλλά και αναπαραγωγής του, αφού φαίνεται ότι, εφόσον τα στερεότυπα παγιωθούν, τα στερεοτυποποιημένα υποκείμενα τείνουν να τα επιβεβαιώνουν με τη συμπεριφορά τους (π.χ. Geis, 1993).

Οι Jost & Banaji (1994) επικαλούνται τα ευρήματα ερευνών όπως είναι αυτή των Ross et al. (1977) που στηρίζουν την προσέγγιση της δικαιολόγησης του συστήματος. Οι Ross et al. (1977) ανέθεσαν τυχαία στους συμμετέχοντες του πειράματός τους το ρόλο του «διαγωνιζόμενου» ή του «εξεταστή» σε ένα παιχνίδι γνώσεων και διαπίστωσαν ότι οι άνθρωποι απέδιδαν υψηλότερο επίπεδο γνώσεων στους «εξεταστές» από ό,τι στους «διαγωνιζόμενους», παρά την τυχαία κατανομή των ρόλων στους συμμετέχοντες. Τέτοιου είδους αποδόσεις πραγματοποιούνταν και όταν οι ίδιοι οι συμμετέχοντες αξιολογούσαν τις γνώσεις και τις ικανότητές τους. Δηλαδή, οι συμμετέχοντες θεωρούσαν ότι είχαν λιγότερες γνώσεις όταν είχαν το ρόλο του διαγωνιζόμενου παρά όταν είχαν το ρόλο του εξεταστή. Όπως παρατήρησαν οι Ross et al. (1977, σ.494): «οι άνθρωποι έχουν την τάση να υποεκτιμούν το βαθμό στον οποίο φαινομενικά θετικά χαρακτηριστικά των ισχυρών απλώς αντανακλούν τα πλεονεκτήματα του κοινωνικού ελέγχου. Πράγματι, αυτή η διαστρέβλωση των κοινωνικών εκτιμήσεων μπορεί να αποτελέσει μία ιδιαίτερα ύπουλη τροχοπέδη της κοινωνικής κινητικότητας. Οι μη προνομιούχοι και οι ανίσχυροι υπερεκτιμούν τις ικανότητες των ισχυρών, που, με τη σειρά τους, λανθασμένα θεωρούν τα μέλη της δικής τους ομάδας αρμόδια και κατάλληλα για τα ηγετικά καθήκοντά τους».

την άποψη του Billing (1985), σύμφωνα με την οποία η δικαιολόγηση του συστήματος ποικίλλει ευρύτατα ανάλογα με το κοινωνικό, ιστορικό, πολιτιστικό και οικονομικό πλαίσιο.

Κατά τους Jost & Banaji (1994), το κίνητρο επένδυσης και εκλογίκευσης του status quo δεν συνιστά απλώς το αποτέλεσμα μίας προσπάθειας εξοικονόμησης γνωστικών πόρων, όπως, για παράδειγμα, πρεσβεύει το μοντέλο των «μεροληψιών του status quo», κατά το οποίο υποτίθεται ότι οι άνθρωποι αποφεύγουν κάθε εναλλακτική που απαιτεί αλλαγή και προτιμούν τις τρέχουσες κυρίαρχες επιλογές (Samuelson & Zeckhauser, 1988), ή το μοντέλο των «μεροληψιών του αποτελέσματος», κατά το οποίο υποτίθεται ότι οι άνθρωποι τείνουν να αποδίδουν θετικά χαρακτηριστικά στους «νικητές» και αρνητικά χαρακτηριστικά στους «χαμένους» (Allison et al., 1996). Ο Jost και οι συνεργάτες του θεωρούν ότι φαινόμενα όπως αυτά που μελετήθηκαν από τους Samuelson & Zeckhauser (1988) και τους Allison et al. (1996) και που κατά κανόνα ερμηνεύονται από τους κοινωνικούς ψυχολόγους με όρους καθαρά γνωστικούς, έχουν μία ιδεολογική βάση «που προσθέτει ένα στρώμα πολιτικής σημασίας και υποκίνησης στις βασικές τους λειτουργίες επεξεργασίας πληροφοριών» (Haines & Jost, 2000, σ.222).

Ιδεολογικοί και δομικοί παράγοντες θεωρείται ότι συνεισφέρουν στη δικαιολόγηση του συστήματος, που συχνά αντίκειται στα συμφέροντα του ατόμου και της ομάδας υπαγωγής του. Συγκεκριμένα, οι Jost et al. (2002) αναφέρονται στη σημασία της πολιτικής κοινωνικοποίησης (Tyler & McGraw, 1986), στην επιρροή των μέσων μαζικής ενημέρωσης (Carragee, 1993) και στον έλεγχο που ασκούν οι κυρίαρχες ομάδες επί των υλικών και των συμβολικών αποτελεσμάτων (Scott, 1990; Sidanius & Pratto, 1999). Αυτά τα πλεονεκτήματα επιτρέπουν στις ομάδες υψηλού status να πείθουν ή να εξαναγκάζουν τους άλλους να αποδεχθούν τη δική τους ερμηνεία της πραγματικότητας¹³¹.

Ο συνδυασμός των προαναφερθέντων παραγόντων έχει ως αποτέλεσμα μία τάση δικαιολόγησης του συστήματος, η οποία φαίνεται ότι επιτείνεται από ορισμένες συνθήκες. Οι Haines & Jost (2000), για παράδειγμα, είχαν ισχυρές ενδείξεις ότι η παροχή μίας εξήγησης για τις διαφορές ισχύος μεταξύ ομάδων, ακόμη κι αν η εξήγηση είναι μάλλον αθέμιτη, μπορεί να συντελέσει στον εξευμενισμό των ανίσχυρων, να οδηγήσει σε εκλογίκευση της δυσμενούς τους θέσης και δικαιολόγηση της ανισότητας και να εξασφαλίσει τη συμμόρφωση, την αποδοχή και τη διαιώνιση του status quo. Οι Haines & Jost (2000) υπογράμμισαν τη δυνατότητα χρήσης της «τεχνικής της ψευδο-εξήγησης» ως μίας διαδικαστικής τακτικής που δημιουργεί μία επίφαση νομιμότητας και προάγει την υπακοή, την υποταγή στην εξουσία και

¹³¹ Οι Jost et al. (2002) αναγνωρίζουν, εξάλλου, διάφορους γνωστικούς παράγοντες που υπεισέρχονται στην τάση δικαιολόγησης του συστήματος, όπως το γνωστικό συντηρητισμό (Greenwald, 1980), τη μείωση της αβεβαιότητας (Hogg & Mullin, 1999), και την ανάγκη για γνωστική ολοκλήρωση (Jost, Kruglanski & Simon, 1999). Ακόμη αναφέρονται σε παράγοντες που συνδέονται με τα κίνητρα, μεταξύ των οποίων στο φόβο της ισότητας (Lane, 1962), στην ψευδαίσθηση ελέγχου (Kluegel & Smith, 1986), στη μείωση της γνωστικής ασυμφωνίας (Elster, 1982) και στην πίστη στο δίκαιο κόσμο (Lerner, 1980).

τη συμμόρφωση με το status quo¹³². Τα «θύματα» αυτής της στρατηγικής κατά πάσα πιθανότητα δεν αντιλαμβάνονται τη λειτουργία και τις προεκτάσεις της.

Επιπρόσθετα, χρησιμοποιώντας διακριτικές ή έμμεσες μετρήσεις των στάσεων, οι Jost et al. (2002) παρατήρησαν ενδείξεις εσωτερίκευσης και εκλογίκευσης συστημικών μορφών ανισότητας σε τρεις διαφορετικές μελέτες (με τρεις διαφορετικές μη προνομιούχες ομάδες)¹³³, εύρημα που ενισχύει την υπόθεση της Θεωρίας της Δικαιολόγησης του Συστήματος, σύμφωνα με την οποία τα μέλη τόσο των ομάδων υψηλού status όσο και των ομάδων χαμηλού status συμμερίζονται σκέψεις, συναισθήματα και συμπεριφορές που επικυρώνουν και ενισχύουν τα υπάρχοντα κοινωνικά συστήματα.

Οι Jost et al. (2002) υπογραμμίζουν ότι η Θεωρία της Δικαιολόγησης του Συστήματος δεν διατείνεται ότι τα μέλη των ομάδων χαμηλού status πάντοτε εκλογικεύουν τις συστημικές ανισότητες. Εντούτοις, τα ευρήματα των ίδιων συνηγορούν υπέρ της ύπαρξης μίας τέτοιου είδους τάσης. Τα αποτελέσματα των ερευνών που αφορούν στις επιδράσεις διαμεσολαβητικών μεταβλητών στην εύνοια για την εξω-ομάδα συνάδουν με τις βασικές υποθέσεις της θεωρίας. Για παράδειγμα, η προσλαμβανόμενη νομιμότητα της κοινωνικής διευθέτησης αυξάνει την ενδο-ομαδική εύνοια που επιδεικνύουν τα μέλη των ομάδων υψηλού status, αλλά μειώνει την ενδο-ομαδική εύνοια (και αυξάνει την εξω-ομαδική εύνοια) μεταξύ των μελών των ομάδων χαμηλού status (π.χ. Jost & Burgess, 2000). Η αμφιθυμία που αισθάνονται τα μέλη των ομάδων χαμηλού status απέναντι στα άλλα μέλη της ομάδας τους επιτείνεται από την επίδραση «ατομικών διαφορών» όπως είναι η πίστη στη δοξασία του δίκαιου κόσμου και ο προσανατολισμός προς την κοινωνική κυριαρχία¹³⁴ (Jost & Burgess, 2000). Εξάλλου, επειδή το κίνητρο δικαιολόγησης του συστήματος συνήθως συγκρούεται με το κίνητρο προστασίας της εικόνας του εαυτού και της ομάδας υπαγωγής όταν πρόκειται για μέλη ομάδων χαμηλού

¹³² Στα πλαίσια της μελέτης των αντιδράσεων απέναντι στις σχέσεις εξουσίας μεταξύ ομάδων, η έρευνα των Haines & Jost (2000) δείχνει, όπως σημειώνουν οι ίδιοι, ότι οι άνθρωποι δεν είναι τόσο ευαίσθητοι στη σχετική ποιότητα ή επάρκεια των παρεχόμενων εξηγήσεων, όσο έχει βρεθεί σε προηγούμενες έρευνες για τις κοινωνικές και ψυχολογικές αντιδράσεις απέναντι στην εξαπάτηση (Shapiro, 1991), τη μείωση της αμοιβής (Greenberg, 1990) και τις απολύσεις προσωπικού (Konovsky & Folger, 1991).

¹³³ Αναλυτικότερα, στην πρώτη έρευνα οι φοιτητές ενός πανεπιστημίου υψηλού status αλλά όχι οι φοιτητές ενός πανεπιστημίου χαμηλού status εκδήλωσαν σημαντική ενδοομαδική εύνοια σε ένα διακριτικό εργαλείο μέτρησης των στάσεων (το “Implicit Association Test”). Για τους φοιτητές του πανεπιστημίου χαμηλού status, η άρρητη αποδοχή των στερεοτύπων που αφορούσαν στα ακαδημαϊκά και εξω-σχολικά χαρακτηριστικά συνδεόταν με εξωομαδική εύνοια. Στη δεύτερη έρευνα, Λατίνοι και Αμερικανοί Ασιατικής καταγωγής έδειξαν σημαντική εξωομαδική εύνοια σε μία διακριτική μέτρηση, επιλέγοντας να αλληλεπιδράσουν με Λευκούς αντί με μέλη της ομάδας υπαγωγής τους. Στην τρίτη έρευνα διαπιστώθηκε ότι οι γονείς επέλεξαν για τα παιδιά τους ονόματα με βάση το όνομα του πατέρα παρά με βάση αυτό της μητέρας ενώ επίσης δημοσίευαν αναγγελία της γέννησης του παιδιού τους λίγο συχνότερα όταν επρόκειτο για αγόρι παρά όταν επρόκειτο για κορίτσι.

¹³⁴ Μεταφράζουμε έτσι τον όρο “Social Dominance Orientation” (Βλ. Sidanius & Pratto, 1999).

status, η εξωομαδική εύνοια εκδηλώνεται εντονότερα όταν τα ατομικά και ομαδικά συμφέροντα δεν είναι πρόδηλα, δηλαδή, όταν η προτίμηση για την ενδο-ομάδα και την εξω-ομάδα μετράται με διακριτικούς τρόπους (Jost et al., 2002).

Τόσο τα μέλη των ομάδων υψηλού status όσο και εκείνα των ομάδων χαμηλού status τείνουν, λοιπόν, να προσυπογράφουν το status quo. Οι ομάδες που κατέχουν την εξουσία έχουν, ωστόσο, λόγους να επιδιώκουν την αύξηση της θεμιτότητας της διομαδικής ανισότητας, αφού το κίνητρο δικαιολόγησης του συστήματος, αν και παρόν, δεν υπερισχύει πάντοτε των άλλων, αντιτιθέμενων κινήτρων. Όπως σημειώνουν οι Haines & Jost (2000, σ.219), «τουλάχιστον από την εποχή του Machiavelli ο δυτικός κόσμος αναγνωρίζει ότι εάν οι ισχυρές ομάδες και τα άτομα επιθυμούν να κερδίσουν τη συναίνεση και τη συνεργασία των υφισταμένων τους, πρέπει να εξασφαλίσουν κάποιο βαθμό νομιμότητας». Οι πεποιθήσεις περί νομιμότητας παρέχουν το απαραίτητο μέσο στήριξης της εξουσίας (Haines & Jost, 2000)¹³⁵ ή, όπως υπογράμμισαν οι French & Raven (1959), η νομιμότητα αποτελεί την πρωταρχική βάση της κοινωνικής ισχύος και της επιρροής. Προς την κατεύθυνση της ενίσχυσης της προσλαμβανόμενης νομιμότητας φαίνεται ότι λειτουργεί η Διαδικαστική Δικαιοσύνη, που μπορεί να αποτελέσει μία στρατηγική μείωσης των κοινωνικών αντιδράσεων απέναντι στην κοινωνική αδικία (π.χ. Tyler & McGraw, 1986).

Όπως παρατηρήσαμε νωρίτερα, ορισμένοι ερευνητές επισημαίνουν το ενδεχόμενο κατάχρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, δηλαδή τήρησής της με σκοπό να καλλιεργηθεί η εντύπωση του σεβασμού της δικαιοσύνης και να διευκολυνθεί η αποδοχή άδικων αποτελεσμάτων (π.χ. Cohen, 1985, 1988; Haines & Jost, 2000; Lind et al., 1990; Tyler, 1994b; Tyler & McGraw, 1986; Tyler & Mitchell, 1994; Tyler, Rasinski, & Griffin, 1986). Αν λάβουμε ως δεδομένο ότι η Διαδικαστική Δικαιοσύνη μπορεί να αποτελέσει μία στρατηγική διευκόλυνσης της έγκρισης και της αποδοχής αποφάσεων που καταρχήν θεωρούνται άδικες για τους άμεσα ενδιαφερόμενους, είναι σκόπιμο να εξετάσουμε εάν η αποτελεσματικότητα αυτής της στρατηγικής επηρεάζεται από την ένταση (το μέγεθος) της αδικίας που συντελείται.

Η σημασία της έντασης της αδικίας και ο ρόλος της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης ως πιθανής στρατηγικής περιορισμού των κοινωνικών αντιδράσεων απέναντι στην αδικία εξετάζεται στο πείραμα αυτό σε σχέση με μία ενδεχόμενη μεταρρύθμιση του ασφαλιστικού συστήματος. Βασιζόμενοι στην πρόβλεψη των Jost & Banaji (1994) ότι όσο πιο άδικο ή οδυνηρό είναι ένα σύστημα, τόσο περισσότερο θα ενισχύεται η τάση δικαιολόγησής του, μπορούμε να υποθέσουμε, σε σχέση με τη μεταρρύθμιση του συστήματος Κοινωνικής Ασφάλισης, ότι όσο πιο άδικες είναι οι αλλαγές για τους εργαζομένους, τόσο περισσότερο θα τείνουν οι ερωτώμενοι να αναζητούν τρόπους για να τις δικαιολογήσουν και, έτσι, τόσο περισσότερο θα εμφανίζουν την τάση να τις θεωρούν αναγκαίες και να ασπάζονται το

¹³⁵ Οι Haines & Jost (2000, σ.219) υιοθετούν τον όρο “cushion of support for authority” των Rasinski et al. (1985, σ.386).

σκεπτικό μέσα στο οποίο εντάσσεται η εισήγησή τους. Δεδομένου ότι η Διαδικαστική Δικαιοσύνη συχνά λειτουργεί ως στρατηγική ελαχιστοποίησης των κοινωνικών αντιδράσεων απέναντι στην αδικία, όσο πιο άδικες είναι οι διαφαινόμενες αλλαγές στο Ασφαλιστικό, τόσο περισσότερο θα ενισχύεται η καταχρηστική λειτουργία της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης.

Μέθοδος

Συμμετέχοντες

Στο πείραμα έλαβαν μέρος 160 φοιτητές του Παντείου Πανεπιστημίου που κατανεμήθηκαν στις πειραματικές συνθήκες με συμπτωματικό τρόπο. Αφού εξαιρέθηκαν όσοι συμμετέχοντες δεν είχαν απαντήσει ορθά στα ερωτήματα που αποτελούσαν ελέγχους χειρισμού¹³⁶, παρέμειναν 110 άτομα, που κατανέμονταν περίπου ισόποσα στις πειραματικές συνθήκες. Από τα άτομα αυτά 37 ήταν άνδρες (33,6% του δείγματος), και 72 γυναίκες (65,5% του δείγματος) ενώ ένα άτομο δεν δήλωσε το φύλο του.

Από τους συμμετέχοντες, 37 άτομα προέρχονταν από το Τμήμα Τοπικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης (33.6%), 52 άτομα από το Τμήμα Δημόσιας Διοίκησης (47.3%), 10 άτομα από το Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, 9 άτομα από το Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών, ενώ 2 άτομα δεν δήλωσαν το τμήμα στο οποίο φοιτούσαν.

Η μέση ηλικία του δείγματος ήταν τα 20.3 έτη (τυπική απόκλιση: 2.33, ελάχιστη τιμή: 18 έτη, μέγιστη τιμή: 34 έτη). Το 97.2% του δείγματος ήταν από 18 ως 24 ετών.

Σε ερώτημα που αναφερόταν στο βαθμό στον οποίο οι συμμετέχοντες θεωρούσαν ότι το ζήτημα του Ασφαλιστικού Συστήματος τους αφορούσε, η μέση τιμή (σε επταβάθμια κλίμακα) ήταν 5.8 και η τυπική απόκλιση 1.32 (διάμεσος: 6, δεσπόζουσα τιμή: 7)¹³⁷.

¹³⁶ Ειδικότερα, από τους 160 συμμετέχοντες, 132 (82.5%) απάντησαν ορθά στα δύο ερωτήματα που εξέταζαν την εγκυρότητα του χειρισμού της μεταβλητής της έντασης της αδικίας (αύξηση του ορίου ηλικίας συνταξιοδότησης και ύψος συντάξεων σε σχέση με το μισθό). Εικοσιοκτώ άτομα είτε δεν απάντησαν σε κάποιο ή και στα δύο ερωτήματα είτε δήλωσαν τιμές διαφορετικές από αυτές που αναφέρονταν στο «άρθρο» που είχαν κληθεί να διαβάσουν. Εξάλλου, από τα 160 άτομα, 126 (78.8%) απάντησαν ορθά στο ερώτημα που αφορούσε στη διεξαγωγή κοινωνικού διαλόγου. Τριάντα-τέσσερα άτομα είτε δεν απάντησαν στο ερώτημα είτε εξέφρασαν μία εκτίμηση που δεν ήταν σύμφωνη με τα όσα είχαν κληθεί να διαβάσουν σχετικά με τη διεξαγωγή ή όχι κοινωνικού διαλόγου. Το τελικό δείγμα αποτέλεσαν τα 110 άτομα που είχαν προσλάβει και τις δύο ανεξάρτητες μεταβλητές σύμφωνα με τις προθέσεις μας.

¹³⁷ Σε ερώτημα που καλούσε τους συμμετέχοντες να δηλώσουν σε πόσο περίπου καιρό προέβλεπαν ότι θα αποκτούσαν το πτυχίο τους, η μέση τιμή ήταν τα 2.37 έτη (διάμεσος: 2, δεσπόζουσα τιμή: 1.50, τυπική απόκλιση: 1.55). Από τους συμμετέχοντες, 37 (33.6%) βρίσκονταν στο 2^ο εξάμηνο σπουδών, 5 (4.5%) στο 4^ο, 45 (40.9%) στο 6^ο, 18 (16.4%) στο 8^ο, 3 (2.7%) στο 10^ο και 1 (0.9%) στο 12^ο εξάμηνο.

Σε ερώτημα που αφορούσε στα σχέδια των συμμετεχόντων μετά την απόκτηση του πτυχίου τους, 34 άτομα (30.9%) δήλωσαν ότι σκόπευαν να εργαστούν, 47 (42.7%) ότι σκόπευαν να

Σε μία δεκαβάθμια κλίμακα πολιτικής αυτο-τοποθέτησης¹³⁸, όπου το 1 δήλωνε την Αριστερά και το 10 τη Δεξιά, αυτο-τοποθετήθηκαν 93 συμμετέχοντες και η μέση πολιτική τους θέση ήταν το 5.55 (δεσπόζουσα τιμή: 5, τυπική απόκλιση: 1.98, ελάχιστη τιμή: 1, μέγιστη τιμή: 10).

Σε ανοιχτή ερώτηση που αφορούσε στο πολιτικό κόμμα το οποίο οι συμμετέχοντες θεωρούσαν ότι τους εξέφραζε καλύτερα, 50 άτομα (45.5%) δήλωσαν «κανένα», 17 (15.5%) δήλωσαν ότι τους εξέφραζε πολιτικά το κόμμα της ΝΔ, 8 (7.3%) το ΠΑ.ΣΟ.Κ., 3 συμμετέχοντες το Κ.Κ.Ε. (2.7%), 1 το ΛΑΟΣ (0.9%), 2 άτομα δήλωσαν δύο άλλα κόμματα ενώ 3 συμμετέχοντες δήλωσαν «δεν απαντώ» και 26 συμμετέχοντες (23.6%) δεν έδωσαν καμία απάντηση σε αυτό το ερώτημα.

Διαδικασία και πειραματικοί χειρισμοί

Η συλλογή των στοιχείων πραγματοποιήθηκε με τη βοήθεια ερωτηματολογίου το οποίο συμπλήρωναν οι συμμετέχοντες στους χώρους διδασκαλίας όπου είχαν προσέλθει για να παρακολουθήσουν διαλέξεις του Τμήματός τους. Η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου γινόταν ανώνυμα και σε εθελοντική βάση.

Το Ερωτηματολόγιο

Στην πρώτη σελίδα του ερωτηματολογίου δίνονταν πληροφορίες για τη φύση της έρευνας και οδηγίες για τη συμπλήρωσή του. Στη δεύτερη σελίδα οι συμμετέχοντες καλούνταν να εκφράσουν το βαθμό συμφωνίας τους με 9 δηλώσεις, 4 από τις οποίες εξέφραζαν πρωτοτυπικές ιδέες της Αριστεράς και 5 πρωτοτυπικές ιδέες της Δεξιάς (βλ. Παράρτημα). Οι δηλώσεις αυτές έχουν χρησιμοποιηθεί στο παρελθόν σε έρευνες που διεξήχθησαν από τους Παπαστάμου & Προδρομίτη (π.χ. 2003).

Στην τρίτη σελίδα του ερωτηματολογίου παρετίθετο ένα εισαγωγικό κείμενο που ως στόχο είχε να αυξήσει την εμπλοκή και το ενδιαφέρον των συμμετεχόντων για το αντικείμενο της έρευνας¹³⁹ και ακολουθούσε ένα «άρθρο», το οποίο, στην πραγματικότητα, ήταν ένα

ακολουθήσουν μεταπτυχιακές σπουδές, 3 άτομα (2.7%) ότι σκόπευαν να ακολουθήσουν σπουδές σε άλλο γνωστικό αντικείμενο, 10 άτομα (9.1%) ότι σκόπευαν να εργαστούν και να πραγματοποιήσουν μεταπτυχιακές σπουδές ταυτόχρονα, 2 άτομα (1.8%) ότι σκόπευαν να εκτίσουν τη στρατιωτική τους θητεία και 5 άτομα (4.5%) ότι δεν γνώριζαν ακόμη.

¹³⁸ Όλα τα προσωπικά στοιχεία, μεταξύ των οποίων η πολιτική θέση, ζητούνταν στην τελευταία σελίδα του ερωτηματολογίου που συμπλήρωναν οι συμμετέχοντες.

¹³⁹ Το κείμενο αυτό ήταν το εξής:

Στη συνέχεια, θα διαβάσετε ένα άρθρο που αφορά στις επικείμενες αλλαγές στο Ασφαλιστικό Σύστημα της χώρας μας.

Αν και είστε ακόμη φοιτητής/-τρια, το Ασφαλιστικό Σύστημα και η μεταρρύθμισή του σας αφορά άμεσα, όχι μόνο γιατί σίγουρα επηρεάζει μέλη της οικογένειάς σας και φίλικά σας πρόσωπα, αλλά και γιατί εσείς ο ίδιος/ η ίδια, ως μελλοντικός εργαζόμενος, είτε στον ιδιωτικό είτε στο δημόσιο τομέα, θα επηρεάζεστε άμεσα από αυτό.

κείμενο που είχε συνταχθεί ώστε να πραγματοποιηθεί η εγχειρηματοποίηση των ανεξάρτητων μεταβλητών. Το πρώτο μέρος του κειμένου ήταν κοινό σε όλες τις πειραματικές συνθήκες:

Μεγάλες αλλαγές στο Ασφαλιστικό Σύστημα και στροφή προς την αυτοχρηματοδότηση των συντάξεων περιλαμβάνει η «Ελληνική Έκθεση Στρατηγικής για τις Συντάξεις» που κατέθεσε (όπως υποχρεούται) το Υπουργείο Εργασίας στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Πρόκειται ουσιαστικά για το πολυετές σχέδιο της Κυβέρνησης για το Ασφαλιστικό Σύστημα. Η «Στρατηγική για τις Συντάξεις» πρέπει να υποβάλλεται κάθε 3 χρόνια στις κοινοτικές υπηρεσίες. Στη συνέχεια, η Κομισιόν αξιολογεί την πορεία κάθε κράτους και προχωρά σε συστάσεις, που θα ανακοινωθούν τους επόμενους μήνες.

Στο έγγραφο καταγράφεται μεταξύ άλλων η πρόθεση της Κυβέρνησης να επιβάλλει ένα ανταποδοτικό σύστημα ασφάλισης, στο οποίο ο καθένας θα λαμβάνει ό,τι πληρώνει. Εξάλλου, φαίνεται ότι η Κυβέρνηση εξετάζει το ενδεχόμενο αύξησης των ορίων συνταξιοδότησης καθώς και την πιθανότητα αλλαγών στο ύψος των συντάξεων.

Οι πληροφορίες που δίνονταν στο δεύτερο μισό του κειμένου διέφεραν σε συνάρτηση με την πειραματική συνθήκη. Έτσι, οι μισοί συμμετέχοντες διάβαζαν τα εξής:

Ειδικότερα, φαίνεται ότι στοχεύει σε αύξηση των ορίων ηλικίας συνταξιοδότησης κατά 6 μήνες και σε περικοπές των συντάξεων ώστε η σύνταξη να αντιστοιχεί στο 90% του μισθού (από 100% περίπου που είναι τώρα). Οι αλλαγές που φαίνεται να μελετά η Κυβέρνηση έχουν, πάντως, ξεσηκώσει θύελλα αντιδράσεων από την πλευρά των εργαζομένων. «Είναι σαφές ότι οι κυβερνητικές επιδιώξεις είναι εχθρικές για τους ασφαλισμένους και θα αποτελέσουν πεδίο σύγκρουσης με τους εργαζομένους και το συνδικαλιστικό κίνημα», τονίζει η ΓΣΕΕ.

Οι άλλοι μισοί συμμετέχοντες διάβαζαν τα εξής:

Ειδικότερα, φαίνεται ότι στοχεύει σε αύξηση των ορίων ηλικίας συνταξιοδότησης κατά 3 χρόνια και σε περικοπές των συντάξεων ώστε η σύνταξη να αντιστοιχεί στο 70% του

Το Ασφαλιστικό Σύστημα ρυθμίζει, για παράδειγμα, μεταξύ άλλων, το μέγεθος των εισφορών κάθε εργαζομένου στα Ασφαλιστικά Ταμεία (π.χ. το ποσοστό του μισθού του που παρακρατείται κάθε μήνα) και, άρα, καθορίζει τις καθαρές αποδοχές του καθένα από την εργασία του. Επίσης, το Ασφαλιστικό Σύστημα ρυθμίζει τον αριθμό των ετών που πρέπει κανείς να εργαστεί προτού αποκτήσει δικαίωμα συνταξιοδότησης καθώς και το ύψος της σύνταξης που θα λάβει. Με λίγα λόγια, το Ασφαλιστικό Σύστημα επηρεάζει άμεσα την ευημερία κάθε ατόμου σε όλη της διάρκεια της ζωής του, από την πρώτη κιόλας ημέρα της επαγγελματικής του πορείας.

Διαβάστε, λοιπόν, με προσοχή το άρθρο που ακολουθεί και απαντήστε στις ερωτήσεις που έπονται, εκφράζοντας την προσωπική σας γνώμη.

μισθού (από 100% περίπου που είναι τώρα). Οι αλλαγές που φαίνεται να μελετά η Κυβέρνηση έχουν, πάντως, ξεσηκώσει θύελλα αντιδράσεων από την πλευρά των εργαζομένων. «Είναι σαφές ότι οι κυβερνητικές επιδιώξεις είναι εχθρικές για τους ασφαλισμένους και θα αποτελέσουν πεδίο σύγκρουσης με τους εργαζομένους και το συνδικαλιστικό κίνημα», τονίζει η ΓΣΕΕ.

Είναι αναγκαίο να σημειωθεί ότι, προκειμένου να εγχειρηματοποιήσουμε τη μεταβλητή της έντασης της αδικίας με τον προαναφερθέντα τρόπο, πραγματοποιήσαμε μία προκαταρκτική μελέτη, ούτως ώστε να βεβαιωθούμε ότι τα δύο «πακέτα» μέτρων διέφεραν πράγματι ως προς το βαθμό αδικίας που θεωρείτο ότι συνιστούσαν. Έτσι, πριν τη δημιουργία του κειμένου που χρησιμοποιήσαμε στην παρούσα έρευνα για να επιτύχουμε την εγχειρηματοποίηση των μεταβλητών μας, καλέσαμε 78 άλλους φοιτητές διαφόρων Τμημάτων του Παντείου Πανεπιστημίου να αξιολογήσουν (σε επταβάθμια κλίμακα) πόσο δίκαιη ήταν είτε μία αύξηση της ηλικίας συνταξιοδότησης κατά 6 μήνες και μία περικοπή της σύνταξης ώστε να αντιστοιχεί στο 90% του μισθού είτε μία αύξηση της ηλικίας συνταξιοδότησης κατά 3 χρόνια και μία περικοπή της σύνταξης ώστε να αντιστοιχεί στο 70% του μισθού (μεταξύ υποκειμένων χειρισμός).

Υπολογίστηκε η μέση τιμή των δύο εκτιμήσεων κάθε συμμετέχοντα (της εκτίμησης που εξέφραζε για την αύξηση της ηλικίας συνταξιοδότησης και αυτής που εξέφραζε για την περικοπή της σύνταξης). Τα δύο πακέτα μέτρων φάνηκε ότι διέφεραν σε στατιστικά σημαντικό βαθμό ως προς το βαθμό πρόσληψής τους ως δίκαιων [$t(76) = -1.992$, $p = 0.050$, $M = 2.45$ όταν αναμενόταν μία αύξηση της ηλικίας συνταξιοδότησης κατά 3 χρόνια και μία περικοπή της σύνταξης ώστε να αντιστοιχεί στο 70% του μισθού, ενώ $M = 3.08$, όταν αναμενόταν μία αύξηση της ηλικίας συνταξιοδότησης κατά 6 μήνες και μία περικοπή της σύνταξης ώστε να αντιστοιχεί στο 90% του μισθού (σε επταβάθμια κλίμακα, όπου το 1 σήμαινε «άδικη» και το 7 «δίκαιη»)].

Στην τελευταία παράγραφο του κειμένου που διάβαζαν οι συμμετέχοντες πραγματοποιούνταν η εγχειρηματοποίηση της δεύτερης ανεξάρτητης μεταβλητής, της τηρούμενης διαδικασίας. Ειδικότερα, οι μισοί συμμετέχοντες διάβαζαν τα εξής:

Μέχρι τώρα δεν έχει προγραμματιστεί καμία συνάντηση μεταξύ του Πρωθυπουργού και του Προέδρου της Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής της Ελλάδας (ΟΚΕ), του φορέα που από το Σύνταγμα νομιμοποιείται να οργανώνει τον κοινωνικό διάλογο και να γνωμοδοτεί για θέματα όπως το Ασφαλιστικό. Όπως όλα δείχνουν, η Κυβέρνηση προτίθεται να λάβει τις όποιες αποφάσεις για το μέλλον του ασφαλιστικού συστήματος χωρίς ουσιαστικό διάλογο με τους κοινωνικούς εταίρους.

Οι άλλοι μισοί συμμετέχοντες διάβαζαν τα ακόλουθα:

Συνάντηση έχει προγραμματιστεί για την ερχόμενη Δευτέρα μεταξύ του Πρωθυπουργού και του Προέδρου της Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής της Ελλάδας (ΟΚΕ), του φορέα που από το Σύνταγμα νομιμοποιείται να οργανώνει τον κοινωνικό διάλογο και να γνωμοδοτεί για θέματα όπως το Ασφαλιστικό. Όπως όλα δείχνουν, η Κυβέρνηση προτίθεται να λάβει τις όποιες αποφάσεις για το μέλλον του ασφαλιστικού συστήματος μετά από διάλογο με τους κοινωνικούς εταίρους.

Έλεγχοι χειρισμού για τις δύο ανεξάρτητες μεταβλητές συμπεριλήφθηκαν στην επόμενη σελίδα. Συγκεκριμένα, οι συμμετέχοντες καλούνταν να σημειώσουν σε μία επταβάθμια κλίμακα αν, σύμφωνα με το άρθρο που είχαν διαβάσει, για τη λήψη αποφάσεων για αλλαγές στο Ασφαλιστικό Σύστημα η Κυβέρνηση σκόπευε ή δεν σκόπευε να πραγματοποιήσει διάλογο με τους κοινωνικούς εταίρους. Επίσης, καλούνταν να απαντήσουν σε δύο ανοιχτές ερωτήσεις εκ των οποίων η πρώτη αφορούσε στο χρονικό διάστημα κατά το οποίο ήταν πιθανό να αυξηθεί η ηλικία συνταξιοδότησης και η δεύτερη στο ποσοστό του μισθού στο οποίο ήταν πιθανό να αντιστοιχούν στο μέλλον οι συντάξεις.

Στις σελίδες που ακολουθούσαν, οι συμμετέχοντες καλούνταν να απαντήσουν σε μία σειρά από ερωτήματα που αποτελούσαν τις εξαρτημένες μεταβλητές της έρευνας.

Εξαρτημένες μετρήσεις

Καταρχάς, οι συμμετέχοντες αξιολογούσαν τη διαδικασία με την οποία η Κυβέρνηση επρόκειτο να λάβει τις αποφάσεις για τις αλλαγές στο Ασφαλιστικό, χρησιμοποιώντας μία επταβάθμια κλίμακα Likert όπου το 1 σήμαινε «απολύτως άδικη» και το 7 «απολύτως δίκαιη».

Έπειτα, καλούνταν να εκφράσουν τη στάση τους απέναντι στα μέτρα της Κυβέρνησης και τις αλλαγές που, σύμφωνα με το άρθρο, επρόκειτο να γίνουν στο Ασφαλιστικό Σύστημα, δηλώνοντας το βαθμό συμφωνίας τους με μία σειρά σχετικών δηλώσεων, με τη βοήθεια μίας επταβάθμιας κλίμακας Likert όπου το 1 σήμαινε «Διαφωνώ» και το 7 «Συμφωνώ».

Ειδικότερα, δύο από τις δηλώσεις αυτές μετρούσαν το βαθμό στον οποίο τα μέτρα θεωρούνταν δίκαια για τους εργαζομένους, δηλαδή την προσλαμβανόμενη Διανεμητική Δικαιοσύνη: «Τα μέτρα που αναμένεται να ληφθούν για το Ασφαλιστικό είναι δίκαια για τους εργαζομένους» και «Με τα μέτρα που αναμένεται να ληφθούν για το Ασφαλιστικό, οι εργαζόμενοι θα επωμιστούν δυσανάλογα μεγάλο μέρος του κόστους της αναδιάρθρωσης της Ελληνικής οικονομίας». Εξάλλου, τρεις δηλώσεις μετρούσαν την προσλαμβανόμενη ευνοϊκότητα των μέτρων για δύο βασικές κοινωνικές ομάδες, τους εργαζομένους και τους εργοδότες, καθώς και για την οικογένεια των συμμετεχόντων: «Τα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού θα είναι ευνοϊκά για τους εργαζομένους», «Τα μέτρα

που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού θα εξυπηρετούν τους εργοδότες», «Τα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού θα συμβάλουν στην αύξηση της ευημερίας της οικογένειάς μου», ενώ μία δήλωση αφορούσε στην ικανοποίηση των συμμετεχόντων από τα αναμενόμενα μέτρα: «Δεν είμαι ικανοποιημένος από τα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού».

Επιπρόσθετα, δύο δηλώσεις αναφέρονταν στην αναγκαιότητα των μέτρων («Οι αλλαγές που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού είναι απολύτως αναγκαίες για τη διασφάλιση της βιωσιμότητας του Ασφαλιστικού Συστήματος», «Οι αλλαγές που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού δεν θα ήταν αναγκαίες αν η Κυβέρνηση τολμούσε να επιβαρύνει τα προνομιούχα μέλη της Ελληνικής κοινωνίας με τα φορολογικά βάρη που πραγματικά τους αναλογούν»), και μία δήλωση στην αποτελεσματικότητά τους («Οι αλλαγές που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού θα είναι αποτελεσματικές για την αναδιάρθρωση της Ελληνικής οικονομίας»).

Ακολούθως, δύο δηλώσεις μετρούσαν την προσλαμβανόμενη πρόθεση της Κυβέρνησης για διεξαγωγή κοινωνικού διαλόγου και εξασφάλιση κοινωνικής συναίνεσης επί του Ασφαλιστικού και άλλων σημαντικών ζητημάτων: «Η Κυβέρνηση θα λάβει σοβαρά υπόψη της τις θέσεις των ενδιαφερόμενων κοινωνικών ομάδων προτού καταλήξει στα μέτρα που θα προωθήσει για τη μεταρρύθμιση του Ασφαλιστικού Συστήματος» και «Στο μέλλον η Κυβέρνηση θα προβεί σε πολλές περιπτώσεις σε λήψη σημαντικών πολιτικών αποφάσεων χωρίς ουσιαστικό διάλογο με τους ενδιαφερόμενους κοινωνικούς εταίρους». Μία ακόμη δήλωση μετρούσε την προσλαμβανόμενη πρόθεση της Κυβέρνησης για τήρηση ή παραβίαση της Διανεμητικής Δικαιοσύνης: «Στο μέλλον η Κυβέρνηση θα λάβει διάφορα μέτρα που θα επιβαρύνουν δυσανάλογα πολύ τους μη προνομιούχους πολίτες της χώρας μας».

Τέλος, έξι δηλώσεις του πρώτου μέρους του ερωτηματολογίου αφορούσαν στη στάση των συμμετεχόντων απέναντι σε τυχόν αντιδράσεις των εργαζομένων ενάντια στα νέα μέτρα (π.χ. «Αν οι εργαζόμενοι προβούν σε κινητοποιήσεις για να εκφράσουν την αντίθεσή τους στα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο Ασφαλιστικό, η αντίδρασή τους θα είναι απολύτως δικαιολογημένη», «Σκοπεύω να συμμετάσχω προσωπικά σε τυχόν κινητοποιήσεις των εργαζομένων που θα έχουν ως στόχο να εκφράσουν την αντίθεσή τους στα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο Ασφαλιστικό», βλ. Παράρτημα).

Στη συνέχεια, οι συμμετέχοντες καλούνταν να εκφράσουν το βαθμό συμφωνίας τους (χρησιμοποιώντας μία επταβάθμια κλίμακα Likert όπου το 1 σήμαινε «Διαφωνώ» και το 7 «Συμφωνώ») με 20 δηλώσεις που συνέθεταν την «Κλίμακα Μέτρησης της Στάσης απέναντι στις Διαδικασίες Λήψης Πολιτικών Αποφάσεων». Η κλίμακα περιλάμβανε 7 δηλώσεις που εξέφραζαν την άποψη ότι η Κυβέρνηση οφείλει να ζητά και να λαμβάνει υπόψη της τις θέσεις των πολιτών και των ενδιαφερόμενων κοινωνικών ομάδων προτού λάβει τις αποφάσεις της, ώστε να τηρούνται οι δημοκρατικές αρχές, να αυξάνεται η εμπλοκή των πολιτών στα κοινά και οι πολιτικές αποφάσεις να αντανakλούν τη λαϊκή βούληση και τις προτιμήσεις των

ενδιαφερόμενων κοινωνικών ομάδων. Εξάλλου, περιλάμβανε 11 δηλώσεις που εξέφραζαν την άποψη ότι η Κυβέρνηση δεν χρειάζεται να επιδιώκει διαβουλεύσεις και διάλογο με διάφορους κοινωνικούς φορείς προκειμένου να λάβει τις αποφάσεις της, επειδή η ίδια διαθέτει τις γνώσεις που απαιτούνται για τη λήψη ορθών αποφάσεων και προωθεί το κοινό συμφέρον, ενώ οι εκπρόσωποι των διαφόρων κοινωνικών ομάδων προασπίζουν τα στενά συμφέροντα της ομάδας τους, και ο κοινωνικός διάλογος καθιστά τη διαδικασία λήψης αποφάσεων χρονοβόρα και αναποτελεσματική. Τέλος, η Κλίμακα περιλάμβανε δύο δηλώσεις που αντικατόπτριζαν μία θεώρηση του κοινωνικού διαλόγου ως προσχηματικού και στοχεύοντα στη δημιουργία θετικών εντυπώσεων¹⁴⁰ (βλ. Παράρτημα).

Έπειτα, οι συμμετέχοντες καλούνταν να τοποθετηθούν σε 4 δηλώσεις, από τις οποίες δύο αναπαρήγαγαν ένα νεοφιλελεύθερο σκεπτικό και δύο αντιπροσώπευαν την άρνησή του¹⁴¹, καθώς και σε 3 δηλώσεις που αφορούσαν στην Κοινωνική Ασφάλιση¹⁴².

Στο τελευταίο τμήμα του ερωτηματολογίου, οι συμμετέχοντες καλούνταν να δηλώσουν το φύλο και την ηλικία τους, το τμήμα φοίτησης και το εξάμηνο σπουδών στο οποίο βρίσκονταν, να σημειώσουν σε πόσο καιρό περίπου προέβλεπαν ότι θα λάμβαναν το πτυχίο τους, τι σκόπευαν να κάνουν μετά την απόκτηση του πτυχίου τους και σε ποιο βαθμό

¹⁴⁰ Οι δηλώσεις αυτές ήταν οι εξής: «Μία Κυβέρνηση συχνά επιδιώκει τη διεξαγωγή διαλόγου με διάφορους φορείς ενώ δεν έχει την πρόθεση να λάβει σοβαρά υπόψη της τις απόψεις και τις προτάσεις τους, μόνο και μόνο για να μην κατηγορηθεί για αυταρχισμό και για να αποφύγει αρνητικές αντιδράσεις των πολιτών», «Μία Κυβέρνηση συχνά πραγματοποιεί διάλογο με διάφορους φορείς ενώ ουσιαστικά έχει ήδη λάβει τις αποφάσεις της, προκειμένου να καλλιεργήσει την εντύπωση ότι σέβεται τις δημοκρατικές αρχές».

¹⁴¹ Οι δηλώσεις αυτές ήταν οι ακόλουθες: «Όταν καταργούμε ή μειώνουμε τα επιδόματα ανεργίας με το πρόσχημα ότι οδηγούν τους ανέργους να καταβάλλουν μικρότερη προσπάθεια στην αναζήτηση εργασίας, αποκαλύπτουμε την αδιαφορία μας και καταδικάζουμε άλλους ανθρώπους σε μία σκληρή καθημερινή μάχη με τη φτώχεια και την απογοήτευση», «Προκειμένου η οικονομία της χώρας να είναι ανταγωνιστική στα πλαίσια του έντονου διεθνούς ανταγωνισμού, οι λίγες διαθέσιμες θέσεις εργασίας θα πρέπει να προσφέρονται σε όσους είναι έξυπνοι, καλά καταρτισμένοι και ικανοί να ανταποκριθούν στις νέες συνθήκες», «Αν η λήψη σημαντικών αποφάσεων (π.χ. προσλήψεις) βασίζεται μόνο στις προοπτικές οικονομικού κέρδους και παραβλέπονται άλλοι παράγοντες όπως οι ανάγκες των ατόμων, το μόνο αποτέλεσμα είναι μία σκληρή και αδυσώπητη κοινωνία που προάγει την ανισότητα», «Αν η λήψη σημαντικών αποφάσεων βασίζεται όχι στη λογική αλλά σε συναισθηματισμούς (π.χ. πρόσληψη ατόμου που έχει παιδιά κι όχι του ικανότερου), το μόνο αποτέλεσμα θα είναι η υπονόμευση της προσπάθειας για οικονομική ανάπτυξη και ευημερία». Τα ερωτήματα αυτά αποτέλεσαν τη βάση της «Κλίμακας Κοινωνικού Δαρβινισμού», που δημιουργήθηκε για τους σκοπούς του επόμενου πειράματός μας.

¹⁴² Οι δηλώσεις αυτές ήταν οι εξής: «Το σύστημα ασφάλισης πρέπει να είναι απολύτως ανταποδοτικό και ο καθένας να λαμβάνει ως σύνταξη ό,τι ακριβώς έχει πληρώσει ως εισφορές στα ασφαλιστικά ταμεία», «Αν από κάτι κινδυνεύει η Κοινωνική Ασφάλιση, αυτό είναι η συνεχώς μειούμενη χρηματοδότηση των Ασφαλιστικών Ταμείων από το κράτος, η τακτική των επιχειρήσεων να μην πληρώνουν τις εισφορές που θα έπρεπε και οι κρατικές πολιτικές ρύθμισης και απαλλαγής των επιχειρήσεων από τα χρέη τους», και «Πρέπει να μειωθούν οι εισφορές των εργαζομένων στα Ασφαλιστικά Ταμεία και να αυξηθούν οι εισφορές των εργοδοτών και η κρατική χρηματοδότηση».

θεωρούσαν ότι το ζήτημα του Ασφαλιστικού τους αφορούσε. Επίσης, καλούνταν να αυτό-τοποθετηθούν πολιτικά σε μία δεκαβάθμια κλίμακα, όπου το 1 σήμαινε «Αριστερά» και το 10 «Δεξιά» και να σημειώσουν το κόμμα που θεωρούσαν ότι εξέφραζε πληρέστερα τις απόψεις τους (ανοιχτή ερώτηση). Τέλος, καλούνταν να γράψουν τα σχόλιά τους σχετικά με τα θέματα για τα οποία τους είχε ζητηθεί να εκφράσουν τις απόψεις τους στο ερωτηματολόγιο.

Μετά τη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων, η ερευνήτρια ενημέρωνε τους συμμετέχοντες για τη φύση και το σκοπό της έρευνας και τους ευχαριστούσε για τη συμβολή τους σε αυτή.

Αποτελέσματα

Έλεγχος χειρισμού για τη μεταβλητή της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης

Διαπιστώθηκε κύρια επίδραση της μεταβλητής της Διαδικασίας (Κοινωνικός Διάλογος vs. Απουσία Κοινωνικού Διαλόγου) στην προσλαμβανόμενη Διαδικαστική Δικαιοσύνη. Ειδικότερα, η διαδικασία κρίθηκε πιο δίκαιη στην περίπτωση της διεξαγωγής κοινωνικού διαλόγου παρά στην περίπτωση της απουσίας κοινωνικού διαλόγου [$M=4.372$ στη συνθήκη Κοινωνικού Διαλόγου, $M=2.984$ στη συνθήκη Απουσίας Κοινωνικού Διαλόγου, $F(1,105)=34.734$, $p<0.001$]. Δεν παρατηρήθηκε κύρια επίδραση της μεταβλητής της έντασης της αδικίας ή αλληλεπίδραση των δύο ανεξάρτητων μεταβλητών ως προς την προσλαμβανόμενη Διαδικαστική Δικαιοσύνη. Ο κοινωνικός διάλογος, ως μία μορφή ευκαιρίας έκφρασης γνώμης εκ μέρους των ενδιαφερόμενων πριν τη λήψη μίας απόφασης, οδηγεί, λοιπόν, τους παρατηρητές σε θετικότερες εκτιμήσεις για τη διαδικασία.

Στάση απέναντι στα νέα μέτρα για το Ασφαλιστικό

Οι 18 δηλώσεις που αποσκοπούσαν στη μέτρηση της στάσης των συμμετεχόντων απέναντι στα αναμενόμενα μέτρα για το Ασφαλιστικό υποβλήθηκαν σε Παραγοντική Ανάλυση με τη μέθοδο των Κυρίων Συνιστωσών και ορθογώνια περιστροφή των αξόνων (Varimax), από την οποία προέκυψαν 4 συνιστώσες με ιδιοτιμή μεγαλύτερη του 1, που εξηγούσαν αθροιστικά ποσοστό 61.52% της συνολικής διακύμανσης (βλ. Παράρτημα). Οι παράγοντες που αναδύθηκαν χρησιμοποιήθηκαν εν συνεχεία ως εξαρτημένες μεταβλητές σε Αναλύσεις Διακύμανσης με ανεξάρτητες μεταβλητές τη διαδικασία και την ένταση της αδικίας.

Δεν εντοπίστηκαν κύριες επιδράσεις της έντασης της αδικίας ή αλληλεπιδράσεις της έντασης της αδικίας με τη μεταβλητή της διαδικασίας. Ωστόσο, η διαδικασία έτεινε να επηρεάζει το βαθμό θεώρησης των νέων μέτρων ως άδικων, δυσμενών και μη αναγκαίων και την απόδοση στην κυβέρνηση αρνητικών προθέσεων. Ειδικότερα, διαπιστώθηκε μία οριακή

επίδραση της διαδικασίας επί του παράγοντα της *θεώρησης των νέων μέτρων ως άδικων, δυσμενών και μη αναγκαίων*¹⁴³ [$F(1,106)= 3.595, p=0.061, M=0.176$, στη συνθήκη απουσίας κοινωνικού διαλόγου και $M=-0.188$ στη συνθήκη διεξαγωγής κοινωνικού διαλόγου]. Επίσης, παρατηρήθηκε ανάλογη επίδραση επί του παράγοντα της *απόδοσης στην κυβέρνηση της πρόθεσης να μη λαμβάνει υπόψη της τις θέσεις των κοινωνικών εταίρων και να επιβαρύνει τους μη προνομιούχους*¹⁴⁴ [$F(1,106)= 3.548, p=0.062, M=0.166$ στη συνθήκη απουσίας κοινωνικού διαλόγου και $M=-0.194$ στη συνθήκη διεξαγωγής κοινωνικού διαλόγου]. Φαίνεται, λοιπόν, ότι η Διαδικαστική Δικαιοσύνη μετριάξει τις αρνητικές εκτιμήσεις για μία άδικη απόφαση αλλά και τις αρνητικές στάσεις προς την αρχή που προτίθεται να λάβει τις άδικες αποφάσεις.

Στη συνέχεια, δημιουργήθηκε ένας «δείκτης θετικής στάσης» απέναντι στα νέα μέτρα για το Ασφαλιστικό προκειμένου να χρησιμοποιηθεί ως εξαρτημένη μεταβλητή σε περαιτέρω στατιστικές αναλύσεις¹⁴⁵. Ο δείκτης προέκυψε από τον υπολογισμό της μέσης τιμής των απαντήσεων των συμμετεχόντων σε 11 ερωτήματα, αφού αντιστράφηκαν οι απαντήσεις σε 5 δηλώσεις που εξέφραζαν αρνητική στάση απέναντι στα νέα μέτρα για το Ασφαλιστικό και απόδοση αρνητικών προθέσεων στην κυβέρνηση. Ο δείκτης εσωτερικής συνέπειας Cronbach

¹⁴³ Στον παράγοντα αυτό, που εξηγούσε ποσοστό 14.41% της συνολικής διακύμανσης, υψηλή θετική φόρτιση παρουσίαζαν δηλώσεις όπως: «Με τα μέτρα που αναμένεται να ληφθούν για το Ασφαλιστικό, οι εργαζόμενοι θα επωμιστούν δυσανάλογα μεγάλο μέρος του κόστους της αναδιάρθρωσης της Ελληνικής οικονομίας» και «Οι αλλαγές που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού δεν θα ήταν αναγκαίες αν η Κυβέρνηση τολμούσε να επιβαρύνει τα προνομιούχα μέλη της Ελληνικής κοινωνίας με τα φορολογικά βάρη που πραγματικά τους αναλογούν» ενώ υψηλή αρνητική φόρτιση εμφάνιζαν δηλώσεις όπως: «τα μέτρα που αναμένεται να ληφθούν για το Ασφαλιστικό είναι δίκαια για τους εργαζομένους».

¹⁴⁴ Υψηλή θετική φόρτιση στον εν λόγω παράγοντα, που εξηγούσε ποσοστό 14.38% της συνολικής διακύμανσης, είχαν οι δηλώσεις: «Στο μέλλον η Κυβέρνηση θα προβεί σε πολλές περιπτώσεις σε λήψη σημαντικών πολιτικών αποφάσεων χωρίς ουσιαστικό διάλογο με τους ενδιαφερόμενους κοινωνικούς εταίρους», «Στο μέλλον η Κυβέρνηση θα λάβει διάφορα μέτρα που θα επιβαρύνουν δυσανάλογα πολύ τους μη προνομιούχους πολίτες της χώρας μας» ενώ υψηλή αρνητική φόρτιση είχε η δήλωση: «Η Κυβέρνηση θα λάβει σοβαρά υπόψη της τις θέσεις των ενδιαφερόμενων κοινωνικών εταίρων προτού καταλήξει στα μέτρα που θα προωθήσει για τη μεταρρύθμιση του Ασφαλιστικού Συστήματος».

¹⁴⁵ Οι ίδιες 18 δηλώσεις μέτρησης της στάσης απέναντι στα νέα μέτρα για το Ασφαλιστικό χρησιμοποιήθηκαν και σε επόμενο πείραμα, αναφορά στο οποίο θα πραγματοποιηθεί αργότερα. Όταν, σε εκείνη την περίπτωση, οι εν λόγω δηλώσεις υποβλήθηκαν σε Παραγοντική Ανάλυση με τη μέθοδο των Κυρίων Συνιστωσών και ορθογώνια περιστροφή των αξόνων (Varimax), η Ανάλυση ανέδειξε δύο παράγοντες που ερμήνευαν ποσοστό 53.186 της συνολικής διακύμανσης. Ο πρώτος εξ αυτών, που ερμήνευε ποσοστό 28.37% της διασποράς, συγκέντρωνε τις δηλώσεις οι οποίες εξέφραζαν μία θεώρηση των μέτρων ως άδικων, δυσμενών και μη αναγκαίων αλλά και μία απόδοση στην κυβέρνηση της πρόθεσης να μη λαμβάνει υπόψη της τις θέσεις των κοινωνικών εταίρων και να επιβαρύνει τους μη προνομιούχους. Ο δεύτερος παράγοντας ερμήνευε το 24.8% της διασποράς και αντικατόπτριζε μία θετική στάση προς ενδεχόμενες κινητοποιήσεις ενάντια στα νέα μέτρα για το Ασφαλιστικό (βλ. Παράρτημα). Έτσι, αποφασίσαμε να δημιουργήσουμε εκ των υστέρων δείκτες και για το πείραμα που παρουσιάζεται εδώ, με βάση τη διάκριση των δηλώσεων που έδωσε η Παραγοντική Ανάλυση σε εκείνη την περίπτωση.

Α που υπολογίστηκε για το σύνολο των δηλώσεων που αντικατόπτριζαν μία θετική στάση απέναντι στα νέα μέτρα για το Ασφαλιστικό ήταν πολύ ικανοποιητικός ($A=0.842$, βλ. Παράρτημα).

Ο δείκτης θετικής στάσης απέναντι στα νέα μέτρα για το Ασφαλιστικό χρησιμοποιήθηκε ως εξαρτημένη μεταβλητή στην Ανάλυση Διακύμανσης που διεξήχθη με ανεξάρτητες μεταβλητές την τηρούμενη διαδικασία και το μέγεθος της διαβλεπόμενης αδικίας. Διαπιστώθηκε κύρια επίδραση της μεταβλητής της Διαδικασίας στην εκδηλούμενη στάση απέναντι στα νέα μέτρα για το Ασφαλιστικό [$F(1,105)=7.170$, $p=0.009$, $M=3.175$ στη συνθήκη Κοινωνικού Διαλόγου, ενώ $M=2.708$ στη συνθήκη Απουσίας Κοινωνικού Διαλόγου]. Επομένως, φαίνεται ότι η Διαδικαστική Δικαιοσύνη, που εν προκειμένω εγχειριματοποιείται μέσω της πρόβλεψης διεξαγωγής κοινωνικού διαλόγου πριν τη λήψη των πολιτικών αποφάσεων, οδηγεί σε θεώρηση των νέων, άδικων, σύμφωνα με την πιλοτική μας έρευνα, μέτρων ως λιγότερο άδικων και ανεπιθύμητων από ό,τι στην περίπτωση που δεν αναμένεται να προηγηθεί κοινωνικός διάλογος της λήψης των αποφάσεων.

Δεν διαπιστώθηκε σημαντική επίδραση της έντασης της διαβλεπόμενης αδικίας [$F(1,105)=2.460$, $p=0.120$, ns] ούτε αλληλεπίδραση της διαδικασίας και του μεγέθους της διαβλεπόμενης αδικίας ως προς τις στάσεις των συμμετεχόντων απέναντι στα νέα μέτρα για το Ασφαλιστικό Σύστημα [$F(1,105)=0.006$, ns].

Δημιουργήσαμε, εξάλλου, έναν επιμέρους δείκτη για το υποσύνολο των δηλώσεων που εξέφραζαν θετική στάση απέναντι σε τυχόν κοινωνικές αντιδράσεις ενάντια στα νέα μέτρα για το Ασφαλιστικό, υπολογίζοντας τη μέση τιμή των σχετικών δηλώσεων (μετά από αντιστροφή των απαντήσεων στη μία δήλωση που εξέφραζε αρνητική στάση απέναντι σε τυχόν κινητοποιήσεις των εργαζομένων). Ο δείκτης αξιοπιστίας για την υποκλίμακα της στάσης απέναντι σε ενδεχόμενες κοινωνικές αντιδράσεις ενάντια στα μέτρα για το Ασφαλιστικό ήταν πολύ ικανοποιητικός ($A=0.866$) (βλ. Παράρτημα).

Η στάση απέναντι σε τυχόν κινητοποιήσεις και αντιδράσεις ενάντια στα νέα μέτρα αποτέλεσε την εξαρτημένη μεταβλητή μίας Ανάλυσης Διακύμανσης, που ανέδειξε μία κύρια επίδραση της διαδικασίας [$F(1,105)=4.680$, $p=0.033$] και μία οριακή επίδραση της έντασης της αδικίας [$F(1,105)=3.239$, $p=0.075$]. Ειδικότερα, όταν δεν προβλεπόταν διεξαγωγή κοινωνικού διαλόγου, η στάση απέναντι σε ενδεχόμενες κινητοποιήσεις με στόχο την έκφραση της αντίθεσης των ενδιαφερόμενων στα νέα μέτρα ήταν θετικότερη ($M=4.954$) της στάσης που εκφραζόταν όταν αναμενόταν κοινωνικός διάλογος ($M=4.384$). Άλλωστε, θετικότερη στάση απέναντι σε τυχόν κινητοποιήσεις έτειναν να εκφράζουν οι συμμετέχοντες όταν οι αλλαγές που αναμενόταν στο Ασφαλιστικό ήταν πολύ άδικες ($M=4.906$) παρά όταν ήταν λιγότερο άδικες ($M=4.432$).

Οι 20 δηλώσεις που αναφέρονταν στα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα του κοινωνικού διαλόγου και στη σημασία εναλλακτικών διαδικασιών λήψης πολιτικών αποφάσεων υποβλήθηκαν σε Παραγοντική Ανάλυση με τη μέθοδο των Κυρίων Συνιστωσών και ορθογώνια περιστροφή των αξόνων (Varimax). Από την Παραγοντική αυτή Ανάλυση εξήχθησαν 7 παράγοντες με ιδιοτιμή μεγαλύτερη του 1, οι οποίοι εξηγούσαν αθροιστικά ποσοστό 65.16% της συνολικής διακύμανσης (βλ. Παράρτημα). Οι παράγοντες αυτοί αποτέλεσαν ακολούθως εξαρτημένες μεταβλητές Αναλύσεων Διακύμανσης.

Διαπιστώθηκε μία κύρια επίδραση της μεταβλητής της διαδικασίας επί του παράγοντα της *θετικής στάσης προς τις δημοσκοπήσεις*¹⁴⁶ [$F(1,106)=4.109$, $p=0.045$, $M=0.183$ όταν δεν προβλεπόταν κοινωνικός διάλογος, ενώ $M=-0.204$ όταν προβλεπόταν κοινωνικός διάλογος]. Οι συμμετέχοντες ασπάζονταν περισσότερο την άποψη ότι είναι αναγκαίο για την κυβέρνηση να λαμβάνει υπόψη της τα αποτελέσματα των δημοσκοπήσεων πριν τη λήψη των αποφάσεών της όταν στην περίπτωση της μεταρρύθμισης του Ασφαλιστικού συστήματος δεν αναμενόταν να διεξαχθεί κοινωνικός διάλογος πριν τη θέσπιση των νέων μέτρων.

Εξάλλου, παρατηρήθηκε μία κύρια επίδραση του μεγέθους της προβλεπόμενης αδικίας επί του παράγοντα της *μη αναγκαιότητας του κοινωνικού διαλόγου και της επάρκειας της λαϊκής εντολής προς την κυβέρνηση*¹⁴⁷ [$F(1,106)=4.451$, $p=0.037$, $M=0.172$, όταν η αδικία διαγραφόταν έντονη, ενώ $M=-0.229$ όταν η αδικία προβλεπόταν ηπιότερη]. Στη συνθήκη έντονης αδικίας, οι συμμετέχοντες αποδέχονται περισσότερο την άποψη ότι η εκλογή ενός κόμματος στην κυβέρνηση του επιτρέπει να λαμβάνει οποιεσδήποτε πολιτικές αποφάσεις χωρίς διαβουλεύσεις με άλλους πολιτικούς φορείς.

Αλληλεπίδραση της διαδικασίας και της έντασης της αδικίας που θα συνιστούσαν τα μέτρα που αναμενόταν να προωθήσει η κυβέρνηση διαπιστώθηκε ως προς τον παράγοντα της

¹⁴⁶ Στον παράγοντα αυτό, που εξηγούσε το 10.18% της συνολικής διακύμανσης, υψηλή θετική φόρτιση παρουσίαζαν οι δηλώσεις: «Πριν τη λήψη σημαντικών πολιτικών αποφάσεων, η Κυβέρνηση θα πρέπει να πληροφορείται και να λαμβάνει υπόψη της τις προτιμήσεις των πολιτών, όπως αυτές εκφράζονται σε δημοσκοπήσεις» και «Για να λάβει μία σημαντική πολιτική απόφαση η Κυβέρνηση πρέπει να ακολουθεί το λαϊκό αίσθημα, όπως αυτό εκφράζεται σε δημοσκοπήσεις, ώστε η απόφασή της να συμπίπτει με τις προτιμήσεις της πλειοψηφίας του λαού», ενώ υψηλή αρνητική φόρτιση εμφάνιζε η δήλωση: «Οι ηγέτες δεν πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τους τα αποτελέσματα δημοσκοπήσεων προτού πάρουν τις αποφάσεις τους, επειδή κατά κανόνα οι δημοσκοπήσεις δεν είναι έγκυρες».

¹⁴⁷ Υψηλή θετική φόρτιση στην εν λόγω συνιστώσα, που εξηγούσε το 7.38% της συνολικής διασποράς, είχε η δήλωση: «Μία Κυβέρνηση εκλέγεται για να κυβερνήσει και δεν χρειάζεται να ζητά τη γνώμη των κομμάτων, των συνδικάτων ή άλλων φορέων πριν λάβει τις αποφάσεις της» και υψηλή αρνητική φόρτιση η δήλωση: «Η εκλογή ενός κόμματος στην Κυβέρνηση δεν σημαίνει ότι του παραχωρείται η εξουσία να λαμβάνει για τα επόμενα 4 χρόνια όλες τις σημαντικές πολιτικές αποφάσεις χωρίς να ζητά τη γνώμη των ενδιαφερόμενων κοινωνικών ομάδων (π.χ. εργατικών συνδικάτων)»

επίγνωσης του ενδεχόμενου κατάχρησης του κοινωνικού διαλόγου και εξυπηρέτησης συμφερόντων από την κυβέρνηση¹⁴⁸ [$F(1,106)=4.977$, $p=0.028$]. Στον Πίνακα που έπεται παρατίθενται οι μέσες παραγοντικές τιμές ανά πειραματική συνθήκη.

Πίνακας 2.1. Μέσες παραγοντικές τιμές στον παράγοντα της επίγνωσης του ενδεχόμενου κατάχρησης του κοινωνικού διαλόγου ως συνάρτηση της διαδικασίας και της έντασης της αναμενόμενης αδικίας (το + αντιστοιχεί σε αυξημένη επίγνωση αυτού του ενδεχομένου)

	Μικρή Αδικία	Μεγάλη Αδικία
Κοινωνικός Διάλογος	0.096	-0.307
Απουσία Κοινωνικού Διαλόγου	-0.126	0.316

Όπως είναι δυνατό να παρατηρήσει κανείς στον παραπάνω πίνακα, όταν είναι σχετικά μικρή η αδικία που επιχειρείται με τις διαφαινόμενες αλλαγές στο Ασφαλιστικό Σύστημα, οι εκτιμήσεις των συμμετεχόντων για το ενδεχόμενο κατάχρησης του κοινωνικού διαλόγου και την πιθανότητα ύπαρξης αναντιστοιχίας ανάμεσα στη λαϊκή βούληση και τις κυβερνητικές αποφάσεις λόγω της εξυπηρέτησης συμφερόντων από στελέχη της κυβέρνησης δεν διαφοροποιούνται σε συνάρτηση με τη διαδικασία που αναμένεται να προηγηθεί της θέσπισης αλλαγών στο Ασφαλιστικό Σύστημα.

Αντιθέτως, όταν προβλέπεται ότι τα νέα μέτρα θα είναι πολύ άδικα για τους εργαζομένους, διαπιστώνονται διαφορές στο βαθμό αποδοχής των δηλώσεων του παράγοντα ανάλογα με τη διαδικασία που πρόκειται να ακολουθηθεί. Ειδικότερα, όταν αναμένεται να διεξαχθεί κοινωνικός διάλογος πριν τη λήψη των νέων πολύ άδικων μέτρων, οι συμμετέχοντες δεν φαίνεται να τον θεωρούν προσχηματικό, καθώς δεν ασπάζονται την άποψη ότι ο κοινωνικός διάλογος συχνά αποσκοπεί απλώς στη δημιουργία εντυπώσεων, και δεν θεωρούν ότι ενδέχεται να προκύψει διάσταση ανάμεσα στη βούληση των πολιτών και τις αποφάσεις της κυβέρνησης εξαιτίας της επιρροής ειδικών συμφερόντων ($M=-0.307$). Όταν λέγεται ότι η κυβέρνηση δεν προτίθεται να καλέσει σε διάλογο τους αρμόδιους κοινωνικούς φορείς πριν καταλήξει στα νέα άδικα μέτρα για το Ασφαλιστικό, οι συμμετέχοντες ενστερνίζονται την άποψη ότι ο κοινωνικός διάλογος ενίοτε στοχεύει αποκλειστικά στην ενίσχυση της

¹⁴⁸ Στη συνιστώσα αυτή, που εξηγούσε το 11.35% της συνολικής διακύμανσης, υψηλή φόρτιση παρουσίαζαν οι εξής τρεις δηλώσεις: «Μία Κυβέρνηση συχνά επιδιώκει τη διεξαγωγή διαλόγου με διάφορους φορείς ενώ δεν έχει την πρόθεση να λάβει σοβαρά υπόψη της τις απόψεις και τις προτάσεις τους, μόνο για να μην κατηγορηθεί για αυταρχισμό και για να αποφύγει αρνητικές αντιδράσεις των πολιτών», «Μία Κυβέρνηση συχνά πραγματοποιεί διάλογο με διάφορους φορείς ενώ ουσιαστικά έχει ήδη λάβει τις αποφάσεις της, προκειμένου να καλλιεργήσει την εντύπωση ότι σέβεται τις δημοκρατικές αρχές», «Πολλές φορές υπάρχει αναντιστοιχία ανάμεσα στις αποφάσεις μίας Κυβέρνησης και τις προτιμήσεις των πολιτών, επειδή τα μέλη της Κυβέρνησης δεν εκφράζουν τη βούληση του λαού αλλά υπηρετούν συμφέροντα».

«δημοκρατικής» εικόνας της Κυβέρνησης και ότι ορισμένες φορές οι κυβερνητικές αποφάσεις δεν ταυτίζονται με τις προτιμήσεις των πολιτών, επειδή αντανakλούν την πίεση συμφερόντων ($M=0.316$, LSD test $p<0.05$).

Δηλώσεις Αποδοχής ή Άρνησης της Νεοφιλελεύθερης Ιδεολογίας

Εξετάσαμε το ενδεχόμενο δημιουργίας ενός δείκτη αποδοχής της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας και, για το σκοπό αυτό, υπολογίσαμε το δείκτη αξιοπιστίας εσωτερικής συνέπειας των τεσσάρων σχετικών δηλώσεων, αφού αντιστρέψαμε τις απαντήσεις των συμμετεχόντων στις δύο δηλώσεις που εξέφραζαν απόρριψη του νεοφιλελεύθερου σκεπτικού. Ο δείκτης αξιοπιστίας Cronbach A ήταν πολύ ασθενής ($A=0.258$) και, ως εκ τούτου, δεν προβήκαμε σε υπολογισμό της μέσης τιμής των απαντήσεων κάθε συμμετέχοντα στα τέσσερα αυτά ερωτήματα, αλλά προτιμήσαμε να ελέγξουμε την πιθανή επίδραση ή αλληλεπίδραση των ανεξάρτητων μεταβλητών μας σε κάθε μία από τις δηλώσεις αυτές ξεχωριστά.

Οι Αναλύσεις Διακύμανσης που πραγματοποιήθηκαν αποκάλυψαν μία τάση αλληλεπίδρασης της διαδικασίας και του μεγέθους της διαφαινόμενης αδικίας επί του βαθμού αποδοχής της δήλωσης «Όταν καταργούμε ή μειώνουμε τα επιδόματα ανεργίας με το πρόσχημα ότι οδηγούν τους άνεργους να καταβάλλουν μικρότερη προσπάθεια στην αναζήτηση εργασίας, αποκαλύπτουμε την αδιαφορία μας και καταδικάζουμε άλλους ανθρώπους σε μία σκληρή καθημερινή μάχη με τη φτώχεια και την απογοήτευση» [$F(1,96)=2.860$, $p=0.094$]. Στον Πίνακα που ακολουθεί παρατίθεται ο βαθμός αποδοχής αυτής της θέσης σε σχέση με την πειραματική συνθήκη.

Πίνακας 2.2. Βαθμός συμφωνίας με τη δήλωση: «Όταν καταργούμε ή μειώνουμε τα επιδόματα ανεργίας με το πρόσχημα ότι οδηγούν τους άνεργους να καταβάλλουν μικρότερη προσπάθεια στην αναζήτηση εργασίας, αποκαλύπτουμε την αδιαφορία μας και καταδικάζουμε άλλους ανθρώπους σε μία σκληρή καθημερινή μάχη με τη φτώχεια και την απογοήτευση» σε συνάρτηση με τη διαδικασία και την ένταση της αδικίας» (σε επταβάθμια κλίμακα, όπου το 7 σήμαινε «συμφωνώ»)

	Μικρή Αδικία	Μεγάλη Αδικία
Κοινωνικός Διάλογος	4,625	4,143
Απουσία Κοινωνικού Διαλόγου	4,524	5,037

Κατά την επισκόπηση του Πίνακα, διαπιστώνουμε ότι η μικρότερη αποδοχή της άποψης ότι η στρέβλωση των κινήτρων των ανέργων από τα επιδόματα που λαμβάνουν αποτελεί πρόσχημα πίσω από το οποίο κρύβεται η αδιαφορία για τους μη προνομιούχους, παρατηρείται όταν το «άρθρο» που αφορά στην αναμενόμενη μεταρρύθμιση του Ασφαλιστικού κάνει λόγο

για αλλαγές που –σύμφωνα με την πιλοτική μας έρευνα- θεωρούνται πολύ άδικες και προβλέπει τη διεξαγωγή κοινωνικού διαλόγου ($M=4.143$). Αντίθετα, όταν δεν προβλέπονται διαβουλεύσεις της κυβέρνησης με αρμόδιους κοινωνικούς φορείς και τα αναμενόμενα μέτρα είναι πολύ άδικα, οι συμμετέχοντες τείνουν να ασπάζονται περισσότερο αυτή την άποψη ($M=5.037$).

Μία στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση διαπιστώθηκε ανάμεσα στις δυο ανεξάρτητες μεταβλητές μας ως προς την αποδοχή της δήλωσης: «Προκειμένου η οικονομία της χώρας να είναι ανταγωνιστική στα πλαίσια του έντονου διεθνούς ανταγωνισμού, οι λίγες διαθέσιμες θέσεις εργασίας θα πρέπει να προσφέρονται σε όσους είναι έξυπνοι, καλά καταρτισμένοι και ικανοί να ανταποκριθούν στις νέες συνθήκες» [$F(1,99)=4.278$, $p=0.041$]. Η μέση συμφωνία με τη δήλωση ανάλογα με την πειραματική συνθήκη παρουσιάζεται στον επόμενο Πίνακα.

Πίνακας 2.3. Βαθμός συμφωνίας με τη δήλωση: «Προκειμένου η οικονομία της χώρας να είναι ανταγωνιστική στα πλαίσια του έντονου διεθνούς ανταγωνισμού, οι λίγες διαθέσιμες θέσεις εργασίας θα πρέπει να προσφέρονται σε όσους είναι έξυπνοι, καλά καταρτισμένοι και ικανοί να ανταποκριθούν στις νέες συνθήκες» σε συνάρτηση με τη διαδικασία και την ένταση της αδικίας (σε επταβάθμια κλίμακα, όπου το 7 σήμαινε «συμφωνώ»)

	Μικρή Αδικία	Μεγάλη Αδικία
Κοινωνικός Διάλογος	4,833	5,483
Απουσία Κοινωνικού Διαλόγου	5,318	4,714

Όπως είναι δυνατό να παρατηρήσει κανείς στον παραπάνω πίνακα, η μεγαλύτερη συμφωνία με τη δήλωση αυτή, που εκφράζει υιοθέτηση της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας, αναγνωρίζοντας απόλυτη προτεραιότητα στο κριτήριο της ευθυδικίας σε περιπτώσεις προσλήψεων, διαπιστώνεται όταν των πολύ άδικων μέτρων της κυβέρνησης αναμένεται να προηγηθεί κοινωνικός διάλογος ($M=5.483$). Όταν η κυβέρνηση δεν φαίνεται διατεθειμένη να προβεί σε διάλογο ενώ δρομολογεί πολύ άδικες αλλαγές για το Ασφαλιστικό, οι συμμετέχοντες εκφράζουν τη μικρότερη συμφωνία με την προαναφερθείσα δήλωση ($M=4.714$).

Η ιδεολογική- πολιτική τοποθέτηση των συμμετεχόντων

Οι δηλώσεις που εξέφραζαν πρωτοτυπικές ιδέες της Δεξιάς και της Αριστεράς, τη συμφωνία τους με τις οποίες είχαν κληθεί να εκφράσουν οι συμμετέχοντες στο αρχικό στάδιο της πειραματικής διαδικασίας (πριν, δηλαδή, την εγχειρηματοποίηση των ανεξάρτητων μεταβλητών), χρησιμοποιήθηκαν προκειμένου να επιτευχθεί μία διάκριση των συμμετεχόντων

σε δύο ομάδες βάσει της ιδεολογικής τους τοποθέτησης και η ιδεολογική τοποθέτηση να χρησιμοποιηθεί ως ανεξάρτητη μεταβλητή σε περαιτέρω αναλύσεις διακύμανσης.

Ειδικότερα, υπολογίστηκε ο μέσος βαθμός συμφωνίας κάθε συμμετέχοντα με τις 4 δηλώσεις που αντικατόπτριζαν πρωτοτυπικές ιδέες της Αριστεράς και, στη συνέχεια, ο μέσος βαθμός συμφωνίας με τις 5 δηλώσεις που εξέφραζαν πρωτοτυπικές ιδέες της Δεξιάς. Έπειτα, η δεύτερη μέση τιμή αφαιρέθηκε από την πρώτη ώστε να προκύψει ένας «δείκτης προσχώρησης στην αριστερή ιδεολογία» (μέση τιμή=1.29, τυπική απόκλιση=1.49, διάμεσος=1.25, δεσπόζουσα τιμή=0.70). Ο δείκτης αυτός αποτέλεσε τη βάση της διάκρισης των συμμετεχόντων, καθώς εκείνοι που είχαν τιμή μικρότερη ή ίση του 1.10 στον εν λόγω δείκτη συγκρότησαν την ομάδα των «Δεξιών» (N=54, 49.1% του δείγματος), ενώ όσοι είχαν τιμή μεγαλύτερη ή ίση του 1.11 αποτέλεσαν την ομάδα των «Αριστερών» (N=56, 50.9% του δείγματος)¹⁴⁹.

Ιδεολογική τοποθέτηση και προσλαμβανόμενη Διαδικαστική Δικαιοσύνη

Διεξήχθη Ανάλυση Διακύμανσης με στόχο τον έλεγχο της επίδρασης και της ενδεχόμενης αλληλεπίδρασης της διαδικασίας, της έντασης της αδικίας και της ιδεολογικής υπαγωγής των συμμετεχόντων επί της προσλαμβανόμενης Διαδικαστικής Δικαιοσύνης.

Από την Ανάλυση αυτή αναδείχθηκε μία τάση επίδρασης της ιδεολογικής υπαγωγής των συμμετεχόντων στον τρόπο πρόσληψης της διαδικασίας που αναμενόταν να ακολουθηθεί για τη θέσπιση των αλλαγών στο Ασφαλιστικό σύστημα. Ειδικότερα, βρέθηκε ότι οι συμμετέχοντες που είχαν κατηγοριοποιηθεί ως «Δεξιοί» έτειναν να εκτιμούν τη διαδικασία ως πιο δίκαιη από τους θεωρούμενους ως «Αριστερούς» [$F(1,101)=2.873$, $p=0.093$, $M_{\Delta\Xi\text{ΙΟΙ}}=3.874$, $M_{\text{ΑΡΙΣΤ.}}=3.471$].

¹⁴⁹ Ο «δείκτης προσχώρησης στην αριστερή ιδεολογία» παρουσίασε οριακά σημαντική συσχέτιση με την πολιτική αυτοτοποθέτηση των συμμετεχόντων στη δεκαβάθμια κλίμακα της Αριστεράς-Δεξιάς (όπου το 1 σήμαινε «Αριστερά» και το 10 «Δεξιά») (Pearson $r=-0.184$, $p=0.077$). Ο δείκτης αυτός επιλέχθηκε ως κατάλληλη βάση της διάκρισης των συμμετεχόντων αφού υπολογίστηκε από τις απαντήσεις που δόθηκαν πριν την εισαγωγή του πειραματικού χειρισμού και δεν διέφερε σε συνάρτηση με τη διαδικασία [$F(1,106)=0.078$, ns] ή την ένταση της αδικίας [$F(1,106)=0.088$, ns]. Αντίθετα, αναφορικά με την πολιτική αυτοτοποθέτηση των συμμετεχόντων, η οποία λάμβανε χώρα στο τελευταίο στάδιο της πειραματικής διαδικασίας, διαπιστώθηκε κύρια επίδραση του μεγέθους της αδικίας [$F(1,89)=5.031$, $p=0.027$] και κύρια επίδραση της διαδικασίας [$F(1,89)=4.381$, $p=0.039$]. Η εντονότερη αδικία οδηγούσε τους συμμετέχοντες να δηλώνουν λιγότερο «δεξιοί» (όταν επρόκειτο για ήπια αδικία: $M=6.075$ και όταν επρόκειτο για έντονη: $M=5.177$), όπως και η απουσία κοινωνικού διαλόγου, μία μορφή παραβίασης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης από την κυβέρνηση (όταν αναμενόταν κοινωνικός διάλογος: $M=6.045$, ενώ όταν δεν προβλεπόταν: $M=5.207$).

Ακολούθως, πραγματοποιήθηκαν Αναλύσεις Διακύμανσης με τους παράγοντες που είχαν εξαχθεί από την Παραγοντική Ανάλυση της Κλίμακας μέτρησης της στάσης απέναντι στα νέα μέτρα για το Ασφαλιστικό ως εξαρτημένες μεταβλητές.

Διαπιστώθηκε μία οριακή επίδραση της ιδεολογικής τοποθέτησης στη θεώρηση των νέων μέτρων ως άδικων, δυσμενών και μη αναγκαίων¹⁵⁰ [$F(1,102)=3.302$, $p=0.072$], με τους «Δεξιούς» συμμετέχοντες να προβαίνουν σε λιγότερο αρνητικές εκτιμήσεις για τα νέα μέτρα από τους «Αριστερούς» ($M_{\Delta\Xi\Xi\text{ΙΟΙ}}=-0.177$ ενώ $M_{\text{ΑΡΙΣΤ.}}=0.167$). Αντιστοίχως, οι «Δεξιοί» συμμετέχοντες απέδιδαν λιγότερο από τους «Αριστερούς» στην κυβέρνηση την πρόθεση να μην λαμβάνει υπόψη της τις θέσεις των κοινωνικών εταίρων και να επιβαρύνει τους μη προνομιούχους¹⁵¹ [$F(1,102)=6.104$, $p=0.015$, $M_{\Delta\Xi\Xi\text{ΙΟΙ}}=-0.248$, $M_{\text{ΑΡΙΣΤ.}}=0.221$] και επιδοκίμαζαν περισσότερο τα νέα μέτρα¹⁵² [$F(1,102)=4.065$, $p=0.046$, $M_{\Delta\Xi\Xi\text{ΙΟΙ}}=0.196$, $M_{\text{ΑΡΙΣΤ.}}=-0.199$]. Ανεξάρτητα, λοιπόν, από τη διαδικασία που αναμενόταν να τηρηθεί και το μέγεθος της διαφαινόμενης αδικίας, οι συμμετέχοντες που, με βάση το βαθμό συμφωνίας τους με τις πρωτοτυπικές ιδέες της Δεξιάς και της Αριστεράς, είχαν θεωρηθεί «Δεξιοί» εκδήλωναν λιγότερο αρνητική στάση προς τα νέα μέτρα για το ασφαλιστικό και ευνοϊκότερη στάση προς την κυβέρνηση που τα εισηγούταν¹⁵³.

Επί των παραγόντων της κλίμακας μέτρησης της στάσης προς τα νέα μέτρα δεν διαπιστώθηκε παρά μόνο μία στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση ανάμεσα στην ιδεολογική τοποθέτηση και την ένταση της διαβλεπόμενης αδικίας ως προς την πρόσληψη των νέων μέτρων ως άδικων, δυσμενών και μη αναγκαίων [$F(1,102)=5.902$, $p=0.017$]. Οι παραγοντικές τιμές συναρτήσεως των δύο αυτών μεταβλητών παρουσιάζονται στον Πίνακα που ακολουθεί.

¹⁵⁰ Θυμίζουμε ότι ο παράγοντας αυτός εξηγούσε ποσοστό 14.41% της συνολικής διασποράς (βλ. Παράρτημα).

¹⁵¹ Θυμίζουμε ότι η εν λόγω συνιστώσα εξηγούσε το 14.38% της διακύμανσης και συγκροτείτο από δηλώσεις όπως: «Στο μέλλον η Κυβέρνηση θα προβεί σε πολλές περιπτώσεις σε λήψη σημαντικών πολιτικών αποφάσεων χωρίς ουσιαστικό διάλογο με τους ενδιαφερόμενους κοινωνικούς εταίρους» και «Στο μέλλον η Κυβέρνηση θα λάβει διάφορα μέτρα που θα επιβαρύνουν δυσανάλογα πολύ τους μη προνομιούχους πολίτες της χώρας μας» (βλ. Παράρτημα).

¹⁵² Αυτή η συνιστώσα εξηγούσε ποσοστό 12.76% της συνολικής διακύμανσης (βλ. Παράρτημα). Υψηλή αρνητική φόρτιση σε αυτή εμφάνιζαν δηλώσεις όπως: «Δεν είμαι ικανοποιημένος από τα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού», ενώ υψηλή θετική φόρτιση είχαν δηλώσεις όπως: «Τα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού θα είναι ευνοϊκά για τους εργαζομένους».

¹⁵³ Δεδομένου ότι οι συμμετέχοντες είχαν οδηγηθεί να πιστέψουν ότι θα διάβαζαν ένα πραγματικό πρόσφατο άρθρο του τύπου, επρόκειτο για την κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας.

Πίνακας 2.4. Μέσες παραγοντικές τιμές στον παράγοντα της πρόσληψης των νέων μέτρων ως άδικων, δυσμενών και μη αναγκαίων, ως συνάρτηση της ιδεολογικής τοποθέτησης των συμμετεχόντων και της έντασης της αδικίας (το + αντιστοιχεί σε αυξημένη αποδοχή των δηλώσεων του παράγοντα)

	Μικρή Αδικία	Μεγάλη Αδικία
«Δεξιοί» συμμετέχοντες	-0,449	0,094
«Αριστεροί» συμμετέχοντες	0,355	-0,022

Όπως μπορεί να διαπιστώσει κανείς παρατηρώντας τον Πίνακα 2.4, όταν η διαφαινόμενη αδικία είναι σχετικά ήπια, οι «Δεξιοί» συμμετέχοντες συµμερίζονται λιγότερο από τους «Αριστερούς» τις αρνητικές κρίσεις για τα μέτρα που αναμένεται να ληφθούν σε σχέση με το Ασφαλιστικό. Όταν η αδικία σκιαγραφείται ως εντονότερη, η διαφορά μεταξύ των δύο ομάδων συμμετεχόντων εξαλείφεται, καθώς οι «Δεξιοί» προσεγγίζουν περισσότερο τις εκτιμήσεις των «Αριστερών», που τώρα τείνουν να γίνουν λιγότερο αρνητικές από ό,τι όταν η αδικία είναι ηπιότερη.

Κλίμακα Μέτρησης της Στάσης απέναντι στις Διαδικασίες Λήψης Πολιτικών Αποφάσεων

Οι παράγοντες της κλίμακας μέτρησης της στάσης απέναντι στις διαδικασίες λήψης πολιτικών αποφάσεων (βλ. Παράρτημα) υποβλήθηκαν ως εξαρτημένες μεταβλητές σε Αναλύσεις Διακύμανσης που εξέτασαν την πιθανή αλληλεπίδραση ανάμεσα στην ιδεολογική τοποθέτηση των συμμετεχόντων, τη διαδικασία και το μέγεθος της διαφαινόμενης αδικίας.

Κύρια επίδραση της ιδεολογικής τοποθέτησης σημειώθηκε σε σχέση με τον παράγοντα της θεώρησης του κοινωνικού διαλόγου ως μη αναγκαίου αλλά χρήσιμου για την αύξηση της εμπλοκής των πολιτών στα κοινά¹⁵⁴ [$F(1,102)=6.809$, $p=0.010$, $M_{\text{ΔΕΞΙΟΙ}}=0.278$, $M_{\text{ΑΡΙΣΤ}}=-0.219$] ενώ οριακή επίδραση της ίδιας μεταβλητής παρατηρήθηκε και σε σχέση με τον παράγοντα της

¹⁵⁴ Στον παράγοντα αυτό, που εξηγούσε ποσοστό 8.77% της συνολικής διακύμανσης, φόρτιση μεγαλύτερη του 10.401 εμφάνιζαν οι δηλώσεις: «Οι σημαντικές πολιτικές αποφάσεις πρέπει να λαμβάνονται αποκλειστικά από τους αρμόδιους υπουργούς και τον Πρωθυπουργό γιατί μόνο αυτοί έχουν τις γνώσεις και την πληροφόρηση που απαιτείται για να δουν ένα θέμα σφαιρικά και να κατανοήσουν πώς επηρεάζει άλλα», «Οι αποφάσεις μίας Κυβέρνησης για ένα θέμα εντάσσονται στο γενικότερο πλάνο της για την ανάπτυξη της χώρας κι έτσι έχουν πάντα ως γνώμονα το πώς μπορεί να επηρεάσουν άλλα σημαντικά για τη χώρα ζητήματα (π.χ. τη γενική κατάσταση της εθνικής οικονομίας)» και «Η λήψη των πολιτικών αποφάσεων μετά από διάλογο ανάμεσα στην Κυβέρνηση και τους ενδιαφερομένους φορείς συμβάλλει ώστε να υλοποιείται μία βασική αρχή της δημοκρατίας, η ενεργός συμμετοχή των πολιτών στη λήψη των αποφάσεων» (βλ. Παράρτημα).

θετικής στάσης προς τις δημοσκοπήσεις¹⁵⁵ [$F(1,102)=2.892$, $p=0.092$, $M_{\Delta\Xi\text{ΙΟΙ}}=0.153$, $M_{\text{ΑΡΙΣΤ}}=-0.174$]. Οι συμμετέχοντες που ασπάζονται περισσότερο θέσεις της Δεξιάς δέχονται ότι ο κοινωνικός διάλογος επιτρέπει τη συμμετοχή των πολιτών στα κοινά αλλά θεωρούν ότι μόνο τα κυβερνητικά στελέχη γνωρίζουν ποιες αποφάσεις πρέπει να ληφθούν προς το γενικό όφελος της χώρας. Επίσης, τείνουν να θεωρούν περισσότερο από τους συμμετέχοντες που κατηγοριοποιούνται ως «Αριστεροί» ότι οι δημοσκοπήσεις συνιστούν ένα χρήσιμο εργαλείο που επιτρέπει στους πολιτικούς να πληροφορηθούν τις προτιμήσεις των πολιτών πριν τη λήψη των αποφάσεών τους.

Η Ανάλυση Διακύμανσης ανέδειξε, εξάλλου, μία οριακή αλληλεπίδραση ανάμεσα στην ιδεολογική τοποθέτηση και τη διαδικασία ως προς τον παράγοντα της αρνητικής στάσης προς τα συνδικάτα¹⁵⁶ [$F(1,102)=3.723$, $p=0.056$]. Στον ακόλουθο Πίνακα παρουσιάζονται οι σχετικές παραγοντικές τιμές.

Πίνακας 2.5. Μέσες παραγοντικές τιμές στον παράγοντα της αρνητικής στάσης προς τα συνδικάτα ως συνάρτηση της διαδικασίας και της ιδεολογικής τοποθέτησης των συμμετεχόντων (το + αντιστοιχεί σε αυξημένη αποδοχή των δηλώσεων του παράγοντα)

	Κοινωνικός Διάλογος	Απουσία Κοινωνικού Διαλόγου
«Δεξιοί» συμμετέχοντες	0,368	-0,200
«Αριστεροί» συμμετέχοντες	-0,173	0,008

Όπως είναι δυνατό να παρατηρήσει κανείς στον Πίνακα 2.5, οι συμμετέχοντες που με βάση το βαθμό συμφωνίας τους με τις πρωτοτυπικές ιδέες της Δεξιάς και της Αριστεράς μπορούν να θεωρηθούν «Αριστεροί», δεν συμμερίζονται την αρνητική στάση προς τα συνδικάτα και αυτό ανεξάρτητα από τη διαδικασία που αναμένεται να τηρηθεί από την κυβέρνηση στο ζήτημα της μεταρρύθμισης του Ασφαλιστικού. Αντιθέτως, οι θεωρούμενοι ως

¹⁵⁵ Θυμίζουμε ότι η συνιστώσα αυτή εξηγούσε ποσοστό 8.77% της συνολικής διασποράς και απαρτιζόταν από δηλώσεις όπως: «Πριν τη λήψη σημαντικών πολιτικών αποφάσεων, η Κυβέρνηση θα πρέπει να πληροφορείται και να λαμβάνει υπόψη της τις προτιμήσεις των πολιτών, όπως αυτές εκφράζονται σε δημοσκοπήσεις».

¹⁵⁶ Στην εν λόγω συνιστώσα, η οποία εξηγούσε ποσοστό 14.35% της συνολικής διασποράς, υψηλή φόρτιση παρουσίαζαν δηλώσεις σαν τις εξής: «Φορείς όπως τα εργατικά συνδικάτα απαρτίζονται από μέλη που δεν έχουν τις γνώσεις και την πληροφόρηση που χρειάζεται προκειμένου να κατανοήσουν τη γενικότερη κατάσταση της χώρας και να κάνουν ορθές και συμφέρουσες για το σύνολο προτάσεις» και «Φορείς όπως τα εργατικά συνδικάτα αποτελούνται από μέλη που κινούνται με βάση το στενό ατομικό ή ομαδικό συμφέρον τους κι όχι τα μακροπρόθεσμα συμφέροντα της χώρας».

«Δεξιοί» συμμετέχοντες εκδηλώνουν μία αρνητική στάση προς τα εργατικά σωματεία (που θέλει τα μέλη τους επικεντρωμένα αποκλειστικά στο ατομικό ή ομαδικό συμφέρον, υποκινούμενα από πολιτικές σκοπιμότητες και ανίκανα να αντιληφθούν τις προεκτάσεις των προτάσεών τους για τη γενική ευημερία) όταν όμως η κυβέρνηση φροντίζει για την τήρηση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης κατά τη μεταρρύθμιση του Ασφαλιστικού. Απεναντίας, όταν οι κοινωνικοί φορείς αναμένεται να στερηθούν τη δυνατότητα να εκφράσουν τις θέσεις τους για το ζήτημα του Ασφαλιστικού, οι «Δεξιοί» συμμετέχοντες απορρίπτουν τις δηλώσεις που αντικατοπτρίζουν αρνητική στάση προς τα συνδικάτα.

Ακόμη, μία τάση αλληλεπίδρασης ανάμεσα στη διαδικασία και την ιδεολογική τοποθέτηση σημειώθηκε ως προς τον παράγοντα της χρησιμότητας του κοινωνικού διαλόγου και της απόρριψης των δημοσκοπήσεων¹⁵⁷ [$F(1,102)=2.995, p=0.087$].

Πίνακας 2.6. Μέσες παραγοντικές τιμές στον παράγοντα της χρησιμότητας του κοινωνικού διαλόγου και της απόρριψης των δημοσκοπήσεων ως συνάρτηση της διαδικασίας και της ιδεολογικής τοποθέτησης των συμμετεχόντων (το + αντιστοιχεί σε αυξημένη αποδοχή των δηλώσεων του παράγοντα)

	Κοινωνικός Διάλογος	Απουσία Κοινωνικού Διαλόγου
«Δεξιοί» συμμετέχοντες	,183	-,264
«Αριστεροί» συμμετέχοντες	-,077	,135

Αν και οι διαφορές που παρατηρούνται στον Πίνακα 2.6 δεν είναι στατιστικά σημαντικές, διαφαίνεται μία τάση των «Δεξιών» συμμετεχόντων να υιοθετούν για τη χρησιμότητα του κοινωνικού διαλόγου μία θέση που δικαιολογεί τη διαδικασία που αναμένεται να ακολουθήσει η κυβέρνηση στο ζήτημα του Ασφαλιστικού, ενώ οι εκτιμήσεις των Αριστερών συμμετεχόντων δεν διαφοροποιούνται σε συνάρτηση με την εφαρμοζόμενη στην προκειμένη περίπτωση διαδικασία.

¹⁵⁷ Η συνιστώσα αυτή εξηγούσε ποσοστό 6.85% της συνολικής διασποράς. Υψηλή φόρτιση σε αυτή εμφάνιζαν οι εξής 3 δηλώσεις: «Το να λαμβάνει η Κυβέρνηση σημαντικές αποφάσεις χωρίς να κάνει προηγουμένως εκτεταμένο διάλογο με ενδιαφερόμενους φορείς, ενέχει κινδύνους καθώς οι επιλογές της σε κάποιο ζήτημα μπορεί να μην συμπίπτουν με τις προτιμήσεις των ενδιαφερόμενων πολιτών», «Η λήψη των πολιτικών αποφάσεων μετά από διάλογο ανάμεσα στην Κυβέρνηση και τους ενδιαφερομένους φορείς συμβάλλει ώστε να υλοποιείται μία βασική αρχή της δημοκρατίας, η ενεργός συμμετοχή των πολιτών στη λήψη των αποφάσεων» και «Τα αποτελέσματα των δημοσκοπήσεων δεν αντανakλούν τόσο την προτίμηση των πολιτών, όσο την επιρροή των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, που διαμορφώνουν την κοινή γνώμη βάσει των υποδείξεων ορισμένων κέντρων εξουσίας».

Άλλωστε, επί του ίδιου παράγοντα διαπιστώθηκε μία οριακή αλληλεπίδραση ανάμεσα στην ιδεολογική τοποθέτηση των συμμετεχόντων και την ένταση της επαπειλούμενης αδικίας [$F(1,102)=3.553$, $p=0.062$].

Πίνακας 2.7. Μέσες παραγοντικές τιμές στον παράγοντα της χρησιμότητας του κοινωνικού διαλόγου και της απόρριψης των δημοσκοπήσεων ως συνάρτηση της ιδεολογικής τοποθέτησης των συμμετεχόντων και της έντασης της αδικίας (το + αντιστοιχεί σε αυξημένη αποδοχή των δηλώσεων του παράγοντα)

	Μικρή Αδικία	Μεγάλη Αδικία
«Δεξιοί» συμμετέχοντες	-0,206	0,125
«Αριστεροί» συμμετέχοντες	0,223	-0,165

Στον Πίνακα 2.7, παρατηρεί κανείς ότι σε συνθήκες σχετικά ήπιας αδικίας, οι θεωρούμενοι ως Αριστεροί συμμετέχοντες τείνουν να προσυπογράφουν τον κοινωνικό διάλογο, ως μορφή συμμετοχής των πολιτών στη λήψη των αποφάσεων και πληροφόρησης της κυβέρνησης για τις προτιμήσεις τους, περισσότερο από τους «Δεξιούς» συμμετέχοντες. Εντούτοις, όταν η αδικία που αναμένεται να συντελεστεί είναι έντονη, η διαφορά ανάμεσα στις δύο ομάδες συμμετεχόντων εξαλείφεται, καθώς οι «Δεξιοί» τείνουν τώρα να αναγνωρίσουν τη χρησιμότητα του κοινωνικού διαλόγου, ενώ οι Αριστεροί εμφανίζουν μία τάση άρνησης της σπουδαιότητάς του.

Αναλύσεις Διακύμανσης πραγματοποιήθηκαν για κάθε μία από τις τέσσερις δηλώσεις που εξέφραζαν αποδοχή ή απόρριψη του Νεοφιλελεύθερου σκεπτικού, καθώς και για τις τρεις δηλώσεις που αναφέρονταν στο Ασφαλιστικό Σύστημα, προκειμένου να εντοπιστούν τυχόν επιδράσεις της ιδεολογικής τοποθέτησης των συμμετεχόντων και αλληλεπιδράσεις της με τη μεταβλητή της διαδικασίας ή της έντασης της διαφαινόμενης αδικίας.

Οριακή επίδραση της ιδεολογικής τοποθέτησης των συμμετεχόντων παρατηρήθηκε σε σχέση με το βαθμό αποδοχής της δήλωσης «Αν η λήψη σημαντικών αποφάσεων (π.χ. προσλήψεις) βασίζεται μόνο στις προοπτικές οικονομικού κέρδους και παραβλέπονται άλλοι παράγοντες όπως οι ανάγκες των ατόμων, το μόνο αποτέλεσμα είναι μία σκληρή και αδυσώπητη κοινωνία που προάγει την ανισότητα» [$F(1,96)=3.813$, $p=0.054$, $M_{\Delta\Xi\text{ΙΟΙ}}=5.294$, $M_{\text{ΑΡΙΣΤΕΡΟΙ}}=5.786$]. Αντιστοίχως, σημειώθηκε οριακή επίδραση επί του βαθμού υιοθέτησης της δήλωσης «Αν η λήψη σημαντικών αποφάσεων βασίζεται όχι στη λογική αλλά σε συναισθηματισμούς (π.χ. πρόσληψη ατόμου που έχει παιδιά κι όχι του ικανότερου), το μόνο αποτέλεσμα θα είναι η υπονόμευση της προσπάθειας για οικονομική ανάπτυξη και ευημερία» [$F(1,95)=3.234$, $p=0.075$, $M_{\Delta\Xi\text{ΙΟΙ}}=4.885$, $M_{\text{ΑΡΙΣΤΕΡΟΙ}}=4.275$].

Αλληλεπίδραση της ιδεολογικής τοποθέτησης διαπιστώθηκε σε μία περίπτωση με την ανεξάρτητη μεταβλητή της διαδικασίας. Συγκεκριμένα, η ιδεολογική τοποθέτηση βρέθηκε να αλληλεπιδρά με την εν λόγω μεταβλητή επί της υιοθέτησης της δήλωσης «Αν από κάτι κινδυνεύει η Κοινωνική Ασφάλιση αυτό είναι η συνεχώς μειούμενη χρηματοδότηση των Ασφαλιστικών Ταμείων από το κράτος, η τακτική των επιχειρήσεων να μην πληρώνουν τις εισφορές που θα έπρεπε και οι κρατικές πολιτικές απαλλαγής των επιχειρήσεων από τα χρέη» [$F(1,91)=4.906$, $p=0.029$]. Στον Πίνακα που έπεται εμφανίζεται η μέση συμφωνία συναρτήσει της διαδικασίας και της ιδεολογικής τοποθέτησης των συμμετεχόντων.

Πίνακας 2.8. Μέση συμφωνία με τη δήλωση «Αν από κάτι κινδυνεύει η Κοινωνική Ασφάλιση αυτό είναι η συνεχώς μειούμενη χρηματοδότηση των Ασφαλιστικών Ταμείων από το κράτος, η τακτική των επιχειρήσεων να μην πληρώνουν τις εισφορές που θα έπρεπε και οι κρατικές πολιτικές απαλλαγής των επιχειρήσεων από τα χρέη» ως συνάρτηση της διαδικασίας και της ιδεολογικής τοποθέτησης των συμμετεχόντων (σε επταβάθμια κλίμακα, όπου το 7 σήμαινε «συμφωνώ»)

	Κοινωνικός Διάλογος	Απουσία Κοινωνικού Διαλόγου
«Δεξιοί» συμμετέχοντες	5.300	4.929
«Αριστεροί» συμμετέχοντες	4.810	5.696

Σε ό,τι αφορά στην αποδοχή της θέσης ότι το Σύστημα Κοινωνικής Ασφάλισης κινδυνεύει από τη μείωση της κρατικής χρηματοδότησης και την εισφοροδιαφυγή των εργοδοτών, παρατηρούμε ότι οι εκτιμήσεις των «Δεξιών» συμμετεχόντων δεν διαφέρουν σημαντικά σε συνάρτηση με τη διαδικασία που η κυβέρνηση φέρεται να προτίθεται να υιοθετήσει στο ζήτημα του Ασφαλιστικού. Αντιθέτως, οι «Αριστεροί» συμμετέχοντες παρουσιάζονται πιο ευαίσθητοι στο χειρισμό της μεταβλητής της διαδικασίας. Όταν οδηγούνται να πιστέψουν ότι η κυβέρνηση επιδιώκει κοινωνικό διάλογο αποδέχονται την προαναφερθείσα δήλωση λιγότερο ($M=4.810$) από ό,τι όταν η στάση της κυβέρνησης είναι πιο αυταρχική ($M=5.696$, LSD test $p<0.05$). Σε αυτή την περίπτωση, εκφράζουν έντονη συμφωνία με τη δήλωση ότι οι κίνδυνοι για το Ασφαλιστικό Σύστημα ανάγονται στην μειωμένη κρατική χρηματοδότηση και την απαλλαγή των επιχειρήσεων από τα βάρη τους.

Στο παρόν πείραμα η Διαδικαστική Δικαιοσύνη, που σε αυτή την περίπτωση λάμβανε τη μορφή του κοινωνικού διαλόγου, φάνηκε να μετριάζει τις αρνητικές εκτιμήσεις για μία άδικη (αναμενόμενη) πολιτική απόφαση αλλά και τις αρνητικές στάσεις προς την αρχή που επρόκειτο να λάβει τις άδικες αποφάσεις. Όταν η Κυβέρνηση φρόντιζε να καλέσει αρμόδιους φορείς σε διάλογο, τα άδικα, σύμφωνα με την πιλοτική μας έρευνα, μέτρα που σκόπευε να θεσπίσει κρίνονταν λιγότερο άδικα και ανεπιθύμητα, εύρημα που επιβεβαιώνει μία μακρά σειρά εμπειρικών δεδομένων που αφορούν στη συμβολή της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης στον κατευνασμό της δυσαρέσκειας για ένα άδικο ή δυσμενές αποτέλεσμα (π.χ. Brockner & Weisenfeld, 1994, για μία ανασκόπηση). Εξάλλου, όταν προβλεπόταν διεξαγωγή κοινωνικού διαλόγου, η στάση απέναντι σε τυχόν αντιδράσεις και κινητοποιήσεις των εργαζομένων ήταν λιγότερο θετική, εύρημα το οποίο συνάδει με τις προβλέψεις των προσεγγίσεων που συνδέουν τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη με την προσλαμβανόμενη νομιμότητα των αρχών και των θεσμών και την κοινωνική υπακοή (π.χ. Tyler, 2001).

Ας σημειωθεί ότι τα μέτρα που, σύμφωνα με το «άρθρο», η Κυβέρνηση είχε την πρόθεση να προωθήσει ήταν δεδομένα (και περιλαμβάνονταν στην «Ελληνική Έκθεση Στρατηγικής για τις Συντάξεις» που υποτίθεται ότι είχε καταθέσει το Υπουργείο Εργασίας στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή), όπως και η δυσαρέσκεια των εκπροσώπων των εργαζομένων. Βέβαια, ενδέχεται στις συνθήκες κοινωνικού διαλόγου οι συμμετέχοντες να εκτιμούσαν ότι οι θέσεις και οι αντιρρήσεις των ενδιαφερόμενων κοινωνικών εταίρων θα λαμβάνονταν υπόψη και ότι τα τελικά μέτρα δεν θα ήταν αυτά που η κυβέρνηση σκόπευε αρχικά να προωθήσει. Στο παρόν πείραμα, όπως και στο προηγούμενο, οι πολιτικές αποφάσεις αναμένονταν και δεν παρουσιάζονταν ως ήδη ειλημμένες, και, ως εκ τούτου, οι συμμετέχοντες ίσως θεώρησαν ότι η παρεχόμενη δυνατότητα έκφρασης γνώμης ισοδυναμούσε με μία ευκαιρία επηρεασμού των τελικών αποφάσεων^{158, 159}.

¹⁵⁸ Θυμίζουμε ότι κατά τα πρώτα μοντέλα της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης (Leventhal, 1980; Thibaut & Walker, 1975), το άτομο διατηρεί την πεποίθηση ότι, μέσω της ευκαιρίας να εκφράσει απόψεις και να παράσχει πληροφορίες, στοιχεία και επιχειρήματα, έχει τη δυνατότητα να επηρεάσει –να ελέγξει– το αποτέλεσμα της διαδικασίας λήψης αποφάσεων προς όφελός του. Θεωρεί, δηλαδή, ότι η ευκαιρία έκφρασης έχει ορισμένες εργαλειακές συνέπειες. Από την άλλη πλευρά, οι Lind et al. (1990) έκαναν την εντυπωσιακή διαπίστωση ότι η παροχή της ευκαιρίας έκφρασης γνώμης σε κάποιον, ακόμη και μετά τη λήψη μίας απόφασης που τον αφορά, τον οδηγεί να πιστεύει ότι είχε τη δυνατότητα να ασκήσει κάποιον έλεγχο επί της απόφασης.

¹⁵⁹ Την ερμηνεία αυτή ενισχύει η στατιστικά σημαντική διαφορά που διαπιστώθηκε συναρτήσει της διαδικασίας ως προς την αποδοχή της δήλωσης: «Η Κυβέρνηση θα λάβει σοβαρά υπόψη της τις θέσεις των ενδιαφερόμενων κοινωνικών εταίρων προτού καταλήξει στα μέτρα που θα προωθήσει για τη μεταρρύθμιση του Ασφαλιστικού Συστήματος», [$F(1,105)=6.472$, $p=0.012$, $M=3.725$ στη συνθήκη κοινωνικού διαλόγου, ενώ $M=2.877$, στη συνθήκη απουσίας κοινωνικού διαλόγου].

Σε ό,τι αφορά στις υπόλοιπες εξαρτημένες μετρήσεις, παρατηρήθηκε κύρια επίδραση της μεταβλητής της διαδικασίας στην έκφραση θετικής στάσης προς τις δημοσκοπήσεις, καθώς οι συμμετέχοντες ασπάζονταν περισσότερο την άποψη ότι η κυβέρνηση οφείλει να λαμβάνει υπόψη της τα αποτελέσματα των δημοσκοπήσεων πριν τη λήψη των αποφάσεών της, όταν στην περίπτωση της μεταρρύθμισης του Ασφαλιστικού συστήματος δεν αναμενόταν να διεξαχθεί κοινωνικός διάλογος πριν τη θέσπιση των νέων μέτρων. Απουσία κοινωνικού διαλόγου, θεωρείται ίσως ότι οι δημοσκοπήσεις προσφέρουν ένα μέσο πληροφόρησης των μελών της κυβέρνησης για τις θέσεις και τις προτιμήσεις των πολιτών, οι οποίες ενδέχεται, έτσι, να εισακουστούν ή, έστω, να συνυπολογιστούν, κατά τη λήψη των κυβερνητικών αποφάσεων.

Εξάλλου, στο παρόν πείραμα διαπιστώθηκε ότι το μέγεθος της επαπειλούμενης αδικίας έτεινε να επιδρά στον βαθμό επικρότησης τυχόν κινητοποιήσεων με στόχο την ανατροπή των προθέσεων της κυβέρνησης. Σε συνθήκες έντονης αδικίας η στάση απέναντι σε τυχόν αντιδράσεις ενάντια στα νέα μέτρα έτεινε να είναι θετικότερη. Ταυτόχρονα, όμως, παρατηρήθηκε κύρια επίδραση του μεγέθους της προβλεπόμενης αδικίας επί του παράγοντα της *μη αναγκαιότητας του κοινωνικού διαλόγου και της επάρκειας της λαϊκής εντολής προς την κυβέρνηση*. Ειδικότερα, στις συνθήκες έντονης αδικίας, όπου, σύμφωνα με τα όσα απορρέουν από το μοντέλο της Δικαιολόγησης του Συστήματος (Jost & Banaji, 1994), η ανάγκη εκλογίκευσης και υπεράσπισης του συστήματος που νιώθει κανείς είναι μεγαλύτερη, οι συμμετέχοντες αποδέχονταν περισσότερο την άποψη ότι η εκλογή ενός κόμματος στην κυβέρνηση του επιτρέπει να λαμβάνει οποιοσδήποτε πολιτικές αποφάσεις -ενδεχομένως και αποφάσεις που θεωρούνται άδικες από την πλειοψηφία των κυβερνώνμενων- χωρίς διαβουλεύσεις με άλλους πολιτικούς φορείς.

Σε ό,τι αφορά στις αλληλεπιδράσεις των δύο ανεξάρτητων μεταβλητών, χρειάζεται καταρχάς να σημειωθεί ότι αναφορικά με τις στάσεις απέναντι στα νέα μέτρα για το Ασφαλιστικό Σύστημα, δεν διαπιστώθηκε αλληλεπίδραση της διαδικασίας και του μεγέθους της διαβλεπόμενης αδικίας, όπως θα περιμέναμε βασιζόμενοι, για παράδειγμα, στο γνωστικού χαρακτήρα θεωρητικό μοντέλο των van den Bos, Vermunt & Wilke (1997), που υπέθεσαν και έδειξαν ότι το αποτέλεσμα επηρεάζει περισσότερο τις εκτιμήσεις περί δικαιοσύνης όταν η διαδικασία που υφίστανται τα άτομα είναι ανεπιθύμητη, παρά όταν είναι επιθυμητή, και ότι η διαδικασία επηρεάζει εντονότερα τις εκτιμήσεις περί δικαιοσύνης όταν οι άνθρωποι λαμβάνουν ένα δυσμενές κι όχι ένα ευνοϊκό αποτέλεσμα.

Σε αντιδιαστολή με τη συντριπτική πλειοψηφία των σχετικών ερευνών όπου το αποτέλεσμα είναι είτε άδικο είτε δίκαιο (ή είτε ευνοϊκό είτε δυσμενές για το άτομο), στο παρόν πείραμα πραγματοποιήθηκε διαβάθμιση της αδικίας, που, όμως, υφίστατο και στις δύο περιπτώσεις. Σε αυτή την επιλογή εγχειρηματοποίησης της μεταβλητής του αποτελέσματος

ανάγεται ίσως η απουσία αλληλεπίδρασης που διαπιστώθηκε ως προς τις εκτιμήσεις για τα αναμενόμενα μέτρα, καθώς και οι οριακές μόνο κύριες επιδράσεις του μεγέθους της αδικίας. Αντίθετα, οι επιδράσεις της διαδικασίας ήταν πιο σαφείς και ισχυρές. Σε αντίθεση με το προηγούμενο πείραμά μας, στην προκειμένη περίπτωση η μία από τις δύο περιγραφόμενες διαδικασίες ήταν εμφανώς άδικη, αφού δεν παρέχονταν στους ενδιαφερόμενους η ευκαιρία έκφρασης γνώμης, ευκαιρία της οποίας η σημασία έχει καταδειχθεί σε πολλές έρευνες (π.χ. Brickman et al., 1981; Folger et al., 1978; Landy, Barnes & Murphy, 1978; Thibaut et al., 1974; Tyler, 1990; Tyler et al., 1985). Μάλιστα, η απουσία της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης ήταν εναργής, αφού έγινε ρητή αναφορά στο γεγονός ότι ενδιαφερόμενοι και αρμόδιοι κοινωνικοί φορείς επρόκειτο να στερηθούν τη δυνατότητα να εκφράσουν τις θέσεις τους για το θέμα¹⁶⁰.

Μία υπόθεση αλληλεπίδρασης ανάμεσα στο μέγεθος της αδικίας και τη διαδικασία είχαμε διαμορφώσει βασισμένοι στο μοντέλο της Δικαιολόγησης του συστήματος (Jost & Banaji, 1994), που, μεταξύ άλλων, πρεσβεύει ότι όσο πιο άδικο ή οδυνηρό είναι ένα σύστημα, τόσο εντονότερη είναι η τάση δικαιολόγησής του. Θεωρώντας ότι η Διαδικαστική Δικαιοσύνη επιτελεί συχνά ένα ρόλο κατευνασμού της δυσaréσκειας των αδικουμένων, είχαμε υποθέσει ότι σε συνθήκες έντονης αδικίας, η τάση δικαιολόγησης της άδικης κοινωνικής διευθέτησης εκ μέρους των συμμετεχόντων θα τους οδηγούσε να επικεντρωθούν περισσότερο στις πληροφορίες τήρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης κατά τη διαμόρφωση των εκτιμήσεών τους για τα νέα μέτρα από ό,τι σε συνθήκες ηπιότερης αδικίας. Στα πλαίσια αυτού του μοντέλου, θεωρούμε ότι η υπόθεση της αλληλεπίδρασης δεν προϋποθέτει ένα άδικο και ένα δίκαιο αποτέλεσμα. Αλληλεπίδραση είναι δυνατό να προβλεφθεί ακόμη και όταν τα παραγόμενα αποτελέσματα είναι άδικα, αλλά διαφέρουν ως προς την ένταση της αδικίας που συνιστούν. Ωστόσο, όπως προαναφέρθηκε, αλληλεπίδραση ανάμεσα στις δύο ανεξάρτητες μεταβλητές δεν διαπιστώθηκε ως προς την εκφραζόμενη στάση των συμμετεχόντων απέναντι στα νέα μέτρα.

Εντούτοις, ορισμένα άλλα ευρήματα είναι σύμφωνα με το σκεπτικό που αναπτύχθηκε παραπάνω και προσφέρουν κάποιες ενδείξεις για το ρόλο του δύναται να διαδραματίσει η Διαδικαστική Δικαιοσύνη, ιδίως σε συνθήκες έντονης αδικίας. Ειδικότερα, αλληλεπίδραση της διαδικασίας και της έντασης της αδικίας που θα συνιστούσαν τα μέτρα τα οποία αναμενόταν

¹⁶⁰ Σε ορισμένες περιπτώσεις το πειραματικό σενάριο προβλέπει παροχή μίας ευκαιρίας έκφρασης γνώμης και απουσία μίας τέτοιας ευκαιρίας, χωρίς όμως η στέρηση της δυνατότητας διατύπωσης γνώμης να επισημαίνεται στους συμμετέχοντες. Πρόκειται για την περίπτωση που οι van den Bos et al. (1999) ονομάζουν άρρητη (implicit) στέρηση της ευκαιρίας έκφρασης γνώμης, η οποία έχει χρησιμοποιηθεί για την εγχειρηματοποίηση της παραβίασης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης σε αρκετές έρευνες (π.χ. Collie et al., 2002). Ορισμένοι αναρωτιούνται εάν η ισχύς του «φαινομένου της επίδρασης της δίκαιης διαδικασίας» διαφοροποιείται ανάλογα με τη ρητή ή άρρητη παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης (Collie et al., 2002).

να προωθήσει η κυβέρνηση διαπιστώθηκε ως προς την επίγνωση του ενδεχόμενου κατάχρησης του κοινωνικού διαλόγου και εξυπηρέτησης συμφερόντων από την κυβέρνηση.

Όπως είδαμε νωρίτερα, όταν ο άδικος χαρακτήρας των διαφαινόμενων αλλαγών στο Ασφαλιστικό Σύστημα ήταν σχετικά ήπιος, η διαδικασία που αναμενόταν να προηγηθεί της θέσπισης των αλλαγών δεν επηρέαζε τις εκτιμήσεις των συμμετεχόντων για το ενδεχόμενο κατάχρησης του κοινωνικού διαλόγου και την πιθανότητα ύπαρξης αναντιστοιχίας ανάμεσα στη λαϊκή βούληση και τις κυβερνητικές αποφάσεις λόγω της εξυπηρέτησης συμφερόντων από στελέχη της κυβέρνησης. Όταν, ωστόσο, τα νέα μέτρα προβλέπονταν πολύ άδικα, διαπιστώνονταν διαφορές σε συνάρτηση με τη διαδικασία που επρόκειτο να ακολουθηθεί.

Πιο συγκεκριμένα, όταν πριν τη λήψη των νέων πολύ άδικων μέτρων αναμενόταν να διεξαχθεί κοινωνικός διάλογος, οι συμμετέχοντες ενστερνίζονταν λιγότερο την άποψη ότι ο κοινωνικός διάλογος συχνά αποσκοπεί απλώς στη δημιουργία εντυπώσεων, και ότι, εξαιτίας της επιρροής ειδικών συμφερόντων, πολλές φορές υπάρχει διάσταση ανάμεσα στη βούληση των πολιτών και τις αποφάσεις της κυβέρνησης. Όταν οι συμμετέχοντες πληροφορούνταν ότι η κυβέρνηση δεν είχε την πρόθεση να προβεί σε διάλογο με αρμόδιους για το Ασφαλιστικό φορείς, ασπάζονταν περισσότερο την άποψη ότι ο κοινωνικός διάλογος ενίοτε επιστρατεύεται απλώς για να εξασφαλιστεί μία επίφαση δημοκρατικότητας και ότι ορισμένες φορές οι κυβερνητικές αποφάσεις δεν αντανακλούν τις προτιμήσεις των πολιτών, επειδή αντικατοπτρίζουν την πίεση συμφερόντων.

Όταν, λοιπόν, οι συμμετέχοντες οδηγούνται να πιστέψουν ότι η κυβέρνηση δεν επιθυμεί να διεξαχθεί κοινωνικός διάλογος πριν τη θέσπιση των άδικων αλλαγών, η διαδικασία (δηλαδή, η απουσία κοινωνικού διαλόγου) μοιάζει να δικαιολογείται μέσω του βαθμού συμφωνίας με την άποψη που θέλει το διάλογο απλό τέχνασμα ενίσχυσης της δημοκρατικής εικόνας μίας κυβέρνησης. Ωστόσο, μία ερμηνεία εκλογίκευσης της κυβερνητικής στρατηγικής στη συνθήκη αυτή προσκρούει στην ταυτόχρονη αποδοχή της άποψης για ενδεχόμενη εξυπηρέτηση συμφερόντων από τα μέλη της κυβέρνησης. Εκλογίκευση και δικαιολόγηση των κυβερνητικών ενεργειών φαίνεται ότι λαμβάνει χώρα όταν της λήψης των πολύ άδικων αποφάσεων προηγείται κοινωνικός διάλογος. Σε συμφωνία με τις υποθέσεις μας, φαίνεται ότι η Διαδικαστική Δικαιοσύνη είναι σε θέση να αμβλύνει την πρόσληψη της αδικίας, ιδίως όταν η αδικία είναι έντονη και η ανάγκη δικαιολόγησής της εντονότερη.

Εξάλλου, τάση αλληλεπίδρασης μεταξύ των δύο ανεξάρτητων μεταβλητών βρέθηκε, όπως προαναφέρθηκε, σε σχέση με μία δήλωση που εξέφραζε απόρριψη του νεοφιλελεύθερου σκεπτικού, την άποψη ότι η υποτιθέμενη στρέβλωση των κινήτρων των ανέργων από τα κρατικά επιδόματα αποτελεί πρόσχημα πίσω από το οποίο κρύβεται η αδιαφορία για τους μη προνομιούχους. Η μικρότερη συμφωνία με την άποψη αυτή παρατηρήθηκε όταν οι διαβλεπόμενες αλλαγές στο ζήτημα του Ασφαλιστικού ήταν, σύμφωνα με την πιλοτική έρευνα που είχε διεξαχθεί, πολύ άδικες και το «άρθρο» που καλούνταν να διαβάσουν οι συμμετέχοντες προέβλεπε τη διεξαγωγή κοινωνικού διαλόγου. Αντιθέτως, όταν η κυβέρνηση

δεν φαινόταν διατεθειμένη να προβεί σε διάλογο και τα αναμενόμενα μέτρα ήταν πολύ άδικα, οι συμμετέχοντες έτειναν να αποδέχονται περισσότερο την εν λόγω άποψη. Με άλλα λόγια, έχουμε εν προκειμένω κάποιες ενδείξεις ότι η Διαδικαστική Δικαιοσύνη (εδώ, ο κοινωνικός διάλογος) μπορεί να οδηγήσει σε μειωμένη αποδοχή θέσεων που αντίκεινται στο κυρίαρχο νεοφιλελεύθερο σκεπτικό, ιδίως όταν επίκειται μεγάλη επίταση της αδικίας στα πλαίσια της ισχύουσας κοινωνικοπολιτικής διεύθετης.

Ενδείξεις ότι η Διαδικαστική Δικαιοσύνη μπορεί να οδηγήσει σε εντονότερο ενστερνισμό θέσεων που εντάσσονται στο κυρίαρχο νεοφιλελεύθερο σκεπτικό, ιδίως σε συνθήκες έντονης αδικίας, προσφέρει η στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση που διαπιστώθηκε ως προς το βαθμό αποδοχής μίας δήλωσης που εξέφραζε αποδοχή της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας, τονίζοντας τη σημασία εφαρμογής του κριτηρίου της ευθυδικίας κατά την επιλογή προσωπικού, ώστε να προαχθεί η ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας. Ενώ απουσία κοινωνικού διαλόγου, η δήλωση αυτή γινόταν περισσότερο δεκτή όταν η αναμενόμενη αδικία ήταν σχετικά ήπια κι όχι όταν ήταν έντονη, όταν προβλεπόταν να διεξαχθεί κοινωνικός διάλογος οι συμμετέχοντες ασπάζονταν περισσότερο την υιοθέτηση του διανεμητικού κανόνα της ευθυδικίας σε συνθήκες έντονης αδικίας. Ας θυμίσουμε ότι η εφαρμογή του διανεμητικού κανόνα της ευθυδικίας (και η απόρριψη του κριτηρίου της ανάγκης) έχει συνδεθεί με τη νεοφιλελεύθερη ιδεολογία (π.χ. Fox, 1999).

Στη δεύτερη φάση των αναλύσεών μας, εξετάσαμε την πιθανή επίδραση της ιδεολογικής τοποθέτησης των συμμετεχόντων, θεωρώντας ότι είναι πιθανό να υπεισέρχεται στις στάσεις τους απέναντι στις περιγραφόμενες αλλαγές του Ασφαλιστικού συστήματος αλλά και απέναντι στην Κυβέρνηση που υποτίθεται ότι τις εισηγείται.

Η ιδεολογική τοποθέτηση των συμμετεχόντων έτεινε, πράγματι, να επιδρά στον τρόπο πρόσληψης της διαδικασίας που αναμενόταν να ακολουθηθεί από την κυβέρνηση στο ζήτημα του Ασφαλιστικού, αλλά και στον τρόπο πρόσληψης των μέτρων που επρόκειτο να θεσπιστούν. Δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι οι συμμετέχοντες που είχαν κατηγοριοποιηθεί ως «Δεξιοί» έτειναν να θεωρούν την τηρούμενη από την κυβέρνηση διαδικασία πιο δίκαιη και να προβαίνουν σε λιγότερο αρνητικές κρίσεις για τα νέα μέτρα από τους θεωρούμενους ως «Αριστερούς». Εξάλλου, οι «Δεξιοί» συμμετέχοντες εκδήλωναν ευνοϊκότερη στάση προς την κυβέρνηση, καθώς της απέδιδαν λιγότερο από τους «Αριστερούς» την πρόθεση να μην λαμβάνει υπόψη της τις θέσεις των κοινωνικών εταίρων και να επιβαρύνει τους μη προνομιούχους. Επιπλέον, οι συμμετέχοντες που ασπάζονταν περισσότερο θέσεις της Δεξιάς δέχονταν μεν ότι ο κοινωνικός διάλογος επιτρέπει τη συμμετοχή των πολιτών στα κοινά αλλά θεωρούσαν σε βαθμό μεγαλύτερο από τους «Αριστερούς» συναδέλφους τους ότι μόνο τα κυβερνητικά στελέχη έχουν τις γνώσεις και την πληροφόρηση που απαιτείται για να δουν ένα θέμα σφαιρικά, να κατανοήσουν πώς επηρεάζει άλλα και να λάβουν αποφάσεις προς το γενικό όφελος της χώρας.

Είναι ίσως δυνατό να υποθέσουμε ότι εν όψει των άδικων κυβερνητικών αποφάσεων, η ανάγκη εκλογίκευσής τους που βιώνουν οι συμμετέχοντες είναι μεγαλύτερη στην περίπτωση εκείνων που έχουν κατηγοριοποιηθεί ως «Δεξιοί». Οι συμμετέχοντες αυτοί είναι πιθανότερο να έχουν στηρίξει έμπρακτα (με την ψήφο τους) στο παρελθόν την κυβέρνηση που τώρα προτίθεται να λάβει αντιδημοφιλείς και άδικες αποφάσεις¹⁶¹. Ενδέχεται, λοιπόν, να βρίσκονται σε μία κατάσταση γνωστικής ασυμφωνίας την οποία χρειάζεται να επιλύσουν (Festinger, 1957, βλ. Παπαστάμου, 1989). Ένας τρόπος για να επιτευχθεί η επίλυση της γνωστικής ασυμφωνίας είναι να αποφανθούν ότι τα άδικα μέτρα της κυβέρνησης δεν είναι τελικά και τόσο άδικα (δεδομένου, εξάλλου, ότι δεν μπορούν να αλλάξουν την προηγούμενη ψήφο τους).

Ωστόσο, άλλα ευρήματα δεν στηρίζουν αυτή την ερμηνεία. Ειδικότερα, η αλληλεπίδραση που διαπιστώθηκε ανάμεσα στην ιδεολογική τοποθέτηση των συμμετεχόντων και την ένταση της διαφαινόμενης αδικίας ως προς την πρόσληψη των νέων μέτρων ως άδικων, δυσμενών και μη αναγκαίων, δεν φαίνεται να επαληθεύει αυτό το σκεπτικό. Όπως είδαμε, όταν η διαφαινόμενη αδικία ήταν σχετικά ήπια, οι «Δεξιοί» συμμετέχοντες συμερίζονταν λιγότερο από τους «Αριστερούς» τις αρνητικές κρίσεις για τα μέτρα που αναμενόταν να ληφθούν σε σχέση με το Ασφαλιστικό. Όταν η αδικία ήταν εντονότερη, η διαφορά μεταξύ των δύο ομάδων συμμετεχόντων έπαυε να υπάρχει, καθώς οι «Δεξιοί» προσέγγιζαν περισσότερο τις εκτιμήσεις των «Αριστερών», που –κι αυτό θα μπορούσε ίσως να έχει ενδιαφέρον- τώρα έτειναν να γίνουν λιγότερο αρνητικές από ό,τι όταν η αδικία ήταν ηπιότερη. Θα περίμενε κανείς η εντονότερη γνωστική ασυμφωνία των «Δεξιών» συμμετεχόντων σε συνθήκες έντονης αδικίας να τους οδηγεί σε λιγότερο αρνητικές εκτιμήσεις για τα νέα μέτρα από ό,τι σε συνθήκες ηπιότερης αδικίας¹⁶².

¹⁶¹ Στο ερωτηματολόγιο δεν είχε συμπεριληφθεί ερώτημα για το πολιτικό κόμμα το οποίο είχαν ψηφίσει οι συμμετέχοντες στις προηγούμενες εκλογές. Στο ερώτημα που αφορούσε το κόμμα που θεωρούσαν ότι τους εξέφραζε καλύτερα, απάντηση έδωσαν 83 συμμετέχοντες και από αυτούς οι 50 δήλωσαν «κανένα». Μόνο 17 συμμετέχοντες δήλωσαν ότι τους εξέφραζε η Νέα Δημοκρατία. Από αυτούς, 10 είχαν ενταχθεί (βάσει του βαθμού συμφωνίας τους με τις πρωτοτυπικές ιδέες της Δεξιάς και της Αριστεράς) στην ομάδα των «Δεξιών» και 7 στην ομάδα των «Αριστερών» (βλ. Παράρτημα).

¹⁶² Τα ευρήματα που αφορούν στο ρόλο της ιδεολογικής τοποθέτησης των συμμετεχόντων, είναι δύσκολο να ερμηνευτούν λόγω της διάστασης ανάμεσα στην ιδεολογική τοποθέτηση (όπως μετρήθηκε στην παρούσα έρευνα) και την κομματική προτίμηση, για ορισμένους τουλάχιστον συμμετέχοντες. Μία ερμηνεία της «απαντητικής συμπεριφοράς» των συμμετεχόντων στο ερωτηματολόγιο βασισμένη σε υποθέσεις του μοντέλου της γνωστικής ασυμφωνίας προϋποθέτει ότι οι δύο ομάδες συμμετεχόντων διαφοροποιούνται ως προς το βαθμό υποστήριξης που έχουν εκδηλώσει προς την αρχή που λαμβάνει τις άδικες αποφάσεις (την κυβέρνηση), κάτι που στην παρούσα μελέτη δεν φαίνεται να συμβαίνει και, αναμφίβολα, δεν υπάρχει τρόπος να διαπιστωθεί. Μολονότι θεωρούμε απίθανο οι 50 από τους 84 συμμετέχοντες, που δήλωσαν ότι κανένα κόμμα δεν τους εκφράζει, να απείχαν από τις τελευταίες εκλογές, δεν μπορούμε να γνωρίζουμε την κομματική προτίμηση που ενδεχομένως εκδήλωσαν.

Η ίδια εξάλειψη της διαφοράς των εκτιμήσεων ανάμεσα στις δύο ομάδες συμμετεχόντων όταν αναμενόταν να ληφθούν πολύ άδικες αποφάσεις στο ζήτημα του Ασφαλιστικού παρατηρήθηκε και σε σχέση με την αποδοχή των δηλώσεων που εξέφραζαν αναγνώριση της χρησιμότητας του κοινωνικού διαλόγου και απόρριψη των δημοσκοπήσεων. Αναλυτικότερα, διαπιστώθηκε ότι σε συνθήκες σχετικά ήπιας αδικίας, οι «Αριστεροί» συμμετέχοντες έτειναν να προσυπογράψουν τον κοινωνικό διάλογο ως μορφή συμμετοχής των πολιτών στη λήψη των αποφάσεων και πληροφόρησης της κυβέρνησης για τις προτιμήσεις τους περισσότερο από τους «Δεξιούς». Εντούτοις, όταν η αναμενόμενη αδικία ήταν έντονη, οι «Δεξιοί» έτειναν να αναγνωρίσουν τη χρησιμότητα του κοινωνικού διαλόγου, ενώ οι «Αριστεροί» εμφάνιζαν μία τάση άρνησης της σπουδαιότητάς του.

Η μικρότερη συμφωνία των «Αριστερών» με τις δηλώσεις που αναφέρονταν στη χρησιμότητα του κοινωνικού διαλόγου σε συνθήκες έντονης αδικίας δεν φαίνεται να ανάγεται σε εκτιμήσεις ανεπάρκειας αυτού του μέσου για την άσκηση επιρροής στις κυβερνητικές αποφάσεις και σε προτίμηση για πιο δυναμικές μορφές αντίδρασης (π.χ. απεργιακές κινητοποιήσεις)¹⁶³. Εξάλλου, όπως αναφέρθηκε λίγο παραπάνω, σε συνθήκες έντονης αδικίας οι εκτιμήσεις των «Αριστερών» για τα νέα μέτρα έτειναν να γίνουν λιγότερο αρνητικές από ό,τι όταν η αδικία ήταν ηπιότερη.

Σε ό,τι αφορά στην αλληλεπίδραση της ιδεολογικής τοποθέτησης με την ανεξάρτητη μεταβλητή της διαδικασίας, θεωρούμε ότι έχουν ενδιαφέρον τα ευρήματα σχετικά με την εκφραζόμενη στάση προς τα συνδικάτα. Ειδικότερα, ανεξάρτητα από τη διαδικασία που αναμενόταν να υιοθετήσει η κυβέρνηση στο ζήτημα της μεταρρύθμισης του Ασφαλιστικού, οι συμμετέχοντες που είχαν κατηγοριοποιηθεί ως «Αριστεροί» δεν φάνηκε να συμερίζονται την αρνητική στάση προς τα συνδικάτα, δηλαδή την πρόσληψη των μελών τους ως υποκινούμενων από πολιτικές σκοπιμότητες, εστιασμένων αποκλειστικά στο ατομικό ή ομαδικό συμφέρον, και ανίκανων να συλλάβουν ή απρόθυμων να αντιληφθούν τις προεκτάσεις των προτάσεών τους για τη γενική ευημερία. Αντίθετα, οι «Δεξιοί» συμμετέχοντες εκδήλωναν μία αρνητική στάση προς τα συνδικάτα, με την προϋπόθεση ότι η κυβέρνηση φρόντιζε για την τήρηση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης. Απεναντίας, απέρριπταν τις δηλώσεις που αντικατόπτριζαν αρνητική στάση προς τα συνδικάτα όταν οι κοινωνικοί φορείς επρόκειτο να στερηθούν τη δυνατότητα να εκφράσουν τις θέσεις τους για το ζήτημα του Ασφαλιστικού.

Ενδιαφέρον είναι ένα ακόμη εύρημα αλληλεπίδρασης της ιδεολογικής τοποθέτησης των συμμετεχόντων με την ανεξάρτητη μεταβλητή της διαδικασίας, αυτή τη φορά ως προς την αποδοχή της θέσης ότι το Σύστημα Κοινωνικής Ασφάλισης κινδυνεύει από τη μείωση της κρατικής χρηματοδότησης και την εισφοροδιαφυγή των εργοδοτών. Σε αυτή την περίπτωση, οι

¹⁶³ Η στάση των «Αριστερών» συμμετεχόντων προς ενδεχόμενες κινητοποιήσεις ενάντια στα νέα μέτρα για το Ασφαλιστικό δεν διέφερε από εκείνη των «Δεξιών» ενώ διαφορές δεν παρατηρήθηκαν σε συνάρτηση με την ένταση της αδικίας.

εκτιμήσεις των «Δεξιών» συμμετεχόντων ήταν αυτές που δεν διέφεραν σημαντικά ως αποτέλεσμα της διαδικασίας που λεγόταν ότι επρόκειτο να ακολουθηθεί στο ζήτημα του Ασφαλιστικού. Αντιθέτως, όταν οι Αριστεροί συμμετέχοντες πληροφορούνταν ότι η κυβέρνηση επεδίωκε κοινωνικό διάλογο αποδέχονταν την άποψη ότι οι κίνδυνοι για το Ασφαλιστικό Σύστημα ανάγονται στην μειωμένη κρατική χρηματοδότηση και την εισφοροδιαφυγή των εργοδοτών λιγότερο από ό,τι όταν η κυβέρνηση φερόταν να μην προτίθεται να προβεί σε διάλογο. Σε αυτή την περίπτωση, εξέφραζαν έντονη συμφωνία, μεγαλύτερη από τους «Δεξιούς» συναδέλφους τους, με αυτή τη θέση για τις ρίζες των προβλημάτων του Ασφαλιστικού.

Συνοψίζοντας, είναι δυνατό να ειπωθεί ότι τα αποτελέσματα επιβεβαιώνουν το ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει η Διαδικαστική Δικαιοσύνη, η οποία εν προκειμένω λαμβάνει τη μορφή του κοινωνικού διαλόγου, στην αποδοχή άδικων αποφάσεων. Σε συνθήκες έντονης αδικίας, ιδιαίτερα, φαίνεται ότι η Διαδικαστική Δικαιοσύνη οδηγεί σε άρνηση του ενδεχομένου κατάχρησης του κοινωνικού διαλόγου και εξυπηρέτησης συμφερόντων από την κυβέρνηση και συνδέεται με μεγαλύτερη αποδοχή ορισμένων θέσεων του νεοφιλελεύθερου σκεπτικού. Ωστόσο, οφείλουμε να αναγνωρίσουμε ότι, αν και το μοτίβο των ευρημάτων που αναφέρονται στην αλληλεπίδραση των μεταβλητών της διαδικασίας και της έντασης της αδικίας διαθέτει εσωτερική συνοχή και δεν παρουσιάζει αντιφάσεις, οι ενδείξεις στήριξης των υποθέσεών μας είναι αποσπασματικές και ανεπαρκείς, δεδομένου ότι, μολονότι χρησιμοποιήθηκαν αρκετές εξαρτημένες μετρήσεις, δεν παρατηρήθηκαν σε όλες τις περιπτώσεις στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ των πειραματικών συνθηκών.

Θεωρούμε ότι η υπόθεση επίταξης της καταχρηστικής λειτουργίας της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης σε κοινωνιοψυχολογικές συνθήκες έντονης προσλαμβανόμενης αδικίας αξίζει να διερευνηθεί περαιτέρω, ενδεχομένως με μία διαφορετική εγχειρηματοποίηση των ανεξάρτητων μεταβλητών και χρήση διαφορετικών εξαρτημένων μετρήσεων αναφορικά με την τάση δικαιολόγησης του συστήματος (π.χ. μέτρηση της υιοθέτησης της δοξασίας του δίκαιου κόσμου, με εργαλεία που έχουν χρησιμοποιηθεί επανειλημμένως, όπως αυτό των Rubin & Peplau (1973, 1975) (βλ., επίσης, Loo, 2002). Ωστόσο, θα εγκαταλείψουμε προσωρινά αυτή την υπόθεση προς χάριν άλλων, εξίσου θελκτικών για εμάς, ερευνητικών ερωτημάτων.

Πείραμα 3

Μαζικές Απολύσεις και Σχετικές Εκτιμήσεις των Παρατηρητών: Ο Ρόλος της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, της Κατηγοριακής Υπαγωγής και του Επαγγελματικού-Κοινωνικού Status των Θυμάτων¹⁶⁴

Στα δύο πειράματα που παρουσιάστηκαν στις προηγούμενες σελίδες, σημείο εστίασης του ενδιαφέροντός μας αποτέλεσε η ενδεχόμενη αλληλεπίδραση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης με τα παραγόμενα αποτελέσματα κατά τη διαμόρφωση των εκτιμήσεων «παρατηρητών» για πτυχές της υπό μελέτης κατάστασης. Στην πρώτη μελέτη ένα επιθυμητό ή ανεπιθύμητο για τους συμμετέχοντες αποτέλεσμα αναμενόταν να προκύψει από μία δίκαιη ή λιγότερο δίκαιη διαδικασία, ενώ στη δεύτερη μελέτη ένα άδικο ή ακόμη πιο άδικο αποτέλεσμα αναμενόταν να προκύψει από μία δίκαιη ή μία άδικη διαδικασία.

Στο πείραμα που θα παρουσιαστεί στη συνέχεια δεν χειριζόμαστε τη μεταβλητή του αποτελέσματος. Σε όλες τις περιπτώσεις αυτό παραμένει σταθερό (μαζικές απολύσεις προσωπικού) και αυτό που διαφοροποιείται είναι η διαδικασία που τηρείται κατά την εφαρμογή των αποφάσεων, καθώς και ορισμένα χαρακτηριστικά των θυμάτων της απόφασης. Εξάλλου, σε αντιδιαστολή προς τα δύο πρώτα πειράματα όπου το αποτέλεσμα περιγραφόταν ως προσδοκώμενο, στο εν λόγω πείραμα το αποτέλεσμα φέρεται να έχει ήδη παραχθεί καθώς οι αποφάσεις έχουν ήδη υλοποιηθεί.

Στο δεύτερο από τα πειράματα που παρουσιάσαμε ως τώρα, η Διαδικαστική Δικαιοσύνη γινόταν αντιληπτή ως μία στρατηγική μετριασμού των δυσμενών εκτιμήσεων και περιορισμού των κοινωνικών αντιδράσεων απέναντι στη διανεμητική αδικία και στόχος μας ήταν να εξετάσουμε τη σημασία της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης σε διαφορετικές συνθήκες προσλαμβανόμενης αδικίας. Εν προκειμένω, το ερώτημα που επιδιώκουμε να απαντήσουμε είναι εάν η επίδραση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης στην πρόσληψη μίας ενέργειας ως δίκαιης δεν εξαρτάται μόνο από χαρακτηριστικά της κατάστασης όπως είναι η ένταση της επιχειρούμενης αδικίας, αλλά και από παραμέτρους που αφορούν στους εμπλεκόμενους σε αυτή.

Στο πείραμα το οποίο θα παρουσιάσουμε στη συνέχεια, οι συμμετέχοντες πληροφορούνται μία άδικη απόφαση απόλυσης μέρους του προσωπικού ενός εργοστασίου, η οποία έχει –εξ ορισμού– αρνητικές συνέπειες για τους απολυθέντες. Σε μία περίπτωση μαζικών απολύσεων, η διοίκηση της επιχείρησης ενδέχεται να υιοθετήσει διαδικασίες

¹⁶⁴ Οι όροι «θύματα» και «επιζώντες» της απόλυσης χρησιμοποιούνται αρκετά συστηματικά στη σχετική γραμματεία. Εδώ υιοθετούνται αφενός για λόγους διευκόλυνσης της αναγνώρισης της θεματικής συνάφειας αυτής και άλλων ερευνών, και αφετέρου γιατί, παρά τον δραματικό τους ίσως τόνο, αποδίδουν αρκετά καλά το άδικο της κατάστασης, αφού συχνά οι απολυθέντες είναι απλώς τα θύματα μίας στρατηγικής περικοπής των λειτουργικών εξόδων σε μία προσπάθεια αύξησης των κερδών της επιχείρησης.

σύμφωνες προς τις αρχές της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, προκειμένου να περιορίσει τις αρνητικές αντιδράσεις των απολυθέντων, των συναδέλφων τους και της «κοινής γνώμης». Από την άλλη πλευρά, τυχόν παράβλεψη των αρχών της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης μπορεί να καταστήσει ορατό το άδικο της απόλυσης ή να επιτείνει την πρόσληψη της αδικίας.

Όπως είδαμε σε προηγούμενο τμήμα της παρούσας εργασίας, αντιμέτωποι με ένα αρνητικό αποτέλεσμα (όπως είναι μία απόλυση), οι άνθρωποι θεωρείται ότι επεξεργάζονται τις παρεχόμενες πληροφορίες σε βαθμό μεγαλύτερο από ό,τι όταν πληροφορούνται ένα θετικό αποτέλεσμα, και δίνουν μεγαλύτερη σημασία στην περιγραφή των διαδικασιών που ακολουθήθηκαν προκειμένου να ληφθούν οι αποφάσεις και να παραχθεί το αποτέλεσμα (van den Bos, Vermunt & Wilke, 1997). Στο παρόν πείραμα, οι συμμετέχοντες πληροφορούνται το ίδιο *αρνητικό* γεγονός σε όλες τις πειραματικές συνθήκες. Αναμένεται, λοιπόν, να δώσουν ιδιαίτερη προσοχή στις περιγραφόμενες διαδικασίες, προκειμένου να διαμορφώσουν τις εκτιμήσεις τους για την απόλυση.

Το γεγονός που πληροφορούνται οι συμμετέχοντες δεν τους αφορά, βέβαια, άμεσα. Εντούτοις, ερευνητικά ευρήματα δείχνουν ότι όχι μόνο τα «θύματα» μίας απόλυσης και οι «επιζώντες», αλλά ακόμη και εκείνοι που απλώς ενημερώνονται για την απόλυση είναι ευαίσθητοι απέναντι σε ζητήματα διαδικασίας (π.χ. Skarlicki, Ellard & Kelln, 1998). Με άλλα λόγια, προκειμένου να διαμορφώσουν κρίσεις σχετικά με το δίκαιο ή το άδικο της απόλυσης, τόσο οι μεν όσο και οι δε λαμβάνουν υπόψη τους ζητήματα όπως η παροχή εξηγήσεων, η παροχή μίας ευκαιρίας έκφρασης απόψεων και συναισθημάτων στα «θύματα», κλπ. Οι εκτιμήσεις των ατόμων που δεν επηρεάζονται άμεσα καθορίζουν εν πολλοίς τις προθέσεις τους ως υποψήφιων πελατών ή εργαζομένων του οργανισμού που έχει προβεί σε απολύσεις (Skarlicki, Ellard & Kelln, 1998).

Θεωρούμε ότι η σκόπιμη εφαρμογή μίας στρατηγικής που αξιοποιεί τα οφέλη της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης ή η απουσία κάθε μέριμνας για την τήρησή της έχει συνέπειες που δεν μπορούν να νοηθούν ανεξάρτητα από τις διομαδικές σχέσεις. Εκτιμούμε, δηλαδή, ότι οι συνέπειες της τήρησης ή της παραβίασης των αρχών της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης εξαρτώνται –μεταξύ άλλων– από την ταύτιση ή τη διαφοροποίηση της κατηγοριακής υπαγωγής του «θύματος» της απόλυσης και του «παρατηρητή» (δηλαδή, του συμμετέχοντα που πληροφορείται την απόλυση). Αν και η Διαδικαστική Δικαιοσύνη καθιστά μία άδικη απόφαση λιγότερο άδικη στα μάτια των παρατηρητών, αυτό αναμένεται να συμβαίνει ιδίως όταν τα «θύματα» της άδικης απόφασης δεν ανήκουν στην ίδια ομάδα με τους παρατηρητές (εν προκειμένω, είναι διαφορετικής εθνικότητας). Όταν τα «θύματα» είναι μέλη της εξωομάδας, οι αρνητικές στάσεις των παρατηρητών απέναντι σε αυτή (ή, τουλάχιστον, οι λιγότερο θετικές στάσεις τους, σε σχέση με τις στάσεις τους απέναντι στην ενδο-ομάδα)¹⁶⁵

¹⁶⁵ Η ενδοομαδική εύνοια και η αρνητική στάση απέναντι στην εξωομάδα συχνά παρουσιάζουν χαμηλή συσχέτιση, δηλαδή δεν συμβαδίζουν κατ' ανάγκη (Brown, 1995).

εκδηλώνονται με τη θεώρηση της άδικης απόφασης ως λιγότερο άδικης. Ο σεβασμός των αρχών της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης επιτρέπει στους παρατηρητές να εκδηλώσουν τις προϋπάρχουσες στάσεις τους, χωρίς να κινδυνεύουν να θεωρηθούν προκατειλημμένοι¹⁶⁶.

Οι επικρατούσες σήμερα κοινωνικές νόρμες καθιστούν την ανοιχτή εκδήλωση προκατάληψης κοινωνικά κατακριτέα (π.χ. Crosby et al., 1980; Dovidio & Fazio, 1992) και, όπως σημειώνουν πολλοί ερευνητές (π.χ. Brown, 1995; Fiske, 1998), στο επίπεδο των δημόσια εκφραζόμενων στάσεων, η προκατάληψη φαίνεται να έχει περιοριστεί τα τελευταία χρόνια σε σχέση με το παρελθόν, τουλάχιστον στη Δυτική Ευρώπη και τη Βόρεια Αμερική, όπου επικεντρώνονται οι περισσότερες σχετικές έρευνες¹⁶⁷. Μολαταύτα, ενδέχεται τα άτομα να εκφράζουν δημόσια στάσεις οι οποίες αντικατοπτρίζουν περισσότερο τις εντυπώσεις τους για τις κοινωνικά επιθυμητές απαντήσεις παρά τις πραγματικές προσωπικές τους απόψεις (Roese & Jamieson, 1993).

Πράγματι, έρευνες που χρησιμοποιούν λιγότερο «διαφανείς» μετρήσεις της προκατάληψης δεν μας επιτρέπουν να ισχυριστούμε ότι πρόκειται για μία ουσιαστική εξάλειψη της προκατάληψης και η προσπάθεια χρήσης εκλεπτυσμένων τρόπων μέτρησης της προκατάληψης κι όχι ευαίσθητων στη στρέβλωση της κοινωνικής επιθυμητότητας εργαλείων είναι συστηματική¹⁶⁸. Όταν παρατηρείται η πραγματική συμπεριφορά των ανθρώπων προς

¹⁶⁶ Η προκατάληψη ορίζεται συνήθως ως *στάση* απέναντι σε μία ομάδα και –σε συμφωνία με την επικρατούσα θεώρηση των στάσεων ως τρισδιάστατων (π.χ. Zanna & Rempel, 1988)- θεωρείται ότι περιλαμβάνει μία γνωστική συνιστώσα (πεποιθήσεις για τα –θετικά ή αρνητικά- χαρακτηριστικά μίας ομάδας, δηλαδή στερεότυπα), μία συναισθηματική συνιστώσα και μία συμπεριφορική συνιστώσα (προδιάθεση για διάκριση, δηλαδή, συμπεριφορά –θετική ή αρνητική- που σηματοδοτεί άνηση μεταχείριση ατόμων ή ομάδων, εξαιτίας της υπαγωγής τους σε κάποια φυσική ή κοινωνική κατηγορία). Για τον ορισμό της προκατάληψης και τη σχέση της με τα στερεότυπα και τη συμπεριφορά διάκρισης: π.χ. Dovidio et al. (1996), Hantzi (1997), Stroebe & Insko (1989). Η γέννηση της προκατάληψης, η μορφή της, η μέτρηση, η μείωσή της και οι επιπτώσεις της καταστολής της είναι μερικά μόνο από τα θέματα που προκάλεσαν το θεωρητικό και ερευνητικό ενδιαφέρον των Κοινωνικών Ψυχολόγων.

¹⁶⁷ Οι μελέτες των Dovidio & Fazio (1992) και Dovidio & Gaertner (1986) που συνοψίζουν δεδομένα για την εξέλιξη των στάσεων των Λευκών Αμερικανών απέναντι στους Μαύρους σε μία μακρά περίοδο χρόνου, δείχνουν ότι το ποσοστό των συμμετεχόντων που επιλέγει αρνητικά χαρακτηριστικά (π.χ. προληπτικοί, οκνηροί, αδαείς, ανόητοι, βρώμικοι, αναξιόπιστοι) για να περιγράψει τους Αφροαμερικανούς έχει μειωθεί θεαματικά από το 1933 στο 1967 και από το 1967 στο 1990. Εξίσου αξιοσημείωτη είναι και η μείωση του ποσοστού των ατόμων που –κατά τη συμπλήρωση σχετικών κλιμάκων- αποδέχονται δηλώσεις οι οποίες εκφράζουν προκατάληψη (π.χ. ανάγκη φυλετικού διαχωρισμού στα σχολεία, απαγόρευσης των μικτών γάμων με νόμο, κλπ). Μείωση της ρητής ή έκδηλης προκατάληψης αναφέρεται και σε σχέση με άλλες κοινωνικές ομάδες, όπως οι γυναίκες (π.χ. Eagly et al., 1991).

¹⁶⁸ Π.χ. σε κάποιες έρευνες χρησιμοποιείται ο «κίβδηλος αγωγός», μία συσκευή η οποία υποτίθεται ότι επεξεργάζεται τις ενδείξεις που στέλνονται μέσω ηλεκτροδίων συνδεδεμένων στο δέρμα του συμμετέχοντα, και ανιχνεύει τα πραγματικά του συναισθήματα. Ο συμμετέχων, ο οποίος πιστεύει ότι λαμβάνει μέρος σε μία έρευνα πιστοποίησης της αποτελεσματικής λειτουργίας της συσκευής, καλείται να αναφέρει τι ένδειξη θα πρέπει να δείξει η συσκευή για κάθε ερώτηση που του τίθεται. Εννοείται ότι οι ερωτήσεις που τίθενται

μέλη εξω-ομάδων, τα ερευνητικά ευρήματα επιβεβαιώνουν την ύπαρξη προκατάληψης. Οι Crosby et al. (1980), π.χ., συνόψισαν τα αποτελέσματα ενός αριθμού ερευνών που αφορούσαν στη συμπεριφορά παροχής βοήθειας προς μέλη της ίδιας ή διαφορετικής εθνικής ομάδας, σε πολλές από τις οποίες το δείγμα είχε συγκροτηθεί από άτομα που δεν γνώριζαν ότι λάμβαναν μέρος σε κάποια μελέτη. Διαπιστώθηκε, λοιπόν, ότι η ομάδα υπαγωγής διαδραμάτιζε καθοριστικό ρόλο για την παροχή βοήθειας ή τη στέρησή της.

Υπέρ του συμπεράσματος ότι η προκατάληψη εξακολουθεί να υφίσταται συνηγορούν και οι έρευνες που δείχνουν διάσταση ανάμεσα στις απαντήσεις των ατόμων στις συμβατικές κλίμακες μέτρησης στάσεων και σε μετρήσεις της αυθόρμητης συμπεριφοράς τους¹⁶⁹ ή των μη ελεγχόμενων συναισθηματικών τους αντιδράσεων¹⁷⁰. Η Weitz (1972), π.χ., κάλεσε τους Λευκούς φοιτητές που συμμετείχαν στο πείραμά της να επικοινωνήσουν μέσω ενός συστήματος ενδοεπικοινωνίας με τον υποτιθέμενο μελλοντικό τους συνεργάτη σε κάποιο πειραματικό έργο, ο οποίος, ανάλογα με τη συνθήκη, ήταν είτε Λευκός είτε Μαύρος, καθώς και να συμπληρώσουν διάφορες μετρήσεις. Διαπίστωσε ότι ο τόνος της φωνής των συμμετεχόντων και το έργο που επέλεξαν -τα διάφορα έργα διέφεραν ως προς την εγγύτητα που προϋπέθεταν- δεν συμφωνούσαν με τις στάσεις που ανέφεραν ότι είχαν οι συμμετέχοντες απέναντι στον Μαύρο μελλοντικό τους «συνεργάτη». Αυτό δεν παρατηρήθηκε όταν ο «συνεργάτης» ήταν Λευκός, όπως και οι συμμετέχοντες¹⁷¹. Αντίστοιχη διάσταση μεταξύ των συμβατικών μετρήσεων και έμμεσων τρόπων μέτρησης της προκατάληψης έχουν διαπιστώσει και άλλοι ερευνητές (π.χ. Hendricks & Bootzin, 1976; Vanman et al., 1990).

Παρατηρώντας, λοιπόν, αφενός τη μείωση των επιπέδων προκατάληψης που δείχνουν οι συμβατικές, παραδοσιακές μετρήσεις και, αφετέρου, τη διάσταση μεταξύ αυτών και των συμπερασμάτων που προκύπτουν από τη χρήση «συγκαλυμμένων» μετρήσεων, ο Crosby (1980) συμπέρανε ότι η προκατάληψη παραμένει ουσιαστικά ανέπαφη. Θεώρησε ότι μόνο η εξωτερική της εκδήλωση έχει μεταβληθεί, καθώς οι νέες κοινωνικές νόρμες επιβάλλουν την εξάλειψη των διακρίσεων και η έκδηλη προκατάληψη συνεπάγεται κοινωνικό κόστος.

επιτρέπουν την εκτίμηση του βαθμού προκατάληψης. Όταν χρησιμοποιείται αυτό το υπόδειγμα, εκφράζεται συνήθως μεγαλύτερη προκατάληψη στη συνθήκη «κίβδηλου αγωγού», από ό,τι στη συνθήκη ελέγχου (π.χ. Sigall & Page, 1971), καθώς φαίνεται ότι οι συμμετέχοντες «προβλέπουν» ενδείξεις της συσκευής οι οποίες βρίσκονται πλησιέστερα στις πραγματικές τους στάσεις.

¹⁶⁹ Για παράδειγμα, μετρήσεις της απόστασης της θέσης στην οποία επιλέγουν να καθίσουν οι συμμετέχοντες που φθάνουν στο εργαστήριο από τον ήδη καθισμένο πειραματικό συνεργό, όταν αυτός είναι Λευκός ή Μαύρος.

¹⁷⁰ Για παράδειγμα, της δραστηριότητας των μυών του προσώπου που συνδέονται με τα θετικά ή τα αρνητικά συναισθήματα.

¹⁷¹ Ο Jones (1997) αναφέρει το πείραμα ως παράδειγμα μελέτης που καταδεικνύει την ύπαρξη του λεγόμενου «ρατσισμού της αποστροφής», στον οποίο θα αναφερθούμε στη συνέχεια.

Εντούτοις, άλλοι ερευνητές διατείνονται ότι υπάρχει μία ποιοτική διαφορά μεταξύ της προκατάληψης όπως εκφραζόταν στο παρελθόν και της σύγχρονης μορφής της.

Όπως αναφέρει ο Brown (1995), στα πλαίσια μίας έρευνας της εκλογικής συμπεριφοράς κατά τις εκλογές για ανάδειξη δημάρχου στο Los Angeles το 1969, οι Sears & Kinder διαπίστωσαν ότι η προτίμηση για τους δύο υποψηφίους, εκ των οποίων ο ένας ήταν Λευκός κι ο άλλος Μαύρος, δεν συσχετιζόταν με το επίπεδο προκατάληψης, όπως αυτό μετριόταν από μία συμβατική σχετική κλίμακα. Ωστόσο, οι απαντήσεις σε κάποιες ερωτήσεις που αφορούσαν στην οικονομική και κοινωνική πρόοδο των μειονοτήτων και στις κοινωνικές πολιτικές που αποσκοπούσαν στην εξάλειψη των ανισοτήτων του παρελθόντος, συνδέονταν με την προτίμηση των συμμετεχόντων (Sears & Kinder, 1971).

Ευρήματα σαν το προαναφερθέν οδήγησαν στο συμπέρασμα ότι μία νέα μορφή προκατάληψης αντικαθιστά τις προηγούμενες, πιο έκδηλες μορφές της. Όπως σημειώνει ο Brown (1995), ερευνητές όπως ο McConahay (1986), ο οποίος έκανε λόγο για «μοντέρνο ρατσισμό», και ο Sears (1988), ο οποίος αναφέρθηκε στον «συμβολικό ρατσισμό», απέδωσαν αυτή την αλλαγή στη μεταβολή των νόμων και των κανόνων που υπαγορεύουν την ορθή κοινωνική συμπεριφορά, ενώ, ταυτόχρονα, η μακρά ιστορία του ρατσισμού στις Η.Π.Α. συνεπάγεται κάποια κατάλοιπα αρνητικού συναισθήματος απέναντι στους Μαύρους, το οποίο μεταδίδεται μέσω της διαδικασίας κοινωνικοποίησης. Οι πολιτικές απαιτήσεις των μειονοτήτων και η υιοθέτηση πολιτικών για την αποκατάσταση της κοινωνικής ισότητας και της δικαιοσύνης θεωρείται ότι παραβιάζουν και απειλούν παραδοσιακές δυτικές αξίες, όπως η ατομική ελευθερία επιλογής και η αρχή της αξιοκρατίας¹⁷².

Κατά τον McConahay (1986), ο «μοντέρνος ρατσιστής» δεν συμμερίζεται το παλιό στερεότυπο που θέλει τους Μαύρους οκνηρούς και χαμηλής νοητικής ικανότητας. Θεωρεί, όμως, ότι οι Μαύροι έχουν υπερβολικά αιτήματα, ότι προσβλέπουν σε οφέλη που δεν δικαιούνται και ότι δεν υφίσταται πλέον διάκριση και προκατάληψη, επειδή όλες οι κοινωνικές ομάδες απολαμβάνουν τα ίδια πολιτικά και οικονομικά δικαιώματα. Η προσλαμβανόμενη παραβίαση του δυτικού αξιακού συστήματος είναι αυτό που διαμορφώνει τη στάση του απέναντι στους Μαύρους. Ισχυρίζεται, για παράδειγμα, ότι αυτό που τον ενοχλεί δεν είναι το γεγονός ότι Λευκοί και Μαύροι πηγαίνουν στο ίδιο σχολείο, αλλά ότι η εκπαιδευτική πολιτική που επιβάλλει τη συνύπαρξη στο σχολείο αντίκειται στο «δικαίωμα» των γονέων να επιλέγουν το σχολείο των παιδιών τους¹⁷³.

¹⁷² Αυτή η κριτική απευθύνεται, π.χ., σε πολλά προγράμματα θετικής δράσης στο χώρο της εργασίας, τα οποία στοχεύουν να βοηθήσουν μέλη ομάδων που στο παρελθόν υπέστησαν διακρίσεις, όπως οι γυναίκες και οι εθνικές μειονότητες. Σύμφωνα με κάποιους ερευνητές, η αντίθεση στα προγράμματα θετικής δράσης που δικαιολογείται με την επίκληση της παραβίασης των κριτηρίων δικαιοσύνης αποτελεί απλώς έκφραση προκατάληψης η οποία εκλογικεύεται (π.χ. Murrell et al., 1994).

¹⁷³ Η ποιοτική διαφοροποίηση της μοντέρνας προκατάληψης από τις παλαιότερες μορφές της τεκμηριώνεται, σύμφωνα με κάποιους ερευνητές, από το γεγονός ότι όταν χρησιμοποιούνται

Η ρητορική που αποτελεί το μανδύα της μοντέρνας προκατάληψης είναι πολύ πλούσια. Στο παράδειγμα που αναφέρει ο Brown (1995), οι πολίτες που αντετίθεντο στην εγκατάσταση Τσιγγάνων στην περιοχή τους επικαλούνταν τη σημασία της εκπαίδευσης για τη μελλοντική πορεία του ατόμου και το ρόλο των συνομηλίκων ως προς την υιοθέτηση στάσεων και συμπεριφορών, και ισχυρίζονταν ότι η εγκατάσταση Τσιγγάνων και η παρακολούθηση μαθημάτων από τα παιδιά τους στο σχολείο της περιοχής ήταν πιθανό να οδηγήσει τα παιδιά των ντόπιων να υιοθετήσουν τη στάση άρνησης προς το σχολείο που υποτίθεται ότι έχουν οι Τσιγγάνοι. Όπως σημειώνει και ο Brown (1995), η επίκληση της κοινώς αποδεκτής αξίας της εκπαίδευσης χρησιμοποιούταν για να δικαιολογηθεί ο αποκλεισμός των παιδιών των «άλλων» από το ίδιο κοινωνικό αγαθό¹⁷⁴.

Η δυνατότητα εκλογίκευσης της συμπεριφοράς θεωρείται σημαντική για την πραγματοποίηση διάκρισης και στα πλαίσια άλλων προσεγγίσεων, όπως αυτής του «ρατσισμού της αποστροφής»¹⁷⁵. Οι Gaertner & Dovidio (1986) χρησιμοποιούν τον όρο που εισήγαγε ο Kovel (1970) για να περιγράψουν τη στάση πολλών Λευκών Αμερικανών απέναντι σε μέλη εθνικών μειονοτήτων. Σύμφωνα με τους Gaertner & Dovidio (1986), πολλοί Αμερικανοί, πράγματι, συμμερίζονται την αρχή της ισότητας όλων των εθνικών ομάδων και μπορεί, μάλιστα, να υποστηρίζουν προοδευτικές κοινωνικές πολιτικές προς αυτή την κατεύθυνση. Με τις καλές προθέσεις τους συνυπάρχει, όμως, ο φόβος, η αμηχανία και το άγχος της επαφής με μέλη των μειονοτικών ομάδων, συναισθήματα τα οποία οφείλονται στον τρόπο κοινωνικοποίησής τους και τα οποία αντανακλώνται στην τάση αποφυγής της επαφής και την ψυχρότητα που τους διακατέχει όταν τέτοια επαφή λαμβάνει χώρα.

εργαλεία με δηλώσεις που αντιπροσωπεύουν τόσο την μεν όσο και την δε, η παραγοντική ανάλυση καταλήγει σε δύο ξεχωριστούς παράγοντες (McConahay, 1986). Ταυτόχρονα, η διάκριση δεν είναι απόλυτη, καθώς οι δύο παράγοντες παρουσιάζουν συσχέτιση. Αυτό, κατά τον Brown (1995), ενδέχεται να ανάγεται στο αρνητικό συναίσθημα απέναντι στους Μαύρους, το οποίο θεωρείται ότι βρίσκεται στον πυρήνα και των δύο μορφών προκατάληψης.

¹⁷⁴ Σύμφωνα με τον Brown (1995), αρκετή συγγένεια με τη διάκριση παλιάς και μοντέρνας προκατάληψης έχει και η διάκριση «ωμού» (“blatant”) και «διακριτικού» (“subtle”) ρατσισμού. Και ο «διακριτικός» ρατσισμός θεωρείται ότι περιλαμβάνει την υπεράσπιση των παραδοσιακών ατομικιστικών αξιών και την πεποίθηση ότι τα μέλη των μειονοτήτων χαίρουν προνομιακής μεταχείρισης. Σε μία μεγάλη έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε τέσσερις Ευρωπαϊκές χώρες, οι Pettigrew & Meertens (1995) διαπίστωσαν ότι τα άτομα που είχαν υψηλή βαθμολογία στην κλίμακα του «διακριτικού» ρατσισμού δεν εκφράζονταν υπέρ της υποχρεωτικής απομάκρυνσης από τη χώρα όλων των εθνικών μειονοτήτων, όπως εκείνοι που είχαν υψηλή βαθμολογία στην κλίμακα του «ωμού» ρατσισμού, αλλά υποστήριζαν την απομάκρυνση μόνο των ξένων που δεν διέθεταν τα αναγκαία έγγραφα ή εκείνων που είχαν διαπράξει αδικήματα. Στην περίπτωση της προάσπισης της αναγκαιότητας απομάκρυνσης των ξένων που δεν διαθέτουν τα απαραίτητα έγγραφα έχουμε προφανώς ένα εύγλωττο παράδειγμα επίκλησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης με στόχο τη συγκάλυψη της υπάρχουσας προκατάληψης.

¹⁷⁵ Για τις λεπτές διαφοροποιήσεις του «συμβολικού ρατσισμού», του «μοντέρνου ρατσισμού» και του «ρατσισμού της αποστροφής»: βλ., π.χ., Jones (1997) σελ. 124-130.

Εντούτοις, αυτό συμβαίνει μόνο όταν η κοινωνική περίσταση διέπεται από ασαφείς, διαφορούμενες ή αλληλοσυγκρουόμενες νόρμες, επειδή η αντίδραση αποφυγής μπορεί να εκλογικευτεί και να παρουσιαστεί ως μη προκατειλημμένη.

Τα ερευνητικά δεδομένα που στηρίζουν αυτή την προσέγγιση είναι αρκετά. Σε ένα πείραμα, οι Gaertner & Bickman (1976) ζήτησαν από Λευκούς και Μαύρους πειραματιστές να κάνουν ένα τηλεφώνημα «σε λάθος αριθμό» από ένα κερματο-τηλέφωνο, χρησιμοποιώντας –υποτίθεται– τα τελευταία τους κέρματα και παρακαλώντας το άτομο που απαντούσε να τηλεφωνήσει για λογαριασμό τους σε μία υπηρεσία ρυμούλκησης αυτοκινήτων. Διαπίστωσαν ότι η προθυμία των ατόμων να βοηθήσουν ήταν μεγαλύτερη όταν το άτομο που χρειαζόταν βοήθεια ήταν της ίδιας με εκείνους φυλής. Πιο ενδιαφέρον ήταν, όμως, το εύρημα ότι πολλοί άνθρωποι έκλειναν το τηλέφωνο πριν μάθουν ότι ο άλλος χρειαζόταν βοήθεια. Αυτές οι πρώιμες διακοπές της συνομιλίας ήταν συχνότερες όταν το άτομο που τηλεφωνούσε ήταν Μαύρος και υποδήλωναν μία διάθεση αποφυγής της περαιτέρω επικοινωνίας. Οι Gaertner & Bickman (1976) συμπέραναν ότι οι άνθρωποι που διέκοπταν νωρίς τη συνομιλία προτιμούσαν να μη θέσουν τον εαυτό τους σε μία κατάσταση στην οποία θα έπρεπε είτε να βοηθήσουν κάποιον Μαύρο είτε να αρνηθούν ρητά να το κάνουν. Διακόπτοντας τη συνομιλία, απέφευγαν τη σύγκρουση και διατηρούσαν μία θετική, φυλετικά ουδέτερη αυτοεικόνα.

Σε ένα άλλο εργαστηριακό πείραμα, το οποίο υποτίθεται ότι αφορούσε στην εξω-αισθητηριακή αντίληψη, οι Gaertner & Dovidio (1977) καλούσαν τους συμμετέχοντες να προσπαθήσουν να λάβουν τηλεπαθητικά μηνύματα από κάποιον που βρισκόταν σε έναν άλλο χώρο και που ήταν είτε Λευκός είτε Μαύρος. Οι μισοί συμμετέχοντες πίστευαν ότι οι ίδιοι και ο «Πομπός» ήταν οι μόνοι που συμμετείχαν ενώ οι άλλοι μισοί πίστευαν ότι υπήρχαν δύο ακόμη «Δέκτες» τηλεπαθητικών μηνυμάτων. Στη διάρκεια του πειράματος, οι συμμετέχοντες άκουγαν θόρυβο από καρέκλες που έπεφταν καθώς και βογκητά πόνου από τον «Πομπό». Όταν οι συμμετέχοντες πίστευαν ότι ήταν οι μόνοι «Δέκτες» επενέβαιναν για να βοηθήσουν σε πολύ μεγάλο ποσοστό, ανεξάρτητα από τη φυλετική υπαγωγή του «Πομπού», πιθανόν επειδή η ισχύς της νόρμας για προσφορά βοήθειας ήταν πολύ μεγάλη. Όταν, όμως, υποτίθετο ότι κι άλλα άτομα λάμβαναν μέρος στο πείραμα, η πιθανότητα να προσφερθεί βοήθεια στον Μαύρο «Πομπό» ήταν η μισή της πιθανότητας να προσφερθεί βοήθεια στον Λευκό.

Οι Frey & Gaertner (1986) εγχειρηματοποίησαν την ισχύ της νόρμας προσφοράς βοήθειας με έναν διαφορετικό τρόπο. Η πειραματική συνεργός της έρευνάς τους –Λευκή ή Μαύρη– εμφανιζόταν είτε να έχει αποτύχει σε ένα εύκολο έργο λόγω ανεπαρκούς προσπάθειας, είτε να έχει αποτύχει σε ένα δύσκολο έργο παρά την μεγάλη προσπάθεια που είχε καταβάλει. Επίσης, η έκκληση για βοήθεια απευθυνόταν είτε από την ίδια είτε μέσω ενός τρίτου. Όταν η αποτυχία οφειλόταν στην ανεπαρκή προσπάθεια (εσωτερικό αίτιο) και η έκκληση για βοήθεια γινόταν από την ίδια και δεν είχε μάρτυρες, οι συμμετέχοντες θα μπορούσαν να βρουν λόγους για να μην βοηθήσουν. Σε αυτή την περίπτωση, διαπιστώθηκε

ότι το ποσοστό παροχής βοήθειας¹⁷⁶ στη Μαύρη συνεργό ήταν το μισό του ποσοστού παροχής βοήθειας στη Λευκή. Ωστόσο, όταν το αίτιο της αποτυχίας ήταν η δυσκολία του έργου (εξωτερικό) και το αίτημα για βοήθεια ερχόταν από κάποιον τρίτο, οι νόρμες που επέβαλλαν την παροχή βοήθειας ήταν πολύ ισχυρές. Σε αυτή την περίπτωση, που η άρνηση παροχής βοήθειας στη Μαύρη συνεργό θα μπορούσε να θεωρηθεί σαφής ένδειξη προκατάληψης, η Μαύρη συνεργός έλαβε βοήθεια οριακά συχνότερα από τη Λευκή συνεργό¹⁷⁷.

Είναι σαφές από τα προαναφερθέντα ότι οι άνθρωποι αποστρέφονται το ενδεχόμενο να θεωρηθούν «προκατελιημμένοι», κι όταν ο κίνδυνος αυτός είναι ορατός, κάνουν ό,τι μπορούν για να τον αποτρέψουν, ακόμη και προβαίνοντας σε ένα είδος θετικής διάκρισης προς το μέλος της εξωομάδας. Ο Milner (1999) αναφέρεται στο φαινόμενο του «βερμπαλισμού» που αφορά στην τάση ορισμένων Λευκών, ιδίως υψηλής κοινωνικής θέσης και ανώτερου μορφωτικού επιπέδου, να ευνοούν όσο το δυνατόν περισσότερο τους Μαύρους σε μεμονωμένες επαφές, διασφαλίζοντας, έτσι, μία θετική κοινωνική εικόνα αλλά και αυτοεικόνα. Εντούτοις, αυτός ακριβώς ο «υπερβάλλον ζήλος» στο διατομικό επίπεδο συχνά συνοδεύεται από μειωμένη συμβολή στη βελτίωση της θέσης της μειονοτικής ομάδας ως συνόλου. Όπως το θέτει ο Milner (σελ. 80), «ο βερμπαλιστικός αντιρατσισμός παρακάμπτει την ανάγκη για μία ανεπιφύλακτη δέσμευση».

Ο ίδιος αναφέρει το πείραμα των Dutton & Lennox (1974), οι οποίοι οδήγησαν αρχικά τους συμμετέχοντες να πιστέψουν ότι μπορεί να ήταν προκατελιημμένοι, καθώς αυτό το συμπέρασμα υποτίθεται ότι προέκυπτε από τις αντιδράσεις τους σε διαφυλετικές διαφάνειες. Στη συνέχεια, ένας Λευκός «ζητιάνος» πλησίασε ορισμένους συμμετέχοντες, ένας Μαύρος κάποιους άλλους και ορισμένοι (ομάδα ελέγχου) δεν κλήθηκαν από κανέναν «ζητιάνο» να βοηθήσουν. Την επόμενη ημέρα ζητήθηκε από κάθε συμμετέχοντα να διαθέσει λίγο χρόνο σε μία εκστρατεία για «την αδελφοσύνη μεταξύ των φυλών». Οι ερευνητές διαπίστωσαν ότι εκείνοι που είχαν βοηθήσει τον Μαύρο «ζητιάνο» ήταν λιγότερο πρόθυμοι να αφιερώσουν χρόνο στην εκστρατεία. Προφανώς, η βοήθεια που είχαν προσφέρει την προηγούμενη ημέρα ήταν στα μάτια τους ισχυρή απόδειξη της απουσίας προκατάληψης.

Η έλλειψη επίγνωσης της προκατάληψης εμποδίζει, σύμφωνα με τους Pérez et al. (1996), τον περιορισμό του λανθάνοντος ρατσισμού. Στο βαθμό που το άτομο υποστηρίζει σε έκδηλο επίπεδο μία αντιρατσιστική στάση, ως απόρροια του κοινωνικού ελέγχου που ασκείται από τον αντιρατσιστικό κοινωνικό κανόνα, και δεν εμπλέκεται σε καταστάσεις

¹⁷⁶ Δίνοντας γράμματα του scrabble ή βαθμούς-bonus, ώστε να τη βοηθήσουν να κερδίσει ένα βραβείο.

¹⁷⁷ Πρόκειται για το φαινόμενο της «αντίστροφης διάκρισης», Dutton, 1976). Όπως αναφέρουν οι Pérez et al. (1996), τα άτομα μπορεί όχι μόνο να αποφεύγουν να αποδώσουν αρνητικούς αξιολογικούς χαρακτηρισμούς στην εξωομάδα, για να μη θεωρηθούν «ρατσιστές», αλλά και να φθάσουν στο σημείο να ευνοούν περισσότερο την άλλη ομάδα παρά τη δική τους (Dienstbier, 1970; Rogers & Prentice-Dunn, 1981).

τέτοιες ώστε να συνειδητοποιήσει ότι οι συμπεριφορές του εμπεριέχουν ρατσιστικές προκαταλήψεις, δεν γεννάται πολιτιστικογνωστική σύγκρουση, η επεξεργασία της οποίας είναι αναγκαία για μία ουσιαστική αλλαγή της λανθάνουσας στάσης, σύμφωνα με τη Θεωρία της Επεξεργασίας της Σύγκρουσης (Pérez & Mugny, 1996). Σύμφωνα με τους Pérez et al. (1996), προκειμένου να αντιμετωπιστεί αποτελεσματικότερα η προκατάληψη, χρειάζεται το άτομο να οδηγηθεί να εκδηλώσει μία ρατσιστική συμπεριφορά και να δημιουργηθεί, έτσι, μία σύγκρουση μεταξύ της πρακτικής που καθιστά έκδηλο τον λανθάνοντα ρατσισμό και της πολιτιστικά αποδεκτής αρχής ενάντια στο ρατσισμό. Όπως έδειξαν και με πειραματικό τρόπο, η αντίφαση ανάμεσα στη συμπεριφορά και στο κανονιστικό πλαίσιο είναι αυτή που κινητοποιεί την αλλαγή της λανθάνουσας στάσης.

Η αρκετά εκτενής παρέκβαση που πραγματοποιήθηκε παραπάνω ως στόχο είχε να καταδείξει την επενέργεια των κυριάρχων κοινωνικών κανόνων στην εκδήλωση προκατάληψης και την αποστροφή που αισθάνονται τα άτομα απέναντι στο ενδεχόμενο να θεωρηθούν προκατειλημμένα¹⁷⁸. Θεωρούμε ότι η αντιρατσιστική κοινωνική νόρμα υπεισέρχεται σε διάφορες συμπεριφορικές αντιδράσεις, μεταξύ των οποίων και στην έκφραση εκτιμήσεων ενώπιον μίας άδικης απόφασης που θίγει άλλους.

Όταν συντελείται παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, το άδικο της απόλυσης καθίσταται περισσότερο «ορατό» και αναμφισβήτητο, και, ως εκ τούτου, σε περίπτωση που η άδικη απόφαση θίγει μέλη της εξωομάδας, κάθε κρίση σύμφωνα με την οποία τα άτομα αυτά δεν έχουν αδικηθεί θα μπορούσε να θεωρηθεί κατάφωρη ένδειξη προκατάληψης. Αναμένουμε, λοιπόν, ότι, για να αποτρέψουν κάθε ενδεχόμενο χαρακτηρισμού τους ως προκατειλημμένων, οι συμμετέχοντες στο πείραμά μας θα σπεύδουν στην περίπτωση της απόλυσης μελών της εξωομάδας με τρόπο που καταπατά τις αρχές της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, να αποκηρύξουν την απόφαση της απόλυσης ως άδικη και ότι οι εκτιμήσεις τους για την απόφαση θα είναι αρνητικότερες από ό,τι στην περίπτωση που η παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης θα θίγει μέλη της ενδοομάδας. Αντιθέτως, όταν η Διαδικαστική Δικαιοσύνη τηρείται, η εκδήλωση -μέσω των εκφραζόμενων εκτιμήσεων των ατόμων- των προϋπαρχουσών αρνητικών στάσεων για την εξωομάδα αναμένεται να διευκολύνεται. Η Διαδικαστική Δικαιοσύνη αναμένεται, λοιπόν, να οδηγεί σε λιγότερο αρνητικές κρίσεις για την απόλυση, ιδίως όταν τα «θύματα» της απόλυσης δεν ανήκουν στην ενδοομάδα, αλλά στην εξωομάδα.

Η προκατάληψη απέναντι στα μέλη της εξωομάδας είναι πιθανό να επηρεάζεται από το κοινωνικοοικονομικό τους status. Μία μελέτη των Dovidio & Gaertner (1981) στηρίζει αυτή την υπόθεση. Ειδικότερα, για να ελέγξουν την υπόθεση ότι όσοι διακατέχονται από «ρατσισμό αποστροφής» συχνά αναζητούν μη σχετικούς με τη φυλή παράγοντες για να εκλογικεύσουν τη συμπεριφορά τους προς τους Μαύρους, οι Dovidio & Gaertner (1981)

¹⁷⁸ Ομολογουμένως, σε κάποια σημεία υπερβάλαμε σε λεπτομέρειες, παρασυρμένοι από το ευφάνταστο ορισμένων πειραματικών σεναρίων!

διεξήγαγαν ένα πολύ έξυπνο πείραμα. Οι συμμετέχοντες αρχικά γνώριζαν τον Μαύρο ή Λευκό πειραματικό συνεργό, ο οποίος παρουσιαζόταν στους μισούς ως «προϊστάμενός» τους και στους άλλους μισούς ως «υφιστάμενός» τους. Εξάλλου, ο συνεργός υποτίθεται ότι είχε είτε ανώτερες από τους συμμετέχοντες σχετικές με το έργο ικανότητες, είτε κατώτερες. Πριν από οποιαδήποτε αληθινή αλληλεπίδραση, αλλά αφού γνωστοποιούνταν αυτές οι πληροφορίες, ο πειραματικός συνεργός έριχνε κάτω ένα δοχείο με μολύβια.

Σύμφωνα με τους Dovidio & Gaertner (1981), αν η αρνητική στάση απέναντι στα προγράμματα θετικής δράσης καθορίζεται από την ανησυχία ότι οι θέσεις εργασίας θα προσφερθούν σε Μαύρους που δεν έχουν τα αναγκαία προσόντα, τότε οι συμμετέχοντες στο πείραμα θα έπρεπε να έχουν θετικότερη στάση απέναντι στον πειραματικό συνεργό που έχει ανώτερες ικανότητες και, έτσι, θα τον βοηθούσαν περισσότερο. Αν, από την άλλη, η αντίθεση στα προγράμματα θετικής δράσης αντικατοπτρίζει το φόβο για το ενδεχόμενο αντιστροφής της κοινωνικής θέσης Λευκών-Μαύρων, τότε οι συμμετέχοντες θα έπρεπε να βοηθήσουν τον «προϊστάμενο» λιγότερο, ανεξάρτητα από τις ικανότητές του.

Οι ερευνητές παρουσίασαν τα αποτελέσματα του πειράματός τους ως σύμφωνα με αυτή τη δεύτερη οπτική, σημειώνοντας ότι οι Μαύροι «προϊστάμενοι» έλαβαν βοήθεια λιγότερο συχνά από τους Μαύρους «υφιστάμενους» (58% vs. 83%), ενώ οι Λευκοί «προϊστάμενοι» έλαβαν βοήθεια κάπως συχνότερα από τους Λευκούς «υφιστάμενους» (54% vs. 41%). Ως προς την ικανότητα, οι Μαύροι τόσο υψηλής όσο και χαμηλής ικανότητας έλαβαν βοήθεια το ίδιο συχνά (70%), ενώ οι Λευκοί υψηλής ικανότητας έλαβαν βοήθεια πολύ συχνότερα από τους Λευκούς χαμηλής ικανότητας (67% vs. 29%).

Ο Jones (1997) προέβη σε μία διαφορετική ερμηνεία των προαναφερθέντων ευρημάτων. Ειδικότερα, παρατήρησε ότι όταν συγκρίνει κανείς τη βοήθεια προς τους «προϊσταμένους» (Μαύρους και Λευκούς) και τη βοήθεια προς τους συνεργούς υψηλής ικανότητας (Μαύρους και Λευκούς), δεν φαίνεται να υπάρχει καμία φυλετική διαφοροποίηση. Ωστόσο, όταν οι συνεργοί υστερούν σε status ή σε ικανότητα, οι συμμετέχοντες προσφέρουν συχνότερα βοήθεια στον Μαύρο συνεργό. Το ερώτημα που προκύπτει, κατά τον Jones (1997), είναι εάν αυτά τα αποτελέσματα στηρίζουν μία ερμηνεία με όρους «ρατσισμού της αποστροφής» και μεροληψίας εναντίον των Μαύρων ή με όρους μεροληψίας υπέρ των Μαύρων, «αρκεί να μένουν στη θέση που τους αρμόζει» (δηλαδή, αυτή του υφισταμένου και κατώτερης ικανότητας εργαζομένου).

Ο Jones (1997) ανέφερε, εξάλλου, ένα ενδιαφέρον εύρημα που προέκυψε από τη μεταπειραματική συνέντευξη των Dovidio & Gaertner (1981). Διαπιστώθηκε ότι οι συμμετέχοντες θεωρούσαν τους Λευκούς πειραματικούς συνεργούς υψηλής ικανότητας κατά τι πιο έξυπνους από τον εαυτό τους, ενώ οι Μαύροι συνεργοί υψηλής ικανότητας αξιολογήθηκαν ως σημαντικά λιγότερο έξυπνοι από τους συμμετέχοντες. Για τον Jones (1997), το εύρημα αυτό είναι σαφώς ενδεικτικό προκατάληψης.

Ο ρόλος της κοινωνικής θέσης σε ό,τι αφορά στην προκατάληψη και τη συμπεριφορά διάκρισης έχει απασχολήσει κι άλλους ερευνητές. Οι Hartman, Hoogstraten & Spruijt-Metz (1994) διεξήγαγαν ένα πείραμα προκειμένου να εξετάσουν το ρόλο των χαρακτηριστικών του «θύματος» στην πρόσληψη μίας συμπεριφοράς ως ενδεικτικής ρατσισμού ή σεξισμού. Ειδικότερα, οι ερευνητές δημιούργησαν 8 σενάρια που περιέγραφαν περιπτώσεις διάκρισης, χειριζόμενοι τη φυλή, το φύλο και το κοινωνικοοικονομικό status των θυμάτων της συμπεριφοράς διάκρισης. Οι ερευνητές διαπίστωσαν μία ενδιαφέρουσα ασυμμετρία: Οι συμμετέχοντες (πρωτοετείς φοιτητές) θεωρούσαν τους Μαύρους χαμηλού κοινωνικοοικονομικού status θύματα ρατσισμού συχνότερα από ό,τι τους Μαύρους υψηλού κοινωνικοοικονομικού status. Αντιθέτως, οι γυναίκες υψηλού κοινωνικοοικονομικού status θεωρούνταν θύματα σεξισμού συχνότερα από τις γυναίκες χαμηλού κοινωνικοοικονομικού status. Το δεύτερο αυτό εύρημα, που δεν συνάδει με άλλα αποτελέσματα της σχετικής γραμματείας, δείχνει ότι δεν είναι πάντοτε η κοινωνική ομάδα με τη μικρότερη ισχύ αυτή η οποία θεωρείται ότι υφίσταται τη μεγαλύτερη διάκριση¹⁷⁹.

Στο πείραμά μας, οι εργαζόμενοι οι οποίοι απολύονται είναι είτε εργάτες είτε στελέχη με διοικητικές αρμοδιότητες. Όταν οι απολυθέντες ανήκουν στην εθνική εξωομάδα, αναμένουμε ότι οι συμμετέχοντες θα έχουν την τάση να θεωρούν πιο άδικη την απόλυση όταν αφορά εργάτες παρά όταν αφορά διοικητικά στελέχη. Η επαγγελματική άνοδος των μελών της εξωομάδας, και, μάλιστα, σε μία επιχείρηση Ελληνικών συμφερόντων, σύμφωνα με το σενάριο που επιλέξαμε να χρησιμοποιήσουμε, ενδέχεται να προσλαμβάνεται από τους συμμετέχοντες ως απειλή για τα συμφέροντα της ομάδας υπαγωγής τους. Όπως, άλλωστε, είδαμε παραπάνω, οι Dovidio & Gaertner (1981) διαπίστωσαν ότι η παροχή βοήθειας εκ μέρους των Λευκών συμμετεχόντων στον Μαύρο πειραματικό συνεργό ήταν συχνότερη όταν ο συνεργός είχε τη θέση του «υφισταμένου» παρά όταν είχε τη θέση του «προϊσταμένου».

Όπως προαναφέρθηκε, στο ίδιο πείραμα παρατηρήθηκε, εξάλλου, ότι οι συμμετέχοντες προσέφεραν βοήθεια στον Λευκό συνεργό κάπως συχνότερα όταν αυτός παρουσιαζόταν ως «προϊστάμενος», παρά όταν παρουσιαζόταν ως «υφιστάμενος» τους. Μολονότι είναι ίσως παρακινδυνευμένο να υποθέσουμε αναλογία της συμπεριφοράς παροχής ή στέρησης βοήθειας και της στάσης των συμμετεχόντων μας απέναντι στις απολύσεις τις οποίες πληροφορούνται, είναι δυνατό να θεωρηθεί ότι η ύπαρξη προκατάληψης ή η απουσία της αποτελεί τη βάση τόσο για τη μεν όσο και για τη δε. Η προκατάληψη προς άτομα χαμηλού status μπορεί, δηλαδή, θεωρούμε να εκδηλωθεί είτε ως απροθυμία παροχής βοήθειας είτε ως θεώρηση μίας άδικης απόφασης εις βάρος τους ως λιγότερο άδικης. Βασίζόμενοι, λοιπόν, στα ευρήματα των Dovidio & Gaertner (1981), που δείχνουν μία ευνοϊκότερη στάση προς τα μέλη της ενδοομάδας τα οποία έχουν υψηλή θέση ή ικανότητα, υποθέτουμε ότι στην περίπτωση της ταύτισης της ομάδας υπαγωγής των θυμάτων της απόλυσης και των

¹⁷⁹ Οι ερευνητές υπογραμμίζουν και την ανάγκη να διακριθούν η σεξιστική και η ρατσιστική συνιστώσα της διάκρισης, κυρίως στην έρευνα που αφορά στις Μαύρες γυναίκες.

συμμετεχόντων, οι συμμετέχοντες θα θεωρούν πιο άδικη την απόλυση διοικητικών στελεχών παρά εργατών.

Μέθοδος

Συμμετέχοντες

Οι συμμετέχοντες ήταν 120 πρωτοετείς φοιτητές του Τμήματος Ψυχολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου με μέσο όρο ηλικίας τα 19,6 έτη¹⁸⁰. Το δείγμα αποτελούσαν 10 άντρες (8.3%) και 110 γυναίκες (91.7%). Πενήντα οκτώ συμμετέχοντες (48.3%) δήλωσαν ότι είχαν εργαστεί στο παρελθόν ενώ 62 (51.7%) ότι δεν είχαν εργαστεί ποτέ. Από τα άτομα που διέθεταν εργασιακή εμπειρία, τέσσερα άτομα είχαν εμπειρία απόλυσης. Στην ερώτηση εάν είχε απολυθεί ποτέ κάποιο κοντινό τους πρόσωπο, 40 άτομα (33.3%) απάντησαν καταφατικά και 78 άτομα (65%) αρνητικά.

Διαδικασία και πειραματικοί χειρισμοί

Το πείραμα διεξήχθη στο χώρο διδασκαλίας όπου οι συμμετέχοντες είχαν προσέλθει για να παρακολουθήσουν ένα μάθημα Κοινωνικής Ψυχολογίας. Ζητήθηκε η εθελοντική συμμετοχή των φοιτητών στην έρευνα και σε καθέναν διανεμήθηκε ένα ερωτηματολόγιο.

Η πρώτη σελίδα περιείχε τις οδηγίες για τον τρόπο απάντησης στις διάφορες ερωτήσεις του ερωτηματολογίου, ενώ η δεύτερη ένα κείμενο το οποίο είχε συνταχθεί ώστε να πραγματοποιηθεί η εγχειρηματοποίηση των ανεξάρτητων μεταβλητών αλλά παρουσιαζόταν στους συμμετέχοντες ως άρθρο εφημερίδας.

Ειδικότερα, το υποτιθέμενο άρθρο αναφερόταν αρχικά στη συνεχιζόμενη οικονομική ύφεση και το κύμα απολύσεων που προκάλεσε. Στη συνέχεια, γινόταν λόγος για μία συγκεκριμένη περίπτωση: Μία ελληνική επιχείρηση που αποφάσισε να απολύσει 50 εργαζομένους της για να περιορίσει το λειτουργικό της κόστος. Έως το σημείο αυτό οι πληροφορίες που παρέχονταν ήταν κοινές σε όλες τις πειραματικές συνθήκες. Ειδικότερα, οι συμμετέχοντες διάβαζαν τα εξής:

Τον τελευταίο χρόνο πολλές επιχειρήσεις υποχρεώθηκαν να προβούν σε αναδιορθώσεις και αναδιοργανώσεις του τρόπου λειτουργίας τους (εισαγωγή νέας τεχνολογίας, μείωση των επιπέδων ιεραρχίας κλπ) σε μία προσπάθεια να μειώσουν το λειτουργικό τους κόστος και να αντιμετωπίσουν τον αυξανόμενο διεθνή ανταγωνισμό, με δεδομένη την έντονη οικονομική ύφεση. Σε αρκετές περιπτώσεις η

¹⁸⁰ Τυπική απόκλιση 3.88, ελάχιστη τιμή 18, μέγιστη τιμή 43. Το 83.3% των συμμετεχόντων ήταν από 18 ως 19.5 ετών.

αναδιάρθρωση και η αναδιοργάνωση συνεπάγονται απολύσεις εργαζομένων που - αν και δυσάρεστες για όλους- είναι αναγκαίες.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα επιχείρησης που δοκιμάζεται από τις νέες οικονομικές συνθήκες στο περιβάλλον του έντονου διεθνούς ανταγωνισμού είναι η γνωστή Ελληνική εταιρία HYDROGEN A.E. Πρόσφατα η εταιρία αποφάσισε να προβεί σε αναδιοργάνωση του τρόπου λειτουργίας της μέσω εισαγωγής νεότερης τεχνολογίας, προκειμένου να μειώσει το κόστος παραγωγής των προϊόντων της.

Οι πληροφορίες που δίνονταν στο σημείο αυτό διέφεραν ανάλογα με τη συνθήκη στην οποία άνηκε ο κάθε συμμετέχων:

Οι αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν στην παραγωγική διαδικασία είχαν ως αποτέλεσμα την απόλυση 50 εργατών από τους περίπου 300 εργαζομένους της στο εργοστάσιο που διατηρεί στη Θεσσαλονίκη./

Οι αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν στην παραγωγική διαδικασία είχαν ως αποτέλεσμα την απόλυση 50 διοικητικών στελεχών από τους περίπου 300 εργαζομένους της στο εργοστάσιο που διατηρεί στη Θεσσαλονίκη. /

Οι αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν στην παραγωγική διαδικασία είχαν ως αποτέλεσμα την απόλυση 50 εργατών από τους περίπου 300 εργαζομένους της στο εργοστάσιο που διατηρεί στα Σκόπια. /

Οι αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν στην παραγωγική διαδικασία είχαν ως αποτέλεσμα την απόλυση 50 διοικητικών στελεχών από τους περίπου 300 εργαζομένους της στο εργοστάσιο που διατηρεί στα Σκόπια./

Η τελευταία παράγραφος του κειμένου αφορούσε στη διαδικασία την οποία είχε ακολουθήσει η διοίκηση της επιχείρησης που προέβη σε απολύσεις για να χειριστεί αυτό το ζήτημα. Οι μισοί συμμετέχοντες πληροφορούνταν:

Η επιχείρηση ενημέρωσε έγκαιρα όλους τους εργαζομένους στο εργοστάσιο της Θεσσαλονίκης/των Σκοπίων¹⁸¹ για τις απολύσεις που προτίθετο να κάνει. Επίσης, στους εργάτες/στα διοικητικά στελέχη¹⁸² που επρόκειτο να απολυθούν δόθηκε η ευκαιρία να εκφράσουν τις απόψεις τους, τους προβληματισμούς και τα συναισθήματά τους σε συναντήσεις με εκπροσώπους της διοίκησης.

¹⁸¹ Αυτό το σημείο διέφερε ανάλογα με τα όσα είχαν λεχθεί παραπάνω.

¹⁸² Αυτό το σημείο διέφερε ανάλογα με τα όσα είχαν λεχθεί παραπάνω

ή

Η επιχείρηση δεν ενημέρωσε έγκαιρα τους εργαζομένους στο εργοστάσιο της Θεσσαλονίκης/των Σκοπίων για τις απολύσεις που προτίθετο να κάνει. Επίσης, στους εργάτες/στα διοικητικά στελέχη που επρόκειτο να απολυθούν δεν δόθηκε η ευκαιρία να εκφράσουν τις απόψεις τους, τους προβληματισμούς και τα συναισθήματά τους σε συναντήσεις με εκπροσώπους της διοίκησης.

Ο χειρισμός των τριών ανεξάρτητων μεταβλητών πραγματοποιήθηκε μεταξύ υποκειμένων. Υπήρχαν, επομένως, 8 διαφορετικές εκδοχές του «άρθρου», μία από τις οποίες διάβασε κάθε συμμετέχων. Πριν την έναρξη της πειραματικής διαδικασίας τα ερωτηματολόγια είχαν τοποθετηθεί έτσι ώστε κάθε εκδοχή να επαναλαμβάνεται μετά από τις 7 άλλες. Έτσι, κατά τη διανομή τους, αποφεύχθηκε ο καθορισμός της πειραματικής συνθήκης υπαγωγής κάθε συμμετέχοντα από τη θέση του στην αίθουσα.

Εξαρτημένες Μετρήσεις

Οι συμμετέχοντες καλούνταν αρχικά να απαντήσουν σε 9 ερωτήσεις που αφορούσαν στις σκέψεις τους για το «γεγονός» το οποίο είχε παρουσιαστεί στο «άρθρο». Χρησιμοποιώντας επταβάθμια κλίμακα Likert οι συμμετέχοντες εκτιμούσαν το βαθμό στον οποίο ήταν δίκαιη η απόφαση της απόλυσης, το βαθμό στον οποίο ήταν αναγκαία, το βαθμό στον οποίο ήταν δίκαιη η διαδικασία που είχε τηρήσει η επιχείρηση κατά την απόλυση, τη σοβαρότητα των συνεπειών της απόλυσης για τους απολυθέντες, τη σοβαρότητα των συνεπειών της απόλυσης για τους συναδέλφους τους που διατήρησαν τη θέση τους, την πιθανότητα απεργιακών κινητοποιήσεων από τους εργαζομένους του εργοστασίου, το βαθμό στον οποίο θα ήταν δικαιολογημένες τέτοιες απεργιακές κινητοποιήσεις, και την αποδοτικότητα των απολυθέντων στην εργασία τους στο εργοστάσιο^{183, 184}.

¹⁸³ Θυμίζουμε ότι το σενάριο δεν παρείχε καμία πληροφορία για την αποδοτικότητα των εργαζομένων.

¹⁸⁴ Οι 9 ερωτήσεις ήταν ασφαλώς οι ίδιες για όλους τους συμμετέχοντες αλλά -επειδή θεωρήσαμε σκόπιμο να επαναλαμβάνουμε κάποια στοιχεία του σεναρίου που είχαν διαβάσει οι συμμετέχοντες, τα οποία αποτελούσαν τιμές των ανεξάρτητων μεταβλητών, για να ενισχύσουμε το χειρισμό μας- χρειάστηκε να υπάρξουν κάποιες μικρές λεκτικές διαφοροποιήσεις (π.χ. «πόσο δίκαιη είναι κατά τη γνώμη σας η απόφαση της Ελληνικής επιχείρησης HYDROGEN A.E. να απολύσει 50 εργάτες από το εργοστάσιο που διατηρεί στα Σκόπια;» και σε άλλη συνθήκη: «πόσο δίκαιη είναι κατά τη γνώμη σας η απόφαση της Ελληνικής επιχείρησης HYDROGEN A.E. να απολύσει 50 εργάτες από το εργοστάσιο που διατηρεί στη Θεσσαλονίκη;»).

Στη συνέχεια, οι συμμετέχοντες καλούνταν, χρησιμοποιώντας μία επταβάθμια κλίμακα Likert, να εκφράσουν το βαθμό συμφωνίας τους με 18 προτάσεις οι οποίες αναφέρονταν σε τρόπους διανομής αγαθών και συνθέταν την «Κλίμακα Κανόνων Διανομής», η οποία δημιουργήθηκε για τους σκοπούς της παρούσας έρευνας (βλ. Παράρτημα). Ειδικότερα, για κάθε αγαθό δημιουργήθηκαν 3 διαφορετικές προτάσεις, κάθε μία από τις οποίες αναφερόταν στη διανομή του αγαθού βάσει ενός από τα 3 θεμελιώδη κριτήρια διανομής (ευθυδικία, ισότητα, ανάγκη) (Deutsch 1975, 1985; Schwinger, 1980; Steil & Makowski, 1989).

Κατεβλήθη προσπάθεια ώστε τα προς διανομή αγαθά να είναι οικεία στους συμμετέχοντες αλλά και να διασφαλίζουν την εμπλοκή τους. Έτσι, τα μισά από αυτά (τα 3 από τα 6) συνδέονταν άρρηκτα με τις δικές τους δραστηριότητες και τα δικά τους ενδιαφέροντα. Συγκεκριμένα, τα προς διανομή αγαθά ήταν: η βαθμολογία κάθε φοιτητή που συμμετείχε σε μία ομαδική εργασία, οι θέσεις στα Πανεπιστημιακά Ιδρύματα, ο χρόνος που διαθέτουν οι καθηγητές στους φοιτητές, οι κοινωνικές παροχές του κράτους, οι θέσεις εργασίας (προσλήψεις) και οι απολύσεις. Οι προτάσεις παρατέθηκαν με συμπτωματική σειρά, αλλά διασφαλίστηκε ότι μεταξύ των προτάσεων που αφορούσαν στο ίδιο προς διανομή αγαθό μεσολαβούσε τουλάχιστον μία πρόταση που αναφερόταν σε κάποιο άλλο αγαθό.

Πριν οδηγηθούμε στην απόφαση να κατασκευάσουμε την «Κλίμακα Κανόνων Διανομής» για τους σκοπούς της έρευνάς μας, εξετάσαμε το ενδεχόμενο χρήσης μίας από τις ήδη υπάρχουσες σχετικές κλίμακες. Οι Κλίμακες του Rasinski (1987) (“Proportionality Scale”, η οποία περιλαμβάνει δηλώσεις που αφορούν στην ευθυδικία και στον οικονομικό ατομικισμό, και “Egalitarianism Scale”, η οποία περιλαμβάνει δηλώσεις που αφορούν στη διανεμητική νόρμα της ισότητας και σε αυτή της ανάγκης) έχουν δεχθεί την κριτική ότι η εγχειρηματοποίηση των εννοιών είναι προβληματική (Davey et al., 1999). Για παράδειγμα, στην «Κλίμακα της Αναλογικότητας» (Proportionality Scale) τρεις από τις έξι δηλώσεις φαίνεται ότι ουσιαστικά μετρούν προκατάληψη ενάντια στους φτωχούς (π.χ. «Πολλοί φτωχοί απλώς δεν θέλουν να δουλέψουν σκληρά», «Μπορεί να μη φταίνε οι ίδιοι, αλλά οι περισσότεροι φτωχοί ανατράφηκαν χωρίς φιλοδοξία»).

Η «Κλίμακα για την Προτίμηση της Αρχής της Αξίας» (“Preference for the Merit Principle Scale”) των Davey et al. (1999) αποτελείται από 15 δηλώσεις, μόνο τρεις από τις οποίες αφορούν στην εφαρμογή μίας αρχής διανομής διαφορετικής από αυτή της ευθυδικίας (ή της «αξίας», σύμφωνα με τον όρο που χρησιμοποιούν οι ίδιοι). Έτσι, η κλίμακα αυτή δεν ανταποκρίνεται –τουλάχιστον, όχι από μόνη της– στο θεωρητικό μοντέλο των τριών θεμελιωδών κανόνων διανομής του Deutsch (1975, 1985)¹⁸⁵.

¹⁸⁵ Εξάλλου, πρόκειται για μία κλίμακα με σχετικά μικρή αξιοπιστία εσωτερικής συνέπειας (η οποία, μάλιστα, υπολογίστηκε μετά από χορήγηση της κλίμακας σε έναν εξαιρετικά μεγάλο αριθμό ατόμων) και με ασαφή Παραγοντική Δομή (από τις τέσσερις διαφορετικές χορηγήσεις της κλίμακας προέκυψαν διαφορετικές παραγοντικές δομές) (βλ. Davey et al., 1999).

Μετά την «Κλίμακα Κανόνων Διανομής», οι συμμετέχοντες καλούνταν να εκφράσουν τη συμφωνία τους με μία άλλη σειρά προτάσεων που συγκροτούσαν την «Κλίμακα Κοινωνικού Δαρβινισμού» (βλ. Παράρτημα). Η ιδεολογία και οι θεσμικές πρακτικές του Κοινωνικού Δαρβινισμού που εδράζονται στο αξίωμα ότι τα ανθρώπινα όντα είναι εκ φύσεως ανταγωνιστικά και εγωιστικά (π.χ. Cohen, 1987; Deutsch, 1985; Fox, 1985, 1996; Kohn, 1986; 1990; Lerner, 1982; Prilleltensky, 1994, 1997) προστατεύουν ένα ατομικιστικό κοινωνικο-οικονομικό σύστημα, το οποίο σηματοδοτείται από την κεντρική θέση του κινήτρου του κέρδους, τη θεοποίηση της οικονομικής ανάπτυξης ως αναγκαίας για την ατομική ευημερία, τη διανομή των πόρων με βάση έναν κανόνα ευθυδικίας, κι όχι έναν κανόνα ισότητας ή ανάγκης, και την πεποίθηση ότι τα οικονομικά θύματα ευθύνονται τα ίδια για τη δυσχερή τους θέση (Fox, 1999)¹⁸⁶. Η «Κλίμακα Κοινωνικού Δαρβινισμού» απαρτιζόταν από 18 προτάσεις, εννέα

¹⁸⁶ Ο «Κοινωνικός Δαρβινισμός» αναφέρεται σε ένα πλατύ ιδεολογικό-επιστημονικό ρεύμα που αναδύθηκε προς τα τέλη του 19^{ου} αιώνα και που προσπάθησε να μεταφέρει στην κοινωνικο-οικονομική σφαίρα τους βιολογικούς νόμους της εξέλιξης, όπως είχαν περιγραφεί από το Δαρβίνο στην *Προέλευση των Ειδών* το 1859, που σηματοδότησε μία αλλαγή παραδείγματος στην κατανόηση της φύσης και –σύμφωνα με ορισμένους– της κοινωνίας (Τεο, 2002). Ο Κοινωνικός Δαρβινισμός συνιστά μία ετερογενή ομάδα θεωριών και πρακτικών που θεμελιώθηκαν στην πεποίθηση ότι η κοινωνία εξαρτάται από τις εξελικτικές διαδικασίες.

Στις ΗΠΑ, οι σοσιαλιστές και κοινωνικοί αναμορφωτές, οι υποστηρικτές της κοινωνικής πρόνοιας και της δημόσιας δωρεάν εκπαίδευσης, αποτέλεσαν την πλευρά εκείνη των εξελικτικών που έρρεπαν προς το λαμαρκισμό και υποστήριζαν την κληρονομικότητα των επίκτητων ιδιοτήτων. Αυτοί πίστευαν ότι με την παιδεία η κοινωνία θα βελτιωνόταν και η βελτίωση αυτή θα μεταδιδόταν «κληρονομικά» στην επόμενη γενιά (Κριμπάς, 1999). Αντίθετα, οι ακραιφνείς επιλεκτικοί, οι δαρβινιστές, ήταν οπαδοί του *laisser-faire*, της ελεύθερης οικονομίας, του ανταγωνισμού και αντίθετοι προς την περίθαλψη των απόρων και ενδεών. Θεωρούσαν ότι οι πόροι που διεισθύνοντο για την κοινωνική πρόνοια ήταν «χαμένα λεφτά» και ότι επιβραδυνόταν έτσι, η γενετική πρόοδος, διατηρώντας άτομα ανεπίδεκτα βελτιώσεως και επιτρέποντας την αναπαραγωγή τους (Κριμπάς, 1999).

Ο Κοινωνικός Δαρβινισμός κατακρίθηκε έντονα ως υπέρμαχος ενός βιολογικού ντετερμινισμού με ιδεολογική προέλευση. Θεωρήθηκε ότι υπηρετεί «όχι μόνο εθνικιστικές και ρατσιστικές πολιτικές, αλλά και κάθε φιλελεύθερη πολιτική που, παρά την αρχή των ίσων ευκαιριών, αποδέχεται την κοινωνική ανισότητα, με την έννοια της αποδοχής μίας κοινωνικής ιεραρχίας βασισμένης στο χρήμα ή τη δύναμη» (Καφετζόπουλος, 1999, σελ. 38). Ο Κοινωνικός Δαρβινισμός πρόσφερε τη «φιλοσοφική υποδομή» (Hawkins, 1997, σελ. 289) και πολυάριθμους «ρητορικούς πόρους» (σελ. 17) για την ανάπτυξη και την προώθηση ιδεολογιών, καθώς η αποδοχή του ήταν συμβατή με ένα μεγάλο εύρος απόψεων για τον καπιταλισμό, το ρατσισμό, τον ιμπεριαλισμό και το μιλιταρισμό.

Από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, ο Κοινωνικός Δαρβινισμός έγινε πολύ δημοφιλής στους Αμερικανούς καπιταλιστές (π.χ. Bowles, 1997; Klein, 2003). Ο «αγώνας για την επιβίωση» και η «επιβίωση του ικανότερου» ως αρχές της φύσης μεταφέρθηκαν στην κοινωνικο-οικονομική σφαίρα. Υποστηρίχθηκε ότι ο ανταγωνισμός μεταξύ των ανθρώπων για τους περιορισμένους διαθέσιμους πόρους οδηγεί σε συνεχή οικονομική ανάπτυξη και κοινωνική βελτίωση και ότι η παροχή βοήθειας σε όσους δεν μπορούν να ανταπεξέλθουν στον αγώνα για την επιβίωση παραβλέπει «τη σοφία της φύσης» και καθυστερεί την πρόοδο. Με άλλα λόγια, υποστηρίχθηκε ότι ο «συναισθηματισμός» και η συντήρηση των «ανίκανων» είναι αντιπαραγωγικά. Όπως επισημαίνει και ο Klein (2003), λογική συνέπεια των προαναφερθέντων είναι το αξίωμα ότι η κυβέρνηση που παρεμβαίνει όσο το δυνατόν λιγότερο στις συναλλαγές των ανθρώπων υπηρετεί καλύτερα το σκοπό της ανάπτυξης και της πρόοδου.

Ο Αμερικανός Κοινωνικός Δαρβινιστής William Graham Sumner, του οποίου οι απόψεις άσκησαν μεγάλη επίδραση, έδωσε έμφαση στην Προτεσταντική Ηθική και συνδύασε την κλασική Οικονομική με τη Δαρβινική φυσική επιλογή (Klein, 2003). Όπως σημειώνει ο Hofstadter (1955) (αναφέρεται από τον Klein, 2003), υπάρχουν θεμελιώδεις ομοιότητες μεταξύ της Κλασικής Οικονομικής και του Κοινωνικού Δαρβινισμού: Τόσο η μεν όσο και ο δε βασίζονται στην ιδέα του ζώου που ενδιαφέρεται μόνο για το ατομικό του συμφέρον και επιδιώκει την ευχαρίστηση ή την επιβίωση, θεωρούν φυσιολογικό τον ανταγωνισμό κατά την εκδήλωση του ενστίκτου της επιβίωσης σε ένα περιβάλλον όπου οι διαθέσιμοι πόροι είναι περιορισμένοι και πρεσβεύουν ότι ο ικανότερος επιβιώνει ή ευημερεί –είτε ο οργανισμός που είναι καλύτερα προσαρμοσμένος στο περιβάλλον του είτε ο πιο αποδοτικός παραγωγός.

Σήμερα η Οικονομική εξακολουθεί να ορίζεται ως «η μελέτη του τρόπου με τον οποίο η κοινωνία διαχειρίζεται τους σπανίζοντες πόρους της» (Mankiw, 2001, σελ. 56). Ελάχιστοι είναι εκείνοι που επισημαίνουν ότι οι διαθέσιμοι πόροι δεν είναι τόσο λίγοι όσο συχνά υποθέτουμε και ότι δεν είναι απαραίτητο η διανομή του πλούτου να εκλαμβάνεται σαν ένα παιχνίδι μηδενικού αθροίσματος (zero-sum game), όπου κάποιος πρέπει οπωσδήποτε να χάσει (Byrne, 1999).

Την εποχή των ληστών-βαρόνων ήταν πολύ «βολικό» η ανταγωνιστική οικονομική δραστηριότητα χωρίς κανέναν ηθικό ή άλλο περιορισμό να θεωρείται αντανάκλαση του αγώνα για επιβίωση που λαμβάνει χώρα στο φυσικό κόσμο και η επιτυχία κάποιων χάριν στις «οικονομικές τους αρετές» να θεωρείται αντανάκλαση της φυσικής επιλογής των ικανότερων οργανισμών. Σύμφωνα με τον Hofstadter (1955) (βλ., π.χ., Bowles, 1997; Klein, 2003), οι κυρίαρχες κοινωνικές ομάδες μπορούσαν, έτσι, να νομιμοποιήσουν τα προνόμιά τους και ο αδίστακτος και ανελέητος επιχειρηματικός ανταγωνισμός και η χωρίς αρχές άσκηση της πολιτικής μπορούσαν να δικαιολογηθούν από τη φιλοσοφία της επιβίωσης.

Ήδη το 1875 ο Lange σημείωνε ότι οι υπέρμαχοι του καπιταλισμού υποστήριζαν θεωρίες που παρουσίαζαν «τη φτώχεια των εργατών ως συνέπεια του ανελέητου φυσικού νόμου» (σελ. 14) για να απαρνηθούν κάθε προσωπική ευθύνη και επεσήμανε ότι «η πολιτική οικονομία συστηματικά στρεβλώνεται κατά το συμφέρον των καπιταλιστών, με στόχο να καταπνιγούν οι προσπάθειες κοινωνικής αναμόρφωσης» (σελ.39) (αναφέρεται από τον Teo, 2002). Επίσης, υποδείκνυε τα πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα των Αμερικανών τα οποία βρίσκονταν πίσω από «την τάση τους να αναπαριστούν τους Μαύρους ως πλάσματα ενός κατώτερου είδους...» (σελ. 106). Ο ίδιος προέβη σε μία σοσιαλιστική ερμηνεία του Δαρβινικού έργου (Teo, 2002), και μολονότι δεχόταν την ύπαρξη διαφορών μεταξύ των πολιτισμών, επεσήμανε το ρόλο του περιβάλλοντος και δεν συμμετείχε στην προώθηση ή τη δικαιολόγηση καταπιεστικών πρακτικών μέσω ιδεολογικών οικοδομημάτων περί φυσικής ανωτερότητας ή κατωτερότητας ορισμένων ανθρώπων.

Πιο πρόσφατα, η επιρροή του Κοινωνικού Δαρβινισμού εντοπίζεται σε θέσεις όπως αυτές του Reagan και στα επιχειρήματα εκείνων που αντιτίθενται στη λειτουργία ενός κράτους πρόνοιας (Klein, 2003). Εντοπίζεται και στην επίκληση της ανάγκης μίας επιχείρησης να επιβιώσει σε ένα περιβάλλον εξαιρετικά έντονου ανταγωνισμού, μέσω της οποίας επιχειρείται να δικαιολογηθούν ενέργειες που συχνά θίγουν τα συμφέροντα των εργαζομένων και των καταναλωτών ή συνεπάγονται υποβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος. Όταν π.χ. δικαιολογούνται αποφάσεις για την απόλυση εργαζομένων οι οποίες δεν σχετίζονται με την απόδοσή τους, αλλά με τους επιχειρηματικούς στόχους (π.χ. μείωση λειτουργικού κόστους με μετακίνηση των παραγωγικών μονάδων σε χώρες με φθηνότερο εργατικό δυναμικό), φαίνεται να επικρατεί μία θεώρηση της επιχειρηματικής δραστηριότητας ως συμμετοχής σε έναν πόλεμο, όπου η ισχύς των κανόνων ηθικής αναστέλλεται και τα πάντα επιτρέπονται (Byrne, 1999).

Η μείωση του κόστους εργασίας επιχειρείται με κάθε τρόπο: αυτοματισμός, μετακύλιση του κόστους των ασφαλιστικών εισφορών στους εργαζομένους, προώθηση των ελαστικών μορφών απασχόλησης, μετάθεση της ευθύνης για την απόκτηση δεξιοτήτων στους εργαζομένους, μέσω των διδάκτρων και των φόρων κλπ. Ο Κοινωνικός Δαρβινισμός φαίνεται ότι ακμάζει, καθώς ο ανταγωνισμός εντός και μεταξύ των οργανισμών (π.χ. επιχειρήσεων) είναι πιο έντονος από ποτέ και ο υπέρτατος ατομικισμός και η απληστία ανάγονται σε κυρίαρχο δόγμα (Bowles, 1997; Byrne, 1999) Ο Bowles (1997) υποστηρίζει ότι ο «Μύθος της Διοίκησης», ο οποίος

από τις οποίες εξέφραζαν έναν θετικό τρόπο πρόσληψης του Κοινωνικού Δαρβινισμού (με έμφαση στην παραγωγικότητα, την ανταγωνιστικότητα και την οικονομική ανάπτυξη) ενώ οι υπόλοιπες εννέα αντανakλούσαν έναν αρνητικό τρόπο θεώρησής του (με αναφορά στην κοινωνική αναλγησία, την ανισότητα και την κοινωνική αδικία που συνεπάγεται). Η σειρά των προτάσεων ήταν συμπτωματική.

Μία τρίτη κλίμακα που χορηγήθηκε στους συμμετέχοντες ήταν η «Κλίμακα της Πίστης σε ένα Δίκαιο Κόσμο» των Rubin & Peplau (1973, 1975) (βλ., επίσης, Loo, 2002), η οποία έχει χρησιμοποιηθεί και στο παρελθόν σε έρευνες στην Ελλάδα (π.χ. Παπαστάμου & Προδρομίτης, 2003). Η κλίμακα αυτή αποτελείται από 20 δηλώσεις, από τις οποίες οι 11 εκφράζουν πίστη στη δοξασία του δίκαιου κόσμου (π.χ. «αργά ή γρήγορα, οι άνθρωποι που κάνουν τη δουλειά τους φτάνουν στην κορυφή») και οι 9 αντικατοπτρίζουν μία θεώρηση του κόσμου ως άδικου (π.χ. «πολλοί άνθρωποι υποφέρουν χωρίς να φταίνε σε τίποτα οι ίδιοι»). Η κλίμακα αυτή χρησιμοποιείται, λοιπόν, για να επιτρέψει την εκτίμηση του βαθμού προσχώρησης των συμμετεχόντων στη δοξασία του δίκαιου κόσμου (βλ. Παράρτημα)¹⁸⁷.

κατευθύνει την άσκηση της διοίκησης στους σύγχρονους οργανισμούς, δίνει έμφαση σε τρία βασικά στοιχεία: στην πίστη στο αναπόφευκτο και το αναγκαίο του ανταγωνισμού τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό περιβάλλον μίας επιχείρησης, στην προτεραιότητα της μεγιστοποίησης των κερδών και του μεριδίου αγοράς έναντι του ενδιαφέροντος για τους ανθρώπους, την κοινότητα και το φυσικό περιβάλλον, και στην επιδίωξη του «λειτουργικού ορθολογισμού», κατά τον οποίο οι δραστηριότητες και οι διαδικασίες διασπώνται σε επιμέρους βήματα και ελέγχονται πλήρως. Ο Bowles καταδεικνύει τη σύνδεση αυτού του σύγχρονου «Μύθου» με το δόγμα του Κοινωνικού Δαρβινισμού. Όπως σημειώνει ο Fox (1999), κάποιοι ερευνητές της Δικαιοσύνης ισχυρίζονται ότι «υπάρχει πλέον συναίνεση στην κοινωνία μας, αν όχι σε όλο τον κόσμο, σχετικά με την αξία της διατήρησης της οικονομίας της ελεύθερης αγοράς» (Lerner & Torstrick, 1994, σελ.301), άποψη που συμμερίζονται ακόμη και πολλοί από εκείνους που ασκούν κριτική στο μέγεθος και τη δύναμη των επιχειρήσεων (Geis, 1998).

Σύμφωνα, πάντως, με τον Klein (2003), μολονότι ο Δαρβίνος, όπως και ο Herbert Spencer, θεωρούσε την απόπειρα καθυστέρησης της φυσικής διαδικασίας εξάλειψης των «ανίκανων» (unfit) «επιβλαβή για το ανθρώπινο είδος», το αίσθημα ηθικής του δεν θα συγχωρούσε μία πολιτική αφανισμού. Στην εργασία του βρίσκουμε εδάφια «που υποστηρίζουν την κοινωνική αλληλεγγύη και την αδελφосύνη» (Klein, 2003, σελ. 394). Όπως σημειώνει ο Klein (2003), την ίδια εποχή, κι άλλοι υπέρμαχοι της εξέλιξης (π.χ. John Fisk, Henry Drummond, Peter Kropotkin) μείωναν την αξία του ανταγωνισμού και του ατομικισμού για την επιβίωση και έδιναν έμφαση στην κοινωνική αλληλεγγύη ως βασικό στοιχείο της εξέλιξης. Σύμφωνα με τον Klein (2003), οι απόψεις τους είναι σε μεγάλο βαθμό σύμφωνες με αυτές των Νέο-Δαρβινιστών (π.χ. του Frans de Waal) που υποστηρίζουν ότι η εξέλιξη ανάγεται σε μία συμπεριφορά όχι μόνο ανταγωνισμού αλλά και συνεργασίας. Επειδή η αμοιβαία βοήθεια παράγει μακροπρόθεσμα οφέλη για όλους, τείνει να επικρατήσει στις σταθερές σχέσεις. Το κίνητρο του ατομικού συμφέροντος μπορεί να συνδέεται με συνεργατικές συμπεριφορές και με την εκδήλωση συμπάθειας και συμπόνιας για τον άλλο: Η επιβίωση και η ευημερία –οι στόχοι της φυσικής επιλογής- απαιτούν ο ανταγωνισμός να λαμβάνει χώρα σε ένα περιβάλλον συνεργασίας ή, τουλάχιστον, ο ανταγωνισμός και η συνεργασία να συνυπάρχουν (Klein, 2003).

¹⁸⁷ Σύμφωνα με τον Lerner (1965), οι περισσότεροι άνθρωποι έχουν την ανάγκη να πιστεύουν ότι ζουν σε ένα δίκαιο κόσμο, όπου οι άνθρωποι, μεταξύ των οποίων και οι ίδιοι, λαμβάνουν αυτό που τους αξίζει. Η δοξασία αυτή είναι καθησυχαστική, εφόσον μπορεί κανείς να είναι σίγουρος ότι η «καλή» του συμπεριφορά –αργά ή γρήγορα- θα ανταμειφθεί και ότι δεν θα υποστεί κάποιο αναπάντεχο δεινό, το οποίο δεν έκανε τίποτα για να αξίζει.

Στην τελευταία σελίδα του ερωτηματολογίου οι συμμετέχοντες καλούνταν να σημειώσουν την ηλικία και το φύλο τους και να απαντήσουν σε ορισμένες διωνυμικού τύπου ερωτήσεις. Ειδικότερα, καλούνταν να αναφέρουν εάν είχαν εργαστεί ποτέ, εάν είχαν απολυθεί ποτέ από κάποια εργασία (σε περίπτωση που είχαν απαντήσει καταφατικά στην προηγούμενη ερώτηση), εάν εργάζονταν κατά την περίοδο συμμετοχής τους στην έρευνα και εάν είχε ποτέ απολυθεί από κάποια θέση εργασίας κάποιο κοντινό τους πρόσωπο.

Μετά τη συμπλήρωση και τη συλλογή των ερωτηματολογίων, βεβαιωθήκαμε ότι οι συμμετέχοντες δεν είχαν αντιληφθεί τον πειραματικό χαρακτήρα και το σκοπό της έρευνας, θέτοντας σχετικές ερωτήσεις. Έπειτα ενημερώσαμε τους συμμετέχοντες για τη φύση της έρευνας και τους ευχαριστήσαμε για τη συμβολή τους σε αυτή.

Αποτελέσματα

Προσλαμβανόμενη Διαδικαστική Δικαιοσύνη

Η Ανάλυση Διακύμανσης που πραγματοποιήθηκε με παράγοντες τις ανεξάρτητες μεταβλητές μας ανέδειξε μία κύρια επίδραση της μεταβλητής της διαδικασίας επί της εκτίμησης του βαθμού στον οποίο ήταν δίκαιη η διαδικασία της απόλυσης [$F(1,112) = 108.066, p < 0.001, M = 4.622$ στις συνθήκες τήρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, $M = 1.773$ στις συνθήκες παραβίασης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης (οι απαντήσεις των συμμετεχόντων δίνονταν σε επταβάθμια κλίμακα Likert όπου το 1 σήμαινε *απολύτως άδικη*

Ωστόσο, η αδικία που βιώνουν οι άλλοι, είτε με τη μορφή αποστέρησης και πρόκλησης πόνου (Lerner & Simmons, 1966) είτε με τη μορφή παροχής προνομίων (Lerner, 1965), συνιστά απειλή για τη δοξασία του δίκαιου κόσμου.

Η απειλή αυτή παρακινεί τον παρατηρητή να αποκαταστήσει τη δικαιοσύνη είτε μέσω κατάλληλων ενεργειών είτε με νοητική ανακατασκευή της κατάστασης. Όταν οι παρατηρητές δεν μπορούν ή δεν επιθυμούν να παρέμβουν για να εξαλείψουν την αδικία με ορισμένες ενέργειες, χρησιμοποιούν τη στρατηγική της νοητικής ανακατασκευής της κατάστασης, ώστε να διατηρήσουν την πεποίθηση ότι οι άνθρωποι «λαμβάνουν αυτό που τους αξίζει, ή, αντιστρόφως, αξίζουν αυτό που λαμβάνουν» (Lerner & Simmons, 1966, σελ.204).

Η νοητική ανακατασκευή της κατάστασης λαμβάνει τη μορφή της ενοχοποίησης του ίδιου του θύματος για αυτό που του συνέβη, μολονότι, με αντικειμενικά κριτήρια, δεν θα μπορούσε να το έχει αποτρέψει. Όταν, μάλιστα, πρόκειται για ένα αθώο θύμα που υφίσταται συνεχιζόμενη θυματοποίηση, η δοξασία του δίκαιου κόσμου που ασπάζεται ο παρατηρητής απειλείται εντονότατα και η ανάγκη διαφύλαξης της μέσω της ενοχοποίησης του θύματος (ενοχοποίηση που συνιστά «δευτερογενή θυματοποίησή» του) είναι ακόμη μεγαλύτερη (π.χ. Correia & Vala, 2003).

Οι προβλέψεις του μοντέλου του Lerner έχουν επαληθευτεί σε πλήθος ερευνών που δείχνουν ότι, πράγματι, η προσχώρηση στη δοξασία του δίκαιου κόσμου συνδέεται με την τάση ενοχοποίησης του θύματος (επίκριση της συμπεριφοράς ή της προσωπικότητάς του) σε περιπτώσεις βιασμών (π.χ. Kleinke & Meyer, 1990), φτώχειας (π.χ. Smith, 1985), κλπ.

και το 7 απολύτως δίκαιη)]. Ο έλεγχος χειρισμού της μεταβλητής της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης έδειξε, λοιπόν, ότι η διαδικασία που αναφέρθηκε στο σενάριο εκλήφθηκε από τους συμμετέχοντες όπως επιθυμούσαμε να εκληφθεί, δηλαδή ως δίκαιη ή άδικη, ανάλογα με τη συνθήκη¹⁸⁸.

Εξάλλου, διαπιστώθηκε κύρια επίδραση της εθνικότητας των θυμάτων της απόλυσης (Έλληνες vs. Σκοπιανοί) στον τρόπο πρόσληψης της διαδικασίας της απόλυσης [$F(1,112)=6.823$, $p=0.01$, $M_{\text{ΣΚΟΠ}}=3.555$, $M_{\text{ΕΛΛΗΝ}}=2.839$ (σε επταβάθμια κλίμακα Likert όπου το 1 σήμαινε απολύτως άδικη και το 7 απολύτως δίκαιη)]. Δηλαδή, η ίδια ακριβώς διαδικασία απόλυσης κρινόταν λιγότερο άδικη όταν αφορούσε μέλη μίας εθνικής εξωομάδας.

Βαθμός πρόσληψης της απόφασης ως δίκαιης

Διαπιστώθηκε κύρια επίδραση της μεταβλητής της διαδικασίας στην εξαρτημένη μεταβλητή της εκτίμησης του βαθμού στον οποίο ήταν δίκαιη η απόφαση της απόλυσης [$F(1,112)=10.960$, $p=0.001$, $M_{\text{ΤΗΡΗΣΗ}}=3.820$, $M_{\text{ΠΑΡΑΒ.}}=3.067$, (σε επταβάθμια κλίμακα, όπου το 1 σήμαινε απολύτως άδικη και το 7 απολύτως δίκαιη)]. Η τήρηση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης κατά τη διενέργεια των απολύσεων οδηγούσε, λοιπόν, σε θεώρηση της απόφασης για τη διενέργεια απολύσεων ως λιγότερο άδικης.

Μία από τις υποθέσεις μας ήταν ότι η εθνικότητα των απολυθέντων θα επηρέαζε τις εκτιμήσεις των συμμετεχόντων για το δίκαιο της απόλυσης και, ειδικότερα, ότι η απόλυση Σκοπιανών εργαζομένων θα κρινόταν λιγότερο άδικη από την απόλυση Ελλήνων εργαζομένων. Εντούτοις, μολονότι διαπιστώθηκε κάποια διαφορά προς την αναμενόμενη κατεύθυνση ($M_{\text{ΣΚΟΠ}}=3.568$, $M_{\text{ΕΛΛΗΝ}}=3.318$ σε επταβάθμια κλίμακα Likert όπου το 1 σήμαινε απολύτως άδικη και το 7 απολύτως δίκαιη), η διαφορά αυτή δεν έφθασε το συμβατικό επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας [$F(1,112)=1.209$, ns].

Επίσης, δεν επαληθεύτηκε η υπόθεσή μας ότι στις συνθήκες τήρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης η απόλυση Σκοπιανών εργαζομένων θα κρινόταν λιγότερο άδικη από την απόλυση Ελλήνων εργαζομένων, ενώ στις συνθήκες παραβίασης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, η απόλυση Σκοπιανών εργαζομένων θα θεωρείτο πιο άδικη από την απόλυση

¹⁸⁸ Η έγκαιρη ενημέρωση και η παροχή της ευκαιρίας έκφρασης απόψεων, συναισθημάτων και προβληματισμών στα θύματα της απόλυσης οδηγεί, λοιπόν, σε πρόσληψη της διαδικασίας ως πιο δίκαιης σε σχέση με την περίπτωση κατά την οποία η ενημέρωση και η ευκαιρία έκφρασης απουσιάζουν. Το εύρημα αυτό συνάδει με τα αποτελέσματα πολυάριθμων ερευνών που επικεντρώνονται στα χαρακτηριστικά των διαδικασιών βάσει των οποίων διαμορφώνονται οι κρίσεις για τον δίκαιο ή άδικο χαρακτήρα τους. Για παράδειγμα, οι Davy, Kinicki & Scheck (1991) διαπίστωσαν ότι η παροχή της ευκαιρίας έκφρασης ασκεί μία άμεση θετική επίδραση στις εκτιμήσεις των εργαζομένων για το δίκαιο των διαδικασιών λήψης απόφασης για απολύσεις.

Ελλήνων εργαζομένων [$F(1,112)=2.118$, ns]. Εντούτοις, οι μη στατιστικά σημαντικές διαφορές που παρατηρήθηκαν μεταξύ των συνθηκών ήταν προς την αναμενόμενη κατεύθυνση, όπως φαίνεται στον Πίνακα που ακολουθεί.

Πίνακας 3.1. Πρόσληψη της απόφασης της απόλυσης ως δίκαιης σε συνάρτηση με τις ανεξάρτητες μεταβλητές της διαδικασίας και της εθνικότητας των θυμάτων της απόλυσης (οι απαντήσεις των συμμετεχόντων δίνονταν σε επταβάθμια κλίμακα Likert όπου το 1 σήμαινε *απολύτως άδικη* και το 7 *απολύτως δίκαιη*)

	Διαδικασία	
	Τήρηση Διαδικαστικής Δικαιοσύνης	Παραβίαση Διαδικαστικής Δικαιοσύνης
Εθνικότητα απολυθέντων		
Έλληνες	3.529	3.107
Σκοπτιανοί	4.110	3.026

Εξάλλου, αντίθετα προς την υπόθεσή μας, κατά την Ανάλυση Διακύμανσης δεν προέκυψε αλληλεπίδραση ανάμεσα στην εθνικότητα και το εργασιακό status των απολυθέντων ως προς την εκτίμηση του δίκαιου της απόλυσης.

Ειδικότερα, βασιζόμενοι σε ερευνητικά ευρήματα όπως αυτά των Dovidio & Gaertner (1981) στα οποία αναφερθήκαμε νωρίτερα, είχαμε υποθέσει ότι στις συνθήκες απόλυσης Σκοπιανών εργαζομένων, οι συμμετέχοντες θα θεωρούσαν την απόλυση πιο άδικη όταν οι απολυθέντες ήταν εργάτες, παρά όταν ήταν διοικητικά στελέχη. Στις συνθήκες απόλυσης Ελλήνων εργαζομένων, αντίθετα, αναμέναμε ότι θα θεωρούσαν πιο άδικη την απόλυση διοικητικών στελεχών παρά εργατών. Ωστόσο, η υπόθεση αυτή δεν επαληθεύτηκε, αν και παρατηρήθηκαν διαφορές που δεν έφθασαν το συμβατικό επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας, οι οποίες, όπως φαίνεται και στον Πίνακα που ακολουθεί, ήταν προς την αναμενόμενη κατεύθυνση [$F(1,112)=2.325$, ns]

Πίνακας 3.2. Πρόσληψη της απόφασης της απόλυσης ως δίκαιης σε συνάρτηση με τις ανεξάρτητες μεταβλητές της εθνικότητας και του εργασιακού status των θυμάτων της απόλυσης (οι απαντήσεις δίνονταν σε επταβάθμια κλίμακα όπου το 1 σήμαινε *απολύτως άδικη* και το 7 *απολύτως δίκαιη*)

	Εθνικότητα θυμάτων απόλυσης	
Status των θυμάτων	Έλληνες	Σκοπιανοί
Εργάτες	3.574	3.477
Διοικητικά Στελέχη	3.062	3.660

Ωστόσο, διαπιστώθηκε τριπλή αλληλεπίδραση των ανεξάρτητων μεταβλητών επί του βαθμού πρόσληψης της απόφασης ως δίκαιης [$F(1,112)=4.456$, $p=0.037$]. Στον Πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζεται η μέση τιμή των απαντήσεων των συμμετεχόντων στο σχετικό ερώτημα ανά πειραματική συνθήκη.

Πίνακας 3.3. Πρόσληψη της απόφασης της απόλυσης ως δίκαιης σε συνάρτηση με τις ανεξάρτητες μεταβλητές της διαδικασίας, της εθνικότητας των απολυθέντων και του εργασιακού status των απολυθέντων (οι απαντήσεις δίνονταν σε επταβάθμια κλίμακα όπου το 1 σήμαινε *απολύτως άδικη* και το 7 *απολύτως δίκαιη*)

	Τήρηση Διαδικαστικής Δικαιοσύνης		Παραβίαση Διαδικαστικής Δικαιοσύνης	
	Έλληνες	Σκοπιανοί	Έλληνες	Σκοπιανοί
Εργάτες	3.933	3.688	3.214	3.267
Διοικητικά Στελέχη	3.125	4.533	3.000	2.786

Κατά την επισκόπηση του παραπάνω Πίνακα, διαπιστώνουμε καταρχάς ότι όταν οι απολυθέντες είναι εργάτες, δεν σημειώνονται στατιστικά σημαντικές διαφορές σε συνάρτηση με τις μεταβλητές της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης και της εθνικότητας των απολυθέντων.

Εντούτοις, όταν οι απολυθέντες είναι διοικητικά στελέχη, υπάρχουν αξιοσημείωτες διαφοροποιήσεις. Ειδικότερα, όταν υφίσταται Διαδικαστική Δικαιοσύνη κατά την απόλυση, η απόλυση θεωρείται λιγότερο άδικη (πιο δίκαιη) όταν τα διοικητικά στελέχη που απολύονται είναι Σκοπιανοί ($M=4.533$) παρά όταν είναι Έλληνες ($M=3.125$, LSD test $p<0.05$). Όταν, ωστόσο, η Διαδικαστική Δικαιοσύνη παραβιάζεται, οπότε η αδικία επιτείνεται, οι συμμετέχοντες κρίνουν ως πιο άδικη την απόφαση της απόλυσης, ιδίως όταν τα διοικητικά στελέχη που απολύονται είναι Σκοπιανοί. Πράγματι, πρόκειται για τη συνθήκη με τις πλέον αρνητικές εκτιμήσεις σε ό,τι αφορά στο δίκαιο της απόφασης απόλυσης.

Είναι, εξάλλου, σκόπιμο να επισημανθεί ότι ενώ οι κρίσεις για το δίκαιο της απόφασης απόλυσης των Σκοπιανών διοικητικών στελεχών διαφέρουν σε συνάρτηση με τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη (σε συνθήκες τήρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης: $M=4.533$, έναντι $M=2.786$ σε συνθήκες παραβίασής της, LSD test $p<0.05$), τέτοιου είδους διαφοροποίηση δεν παρατηρείται όταν τα απολυθέντα διοικητικά στελέχη είναι Έλληνες. Σε αυτή την περίπτωση, ο σεβασμός προς τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη δεν αρκεί για να αμβλυνθεί ο άδικος χαρακτήρας της απόλυσης.

Προσλαμβανόμενη αναγκαιότητα της απόλυσης και προσλαμβανόμενη αποδοτικότητα των απολυθέντων

Δεν παρατηρήθηκαν σημαντικές κύριες επιδράσεις ή αλληλεπιδράσεις μεταξύ των ανεξάρτητων μεταβλητών μας ως προς την προσλαμβανόμενη αναγκαιότητα της απόλυσης ή την προσλαμβανόμενη αποδοτικότητα των απολυθέντων. Είχαμε θεωρήσει ότι οι απαντήσεις των συμμετεχόντων στις δύο αυτές εξαρτημένες μετρήσεις θα μπορούσαν να αντανakλούν μία προσπάθεια εκλογίκευσης της απόλυσης εκ μέρους των συμμετεχόντων, προσπάθεια που θα μπορούσε να είναι μεγαλύτερη σε ορισμένες συνθήκες (π.χ. κατά την απόλυση Σκοπιανών εργαζομένων).

Προσλαμβανόμενη σοβαρότητα των συνεπειών της απόλυσης

Παρατηρήθηκε κύρια επίδραση του εργασιακού status των απολυθέντων στην εκτίμηση των συνεπειών της απόλυσης για τους απολυθέντες [$F(1,112)=10.097$, $p=0.002$, $M_{\text{ΕΡΓΑΤΕΣ}}=6.602$, $M_{\text{ΔΙΟΙΚ.ΣΤ.}}=6.111$ (σε επταβάθμια κλίμακα, όπου το 1 σήμαινε *καθόλου σοβαρές* και το 7 *εξαιρετικά σοβαρές*)]. Όταν, λοιπόν, οι απολυθέντες είναι εργάτες, οι συνέπειες της απόλυσης θεωρούνται σοβαρότερες από ό,τι όταν οι απολυθέντες είναι στελέχη με διοικητικές αρμοδιότητες.

Δεν σημειώθηκαν αλληλεπιδράσεις των ανεξάρτητων μεταβλητών ως προς την προσλαμβανόμενη σοβαρότητα των συνεπειών της απόλυσης για τους απολυθέντες.

Σε ό,τι αφορά στην προσλαμβανόμενη σοβαρότητα της απόλυσης για εκείνους που διατήρησαν τη θέση τους, εντοπίστηκε μία οριακή επίδραση της διαδικασίας [$F(1,112)=2.933$, $p=0.090$, $M_{\text{ΤΗΡΗΣΗ}}=3.493$, $M_{\text{ΠΑΡΑΒ.}}=3.975$ (σε επταβάθμια κλίμακα, όπου το 1 σήμαινε *καθόλου σοβαρές* και το 7 *εξαιρετικά σοβαρές*)]. Οι συμμετέχοντες τείνουν, λοιπόν, να θεωρούν ότι η απόλυση των συναδέλφων τους θα επηρεάσει πιο αρνητικά τους εργαζομένους που παραμένουν στην επιχείρηση όταν η διοίκηση παραβιάζει παρά όταν τηρεί τις αρχές της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης.

Εξάλλου, παρατηρήθηκε μία οριακή αλληλεπίδραση ανάμεσα στις μεταβλητές της εθνικότητας και του status των θυμάτων ως προς την προσλαμβανόμενη σοβαρότητα των συνεπειών της απόλυσης για τους εργαζομένους που διατηρούν τη θέση τους στην επιχείρηση [$F(1,112)=3.799$, $p=0.054$].

Πίνακας 3.4. Προσλαμβανόμενη σοβαρότητα των συνεπειών της απόλυσης για εκείνους που διατηρούν τη θέση τους σε συνάρτηση με τις ανεξάρτητες μεταβλητές της εθνικότητας και του εργασιακού status των θυμάτων της απόλυσης (οι απαντήσεις δίνονταν σε επταβάθμια κλίμακα όπου το 1 σήμαινε *καθόλου σοβαρές* και το 7 *εξαιρετικά σοβαρές*)

	Εθνικότητα θυμάτων απόλυσης	
Status των θυμάτων	Έλληνες	Σκοπιανοί
Εργάτες	3.979	3.240
Διοικητικά Στελέχη	3.679	4.038

Όπως παρατηρούμε στον παραπάνω Πίνακα, όταν οι απολυθέντες είναι Έλληνες, ανεξάρτητα από το status τους, οι συνέπειες για τους εργαζομένους που διατηρούν τη θέση τους στην επιχείρηση θεωρούνται εξίσου σοβαρές. Όταν, όμως οι απολυθέντες είναι Σκοπιανοί, οι συνέπειες για τους «επιζώντες» θεωρούνται πιο σοβαρές όταν εκείνοι που απολύθηκαν είχαν διοικητικές θέσεις ($M=4.038$) παρά όταν ήταν εργάτες ($M=3.240$, LSD test $p<0.05$).

Πιθανότητα απεργιακών κινητοποιήσεων και βαθμός θεώρησής τους ως δίκαιων

Παρατηρήθηκε μία κύρια επίδραση του εργασιακού status των απολυθέντων στην εκτίμηση της πιθανότητας διενέργειας απεργιακών κινητοποιήσεων [$F(1,112)=8.405$, $p=0.005$, $M_{\text{ΕΡΓΑΤΕΣ}}=5.523$, $M_{\text{ΔΙΟΙΚ.ΣΤ}}=4.717$ (σε επταβάθμια κλίμακα, όπου το 1 σήμαινε *καθόλου πιθανό* και το 7 *εξαιρετικά πιθανό*)]. Επομένως, η πιθανότητα να πραγματοποιηθούν απεργιακές κινητοποιήσεις από τους εργαζομένους του εργοστασίου ως αντίδραση στις απολύσεις θεωρείται μικρότερη όταν οι απολυθέντες είναι στελέχη με διοικητικές αρμοδιότητες κι όχι εργάτες.

Εξάλλου, από την Ανάλυση Διακύμανσης προέκυψε αλληλεπίδραση των μεταβλητών της διαδικασίας και της εθνικότητας των απολυθέντων ως προς την εξαρτημένη μεταβλητή της πιθανότητας διεξαγωγής απεργιακών κινητοποιήσεων [$F(1,112)=5.853$, $p=0.017$]. Στον Πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζονται οι σχετικές εκτιμήσεις των συμμετεχόντων ανά πειραματική συνθήκη.

Πίνακας 3.5. Προσλαμβανόμενη πιθανότητα διενέργειας απεργιακών κινητοποιήσεων σε συνάρτηση με τις ανεξάρτητες μεταβλητές της διαδικασίας και της εθνικότητας των θυμάτων της απόλυσης (οι απαντήσεις δίνονταν σε επταβάθμια κλίμακα, όπου το 1 σήμαινε *καθόλου πιθανό* και το 7 *εξαιρετικά πιθανό*)

Εθνικότητα των θυμάτων	Διαδικασία	
	Τήρηση Διαδικαστικής Δικαιοσύνης	Παραβίαση Διαδικαστικής Δικαιοσύνης
Έλληνες	4.756	5.333
Σκοπιανοί	5.579	4.812

Όπως παρατηρούμε στον Πίνακα 3.5., όταν οι απολυθέντες είναι Έλληνες όπως και οι συμμετέχοντες, η πιθανότητα να πραγματοποιηθούν απεργιακές κινητοποιήσεις τείνει να θεωρείται μεγαλύτερη όταν παραβιάζεται παρά όταν τηρείται η Διαδικαστική Δικαιοσύνη. Εντούτοις, όταν οι απολυθέντες είναι Σκοπιανοί, οι συμμετέχοντες τείνουν να εκτιμούν ως πιθανότερη τη διεξαγωγή απεργιών όταν τηρείται η Διαδικαστική Δικαιοσύνη, παρά όταν παραβιάζεται. Σε συνθήκες τήρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, η πιθανότητα να πραγματοποιηθούν απεργιακές κινητοποιήσεις κρίνεται σημαντικά μεγαλύτερη όταν οι απολυθέντες είναι Σκοπιανοί ($M=5.579$) παρά όταν είναι Έλληνες ($M=4.756$, $LSD\ test < 0.05$).

Ως προς τη θεώρηση τυχόν απεργιακών κινητοποιήσεων ως δικαιολογημένων, δεν σημειώθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές μεταξύ των πειραματικών συνθηκών (βλ. Παράρτημα).

Κλίμακα Νορμών Διανομής

Η Κλίμακα Νορμών Διανομής υποβλήθηκε σε Παραγοντική Ανάλυση με τη μέθοδο των Κυρίων Συνιστωσών και ορθογώνια περιστροφή των αξόνων Varimax. Από την Ανάλυση αυτή εξήχθησαν 8 παράγοντες με ιδιοτιμή μεγαλύτερη του 1, οι οποίοι εξηγούσαν αθροιστικά ποσοστό 69.38% της συνολικής διακύμανσης. Δεδομένου ότι οι δηλώσεις της κλίμακας ήταν 18, ο αριθμός των Κυρίων Συνιστωσών που προέκυψαν ήταν μάλλον μεγάλος. Το Scree Plot έδειξε ως καλύτερη μία λύση με 6 Συνιστώσες. Οι 6 πρώτες Συνιστώσες εξηγούσαν ποσοστό 55.48% της συνολικής διακύμανσης (βλ. Παράρτημα)¹⁸⁹.

¹⁸⁹ Εξετάσαμε επίσης το ενδεχόμενο δημιουργίας 3 δεικτών (ενός για κάθε υποκλίμακα) με υπολογισμό της μέσης συμφωνίας στα 6 ερωτήματα που αναφέρονταν στο ίδιο κριτήριο διανομής. Υπολογίστηκε η αξιοπιστία εσωτερικής συνέπειας με τον δείκτη Cronbach A για κάθε μία από τις 3 υποκλίμακες. Για την υποκλίμακα της Ευθυδικίας ο δείκτης Alpha ήταν

Οι παράγοντες που ανεδείχθησαν χρησιμοποιήθηκαν ακολούθως ως εξαρτημένες μεταβλητές σε Αναλύσεις Διακύμανσης που εξέτασαν το ενδεχόμενο επίδρασης σε αυτούς και αλληλεπίδρασης των ανεξάρτητων μεταβλητών της διαδικασίας, της εθνικότητας και του status των θυμάτων της απόλυσης.

Ως προς τον παράγοντα της *προτίμησης για τη νόρμα της Ανάγκης (σε περιπτώσεις προσλήψεων, απολύσεων και κατά την εισαγωγή στα Πανεπιστήμια)*¹⁹⁰ διαπιστώθηκε οριακή αλληλεπίδραση ανάμεσα στη διαδικασία και την εθνικότητα των θυμάτων της απόλυσης [$F(1,112)=3.421$, $p=0.067$] καθώς και στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση ανάμεσα στη

0.61, για την υποκλίμακα της Ισότητας ήταν 0.39, ενώ για την υποκλίμακα της Ανάγκης ο δείκτης Alpha ήταν 0.51.

Οι μικροί δείκτες αξιοπιστίας εσωτερικής συνέπειας κατά πάσα πιθανότητα δεν αντανakλούν μόνο το μικρό πλήθος των δηλώσεων (items) κάθε υποκλίμακας (6 δηλώσεις), αλλά και την έλλειψη ομοιογένειας ως προς το περιεχόμενο των δηλώσεων κάθε υποκλίμακας. Η έλλειψη ομοιογένειας συνδέεται με τη διαφορετικότητα των προς διανομή αγαθών. Σύμφωνα με την καταστασιακή προσέγγιση της Διανεμητικής Δικαιοσύνης, οι στόχοι της κατάστασης καθορίζουν τη νόρμα διανομής που θεωρείται δίκαιη και προτιμάται. Όταν ο στόχος είναι η προαγωγή της αποδοτικότητας και της παραγωγικότητας –όπως συμβαίνει συνήθως στον εργασιακό χώρο- η ευθυδικία είναι η καταλληλότερη νόρμα διανομής (Deutsch, 1975). Στα πλαίσια της οικογένειας, όπου ο στόχος είναι η συνοχή και η αποφυγή της σύγκρουσης, η εφαρμογή της νόρμας της ανάγκης, και όχι της ευθυδικίας, είναι αυτή που ενδείκνυται (π.χ. Fondacaro, Jackson & Luescher, 2002). Και οι Davey et al. (1999) που αποφάσισαν να συμπεριλάβουν στην «Κλίμακα Αναλογικότητας» που κατασκεύασαν δηλώσεις οι οποίες αφορούσαν σε διαφορετικά πλαίσια εφαρμογής αρχών διανομής (π.χ. σχολείο, εργασία, κλπ), ώστε η κλίμακα να είναι σε θέση να προβλέψει ένα πλήθος αποτελεσμάτων, διαπίστωσαν ότι αυτό οδηγούσε σε μικρή εσωτερική συνέπεια της κλίμακας. Η ετερογένεια του περιεχομένου επιβεβαιωνόταν και από την Παραγοντική Ανάλυση, η οποία κατέληγε σε πολλούς παράγοντες, όπως συνέβη και στη δική μας περίπτωση.

Εφόσον στην παρούσα έρευνα συμπεριλάβαμε στην κλίμακά μας προτάσεις που αφορούσαν σε διαφορετικές καταστάσεις (προσλήψεις, απολύσεις, πρόσβαση στην Τριτοβάθμια εκπαίδευση, καθορισμός κοινωνικών παροχών του κράτους, κλπ.), δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι κάθε συμμετέχων δεν εκφράζει τον ίδιο πάντα βαθμό αποδοχής ή απόρριψης μίας νόρμας διανομής, ανεξάρτητα από το πλαίσιο ή την κατάσταση στην οποία αυτή αναφέρεται. Παρότι ορισμένοι ισχυρίζονται ότι υφίσταται μία σχετικά σταθερή προτίμηση για μία νόρμα διανομής εκ μέρους κάθε ατόμου (π.χ. Davey et al., 1999), φαίνεται ότι αυτή η προτίμηση δεν παραμένει ανεπηρέαστη (τουλάχιστον όχι εντελώς) από το πλαίσιο εφαρμογής του όποιου κριτηρίου διανομής.

Εξαιτίας του μη ικανοποιητικού μεγέθους των δεικτών εσωτερικής συνέπειας των τριών υποκλιμάκων, δεν δημιουργήσαμε δείκτες βάσει των δηλώσεων που εντάσσονταν σε κάθε υποκλίμακα ώστε να τους χρησιμοποιήσουμε σε επόμενες αναλύσεις.

¹⁹⁰ Στον παράγοντα αυτό, που εξηγούσε ποσοστό 11.30% της συνολικής διακύμανσης, φόρτιση μεγαλύτερη του 0.40 παρουσίαζαν οι εξής τρεις δηλώσεις: «Τα άτομα με ειδικές ανάγκες ή χρόνιες παθήσεις και τα άτομα που προέρχονται από πολύ φτωχές οικογένειες θα πρέπει να εισάγονται στα Πανεπιστήμια κατά προτεραιότητα», «Αν μία επιχείρηση πρόκειται να απολύσει έναν αριθμό εργαζομένων η απόφαση πρέπει να ληφθεί με βάση τις ιδιαίτερες ανάγκες κάθε εργαζομένου (οικογενειακές υποχρεώσεις, οικονομική κατάσταση, ηλικία, προβλήματα υγείας κλπ.)», και «Σε περιπτώσεις προσλήψεων, προτεραιότητα πρέπει να δίνεται σε άτομα που έχουν αυξημένες ανάγκες ακόμη κι αν υστερούν κάπως σε προσόντα έναντι άλλων υποψηφίων».

διαδικασία, την εθνικότητα και το status των θυμάτων [$F(1,112)=6.698$, $p=0.011$]. Στους Πίνακες που ακολουθούν παρατίθενται οι παραγοντικές τιμές ανά συνθήκη.

Πίνακας 3.6. Μέσες παραγοντικές τιμές στον παράγοντα της προτίμησης για τη νόρμα της ανάγκης σε συνάρτηση με τη διαδικασία και την εθνικότητα των θυμάτων της απόλυσης (το + αντιστοιχεί σε αυξημένη αποδοχή των δηλώσεων του παράγοντα)

	Διαδικασία	
	Τήρηση Διαδικαστικής Δικαιοσύνης	Παραβίαση Διαδικαστικής Δικαιοσύνης
Εθνικότητα των θυμάτων		
Έλληνες	.033	-.147
Σκοπτιανοί	-.182	.300

Όπως προκύπτει από την επισκόπηση του παραπάνω πίνακα, ο εκφραζόμενος βαθμός προτίμησης για την εφαρμογή της νόρμας της ανάγκης δεν διαφοροποιείται σε συνάρτηση με τη διαδικασία που τηρεί η επιχείρηση κατά τις απολύσεις όταν οι απολυθέντες εργαζόμενοι είναι Έλληνες.

Εντούτοις, όταν οι απολυθέντες είναι μέλη της εξωομάδας, η τηρούμενη διαδικασία τείνει να καθορίσει την προτίμηση που οι συμμετέχοντες εκδηλώνουν για τη νόρμα της ανάγκης. Ειδικότερα, ενώ στη συνθήκη τήρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, όπου η πρόσληψη της αδικίας αμβλύνεται, δεν φαίνεται να πριμοδοτούν την εν λόγω νόρμα διανομής, στη συνθήκη παραβίασής της, οι συμμετέχοντες εκδηλώνουν την ισχυρότερη προτίμηση για το διανεμητικό κριτήριο της ανάγκης.

Πίνακας 3.7. Μέσες παραγοντικές τιμές στον παράγοντα της προτίμησης για τη νόρμα της Ανάγκης, σε συνάρτηση με τη διαδικασία, την εθνικότητα και το εργασιακό status των θυμάτων της απόλυσης (το + αντιστοιχεί σε αυξημένη αποδοχή των δηλώσεων του παράγοντα)

	Τήρηση Διαδικαστικής Δικαιοσύνης		Παραβίαση Διαδικαστικής Δικαιοσύνης	
	Έλληνες	Σκοπτιανοί	Έλληνες	Σκοπτιανοί
Εργάτες	0,224	-0,369	-0,315	0,680
Διοικητικά Στελέχη	-0,158	0,006	0,020	-0,080

Στον Πίνακα 3.7. παρατηρούμε ότι όταν οι απολυθέντες είναι διοικητικά στελέχη, ο βαθμός στον οποίο οι συμμετέχοντες δηλώνουν ότι προτιμούν τη νόρμα της Ανάγκης για τη

διανομή αγαθών δεν διαφέρει σε συνάρτηση με την εθνικότητα των απολυθέντων και την τήρηση ή παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης.

Εντούτοις, όταν οι απολυθέντες είναι εργάτες διαπιστώνονται κάποιες ενδιαφέρουσες διαφορές. Συγκεκριμένα, όταν οι απολυθέντες εργάτες είναι Σκοπιανοί και οι αρχές της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης γίνονται σεβαστές κατά την απόλυσή τους, οι συμμετέχοντες εκφράζουν τον μικρότερο βαθμό προτίμησης της νόρμας της Ανάγκης ($M=-0.369$). Ο μέσος βαθμός προτίμησης της νόρμας στη συνθήκη αυτή διαφέρει σημαντικά από το βαθμό προτίμησης της ίδιας νόρμας στη συνθήκη στην οποία οι απολυθέντες εργάτες είναι μεν Σκοπιανοί αλλά η Διαδικαστική Δικαιοσύνη απουσιάζει κατά την απόλυσή τους. Πράγματι, στην εν λόγω συνθήκη εκφράζεται η ισχυρότερη προτίμηση για την υιοθέτηση της νόρμας της Ανάγκης ως κριτηρίου διανομής αγαθών ($M=0.680$, LSD test $p<0.05$). Η προτίμηση αυτή είναι σημαντικά μεγαλύτερη από εκείνη που εκφράζεται όταν οι εργάτες που απολύονται με μία άδικη διαδικασία είναι Έλληνες ($M=-0.315$, LSD test $p<0.05$) αλλά και από εκείνη που εκφράζεται όταν οι απολυθέντες με άδικη διαδικασία είναι μεν Σκοπιανοί αλλά διοικητικά στελέχη ($M=-0.080$, LSD test $p<0.05$).

Εξάλλου, η Ανάλυση Διακύμανσης με τους παράγοντες της Κλίμακας των νορμών διανομής ως εξαρτημένες μεταβλητές αποκάλυψε μία στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση των ανεξάρτητων μεταβλητών της διαδικασίας και του εργασιακού status των απολυθέντων ως προς την *προτίμηση για τη νόρμα της Ισότητας –κι όχι της Ανάγκης-* σε ό,τι αφορά στις *παροχές του κράτους προς τους πολίτες*¹⁹¹ [$F(1,112)=5.581$, $p=0.020$].

Πίνακας 3.8. Μέσες παραγοντικές τιμές για τον παράγοντα της προτίμησης για τη νόρμα της Ισότητας –κι όχι της Ανάγκης- σε ό,τι αφορά στις παροχές του κράτους προς τους πολίτες σε συνάρτηση με τη διαδικασία και το εργασιακό status των θυμάτων της απόλυσης (το + αντιστοιχεί σε αυξημένη προτίμηση για τη νόρμα της ισότητας)

Status των θυμάτων	Διαδικασία	
	Τήρηση Διαδικαστικής Δικαιοσύνης	Παραβίαση Διαδικαστικής Δικαιοσύνης
Εργάτες	-0.073	0.172
Διοικητικά στελέχη	0.249	-0.354

¹⁹¹ Στη συνιστώσα αυτή, που εξηγούσε το 8.52% της συνολικής διακύμανσης, υψηλή θετική φόρτιση παρουσίαζε η δήλωση «Το κράτος πρέπει να παρέχει τα ίδια αγαθά και τις ίδιες υπηρεσίες σε όλους τους πολίτες χωρίς εξαίρεση ή διάκριση» και υψηλή αρνητική φόρτιση η δήλωση «Οι κοινωνικές παροχές του κράτους προς τους πολίτες πρέπει να είναι ανάλογες των αναγκών καθενός».

Όπως προκύπτει από την εξέταση του περιεχομένου των δηλώσεων που συγκροτούν αυτόν τον παράγοντα, η ισότητα, όταν αφορά σε κοινωνικές παροχές, δεν αποτελεί διανεμητική νόρμα που στοχεύει να περιορίσει τις κοινωνικές ανισότητες.

Όπως μπορεί κανείς να παρατηρήσει στον Πίνακα 3.8, όταν οι απολυθέντες είναι εργάτες, οι συμμετέχοντες εκφράζουν τον ίδιο βαθμό προτίμησης για τη νόρμα της ισότητας –σε αντιδιαστολή με τη νόρμα της ανάγκης- για τον καθορισμό των κοινωνικών παροχών του κράτους προς τους πολίτες, ανεξάρτητα από την τήρηση ή την παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης κατά την απόλυση των εργατών. Όταν οι απολυθέντες είναι διοικητικά στελέχη, οι συμμετέχοντες εκφράζουν μεγαλύτερη προτίμηση για τη διανεμητική νόρμα της ισότητας –σε αντιδιαστολή με τη νόρμα της ανάγκης- όταν τηρείται ($M=0.249$) παρά όταν παραβιάζεται η Διαδικαστική Δικαιοσύνη ($M=-0.354$, LSD test <0.05).

Επίσης, όταν τηρείται η Διαδικαστική Δικαιοσύνη, οι συμμετέχοντες εκφράζουν τον ίδιο βαθμό προτίμησης της νόρμας της ισότητας –σε αντιδιαστολή με τη νόρμα της ανάγκης- για τον καθορισμό των κοινωνικών παροχών του κράτους προς τους πολίτες, ανεξάρτητα από το εργασιακό status των απολυθέντων.

Όταν, αντιθέτως, παραβιάζεται η Διαδικαστική Δικαιοσύνη, η υιοθέτηση ή η απόρριψη της διανεμητικής νόρμας της ισότητας για τον καθορισμό των παροχών του κράτους προς τους πολίτες είναι συνάρτηση του εργασιακού status των απολυθέντων. Όταν οι απολυθέντες είναι διοικητικά στελέχη που δεν ενημερώνονται έγκαιρα για την επικείμενη απόλυσή τους και που δεν έχουν την ευκαιρία να εκφράσουν τα συναισθήματα και τις απόψεις τους, οι συμμετέχοντες απορρίπτουν την ιδέα οι κοινωνικές παροχές του κράτους να ρυθμίζονται με βάση την αρχή της ισότητας (κι όχι την αρχή της ανάγκης) ($M=-0.354$). Από την άλλη πλευρά, όταν οι απολυθέντες στους οποίους δεν παρέχεται έγκαιρη ενημέρωση και ευκαιρία έκφρασης είναι εργάτες, οι συμμετέχοντες δεν απορρίπτουν τον καθορισμό των κοινωνικών παροχών βάσει της διανεμητικής νόρμας της ισότητας (κι όχι της ανάγκης) ($M=0.172$, LSD test $p<0.05$).

Άλλωστε, διαπιστώθηκε μία οριακή τριπλή αλληλεπίδραση των ανεξάρτητων μεταβλητών μας ως προς την *προτίμηση για την ισότητα κι όχι την ανάγκη για τον καθορισμό των κοινωνικών παροχών του κράτους* [$F(1,112)=3.820$, $p=0.053$].

Πίνακας 3.9. Μέσες παραγοντικές τιμές στον παράγοντα της προτίμησης για την ισότητα –κι όχι την ανάγκη- ως προς τις παροχές του κράτους, σε συνάρτηση με τη διαδικασία, την εθνικότητα και το status των θυμάτων της απόλυσης (το + αντιστοιχεί σε αυξημένη προτίμηση για τη νόρμα της ισότητας)

	Τήρηση Διαδικαστικής Δικαιοσύνης		Παραβίαση Διαδικαστικής Δικαιοσύνης	
	Έλληνες	Σκοπιανοί	Έλληνες	Σκοπιανοί
Εργάτες	.125	-.271	.159	.184
Διοικητικά Στελέχη	.017	.481	-.096	-.613

Όπως παρατηρούμε στον παραπάνω πίνακα, ανάμεσα στη συνθήκη απόλυσης Σκοπιανών διοικητικών στελεχών με διαδικασίες που σέβονται τα κριτήρια της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης και τη συνθήκη απόλυσης Σκοπιανών διοικητικών στελεχών με διαδικασίες που τα παραβιάζουν διαπιστώνεται μία σημαντική διαφορά ως προς την προτίμηση για την ισότητα -και όχι την ανάγκη- κατά τον προσδιορισμό των κοινωνικών παροχών του κράτους. Στη δεύτερη αυτή περίπτωση, οι συμμετέχοντες απορρίπτουν την αντικατάσταση του κριτηρίου της ανάγκης από αυτό της ισότητας ($M=-0.613$), κάτι που δεν διαπιστώνεται όταν τηρείται η Διαδικαστική Δικαιοσύνη ($M=0.481$, LSD test $p<0.05$).

Είναι, εξάλλου, ενδιαφέρον ότι σε συνθήκες τήρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, η προτίμηση για την ισότητα (κι όχι την ανάγκη) είναι εντονότερη όταν οι Σκοπιανοί που απολύονται είναι διοικητικά στελέχη ($M=0.481$) κι όχι εργάτες ($M=-0.271$, LSD test $p<0.05$).

Κλίμακα Κοινωνικού Δαρβινισμού

Η Κλίμακα του Κοινωνικού Δαρβινισμού υποβλήθηκε σε Παραγοντική Ανάλυση με τη μέθοδο των Κυρίων Συνιστωσών και ορθογώνια περιστροφή των αξόνων (Varimax). Από την Ανάλυση προέκυψαν 5 παράγοντες με ιδιοτιμή μεγαλύτερη του 1, οι οποίοι εξηγούσαν αθροιστικά το 59.86% της συνολικής διακύμανσης (βλ. Παράρτημα). Εν συνεχεία, οι παράγοντες αυτοί χρησιμοποιήθηκαν ως εξαρτημένες μεταβλητές σε Αναλύσεις Διακύμανσης από τις οποίες, ωστόσο, δεν προέκυψαν κύριες επιδράσεις των ανεξάρτητων μεταβλητών μας.

Εντούτοις, παρατηρήθηκε αλληλεπίδραση των ανεξάρτητων μεταβλητών της διαδικασίας και του εργασιακού status των απολυθέντων σε σχέση με τον παράγοντα της

εκλογίκευσης των κοινωνικών ανισοτήτων¹⁹² [$F(1,112)=4.483$, $p=0.036$], και τον παράγοντα της έμφασης στον εκσυγχρονισμό και θεώρησης του κοινωνικού κράτους ως αντιπαραγωγικού¹⁹³ [$F(1,112)=3.972$, $p=0.049$]. Στους Πίνακες που ακολουθούν παρατίθενται οι μέσες παραγοντικές τιμές σε συνάρτηση με τη διαδικασία και το status των απολυθέντων.

Πίνακας 3.10. Μέσες παραγοντικές τιμές για τον παράγοντα της εκλογίκευσης των κοινωνικών ανισοτήτων σε συνάρτηση με τη διαδικασία και το status των θυμάτων της απόλυσης (το + αντιστοιχεί σε αυξημένη αποδοχή των δηλώσεων του παράγοντα)

	Διαδικασία	
	Τήρηση Διαδικαστικής Δικαιοσύνης	Παραβίαση Διαδικαστικής Δικαιοσύνης
Status των θυμάτων		
Εργάτες	-.339	.071
Διοικητικά στελέχη	.317	-.042

Όπως είναι δυνατό να παρατηρήσουμε στον παραπάνω Πίνακα, όταν τηρείται η Διαδικαστική Δικαιοσύνη, δηλαδή όταν υπάρχει ενημέρωση και παροχή της δυνατότητας έκφρασης στους εργαζομένους που πρόκειται να απολυθούν, η αποδοχή ή η άρνηση ενός σκεπτικού που συνιστά εκλογίκευση των κοινωνικών ανισοτήτων (καθώς επικεντρώνεται στην επιβράδυνση της ανάπτυξης και τη στρέβλωση των ατομικών κινήτρων από τις παρεμβάσεις του κράτους, οι οποίες έχουν ως στόχο τον περιορισμό της κοινωνικής ανισότητας), είναι συνάρτηση του εργασιακού status των απολυθέντων.

Συγκεκριμένα, όταν οι απολυθέντες είναι εργάτες, οι συμμετέχοντες αρνούνται απόψεις σαν αυτή που θέλει την κρατική στήριξη εκείνων που αντιμετωπίζουν σοβαρά οικονομικά προβλήματα να ενθαρρύνει την οκνηρία και να αποθαρρύνει την ατομική

¹⁹² Στον παράγοντα αυτό, που εξηγούσε το 16.1% της συνολικής διακύμανσης, υψηλή φόρτιση εμφάνιζαν δηλώσεις όπως: «Η παροχή οικονομικής βοήθειας από το κράτος προς όσους "έχουν ανάγκη" συχνά διαβρώνει τις αξίες των ατόμων αυτών: δέχονται ως πιο φυσιολογικό το να στηρίζονται από το κράτος παρά να είναι οικονομικά και ψυχολογικά ανεξάρτητοι» και «Πολλές φορές το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας για όσους "έχουν ανάγκη" συντελεί στο να εδραιωθεί η συνήθεια της εξάρτησης από τα βοηθήματα του κράτους και η τεμπελιά».

¹⁹³ Ο παράγοντας αυτός εξηγούσε το 11.87% της συνολικής διακύμανσης. Υψηλή θετική φόρτιση σε αυτόν παρουσίαζαν δηλώσεις όπως «Η ανάπτυξη του τόπου είναι τόσο σημαντική και απαραίτητη ώστε δικαιολογείται ακόμη και η διακοπή της παροχής οικονομικής βοήθειας στους πολίτες που επωφελούνται από τη βοήθεια αυτή», ενώ υψηλή αρνητική φόρτιση είχε η δήλωση «Η παροχή οικονομικής βοήθειας από το κράτος στους πολίτες που τη χρειάζονται είναι επιβεβλημένη ακόμη κι αν επιβραδύνει την ανάπτυξη του τόπου».

προσπάθεια και πρωτοβουλία ($M=-0.339$). Εντούτοις, όταν οι απολυθέντες είναι διοικητικά στελέχη, κατά την απόλυση των οποίων ακολουθούνται δίκαιες διαδικασίες, οι συμμετέχοντες φαίνεται να συμμερίζονται τις απόψεις που συνιστούν εκλογίκευση των κοινωνικών ανισοτήτων ($M=0.317$, LSD test $p<0.05$).

Στις συνθήκες παραβίασης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης δεν παρατηρείται διαφορά στο βαθμό αποδοχής προτάσεων που εκλογικεύουν τις κοινωνικές ανισότητες σε σχέση με το εργασιακό status των απολυθέντων.

Πίνακας 3.11. Μέσες παραγοντικές τιμές για τον παράγοντα της έμφασης στον εκσυγχρονισμό και της θεώρησης του κοινωνικού κράτους ως αντιπαραγωγικού, σε συνάρτηση με τη διαδικασία και το status των θυμάτων της απόλυσης (το + αντιστοιχεί σε αυξημένη αποδοχή των δηλώσεων του παράγοντα)

Status των θυμάτων	Διαδικασία	
	Τήρηση Διαδικαστικής Δικαιοσύνης	Παραβίαση Διαδικαστικής Δικαιοσύνης
Εργάτες	-.085	.056
Διοικητικά στελέχη	.302	-.290

Ο παράγοντας της προτίμησης για τον εκσυγχρονισμό και της θεώρησης του κοινωνικού κράτους ως αντιπαραγωγικού συγκεντρώνει δηλώσεις που εκφράζουν την πεποίθηση ότι χρειάζεται να δοθεί πάνω από όλα προτεραιότητα στην παραγωγικότητα και την ανάπτυξη και, όπως μπορεί κανείς να διαπιστώσει από τον Πίνακα που προηγείται, δεν παρατηρούνται διαφορές στο βαθμό προτίμησης για τον εκσυγχρονισμό και θεώρησης του κοινωνικού κράτους ως αντιπαραγωγικού σε συνάρτηση με το εργασιακό status των απολυθέντων. Υφίσταται, όμως, διαφορά σε συνάρτηση με τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη όταν οι απολυθέντες είναι διοικητικά στελέχη.

Ειδικότερα, όταν οι απολυθέντες είναι εργάτες, ο βαθμός υιοθέτησης των δηλώσεων που συγκροτούν τον παράγοντα δεν διαφέρει είτε τηρείται είτε παραβιάζεται η Διαδικαστική Δικαιοσύνη. Εντούτοις, όταν οι απολυθέντες είναι διοικητικά στελέχη, η Διαδικαστική Δικαιοσύνη αποκτά σημασία. Εντονότερη προτίμηση για τον εκσυγχρονισμό και θεώρηση του κοινωνικού κράτους ως αντιπαραγωγικού εκδηλώνεται όταν κατά την απόλυση των διοικητικών στελεχών γίνονται σεβαστές οι αρχές της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης ($M=0.302$). Απεναντίας, όταν η διαδικασία της απόλυσης των διοικητικών στελεχών δεν συνάδει με τις αρχές της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, οι συμμετέχοντες απορρίπτουν την ιδέα ότι πρέπει πρωτίστως να δοθεί προτεραιότητα στην ανάπτυξη και τον εκσυγχρονισμό ($M=-0.290$, LSD test $p<0.05$).

Εξάλλου, η Ανάλυση Διακύμανσης αποκάλυψε μία τριπλή αλληλεπίδραση των ανεξάρτητων μεταβλητών μας ως προς τον παράγοντα της έμφασης στην κοινωνική αλληλεγγύη¹⁹⁴ [$F(1,112)=5.107$, $p=0.026$]. Οι μέσες παραγοντικές τιμές ανά πειραματική συνθήκη παρουσιάζονται στον Πίνακα που ακολουθεί.

Πίνακας 3.12. Μέσες παραγοντικές τιμές στον παράγοντα της έμφασης στην κοινωνική αλληλεγγύη, σε συνάρτηση με τη διαδικασία, την εθνικότητα και το status των θυμάτων της απόλυσης (το + αντιστοιχεί σε αυξημένη αποδοχή των δηλώσεων του παράγοντα)

	Τήρηση Διαδικαστικής Δικαιοσύνης		Παραβίαση Διαδικαστικής Δικαιοσύνης	
	Έλληνες	Σκοπιανοί	Έλληνες	Σκοπιανοί
Εργάτες	.309	-.367	-.271	.128
Διοικητικά Στελέχη	.079	.233	.147	-.275

Όπως έδειξε η Δοκιμασία Πολλαπλών Συγκρίσεων LSD, μία μόνο τάση διαφοροποίησης παρατηρείται ανάμεσα στις συνθήκες απόλυσης Ελλήνων και Σκοπιανών εργατών όταν τηρείται η Διαδικαστική Δικαιοσύνη. Η έμφαση στην κοινωνική αλληλεγγύη τείνει να είναι ισχυρότερη όταν οι απολυθέντες με δίκαιες διαδικασίες εργάτες είναι Έλληνες ($M=0.309$), παρά όταν είναι Σκοπιανοί ($M=-0.367$, LSD test $p<0.06$).

Πίστη σε έναν Δίκαιο Κόσμο

Η Κλίμακα της Πίστης σε έναν Δίκαιο Κόσμο υποβλήθηκε σε Παραγοντική Ανάλυση με τη μέθοδο των Κυρίων Συνιστωσών και ορθογώνια περιστροφή των αξόνων (Varimax). Από την Ανάλυση αυτή εξήχθησαν 8 παράγοντες οι οποίοι αθροιστικά εξηγούσαν ποσοστό 65,868% της συνολικής διακύμανσης (βλ. Παράρτημα). Οι παράγοντες αυτοί δεν διέθεταν όλοι νοηματική ενάργεια και έτσι δεν χρησιμοποιήθηκαν ως εξαρτημένες μεταβλητές σε περαιτέρω αναλύσεις.

¹⁹⁴ Στον παράγοντα αυτό, που εξηγούσε το 12.32% της συνολικής διακύμανσης, παρουσίαζαν υψηλή φόρτιση δηλώσεις όπως «Αν η λήψη σημαντικών αποφάσεων (π.χ. προσλήψεις) βασίζεται μόνο στις προοπτικές οικονομικού κέρδους και παραβλέπονται άλλοι παράγοντες όπως οι ανάγκες των ατόμων, το μόνο αποτέλεσμα είναι μία σκληρή και αδυσώπητη κοινωνία που προάγει την ανισότητα» ή «Αν στο όνομα της ανταγωνιστικότητας και της αποδοτικότητας όσοι δεν είναι πολύ έξυπνοι ή καλά καταρτισμένοι μπαίνουν στο περιθώριο, οι κοινωνικές ανισότητες διευρύνονται, κάθε ανθρωπιά χάνεται και επικρατεί κοινωνική αναλγησία».

Ακολούθως, εξετάσαμε την αξιοπιστία εσωτερικής συνέπειας για τις υποκλίμακες του Δίκαιου και του Άδικου κόσμου, η οποία κρίθηκε ικανοποιητική για την πρώτη (Cronbach $A=0.70$) αλλά σχετικά ασθενής για τη δεύτερη (Cronbach $A=0.53$)(βλ. Παράρτημα). Εντούτοις, προχωρήσαμε στη δημιουργία δύο δεικτών, υπολογίζοντας τη μέση τιμή των απαντήσεων των συμμετεχόντων στις δηλώσεις που ενέπιπταν σε κάθε υποκλίμακα. Οι δείκτες αυτοί υποβλήθηκαν σε Αναλύσεις Διακύμανσης με παράγοντες τη διαδικασία, την εθνικότητα και το status των απολυθέντων (βλ. Παράρτημα), που έδειξαν μία επίδραση της εθνικότητας τόσο στον δείκτη του δίκαιου κόσμου [$F(1,112)=5.932$, $p=0.016$, $M_{ΕΛΛΗΝΕΣ}=4.146$, $M_{ΣΚΟΠΙΑΝ.}=3.785$] όσο και σε εκείνον του άδικου [$F(1,112)=3.181$, $p=0.077$, $M_{ΕΛΛΗΝΕΣ}=4.131$, $M_{ΣΚΟΠΙΑΝ.}=4.366$], καθώς και μία οριακή επίδραση του status στον πρώτο δείκτη [$F(1,112)=3.615$, $p=0.060$, $M_{ΕΡΓΑΤΕΣ}=3.825$, $M_{ΔΙΟΙΚ.ΣΤ.}=4.107$]. Οι συμμετέχοντες προσυπέγραφαν περισσότερο την άποψη ότι ο κόσμος μας είναι εντέλει δίκαιος όταν είχαν ενημερωθεί για μία περίπτωση μαζικών απολύσεων Ελλήνων παρά Σκοπιανών εργαζομένων, όπως και όταν είχαν ενημερωθεί για απολύσεις διοικητικών στελεχών παρά εργατών.

Συζήτηση

Στο παρόν πείραμα πρωταρχικός στόχος μας ήταν να διερευνήσουμε το ρόλο της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης στη διαμόρφωση εκτιμήσεων για το δίκαιο μίας απόφασης σε σχέση με ζητήματα κοινωνικού status και διομαδικών σχέσεων.

Όπως ήταν αναμενόμενο, η Διαδικαστική Δικαιοσύνη βρέθηκε να οδηγεί σε θεώρηση μίας άδικης απόφασης ως λιγότερο άδικης. Ειδικότερα, η Διαδικαστική Δικαιοσύνη φάνηκε να δυσχεραίνει την πρόσληψη της αδικίας¹⁹⁵ που υφίστανται οι απολυθέντες εργαζόμενοι μίας επιχείρησης (για τους οποίους –αξίζει να σημειωθεί– οι συμμετέχοντες δεν διαθέτουν ουσιαστικά καμία πληροφορία π.χ. απόδοσης, οικογενειακής κατάστασης κλπ). Παρόμοια άμβλυνση των αρνητικών εκτιμήσεων εκ μέρους τρίτων όταν οι απολύσεις πραγματοποιούνται με τρόπο σύμφωνο προς τα κριτήρια της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης έχει διαπιστωθεί και σε άλλες έρευνες (π.χ. Skarlicki, Ellard & Kelln, 1998).

Οι εκτιμήσεις για το δίκαιο της απόλυσης δεν φάνηκε να δέχονται σημαντική κύρια επίδραση από την εθνικότητα των θυμάτων, σε αντίθεση προς την υπόθεση που είχαμε διατυπώσει. Ωστόσο, διαπιστώθηκε ότι η εθνικότητα των θυμάτων επιδρούσε στον τρόπο πρόσληψης της διαδικασίας της απόλυσης. Με άλλα λόγια, η ίδια ακριβώς διαδικασία απόλυσης κρινόταν ως λιγότερο άδικη όταν αφορούσε μέλη μίας εθνικής εξωομάδας. Φαίνεται, λοιπόν, ότι ο βαθμός στον οποίο μία διαδικασία προσλαμβάνεται ως δίκαιη δεν εξαρτάται μόνο από τα δομικά χαρακτηριστικά της ίδιας της διαδικασίας, στη μελέτη των οποίων έχουν αφιερωθεί σημαντικές ερευνητικές προσπάθειες (π.χ. LaTour, 1978; Leventhal, 1980; Thibaut et al., 1974; Tyler, 1990; Tyler et al., 1985). Στην αξιολόγηση της διαδικασίας υπεισέρχονται ζητήματα διομαδικών σχέσεων, όπως φαίνεται από τη σημασία που εν προκειμένω διαδραμάτισε η ταύτιση ή η διαφοροποίηση της εθνικής ομάδας υπαγωγής των αποδεκτών και των παρατηρητών της διαδικασίας.

Η υπόθεσή μας για αλληλεπίδραση των μεταβλητών της εθνικότητας των θυμάτων και της τηρούμενης κατά την απόλυση διαδικασίας δεν επαληθεύτηκε, όπως επίσης δεν επαληθεύτηκε η υπόθεση αλληλεπίδρασης ανάμεσα στην εθνικότητα και το εργασιακό status των θυμάτων ως προς την εκτίμηση του δίκαιου της απόλυσης. Εντούτοις, υπήρξε στατιστικά σημαντική τριπλή αλληλεπίδραση ως προς το βαθμό πρόσληψης της απόφασης της απόλυσης ως δίκαιης.

Ειδικότερα, όπως σημειώσαμε νωρίτερα, όταν τα θύματα της απόφασης ήταν εργάτες, δεν παρατηρήθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές σε συνάρτηση με τις μεταβλητές της διαδικασίας και της εθνικότητας των απολυθέντων. Η εργασιακή και κοινωνική θέση του εργάτη φαίνεται ότι είναι το καθοριστικό στοιχείο για την κατανόηση της κατάστασης και τη

¹⁹⁵ Όπως αναφέρουν και οι Skarlicki, Ellard & Kelln (1998), από την οπτική του μοντέλου της Ευθυδικίας, οι απολύσεις για λόγους αναδιοργάνωσης είναι άδικες επειδή η συνεισφορά του εργαζομένου (γνώσεις, προσπάθεια, αφοσίωση κλπ) δεν συνδέεται με το αποτέλεσμα που λαμβάνει (απόλυση).

διαμόρφωση κρίσεων εκ μέρους των συμμετεχόντων σχετικά με τις εργοδοτικές αποφάσεις που τον αφορούν.

Εντούτοις, όταν οι απολυθέντες ήταν διοικητικά στελέχη, διαπιστώθηκαν αξιοσημείωτες διαφοροποιήσεις. Ειδικότερα, όταν κατά την απόλυση τηρούνταν τα κριτήρια Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, η απόλυση κρινόταν λιγότερο άδικη όταν τα διοικητικά στελέχη που απολύονταν ήταν Σκοπιανοί παρά όταν ήταν Έλληνες. Όταν, ωστόσο, η Διαδικαστική Δικαιοσύνη παραβιαζόταν, οπότε η πρόσληψη της αδικίας, σύμφωνα με τα δεδομένα μας, επιτεινόταν, οι συμμετέχοντες έκριναν ως πιο άδικη την απόφαση της απόλυσης, ιδίως όταν τα διοικητικά στελέχη που απολύονταν ήταν Σκοπιανοί. Πράγματι, επρόκειτο για τη συνθήκη με τις πλέον αρνητικές εκτιμήσεις αναφορικά με το δίκαιο της απόφασης απόλυσης.

Τα ευρήματα που περιγράψαμε παραπάνω επιτρέπουν την εξαγωγή ορισμένων χρήσιμων συμπερασμάτων. Η Διαδικαστική Δικαιοσύνη φαίνεται ότι αρκεί για να απελευθερώσει τις αρνητικές στάσεις των συμμετεχόντων απέναντι στα διοικητικά στελέχη που ανήκουν στην εθνική εξωομάδα, οδηγώντας τους να τις αποκαλύψουν και να τις αντικατοπτρίσουν στις θετικότερες εκτιμήσεις τους για την απόφαση που θίγει τα μέλη της εξωομάδας τα οποία έχουν επιτύχει κοινωνική άνοδο. Η τήρηση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης μοιάζει να λειτουργεί ως ένα βολικό άλλοθι για τους συμμετέχοντες, απενοχοποιώντας τους και διευκολύνοντας την εκλογίκευση των αρνητικών στάσεων απέναντι στην εξωομάδα.

Απεναντίας, όταν η Διαδικαστική Δικαιοσύνη παραβιάζεται, οι συμμετέχοντες σπεύδουν να χαρακτηρίσουν την απόφαση της απόλυσης των διοικητικών στελεχών-μελών της εθνικής εξωομάδας ως άδικη για να αποκλείσουν οποιοδήποτε ενδεχόμενο να φανούν προκατελιγμένοι. Με δεδομένη την παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, οι συμμετέχοντες φοβούνται ίσως ότι μία πιο ουδέτερη στάση θα θεωρούνταν ή θα αποτελούσε ένδειξη αποκάλυπτης προκατάληψης σε βάρος των μελών της εξωομάδας. Αρνούνται, έτσι, οποιαδήποτε τέτοια υπόνοια για τον εαυτό τους, προβαίνοντας σε αρνητικές εκτιμήσεις (περισσότερο αρνητικές από κάθε άλλη συνθήκη) για την απόφαση της απόλυσης.

Είναι, εξάλλου, σκόπιμο να επισημανθεί ότι ενώ οι εκτιμήσεις για το δίκαιο της απόφασης απόλυσης των Σκοπιανών διοικητικών στελεχών διαφοροποιούνται σε συνάρτηση με τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη, τέτοιου είδους διαφοροποίηση δεν υφίσταται όταν τα απολυθέντα διοικητικά στελέχη είναι Έλληνες. Σε αυτή την περίπτωση, η τήρηση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης δεν αρκεί για να αμβλυνθεί ο άδικος χαρακτήρας της απόλυσης. Φαίνεται, λοιπόν, ότι η αποτελεσματικότητα της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης ως στρατηγικής μείωσης της πρόσληψης της αδικίας εξαρτάται εν πολλοίς από την ταυτότητα των θυμάτων της αδικίας.

Όπως αναφέρθηκε νωρίτερα, οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να εκφράσουν τις εκτιμήσεις τους για διάφορες πτυχές της περιγραφόμενης περίπτωσης μαζικών απολύσεων, μεταξύ των οποίων και για τη σοβαρότητα των συνεπειών της απόλυσης για τους απολυθέντες. Οι

συνέπειες αυτές θεωρήθηκαν σοβαρότερες όταν οι απολυθέντες ήταν εργάτες, παρά όταν ήταν στελέχη με διοικητικές αρμοδιότητες. Οι θέσεις που περιλαμβάνουν διοικητικές αρμοδιότητες καταλαμβάνονται συνήθως από άτομα με ανώτερο εκπαιδευτικό επίπεδο ή /και μεγαλύτερη εργασιακή εμπειρία από ό,τι οι θέσεις εργατών. Τα προσόντα των απολυθέντων διοικητικών στελεχών τους επιτρέπουν να βρουν εργασία ευκολότερα, στο βαθμό, άλλωστε, που δεν προσδιορίζεται η φύση της νέας εργασίας, αφού μπορούν να ανταποκριθούν σε μεγαλύτερο εύρος εργασιακών θέσεων από ό,τι οι εργάτες. Ωστόσο, το προαναφερθέν εύρημα μπορεί να αντανakλά όχι τόσο μία πραγματική στάθμιση των παραγόντων που διευκολύνουν ή δυσχεραίνουν την εύρεση εργασίας για τους μεν και τους δε, όσο μία αναπαράσταση για τη ζωή του εργάτη, στην οποία οι αντιξοότητες και, άρα, η σοβαρότητα των συνεπειών σε περίπτωση απόλυσης και η δυσκολία εύρεσης νέας εργασίας, κατέχουν κεντρική θέση, κάτι που ενδεχομένως δεν ισχύει για την αναπαράσταση της ζωής του στελέχους με διοικητικές αρμοδιότητες.

Περισσότερο ενδιαφέρον είναι ίσως το εύρημα που αφορά στην επίδραση της διαδικασίας στην προσλαμβανόμενη σοβαρότητα της απόλυσης για εκείνους που διατηρούσαν τη θέση τους στην επιχείρηση. Όπως είδαμε, οι συμμετέχοντες έτειναν να θεωρούν ότι η απόλυση των συναδέλφων τους θα επηρέαζε πιο αρνητικά τους εργαζομένους που παρέμεναν στην επιχείρηση όταν η διοίκηση παραβίαζε παρά όταν τηρούσε τις αρχές της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης.

Ένα άλλο ζήτημα για το οποίο οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να εκφράσουν τις εκτιμήσεις τους ήταν η πιθανότητα διενέργειας απεργιακών κινητοποιήσεων από τους εργαζομένους της επιχείρησης μετά την απόλυση ενός μέλους του προσωπικού της. Διαπιστώθηκε ότι οι σχετικές εκτιμήσεις επηρεάζονταν από το εργασιακό status των απολυθέντων, και, πιο συγκεκριμένα, ότι η πιθανότητα απεργιών κρινόταν μικρότερη όταν οι απολυθέντες ήταν στελέχη με διοικητικές αρμοδιότητες κι όχι εργάτες. Το εύρημα αυτό μπορεί να συνδέεται με την πρόσληψη των συνεπειών της απόλυσης ως λιγότερο σοβαρών για τα διοικητικά στελέχη ή να απορρέει από την ενδεχόμενη πρόσληψη της συλλογικής δράσης για τη διεκδίκηση δικαιωμάτων ως λιγότερο πιθανής στην περίπτωση που οι ενδιαφερόμενοι ανήκουν στα ανώτερα κοινωνικοοικονομικά στρώματα¹⁹⁶.

Παράδοση φαντάζει ίσως με την πρώτη ματιά η αλληλεπίδραση που διαπιστώθηκε ως προς την εκτιμώμενη πιθανότητα διενέργειας απεργιακών κινητοποιήσεων ανάμεσα στις μεταβλητές της διαδικασίας και της εθνικότητας των απολυθέντων. Όπως αναφέρθηκε νωρίτερα, όταν οι απολυθέντες ήταν μέλη της εθνικής ενδο-ομάδας, δηλαδή Έλληνες όπως και οι συμμετέχοντες, η πιθανότητα να πραγματοποιηθούν απεργιακές κινητοποιήσεις

¹⁹⁶ Γενικά, υπάρχει θετική συσχέτιση μεταξύ των εκτιμήσεων της σοβαρότητας των συνεπειών της απόλυσης για τους απολυθέντες και των εκτιμήσεων της πιθανότητας διενέργειας απεργιών (για $N=120$, $r=0.206$, $p<0.05$).

θεωρείτο μεγαλύτερη όταν παραβιαζόταν παρά όταν γινόταν σεβαστή η Διαδικαστική Δικαιοσύνη. Εφόσον η διαδικαστική αδικία επιτείνει την πρόσληψη της αδικίας που υφίστανται οι εργαζόμενοι οι οποίοι απολύονται, και εφόσον οι απεργιακές κινητοποιήσεις αποτελούν έναν τρόπο αντίδρασης των εργαζομένων απέναντι στη διοίκηση που τους αδικεί, το εύρημα αυτό είναι εύλογο και αναμενόμενο.

Εντούτοις, στις περιπτώσεις απόλυσης Σκοπιανών εργαζομένων, οι συμμετέχοντες εκτιμούσαν ως πιθανότερη τη διεξαγωγή απεργιών όταν τηρούταν παρά όταν παραβιαζόταν η Διαδικαστική Δικαιοσύνη. Διακινδυνεύοντας μία ερμηνεία, θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι συμμετέχοντες μοιάζουν να θεωρούν ότι η τήρηση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης θα κάνει πιο μαχητικά τα μέλη της εθνικής εξω-ομάδας στην διεκδίκηση των εργασιακών τους δικαιωμάτων. Ή, για να το θέσουμε διαφορετικά, οι Σκοπιανοί απολυθέντες θα «πάρουν θάρρος» και θα προβούν –με μεγαλύτερη πιθανότητα- σε απεργιακές κινητοποιήσεις εάν υιοθετηθούν διαδικασίες ενημέρωσης και διαλόγου κατά την απόλυση.

Ένα δεύτερο σύνολο μετρήσεων, πέρα από εκείνες που συνδέονταν άμεσα με την υπό μελέτη περίπτωση απολύσεων, απαρτιζόταν από τρεις κλίμακες που αφορούσαν στο βαθμό προτίμησης για κάθε μία από τις διανεμητικές νόρμες της ευθυδικίας, της ισότητας και της ανάγκης, την υιοθέτηση θέσεων που εντάσσονται στην ιδεολογία του Κοινωνικού Δαρβινισμού και την προσχώρηση στη δοξασία του δίκαιου κόσμου. Αποφασίσαμε να συμπεριλάβουμε τις προαναφερθείσες μετρήσεις θεωρώντας ότι σε αυτές θα μπορούσαν να αντανακλώνται οι στάσεις των συμμετεχόντων προς τα θύματα της απόλυσης αλλά και η επίδραση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, ως στρατηγικής που αμβλύνει την πρόσληψη της αδικίας. Πράγματι, σε αρκετές περιπτώσεις διαπιστώθηκε ότι οι εν λόγω μετρήσεις ήταν ευαίσθητες στους πειραματικούς χειρισμούς μας.

Ειδικότερα, ένα πρώτο ενδιαφέρον εύρημα των αναλύσεων που διεξήχθησαν για την Κλίμακα των Νομών Διανομής ήταν η αλληλεπίδραση επί της προτίμησης για τη νόρμα της ανάγκης (σε περιπτώσεις προσλήψεων, απολύσεων και κατά την εισαγωγή στα Πανεπιστήμια) της διαδικασίας και της εθνικότητας των θυμάτων της απόλυσης.

Αναλυτικότερα, όπως είδαμε προηγουμένως, όταν οι απολυθέντες εργαζόμενοι ήταν Έλληνες, ο εκφραζόμενος βαθμός προτίμησης για την υιοθέτηση της νόρμας της ανάγκης δεν παρουσίαζε διαφοροποίηση σε συνάρτηση με τη διαδικασία που τηρούσε η επιχείρηση κατά τις απολύσεις. Εντούτοις, όταν οι απολυθέντες ήταν μέλη της εθνικής εξωομάδας, ενώ στη συνθήκη τήρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, όπου η πρόσληψη της αδικίας αμβλυνόταν, οι συμμετέχοντες δεν πριμοδοτούσαν την εν λόγω νόρμα διανομής, στη συνθήκη παραβίασης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, εκδήλωναν την ισχυρότερη προτίμηση για το διανεμητικό κριτήριο της ανάγκης. Πρόκειται για μία συνθήκη όπου οι συμμετέχοντες ένιωθαν ίσως ότι διέτρεχαν τον κίνδυνο να φανούν προκατελιμμένοι εάν οι απαντήσεις τους δεν ήταν ενδεικτικές ευαισθησίας απέναντι σε εκείνους που αδικούνται και δοκιμάζονται.

Επί της ίδιας εξαρτημένης μεταβλητής, της προτίμησης για την διανεμητική αρχή της ανάγκης, διαπιστώθηκε, εξάλλου, όπως λέχθηκε νωρίτερα, μία ενδιαφέρουσα τριπλή αλληλεπίδραση. Όταν οι απολυθέντες ήταν διοικητικά στελέχη, ο βαθμός στον οποίο οι συμμετέχοντες δήλωναν ότι προτιμούσαν την εφαρμογή της νόρμας της Ανάγκης για τη διανομή αγαθών δεν φάνηκε να διαφέρει σε συνάρτηση με την εθνικότητα των απολυθέντων και την τήρηση ή την παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης.

Διαφορές υπήρξαν, εντούτοις, όταν οι απολυθέντες ήταν εργάτες. Συγκεκριμένα, όταν οι απολυθέντες εργάτες ήταν Σκοπιανοί και οι αρχές της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης γίνονταν σεβαστές κατά την απόλυσή τους, οι συμμετέχοντες εξέφραζαν την ασθενέστερη προτίμηση για τη νόρμα της Ανάγκης. Η προτίμηση για την εν λόγω νόρμα στη συνθήκη αυτή διέφερε σημαντικά από το βαθμό προτίμησης για την ίδια νόρμα στη συνθήκη στην οποία οι απολυθέντες εργάτες ήταν Σκοπιανοί αλλά τα κριτήρια Διαδικαστικής Δικαιοσύνης παραβιάζονταν κατά την απόλυσή τους. Στην τελευταία αυτή συνθήκη εκφραζόταν η μεγαλύτερη προτίμηση για την υιοθέτηση της νόρμας της Ανάγκης ως κριτηρίου διανομής αγαθών, προτίμηση σημαντικά ισχυρότερη από εκείνη που εκφραζόταν όταν οι εργάτες που απολύονταν με μία άδικη διαδικασία ήταν Έλληνες αλλά και από εκείνη που εκφραζόταν όταν οι απολυθέντες με μία άδικη διαδικασία ήταν μεν Σκοπιανοί αλλά διοικητικά στελέχη.

Όταν, λοιπόν, η Διαδικαστική Δικαιοσύνη διασφαλιζόταν κατά την απόλυση των Σκοπιανών εργατών μέσω της έγκαιρης ενημέρωσής τους και της ευκαιρίας που τους παρέχόταν να εκφράσουν τις απόψεις τους, οι συμμετέχοντες έκριναν ως λιγότερο απαραίτητη και επιβεβλημένη την εφαρμογή της νόρμας της Ανάγκης για την διανομή αγαθών. Θεωρούσαν ίσως τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη αρκετή όταν οι θιγόμενοι από μία απόφαση άνηκαν σε μία άλλη εθνική ομάδα, οι προϋπάρχουσες στάσεις προς την οποία είναι μάλλον αρνητικές. Εφόσον η Διαδικαστική Δικαιοσύνη υφίστατο, οι συμμετέχοντες δεν χρειαζόταν να αισθάνονται ενοχές επειδή δεν επέλεγαν έναν ευνοϊκό για τους μη προνομιούχους τρόπο διανομής. Αποτολμώντας μία ερμηνεία, θα λέγαμε ότι οι συμμετέχοντες ενδεχομένως σκέπτονταν: «ενημερώθηκαν για την επικείμενη απόλυσή τους έγκαιρα, κι επιπλέον, είχαν την ευκαιρία να εκθέσουν τις απόψεις τους. Τι άλλο μπορεί να θέλουν;».

Αντιθέτως, όταν η Διαδικαστική Δικαιοσύνη παραβιαζόταν κατά την απόλυση των Σκοπιανών εργατών, οι συμμετέχοντες έσπευδαν να εκδηλώσουν την προτίμησή τους για την υιοθέτηση της νόρμας της Ανάγκης, σαν να επιθυμούσαν να αποτρέψουν κάθε ενδεχόμενο να θεωρηθούν προκατειλημμένοι απέναντι στους Σκοπιανούς εργάτες (όπως υποδηλώνει και η διαφορά του βαθμού προτίμησης της διανεμητικής νόρμας της Ανάγκης μεταξύ αυτής της συνθήκης και της συνθήκης απόλυσης με άδικες διαδικασίες Ελλήνων εργατών).

Όπως προαναφέρθηκε, έχει καταδειχθεί σε πολυάριθμες έρευνες ότι οι άνθρωποι αποστρέφονται το ενδεχόμενο να θεωρηθούν «προκατειλημμένοι» κι ότι όταν ο κίνδυνος αυτός είναι ορατός, καταβάλλουν κάθε προσπάθεια για να τον αποτρέψουν, ακόμη και

προβαίνοντας σε ένα είδος θετικής διάκρισης προς το μέλος της εξωομάδας (π.χ. βλ. τα ευρήματα των Frey & Gaertner, 1986). Εν προκειμένω, η αποτροπή του κινδύνου δεν προϋπέθετε κάποια ιδιαίτερη προσπάθεια. Αντιθέτως, είχε αμελητέο κόστος, αφού ο συμμετέχων δεν χρειαζόταν παρά να εκφράσει το βαθμό συμφωνίας του με ορισμένες απόψεις.

Όταν οι απολυθέντες με μία άδικη διαδικασία Σκοπιανοί ήταν διοικητικά στελέχη, οι συμμετέχοντες δεν ένιωθαν υποχρεωμένοι να εκφράσουν προτίμηση για τη νόρμα της Ανάγκης, καθώς, κατά πάσα πιθανότητα, δεν εκλάμβαναν τα διοικητικά στελέχη ως μέλη μίας αδύναμης κοινωνικής ομάδας που χρειάζεται κοινωνική προστασία, ακόμη κι αν θεωρούσαν κατάφωρη την αδικία σε βάρος τους.

Μία εναλλακτική ερμηνεία που θα μπορούσε να προταθεί για να ερμηνευτεί η μεγαλύτερη προτίμηση για την εφαρμογή της διανεμητικής νόρμας της Ανάγκης όταν οι απολυθέντες ήταν Σκοπιανοί εργάτες κατά την απόλυση των οποίων παραβιαζόταν η Διαδικαστική Δικαιοσύνη, είναι ότι στη συνθήκη αυτή οι ανάγκες των απολυθέντων ήταν μεγαλύτερες, αν λάβει κανείς υπόψη του το χαμηλό εργασιακό status των απολυθέντων σε συνδυασμό με το προσλαμβανόμενο ως χαμηλό βιοτικό επίπεδο στα Σκόπια. Ωστόσο, η ερμηνευτική αυτή υπόθεση δεν φαίνεται ικανοποιητική, καθώς δεν εξηγεί γιατί στη συνθήκη απόλυσης Σκοπιανών εργατών με δίκαιες διαδικασίες (στην οποία, επίσης, το χαμηλό εργασιακό status των απολυθέντων συνδυάζεται με το χαμηλό γενικό βιοτικό επίπεδο) οι συμμετέχοντες εκφράζουν το μικρότερο βαθμό προτίμησης για τη διανεμητική νόρμα της Ανάγκης.

Εξάλλου, όπως σημειώθηκε νωρίτερα, υπήρξε αλληλεπίδραση της διαδικασίας και του εργασιακού status των απολυθέντων ως προς την προτίμηση για τη νόρμα της Ισότητας –κι όχι της Ανάγκης– σε ό,τι αφορά στις παροχές του κράτους προς τους πολίτες, δηλαδή για μία διανεμητική νόρμα που δεν στοχεύει να περιορίσει τις κοινωνικές ανισότητες. Είδαμε, λοιπόν, ότι όταν οι απολυθέντες ήταν εργάτες, οι συμμετέχοντες εξέφραζαν τον ίδιο βαθμό προτίμησης της νόρμας της ισότητας –σε αντιδιαστολή προς τη νόρμα της ανάγκης– για τον καθορισμό των κοινωνικών παροχών του κράτους προς τους πολίτες, ανεξάρτητα από την τήρηση ή την παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης κατά την απόλυσή τους. Όταν, ωστόσο, οι απολυθέντες ήταν διοικητικά στελέχη, οι συμμετέχοντες δήλωναν μεγαλύτερη προτίμηση για τη διανεμητική νόρμα της ισότητας –σε αντιδιαστολή προς τη νόρμα της ανάγκης– όταν τηρούταν παρά όταν παραβιαζόταν η Διαδικαστική Δικαιοσύνη.

Όταν, κατά την απόλυση, εφαρμόζονταν διαδικασίες που προσλαμβάνονταν ως δίκαιες, η έκφραση συμφωνίας με την άποψη ότι οι κοινωνικές παροχές πρέπει να είναι ίδιες για όλους κι όχι συνάρτηση των αναγκών καθενός (και, άρα, μεγαλύτερες για τους ανέργους) ήταν ίσως ευκολότερη, δηλαδή χωρίς μεγάλο κοινωνικό κόστος ή αρνητικές προεκτάσεις για την εικόνα του εαυτού, αφού ο σεβασμός των αρχών της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης καθιστούσε την αδικία λιγότερο ορατή. Στην περίπτωση της παραβίασης της Διαδικαστικής

Δικαιοσύνης κατά την απόλυση διοικητικών στελεχών, οι συμμετέχοντες απέρριπταν την εφαρμογή της νόρμας της ισότητας.

Επίσης, σε συνθήκες τήρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, οι συμμετέχοντες εξέφραζαν, όπως είδαμε κατά την παρουσίαση των αποτελεσμάτων, τον ίδιο βαθμό προτίμησης της νόρμας της ισότητας –σε αντιδιαστολή με τη νόρμα της ανάγκης- για τον καθορισμό των κοινωνικών παροχών του κράτους προς τους πολίτες, ανεξάρτητα από το εργασιακό status των απολυθέντων. Όταν, απεναντίας, συντελούταν παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, η αποδοχή ή η απόρριψη της διανεμητικής νόρμας της ισότητας για τον καθορισμό των παροχών του κράτους προς τους πολίτες ήταν συνάρτηση του εργασιακού status των απολυθέντων.

Αναλυτικότερα, όταν οι απολυθέντες ήταν διοικητικά στελέχη που δεν ενημερώνονταν έγκαιρα για την επικείμενη απόλυσή τους και που δεν είχαν την ευκαιρία να εκφράσουν τα συναισθήματα και τις απόψεις τους, οι συμμετέχοντες απέρριπταν την ιδέα καθορισμού των κοινωνικών παροχών του κράτους βάσει της αρχής της ισότητας (κι όχι εκείνης της ανάγκης). Εφόσον η διαδικαστική αδικία καθιστούσε πιο προφανές το άδικο της απόλυσης, οι συμμετέχοντες ενδεχομένως ευαισθητοποιούνταν και εμφανίζονταν, έτσι, περισσότερο έτοιμοι να απορρίψουν την αντικατάσταση της νόρμας της ανάγκης από αυτή της ισότητας για τον προσδιορισμό των κοινωνικών παροχών. Αντιθέτως, όταν οι απολυθέντες στους οποίους δεν παρεχόταν έγκαιρη ενημέρωση και ευκαιρία έκφρασης ήταν εργάτες, οι συμμετέχοντες δεν απέρριπταν τον προσδιορισμό των κοινωνικών παροχών με βάση το διανεμητικό κριτήριο της ισότητας (κι όχι της ανάγκης).

Αυτό το αποτέλεσμα φαντάζει παράδοξο υπό το πρίσμα της προηγούμενης υπόθεσής μας για την ευαισθητοποίηση των συμμετεχόντων από την επίταση της προσλαμβανόμενης αδικίας εξαιτίας της παραβίασης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης. Μπορούμε, ωστόσο, να υποθέσουμε ότι ο βαθμός επίτασης της προσλαμβανόμενης αδικίας εξαιτίας της απουσίας έγκαιρης ενημέρωσης και της στέρησης της ευκαιρίας έκφρασης διαφέρει ανάλογα με το εργασιακό status των απολυθέντων. Ειδικότερα, όταν πρόκειται για στελέχη με διοικητικές αρμοδιότητες, η έγκαιρη ενημέρωσή τους και η παροχή της δυνατότητας να εκφράσουν τις απόψεις τους θεωρείται ενδεχομένως αυτονόητη, εφόσον οι αρμοδιότητες που είχαν πριν την απόλυση τους έκαναν μέρος της διοίκησης, ή τουλάχιστον, προϋπέθεταν κάποια τακτική συνεργασία μαζί της. Αντίθετα, ενδέχεται οι συμμετέχοντες να είναι πιο πρόθυμοι να παραβλέψουν τη στέρηση της ευκαιρίας έκφρασης και την απουσία ενημέρωσης όταν οι απολυθέντες είναι εργάτες, επειδή η χαμηλή θέση στην ιεραρχία συνήθως δεν εξασφαλίζει ολοκληρωμένη και άμεση πληροφόρηση για ό,τι αφορά στην επιχείρηση, ούτε συμμετοχή σε σώματα λήψης αποφάσεων και δυνατότητα διατύπωσης θέσεων¹⁹⁷.

¹⁹⁷ Νωρίτερα αναφερθήκαμε, εξάλλου, στο γεγονός ότι όταν οι απολυθέντες ήταν εργάτες, δεν σημειώνονταν στατιστικά σημαντικές διαφορές στο βαθμό πρόσληψης της απόφασης της

Εμπειρικά δεδομένα καταδεικνύουν ότι οι συνέπειες της παροχής ή της στέρησης της ευκαιρίας έκφρασης γνώμης στις εκτιμήσεις περί Διαδικαστικής Δικαιοσύνης και στις αντιδράσεις απέναντι σε μία απόφαση διαφέρουν ανάλογα με τις κοινωνικές νόρμες που ισχύουν σε ένα πλαίσιο και που ορίζουν πότε μπορεί κάποιος να προσδοκά ότι θα έχει λόγο σε μία απόφαση (βλ. π.χ. Brockner et al., 2001; Greenberg, Eskew & Miles, 1991). Εν προκειμένω, είναι πιθανό αυτό που εξελήφθη ως άδικη διαδικασία όταν αφορούσε διοικητικά στελέχη να μη θεωρήθηκε τόσο άδικο όταν αφορούσε εργάτες. Η επίταση της προσλαμβανόμενης αδικίας στην πρώτη περίπτωση (που δεν ήταν τόσο έντονη στη δεύτερη) ενδέχεται να οδήγησε τους συμμετέχοντες να απορρίψουν τον καθορισμό των κοινωνικών παροχών βάσει της διανεμητικής νόρμας της ισότητας (κι όχι της ανάγκης), στα πλαίσια μίας διάθεσης «προστασίας» αυτών που θεωρούσαν ότι είχαν αδικηθεί κατάφωρα.

Εάν, όταν οι απολυθέντες ήταν εργάτες, στη συνθήκη παραβίασης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης η αδικία που υφίσταντο οι απολυθέντες δεν κρινόταν μεγαλύτερη από την αδικία που υφίσταντο στη συνθήκη τήρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, ίσως δεν είναι τόσο παράδοξη η απουσία επίτασης της «προστατευτικής διάθεσης» των συμμετεχόντων στη συνθήκη παραβίασης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης («προστατευτική διάθεση» που θα εκδηλωνόταν ίσως με την έκφραση προτίμησης για τον προσδιορισμό των κοινωνικών παροχών με βάση όχι τη νόρμα της ισότητας, αλλά αυτή της ανάγκης)¹⁹⁸. Η ερμηνεία μας αυτή στηρίζεται και από τη διαπίστωση ότι, γενικά, όταν οι απολυθέντες είναι εργάτες, τα αποτελέσματα δεν διαφοροποιούνται σε συνάρτηση με την τήρηση ή παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης¹⁹⁹.

Εξάλλου, ως προς την προτίμηση για την ισότητα (κι όχι την ανάγκη) για τον καθορισμό των κοινωνικών παροχών του κράτους διαπιστώθηκε μία τριπλή αλληλεπίδραση των ανεξάρτητων μεταβλητών. Ειδικότερα, σημαντική διαφοροποίηση των σχετικών

απόλυσης ως δίκαιης ή άδικης σε συνάρτηση με τη διαδικασία ή την εθνικότητα των απολυθέντων.

¹⁹⁸ Πάντως, δεν διαπιστώθηκε αλληλεπίδραση των ανεξάρτητων μεταβλητών της διαδικασίας και του εργασιακού status των θυμάτων της απόλυσης σε σχέση με την εξαρτημένη μεταβλητή της προτίμησης για τη νόρμα της Ανάγκης.

¹⁹⁹ Σε ό,τι αφορά στο βαθμό πρόσληψης της απόλυσης ως δίκαιης δεν παρατηρήθηκε σημαντική αλληλεπίδραση της διαδικασίας και του εργασιακού status, αλλά η διαφοροποίηση των εκτιμήσεων σε συνάρτηση με τη διαδικασία έτεινε να είναι μεγαλύτερη όταν οι απολυθέντες ήταν διοικητικά στελέχη, παρά όταν ήταν εργάτες [Συνθήκες απόλυσης εργατών: όταν τηρούταν η Διαδικαστική Δικαιοσύνη $M=3.810$, όταν παραβιαζόταν $M=3.240$. Συνθήκες απόλυσης διοικητικών στελεχών: όταν τηρούταν η Διαδικαστική Δικαιοσύνη: $M=3.829$, όταν παραβιαζόταν $M=2.893$, (οι εκτιμήσεις για το δίκαιο της απόλυσης παρέχονταν σε επταβάθμια κλίμακα όπου το 1 σήμαινε «απολύτως άδικη» και το 7 «απολύτως δίκαιη»)]. Όπως είδαμε νωρίτερα, υπήρξε τριπλή αλληλεπίδραση των ανεξάρτητων μεταβλητών, που επέτρεψε την συναγωγή ορισμένων συμπερασμάτων τα οποία θεωρούμε αρκετά ενδιαφέροντα (βλ. παραπάνω).

εκτιμήσεων διαπιστώθηκε ανάμεσα στη συνθήκη απόλυσης Σκοπιανών διοικητικών στελεχών με διαδικασίες που σέβονταν τα κριτήρια της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης και τη συνθήκη απόλυσης Σκοπιανών διοικητικών στελεχών με διαδικασίες που τα παραβίαζαν. Στη δεύτερη αυτή περίπτωση, όπου η αδικία ήταν περισσότερο προφανής, οι συμμετέχοντες απέρριπταν την αντικατάσταση του κριτηρίου της ανάγκης από αυτό της ισότητας, ενώ την προσυπέγραφαν όταν η Διαδικαστική Δικαιοσύνη μετρίαζε την πρόσληψη της αδικίας και τον προσλαμβανόμενο κίνδυνο να φανούν προκατειλημμένοι.

Επιπρόσθετα, το εργασιακό status των απολυθέντων και η διαδικασία φάνηκε να αλληλεπιδρούν αφενός ως προς την εκλογίκευση των κοινωνικών ανισοτήτων και αφετέρου ως προς την έμφαση στον εκσυγχρονισμό και τη θεώρηση του κοινωνικού κράτους ως αντιπαραγωγικού, δύο από τις συνιστώσες της Κλίμακας του Κοινωνικού Δαρβινισμού.

Όπως σημειώθηκε κατά την παρουσίαση των ευρημάτων, όταν η Διαδικαστική Δικαιοσύνη γινόταν σεβαστή κατά την απόλυση, όταν δηλαδή εξασφαλιζόταν η έγκαιρη ενημέρωση των απολυόμενων και τους παρέχόταν η ευκαιρία να εκφράσουν τις απόψεις τους, το εργασιακό status των απολυθέντων καθόριζε την υιοθέτηση ή την απόρριψη ενός σκεπτικού που συνιστούσε εκλογίκευση των κοινωνικών ανισοτήτων, επικεντρωνόμενο στην επιβράδυνση της ανάπτυξης και τη στρέβλωση των ατομικών κινήτρων που υποτίθεται ότι προκαλούνται από τις παρεμβάσεις του κράτους οι οποίες αποβλέπουν στον περιορισμό της κοινωνικής ανισότητας.

Συγκεκριμένα, όταν οι απολυθέντες ήταν εργάτες, οι συμμετέχοντες απέρριπταν θέσεις σύμφωνα με τις οποίες η κρατική στήριξη προς εκείνους που αντιμετωπίζουν σοβαρά οικονομικά προβλήματα επιβραβεύει και ενθαρρύνει την οκνηρία των δικαιούχων της στήριξης αυτής, αποθαρρύνει την ατομική προσπάθεια και «τιμωρεί» όσους είναι εργατικοί και αποδοτικοί. Εντούτοις, όταν οι απολυθέντες ήταν διοικητικά στελέχη που απολύονταν με διαδικασίες σύμφωνες προς τα κριτήρια της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, οι συμμετέχοντες συμμερίζονταν τις απόψεις που συνιστούσαν εκλογίκευση των κοινωνικών ανισοτήτων. Στην προκειμένη περίπτωση, η Διαδικαστική Δικαιοσύνη φάνηκε να διευκολύνει την αναπαραγωγή της οπτικής του νεοφιλελευθερισμού. Αυτό δεν συνέβαινε όταν οι απολυθέντες ήταν εργάτες, δηλαδή άτομα που άνηκαν σε οικονομικά ασθενέστερη τάξη. Νωρίτερα, είχαμε δει ότι -όταν τηρούταν η Διαδικαστική Δικαιοσύνη- οι συμμετέχοντες έτειναν να προτιμούν τη διανεμητική νόρμα της ισότητας (κι όχι της ανάγκης) για τον καθορισμό των κοινωνικών παροχών του κράτους όταν οι απολυθέντες ήταν διοικητικά στελέχη, κάτι που δεν ίσχυε όταν ήταν εργάτες.

Στις συνθήκες παραβίασης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης δεν διαπιστώθηκε στατιστικά σημαντική διαφορά στο βαθμό αποδοχής προτάσεων που στοιχειοθετούσαν εκλογίκευση των κοινωνικών ανισοτήτων συναρτήσει του εργασιακού status των απολυθέντων. Νωρίτερα, είχαμε ερμηνεύσει κάποια ευρήματα ως ενδεικτικά μίας διαφοράς του βαθμού επίτασης της προσλαμβανόμενης αδικίας όταν παραβιαζόταν η Διαδικαστική

Δικαιοσύνη σε συνάρτηση με το εργασιακό status των απολυθέντων. Βάσει αυτής της ερμηνείας, κι αν η προσλαμβανόμενη αδικία ενεργοποιούσε μία «προστατευτική διάθεση» των συμμετεχόντων για τους απολυθέντες, είναι εύλογο ότι στην συγκεκριμένη περίπτωση οι συμμετέχοντες δεν ασπάζονταν τις εκλογικευτικές των ανισοτήτων δηλώσεις, όταν τα διοικητικά στελέχη απολύονταν με διαδικασίες που παραβίαζαν –κι όχι που σέβονταν- τις αρχές της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης.

Όπως προαναφέρθηκε, αλληλεπίδραση της διαδικασίας και του εργασιακού status των απολυθέντων παρατηρήθηκε και ως προς την έμφαση στον εκσυγχρονισμό και τη θεώρηση του κοινωνικού κράτους ως αντιπαραγωγικού, μία συνιστώσα που συγκέντρωνε δηλώσεις οι οποίες εξέφραζαν την πεποίθηση ότι χρειάζεται να δοθεί πάνω από όλα προτεραιότητα στην παραγωγικότητα και την ανάπτυξη. Όπως είδαμε, ως προς την αποδοχή των ιδεών αυτών δεν σημειώθηκαν διαφορές σε συνάρτηση με το εργασιακό status των απολυθέντων. Ωστόσο, υπήρξε διαφορά σε συνάρτηση με τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη όταν οι απολυθέντες ήταν διοικητικά στελέχη.

Συγκεκριμένα, όταν οι απολυθέντες ήταν εργάτες, ο ενστερνισμός των δηλώσεων που απάρτιζαν αυτή τη συνιστώσα ήταν ο ίδιος, ανεξάρτητα από το αν τηρούταν ή παραβιαζόταν η Διαδικαστική Δικαιοσύνη. Εντούτοις, όταν οι απολυθέντες ήταν διοικητικά στελέχη, εντονότερη προτίμηση για τον εκσυγχρονισμό και θεώρηση του κοινωνικού κράτους ως αντιπαραγωγικού εκδηλωνόταν όταν κατά την απόλυση των διοικητικών στελεχών υιοθετούνταν οι αρχές της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης. Αντιθέτως, όταν η διαδικασία της απόλυσης των διοικητικών στελεχών δεν ήταν σύμφωνη με τα κριτήρια της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, οι συμμετέχοντες απέρριπταν την ιδέα ότι προτεραιότητα χρειάζεται να έχει η ανάπτυξη και ο εκσυγχρονισμός. Φαίνεται, λοιπόν, ότι η καταφανής αδικία, στην περίπτωση της παραβίασης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, οδηγούσε τους συμμετέχοντες να απορρίπτουν μία νεοφιλελεύθερη οπτική, ενώ η τήρηση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, που άμβλυνη την πρόσληψη του άδικου της απόλυσης, τους οδηγούσε να την αποδέχονται περισσότερο.

Σε σχέση με την τελευταία από τις κλίμακες που χορηγήθηκαν στους συμμετέχοντες, εκείνη του Δίκαιου Κόσμου, παρατηρήθηκε όπως είδαμε, ότι οι συμμετέχοντες ασπάζονταν τη δοξασία του δίκαιου κόσμου περισσότερο όταν είχαν ενημερωθεί για μία περίπτωση μαζικών απολύσεων Ελλήνων παρά Σκοπιανών εργαζομένων, όπως και όταν είχαν ενημερωθεί για απολύσεις διοικητικών στελεχών παρά εργατών.

Όπως αναφέρθηκε νωρίτερα, σε ό,τι αφορούσε στο δίκαιο της απόφασης της επιχείρησης για απολύσεις δεν διαπιστώθηκαν διαφορές σε συνάρτηση με την εθνικότητα των απολυθέντων. Ωστόσο, αναφορικά με τις δηλώσεις που δεν συνδέονταν άμεσα με την υπό μελέτη περίπτωση απολύσεων και που εξέφραζαν είτε την άποψη ότι τα αποτελέσματα που λαμβάνουν οι άνθρωποι σε διάφορους τομείς της ζωής τους είναι δίκαια είτε την άποψη ότι είναι άδικα, τα ευρήματά μας φαίνονται, τουλάχιστον εκ πρώτης όψεως, παράδοξα.

Δεδομένων των αποτελεσμάτων που παρουσιάστηκαν παραπάνω, ίσως μπορούμε να υποθέσουμε ότι η σύνδεση των δηλώσεων αυτών με την συγκεκριμένη περίπτωση ήταν πιο άμεση και ορατή στους συμμετέχοντες από ό,τι περιμέναμε και ότι η προσπάθεια αποσόβησης του κινδύνου να θεωρηθεί κανείς προκατειλημμένος υπεισερχόταν και σε αυτές τις απαντήσεις των συμμετεχόντων.

Η επίδραση που ασκείται επί της υιοθέτησης της δοξασίας του δίκαιου κόσμου από παράγοντες όπως η εθνική ομάδα υπαγωγής των θυμάτων μίας άδικης απόφασης σε σχέση με την ομάδα υπαγωγής των παρατηρητών της, δηλαδή η ευαισθησία των μετρήσεων στους πειραματικούς χειρισμούς, συνηγορεί, εξάλλου, υπέρ μίας θεώρησης της δοξασίας του δίκαιου κόσμου όχι ως ατομικού χαρακτηριστικού, αλλά ως ενός συνόλου θέσεων που παραμένουν στην ιδεολογική φαρέτρα του κοινωνικού υποκειμένου και ενεργοποιούνται ή επιστρατεύονται σε συνάρτηση με το πλαίσιο, εν προκειμένω σε συνάρτηση με την ταυτότητα των θυμάτων μίας άδικης απόφασης.

Αντίστοιχη είναι η θέση μας αναφορικά με το βαθμό προτίμησης για εναλλακτικές, αμοιβαία αποκλειόμενες διανεμητικές νόρμες. Όπως ήδη ειπώθηκε, ορισμένοι θεωρούν την προτίμηση του ατόμου για κάθε μία νόρμα διανομής σχετικά σταθερή και ανεξάρτητη από το πλαίσιο εφαρμογής της (π.χ. Davey et al., 1999), ενώ η καταστασιακή προσέγγιση επισημαίνει ότι η προτίμηση αυτή δεν μένει ανεπηρέαστη από το πεδίο εντός του οποίου πρόκειται να διανεμηθούν αποτελέσματα ή αγαθά (π.χ. οικογενειακό πλαίσιο, εργασιακός χώρος, κλπ). Οι στόχοι της κατάστασης (π.χ. παραγωγικότητα ή αρμονικές σχέσεις μεταξύ των μελών μίας ομάδας) είναι η κύρια παράμετρος της οποίας το ρόλο αναγνωρίζει η καταστασιακή προσέγγιση (Deutsch, 1975; Fondacaro, Jackson & Luescher, 2002). Φαίνεται, ωστόσο, στην παρούσα έρευνα, ότι εκτός από το πλαίσιο εφαρμογής, με τους στόχους που αυτό συνεπάγεται, στην επιλογή του κριτηρίου διανομής υπεισέρχονται τα χαρακτηριστικά των αποδεκτών των προς διανομή αποτελεσμάτων, με τη σημασία που τα χαρακτηριστικά αυτά αποκτούν υπό το βάρος των διομαδικών σχέσεων και των κοινωνικών αναπαραστάσεων.

Άλλωστε, και η αποδοχή ή η απόρριψη των θέσεων του νεοφιλελευθερισμού, που αντανakλάται στις δηλώσεις της κλίμακας του Κοινωνικού Δαρβινισμού, φάνηκε να επηρεάζεται από τις μεταβλητές μας. Στο προηγούμενο πείραμα η αποδοχή ορισμένων τέτοιων θέσεων εξετάστηκε σε σχέση με τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη και το μέγεθος της επιχειρούμενης αδικίας. Στο παρόν πείραμα μελετήθηκε σε σχέση με τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη και τα χαρακτηριστικά των θυμάτων μίας αδικίας (την εθνική υπαγωγή και το status τους). Βρέθηκε ότι η Διαδικαστική Δικαιοσύνη οδηγεί σε αυξημένη αποδοχή θέσεων που εντάσσονται στο νεοφιλελεύθερο σκεπτικό, ιδίως όταν τα θύματα της αδικίας είναι άτομα που έχουν επιτύχει κάποια κοινωνική άνοδο, κι έτσι, δεν θεωρείται ότι χρειάζονται αυξημένη κοινωνική προστασία.

Αναλογία παρουσιάζουν και τα ευρήματα που αφορούν στην πρόσληψη της συντελεσθείσας αδικίας. Η τήρηση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης οδηγεί σε λιγότερο δυσμενείς εκτιμήσεις για μία άδικη ενέργεια, μόνο όμως όταν αυτοί οι οποίοι θίγονται από την άδικη ενέργεια είναι μέλη της εξωομάδας που εκλαμβάνονται ως ενδεχόμενες απειλές για τα συμφέροντα ή το status της ενδοομάδας. Ταυτόχρονα, η παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης οδηγεί σε εντονότερη πρόσληψη της αδικίας, πρωτίστως όταν θίγει ορισμένα μέλη της εξωομάδας, επειδή, κατά πάσα πιθανότητα, ενεργοποιούνται προβληματισμοί πρόσληψης και παρουσίας του εαυτού ως ελεύθερου προκαταλήψεων²⁰⁰.

Πριν ολοκληρώσουμε την αναφορά στο εν λόγω πείραμα, χρειάζεται, ασφαλώς, να σταθούμε σε ορισμένες αδυναμίες του. Μία πρώτη αδυναμία αφορά στον τρόπο εγχειρηματοποίησης της ανεξάρτητης μεταβλητής της ταύτισης ή διαφοροποίησης της εθνικής ομάδας υπαγωγής των «παρατηρητών» (συμμετεχόντων) και των θυμάτων της απόλυσης. Όπως αναφέρθηκε, η μεταβλητή αυτή εγχειρηματοποιήθηκε με την αναφορά του τύπου εγκατάστασης του εργοστασίου στο οποίο πραγματοποιήθηκαν απολύσεις (δηλαδή, Θεσσαλονίκη ή Σκόπια). Εντούτοις, η εγκατάσταση μίας παραγωγικής μονάδας π.χ. στη Θεσσαλονίκη δεν σημαίνει κατ' ανάγκη ότι όλοι οι εργαζόμενοι είναι Έλληνες. Κατά τη δημιουργία του πειραματικού υλικού μας θεωρήσαμε δεδομένο ότι ο τύπος εγκατάστασης θα επέτρεπε το χειρισμό της εθνικότητας των απολυθέντων, κάτι για το οποίο, όμως, δεν υπάρχουν εγγυήσεις. Ένας κατάλληλος τρόπος ελέγχου της εγκυρότητας του χειρισμού μας θα ήταν η συμπερίληψη στο τέλος του ερωτηματολογίου που χορηγήθηκε στους συμμετέχοντες μίας ερώτησης που θα αφορούσε στην εθνικότητα των απολυθέντων. Θα μπορούσαν, έτσι, να αποκλειστούν από τις αναλύσεις οι απαντήσεις συμμετεχόντων που δεν εξέλαβαν την εθνικότητα των απολυθέντων όπως θα θέλαμε, κάτι, όμως, που δεν έγινε.

Εξάλλου, ενώ η αναφορά στα Σκόπια ενεργοποιεί μία πρόσληψη της ταυτότητας με όρους εθνικής υπαγωγής και καθιστά τους απολυθέντες μέλη μίας εξωομάδας, η αναφορά στη Θεσσαλονίκη δεν εξασφαλίζει τη θεώρηση των απολυθέντων ως μελών της ενδοομάδας, αφού μάλλον οι συμμετέχοντες δεν ορίζουν την ταυτότητά τους με βάση την εθνική τους υπαγωγή, αν αυτός ο τρόπος ορισμού της ταυτότητας δεν priμοδοτηθεί.

Ακόμη, μία Ελληνική εταιρία ενδέχεται να προσλαμβάνεται διαφορετικά ανάλογα με τον τόπο εγκατάστασης των παραγωγικών της μονάδων. Ειδικότερα, στην περίπτωση κατά την οποία το εργοστάσιο είναι εγκατεστημένο στα Σκόπια, η Ελληνική εταιρία που προέβη

²⁰⁰ Σε άλλες περιπτώσεις φαίνεται ότι η παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης γίνεται περισσότερο ανεκτή όταν οι θιγόμενοι είναι μέλη μίας μειονοτικής εξωομάδας. Ειδικότερα, σε μία έρευνα που αφορούσε στις συνθήκες υπό τις οποίες οι ένορκοι υπακούουν στις οδηγίες ενός δικαστή να αγνοήσουν πληροφορίες που δεν μπορούσαν να γίνουν δεκτές ως αποδεικτικά στοιχεία στο δικαστήριο επειδή είχαν αποκτηθεί κατά παράβαση της νόμιμης διαδικασίας, οι Johnson et al. (1995) διαπίστωσαν ότι οι «ένορκοι» αγνοούσαν κατά τη διαμόρφωση της ετυμηγορίας τους τις πληροφορίες αυτές περισσότερο όταν οι κατηγορούμενοι ήταν Λευκοί παρά όταν ήταν Μαύροι.

σε απολύσεις μετατρέπεται ίσως στα μάτια των συμμετεχόντων σε Πολυεθνική. Ενδέχεται, δηλαδή, χωρίς να το επιδιώκουμε, να εισήχθη με τον τρόπο εγχειρηματοποίησης της μεταβλητής μας μία διαφορετική πρόσληψη του μεγέθους και της ισχύος της επιχείρησης²⁰¹.

Επιπλέον, χρειάζεται να αναφερθούμε στον τρόπο εγχειρηματοποίησης της ανεξάρτητης μεταβλητής του εργασιακού status των απολυθέντων. Είδαμε πως οι μισοί συμμετέχοντες ενημερώνονταν για την απόλυση 50 εργατών, ενώ οι άλλοι μισοί 50 στελεχών με διοικητικές αρμοδιότητες. Πέρα από το εργασιακό status, οι δύο αυτές ομάδες (εργάτες-διοικητικά στελέχη) διαφέρουν και σε μία άλλη παράμετρο. Η ομάδα των διοικητικών στελεχών θεωρείται κατά πάσα πιθανότητα ανομοιογενής, ενώ οι εργάτες προσλαμβάνονται ίσως ως μία σχετικά ενιαία και ομοιογενής ομάδα (οι ιστορικές αναφορές στους αγώνες της «εργατικής τάξης» συμβάλλουν στη θεώρησή τους ως μίας κοινωνικής κατηγορίας με κοινά προβλήματα και κοινή μοίρα).

Δεν υπάρχει τρόπος να προσδιοριστεί αν και σε ποιο βαθμό τα προαναφερθέντα υπεισέλθαν και επηρέασαν τα αποτελέσματα του πειράματός μας. Ωστόσο, παρά τις αδυναμίες αυτές, θεωρούμε ότι τα αποτελέσματα που παρουσιάστηκαν στις προηγούμενες σελίδες έχουν ενδιαφέρον τόσο στα πλαίσια της γραμματείας της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης όσο και αυτής των διομαδικών σχέσεων, καθώς διαπιστώθηκε ότι η δυνατότητα της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης να περιορίσει την πρόσληψη της αδικίας, οδηγώντας σε λιγότερο δυσμενείς εκτιμήσεις για μία άδικη ενέργεια, επηρεάζεται από παραμέτρους, όπως είναι το εργασιακό-κοινωνικό status και η εθνική υπαγωγή (ζητήματα κοινωνικής ταυτότητας) του παρατηρητή και του επηρεαζόμενου από τις διαδικασίες.

Ανάμεσα στα βασικά προβλήματα που ανακύπτουν όταν μελετά κανείς τις απόψεις για τη δικαιοσύνη και τη σχετική συμπεριφορά μελών πραγματικών ομάδων συγκαταλέγεται η επίδραση πολλών παρεμβαλλόμενων μεταβλητών, ιδίως του υπάρχοντος status quo και της ιστορίας των σχέσεων μεταξύ των ομάδων (Azzi, 1992). Αυτό, όμως, που αποτελεί πρόβλημα για τους ερευνητές ενίοτε αποτελεί βασικό πλεονέκτημα. Εκμεταλλευόμενοι τις προϋπάρχουσες κατηγορικές υπαγωγές των ανθρώπων και τη φύση των διομαδικών σχέσεων μπορούμε να οδηγηθούμε σε ενδιαφέροντα συμπεράσματα, όπως πολλές φορές έχει συμβεί μέχρι τώρα στην Κοινωνική Ψυχολογία²⁰².

²⁰¹ Θα μπορούσαμε να έχουμε αποφύγει αυτό το πρόβλημα εάν το είχαμε εντοπίσει εγκαίρως, επιλέγοντας να κάνουμε λόγο για μία εταιρία που δεν θα ήταν ούτε Ελληνικών ούτε Σκοπιανικών συμφερόντων αλλά π.χ. Γαλλικών, ή, ακόμη, παραλείποντας οποιαδήποτε αναφορά στην εταιρία πέραν του ονόματός της.

²⁰² Ως ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αναφέρουμε το πείραμα του Doise (1979) που εκμεταλλεύεται τη συνύπαρξη τριών γλωσσικών ομάδων στην Ελβετία για να ελέγξει την υπόθεση της μείωσης των διομαδικών διαφορών μεταξύ των ελβετικών υπο-ομάδων όταν προστίθεται μία «ξένη» ομάδα (βλ. Παπαστάμου, 1989). Ακόμη κι αν το πείραμά μας δεν μπορεί να συγκριθεί σε θεωρητικό ενδιαφέρον και μεθοδολογική αρτιότητα με τέτοιου είδους πειράματα, θεωρούμε ότι συμβάλλει στο να φωτιστεί μία νέα και ενδιαφέρουσα διάσταση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης.

Μία τελευταία, αναγκαία, κατά τη γνώμη μας, παρατήρηση αφορά στην ευθύνη του ερευνητή που μελετά ζητήματα πρόσληψης της Δικαιοσύνης. Όπως αναρωτήθηκαν και οι Lerner & Torstrick (1994), «ποια είναι η ευθύνη του ερευνητή που επιλέγει να διερευνήσει τον τρόπο με τον οποίο ο εργαζόμενος αντιλαμβάνεται τις απολύσεις; Αυτού του είδους η έρευνα παρέχει τα δεδομένα που θα επιτρέψουν στη διοίκηση της επιχείρησης να δημιουργήσει μία ψευδαίσθηση δικαιοσύνης και να «τη γλιτώσει»; Ή αυτού του είδους η έρευνα ωφελεί τους εργαζομένους που θα γίνουν έτσι κι αλλιώς μάρτυρες απολύσεων και που μπορεί να ωφεληθούν ψυχολογικά αισθανόμενοι ότι έλαβαν δίκαιη μεταχείριση; Ποιου τα συμφέροντα πρέπει να ληφθούν υπόψη: της διεύθυνσης, των εργαζομένων ή και των δύο μερών; Εάν και των δύο, πώς μπορούν να εξισορροπηθούν τα διαφορετικά συμφέροντα;» (σελ. 306). Κάθε ερευνητής που επιλέγει να ασχοληθεί με κοινωνικά ευαίσθητα ζητήματα δεν μπορεί παρά να πάρει θέση. Το θετικιστικό μοντέλο του 19^{ου} αιώνα για την επιστήμη, κατά το οποίο υποτίθεται ότι είμαστε ουδέτεροι και ανεπηρέαστοι από τις προσωπικές μας αξίες, δεν λειτουργεί στις κοινωνικές επιστήμες.

Τα τελευταία χρόνια οι μαζικές απολύσεις που λαμβάνουν χώρα ως αποτέλεσμα συγχωνεύσεων, τεχνολογικών αλλαγών και αναδιάρθρωσης των επιχειρήσεων, ανατρέπουν τη ζωή χιλιάδων εργαζομένων και των οικογενειών τους σε όλο τον κόσμο²⁰³ και έχουν σημαντικές κοινωνικές και πολιτικές προεκτάσεις. Σε αρκετές περιπτώσεις οι εταιρίες που προβαίνουν σε μείωση του προσωπικού τους εφαρμόζουν προγράμματα “outplacement”, τα οποία υποστηρίζεται ότι βοηθούν τους απολυθέντες να εξασφαλίσουν μία νέα θέση εργασίας²⁰⁴.

Τέτοιου είδους προγράμματα μετριάζουν, επίσης, τις αντιδράσεις των απολυθέντων, τη δυσαρέσκεια και τη μείωση της δέσμευσης εκείνων που διατηρούν τις θέσεις τους και προστατεύουν την εικόνα «κοινωνικής ευθύνης» και «ευαισθησίας» της επιχείρησης. Οι αρχές της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης εφαρμόζονται σήμερα ολοένα και περισσότερο όχι τόσο για να περιοριστούν οι αρνητικές συνέπειες των απολύσεων για τα θύματα, όσο για να μειωθεί το κόστος των απολύσεων για την επιχείρηση (π.χ. η διάθεση «ανταπόδοσης» και «τιμωρίας» της επιχείρησης εκ μέρους των καταναλωτών των προϊόντων ή των υπηρεσιών της).

²⁰³ Για παράδειγμα, η εταιρεία Cisco, κολοσσός της Silicon Valley και υπόδειγμα ευφυούς οργάνωσης και ανάπτυξης από το 1984 που ιδρύθηκε (βλ., π.χ., Subhadra, 2002), απέλυσε το 2001 8,500 εργαζομένους (σχεδόν το 1/5 του δυναμικού της) (Kiger, 2003).

²⁰⁴ Ένα τυπικό πρόγραμμα “outplacement” περιλαμβάνει ατομικές συναντήσεις των απολυθέντων με εξειδικευμένους συμβούλους που τους βοηθούν να αποσαφηνίσουν τα ενδιαφέροντα και τις προτιμήσεις τους, να αξιολογήσουν τις δεξιότητές τους και να χαράξουν μία αποτελεσματική στρατηγική αναζήτησης νέας εργασίας, καθώς παρέχονται συμβουλές για τη σύνταξη του βιογραφικού σημειώματος, τον τρόπο προσέγγισης των πιθανών εργοδοτών, κλπ.

Η παρούσα ερευνητική προσπάθεια που αφορά στο ρόλο της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης στα πλαίσια των μαζικών απολύσεων καταδεικνύει τη χρήση αυτής της μορφής Δικαιοσύνης ως στρατηγικής περιορισμού των κοινωνικών αντιδράσεων απέναντι στην αδικία, και την εξάρτηση της «αποτελεσματικότητας» αυτής της στρατηγικής από άλλες παραμέτρους, όχι βέβαια σε μία προσπάθεια διευκόλυνσης της διοίκησης των επιχειρήσεων κατά τη λήψη αποφάσεων για τον τρόπο εφαρμογής των σχεδίων τους, αλλά σε μία προσπάθεια ανάδειξης της περιπλοκότητας της κοινωνιοψυχολογικής πραγματικότητας, όπου κάθε σχέση διαμεσολαβείται και επηρεάζεται από πλήθος παραγόντων. Οι παράγοντες που υπεισέρχονται στη σχέση μεταξύ της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης και της διαμόρφωσης εκτιμήσεων περί δικαιοσύνης αποτελούν, κατά τη γνώμη μας, ένα ιδιαίτερα ενδιαφέρον αντικείμενο έρευνας.

Πείραμα 4

Θέσεις για τη Μεταρρύθμιση του Ασφαλιστικού Συστήματος: ο Ρόλος της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, της Ευαισθητοποίησης ως προς το Ενδεχόμενο Κατάχρησής της και η σημασία της πολιτικής τοποθέτησης των παρατηρητών

Στα πλαίσια της ανασκόπησης της γραμματείας της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης που προηγήθηκε της παρουσίασης των τριών πρώτων πειραμάτων μας, αναφερθήκαμε σε θεωρητικές και ερευνητικές συνεισφορές που αφορούν στη δυνατότητα της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης να εμποδίζει την αναγνώριση της διανεμητικής αδικίας και να αμβλύνει την πρόσληψη της άδικης διομαδικής ανισότητας (π.χ. Haines & Jost, 2000; Lind et al., 1993; Tyler & McGraw, 1986) καθώς και να οδηγεί σε θετικές αξιολογήσεις για τις αρχές και τους θεσμούς μίας ομάδας (π.χ. Tyler & Caine, 1981b; Tyler, 2001).

Το προηγούμενο πείραμα εξέτασε το ενδεχόμενο άμβλυνσης των αρνητικών εκτιμήσεων για μία άδικη απόφαση σε συνθήκες τήρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, σε σχέση με ζητήματα κοινωνικής ταυτότητας (ομαδική υπαγωγή και status) των θυμάτων της αδικίας. Η αποτελεσματικότητα της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης ως στρατηγικής άμβλυνσης της προσλαμβανόμενης αδικίας βρέθηκε να επηρεάζεται από τα ζητήματα ταυτότητας. Στο παρόν πείραμα στρέφουμε το ενδιαφέρον μας σε μία άλλη παράμετρο που θεωρούμε ότι είναι πιθανό να καθορίζει τις συνέπειες της τήρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, την ευαισθητοποίηση εκείνων που ενημερώνονται για τις δίκαιες διαδικασίες απέναντι στο ενδεχόμενο η Διαδικαστική Δικαιοσύνη να μην είναι τίποτε περισσότερο από μία στρατηγική που μεταχειρίζονται οι πολιτικές ή άλλες αρχές προκειμένου να αποσοβηθεί ή να περιοριστεί ο κίνδυνος αντιδράσεων απέναντι σε άδικες αποφάσεις τους.

Θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι η ευαισθητοποίηση των ατόμων απέναντι στο ενδεχόμενο επιστράτευσης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης με μόνο στόχο τη δημιουργία θετικών εντυπώσεων, τη χειραγώγηση και την προαγωγή της συμμόρφωσης είναι δυνατό να οδηγήσει τα άτομα σε δυσμενέστερες κρίσεις για την τηρούμενη –συμβατή με τις αρχές της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης- διαδικασία και την εξ αυτής προκύπτουσα απόφαση. Κλασικές έρευνες όπως αυτές για την Ψυχολογική Αναδραστικότητα (Brehm, 1966, για μία ανασκόπηση: Παπαστάμου, 1989) υποδηλώνουν ότι κάθε φορά που ένα άτομο νιώθει ότι περιορίζεται η ελευθερία του εκφράζει μία τάση ανάκτησής της, που μπορεί να λάβει διάφορες μορφές, μεταξύ των οποίων είναι η αλλαγή της στάσης προς μία κατεύθυνση αντίθετη προς την προτεινόμενη. Όταν, λοιπόν, η τήρηση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης γίνεται αντιληπτή ως στρατηγική εξαπάτησης και χειραγώγησης, είναι πιθανό τα αποτελέσματά της να αντιστρέφονται, δηλαδή οι διαμορφούμενες εκτιμήσεις και οι

αντιδράσεις των ατόμων να επιδεινώνονται, αντίθετα προς τις προθέσεις και τις προσδοκίες του φορέα που καταφεύγει σε αυτή.

Από την άλλη μεριά, άλλα θεωρητικά μοντέλα σκιαγραφούν μία εικόνα των αδικούμενων ως λιγότερο μαχητικών, διεκδικητικών ή και ενήμερων για την αδικία που υφίστανται. Η «θεωρία της δικαιολόγησης του συστήματος» (Jost & Banaji, 1994) στην οποία αναφερθήκαμε νωρίτερα εντάσσεται στα μοντέλα αυτά. Υπό την επίδραση ιδεολογικών και γνωστικών παραγόντων, φαίνεται ότι συχνά οι άνθρωποι εκλογικεύουν και νομιμοποιούν κοινωνικά συστήματα που τους ζημιώνουν και ότι οι κοινωνιογνωστικές διαδικασίες συχνά υπηρετούν το στόχο της δικαιολόγησης και εκλογίκευσης του συστήματος, ακόμη και σε ένα άρρητο ή ασυνείδητο επίπεδο (Jost & Banaji, 1994). Εκκινώντας από ένα τέτοιο μοντέλο, μπορεί κανείς να υποθέσει ότι η ευαισθητοποίηση των ατόμων απέναντι στο ενδεχόμενο κατάχρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης ελάχιστα θα μειώσει την αποτελεσματικότητα της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης ως στρατηγικής περιορισμού των αρνητικών αντιδράσεων απέναντι στην αδικία.

Ωστόσο, παρά τα ευρήματά τους που δείχνουν ότι η παροχή εξηγήσεων για τη διαφορά ισχύος μεταξύ ομάδων αυξάνει την αποδοχή της διομαδικής ανισότητας, ανεξάρτητα από την ποιότητα των εξηγήσεων αυτών (Haines & Jost, 2000), ο Jost και οι συνεργάτες του εμφανίζονται αρκετά αισιόδοξοι. Εκφράζουν την οπтимιστική άποψη ότι η έρευνα πάνω στους τρόπους ενίσχυσης της προσλαμβανόμενης θεμιτότητας του συστήματος θα μπορούσε να συμβάλει στην αποδυνάμωση των προσπαθειών εκλογίκευσης και διατήρησης της διομαδικής διαφοράς ισχύος. Ειδικότερα, θεωρούν ότι η γνώση των πιθανών συνεπειών της παροχής εξηγήσεων μπορεί να οδηγήσει σε μεγαλύτερη επαγρύπνηση και προσεκτικότερη αξιολόγηση της ποιότητας και της επάρκειας των εξηγήσεων που παρέχονται καθώς και σε ευαισθητοποίηση των ανθρώπων απέναντι στους πολιτικούς κινδύνους που ενέχει η αποδοχή των ψευδο-εξηγήσεων. Αν και φαίνεται ότι τα μέλη των ανίσχυρων ομάδων συχνά αναγνωρίζουν θεμιτότητα στο σύστημα που ευθύνεται για τη δυσχερή τους θέση με έναν σχετικά άκριτο τρόπο, κατά τους Haines & Jost (2000), είναι σκόπιμο να εντοπίζονται μερικές από τις ψυχολογικές διεργασίες που πρέπει να υπερπηδηθούν προκειμένου να ενεργοποιηθεί μία ομαδική συνείδηση.

Θεωρούμε, λοιπόν, ότι αξίζει να μελετηθεί εάν η ευαισθητοποίηση απέναντι στο ενδεχόμενο κατάχρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης μπορεί πράγματι να περιορίσει την αποτελεσματικότητα της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης ως στρατηγικής προαγωγής της κοινωνικής συμμόρφωσης. Η επίδραση της ευαισθητοποίησης είναι πιθανό να συνδέεται με το χρόνο διεξαγωγής της. Δηλαδή, είναι πιθανό η ευαισθητοποίηση απέναντι στο ενδεχόμενο κατάχρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης να αναστέλλει τη δυνατότητα των διαδικασιών να οδηγούν σε θετικές εκτιμήσεις σε μεγαλύτερο βαθμό όταν διενεργείται πριν την ενημέρωση των ενδιαφερόμενων για τις τηρούμενες διαδικασίες παρά όταν συντελείται μετά από την ενημέρωση αυτή.

Μία τέτοια υπόθεση απορρέει από το «μοντέλο των Ευρετικών της Δικαιοσύνης» (Lind (1992, 1994; Lind et al., 1993) για το οποίο έγινε λόγος νωρίτερα. Καθιστώντας την αβεβαιότητα επίκεντρο της προβληματικής τους, οι Lind & Tyler (1988) υποστήριξαν ότι τα άτομα σπάνια διαθέτουν αντικειμενικά κριτήρια που να τους επιτρέπουν να καθορίσουν εάν μία απόφαση είναι δίκαιη ή άδικη και προσπαθούν να εξαλείψουν την αβεβαιότητα που αισθάνονται στηριζόμενα σε «εντυπώσεις δικαιοσύνης». Όταν ένα άτομο εισέρχεται σε μία κοινωνική σχέση, αναρωτιέται εάν οι άλλοι είναι άξιοι εμπιστοσύνης, εάν θα το μεταχειριστούν με έντιμο και αμερόληπτο τρόπο και εάν το αναγνωρίζουν ως σημαντικό μέλος της κοινωνικής ομάδας (Tyler & Lind, 1992). Έτσι, αρχίζει να αναζητά πληροφορίες βάσει των οποίων θα διαμορφώσει τις εκτιμήσεις του για το βαθμό στον οποίο το άλλο μέρος είναι δίκαιο. Από τη στιγμή που θα διαμορφωθούν εκτιμήσεις, η προσλαμβανόμενη δικαιοσύνη λειτουργεί ως ευρετική που επιστρατεύεται για την ερμηνεία των μεταγενέστερων εμπειριών και γεγονότων.

Επομένως, σύμφωνα με το μοντέλο των Ευρετικών της Δικαιοσύνης, οι εκτιμήσεις περί δικαιοσύνης επηρεάζονται περισσότερο από πληροφορίες που παρέχονται σε ένα αρχικό στάδιο της αλληλεπίδρασης παρά από πληροφορίες που διατίθενται αργότερα. Στήριξη στην προαναφερθείσα υπόθεση προσέφεραν μελέτες όπως αυτές των Van den Bos, Vermunt & Wilke (1996) και van den Bos, Vermunt & Wilke (1997), αρκετά εκτενής αναφορά στις οποίες πραγματοποιήθηκε σε άλλο σημείο της παρούσας εργασίας²⁰⁵.

Στηριζόμενοι στο μοντέλο των Ευρετικών της Δικαιοσύνης μπορούμε, λοιπόν, να υποθέσουμε ότι ο χρόνος διεξαγωγής της ευαισθητοποίησης απέναντι στο ενδεχόμενο κατάχρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης συνδέεται με την αποτελεσματικότητα της ευαισθητοποίησης αυτής. Ειδικότερα, είναι πιθανό η ευαισθητοποίηση απέναντι στο

²⁰⁵ Θυμίζουμε ότι οι Van den Bos, Vermunt & Wilke (1996) χειρίστηκαν την προσδοκία μίας ευκαιρίας έκφρασης γνώμης και την παροχή αυτής της ευκαιρίας στους συμμετέχοντες στην έρευνά τους. Έτσι, εγχειρηματοποίησαν δύο διαδικαστικούς κανόνες (βλ. Leventhal, 1980): τον κανόνα της συνέπειας στο χρόνο (σύμφωνα με τον οποίο, όταν οι άνθρωποι περιμένουν να εφαρμοστεί μία ορισμένη διαδικασία, η παρέκκλιση από την προσδοκώμενη διαδικασία οδηγεί σε μία μείωση της προσλαμβανόμενης Διαδικαστικής Δικαιοσύνης) και τον κανόνα της έκφρασης γνώμης (σύμφωνα με τον οποίο, όταν δεν παρέχεται σε κάποιον η ευκαιρία να εκθέσει τις απόψεις του, η προσλαμβανόμενη Διαδικαστική Δικαιοσύνη είναι μικρότερη από ό,τι όταν παρέχεται τέτοια δυνατότητα). Σε συμφωνία με τις υποθέσεις του μοντέλου των Ευρετικών της Δικαιοσύνης, διαπιστώθηκε ότι το «πλαίσιο αναφοράς» που κατέστη διαθέσιμο στην αρχή επηρέαζε τις εκτιμήσεις σχετικά με τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη περισσότερο από το μεταγενέστερο «πλαίσιο αναφοράς». Εξάλλου, σε δύο πειραματικές μελέτες, οι van den Bos, Vermunt & Wilke (1997) παρατήρησαν ότι οι εκτιμήσεις περί Δικαιοσύνης (τόσο Διαδικαστικής όσο και Διανεμητικής) επηρεάζονταν περισσότερο από την επιθυμητότητα των διαδικασιών όταν οι διαδικασίες παρουσιάζονταν πριν παρά όταν παρουσιάζονταν μετά το αποτέλεσμα, ενώ επηρεάζονταν περισσότερο από τη θετικότητα του αποτελέσματος όταν το αποτέλεσμα αναφερόταν πριν παρά όταν αναφερόταν μετά τις διαδικασίες.

ενδεχόμενο κατάχρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης να αναστέλλει τη δυνατότητα της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης να οδηγή σε θετικές (ή, έστω, λιγότερο αρνητικές) εκτιμήσεις σε μεγαλύτερο βαθμό όταν διενεργείται πριν την ενημέρωση των ενδιαφερόμενων για τις τηρούμενες διαδικασίες παρά όταν συντελείται μετά από την ενημέρωση αυτή.

Στο παρόν πείραμα χειριστήκαμε, λοιπόν, τη διαδικασία λήψης αποφάσεων στο ζήτημα της μεταρρύθμισης του Ασφαλιστικού Συστήματος (Κοινωνικός Διάλογος vs. Απουσία Κοινωνικού Διαλόγου) ενώ σε δύο από τις τρεις πειραματικές συνθήκες διεξαγωγής κοινωνικού διαλόγου (συνθήκες τήρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης) πραγματοποιήθηκε ευαισθητοποίηση των συμμετεχόντων απέναντι στο ενδεχόμενο ο κοινωνικός διάλογος να είναι μόνο προσχηματικός, είτε πριν είτε μετά από την πληροφόρηση για την υιοθετούμενη από την κυβέρνηση διαδικασία (του κοινωνικού διαλόγου). Το αναμενόμενο αποτέλεσμα της διαδικασίας δεν διαφοροποιήθηκε στο πείραμα αυτό, όπως ακριβώς και στο προηγούμενο.

Ο φορέας που παρουσιάστηκε ως «νόμιμος» συνομιλητής της κυβέρνησης για το ζήτημα του Ασφαλιστικού ήταν είτε η Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδος (ΓΣΕΕ), «η συνδικαλιστική οργάνωση που εκπροσωπεί την πλειοψηφία των εργαζομένων της χώρας», είτε η Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή της Ελλάδας (ΟΚΕ), «ο φορέας που από το Σύνταγμα νομιμοποιείται να οργανώνει τον κοινωνικό διάλογο και να γνωμοδοτεί για θέματα όπως το Ασφαλιστικό». Μολονότι δεν διαμορφώθηκαν υποθέσεις για την πιθανή επίδραση του φορέα στις εκτιμήσεις των συμμετεχόντων για τη διαδικασία και τις αναμενόμενες κυβερνητικές αποφάσεις για το Ασφαλιστικό, θεωρήσαμε σκόπιμο να εξετάσουμε αυτή την πιθανότητα, δεδομένου ότι η ΓΣΕΕ είναι μία οικεία σε όλους συνδικαλιστική οργάνωση για την οποία οι συμμετέχοντες αναμένεται να έχουν προϋπάρχουσες στάσεις, ενώ η ΟΚΕ είναι ένας φορέας που δεν είναι γνωστός στο ευρύ κοινό και είναι πολύ πιθανότερο να εκλαμβάνεται ως ουδέτερος και αμερόληπτος.

Υποθέσαμε ότι στη Συνθήκη Διαλόγου, οι συμμετέχοντες θα αξιολογούσαν την τηρούμενη διαδικασία ως πιο δίκαιη από ό,τι στη Συνθήκη Απουσίας Διαλόγου και ότι η ευαισθητοποίηση απέναντι στο ενδεχόμενο κατάχρησης του διαλόγου, θα περιόριζε την αποτελεσματικότητά του αναφορικά με τη δημιουργία θετικών εκτιμήσεων για τη διαδικασία και τα αναμενόμενα μέτρα για το Ασφαλιστικό Σύστημα, ιδίως όταν η ευαισθητοποίηση αυτή λάμβανε χώρα *πριν* την ενημέρωση των συμμετεχόντων για την τηρούμενη διαδικασία (δηλαδή τον κοινωνικό διάλογο).

Όταν η ευαισθητοποίηση απέναντι στο ενδεχόμενο κατάχρησης του διαλόγου διεξαγόταν *μετά* την ενημέρωση των συμμετεχόντων για τη διαδικασία (τη διεξαγωγή διαλόγου) περιμέναμε ότι οι εκτιμήσεις Διαδικαστικής και Διανεμητικής Δικαιοσύνης δεν θα διέφεραν σημαντικά από τη συνθήκη Διαλόγου ενώ θα ήταν σημαντικά θετικότερες από εκείνες της Συνθήκης Διαλόγου με ευαισθητοποίηση *πριν* την ενημέρωση των συμμετεχόντων για την τηρούμενη διαδικασία (τον κοινωνικό διάλογο).

Αν η Διαδικαστική Δικαιοσύνη μπορεί σε κάποιες περιπτώσεις να προάγει την υιοθέτηση των ιδεολογικών προταγμάτων που αποτελούν τη βάση της ισχύουσας κοινωνικοπολιτικής διευθέτησης και που διαχέονται από τους φορείς εξουσίας, όπως διαφαίνεται από ορισμένα ευρήματα της ως τώρα ερευνητικής μας προσπάθειας, θεωρήθηκε σκόπιμο να εξεταστεί εάν αυτή η λειτουργία της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης είναι δυνατό να περιοριστεί από την ευαισθητοποίηση των ατόμων απέναντι στο ενδεχόμενο κατάχρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης από τους φορείς εξουσίας. Αναμέναμε ότι στη Συνθήκη κοινωνικού διαλόγου καθώς και στη Συνθήκη με ευαισθητοποίηση των συμμετεχόντων απέναντι στο ενδεχόμενο κατάχρησης του κοινωνικού διαλόγου μετά την ενημέρωσή τους για τη διαδικασία, θα σημειωνόταν εντονότερη προσχώρηση των συμμετεχόντων σε ορισμένες θέσεις της κυρίαρχης στα πλαίσια της ισχύουσας κοινωνικοπολιτικής διευθέτησης ιδεολογίας.

Μέθοδος

Συμμετέχοντες

Στο πείραμα έλαβαν μέρος 308 φοιτητές του Παντείου Πανεπιστημίου που κατανεμήθηκαν στις πειραματικές συνθήκες με συμπτωματικό τρόπο περίπου ισόποσα. Αφού εξαιρέθηκαν όσοι δεν είχαν απαντήσει (70 άτομα) ή δεν είχαν απαντήσει ορθά (30 άτομα) στα ερωτήματα που αποτελούσαν ελέγχους χειρισμού, παρέμειναν 208 άτομα. Από αυτά, 52 ήταν άνδρες (25% του δείγματος) και 156 γυναίκες (75% του δείγματος).

Από τους συμμετέχοντες, 62 άτομα προέρχονταν από το Τμήμα Κοινωνιολογίας (29.8%), 59 άτομα από το Τμήμα Δημόσιας Διοίκησης (28.4%), 35 άτομα από το Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής (16.8%), 26 άτομα από το Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας (12.5%), 14 άτομα από το Τμήμα Τοπικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης (6.7%), 10 άτομα από το Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών (4.8%) και 2 άτομα από το Τμήμα Επικοινωνίας, Μέσων και Πολιτισμού (1%). Η μέση ηλικία του δείγματος ήταν τα 20.89 έτη (τυπική απόκλιση: 3.73, ελάχιστη τιμή: 18 έτη, μέγιστη τιμή: 49 έτη, το 95% του δείγματος ήταν από 18 ως 26 ετών).

Σε ερώτημα που αναφερόταν στο βαθμό στον οποίο οι συμμετέχοντες θεωρούσαν ότι το ζήτημα του Ασφαλιστικού τους αφορούσε, η μέση τιμή (σε επταβάθμια κλίμακα) ήταν 6.04 και η τυπική απόκλιση 1.07 (διάμεσος: 6, δεσπόζουσα τιμή: 7)²⁰⁶.

²⁰⁶ Σε ερώτημα που καλούσε τους συμμετέχοντες να δηλώσουν σε πόσο περίπου καιρό προέβλεπαν ότι θα αποκτούσαν το πτυχίο τους, η μέση τιμή ήταν τα 2.22 έτη (διάμεσος: 2, δεσπόζουσα τιμή: 2, τυπική απόκλιση: 1.27). Από τους συμμετέχοντες, 36 άτομα (17.3%) βρίσκονταν στο 2^ο εξάμηνο σπουδών, 105 άτομα (50.5%) στο 4^ο, 19 άτομα (9.1%) στο 6^ο, 39 άτομα (18.8%) στο 8^ο, 6 (2.9%) στο 10^ο και 3 άτομα (1.4%) δεν δήλωσαν εξάμηνο σπουδών.

Σε μία δεκαβάθμια κλίμακα πολιτικής αυτό-τοποθέτησης²⁰⁷, όπου το 1 δήλωνε την Αριστερά και το 10 τη Δεξιά, αυτο-τοποθετήθηκαν 178 συμμετέχοντες (85.6% του δείγματος) και η μέση πολιτική τους θέση ήταν το 5.08 (δεσπόζουσα τιμή: 5, τυπική απόκλιση: 2.13, ελάχιστη τιμή: 1, μέγιστη τιμή: 10). Τριάντα συμμετέχοντες δεν αυτο-τοποθετήθηκαν στη δεκαβάθμια κλίμακα. Σε ανοιχτή ερώτηση που αφορούσε στο πολιτικό κόμμα το οποίο οι συμμετέχοντες θεωρούσαν ότι τους εξέφραζε καλύτερα, 72 άτομα (34.6%) δήλωσαν «κανένα», 24 (11.5%) δήλωσαν ότι τους εξέφραζε πολιτικά το κόμμα της ΝΔ, 31 (14.9%) το ΠΑ.ΣΟ.Κ., 14 συμμετέχοντες το Κ.Κ.Ε. (6.7%), 4 (1.9%) ο Συνασπισμός, 3 το ΛΑΟΣ (1.4%), ενώ 4 συμμετέχοντες (1.9%) δήλωσαν «δεν απαντώ» και 56 συμμετέχοντες (26.9%) δεν έδωσαν καμία απάντηση σε αυτό το ερώτημα.

Διαδικασία και πειραματικοί χειρισμοί

Η συλλογή των στοιχείων πραγματοποιήθηκε στο διάστημα από 23/2/2006 ως 13/4/2006 με τη βοήθεια ερωτηματολογίου το οποίο συμπλήρωναν οι συμμετέχοντες στους χώρους διδασκαλίας όπου είχαν προσέλθει για να παρακολουθήσουν διαλέξεις του Τμήματός τους. Η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου γινόταν ανώνυμα και σε εθελοντική βάση.

Το ερωτηματολόγιο

Στην πρώτη σελίδα του ερωτηματολογίου δίνονταν πληροφορίες για τη φύση της έρευνας και οδηγίες για τον τρόπο απάντησης. Στη δεύτερη σελίδα, οι συμμετέχοντες καλούνταν να εκφράσουν το βαθμό συμφωνίας τους με 9 δηλώσεις, 4 από τις οποίες εξέφραζαν πρωτοτυπικές ιδέες της Αριστεράς και 5 πρωτοτυπικές ιδέες της Δεξιάς. Οι δηλώσεις αυτές έχουν αναπτυχθεί από τους Παπαστάμου & Προδρομίτη και έχουν χρησιμοποιηθεί στο παρελθόν σε πολυάριθμες έρευνες (π.χ. Παπαστάμου & Προδρομίτη, 2003) (βλ. Παράρτημα).

Στην τρίτη σελίδα του ερωτηματολογίου παραθέσαμε ένα εισαγωγικό κείμενο που ως στόχο είχε να αυξήσει την εμπλοκή και το ενδιαφέρον των συμμετεχόντων για το αντικείμενο της έρευνας²⁰⁸. Ακολουθούσε ένα κείμενο το οποίο παρουσιαζόταν στους

Σε ερώτημα που αφορούσε στα σχέδια των συμμετεχόντων μετά την απόκτηση του πτυχίου τους, 63 άτομα (30.3%) δήλωσαν ότι σκόπευαν να εργαστούν, 82 (39.4%) ότι σκόπευαν να ακολουθήσουν μεταπτυχιακές σπουδές, 24 άτομα (11.5%) ότι σκόπευαν να ακολουθήσουν σπουδές σε άλλο γνωστικό αντικείμενο, 17 άτομα (8.2%) ότι σκόπευαν να εργαστούν και να πραγματοποιήσουν μεταπτυχιακές σπουδές ταυτόχρονα, 2 άτομα (1%) ότι σκόπευαν να εκτίσουν τη στρατιωτική τους θητεία και 4 άτομα (1.9%) ότι δεν γνώριζαν ακόμη, ενώ 16 άτομα (7.7%) δεν απάντησαν σε αυτό το ερώτημα.

²⁰⁷ Όλα τα προσωπικά στοιχεία, μεταξύ των οποίων η πολιτική θέση, ζητούνταν στην τελευταία σελίδα του Ερωτηματολογίου που συμπλήρωναν οι συμμετέχοντες.

²⁰⁸ Το κείμενο αυτό είχε χρησιμοποιηθεί και στο δεύτερο από τα πειράματά μας. Θυμίζουμε το περιεχόμενό του:

συμμετέχοντες ως άρθρο του τύπου αλλά είχε στην πραγματικότητα συνταχθεί για τους σκοπούς της έρευνας ώστε μέσω αυτού να πραγματοποιηθεί η εγχειρηματοποίηση των ανεξάρτητων μεταβλητών. Το πρώτο μέρος του κειμένου ήταν κοινό σε όλες τις πειραματικές συνθήκες:

Το Ασφαλιστικό αναδεικνύεται σήμερα σε μείζον πρόβλημα για όλες τις χώρες του ΟΟΣΑ. Η γήρανση του πληθυσμού, ο περιορισμός των γεννήσεων και η αύξηση του προσδόκιμου ζωής θέτουν σε δοκιμασία τη βιωσιμότητα των ασφαλιστικών ταμείων. Παράλληλα, το Ασφαλιστικό αποτελεί έναν από τους βασικούς παράγοντες που επηρεάζουν τη μεσοπρόθεσμη και μακροπρόθεσμη εξέλιξη του δημόσιου χρέους, το οποίο βρίσκεται σήμερα στα ύψη και επιβάλλεται να περιοριστεί μέσω μίας, από ό,τι φαίνεται, γιγαντιαίας προσπάθειας δημοσιονομικής προσαρμογής.

Για την αντιμετώπιση του «καυτού» θέματος του Ασφαλιστικού η κυβέρνηση αναμένεται να επιχειρήσει **περικοπές συντάξεων και αύξηση των ορίων ηλικίας για συνταξιοδότηση**. Προς την κατεύθυνση αυτή κινούνται, άλλωστε, τα μέτρα για τη λύση του ασφαλιστικού προβλήματος των τραπεζών και των Δ.Ε.Κ.Ο. Εξάλλου, η «Ελληνική Έκθεση Στρατηγικής για τις Συντάξεις» που κατέθεσε πρόσφατα (όπως υποχρεούται) το Υπουργείο Εργασίας στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή προμηνύει σημαντικές αλλαγές και στροφή προς την αυτοχρηματοδότηση των συντάξεων.

Τα μέτρα που φαίνεται ότι προτίθεται να λάβει η Κυβέρνηση έχουν, πάντως, ξεσηκώσει θύελλα αντιδράσεων από την πλευρά των εργαζομένων. «*Είναι σαφές ότι οι κυβερνητικές επιδιώξεις είναι εχθρικές για τους ασφαλισμένους και θα αποτελέσουν πεδίο σύγκρουσης με τους εργαζομένους και το συνδικαλιστικό κίνημα*», τονίζει η Ο.Κ.Ε.

Στη συνέχεια, θα διαβάσετε ένα άρθρο που αφορά στις επικείμενες αλλαγές στο Ασφαλιστικό Σύστημα της χώρας μας.

Αν και είστε ακόμη φοιτητής/-τρια, το Ασφαλιστικό Σύστημα και η μεταρρύθμισή του σας αφορά άμεσα, όχι μόνο γιατί σίγουρα επηρεάζει μέλη της οικογένειάς σας και φιλικά σας πρόσωπα, αλλά και γιατί εσείς ο ίδιος/ η ίδια, ως μελλοντικός εργαζόμενος, είτε στον ιδιωτικό είτε στο δημόσιο τομέα, θα επηρεάζεστε άμεσα από αυτό.

Το Ασφαλιστικό Σύστημα ρυθμίζει, για παράδειγμα, μεταξύ άλλων, το μέγεθος των εισφορών κάθε εργαζομένου στα Ασφαλιστικά Ταμεία (π.χ. το ποσοστό του μισθού του που παρακρατείται κάθε μήνα) και, άρα, καθορίζει τις καθαρές αποδοχές του καθένα από την εργασία του. Επίσης, το Ασφαλιστικό Σύστημα ρυθμίζει τον αριθμό των ετών που πρέπει κανείς να εργαστεί προτού αποκτήσει δικαίωμα συνταξιοδότησης καθώς και το ύψος της σύνταξης που θα λάβει. Με λίγα λόγια, το Ασφαλιστικό Σύστημα επηρεάζει άμεσα την ευημερία κάθε ατόμου σε όλη της διάρκεια της ζωής του, από την πρώτη κιόλας ημέρα της επαγγελματικής του πορείας.

Διαβάστε, λοιπόν, με προσοχή το άρθρο που ακολουθεί και απαντήστε στις ερωτήσεις που έπονται, εκφράζοντας την προσωπική σας γνώμη.

Οι πληροφορίες που δίνονταν στην τελευταία παράγραφο του κειμένου διέφεραν σε συνάρτηση με την πειραματική συνθήκη.

Ειδικότερα, στη *Συνθήκη Απουσίας Διαλόγου/φορέας: ΓΣΕΕ*, οι συμμετέχοντες διάβαζαν:

Η κυβέρνηση, πιεζόμενη και από την Κομισιόν, που ζητά βελτίωση των δημοσιονομικών δεικτών και μείωση του δημόσιου ελλείμματος με μέτρα «μόνιμου» χαρακτήρα, καλείται να προχωρήσει σε άμεση εφαρμογή μέτρων. Ο πρόεδρος της Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδος (ΓΣΕΕ), της συνδικαλιστικής οργάνωσης που εκπροσωπεί την πλειοψηφία των εργαζομένων της χώρας μας, κ. Χρήστος Πολυζωγόπουλος εξέφρασε χθες τη δυσaráσκειά του για τη «διαφαινόμενη πρόθεση της κυβέρνησης να λάβει μονομερώς και χωρίς ουσιαστικό διάλογο με τους εκπροσώπους των εργαζομένων τις αποφάσεις που θα καθορίσουν το μέλλον του ασφαλιστικού συστήματος και θα επηρεάσουν τις επόμενες γενιές». Μεταξύ του Πρωθυπουργού και του Προέδρου της ΓΣΕΕ δεν έχει προγραμματιστεί ως τώρα καμία συνάντηση.

Στη *Συνθήκη Απουσίας Διαλόγου/φορέας: ΟΚΕ*, οι συμμετέχοντες διάβαζαν:

Η κυβέρνηση, πιεζόμενη και από την Κομισιόν, που ζητά βελτίωση των δημοσιονομικών δεικτών και μείωση του δημόσιου ελλείμματος με μέτρα «μόνιμου» χαρακτήρα, καλείται να προχωρήσει σε άμεση εφαρμογή μέτρων. Ο Πρόεδρος της Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής της Ελλάδας (ΟΚΕ), του φορέα που από το Σύνταγμα νομιμοποιείται να οργανώνει τον κοινωνικό διάλογο και να γνωμοδοτεί για θέματα όπως το Ασφαλιστικό, κ. Νικόλαος Αναλυτής εξέφρασε χθες τη δυσaráσκειά του για τη «διαφαινόμενη πρόθεση της κυβέρνησης να λάβει μονομερώς και χωρίς ουσιαστικό διάλογο με τους εκπροσώπους των εργαζομένων τις αποφάσεις που θα καθορίσουν το μέλλον του ασφαλιστικού συστήματος και θα επηρεάσουν τις επόμενες γενιές». Μεταξύ του Πρωθυπουργού και του Προέδρου της ΟΚΕ δεν έχει προγραμματιστεί ως τώρα καμία συνάντηση.

Στη *Συνθήκη Διαλόγου/φορέας: ΓΣΕΕ*, οι συμμετέχοντες διάβαζαν:

Η κυβέρνηση, πιεζόμενη και από την Κομισιόν, που ζητά βελτίωση των δημοσιονομικών δεικτών και μείωση του δημόσιου ελλείμματος με μέτρα «μόνιμου» χαρακτήρα, καλείται να προχωρήσει σε άμεση εφαρμογή μέτρων. Για το σκοπό αυτό έχει προγραμματιστεί για τη Δευτέρα συνάντηση μεταξύ του πρωθυπουργού και του κ. Χρήστου Πολυζωγόπουλου, του προέδρου της Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδος (ΓΣΕΕ), της συνδικαλιστικής οργάνωσης που εκπροσωπεί την πλειοψηφία των εργαζομένων της χώρας μας, μετά από σχετική πρόσκληση του πρωθυπουργού. Ο κ. Πολυζωγόπουλος εξέφρασε χθες την ικανοποίησή του για τη

«διαφαινόμενη πρόθεση της κυβέρνησης να λάβει τις αποφάσεις που θα καθορίσουν το μέλλον του ασφαλιστικού συστήματος και θα επηρεάσουν τις επόμενες γενιές μετά από διάλογο με τους εκπροσώπους των εργαζομένων».

Στη Συνθήκη Διαλόγου/φορέας: ΟΚΕ, οι συμμετέχοντες διάβαζαν:

Η κυβέρνηση, πιεζόμενη και από την Κομισιόν, που ζητά βελτίωση των δημοσιονομικών δεικτών και μείωση του δημόσιου ελλείμματος με μέτρα «μόνιμου» χαρακτήρα, καλείται να προχωρήσει σε άμεση εφαρμογή μέτρων. Για το σκοπό αυτό έχει προγραμματιστεί για τη Δευτέρα συνάντηση μεταξύ του πρωθυπουργού και του προέδρου της Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής της Ελλάδας (ΟΚΕ), του φορέα που από το Σύνταγμα νομιμοποιείται να οργανώνει τον κοινωνικό διάλογο και να γνωμοδοτεί για θέματα όπως το Ασφαλιστικό, μετά από σχετική πρόσκληση του πρωθυπουργού. Ο Πρόεδρος της ΟΚΕ, κ. Νικόλαος Αναλυτής εξέφρασε χθες την ικανοποίησή του για τη «διαφαινόμενη πρόθεση της κυβέρνησης να λάβει τις αποφάσεις που θα καθορίσουν το μέλλον του ασφαλιστικού συστήματος και θα επηρεάσουν τις επόμενες γενιές μετά από διάλογο με τους εκπροσώπους των εργαζομένων».

Στη Συνθήκη Ευαισθητοποίησης πριν την ενημέρωση για το Διάλογο/φορέας: ΓΣΕΕ, οι συμμετέχοντες διάβαζαν:

Η κυβέρνηση, πιεζόμενη και από την Κομισιόν, που ζητά βελτίωση των δημοσιονομικών δεικτών και μείωση του δημόσιου ελλείμματος με μέτρα «μόνιμου» χαρακτήρα, καλείται να προχωρήσει σε άμεση εφαρμογή μέτρων. Ο Πρόεδρος της Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδος (ΓΣΕΕ), της συνδικαλιστικής οργάνωσης που εκπροσωπεί την πλειοψηφία των εργαζομένων της χώρας μας, κ. Χρήστος Πολυζωγόπουλος, εξέφρασε χθες τη δυσπιστία και τον προβληματισμό του για τη «διαφαινόμενη πρόθεση της κυβέρνησης να χρησιμοποιήσει το διάλογο προκειμένου να καλλιεργήσει την εντύπωση ότι λαμβάνει τις αποφάσεις που θα καθορίσουν το μέλλον του ασφαλιστικού συστήματος και θα επηρεάσουν τις επόμενες γενιές σε συνεργασία με τους εκπροσώπους των εργαζομένων, ενώ στην πραγματικότητα οι αποφάσεις έχουν ήδη ληφθεί». Μεταξύ του Πρωθυπουργού και του Προέδρου της ΓΣΕΕ, έχει προγραμματιστεί συνάντηση για τη Δευτέρα, μετά από σχετική πρόσκληση του Πρωθυπουργού.

Στη Συνθήκη Ευαισθητοποίησης πριν την ενημέρωση για το Διάλογο /φορέας: ΟΚΕ, οι συμμετέχοντες διάβαζαν:

Η κυβέρνηση, πιεζόμενη και από την Κομισιόν, που ζητά βελτίωση των δημοσιονομικών δεικτών και μείωση του δημόσιου ελλείμματος με μέτρα «μόνιμου»

χαρακτήρα, καλείται να προχωρήσει σε άμεση εφαρμογή μέτρων. Ο Πρόεδρος της Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής της Ελλάδας (ΟΚΕ), του φορέα που από το Σύνταγμα νομιμοποιείται να οργανώνει τον κοινωνικό διάλογο και να γνωμοδοτεί για θέματα όπως το Ασφαλιστικό, κ. Νικόλαος Αναλυτής, εξέφρασε χθες τη δυσπιστία και τον προβληματισμό του για τη «διαφαινόμενη πρόθεση της κυβέρνησης να χρησιμοποιήσει το διάλογο προκειμένου να καλλιεργήσει την εντύπωση ότι λαμβάνει τις αποφάσεις που θα καθορίσουν το μέλλον του ασφαλιστικού συστήματος και θα επηρεάσουν τις επόμενες γενιές σε συνεργασία με τους εκπροσώπους των εργαζομένων, ενώ στην πραγματικότητα οι αποφάσεις έχουν ήδη ληφθεί». Μεταξύ του Πρωθυπουργού και του Προέδρου της ΟΚΕ, έχει προγραμματιστεί συνάντηση για τη Δευτέρα, μετά από σχετική πρόσκληση του Πρωθυπουργού.

Στη Συνθήκη Ευαισθητοποίησης μετά την ενημέρωση για το Διάλογο /φορέας: ΓΣΕΕ, οι συμμετέχοντες διάβαζαν:

Η κυβέρνηση, πιεζόμενη και από την Κομισιόν, που ζητά βελτίωση των δημοσιονομικών δεικτών και μείωση του δημόσιου ελλείμματος με μέτρα «μόνιμου» χαρακτήρα, καλείται να προχωρήσει σε άμεση εφαρμογή μέτρων. Για το σκοπό αυτό έχει προγραμματιστεί για τη Δευτέρα συνάντηση μεταξύ του πρωθυπουργού και του κ. Χρήστου Πολυζωγόπουλου, προέδρου της Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδος (ΓΣΕΕ), της συνδικαλιστικής οργάνωσης που εκπροσωπεί την πλειοψηφία των εργαζομένων της χώρας μας, μετά από σχετική πρόσκληση του πρωθυπουργού. Ο κ. Πολυζωγόπουλος εξέφρασε χθες τη δυσπιστία και τον προβληματισμό του για τη «διαφαινόμενη πρόθεση της κυβέρνησης να χρησιμοποιήσει το διάλογο προκειμένου να καλλιεργήσει την εντύπωση ότι λαμβάνει τις αποφάσεις που θα καθορίσουν το μέλλον του ασφαλιστικού συστήματος και θα επηρεάσουν τις επόμενες γενιές σε συνεργασία με τους εκπροσώπους των εργαζομένων, ενώ στην πραγματικότητα οι αποφάσεις έχουν ήδη ληφθεί».

Τέλος, στη Συνθήκη Ευαισθητοποίησης μετά την ενημέρωση για το Διάλογο /φορέας: ΟΚΕ, οι συμμετέχοντες διάβαζαν:

Η κυβέρνηση, πιεζόμενη και από την Κομισιόν, που ζητά βελτίωση των δημοσιονομικών δεικτών και μείωση του δημόσιου ελλείμματος με μέτρα «μόνιμου» χαρακτήρα, καλείται να προχωρήσει σε άμεση εφαρμογή μέτρων. Για το σκοπό αυτό έχει προγραμματιστεί για τη Δευτέρα συνάντηση μεταξύ του πρωθυπουργού και του προέδρου της Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής της Ελλάδας (ΟΚΕ), του φορέα που από το Σύνταγμα νομιμοποιείται να οργανώνει τον κοινωνικό διάλογο και να γνωμοδοτεί για θέματα όπως το Ασφαλιστικό, μετά από σχετική πρόσκληση του πρωθυπουργού. Ο Πρόεδρος της ΟΚΕ, κ. Νικόλαος Αναλυτής εξέφρασε χθες τη

δυσπιστία και τον προβληματισμό του για τη «διαφαινόμενη πρόθεση της κυβέρνησης να χρησιμοποιήσει το διάλογο προκειμένου να καλλιεργήσει την εντύπωση ότι λαμβάνει τις αποφάσεις που θα καθορίσουν το μέλλον του ασφαλιστικού συστήματος και θα επηρεάσουν τις επόμενες γενιές σε συνεργασία με τους εκπροσώπους των εργαζομένων, ενώ στην πραγματικότητα οι αποφάσεις έχουν ήδη ληφθεί».

Έλεγχοι χειρισμού

Οι έλεγχοι χειρισμού ακολουθούσαν στην επόμενη σελίδα. Συγκεκριμένα, οι συμμετέχοντες καλούνταν να σημειώσουν σε μία επταβάθμια κλίμακα αν, σύμφωνα με το άρθρο που είχαν διαβάσει, για τη λήψη αποφάσεων για αλλαγές στο Ασφαλιστικό Σύστημα επρόκειτο ή δεν επρόκειτο να γίνει κοινωνικός διάλογος. Επίσης, καλούνταν να απαντήσουν σε μία ανοιχτή ερώτηση που αφορούσε στα συναισθήματα που υποτίθεται ότι είχε εκφράσει ο κύριος Πολυζωγόπουλος/ ο κύριος Αναλυτής και στους λόγους για τους οποίους είχε εκφράσει τα συναισθήματα αυτά.

Εξαρτημένες Μετρήσεις

Στις σελίδες που ακολουθούσαν, οι συμμετέχοντες καλούνταν να απαντήσουν σε μία σειρά από ερωτήματα που αποτελούσαν τις εξαρτημένες μεταβλητές της έρευνας. Τα ερωτήματα αυτά είχαν τεθεί και στο δεύτερο πείραμά μας, το οποίο επίσης χρησιμοποιούσε ένα υπόδειγμα για τη μεταρρύθμιση του Ασφαλιστικού Συστήματος.

Καταρχάς, οι συμμετέχοντες αξιολογούσαν τη διαδικασία με την οποία η Κυβέρνηση επρόκειτο να λάβει τις αποφάσεις της για αλλαγές στο Ασφαλιστικό, χρησιμοποιώντας μία επταβάθμια κλίμακα Likert όπου το 1 σήμαινε «απολύτως άδικη» και το 7 «απολύτως δίκαιη».

Έπειτα, καλούνταν να εκφράσουν τη στάση τους απέναντι στα μέτρα της Κυβέρνησης και τις αλλαγές που, σύμφωνα με το άρθρο, επρόκειτο να γίνουν στο Ασφαλιστικό Σύστημα, εκφράζοντας το βαθμό συμφωνίας τους με μία σειρά σχετικών δηλώσεων, με τη βοήθεια μίας επταβάθμιας κλίμακας Likert όπου το 1 σήμαινε «Διαφωνώ» και το 7 «Συμφωνώ».

Ειδικότερα, δύο από τις δηλώσεις αυτές μετρούσαν το βαθμό στον οποίο τα μέτρα θεωρούνταν δίκαια για τους εργαζομένους, δηλαδή την προσλαμβανόμενη Διανεμητική Δικαιοσύνη («*Τα μέτρα που αναμένεται να ληφθούν για το Ασφαλιστικό είναι δίκαια για τους εργαζομένους*», «*Με τα μέτρα που αναμένεται να ληφθούν για το Ασφαλιστικό, οι εργαζόμενοι θα επωμιστούν δυσανάλογα μεγάλο μέρος του κόστους της αναδιάρθρωσης της Ελληνικής οικονομίας*»). Εξάλλου, τρεις δηλώσεις μετρούσαν την προσλαμβανόμενη ευνοϊκότητα των μέτρων για δύο βασικές κοινωνικές ομάδες, τους εργαζομένους και τους εργοδότες, καθώς και για την οικογένεια των συμμετεχόντων («*Τα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού θα είναι ευνοϊκά για τους εργαζομένους*», «*Τα μέτρα που προωθεί η*

Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού θα εξυπηρετούν τους εργοδότες», «Τα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού θα συμβάλλουν στην αύξηση της ευημερίας της οικογένειάς μου») ενώ μία δήλωση αφορούσε στην ικανοποίηση των συμμετεχόντων από τα αναμενόμενα μέτρα (*«Δεν είμαι ικανοποιημένος από τα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού»*).

Επιπρόσθετα, δύο δηλώσεις αναφέρονταν στην αναγκαιότητα των μέτρων (*«Οι αλλαγές που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού είναι απολύτως αναγκαίες για τη διασφάλιση της βιωσιμότητας του Ασφαλιστικού Συστήματος», «Οι αλλαγές που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού δεν θα ήταν αναγκαίες αν η Κυβέρνηση τολμούσε να επιβαρύνει τα προνομιούχα μέλη της Ελληνικής κοινωνίας με τα φορολογικά βάρη που πραγματικά τους αναλογούν»*), και μία δήλωση στην αποτελεσματικότητά τους (*«Οι αλλαγές που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού θα είναι αποτελεσματικές για την αναδιάρθρωση της Ελληνικής οικονομίας»*).

Ακολουθως, δύο δηλώσεις μετρούσαν την προσλαμβανόμενη πρόθεση της Κυβέρνησης για διεξαγωγή κοινωνικού διαλόγου και εξασφάλιση κοινωνικής συναίνεσης επί του Ασφαλιστικού και άλλων σημαντικών ζητημάτων (*«Η Κυβέρνηση θα λάβει σοβαρά υπόψη της τις θέσεις των ενδιαφερόμενων κοινωνικών ομάδων προτού καταλήξει στα μέτρα που θα προωθήσει για τη μεταρρύθμιση του Ασφαλιστικού Συστήματος», «Στο μέλλον η Κυβέρνηση θα προβεί σε πολλές περιπτώσεις σε λήψη σημαντικών πολιτικών αποφάσεων χωρίς ουσιαστικό διάλογο με τους ενδιαφερόμενους κοινωνικούς εταίρους»*). Μία ακόμη δήλωση μετρούσε την προσλαμβανόμενη πρόθεση της Κυβέρνησης για τήρηση ή παραβίαση της Διανεμητικής Δικαιοσύνης (*«Στο μέλλον η Κυβέρνηση θα λάβει διάφορα μέτρα που θα επιβαρύνουν δυσανάλογα πολύ τους μη προνομιούχους πολίτες της χώρας μας»*).

Τέλος, έξι δηλώσεις του πρώτου μέρους του ερωτηματολογίου αφορούσαν στη στάση των συμμετεχόντων απέναντι σε τυχόν αντιδράσεις των εργαζομένων ενάντια στα νέα μέτρα (π.χ. *«Αν οι εργαζόμενοι προβούν σε κινητοποιήσεις για να εκφράσουν την αντίθεσή τους στα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο Ασφαλιστικό, η αντίδρασή τους θα είναι απολύτως δικαιολογημένη», «Σκοπεύω να συμμετάσχω προσωπικά σε τυχόν κινητοποιήσεις των εργαζομένων που θα έχουν ως στόχο να εκφράσουν την αντίθεσή τους στα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο Ασφαλιστικό»*) (βλ. Παράρτημα).

Στη συνέχεια, οι συμμετέχοντες καλούνταν να εκφράσουν το βαθμό συμφωνίας τους (χρησιμοποιώντας μία επταβάθμια κλίμακα Likert όπου το 1 σήμαινε «Διαφωνώ» και το 7 «Συμφωνώ») με 20 δηλώσεις που συνέθεταν την «Κλίμακα Μέτρησης της Στάσης απέναντι στις Διαδικασίες Λήψης Πολιτικών Αποφάσεων». Η κλίμακα περιλάμβανε 7 δηλώσεις που εξέφραζαν την άποψη ότι η Κυβέρνηση οφείλει να ζητά και να λαμβάνει υπόψη της τις θέσεις των πολιτών και των ενδιαφερόμενων κοινωνικών ομάδων προτού λάβει τις αποφάσεις της, ώστε να τηρούνται οι δημοκρατικές αρχές, να αυξάνεται η εμπλοκή των πολιτών στα κοινά και οι πολιτικές αποφάσεις να αντανakλούν τη λαϊκή βούληση και τις

προτιμήσεις των ενδιαφερόμενων κοινωνικών ομάδων. Εξάλλου, περιλάμβανε 11 δηλώσεις που εξέφραζαν την άποψη ότι η Κυβέρνηση δεν χρειάζεται να επιδιώκει διαβουλεύσεις και διάλογο με διάφορους κοινωνικούς φορείς προκειμένου να λάβει τις αποφάσεις της, επειδή η ίδια διαθέτει τις γνώσεις που απαιτούνται για τη λήψη ορθών αποφάσεων και προωθεί το κοινό συμφέρον, ενώ οι εκπρόσωποι των διαφόρων κοινωνικών ομάδων προασπίζουν τα στενά συμφέροντα της ομάδας τους, και ο κοινωνικός διάλογος καθιστά τη διαδικασία λήψης αποφάσεων χρονοβόρα και αναποτελεσματική. Τέλος, η Κλίμακα περιλάμβανε δύο δηλώσεις που αντικατόπτριζαν μία θεώρηση του κοινωνικού διαλόγου ως προσχηματικού και στοχεύοντα στη δημιουργία θετικών εντυπώσεων²⁰⁹ (βλ. Παράρτημα).

Έπειτα, οι συμμετέχοντες καλούνταν να τοποθετηθούν σε 16 δηλώσεις της «Κλίμακας του Κοινωνικού Δαρβινισμού», που είχαν χρησιμοποιηθεί και στην προηγούμενη μας μελέτη. Από αυτές, εννέα εξέφραζαν έναν θετικό τρόπο πρόσληψης του Κοινωνικού Δαρβινισμού, με έμφαση στην παραγωγικότητα, την ανταγωνιστικότητα και την οικονομική ανάπτυξη, και αναπαρήγαγαν ένα νεοφιλελεύθερο σκεπτικό, ενώ επτά αντανάκλασαν μία αρνητική θεώρηση του Κοινωνικού Δαρβινισμού και αντιπροσώπευαν απόρριψη του νεοφιλελεύθερου σκεπτικού (βλ. Παράρτημα). Μεταξύ των δηλώσεων της Κλίμακας του Κοινωνικού Δαρβινισμού παρεμβάλλονταν δύο δηλώσεις εκ των οποίων η μία συνόψιζε το Μαρξιστικό σκεπτικό και η άλλη το Νεοφιλελεύθερο. Οι δηλώσεις αυτές ήταν οι ακόλουθες: «Τα αγαθά της κοινωνίας πρέπει να κατανέμονται από τον καθένα σύμφωνα με τις ικανότητές του, στον καθένα σύμφωνα με τις ανάγκες του» και «Οι οικονομίες της αγοράς έχουν την ικανότητα να οργανώνουν την οικονομική δραστηριότητα κατά τρόπο που προάγει τη γενική ευημερία».

Στο τελευταίο τμήμα του ερωτηματολογίου, οι συμμετέχοντες δήλωναν το φύλο και την ηλικία τους, το τμήμα φοίτησης και το εξάμηνο σπουδών στο οποίο βρίσκονταν, να σημειώσουν σε πόσο καιρό περίπου προέβλεπαν ότι θα λάμβαναν το πτυχίο τους, τι σκόπευαν να κάνουν μετά την απόκτηση του πτυχίου τους και σε ποιο βαθμό θεωρούσαν ότι το ζήτημα του Ασφαλιστικού τους αφορούσε. Επίσης, καλούνταν να αυτο-τοποθετηθούν πολιτικά σε μία δεκαβάθμια κλίμακα, όπου το 1 σήμαινε «Αριστερά» και το 10 «Δεξιά» και να σημειώσουν το κόμμα που θεωρούσαν ότι εξέφραζε πληρέστερα τις απόψεις τους (ανοιχτή ερώτηση). Τέλος, καλούνταν να γράψουν τα σχόλιά τους σχετικά με τα θέματα για τα οποία τους είχε ζητηθεί να εκφράσουν τις απόψεις τους στο ερωτηματολόγιο.

²⁰⁹ Οι δηλώσεις αυτές ήταν οι εξής: «Μία Κυβέρνηση συχνά επιδιώκει τη διεξαγωγή διαλόγου με διάφορους φορείς ενώ δεν έχει την πρόθεση να λάβει σοβαρά υπόψη της τις απόψεις και τις προτάσεις τους, μόνο και μόνο για να μην κατηγορηθεί για αυταρχισμό και για να αποφύγει αρνητικές αντιδράσεις των πολιτών», «Μία Κυβέρνηση συχνά πραγματοποιεί διάλογο με διάφορους φορείς ενώ ουσιαστικά έχει ήδη λάβει τις αποφάσεις της, προκειμένου να καλλιεργήσει την εντύπωση ότι σέβεται τις δημοκρατικές αρχές».

Μετά τη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων, η ερευνήτρια ενημέρωνε τους συμμετέχοντες για τη φύση και το σκοπό της έρευνας και τους ευχαριστούσε για τη συμβολή τους σε αυτή.

Αποτελέσματα

Προσλαμβανόμενη Διαδικαστική Δικαιοσύνη

Πραγματοποιήθηκε Ανάλυση Διακύμανσης προκειμένου να διερευνηθεί η επίδραση και η πιθανή αλληλεπίδραση των ανεξάρτητων μεταβλητών της συνθήκης διαλόγου και του φορέα που παρουσιαζόταν ως νόμιμος συνομιλητής της κυβέρνησης στο ζήτημα του Ασφαλιστικού επί της προσλαμβανόμενης Διαδικαστικής Δικαιοσύνης. Η ανάλυση αυτή αποκάλυψε μία κύρια επίδραση της συνθήκης διαλόγου [$F(3,198)=6.832, p<0.001$].

Ειδικότερα, διαπιστώθηκε ότι όταν αναμενόταν κοινωνικός διάλογος και δεν επιχειρούταν ευαισθητοποίηση των συμμετεχόντων απέναντι στο ενδεχόμενο κατάχρησης του διαλόγου, η διαδικασία με την οποία η Κυβέρνηση αναμενόταν να λάβει τις αποφάσεις για αλλαγές στο Ασφαλιστικό κρινόταν ως πιο δίκαιη ($M=3.687$) από ό,τι όταν δεν αναμενόταν κοινωνικός διάλογος ($M=2.524$, LSD test <0.001) αλλά και από ό,τι όταν γινόταν ευαισθητοποίηση απέναντι στο ενδεχόμενο κατάχρησης του διαλόγου πριν την ενημέρωση των συμμετεχόντων για την τηρούμενη διαδικασία ($M=2.710$, LSD test $=0.001$). Όταν η ευαισθητοποίηση ακολουθούσε την ενημέρωση για την τηρούμενη διαδικασία οι εκτιμήσεις των συμμετεχόντων δεν διαφοροποιούνταν σημαντικά από τη συνθήκη διαλόγου χωρίς καμία ευαισθητοποίηση ($M=3.174$, έναντι $M=3.687$, LSD test $=0.068>0.05$).

Στη συνθήκη απουσίας κοινωνικού διαλόγου, οι εκτιμήσεις για το δίκαιο της διαδικασίας ήταν εξίσου αρνητικές ($M=2.524$) με τη συνθήκη κατά την οποία οι συμμετέχοντες πληροφορούνταν την αναμενόμενη διεξαγωγή κοινωνικού διαλόγου μετά την ευαισθητοποίησή τους απέναντι στην πιθανότητα ο διάλογος αυτός να είναι απλώς προσχηματικός ($M=2.710$, LSD test $=0.410$, ns). Όταν η ευαισθητοποίηση ακολουθούσε την ενημέρωση για τη διαδικασία, η προσλαμβανόμενη Διαδικαστική Δικαιοσύνη ήταν σημαντικά υψηλότερη ($M=3.174$) από ό,τι στη συνθήκη απουσίας κοινωνικού διαλόγου ($M=2.524$, LSD test $=0.01$).

Η προσλαμβανόμενη Διαδικαστική Δικαιοσύνη έτεινε να διαφέρει μεταξύ των δύο πειραματικών συνθηκών με ευαισθητοποίηση των συμμετεχόντων απέναντι στο ενδεχόμενο κατάχρησης του κοινωνικού διαλόγου που αναμενόταν να διεξαχθεί. Όταν η ευαισθητοποίηση προηγούταν της πληροφόρησης για τον αναμενόμενο κοινωνικό διάλογο, οι εκτιμήσεις για τη διαδικασία έτειναν να είναι αρνητικότερες ($M=2.710$) από ό,τι όταν η ευαισθητοποίηση ακολουθούσε ($M=3.174$, LSD test $=0.071$).

Στάση απέναντι στα νέα μέτρα για το Ασφαλιστικό

Οι 18 δηλώσεις της Κλίμακας μέτρησης της στάσης απέναντι στα νέα μέτρα για το Ασφαλιστικό υποβλήθηκαν σε Παραγοντική Ανάλυση με τη μέθοδο των Κυρίων Συνιστωσών και ορθογώνια περιστροφή των αξόνων (Varimax). Η Ανάλυση ανέδειξε δύο παράγοντες με ιδιοτιμή μεγαλύτερη του 1 που εξηγούσαν το 53.186% της συνολικής διακύμανσης. Ο πρώτος εξ αυτών, που εξηγούσε ποσοστό 28.37% της διασποράς, συγκέντρωνε δηλώσεις οι οποίες εξέφραζαν μία θεώρηση των μέτρων ως άδικων, δυσμενών και μη αναγκαίων αλλά και απόδοση στην κυβέρνηση της πρόθεσης να μη λαμβάνει υπόψη της τις θέσεις των κοινωνικών εταίρων και να επιβαρύνει τους μη προνομιούχους. Ο δεύτερος παράγοντας εξηγούσε το 24.8% της διασποράς και αντικατόπτριζε μία θετική στάση προς ενδεχόμενες κινητοποιήσεις ενάντια στα νέα μέτρα για το Ασφαλιστικό (βλ. Παράρτημα).

Οι παράγοντες αυτοί χρησιμοποιήθηκαν ως εξαρτημένες μεταβλητές σε Αναλύσεις Διακύμανσης, οι οποίες, ωστόσο, δεν έδειξαν κύρια επίδραση ή αλληλεπίδραση των ανεξάρτητων μεταβλητών μας (βλ. Παράρτημα).

Κλίμακα Μέτρησης της Στάσης απέναντι στις Διαδικασίες Λήψης Πολιτικών Αποφάσεων

Ακολούθως, πραγματοποιήθηκε Παραγοντική Ανάλυση των 20 δηλώσεων που αναφέρονταν στα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα του κοινωνικού διαλόγου και στη σημασία εναλλακτικών διαδικασιών λήψης πολιτικών αποφάσεων με τη μέθοδο των Κυρίων Συνιστωσών και ορθογώνια περιστροφή των αξόνων (Varimax). Η ανάλυση ανέδειξε 5 παράγοντες με ιδιοτιμή μεγαλύτερη του 1, οι οποίοι εξηγούσαν αθροιστικά το 55.92% της συνολικής διακύμανσης (βλ. Παράρτημα). Εν συνεχεία, αυτοί οι παράγοντες υποβλήθηκαν ως εξαρτημένες μεταβλητές σε Αναλύσεις Διακύμανσης, από τις οποίες, όμως, δεν προέκυψαν κύριες επιδράσεις ή αλληλεπίδραση της συνθήκης κοινωνικού διαλόγου και του φορέα που παρουσιαζόταν ως νόμιμος συνομιλητής της Κυβέρνησης για το ζήτημα του Ασφαλιστικού (βλ. Παράρτημα).

Κλίμακα Προσχώρησης στη Νεοφιλελεύθερη Ιδεολογία

Τα ερωτήματα της Κλίμακας προσχώρησης στη Νεοφιλελεύθερη ιδεολογία υποβλήθηκαν σε Παραγοντική Ανάλυση με τη μέθοδο των Κυρίων Συνιστωσών και ορθογώνια περιστροφή των αξόνων (Varimax). Από αυτή αναδείχθηκαν 6 παράγοντες με

ιδιοτιμή μεγαλύτερη του 1, οι οποίοι εξηγούσαν αθροιστικά το 61.72% της συνολικής διασποράς (βλ. Παράρτημα).

Οι παράγοντες αυτοί χρησιμοποιήθηκαν ως εξαρτημένες μεταβλητές σε Αναλύσεις Διακύμανσης, που αποκάλυψαν μία κύρια επίδραση της συνθήκης διαλόγου επί της *εκλογίκευσης των κοινωνικών ανισοτήτων*²¹⁰ [$F(3,200)=2.623$, $p=0.052$] και επί της έμφασης στην *αξία της κοινωνικής αλληλεγγύης*²¹¹ [$F(3,200)=2.760$, $p=0.043$]. Ειδικότερα, διαπιστώθηκε ότι η *εκλογίκευση των κοινωνικών ανισοτήτων* ήταν σημαντικά εντονότερη όταν αναμενόταν να διεξαχθεί κοινωνικός διάλογος και δεν πραγματοποιούνταν ευαισθητοποίηση των συμμετεχόντων απέναντι στο ενδεχόμενο αυτός ο διάλογος να είναι μόνο προσχηματικός ($M=0.288$) παρά όταν οι συμμετέχοντες πληροφορούνταν ότι η κυβέρνηση δεν είχε την πρόθεση να προβεί σε διάλογο ($M=-0.277$, LSD test $p=0.006$). Εξάλλου, μία τάση διαφοροποίησης των σχετικών απαντήσεων παρατηρήθηκε και ανάμεσα στη συνθήκη απουσίας κοινωνικού διαλόγου ($M=-0.277$) και τη συνθήκη όπου οι συμμετέχοντες ενημερώνονταν για την αναμενόμενη διεξαγωγή διαλόγου προτού ευαισθητοποιηθούν απέναντι στο ενδεχόμενο κατάχρησής του ($M=0.071$, LSD test $p=0.080$).

Ως προς την έμφαση στην αξία της κοινωνικής αλληλεγγύης, παρατηρήθηκε ότι η ασθενέστερη αποδοχή των σχετικών δηλώσεων εντοπιζόταν όταν αναμενόταν κοινωνικός διάλογος και επιχειρούνταν ευαισθητοποίηση των συμμετεχόντων μετά την ενημέρωσή τους για τη διαδικασία που επρόκειτο να ακολουθηθεί ($M=-0.314$). Η υιοθέτηση των σχετικών δηλώσεων στη συνθήκη αυτή ($M=-0.314$) ήταν μικρότερη από εκείνη που σημειώθηκε στη συνθήκη διαλόγου χωρίς ευαισθητοποίηση απέναντι στο ενδεχόμενο κατάχρησής του ($M=0.180$, LSD test $p=0.018$), από εκείνη που διαπιστώθηκε στη συνθήκη με ευαισθητοποίηση απέναντι στο ενδεχόμενο κατάχρησής του κοινωνικού διαλόγου προτού οι συμμετέχοντες πληροφορηθούν τον επικείμενο διάλογο ($M=0.137$, LSD test $p=0.017$) ενώ έτεινε να είναι μικρότερη και από εκείνη που παρατηρήθηκε στη συνθήκη απουσίας διαλόγου ($M=0.054$, LSD test $p=0.062$).

²¹⁰ Στον παράγοντα αυτό, που εξηγούσε ποσοστό 14.47% της συνολικής διακύμανσης, υψηλή φόρτιση παρουσίαζαν δηλώσεις όπως: «Πολλές φορές το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας για όσους "έχουν ανάγκη" συντελεί στο να εδραιωθεί η συνήθεια της εξάρτησης από τα βοηθήματα του κράτους και η τεμπελιά» και «Η παροχή οικονομικής βοήθειας από το κράτος προς όσους "έχουν ανάγκη" συχνά διαβρώνει τις αξίες των ατόμων αυτών: δέχονται ως πιο φυσιολογικό το να στηρίζονται από το κράτος παρά να είναι οικονομικά και ψυχολογικά ανεξάρτητοι».

²¹¹ Αυτή η συνιστώσα εξηγούσε ποσοστό 13.27% της συνολικής διακύμανσης. Υψηλή φόρτιση σε αυτή είχαν δηλώσεις όπως «Αν η λήψη σημαντικών αποφάσεων (π.χ. προσλήψεις) βασίζεται μόνο στις προοπτικές οικονομικού κέρδους και παραβλέπονται άλλοι παράγοντες όπως οι ανάγκες των ατόμων, το μόνο αποτέλεσμα είναι μία σκληρή και αδυσώπητη κοινωνία που προάγει την ανισότητα» και «Η παροχή οικονομικής βοήθειας από το κράτος στους πολίτες που τη χρειάζονται είναι επιβεβλημένη ακόμη κι αν επιβραδύνει την ανάπτυξη του τόπου».

Οι Αναλύσεις Διακύμανσης ανέδειξαν, εξάλλου, μία οριακή επίδραση του φορέα που παρουσιαζόταν ως νόμιμος συνομιλητής της κυβέρνησης στο θέμα του Ασφαλιστικού επί του παράγοντα της εκλογίκευσης των κοινωνικών ανισοτήτων [$F(1,200)=2.802$, $p=0.096$]. Η αποδοχή των δηλώσεων που αφορούσαν στην υποτιθέμενη στρέβλωση των ατομικών κινήτρων από τις κρατικές παρεμβάσεις έτεινε να είναι μεγαλύτερη όταν ο φορέας ήταν η ΓΣΕΕ ($M=0.133$) παρά η ΟΚΕ ($M=-0.098$).

Πίνακας 4.1. Μέσες παραγοντικές τιμές στους παράγοντες της εκλογίκευσης των κοινωνικών ανισοτήτων και της έμφασης στην αξία της κοινωνικής αλληλεγγύης σε συνάρτηση με τη συνθήκη διαλόγου (το + αντιστοιχεί σε αυξημένη αποδοχή των δηλώσεων κάθε παράγοντα)

	εκλογίκευση των κοινωνικών ανισοτήτων		αξία της κοινωνικής αλληλεγγύης	
	Μέση παραγοντική τιμή	Τυπικό σφάλμα	Μέση παραγοντική τιμή	Τυπικό σφάλμα
Απουσία διαλόγου	-,277	,137	,054	,138
Διάλογος	,288	,154	,180	,155
Εναισθητοποίηση πριν την ενημέρωση για διάλογο	-,013	,131	,137	,132
Ενημέρωση για Διάλογο πριν την εναισθητοποίηση	,071	,130	-,314	,131

Ο ρόλος της Ιδεολογικής τοποθέτησης των συμμετεχόντων

Οι δηλώσεις που εξέφραζαν πρωτοτυπικές ιδέες της Δεξιάς και της Αριστεράς, τη συμφωνία τους με τις οποίες είχαν κληθεί να εκφράσουν οι συμμετέχοντες στο αρχικό στάδιο της πειραματικής διαδικασίας (πριν, δηλαδή, την εισαγωγή των ανεξάρτητων μεταβλητών), χρησιμοποιήθηκαν προκειμένου να επιτευχθεί μία διάκριση των συμμετεχόντων σε δύο ομάδες βάσει της ιδεολογικής τους τοποθέτησης και η ιδεολογική τοποθέτηση να χρησιμοποιηθεί ως ανεξάρτητη μεταβλητή σε περαιτέρω αναλύσεις διακύμανσης.

Ειδικότερα, υπολογίστηκε ο μέσος βαθμός συμφωνίας κάθε συμμετέχοντα με τις 4 δηλώσεις που αντικατόπτριζαν πρωτοτυπικές ιδέες της Αριστεράς και στη συνέχεια, ο μέσος βαθμός συμφωνίας με τις 5 δηλώσεις που εξέφραζαν πρωτοτυπικές ιδέες της Δεξιάς. Ακολούθως, η δεύτερη μέση τιμή αφαιρέθηκε από την πρώτη ώστε να προκύψει ένας «δείκτης προσχώρησης στην αριστερή ιδεολογία» (μέση τιμή=1.81, τυπική απόκλιση=1.59,

διάμεσος=1.75, δεσπόζουσα τιμή=0.75). Ο δείκτης αυτός αποτέλεσε τη βάση της διάκρισης των συμμετεχόντων, καθώς εκείνοι που είχαν τιμή μικρότερη ή ίση του 1.69 στον εν λόγω δείκτη συγκρότησαν την ομάδα των «Δεξιών» (N=101, 48.6% του δείγματος), ενώ όσοι είχαν τιμή μεγαλύτερη ή ίση του 1.70 αποτέλεσαν την ομάδα των «Αριστερών» (N=107, 51.4% του δείγματος)²¹².

Ιδεολογική τοποθέτηση των συμμετεχόντων και προσλαμβανόμενη Διαδικαστική Δικαιοσύνη

Η Ανάλυση Διακύμανσης επαναλήφθηκε, αυτή τη φορά και με τον παράγοντα της ιδεολογικής τοποθέτησης, προκειμένου να εξακριβωθεί τυχόν επίδρασή της ή αλληλεπίδρασή της με τη συνθήκη διαλόγου και το φορέα που παρουσιαζόταν ως νόμιμος συνομιλητής της Κυβέρνησης στο ζήτημα του Ασφαλιστικού. Διαπιστώθηκε μία κύρια επίδραση της ιδεολογικής τοποθέτησης στον τρόπο πρόσληψης της διαδικασίας [F(1,190)=19.991, p<0.001], καθώς οι συμμετέχοντες που, βάσει του βαθμού συμφωνίας τους με τις πρωτοτυπικές ιδέες της Δεξιάς και της Αριστεράς, είχαν κατηγοριοποιηθεί ως Δεξιοί προσελάμβαναν τη διαδικασία ως πιο δίκαιη (M=3.454) από ό,τι οι κατηγοριοποιημένοι ως Αριστεροί συμμετέχοντες (M=2.631).

Ιδεολογική τοποθέτηση των συμμετεχόντων και Στάση απέναντι στα νέα μέτρα

Η Ανάλυση Διακύμανσης ανέδειξε μία κύρια επίδραση της ιδεολογικής τοποθέτησης των συμμετεχόντων επί του παράγοντα της *αρνητικής στάσης προς τα νέα μέτρα για το Ασφαλιστικό*²¹³ [F(1,192)=18.844, p<0.001] αλλά και επί του παράγοντα της *θετικής στάσης*

²¹² Ο «δείκτης προσχώρησης στην αριστερή ιδεολογία» παρουσίασε σημαντική συσχέτιση με την πολιτική αυτοτοποθέτηση των συμμετεχόντων στη δεκαβάθμια κλίμακα της Αριστεράς-Δεξιάς (όπου το 1 σήμαινε «Αριστερά» και το 10 «Δεξιά») (Pearson $r=-0.471$, $p<0.001$, $N=178$). Επιλέχθηκε ως κατάλληλη βάση της διάκρισης των συμμετεχόντων αφού μπορούσε να υπολογιστεί για όλους τους συμμετέχοντες (σε αντίθεση με την πολιτική αυτοτοποθέτηση, που δεν είχε πραγματοποιηθεί από όλους) και, επιπλέον, υπολογίστηκε από τις απαντήσεις που δόθηκαν πριν την εισαγωγή του πειραματικού χειρισμού και δεν διέφερε σε συνάρτηση με τη συνθήκη διαλόγου [F(3,206)=0.314, ns] ή τον φορέα που παρουσιαζόταν ως νόμιμος συνομιλητής της κυβέρνησης [F(1,206)=0.004, ns]. Χρειάζεται, πάντως, να αναφερθεί ότι ούτε επί της πολιτικής αυτοτοποθέτησης των συμμετεχόντων, που λάμβανε χώρα στο τελευταίο στάδιο της διαδικασίας, παρατηρήθηκαν επιδράσεις των ανεξάρτητων μεταβλητών μας.

²¹³ Ο Παράγοντας αυτός εξηγούσε ποσοστό 28.37% της συνολικής διακύμανσης. Υψηλή θετική φόρτιση παρουσίαζαν δηλώσεις όπως «με τα μέτρα που αναμένεται να ληφθούν για το Ασφαλιστικό, οι εργαζόμενοι θα επωμιστούν δυσανάλογα μεγάλο μέρος του κόστους της αναδιάρθρωσης της Ελληνικής οικονομίας» και υψηλή αρνητική φόρτιση δηλώσεις όπως «τα μέτρα που αναμένεται να ληφθούν για το Ασφαλιστικό είναι δίκαια για τους εργαζομένους».

προς ενδεχόμενες κινητοποιήσεις ενάντια στα νέα μέτρα²¹⁴ [$F(1,192)=20.902$, $p<0.001$]. Οι συμμετέχοντες που ενστερνίζονταν περισσότερο τις πρωτοτυπικές ιδέες της Αριστεράς ασπάζονταν περισσότερο τις δηλώσεις που εξέφραζαν αρνητική στάση απέναντι στα νέα μέτρα ($M=0.278$) και είχαν θετικότερη στάση προς ενδεχόμενη κοινωνική αντίδραση ενάντια στα μέτρα αυτά ($M=0.312$) από τους συναδέλφους τους που είχαν κατηγοριοποιηθεί ως Δεξιοί ($M=-0.322$ στον παράγοντα της αρνητικής στάσης προς τα νέα μέτρα, και $M=-0.309$ στον παράγοντα της θετικής στάσης προς ενδεχόμενες κινητοποιήσεις).

Ιδεολογική τοποθέτηση και Στάση απέναντι στις Διαδικασίες Λήψης Πολιτικών Αποφάσεων

Η ιδεολογική τοποθέτηση των συμμετεχόντων βρέθηκε να επιδρά και στη στάση που εξέφραζαν απέναντι σε εναλλακτικές διαδικασίες λήψης πολιτικών αποφάσεων.

Αναλυτικότερα, η ιδεολογική τοποθέτηση των συμμετεχόντων φάνηκε να ασκεί επίδραση στην επίγνωση του ενδεχόμενου κατάχρησης του κοινωνικού διαλόγου και εξυπηρέτησης συμφερόντων από την κυβέρνηση²¹⁵ [$F(1,192)=15.979$, $p<0.001$], αλλά και στην αποδοχή των δηλώσεων που εξέφραζαν θεώρηση της λαϊκής εντολής προς την κυβέρνηση ως επαρκούς²¹⁶ [$F(1,192)=10.491$, $p=0.001$]. Οι θεωρούμενοι ως Αριστεροί εξέφραζαν μεγαλύτερη επίγνωση του ενδεχομένου κατάχρησης του κοινωνικού διαλόγου και εξυπηρέτησης συμφερόντων από την κυβέρνηση ($M=0.291$) από τους Δεξιούς συμμετέχοντες

²¹⁴ Ο εν λόγω παράγοντας εξηγούσε το 24.81% της συνολικής διακύμανσης και συγκέντρωνε δηλώσεις όπως «Οι φοιτητές, ως μελλοντικοί εργαζόμενοι, πρέπει να συμμετάσχουν σε τυχόν κινητοποιήσεις των εργαζομένων που θα έχουν ως στόχο να εκφράσουν την αντίθεσή τους στα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο Ασφαλιστικό» και «Σκοπεύω να συμμετάσχω προσωπικά σε τυχόν κινητοποιήσεις των εργαζομένων που θα έχουν ως στόχο να εκφράσουν την αντίθεσή τους στα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο Ασφαλιστικό».

²¹⁵ Σε αυτή τη συνιστώσα, που εξηγούσε το 11.32% της συνολικής διακύμανσης, υψηλή φόρτιση είχαν δηλώσεις όπως «Μία Κυβέρνηση συχνά πραγματοποιεί διάλογο με διάφορους φορείς ενώ ουσιαστικά έχει ήδη λάβει τις αποφάσεις της, προκειμένου να καλλιεργήσει την εντύπωση ότι σέβεται τις δημοκρατικές αρχές» και «Πολλές φορές υπάρχει αναντιστοιχία ανάμεσα στις αποφάσεις μίας Κυβέρνησης και τις προτιμήσεις των πολιτών, επειδή τα μέλη της Κυβέρνησης δεν εκφράζουν τη βούληση του λαού αλλά υπηρετούν συμφέροντα».

²¹⁶ Στον παράγοντα αυτό, που εξηγούσε το 10.47% της συνολικής διακύμανσης, υψηλή θετική φόρτιση παρουσίαζαν δηλώσεις όπως «Οι σημαντικές πολιτικές αποφάσεις πρέπει να λαμβάνονται αποκλειστικά από τους αρμόδιους υπουργούς και τον Πρωθυπουργό γιατί μόνο αυτοί έχουν τις γνώσεις και την πληροφόρηση που απαιτείται για να δουν ένα θέμα σφαιρικά και να κατανοήσουν πώς επηρεάζει άλλα» ενώ υψηλή αρνητική φόρτιση εμφάνιζαν δηλώσεις όπως «Η εκλογή ενός κόμματος στην Κυβέρνηση δεν σημαίνει ότι του παραχωρείται η εξουσία να λαμβάνει για τα επόμενα 4 χρόνια όλες τις σημαντικές πολιτικές αποφάσεις χωρίς να ζητά τη γνώμη των ενδιαφερόμενων κοινωνικών ομάδων (π.χ. εργατικών συνδικάτων)»

($M=-0.272$) και απέρριπταν τις δηλώσεις που αναφέρονταν στην *επάρκεια της λαϊκής εντολής προς την κυβέρνηση* ($M=-0.199$), σε αντίθεση με τους Δεξιούς συναδέλφους τους ($M=0.255$).

Άλλωστε, η ιδεολογική τοποθέτηση συνδεόταν με το βαθμό υιοθέτησης των δηλώσεων που αντικατόπτριζαν *μία αρνητική στάση προς τα συνδικάτα*²¹⁷ [$F(1,192)=4.508$, $p=0.035$], ο οποίος ήταν μεγαλύτερος όταν οι συμμετέχοντες ασπάζονταν τις ιδέες της Δεξιάς ($M=0.158$) παρά όταν ενστερνίζονταν περισσότερο τις ιδέες της Αριστεράς ($M=-0.144$). Ως προς την *αρνητική στάση απέναντι στα συνδικάτα*, διαπιστώθηκε, εξάλλου, μία τάση αλληλεπίδρασης της ιδεολογικής τοποθέτησης και του φορέα που παρουσιαζόταν ως νόμιμος συνομιλητής της κυβέρνησης για το ζήτημα του Ασφαλιστικού [$F(1,192)=3.315$, $p=0.070$] (βλ. Πίνακα).

Πίνακας 4.2. Μέσες παραγοντικές τιμές στον παράγοντα της *αρνητικής στάσης προς τα συνδικάτα* σε συνάρτηση με την ιδεολογική τοποθέτηση των συμμετεχόντων και το φορέα που παρουσιαζόταν ως νόμιμος συνομιλητής της κυβέρνησης για το ζήτημα του Ασφαλιστικού (το + αντιστοιχεί σε αυξημένη αποδοχή των δηλώσεων του παράγοντα)

	ΓΣΕΕ	ΟΚΕ
«Δεξιοί» συμμετέχοντες	0.075	0.242
«Αριστεροί» συμμετέχοντες	0.031	-0.319

Όπως είναι δυνατό να διαπιστώσει κανείς κατά την επισκόπηση του παραπάνω Πίνακα, όταν ο φορέας που παρουσιαζόταν ως νόμιμος συνομιλητής της Κυβέρνησης για το ζήτημα της μεταρρύθμισης του ασφαλιστικού ήταν η ΓΣΕΕ, δεν παρουσιαζόταν διαφοροποίηση της στάσης των «Δεξιών» και των «Αριστερών» συμμετεχόντων απέναντι στα εργατικά σωματεία. Αντίθετα, όταν ο φορέας με τον οποίο αναμενόταν να πραγματοποιηθεί ή να μην πραγματοποιηθεί διάλογος ήταν η ΟΚΕ, οι «Δεξιοί» συμμετέχοντες ασπάζονταν περισσότερο ($M=0.242$) από τους «Αριστερούς» ($M=-0.319$) τις δηλώσεις που αντανakλούσαν μία αρνητική στάση προς τα συνδικάτα (LSD test $p<0.05$).

²¹⁷ Ο παράγοντας αυτός εξηγούσε το 15.93% της συνολικής διασποράς και απαρτιζόταν από δηλώσεις όπως «Φορείς όπως τα εργατικά συνδικάτα αποτελούνται από μέλη που κινούνται με βάση το στενό ατομικό ή ομαδικό συμφέρον τους κι όχι τα μακροπρόθεσμα συμφέροντα της χώρας» και «Τα εργατικά συνδικάτα δεν προωθούν τα πραγματικά συμφέροντα των εργαζομένων αλλά τις επιδιώξεις ορισμένων κομμάτων και λειτουργούν με βάση πολιτικές σκοπιμότητες».

Αναλύσεις Διακύμανσης διεξήχθησαν με τους παράγοντες της συνθήκης διαλόγου, του φορέα και της ιδεολογικής τοποθέτησης των συμμετεχόντων και για τις εξαρτημένες μεταβλητές που είχαν προκύψει από την Παραγοντική Ανάλυση της Κλίμακας προσχώρησης στη νεοφιλελεύθερη ιδεολογία. Οι Αναλύσεις αυτές αποκάλυψαν μία κύρια επίδραση της ιδεολογικής τοποθέτησης στον παράγοντα της *έμφασης στην αξία της κοινωνικής αλληλεγγύης*²¹⁸ [$F(1,192)=17.008, p<0.001, M_{\Delta\Xi\Xi\text{ΙΟΙ}}=-0.291, M_{\text{ΑΡΙΣΤΕΡΟΙ}}=0.274$] καθώς και στον παράγοντα της *επιδοκιμασίας της κρατικής βοήθειας προς τους μη προνομιούχους*²¹⁹ [$F(1,192)=5.668, p=0.018, M_{\Delta\Xi\Xi\text{ΙΟΙ}}=-0.200, M_{\text{ΑΡΙΣΤΕΡΟΙ}}=0.135$]. Μία οριακή επίδραση της ίδιας μεταβλητής παρατηρήθηκε και ως προς τον παράγοντα της *εμπιστοσύνης στην οικονομία της αγοράς*²²⁰ [$F(1,192)=3.000, p=0.085, M_{\Delta\Xi\Xi\text{ΙΟΙ}}=0.114, M_{\text{ΑΡΙΣΤΕΡΟΙ}}=-0.129$].

Ως προς την *εμπιστοσύνη στην οικονομία της αγοράς*, διαπιστώθηκε, εξάλλου, μία ασθενής τάση αλληλεπίδρασης της ιδεολογικής τοποθέτησης με τη συνθήκη διαλόγου [$F(3,192)=2.121, p=0.099$]. Ο Post-hoc έλεγχος LSD αποκάλυψε μία σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ «Αριστερών» και «Δεξιών» ως προς την εκφραζόμενη εμπιστοσύνη προς την οικονομία της αγοράς στη συνθήκη διαλόγου χωρίς ευαισθητοποίηση απέναντι στο ενδεχόμενο κατάχρησής του (για τους «Δεξιούς» συμμετέχοντες: $M=0.434$, ενώ για τους «Αριστερούς»: $M=-0.413$, LSD test $p<0.05$).

²¹⁸ Στη συνιστώσα αυτή, που εξηγούσε ποσοστό 13.27% της συνολικής διακύμανσης, υψηλή φόρτιση εμφάνιζαν δηλώσεις όπως «Αν η λήψη σημαντικών αποφάσεων (π.χ. προσλήψεις) βασίζεται μόνο στις προοπτικές οικονομικού κέρδους και παραβλέπονται άλλοι παράγοντες όπως οι ανάγκες των ατόμων, το μόνο αποτέλεσμα είναι μία σκληρή και αδυσώπητη κοινωνία που προάγει την ανισότητα» και «Η άρνηση μίας κοινωνίας να συντηρήσει αυτούς που για κάποιο λόγο δεν συμμετέχουν στην παραγωγή προάγει την απανθρωπιά και υποδηλώνει υπέρτατη διάβρωση των αξιών».

²¹⁹ Αυτός ο παράγοντας εξηγούσε το 7.1% της διακύμανσης. Υψηλή αρνητική φόρτιση είχε η δήλωση «Η ανάπτυξη του τόπου είναι τόσο σημαντική και απαραίτητη ώστε δικαιολογείται ακόμη και η διακοπή της παροχής οικονομικής βοήθειας στους πολίτες που επωφελούνται από τη βοήθεια αυτή», ενώ θετική φόρτιση παρουσίαζαν δηλώσεις όπως «Η παροχή οικονομικής βοήθειας από το κράτος στους πολίτες που τη χρειάζονται είναι επιβεβλημένη ακόμη κι αν επιβραδύνει την ανάπτυξη του τόπου».

²²⁰ Ο εν λόγω παράγοντας περιλάμβανε δηλώσεις όπως «Οι οικονομίες της αγοράς έχουν την ικανότητα να οργανώνουν την οικονομική δραστηριότητα κατά τρόπο που προάγει τη γενική ευημερία» και «Μόνο αν ο καθένας ανταμείβεται με βάση την εργασία που προσφέρει θα μπορέσει η οικονομία να πάει μπροστά και η ευημερία να αυξηθεί». Εξηγούσε ποσοστό 7.87% της συνολικής διασποράς.

Πίνακας 4.3. Μέσες παραγοντικές τιμές στον παράγοντα της εμπιστοσύνης στην οικονομία της αγοράς σε συνάρτηση με τη συνθήκη διαλόγου και την ιδεολογική τοποθέτηση των συμμετεχόντων (το + αντιστοιχεί σε αυξημένη αποδοχή των δηλώσεων του παράγοντα)

	Απουσία διαλόγου	Διάλογος	Ευαισθητοποίησ η πριν από ενημέρωση για διάλογο	Ενημέρωση για διάλογο πριν την ευαισθητοποίησ η
Δεξιοί	-.106	.434	.232	-.102
Αριστεροί	-.174	-.413	.003	.067

Συζήτηση

Πρωταρχικός στόχος του πειράματος που παρουσιάστηκε παραπάνω ήταν η διερεύνηση της δυνατότητας μείωσης των ευεργετικών για όσους καταφεύγουν σε αυτή συνεπειών της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης μέσω της ευαισθητοποίησης των ατόμων απέναντι στην πιθανότητα τήρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης με μόνο στόχο την άμβλυνση των αντιδράσεων ενάντια σε δυσμενείς, ανεπιθύμητες και άδικες αποφάσεις.

Σε συμφωνία με τις υποθέσεις μας, διαπιστώθηκε ότι οι εκτιμήσεις των «παρατηρητών» για το δίκαιο της διαδικασίας δεν εξαρτώνταν αποκλειστικά από την αναμενόμενη διεξαγωγή ή την απουσία κοινωνικού διαλόγου για ένα μείζον πολιτικό και κοινωνικό ζήτημα, αλλά και από την ευαισθητοποίησή τους απέναντι στο ενδεχόμενο κατάχρησης του κοινωνικού διαλόγου, και, μάλιστα, από τη χρονική στιγμή αυτής της ευαισθητοποίησης. Όπως είδαμε νωρίτερα, όταν αναμενόταν κοινωνικός διάλογος και δεν λάμβανε χώρα ευαισθητοποίηση των συμμετεχόντων απέναντι στο ενδεχόμενο κατάχρησης του διαλόγου, η διαδικασία με την οποία η Κυβέρνηση αναμενόταν να λάβει τις αποφάσεις της για αλλαγές στο Ασφαλιστικό Σύστημα χαρακτηριζόταν πιο δίκαιη από ό,τι όταν δεν αναμενόταν κοινωνικός διάλογος αλλά και από ό,τι όταν γινόταν ευαισθητοποίηση απέναντι στο ενδεχόμενο κατάχρησης του διαλόγου πριν την ενημέρωση των συμμετεχόντων για την τηρούμενη διαδικασία. Όταν η ευαισθητοποίηση ακολουθούσε την ενημέρωση για την τηρούμενη διαδικασία, οι εκτιμήσεις των συμμετεχόντων δεν διαφοροποιούνταν σημαντικά από τη συνθήκη διαλόγου χωρίς καμία ευαισθητοποίηση.

Είδαμε, άλλωστε, ότι στη συνθήκη απουσίας κοινωνικού διαλόγου, οι εκτιμήσεις για τη διαδικασία ήταν εξίσου αρνητικές με τη συνθήκη κατά την οποία οι συμμετέχοντες πληροφορούνταν την αναμενόμενη διεξαγωγή κοινωνικού διαλόγου μετά την ευαισθητοποίησή τους απέναντι στην πιθανότητα ο διάλογος αυτός να είναι απλώς προσχηματικός. Όταν η ευαισθητοποίηση ακολουθούσε την ενημέρωση για τη διαδικασία, η προσλαμβανόμενη Διαδικαστική Δικαιοσύνη ήταν σημαντικά υψηλότερη από ό,τι στη συνθήκη απουσίας κοινωνικού διαλόγου.

Η χρονική στιγμή της ευαισθητοποίησης φάνηκε να είναι αρκετά σημαντική, καθώς η πρόσληψη της διαδικασίας έτεινε να διαφέρει μεταξύ των δύο πειραματικών συνθηκών με ευαισθητοποίηση των συμμετεχόντων απέναντι στο ενδεχόμενο κατάχρησης του κοινωνικού διαλόγου. Όταν η ευαισθητοποίηση διεξαγόταν πριν την πληροφόρηση για τον αναμενόμενο κοινωνικό διάλογο, οι εκτιμήσεις για τη διαδικασία έτειναν να είναι αρνητικότερες από ό,τι όταν η ευαισθητοποίηση ακολουθούσε. Τα ευρήματα αυτά συνάδουν με την υπόθεση που απορρέει από το γνωστικής έμπνευσης μοντέλο των Ευρετικών της Δικαιοσύνης (Lind, 1992, 1994; Lind et al., 1993) για το οποίο έγινε λόγος νωρίτερα. Θεμελιώδης υπόθεση του εν λόγω μοντέλου είναι ότι οι εκτιμήσεις περί δικαίου διαμορφώνονται με βάση πληροφορίες και ενδείξεις που παρέχονται σε ένα αρχικό στάδιο μίας αλληλεπίδρασης και ότι εφόσον

διαμορφωθούν τέτοιου είδους εκτιμήσεις, η προσλαμβανόμενη δικαιοσύνη λειτουργεί ως ευρετική που κατευθύνει και καθορίζει την ερμηνεία των μεταγενέστερων εμπειριών και γεγονότων. Τα ευρήματά μας δείχνουν, πράγματι, ότι ο χρόνος διεξαγωγής της ευαισθητοποίησης απέναντι στο ενδεχόμενο κατάχρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης συνδέεται με την αποτελεσματικότητα της ευαισθητοποίησης αυτής.

Ωστόσο, η επίδραση της διαδικασίας και της ευαισθητοποίησης απέναντι στο ενδεχόμενο κατάχρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης περιορίστηκε στις εκτιμήσεις των συμμετεχόντων για το δίκαιο της διαδικασίας και δεν επεκτάθηκε, όπως προσδοκούσαμε και είχαμε προβλέψει, στις εκτιμήσεις για τα μέτρα που η κυβέρνηση φερόταν να προτίθεται να θεσπίσει. Όπως προαναφέρθηκε, η θεώρηση των μέτρων ως άδικων, δυσμενών και μη αναγκαίων και η απόδοση στην κυβέρνηση της πρόθεσης να μη λαμβάνει υπόψη τις θέσεις των κοινωνικών εταίρων και να επιβαρύνει τους μη προνομιούχους, όπως και η στάση προς ενδεχόμενες κινητοποιήσεις των εργαζομένων και άλλων ομάδων πολιτών ενάντια στα νέα μέτρα για το Ασφαλιστικό δεν επηρεάζονταν σημαντικά από τον πειραματικό χειρισμό της διαδικασίας και την ευαισθητοποίηση, σε ορισμένες περιπτώσεις, απέναντι στην πιθανότητα τήρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης με μοναδικό στόχο τη δημιουργία θετικών εντυπώσεων και την παραπλάνηση των πολιτών.

Η ευαισθητοποίηση απέναντι στο ενδεχόμενο επιστράτευσης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης με στόχο τη δημιουργία θετικών εντυπώσεων και τη χειραγωγή, πριν την ενημέρωση για τη διαδικασία, οδήγησε, λοιπόν, τους συμμετέχοντες σε δυσμενέστερες κρίσεις για την τηρούμενη –συμβατή με τις αρχές της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης– διαδικασία αλλά όχι και για τα αναμενόμενα κυβερνητικά μέτρα, όπως είχαμε υποθέσει, προεκτείνοντας τα συμπεράσματα κλασικών ερευνών για την Ψυχολογική Αναδραστητικότητα (Brehm, 1966, βλ. Παπαστάμου, 1989) στο πεδίο της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης. Ακόμη κι όταν η τήρηση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης παρουσιαζόταν ως στρατηγική εξαπάτησης και χειραγωγής, τα ευεργετικά αποτελέσματα που κατά κανόνα έχει στις εκτιμήσεις για τη Διανεμητική Δικαιοσύνη δεν αντιστράφηκαν, όπως είχαμε υποθέσει, δηλαδή δεν διαπιστώθηκε σημαντική επιδείνωση των εκτιμήσεων των συμμετεχόντων για τις αναμενόμενες κυβερνητικές αποφάσεις, όπως περιμέναμε.

Η απουσία σημαντικών επιδράσεων επί της εκφραζόμενης στάσης των συμμετεχόντων απέναντι στα αναμενόμενα κυβερνητικά μέτρα έχει μεγάλη βαρύτητα. Η στάση προς τις αναμενόμενες αποφάσεις της κυβέρνησης φαίνεται ότι καθορίζεται μάλλον από την ιδεολογική και πολιτική τοποθέτηση των συμμετεχόντων και τις προϋπάρχουσες στάσεις τους προς την κυβέρνηση. Αυτό υποδηλώνει το γεγονός ότι η ιδεολογική τοποθέτηση, όπως αυτή συνάχθηκε από το βαθμό συμφωνίας των συμμετεχόντων με πρωτοτυπικές ιδέες της Δεξιάς και της Αριστεράς, φάνηκε να επιδρά όχι μόνο στον τρόπο πρόσληψης της διαδικασίας, με τους «Δεξιούς» συμμετέχοντες να τη χαρακτηρίζουν πιο δίκαιη από τους

«Αριστερούς» συναδέλφους τους²²¹, αλλά και στον τρόπο πρόσληψης των αναμενόμενων μέτρων για το Ασφαλιστικό. Όπως αναφέρθηκε νωρίτερα, οι συμμετέχοντες που ασπάζονταν περισσότερο τις πρωτοτυπικές ιδέες της Δεξιάς εκδήλωναν μικρότερη συμφωνία με τις δηλώσεις που εξέφραζαν αρνητική στάση απέναντι στα νέα μέτρα για το Ασφαλιστικό και είχαν αρνητικότερη στάση προς ενδεχόμενη κοινωνική αντίδραση ενάντια στα μέτρα αυτά σε σχέση με τους συναδέλφους τους που είχαν κατηγοριοποιηθεί ως Αριστεροί.

Εξάλλου, ενώ οι μεταβλητές που χειριστήκαμε στο παρόν πείραμα δεν φάνηκαν να επιδρούν στη στάση των συμμετεχόντων απέναντι σε εναλλακτικές διαδικασίες λήψης πολιτικών αποφάσεων και στην αναγνώριση των πλεονεκτημάτων και των μειονεκτημάτων καθεμίας, διαπιστώθηκε ότι η ιδεολογική τοποθέτηση των συμμετεχόντων συνδεόταν με την εκδηλούμενη στάση τους απέναντι στον κοινωνικό διάλογο. Ειδικότερα, η ιδεολογική τοποθέτηση των συμμετεχόντων φάνηκε να συνδέεται με την επίγνωση του ενδεχόμενου κατάχρησης του κοινωνικού διαλόγου και εξυπηρέτησης συμφερόντων από την κυβέρνηση αλλά και την αποδοχή ή την απόρριψη των δηλώσεων που εξέφραζαν θεώρηση της λαϊκής εντολής προς την κυβέρνηση ως επαρκούς.

Έτσι, οι θεωρούμενοι ως Αριστεροί εξέφραζαν μεγαλύτερη συμφωνία με την άποψη ότι συχνά μία Κυβέρνηση επιδιώκει τον κοινωνικό διάλογο, αν και έχει ήδη λάβει τις αποφάσεις της, προκειμένου να καλλιεργήσει την εντύπωση ότι σέβεται τις δημοκρατικές αρχές, να μην κατηγορηθεί για αυταρχισμό και να περιορίσει τυχόν αντιδράσεις των πολιτών, καθώς και με την άποψη ότι πολλές φορές τα μέλη της Κυβέρνησης υπηρετούν συμφέροντα και δεν εκφράζουν τη βούληση του λαού, με αποτέλεσμα να υφίσταται αναντιστοιχία ανάμεσα στις αποφάσεις μίας Κυβέρνησης και τις προτιμήσεις των πολιτών.

Εξάλλου, οι «Αριστεροί» συμμετέχοντες απέρριπταν τις δηλώσεις που αναφέρονταν στην επάρκεια της λαϊκής εντολής προς την κυβέρνηση και ασπάζονταν περισσότερο από τους «Δεξιούς» την άποψη ότι η εκλογή ενός κόμματος στην Κυβέρνηση δεν σημαίνει ότι του παραχωρείται η εξουσία να λαμβάνει όλες τις σημαντικές πολιτικές αποφάσεις χωρίς να ζητά τη γνώμη των ενδιαφερόμενων κοινωνικών ομάδων (π.χ. των εργατικών συνδικάτων). Οι «Δεξιοί», αντίθετα, υιοθετούσαν περισσότερο από τους «Αριστερούς» συναδέλφους τους την άποψη ότι μία κυβέρνηση δεν χρειάζεται να ζητά τη γνώμη των κομμάτων, των συνδικάτων ή άλλων φορέων πριν λάβει τις αποφάσεις της και ότι μόνο ο Πρωθυπουργός και οι αρμόδιοι υπουργοί έχουν την αναγκαία πληροφόρηση και τις γνώσεις για να αντιληφθούν πώς ένα ζήτημα συνδέεται με άλλα σημαντικά ζητήματα και έχει επιπτώσεις σε αυτά. Αν και

²²¹ Όπως έχουμε σημειώσει σε άλλο σημείο της παρούσας εργασίας, η προσλαμβανόμενη Διαδικαστική Δικαιοσύνη φαίνεται ότι εξαρτάται από δομικά χαρακτηριστικά των τηρούμενων διαδικασιών (π.χ. Leventhal, 1980) και αλληλεπιδρασιακές παραμέτρους (π.χ. Tyler & Lind, 1992), αλλά και από την κοινωνική ταυτότητα των αποδεκτών των διαδικασιών, όπως είδαμε στο 3^ο μας πείραμα. Εδώ φαίνεται ότι η ιδεολογική-πολιτική τοποθέτηση των «παρατηρητών», στο βαθμό που συνδέεται με την προσλαμβανόμενη θεμιτότητα της αρχής που εφαρμόζει τις διαδικασίες, έχει, επίσης, μεγάλη σημασία.

η διάκριση των συμμετεχόντων στηρίχθηκε στη συμφωνία τους με πρωτοτυπικές ιδέες της Δεξιάς και της Αριστεράς και δεν συμπίπτει κατ' ανάγκη (βλ. Παράρτημα) με τη διάκριση που θα γινόταν βάσει της προτίμησης για το ένα ή το άλλο κόμμα και την εκλογική τους συμπεριφορά, οι «Δεξιοί» συμμετέχοντες ενδεχομένως έχουν μεγαλύτερη εμπιστοσύνη σε μία κυβέρνηση του «Δεξιού» πολιτικού χώρου, την κυβέρνηση της Ν.Δ., που εκφράζει τα ίδια ιδεολογικά προτάγματα.

Η ιδεολογική τοποθέτηση, βρέθηκε, άλλωστε, να συνδέεται με το βαθμό υιοθέτησης των δηλώσεων που αντικατόπτριζαν μία αρνητική στάση προς τα συνδικάτα. Οι συμμετέχοντες που ασπάζονταν περισσότερο τις πρωτοτυπικές ιδέες της Δεξιάς εξέφραζαν μεγαλύτερη συμφωνία από εκείνους που ενστερνίζονταν περισσότερο τις ιδέες της Αριστεράς με την άποψη ότι τα εργατικά συνδικάτα αποτελούνται από μέλη που κινούνται με βάση το στενό ατομικό ή ομαδικό συμφέρον και τις επιδιώξεις ορισμένων κομμάτων κι όχι τα πραγματικά συμφέροντα των εργαζομένων και τα μακροπρόθεσμα συμφέροντα της χώρας.

Περισσότερο ενδιαφέρουσα θεωρούμε την αλληλεπίδραση που διαπιστώθηκε, όπως είδαμε, ανάμεσα στην ιδεολογική τοποθέτηση και το φορέα που παρουσιαζόταν ως νόμιμος συνομιλητής της κυβέρνησης για το ζήτημα του Ασφαλιστικού, επί της εκφραζόμενης στάσης απέναντι στα συνδικάτα. Όπως αναφέρθηκε νωρίτερα, όταν ο φορέας με τον οποίο αναμενόταν να πραγματοποιηθεί ή να μην πραγματοποιηθεί διάλογος ήταν η ΟΚΕ, οι «Δεξιοί» συμμετέχοντες ασπάζονταν περισσότερο από τους «Αριστερούς» τις δηλώσεις που αντανakλούσαν μία αρνητική στάση προς τα συνδικάτα. Αντίθετα, όταν ο φορέας που παρουσιαζόταν ως νόμιμος συνομιλητής της Κυβέρνησης για το ζήτημα της μεταρρύθμισης του ασφαλιστικού ήταν η ΓΣΕΕ, δεν διαπιστωνόταν διαφοροποίηση της στάσης των «Δεξιών» και των «Αριστερών» συμμετεχόντων απέναντι στα εργατικά σωματεία. Φαίνεται ότι η αναφορά που γινόταν στο «άρθρο» στη ΓΣΕΕ, ως νόμιμο συνομιλητή της Κυβέρνησης, απέτρεπε την εκδήλωση αρνητικών στάσεων προς τα εργατικά συνδικάτα εκ μέρους των Δεξιών συμμετεχόντων.

Όπως ήταν αναμενόμενο, οι «Δεξιοί» συμμετέχοντες διαφοροποιήθηκαν από τους κατηγοριοποιούμενους ως «Αριστερούς» και ως προς το βαθμό συμφωνίας τους με τις δηλώσεις που εξέφραζαν προσχώρηση στη νεοφιλελεύθερη ιδεολογία ή απόρριψή της. Ειδικότερα, οι «Δεξιοί» συμμετέχοντες πριμοδοτούσαν λιγότερο την αξία της κοινωνικής αλληλεγγύης και την κρατική βοήθεια προς τους μη προνομιούχους, ενώ, αντιθέτως, έδειχναν μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στην οικονομία της αγοράς από τους «Αριστερούς» συναδέλφους τους. Η μεγαλύτερη διαφοροποίηση μεταξύ Αριστερών και Δεξιών ως προς την εκφραζόμενη εμπιστοσύνη προς την οικονομία της αγοράς εντοπίστηκε, όπως σημειώθηκε νωρίτερα, στη συνθήκη κοινωνικού διαλόγου χωρίς ευαισθητοποίηση των συμμετεχόντων απέναντι στο ενδεχόμενο κατάχρησής του. Φαίνεται ότι, ειδικά για του «Δεξιούς», η τήρηση

της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης από την κυβέρνηση οδηγεί σε αυξημένη αποδοχή ενός κεντρικού αξιώματος του νεοφιλελευθερισμού.

Μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα ευρήματα που αφορούν στις κύριες επιδράσεις της συνθήκης διαλόγου στο βαθμό υιοθέτησης των νεοφιλελεύθερων ιδεών. Αναλυτικότερα, όπως αναφέρθηκε νωρίτερα, διαπιστώθηκε ότι όταν αναμενόταν να πραγματοποιηθεί κοινωνικός διάλογος για το Ασφαλιστικό και δεν πραγματοποιούνταν ευαισθητοποίηση των συμμετεχόντων απέναντι στο ενδεχόμενο αυτός ο διάλογος να είναι μόνο προσχηματικός, η υιοθέτηση της άποψης ότι οι κρατικές παρεμβάσεις με στόχο την άμβλυνση των κοινωνικών ανισοτήτων στρεβλώνουν τα ατομικά κίνητρα, οδηγώντας σε μειωμένη εργατικότητα και αποδοτικότητα, ήταν σημαντικά εντονότερη από ό,τι όταν οι συμμετέχοντες πληροφορούνταν ότι η κυβέρνηση δεν είχε την πρόθεση να προβεί σε διάλογο. Εξάλλου, μία τάση διαφοροποίησης των απαντήσεων παρατηρήθηκε και ανάμεσα στη συνθήκη απουσίας κοινωνικού διαλόγου και τη συνθήκη όπου οι συμμετέχοντες ενημερώνονταν για την αναμενόμενη διεξαγωγή κοινωνικού διαλόγου προτού ευαισθητοποιηθούν απέναντι στο ενδεχόμενο κατάχρησής του, συνθήκη κατά την οποία αποδέχονταν περισσότερο (ή, καλύτερα, απέρριπταν λιγότερο) τις δηλώσεις που εξέφραζαν εκλογίκευση των κοινωνικών ανισοτήτων.

Εξάλλου, όταν αναμενόταν κοινωνικός διάλογος για το Ασφαλιστικό και επιχειρούνταν ευαισθητοποίηση των συμμετεχόντων ως προς την πιθανότητα κατάχρησής του μετά την ενημέρωσή τους για τη διαδικασία που επρόκειτο να ακολουθηθεί, εντοπιζόταν η ασθενέστερη αποδοχή των δηλώσεων που αντικατόπτριζαν μία έμφαση στην αξία της κοινωνικής αλληλεγγύης. Η υιοθέτηση των σχετικών δηλώσεων στη συνθήκη αυτή ήταν μικρότερη από εκείνη που παρατηρούταν στη συνθήκη με ευαισθητοποίηση απέναντι στο ενδεχόμενο κατάχρησής του κοινωνικού διαλόγου προτού οι συμμετέχοντες πληροφορηθούν τον επικείμενο διάλογο, έτεινε να είναι μικρότερη και από εκείνη που παρατηρούταν στη συνθήκη απουσίας διαλόγου, ενώ, και αυτό δεν ήταν αναμενόμενο, ήταν επίσης μικρότερη από εκείνη που παρατηρούταν στη συνθήκη κοινωνικού διαλόγου χωρίς ευαισθητοποίηση απέναντι στο ενδεχόμενο κατάχρησής του.

Αν και τα ευρήματα αυτά δεν είναι απολύτως συνεκτικά και συμπληρωματικά, συνηγορούν υπέρ της υπόθεσης ότι όταν η τήρηση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης από μία πολιτική αρχή, τήρηση η οποία, στην προκειμένη περίπτωση, λαμβάνει τη μορφή του κοινωνικού διαλόγου πριν την ανακοίνωση των πολιτικών αποφάσεων, οδηγεί στη διαμόρφωση «εντυπώσεων δικαιοσύνης», για να χρησιμοποιήσουμε τον όρο του μοντέλου των Ευρετικών της Δικαιοσύνης, και σε θεώρηση της αρχής ως περισσότερο άξιας (ή λιγότερο ανάξιας) εμπιστοσύνης, πριμοδοτείται η υιοθέτηση της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας, που αποτελεί τη βάση της υπάρχουσας κοινωνικοπολιτικής διεύθετης. Όταν η Διαδικαστική Δικαιοσύνη παραβιάζεται ή όταν δεν οδηγεί στο σχηματισμό εντυπώσεων δικαιοσύνης, μολονότι τηρείται από την αρχή, επειδή έχει προηγηθεί ευαισθητοποίηση των

ατόμων απέναντι στο ενδεχόμενο τήρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης με μόνο στόχο την παραπλάνηση και τη χειραγώγηση των πολιτών, η προσχώρηση στη νεοφιλελεύθερη ιδεολογία, στα πλαίσια της οποίας εντάσσονται και οι διαβλεπόμενες αλλαγές στο Ασφαλιστικό Σύστημα, είναι ασθενέστερη.

Θυμίζουμε ότι σε προηγούμενο πείραμά μας υπήρξαν ορισμένες ενδείξεις ότι η Διαδικαστική Δικαιοσύνη μπορεί να οδηγήσει σε εντονότερο ενστερνισμό θέσεων που εντάσσονται στο κυρίαρχο νεοφιλελεύθερο σκεπτικό²²² και σε μειωμένη αποδοχή θέσεων που αντίκεινται σε αυτό²²³, ιδίως όταν επίκειται μεγάλη επίταση της αδικίας στα πλαίσια της ισχύουσας κοινωνικοπολιτικής διεύθετης. Τα αποτελέσματα του παρόντος πειράματος ενισχύουν αυτές τις ενδείξεις και στηρίζουν μία υπόθεση σύνδεσης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης με την αποδοχή της ιδεολογίας που εκφράζουν, προωθούν και διαχέουν οι φορείς εξουσίας.

Αν η τήρηση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης οδηγεί σε αυξημένη αποδοχή της κυρίαρχης νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας, θα είχε ίσως ενδιαφέρον σε μία μελλοντική ερευνητική προσπάθεια να διερευνηθεί εάν η πριμοδότηση της κυρίαρχης νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας, σε αντιδιαστολή προς μία ιδεολογία που προτάσσει την αξία της κοινωνικής αλληλεγγύης και την εξάλειψη της κοινωνικής ανισότητας, οδηγεί σε μεγαλύτερη προσήλωση στη Διαδικαστική Δικαιοσύνη και απόδοση ιδιαίτερης βαρύτητας στις διαδικασίες κατά τη διαμόρφωση εκτιμήσεων για το δίκαιο.

²²² Συγκεκριμένα, της θέσης ότι κατά την επιλογή προσωπικού θα πρέπει να εφαρμόζεται αποκλειστικά το κριτήριο της ευθυδικίας, ώστε να προαχθεί η ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας.

²²³ Ειδικότερα, της άποψης ότι η υποτιθέμενη στρέβλωση των κινήτρων των ανέργων από τα κρατικά επιδόματα αποτελεί πρόσχημα πίσω από το οποίο κρύβεται η αδιαφορία για τους μη προνομιούχους.

Κεφάλαιο 6: Άδικες διαδικασίες και δίκαια αιτήματα.

Ο διπλός δεσμός μέσου-σκοπού

Πείραμα 5

Φοιτητικές Διεκδικήσεις και Διαδικασίες Λήψης των Φοιτητικών Αποφάσεων:

Η Παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης ως Παράγοντας

Υπονόμευσης του Φοιτητικού Αγώνα

Τα πειράματα που παρουσιάστηκαν νωρίτερα ως στόχο είχαν τη διερεύνηση του ρόλου της τήρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης στην αποδοχή άδικων αποφάσεων. Έτσι, η «νομιμοποιητική» λειτουργία της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης εξετάστηκε σε σχέση με την αποδοχή δυσμενών για τους εργαζομένους κυβερνητικών μέτρων για το Ασφαλιστικό καθώς και άδικων εργοδοτικών αποφάσεων για μαζικές απολύσεις προσωπικού. Εκ παραλλήλου, επιδιώχθηκε η ανάδειξη ορισμένων παραγόντων που υπεισέρχονται ενισχύοντας ή υποσκάπτοντας τον ρόλο της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης και, ειδικότερα, της σημασίας της κοινωνικής ταυτότητας των θυμάτων της αδικίας, της έντασης της επιχειρούμενης αδικίας καθώς και της ευαισθητοποίησης των παρατηρητών απέναντι στο ενδεχόμενο κατάχρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης από τις αρχές.

Στην παρούσα μελέτη, το ενδιαφέρον μετατίθεται από τη σημασία της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης για την άμβλυνση των αρνητικών στάσεων σε συνθήκες αδικίας, στις συνέπειες της παραβίασής της σε περιπτώσεις δίκαιων επιδιώξεων. Σαφέστερα, στόχος μας είναι να εξετάσουμε εάν η παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης αρκεί για να υπονομεύσει τη θεμιτότητα μίας διεκδίκησης που, κατά τα άλλα, φέρεται να χαίρει καθολικής αποδοχής.

Ορισμένα εμπειρικά δεδομένα υποδηλώνουν ότι η τήρηση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης αποτελεί ένα ισχυρό κίνητρο, που ενίοτε υπερισχύει του κινήτρου για ουσιαστική απονομή δικαιοσύνης. Σε μία ενδιαφέρουσα έρευνά τους, οι Fleming et al. (1999) παρείχαν στους συμμετέχοντες, που αναλάμβαναν το ρόλο των ενόρκων, ενοχοποιητικές πληροφορίες για έναν κατηγορούμενο για βιασμό. Οι πληροφορίες παρουσιάζονταν ως αποκτηθείσες είτε με ήπια είτε με σοβαρή παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης από τις αστυνομικές αρχές και κρίνονταν ως αποδεκτές ή μη αποδεκτές από τον δικαστή. Οι ερευνητές διαπίστωσαν ότι κατά τη διαμόρφωση της ετυμηγορίας τους, οι συμμετέχοντες αγνοούσαν αποδεικτικά στοιχεία που είχαν αποκτηθεί με έντονη παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης από τις αστυνομικές αρχές²²⁴, ακόμη κι όταν ο δικαστής τα έκρινε ως αποδεκτά και θα επέτρεπαν να ληφθεί μία ορθή απόφαση, δηλαδή να καταδικαστεί ένας ένοχος κατηγορούμενος. Όταν τα στοιχεία είχαν αποκτηθεί με ήπια

²²⁴ Η παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης συνίστατο σε διεξαγωγή έρευνας χωρίς ένταλμα σε διάφορες κατοικίες και εξασφάλιση δείγματος αίματος του κατηγορούμενου για εξέταση DNA από τον Ερυθρό Σταυρό όπου ήταν εθελοντής αιμοδότης, χωρίς την άδειά του.

παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης²²⁵ οι συμμετέχοντες τα αγνοούσαν όταν ο δικαστής τα έκρινε μη αποδεκτά αλλά τα λάμβαναν υπόψη τους όταν χαρακτηρίζονταν αποδεκτά. Οι ερευνητές συμπέραναν ότι στη διαδικασία λήψης απόφασης επενεργεί ένα κίνητρο των συμμετεχόντων για τήρηση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, ανεξάρτητο από το κίνητρο υπακοής στο νόμο (που προσδιορίζει τα αποδεκτά και τα μη αποδεκτά ενοχοποιητικά στοιχεία) και το κίνητρο λήψης δίκαιων και ορθών αποφάσεων.

Ορισμένα άλλα ερευνητικά δεδομένα υποδηλώνουν ότι η επίκληση της παραβίασης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης δεν αντανakλά πάντοτε ένα πραγματικό ενδιαφέρον για αυτή, αλλά αποτελεί συχνά απλώς έναν τρόπο εκλογίκευσης κοινωνικά ανεπιθύμητων στάσεων.

Ειδικότερα, η αντίδραση απέναντι σε πολιτικές προσλήψεων, προαγωγών, εισαγωγής στα Πανεπιστήμια κ.λπ., οι οποίες αποσκοπούν στην αποκατάσταση των συνεπειών των διακρίσεων που υπέστησαν στο παρελθόν διάφορες μειονοτικές ομάδες, έχει επιχειρηθεί να ερμηνευτεί ως αντίδραση στην παραβίαση των αρχών της Δικαιοσύνης, την οποία κάποιες πολιτικές θεωρείται ότι συνεπάγονται (π.χ. Kravitz, 1995; Nosworthy et al., 1995). Ορισμένες μορφές προγραμμάτων θετικής δράσης δέχονται την κριτική ότι παραβιάζουν τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη, και, ειδικότερα, τη διαδικαστική αρχή της συνέπειας μεταξύ ατόμων, την οποία περιέγραψε ο Leventhal (1980), καθώς σε περίπτωση ισοδυναμίας των προσόντων κάποιων υποψηφίων, προτεραιότητα έχουν τα άτομα που ανήκουν σε μειονοτική ομάδα (π.χ. μέλη εθνικής μειονότητας, γυναίκες) (Lea, 1995, αναφέρεται από τους Bobocel et al., 1998)²²⁶. Από την άλλη πλευρά, έχει υποστηριχθεί ότι η αντίθεση σε πολιτικές όπως τα προγράμματα θετικής δράσης, η οποία επικαλείται την παραβίαση κριτηρίων δικαιοσύνης, δεν αντανakλά γνήσιο ενδιαφέρον για τη δικαιοσύνη, αλλά αποτελεί απλώς έκφραση προκατάληψης, η οποία επιχειρείται να συγκαλυφθεί και να εκλογικευτεί με την αναφορά στην παραβίαση των αρχών της δικαιοσύνης (π.χ. Murrell et al., 1994).

Σε σχέση με τα προαναφερθέντα, οι Bobocel et al. (1998) διαπίστωσαν ότι, ανεξάρτητα από το επίπεδο προκατάληψής τους (μοντέρνου ρατσισμού), οι συμμετέχοντες στην έρευνά τους αντετίθεντο σε προγράμματα που συνιστούσαν παραβίαση των αρχών της Διανεμητικής ή της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης (για την ακρίβεια, της διανεμητικής νόρμας της ευθυδικίας ή της διαδικαστικής αρχής της συνέπειας μεταξύ ατόμων). Ταυτόχρονα, όμως, σε συμφωνία με την υπόθεση της επίκλησης της δικαιοσύνης ως στρατηγικής εκλογίκευσης της προκατάληψης, οι

²²⁵ Σε αυτή την περίπτωση, το ένταλμα έρευνας είχε λήξει πέντε λεπτά πριν την έρευνα της αστυνομίας επειδή ο κατηγορούμενος ήταν οπλισμένος και οι αστυνομικοί είχαν αναγκαστεί να περιμένουν για ενισχύσεις. Εξάλλου, ο κατηγορούμενος είχε δώσει αρχικά άδεια να γίνει εξέταση DNA αλλά την απέσυρε όταν έγιναν γνωστά τα αποτελέσματά της.

²²⁶ Άλλα προγράμματα λέγεται ότι συνιστούν παραβίαση της Διανεμητικής Δικαιοσύνης, και, συγκεκριμένα, της διανεμητικής νόρμας της ευθυδικίας, καθώς χρησιμοποιούν ως κριτήριο επιλογής την ομάδα υπαγωγής των υποψηφίων, ακόμη κι αν η εφαρμογή του κριτηρίου αυτού οδηγεί σε επιλογή υποψηφίου που υστερεί σε προσόντα έναντι άλλων (π.χ. Chacko, 1982).

Bobocel et al. (1998) διαπίστωσαν ότι το επίπεδο προκατάληψης παρουσίαζε θετική συσχέτιση με την αντίθεση σε προγράμματα που, με αντικειμενικά κριτήρια, δεν παραβίαζαν καμία αρχή Δικαιοσύνης. Η επίδραση της προκατάληψης διαμεσολαβείτο από την τάση των προκατειλημμένων ατόμων να θεωρούν ότι τα εν λόγω προγράμματα παραβίαζαν τη δικαιοσύνη, και, συγκεκριμένα, τη διαδικαστική αρχή της συνέπειας μεταξύ ατόμων. Η αποδοχή της διαδικαστικής αρχής της συνέπειας²²⁷ παρουσίαζε θετική συσχέτιση με το επίπεδο προκατάληψης των συμμετεχόντων. Από την άλλη πλευρά, η έμφαση στην τήρηση της διαδικαστικής αρχής της συνέπειας ήταν τόσο μικρότερη όσο περισσότερο οι συμμετέχοντες θεωρούσαν ότι υφίσταται ακόμη διάκριση εναντίον κάποιων ομάδων. Δηλαδή, οι συμμετέχοντες ανέχονταν ή αποδέχονταν την παραβίαση της εν λόγω αρχής όταν θεωρούσαν την παραβίαση αυτή αναγκαία για την εξάλειψη άδικων διακρίσεων²²⁸.

²²⁷ Χρησιμοποιήθηκε μία κλίμακα 20 ερωτημάτων τα οποία αντανakλούσαν την πεποίθηση ότι για να υπάρξει δικαιοσύνη όλοι θα πρέπει να αντιμετωπίζονται το ίδιο σε ό,τι αφορά στις διαδικασίες, ανεξάρτητα από τα αποτελέσματα που κάτι τέτοιο συνεπάγεται.

²²⁸ Στο σημείο αυτό θεωρούμε αναγκαία μία παρατήρηση για το ρόλο του προσωπικού συμφέροντος σε ό,τι αφορά στη μοντέρνα προκατάληψη. Όπως αναφέρει ο Brown (1995), πολλοί ερευνητές (π.χ. McConahay, 1982; Sears, 1988) υποστηρίζουν ότι το ατομικό συμφέρον δεν υπεισέρχεται στη γέννηση της προκατάληψης. Η στάση, π.χ., απέναντι στα προγράμματα θετικής δράσης που συνεπάγονται διάκριση υπέρ των Μαύρων στις προσλήψεις προσωπικού δεν συνδέεται με το ενδεχόμενο να θιγεί από την πολιτική αυτή το ίδιο το άτομο ή με το εάν έχει θιγεί στο παρελθόν. Ωστόσο, όπως επισημαίνουν άλλοι ερευνητές, το προσωπικό συμφέρον δεν θα πρέπει να ορίζεται τόσο στενά και να περιορίζεται στο άμεσο, αυστηρά ατομικό, συμφέρον (π.χ. Sniderman & Tetlock, 1986). Χρειάζεται, αντιθέτως, να αναγνωριστεί ότι ενώ η θέση του μεμονωμένου ατόμου μπορεί να μην επηρεάζεται από μία πολιτική, το ίδιο το άτομο ενδέχεται να θεωρεί ότι επηρεάζονται και θίγονται τα συμφέροντα μίας ομάδας στην οποία ανήκει. Ο Brown (1995, σελ.226) επισημαίνει το συστηματικό εύρημα της βιβλιογραφίας για τη σχετική αποστέρηση ότι η αδελφική αποστέρηση (δηλαδή των μελών της ενδοομάδας) αποτελεί καλύτερο προβλεπτικό παράγοντα των διομαδικών στάσεων από την προσωπική αποστέρηση.

Πολλοί ερευνητές έχουν διαπιστώσει ότι οι Λευκοί Αμερικανοί συνήθως αντιτίθενται σε προγράμματα θετικής δράσης που στοχεύουν στην αύξηση της εκπροσώπησης των εθνικών μειονοτικών ομάδων στο χώρο εργασίας (π.χ. Steeh & Krysan, 1996), ενώ οι Μαύροι συνήθως τηρούν θετική στάση απέναντί τους (π.χ. Fine, 1992), με την προϋπόθεση ότι θεωρούν ότι τα προγράμματα αυτά δεν θα οδηγήσουν στο στιγματισμό τους (Kravitz & Klineberg, 2000). Εξάλλου, έχει βρεθεί ότι οι γυναίκες, κατά κανόνα, υποστηρίζουν τα προγράμματα θετικής δράσης τα οποία ευνοούν τις γυναίκες περισσότερο από τους άνδρες (π.χ. Summers, 1995).

Όπως προκύπτει από αρκετές έρευνες (π.χ. Kravitz & Klineberg, 2000), οι διάφορες ομάδες τείνουν να αναπαριστούν τα προγράμματα θετικής δράσης με διαφορετικό τρόπο. Για παράδειγμα, όταν τα χαρακτηριστικά του προγράμματος θετικής δράσης δεν προσδιορίζονται, οι Λευκοί, και ιδίως οι πολιτικά συντηρητικοί, υποθέτουν ότι περιλαμβάνει άδικα προνόμια προς τους Μαύρους και ότι οδηγεί σε επιλογή υποψηφίων με λιγότερα προσόντα (Kravitz & Klineberg, 2000). Ο βαθμός στον οποίο ένα πρόγραμμα θετικής δράσης θεωρείται ότι σέβεται τις αρχές της δικαιοσύνης καθορίζει τη στάση των ατόμων απέναντί του, αλλά ο βαθμός αυτός διαφέρει σε συνάρτηση με την ομάδα υπαγωγής του ατόμου, όπως διαφέρει και ο βαθμός στον οποίο θεωρείται ότι υπάρχει ακόμη διάκριση εναντίον κάποιων κοινωνικών και εθνικών ομάδων, και, κατ' επέκταση, η προσλαμβανόμενη αναγκαιότητα των προγραμμάτων θετικής δράσης (Kravitz & Klineberg, 2000).

Ενδείξεις ότι η τήρηση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης δεν αποτελεί ένα κίνητρο που διαμορφώνει τη συμπεριφορά και τις αποφάσεις μας ανεξάρτητα από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κατάστασης και την κοινωνική ταυτότητα των εμπλεκόμενων σε αυτή, προσφέρει και η πειραματική έρευνα των Johnson et al. (1995). Οι ερευνητές αυτοί εξέτασαν εάν η επίδραση επί της «ετυμηγορίας» αποδεικτικών στοιχείων που είχαν αποκτηθεί με παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης από τις αστυνομικές αρχές και που κρίνονταν μη αποδεκτά από το δικαστή καθοριζόταν από τη φυλή του κατηγορούμενου. Πράγματι, αν και η «ετυμηγορία» δεν διέφερε συναρτήσει της φυλής όταν τα στοιχεία ήταν αποδεκτά, οι συμμετέχοντες προτιμούσαν αυστηρότερες ποινές για τον Μαύρο παρά για το Λευκό κατηγορούμενο όταν τα στοιχεία κρίνονταν μη αποδεκτά. Ταυτόχρονα, οι συμμετέχοντες θεωρούσαν ότι είχαν επηρεαστεί από τα μη αποδεκτά στοιχεία λιγότερο όταν ο κατηγορούμενος ήταν Μαύρος παρά όταν ήταν Λευκός. Η έμφαση στην τήρηση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης δεν συνιστά, λοιπόν, ένα ουδέτερο κίνητρο και η ανοχή προς την παραβίασή της δεν είναι ανεξάρτητη από τις διομαδικές σχέσεις²²⁹.

Στο πείραμα που θα παρουσιαστεί στη συνέχεια, για την παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης ως υπεύθυνοι φέρονται φοιτητές κι όχι κρατικές αρχές οι οποίες συχνά κατηγορούνται για αυθαιρεσία, όπως στις έρευνες των Fleming et al. (1999) και Johnson et al. (1995) ή κρατικές αρχές που θεσπίζουν πολιτικές με στόχο την αποκατάσταση κοινωνικών αδικιών του παρελθόντος, όπως στη μελέτη των Bobocel et al. (1998), που προαναφέρθηκε. Η ανοχή των συμμετεχόντων μας, που είναι φοιτητές όπως και οι υποτιθέμενοι πρωταγωνιστές των περιγραφόμενων περιστατικών, προς την παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης εξετάζεται στην παρούσα μελέτη σε σχέση με το είδος της φοιτητικής στόχευσης, η οποία συνίσταται είτε στη διατήρηση κεκτημένων δικαιωμάτων είτε σε μικρή ή μεγάλη διεύρυνσή τους.

Ειδικότερα, στο παρόν πείραμα, Έλληνες φοιτητές καλούνται να εκτιμήσουν το δίκαιο ορισμένων διεκδικήσεων και των μέσων διεκδίκησης στα οποία υποτίθεται ότι καταφεύγουν Ισπανοί φοιτητές. Η επιλογή μίας χώρας άλλης από την Ελλάδα πραγματοποιήθηκε με την ελπίδα ότι οι αξιολογήσεις των φοιτητών θα βασίζονταν περισσότερο στις εγχειρηματοποιούμενες μεταβλητές μας και λιγότερο στις πολιτικές πεποιθήσεις και τις πιθανές κομματικές υπαγωγές των συμμετεχόντων στην έρευνα, δεδομένου ότι τα διάφορα πολιτικά κόμματα έχουν αρκετά συγκεκριμένες θέσεις για την αμφιλεγόμενη πρόσφατη «εκπαιδευτική μεταρρύθμιση», αλλά και για τα θεμιτά μέσα διεκδίκησης. Ακόμη κι έτσι, δηλαδή, ακόμη και με την επιλογή μίας άλλης χώρας προκειμένου για τη δημιουργία του πειραματικού «σεναρίου», η πολιτική τοποθέτηση των συμμετεχόντων διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο, όπως θα φανεί και από τα αποτελέσματα που θα παρουσιαστούν στη συνέχεια.

²²⁹ Θυμίζουμε ότι στο πείραμά μας με τίτλο «Μαζικές Απολύσεις και Σχετικές Εκτιμήσεις των Παρατηρητών: Ο Ρόλος της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, της Κατηγοριακής Υπαγωγής και του Επαγγελματικού-Κοινωνικού Status των Θυμάτων» διαπιστώσαμε μικρότερη ανοχή προς την παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης από την εργοδοσία όταν έθιγε ορισμένα μέλη της εξωομάδας.

Η παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης εκ μέρους των φοιτητών στο σενάριο που δημιουργήσαμε έλαβε δύο διαφορετικές μορφές, οι οποίες θεωρούμε ότι διαθέτουν επαρκή εξωτερική εγκυρότητα. Ειδικότερα, ενώ η απόφαση των φοιτητών για κατάληψη του Πανεπιστημίου λαμβάνεται σε όλες τις περιπτώσεις από τη Γενική Συνέλευση, στις συνθήκες παραβίασης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, στη συνέλευση δεν διασφαλίζεται κλίμα ηρεμίας και ομαλή ψηφοφορία. Αντιθέτως, αναφέρεται είτε ότι πολλά μέλη της παράταξης που αντιτίθετο στην κατάληψη παρεμποδίστηκαν και δεν μπόρεσαν να λάβουν μέρος στην ψηφοφορία είτε ότι άτομα που δεν άνηκαν στο Πανεπιστήμιο επιστρατεύτηκαν από τους υποστηρικτές της κατάληψης για να νοθεύσουν το αποτέλεσμα της ψηφοφορίας.

Χρειάζεται να ομολογήσουμε ότι για τις δύο διαφορετικές αυτές μορφές παραβίασης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης δεν ήταν δυνατό να διατυπώσουμε πριν τη διεξαγωγή του πειράματος διαφορετικές πειραματικές υποθέσεις. Συμπεριλήφθηκαν και οι δύο γιατί αποτελούν πιθανούς τρόπους εξασφάλισης του επιθυμητού αποτελέσματος από τις διάφορες φοιτητικές παρατάξεις και θεωρήθηκε ενδιαφέρον να εξεταστεί εάν προσλαμβάνονται και οι δύο με τον ίδιο τρόπο. Αν και αποτελούν δύο μορφές παραβίασης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, ο βαθμός παραβιάσής της που θεωρείται ότι συνιστούν ενδέχεται να διαφέρει, δεδομένου ότι η μία αφορά στην άσκηση ενός δικαιώματος από κάποιους που δεν το έχουν και η άλλη στην αφαίρεση ενός δικαιώματος από κάποιους που το έχουν και θα έπρεπε να μπορούν να το ασκήσουν. Η παρεμπόδιση των μελών μίας παράταξης να προσέλθουν στην ψηφοφορία κατά πάσα πιθανότητα προσλαμβάνεται ως ενέχουσα κάποιας μορφής βία, κάτι που μάλλον δεν ισχύει στην περίπτωση της συμμετοχής στην ψηφοφορία ατόμων που δεν ήταν μέλη του Πανεπιστημίου.

Υπόθεσή μας ήταν ότι η παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης από τους φοιτητές θα οδηγούσε σε θεώρηση των φοιτητικών διεκδικήσεων ως πιο άδικων, ιδίως, όμως, όταν οι διεκδικήσεις δεν αφορούσαν στη διατήρηση κεκτημένων δικαιωμάτων αλλά στη διεύρυνση των δικαιωμάτων αυτών. Στην περίπτωση της προσπάθειας διατήρησης των κεκτημένων των φοιτητών υποθέταμε ότι η παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης από τους φοιτητές θα κρινόταν λιγότερο αυστηρά και θα γινόταν περισσότερο ανεκτή από ό,τι στην περίπτωση της προσπάθειας επέκτασης των δικαιωμάτων των φοιτητών. Άλλωστε, όπως είδαμε νωρίτερα, όταν η παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης θεωρείται αναγκαία για την εξάλειψη της υφιστάμενης αδικίας, εκδηλώνεται κάποια ανοχή προς την παραβίαση αυτή (Bobocel et al., 1998).

Μέθοδος

Συμμετέχοντες

Στο πείραμα συμμετείχαν 398 φοιτητές του Παντείου Πανεπιστημίου που κατανεμήθηκαν στις πειραματικές συνθήκες με συμπτωματικό τρόπο. Αφού εξαιρέθηκαν όσοι συμμετέχοντες δεν είχαν απαντήσει ή δεν είχαν απαντήσει ορθά στα ερωτήματα που αποτελούσαν ελέγχους

χειρισμού²³⁰, παρέμειναν 301 άτομα, 30-38 σε κάθε μία από τις 9 πειραματικές συνθήκες. Από τα άτομα αυτά 101 ήταν άνδρες (33.6% του δείγματος), και 199 γυναίκες (66.1% του δείγματος) ενώ 1 άτομο δεν δήλωσε το φύλο του.

Από τους συμμετέχοντες, 141 άτομα (46.8% του δείγματος) προέρχονταν από το τμήμα Δημόσιας Διοίκησης, 63 άτομα (20.9%) από το Τμήμα Κοινωνιολογίας, 59 άτομα από το Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών (19.6%), 31 άτομα (10.2%) από το Τμήμα Τοπικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης, ενώ 7 άτομα (2.3%) δεν δήλωσαν το τμήμα στο οποίο φοιτούσαν.

Η μέση ηλικία του δείγματος ήταν τα 19.9 έτη (τυπική απόκλιση: 2.78, ελάχιστη τιμή: 18 έτη, μέγιστη τιμή 46 έτη, το 98 % του δείγματος ήταν από 18 ως 27 ετών).

Σε μία δεκαβάθμια κλίμακα πολιτικής αυτό-τοποθέτησης²³¹, όπου το 1 δήλωνε την Αριστερά και το 10 τη Δεξιά, αυτό-τοποθετήθηκαν 251 συμμετέχοντες και η μέση πολιτική τους θέση ήταν το 5.28 (δεσπόζουσα τιμή: 5, τυπική απόκλιση: 2.18, ελάχιστη τιμή: 1, μέγιστη τιμή: 10).

Σε ανοιχτή ερώτηση που αφορούσε στο πολιτικό κόμμα το οποίο οι συμμετέχοντες θεωρούσαν ότι τους εξέφραζε καλύτερα, 116 άτομα (38.5%) δήλωσαν «κανένα», 40 (13.3%) δήλωσαν ότι τους εξέφραζε πολιτικά το κόμμα της ΝΔ, 24 συμμετέχοντες (8%) το ΠΑ.ΣΟ.Κ., 15 συμμετέχοντες το Κ.Κ.Ε. (5%), 14 συμμετέχοντες ο Συνασπισμός (4.7%), 2 συμμετέχοντες το ΛΑΟΣ (0.7%), 2 συμμετέχοντες οι Οικολόγοι (0.7%) ενώ 88 συμμετέχοντες (29.2 %) δεν έδωσαν καμία απάντηση σε αυτό το ερώτημα.

Διαδικασία και πειραματικοί χειρισμοί

Η συλλογή των δεδομένων πραγματοποιήθηκε στο διάστημα από 07/05/2007 ως 04/06/2007 με τη βοήθεια ερωτηματολογίου το οποίο συμπλήρωναν οι συμμετέχοντες στους

²³⁰ Οι συμμετέχοντες καλούνταν να σημειώσουν εάν, σύμφωνα με το «άρθρο» που είχαν διαβάσει, οι φοιτητές στην Ισπανία διεκδικούσαν: Διατήρηση του ισχύοντος ποσοστού συμμετοχής των φοιτητών στα συλλογικά όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων / Μικρή αύξηση του ποσοστού συμμετοχής των φοιτητών στα συλλογικά όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων / Μεγάλη αύξηση του ποσοστού συμμετοχής των φοιτητών στα συλλογικά όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων. Επίσης, καλούνταν να υποδείξουν εάν λεγόταν ότι η απόφαση για κατάληψη στο Πανεπιστήμιο της Valencia: Ελήφθη με ψηφοφορία που έγινε σε ομαλό κλίμα / ελήφθη εξαιτίας της συμμετοχής στην ψηφοφορία ατόμων που δεν άνηκαν στο Πανεπιστήμιο / ελήφθη εξαιτίας της παρεμπόδισης των μελών της παράταξης που αντιτίθετο στην κατάληψη να προσέλθουν στη Γενική Συνέλευση. Οι τρεις εναλλακτικές απαντήσεις μεταξύ των οποίων όφειλε ο συμμετέχων να επιλέξει τη σωστή σε κάθε ερώτημα αποτελούσαν στην πραγματικότητα τις τρεις τιμές που λάμβανε η κάθε μία από τις δύο ανεξάρτητες μεταβλητές στο παρόν πείραμα. Το τελικό δείγμα αποτέλεσαν τα άτομα που είχαν απαντήσει και στα δύο ερωτήματα και που είχαν προσλάβει και τις δύο ανεξάρτητες μεταβλητές σύμφωνα με τις προθέσεις μας, δηλαδή, σύμφωνα με την πειραματική συνθήκη στην οποία άνηκαν.

²³¹ Όλα τα προσωπικά στοιχεία, μεταξύ των οποίων η πολιτική θέση, ζητούνταν στην τελευταία σελίδα του ερωτηματολογίου που συμπλήρωναν οι συμμετέχοντες.

χώρους διδασκαλίας όπου είχαν προσέλθει για να παρακολουθήσουν διαλέξεις του Τμήματός τους. Η συμπλήρωση του Ερωτηματολογίου γινόταν ανώνυμα και σε εθελοντική βάση.

Χειριστήκαμε δύο ανεξάρτητες μεταβλητές, κάθε μία από τις οποίες έλαβε τρεις τιμές. Ειδικότερα, η πρώτη ανεξάρτητη μεταβλητή ήταν το είδος της διεκδίκησης των φοιτητών: διατήρηση του ποσοστού συμμετοχής τους στα συλλογικά όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων (80%), μικρή αύξηση του ποσοστού (σε 100%) ή μεγάλη αύξηση του ποσοστού (σε 150%).

Η δεύτερη ανεξάρτητη μεταβλητή ήταν η διαδικασία λήψης της απόφασης για κατάληψη του πανεπιστημίου από τους φοιτητές: τήρηση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης με ομαλή ψηφοφορία, παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης με νοθεία του αποτελέσματος λόγω συμμετοχής στην ψηφοφορία ατόμων που δεν δικαιούνταν να ψηφίσουν και παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης με παρεμπόδιση ατόμων που δικαιούνταν να ψηφίσουν να προσέλθουν στην ψηφοφορία.

Το Ερωτηματολόγιο

Στην πρώτη σελίδα του ερωτηματολογίου δίνονταν πληροφορίες για τη φύση της έρευνας και οδηγίες για τον τρόπο απάντησης. Στη δεύτερη σελίδα, οι συμμετέχοντες καλούνταν να εκφράσουν το βαθμό συμφωνίας τους με 9 δηλώσεις, 4 από τις οποίες εξέφραζαν πρωτοτυπικές ιδέες της Αριστεράς και 5 πρωτοτυπικές ιδέες της Δεξιάς (Παπαστάμου & Προδρομίτης, 2003) (βλ. Παράρτημα).

Στην τρίτη σελίδα του ερωτηματολογίου ένα σύντομο εισαγωγικό κείμενο πληροφορούσε τους συμμετέχοντες ότι επρόκειτο να διαβάσουν ένα άρθρο του Κυριακάτικου τύπου σχετικά με ορισμένες πρόσφατες κινητοποιήσεις φοιτητών στην Ισπανία. Ακολουθούσε το «άρθρο», το οποίο, στην πραγματικότητα, ήταν ένα κείμενο που είχε συνταχθεί ώστε να πραγματοποιηθεί η εγχειρηματοποίηση των ανεξάρτητων μεταβλητών. Το μεγαλύτερο μέρος του κειμένου ήταν κοινό σε όλες τις πειραματικές συνθήκες. Ωστόσο, κάποιες από τις παρεχόμενες πληροφορίες διέφεραν σε συνάρτηση με την πειραματική συνθήκη.

Ειδικότερα, στις συνθήκες διατήρησης των κερτημένων των φοιτητών, οι συμμετέχοντες διάβαζαν τα εξής:

Με κινητοποιήσεις των φοιτητών προχωρά η ακαδημαϊκή χρονιά στην Ισπανία. Οι φοιτητές των Πανεπιστημίων της Μαδρίτης, της Valencia, της Murcia, αλλά και άλλων πόλεων οργανώνουν, σε εβδομαδιαία –πλέον- βάση, πορείες διαμαρτυρίας, συναυλίες και πλήθος άλλων εκδηλώσεων.

Οι φοιτητές διεκδικούν διατήρηση του ποσοστού συμμετοχής τους στα συλλογικά όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων. Θυμίζουμε ότι πρόσφατα το Υπουργείο Παιδείας πρότεινε μείωση του ποσοστού συμμετοχής των φοιτητών στα συλλογικά όργανα

διοίκησης από 80% των εκλεκτόρων σε 50%. Οι φοιτητές αντιδρούν έντονα, διεκδικώντας διατήρηση του ισχύοντος ποσοστού με το σκεπτικό ότι, εφόσον οι αποφάσεις των συλλογικών οργάνων αφορούν στους φοιτητές, οι ίδιοι θα πρέπει να έχουν σημαντικό λόγο σε αυτές.

Αν και το αίτημα για διατήρηση του ποσοστού συμμετοχής των φοιτητών στα συλλογικά όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων χαίρει καθολικής αποδοχής στους κόλπους όλων των φοιτητικών παρατάξεων, διαφορές έχουν ανακύψει ως προς τα μέσα διεκδίκησης που πρέπει να υιοθετηθούν προκειμένου να αποσυρθεί η πρόταση του Υπουργού, ο οποίος εμφανίζεται αποφασισμένος να εμμένει στις θέσεις του.

Στις συνθήκες μικρής διεύρυνσης των δικαιωμάτων των φοιτητών οι συμμετέχοντες διάβαζαν τα ακόλουθα:

Με κινητοποιήσεις των φοιτητών προχωρά η ακαδημαϊκή χρονιά στην Ισπανία. Οι φοιτητές των Πανεπιστημίων της Μαδρίτης, της Valencia, της Murcia, αλλά και άλλων πόλεων οργανώνουν, σε εβδομαδιαία –πλέον- βάση, πορείες διαμαρτυρίας, συναυλίες και πλήθος άλλων εκδηλώσεων.

Οι φοιτητές διεκδικούν αύξηση του ποσοστού συμμετοχής τους στα συλλογικά όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων. Θυμίζουμε ότι πρόσφατα το Υπουργείο Παιδείας πρότεινε μείωση του ποσοστού συμμετοχής των φοιτητών στα συλλογικά όργανα διοίκησης από 80% των εκλεκτόρων σε 50%. Οι φοιτητές αντιδρούν έντονα, διεκδικώντας όχι απλώς διατήρηση αλλά και αύξηση του ισχύοντος ποσοστού σε 100% με το σκεπτικό ότι, εφόσον οι αποφάσεις των συλλογικών οργάνων αφορούν στους φοιτητές, οι ίδιοι θα πρέπει να έχουν σημαντικό λόγο σε αυτές.

Αν και το αίτημα για αύξηση του ποσοστού συμμετοχής των φοιτητών στα συλλογικά όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων σε 100% χαίρει καθολικής αποδοχής στους κόλπους όλων των φοιτητικών παρατάξεων, διαφορές έχουν ανακύψει ως προς τα μέσα διεκδίκησης που πρέπει να υιοθετηθούν προκειμένου να αποσυρθεί η πρόταση του Υπουργού, ο οποίος εμφανίζεται αποφασισμένος να εμμένει στις θέσεις του.

Στις συνθήκες μεγάλης διεύρυνσης των δικαιωμάτων των φοιτητών, οι συμμετέχοντες διάβαζαν τα εξής:

Με κινητοποιήσεις των φοιτητών προχωρά η ακαδημαϊκή χρονιά στην Ισπανία. Οι φοιτητές των Πανεπιστημίων της Μαδρίτης, της Valencia, της Murcia, αλλά και άλλων πόλεων οργανώνουν, σε εβδομαδιαία –πλέον- βάση, πορείες διαμαρτυρίας, συναυλίες και πλήθος άλλων εκδηλώσεων.

Οι φοιτητές διεκδικούν αύξηση του ποσοστού συμμετοχής τους στα συλλογικά όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων. Θυμίζουμε ότι πρόσφατα το Υπουργείο Παιδείας πρότεινε μείωση του ποσοστού συμμετοχής των φοιτητών στα συλλογικά όργανα διοίκησης από 80% των εκλεκτόρων σε 50%. Οι φοιτητές αντιδρούν έντονα, διεκδικώντας όχι απλώς διατήρηση αλλά και αύξηση του ισχύοντος ποσοστού σε 150% με το σκεπτικό ότι, εφόσον οι αποφάσεις των συλλογικών οργάνων αφορούν στους φοιτητές, οι ίδιοι θα πρέπει να έχουν σημαντικό λόγο σε αυτές.

Αν και το αίτημα για αύξηση του ποσοστού συμμετοχής των φοιτητών στα συλλογικά όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων σε 150% χαίρει καθολικής αποδοχής στους κόλπους όλων των φοιτητικών παρατάξεων, διαφορές έχουν ανακύψει ως προς τα μέσα διεκδίκησης που πρέπει να υιοθετηθούν προκειμένου να αποσυρθεί η πρόταση του Υπουργού, ο οποίος εμφανίζεται αποφασισμένος να εμμένει στις θέσεις του.

Στην τελευταία παράγραφο του κειμένου γινόταν η εγχειρηματοποίηση της μεταβλητής της διαδικασίας που είχαν ακολουθήσει οι φοιτητές για τη λήψη των αποφάσεών τους.

Ειδικότερα, στη συνθήκη τήρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, οι συμμετέχοντες διάβαζαν:

Χθες η Γενική Συνέλευση των φοιτητών του Πανεπιστημίου της Valencia αποφάσισε πάντως με ισχυρή πλειοψηφία και μετά από ψηφοφορία που διεξήχθη σε κλίμα ηρεμίας, δυναμικές κινητοποιήσεις και κατάληψη των χώρων του Πανεπιστημίου. Με μεγάλο ενδιαφέρον αναμένεται η έκβαση των φοιτητικών κινητοποιήσεων.

Στη συνθήκη παραβίασης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης με παρεμπόδιση μελών μίας φοιτητικής παράταξης να ψηφίσουν, οι συμμετέχοντες διάβαζαν:

Χθες η Γενική Συνέλευση των φοιτητών του Πανεπιστημίου της Valencia αποφάσισε πάντως με ισχυρή πλειοψηφία δυναμικές κινητοποιήσεις και κατάληψη των χώρων του Πανεπιστημίου. Μέλη, ωστόσο, της παράταξης που αντιτίθεται στην κατάληψη κατηγόρησαν τους υποστηρικτές της ότι παρεμπόδισαν όλα σχεδόν τα μέλη της παράταξής τους να προσέλθουν στη Γενική Συνέλευση και να ψηφίσουν. Με μεγάλο ενδιαφέρον αναμένεται η έκβαση των φοιτητικών κινητοποιήσεων.

Στη συνθήκη παραβίασης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης με συμμετοχή στην ψηφοφορία ατόμων που δεν ανήκαν στο Πανεπιστήμιο οι συμμετέχοντες διάβαζαν:

Χθες η Γενική Συνέλευση των φοιτητών του Πανεπιστημίου της Valencia αποφάσισε πάντως με ισχυρή πλειοψηφία δυναμικές κινητοποιήσεις και κατάληψη των χώρων του Πανεπιστημίου. Μέλη, ωστόσο, της παράταξης που αντιτίθεται στην κατάληψη

κατηγορήσαν τους υποστηρικτές της ότι επιστράτευσαν άτομα που δεν ανήκουν στο Πανεπιστήμιο για να νοθεύσουν την απόφαση της Γενικής Συνέλευσης. Με μεγάλο ενδιαφέρον αναμένεται η έκβαση των φοιτητικών κινητοποιήσεων.

Έλεγχοι χειρισμού για τις δύο μεταβλητές μας υπήρχαν στην επόμενη σελίδα. Συγκεκριμένα, οι συμμετέχοντες καλούνταν να απαντήσουν σε δύο ερωτήματα, επιλέγοντας κάθε φορά μία από τις τρεις εναλλακτικές απαντήσεις που δίνονταν. Το πρώτο ερώτημα αφορούσε στο είδος της διεκδίκησης των φοιτητών στην Ισπανία και οι συμμετέχοντες όφειλαν να επιλέξουν μία από τις εξής τρεις προτάσεις: Διατήρηση του ισχύοντος ποσοστού συμμετοχής των φοιτητών στα συλλογικά όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων/ Μικρή αύξηση του ποσοστού συμμετοχής των φοιτητών στα συλλογικά όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων/ Μεγάλη αύξηση του ποσοστού συμμετοχής των φοιτητών στα συλλογικά όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων. Το δεύτερο ερώτημα αφορούσε στον τρόπο λήψης της απόφασης για κατάληψη στο Πανεπιστήμιο της Valencia και οι συμμετέχοντες όφειλαν να επιλέξουν μεταξύ των εξής τριών εναλλακτικών απαντήσεων: (Η απόφαση) ελήφθη με ψηφοφορία που έγινε σε ομαλό κλίμα/ ελήφθη εξαιτίας της συμμετοχής στην ψηφοφορία ατόμων που δεν ανήκουν στο Πανεπιστήμιο / ελήφθη εξαιτίας της παρεμπόδισης των μελών της παράταξης που αντιτίθεται στην κατάληψη να προσέλθουν στη Γενική Συνέλευση.

Εξαρτημένες Μετρήσεις

Στις σελίδες που ακολουθούσαν, οι συμμετέχοντες καλούνταν να απαντήσουν σε μία σειρά από ερωτήματα που αποτελούσαν τις εξαρτημένες μεταβλητές της έρευνας.

Καταρχάς, οι συμμετέχοντες καλούνταν να σημειώσουν το ποσοστό στο οποίο θα έπρεπε, κατά τη γνώμη τους, να ανέρχεται η συμμετοχή των φοιτητών στα συλλογικά όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων (ανοιχτή ερώτηση). Ακολούθως, καλούνταν να εκτιμήσουν, με τη βοήθεια μίας επταβάθμιας κλίμακας Likert, το βαθμό στον οποίο ήταν δίκαιο το αίτημα των φοιτητών σχετικά με το ποσοστό συμμετοχής τους στα συλλογικά όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων και η διαδικασία μέσω της οποίας ελήφθη η απόφαση για κατάληψη στο Πανεπιστήμιο της Valencia.

Τα επόμενα τρία ερωτήματα αφορούσαν στο δικαίωμα των φοιτητών να συμμετέχουν στα όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων²³² και, έπειτα, οι συμμετέχοντες εξέφραζαν το βαθμό

²³² Τα ερωτήματα αυτά ήταν τα εξής: «Οι φοιτητές πρέπει να συμμετέχουν στα όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων γιατί οι αποφάσεις των οργάνων αυτών αφορούν πρώτα από όλα τους ίδιους τους φοιτητές», «Οι φοιτητές δεν πρέπει να συμμετέχουν στα όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων γιατί δεν έχουν αρκετές γνώσεις για τα περισσότερα από τα πολύπλοκα ζητήματα λειτουργίας του Πανεπιστημίου», «Οι φοιτητές όλων των Ευρωπαϊκών χωρών πρέπει να διεκδικήσουν μεγαλύτερο λόγο στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων που τους αφορούν».

συμφωνίας τους με ορισμένα ερωτήματα που δημιουργήθηκαν προκειμένου να μας επιτρέψουν να εκτιμήσουμε το βαθμό ανοχής προς την παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης²³³ (βλ. Παράρτημα). Τέλος, το ερωτηματολόγιο περιλάμβανε τρία ερωτήματα αναφορικά με την αποτελεσματικότητα των καταλήψεων των Πανεπιστημίων από τους φοιτητές²³⁴.

Αποτελέσματα

Ποσοστό συμμετοχής των φοιτητών στα συλλογικά όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων

Διεξήχθη Ανάλυση Διακύμανσης για να διερευνηθεί η πιθανή επίδραση ή η αλληλεπίδραση των ανεξάρτητων μεταβλητών του είδους της διεκδίκησης των φοιτητών και της διαδικασίας λήψης της απόφασης για κατάληψη του πανεπιστημίου από τους φοιτητές επί της εξαρτημένης μεταβλητής του προτιμώμενου ποσοστού συμμετοχής των φοιτητών στα συλλογικά όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων.

Η Ανάλυση αποκάλυψε μία κύρια επίδραση του είδους της διεκδίκησης (του αιτήματος) των φοιτητών [$F(2,275)=22.240$, $p<0.001$ (βλ. Παράρτημα)]. Ειδικότερα, στη Συνθήκη διεκδίκησης της διατήρησης του ισχύοντος ποσοστού, οι συμμετέχοντες θεωρούσαν, κατά μέσο όρο, ότι το ποσοστό συμμετοχής των φοιτητών στα συλλογικά όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων θα έπρεπε να είναι 67.738%, ποσοστό σημαντικά μικρότερο από ό,τι στη συνθήκη διεκδίκησης μικρής αύξησης του ισχύοντος ποσοστού ($M=81.435$, LSD test $p<0.001$), όπως και από ό,τι στη συνθήκη διεκδίκησης μεγάλης αύξησης του ισχύοντος ποσοστού ($M=90.337$, LSD test $p<0.001$). Εξάλλου, στη συνθήκη διεκδίκησης μεγάλης αύξησης του ισχύοντος ποσοστού, το προτιμώμενο ποσοστό συμμετοχής των φοιτητών στα συλλογικά όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων ήταν σημαντικά μεγαλύτερο ($M=90.337$) από ό,τι στη συνθήκη διεκδίκησης μικρής αύξησης του ισχύοντος ποσοστού ($M=81.435$, LSD test $p=0.010$).

²³³ Για παράδειγμα: «Μερικές φορές η παράκαμψη των διαδικασιών είναι δικαιολογημένη προκειμένου να επιτευχθεί ένα δίκαιο αποτέλεσμα» και «Οι διαδικασίες πρέπει πάντα να τηρούνται, ακόμη κι αν ξέρουμε ότι το αποτέλεσμά τους δεν θα είναι αυτό που επιθυμούμε».

²³⁴ Τα ερωτήματα αυτά ήταν τα εξής: «Οι καταλήψεις είναι το μόνο αποτελεσματικό μέσο πίεσης που διαθέτουν οι φοιτητές για να επιβάλλουν τα αιτήματά τους», «Οι καταλήψεις είναι αναποτελεσματικές γιατί δεν οδηγούν σε αποδοχή των αιτημάτων των φοιτητών αλλά, απλώς, σε απώλεια μαθημάτων», «Με τις καταλήψεις, οι φοιτητές χάνουν το δίκιο τους γιατί ενισχύονται τα επιχειρήματα όσων ισχυρίζονται ότι οι φοιτητές δεν ενδιαφέρονται για τις σπουδές τους και ότι απλώς επιδιώκουν απώλεια μαθημάτων και απαλλαγή από τις υποχρεώσεις τους».

Σε σχέση με την εξαρτημένη μεταβλητή του προτιμώμενου ποσοστού συμμετοχής των φοιτητών στα συλλογικά όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων, η Ανάλυση Διακύμανσης δεν έδειξε σημαντική επίδραση της διαδικασίας λήψης της απόφασης για κατάληψη του πανεπιστημίου από τους φοιτητές, ούτε αλληλεπίδραση της διαδικασίας με τη μεταβλητή του είδους της διεκδίκησης των φοιτητών.

Εκτιμήσεις για το δίκαιο του αιτήματος

Ανάλυση Διακύμανσης με τους παράγοντες της διαδικασίας και του είδους της διεκδίκησης των φοιτητών πραγματοποιήθηκε στη συνέχεια για την εξαρτημένη μεταβλητή της πρόσληψης της διεκδίκησης των φοιτητών ως δίκαιης.

Η επίδραση της ανεξάρτητης μεταβλητής της Διαδικασίας στις εκτιμήσεις για το δίκαιο των φοιτητικών διεκδικήσεων δεν έφθασε το συμβατικό επίπεδο της στατιστικής σημαντικότητας [$F(2,291)=2.134$, $p=0.120$]. Ωστόσο, ανεξάρτητα από το ποσοστό συμμετοχής στα συλλογικά όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων που διεκδικούσαν οι φοιτητές, το αίτημά τους έτεινε να θεωρείται πιο δίκαιο όταν τηρούνταν η Διαδικαστική Δικαιοσύνη (στη συνθήκη ομαλής ψηφοφορίας: $M=5.957$) παρά όταν αυτή παραβιαζόταν (στη συνθήκη συμμετοχής στην ψηφοφορία ατόμων που δεν άνηκαν στο Πανεπιστήμιο: $M=5.700$ και στη συνθήκη παρεμπόδισης των μελών μίας φοιτητικής παράταξης να ψηφίσουν: $M=5.556$) (οι εκτιμήσεις εκφράζονταν με τη βοήθεια επταβάθμιας κλίμακας όπου το 1 σήμαινε «άδικο» και το 7 «δίκαιο»). Η Δοκιμασία Πολλαπλών Συγκρίσεων LSD ανέδειξε μία στατιστικά σημαντική διαφορά των εκτιμήσεων για το δίκαιο των φοιτητικών διεκδικήσεων ανάμεσα στη συνθήκη ομαλής ψηφοφορίας και τη συνθήκη παρεμπόδισης των μελών μίας φοιτητικής παράταξης να ψηφίσουν (LSD test, $p=0.049$).

Δεν διαπιστώθηκε επίδραση του ίδιου του αιτήματος των φοιτητών στο βαθμό θεώρησης του αιτήματος αυτού ως δίκαιου ή άδικου [$F(2,291)=0.914$, ns]. Με άλλα λόγια, το αίτημα των φοιτητών σχετικά με το ποσοστό συμμετοχής τους στα συλλογικά όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων κρινόταν εξίσου δίκαιο είτε επρόκειτο για διατήρηση του ισχύοντος ποσοστού ($M=5.612$), είτε για μικρή αύξηση του ισχύοντος ποσοστού ($M=5.869$) είτε, ακόμη, για μεγάλη αύξηση του ισχύοντος ποσοστού ($M=5.742$) (οι εκτιμήσεις εκφράζονταν με τη βοήθεια επταβάθμιας κλίμακας όπου το 1 σήμαινε «άδικο» και το 7 «δίκαιο»).

Η διαδικασία μέσω της οποίας -σύμφωνα με το «άρθρο»- ελήφθη η απόφαση για κατάληψη στο Πανεπιστήμιο του πειραματικού μας σεναρίου άσκησε κύρια επίδραση στις εκτιμήσεις για το δίκαιο της τηρούμενης διαδικασίας [$F(2,291)=107.493$, $p<0.001$]. Ειδικότερα, στη συνθήκη τήρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης (ομαλή ψηφοφορία) η διαδικασία μέσω της οποίας ελήφθη η απόφαση για κατάληψη θεωρήθηκε πιο δίκαιη ($M=6.214$) από ό,τι στις δύο συνθήκες παραβίασης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, δηλαδή τη συνθήκη συμμετοχής στην ψηφοφορία ατόμων που δεν ήταν μέλη του Πανεπιστημίου ($M=3.549$, LSD test $p<0.001$) και τη συνθήκη παρεμπόδισης των μελών μίας φοιτητικής παράταξης να ψηφίσουν ($M=3.207$, LSD test $p<0.001$). Μεταξύ των δύο συνθηκών παραβίασης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης δεν παρατηρήθηκε, εξάλλου, σημαντική διαφορά ως προς τις εκτιμήσεις για το δίκαιο της διαδικασίας (LSD test $p=0.121$) (οι εκτιμήσεις εκφράζονταν με τη βοήθεια επταβάθμιας κλίμακας όπου το 1 σήμαινε «άδικη» και το 7 «δίκαιη»).

Το είδος των φοιτητικών διεκδικήσεων δεν επιδρούσε στις εκτιμήσεις των συμμετεχόντων για το δίκαιο της διαδικασίας [$F(2,291)=0.427$, ns] ενώ, εξάλλου, δεν παρατηρήθηκε επ' αυτών αλληλεπίδραση των δύο ανεξάρτητων μεταβλητών [$F(2,291)=0.286$, ns].

Δικαίωμα συμμετοχής των φοιτητών στα συλλογικά όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων

Υπολογίστηκε η μέση τιμή των απαντήσεων των συμμετεχόντων στα τρία ερωτήματα που αφορούσαν στο δικαίωμα των φοιτητών να συμμετέχουν στα όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων²³⁵. Προηγουμένως, έγινε, βέβαια, αντιστροφή των απαντήσεων στο ερώτημα που εξέφραζε την άποψη ότι οι φοιτητές δεν πρέπει να συμμετέχουν στα όργανα αυτά και υπολογίστηκε ο δείκτης αξιοπιστίας Cronbach A, ο οποίος φάνηκε ικανοποιητικός: 0.712 (βλ. Παράρτημα).

Η μεταβλητή της αναγνώρισης του δικαιώματος συμμετοχής των φοιτητών στα όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων, που δημιουργήθηκε με την προαναφερθείσα διαδικασία, υποβλήθηκε σε Ανάλυση Διακύμανσης με παράγοντες τη διαδικασία λήψης της απόφασης

²³⁵ Τα ερωτήματα αυτά ήταν: «Οι φοιτητές πρέπει να συμμετέχουν στα όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων γιατί οι αποφάσεις των οργάνων αυτών αφορούν πρώτα από όλα τους ίδιους τους φοιτητές», «Οι φοιτητές δεν πρέπει να συμμετέχουν στα όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων γιατί δεν έχουν αρκετές γνώσεις για τα περισσότερα από τα πολύπλοκα ζητήματα λειτουργίας του Πανεπιστημίου» και «Οι φοιτητές όλων των Ευρωπαϊκών χωρών πρέπει να διεκδικήσουν μεγαλύτερο λόγο στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων που τους αφορούν».

για κατάληψη και το είδος της διεκδίκησης των φοιτητών. Ωστόσο, η ανάλυση αυτή δεν αποκάλυψε κύριες επιδράσεις ή αλληλεπίδραση των δύο ανεξάρτητων μεταβλητών μας (βλ. Παράρτημα).

Ανοχή προς την Παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης

Τα ερωτήματα της «Κλίμακας Ανοχής προς την Παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης» υποβλήθηκαν σε Παραγοντική Ανάλυση με τη μέθοδο των Κυρίων Συνιστωσών και ορθογώνια περιστροφή των αξόνων Varimax, η οποία έδωσε δύο παράγοντες με ιδιοτιμή μεγαλύτερη του 1, που εξηγούσαν το 50.94% της συνολικής διακύμανσης. Στον πρώτο παράγοντα υψηλή θετική φόρτιση είχαν τα τρία ερωτήματα που εξέφραζαν *ανοχή προς την παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης* (π.χ. «Μερικές φορές η παράκαμψη των διαδικασιών είναι δικαιολογημένη προκειμένου να επιτευχθεί ένα δίκαιο αποτέλεσμα») ενώ ο δεύτερος παράγοντας συγκέντρωνε τα τρία ερωτήματα που εξέφραζαν *προσήλωση στη Διαδικαστική Δικαιοσύνη* (π.χ. «Όταν καταφεύγεις σε ανορθόδοξα μέσα για να πετύχεις ένα δίκαιο στόχο, οι επικριτές σου βρίσκουν εύκολα λόγους να σε κατηγορήσουν και τρόπους να υπονομεύσουν τις δίκαιες προσπάθειές σου») (βλ. Παράρτημα).

Οι παράγοντες που εξήχθησαν από την Παραγοντική Ανάλυση της Κλίμακας χρησιμοποιήθηκαν ως εξαρτημένες μεταβλητές σε Αναλύσεις Διακύμανσης που εξέτασαν το ενδεχόμενο επίδρασης ή αλληλεπίδρασης της διαδικασίας και του είδους της διεκδίκησης των φοιτητών του πειραματικού σεναρίου.

Η Ανάλυση Διακύμανσης αποκάλυψε μία οριακή κύρια επίδραση του είδους της φοιτητικής διεκδίκησης επί της *ανοχής προς την παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης*²³⁶ [$F(2,292)=2.872$, $p=0.058$]. Όταν οι φοιτητές του σεναρίου φέρονταν να διεκδικούν διατήρηση του ποσοστού συμμετοχής τους στα όργανα διοίκησης του Πανεπιστημίου, οι συμμετέχοντες ασπάζονταν τα ερωτήματα που εξέφραζαν ανοχή προς την παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης σε μεγαλύτερο βαθμό ($M=0.102$) από ό,τι όταν οι φοιτητές εμφανίζονταν να στοχεύουν σε μικρή αύξηση του ποσοστού συμμετοχής τους ($M=-0.237$, LSD test $p=0.017$). Όταν φέρονταν να αποσκοπούν σε μεγάλη αύξηση του ποσοστού συμμετοχής τους στα όργανα διοίκησης του Πανεπιστημίου, η εκδηλούμενη ανοχή προς την παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης εκ μέρους των συμμετεχόντων ($M=-0.068$) δεν διέφερε από εκείνη που εκφραζόταν στη συνθήκη διεκδίκησης της διατήρησης του ισχύοντος ποσοστού ($M=0.102$, LSD test $p=0.209$, ns) ή στη συνθήκη διεκδίκησης μικρής αύξησης του ποσοστού ($M=-0.237$, LSD test $p=0.276$, ns).

²³⁶ Ο παράγοντας αυτός εξηγούσε ποσοστό 27.67% της συνολικής διακύμανσης.

Επί της ανοχής προς την παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης δεν διαπιστώθηκε κύρια επίδραση της διαδικασίας λήψης της απόφασης για κατάληψη ή αλληλεπίδρασή της με την ανεξάρτητη μεταβλητή του είδους της διεκδίκησης. Εξάλλου, η Ανάλυση Διακύμανσης δεν αποκάλυψε σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των πειραματικών συνθηκών ως προς τον παράγοντα της *προσήλωσης στη Διαδικαστική Δικαιοσύνη*.

Στάση προς τις καταλήψεις των Πανεπιστημίων

Υπολογίστηκε η μέση τιμή των απαντήσεων στα τρία ερωτήματα που είχαν δημιουργηθεί για να επιτρέψουν την εκτίμηση της στάσης των συμμετεχόντων προς τις καταλήψεις των Πανεπιστημίων από τους φοιτητές²³⁷ μετά από αντιστροφή των απαντήσεων στο ένα από τα τρία ερωτήματα αυτής της ενότητας, το οποίο εξέφραζε αποδοχή των καταλήψεων, και υπολογισμό του δείκτη αξιοπιστίας Cronbach A, ο οποίος φάνηκε ικανοποιητικός: 0.711 (βλ. Παράρτημα).

Η μεταβλητή της *Απόρριψης των καταλήψεων*, που δημιουργήθηκε βάσει της παραπάνω διαδικασίας, υποβλήθηκε σε Ανάλυση Διακύμανσης με τους παράγοντες της διαδικασίας και του είδους της φοιτητικής διεκδίκησης. Αν και δεν υπήρξαν σημαντικές κύριες επιδράσεις των ανεξάρτητων μεταβλητών, η Ανάλυση ανέδειξε μία σημαντική αλληλεπίδρασή τους [$F(4,283)=2.512$, $p=0.042$]. Η μέση *απόρριψη των φοιτητικών καταλήψεων* σε συνάρτηση με τη διεκδίκηση των φοιτητών του πειραματικού σεναρίου και τη διαδικασία που ακολουθήθηκε για να ληφθεί η απόφαση για κατάληψη του Πανεπιστημίου τους παρατίθεται στον Πίνακα που έπεται.

²³⁷ Τα ερωτήματα αυτά ήταν τα εξής: «Οι καταλήψεις είναι το μόνο αποτελεσματικό μέσο πίεσης που διαθέτουν οι φοιτητές για να επιβάλλουν τα αιτήματά τους», «Οι καταλήψεις είναι αναποτελεσματικές γιατί δεν οδηγούν σε αποδοχή των αιτημάτων των φοιτητών αλλά, απλώς, σε απώλεια μαθημάτων», «Με τις καταλήψεις, οι φοιτητές χάνουν το δίκιο τους γιατί ενισχύονται τα επιχειρήματα όσων ισχυρίζονται ότι οι φοιτητές δεν ενδιαφέρονται για τις σπουδές τους και ότι απλώς επιδιώκουν απώλεια μαθημάτων και απαλλαγή από τις υποχρεώσεις τους».

Πίνακας 5.1. Μέση απόρριψη των φοιτητικών καταλήψεων σε συνάρτηση με το αίτημα των φοιτητών του σεναρίου και τη διαδικασία που ακολουθήθηκε για να ληφθεί η απόφαση για κατάληψη του Πανεπιστημίου τους (οι υψηλότερες τιμές εκφράζουν εντονότερη απόρριψη των καταλήψεων)

	Διατήρηση ποσοστού συμμετοχής	Μικρή αύξηση ποσοστού συμμετοχής	Μεγάλη αύξηση ποσοστού συμμετοχής
Ομαλή ψηφοφορία	4.368	4.187	4.092
Συμμετοχή μη δικαιούχων στην ψηφοφορία	4.237	4.800	4.690
Παραμπόδιση δικαιούχων να λάβουν μέρος στην ψηφοφορία	4.889	3.823	4.799

Όπως είναι δυνατό να παρατηρήσει κανείς στον παραπάνω Πίνακα, όταν η απόφαση των φοιτητών του σεναρίου για κατάληψη του Πανεπιστημίου τους λαμβάνεται μέσω μίας ομαλής, δημοκρατικής διαδικασίας, η στάση που εκφράζουν οι συμμετέχοντες στην έρευνά μας φοιτητές απέναντι στις καταλήψεις παραμένει ανεπηρέαστη από την επιδίωξη που υποτίθεται ότι εξυπηρετούν οι κινητοποιήσεις των πρώτων.

Όταν στην ψηφοφορία που υποτίθεται ότι οδηγεί σε απόφαση για κατάληψη του Πανεπιστημίου του σεναρίου λέγεται ότι συμμετέχουν άτομα που δεν ανήκουν στο Πανεπιστήμιο, επίσης δεν παρατηρούνται σημαντικές διαφορές στο βαθμό απόρριψης των καταλήψεων συναρτήσει του αιτήματος των φοιτητών του σεναρίου, αν και υπάρχει η τάση να απορρίπτονται λιγότερο οι καταλήψεις όταν οι φοιτητές αυτοί αποσκοπούν απλώς στη διατήρηση του ποσοστού συμμετοχής τους στα όργανα διοίκησης του Πανεπιστημίου.

Όταν στο «άρθρο» γίνεται αναφορά σε παρεμπόδιση μελών μίας φοιτητικής παράταξης να λάβουν μέρος στην ψηφοφορία, παρατηρείται διαφοροποίηση της εκφραζόμενης στάσης προς τις καταλήψεις ανάλογα με τη διεκδίκηση των φοιτητών που, σύμφωνα με το «άρθρο» προβαίνουν σε καταλήψεις. Όταν οι φοιτητές αυτοί φέρονται να αποσκοπούν σε μικρή αύξηση του ποσοστού συμμετοχής τους στα όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων εκφράζεται ασθενέστερη απόρριψη των καταλήψεων ($M=3.823$) από ό,τι όταν αποσκοπούν σε μεγάλη αύξηση των ποσοστού συμμετοχής τους ($M=4.799$, LSD test $p<0.05$) αλλά και από ό,τι όταν αποσκοπούν σε διατήρηση του ποσοστού συμμετοχής τους στα όργανα διοίκησης του Πανεπιστημίου ($M=4.889$, LSD test $p<0.05$).

Όταν επιδιώκεται μικρή αύξηση του ποσοστού συμμετοχής των φοιτητών στα όργανα διοίκησης του Πανεπιστημίου, η παρεμπόδιση μελών μία φοιτητικής παράταξης να λάβουν μέρος στην ψηφοφορία οδηγεί σε λιγότερο αρνητική στάση προς τις καταλήψεις ($M=3.823$)

από ό,τι η συμμετοχή στην ψηφοφορία ατόμων που δεν ανήκουν στο Πανεπιστήμιο ($M=4.800$, LSD test $p<0.05$).

Η σημασία της ιδεολογικής τοποθέτησης των συμμετεχόντων

Οι δηλώσεις που εξέφραζαν πρωτοτυπικές ιδέες της Δεξιάς και της Αριστεράς, τη συμφωνία τους με τις οποίες είχαν κληθεί να εκφράσουν οι συμμετέχοντες στο αρχικό στάδιο της πειραματικής διαδικασίας (πριν, δηλαδή, την εγχειρηματοποίηση των ανεξάρτητων μεταβλητών), χρησιμοποιήθηκαν προκειμένου να επιτευχθεί μία διάκριση των συμμετεχόντων σε δύο ομάδες βάσει της ιδεολογικής τους τοποθέτησης και η ιδεολογική τοποθέτηση να χρησιμοποιηθεί ως ανεξάρτητη μεταβλητή σε περαιτέρω αναλύσεις διακύμανσης.

Ειδικότερα, υπολογίστηκε ο μέσος βαθμός συμφωνίας κάθε συμμετέχοντα με τις 4 δηλώσεις που αντικατόπτριζαν πρωτοτυπικές ιδέες της Αριστεράς και, στη συνέχεια, ο μέσος βαθμός συμφωνίας με τις 5 δηλώσεις που εξέφραζαν πρωτοτυπικές ιδέες της Δεξιάς. Ακολούθως, η δεύτερη μέση τιμή αφαιρέθηκε από την πρώτη ώστε να προκύψει ένας «δείκτης προσχώρησης στην αριστερή ιδεολογία» (μέση τιμή=1.67, τυπική απόκλιση=1.76, διάμεσος=1.70). Ο δείκτης αυτός αποτέλεσε τη βάση της διάκρισης των συμμετεχόντων, καθώς εκείνοι που είχαν τιμή μικρότερη ή ίση του 1.65 (δηλαδή το 49.5% του δείγματος των 301 ατόμων) αποτέλεσαν την ομάδα των «Δεξιών», ενώ όσοι συμμετέχοντες είχαν τιμή μεγαλύτερη του 1.65 συγκρότησαν την ομάδα των «Αριστερών».

Ιδεολογική τοποθέτηση των συμμετεχόντων και ποσοστό συμμετοχής των φοιτητών στα όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων

Η ιδεολογική τοποθέτηση των συμμετεχόντων βρέθηκε να ασκεί κύρια επίδραση στη μεταβλητή του προτιμώμενου ποσοστού συμμετοχής των φοιτητών στα όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων [$F(1,265)=7.239$, $p=0.008$] (βλ. Παράρτημα). Ανεξάρτητα από το μέγεθος της διεκδίκησης των φοιτητών του σεναρίου και από τη διαδικασία που είχε ακολουθηθεί ώστε να ληφθεί η απόφαση για κατάληψη στο Πανεπιστήμιό τους, οι συμμετέχοντες που συγκροτούσαν την ομάδα των «Αριστερών» προτιμούσαν μεγαλύτερο ποσοστό συμμετοχής των φοιτητών στα συλλογικά όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων από εκείνους που είχαν κατηγοριοποιηθεί ως «Δεξιοί» ($M_{AP}=83.457$, $M_{ΔΕΞ}=75.815$).

Ιδεολογική τοποθέτηση των συμμετεχόντων και εκτιμήσεις για το δίκαιο του αιτήματος

Η ιδεολογική υπαγωγή των συμμετεχόντων βρέθηκε να ασκεί κύρια επίδραση και επί της εξαρτημένης μεταβλητής του βαθμού πρόσληψης του αιτήματος των φοιτητών σχετικά με το ποσοστό συμμετοχής τους στα όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων ως δίκαιου [$F(1,281)=10.471$, $p=0.001$]. Οι «Αριστεροί» συμμετέχοντες εκλάμβαναν το αίτημα των φοιτητών ως πιο δίκαιο από ό,τι οι «Δεξιοί» συνάδελφοί τους ($M_{AP}=5.993$, $M_{ΔΕΞ}=5.483$, σε μία επταβάθμια κλίμακα όπου το 1 σήμαινε «άδικο» και το 7 «δίκαιο»).

Ιδεολογική τοποθέτηση των συμμετεχόντων και εκτιμήσεις για το δίκαιο της διαδικασίας

Οι εκτιμήσεις για το δίκαιο της τηρούμενης διαδικασίας διέφεραν όχι μόνο σε συνάρτηση με τη διαδικασία λήψης της απόφασης για κατάληψη (όπως είδαμε νωρίτερα), αλλά και σε συνάρτηση με την ομάδα ιδεολογικής υπαγωγής των συμμετεχόντων [$F(1,281)=22.347$, $p<0.001$]. Έτσι, ανεξάρτητα από την τηρούμενη διαδικασία, οι συμμετέχοντες που απάρτιζαν την ομάδα των «Αριστερών» έκριναν τη διαδικασία μέσω της οποίας ελήφθη η απόφαση για κατάληψη στο Πανεπιστήμιο της Valencia ως πιο δίκαιη από τους συμμετέχοντες που συγκροτούσαν την ομάδα των «Δεξιών» ($M_{AP}=4.746$, $M_{ΔΕΞ}=3.897$, σε μία επταβάθμια κλίμακα όπου το 1 σήμαινε «άδικη» και το 7 «δίκαιη»).

Ιδεολογική τοποθέτηση των συμμετεχόντων και δικαίωμα συμμετοχής των φοιτητών στα όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων

Η ιδεολογική τοποθέτηση των συμμετεχόντων είχε, άλλωστε, κύρια επίδραση επί της μεταβλητής του προσλαμβανόμενου δικαιώματος συμμετοχής των φοιτητών στα συλλογικά όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων²³⁸ [$F(1,281)=42.263$, $p<0.001$]. Οι «Αριστεροί» συμμετέχοντες ασπάζονταν σε σημαντικά μεγαλύτερο βαθμό από τους «Δεξιούς» το δικαίωμα συμμετοχής των φοιτητών ($M_{AP}=6.241$, $M_{ΔΕΞ}=5.526$, σε μία επταβάθμια κλίμακα όπου οι υψηλότερες τιμές δήλωναν μεγαλύτερη συμφωνία με τις δηλώσεις υπέρ της συμμετοχής των φοιτητών στα όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων).

²³⁸ Θυμίζουμε ότι η μεταβλητή αυτή αποτέλεσε τη μέση τιμή τριών σχετικών ερωτημάτων, με δείκτη αξιοπιστίας Cronbach A= 0.712.

Ιδεολογική τοποθέτηση των συμμετεχόντων και ανοχή προς την παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης

Ως προς τον παράγοντα της προσήλωσης στη Διαδικαστική Δικαιοσύνη, δεν παρατηρήθηκε κύρια επίδραση της ιδεολογικής τοποθέτησης των συμμετεχόντων ή αλληλεπίδρασή της με τις ανεξάρτητες μεταβλητές του πειράματος.

Ωστόσο, επί του παράγοντα της ανοχής προς την παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης διαπιστώθηκε μία τριπλή αλληλεπίδραση του είδους της διεκδίκησης των φοιτητών του σεναρίου, της διαδικασίας που οδήγησε στην απόφασή τους για κατάληψη του Πανεπιστημίου τους και της ιδεολογικής τοποθέτησης των συμμετεχόντων [$F(4,282)=2.400$, $p=0.050$]. Στον πίνακα που έπεται παρουσιάζεται η ανοχή προς την παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης σε συνάρτηση με τις τρεις προαναφερθείσες μεταβλητές.

Πίνακας 5.2. *Ανοχή προς την παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης σε συνάρτηση με το αίτημα των φοιτητών του σεναρίου, τη διαδικασία που ακολουθήθηκε για να ληφθεί η απόφαση για κατάληψη του Πανεπιστημίου τους και την ιδεολογική τοποθέτηση των συμμετεχόντων (οι υψηλότερες τιμές εκφράζουν μεγαλύτερη ανοχή προς την παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης)*

	Διατήρηση ποσοστού συμμετοχής		Μικρή αύξηση ποσοστού συμμετοχής		Μεγάλη αύξηση ποσοστού συμμετοχής	
	Αριστεροί	Δεξιοί	Αριστεροί	Δεξιοί	Αριστεροί	Δεξιοί
Ομαλή ψηφοφορία	.140	.103	-.395	-.263	.095	.299
Συμμετοχή μη δικαιούχων στην ψηφοφορία	.371	-.045	-.129	.321	.075	-.088
Παρεμπόδιση δικαιούχων να λάβουν μέρος στην ψηφοφορία	.399	-.023	.028	-.468	-.623	.312

Όπως έδειξε η Δοκιμασία Πολλαπλών Συγκρίσεων LSD, όταν, σύμφωνα με το «άρθρο» που διαβάζουν οι συμμετέχοντες, η απόφαση για κατάληψη στο Πανεπιστήμιο της Valencia λαμβάνεται μετά από παρεμπόδιση ορισμένων φοιτητών να προσέλθουν στη σχετική ψηφοφορία, η ανοχή που εκφράζουν οι «Αριστεροί» συμμετέχοντες προς την παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης εξαρτάται από την επιδίωξη των φοιτητών του

σεναρίου. Όταν οι φοιτητές αυτοί φέρονται να αποσκοπούν απλώς στη διατήρηση του ποσοστού συμμετοχής τους στα όργανα διοίκησης του Πανεπιστημίου, οι «Αριστεροί» συμμετέχοντες που πληροφορούνται την παρεμπόδιση μελών μίας φοιτητικής παράταξης να συμμετάσχουν στην ψηφοφορία εκφράζουν μεγαλύτερη *ανοχή προς την παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης* ($M=0.399$, ανοχή μεγαλύτερη από κάθε άλλη πειραματική συνθήκη) από ό,τι όταν οι φοιτητές του σεναρίου φέρονται να επιδιώκουν μεγάλη αύξηση του ποσοστού συμμετοχής τους στα όργανα διοίκησης του Πανεπιστημίου ($M=-0.623$).

Στην τελευταία αυτή περίπτωση πρόκειται για την πειραματική συνθήκη όπου εκφράζεται η μικρότερη *ανοχή προς την παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης*, σημαντικά μικρότερη από ό,τι όταν «Αριστεροί» συμμετέχοντες πληροφορούνται το αίτημα των φοιτητών του σεναρίου για μεγάλη αύξηση του ποσοστού συμμετοχής τους στα όργανα διοίκησης του Πανεπιστημίου αλλά και για την προσπάθεια επιβολής του με καταλήψεις που αποφασίζονται μετά από ομαλή ψηφοφορία ($M=0.095$, LSD test $p<0.05$) ή με συμμετοχή μη δικαιούχων στη σχετική ψηφοφορία ($M=0.075$, LSD test $p<0.05$).

Εξάλλου, όταν μία μεγάλη αύξηση του ποσοστού συμμετοχής στα όργανα διοίκησης του Πανεπιστημίου επιχειρείται να επιβληθεί με καταλήψεις που αποφασίζονται μετά από παρεμπόδιση όσων αντιτίθενται σε αυτές να λάβουν μέρος στη σχετική ψηφοφορία, οι «Αριστεροί» συμμετέχοντες εκδηλώνουν σημαντικά μικρότερη *ανοχή προς την παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης* ($M=-0.623$) από τους «Δεξιούς» συμμετέχοντες ($M=0.312$).

Ιδεολογική τοποθέτηση των συμμετεχόντων και στάση απέναντι στις καταλήψεις των Πανεπιστημίων

Κύρια επίδραση της ιδεολογικής τοποθέτησης των συμμετεχόντων παρατηρήθηκε και επί της μεταβλητής της απόρριψης των φοιτητικών καταλήψεων²³⁹ [$F(1,273)=48.687$, $p<0.001$]. Οι «Δεξιοί» φάνηκαν να απορρίπτουν τις φοιτητικές καταλήψεις σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι οι «Αριστεροί» φοιτητές ($M_{AP}=3.825$, $M_{ΔΕΞ}=5.032$, σε μία επταβάθμια κλίμακα όπου οι υψηλότερες τιμές δήλωναν μεγαλύτερη συμφωνία με τις δηλώσεις που εξέφραζαν απόρριψη των καταλήψεων).

Εξάλλου, διαπιστώθηκε τριπλή αλληλεπίδραση του αιτήματος των φοιτητών του σεναρίου, της διαδικασίας που τους οδήγησε στην απόφαση για κατάληψη και της ιδεολογικής τοποθέτησης των συμμετεχόντων επί της απόρριψης των φοιτητικών καταλήψεων [$F(4,273)=4.677$, $p=0.001$]. Στον ακόλουθο πίνακα παρουσιάζεται η μέση

²³⁹ Θυμίζουμε ότι πρόκειται για τη μέση τιμή τριών ερωτημάτων που απάρτιζαν την «Κλίμακα της Απόρριψης των Καταλήψεων», με δείκτη αξιοπιστίας Cronbach A = 0.711.

απόρριψη των φοιτητικών καταλήψεων σε συνάρτηση με τις τρεις προαναφερθείσες μεταβλητές.

Πίνακας 5.3. Μέση απόρριψη των φοιτητικών καταλήψεων σε συνάρτηση με το αίτημα των φοιτητών του σεναρίου, τη διαδικασία που ακολουθήθηκε για να ληφθεί η απόφαση για κατάληψη του Πανεπιστημίου τους και την ιδεολογική τοποθέτηση των συμμετεχόντων (οι υψηλότερες τιμές εκφράζουν εντονότερη απόρριψη των καταλήψεων)

	Διατήρηση ποσοστού συμμετοχής		Μικρή αύξηση ποσοστού συμμετοχής		Μεγάλη αύξηση ποσοστού συμμετοχής	
	Αριστεροί	Δεξιοί	Αριστεροί	Δεξιοί	Αριστεροί	Δεξιοί
Ομαλή ψηφοφορία	3.569	5.016	3.961	4.427	3.533	4.690
Συμμετοχή μη δικαιούχων στην ψηφοφορία	3.765	4.600	4.608	5.051	3.359	5.844
Παρεμπόδιση δικαιούχων να λάβουν μέρος στην ψηφοφορία	3.956	5.822	2.907	5.000	4.769	4.833

Μία πρώτη παρατήρηση που είναι δυνατό να γίνει κατά την επισκόπηση του παραπάνω Πίνακα αφορά στη γενική τάση των «Αριστερών» συμμετεχόντων να απορρίπτουν τις καταλήψεις λιγότερο από τους «Δεξιούς» συμμετέχοντες, παρατήρηση που επιβεβαιώνεται από τη Δοκιμασία Πολλαπλών Συγκρίσεων LSD, η οποία δείχνει ότι σε αρκετές περιπτώσεις η διαφορά είναι σημαντική. Έτσι, διαφορά στο βαθμό απόρριψης των καταλήψεων μεταξύ των «Αριστερών» και των «Δεξιών» συμμετεχόντων εντοπίζεται σε όλες τις περιπτώσεις επιδίωξης της διατήρησης του ποσοστού συμμετοχής των Ισπανών φοιτητών στα όργανα διοίκησης του Πανεπιστημίου, είτε η απόφαση για κατάληψη λαμβάνεται με ομαλή ψηφοφορία ($M_{AP}=3.569$, $M_{ΔΕΞ}=5.016$), είτε με συμμετοχή μη δικαιούχων στην ψηφοφορία ($M_{AP}=3.765$, $M_{ΔΕΞ}=4.600$) είτε με παρεμπόδιση δικαιούχων να λάβουν μέρος στην ψηφοφορία ($M_{AP}=3.956$, $M_{ΔΕΞ}=5.822$).

Εξάλλου, σημαντική διαφορά στο βαθμό απόρριψης των καταλήψεων μεταξύ «Αριστερών» και «Δεξιών» παρατηρείται και όταν μία μικρή αύξηση στο ποσοστό συμμετοχής των φοιτητών επιδιώκεται να επιβληθεί με καταλήψεις που αποφασίζονται μετά από παρεμπόδιση δικαιούχων να λάβουν μέρος στην ψηφοφορία ($M_{AP}=2.907$, $M_{ΔΕΞ}=5.000$) καθώς και όταν μία μεγάλη αύξηση στο ποσοστό συμμετοχής των φοιτητών επιδιώκεται να

επιβληθεί με καταλήψεις που αποφασίζονται είτε μετά από ομαλή ψηφοφορία ($M_{AP}=3.533$, $M_{ΔΕΞ}=4.690$) είτε μετά από συμμετοχή μη δικαιούχων στην ψηφοφορία ($M_{AP}=3.359$, $M_{ΔΕΞ}=5.844$).

Σε ό,τι αφορά στην επίδραση της διαδικασίας επί του βαθμού απόρριψης των καταλήψεων που εκφράζουν οι «Αριστεροί» συμμετέχοντες, η Δοκιμασία Πολλαπλών Συγκρίσεων LSD δείχνει ότι όταν οι φοιτητές του σεναρίου επιδιώκουν απλώς διατήρηση του ποσοστού συμμετοχής τους, η στάση των «Αριστερών» συμμετεχόντων προς τις καταλήψεις δεν διαφοροποιείται σε συνάρτηση με τη διαδικασία μέσω της οποίας λαμβάνεται η απόφαση για κατάληψη στο Πανεπιστήμιο του σεναρίου. Όταν, όμως, οι φοιτητές του σεναρίου επιδιώκουν μικρή αύξηση του ποσοστού συμμετοχής τους, η στάση των «Αριστερών» απέναντι στις καταλήψεις είναι πιο αρνητική όταν στην ψηφοφορία συμμετέχουν μη δικαιούχοι ($M=4.608$) παρά όταν δικαιούχοι δεν συμμετέχουν στην ψηφοφορία επειδή παρεμποδίζονται ($M=2.907$). Εξάλλου, όταν οι φοιτητές του σεναρίου επιδιώκουν μεγάλη αύξηση του ποσοστού συμμετοχής τους, οι «Αριστεροί» συμμετέχοντες εκφράζουν την εντονότερη απόρριψη των καταλήψεων όταν πληροφορούνται την παρεμπόδιση δικαιούχων να λάβουν μέρος στην ψηφοφορία ($M=4.769$), απόρριψη σημαντικά εντονότερη από εκείνη που εκφράζουν όταν ενημερώνονται για ομαλή ψηφοφορία ($M=3.533$) ή για συμμετοχή μη δικαιούχων στην ψηφοφορία ($M=3.359$).

Ως προς την επίδραση του αιτήματος επί του βαθμού απόρριψης των καταλήψεων που εκφράζουν οι «Αριστεροί» συμμετέχοντες, η Δοκιμασία Πολλαπλών Συγκρίσεων LSD δείχνει ότι όταν η απόφαση για κατάληψη στο Πανεπιστήμιο του σεναρίου λαμβάνεται με ομαλή ψηφοφορία ή με συμμετοχή μη δικαιούχων στην ψηφοφορία, το αίτημα δεν επηρεάζει τη στάση των «Αριστερών» συμμετεχόντων προς τις καταλήψεις. Όταν, όμως, η απόφαση για κατάληψη λαμβάνεται μετά από παρεμπόδιση δικαιούχων να συμμετάσχουν στην ψηφοφορία, οι «Αριστεροί» συμμετέχοντες εκφράζουν σημαντικά εντονότερη απόρριψη των φοιτητικών καταλήψεων όταν οι φοιτητές του σεναρίου επιδιώκουν μεγάλη αύξηση του ποσοστού συμμετοχής τους ($M=4.769$) παρά όταν επιδιώκουν μικρή αύξηση του ποσοστού συμμετοχής τους ($M=2.907$).

Σε ό,τι αφορά, τώρα, στην επίδραση της διαδικασίας επί του βαθμού απόρριψης των καταλήψεων που εκφράζουν οι «Δεξιοί» συμμετέχοντες, η Δοκιμασία Πολλαπλών Συγκρίσεων LSD δείχνει ότι όταν οι φοιτητές του σεναρίου επιδιώκουν διατήρηση του ποσοστού συμμετοχής τους οι Δεξιοί συμμετέχοντες εκδηλώνουν σημαντικά εντονότερη απόρριψη των καταλήψεων όταν η απόφαση για κατάληψη λαμβάνεται μετά από παρεμπόδιση δικαιούχων να συμμετάσχουν στην ψηφοφορία ($M=5.822$) παρά όταν λαμβάνεται μετά από συμμετοχή σε αυτή μη δικαιούχων ($M=4.600$). Όταν οι φοιτητές του σεναρίου επιδιώκουν μικρή ατου ποσοστού συμμετοχής τους στα όργανα διοίκησης του Πανεπιστημίου, η στάση των Δεξιών συμμετεχόντων απέναντι στις καταλήψεις δεν μεταβάλλεται σε συνάρτηση με τη διαδικασία λήψης απόφασης που περιγράφεται στο

«άρθρο». Όταν, όμως, αυτό που επιδιώκουν οι φοιτητές του σεναρίου είναι μεγάλη αύξηση του ποσοστού συμμετοχής τους, οι Δεξιοί συμμετέχοντες εκφράζουν αρνητικότερη στάση απέναντι στις καταλήψεις όταν πληροφορούνται συμμετοχή μη δικαιούχων στην ψηφοφορία ($M=5.844$) παρά όταν ενημερώνονται για ομαλή ψηφοφορία ($M=4.690$). Αν και η στάση των «Δεξιών» συμμετεχόντων απέναντι στις φοιτητικές καταλήψεις δεν διαφέρει σημαντικά μεταξύ των δύο συνθηκών παραβίασης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης όταν επιδιώκεται μεγάλη αύξηση του ποσοστού συμμετοχής των φοιτητών στα όργανα διοίκησης του Πανεπιστημίου, παρατηρούμε μία τάση εκδήλωσης εντονότερης απόρριψης των καταλήψεων όταν στην ψηφοφορία συμμετέχουν μη δικαιούχοι ($M=5.844$) παρά όταν δικαιούχοι εμποδίζονται να πάρουν μέρος ($M=4.833$).

Ως προς την επίδραση του αιτήματος επί του βαθμού απόρριψης των καταλήψεων που εκφράζουν οι «Δεξιοί» συμμετέχοντες, η Δοκιμασία Πολλαπλών Συγκρίσεων LSD δείχνει ότι το αίτημα δεν επηρεάζει σημαντικά τη στάση των «Δεξιών» συμμετεχόντων όταν το «άρθρο» κάνει λόγο για ομαλή ψηφοφορία ή για παρεμπόδιση δικαιούχων να λάβουν μέρος στην ψηφοφορία. Όταν, όμως, γίνεται αναφορά σε συμμετοχή μη δικαιούχων στην ψηφοφορία, οι «Δεξιοί» συμμετέχοντες εκφράζουν σημαντικά εντονότερη απόρριψη των καταλήψεων όταν οδηγούνται να πιστέψουν ότι οι φοιτητές του σεναρίου επιδιώκουν μεγάλη αύξηση του ποσοστού συμμετοχής τους στα όργανα διοίκησης του Πανεπιστημίου ($M=5.844$) παρά όταν θεωρούν ότι οι φοιτητές αυτοί επιδιώκουν απλώς διατήρηση του ισχύοντος ποσοστού συμμετοχής τους ($M=4.600$).

Συζήτηση

Βασική υπόθεση του παρόντος πειράματος ήταν ότι η παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης από τους φοιτητές του πειραματικού σεναρίου θα οδηγούσε σε θεώρηση των φοιτητικών διεκδικήσεων ως πιο άδικων, ιδίως, όμως, όταν οι διεκδικήσεις δεν αφορούσαν στη διατήρηση κεκτημένων δικαιωμάτων αλλά στη διεύρυνση των δικαιωμάτων αυτών. Πριν εξετάσουμε τις προεκτάσεις των ευρημάτων μας για τη στήριξη της υπόθεσης αυτής αξίζει να αναφερθούμε σε ένα άλλο ενδιαφέρον, κατά τη γνώμη μας, αποτέλεσμα.

Ειδικότερα, όπως καθίσταται εναργές από τα αποτελέσματα που παρουσιάστηκαν παραπάνω, οι διεκδικήσεις των φοιτητών αναφορικά με το ποσοστό συμμετοχής τους στα όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων ασκούν καθοριστική επίδραση στο ποσοστό συμμετοχής που εγκρίνουν οι συμμετέχοντες. Αναλυτικότερα, όπως είδαμε νωρίτερα, στη Συνθήκη διεκδίκησης της διατήρησης του ισχύοντος ποσοστού, το ποσοστό συμμετοχής που προτιμούσαν οι συμμετέχοντες ήταν σημαντικά μικρότερο από ό,τι στις δύο άλλες πειραματικές συνθήκες. Εξάλλου, στη συνθήκη διεκδίκησης μεγάλης αύξησης του ισχύοντος ποσοστού συμμετοχής των φοιτητών στα συλλογικά όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων, το προτιμώμενο ποσοστό ήταν σημαντικά μεγαλύτερο από ό,τι στη συνθήκη διεκδίκησης μικρής αύξησης του ισχύοντος ποσοστού.

Φαίνεται, λοιπόν, ότι, με δεδομένη τη σχετική έλλειψη άλλων σημείων αναφοράς για το ενδεδειγμένο ποσοστό συμμετοχής των φοιτητών στα συλλογικά όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων, το ποσοστό συμμετοχής που, σύμφωνα με το «άρθρο», διεκδικούν οι φοιτητές στην Ισπανία λειτουργεί ως μία «γνωστική άγκυρα» που αποτελεί τη βάση καθορισμού της απάντησης των συμμετεχόντων (Tversky & Kahneman, 1974). Η ευρετική της «αγκυροβόλησης και προσαρμογής» αποτελεί μία θεμελιώδη μορφή απόκλισης από τον πλήρη ορθολογισμό κατά τη λήψη αποφάσεων.

Ειδικότερα, σε πολλές καταστάσεις οι άνθρωποι καλούνται να κάνουν εκτιμήσεις ξεκινώντας από μια τιμή και προσαρμόζοντάς τη για να καταλήξουν στην τελική τιμή. Αυτή η αρχική τιμή ή το σημείο εκκίνησης μπορεί να δίνεται από το πρόβλημα ή να είναι το αποτέλεσμα ενός μερικού υπολογισμού. Σε κάθε περίπτωση, όμως, οι προσαρμογές που επιχειρούνται είναι ανεπαρκείς (Slovic & Lichtenstein, 1971). Διαφορετικά σημεία εκκίνησης δίνουν διαφορετικές εκτιμήσεις, οι οποίες τείνουν προς τις αρχικές τιμές (τα σημεία εκκίνησης)²⁴⁰. Προς τα σημεία εκκίνησης που αποτελούν τα αναφερόμενα ποσοστά

²⁴⁰ Σε μια έρευνα για το φαινόμενο της αγκυροβόλησης ζητήθηκε από τα υποκείμενα να εκτιμήσουν σε ποσοστά κάποιες ποσότητες (π.χ. το πλήθος των αφρικανικών χωρών στα Ηνωμένα Έθνη). Για κάθε ποσότητα, ένας αριθμός από το 1 έως το 100 καθοριζόταν από έναν τροχό της τύχης παρουσία του συμμετέχοντα. Οι συμμετέχοντες όφειλαν αρχικά να εκτιμήσουν αν η ζητούμενη ποσότητα ήταν μεγαλύτερη ή μικρότερη από τον καθορισμένο αριθμό και στη συνέχεια να προσδιορίσουν την ποσότητα αυτή. Ο μέσος όρος των εκτιμήσεων του ποσοστού των αφρικανικών χωρών στα Ηνωμένα Έθνη ήταν 25 και 45 για τις ομάδες συμμετεχόντων στις οποίες είχαν δοθεί οι αριθμοί 10 και 65 αντίστοιχα. Η

συμμετοχής τα οποία φέρονται να διεκδικούν οι φοιτητές του πειραματικού σεναρίου τείνουν και οι απαντήσεις των συμμετεχόντων μας στο σχετικό ερώτημα.

Τα ευρήματα του πειράματος επιβεβαίωσαν την εγκυρότητα της εγχειρηματοποίησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης που επιλέξαμε στο παρόν πείραμα. Η διαδικασία που σύμφωνα με το «άρθρο» οδηγούσε στην απόφαση για κατάληψη του Πανεπιστημίου του πειραματικού μας σεναρίου βρέθηκε να ασκεί κύρια επίδραση στις εκτιμήσεις των συμμετεχόντων για το δίκαιο της τηρούμενης διαδικασίας. Ειδικότερα, όπως ήταν αναμενόμενο, στη συνθήκη ομαλής ψηφοφορίας (συνθήκη τήρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης) η διαδικασία μέσω της οποίας λαμβανόταν η απόφαση για κατάληψη θεωρείτο πιο δίκαιη από ό,τι στις δύο συνθήκες παραβίασης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, δηλαδή τη συνθήκη συμμετοχής στην ψηφοφορία ατόμων που δεν ήταν μέλη του Πανεπιστημίου και τη συνθήκη παρεμπόδισης των μελών μίας φοιτητικής παράταξης να ψηφίσουν. Μεταξύ των δύο συνθηκών παραβίασης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης δεν παρατηρήθηκε, εξάλλου, σημαντική διαφορά ως προς τις εκτιμήσεις των συμμετεχόντων για το δίκαιο της διαδικασίας. Τόσο η παρεμπόδιση ατόμων που δικαιούνται να ψηφίσουν να συμμετάσχουν στην ψηφοφορία όσο και η νοθεία του αποτελέσματος της ψηφοφορίας μέσω της συμμετοχής σε αυτήν ατόμων που δεν δικαιούνται να ψηφίσουν, δύο πιθανοί τρόποι εξασφάλισης του επιθυμητού αποτελέσματος από τις διάφορες φοιτητικές παρατάξεις, φαίνεται ότι προσλαμβάνονται ως εξίσου σοβαρές μορφές εκτροπής από τις δίκαιες διαδικασίες.

Σε πολυάριθμες μελέτες του πεδίου της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης αλλά και σε κάποιες από τις πειραματικές μελέτες που παρουσιάσαμε νωρίτερα²⁴¹, η Διαδικαστική

προσφορά ανταμοιβής για την ακρίβεια στον υπολογισμό δεν μείωσε το φαινόμενο της άγκυρας που εμφανίστηκε.

Ας σημειωθεί ότι το ίδιο φαινόμενο εμφανίζεται όχι μόνο όταν παρέχεται στους συμμετέχοντες ένα σημείο εκκίνησης (όπως στην περίπτωση του πειράματός μας) αλλά και όταν οι συμμετέχοντες βασίζονται στις εκτιμήσεις τους σε έναν ατελή υπολογισμό. Σε μία σχετική μελέτη, ζητήθηκε από δύο ομάδες φοιτητών να εκτιμήσουν μέσα σε πέντε δευτερόλεπτα το αποτέλεσμα μιας αριθμητικής παράστασης γραμμένης στον πίνακα. Μία ομάδα όφειλε να εκτιμήσει το αποτέλεσμα του γινομένου $8 \times 7 \times 6 \times 5 \times 4 \times 3 \times 2 \times 1$ ενώ μία άλλη του γινομένου $1 \times 2 \times 3 \times 4 \times 5 \times 6 \times 7 \times 8$. Προκειμένου να απαντήσει κανείς σε μια τέτοια ερώτηση, προβαίνει στην εκτέλεση μερικών βημάτων του υπολογισμού και υπολογίζει το αποτέλεσμα μέσω προσαρμογής. Καθώς οι προσαρμογές είναι συνήθως ανεπαρκείς, αυτή η διαδικασία οδηγεί σε υποεκτίμηση. Επιπρόσθετα, καθώς το γινόμενο των πρώτων από αριστερά αριθμών είναι μεγαλύτερο στην πρώτη περίπτωση από ό,τι στη δεύτερη, η εκτίμηση για την πρώτη περίπτωση παράγει μεγαλύτερο γινόμενο. Πράγματι, η μέση εκτίμηση για την αύξουσα σειρά ήταν 512 και για τη φθίνουσα 2250 (η σωστή απάντηση είναι 40320).

²⁴¹ Στο δεύτερο πείραμα, με τίτλο «Ο Ρόλος του Κοινωνικού Διαλόγου στη Μείωση των Κοινωνικών Αντιδράσεων: Έχει μεγαλύτερη σημασία ο διάλογος όταν η αδικία είναι μεγαλύτερη και γιατί;» και στο τρίτο πείραμα, με τίτλο «Μαζικές Απολύσεις και Σχετικές Εκτιμήσεις των Παρατηρητών: Ο Ρόλος της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, της Κατηγοριακής Υπαγωγής και του Επαγγελματικού-Κοινωνικού Status των Θυμάτων».

Δικαιοσύνη επηρέαζε καθοριστικά τις διαμορφούμενες εκτιμήσεις για το δίκαιο των λαμβανόμενων αποφάσεων. Στο παρόν πείραμα, η διαδικασία λήψης της απόφασης για κατάληψη έτεινε να επιδρά στις εκτιμήσεις των συμμετεχόντων για το δίκαιο των φοιτητικών διεκδικήσεων. Μάλιστα, ανεξάρτητα από το είδος της διεκδίκησης, δηλαδή, ανεξάρτητα από το ποσοστό συμμετοχής στα συλλογικά όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων που διεκδικούσαν οι φοιτητές, τα αιτήματα των φοιτητών θεωρούνταν πιο δίκαια όταν τηρούνταν η Διαδικαστική Δικαιοσύνη, δηλαδή όταν η απόφαση για κατάληψη λαμβανόταν μετά από ομαλή ψηφοφορία, παρά όταν η Διαδικαστική Δικαιοσύνη παραβιαζόταν μέσω της παρεμπόδισης των μελών μίας φοιτητικής παράταξης να ψηφίσουν. Η νοθεία του αποτελέσματος της ψηφοφορίας μέσω της συμμετοχής σε αυτή ατόμων που δεν είχαν το δικαίωμα να λάβουν μέρος δεν οδηγούσε πάντως σε σημαντικές διαφοροποιήσεις των απαντήσεων των συμμετεχόντων από τη συνθήκη τήρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης. Φαίνεται, λοιπόν, ότι σε ορισμένες περιπτώσεις, όχι όμως πάντοτε, η παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης αρκεί ώστε να μειώσει την εκφραζόμενη στήριξη για αιτήματα που φέρονται να έχουν την καθολική αποδοχή των ενδιαφερόμενων.

Το μέγεθος των διεκδικήσεων των φοιτητών, δηλαδή το αίτημά τους σχετικά με το ποσοστό συμμετοχής τους στα όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων, δεν επηρέαζε τις εκτιμήσεις των συμμετεχόντων για το δίκαιο των διεκδικήσεων αυτών. Εξάλλου, αντίθετα προς τις υποθέσεις μας, ως προς τις εκτιμήσεις των συμμετεχόντων για το δίκαιο των φοιτητικών διεκδικήσεων δεν διαπιστώθηκε αλληλεπίδραση του είδους των διεκδικήσεων και της διαδικασίας λήψης της απόφασης για κατάληψη. Θυμίζουμε ότι αναμέναμε ότι η παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης από τους φοιτητές του σεναρίου μας θα οδηγούσε σε θεώρηση των φοιτητικών διεκδικήσεων ως πιο άδικων, ιδίως, όμως, όταν οι διεκδικήσεις δεν αφορούσαν στη διατήρηση κεκτημένων δικαιωμάτων αλλά στη διεύρυνση των δικαιωμάτων αυτών. Στην περίπτωση της προσπάθειας διατήρησης των κεκτημένων των φοιτητών υποθέταμε ότι η παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης θα κρινόταν λιγότερο αυστηρά και θα γινόταν περισσότερο ανεκτή από ό,τι στην περίπτωση της προσπάθειας επέκτασης των δικαιωμάτων των φοιτητών. Ωστόσο, η υπόθεση αυτή δεν επαληθεύτηκε.

Εντούτοις, διαπιστώθηκε, πράγματι, μεγαλύτερη ανοχή προς την παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης όταν τα φοιτητικά αιτήματα αφορούσαν στη διατήρηση του ποσοστού συμμετοχής των φοιτητών στα όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων. Η εξαρτημένη μεταβλητή δεν αναφερόταν εν προκειμένω στη συγκεκριμένη περίπτωση που περιγραφόταν στο πειραματικό σενάριο αλλά στη θέση που λάμβαναν οι συμμετέχοντες απέναντι σε δηλώσεις όπως: «Μερικές φορές η παράκαμψη των διαδικασιών είναι δικαιολογημένη προκειμένου να επιτευχθεί ένα δίκαιο αποτέλεσμα». Διαπιστώθηκε ότι όταν οι φοιτητές του σεναρίου φέρονταν να διεκδικούν διατήρηση του ποσοστού συμμετοχής τους

στα όργανα διοίκησης του Πανεπιστημίου, οι συμμετέχοντες ασπάζονταν τις δηλώσεις που εξέφραζαν ανοχή προς την παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης σε μεγαλύτερο βαθμό από ό,τι όταν οι φοιτητές εμφανίζονταν να στοχεύουν σε μικρή αύξηση του ποσοστού συμμετοχής τους.

Ωστόσο, ήταν απροσδόκητο ότι όταν οι φοιτητές του πειραματικού σεναρίου φέρονταν να αποσκοπούν σε μεγάλη αύξηση του ποσοστού συμμετοχής τους στα όργανα διοίκησης του Πανεπιστημίου, η εκδηλούμενη ανοχή προς την παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης εκ μέρους των συμμετεχόντων δεν διέφερε σημαντικά από εκείνη που εκφραζόταν στη συνθήκη διεκδίκησης διατήρησης του ισχύοντος ποσοστού ή στη συνθήκη διεκδίκησης μικρής αύξησης του ποσοστού. Το αίτημα για μεγάλη αύξηση του ποσοστού συμμετοχής των φοιτητών στα όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων περιμέναμε ότι θα οδηγούσε στη μικρότερη ανοχή προς την παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, κάτι που, ωστόσο, δεν παρατηρήθηκε.

Αν η παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης δικαιολογείται στην περίπτωση της διεκδίκησης της διατήρησης του ισχύοντος ποσοστού ως τρόπος υπεράσπισης κεκτημένων, παγιωμένων δικαιωμάτων που απειλούνται, στην περίπτωση που η διεκδίκηση αφορά σε μεγάλη διεύρυνση των δικαιωμάτων, η παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης θεωρείται ίσως ως ο μόνος τρόπος να επιτευχθεί ένα αποτέλεσμα που φαίνεται απίθανο να προκύψει μέσα από νόμιμες διαδικασίες (π.χ. διαδικασίες διαλόγου). Ενδεχομένως, δηλαδή, θεωρείται απίθανο η άλλη πλευρά να πειστεί να εκχωρήσει τόσο σημαντικά δικαιώματα στους φοιτητές κι, έτσι, η παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης γίνεται ανεκτή ως το μοναδικό μέσο που θα μπορούσε να οδηγήσει σε ευόδωση των διεκδικήσεών τους. Σύμφωνα με το σκεπτικό αυτό, η παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης γίνεται ανεκτή όταν εκλαμβάνεται ως το μοναδικό μέσο επίτευξης ενός στόχου, ενώ αυτό δεν συμβαίνει όταν θεωρείται ότι άλλα μέσα θα μπορούσαν να οδηγήσουν στην επίτευξη του επιθυμητού αποτελέσματος. Όταν είναι μικρή η διεκδικούμενη από τους φοιτητές αύξηση του ποσοστού συμμετοχής τους στα όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων, οι συμμετέχοντες σκέφτονται ενδεχομένως ότι τα αιτήματά τους θα μπορούσαν να αποσπάσουν τη συναίνεση όλων μέσα από θεμιτές και νόμιμες διαδικασίες και, κατ' επέκταση, εκφράζουν τη μικρότερη συμφωνία με τις δηλώσεις που αντικατοπτρίζουν γενικά ανεκτικότητα προς την παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης.

Όταν λαμβάνεται υπόψη η ιδεολογική τοποθέτηση των συμμετεχόντων, όπως αυτή εκτιμήθηκε με βάση τις απαντήσεις τους σε ένα σύνολο δηλώσεων που εξέφραζαν πρωτοτυπικές ιδέες της Δεξιάς και της Αριστεράς, επί του παράγοντα της *ανοχής προς την παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης* διαπιστώνεται μία τριπλή αλληλεπίδραση των μεταβλητών μας που παρουσιάζει αρκετό ενδιαφέρον. Ενώ όταν η απόφαση για κατάληψη στο Πανεπιστήμιο του πειραματικού μας σεναρίου λαμβάνεται μετά από ομαλή ψηφοφορία ή με συμμετοχή μη δικαιούχων σε αυτήν δεν παρατηρούνται σημαντικές διαφορές σε

συνάρτηση με το αίτημα των φοιτητών ή την ιδεολογική τοποθέτηση των συμμετεχόντων, όταν η απόφαση λαμβάνεται μετά από παρεμπόδιση δικαιούχων να συμμετάσχουν στην ψηφοφορία, εντοπίζονται ορισμένες διαφορές στο βαθμό εκδηλούμενης ανοχής προς την παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης.

Έτσι, όταν ορισμένοι εμποδίζονται να προσέλθουν στην ψηφοφορία, η ανοχή που εκφράζουν οι «Αριστεροί» συμμετέχοντες προς την παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης εξαρτάται από την επιδίωξη των φοιτητών του σεναρίου και, συγκεκριμένα, είναι μεγαλύτερη όταν οι φοιτητές αυτοί φέρονται να αποσκοπούν απλώς στη διατήρηση του ποσοστού συμμετοχής τους στα όργανα διοίκησης του Πανεπιστημίου, παρά όταν φέρονται να επιδιώκουν μεγάλη αύξηση του ποσοστού συμμετοχής τους. Στη δεύτερη αυτή περίπτωση, πρόκειται, όπως είδαμε νωρίτερα, για την πειραματική συνθήκη όπου εκφράζεται η μικρότερη *ανοχή προς την παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης*, σημαντικά μικρότερη από εκείνη που εκδηλώνεται όταν «Αριστεροί» συμμετέχοντες πληροφορούνται το αίτημα των φοιτητών του σεναρίου για μεγάλη αύξηση του ποσοστού συμμετοχής τους στα όργανα διοίκησης του Πανεπιστημίου αλλά και για την προσπάθεια επιβολής του με καταλήψεις που αποφασίζονται είτε μετά από ομαλή ψηφοφορία είτε με συμμετοχή μη δικαιούχων στη σχετική ψηφοφορία.

Φαίνεται, λοιπόν, ότι σε ορισμένες περιπτώσεις, σε συνθήκες έντονης παραβίασης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, είναι δυνατό να εκδηλωθεί κάποια ανοχή προς την περιστασιακή παράκαμψη των νόμιμων και θεμιτών διαδικασιών όταν η παραβίαση εκλαμβάνεται ως εντασσόμενη σε μία προσπάθεια υπεράσπισης δικαιωμάτων που απειλούνται και οι υπεύθυνοι της παραβίασης περιγράφονται ως ευρισκόμενοι σε θέση «αμυνόμενου». Όταν ο στόχος που επιδιώκεται είναι πολύ φιλόδοξος και συνίσταται σε σημαντική διεύρυνση των δικαιωμάτων είναι σημαντικό να τηρούνται οι νόμιμες και θεωρούμενες ως δίκαιες διαδικασίες, καθώς στην περίπτωση αυτή η έντονη παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης οδηγεί σε μικρότερη ανοχή, τουλάχιστον ορισμένους από τους «παρατηρητές», και, εν προκειμένω, αυτούς που έχουν κατηγοριοποιηθεί ως «Αριστεροί».

Στην παρούσα έρευνά μας, όπως και σε ορισμένες από τις προηγούμενες, η ιδεολογική τοποθέτηση των «παρατηρητών» αναδείχθηκε σε σημαντικό παράγοντα διαμόρφωσης των εκφραζόμενων εκτιμήσεων. Όπως σημειώθηκε νωρίτερα, οι συμμετέχοντες που απάρτιζαν την ομάδα των «Αριστερών» ασπάζονταν σε σημαντικά μεγαλύτερο βαθμό το δικαίωμα συμμετοχής των φοιτητών στα συλλογικά όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων και προτιμούσαν μεγαλύτερο ποσοστό συμμετοχής των φοιτητών στα όργανα αυτά. Εξάλλου, εκλάμβαναν το αίτημα των φοιτητών του πειραματικού σεναρίου ως πιο δίκαιο και, ανεξάρτητα από την τηρούμενη διαδικασία, έκριναν τη διαδικασία μέσω της οποίας ελήφθη η απόφαση για κατάληψη στο Πανεπιστήμιο του σεναρίου ως πιο δίκαιη από ό,τι οι συμμετέχοντες που συγκροτούσαν την ομάδα των «Δεξιών». Οι συμμετέχοντες που είχαν

κατηγοριοποιηθεί ως «Δεξιόι» εξέφραζαν, αντιθέτως, μεγαλύτερη απόρριψη των φοιτητικών καταλήψεων από ό,τι οι «Αριστεροί» συνάδελφοί τους.

Σε ό,τι αφορά στην εκφραζόμενη στάση των συμμετεχόντων απέναντι στις φοιτητικές καταλήψεις, η τριπλή αλληλεπίδραση του αιτήματος των φοιτητών του σεναρίου, της διαδικασίας που οδήγησε στην απόφαση για κατάληψη και της ιδεολογικής τοποθέτησης των συμμετεχόντων επιτρέπει να συναχθούν ορισμένα ενδιαφέροντα συμπεράσματα.

Καταρχάς, σε ό,τι αφορά στους «Αριστερούς» συμμετέχοντες, οι παρατηρηθείσες διαφορές συνάδουν σε γενικές γραμμές με τα όσα ειπώθηκαν παραπάνω με αφορμή την ανοχή που οι ίδιοι εξέφραζαν απέναντι στην παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης. Ειδικότερα, όπως είδαμε νωρίτερα, όταν η απόφαση για κατάληψη στο Πανεπιστήμιο του σεναρίου λαμβανόταν με ομαλή ψηφοφορία ή με συμμετοχή μη δικαιούχων στην ψηφοφορία, το μέγεθος της διεκδίκησης δεν επηρέαζε τη στάση των «Αριστερών» συμμετεχόντων προς τις καταλήψεις. Όταν, όμως, η απόφαση για κατάληψη λαμβανόταν μετά από παρεμπόδιση δικαιούχων να συμμετάσχουν στη σχετική ψηφοφορία, οι «Αριστεροί» συμμετέχοντες εξέφραζαν σημαντικά εντονότερη απόρριψη των φοιτητικών καταλήψεων, όταν οι φοιτητές του σεναρίου επεδίωκαν μεγάλη αύξηση του ποσοστού συμμετοχής τους στα όργανα διοίκησης του Πανεπιστημίου, παρά όταν επεδίωκαν μικρή αύξηση του ποσοστού συμμετοχής τους.

Εξάλλου, σε ό,τι αφορά στις επιδράσεις της διαδικασίας, διαπιστώθηκε ότι όταν οι φοιτητές του σεναρίου φέρονταν να επιδιώκουν απλώς διατήρηση του ποσοστού συμμετοχής τους, η στάση των «Αριστερών» συμμετεχόντων προς τις καταλήψεις δεν διέφερε σε συνάρτηση με τη διαδικασία μέσω της οποίας λαμβανόταν η απόφαση για κατάληψη στο Πανεπιστήμιο του σεναρίου. Όταν, όμως, οι φοιτητές του σεναρίου στόχευαν σε μεγάλη αύξηση του ποσοστού συμμετοχής τους, οι «Αριστεροί» συμμετέχοντες εξέφραζαν την εντονότερη απόρριψη των καταλήψεων όταν πληροφορούνταν την παρεμπόδιση δικαιούχων να λάβουν μέρος στην ψηφοφορία, απόρριψη σημαντικά εντονότερη από εκείνη που εξέφραζαν όταν ενημερώνονταν για ομαλή ψηφοφορία ή για συμμετοχή μη δικαιούχων στην ψηφοφορία. Πάντως, χρειάζεται να αναφερθεί ότι όταν οι φοιτητές του σεναρίου αποσκοπούσαν σε μικρή αύξηση του ποσοστού συμμετοχής τους, η στάση των «Αριστερών» απέναντι στις καταλήψεις ήταν πιο αρνητική όταν στην ψηφοφορία συμμετείχαν μη δικαιούχοι παρά όταν δικαιούχοι δεν συμμετείχαν σε αυτή επειδή παρεμποδίζονταν.

Σε ό,τι αφορά, τώρα, στην επίδραση της διεκδίκησης των φοιτητών του σεναρίου επί του βαθμού απόρριψης των καταλήψεων που εξέφραζαν οι θεωρούμενοι ως «Δεξιόι» συμμετέχοντες, διαπιστώθηκε ότι η διεκδίκηση δεν επηρέαζε σημαντικά τη στάση τους όταν το «άρθρο» έκανε λόγο για ομαλή ψηφοφορία ή για παρεμπόδιση δικαιούχων να λάβουν μέρος στην ψηφοφορία. Όταν, όμως, γινόταν αναφορά σε συμμετοχή μη δικαιούχων στην ψηφοφορία, οι «Δεξιόι» συμμετέχοντες εξέφραζαν σημαντικά εντονότερη απόρριψη των

καταλήψεων όταν οδηγούνταν να πιστέψουν ότι οι φοιτητές του σεναρίου αποσκοπούσαν σε μεγάλη αύξηση του ποσοστού συμμετοχής τους στα όργανα διοίκησης του Πανεπιστημίου παρά όταν θεωρούσαν ότι οι φοιτητές αυτοί στόχευαν απλώς σε διατήρηση του ισχύοντος ποσοστού συμμετοχής τους.

Ως προς την επίδραση της διαδικασίας επί του βαθμού απόρριψης των καταλήψεων που εξέφραζαν οι «Δεξιόι» συμμετέχοντες, τα ευρήματα δείχνουν ότι ακόμη και όταν ο στόχος των φοιτητών του σεναρίου ήταν απλώς η διατήρηση του ποσοστού συμμετοχής τους στα όργανα διοίκησης, η διαδικασία λήψης της απόφασης για κατάληψη στο Πανεπιστήμιο του σεναρίου επηρέαζε τη στάση που εξέφραζαν προς τις φοιτητικές καταλήψεις. Συγκεκριμένα, εντονότερη απόρριψη των καταλήψεων εκδηλωνόταν όταν η απόφαση για κατάληψη λαμβανόταν μετά από παρεμπόδιση δικαιούχων να συμμετάσχουν στην ψηφοφορία παρά όταν λαμβανόταν μετά από συμμετοχή μη δικαιούχων σε αυτή.

Όταν οι φοιτητές του σεναρίου επιδίωκαν μικρή διατήρηση του ποσοστού συμμετοχής τους στα όργανα διοίκησης του Πανεπιστημίου, η στάση των Δεξιών συμμετεχόντων απέναντι στις καταλήψεις δεν μεταβαλλόταν σε συνάρτηση με τη διαδικασία λήψης απόφασης που περιγραφόταν στο «άρθρο». Όταν, όμως, αυτό που επιδίωκαν οι φοιτητές του σεναρίου ήταν μεγάλη αύξηση του ποσοστού συμμετοχής τους, οι Δεξιόι συμμετέχοντες εξέφραζαν αρνητικότερη στάση απέναντι στις καταλήψεις όταν πληροφορούνταν συμμετοχή μη δικαιούχων στην ψηφοφορία παρά όταν ενημερώνονταν για ομαλή ψηφοφορία. Αν και η στάση των «Δεξιών» συμμετεχόντων απέναντι στις φοιτητικές καταλήψεις δεν διέφερε σημαντικά μεταξύ των δύο συνθηκών παραβίασης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης όταν επιδιωκόταν μεγάλη αύξηση του ποσοστού συμμετοχής των φοιτητών στα όργανα διοίκησης του Πανεπιστημίου, παρατηρήθηκε μία τάση εκδήλωσης εντονότερης απόρριψης των καταλήψεων όταν στην ψηφοφορία συμμετείχαν μη δικαιούχοι παρά όταν δικαιούχοι εμποδίζονταν να πάρουν μέρος.

Αν και τα ευρήματα αυτά είναι σύνθετα και η εξαγωγή συμπερασμάτων αρκετά δυσχερής, φαίνεται ότι η εκφραζόμενη στάση απέναντι στις φοιτητικές καταλήψεις διαμορφώνεται από την πολιτική ιδεολογία που ασπάζεται το άτομο αλλά και από την εντύπωση που σχηματίζει για την αναγκαιότητα και τη θεμιτότητα αυτού του μέσου διεκδίκησης στην προκειμένη περίπτωση.

Συμπερασματικά, αν και στο παρόν πείραμα δεν διαπιστώθηκε η αναμενόμενη αλληλεπίδραση της διαδικασίας λήψης της απόφασης των φοιτητών και του μεγέθους της διεκδίκησής τους επί των εκτιμήσεων των «παρατηρητών» για το δίκαιο των διεκδικήσεων, τα αποτελέσματα ορισμένων άλλων μετρήσεων συνάδουν με το σκεπτικό που συνοψίσαμε στη βασική υπόθεσή μας. Έτσι, φαίνεται ότι σε κάποιες περιπτώσεις, η προσλαμβανόμενη ανάγκη υπεράσπισης ενός απειλούμενου δικαιώματος δικαιολογεί την προσφυγή στο μέσο των καταλήψεων αλλά και, γενικότερα, την παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης στα πλαίσια της προσπάθειας επίτευξης δίκαιων στόχων. Όταν αυτό που επιδιώκεται είναι

επέκταση των δικαιωμάτων, η τήρηση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης ή, έστω, η αποφυγή της έντονης παραβίασής της αποκτά μεγαλύτερη σημασία.

Η μελέτη των παραμέτρων που είναι δυνατό να καθορίζουν το βαθμό ανοχής των «παρατηρητών» προς την παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης κατά την προσπάθεια επίτευξης δίκαιων στόχων (π.χ. Διανεμητικής Δικαιοσύνης) παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Θα ήταν, ίσως, σκόπιμο η ανοχή αυτή να διερευνηθεί σε σχέση με την κατηγοριακή υπαγωγή εκείνου που παραβιάζει τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη, στην ενδοομάδα ή την εξωομάδα, αλλά και σε σχέση με την πρόσληψή του ως μεμονωμένου ατόμου ή εκπροσώπου ομάδας με κάποιο βαθμό οργάνωσης και αναγνωρισμένης υπόστασης. Επίσης, η εξάρτηση του βαθμού ανοχής προς την παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης από ιδεολογικές αρχές που συστηματικά προάγονται στις κοινωνίες μας, όπως η δοξασία του Δίκαιου Κόσμου²⁴², θα άξιζε να εξεταστεί μέσω της πριμοδότησης των αρχών αυτών σε ορισμένες πειραματικές συνθήκες.

²⁴² Για τη σύνδεση της Δοξασίας του Δίκαιου Κόσμου και των επιπέδων ανοχής προς την παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης: Παπαστάμου & Προδρομίτης (2003).

Κεφάλαιο 7

Συμπεράσματα

Όταν ένα κοινωνικό σύστημα διανέμει τους διαθέσιμους πόρους με τρόπο άνισο ανάμεσα στα μέλη του, τα μέλη αυτά ή, έστω, η πλειοψηφία τους, χρειάζεται να εκλαμβάνουν την ανισότητα ως δικαιολογημένη, προκειμένου το σύστημα να επιβιώσει (Olson & Hafer, 2001). Αυτή η αναγκαία πρόσληψη του συστήματος ως νόμιμου θα πρέπει να διακρίνει όχι μόνο όσους επωφελούνται από την ανισότητα αλλά και εκείνους που λαμβάνουν το μικρότερο μερίδιο των πόρων. Οι κυρίαρχες ομάδες ενίοτε χρησιμοποιούν τον κοινωνικό έλεγχο, την απειλή βίας ή την ίδια τη βία για να εξασφαλίσουν την κοινωνική υπακοή, οι στρατηγικές αυτές, όμως, αποδεικνύονται αποσταθεροποιητικές και αντιπαραγωγικές (π.χ. Sidanius et al., 2001). Εξάλλου, πολύ συχνά τέτοιου είδους στρατηγικές δεν είναι απαραίτητες. Στο βαθμό που οι μη προνομιούχοι του συστήματος το θεωρούν νόμιμο και δίκαιο, δεν παρατηρούνται σημαντικές πιέσεις για κοινωνική αλλαγή και δεν αναλαμβάνεται κάποιας μορφής συλλογική δράση προς το σκοπό αυτό (π.χ. κοινωνική διαμαρτυρία, σχηματισμός σωματείων και συνδικάτων, εξέγερση) (Olson & Hafer, 2001).

Το ερώτημα γιατί οι συμπεριφορικές εκδηλώσεις δυσaráσκειας εκ μέρους των μη προνομιούχων του συστήματος δεν είναι συχνότερες δεν έχει ασφαλώς μία μοναδική απάντηση. Ορισμένοι Κοινωνικοί Ψυχολόγοι επικεντρώνονται στη δυνατότητα των στερεοτύπων να νομιμοποιούν και να δικαιολογούν ένα σύστημα κοινωνικής ανισότητας (π.χ. Glick & Fiske, 2001; Jost et al., 2001), άλλοι κάνουν λόγο για νομιμοποιητικούς μύθους που ενισχύουν το σύστημα ιεραρχίας και διατηρούν την ανισότητα μεταξύ των κοινωνικών ομάδων (π.χ. Sidanius et al., 2001) και κάποιοι στέκονται στις κοινωνικές προεκτάσεις της πίστης σε έναν δίκαιο κόσμο (π.χ. Major & Schmader, 2001; Olson & Hafer, 2001). Όπως σημειώνουν οι Major & Schmader (2001), στις «νομιμοποιητικές ιδεολογίες» είναι δυνατό να συμπεριληφθούν ακόμη η πίστη στον προσωπικό έλεγχο (Langer, 1977), σε μία αξιοκρατική κοινωνία (Sidanius & Pratto, 1999), στην προτεσταντική ηθική της εργασίας (Merils & Garrett, 1971) και το θεμελιώδες σφάλμα απόδοσης (Nisbett & Ross, 1980), ιδίως όταν θίγει ολόκληρες κοινωνικές ομάδες, που θεωρούνται υπεύθυνες για τη θέση τους στην κοινωνική ιεραρχία (Pettigrew, 1979). Οι διάφοροι ιδεολογικοί παράγοντες προάσπισης της κοινωνικής ανισότητας αντλούν τη δυνατότητά τους να νομιμοποιούν την ανισότητα αυτή από την συλλογική υιοθέτησή τους στα πλαίσια μίας κουλτούρας (Major & Schmader, 2001).

Παρά τις μικρές ή μεγαλύτερες διαφορές μεταξύ αυτών των εννοιών, όλες εδράζονται στην ιδέα ότι ένα μεγάλο εύρος κοινωνικών, ηθικών, θρησκευτικών και «επιστημονικών» ιδεολογιών είναι στην υπηρεσία του συστήματος, με την έννοια ότι δικαιολογούν την προνομιούχο κοινωνική θέση των κυρίαρχων ομάδων και τη μειονεκτική θέση των

κυριαρχούμενων ομάδων²⁴³. Σε μία δεδομένη περίπτωση, κατά τη διαμόρφωση εκτιμήσεων για τη νομιμότητα του κοινωνικού συστήματος υπεισέρχονται οι κυρίαρχες νομιμοποιητικές ιδεολογίες που ασπάζεται το άτομο αλλά σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν και διάφορες «ενδείξεις του κοινωνικού πλαισίου» (Major & Schmader, 2001). Αυτές οι ενδείξεις ενδέχεται να ενεργοποιήσουν νομιμοποιητικές ιδεολογίες που έχει ενστερνιστεί το άτομο ή να διαμορφώσουν άμεσα τις αξιολογήσεις περί νομιμότητας σε μία συγκεκριμένη περίπτωση.

Ενδείξεις του κοινωνικού πλαισίου που συντελούν στη διαμόρφωση θετικών εκτιμήσεων για τη νομιμότητα του συστήματος δύναται να είναι κάποιοι παράγοντες, όπως η κοινωνική ανέλιξη ορισμένων –λίγων- μελών μειονοτικών ομάδων, που οδηγεί τα άτομα στο συμπέρασμα ότι το σύστημα κοινωνικής ιεραρχίας είναι διαπερατό, ακόμη κι αν στην πράξη υφίστανται σοβαροί περιορισμοί στην πρόσβαση που έχουν τα μέλη ορισμένων κοινωνικών ομάδων σε πλεονεκτικές κοινωνικές θέσεις (Major & Schmader, 2001; Wright, 2001). Ομοίως, σε θετικές εκτιμήσεις για τη νομιμότητα της κοινωνικής διευθέτησης φαίνεται ότι οδηγεί και η εφαρμογή δίκαιων ή φαινομενικά δίκαιων διαδικασιών για τον καθορισμό των διανεμητικών αποτελεσμάτων.

Ο ρόλος της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης στη διαμόρφωση εκτιμήσεων για το δίκαιο αποτέλεσε το σημείο εστίασης του ερευνητικού μας ενδιαφέροντος. Το ενδεχόμενο κατάχρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, δηλαδή, τήρησής της ούτως ώστε να καλλιεργηθεί η εντύπωση του σεβασμού της δικαιοσύνης και να διευκολυνθεί η αποδοχή άδικων αποτελεσμάτων, έχει επισημανθεί σε ορισμένες περιπτώσεις (π.χ. Cohen, 1985, 1988; Haines & Jost, 2000; Lind et al., 1990; Tyler, 1994b; Tyler & McGraw, 1986; Tyler, Rasinski, & Griffin, 1986), αλλά αυτή η υπόθεση δεν έχει τύχει της προσοχής που θεωρούμε ότι δικαιολογούν, αν όχι επιβάλλουν, οι σημαντικές κοινωνικοπολιτικές προεκτάσεις της.

Στο πρώτο μας πείραμα, που ήταν εμπνευσμένο από τις διαπραγματεύσεις για την ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, εξετάσαμε την επίδραση και την πιθανή αλληλεπίδραση της τηρούμενης διαδικασίας και του αναμενόμενου αποτελέσματός της στη διαμόρφωση εκτιμήσεων για τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη, στην αναγνώριση των λειτουργικών και ουσιαστικών μειονεκτημάτων και πλεονεκτημάτων εναλλακτικών διαδικασιών λήψης πολιτικών αποφάσεων αλλά και στις αξιολογήσεις για την πολιτική αρχή στα πλαίσια της οποίας λαμβάνονται οι αποφάσεις.

²⁴³ Για κάποιους, οι νομιμοποιητικές ιδεολογίες δεν προσφέρουν απλώς στήριξη στο υπάρχον κοινωνικό σύστημα αλλά και προστατεύουν την αυτοεκτίμηση ή την ψυχολογική ισορροπία του ατόμου που τις ασπάζεται (Major & Schmader, 2001). Για παράδειγμα, η πίστη στο δίκαιο κόσμο φαίνεται ότι προσφέρει στο άτομο την ανακουφιστική ψευδαίσθηση ελέγχου και προβλεψιμότητας και την ελπίδα ότι είναι σε θέση να βελτιώσει τις συνθήκες της ζωής του, και, έτσι, θεωρείται ένας χρήσιμος μηχανισμός προσαρμογής (π.χ. Dalbert, 2001).

Σε συμφωνία με τις υποθέσεις μας, διαπιστώθηκε ότι η προσλαμβανόμενη Διαδικαστική Δικαιοσύνη είναι συνάρτηση του δίκαιου της τηρούμενης διαδικασίας αλλά και του αναμενόμενου αποτελέσματος. Η υπόθεσή μας σχετικά με την αλληλεπίδραση διαδικασίας και αποτελέσματος επί της προσλαμβανόμενης Διαδικαστικής Δικαιοσύνης δεν επαληθεύτηκε, καθώς δεν παρατηρήθηκε εντονότερη επίδραση του αποτελέσματος στις εκτιμήσεις Διαδικαστικής Δικαιοσύνης όταν η τηρούμενη διαδικασία ήταν λιγότερο επιθυμητή (λήψη της απόφασης από τους ηγέτες κι όχι τους ίδιους τους πολίτες) ούτε σημαντικά εντονότερη επίδραση της διαδικασίας όταν το αναμενόμενο αποτέλεσμα ήταν λιγότερο επιθυμητό (ένταξη της Τουρκίας κι όχι αναβολή της). Αξίζει να αναφερθεί ότι οι εκτιμήσεις των συμμετεχόντων που παρουσίαζαν ισχυρή εθνική ταύτιση έτειναν να επηρεάζονται από την τηρούμενη διαδικασία και το αναμενόμενο αποτέλεσμα της διαδικασίας περισσότερο από ό,τι οι εκτιμήσεις των συμμετεχόντων με ασθενέστερη εθνική ταύτιση.

Αναφορικά με την αναπαράσταση των εναλλακτικών διαδικασιών λήψης πολιτικών αποφάσεων, τα ευρήματα του πειράματος συνηγορούν υπέρ της υπόθεσης ότι η αποδοχή της κάθε διαδικασίας (διεξαγωγή δημοψηφισμάτων ή εκπροσώπηση των πολιτών από τους ηγέτες τους) διαφοροποιείται ανάλογα με το βαθμό στον οποίο η τηρούμενη στο ζήτημα της ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε. διαδικασία φέρεται να οδηγεί στο αποτέλεσμα που δείχνουν να προτιμούν οι συμμετέχοντες.

Παρότι οι δύο περιγραφόμενες στο πείραμά μας διαδικασίες ήταν σχετικά δίκαιες, γεγονός που ενδεχομένως περιόρισε την ισχύ της εγχειρηματοποίησης της μεταβλητής αυτής, η διαδικασία άσκησε επιρροή όχι μόνο στις εκτιμήσεις περί Διαδικαστικής Δικαιοσύνης αλλά και στις εκτιμήσεις των συμμετεχόντων για την ίδια την Ευρωπαϊκή Ένωση, όπως αυτές αντικατοπτρίζονταν στις προσλαμβανόμενες συνέπειες για την Ελλάδα της ιδιότητά της ως κράτους-μέλους της Ε.Ε. και στον τρόπο αναπαράστασης των στόχων της Ε.Ε. Τα πειραματικά μας ευρήματα προσφέρουν, λοιπόν, ορισμένες ενδείξεις ότι η εφαρμογή δίκαιων διαδικασιών συμβάλλει στη διαμόρφωση θετικών εκτιμήσεων για το ευρύτερο πολιτικό πλαίσιο.

Οι εκδηλούμενες στάσεις προς την Ε.Ε. επηρεάζονταν εξάλλου, όπως και η προσλαμβανόμενη Διαδικαστική Δικαιοσύνη, και από το αναμενόμενο αποτέλεσμα της διαδικασίας λήψης απόφασης. Αν και οι συμμετέχοντες που εκδήλωναν ασθενή εθνική ταύτιση παρουσίαζαν μία σχετική ανευαισθησία στο χειρισμό του αναμενόμενου αποτελέσματος, το αναμενόμενο αποτέλεσμα καθόριζε εν πολλοίς τον τρόπο με τον οποίο οι συμμετέχοντες που ταυτίζονταν έντονα με την εθνική ομάδα υπαγωγής, προσελάμβαναν το σκοπό της Ε.Ε. τις συνέπειες της ιδιότητας του κράτους-μέλους της Ε.Ε. για την Ελλάδα αλλά και την προτίμηση για ορισμένα κριτήρια ένταξης στην Ε.Ε. σε περίπτωση διεύρυνσής της. Φαίνεται, λοιπόν, ότι στην περίπτωση εκείνων που παρουσιάζουν πολύ ισχυρό βαθμό ταύτισης με μία ομάδα, οι στάσεις απέναντι σε μία αρχή (εν προκειμένω, απέναντι στην Ε.Ε.) είναι συνάρτηση της επιθυμητότητας των αποφάσεων που λαμβάνει η αρχή αυτή ή τα μέλη που την απαρτίζουν,

εξαρτώνται, δηλαδή, από το βαθμό στον οποίο τα άτομα θεωρούν ότι οι αποφάσεις εξυπηρετούν τα συμφέροντα της ενδοομάδας.

Αντίθετα προς τις προβλέψεις εκείνων (π.χ. Tyler, 2001; Tyler & Blader, 2000) που θεωρούν ότι σχεδόν αποκλειστικά οι τηρούμενες από τις αρχές διαδικασίες καθορίζουν τις εκτιμήσεις για τις αρχές και τους θεσμούς, προκύπτει ότι σε κάποιες περιπτώσεις τα παραγόμενα αποτελέσματα έχουν ιδιαίτερη βαρύτητα. Τα ευρήματα του πειράματός μας στηρίζουν περισσότερο θεωρητικές προσεγγίσεις (π.χ. Crandall & Beasley, 2001; Kelman, 2001) που αναγνωρίζουν μεν τη σημασία της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης αλλά δεν παραβλέπουν τη σπουδαιότητα που μπορεί να έχουν τα αποτελέσματα κατά τη διαμόρφωση των εκτιμήσεων των ανθρώπων (π.χ. για τη νομιμότητα του συστήματος).

Ο ρόλος του αναμενόμενου αποτελέσματος μας απασχόλησε και στο δεύτερο πείραμά μας, όπου η σημασία της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης εξετάστηκε σε σχέση με το μέγεθος (την ένταση) της επιδιωκόμενης αδικίας. Ενώ, δηλαδή, όπως προαναφέρθηκε, στο πρώτο πείραμα εξετάστηκε η επίδραση του αποτελέσματος σε σχέση με δύο σχετικά δίκαιες διαδικασίες, εν προκειμένω χειριστήκαμε τη διαδικασία έτσι ώστε να προσλαμβάνεται είτε ως δίκαιη είτε ως άδικη, αλλά αναφερθήκαμε σε όλες τις περιπτώσεις σε άδικα, σύμφωνα με μία πιλοτική μας έρευνα, αποτελέσματα, τα οποία απλώς διέφεραν ως προς την ένταση της αδικίας που συνιστούσαν.

Βασιζόμενοι στην πρόβλεψη των Jost & Banaji (1994) ότι όσο πιο άδικο ή οδυνηρό είναι ένα σύστημα, τόσο περισσότερο ενισχύεται η τάση δικαιολόγησης και εκλογίκευσής του, ακόμη και από τους μη προνομιούχους του συστήματος αυτού και χρησιμοποιώντας ένα υπόδειγμα εμπνευσμένο από την αναμενόμενη μεταρρύθμιση του συστήματος Κοινωνικής Ασφάλισης, υποθέσαμε ότι όσο πιο άδικες ήταν οι διαφαινόμενες αλλαγές για τους εργαζομένους, τόσο περισσότερο θα έτειναν οι ερωτώμενοι να τις δικαιολογούν, αναπαριστώντας τις ως αναγκαίες και υιοθετώντας το σκεπτικό μέσα στο οποίο εντασσόταν η εισήγησή τους.

Εξάλλου, θεωρώντας ότι η Διαδικαστική Δικαιοσύνη επιτελεί συχνά έναν ρόλο κατευνασμού της δυσaráσκείας που προκαλεί η αδικία, υποθέσαμε ότι σε συνθήκες έντονης αδικίας, η τάση δικαιολόγησης της άδικης κοινωνικής διευθέτησης εκ μέρους των συμμετεχόντων θα τους οδηγούσε να επικεντρωθούν περισσότερο στις πληροφορίες τήρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης κατά τη διαμόρφωση των εκτιμήσεών τους, με αποτέλεσμα να ενισχυθεί ο κοινωνικά εκφορτιστικός ρόλος της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης στις συνθήκες έντονης αδικίας.

Η κοινωνικοπολιτική σημασία της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, που σε αυτή την περίπτωση λάμβανε τη μορφή του κοινωνικού διαλόγου, επιβεβαιώθηκε στη δεύτερη αυτή πειραματική μελέτη μας, αφού η υιοθέτηση δίκαιων διαδικασιών φάνηκε να μετριάξει τις αρνητικές εκτιμήσεις για μία άδικη (αναμενόμενη) πολιτική απόφαση. Το εύρημα αυτό

συνάδει με μία μακρά σειρά εμπειρικών δεδομένων που αφορούν στη συμβολή της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης στον κατευνασμό της δυσαρέσκειας για ένα άδικο ή δυσμενές αποτέλεσμα (π.χ. Brockner & Weisenfeld, 1994, για μία ανασκόπηση). Άλλωστε, σε συνθήκες τήρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, η εκφραζόμενη στάση απέναντι σε τυχόν αντιδράσεις και κινητοποιήσεις ενάντια στα αναμενόμενα κυβερνητικά μέτρα ήταν λιγότερο θετική, εύρημα το οποίο επιβεβαιώνει τις προβλέψεις των προσεγγίσεων που συνδέουν τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη με την προσλαμβανόμενη νομιμότητα των αρχών και των θεσμών και την κοινωνική υπακοή (π.χ. Tyler, 2001).

Ήταν, εξάλλου, ενδιαφέρον ότι ενώ σε συνθήκες έντονης αδικίας, όπου η ανάγκη εκλογίκευσης και υπεράσπισης του συστήματος θεωρείται ότι είναι μεγαλύτερη (Jost & Banaji, 1994), οι συμμετέχοντες έτειναν να επικροτούν περισσότερο τυχόν κινητοποιήσεις με στόχο την ανατροπή των προθέσεων της κυβέρνησης, ταυτόχρονα, ασπάζονταν εντονότερα τη θέση ότι η εκλογή ενός κόμματος στην κυβέρνηση του επιτρέπει να λαμβάνει οποιοσδήποτε πολιτικές αποφάσεις -ενδεχομένως και αποφάσεις που θεωρούνται άδικες από την πλειοψηφία των κυβερνώνμενων- χωρίς διαβουλεύσεις με άλλους πολιτικούς φορείς.

Αν και δεν διαπιστώθηκε σημαντική αλληλεπίδραση της υιοθετούμενης από την κυβέρνηση διαδικασίας και της διαβάθμισης της επιχειρούμενης αδικίας ως προς τις στάσεις που εξέφραζαν οι ερωτώμενοι απέναντι στα νέα μέτρα για το Ασφαλιστικό, παρατηρήθηκε αλληλεπίδραση ως προς την επίγνωση του ενδεχόμενου κατάχρησης του κοινωνικού διαλόγου και εξυπηρέτησης συμφερόντων από την κυβέρνηση. Σε συμφωνία με το σκεπτικό που αναπτύχθηκε παραπάνω, ενώ η διαδικασία δεν επηρέαζε τις σχετικές εκτιμήσεις όταν η αναμενόμενη αδικία ήταν σχετικά ήπια, όταν προβλέπονταν ιδιαίτερα άδικα μέτρα, η τήρηση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης οδηγούσε σε σημαντική μείωση της συμφωνίας με θέσεις που εξέφραζαν θεώρηση του κοινωνικού διαλόγου ως προσχηματικού και δυσπιστία προς την κυβέρνηση, συμφωνία που ήταν πολύ έντονη όταν η Διαδικαστική Δικαιοσύνη παραβιαζόταν.

Όταν της θέσπισης πολύ άδικων μέτρων αναμενόταν να προηγηθεί κοινωνικός διάλογος, υπήρξαν, άλλωστε, ορισμένες ενδείξεις αυξημένης αποδοχής ή μειωμένης άρνησης θέσεων του νεοφιλελεύθερου σκεπτικού. Η παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης σε συνθήκες έντονης αδικίας επέφερε, αντιθέτως, εντονότερη απόρριψη ορισμένων θέσεων του κυρίαρχου στα πλαίσια της ισχύουσας κοινωνικοπολιτικής διεύθετης νεοφιλελεύθερου σκεπτικού.

Η Διαδικαστική Δικαιοσύνη φάνηκε, λοιπόν, να διευκολύνει την αποδοχή άδικων μέτρων αλλά και ορισμένων ιδεολογημάτων. Ήταν ενδιαφέρον ότι σε ορισμένες περιπτώσεις η διαδικασία φάνηκε να αλληλεπιδρά με την ιδεολογική τοποθέτηση των «παρατηρητών». Η τήρηση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης διευκόλυνε, έτσι, την έκφραση αρνητικών στάσεων προς τα εργατικά συνδικάτα εκ μέρους των «Δεξιών συμμετεχόντων, που, όμως, εξέφραζαν σημαντικά θετικότερη στάση σε περίπτωση παραβίασής της. Εξάλλου, η τήρηση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης οδήγησε σε ασθενέστερη στηλίτευση της μειωμένης κρατικής

χρηματοδότησης και της εισφοροδιαφυγής των εργοδοτών για τα δεινά του Ασφαλιστικού συστήματος εκ μέρους των «Αριστερών» συμμετεχόντων, στηλίτευση που ήταν έντονη όταν η Διαδικαστική Δικαιοσύνη παραβιαζόταν.

Αντίστοιχη εντονότερη συμφωνία με θέσεις που έχουν συνδεθεί με το νεοφιλελευθερισμό και «απελευθέρωση» ορισμένων προϋπαρχουσών στάσεων σε συνθήκες τήρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης παρατηρήθηκε και στο τρίτο μας πείραμα. Πρωταρχικός μας στόχος σε αυτό ήταν να διερευνήσουμε το ρόλο της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης στη διαμόρφωση εκτιμήσεων για το δίκαιο μίας απόφασης σε σχέση με ζητήματα κοινωνικού status και διομαδικών σχέσεων και να εξετάσουμε εάν η αποτελεσματικότητα της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης ως στρατηγικής διευκόλυνσης της αποδοχής της αδικίας καθορίζεται όχι μόνο από παραμέτρους της κατάστασης (όπως είναι η ένταση της επιχειρούμενης αδικίας) αλλά και από ζητήματα ταυτότητας των εμπλεκόμενων σε αυτή.

Η άμβλυνση της προσλαμβανόμενης αδικίας χάριν στη Διαδικαστική Δικαιοσύνη επαληθεύτηκε και σε αυτό το πείραμα. Περισσότερο ενδιαφέρον έχουν, όμως, τα ευρήματα που αφορούν στην αλληλεπίδραση της διαδικασίας με το status και την ομάδα υπαγωγής των θυμάτων της αδικίας. Αν και δεν παρατηρήθηκαν διαφοροποιήσεις των εκτιμήσεων για το δίκαιο μίας απόφασης απόλυσης όταν τα θύματα ήταν εργάτες, όταν ήταν διοικητικά στελέχη, διαπιστώθηκε ότι η τήρηση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης οδηγούσε τους «παρατηρητές» σε λιγότερο αρνητικές κρίσεις για την απόφαση, μόνο όμως όταν τα θύματα ήταν μέλη της εξωομάδας. Απεναντίας, όταν η Διαδικαστική Δικαιοσύνη παραβιαζόταν, οι «παρατηρητές» εξέφραζαν αρνητικότερες εκτιμήσεις για την απόφαση, ιδίως όταν τα απολυθέντα διοικητικά στελέχη ήταν μέλη της εξωομάδας, ενδεχομένως για να αποφύγουν να θεωρηθούν ή να φανούν προκατειλημμένοι.

Τα ευρήματα αυτά στηρίζουν μία θεώρηση των προεκτάσεων της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης ως άρρηκτα συνδεδεμένων με την ταυτότητα των παρατηρητών και των αποδεκτών των διαδικασιών. Η Διαδικαστική Δικαιοσύνη δεν αρκεί πάντοτε για να αμβλύνει την πρόσληψη της αδικίας, όπως υποδηλώνει το γεγονός ότι ενώ οι εκτιμήσεις για το δίκαιο της απόλυσης των Σκοπιανών διοικητικών στελεχών διαφοροποιούνταν σε συνάρτηση με τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη, τέτοιου είδους διαφοροποίηση δεν διαπιστωνόταν όταν τα απολυθέντα διοικητικά στελέχη ήταν Έλληνες. Φαίνεται ότι η τήρηση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης οδηγεί σε λιγότερο δυσμενείς εκτιμήσεις για μία άδικη ενέργεια, μόνο όμως όταν οι θιγόμενοι είναι μέλη της εξωομάδας που εκλαμβάνονται ως ενδεχόμενες απειλές για τα συμφέροντα ή το status της ενδοομάδας.

Ενδεικτικά της πιθανής επίδρασης της κοινωνικής νόρμας ενάντια στην εκδήλωση προκατάληψης είναι και τα ευρήματα που αφορούν στην προτίμηση που εξέφραζαν οι παρατηρητές για τη διανεμητική αρχή της ανάγκης. Ενώ η προτίμηση για την εν λόγω νόρμα ήταν σταθερή όταν τα θύματα ήταν διοικητικά στελέχη, όταν τα θύματα ήταν εργάτες,

σημειώνονταν ενδιαφέρουσες διαφοροποιήσεις. Έτσι, ενώ η απόλυση εργατών-μελών της εξωομάδας με διαδικασίες σύμφωνες προς τις αρχές της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης συνοδεύονταν από την ασθενέστερη προτίμηση για τη νόρμα της Ανάγκης, η απόλυσή τους με άδικες διαδικασίες οδηγούσε στην ισχυρότερη προτίμηση για την ίδια νόρμα, σημαντικά ισχυρότερη από αυτή που εκφραζόταν όταν τα θύματα ήταν μέλη της ενδοομάδας που λάμβαναν άδικες διαδικασίες.

Κι άλλα ευρήματα υποδηλώνουν ότι η Διαδικαστική Δικαιοσύνη είναι δυνατό να οδηγήσει σε αυξημένη αποδοχή θέσεων που εντάσσονται στο νεοφιλελεύθερο σκεπτικό και που εν προκειμένω αντικατοπτρίζονταν σε δηλώσεις της κλίμακας του Κοινωνικού Δαρβινισμού²⁴⁴, ιδίως όταν οι θιγόμενοι από την αδικία δεν αποτελούν μία κοινωνική ομάδα που θεωρείται ότι χρειάζεται κοινωνική προστασία. Η ευαισθησία των μετρήσεων στους πειραματικούς χειρισμούς δείχνει, εξάλλου, ότι πολλά από εκείνα που ενίοτε θεωρούνται ατομικά χαρακτηριστικά (π.χ. η προτίμηση για μία ορισμένη νόρμα διανομής) είναι ένα σύνολο θέσεων που παραμένουν στην ιδεολογική φαρέτρα του κοινωνικού υποκειμένου και ενεργοποιούνται ή επιστρατεύονται σε συνάρτηση με το πλαίσιο, εν προκειμένω σε συνάρτηση με την ταυτότητα των θυμάτων μίας άδικης απόφασης.

Το επόμενο, τέταρτο, πείραμα εγγραφόταν, επίσης, σε μία προσπάθεια μελέτης των παραγόντων που καθορίζουν την αποτελεσματικότητα της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης ως στρατηγικής μείωσης των αντιδράσεων απέναντι στην αδικία. Το ενδιαφέρον μας μετατέθηκε τώρα στη μελέτη της πιθανής επίδρασης της ευαισθητοποίησης των παρατηρητών απέναντι στο ενδεχόμενο κατάχρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης από τις αρχές, δηλαδή τήρησής της με αποκλειστικό σκοπό την άμβλυνση των κοινωνικών αντιδράσεων ενάντια σε δυσμενείς, ανεπιθύμητες και άδικες αποφάσεις.

Σε συμφωνία με τις υποθέσεις μας, διαπιστώθηκε ότι οι εκτιμήσεις των «παρατηρητών» για το δίκαιο της διαδικασίας δεν εξαρτώνταν αποκλειστικά από την αναμενόμενη διεξαγωγή ή την απουσία κοινωνικού διαλόγου, αλλά και από την ευαισθητοποίησή τους απέναντι στο ενδεχόμενο κατάχρησης του κοινωνικού διαλόγου από τις πολιτικές αρχές, και, μάλιστα, από τη χρονική στιγμή αυτής της ευαισθητοποίησης. Όταν δεν διεξαγόταν ευαισθητοποίηση ή όταν διεξαγόταν αφού οι συμμετέχοντες πληροφορούνταν τη δίκαιη διαδικασία, οι εκτιμήσεις τους για τη διαδικασία ήταν θετικότερες αυτών που παρατηρούνταν όταν δεν αναμενόταν κοινωνικός διάλογος ή όταν η ευαισθητοποίηση απέναντι στο ενδεχόμενο κατάχρησης του κοινωνικού διαλόγου διεξαγόταν προτού δοθούν πληροφορίες για τη διαδικασία. Ο χρόνος διεξαγωγής της ευαισθητοποίησης φάνηκε καθοριστικός για την αποτελεσματικότητά της, εύρημα που συνάδει με τη θεμελιώδη υπόθεση του μοντέλου των Ευρετικών της Δικαιοσύνης

²⁴⁴ οι οποίες εκλογίκευαν τις κοινωνικές ανισότητες, αναγνώριζαν προτεραιότητα στην οικονομική ανάπτυξη και εξέφραζαν μία θεώρηση του κοινωνικού κράτους ως αντιπαραγωγικού.

(π.χ. Lind, 1992, 1994) σύμφωνα με το οποίο οι εκτιμήσεις περί δικαίου διαμορφώνονται βάσει πληροφοριών που παρέχονται σε ένα αρχικό στάδιο και επηρεάζονται ελάχιστα από τις μεταγενέστερες πληροφορίες.

Εντούτοις, η επίδραση της διαδικασίας και της ευαισθητοποίησης απέναντι στο ενδεχόμενο κατάχρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης περιορίστηκε στο πείραμα αυτό στις εκτιμήσεις των συμμετεχόντων για το δίκαιο της διαδικασίας και, αντίθετα προς τις προσδοκίες μας, δεν επεκτάθηκε στις εκτιμήσεις για τα μέτρα που η πολιτική αρχή φερόταν διατεθειμένη να θεσπίσει. Η εκφραζόμενη στάση απέναντι στις αναμενόμενες αποφάσεις της πολιτικής αρχής φάνηκε εδώ να καθορίζεται από την ιδεολογική τοποθέτηση των «παρατηρητών» στο χώρο της Δεξιάς ή της Αριστεράς και τις προϋπάρχουσες στάσεις τους προς την πολιτική αρχή.

Από την ιδεολογική τοποθέτηση των «παρατηρητών» φάνηκε να καθορίζεται και η εκδηλούμενη εδώ στάση απέναντι στον κοινωνικό διάλογο, και ειδικότερα, η επίγνωση του ενδεχομένου κατάχρησής του και εξυπηρέτησης συμφερόντων από την κυβέρνηση αλλά και η θεώρηση της λαϊκής εντολής προς την κυβέρνηση ως επαρκούς, καθώς και η εκφραζόμενη στάση προς τα συνδικάτα. Οι θεωρούμενοι ως Δεξιοί εκδήλωναν αρνητικότερη στάση προς τα συνδικάτα από τους κατηγοριοποιημένους ως Αριστερούς, μόνο όμως όταν ο φορέας που παρουσιαζόταν ως νόμιμος συνομιλητής της κυβέρνησης για το ζήτημα του Ασφαλιστικού ήταν η ΟΚΕ, κι όχι όταν ήταν η ΓΣΕΕ, ενδεχομένως επειδή η αναγνώριση της τελευταίας ως νομίμου συνομιλητή στα πλαίσια του «άρθρου» που διάβαζαν οι συμμετέχοντες απέτρεπε την εκδήλωση αρνητικών στάσεων προς τα εργατικά συνδικάτα εκ μέρους των Δεξιών συμμετεχόντων.

Η ιδεολογική τοποθέτηση υπεισήλθε και στην αποδοχή θέσεων που εντάσσονταν στην νεοφιλελεύθερη ιδεολογία ή εξέφραζαν απόρριψή της. Είναι ενδιαφέρον ότι η μεγαλύτερη διαφοροποίηση μεταξύ Αριστερών και Δεξιών ως προς την εκφραζόμενη εμπιστοσύνη προς την οικονομία της αγοράς εντοπιζόταν όταν η κυβέρνηση αναμενόταν να διεξάγει κοινωνικό διάλογο και δεν επιχειρούταν ευαισθητοποίηση των συμμετεχόντων απέναντι στο ενδεχόμενο κατάχρησής του από τις πολιτικές αρχές. Ειδικά για του «Δεξιούς», η τήρηση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης από την κυβέρνηση οδηγούσε σε αυξημένη αποδοχή ενός κεντρικού αξιώματος του νεοφιλελευθερισμού.

Η υιοθέτηση των νεοφιλελεύθερων ιδεών βρέθηκε να εξαρτάται άμεσα από τη διαδικασία και την ευαισθητοποίηση των «παρατηρητών» απέναντι στο ενδεχόμενο κατάχρησής της. Όταν δεν πραγματοποιούνταν ευαισθητοποίηση απέναντι στο ενδεχόμενο ο κοινωνικός διάλογος να είναι απλώς προσχηματικός, ή όταν αυτή η ευαισθητοποίηση πραγματοποιούνταν μετά την ενημέρωση για τον κοινωνικό διάλογο που αναμενόταν να διεξαχθεί, η υιοθέτηση της άποψης ότι οι κρατικές παρεμβάσεις με στόχο την άμβλυνση των κοινωνικών ανισοτήτων στρεβλώνουν τα ατομικά κίνητρα, οδηγώντας σε μειωμένη εργατικότητα και αποδοτικότητα, ήταν σημαντικά εντονότερη από ό,τι όταν η πολιτική αρχή

δεν προτίθετο να προβεί σε διάλογο. Στην τελευταία αυτή περίπτωση, οι συμμετέχοντες έδιναν μεγαλύτερη έμφαση στην αξία της κοινωνικής αλληλεγγύης, κάτι που δεν παρατηρήθηκε όταν αναμενόταν κοινωνικός διάλογος και η ευαισθητοποίηση ως προς την πιθανότητα κατάχρησής του διεξαγόταν στο τελευταίο στάδιο της ενημέρωσης.

Σε γενικές γραμμές, τα προαναφερθέντα ευρήματα συνηγορούν υπέρ της υπόθεσης ότι όταν η τήρηση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης από μία πολιτική αρχή οδηγεί στη διαμόρφωση «εντυπώσεων δικαιοσύνης», για να χρησιμοποιήσουμε τον όρο του μοντέλου των Ευρετικών της Δικαιοσύνης, και σε θεώρηση της αρχής ως περισσότερο άξιας (ή λιγότερο ανάξιας) εμπιστοσύνης, προάγεται η υιοθέτηση της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας, που αποτελεί τη βάση της υπάρχουσας κοινωνικοπολιτικής διευθέτησης και που συστηματικά προωθείται από τους φορείς εξουσίας. Όταν η Διαδικαστική Δικαιοσύνη παραβιάζεται ή όταν δεν οδηγεί στο σχηματισμό «εντυπώσεων δικαιοσύνης», μολονότι γίνεται σεβαστή από την αρχή, επειδή έχει προηγηθεί ευαισθητοποίηση απέναντι στο ενδεχόμενο τήρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης με μόνο στόχο την παραπλάνηση και τη χειραγώγηση των πολιτών, η προσχώρηση στη νεοφιλελεύθερη ιδεολογία είναι ασθενέστερη.

Στο δεύτερο πείραμά μας είχαμε τις πρώτες ενδείξεις ότι η Διαδικαστική Δικαιοσύνη δύναται να οδηγήσει σε αυξημένη αποδοχή θέσεων που εντάσσονται στο κυρίαρχο νεοφιλελεύθερο σκεπτικό και σε μειωμένη αποδοχή θέσεων που αντίκεινται σε αυτό, ιδίως όταν επίκειται μεγάλη επίταση της αδικίας στα πλαίσια της ισχύουσας κοινωνικοπολιτικής διευθέτησης. Τα αποτελέσματα του παρόντος πειράματος ενισχύουν αυτές τις ενδείξεις και στηρίζουν μία υπόθεση σύνδεσης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης με την αποδοχή της ιδεολογίας που προωθείται από τους φορείς εξουσίας.

Μετά το κεφάλαιο που αφιερώθηκε στη διερεύνηση του ρόλου της τήρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης στην αποδοχή άδικων αποφάσεων και όπου παραθέσαμε τα ευρήματα πειραμάτων που εξέτασαν τη «νομιμοποιητική» λειτουργία της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης σε σχέση με την ένταση της επιχειρούμενης αδικίας, ζητήματα κοινωνικής ταυτότητας, καθώς και την ευαισθητοποίηση των παρατηρητών απέναντι στο ενδεχόμενο κατάχρησης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης από τις αρχές, μεταθέσαμε το ενδιαφέρον μας στις συνέπειες της παραβίασης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης σε περιπτώσεις δίκαιων επιδιώξεων. Έτσι, με το πέμπτο πείραμά μας, εξετάσαμε εάν η παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης πλήττει καθοριστικά τη νομιμότητα μίας διεκδίκησης που φέρεται να χαίρει καθολικής αποδοχής και εάν οι συνέπειες της παραβίασης συνδέονται με το μέγεθος της διεκδίκησης αυτής.

Αν το μέγεθος της διεκδίκησης, και, ειδικότερα, το ποσοστό συμμετοχής στα όργανα διοίκησης του Πανεπιστημίου που διεκδικούσαν οι φοιτητές του σεναρίου που χρησιμοποιήσαμε, επηρέασε τις εκτιμήσεις των παρατηρητών για το ενδεδειγμένο ποσοστό συμμετοχής, λειτουργώντας σαν «γνωστική άγκυρα» (Tversky & Kahneman, 1974), η

διαδικασία που ακολουθήθηκε επηρέασε τις εκτιμήσεις της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης αλλά και τις εκτιμήσεις για το δίκαιο των διεκδικήσεων, καθώς η παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης μέσω της παρεμπόδισης κάποιων δικαιούχων να ασκήσουν ένα δικαίωμά τους - αλλά όχι και η άσκηση ενός δικαιώματος από μη δικαιούχους- φάνηκε να μειώνει την εκφραζόμενη στήριξη για τις φοιτητικές διεκδικήσεις. Όπως σημειώθηκε νωρίτερα, ο καθοριστικός ρόλος της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης στη διαμόρφωση εκτιμήσεων για το δίκαιο αποφάσεων και ενεργειών είχε επιβεβαιωθεί τόσο στο δεύτερο όσο και στο τρίτο πείραμά μας.

Μολονότι δεν διαπιστώθηκε η προσδοκώμενη αλληλεπίδραση του μεγέθους των διεκδικήσεων και της διαδικασίας ως προς τις εκτιμήσεις για το δίκαιο των φοιτητικών διεκδικήσεων, στις μετρήσεις που αφορούσαν γενικότερα στην ανοχή προς την παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, διαπιστώθηκε μία ενδιαφέρουσα τριπλή αλληλεπίδραση όταν ελήφθη υπόψη και η ιδεολογική τοποθέτηση των «παρατηρητών».

Όταν η Διαδικαστική Δικαιοσύνη δεν παραβιαζόταν ή παραβιαζόταν με άσκηση ενός δικαιώματος από μη δικαιούχους, το μέγεθος της διεκδίκησης ή η ιδεολογική τοποθέτηση των παρατηρητών δεν επιδρούσε στην εκφραζόμενη ανοχή προς την παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης. Εντούτοις, όταν η παραβίαση στο περιγραφόμενο υποτιθέμενο περιστατικό συνίστατο σε παρεμπόδιση δικαιούχων να ασκήσουν ένα δικαίωμά τους, για τους Αριστερούς παρατηρητές -και μόνο για αυτούς- αποδεικνυόταν σημαντικό το μέγεθος της διεκδίκησης και η τηρούμενη διαδικασία. Όταν η διεκδίκηση αφορούσε σε σημαντική διεύρυνση των δικαιωμάτων οι παρατηρητές αυτοί εξέφραζαν τη μικρότερη ανοχή προς την παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, σημαντικά μικρότερη από εκείνη που εκδήλωναν όταν οι πρωταγωνιστές των περιγραφόμενων περιστατικών φέρονταν να αποσκοπούν απλώς στη διατήρηση των κεκτημένων δικαιωμάτων τους. Οι ίδιοι παρατηρητές ήταν πιο ανεκτικοί προς την παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης όταν η ίδια μεγάλη διεκδίκηση επιχειρούταν να προωθηθεί χωρίς παρεμπόδιση δικαιούχων να ασκήσουν ένα δικαίωμά τους.

Φαίνεται, λοιπόν, ότι σε ορισμένες περιπτώσεις, σε συνθήκες έντονης παραβίασης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, είναι δυνατό να εκδηλωθεί κάποια ανοχή προς την περιστασιακή παράκαμψη των νόμιμων και θεμιτών διαδικασιών όταν η παραβίαση εκλαμβάνεται ως εντασσόμενη σε μία προσπάθεια υπεράσπισης δικαιωμάτων που απειλούνται και οι υπεύθυνοι της παραβίασης περιγράφονται ως ευρισκόμενοι σε θέση «αμυνόμενου». Όταν ο στόχος που επιδιώκεται είναι πολύ φιλόδοξος και συνίσταται σε σημαντική διεύρυνση των δικαιωμάτων, είναι σημαντικό να τηρούνται οι νόμιμες και θεωρούμενες ως δίκαιες διαδικασίες, καθώς στην περίπτωση αυτή, η έντονη παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης οδηγεί σε μικρότερη ανοχή, τουλάχιστον ορισμένους από τους «παρατηρητές», και, εν προκειμένω, αυτούς που έχουν κατηγοριοποιηθεί ως «Αριστεροί».

Στην παρούσα μελέτη, όπως και σε ορισμένες από τις προηγούμενες, η ιδεολογική τοποθέτηση των «παρατηρητών» αναδείχθηκε σε σημαντικό παράγοντα διαμόρφωσης των εκφραζόμενων εκτιμήσεων. Οι συμμετέχοντες που ασπάζονταν περισσότερο τις ιδέες της Αριστεράς εκδήλωναν προτίμηση για μεγάλη συμμετοχή των φοιτητών στα όργανα διοίκησης του Πανεπιστημίου και θετικότερη στάση προς τα σχετικά αιτήματα των πρωταγωνιστών των περιγραφόμενων «περιστατικών» και τις διαδικασίες λήψης των αποφάσεών τους. Όπως ήταν αναμενόμενο, μεταξύ άλλων η πολιτική ιδεολογία φάνηκε να επηρεάζει την εκφραζόμενη στάση απέναντι στις φοιτητικές καταλήψεις, καθοριστικό ρόλο για την οποία φαίνεται, όμως, ότι είχε και η πρόσληψη αυτού του μέσου διεκδίκησης ως αναγκαίου και δικαιολογημένου στην προκειμένη περίπτωση.

Με τα πρώτα μας πειράματα επιχειρήσαμε να φωτίσουμε τη νομιμοποιητική λειτουργία της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, τη συμβολή της στην αποδοχή αποφάσεων που θεωρούνται άδικες ή δυσμενείς αλλά και ιδεολογικών θέσεων συνυφασμένων με ένα σύστημα κοινωνικής ανισότητας, καθώς και ορισμένους παράγοντες που διευκολύνουν ή αναστέλλουν τη νομιμοποιητική της λειτουργία. Στο τελευταίο πείραμα στραφήκαμε σε μία διαφορετική κατεύθυνση, διερεύνησης των συνεπειών της παραβίασης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης από εκείνους που επιδιώκουν έναν καθολικά αποδεκτό στόχο και της πιθανής εξάρτησης των συνεπειών αυτών από το στόχο που επιχειρείται να επιτευχθεί. Θεωρούμε ότι τόσο η μία όσο και η άλλη κατεύθυνση επιφυλάσσει ενδιαφέρουσες ανακαλύψεις σε όποιον αποφασίσει να τις ακολουθήσει.

Η κοινωνική χρησιμότητα αυτού του είδους της ερευνητικής πορείας προκύπτει από τη διαπίστωση της καθημερινής σχεδόν χρήσης της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης από τις αρχές κάθε επιπέδου ενίοτε ως απλής στρατηγικής άμβλυνσης των κοινωνικών αντιδράσεων απέναντι στις αποφάσεις τους. Αξίζει ίσως να διερευνηθούν οι συνέπειες διαφορετικών τρόπων απάντησης στη στρατηγική αυτή των αρχών. Ποιες είναι, παραδείγματος χάριν, οι προεκτάσεις της αποχής ορισμένων φορέων από τον κοινωνικό διάλογο που εξαγγέλλει μία κυβέρνηση πριν θεσπίσει τα μέτρα που σκοπεύει να προωθήσει; Εκλαμβάνεται η αποχή ως παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης ή ως προσπάθεια ανάδειξης της καταχρηστικής νομιμοποιητικής λειτουργίας της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης; Επιστρέφοντας στην ερευνητική διαδρομή που ακολουθήσαμε αρχικά, μπορούμε να αναρωτηθούμε: Αν η τήρηση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης οδηγεί σε αυξημένη αποδοχή της κυρίαρχης νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας, η πριμοδότηση της κυρίαρχης νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας, σε αντιδιαστολή προς μία ιδεολογία που προτάσσει την αξία της κοινωνικής αλληλεγγύης και την εξάλειψη της κοινωνικής ανισότητας, οδηγεί σε μεγαλύτερη προσήλωση στη Διαδικαστική Δικαιοσύνη και απόδοση ιδιαίτερης βαρύτητας στις διαδικασίες κατά τη διαμόρφωση εκτιμήσεων για το δίκαιο;

Τα σχετικά με τη Διαδικαστική Δικαιοσύνη ερωτήματα που μπορεί να εμπνεύσει η κοινωνική πραγματικότητα είναι ανεξάντλητα. Για κάθε ένα από αυτά που επιχειρήσαμε να

απαντήσουμε υπάρχουν πολλοί άλλοι τρόποι προσέγγισης που θα μπορούσαν να έχουν επιλεχθεί και πολλά πράγματα που θα μπορούσαν να έχουν γίνει διαφορετικά. Ωστόσο, ελπίζουμε ότι με την ερευνητική προσπάθεια τα αποτελέσματα της οποίας συνοψίστηκαν παραπάνω συμβάλαμε σε κάποιο βαθμό στην κατανόηση των κοινωνικών προεκτάσεων της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης. Γνωρίζουμε ότι σε κάθε πείραμα, το μέγεθος οποιασδήποτε επίδρασης είναι σε έναν άγνωστο βαθμό αποτέλεσμα του ιδιαίτερου τρόπου εγχειρηματοποίησης των ανεξάρτητων μεταβλητών που υιοθετήθηκε. Άλλα πειραματικά υποδείγματα, με άλλους τρόπους εγχειρηματοποίησης των μεταβλητών μπορεί να παρήγαγαν μεγαλύτερες ή μικρότερες επιδράσεις της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης ή των άλλων ανεξάρτητων μεταβλητών μας. Ανεξάρτητα από την παραδοχή αυτή, πιστεύουμε ότι τα πειράματα που παρουσιάστηκαν νωρίτερα προσφέρουν επαρκείς ενδείξεις για τη σημασία της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης και ορισμένων μεταβλητών που επηρεάζουν το βαθμό επίδρασής της.

**Τίτλος Διδακτορικής
Διατριβής**

Χρήση και Κατάχρηση της
Διαδικαστικής Δικαιοσύνης στη
διαχείριση κοινωνικών και πολιτικών
κρίσεων

Συγγραφέας

Ιωάννα Κασιώτη

**Επιστημονικός υπεύθυνος
υποέργου (υποέργο 22)**

Γεράσιμος Προδρομίτης

**Λοιπά μέλη συμβουλευτικής
επιτροπής**

**Στάμος Παπαστάμου
Ξένια Χρυσοχόου**

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Η παρούσα διδακτορική διατριβή εκπονήθηκε στα πλαίσια του έργου:

**Γ ' ΚΠΣ - ΕΠΕΑΕΚ II
«ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ: ΥΠΟΤΡΟΦΙΕΣ ΕΡΕΥΝΑΣ
ΜΕ ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΑ ΣΤΗ ΒΑΣΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ »**

**ΜΕΤΡΟ 2.2 «Αναμόρφωση Προγραμμάτων Σπουδών –
Διεύρυνση Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης»**

**Ενέργεια 2.2.3 «Προγράμματα Μεταπτυχιακών Σπουδών -
Έρευνα - Υποτροφίες»**

Κατηγορία Πράξεων 2.2.3.β. «Υποτροφίες Έρευνας με προτεραιότητα στη Βασική Έρευνα»

**Έργο συγχρηματοδοτούμενο 75% από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο (ΕΚΤ)
και 25% από εθνικούς πόρους**

Αποτελέσματα Στατιστικών Αναλύσεων

Πείραμα 1^ο

Θέσεις για την Ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση: ο Ρόλος της Διαδικασίας Λήψης Απόφασης, του Αναμενόμενου Αποτελέσματός της και της Ισχύος της Εθνικής Ταύτισης των Συμμετεχόντων

Κλίμακα Στάσεων προς την Άμεση και Έμμεση Εκπροσώπηση κατά τη Λήψη Πολιτικών Αποφάσεων και μέση συμφωνία με τις δηλώσεις της (διάταξη με φθίνουσα σειρά, μεγαλύτερες τιμές υποδηλώνουν μεγαλύτερη συμφωνία)

Δήλωση	Μέση συμφωνία	Τυπική απόκλιση
Στις κρίσιμες αποφάσεις οι ηγέτες πρέπει να αφουγκράζονται και να ακολουθούν το λαϊκό αίσθημα, όπως αυτό εκφράζεται σε δημοψηφίσματα	5,7329	1,41314
Πριν τη λήψη σημαντικών αποφάσεων οι ηγέτες θα πρέπει να πληροφορούνται και να λαμβάνουν υπόψη τους τις προτιμήσεις των πολιτών, όπως αυτές εκφράζονται σε δημοσκοπήσεις	5,7000	1,61674
Πολλές φορές υπάρχει αναντιστοιχία ανάμεσα στις αποφάσεις των ηγετών και τις προτιμήσεις των πολιτών, επειδή οι ηγέτες δεν εκφράζουν τη βούληση του λαού αλλά υπηρετούν συμφέροντα	5,6728	1,36427
Η λήψη των σημαντικών αποφάσεων από τους ηγέτες ενέχει κινδύνους καθώς οι προτιμήσεις τους σε κάποιο ζήτημα μπορεί να μην συμπίπτουν με αυτές της πλειοψηφίας του λαού	5,5309	1,46670
Τα αποτελέσματα των δημοψηφισμάτων δεν αντανακλούν τόσο την προτίμηση των πολιτών, όσο την επιρροή των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης που διαμορφώνουν την κοινή γνώμη βάσει των υποδείξεων ορισμένων κέντρων εξουσίας	5,4783	1,62052
Η διενέργεια δημοψηφισμάτων συμβάλλει ώστε να αυξάνεται η εμπλοκή και το ενδιαφέρον του κόσμου για την πολιτική	5,1304	1,47110
Όταν οι πολίτες δεν έχουν την ευκαιρία να συμμετάσχουν άμεσα στη λήψη των κρίσιμων αποφάσεων μέσω δημοψηφισμάτων, το ενδιαφέρον τους για την πολιτική μειώνεται	4,6481	1,90283
Η διεξαγωγή δημοψηφίσματος συνεπάγεται ιδιαίτερα υψηλό κόστος, το οποίο τελικά επωμίζονται οι πολίτες	4,4259	1,76511
Η λήψη των σημαντικών αποφάσεων από τον εκλεγμένο ηγέτη μίας χώρας επιτρέπει την άμεση ανταπόκριση στις εξελίξεις καθώς δεν είναι χρονοβόρα	3,9375	1,66612
Η διεξαγωγή δημοψηφίσματος είναι μία χρονοβόρα διαδικασία	3,6937	1,70827
Η λήψη των σημαντικών αποφάσεων από τις εκλεγμένες ηγεσίες των χωρών είναι πολύ συμφέρουσα με οικονομικούς όρους και δεν συνεπάγεται κατασπατάληση του δημόσιου χρήματος σε ακριβές διαδικασίες	3,4969	1,75044
Οι σημαντικές αποφάσεις πρέπει να λαμβάνονται αποκλειστικά από τις εκλεγμένες ηγεσίες γιατί αυτές έχουν τη γνώση και την πληροφόρηση που απαιτείται για τη λήψη ορθών αποφάσεων	3,3375	1,85271
Η διεξαγωγή δημοψηφισμάτων σημαίνει ότι οι πολύ σημαντικές αποφάσεις αφήνονται να ληφθούν από τους απλούς πολίτες, δηλαδή από άτομα που δεν έχουν τις γνώσεις και την πληροφόρηση που χρειάζεται προκειμένου να κρίνουν και να αποφασίσουν ορθά.	3,2284	1,73840
Οι ηγέτες δεν πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τους τα αποτελέσματα δημοσκοπήσεων προτού πάρουν τις αποφάσεις τους επειδή κατά κανόνα οι δημοσκοπήσεις δεν είναι έγκυρες	3,1687	1,76344

Κλίμακα των Πιθανών Συνεπειών της Ένταξης της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση (διάταξη με φθίνουσα σειρά, μεγαλύτερες τιμές υποδηλώνουν μεγαλύτερη συμφωνία)

Δήλωση	Μέση Συμφωνία	Τυπική Απόκλιση
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα σημάνει είσοδο στην Ε.Ε. μίας χώρας που αρνείται να αναγνωρίσει ένα άλλο κράτος-μέλος, την Κυπριακή Δημοκρατία και που, μάλιστα, κατέχει τμήμα της.	6,0937	1,27776
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα δείξει ανοχή προς μία χώρα που παραβιάζει συστηματικά τα ανθρώπινα δικαιώματα	5,7799	1,67879
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα εξυπηρετεί τους Αμερικανούς, καθώς η Τουρκία θα λειτουργεί σύμφωνα με τις υποδείξεις τους στα διάφορα όργανα λήψης αποφάσεων της Ε.Ε.	5,4907	1,41915
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα επιτρέψει στην Ε.Ε. να επωφεληθεί από τη στρατηγική γεωπολιτική θέση της Τουρκίας	5,4375	1,34439
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα οδηγήσει σε οικονομική ανάκαμψη της Τουρκίας χάριν στη διευκόλυνση του εμπορίου της με τα υπόλοιπα κράτη-μέλη της Ε.Ε.	5,4099	1,29167
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα σημάνει είσοδο στην Ε.Ε. μίας χώρας με εξαιρετικά χαμηλό μορφωτικό επίπεδο σε σχέση με αυτό των υπολοίπων κρατών-μελών	5,3043	1,42322
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα συνοδευτεί από την παροχή οικονομικής στήριξης προς την Τουρκία, το κόστος της οποίας θα επωμιστούν οι πολίτες των υπολοίπων χωρών-μελών	5,1835	1,60349
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα επιτρέψει στην Τουρκία να αξιοποιήσει την ιδιότητα του κράτους μέλους για να προωθήσει και να κατοχυρώσει τις διεκδικήσεις που προβάλλει σε βάρος της Ελλάδας	5,1195	1,82585
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα σημάνει το άνοιγμα της Ε.Ε. σε χώρες χωρίς πλήρη διαχωρισμό της πολιτικής εξουσίας από τις ένοπλες δυνάμεις	4,9686	1,53615
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα παρέχει στην Ε.Ε. πρόσβαση στα πετρέλαια της Μέσης Ανατολής, του Καυκάσου και της Κασπίας	4,9182	1,57097
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα οδηγήσει σε βίαιη αντίδραση των υπερεθνικιστικών κύκλων της Τουρκίας που αντιτίθενται στην ένταξή της στην Ε.Ε.	4,8924	1,27986
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα οδηγήσει σε μείωση της συνοχής της Ε.Ε.	4,6038	1,68770
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα βλάψει την Ελληνική οικονομία γιατί το εμπόριο μεταξύ Τουρκίας και Ευρωπαϊκών χωρών θα διευκολυνθεί και θα μειωθούν οι εμπορικές συναλλαγές της Ελλάδας με τα άλλα κράτη-μέλη	4,5714	1,58396
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα δείξει ανοχή της Ε.Ε. προς την απροθυμία της Τουρκίας να εφαρμόσει μέτρα ουσιαστικού εκδημοκρατισμού της λειτουργίας της ως κοινωνίας	4,5188	1,77322
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα εμποδίσει τη δημιουργία μίας κοινής Ευρωπαϊκής ταυτότητας	4,4063	1,78497
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα ενισχύσει το μουσουλμανικό στοιχείο στις υπόλοιπες χώρες-μέλη της Ε.Ε.	4,4012	1,78141
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα παρεμποδίσει την εμβάθυνση της Ε.Ε., δηλαδή τη μετεξέλιξή της σε πραγματική Πολιτική Ένωση ομοσπονδιακού χαρακτήρα, με κεντρικούς πολιτικούς θεσμούς, αυτόνομη εξωτερική πολιτική και κοινή πολιτική ασφάλειας	4,2436	1,48703
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα καταστήσει τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων στην Ε.Ε. πιο χρονοβόρες και επίπονες με την περαιτέρω αύξηση του αριθμού των κρατών-μελών που παίρνουν μέρος στις διαδικασίες αυτές	4,1069	1,65197
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα αλλοιώσει τον	4,0741	1,84679

Ευρωπαϊκό πολιτισμό καθώς η Τουρκία είναι μία χώρα με αντιλήψεις και αξίες πολύ διαφορετικές από εκείνες των άλλων κρατών-μελών της Ε.Ε.		
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα δώσει στο δυτικό πολιτισμό τη δυνατότητα να συναντήσει τον πολιτιστικό πλούτο της Μεσοποταμίας	4,0633	1,59091
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα θέσει τις βάσεις για μία πιο αρμονική συνεργασία Ελλάδας-Τουρκίας, μέσα στα πλαίσια των αξιών και των αρχών της Ε.Ε.	3,9814	1,62585
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα αποτελέσει αναγνώριση της βούλησης και της προσπάθειας της Τουρκίας να αποτελέσει μία σύγχρονη δημοκρατική χώρα	3,9068	1,69116
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα συντελέσει ώστε να γίνει πραγματικότητα το ιδανικό του διαλόγου των πολιτισμών	3,8671	1,53143
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα συμβάλει στην ενίσχυση της συνεργασίας της Ε.Ε. με τις Η.Π.Α.	3,8438	1,63510
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα συμβάλει στη διατήρηση της ειρήνης στην περιοχή μας	3,7950	1,74327
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα εξασφαλίσει ότι η Τουρκία θα λειτουργεί σύμφωνα με το Διεθνές Δίκαιο	3,7081	1,78760
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα δώσει στην Τουρκία τη δυνατότητα να επηρεάζει καθοριστικά τις αποφάσεις της Ε.Ε.	3,6813	1,72065
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα διευκολύνει την επίλυση του Κυπριακού	3,4750	1,87318
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα είναι προς το συμφέρον της διεθνούς κοινότητας	3,3665	1,55197
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα μεγεθύνει και θα ενδυναμώσει την Ε.Ε.	3,0692	1,62699
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα αποδυναμώσει τη Χριστιανική πίστη στην Ευρώπη	2,8938	1,84151

Κλίμακα Ταύτισης με την Εθνική Ομάδα Υπαγωγής (διάταξη με φθίνουσα σειρά, μεγαλύτερες τιμές υποδηλώνουν μεγαλύτερη συμφωνία)

Δήλωση	Μέση Συμφωνία	Τυπική Απόκλιση
Το ότι είμαι Έλληνας είναι σημαντικό για μένα	6,0563	1,49736
Το ότι είμαι Έλληνας με γεμίζει υπερηφάνεια	5,7750	1,60952
Θεωρώ τον εαυτό μου πολίτη του κόσμου	5,7500	1,49212
Αν με ρωτούσες ποιος είμαι, ένας από τους πιο σημαντικούς χαρακτηρισμούς που θα χρησιμοποιούσα θα ήταν σίγουρα πως είμαι Έλληνας	5,4214	1,68907
Ταυτίζομαι με τους υπόλοιπους Έλληνες	4,3774	1,67891
Δεν θεωρώ ότι έχω περισσότερα κοινά με τους υπόλοιπους Έλληνες από ό,τι με άλλους λαούς	3,5478	1,83431

Κλίμακα προσλαμβανόμενου σκοπού της Ευρωπαϊκής Ένωσης (διάταξη με φθίνουσα σειρά, μεγαλύτερες τιμές υποδηλώνουν μεγαλύτερη συμφωνία)

Δήλωση	Μέση συμφωνία	Τυπική απόκλιση
Ο σκοπός της Ε.Ε. είναι να διασφαλίσει την ειρήνη	5,4902	1,55224
Ο σκοπός της Ε.Ε. είναι να ανακόψει την παγκόσμια κυριαρχία των Η.Π.Α.	5,4474	1,64292
Ο σκοπός της Ε.Ε. είναι να πετύχει την ενοποίηση της οικονομίας των κρατών-μελών	5,4091	1,28141
Ο σκοπός της Ε.Ε. είναι να συντελέσει στην ανάπτυξη σχέσεων συνεργασίας κι εμπιστοσύνης ανάμεσα σε χώρες που στο παρελθόν άνηκαν σε αντίπαλα στρατόπεδα	5,1234	1,49215
Ο σκοπός της Ε.Ε. είναι να καθιερώσει μία ενιαία κυβέρνηση για όλα τα κράτη-μέλη	4,4516	1,58398
Ο σκοπός της Ε.Ε. είναι να ενισχύσει τον οικονομικό έλεγχο των ισχυρών χωρών πάνω στις ασθενέστερες	4,4013	1,94718

Κλίμακα προσλαμβανόμενων συνεπειών για την Ελλάδα της ιδιότητάς της ως κράτους-μέλους της Ε.Ε. (διάταξη με φθίνουσα σειρά, μεγαλύτερες τιμές υποδηλώνουν μεγαλύτερη συμφωνία)

Δήλωση	Μέση συμφωνία	Τυπική απόκλιση
Το γεγονός ότι η Ελλάδα ανήκει στην Ε.Ε. ευνοεί την τουριστική ανάπτυξη της χώρας μας	5,2632	1,40358
Το γεγονός ότι η Ελλάδα ανήκει στην Ε.Ε. δίνει νέα ώθηση στη βιομηχανική μας παραγωγή	4,9869	1,31783
Το γεγονός ότι η Ελλάδα ανήκει στην Ε.Ε. ανοίγει νέους ορίζοντες στην πολιτισμική μας ιδιαιτερότητα	4,9007	1,53517
Το γεγονός ότι η Ελλάδα ανήκει στην Ε.Ε. μεταθέτει το κέντρο λήψης αποφάσεων έξω από τα εθνικά μας σύνορα	4,7733	1,42436
Το γεγονός ότι η Ελλάδα ανήκει στην Ε.Ε. δεν επιτρέπει στους εχθρούς μας να προβούν σε επιθετικές στρατιωτικές ενέργειες εναντίον μας	4,7133	1,48973
Το γεγονός ότι η Ελλάδα ανήκει στην Ε.Ε. ευνοεί την εγκατάσταση στο εθνικό μας έδαφος πολυεθνικών εταιριών, σε βάρος της εθνικής οικονομίας	4,6533	1,39504
Το γεγονός ότι η Ελλάδα ανήκει στην Ε.Ε. αποτελεί για τη χώρα μας την καλύτερη εγγύηση πολιτικής σταθερότητας	4,5686	1,58432
Το γεγονός ότι η Ελλάδα ανήκει στην Ε.Ε. αποτελεί αλλοτρίωση της εθνικής μας ανεξαρτησίας	3,7550	1,56617

Κλίμακα προϋποθέσεων που θα πρέπει να πληροί μία χώρα υποψήφια για ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση σε περίπτωση διεύρυνσης της Ε.Ε. (διάταξη με φθίνουσα σειρά, μεγαλύτερες τιμές υποδηλώνουν μεγαλύτερη συμφωνία)

Δήλωση	Μέση συμφωνία	Τυπική απόκλιση
Σε περίπτωση νέας διεύρυνσης της Ε.Ε., η υποψήφια χώρα θα πρέπει να ανήκει γεωγραφικά στην Ευρώπη	5,2606	1,66175
Σε περίπτωση νέας διεύρυνσης της Ε.Ε., η υποψήφια χώρα θα πρέπει να διαθέτει σημαντικούς οικονομικούς πόρους	4,9021	1,43062
Σε περίπτωση νέας διεύρυνσης της Ε.Ε., η υποψήφια χώρα θα πρέπει να ανήκει στην πολιτισμική οικογένεια της Ευρώπης	4,7626	1,69647
Σε περίπτωση νέας διεύρυνσης της Ε.Ε., η υποψήφια χώρα θα πρέπει να ανήκει στις αναπτυσσόμενες χώρες	4,7163	1,60502
Σε περίπτωση νέας διεύρυνσης της Ε.Ε., η υποψήφια χώρα θα πρέπει να έχει σημαντική βιομηχανική ανάπτυξη	4,6071	1,50632
Σε περίπτωση νέας διεύρυνσης της Ε.Ε., η υποψήφια χώρα θα πρέπει να αποδεχθεί χωρίς όρους τις απαιτήσεις της Ε.Ε.	4,0432	1,91058
Σε περίπτωση νέας διεύρυνσης της Ε.Ε., η υποψήφια χώρα θα πρέπει να αποτελείται από αμιγή πληθυσμό	3,9706	1,60065
Σε περίπτωση νέας διεύρυνσης της Ε.Ε., η υποψήφια χώρα θα πρέπει να έχει το ίδιο θρήσκευμα με την πλειοψηφία των άλλων χωρών-μελών	3,4406	1,7865

Κλίμακα των Πιθανών Συνεπειών της Ένταξης της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Ανάλυση Παραγόντων

Communalities

	Initial	Extraction
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα οδηγήσει σε μείωση της συνοχής της Ε.Ε.	1,000	,713
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα μεγεθύνει και θα ενδυναμώσει την Ε.Ε.	1,000	,600
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα εμποδίσει τη δημιουργία μίας κοινής Ευρωπαϊκής ταυτότητας	1,000	,677
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα συνοδευτεί από την παροχή οικονομικής στήριξης προς την Τουρκία, το κόστος της οποίας θα επωμιστούν οι πολίτες των υπολοίπων χωρών-μελών	1,000	,613
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα επιτρέψει στην Ε.Ε. να επωφεληθεί από τη στρατηγική γεωπολιτική θέση της Τουρκίας	1,000	,502
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα επιτρέψει στην Τουρκία να αξιοποιήσει την ιδιότητα του κράτους μέλους για να προωθήσει και να κατοχυρώσει τις διεκδικήσεις που προβάλλει σε βάρος της Ελλάδας	1,000	,590
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα σημάνει το άνοιγμα της Ε.Ε. σε χώρες χωρίς πλήρη διαχωρισμό της πολιτικής εξουσίας από τις ένοπλες δυνάμεις	1,000	,680
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα παρέχει στην Ε.Ε. πρόσβαση στα πετρέλαια της Μέσης Ανατολής, του Καυκάσου και της Κασπίας	1,000	,677
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα σημάνει είσοδο στην Ε.Ε. μίας χώρας που αρνείται να αναγνωρίσει ένα άλλο κράτος-μέλος, την Κυπριακή Δημοκρατία και που, μάλιστα, κατέχει τμήμα της.	1,000	,528
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα δείξει ανοχή προς μία χώρα που παραβιάζει συστηματικά τα ανθρώπινα δικαιώματα	1,000	,620
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα θέσει τις βάσεις για μία πιο αρμονική συνεργασία Ελλάδας-Τουρκίας, μέσα στα πλαίσια των αξιών και των αρχών της Ε.Ε.	1,000	,674
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα ενισχύσει το μουσουλμανικό στοιχείο στις υπόλοιπες χώρες-μέλη της Ε.Ε.	1,000	,657
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα δώσει στην Τουρκία τη δυνατότητα να επηρεάζει καθοριστικά τις αποφάσεις της Ε.Ε.	1,000	,729
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα είναι προς το συμφέρον της διεθνούς κοινότητας	1,000	,478
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα οδηγήσει σε βίαιη αντίδραση των υπερεθνικιστικών κύκλων της Τουρκίας που αντιτίθενται στην ένταξή της στην Ε.Ε.	1,000	,728
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα εξασφαλίσει ότι η Τουρκία θα λειτουργεί σύμφωνα με το Διεθνές Δίκαιο	1,000	,666
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα δείξει ανοχή της Ε.Ε. προς την απροθυμία της Τουρκίας να εφαρμόσει μέτρα ουσιαστικού εκδημοκρατισμού της λειτουργίας της ως κοινωνίας	1,000	,611
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα δώσει στο δυτικό πολιτισμό τη δυνατότητα να συναντήσει τον πολιτιστικό πλούτο της Μεσοποταμίας	1,000	,511
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα οδηγήσει σε οικονομική ανάκαμψη της Τουρκίας χάριν στη διευκόλυνση του εμπορίου της με τα υπόλοιπα κράτη-μέλη της Ε.Ε.	1,000	,718
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα εξυπηρετεί τους Αμερικανούς, καθώς η Τουρκία θα λειτουργεί σύμφωνα με τις υποδείξεις τους στα διάφορα όργανα λήψης αποφάσεων της Ε.Ε.	1,000	,600
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα αποτελέσει αναγνώριση της βούλησης και της προσπάθειας της Τουρκίας να αποτελέσει μία σύγχρονη δημοκρατική χώρα	1,000	,555
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα σημάνει είσοδο στην Ε.Ε.	1,000	,595

μίας χώρας με εξαιρετικά χαμηλό μορφωτικό επίπεδο σε σχέση με αυτό των υπολοίπων κρατών-μελών		
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα συμβάλει στη διατήρηση της ειρήνης στην περιοχή μας	1,000	,632
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα αλλοιώσει τον Ευρωπαϊκό πολιτισμό καθώς η Τουρκία είναι μία χώρα με αντιλήψεις και αξίες πολύ διαφορετικές από εκείνες των άλλων κρατών-μελών της Ε.Ε.	1,000	579
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα συντελέσει ώστε να γίνει πραγματικότητα το ιδανικό του διαλόγου των πολιτισμών	1,000	,637
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα βλάψει την Ελληνική οικονομία γιατί το εμπόριο μεταξύ Τουρκίας και Ευρωπαϊκών χωρών θα διευκολυνθεί και θα μειωθούν οι εμπορικές συναλλαγές της Ελλάδας με τα άλλα κράτη-μέλη	1,000	,594
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα συμβάλει στην ενίσχυση της συνεργασίας της Ε.Ε. με τις Η.Π.Α.	1,000	,747
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα διευκολύνει την επίλυση του Κυπριακού	1,000	,594
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα καταστήσει τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων στην Ε.Ε. πιο χρονοβόρες και επίπονες με την περαιτέρω αύξηση του αριθμού των κρατών-μελών που παίρνουν μέρος στις διαδικασίες αυτές	1,000	,568
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα αποδυναμώσει τη Χριστιανική πίστη στην Ευρώπη	1,000	,656
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα παρεμποδίσει την εμβάθυνση της Ε.Ε., δηλαδή τη μετεξέλιξή της σε πραγματική Πολιτική Ένωση ομοσπονδιακού χαρακτήρα, με κεντρικούς πολιτικούς θεσμούς, αυτόνομη εξωτερική πολιτική και κοινή πολιτική ασφάλειας	1,000	,627

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Κλίμακα των Πιθανών Συνεπειών της Ένταξης της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Ανάλυση Παραγόντων (συνέχεια)

Total Variance Explained

Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	6,692	21,586	21,586	6,692	21,586	21,586	4,087	13,185	13,185
2	2,747	8,862	30,448	2,747	8,862	30,448	2,658	8,574	21,759
3	1,966	6,342	36,789	1,966	6,342	36,789	2,640	8,517	30,276
4	1,615	5,208	41,997	1,615	5,208	41,997	2,140	6,904	37,179
5	1,527	4,926	46,923	1,527	4,926	46,923	1,973	6,363	43,543
6	1,408	4,542	51,465	1,408	4,542	51,465	1,610	5,194	48,737
7	1,323	4,269	55,734	1,323	4,269	55,734	1,580	5,096	53,833
8	1,067	3,442	59,176	1,067	3,442	59,176	1,399	4,514	58,347
9	1,011	3,260	62,436	1,011	3,260	62,436	1,268	4,089	62,436
10	,923	2,978	65,414						
11	,921	2,970	68,384						
12	,877	2,831	71,214						
13	,800	2,580	73,794						
14	,777	2,507	76,301						
15	,730	2,354	78,655						
16	,660	2,128	80,783						
17	,611	1,971	82,754						
18	,538	1,734	84,489						
19	,499	1,611	86,100						
20	,481	1,553	87,653						
21	,477	1,540	89,193						
22	,440	1,418	90,611						
23	,420	1,354	91,965						
24	,400	1,291	93,255						
25	,362	1,167	94,422						
26	,347	1,119	95,541						
27	,327	1,054	96,595						
28	,305	,984	97,579						
29	,285	,920	98,499						
30	,253	,815	99,314						
31	,213	,686	100,000						

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Κλίμακα των Πιθανών Συνεπειών της Ένταξης της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Ανάλυση Παραγόντων (συνέχεια)

Rotated Component Matrix(a)

	Component								
	1	2	3	4	5	6	7	8	9
...θα συντελέσει ώστε να γίνει πραγματικότητα το ιδανικό του διαλόγου των πολιτισμών	,773	-,083	-,106	-,047	,068	,105	,054	-,008	,025
...θα διευκολύνει την επίλυση του Κυπριακού	,740	-,073	-,064	-,054	-,104	-,006	-,040	,135	,055
...θα θέσει τις βάσεις για μία πιο αρμονική συνεργασία Ελλάδας-Τουρκίας, μέσα στα πλαίσια των αξιών και των αρχών της Ε.Ε.	,718	-,176	-,079	-,189	,089	-,086	-,139	-,137	,179
...θα συμβάλει στη διατήρηση της ειρήνης στην περιοχή μας	,714	,097	-,125	-,008	,149	-,018	-,237	-,122	,056
...θα εξασφαλίσει ότι η Τουρκία θα λειτουργεί σύμφωνα με το Διεθνές Δίκαιο	,680	-,217	-,218	-,060	,232	-,008	,022	,205	-,096
...θα επιτρέψει στην Τουρκία να αξιοποιήσει την ιδιότητα του κράτους μέλους για να προωθήσει και να κατοχυρώσει τις διεκδικήσεις που προβάλλει σε βάρος της Ελλάδας	-,506	,070	,156	,191	,200	,352	,132	,288	,055
...θα είναι προς το συμφέρον της διεθνούς κοινότητας	,442	-,285	-,269	,009	,022	-,048	-,214	,271	-,086
...θα δώσει στο δυτικό πολιτισμό τη δυνατότητα να συναντήσει τον πολιτιστικό πλούτο της Μεσοποταμίας	,416	-,335	,025	-,046	,198	-,020	,227	,048	,359
...θα σημάνει το άνοιγμα της Ε.Ε. σε χώρες χωρίς πλήρη διαχωρισμό της πολιτικής εξουσίας από τις ένοπλες δυνάμεις	-,081	,722	,092	,159	,123	-,092	,252	,180	,015

...θα δείξει ανοχή της Ε.Ε. προς την απροθυμία της Τουρκίας να εφαρμόσει μέτρα ουσιαστικού εκδημοκρατισμού της λειτουργίας της ως κοινωνίας	-,190	,622	,058	,011	,134	,369	-,077	-,132	-,078
...θα παρεμποδίσει την εμβάθυνση της Ε.Ε., δηλαδή τη μετεξέλιξή της σε πραγματική Πολιτική Ένωση ομοσπονδιακού χαρακτήρα, με κεντρικούς πολιτικούς θεσμούς, αυτόνομη εξωτερική πολιτική και κοινή πολιτική ασφάλειας	-,030	,563	,215	,428	-,230	,033	,147	,022	,060
...θα αποτελέσει αναγνώριση της βούλησης και της προσπάθειας της Τουρκίας να αποτελέσει μία σύγχρονη δημοκρατική χώρα	,442	-,510	,000	-,052	,137	,045	-,004	,155	-,228
...θα σημάνει είσοδο στην Ε.Ε. μίας χώρας που αρνείται να αναγνωρίσει ένα άλλο κράτος-μέλος, την Κυπριακή Δημοκρατία και που, μάλιστα, κατέχει τμήμα της.	-,168	,473	,329	-,081	,107	,150	,325	,131	,072
...θα οδηγήσει σε μείωση της συνοχής της Ε.Ε.	-,237	,134	,781	,157	,015	,048	-,044	-,004	,001
...θα εμποδίσει τη δημιουργία μίας κοινής Ευρωπαϊκής ταυτότητας	-,080	,123	,707	,110	-,273	,193	,142	-,086	,069
...θα μεγεθύνει και θα ενδυναμώσει την Ε.Ε.	,343	-,244	-,559	-,132	,204	,113	-,133	,131	-,060
...θα βλάψει την Ελληνική οικονομία γιατί το εμπόριο μεταξύ Τουρκίας και Ευρωπαϊκών χωρών θα διευκολυνθεί και θα μειωθούν οι εμπορικές συναλλαγές της Ελλάδας με τα άλλα κράτη-μέλη	-,140	-,027	,552	,160	,210	,258	,058	,061	-,353

...θα καταστήσει τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων στην Ε.Ε. πιο χρονοβόρες και επίπτονες με την περαιτέρω αύξηση του αριθμού των κρατών-μελών που παίρνουν μέρος στις διαδικασίες αυτές	,033	-,083	,494	,417	,240	-,225	,105	,072	,128
...θα αποδυναμώσει τη Χριστιανική πίστη στην Ευρώπη	-,153	,006	,146	,770	,058	-,032	-,102	,039	,056
...θα αλλοιώσει τον Ευρωπαϊκό πολιτισμό καθώς η Τουρκία είναι μία χώρα με αντιλήψεις και αξίες πολύ διαφορετικές από εκείνες των άλλων κρατών-μελών της Ε.Ε.	-,101	,077	,237	,627	-,261	,004	,205	-,004	,059
...θα ενισχύσει το μουσουλμανικό στοιχείο στις υπόλοιπες χώρες-μέλη της Ε.Ε.	-,067	,420	-,017	,585	,318	,086	,105	-,064	-,100
...θα παρέχει στην Ε.Ε. πρόσβαση στα πετρέλαια της Μέσης Ανατολής, του Καυκάσου και της Κασπίας	,088	,016	-,062	,038	,798	,129	-,078	-,052	,032
...θα επιτρέψει στην Ε.Ε. να επωφεληθεί από τη στρατηγική γεωπολιτική θέση της Τουρκίας	,261	-,008	-,119	,028	,580	-,130	,207	-,091	-,118
...θα συνοδεύει από την παροχή οικονομικής στήριξης προς την Τουρκία, το κόστος της οποίας θα επωμιστούν οι πολίτες των υπολοίπων χωρών-μελών	-,064	,390	,364	-,118	,532	,107	-,050	,097	,064
...θα οδηγήσει σε οικονομική ανάκαμψη της Τουρκίας χάριν στη διευκόλυνση του εμπορίου της με τα υπόλοιπα κράτη-μέλη της Ε.Ε.	,312	-,125	-,033	-,040	-,003	,675	,332	-,044	,183

...θα δείξει ανοχή προς μία χώρα που παραβιάζει συστηματικά τα ανθρώπινα δικαιώματα	-,146	,360	,257	-,045	,061	,621	-,050	-,087	-,034
...θα σημάνει είσοδο στην Ε.Ε. μίας χώρας με εξαιρετικά χαμηλό μορφωτικό επίπεδο σε σχέση με αυτό των υπολοίπων κρατών-μελών	-,041	,219	,093	,180	-,065	,137	,671	-,057	-,165
...θα εξυπηρετεί τους Αμερικανούς, καθώς η Τουρκία θα λειτουργεί σύμφωνα με τις υποδείξεις τους στα διάφορα όργανα λήψης αποφάσεων της Ε.Ε.	-,304	,064	,083	-,053	,101	-,023	,651	,082	,230
...θα συμβάλει στην ενίσχυση της συνεργασίας της Ε.Ε. με τις Η.Π.Α.	,094	,013	-,066	-,026	-,098	-,111	,062	,840	,031
...θα δώσει στην Τουρκία τη δυνατότητα να επηρεάζει καθοριστικά τις αποφάσεις της Ε.Ε.	-,136	,107	,062	,430	,026	,429	-,166	,516	,181
...θα οδηγήσει σε βίαιη αντίδραση των υπερεθνικιστικών κύκλων της Τουρκίας που αντιτίθενται στην ένταξή της στην Ε.Ε.	,071	,083	,035	,129	-,040	,114	,016	,066	,824

Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.
a. Rotation converged in 12 iterations.

Κλίμακα των Πιθανών Συνεπειών της Ένταξης της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Ανάλυση Παραγόντων (συνέχεια)

Περιεχόμενο Παραγόντων

- 1^{ος} Παράγοντας: Διάλογος πολιτισμών
- 2^{ος} Παράγοντας: Δυσλειτουργία λόγω δημοκρατικού ελλείμματος
- 3^{ος} Παράγοντας: Διασπαστικός παράγοντας
- 4^{ος} Παράγοντας: Πολιτισμική απειλή
- 5^{ος} Παράγοντας: Προβληματική ρεαλιστικού κόστους-οφέλους
- 6^{ος} Παράγοντας: Όφελος Τουρκίας
- 7^{ος} Παράγοντας: Πρακτορική κατάσταση
- 8^{ος} Παράγοντας: Ευρωατλαντισμός-Ενίσχυση ρόλου Τουρκίας
- 9^{ος} Παράγοντας: Αντίδραση Τούρκων εθνικιστών

Κλίμακα Στάσεων προς την Άμεση και Έμμεση Εκπροσώπηση κατά τη Λήψη
Πολιτικών Αποφάσεων: Ανάλυση Παραγόντων

Communalities

	Initial	Extraction
Οι σημαντικές αποφάσεις πρέπει να λαμβάνονται αποκλειστικά από τις εκλεγμένες ηγεσίες γιατί αυτές έχουν τη γνώση και την πληροφόρηση που απαιτείται για τη λήψη ορθών αποφάσεων	1,000	,594
Στις κρίσιμες αποφάσεις οι ηγέτες πρέπει να αφουγκράζονται και να ακολουθούν το λαϊκό αίσθημα, όπως αυτό εκφράζεται σε δημοψηφίσματα	1,000	,543
Η διεξαγωγή δημοψηφισμάτων σημαίνει ότι οι πολύ σημαντικές αποφάσεις αφήνονται να ληφθούν από τους απλούς πολίτες, δηλαδή από άτομα που δεν έχουν τις γνώσεις και την πληροφόρηση που χρειάζεται προκειμένου να κρίνουν και να αποφασίσουν ορθά.	1,000	,659
Η λήψη των σημαντικών αποφάσεων από τους ηγέτες ενέχει κινδύνους καθώς οι προτιμήσεις τους σε κάποιο ζήτημα μπορεί να μην συμπίπτουν με αυτές της πλειοψηφίας του λαού	1,000	,591
Τα αποτελέσματα των δημοψηφισμάτων δεν αντανakλούν τόσο την προτίμηση των πολιτών, όσο την επιρροή των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης που διαμορφώνουν την κοινή γνώμη βάσει των υποδείξεων ορισμένων κέντρων εξουσίας	1,000	,721
Πολλές φορές υπάρχει αναντιστοιχία ανάμεσα στις αποφάσεις των ηγετών και τις προτιμήσεις των πολιτών, επειδή οι ηγέτες δεν εκφράζουν τη βούληση του λαού αλλά υπηρετούν συμφέροντα	1,000	,613
Η διεξαγωγή δημοψηφίσματος είναι μία χρονοβόρα διαδικασία	1,000	,737
Η διενέργεια δημοψηφισμάτων συμβάλλει ώστε να αυξάνεται η εμπλοκή και το ενδιαφέρον του κόσμου για την πολιτική	1,000	,842
Η διεξαγωγή δημοψηφίσματος συνεπάγεται ιδιαίτερα υψηλό κόστος, το οποίο τελικά επωμίζονται οι πολίτες	1,000	,702
Η λήψη των σημαντικών αποφάσεων από τον εκλεγμένο ηγέτη μίας χώρας επιτρέπει την άμεση ανταπόκριση στις εξελίξεις καθώς δεν είναι χρονοβόρα	1,000	,734
Η λήψη των σημαντικών αποφάσεων από τις εκλεγμένες ηγεσίες των χωρών είναι πολύ συμφέρουσα με οικονομικούς όρους και δεν συνεπάγεται κατασπατάληση του δημόσιου χρήματος σε ακριβές διαδικασίες	1,000	,694
Όταν οι πολίτες δεν έχουν την ευκαιρία να συμμετάσχουν άμεσα στη λήψη των κρίσιμων αποφάσεων μέσω δημοψηφισμάτων, το ενδιαφέρον τους για την πολιτική μειώνεται	1,000	,463
Πριν τη λήψη σημαντικών αποφάσεων οι ηγέτες θα πρέπει να πληροφορούνται και να λαμβάνουν υπόψη τους τις προτιμήσεις των πολιτών, όπως αυτές εκφράζονται σε δημοσκοπήσεις	1,000	,732
Οι ηγέτες δεν πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τους τα αποτελέσματα δημοσκοπήσεων προτού πάρουν τις αποφάσεις τους επειδή κατά κανόνα οι δημοσκοπήσεις δεν είναι έγκυρες	1,000	,794

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Κλίμακα Στάσεων προς την Άμεση και Έμμεση Εκπροσώπηση κατά τη Λήψη
Πολιτικών Αποφάσεων: Ανάλυση Παραγόντων (συνέχεια)

Total Variance Explained

Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	2,613	18,667	18,667	2,613	18,667	18,667	1,825	13,036	13,036
2	1,932	13,798	32,465	1,932	13,798	32,465	1,712	12,227	25,263
3	1,606	11,469	43,935	1,606	11,469	43,935	1,678	11,986	37,249
4	1,180	8,426	52,360	1,180	8,426	52,360	1,577	11,262	48,510
5	1,085	7,750	60,110	1,085	7,750	60,110	1,504	10,744	59,254
6	1,003	7,167	67,277	1,003	7,167	67,277	1,123	8,023	67,277
7	,796	5,689	72,966						
8	,739	5,282	78,248						
9	,692	4,940	83,188						
10	,667	4,765	87,953						
11	,502	3,586	91,538						
12	,462	3,300	94,838						
13	,407	2,910	97,749						
14	,315	2,251	100,000						

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Κλίμακα Στάσεων προς την Άμεση και Έμμεση Εκπροσώπηση κατά τη Λήψη
Πολιτικών Αποφάσεων: Ανάλυση Παραγόντων (συνέχεια)

Rotated Component Matrix(a)

	Component					
	1	2	3	4	5	6
Η διεξαγωγή δημοψηφισμάτων σημαίνει ότι οι πολύ σημαντικές αποφάσεις αφήνονται να ληφθούν από τους απλούς πολίτες, δηλαδή από άτομα που δεν έχουν τις γνώσεις και την πληροφόρηση που χρειάζεται προκειμένου να κρίνουν και να αποφασίσουν ορθά.	-,789	-,085	,082	,030	,085	,123
Στις κρίσιμες αποφάσεις οι ηγέτες πρέπει να αφουγκράζονται και να ακολουθούν το λαϊκό αίσθημα, όπως αυτό εκφράζεται σε δημοψηφίσματα	,623	,340	,108	,044	-,102	,128
Όταν οι πολίτες δεν έχουν την ευκαιρία να συμμετάσχουν άμεσα στη λήψη των κρίσιμων αποφάσεων μέσω δημοψηφισμάτων, το ενδιαφέρον τους για την πολιτική μειώνεται	,524	,045	,117	,063	-,163	,377
Οι σημαντικές αποφάσεις πρέπει να λαμβάνονται αποκλειστικά από τις εκλεγμένες ηγεσίες γιατί αυτές έχουν τη γνώση και την πληροφόρηση που απαιτείται για τη λήψη ορθών αποφάσεων	-,508	,166	-,227	,431	-,212	-,163
Οι ηγέτες δεν πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τους τα αποτελέσματα δημοσκοπήσεων προτού πάρουν τις αποφάσεις τους επειδή κατά κανόνα οι δημοσκοπήσεις δεν είναι έγκυρες	-,017	-,870	,118	,056	,020	-,139
Πριν τη λήψη σημαντικών αποφάσεων οι ηγέτες θα πρέπει να πληροφορούνται και να λαμβάνουν υπόψη τους τις προτιμήσεις των πολιτών, όπως αυτές εκφράζονται σε δημοσκοπήσεις	,228	,797	,206	-,001	,048	,013
Τα αποτελέσματα των δημοψηφισμάτων δεν αντανακλούν τόσο την προτίμηση των πολιτών, όσο την επιρροή των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης που διαμορφώνουν την κοινή γνώμη βάσει των υποδείξεων ορισμένων κέντρων εξουσίας	-,292	-,112	,371	,038	,004	,168

Πολλές φορές υπάρχει αναντιστοιχία ανάμεσα στις αποφάσεις των ηγετών και τις προτιμήσεις των πολιτών, επειδή οι ηγέτες δεν εκφράζουν τη βούληση του λαού αλλά υπηρετούν συμφέροντα	,174	,015	,743	-,102	,123	-,065
Η λήψη των σημαντικών αποφάσεων από τους ηγέτες ενέχει κινδύνους καθώς οι προτιμήσεις τους σε κάποιο ζήτημα μπορεί να μην συμπίπτουν με αυτές της πλειοψηφίας του λαού	,293	,333	,620	,045	-,014	-,087
Η λήψη των σημαντικών αποφάσεων από τον εκλεγμένο ηγέτη μίας χώρας επιτρέπει την άμεση ανταπόκριση στις εξελίξεις καθώς δεν είναι χρονοβόρα	,071	-,127	,008	,843	,034	-,038
Η λήψη των σημαντικών αποφάσεων από τις εκλεγμένες ηγεσίες των χωρών είναι πολύ συμφέρουσα με οικονομικούς όρους και δεν συνεπάγεται κατασπατάληση του δημόσιου χρήματος σε ακριβές διαδικασίες	-,059	,057	-,015	,774	,280	,094
Η διεξαγωγή δημοψηφίσματος είναι μία χρονοβόρα διαδικασία	-,074	-,058	,057	,020	,839	-,145
Η διεξαγωγή δημοψηφίσματος συνεπάγεται ιδιαίτερα υψηλό κόστος, το οποίο τελικά επωμίζονται οι πολίτες	-,102	,077	,057	,238	,784	,105
Η διενέργεια δημοψηφισμάτων συμβάλλει ώστε να αυξάνεται η εμπλοκή και το ενδιαφέρον του κόσμου για την πολιτική	,069	,127	-,023	,000	-,008	,906

Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.
a. Rotation converged in 6 iterations.

Κλίμακα Στάσεων προς την Άμεση και Έμμεση Εκπροσώπηση κατά τη Λήψη Πολιτικών Αποφάσεων: Ανάλυση Παραγόντων (συνέχεια)

Περιεχόμενο Παραγόντων

- 1^{ος} Παράγοντας: Απόρριψη Ηγετικής αντιπροσώπευσης- Προτίμηση για άμεση δημοκρατία
- 2^{ος} Παράγοντας: Πολιτική σημασία δημοσκοπήσεων
- 3^{ος} Παράγοντας: Κριτική αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας
- 4^{ος} Παράγοντας: Λειτουργικά πλεονεκτήματα ηγετικής αντιπροσώπευσης
- 5^{ος} Παράγοντας: Λειτουργικά μειονεκτήματα δημοψηφισμάτων
- 6^{ος} Παράγοντας: Δημοψήφισμα ως παράγοντας ενεργού εμπλοκής των πολιτών

Κλίμακα Προσλαμβανόμενου Σκοπού της Ευρωπαϊκής Ένωσης:
Ανάλυση Παραγόντων

Communalities

	Initial	Extraction
Ο σκοπός της Ε.Ε. είναι να καθιερώσει μία ενιαία κυβέρνηση για όλα τα κράτη-μέλη	1,000	,658
Ο σκοπός της Ε.Ε. είναι να πετύχει την ενοποίηση της οικονομίας των κρατών-μελών	1,000	,620
Ο σκοπός της Ε.Ε. είναι να συντελέσει στην ανάπτυξη σχέσεων συνεργασίας κι εμπιστοσύνης ανάμεσα σε χώρες που στο παρελθόν ανήκαν σε αντίπαλα στρατόπεδα	1,000	,728
Ο σκοπός της Ε.Ε. είναι να ενισχύσει τον οικονομικό έλεγχο των ισχυρών χωρών πάνω στις ασθενέστερες	1,000	,512
Ο σκοπός της Ε.Ε. είναι να διασφαλίσει την ειρήνη	1,000	,737
Ο σκοπός της Ε.Ε. είναι να ανακόψει την παγκόσμια κυριαρχία των Η.Π.Α.	1,000	,345

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Total Variance Explained

Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	2,160	35,994	35,994	2,160	35,994	35,994	2,156	35,932	35,932
2	1,441	24,015	60,009	1,441	24,015	60,009	1,445	24,077	60,009
3	,803	13,389	73,397						
4	,680	11,337	84,735						
5	,617	10,280	95,015						
6	,299	4,985	100,000						

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Κλίμακα Προσλαμβανόμενου Σκοπού της Ευρωπαϊκής Ένωσης:
Ανάλυση Παραγόντων (συνέχεια)

Rotated Component Matrix(a)

	Component	
	1	2
Ο σκοπός της Ε.Ε. είναι να διασφαλίσει την ειρήνη	,859	,002
Ο σκοπός της Ε.Ε. είναι να συντελέσει στην ανάπτυξη σχέσεων συνεργασίας κι εμπιστοσύνης ανάμεσα σε χώρες που στο παρελθόν άνηκαν σε αντίπαλα στρατόπεδα	,796	,307
Ο σκοπός της Ε.Ε. είναι να ενισχύσει τον οικονομικό έλεγχο των ισχυρών χωρών πάνω στις ασθενέστερες	-,637	,326
Ο σκοπός της Ε.Ε. είναι να ανακόψει την παγκόσμια κυριαρχία των Η.Π.Α.	,588	,002
Ο σκοπός της Ε.Ε. είναι να καθιερώσει μία ενιαία κυβέρνηση για όλα τα κράτη-μέλη	-,119	,803
Ο σκοπός της Ε.Ε. είναι να πετύχει την ενοποίηση της οικονομίας των κρατών-μελών	,140	,775

Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.
a. Rotation converged in 3 iterations.

Περιεχόμενο Παραγόντων:

1^{ος} Παράγοντας: Ευρωλειτουργισμός

2^{ος} Παράγοντας: Πολιτική και οικονομική ενοποίηση

Κλίμακα των προσλαμβανόμενων συνεπειών για την Ελλάδα της ιδιότητάς της ως κράτους-μέλους της Ε.Ε.: Ανάλυση Παραγόντων

Communalities

	Initial	Extraction
Το γεγονός ότι η Ελλάδα ανήκει στην Ε.Ε. αποτελεί για τη χώρα μας την καλύτερη εγγύηση πολιτικής σταθερότητας	1,000	,474
Το γεγονός ότι η Ελλάδα ανήκει στην Ε.Ε. ευνοεί την εγκατάσταση στο εθνικό μας έδαφος πολυεθνικών εταιριών, σε βάρος της εθνικής οικονομίας	1,000	,498
Το γεγονός ότι η Ελλάδα ανήκει στην Ε.Ε. ανοίγει νέους ορίζοντες στην πολιτισμική μας ιδιαιτερότητα	1,000	,525
Το γεγονός ότι η Ελλάδα ανήκει στην Ε.Ε. αποτελεί αλλοτρίωση της εθνικής μας ανεξαρτησίας	1,000	,591
Το γεγονός ότι η Ελλάδα ανήκει στην Ε.Ε. δίνει νέα ώθηση στη βιομηχανική μας παραγωγή	1,000	,534
Το γεγονός ότι η Ελλάδα ανήκει στην Ε.Ε. μεταθέτει το κέντρο λήψης αποφάσεων έξω από τα εθνικά μας σύνορα	1,000	,565
Το γεγονός ότι η Ελλάδα ανήκει στην Ε.Ε. ευνοεί την τουριστική ανάπτυξη της χώρας μας	1,000	,396
Το γεγονός ότι η Ελλάδα ανήκει στην Ε.Ε. δεν επιτρέπει στους εχθρούς μας να προβούν σε επιθετικές στρατιωτικές ενέργειες εναντίον μας	1,000	,393

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Κλίμακα των προσλαμβανόμενων συνεπειών για την Ελλάδα της ιδιότητάς της ως κράτους-μέλους της Ε.Ε.: Ανάλυση Παραγόντων (συνέχεια)

Total Variance Explained

Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	2,290	28,625	28,625	2,290	28,625	28,625	2,257	28,208	28,208
2	1,685	21,063	49,688	1,685	21,063	49,688	1,718	21,480	49,688
3	,793	9,917	59,605						
4	,748	9,348	68,953						
5	,676	8,455	77,407						
6	,662	8,278	85,686						
7	,637	7,968	93,653						
8	,508	6,347	100,000						

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Κλίμακα των προσλαμβανόμενων συνεπειών για την Ελλάδα της ιδιότητάς της ως κράτους-μέλους της Ε.Ε.: Ανάλυση Παραγόντων (συνέχεια)

Rotated Component Matrix(a)

	Component	
	1	2
Το γεγονός ότι η Ελλάδα ανήκει στην Ε.Ε. ανοίγει νέους ορίζοντες στην πολιτισμική μας ιδιαιτερότητα	,724	-,027
Το γεγονός ότι η Ελλάδα ανήκει στην Ε.Ε. δίνει νέα ώθηση στη βιομηχανική μας παραγωγή	,680	,268
Το γεγονός ότι η Ελλάδα ανήκει στην Ε.Ε. αποτελεί για τη χώρα μας την καλύτερη εγγύηση πολιτικής σταθερότητας	,677	-,123
Το γεγονός ότι η Ελλάδα ανήκει στην Ε.Ε. ευνοεί την τουριστική ανάπτυξη της χώρας μας	,629	,020
Το γεγονός ότι η Ελλάδα ανήκει στην Ε.Ε. δεν επιτρέπει στους εχθρούς μας να προβούν σε επιθετικές στρατιωτικές ενέργειες εναντίον μας	,574	-,252
Το γεγονός ότι η Ελλάδα ανήκει στην Ε.Ε. μεταθέτει το κέντρο λήψης αποφάσεων έξω από τα εθνικά μας σύνορα	-,076	,748
Το γεγονός ότι η Ελλάδα ανήκει στην Ε.Ε. αποτελεί αλλοτρίωση της εθνικής μας ανεξαρτησίας	-,213	,738
Το γεγονός ότι η Ελλάδα ανήκει στην Ε.Ε. ευνοεί την εγκατάσταση στο εθνικό μας έδαφος πολυεθνικών εταιριών, σε βάρος της εθνικής οικονομίας	,189	,680

Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.
a. Rotation converged in 3 iterations.

Περιεχόμενο Παραγόντων:

1^{ος} Παράγοντας: Θετικές συνέπειες για την Ελλάδα ως κράτος-μέλος της Ε.Ε.

2^{ος} Παράγοντας: Αρνητικές συνέπειες για την Ελλάδα ως κράτος-μέλος της Ε.Ε.

Κλίμακα των προϋποθέσεων που πρέπει να πληροί μία χώρα υποψήφια για ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση σε περίπτωση διεύρυνσης της Ε.Ε.
Παραγοντική Ανάλυση

Communalities

	Initial	Extraction
Σε περίπτωση νέας διεύρυνσης της Ε.Ε., η υποψήφια χώρα θα πρέπει να διαθέτει σημαντικούς οικονομικούς πόρους	1,000	,629
Σε περίπτωση νέας διεύρυνσης της Ε.Ε., η υποψήφια χώρα θα πρέπει να έχει το ίδιο θρήσκευμα με την πλειοψηφία των άλλων χωρών-μελών	1,000	,473
Σε περίπτωση νέας διεύρυνσης της Ε.Ε., η υποψήφια χώρα θα πρέπει να ανήκει γεωγραφικά στην Ευρώπη	1,000	,275
Σε περίπτωση νέας διεύρυνσης της Ε.Ε., η υποψήφια χώρα θα πρέπει να ανήκει στις αναπτυσσόμενες χώρες	1,000	,550
Σε περίπτωση νέας διεύρυνσης της Ε.Ε., η υποψήφια χώρα θα πρέπει να αποδεχθεί χωρίς όρους τις απαιτήσεις της Ε.Ε.	1,000	,554
Σε περίπτωση νέας διεύρυνσης της Ε.Ε., η υποψήφια χώρα θα πρέπει να έχει σημαντική βιομηχανική ανάπτυξη	1,000	,718
Σε περίπτωση νέας διεύρυνσης της Ε.Ε., η υποψήφια χώρα θα πρέπει να ανήκει στην πολιτισμική οικογένεια της Ευρώπης	1,000	,671
Σε περίπτωση νέας διεύρυνσης της Ε.Ε., η υποψήφια χώρα θα πρέπει να αποτελείται από αμιγή πληθυσμό	1,000	,601

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Κλίμακα των προϋποθέσεων που πρέπει να πληροί μία χώρα υποψήφια για ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση σε περίπτωση διεύρυνσης της Ε.Ε.
Παραγοντική Ανάλυση (συνέχεια)

Total Variance Explained

Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	3,441	43,011	43,011	3,441	43,011	43,011	2,581	32,259	32,259
2	1,030	12,881	55,891	1,030	12,881	55,891	1,891	23,632	55,891
3	,927	11,588	67,479						
4	,704	8,797	76,277						
5	,649	8,114	84,390						
6	,520	6,502	90,892						
7	,385	4,816	95,708						
8	,343	4,292	100,000						

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Κλίμακα των προϋποθέσεων που πρέπει να πληροί μία χώρα υποψήφια για ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση σε περίπτωση διεύρυνσης της Ε.Ε.
Παραγοντική Ανάλυση (συνέχεια)

Rotated Component Matrix(a)		
	Component	
	1	2
Σε περίπτωση νέας διεύρυνσης της Ε.Ε., η υποψήφια χώρα θα πρέπει να έχει σημαντική βιομηχανική ανάπτυξη	,824	,199
Σε περίπτωση νέας διεύρυνσης της Ε.Ε., η υποψήφια χώρα θα πρέπει να διαθέτει σημαντικούς οικονομικούς πόρους	,793	,015
Σε περίπτωση νέας διεύρυνσης της Ε.Ε., η υποψήφια χώρα θα πρέπει να έχει το ίδιο θρήσκευμα με την πλειοψηφία των άλλων χωρών-μελών	,660	,194
Σε περίπτωση νέας διεύρυνσης της Ε.Ε., η υποψήφια χώρα θα πρέπει να ανήκει στις αναπτυσσόμενες χώρες	,644	,366
Σε περίπτωση νέας διεύρυνσης της Ε.Ε., η υποψήφια χώρα θα πρέπει να αποτελείται από αμιγή πληθυσμό	,174	,755
Σε περίπτωση νέας διεύρυνσης της Ε.Ε., η υποψήφια χώρα θα πρέπει να αποδεχθεί χωρίς όρους τις απαιτήσεις της Ε.Ε.	,023	,744
Σε περίπτωση νέας διεύρυνσης της Ε.Ε., η υποψήφια χώρα θα πρέπει να ανήκει στην πολιτισμική οικογένεια της Ευρώπης	,524	,629
Σε περίπτωση νέας διεύρυνσης της Ε.Ε., η υποψήφια χώρα θα πρέπει να ανήκει γεωγραφικά στην Ευρώπη	,340	,399

Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.
a. Rotation converged in 3 iterations.

Περιεχόμενο Παραγόντων:

1^{ος} Παράγοντας: Οικονομικά και βιομηχανικά κριτήρια

2^{ος} Παράγοντας: Κριτήριο ομοιογένειας και υπακοής στην Ε.Ε.

Πείραμα 1: Αναλύσεις Διακύμανσης

Ανεξάρτητες Μεταβλητές :

Result= αναμενόμενο αποτέλεσμα

Procedur (procedure)=διαδικασία

Identgroup= βαθμός εθνικής ταύτισης

group.conseq= τρόπος πρόσληψης των συνεπειών της ενδεχόμενης ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε.

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Πόσο πιθανή θεωρείτε την ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε.

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	40,897(a)	3	13,632	7,833	,000
Intercept	3095,136	1	3095,136	1778,505	,000
procedur	1,961	1	1,961	1,127	,290
result	38,896	1	38,896	22,350	,000
procedur * result	,010	1	,010	,006	,939
Error	273,227	157	1,740		
Total	3410,000	161			
Corrected Total	314,124	160			

a R Squared = ,130 (Adjusted R Squared = ,114)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Ποσοστό της Ευρωπαϊκής κοινής γνώμης που συμφωνεί με την ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε.

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	2679,882(a)	3	893,294	3,606	,015
Intercept	301963,167	1	301963,167	1218,852	,000
procedur	6,527	1	6,527	,026	,871
result	2669,962	1	2669,962	10,777	,001
procedur * result	1,379	1	1,379	,006	,941
Error	38152,554	154	247,744		
Total	341725,000	158			
Corrected Total	40832,437	157			

a R Squared = ,066 (Adjusted R Squared = ,047)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Πόσο πιθανή θεωρείτε τη διεξαγωγή δημοψηφισμάτων σχετικά με την ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε.

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	28,132(a)	3	9,377	4,166	,007
Intercept	2124,750	1	2124,750	944,034	,000
procedur	27,975	1	27,975	12,429	,001
result	,002	1	,002	,001	,978
procedur * result	,214	1	,214	,095	,758
Error	351,111	156	2,251		
Total	2489,000	160			
Corrected Total	379,244	159			

a R Squared = ,074 (Adjusted R Squared = ,056)

**Κλίμακα Πιθανών Συνεπειών Ενδεχόμενης ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε.
Ανάλυση Διακύμανσης**

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: ΔΙΑΛΟΓΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΩΝ

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	9,021(a)	7	1,289	1,306	,251
Intercept	,002	1	,002	,002	,961
procedur	2,242	1	2,242	2,272	,134
result	1,478	1	1,478	1,497	,223
identgroup	1,137	1	1,137	1,152	,285
procedur * result	1,104	1	1,104	1,118	,292
procedur * identgroup	2,745	1	2,745	2,782	,097
result * identgroup	,014	1	,014	,014	,904
procedur * result * identgroup	,183	1	,183	,185	,668
Error	151,979	154	,987		
Total	161,000	162			
Corrected Total	161,000	161			

a R Squared = ,056 (Adjusted R Squared = ,013)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: ΔΥΣΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΛΟΓΩ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟΥ ΕΛΛΕΙΜΜΑΤΟΣ

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	4,385(a)	7	,626	,616	,742
Intercept	,002	1	,002	,002	,962
procedur	,637	1	,637	,626	,430
result	2,147	1	2,147	2,111	,148
identgroup	,026	1	,026	,026	,872
procedur * result	,022	1	,022	,021	,884
procedur * identgroup	,148	1	,148	,146	,703
result * identgroup	,560	1	,560	,551	,459
procedur * result * identgroup	,709	1	,709	,697	,405
Error	156,615	154	1,017		
Total	161,000	162			
Corrected Total	161,000	161			

a R Squared = ,027 (Adjusted R Squared = -,017)

**Κλίμακα Πιθανών Συνεπειών Ενδεχόμενης ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε.
Ανάλυση Διακύμανσης (συνέχεια)**

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: ΤΟΥΡΚΙΑ ΩΣ ΔΙΑΣΠΑΣΤΙΚΟΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	15,688(a)	7	2,241	2,375	,025
Intercept	,005	1	,005	,005	,944
procedur	,448	1	,448	,475	,492
result	5,961	1	5,961	6,318	,013
identgroup	7,373	1	7,373	7,813	,006
procedur * result	,206	1	,206	,218	,641
procedur * identgroup	,644	1	,644	,683	,410
result * identgroup	2,081	1	2,081	2,205	,140
procedur * result * identgroup	,002	1	,002	,003	,959
Error	145,312	154	,944		
Total	161,000	162			
Corrected Total	161,000	161			

a R Squared = ,097 (Adjusted R Squared = ,056)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: ΤΟΥΡΚΙΑ ΩΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΑΠΕΙΛΗ

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	6,850(a)	7	,979	,978	,450
Intercept	,004	1	,004	,004	,952
procedur	,059	1	,059	,059	,809
result	,118	1	,118	,118	,732
identgroup	5,124	1	5,124	5,119	,025
procedur * result	,119	1	,119	,119	,731
procedur * identgroup	,055	1	,055	,055	,814
result * identgroup	,078	1	,078	,077	,781
procedur * result * identgroup	,735	1	,735	,735	,393
Error	154,150	154	1,001		
Total	161,000	162			
Corrected Total	161,000	161			

a R Squared = ,043 (Adjusted R Squared = -,001)

**Κλίμακα Πιθανών Συνεπειών Ενδεχόμενης ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε.
Ανάλυση Διακύμανσης (συνέχεια)**

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΠΕΑΛΙΣΤΙΚΟΥ "ΚΟΣΤΟΥΣ-ΟΦΕΛΟΥΣ"

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	2,433(a)	7	,348	,338	,936
Intercept	,017	1	,017	,016	,898
procedur	,333	1	,333	,323	,570
result	,681	1	,681	,662	,417
identgroup	,032	1	,032	,031	,860
procedur * result	,030	1	,030	,030	,864
procedur * identgroup	,017	1	,017	,017	,897
result * identgroup	1,247	1	1,247	1,211	,273
procedur * result * identgroup	,097	1	,097	,094	,760
Error	158,567	154	1,030		
Total	161,000	162			
Corrected Total	161,000	161			

a R Squared = ,015 (Adjusted R Squared = -,030)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: ΟΦΕΛΟΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΑΠΟ ΕΝΤΑΞΗ ΣΤΗΝ Ε.Ε.

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	11,397(a)	7	1,628	1,676	,119
Intercept	,001	1	,001	,001	,977
procedur	,191	1	,191	,196	,658
result	,012	1	,012	,012	,911
identgroup	8,394	1	8,394	8,641	,004
procedur * result	,462	1	,462	,476	,491
procedur * identgroup	1,184	1	1,184	1,219	,271
result * identgroup	,108	1	,108	,111	,739
procedur * result * identgroup	,849	1	,849	,874	,351
Error	149,603	154	,971		
Total	161,000	162			
Corrected Total	161,000	161			

a R Squared = ,071 (Adjusted R Squared = ,029)

**Κλίμακα Πιθανών Συνεπειών Ενδεχόμενης ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε.
Ανάλυση Διακύμανσης (συνέχεια)**

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: ΕΥΡΩΑΤΛΑΝΤΙΣΜΟΣ-ΕΝΙΣΧΥΣΗ ΡΟΛΟΥ ΤΟΥΡΚΙΑΣ

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	8,353(a)	7	1,193	1,204	,304
Intercept	,000	1	,000	,000	,998
procedur	1,984	1	1,984	2,002	,159
result	,210	1	,210	,212	,646
identgroup	,331	1	,331	,334	,564
procedur * result	3,358	1	3,358	3,388	,068
procedur * identgroup	,677	1	,677	,683	,410
result * identgroup	,000	1	,000	,000	,991
procedur * result * identgroup	1,354	1	1,354	1,366	,244
Error	152,647	154	,991		
Total	161,000	162			
Corrected Total	161,000	161			

a R Squared = ,052 (Adjusted R Squared = ,009)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: "ΠΡΑΚΤΟΡΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ"

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	8,107(a)	7	1,158	1,166	,325
Intercept	,021	1	,021	,021	,886
procedur	3,170	1	3,170	3,193	,076
result	,131	1	,131	,132	,717
identgroup	,320	1	,320	,322	,571
procedur * result	,341	1	,341	,344	,558
procedur * identgroup	1,535	1	1,535	1,546	,216
result * identgroup	,243	1	,243	,244	,622
procedur * result * identgroup	1,457	1	1,457	1,467	,228
Error	152,893	154	,993		
Total	161,000	162			
Corrected Total	161,000	161			

a R Squared = ,050 (Adjusted R Squared = ,007)

**Κλίμακα Πιθανών Συνεπειών Ενδεχόμενης ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε.
Ανάλυση Διακύμανσης (συνέχεια)**

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: ANTIΔΡΑΣΗ ΤΟΥΡΚΩΝ ΥΠΕΡΕΘΝΙΚΙΣΤΩΝ

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	2,561(a)	7	,366	,356	,926
Intercept	,004	1	,004	,004	,948
procedur	,048	1	,048	,047	,829
result	,829	1	,829	,806	,371
identgroup	,023	1	,023	,023	,880
procedur * result	,190	1	,190	,184	,668
procedur * identgroup	,274	1	,274	,266	,607
result * identgroup	,080	1	,080	,078	,781
procedur * result * identgroup	,969	1	,969	,941	,333
Error	158,439	154	1,029		
Total	161,000	162			
Corrected Total	161,000	161			

a R Squared = ,016 (Adjusted R Squared = -,029)

Προσλαμβανόμενη Διαδικαστική Δικαιοσύνη: Ανάλυση Διακύμανσης

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: procedural justice perception

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	77,778(a)	7	11,111	3,324	,003
Intercept	4007,365	1	4007,365	1198,888	,000
procedur	25,622	1	25,622	7,665	,006
result	23,914	1	23,914	7,154	,008
identgroup	,666	1	,666	,199	,656
procedur * result	3,151	1	3,151	,943	,333
procedur * identgroup	2,926	1	2,926	,875	,351
result * identgroup	3,291	1	3,291	,984	,323
procedur * result * identgroup	3,724	1	3,724	1,114	,293
Error	491,358	147	3,343		
Total	4616,000	155			
Corrected Total	569,135	154			

a R Squared = ,137 (Adjusted R Squared = ,096)

Κλίμακα Στάσεων προς την Άμεση και Έμμεση Εκπροσώπηση κατά τη Λήψη Πολιτικών Αποφάσεων: Ανάλυση Διακύμανσης

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: ΑΠΟΡΡΙΨΗ ΗΓΕΤΙΚΗΣ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΥΣΗΣ-ΠΡΟΤΙΜΗΣΗ ΓΙΑ ΑΜΕΣΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	17,152(a)	7	2,450	2,623	,014
Intercept	,000	1	,000	,000	,993
procedur	2,007	1	2,007	2,149	,145
result	,202	1	,202	,216	,642
identgroup	,225	1	,225	,240	,625
procedur * result	,012	1	,012	,012	,911
procedur * identgroup	3,623	1	3,623	3,879	,051
result * identgroup	2,386	1	2,386	2,555	,112
procedur * result * identgroup	9,471	1	9,471	10,140	,002
Error	143,848	154	,934		
Total	161,000	162			
Corrected Total	161,000	161			

a R Squared = ,107 (Adjusted R Squared = ,066)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΗΜΑΣΙΑ ΔΗΜΟΣΚΟΠΗΣΕΩΝ

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	8,976(a)	7	1,282	1,299	,254
Intercept	,062	1	,062	,063	,802
procedur	,054	1	,054	,055	,815
result	3,747	1	3,747	3,795	,053
identgroup	1,593	1	1,593	1,614	,206
procedur * result	,171	1	,171	,173	,678
procedur * identgroup	,606	1	,606	,614	,434
result * identgroup	2,615	1	2,615	2,649	,106
procedur * result * identgroup	1,161	1	1,161	1,176	,280
Error	152,024	154	,987		
Total	161,000	162			
Corrected Total	161,000	161			

a R Squared = ,056 (Adjusted R Squared = ,013)

Κλίμακα Στάσεων προς την Άμεση και Έμμεση Εκπροσώπηση κατά τη Λήψη Πολιτικών Αποφάσεων: Ανάλυση Διακύμανσης (συνέχεια)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΥΤΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	5,211(a)	7	,744	,736	,642
Intercept	,008	1	,008	,008	,929
procedur	,750	1	,750	,741	,391
result	,536	1	,536	,529	,468
identgroup	,414	1	,414	,409	,523
procedur * result	3,254	1	3,254	3,216	,075
procedur * identgroup	,012	1	,012	,012	,913
result * identgroup	,043	1	,043	,042	,837
procedur * result * identgroup	,177	1	,177	,175	,676
Error	155,789	154	1,012		
Total	161,000	162			
Corrected Total	161,000	161			

a R Squared = ,032 (Adjusted R Squared = -,012)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ ΗΓΕΤΙΚΗΣ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΥΣΗΣ

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	5,832(a)	7	,833	,827	,566
Intercept	,037	1	,037	,037	,849
procedur	,157	1	,157	,156	,693
result	1,150	1	1,150	1,141	,287
identgroup	,222	1	,222	,220	,640
procedur * result	1,087	1	1,087	1,079	,301
procedur * identgroup	,404	1	,404	,401	,527
result * identgroup	2,078	1	2,078	2,062	,153
procedur * result * identgroup	,249	1	,249	,247	,620
Error	155,168	154	1,008		
Total	161,000	162			
Corrected Total	161,000	161			

a R Squared = ,036 (Adjusted R Squared = -,008)

Κλίμακα Στάσεων προς την Άμεση και Έμμεση Εκπροσώπηση κατά τη Λήψη Πολιτικών Αποφάσεων: Ανάλυση Διακύμανσης (συνέχεια)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ ΜΕΙΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ ΔΗΜΟΨΗΦΙΣΜΑΤΩΝ

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	9,378(a)	7	1,340	1,361	,226
Intercept	,001	1	,001	,001	,982
procedur	,508	1	,508	,516	,474
result	1,294	1	1,294	1,315	,253
identgroup	1,557	1	1,557	1,582	,210
procedur * result	3,965	1	3,965	4,027	,047
procedur * identgroup	1,357	1	1,357	1,378	,242
result * identgroup	,007	1	,007	,007	,932
procedur * result * identgroup	,118	1	,118	,120	,730
Error	151,622	154	,985		
Total	161,000	162			
Corrected Total	161,000	161			

a R Squared = ,058 (Adjusted R Squared = ,015)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: ΔΗΜΟΨΗΦΙΣΜΑ ΩΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ ΕΝΕΡΓΟΥ ΕΜΠΛΟΚΗΣ ΠΟΛΙΤΩΝ

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	6,467(a)	7	,924	,921	,492
Intercept	,031	1	,031	,031	,861
procedur	1,732	1	1,732	1,726	,191
result	,411	1	,411	,410	,523
identgroup	,002	1	,002	,002	,969
procedur * result	2,448	1	2,448	2,439	,120
procedur * identgroup	,975	1	,975	,972	,326
result * identgroup	,039	1	,039	,039	,845
procedur * result * identgroup	,758	1	,758	,756	,386
Error	154,533	154	1,003		
Total	161,000	162			
Corrected Total	161,000	161			

a R Squared = ,040 (Adjusted R Squared = -,003)

Κλίμακα προσλαμβανόμενου σκοπού της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: ΕΥΡΩΛΕΙΤΟΥΡΓΙΣΜΟΣ

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	13,541(a)	7	1,934	2,020	,056
Intercept	,095	1	,095	,099	,754
procedur	1,487	1	1,487	1,553	,215
result	1,316	1	1,316	1,374	,243
identgroup	3,612	1	3,612	3,772	,054
procedur * result	,084	1	,084	,088	,767
procedur * identgroup	,275	1	,275	,288	,593
result * identgroup	6,094	1	6,094	6,365	,013
procedur * result * identgroup	,200	1	,200	,209	,648
Error	147,459	154	,958		
Total	161,000	162			
Corrected Total	161,000	161			

a R Squared = ,084 (Adjusted R Squared = ,042)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: ΣΤΟΧΟΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΕΝΟΠΙΟΗΣΗΣ

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	11,104(a)	7	1,586	1,630	,131
Intercept	,006	1	,006	,006	,937
procedur	3,707	1	3,707	3,808	,053
result	,278	1	,278	,286	,594
identgroup	4,226	1	4,226	4,341	,039
procedur * result	,107	1	,107	,110	,741
procedur * identgroup	,285	1	,285	,292	,589
result * identgroup	,040	1	,040	,041	,840
procedur * result * identgroup	1,949	1	1,949	2,002	,159
Error	149,896	154	,973		
Total	161,000	162			
Corrected Total	161,000	161			

a R Squared = ,069 (Adjusted R Squared = ,027)

Κλίμακα των προσλαμβανόμενων συνεπειών για την Ελλάδα της ιδιότητάς της ως κράτους-μέλους της Ε.Ε.

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: ΘΕΤΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	26,390(a)	7	3,770	4,313	,000
Intercept	,056	1	,056	,064	,801
procedur	3,338	1	3,338	3,819	,052
result	5,084	1	5,084	5,817	,017
identgroup	10,183	1	10,183	11,650	,001
procedur * result	,380	1	,380	,434	,511
procedur * identgroup	1,044	1	1,044	1,194	,276
result * identgroup	3,779	1	3,779	4,323	,039
procedur * result * identgroup	2,409	1	2,409	2,756	,099
Error	134,610	154	,874		
Total	161,000	162			
Corrected Total	161,000	161			

a R Squared = ,164 (Adjusted R Squared = ,126)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: ΑΡΝΗΤΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	5,646(a)	7	,807	,800	,589
Intercept	,084	1	,084	,083	,774
procedur	,089	1	,089	,088	,767
result	,928	1	,928	,920	,339
identgroup	1,402	1	1,402	1,390	,240
procedur * result	,694	1	,694	,688	,408
procedur * identgroup	,132	1	,132	,131	,718
result * identgroup	1,861	1	1,861	1,844	,176
procedur * result * identgroup	,827	1	,827	,820	,367
Error	155,354	154	1,009		
Total	161,000	162			
Corrected Total	161,000	161			

a R Squared = ,035 (Adjusted R Squared = -,009)

Κλίμακα των προϋποθέσεων που πρέπει να πληροί μία χώρα υποψήφια για ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση σε περίπτωση διεύρυνσης της Ε.Ε.

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: οικονομικά και βιομηχανικά κριτήρια για ένταξη στην Ε.Ε.

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	2,067(a)	7	,295	,286	,959
Intercept	,001	1	,001	,001	,980
procedur	1,113	1	1,113	1,078	,301
result	,004	1	,004	,004	,952
identgroup	,832	1	,832	,806	,371
procedur * result	,098	1	,098	,095	,758
procedur * identgroup	,007	1	,007	,007	,933
result * identgroup	,021	1	,021	,020	,888
procedur * result * identgroup	,000	1	,000	,000	,986
Error	158,933	154	1,032		
Total	161,000	162			
Corrected Total	161,000	161			

a R Squared = ,013 (Adjusted R Squared = -,032)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: κριτήριο ομοιογένειας και υπακοής στην Ε.Ε.

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	20,941(a)	7	2,992	3,289	,003
Intercept	,014	1	,014	,015	,902
procedur	,029	1	,029	,032	,858
result	1,313	1	1,313	1,444	,231
identgroup	14,548	1	14,548	15,996	,000
procedur * result	1,063	1	1,063	1,169	,281
procedur * identgroup	,068	1	,068	,074	,786
result * identgroup	4,439	1	4,439	4,881	,029
procedur * result * identgroup	,003	1	,003	,003	,956
Error	140,059	154	,909		
Total	161,000	162			
Corrected Total	161,000	161			

a R Squared = ,130 (Adjusted R Squared = ,091)

Κλίμακα Εθνικής Ταύτισης (6 δηλώσεις): Ανάλυση Αξιοπιστίας**Reliability Statistics**

Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
,699	,698	6

Item Statistics

	Mean	Std. Deviation	N
Το ότι είμαι Έλληνας είναι σημαντικό για μένα	6,0452	1,51761	155
Αν με ρωτούσες ποιος είμαι, ένας από τους πιο σημαντικούς χαρακτηρισμούς που θα χρησιμοποιούσα θα ήταν σίγουρα πως είμαι Έλληνας	5,4258	1,68626	155
Το ότι είμαι Έλληνας με γεμίζει υπερηφάνεια	5,7935	1,58605	155
Ταυτίζομαι με τους υπόλοιπους Έλληνες	4,4065	1,66592	155
Recoded: Δεν θεωρώ ότι έχω περισσότερα κοινά με τους υπόλοιπους Έλληνες από ό,τι με άλλους λαούς	4,4774	1,83167	155
Recoded: Θεωρώ τον εαυτό μου πολίτη του κόσμου	2,2323	1,47190	155

Κλίμακα Εθνικής Ταύτισης (6 δηλώσεις): Ανάλυση Αξιοπιστίας (συνέχεια)

Inter-Item Correlation Matrix

	Το ότι είμαι Έλληνας είναι σημαντικό για μένα	Αν με ρωτούσες ποιος είμαι, ένας από τους πιο σημαντικούς χαρακτηρισμούς που θα χρησιμοποιούσα θα ήταν σίγουρα πως είμαι Έλληνας	Το ότι είμαι Έλληνας με γεμίζει υπερηφάνεια	Ταυτίζομαι με τους υπόλοιπους Έλληνες	recoded: δεν θεωρώ ότι έχω περισσότερα κοινά με τους υπόλοιπους Έλληνες από ό,τι με άλλους λαούς	Recoded: Θεωρώ τον εαυτό μου πολίτη του κόσμου
Το ότι είμαι Έλληνας είναι σημαντικό για μένα	1,000	,667	,824	,586	,179	-,086
Αν με ρωτούσες ποιος είμαι, ένας από τους πιο σημαντικούς χαρακτηρισμούς που θα χρησιμοποιούσα θα ήταν σίγουρα πως είμαι Έλληνας	,667	1,000	,708	,493	,102	-,098
Το ότι είμαι Έλληνας με γεμίζει υπερηφάνεια	,824	,708	1,000	,568	,121	-,121
Ταυτίζομαι με τους υπόλοιπους Έλληνες	,586	,493	,568	1,000	,217	-,123
recoded: δεν θεωρώ ότι έχω περισσότερα κοινά με τους υπόλοιπους Έλληνες από ό,τι με άλλους λαούς	,179	,102	,121	,217	1,000	,137
Recoded: Θεωρώ τον εαυτό μου πολίτη του κόσμου	-,086	-,098	-,121	-,123	,137	1,000

The covariance matrix is calculated and used in the analysis.

Κλίμακα Εθνικής Ταύτισης (6 δηλώσεις): Ανάλυση Αξιοπιστίας (συνέχεια)

Item-Total Statistics

	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Squared Multiple Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
Το ότι είμαι Έλληνας είναι σημαντικό για μένα	22,3355	24,952	,723	,712	,566
Αν με ρωτούσες ποιος είμαι, ένας από τους πιο σημαντικούς χαρακτηρισμούς που θα χρησιμοποιούσα θα ήταν σίγουρα πως είμαι Έλληνας	22,9548	25,251	,597	,529	,601
Το ότι είμαι Έλληνας με γεμίζει υπερηφάνεια	22,5871	24,802	,690	,731	,572
Ταυτίζομαι με τους υπόλοιπους Έλληνες	23,9742	25,986	,556	,394	,616
recoded: δεν θεωρώ ότι έχω περισσότερα κοινά με τους υπόλοιπους Έλληνες από ό,τι με άλλους λαούς	23,9032	30,465	,217	,083	,733
Recoded: Θεωρώ τον εαυτό μου πολίτη του κόσμου	26,1484	37,348	-,072	,048	,788

Κλίμακα Εθνικής Ταύτισης (4 δηλώσεις): Ανάλυση Αξιοπιστίας

Reliability Statistics

Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
,867	,869	4

Inter-Item Correlation Matrix

	Το ότι είμαι Έλληνας είναι σημαντικό για μένα	Αν με ρωτούσες ποιος είμαι, ένας από τους πιο σημαντικούς χαρακτηρισμούς που θα χρησιμοποιούσα θα ήταν σίγουρα πως είμαι Έλληνας	Το ότι είμαι Έλληνας με γεμίζει υπερηφάνεια	Ταυτίζομαι με τους υπόλοιπους Έλληνες
Το ότι είμαι Έλληνας είναι σημαντικό για μένα	1,000	,668	,788	,567
Αν με ρωτούσες ποιος είμαι, ένας από τους πιο σημαντικούς χαρακτηρισμούς που θα χρησιμοποιούσα θα ήταν σίγουρα πως είμαι Έλληνας	,668	1,000	,668	,477
Το ότι είμαι Έλληνας με γεμίζει υπερηφάνεια	,788	,668	1,000	,578
Ταυτίζομαι με τους υπόλοιπους Έλληνες	,567	,477	,578	1,000

The covariance matrix is calculated and used in the analysis.

Item-Total Statistics

	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Squared Multiple Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
Το ότι είμαι Έλληνας είναι σημαντικό για μένα	15,5823	17,786	,796	,670	,801
Αν με ρωτούσες ποιος είμαι, ένας από τους πιο σημαντικούς χαρακτηρισμούς που θα χρησιμοποιούσα θα ήταν σίγουρα πως είμαι Έλληνας	16,2025	17,602	,689	,503	,841
Το ότι είμαι Έλληνας με γεμίζει υπερηφάνεια	15,8671	16,906	,799	,674	,796
Ταυτίζομαι με τους υπόλοιπους Έλληνες	17,2658	18,604	,601	,372	,877

**Κλίμακα Πιθανών Συνεπειών Ενδεχόμενης Ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε.:
Ανάλυση Εσωτερικής Συνέπειας για την υποκλίμακα των θετικών συνεπειών**

Reliability Statistics

Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
,820	,817	12

Item Statistics

	Mean	Std. Deviation	N
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα μεγεθύνει και θα ενδυναμώσει την Ε.Ε.	3,0544	1,59958	147
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα επιτρέψει στην Ε.Ε. να επωφεληθεί από τη στρατηγική γεωπολιτική θέση της Τουρκίας	5,4082	1,34345	147
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα παρέχει στην Ε.Ε. πρόσβαση στα πετρέλαια της Μέσης Ανατολής, του Καυκάσου και της Κασπίας	4,8707	1,60595	147
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα θέσει τις βάσεις για μία πιο αρμονική συνεργασία Ελλάδας-Τουρκίας, μέσα στα πλαίσια των αξιών και των αρχών της Ε.Ε.	4,0000	1,63858	147
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα είναι προς το συμφέρον της διεθνούς κοινότητας	3,4014	1,52899	147
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα εξασφαλίσει ότι η Τουρκία θα λειτουργεί σύμφωνα με το Διεθνές Δίκαιο	3,7143	1,78656	147
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα δώσει στο δυτικό πολιτισμό τη δυνατότητα να συναντήσει τον πολιτιστικό πλούτο της Μεσοποταμίας	4,0680	1,62033	147

Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα αποτελέσει αναγνώριση της βούλησης και της προσπάθειας της Τουρκίας να αποτελέσει μία σύγχρονη δημοκρατική χώρα	3,8571	1,69609	147
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα συμβάλει στη διατήρηση της ειρήνης στην περιοχή μας	3,8095	1,70146	147
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα συντελέσει ώστε να γίνει πραγματικότητα το ιδανικό του διαλόγου των πολιτισμών	3,9048	1,54536	147
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα συμβάλει στην ενίσχυση της συνεργασίας της Ε.Ε. με τις Η.Π.Α.	3,8367	1,63037	147
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα διευκολύνει την επίλυση του Κυπριακού	3,5102	1,86300	147

Item-Total Statistics

	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Squared Multiple Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα μεγεθύνει και θα ενδυναμώσει την Ε.Ε.	44,3810	107,826	,564	,403	,799
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα επιτρέψει στην Ε.Ε. να επωφεληθεί από τη στρατηγική γεωπολιτική θέση της Τουρκίας	42,0272	118,040	,318	,209	,818
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα παρέχει στην Ε.Ε. πρόσβαση στα πετρέλαια της Μέσης Ανατολής, του Καυκάσου και της Κασπίας	42,5646	118,508	,230	,221	,826
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα θέσει τις βάσεις για μία πιο αρμονική συνεργασία Ελλάδας-Τουρκίας, μέσα στα πλαίσια των αξιών και των αρχών της Ε.Ε.	43,4354	105,686	,616	,466	,794

Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα είναι προς το συμφέρον της διεθνούς κοινότητας	44,0340	111,280	,481	,389	,806
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα εξασφαλίσει ότι η Τουρκία θα λειτουργεί σύμφωνα με το Διεθνές Δίκαιο	43,7211	100,257	,718	,539	,783
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα δώσει στο δυτικό πολιτισμό τη δυνατότητα να συναντήσει τον πολιτιστικό πλούτο της Μεσοποταμίας	43,3673	112,015	,422	,259	,811
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα αποτελέσει αναγνώριση της βούλησης και της προσπάθειας της Τουρκίας να αποτελέσει μία σύγχρονη δημοκρατική χώρα	43,5782	108,177	,512	,330	,803
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα συμβάλει στη διατήρηση της ειρήνης στην περιοχή μας	43,6259	106,606	,559	,433	,799
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα συντελέσει ώστε να γίνει πραγματικότητα το ιδανικό του διαλόγου των πολιτισμών	43,5306	106,196	,645	,471	,793
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα συμβάλει στην ενίσχυση της συνεργασίας της Ε.Ε. με τις Η.Π.Α.	43,5986	123,502	,082	,065	,838
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα διευκολύνει την επίλυση του Κυπριακού	43,9252	105,220	,535	,406	,801

Scale Statistics

Mean	Variance	Std. Deviation	N of Items
47,4354	129,124	11,36328	12

**Κλίμακα Πιθανών Συνεπειών Ενδεχόμενης Ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε.:
Ανάλυση Εσωτερικής Συνέπειας για την υποκλίμακα των αρνητικών συνεπειών**

Reliability Statistics

Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
,825	,824	18

Item Statistics

	Mean	Std. Deviation	N
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα οδηγήσει σε μείωση της συνοχής της Ε.Ε.	4,6389	1,67921	144
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα εμποδίσει τη δημιουργία μίας κοινής Ευρωπαϊκής ταυτότητας	4,4028	1,81416	144
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα συνοδευτεί από την παροχή οικονομικής στήριξης προς την Τουρκία, το κόστος της οποίας θα επωμιστούν οι πολίτες των υπολοίπων χωρών-μελών	5,2292	1,62032	144
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα επιτρέψει στην Τουρκία να αξιοποιήσει την ιδιότητα του κράτους μέλους για να προωθήσει και να κατοχυρώσει τις διεκδικήσεις που προβάλλει σε βάρος της Ελλάδας	5,2083	1,80084	144
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα σημάνει το άνοιγμα της Ε.Ε. σε χώρες χωρίς πλήρη διαχωρισμό της πολιτικής εξουσίας από τις ένοπλες δυνάμεις	4,9444	1,55450	144

Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα σημάνει είσοδο στην Ε.Ε. μίας χώρας που αρνείται να αναγνωρίσει ένα άλλο κράτος-μέλος, την Κυπριακή Δημοκρατία και που, μάλιστα, κατέχει τμήμα της.	6,0903	1,29503	144
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα δείξει ανοχή προς μία χώρα που παραβιάζει συστηματικά τα ανθρωπίνια δικαιώματα	5,7639	1,68907	144
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα ενισχύσει το μουσουλμανικό στοιχείο στις υπόλοιπες χώρες-μέλη της Ε.Ε.	4,3750	1,76950	144
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα δώσει στην Τουρκία τη δυνατότητα να επηρεάζει καθοριστικά τις αποφάσεις της Ε.Ε.	3,7569	1,72293	144
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα οδηγήσει σε βίαιη αντίδραση των υπερεθνικιστικών κύκλων της Τουρκίας που αντιτίθενται στην ένταξή της στην Ε.Ε.	4,9722	1,22870	144
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα δείξει ανοχή της Ε.Ε. προς την απροθυμία της Τουρκίας να εφαρμόσει μέτρα ουσιαστικού εκδημοκρατισμού της λειτουργίας της ως κοινωνίας	4,5486	1,78506	144
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα εξυπηρετεί τους Αμερικανούς, καθώς η Τουρκία θα λειτουργεί σύμφωνα με τις υποδείξεις τους στα διάφορα όργανα λήψης αποφάσεων της Ε.Ε.	5,4444	1,43277	144

Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα σημάνει είσοδο στην Ε.Ε. μίας χώρας με εξαιρετικά χαμηλό μορφωτικό επίπεδο σε σχέση με αυτό των υπολοίπων κρατών-μελών	5,3056	1,41064	144
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα αλλοιώσει τον Ευρωπαϊκό πολιτισμό καθώς η Τουρκία είναι μία χώρα με αντιλήψεις και αξίες πολύ διαφορετικές από εκείνες των άλλων κρατών-μελών της Ε.Ε.	4,1042	1,88746	144
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα βλάψει την Ελληνική οικονομία γιατί το εμπόριο μεταξύ Τουρκίας και Ευρωπαϊκών χωρών θα διευκολυνθεί και θα μειωθούν οι εμπορικές συναλλαγές της Ελλάδας με τα άλλα κράτη-μέλη	4,5764	1,59361	144
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα καταστήσει τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων στην Ε.Ε. πιο χρονοβόρες και επίπονες με την περαιτέρω αύξηση του αριθμού των κρατών-μελών που παίρνουν μέρος στις διαδικασίες αυτές	4,1319	1,64825	144
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα αποδυναμώσει τη Χριστιανική πίστη στην Ευρώπη	2,9236	1,81324	144
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα παρεμποδίσει την εμβάθυνση της Ε.Ε., δηλαδή τη μετεξέλιξή της σε πραγματική Πολιτική Ένωση ομοσπονδιακού χαρακτήρα, με κεντρικούς πολιτικούς θεσμούς, αυτόνομη εξωτερική πολιτική και κοινή πολιτική ασφάλειας	4,2778	1,50730	144

Κλίμακα Πιθανών Συνεπειών Ενδεχόμενης Ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε.:
Ανάλυση Εσωτερικής Συνέπειας για την υποκλίμακα των αρνητικών συνεπειών (συνέχεια)

Item-Total Statistics

	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Squared Multiple Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα οδηγήσει σε μείωση της συνοχής της Ε.Ε.	80,0556	189,270	,565	,490	,808
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα εμποδίσει τη δημιουργία μίας κοινής Ευρωπαϊκής ταυτότητας	80,2917	190,614	,485	,449	,812
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα συνοδευτεί από την παροχή οικονομικής στήριξης προς την Τουρκία, το κόστος της οποίας θα επωμιστούν οι πολίτες των υπολοίπων χωρών-μελών	79,4653	199,062	,361	,267	,820
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα επιτρέψει στην Τουρκία να αξιοποιήσει την ιδιότητα του κράτους μέλους για να προωθήσει και να κατοχυρώσει τις διεκδικήσεις που προβάλλει σε βάρος της Ελλάδας	79,4861	192,643	,447	,295	,815
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα σημάνει το άνοιγμα της Ε.Ε. σε χώρες χωρίς πλήρη διαχωρισμό της πολιτικής εξουσίας από τις ένοπλες δυνάμεις	79,7500	194,413	,493	,420	,813
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα σημάνει είσοδο στην Ε.Ε. μίας χώρας που αρνείται να αναγνωρίσει ένα άλλο κράτος-μέλος, την Κυπριακή Δημοκρατία και που, μάλιστα, κατέχει τμήμα της.	78,6042	199,681	,461	,360	,815
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα δείξει ανοχή προς μία χώρα που παραβιάζει συστηματικά τα ανθρώπινα δικαιώματα	78,9306	196,722	,393	,395	,818

Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα ενισχύσει το μουσουλμανικό στοιχείο στις υπόλοιπες χώρες-μέλη της Ε.Ε.	80,3194	190,792	,497	,378	,812
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα δώσει στην Τουρκία τη δυνατότητα να επηρεάζει καθοριστικά τις αποφάσεις της Ε.Ε.	80,9375	196,521	,388	,317	,818
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα οδηγήσει σε βίαιη αντίδραση των υπερεθνικιστικών κύκλων της Τουρκίας που αντιτίθενται στην ένταξή της στην Ε.Ε.	79,7222	210,733	,167	,118	,827
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα δείξει ανοχή της Ε.Ε. προς την απροθυμία της Τουρκίας να εφαρμόσει μέτρα ουσιαστικού εκδημοκρατισμού της λειτουργίας της ως κοινωνίας	80,1458	194,503	,412	,450	,817
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα εξυπηρετεί τους Αμερικανούς, καθώς η Τουρκία θα λειτουργεί σύμφωνα με τις υποδείξεις τους στα διάφορα όργανα λήψης αποφάσεων της Ε.Ε.	79,2500	205,392	,262	,157	,824
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα σημάνει είσοδο στην Ε.Ε. μίας χώρας με εξαιρετικά χαμηλό μορφωτικό επίπεδο σε σχέση με αυτό των υπολοίπων κρατών-μελών	79,3889	202,449	,343	,257	,820
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα αλλοιώσει τον Ευρωπαϊκό πολιτισμό καθώς η Τουρκία είναι μία χώρα με αντιλήψεις και αξίες πολύ διαφορετικές από εκείνες των άλλων κρατών-μελών της Ε.Ε.	80,5903	191,810	,437	,341	,816

Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα βλάψει την Ελληνική οικονομία γιατί το εμπόριο μεταξύ Τουρκίας και Ευρωπαϊκών χωρών θα διευκολυνθεί και θα μειωθούν οι εμπορικές συναλλαγές της Ελλάδας με τα άλλα κράτη-μέλη	80,1181	197,322	,410	,316	,817
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα καταστήσει τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων στην Ε.Ε. πιο χρονοβόρες και επίπονες με την περαιτέρω αύξηση του αριθμού των κρατών-μελών που παίρνουν μέρος στις διαδικασίες αυτές	80,5625	198,975	,355	,282	,820
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα αποδυναμώσει τη Χριστιανική πίστη στην Ευρώπη	81,7708	195,087	,392	,382	,818
Η ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση θα παρεμποδίσει την εμβάθυνση της Ε.Ε., δηλαδή τη μετεξέλιξή της σε πραγματική Πολιτική Ένωση ομοσπονδιακού χαρακτήρα, με κεντρικούς πολιτικούς θεσμούς, αυτόνομη εξωτερική πολιτική και κοινή πολιτική ασφάλειας	80,4167	193,573	,533	,396	,811

Scale Statistics

Mean	Variance	Std. Deviation	N of Items
84,6944	218,214	14,77206	18

Ανάλυση Διακύμανσης

Μεταβλητή θετικών συνεπειών της ενδεχόμενης ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε.

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: θετικές συνέπειες ένταξης Τουρκίας στην Ε.Ε. (mean of 12 items, A=.817)

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	,846(a)	3	,282	,310	,818
Intercept	2524,789	1	2524,789	2777,718	,000
procedur	,219	1	,219	,240	,625
result	,159	1	,159	,175	,677
procedur * result	,460	1	,460	,506	,478
Error	143,613	158	,909		
Total	2673,002	162			
Corrected Total	144,459	161			

a R Squared = ,006 (Adjusted R Squared = -,013)

Μεταβλητή αρνητικών συνεπειών της ενδεχόμενης ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε.

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: αρνητικές συνέπειες ένταξης Τουρκίας στην Ε.Ε.(mean of 18 items, A=.824)

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	2,755(a)	3	,918	1,397	,246
Intercept	3545,235	1	3545,235	5393,769	,000
procedur	,777	1	,777	1,182	,279
result	,923	1	,923	1,404	,238
procedur * result	1,126	1	1,126	1,713	,193
Error	103,851	158	,657		
Total	3653,640	162			
Corrected Total	106,606	161			

a R Squared = ,026 (Adjusted R Squared = ,007)

Προσλαμβανόμενη Διαδικαστική Δικαιοσύνη: Ανάλυση Διακύμανσης

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: procedural justice perception (προσλαμβανόμενη Διαδικαστική Δικαιοσύνη)

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	86,204(a)	7	12,315	3,749	,001
Intercept	4000,005	1	4000,005	1217,566	,000
procedur	28,584	1	28,584	8,701	,004
result	25,515	1	25,515	7,767	,006
group.conseq	5,321	1	5,321	1,620	,205
procedur * result	4,261	1	4,261	1,297	,257
procedur * group.conseq	5,682	1	5,682	1,729	,191
result * group.conseq	7,176	1	7,176	2,184	,142
procedur * result * group.conseq	,190	1	,190	,058	,810
Error	482,931	147	3,285		
Total	4616,000	155			
Corrected Total	569,135	154			

a R Squared = ,151 (Adjusted R Squared = ,111)

Κλίμακα Στάσεων προς την Άμεση και Έμμεση Εκπροσώπηση κατά τη Λήψη Πολιτικών Αποφάσεων: Ανάλυση Διακύμανσης

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: ΑΠΟΡΡΙΨΗ ΗΓΕΤΙΚΗΣ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΥΣΗΣ- ΠΡΟΤΙΜΗΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΜΕΣΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	17,426(a)	7	2,489	2,670	,012
Intercept	,011	1	,011	,012	,913
procedur	1,101	1	1,101	1,180	,279
result	,309	1	,309	,331	,566
group.conseq	,483	1	,483	,518	,473
procedur * result	,107	1	,107	,115	,735
procedur * group.conseq	7,091	1	7,091	7,606	,007
result * group.conseq	,000	1	,000	,000	,998
procedur * result * group.conseq	8,081	1	8,081	8,668	,004
Error	143,574	154	,932		
Total	161,000	162			
Corrected Total	161,000	161			

a R Squared = ,108 (Adjusted R Squared = ,068)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΗΜΑΣΙΑ ΔΗΜΟΣΚΟΠΗΣΕΩΝ

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	4,379(a)	7	,626	,615	,743
Intercept	,000	1	,000	,000	,985
procedur	,062	1	,062	,061	,806
result	3,283	1	3,283	3,228	,074
group.conseq	,106	1	,106	,104	,747
procedur * result	,056	1	,056	,055	,815
procedur * group.conseq	,979	1	,979	,963	,328
result * group.conseq	,196	1	,196	,193	,661
procedur * result * group.conseq	,009	1	,009	,009	,926
Error	156,621	154	1,017		
Total	161,000	162			
Corrected Total	161,000	161			

a R Squared = ,027 (Adjusted R Squared = -,017)

Κλίμακα Στάσεων προς την Άμεση και Έμμεση Εκπροσώπηση κατά τη Λήψη Πολιτικών Αποφάσεων: Ανάλυση Διακύμανσης (συνέχεια)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΥΤΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	8,007(a)	7	1,144	1,151	,334
Intercept	,000	1	,000	,000	,996
procedur	,785	1	,785	,790	,375
result	,361	1	,361	,363	,548
group.conseq	2,015	1	2,015	2,028	,156
procedur * result	2,575	1	2,575	2,592	,109
procedur * group.conseq	,490	1	,490	,493	,484
result * group.conseq	,103	1	,103	,103	,748
procedur * result * group.conseq	,801	1	,801	,806	,371
Error	152,993	154	,993		
Total	161,000	162			
Corrected Total	161,000	161			

a R Squared = ,050 (Adjusted R Squared = ,007)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ ΠΛΕΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ ΗΓΕΤΙΚΗΣ ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΥΣΗΣ

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	6,798(a)	7	,971	,970	,455
Intercept	,000	1	,000	,000	,988
procedur	,024	1	,024	,024	,876
result	1,320	1	1,320	1,318	,253
group.conseq	3,807	1	3,807	3,802	,053
procedur * result	1,027	1	1,027	1,026	,313
procedur * group.conseq	,131	1	,131	,131	,718
result * group.conseq	,016	1	,016	,016	,898
procedur * result * group.conseq	,019	1	,019	,019	,891
Error	154,202	154	1,001		
Total	161,000	162			
Corrected Total	161,000	161			

a R Squared = ,042 (Adjusted R Squared = -,001)

Κλίμακα Στάσεων προς την Άμεση και Έμμεση Εκπροσώπηση κατά τη Λήψη Πολιτικών Αποφάσεων: Ανάλυση Διακύμανσης (συνέχεια)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ ΜΕΙΟΝΕΚΤΗΜΑΤΑ ΔΗΜΟΨΗΦΙΣΜΑΤΩΝ

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	14,445(a)	7	2,064	2,168	,040
Intercept	,005	1	,005	,005	,945
procedur	1,015	1	1,015	1,067	,303
result	1,299	1	1,299	1,365	,244
group.conseq	3,298	1	3,298	3,465	,065
procedur * result	3,543	1	3,543	3,723	,056
procedur * group.conseq	,940	1	,940	,987	,322
result * group.conseq	3,952	1	3,952	4,153	,043
procedur * result * group.conseq	,004	1	,004	,004	,951
Error	146,555	154	,952		
Total	161,000	162			
Corrected Total	161,000	161			

a R Squared = ,090 (Adjusted R Squared = ,048)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: ΔΗΜΟΨΗΦΙΣΜΑ ΩΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ ΕΝΕΡΓΟΥ ΕΜΠΛΟΚΗΣ ΠΟΛΙΤΩΝ

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	8,026(a)	7	1,147	1,154	,332
Intercept	,008	1	,008	,008	,930
procedur	1,921	1	1,921	1,934	,166
result	,451	1	,451	,454	,501
group.conseq	,874	1	,874	,880	,350
procedur * result	1,763	1	1,763	1,775	,185
procedur * group.conseq	1,365	1	1,365	1,374	,243
result * group.conseq	,302	1	,302	,304	,582
procedur * result * group.conseq	,785	1	,785	,790	,376
Error	152,974	154	,993		
Total	161,000	162			
Corrected Total	161,000	161			

a R Squared = ,050 (Adjusted R Squared = ,007)

**Κλίμακα Προσλαμβανόμενου Σκοπού της Ε.Ε.
Ανάλυση Διακύμανσης**

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: ΕΥΡΩΛΕΙΤΟΥΡΓΙΣΜΟΣ

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	12,486(a)	7	1,784	1,850	,082
Intercept	,024	1	,024	,025	,874
procedur	1,724	1	1,724	1,788	,183
result	1,250	1	1,250	1,297	,257
group.conseq	3,390	1	3,390	3,515	,063
procedur * result	,201	1	,201	,209	,648
procedur * group.conseq	4,286	1	4,286	4,445	,037
result * group.conseq	2,153	1	2,153	2,232	,137
procedur * result * group.conseq	,001	1	,001	,001	,981
Error	148,514	154	,964		
Total	161,000	162			
Corrected Total	161,000	161			

a R Squared = ,078 (Adjusted R Squared = ,036)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: ΣΤΟΧΟΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΕΝΟΠΙΟΗΣΗΣ

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	10,195(a)	7	1,456	1,487	,176
Intercept	,005	1	,005	,005	,943
procedur	3,659	1	3,659	3,737	,055
result	,143	1	,143	,146	,703
group.conseq	2,986	1	2,986	3,049	,083
procedur * result	,161	1	,161	,164	,686
procedur * group.conseq	1,556	1	1,556	1,589	,209
result * group.conseq	1,058	1	1,058	1,080	,300
procedur * result * group.conseq	,103	1	,103	,105	,747
Error	150,805	154	,979		
Total	161,000	162			
Corrected Total	161,000	161			

a R Squared = ,063 (Adjusted R Squared = ,021)

**Κλίμακα των προσλαμβανόμενων συνεπειών για την Ελλάδα της ιδιότητάς της
ως κράτους-μέλους της Ε.Ε.
Ανάλυση Διακύμανσης**

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: ΘΕΤΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	12,428(a)	7	1,775	1,840	,083
Intercept	,019	1	,019	,019	,889
procedur	3,813	1	3,813	3,952	,049
result	3,902	1	3,902	4,045	,046
group.conseq	1,865	1	1,865	1,933	,166
procedur * result	,134	1	,134	,139	,710
procedur * group.conseq	,912	1	,912	,945	,332
result * group.conseq	1,728	1	1,728	1,791	,183
procedur * result * group.conseq	,084	1	,084	,087	,769
Error	148,572	154	,965		
Total	161,000	162			
Corrected Total	161,000	161			

a R Squared = ,077 (Adjusted R Squared = ,035)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: ΑΡΝΗΤΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	14,617(a)	7	2,088	2,197	,037
Intercept	,011	1	,011	,012	,913
procedur	,032	1	,032	,033	,856
result	,333	1	,333	,350	,555
group.conseq	10,177	1	10,177	10,707	,001
procedur * result	,561	1	,561	,590	,444
procedur * group.conseq	2,379	1	2,379	2,503	,116
result * group.conseq	,840	1	,840	,884	,349
procedur * result * group.conseq	,040	1	,040	,042	,837
Error	146,383	154	,951		
Total	161,000	162			
Corrected Total	161,000	161			

a R Squared = ,091 (Adjusted R Squared = ,049)

Κλίμακα των προϋποθέσεων που πρέπει να πληροί μία χώρα υποψήφια για ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση σε περίπτωση διεύρυνσης της Ε.Ε.

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: οικονομικά και βιομηχανικά κριτήρια για ένταξη στην Ε.Ε.

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	6,044(a)	7	,863	,858	,541
Intercept	,000	1	,000	,000	,989
procedur	,845	1	,845	,840	,361
result	,022	1	,022	,021	,884
group.conseq	4,363	1	4,363	4,336	,039
procedur * result	,235	1	,235	,234	,629
procedur * group.conseq	,059	1	,059	,058	,809
result * group.conseq	,358	1	,358	,356	,552
procedur * result * group.conseq	,007	1	,007	,007	,934
Error	154,956	154	1,006		
Total	161,000	162			
Corrected Total	161,000	161			

a R Squared = ,038 (Adjusted R Squared = -,006)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: κριτήριο ομοιογένειας και υπακοής στην Ε.Ε.

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	4,114(a)	7	,588	,577	,774
Intercept	,001	1	,001	,001	,971
procedur	,074	1	,074	,073	,788
result	,445	1	,445	,437	,510
group.conseq	,153	1	,153	,151	,699
procedur * result	,594	1	,594	,583	,446
procedur * group.conseq	,491	1	,491	,482	,489
result * group.conseq	2,090	1	2,090	2,052	,154
procedur * result * group.conseq	,013	1	,013	,013	,911
Error	156,886	154	1,019		
Total	161,000	162			
Corrected Total	161,000	161			

a R Squared = ,026 (Adjusted R Squared = -,019)

Πείραμα 2^ο

Ο Ρόλος του Κοινωνικού Διαλόγου στη Μείωση των Κοινωνικών Αντιδράσεων:

Έχει μεγαλύτερη σημασία ο διάλογος όταν η αδικία είναι μεγαλύτερη και γιατί;

Πιλοτική Έρευνα

Σύγκριση εκτιμήσεων για το δίκαιο των αναμενόμενων αλλαγών στο Ασφαλιστικό
(για επιβεβαίωση της εγκυρότητας του χειρισμού της μεταβλητής του μεγέθους της αδικίας)

Εξαρτημένη Μεταβλητή	Τιμές Ανεξάρτητης Μεταβλητής	N	Μέση τιμή	Τυπική απόκλιση
Πόσο δίκαιη είναι για τους εργαζομένους μία αύξηση των ορίων ηλικίας συνταξιοδότησης κατά	3 χρόνια	40	2,9000	1,61404
	6 μήνες	38	3,4211	1,74962
Πόσο δίκαιη είναι για τους εργαζομένους μία μείωση της σύνταξης ώστε να αντιστοιχεί σε ποσοστό	70% του μισθού	40	2,0000	1,41421
	90% του μισθού	38	2,7368	1,91275
Πόσο δίκαια είναι για τους εργαζομένους τα νέα μέτρα για το Ασφαλιστικό	Αύξηση των ορίων ηλικίας συνταξιοδότησης κατά 3 χρόνια & μείωση της σύνταξης ώστε να αντιστοιχεί σε ποσοστό 70% του μισθού	40	2,4500	1,21318
	Αύξηση των ορίων ηλικίας συνταξιοδότησης κατά 6 μήνες & μείωση της σύνταξης ώστε να αντιστοιχεί σε ποσοστό 90% του μισθού	38	3,0789	1,56190

Πιλοτική Έρευνα: Αποτελέσματα t-test για ανεξάρτητα δείγματα

		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
									Lower	Upper
Πόσο δίκαιη είναι για τους εργαζομένους μία αύξηση των ορίων ηλικίας συνταξιοδότησης κατά ...	Equal variances assumed	,115	,735	1,368 ⁻	76	,175	-,52105	,38089	1,27966 ⁻	,23756
	Equal variances not assumed			1,365 ⁻	74,693	,176	-,52105	,38169	1,28146 ⁻	,23936
Πόσο δίκαιη είναι για τους εργαζομένους μία μείωση της σύνταξης ώστε να αντιστοιχεί σε ποσοστό...	Equal variances assumed	8,926	,004	1,941 ⁻	76	,056	-,73684	,37956	1,49281 ⁻	,01912
	Equal variances not assumed			1,927 ⁻	68,008	,058	-,73684	,38246	1,50004 ⁻	,02635
Πόσο δίκαια είναι για τους εργαζομένους τα νέα μέτρα για το Ασφαλιστικό	Equal variances assumed	2,563	,114	1,992 ⁻	76	,050	-,62895	,31576	1,25783 ⁻	,00006
	Equal variances not assumed			1,979 ⁻	69,811	,052	-,62895	,31779	1,26280 ⁻	,00490

Κλίμακα Πρωτοτυπικών Ιδεών της Δεξιάς και της Αριστεράς: Μέση συμφωνία με τις δηλώσεις της (διάταξη με φθίνουσα σειρά, μεγαλύτερες τιμές υποδηλώνουν μεγαλύτερη συμφωνία)

Δήλωση	Μέση συμφωνία	Τυπική απόκλιση
Η κοινωνικά άδικη φορολογική πολιτική που ενθαρρύνει και επιβραβεύει την φοροδιαφυγή ορισμένων, ενώ επιβαρύνει μονίμως τους μισθωτούς και τους συνταξιούχους, οδηγεί μοιραία τη χώρα σε οικονομικό μαρασμό	5,6062	1,43232
Πρωταρχικό καθήκον της Ελληνικής πολιτείας είναι η ουσιαστική αναβάθμιση της δημόσιας δωρεάν παιδείας και η θωράκισή της απέναντι στα οποιαδήποτε ιδιωτικά συμφέροντα	4,9813	2,01713
Οι φορολογικές διευκολύνσεις υπέρ των επιχειρήσεων του ιδιωτικού τομέα της οικονομίας αποτελούν απαραίτητη προϋπόθεση για την ανάπτυξή της.	4,5346	1,61786
Η ανάγκη προστασίας της προσωπικής ασφάλειας των πολιτών απαιτεί αύξηση της αστυνομικής παρουσίας στην καθημερινή ζωή.	4,4750	1,85632
Η διατήρηση των δαπανών για την εθνική άμυνα σε υψηλά επίπεδα υπηρετεί στην ουσία τα μεγάλα ιδιωτικά συμφέροντα	4,3625	1,73563
Η αύξηση της αστυνόμευσης στην καθημερινή ζωή των πολιτών ενέχει τον κίνδυνο περιορισμού των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών.	3,8671	2,05375
Η αύξηση των δημοσίων δαπανών για την εθνική άμυνα σε βάρος των δαπανών για την κοινωνική πρόνοια είναι αναγκαία λόγω των εξωτερικών απειλών που αντιμετωπίζει η χώρα μας.	3,2500	1,75549
Μόνο η ιδιωτικοποίηση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης είναι σε θέση να βγάλει την παιδεία της χώρας από το σημερινό αδιέξοδο.	2,4687	1,70431
Η οικονομική ανισότητα μεταξύ των ανθρώπων είναι αποτέλεσμα των διαφορών τους σε ό,τι αφορά τις ικανότητες και το ταλέντο τους.	2,4277	1,71168

Κλίμακα Μέτρησης της Στάσης απέναντι στις Διαδικασίες Λήψης Πολιτικών Αποφάσεων: Μέση συμφωνία με τις δηλώσεις της (διάταξη με φθίνουσα σειρά, μεγαλύτερες τιμές υποδηλώνουν μεγαλύτερη συμφωνία)

Δήλωση	Μέση συμφωνία	Τυπική απόκλιση
Η εκλογή ενός κόμματος στην Κυβέρνηση δεν σημαίνει ότι του παραχωρείται η εξουσία να λαμβάνει για τα επόμενα 4 χρόνια όλες τις σημαντικές πολιτικές αποφάσεις χωρίς να ζητά τη γνώμη των ενδιαφερόμενων κοινωνικών ομάδων (π.χ. εργατικών συνδικάτων)	6,3704	1,28683
Το να λαμβάνει η Κυβέρνηση σημαντικές αποφάσεις χωρίς να κάνει προηγουμένως εκτεταμένο διάλογο με ενδιαφερόμενους φορείς, ενέχει κινδύνους καθώς οι επιλογές της σε κάποιο ζήτημα μπορεί να μην συμπίπτουν με τις προτιμήσεις των ενδιαφερόμενων πολιτών	6,1481	,94538
Η λήψη των πολιτικών αποφάσεων μετά από διάλογο ανάμεσα στην Κυβέρνηση και τους ενδιαφερομένους φορείς συμβάλλει ώστε να υλοποιείται μία βασική αρχή της δημοκρατίας, η ενεργός συμμετοχή των πολιτών στη λήψη των αποφάσεων	5,9245	1,23210
Πολλές φορές υπάρχει αναντιστοιχία ανάμεσα στις αποφάσεις μίας Κυβέρνησης και τις προτιμήσεις των πολιτών, επειδή τα μέλη της Κυβέρνησης δεν εκφράζουν τη βούληση του λαού αλλά υπηρετούν συμφέροντα	5,6239	1,68759
Μία Κυβέρνηση συχνά επιδιώκει τη διεξαγωγή διαλόγου με διάφορους φορείς ενώ δεν έχει την πρόθεση να λάβει σοβαρά υπόψη της τις απόψεις και τις προτάσεις τους, μόνο για να μην κατηγορηθεί για αυταρχισμό και για να αποφύγει αρνητικές αντιδράσεις των πολιτών.	5,4259	1,54801
Μία Κυβέρνηση συχνά πραγματοποιεί διάλογο με διάφορους φορείς ενώ ουσιαστικά έχει ήδη λάβει τις αποφάσεις της, προκειμένου να καλλιεργήσει την εντύπωση ότι σεβεται τις δημοκρατικές αρχές.	5,3846	1,51566
Όταν οι πολίτες δεν έχουν την ευκαιρία να συμμετάσχουν στη λήψη των κρίσιμων πολιτικών αποφάσεων μέσω των ομάδων στις οποίες ανήκουν, το ενδιαφέρον τους για την πολιτική και τα κοινά μειώνεται	5,2736	1,71566
Πριν τη λήψη σημαντικών πολιτικών αποφάσεων, η Κυβέρνηση θα πρέπει να πληροφορείται και να λαμβάνει υπόψη της τις προτιμήσεις των πολιτών, όπως αυτές εκφράζονται σε δημοσκοπήσεις	5,2358	1,55258
Οι αποφάσεις μίας Κυβέρνησης για ένα θέμα εντάσσονται στο γενικότερο πλάνο της για την ανάπτυξη της χώρας κι έτσι έχουν πάντα ως γνώμονα το πώς μπορεί να επηρεάσουν άλλα σημαντικά για τη χώρα ζητήματα (π.χ. τη γενική κατάσταση της εθνικής οικονομίας)	5,0467	1,34152
Τα αποτελέσματα των δημοσκοπήσεων δεν αντανakλούν τόσο την προτίμηση των πολιτών, όσο την επιρροή των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, που διαμορφώνουν την κοινή γνώμη βάσει των υποδείξεων ορισμένων κέντρων εξουσίας	4,9519	1,53522
Φορείς όπως τα συνδικάτα λειτουργούν μόνο με βάση τις επιδιώξεις των μελών τους και δεν λαμβάνουν υπόψη τους ότι η υλοποίηση αυτών των επιδιώξεων μπορεί να έχει αρνητικές συνέπειες στην ανάπτυξη της χώρας	4,8241	1,46504
Φορείς όπως τα συνδικάτα λειτουργούν μόνο με βάση τα συμφέροντα των μελών τους και δεν λαμβάνουν υπόψη τους ότι η υλοποίηση των επιδιώξεών τους μπορεί να έχει αρνητικές συνέπειες σε άλλες κοινωνικές ομάδες	4,7619	1,31941
Για να λάβει μία σημαντική πολιτική απόφαση η Κυβέρνηση πρέπει να ακολουθεί το λαϊκό αίσθημα, όπως αυτό εκφράζεται σε δημοσκοπήσεις, ώστε η απόφασή της να συμπίπτει με τις προτιμήσεις της πλειοψηφίας του λαού	4,6481	1,79467
Τα εργατικά συνδικάτα δεν προωθούν τα πραγματικά συμφέροντα των εργαζομένων αλλά τις επιδιώξεις ορισμένων κομμάτων και λειτουργούν με βάση πολιτικές σκοπιμότητες	4,5962	1,47812
Φορείς όπως τα εργατικά συνδικάτα αποτελούνται από μέλη που κινούνται με βάση το στενό ατομικό ή ομαδικό συμφέρον τους κι όχι τα μακροπρόθεσμα συμφέροντα της χώρας	4,4906	1,51968
Φορείς όπως τα εργατικά συνδικάτα απαρτίζονται από μέλη που δεν έχουν τις γνώσεις και την πληροφόρηση που χρειάζεται προκειμένου να κατανοήσουν τη γενικότερη κατάσταση της χώρας και να κάνουν ορθές και συμφέρουσες για το σύνολο προτάσεις	4,1226	1,56572
Εάν κάθε φορά που πρέπει να ληφθεί μία σημαντική πολιτική απόφαση γίνεται εκτεταμένος διάλογος ανάμεσα στην Κυβέρνηση και διάφορους φορείς (π.χ. κόμματα, εργατικά σωματεία, κλπ) η διαδικασία λήψης αποφάσεων θα είναι εξαιρετικά χρονοβόρα και αναποτελεσματική	3,7830	1,51817
Οι ηγέτες δεν πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τους τα αποτελέσματα δημοσκοπήσεων προτού πάρουν τις αποφάσεις τους, επειδή κατά κανόνα οι	3,4717	1,67450

δημοσκοπήσεις δεν είναι έγκυρες		
Οι σημαντικές πολιτικές αποφάσεις πρέπει να λαμβάνονται αποκλειστικά από τους αρμόδιους υπουργούς και τον Πρωθυπουργό γιατί μόνο αυτοί έχουν τις γνώσεις και την πληροφόρηση που απαιτείται για να δουν ένα θέμα σφαιρικά και να κατανοήσουν πώς επηρεάζει άλλα	2,7170	1,56604
Μία Κυβέρνηση εκλέγεται για να κυβερνήσει και δεν χρειάζεται να ζητά τη γνώμη των κομμάτων, των συνδικάτων ή άλλων φορέων πριν λάβει τις αποφάσεις της	1,3486	,72490

Δηλώσεις αποδοχής ή άρνησης της Νεοφιλελεύθερης Ιδεολογίας: Μέση συμφωνία με τις δηλώσεις (διάταξη με φθίνουσα σειρά, μεγαλύτερες τιμές υποδηλώνουν μεγαλύτερη συμφωνία)

Δήλωση	Μέση Συμφωνία	Τυπική απόκλιση
Αν η λήψη σημαντικών αποφάσεων (π.χ. προσλήψεις) βασίζεται μόνο στις προοπτικές οικονομικού κέρδους και παραβλέπονται άλλοι παράγοντες όπως οι ανάγκες των ατόμων, το μόνο αποτέλεσμα είναι μία σκληρή και αδυσώπητη κοινωνία που προάγει την ανισότητα.	5,5385	1,25352
Προκειμένου η οικονομία της χώρας να είναι ανταγωνιστική στα πλαίσια του έντονου διεθνούς ανταγωνισμού, οι λίγες διαθέσιμες θέσεις εργασίας θα πρέπει να προσφέρονται σε όσους είναι έξυπνοι, καλά καταρτισμένοι και ικανοί να ανταποκριθούν στις νέες συνθήκες	5,0874	1,54099
Όταν καταργούμε ή μειώνουμε τα επιδόματα ανεργίας με το πρόσχημα ότι οδηγούν τους άνεργους να καταβάλλου μικρότερη προσπάθεια στην αναζήτηση εργασίας, αποκαλύπτουμε την αδιαφορία μας και καταδικάζουμε άλλους ανθρώπους σε μία σκληρή καθημερινή μάχη με τη φτώχεια και την απογοήτευση	4,5800	1,47833
Αν η λήψη σημαντικών αποφάσεων βασίζεται όχι στη λογική αλλά σε συναισθηματισμούς (π.χ. πρόσληψη ατόμου που έχει παιδιά κι όχι του ικανότερου) το μόνο αποτέλεσμα θα είναι η υπονόμευση της προσπάθειας για οικονομική ανάπτυξη και ευημερία.	4,5534	1,69039

Εκτιμήσεις για το Ασφαλιστικό Σύστημα: Μέση συμφωνία (διάταξη με φθίνουσα σειρά, μεγαλύτερες τιμές υποδηλώνουν μεγαλύτερη συμφωνία)

Δήλωση	Μέση συμφωνία	Τυπική απόκλιση
Το σύστημα ασφάλισης πρέπει να είναι απολύτως ανταποδοτικό και ο καθένας να λαμβάνει ως σύνταξη ό,τι ακριβώς έχει πληρώσει ως εισφορές στα ασφαλιστικά ταμεία	5,3269	1,59150
Αν από κάτι κινδυνεύει η Κοινωνική Ασφάλιση αυτό είναι η συνεχώς μειούμενη χρηματοδότηση των Ασφαλιστικών Ταμείων από το κράτος, η τακτική των επιχειρήσεων να μην πληρώνουν τις εισφορές που θα έπρεπε και οι κρατικές πολιτικές απαλλαγής των επιχειρήσεων από τα χρέη	5,1717	1,38535
Ο καθένας θα πρέπει να προνοεί για τα γηρατειά του και να αποταμιεύει συστηματικά (π.χ. μέσω ενός προγράμματος ιδιωτικής ασφάλισης) και να μη βασίζεται στο κράτος για να συντηρηθεί όταν πάψει να εργάζεται.	5,0192	1,66623
Πρέπει να μειωθούν οι εισφορές των εργαζομένων στα Ασφαλιστικά Ταμεία και να αυξηθούν οι εισφορές των εργοδοτών και η κρατική χρηματοδότηση.	4,6500	1,69595

Ανεξάρτητες Μεταβλητές:

Adikia= ένταση αδικίας

Dialogos= διαδικασία

otada.ideol= ιδεολογική τοποθέτηση των συμμετεχόντων

Προσλαμβανόμενη Διαδικαστική Δικαιοσύνη: Ανάλυση Διακύμανσης**Tests of Between-Subjects Effects**

Dependent Variable: η διαδικασία με την οποία η Κυβέρνηση πρόκειται να λάβει τις αποφάσεις για τις αλλαγές στο Ασφαλιστικό είναι...(επταβάθμια κλίμακα όπου 1= άδικη, 7=δίκαιη)

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	53,791(a)	3	17,930	12,099	,000
Intercept	1446,029	1	1446,029	975,769	,000
adikia	,109	1	,109	,074	,787
dialogos	51,474	1	51,474	34,734	,000
adikia * dialogos	,247	1	,247	,167	,684
Error	155,603	105	1,482		
Total	1692,000	109			
Corrected Total	209,394	108			

a R Squared = ,257 (Adjusted R Squared = ,236)

**Δηλώσεις Θετικής Στάσης απέναντι στα νέα μέτρα για το Ασφαλιστικό
Ανάλυση Αξιοπιστίας**

Reliability Statistics

Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
,839	,842	11

Item Statistics

	Mean	Std. Deviation	N
τα μέτρα που αναμένεται να ληφθούν για το Ασφαλιστικό είναι δίκαια για τους εργαζομένους	2,7037	1,39598	108
Τα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού θα είναι ευνοϊκά για τους εργαζομένους	2,7037	1,51786	108
Τα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού θα συμβάλλουν στην αύξηση της ευημερίας της οικογένειάς μου	2,4907	1,36372	108
Οι αλλαγές που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού είναι απολύτως αναγκαίες για τη διασφάλιση της βιωσιμότητας του Ασφαλιστικού Συστήματος.	3,6852	1,43812	108
Οι αλλαγές που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού θα είναι αποτελεσματικές για την αναδιάρθρωση της Ελληνικής Οικονομίας.	3,6759	1,52137	108
Η Κυβέρνηση θα λάβει σοβαρά υπόψη της τις θέσεις των ενδιαφερόμενων κοινωνικών εταίρων προτού καταλήξει στα μέτρα που θα προωθήσει για τη μεταρρύθμιση του Ασφαλιστικού Συστήματος	3,2870	1,76704	108

Recoded: Με τα μέτρα που αναμένεται να ληφθούν για το Ασφαλιστικό, οι εργαζόμενοι θα επωμιστούν δυσανάλογα μεγάλο μέρος της αναδιάρθρωσης της Ελληνικής οικονομίας	2,8981	1,47211	108
Recoded: Τα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού θα εξυπηρετούν τους εργοδότες	2,7500	1,37484	108
Recoded: Δεν είμαι ικανοποιημένος από τα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού	2,6574	1,67534	108
Recoded: Οι αλλαγές που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού δεν θα ήταν αναγκαίες αν η Κυβέρνηση τολμούσε να επιβαρύνει τα προνομιούχα μέλη της Ελληνικής κοινωνίας με τα φορολογικά βάρη που πραγματικά τους αναλογούν	2,4907	1,53766	108
Recoded: Στο μέλλον η Κυβέρνηση θα λάβει διάφορα μέτρα που θα επιβαρύνουν δυσανάλογα πολύ τους μη προνομιούχους πολίτες της χώρας μας	2,8519	1,47131	108

**Δηλώσεις Θετικής Στάσης απέναντι στα νέα μέτρα για το Ασφαλιστικό
Ανάλυση Αξιοπιστίας (συνέχεια)**

Item-Total Statistics

	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Squared Multiple Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
τα μέτρα που αναμένεται να ληφθούν για το Ασφαλιστικό είναι δίκαια για τους εργαζομένους	29,4907	85,635	,692	,593	,812
Τα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού θα είναι ευνοϊκά για τους εργαζομένους	29,4907	84,850	,655	,597	,814
Τα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού θα συμβάλλουν στην αύξηση της ευημερίας της οικογένειάς μου	29,7037	86,977	,654	,552	,815
Οι αλλαγές που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού είναι απολύτως αναγκαίες για τη διασφάλιση της βιωσιμότητας του Ασφαλιστικού Συστήματος.	28,5093	90,776	,461	,450	,830
Οι αλλαγές που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού θα είναι αποτελεσματικές για την αναδιάρθρωση της Ελληνικής Οικονομίας.	28,5185	86,962	,571	,466	,821
Η Κυβέρνηση θα λάβει σοβαρά υπόψη της τις θέσεις των ενδιαφερόμενων κοινωνικών εταίρων προτού καταλήξει στα μέτρα που θα προωθήσει για τη μεταρρύθμιση του Ασφαλιστικού Συστήματος	28,9074	88,889	,404	,353	,838
Recoded: Με τα μέτρα που αναμένεται να ληφθούν για το Ασφαλιστικό, οι εργαζόμενοι θα επωμιστούν δυσανάλογα μεγάλο μέρος της αναδιάρθρωσης της Ελληνικής οικονομίας	29,2963	92,659	,375	,281	,837

Recoded: Τα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού θα εξυπηρετούν τους εργοδότες	29,4444	93,819	,366	,272	,837
Recoded: Δεν είμαι ικανοποιημένος από τα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού	29,5370	84,363	,595	,463	,819
Recoded: Οι αλλαγές που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού δεν θα ήταν αναγκαίες αν η Κυβέρνηση τολμούσε να επιβαρύνει τα προνομιούχα μέλη της Ελληνικής κοινωνίας με τα φορολογικά βάρη που πραγματικά τους αναλογούν	29,7037	91,238	,404	,232	,835
Recoded: Στο μέλλον η Κυβέρνηση θα λάβει διάφορα μέτρα που θα επιβαρύνουν δυσανάλογα πολύ τους μη προνομιούχους πολίτες της χώρας μας	29,3426	88,040	,553	,391	,823

Scale Statistics

Mean	Variance	Std. Deviation	N of Items
32,1944	105,467	10,26969	11

Θετική Στάση απέναντι στα νέα μέτρα για το Ασφαλιστικό: Ανάλυση Διακύμανσης**Tests of Between-Subjects Effects**

Dependent Variable: positive attitude to new measures (11 items, A=0.842, all items showing negative attitude were first recoded)

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	7,974(a)	3	2,658	3,270	,024
Intercept	924,892	1	924,892	1137,955	,000
adikia	2,000	1	2,000	2,460	,120
dialogos	5,828	1	5,828	7,170	,009
adikia * dialogos	,005	1	,005	,006	,939
Error	85,341	105	,813		
Total	1025,678	109			
Corrected Total	93,315	108			

a R Squared = ,085 (Adjusted R Squared = ,059)

Δηλώσεις της κλίμακας μέτρησης των στάσεων απέναντι στα νέα μέτρα για το Ασφαλιστικό: Ανάλυση Διακύμανσης

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: τα μέτρα που αναμένεται να ληφθούν για το Ασφαλιστικό είναι δίκαια για τους εργαζομένους

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	18,211(a)	3	6,070	3,299	,023
Intercept	769,218	1	769,218	418,089	,000
adikia	,013	1	,013	,007	,932
dialogos	18,181	1	18,181	9,882	,002
adikia * dialogos	,183	1	,183	,100	,753
Error	193,183	105	1,840		
Total	999,000	109			
Corrected Total	211,394	108			

a R Squared = ,086 (Adjusted R Squared = ,060)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Με τα μέτρα που αναμένεται να ληφθούν για το Ασφαλιστικό, οι εργαζόμενοι θα επιωριστούν δυσανάλογα μεγάλο μέρος της αναδιάρθρωσης της Ελληνικής οικονομίας

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	6,923(a)	3	2,308	1,060	,369
Intercept	2774,127	1	2774,127	1274,616	,000
adikia	4,121	1	4,121	1,894	,172
dialogos	2,709	1	2,709	1,245	,267
adikia * dialogos	,097	1	,097	,045	,833
Error	228,526	105	2,176		
Total	3092,000	109			
Corrected Total	235,450	108			

a R Squared = ,029 (Adjusted R Squared = ,002)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Τα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού θα είναι ευνοικά για τους εργαζομένους

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	12,082(a)	3	4,027	1,800	,152
Intercept	782,201	1	782,201	349,602	,000
adikia	,616	1	,616	,275	,601
dialogos	10,990	1	10,990	4,912	,029
adikia * dialogos	,035	1	,035	,016	,901
Error	234,927	105	2,237		
Total	1040,000	109			
Corrected Total	247,009	108			

a R Squared = ,049 (Adjusted R Squared = ,022)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Τα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού θα συμβάλλουν στην αύξηση της ευημερίας της οικογένειάς μου

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	14,185(a)	3	4,728	2,661	,052
Intercept	660,629	1	660,629	371,771	,000
adikia	,094	1	,094	,053	,819
dialogos	13,712	1	13,712	7,716	,006
adikia * dialogos	,008	1	,008	,005	,945
Error	184,806	104	1,777		
Total	869,000	108			
Corrected Total	198,991	107			

a R Squared = ,071 (Adjusted R Squared = ,044)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Τα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού θα εξυπηρετούν τους εργοδότες

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	12,024(a)	3	4,008	2,194	,093
Intercept	2883,354	1	2883,354	1578,688	,000
adikia	11,142	1	11,142	6,100	,015
dialogos	,911	1	,911	,499	,482
adikia * dialogos	,002	1	,002	,001	,973
Error	191,775	105	1,826		
Total	3195,000	109			
Corrected Total	203,798	108			

a R Squared = ,059 (Adjusted R Squared = ,032)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Δεν είμαι ικανοποιημένος από τα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	4,834(a)	3	1,611	,572	,635
Intercept	3029,494	1	3029,494	1074,947	,000
adikia	3,976	1	3,976	1,411	,238
dialogos	,455	1	,455	,161	,689
adikia * dialogos	,455	1	,455	,161	,689
Error	295,919	105	2,818		
Total	3419,000	109			
Corrected Total	300,752	108			

a R Squared = ,016 (Adjusted R Squared = -,012)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Οι αλλαγές που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού είναι απολύτως αναγκαίες για τη διασφάλιση της βιωσιμότητας του Ασφαλιστικού Συστήματος.

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	6,793(a)	3	2,264	1,108	,349
Intercept	1467,742	1	1467,742	718,134	,000
adikia	2,118	1	2,118	1,036	,311
dialogos	4,597	1	4,597	2,249	,137
adikia * dialogos	,096	1	,096	,047	,829
Error	214,602	105	2,044		
Total	1704,000	109			
Corrected Total	221,394	108			

a R Squared = ,031 (Adjusted R Squared = ,003)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Οι αλλαγές που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού δεν θα ήταν αναγκαίες αν η Κυβέρνηση τολμούσε να επιβαρύνει τα προνομιούχα μέλη της Ελληνικής κοινωνίας με τα φορολογικά βάρη που πραγματικά τους αναλογούν

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	10,563(a)	3	3,521	1,511	,216
Intercept	3229,972	1	3229,972	1386,367	,000
adikia	4,854	1	4,854	2,083	,152
dialogos	1,394	1	1,394	,598	,441
adikia * dialogos	4,759	1	4,759	2,043	,156
Error	244,630	105	2,330		
Total	3580,000	109			
Corrected Total	255,193	108			

a R Squared = ,041 (Adjusted R Squared = ,014)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Οι αλλαγές που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού θα είναι αποτελεσματικές για την αναδιάρθρωση της Ελληνικής Οικονομίας.

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	10,042(a)	3	3,347	1,479	,225
Intercept	1447,660	1	1447,660	639,429	,000
adikia	,037	1	,037	,016	,899
dialogos	8,014	1	8,014	3,540	,063
adikia * dialogos	1,009	1	1,009	,446	,506
Error	237,719	105	2,264		
Total	1723,000	109			
Corrected Total	247,761	108			

a R Squared = ,041 (Adjusted R Squared = ,013)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Στο μέλλον η Κυβέρνηση θα λάβει διάφορα μέτρα που θα επιβαρύνουν δυσανάλογα πολύ τους μη προνομιούχους πολίτες της χώρας μας

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	20,194(a)	3	6,731	3,322	,023
Intercept	2786,584	1	2786,584	1375,338	,000
adikia	6,651	1	6,651	3,283	,073
dialogos	11,304	1	11,304	5,579	,020
adikia * dialogos	,948	1	,948	,468	,495
Error	212,741	105	2,026		
Total	3110,000	109			
Corrected Total	232,936	108			

a R Squared = ,087 (Adjusted R Squared = ,061)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Η Κυβέρνηση θα λάβει σοβαρά υπόψη της τις θέσεις των ενδιαφερόμενων κοινωνικών εταίρων προτού καταλήξει στα μέτρα που θα προωθήσει για τη μεταρρύθμιση του Ασφαλιστικού Συστήματος.

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	22,368(a)	3	7,456	2,507	,063
Intercept	1164,835	1	1164,835	391,714	,000
adikia	,602	1	,602	,202	,654
dialogos	19,245	1	19,245	6,472	,012
adikia * dialogos	,902	1	,902	,303	,583
Error	312,237	105	2,974		
Total	1517,000	109			
Corrected Total	334,606	108			

a R Squared = ,067 (Adjusted R Squared = ,040)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Στο μέλλον η Κυβέρνηση θα προβεί σε πολλές περιπτώσεις σε λήψη σημαντικών πολιτικών αποφάσεων χωρίς ουσιαστικό διάλογο με τους ενδιαφερόμενους κοινωνικούς εταίρους

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	14,421(a)	3	4,807	1,473	,226
Intercept	2648,209	1	2648,209	811,695	,000
adikia	6,616	1	6,616	2,028	,157
dialogos	7,188	1	7,188	2,203	,141
adikia * dialogos	,103	1	,103	,032	,859
Error	342,569	105	3,263		
Total	3092,000	109			
Corrected Total	356,991	108			

a R Squared = ,040 (Adjusted R Squared = ,013)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Αν οι εργαζόμενοι προβούν σε κινητοποιήσεις για να εκφράσουν την αντίθεσή τους στα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο Ασφαλιστικό, η αντίδρασή τους θα είναι απολύτως δικαιολογημένη

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	16,679(a)	3	5,560	2,490	,064
Intercept	3184,751	1	3184,751	1426,262	,000
adikia	1,213	1	1,213	,543	,463
dialogos	14,157	1	14,157	6,340	,013
adikia * dialogos	2,543	1	2,543	1,139	,288
Error	234,458	105	2,233		
Total	3510,000	109			
Corrected Total	251,138	108			

a R Squared = ,066 (Adjusted R Squared = ,040)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Οι εργαζόμενοι πρέπει να κάνουν απεργίες για να εκφράσουν την αντίθεσή τους στα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο Ασφαλιστικό

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	18,192(a)	3	6,064	1,855	,142
Intercept	2500,244	1	2500,244	764,807	,000
adikia	12,463	1	12,463	3,812	,054
dialogos	5,515	1	5,515	1,687	,197
adikia * dialogos	,033	1	,033	,010	,921
Error	343,257	105	3,269		
Total	2958,000	109			
Corrected Total	361,450	108			

a R Squared = ,050 (Adjusted R Squared = ,023)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Οι φοιτητές ως μελλοντικοί εργαζόμενοι, πρέπει να συμμετάσχουν σε τυχόν κινητοποιήσεις των εργαζομένων που θα έχουν ως στόχο να εκφράσουν την αντίθεσή τους στα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο Ασφαλιστικό.

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	14,755(a)	3	4,918	1,564	,203
Intercept	2455,848	1	2455,848	780,761	,000
adikia	10,950	1	10,950	3,481	,065
dialogos	3,619	1	3,619	1,151	,286
adikia * dialogos	,161	1	,161	,051	,821
Error	330,273	105	3,145		
Total	2893,000	109			
Corrected Total	345,028	108			

a R Squared = ,043 (Adjusted R Squared = ,015)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Οι εργαζόμενοι πρέπει να αποδεχθούν τα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο Ασφαλιστικό και να μην προβούν σε κινητοποιήσεις για το καλό της χώρας.

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	4,429(a)	3	1,476	,707	,550
Intercept	547,348	1	547,348	261,985	,000
adikia	3,543	1	3,543	1,696	,196
dialogos	,843	1	,843	,403	,527
adikia * dialogos	,007	1	,007	,003	,954
Error	219,369	105	2,089		
Total	770,000	109			
Corrected Total	223,798	108			

a R Squared = ,020 (Adjusted R Squared = -,008)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Θα επικροτήσω τυχόν αντιδράσεις των εργαζομένων ενάντια στα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο Ασφαλιστικό

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	8,989(a)	3	2,996	1,104	,351
Intercept	2644,417	1	2644,417	974,347	,000
adikia	,600	1	,600	,221	,639
dialogos	7,746	1	7,746	2,854	,094
adikia * dialogos	,149	1	,149	,055	,815
Error	284,974	105	2,714		
Total	2999,000	109			
Corrected Total	293,963	108			

a R Squared = ,031 (Adjusted R Squared = ,003)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Σκοπεύω να συμμετάσχω προσωπικά σε τυχόν κινητοποιήσεις των εργαζομένων που θα έχουν ως στόχο να εκφράσουν την αντίθεσή τους στα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο ασφαλιστικό

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	32,944(a)	3	10,981	3,302	,023
Intercept	1153,725	1	1153,725	346,944	,000
adikia	12,648	1	12,648	3,803	,054
dialogos	15,643	1	15,643	4,704	,032
adikia * dialogos	2,397	1	2,397	,721	,398
Error	349,166	105	3,325		
Total	1591,000	109			
Corrected Total	382,110	108			

a R Squared = ,086 (Adjusted R Squared = ,060)

Υποκλίμακα Θετικής Στάσης απέναντι σε τυχόν κοινωνικές αντιδράσεις ενάντια στα νέα μέτρα για το Ασφαλιστικό

Reliability Statistics

Cronbach's Alpha	N of Items
,866	6

Item Statistics

	Mean	Std. Deviation	N
Αν οι εργαζόμενοι προβούν σε κινητοποιήσεις για να εκφράσουν την αντίθεσή τους στα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο Ασφαλιστικό, η αντίδρασή τους θα είναι απολύτως δικαιολογημένη	5,4679	1,52491	109
Οι εργαζόμενοι πρέπει να κάνουν απεργίες για να εκφράσουν την αντίθεσή τους στα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο Ασφαλιστικό	4,8807	1,82941	109
Οι φοιτητές ως μελλοντικοί εργαζόμενοι, πρέπει να συμμετάσχουν σε τυχόν κινητοποιήσεις των εργαζομένων που θα έχουν ως στόχο να εκφράσουν την αντίθεσή τους στα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο Ασφαλιστικό.	4,8349	1,78737	109
Recoded: Οι εργαζόμενοι πρέπει να αποδεχθούν τα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο Ασφαλιστικό και να μην προβούν σε κινητοποιήσεις για το καλό της χώρας.	5,7615	1,43952	109
Θα επικροτήσω τυχόν αντιδράσεις των εργαζομένων ενάντια στα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο Ασφαλιστικό	4,9817	1,64981	109
Σκοπεύω να συμμετάσχω προσωπικά σε τυχόν κινητοποιήσεις των εργαζομένων που θα έχουν ως στόχο να εκφράσουν την αντίθεσή τους στα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο ασφαλιστικό	3,3303	1,88097	109

Item-Total Statistics

	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
Αν οι εργαζόμενοι προβούν σε κινητοποιήσεις για να εκφράσουν την αντίθεσή τους στα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο Ασφαλιστικό, η αντίδρασή τους θα είναι απολύτως δικαιολογημένη	23,7890	45,353	,691	,840
Οι εργαζόμενοι πρέπει να κάνουν απεργίες για να εκφράσουν την αντίθεσή τους στα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο Ασφαλιστικό	24,3761	42,607	,667	,844
Οι φοιτητές ως μελλοντικοί εργαζόμενοι, πρέπει να συμμετάσχουν σε τυχόν κινητοποιήσεις των εργαζομένων που θα έχουν ως στόχο να εκφράσουν την αντίθεσή τους στα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο Ασφαλιστικό.	24,4220	41,802	,730	,831
Recoded: Οι εργαζόμενοι πρέπει να αποδεχθούν τα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο Ασφαλιστικό και να μην προβούν σε κινητοποιήσεις για το καλό της χώρας.	23,4954	48,678	,554	,862
Θα επικροτήσω τυχόν αντιδράσεις των εργαζομένων ενάντια στα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο Ασφαλιστικό	24,2752	44,053	,690	,839
Σκοπεύω να συμμετάσχω προσωπικά σε τυχόν κινητοποιήσεις των εργαζομένων που θα έχουν ως στόχο να εκφράσουν την αντίθεσή τους στα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο ασφαλιστικό	25,9266	42,217	,660	,846

Scale Statistics

Mean	Variance	Std. Deviation	N of Items
29,2569	61,878	7,86625	6

Θετική Στάση απέναντι σε τυχόν κοινωνικές αντιδράσεις ενάντια στα νέα μέτρα για το Ασφαλιστικό: Ανάλυση Διακύμανσης

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: positive attitude to reactions against new measures (mean of 6 items)

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	15,018(a)	3	5,006	2,692	,050
Intercept	2330,630	1	2330,630	1253,209	,000
adikia	6,024	1	6,024	3,239	,075
dialogos	8,704	1	8,704	4,680	,033
adikia * dialogos	,002	1	,002	,001	,972
Error	195,272	105	1,860		
Total	2617,160	109			
Corrected Total	210,290	108			

a R Squared = ,071 (Adjusted R Squared = ,045)

**Κλίμακα Μέτρησης της Στάσης απέναντι στα νέα μέτρα για το Ασφαλιστικό
Παραγοντική Ανάλυση**

Communalities

	Initial	Extraction
τα μέτρα που αναμένεται να ληφθούν για το Ασφαλιστικό είναι δίκαια για τους εργαζομένους	1,000	,710
Με τα μέτρα που αναμένεται να ληφθούν για το Ασφαλιστικό, οι εργαζόμενοι θα επωμιστούν δυσανάλογα μεγάλο μέρος της αναδιάρθρωσης της Ελληνικής οικονομίας	1,000	,569
Τα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού θα είναι ευνοϊκά για τους εργαζομένους	1,000	,702
Τα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού θα συμβάλλουν στην αύξηση της ευημερίας της οικογένειάς μου	1,000	,661
Τα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού θα εξυπηρετούν τους εργοδότες	1,000	,476
Δεν είμαι ικανοποιημένος από τα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού	1,000	,649
Οι αλλαγές που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού είναι απολύτως αναγκαίες για τη διασφάλιση της βιωσιμότητας του Ασφαλιστικού Συστήματος.	1,000	,662
Οι αλλαγές που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού δεν θα ήταν αναγκαίες αν η Κυβέρνηση τολμούσε να επιβαρύνει τα προνομιούχα μέλη της Ελληνικής κοινωνίας με τα φορολογικά βάρη που πραγματικά τους αναλογούν	1,000	,533

Οι αλλαγές που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού θα είναι αποτελεσματικές για την αναδιάρθρωση της Ελληνικής Οικονομίας.	1,000	,467
Στο μέλλον η Κυβέρνηση θα λάβει διάφορα μέτρα που θα επιβαρύνουν δυσανάλογα πολύ τους μη προνομιούχους πολίτες της χώρας μας	1,000	,582
Η Κυβέρνηση θα λάβει σοβαρά υπόψη της τις θέσεις των ενδιαφερόμενων κοινωνικών εταίρων προτού καταλήξει στα μέτρα που θα προωθήσει για τη μεταρρύθμιση του Ασφαλιστικού Συστήματος	1,000	,642
Στο μέλλον η Κυβέρνηση θα προβεί σε πολλές περιπτώσεις σε λήψη σημαντικών πολιτικών αποφάσεων χωρίς ουσιαστικό διάλογο με τους ενδιαφερόμενους κοινωνικούς εταίρους	1,000	,586
Αν οι εργαζόμενοι προβούν σε κινητοποιήσεις για να εκφράσουν την αντίθεσή τους στα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο Ασφαλιστικό, η αντίδρασή τους θα είναι απολύτως δικαιολογημένη	1,000	,670
Οι εργαζόμενοι πρέπει να κάνουν απεργίες για να εκφράσουν την αντίθεσή τους στα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο Ασφαλιστικό	1,000	,621
Οι φοιτητές ως μελλοντικοί εργαζόμενοι, πρέπει να συμμετάσχουν σε τυχόν κινητοποιήσεις των εργαζομένων που θα έχουν ως στόχο να εκφράσουν την αντίθεσή τους στα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο Ασφαλιστικό.	1,000	,712
Οι εργαζόμενοι πρέπει να αποδεχθούν τα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο Ασφαλιστικό και να μην προβούν σε κινητοποιήσεις για το καλό της χώρας.	1,000	,539

Θα επικροτήσω τυχόν αντιδράσεις των εργαζομένων ενάντια στα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο Ασφαλιστικό	1,000	,621
Σκοπεύω να συμμετάσχω προσωπικά σε τυχόν κινητοποιήσεις των εργαζομένων που θα έχουν ως στόχο να εκφράσουν την αντίθεσή τους στα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο ασφαλιστικό	1,000	,670

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Total Variance Explained

Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	6,568	36,490	36,490	6,568	36,490	36,490	3,596	19,977	19,977
2	1,778	9,876	46,366	1,778	9,876	46,366	2,593	14,406	34,383
3	1,527	8,484	54,850	1,527	8,484	54,850	2,588	14,379	48,763
4	1,200	6,669	61,519	1,200	6,669	61,519	2,296	12,756	61,519
5	,973	5,405	66,924						
6	,816	4,533	71,458						
7	,753	4,184	75,642						
8	,698	3,877	79,519						
9	,566	3,145	82,664						
10	,530	2,943	85,607						
11	,445	2,471	88,078						
12	,417	2,319	90,397						
13	,374	2,077	92,473						
14	,361	2,006	94,479						
15	,293	1,626	96,105						
16	,258	1,432	97,538						
17	,248	1,380	98,918						
18	,195	1,082	100,000						

Extraction Method: Principal Component Analysis.

**Κλίμακα Μέτρησης της Στάσης απέναντι στα νέα μέτρα για το Ασφαλιστικό
Παραγοντική Ανάλυση (συνέχεια)**

Rotated Component Matrix(a)

	Component			
	1	2	3	4
Οι φοιτητές ως μελλοντικοί εργαζόμενοι, πρέπει να συμμετάσχουν σε τυχόν κινητοποιήσεις των εργαζομένων που θα έχουν ως στόχο να εκφράσουν την αντίθεσή τους στα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο Ασφαλιστικό.	,824			
Σκοπεύω να συμμετάσχω προσωπικά σε τυχόν κινητοποιήσεις των εργαζομένων που θα έχουν ως στόχο να εκφράσουν την αντίθεσή τους στα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο ασφαλιστικό	,804			
Αν οι εργαζόμενοι προβούν σε κινητοποιήσεις για να εκφράσουν την αντίθεσή τους στα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο Ασφαλιστικό, η αντίδρασή τους θα είναι απολύτως δικαιολογημένη	,731			
Θα επικροτήσω τυχόν αντιδράσεις των εργαζομένων ενάντια στα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο Ασφαλιστικό	,709			
Οι εργαζόμενοι πρέπει να κάνουν απεργίες για να εκφράσουν την αντίθεσή τους στα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο Ασφαλιστικό	,697			
Οι εργαζόμενοι πρέπει να αποδεχθούν τα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο Ασφαλιστικό και να μην προβούν σε κινητοποιήσεις για το καλό της χώρας.	-,568			,429

Με τα μέτρα που αναμένεται να ληφθούν για το Ασφαλιστικό, οι εργαζόμενοι θα επωμιστούν δυσανάλογα μεγάλο μέρος της αναδιάρθρωσης της Ελληνικής οικονομίας	,724		
Τα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού θα συμβάλλουν στην αύξηση της ευημερίας της οικογένειάς μου	-,675		
τα μέτρα που αναμένεται να ληφθούν για το Ασφαλιστικό είναι δίκαια για τους εργαζομένους	-,607		,539
Τα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού θα είναι ευνοϊκά για τους εργαζομένους	-,595		,541
Οι αλλαγές που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού δεν θα ήταν αναγκαίες αν η Κυβέρνηση τολμούσε να επιβαρύνει τα προνομιούχα μέλη της Ελληνικής κοινωνίας με τα φορολογικά βάρη που πραγματικά τους αναλογούν	,587		
Η Κυβέρνηση θα λάβει σοβαρά υπόψη της τις θέσεις των ενδιαφερόμενων κοινωνικών εταίρων προτού καταλήξει στα μέτρα που θα προωθήσει για τη μεταρρύθμιση του Ασφαλιστικού Συστήματος.		-,726	
Στο μέλλον η Κυβέρνηση θα προβεί σε πολλές περιπτώσεις σε λήψη σημαντικών πολιτικών αποφάσεων χωρίς ουσιαστικό διάλογο με τους ενδιαφερόμενους κοινωνικούς εταίρους		,701	
Οι αλλαγές που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού είναι απολύτως αναγκαίες για τη διασφάλιση της βιωσιμότητας του Ασφαλιστικού Συστήματος.		-,694	

Στο μέλλον η Κυβέρνηση θα λάβει διάφορα μέτρα που θα επιβαρύνουν δυσανάλογα πολύ τους μη προνομιούχους πολίτες της χώρας μας				,652	
Οι αλλαγές που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού θα είναι αποτελεσματικές για την αναδιάρθρωση της Ελληνικής Οικονομίας.				-,475	
Δεν είμαι ικανοποιημένος από τα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού					-,704
Τα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού θα εξυπηρετούν τους εργοδότες					-,664

Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.
a. Rotation converged in 6 iterations.

Περιεχόμενο Παραγόντων:

- 1^{ος} Παράγοντας: θετική στάση προς ενδεχόμενες κινητοποιήσεις ενάντια στα νέα μέτρα για το Ασφαλιστικό
- 2^{ος} Παράγοντας: Πρόσληψη των νέων μέτρων ως άδικων, δυσμενών και μη αναγκαίων
- 3^{ος} Παράγοντας: Απόδοση στην Κυβέρνηση της πρόθεσης να μη λάβει υπόψη της τις θέσεις των κοινωνικών εταίρων και να επιβαρύνει τους μη προνομιούχους
- 4^{ος} Παράγοντας: Επιδοκιμασία των νέων μέτρων (ως δίκαιων και ευνοϊκών)

Στάση προς τα νέα μέτρα για το Ασφαλιστικό: Ανάλυση Διακύμανσης

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: θετική στάση προς ενδεχόμενες κινητοποιήσεις ενάντια στα νέα μέτρα για το Ασφαλιστικό

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	3,966(a)	3	1,322	1,334	,267
Intercept	,049	1	,049	,049	,825
adikia	2,337	1	2,337	2,358	,128
dialogos	1,546	1	1,546	1,560	,214
adikia * dialogos	,006	1	,006	,006	,936
Error	105,034	106	,991		
Total	109,000	110			
Corrected Total	109,000	109			

a R Squared = ,036 (Adjusted R Squared = ,009)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: πρόσληψη των νέων μέτρων ως άδικων, δυσμενών και μη αναγκαίων

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	3,839(a)	3	1,280	1,290	,282
Intercept	,003	1	,003	,003	,954
adikia	,206	1	,206	,208	,649
dialogos	3,567	1	3,567	3,595	,061
adikia * dialogos	,204	1	,204	,206	,651
Error	105,161	106	,992		
Total	109,000	110			
Corrected Total	109,000	109			

a R Squared = ,035 (Adjusted R Squared = ,008)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: απόδοση στην κυβέρνηση της πρόθεσης να μη λάβει υπόψη της τις θέσεις των κοινωνικών εταίρων και να επιβαρύνει τους μη προνομιούχους

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	4,910(a)	3	1,637	1,667	,179
Intercept	,021	1	,021	,021	,884
adikia	,893	1	,893	,909	,342
dialogos	3,484	1	3,484	3,548	,062
adikia * dialogos	,164	1	,164	,167	,684
Error	104,090	106	,982		
Total	109,000	110			
Corrected Total	109,000	109			

a R Squared = ,045 (Adjusted R Squared = ,018)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: επιδοκιμασία των νέων μέτρων (ως δίκαιων και ευνοϊκών)

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	,252(a)	3	,084	,082	,970
Intercept	,002	1	,002	,002	,967
adikia	,087	1	,087	,085	,772
dialogos	,161	1	,161	,157	,693
adikia * dialogos	,003	1	,003	,003	,959
Error	108,748	106	1,026		
Total	109,000	110			
Corrected Total	109,000	109			

a R Squared = ,002 (Adjusted R Squared = -,026)

Κλίμακα Μέτρησης της Στάσης απέναντι στις Διαδικασίες Λήψης Πολιτικών Αποφάσεων: Παραγοντική Ανάλυση

Communalities

	Initial	Extraction
Μία Κυβέρνηση εκλέγεται για να κυβερνήσει και δεν χρειάζεται να ζητά τη γνώμη των κομμάτων, των συνδικάτων ή άλλων φορέων πριν λάβει τις αποφάσεις της	1,000	,689
Πολλές φορές υπάρχει αναντιστοιχία ανάμεσα στις αποφάσεις μίας Κυβέρνησης και τις προτιμήσεις των πολιτών, επειδή τα μέλη της Κυβέρνησης δεν εκφράζουν τη βούληση του λαού αλλά υπηρετούν συμφέροντα	1,000	,572
Η εκλογή ενός κόμματος στην Κυβέρνηση δεν σημαίνει ότι του παραχωρείται η εξουσία να λαμβάνει για τα επόμενα 4 χρόνια όλες τις σημαντικές πολιτικές αποφάσεις χωρίς να ζητά τη γνώμη των ενδιαφερόμενων κοινωνικών ομάδων (π.χ. εργατικών συνδικάτων)	1,000	,563
Οι αποφάσεις μίας Κυβέρνησης για ένα θέμα εντάσσονται στο γενικότερο πλάνο της για την ανάπτυξη της χώρας κι έτσι έχουν πάντα ως γνώμονα το πώς μπορεί να επηρεάσουν άλλα σημαντικά για τη χώρα ζητήματα (π.χ. τη γενική κατάσταση της εθνικής οικονομίας)	1,000	,625
Για να λάβει μία σημαντική πολιτική απόφαση η Κυβέρνηση πρέπει να ακολουθεί το λαϊκό αίσθημα, όπως αυτό εκφράζεται σε δημοσκοπήσεις, ώστε η απόφασή της να συμπίπτει με τις προτιμήσεις της πλειοψηφίας του λαού	1,000	,678
Φορείς όπως τα συνδικάτα λειτουργούν μόνο με βάση τις επιδιώξεις των μελών τους και δεν λαμβάνουν υπόψη τους ότι η υλοποίηση αυτών των επιδιώξεων μπορεί να έχει αρνητικές συνέπειες στην ανάπτυξη της χώρας	1,000	,502

Το να λαμβάνει η Κυβέρνηση σημαντικές αποφάσεις χωρίς να κάνει προηγουμένως εκτεταμένο διάλογο με ενδιαφερόμενους φορείς, ενέχει κινδύνους καθώς οι επιλογές της σε κάποιο ζήτημα μπορεί να μην συμπίπτουν με τις προτιμήσεις των ενδιαφερόμενων πολιτών	1,000	,589
Μία Κυβέρνηση συχνά επιδιώκει τη διεξαγωγή διαλόγου με διάφορους φορείς ενώ δεν έχει την πρόθεση να λάβει σοβαρά υπόψη της τις απόψεις και τις προτάσεις τους, μόνο για να μην κατηγορηθεί για αυταρχισμό και για να αποφύγει αρνητικές αντιδράσεις των πολιτών.	1,000	,727
Εάν κάθε φορά που πρέπει να ληφθεί μία σημαντική πολιτική απόφαση γίνεται εκτεταμένος διάλογος ανάμεσα στην Κυβέρνηση και διάφορους φορείς (π.χ. κόμματα, εργατικά σωματεία, κλπ) η διαδικασία λήψης αποφάσεων θα είναι εξαιρετικά χρονοβόρα και αναποτελεσματική	1,000	,591
Οι σημαντικές πολιτικές αποφάσεις πρέπει να λαμβάνονται αποκλειστικά από τους αρμόδιους υπουργούς και τον Πρωθυπουργό γιατί μόνο αυτοί έχουν τις γνώσεις και την πληροφόρηση που απαιτείται για να δουν ένα θέμα σφαιρικά και να κατανοήσουν πώς επηρεάζει άλλα ζητήματα	1,000	,672
Φορείς όπως τα εργατικά συνδικάτα αποτελούνται από μέλη που κινούνται με βάση το στενό ατομικό ή ομαδικό συμφέρον τους κι όχι τα μακροπρόθεσμα συμφέροντα της χώρας	1,000	,634
Η λήψη των πολιτικών αποφάσεων μετά από διάλογο ανάμεσα στην Κυβέρνηση και τους ενδιαφερομένους φορείς συμβάλλει ώστε να υλοποιείται μία βασική αρχή της δημοκρατίας, η ενεργός συμμετοχή των πολιτών στη λήψη των αποφάσεων	1,000	,719
Πριν τη λήψη σημαντικών πολιτικών αποφάσεων, η Κυβέρνηση θα πρέπει να πληροφορείται και να λαμβάνει υπόψη της τις προτιμήσεις των πολιτών, όπως αυτές εκφράζονται σε δημοσκοπήσεις	1,000	,761

Φορείς όπως τα εργατικά συνδικάτα απαρτίζονται από μέλη που δεν έχουν τις γνώσεις και την πληροφόρηση που χρειάζεται προκειμένου να κατανοήσουν τη γενικότερη κατάσταση της χώρας και να κάνουν ορθές και συμφέρουσες για το σύνολο προτάσεις	1,000	,723
Όταν οι πολίτες δεν έχουν την ευκαιρία να συμμετάσχουν στη λήψη των κρίσιμων πολιτικών αποφάσεων μέσω των ομάδων στις οποίες ανήκουν, το ενδιαφέρον τους για την πολιτική και τα κοινά μειώνεται	1,000	,719
Οι ηγέτες δεν πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τους τα αποτελέσματα δημοσκοπήσεων προτού πάρουν τις αποφάσεις τους, επειδή κατά κανόνα οι δημοσκοπήσεις δεν είναι έγκυρες	1,000	,660
Φορείς όπως τα συνδικάτα λειτουργούν μόνο με βάση τα συμφέροντα των μελών τους και δεν λαμβάνουν υπόψη τους ότι η υλοποίηση των επιδιώξεών τους μπορεί να έχει αρνητικές συνέπειες σε άλλες κοινωνικές ομάδες	1,000	,731
Τα αποτελέσματα των δημοσκοπήσεων δεν αντανακλούν τόσο την προτίμηση των πολιτών, όσο την επιρροή των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, που διαμορφώνουν την κοινή γνώμη βάσει των υποδείξεων ορισμένων κέντρων εξουσίας	1,000	,550
Μία Κυβέρνηση συχνά πραγματοποιεί διάλογο με διάφορους φορείς ενώ ουσιαστικά έχει ήδη λάβει τις αποφάσεις της, προκειμένου να καλλιεργήσει την εντύπωση ότι σέβεται τις δημοκρατικές αρχές.	1,000	,747
Τα εργατικά συνδικάτα δεν προωθούν τα πραγματικά συμφέροντα των εργαζομένων αλλά τις επιδιώξεις ορισμένων κομμάτων και λειτουργούν με βάση πολιτικές σκοπιμότητες	1,000	,580

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Κλίμακα Μέτρησης της Στάσης απέναντι στις Διαδικασίες Λήψης Πολιτικών
Αποφάσεων: Παραγοντική Ανάλυση (συνέχεια)

Total Variance Explained

Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	3,436	17,178	17,178	3,436	17,178	17,178	2,870	14,350	14,350
2	2,718	13,592	30,770	2,718	13,592	30,770	2,271	11,354	25,704
3	1,998	9,991	40,761	1,998	9,991	40,761	2,036	10,179	35,882
4	1,458	7,292	48,053	1,458	7,292	48,053	1,753	8,766	44,648
5	1,232	6,158	54,211	1,232	6,158	54,211	1,476	7,382	52,030
6	1,174	5,870	60,081	1,174	5,870	60,081	1,369	6,846	58,876
7	1,016	5,082	65,163	1,016	5,082	65,163	1,257	6,287	65,163
8	,889	4,446	69,609						
9	,830	4,150	73,759						
10	,753	3,766	77,526						
11	,720	3,601	81,127						
12	,664	3,322	84,448						
13	,590	2,952	87,400						
14	,517	2,586	89,986						
15	,441	2,207	92,193						
16	,393	1,967	94,160						
17	,361	1,807	95,967						
18	,317	1,584	97,551						
19	,290	1,450	99,001						
20	,200	,999	100,000						

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Κλίμακα Μέτρησης της Στάσης απέναντι στις Διαδικασίες Λήψης Πολιτικών Αποφάσεων: Παραγοντική Ανάλυση (συνέχεια)

Rotated Component Matrix(a)							
	Component						
	1	2	3	4	5	6	7
Φορείς όπως τα εργατικά συνδικάτα απαρτίζονται από μέλη που δεν έχουν τις γνώσεις και την πληροφόρηση που χρειάζεται προκειμένου να κατανοήσουν τη γενικότερη κατάσταση της χώρας και να κάνουν ορθές και συμφέρουσες για το σύνολο προτάσεις	,818						
Φορείς όπως τα εργατικά συνδικάτα αποτελούνται από μέλη που κινούνται με βάση το στενό ατομικό ή ομαδικό συμφέρον τους κι όχι τα μακροπρόθεσμα συμφέροντα της χώρας	,770						
Φορείς όπως τα συνδικάτα λειτουργούν μόνο με βάση τα συμφέροντα των μελών τους και δεν λαμβάνουν υπόψη τους ότι η υλοποίηση των επιδιώξεών τους μπορεί να έχει αρνητικές συνέπειες σε άλλες κοινωνικές ομάδες	,768						
Τα εργατικά συνδικάτα δεν προωθούν τα πραγματικά συμφέροντα των εργαζομένων αλλά τις επιδιώξεις ορισμένων κομμάτων και λειτουργούν με βάση πολιτικές σκοπιμότητες	,621						
Φορείς όπως τα συνδικάτα λειτουργούν μόνο με βάση τις επιδιώξεις των μελών τους και δεν λαμβάνουν υπόψη τους ότι η υλοποίηση αυτών των επιδιώξεων μπορεί να έχει αρνητικές συνέπειες στην ανάπτυξη της χώρας	,539						,416

Μία Κυβέρνηση συχνά επιδιώκει τη διεξαγωγή διαλόγου με διάφορους φορείς ενώ δεν έχει την πρόθεση να λάβει σοβαρά υπόψη της τις απόψεις και τις προτάσεις τους, μόνο για να μην κατηγορηθεί για αυταρχισμό και για να αποφύγει αρνητικές αντιδράσεις των πολιτών.		,822					
Μία Κυβέρνηση συχνά πραγματοποιεί διάλογο με διάφορους φορείς ενώ ουσιαστικά έχει ήδη λάβει τις αποφάσεις της, προκειμένου να καλλιεργήσει την εντύπωση ότι σέβεται τις δημοκρατικές αρχές.		,817					
Πολλές φορές υπάρχει αναντιστοιχία ανάμεσα στις αποφάσεις μίας Κυβέρνησης και τις προτιμήσεις των πολιτών, επειδή τα μέλη της Κυβέρνησης δεν εκφράζουν τη βούληση του λαού αλλά υπηρετούν συμφέροντα		,657					
Πριν τη λήψη σημαντικών πολιτικών αποφάσεων, η Κυβέρνηση θα πρέπει να πληροφορείται και να λαμβάνει υπόψη της τις προτιμήσεις των πολιτών, όπως αυτές εκφράζονται σε δημοσκοπήσεις			,828				
Για να λάβει μία σημαντική πολιτική απόφαση η Κυβέρνηση πρέπει να ακολουθεί το λαϊκό αίσθημα, όπως αυτό εκφράζεται σε δημοσκοπήσεις, ώστε η απόφασή της να συμπίπτει με τις προτιμήσεις της πλειοψηφίας του λαού			,741				

Το να λαμβάνει η Κυβέρνηση σημαντικές αποφάσεις χωρίς να κάνει προηγουμένως εκτεταμένο διάλογο με ενδιαφερόμενους φορείς, ενέχει κινδύνους καθώς οι επιλογές της σε κάποιο ζήτημα μπορεί να μην συμπίπτουν με τις προτιμήσεις των ενδιαφερόμενων πολιτών Η λήψη των πολιτικών αποφάσεων μετά από διάλογο ανάμεσα στην Κυβέρνηση και τους ενδιαφερομένους φορείς συμβάλλει ώστε να υλοποιείται μία βασική αρχή της δημοκρατίας, η ενεργός συμμετοχή των πολιτών στη λήψη των αποφάσεων Τα αποτελέσματα των δημοσκοπήσεων δεν αντανakλούν τόσο την προτίμηση των πολιτών, όσο την επιρροή των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, που διαμορφώνουν την κοινή γνώμη βάσει των υποδείξεων ορισμένων κέντρων εξουσίας Όταν οι πολίτες δεν έχουν την ευκαιρία να συμμετάσχουν στη λήψη των κρίσιμων πολιτικών αποφάσεων μέσω των ομάδων στις οποίες ανήκουν, το ενδιαφέρον τους για την πολιτική και τα κοινά μειώνεται Εάν κάθε φορά που πρέπει να ληφθεί μία σημαντική πολιτική απόφαση γίνεται εκτεταμένος διάλογος ανάμεσα στην Κυβέρνηση και διάφορους φορείς (π.χ. κόμματα, εργατικά σωματεία, κλπ) η διαδικασία λήψης αποφάσεων θα είναι εξαιρετικά χρονοβόρα και αναποτελεσματική						,728	
				,516		,530	
						,473	
							,751
				,428			,484

Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.a Rotation converged in 9 iterations.

Κλίμακα Μέτρησης της Στάσης απέναντι στις Διαδικασίες Λήψης Πολιτικών Αποφάσεων: Παραγοντική Ανάλυση (συνέχεια)

Περιεχόμενο Παραγόντων:

- 1^{ος} Παράγοντας: Αρνητική στάση προς τα συνδικάτα
- 2^{ος} Παράγοντας: Επίγνωση του ενδεχομένου κατάχρησης του κοινωνικού διαλόγου και εξυπηρέτησης συμφερόντων από την κυβέρνηση
- 3^{ος} Παράγοντας: Θετική στάση προς τις δημοσκοπήσεις
- 4^{ος} Παράγοντας: Μη αναγκαιότητα κοινωνικού διαλόγου αλλά χρησιμότητά του για αύξηση συμμετοχής πολιτών στα κοινά
- 5^{ος} Παράγοντας: Μη αναγκαιότητα κοινωνικού διαλόγου-επάρκεια λαϊκής εντολής προς την κυβέρνηση
- 6^{ος} Παράγοντας: Χρησιμότητα κοινωνικού διαλόγου-απόρριψη δημοσκοπήσεων
- 7^{ος} Παράγοντας: Μείωση εμπλοκής πολιτών λόγω στέρησης δυνατότητας συμμετοχής-λειτουργικά μειονεκτήματα κοινωνικού διαλόγου

Κλίμακα Μέτρησης της Στάσης απέναντι στις Διαδικασίες Λήψης Πολιτικών Αποφάσεων: Ανάλυση Διακύμανσης

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: αρνητική στάση προς τα συνδικάτα

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	2,012(a)	3	,671	,664	,576
Intercept	,021	1	,021	,021	,885
adikia	,860	1	,860	,852	,358
dialogos	,952	1	,952	,943	,334
adikia * dialogos	,389	1	,389	,385	,536
Error	106,988	106	1,009		
Total	109,000	110			
Corrected Total	109,000	109			

a R Squared = ,018 (Adjusted R Squared = -,009)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: επίγνωση του ενδεχομένου κατάχρησης του κοινωνικού διαλόγου

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	6,707(a)	3	2,236	2,317	,080
Intercept	,003	1	,003	,003	,956
adikia	,010	1	,010	,010	,920
dialogos	1,085	1	1,085	1,124	,291
adikia * dialogos	4,803	1	4,803	4,977	,028
Error	102,293	106	,965		
Total	109,000	110			
Corrected Total	109,000	109			

a R Squared = ,062 (Adjusted R Squared = ,035)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: θετική στάση προς τις δημοσκοπήσεις

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	4,818(a)	3	1,606	1,634	,186
Intercept	,012	1	,012	,012	,913
adikia	,661	1	,661	,673	,414
dialogos	4,038	1	4,038	4,109	,045
adikia * dialogos	,271	1	,271	,276	,601
Error	104,182	106	,983		
Total	109,000	110			
Corrected Total	109,000	109			

a R Squared = ,044 (Adjusted R Squared = ,017)

Κλίμακα Μέτρησης της Στάσης απέναντι στις Διαδικασίες Λήψης Πολιτικών Αποφάσεων: Ανάλυση Διακύμανσης (συνέχεια)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: μη αναγκαιότητα κοινωνικού διαλόγου αλλά χρησιμότητα για αύξηση συμμετοχής πολιτών στα κοινά

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	1,996(a)	3	,665	,659	,579
Intercept	,022	1	,022	,022	,883
adikia	1,257	1	1,257	1,245	,267
dialogos	,035	1	,035	,035	,853
adikia * dialogos	,722	1	,722	,715	,400
Error	107,004	106	1,009		
Total	109,000	110			
Corrected Total	109,000	109			

a R Squared = ,018 (Adjusted R Squared = -,009)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: μη αναγκαιότητα κοινωνικού διαλόγου-επάρκεια λαϊκής εντολής προς την κυβέρνηση

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	5,798(a)	3	1,933	1,985	,121
Intercept	,087	1	,087	,089	,766
adikia	4,334	1	4,334	4,451	,037
dialogos	1,192	1	1,192	1,225	,271
adikia * dialogos	,182	1	,182	,187	,667
Error	103,202	106	,974		
Total	109,000	110			
Corrected Total	109,000	109			

a R Squared = ,053 (Adjusted R Squared = ,026)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: χρησιμότητα κοινωνικού διαλόγου-απόρριψη δημοσκοπήσεων

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	2,224(a)	3	,741	,736	,533
Intercept	,000	1	,000	,000	,989
adikia	,006	1	,006	,006	,939
dialogos	,619	1	,619	,614	,435
adikia * dialogos	1,862	1	1,862	1,848	,177
Error	106,776	106	1,007		
Total	109,000	110			
Corrected Total	109,000	109			

a R Squared = ,020 (Adjusted R Squared = -,007)

Κλίμακα Μέτρησης της Στάσης απέναντι στις Διαδικασίες Λήψης Πολιτικών Αποφάσεων: Ανάλυση Διακύμανσης (συνέχεια)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: μείωση εμπλοκής πολιτών λόγω στέρησης δυνατότητας συμμετοχής-λειτουργικά μειονεκτήματα κοινωνικού διαλόγου

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	,385(a)	3	,128	,125	,945
Intercept	,004	1	,004	,004	,950
adikia	,238	1	,238	,232	,631
dialogos	,007	1	,007	,007	,933
adikia * dialogos	,143	1	,143	,140	,709
Error	108,615	106	1,025		
Total	109,000	110			
Corrected Total	109,000	109			

a R Squared = ,004 (Adjusted R Squared = -,025)

Δηλώσεις μέτρησης της Στάσης προς τα συνδικάτα: Ανάλυση Διακύμανσης

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Τα εργατικά συνδικάτα δεν προωθούν τα πραγματικά συμφέροντα των εργαζομένων αλλά τις επιδιώξεις ορισμένων κομμάτων και λειτουργούν με βάση πολιτικές σκοπιμότητες

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	26,409(a)	3	8,803	4,432	,006
Intercept	2114,031	1	2114,031	1064,307	,000
adikia	17,214	1	17,214	8,666	,004
dialogos	2,818	1	2,818	1,419	,236
adikia * dialogos	8,316	1	8,316	4,187	,043
Error	198,630	100	1,986		
Total	2422,000	104			
Corrected Total	225,038	103			

a R Squared = ,117 (Adjusted R Squared = ,091)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Φορείς όπως τα συνδικάτα λειτουργούν μόνο με βάση τα συμφέροντα των μελών τους και δεν λαμβάνουν υπόψη τους ότι η υλοποίηση των επιδιώξεών τους μπορεί να έχει αρνητικές συνέπειες σε άλλες κοινωνικές ομάδες

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	1,157(a)	3	,386	,217	,885
Intercept	2331,885	1	2331,885	1309,242	,000
adikia	,410	1	,410	,230	,632
dialogos	,016	1	,016	,009	,925
adikia * dialogos	,797	1	,797	,448	,505
Error	179,891	101	1,781		
Total	2562,000	105			
Corrected Total	181,048	104			

a R Squared = ,006 (Adjusted R Squared = -,023)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Φορείς όπως τα εργατικά συνδικάτα απαρτίζονται από μέλη που δεν έχουν τις γνώσεις και την πληροφόρηση που χρειάζεται προκειμένου να κατανοήσουν τη γενικότερη κατάσταση της χώρας και να κάνουν ορθές και συμφέρουσες για το σύνολο προτάσεις

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	2,247(a)	3	,749	,299	,826
Intercept	1771,741	1	1771,741	708,254	,000
adikia	,007	1	,007	,003	,958
dialogos	1,811	1	1,811	,724	,397
adikia * dialogos	,253	1	,253	,101	,751
Error	255,159	102	2,502		
Total	2059,000	106			
Corrected Total	257,406	105			

a R Squared = ,009 (Adjusted R Squared = -,020)

Δηλώσεις μέτρησης της Στάσης προς τα συνδικάτα: Ανάλυση Διακύμανσης (συνέχεια)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Φορείς όπως τα εργατικά συνδικάτα αποτελούνται από μέλη που κινούνται με βάση το στενό ατομικό ή ομαδικό συμφέρον τους κι όχι τα μακροπρόθεσμα συμφέροντα της χώρας

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	4,910(a)	3	1,637	,703	,553
Intercept	2118,305	1	2118,305	909,446	,000
adikia	1,241	1	1,241	,533	,467
dialogos	,970	1	,970	,417	,520
adikia * dialogos	2,922	1	2,922	1,254	,265
Error	237,581	102	2,329		
Total	2380,000	106			
Corrected Total	242,491	105			

a R Squared = ,020 (Adjusted R Squared = -,009)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Φορείς όπως τα συνδικάτα λειτουργούν μόνο με βάση τις επιδιώξεις των μελών τους και δεν λαμβάνουν υπόψη τους ότι η υλοποίηση αυτών των επιδιώξεων μπορεί να έχει αρνητικές συνέπειες στην ανάπτυξη της χώρας

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	4,134(a)	3	1,378	,636	,594
Intercept	2449,646	1	2449,646	1129,655	,000
adikia	2,331	1	2,331	1,075	,302
dialogos	,246	1	,246	,114	,737
adikia * dialogos	1,776	1	1,776	,819	,368
Error	225,523	104	2,168		
Total	2743,000	108			
Corrected Total	229,657	107			

a R Squared = ,018 (Adjusted R Squared = -,010)

Δηλώσεις του παράγοντα της μη αναγκαιότητας του κοινωνικού διαλόγου και της επάρκειας της λαϊκής εντολής προς την κυβέρνηση: Ανάλυση Διακύμανσης

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Μία Κυβέρνηση εκλέγεται για να κυβερνήσει και δεν χρειάζεται να ζητά τη γνώμη των κομμάτων, των συνδικάτων ή άλλων φορέων πριν λάβει τις αποφάσεις της

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	3,323(a)	3	1,108	2,177	,095
Intercept	188,691	1	188,691	370,817	,000
adikia	2,072	1	2,072	4,072	,046
dialogos	1,238	1	1,238	2,434	,122
adikia * dialogos	,003	1	,003	,006	,939
Error	53,430	105	,509		
Total	255,000	109			
Corrected Total	56,752	108			

a R Squared = ,059 (Adjusted R Squared = ,032)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Η εκλογή ενός κόμματος στην Κυβέρνηση δεν σημαίνει ότι του παραχωρείται η εξουσία να λαμβάνει για τα επόμενα 4 χρόνια όλες τις σημαντικές πολιτικές αποφάσεις χωρίς να ζητά τη γνώμη των ενδιαφερόμενων κοινωνικών ομάδων (π.χ. εργατικών συνδικάτων)

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	12,082(a)	3	4,027	2,537	,061
Intercept	4344,017	1	4344,017	2736,344	,000
adikia	4,041	1	4,041	2,546	,114
dialogos	,799	1	,799	,504	,480
adikia * dialogos	6,340	1	6,340	3,994	,048
Error	165,103	104	1,588		
Total	4560,000	108			
Corrected Total	177,185	107			

a R Squared = ,068 (Adjusted R Squared = ,041)

Δηλώσεις αποδοχής ή απόρριψης της Νεοφιλελεύθερης Ιδεολογίας: Ανάλυση Αξιοπιστίας

Reliability Statistics

Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
,257	,258	4

Inter-Item Correlation Matrix

	Προκειμένου η οικονομία της χώρας να είναι ανταγωνιστική στα πλαίσια του έντονου διεθνούς ανταγωνισμού, οι λίγες διαθέσιμες θέσεις εργασίας θα πρέπει να προσφέρονται σε όσους είναι έξυπνοι, καλά καταρτισμένοι και ικανοί να ανταποκριθούν στις νέες συνθήκες	Αν η λήψη σημαντικών αποφάσεων βασίζεται όχι στη λογική αλλά σε συναισθηματισμούς (π.χ. πρόσληψη ατόμου που έχει παιδιά κι όχι του ικανότερου) το μόνο αποτέλεσμα θα είναι η υπονόμευση της προσπάθειας για οικονομική ανάπτυξη και ευημερία.	RECODED: Όταν καταργούμε ή μειώνουμε τα επιδόματα...	RECODED: αν η λήψη των σημαντικών αποφάσεων βασίζεται μόνο στις προοπτικές οικονομικού κέρδους...
Προκειμένου η οικονομία της χώρας να είναι ανταγωνιστική στα πλαίσια του έντονου διεθνούς ανταγωνισμού, οι λίγες διαθέσιμες θέσεις εργασίας θα πρέπει να προσφέρονται σε όσους είναι έξυπνοι, καλά καταρτισμένοι και ικανοί να ανταποκριθούν στις νέες συνθήκες	1,000	,317	,200	,118
Αν η λήψη σημαντικών αποφάσεων βασίζεται όχι στη λογική αλλά σε συναισθηματισμούς (π.χ. πρόσληψη ατόμου που έχει παιδιά κι όχι του ικανότερου) το μόνο αποτέλεσμα θα είναι η υπονόμευση της προσπάθειας για οικονομική ανάπτυξη και ευημερία.	,317	1,000	-,181	-,117
RECODED: Όταν καταργούμε ή μειώνουμε τα επιδόματα...	,200	-,181	1,000	,143
RECODED: αν η λήψη των σημαντικών αποφάσεων βασίζεται μόνο στις προοπτικές οικονομικού κέρδους...	,118	-,117	,143	1,000

The covariance matrix is calculated and used in the analysis.

Item-Total Statistics

	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Squared Multiple Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
Προκειμένου η οικονομία της χώρας να είναι ανταγωνιστική στα πλαίσια του έντονου διεθνούς ανταγωνισμού, οι λίγες διαθέσιμες θέσεις εργασίας θα πρέπει να προσφέρονται σε όσους είναι έξυπνοι, καλά καταρτισμένοι και ικανοί να ανταποκριθούν στις νέες συνθήκες	10,4700	5,686	,408	,185	-,226(a)
Αν η λήψη σημαντικών αποφάσεων βασίζεται όχι στη λογική αλλά σε συναισθηματισμούς (π.χ. πρόσληψη ατόμου που έχει παιδιά κι όχι του ικανότερου) το μόνο αποτέλεσμα θα είναι η υπονόμηση της προσπάθειας για οικονομική ανάπτυξη και ευημερία.	10,9900	7,970	,025	,179	,355
RECODED: Όταν καταργούμε ή μειώνουμε τα επιδόματα...	12,1500	8,270	,063	,113	,287
RECODED: αν η λήψη των σημαντικών αποφάσεων βασίζεται μόνο στις προοπτικές οικονομικού κέρδους...	13,1000	8,939	,066	,047	,273

a The value is negative due to a negative average covariance among items. This violates reliability model assumptions. You may want to check item codings.

Δηλώσεις αποδοχής ή απόρριψης της Νεοφιλελεύθερης Ιδεολογίας: Ανάλυση Διακύμανσης

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Αν η λήψη σημαντικών αποφάσεων (π.χ. προσλήψεις) βασίζεται μόνο στις προοπτικές οικονομικού κέρδους και παραβλέπονται άλλοι παράγοντες όπως οι ανάγκες των ατόμων, το μόνο αποτέλεσμα είναι μία σκληρή και αδυσώπητη κοινωνία που προάγει την ανισότητα.

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	,918(a)	3	,306	,190	,903
Intercept	3143,704	1	3143,704	1953,480	,000
adikia	,028	1	,028	,018	,895
dialogos	,541	1	,541	,336	,563
adikia * dialogos	,256	1	,256	,159	,691
Error	160,928	100	1,609		
Total	3352,000	104			
Corrected Total	161,846	103			

a R Squared = ,006 (Adjusted R Squared = -,024)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Όταν καταργούμε ή μειώνουμε τα επιδόματα ανεργίας με το πρόσχημα ότι οδηγούν τους ανέργους να καταβάλλου μικρότερη προσπάθεια στην αναζήτηση εργασίας, αποκαλύπτουμε την αδιαφορία μας και καταδικάζουμε άλλους ανθρώπους σε μία σκληρή καθημερινή μάχη με τη..

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	11,105(a)	3	3,702	1,731	,166
Intercept	2073,238	1	2073,238	969,678	,000
adikia	,006	1	,006	,003	,958
dialogos	3,881	1	3,881	1,815	,181
adikia * dialogos	6,114	1	6,114	2,860	,094
Error	205,255	96	2,138		
Total	2314,000	100			
Corrected Total	216,360	99			

a R Squared = ,051 (Adjusted R Squared = ,022)

Δηλώσεις αποδοχής ή απόρριψης της Νεοφιλελεύθερης Ιδεολογίας: Ανάλυση Διακύμανσης

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Προκειμένου η οικονομία της χώρας να είναι ανταγωνιστική στα πλαίσια του έντονου διεθνούς ανταγωνισμού, οι λίγες διαθέσιμες θέσεις εργασίας θα πρέπει να προσφέρονται σε όσους είναι έξυπνοι, καλά καταρτισμένοι και ικανοί να ανταποκριθούν στις νέες συνθήκες

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	11,152(a)	3	3,717	1,593	,196
Intercept	2632,014	1	2632,014	1127,705	,000
adikia	,013	1	,013	,006	,940
dialogos	,511	1	,511	,219	,641
adikia * dialogos	9,985	1	9,985	4,278	,041
Error	231,062	99	2,334		
Total	2908,000	103			
Corrected Total	242,214	102			

a R Squared = ,046 (Adjusted R Squared = ,017)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Αν η λήψη σημαντικών αποφάσεων βασίζεται όχι στη λογική αλλά σε συναισθηματισμούς (π.χ. πρόσληψη ατόμου που έχει παιδιά κι όχι του ικανότερου) το μόνο αποτέλεσμα θα είναι η υπονόμηση της προσπάθειας για οικονομική ανάπτυξη και ευημερία.

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	1,666(a)	3	,555	,190	,903
Intercept	2107,223	1	2107,223	719,882	,000
adikia	,199	1	,199	,068	,795
dialogos	,569	1	,569	,194	,660
adikia * dialogos	1,006	1	1,006	,344	,559
Error	289,791	99	2,927		
Total	2427,000	103			
Corrected Total	291,456	102			

a R Squared = ,006 (Adjusted R Squared = -,024)

Δηλώσεις για το Ασφαλιστικό Σύστημα: Ανάλυση Αξιοπιστίας

Reliability Statistics

Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
,026	,023	3

Inter-Item Correlation Matrix

		Αν από κάτι κινδυνεύει η Κοινωνική Ασφάλιση αυτό είναι η συνεχώς μειούμενη χρηματοδότηση των Ασφαλιστικών Ταμείων από το κράτος, η τακτική των επιχειρήσεων να μην πληρώνουν τις εισφορές που θα έπρεπε και οι κρατικές πολιτικές απαλλαγής των επιχειρήσεων από τα χρέη	Πρέπει να μειωθούν οι εισφορές των εργαζομένων στα Ασφαλιστικά ταμεία και να αυξηθούν οι εισφορές των εργοδοτών και η κρατική χρηματοδότηση.
RECODED: το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης πρέπει να είναι απολύτως ανταποδοτικό	1,000	-,193	-,072
Αν από κάτι κινδυνεύει η Κοινωνική Ασφάλιση αυτό είναι η συνεχώς μειούμενη χρηματοδότηση των Ασφαλιστικών Ταμείων από το κράτος, η τακτική των επιχειρήσεων να μην πληρώνουν τις εισφορές που θα έπρεπε και οι κρατικές πολιτικές απαλλαγής των επιχειρήσεων από τα χρέη	-,193	1,000	,289
Πρέπει να μειωθούν οι εισφορές των εργαζομένων στα Ασφαλιστικά Ταμεία και να αυξηθούν οι εισφορές των εργοδοτών και η κρατική χρηματοδότηση.	-,072	,289	1,000

The covariance matrix is calculated and used in the analysis.

Item-Total Statistics

	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Squared Multiple Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
RECODED: το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης πρέπει να είναι απολύτως ανταποδοτικό	9,8283	6,184	-,157	,038	,441
Αν από κάτι κινδυνεύει η Κοινωνική Ασφάλιση αυτό είναι η συνεχώς μειούμενη χρηματοδότηση των Ασφαλιστικών Ταμείων από το κράτος, η τακτική των επιχειρήσεων να μην πληρώνουν τις εισφορές που θα έπρεπε και οι κρατικές πολιτικές απαλλαγής των επιχειρήσεων από τα χρέη	7,2727	5,017	,083	,113	-,155(a)
Πρέπει να μειωθούν οι εισφορές των εργαζομένων στα Ασφαλιστικά Ταμεία και να αυξηθούν οι εισφορές των εργοδοτών και η κρατική χρηματοδότηση.	7,7879	3,577	,151	,084	-,473(a)

a The value is negative due to a negative average covariance among items. This violates reliability model assumptions. You may want to check item codings.

Δηλώσεις για το Σύστημα Κοινωνικής Ασφάλισης: Αναλύσεις Διακύμανσης

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Αν από κάτι κινδυνεύει η Κοινωνική Ασφάλιση αυτό είναι η συνεχώς μειούμενη χρηματοδότηση των Ασφαλιστικών Ταμείων από το κράτος, η τακτική των επιχειρήσεων να μην πληρώνουν τις εισφορές που θα έπρεπε και οι κρατικές πολιτικές απαλλαγής των επιχειρήσεων από τα χρέη

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	3,378(a)	3	1,126	,579	,630
Intercept	2608,517	1	2608,517	1341,661	,000
adikia	2,393	1	2,393	1,231	,270
dialogos	,918	1	,918	,472	,494
adikia * dialogos	,006	1	,006	,003	,957
Error	184,703	95	1,944		
Total	2836,000	99			
Corrected Total	188,081	98			

a R Squared = ,018 (Adjusted R Squared = -,013)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Πρέπει να μειωθούν οι εισφορές των εργαζομένων στα Ασφαλιστικά Ταμεία και να αυξηθούν οι εισφορές των εργοδοτών και η κρατική χρηματοδότηση.

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	,930(a)	3	,310	,105	,957
Intercept	2136,404	1	2136,404	722,622	,000
adikia	,042	1	,042	,014	,906
dialogos	,194	1	,194	,066	,798
adikia * dialogos	,741	1	,741	,251	,618
Error	283,820	96	2,956		
Total	2447,000	100			
Corrected Total	284,750	99			

a R Squared = ,003 (Adjusted R Squared = -,028)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Το σύστημα ασφάλισης πρέπει να είναι απολύτως ανταποδοτικό και ο καθένας να λαμβάνει ως σύνταξη ό,τι ακριβώς έχει πληρώσει ως εισφορές στα ασφαλιστικά ταμεία

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	6,230(a)	3	2,077	,815	,488
Intercept	2876,178	1	2876,178	1129,440	,000
adikia	4,018	1	4,018	1,578	,212
dialogos	2,227	1	2,227	,874	,352
adikia * dialogos	,197	1	,197	,077	,781
Error	254,655	100	2,547		
Total	3212,000	104			
Corrected Total	260,885	103			

a R Squared = ,024 (Adjusted R Squared = -,005)

Ο ρόλος της Ιδεολογικής Τοποθέτησης των συμμετεχόντων

Correlations

		deiktis aristerotitas (mean of left ideology items-mean of right ideology items)	political position: left-right (1- 10)
deiktis aristerotitas (mean of left ideology items-mean of right ideology items)	Pearson Correlation	1	-,184
	Sig. (2-tailed)	.	,077
	N	110	93
political position: left- right (1-10)	Pearson Correlation	-,184	1
	Sig. (2-tailed)	,077	.
	N	93	93

omada ipagwgis basei ideologias * political party Crosstabulation

Count

		Political Party							
		nd	pasok	kke	den apantw	kanena	ΛΑΟΣ	ΔΗΚΚΙ	Total
omada ipagwgis basei ideologias	dexioi (mean aristerotitas<=1.10)	10	4	0	1	24	0	1	40
	aristeroi (mean aristerotitas>=1.11)	7	4	3	2	26	1	0	43
Total		17	8	3	3	50	1	1	83

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: deiktis aristerotitas (mean of left ideology items-mean of right ideology items)

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	3,890(a)	3	1,297	,570	,636
Intercept	180,896	1	180,896	79,465	,000
adikia	,200	1	,200	,088	,767
dialogos	,178	1	,178	,078	,780
adikia * dialogos	3,657	1	3,657	1,606	,208
Error	241,302	106	2,276		
Total	429,234	110			
Corrected Total	245,192	109			

a R Squared = ,016 (Adjusted R Squared = -,012)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: political position: left-right (1-10)

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	36,408(a)	3	12,136	3,327	,023
Intercept	2882,195	1	2882,195	790,192	,000
adikia	18,351	1	18,351	5,031	,027
dialogos	15,981	1	15,981	4,381	,039
adikia * dialogos	,176	1	,176	,048	,827
Error	324,624	89	3,647		
Total	3224,000	93			
Corrected Total	361,032	92			

a R Squared = ,101 (Adjusted R Squared = ,071)

Προσλαμβανόμενη Διαδικαστική Δικαιοσύνη: Ανάλυση Διακύμανσης

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: η διαδικασία με την οποία η Κυβέρνηση πρόκειται να λάβει τις αποφάσεις για τις αλλαγές στο Ασφαλιστικό είναι άδικη-δίκαιη (1-7)

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	59,232(a)	7	8,462	5,691	,000
Intercept	1420,173	1	1420,173	955,217	,000
adikia	,127	1	,127	,086	,770
dialogos	53,111	1	53,111	35,723	,000
omada.ideol	4,271	1	4,271	2,873	,093
adikia * dialogos	,073	1	,073	,049	,825
adikia * omada.ideol	,442	1	,442	,298	,587
dialogos * omada.ideol	,010	1	,010	,007	,935
adikia * dialogos * omada.ideol	,999	1	,999	,672	,414
Error	150,162	101	1,487		
Total	1692,000	109			
Corrected Total	209,394	108			

a R Squared = ,283 (Adjusted R Squared = ,233)

**Κλίμακα μέτρησης της στάσης απέναντι στα νέα μέτρα για το Ασφαλιστικό:
Ανάλυση Διακύμανσης**

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: θετική στάση προς ενδεχόμενες κινητοποιήσεις ενάντια στα νέα μέτρα για το Ασφαλιστικό

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	5,786(a)	7	,827	,817	,575
Intercept	,056	1	,056	,055	,815
adikia	2,588	1	2,588	2,557	,113
dialogos	1,578	1	1,578	1,559	,215
omada.ideal	,023	1	,023	,023	,879
adikia * dialogos	,007	1	,007	,007	,932
adikia * omada.ideal	,003	1	,003	,003	,959
dialogos * omada.ideal	1,369	1	1,369	1,353	,247
adikia * dialogos * omada.ideal	,214	1	,214	,212	,646
Error	103,214	102	1,012		
Total	109,000	110			
Corrected Total	109,000	109			

a R Squared = ,053 (Adjusted R Squared = -,012)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: πρόσληψη των νέων μέτρων ως άδικων, δυσμενών και μη αναγκαίων

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	11,826(a)	7	1,689	1,773	,101
Intercept	,003	1	,003	,003	,956
adikia	,185	1	,185	,194	,660
dialogos	4,783	1	4,783	5,021	,027
omada.ideal	3,146	1	3,146	3,302	,072
adikia * dialogos	,549	1	,549	,576	,450
adikia * omada.ideal	5,623	1	5,623	5,902	,017
dialogos * omada.ideal	,380	1	,380	,399	,529
adikia * dialogos * omada.ideal	,003	1	,003	,003	,957
Error	97,174	102	,953		
Total	109,000	110			
Corrected Total	109,000	109			

a R Squared = ,108 (Adjusted R Squared = ,047)

Κλίμακα μέτρησης της στάσης απέναντι στα νέα μέτρα για το Ασφαλιστικό: Ανάλυση Διακύμανσης (συνέχεια)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: απόδοση στην κυβέρνηση της πρόθεσης να μη λάβει υπόψη της τις θέσεις των κοινωνικών εταίρων και να επιβαρύνει τους μη προνομιούχους

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	11,397(a)	7	1,628	1,701	,117
Intercept	,019	1	,019	,020	,887
adikia	,777	1	,777	,812	,370
dialogos	3,771	1	3,771	3,941	,050
omada.ideal	5,841	1	5,841	6,104	,015
adikia * dialogos	,033	1	,033	,035	,852
adikia * omada.ideal	,069	1	,069	,072	,789
dialogos * omada.ideal	,215	1	,215	,225	,636
adikia * dialogos * omada.ideal	,046	1	,046	,048	,827
Error	97,603	102	,957		
Total	109,000	110			
Corrected Total	109,000	109			

a R Squared = ,105 (Adjusted R Squared = ,043)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: επιδοκιμασία των νέων μέτρων (ως δίκαιων και ευνοϊκών)

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	5,017(a)	7	,717	,703	,669
Intercept	,000	1	,000	,000	,991
adikia	,047	1	,047	,046	,830
dialogos	,243	1	,243	,238	,627
omada.ideal	4,144	1	4,144	4,065	,046
adikia * dialogos	,057	1	,057	,056	,813
adikia * omada.ideal	,000	1	,000	,000	,998
dialogos * omada.ideal	,215	1	,215	,211	,647
adikia * dialogos * omada.ideal	,418	1	,418	,410	,523
Error	103,983	102	1,019		
Total	109,000	110			
Corrected Total	109,000	109			

a R Squared = ,046 (Adjusted R Squared = -,019)

**Κλίμακα μέτρησης της στάσης προς τις διαδικασίες λήψης πολιτικών αποφάσεων:
Ανάλυση Διακύμανσης**

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: αρνητική στάση προς τα συνδικάτα

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	6,876(a)	7	,982	,981	,449
Intercept	,000	1	,000	,000	,995
adikia	,515	1	,515	,515	,475
dialogos	,991	1	,991	,990	,322
omada.ideal	,733	1	,733	,733	,394
adikia * dialogos	,472	1	,472	,472	,494
adikia * omada.ideal	,252	1	,252	,252	,617
dialogos * omada.ideal	3,728	1	3,728	3,723	,056
adikia * dialogos * omada.ideal	,169	1	,169	,169	,682
Error	102,124	102	1,001		
Total	109,000	110			
Corrected Total	109,000	109			

a R Squared = ,063 (Adjusted R Squared = -,001)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: επίγνωση του ενδεχομένου κατάχρησης του κοινωνικού διαλόγου

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	8,853(a)	7	1,265	1,288	,264
Intercept	,016	1	,016	,016	,899
adikia	,019	1	,019	,019	,890
dialogos	1,375	1	1,375	1,401	,239
omada.ideal	1,493	1	1,493	1,521	,220
adikia * dialogos	4,035	1	4,035	4,110	,045
adikia * omada.ideal	,603	1	,603	,614	,435
dialogos * omada.ideal	,000	1	,000	,000	,986
adikia * dialogos * omada.ideal	,272	1	,272	,277	,600
Error	100,147	102	,982		
Total	109,000	110			
Corrected Total	109,000	109			

a R Squared = ,081 (Adjusted R Squared = ,018)

Κλίμακα μέτρησης της στάσης προς τις διαδικασίες λήψης πολιτικών αποφάσεων: Ανάλυση Διακύμανσης (συνέχεια)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: θετική στάση προς τις δημοσκοπήσεις

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	8,826(a)	7	1,261	1,284	,266
Intercept	,011	1	,011	,011	,916
adikia	,589	1	,589	,600	,440
dialogos	3,245	1	3,245	3,304	,072
omada.ideal	2,841	1	2,841	2,892	,092
adikia * dialogos	,094	1	,094	,096	,757
adikia * omada.ideal	1,080	1	1,080	1,099	,297
dialogos * omada.ideal	,217	1	,217	,221	,639
adikia * dialogos * omada.ideal	,256	1	,256	,261	,611
Error	100,174	102	,982		
Total	109,000	110			
Corrected Total	109,000	109			

a R Squared = ,081 (Adjusted R Squared = ,018)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: μη αναγκαιότητα κοινωνικού διαλόγου αλλά χρησιμότητα για αύξηση συμμετοχής πολιτών στα κοινά

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	10,491(a)	7	1,499	1,552	,158
Intercept	,093	1	,093	,096	,757
adikia	1,552	1	1,552	1,607	,208
dialogos	,090	1	,090	,093	,761
omada.ideal	6,576	1	6,576	6,809	,010
adikia * dialogos	1,187	1	1,187	1,229	,270
adikia * omada.ideal	,117	1	,117	,121	,728
dialogos * omada.ideal	1,083	1	1,083	1,122	,292
adikia * dialogos * omada.ideal	,417	1	,417	,432	,513
Error	98,509	102	,966		
Total	109,000	110			
Corrected Total	109,000	109			

a R Squared = ,096 (Adjusted R Squared = ,034)

Κλίμακα μέτρησης της στάσης προς τις διαδικασίες λήψης πολιτικών αποφάσεων: Ανάλυση Διακύμανσης (συνέχεια)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: μη αναγκαιότητα κοινωνικού διαλόγου-επάρκεια λαϊκής εντολής προς την κυβέρνηση

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	6,465(a)	7	,924	,919	,495
Intercept	,142	1	,142	,141	,708
adikia	4,609	1	4,609	4,585	,035
dialogos	1,101	1	1,101	1,095	,298
omada.ideal	,186	1	,186	,185	,668
adikia * dialogos	,227	1	,227	,226	,636
adikia * omada.ideal	,001	1	,001	,001	,972
dialogos * omada.ideal	,290	1	,290	,289	,592
adikia * dialogos * omada.ideal	,256	1	,256	,255	,615
Error	102,535	102	1,005		
Total	109,000	110			
Corrected Total	109,000	109			

a R Squared = ,059 (Adjusted R Squared = -,005)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: χρησιμότητα κοινωνικού διαλόγου-απόρριψη δημοσκοπήσεων

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	10,799(a)	7	1,543	1,602	,143
Intercept	,003	1	,003	,004	,952
adikia	,022	1	,022	,023	,880
dialogos	,370	1	,370	,384	,537
omada.ideal	,128	1	,128	,133	,716
adikia * dialogos	1,459	1	1,459	1,516	,221
adikia * omada.ideal	3,421	1	3,421	3,553	,062
dialogos * omada.ideal	2,884	1	2,884	2,995	,087
adikia * dialogos * omada.ideal	1,566	1	1,566	1,626	,205
Error	98,201	102	,963		
Total	109,000	110			
Corrected Total	109,000	109			

a R Squared = ,099 (Adjusted R Squared = ,037)

Κλίμακα μέτρησης της στάσης προς τις διαδικασίες λήψης πολιτικών αποφάσεων: Ανάλυση Διακύμανσης (συνέχεια)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: μείωση εμπλοκής πολιτών λόγω στέρησης δυνατότητας συμμετοχής-λειτουργικά μειονεκτήματα κοινωνικού διαλόγου

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	3,765(a)	7	,538	,521	,817
Intercept	,000	1	,000	,000	,986
adikia	,189	1	,189	,183	,669
dialogos	,029	1	,029	,029	,866
omada.ideal	,639	1	,639	,619	,433
adikia * dialogos	,129	1	,129	,125	,724
adikia * omada.ideal	1,936	1	1,936	1,877	,174
dialogos * omada.ideal	,236	1	,236	,228	,634
adikia * dialogos * omada.ideal	,220	1	,220	,213	,645
Error	105,235	102	1,032		
Total	109,000	110			
Corrected Total	109,000	109			

a R Squared = ,035 (Adjusted R Squared = -,032)

Δηλώσεις αποδοχής ή απόρριψης της Νεοφιλελεύθερης Ιδεολογίας: Ανάλυση Διακύμανσης

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Αν η λήψη σημαντικών αποφάσεων (π.χ. προσλήψεις) βασίζεται μόνο στις προοπτικές οικονομικού κέρδους και παραβλέπονται άλλοι παράγοντες όπως οι ανάγκες των ατόμων, το μόνο αποτέλεσμα είναι μία σκληρή και αδυσώπητη κοινωνία που προάγει την ανισότητα.

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	8,946(a)	7	1,278	,802	,587
Intercept	3083,542	1	3083,542	1936,035	,000
adikia	,001	1	,001	,001	,977
dialogos	,902	1	,902	,566	,453
omada.ideal	6,073	1	6,073	3,813	,054
adikia * dialogos	,025	1	,025	,015	,901
adikia * omada.ideal	,565	1	,565	,355	,553
dialogos * omada.ideal	1,435	1	1,435	,901	,345
adikia * dialogos * omada.ideal	,313	1	,313	,196	,659
Error	152,900	96	1,593		
Total	3352,000	104			
Corrected Total	161,846	103			

a R Squared = ,055 (Adjusted R Squared = -,014)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Προκειμένου η οικονομία της χώρας να είναι ανταγωνιστική στα πλαίσια του έντονου διεθνούς ανταγωνισμού, οι λίγες διαθέσιμες θέσεις εργασίας θα πρέπει να προσφέρονται σε όσους είναι έξυπνοι, καλά καταρτισμένοι και ικανοί να ανταποκριθούν στις νέες συνθήκες

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	24,953(a)	7	3,565	1,559	,157
Intercept	2552,605	1	2552,605	1116,158	,000
adikia	,119	1	,119	,052	,820
dialogos	,281	1	,281	,123	,727
omada.ideal	4,324	1	4,324	1,891	,172
adikia * dialogos	8,662	1	8,662	3,787	,055
adikia * omada.ideal	4,673	1	4,673	2,043	,156
dialogos * omada.ideal	2,788	1	2,788	1,219	,272
adikia * dialogos * omada.ideal	1,209	1	1,209	,529	,469
Error	217,261	95	2,287		
Total	2908,000	103			
Corrected Total	242,214	102			

a R Squared = ,103 (Adjusted R Squared = ,037)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Όταν καταργούμε ή μειώνουμε τα επιδόματα ανεργίας με το πρόσχημα ότι οδηγούν τους ανέργους να καταβάλλου μικρότερη προσπάθεια στην αναζήτηση εργασίας, αποκαλύπτουμε την αδιαφορία μας και καταδικάζουμε άλλους ανθρώπους σε μία σκληρή καθημερινή μάχη με τη..

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	23,148(a)	7	3,307	1,575	,153
Intercept	1994,664	1	1994,664	949,783	,000
adikia	,001	1	,001	,000	,984
dialogos	3,580	1	3,580	1,705	,195
omada.ideal	,662	1	,662	,315	,576
adikia * dialogos	6,300	1	6,300	3,000	,087
adikia * omada.ideal	1,683	1	1,683	,801	,373
dialogos * omada.ideal	2,815	1	2,815	1,340	,250
adikia * dialogos * omada.ideal	5,622	1	5,622	2,677	,105
Error	193,212	92	2,100		
Total	2314,000	100			
Corrected Total	216,360	99			

a R Squared = ,107 (Adjusted R Squared = ,039)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Αν η λήψη σημαντικών αποφάσεων βασίζεται όχι στη λογική αλλά σε συναισθηματισμούς (π.χ. πρόσληψη ατόμου που έχει παιδιά κι όχι του ικανότερου) το μόνο αποτέλεσμα θα είναι η υπονόμηση της προσπάθειας για οικονομική ανάπτυξη και ευημερία.

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	19,530(a)	7	2,790	,975	,454
Intercept	2089,368	1	2089,368	729,940	,000
adikia	,007	1	,007	,003	,959
dialogos	,591	1	,591	,207	,650
omada.ideal	9,256	1	9,256	3,234	,075
adikia * dialogos	,427	1	,427	,149	,700
adikia * omada.ideal	1,134	1	1,134	,396	,531
dialogos * omada.ideal	3,689	1	3,689	1,289	,259
adikia * dialogos * omada.ideal	3,260	1	3,260	1,139	,289
Error	271,926	95	2,862		
Total	2427,000	103			
Corrected Total	291,456	102			

a R Squared = ,067 (Adjusted R Squared = -,002)

Δηλώσεις για το Ασφαλιστικό Σύστημα: Ανάλυση Διακύμανσης

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Το σύστημα ασφάλισης πρέπει να είναι απολύτως ανταποδοτικό και ο καθένας να λαμβάνει ως σύνταξη ό,τι ακριβώς έχει πληρώσει ως εισφορές στα ασφαλιστικά ταμεία

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	13,875(a)	7	1,982	,770	,613
Intercept	2842,884	1	2842,884	1104,886	,000
adikia	2,804	1	2,804	1,090	,299
dialogos	2,353	1	2,353	,915	,341
omada.ideal	1,912	1	1,912	,743	,391
adikia * dialogos	,350	1	,350	,136	,713
adikia * omada.ideal	,003	1	,003	,001	,972
dialogos * omada.ideal	5,189	1	5,189	2,017	,159
adikia * dialogos * omada.ideal	,582	1	,582	,226	,636
Error	247,009	96	2,573		
Total	3212,000	104			
Corrected Total	260,885	103			

a R Squared = ,053 (Adjusted R Squared = -,016)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Αν από κάτι κινδυνεύει η Κοινωνική Ασφάλιση αυτό είναι η συνεχώς μειούμενη χρηματοδότηση των Ασφαλιστικών Ταμείων από το κράτος, η τακτική των επιχειρήσεων να μην πληρώνουν τις εισφορές που θα έπρεπε και οι κρατικές πολιτικές απαλλαγής των επιχειρήσεων από τα χρέη

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	14,007(a)	7	2,001	1,046	,405
Intercept	2551,883	1	2551,883	1334,038	,000
adikia	,985	1	,985	,515	,475
dialogos	1,583	1	1,583	,827	,365
omada.ideal	,454	1	,454	,237	,627
adikia * dialogos	,010	1	,010	,005	,944
adikia * omada.ideal	1,294	1	1,294	,676	,413
dialogos * omada.ideal	9,384	1	9,384	4,906	,029
adikia * dialogos * omada.ideal	,078	1	,078	,041	,841
Error	174,074	91	1,913		
Total	2836,000	99			
Corrected Total	188,081	98			

a R Squared = ,074 (Adjusted R Squared = ,003)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Πρέπει να μειωθούν οι εισφορές των εργαζομένων στα Ασφαλιστικά Ταμεία και να αυξηθούν οι εισφορές των εργοδοτών και η κρατική χρηματοδότηση.

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	4,841(a)	7	,692	,227	,978
Intercept	2078,723	1	2078,723	683,231	,000
adikia	,124	1	,124	,041	,840
dialogos	,267	1	,267	,088	,768
omada.ideal	1,289	1	1,289	,424	,517
adikia * dialogos	1,170	1	1,170	,385	,537
adikia * omada.ideal	,326	1	,326	,107	,744
dialogos * omada.ideal	1,815	1	1,815	,597	,442
adikia * dialogos * omada.ideal	,287	1	,287	,094	,759
Error	279,909	92	3,042		
Total	2447,000	100			
Corrected Total	284,750	99			

a. R Squared = ,017 (Adjusted R Squared = -,058)

Πείραμα 3

Μαζικές Απολύσεις και Σχετικές Εκτιμήσεις των Παρατηρητών: Ο Ρόλος της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, της Κατηγοριακής Υπαγωγής και του Επαγγελματικού-Κοινωνικού Status των Θυμάτων

Κλίμακα Κανόνων Διανομής και μέση συμφωνία με τις δηλώσεις της (διάταξη με φθίνουσα σειρά, μεγαλύτερες τιμές υποδηλώνουν μεγαλύτερη συμφωνία)

Δήλωση	Μέση συμφωνία	Τυπική απόκλιση
Αν μία επιχείρηση πρόκειται να απολύσει έναν αριθμό εργαζομένων η απόφαση πρέπει να ληφθεί με βάση την αποδοτικότητα των εργαζομένων. Είναι άδικο να απολυθούν εκείνοι που κάνουν ευσυνείδητα και αποτελεσματικά τη δουλειά τους.	6,0833	1,17096
Ένας καθηγητής πρέπει να είναι το ίδιο προσιτός και να διαθέτει τον ίδιο χρόνο για κάθε φοιτητή που θέλει να τον δει στο γραφείο του, ανεξαρτήτως επιπέδου σπουδών ή επίδοσης του κάθε φοιτητή	6,0000	1,44362
Σε περιπτώσεις προσλήψεων κριτήριο πρέπει να αποτελούν οι τίτλοι σπουδών και η βαθμολογία, η προηγούμενη εμπειρία και γενικά ι γνώσεις και τα προσόντα των ατόμων.	5,9750	1,22620
Οι κοινωνικές παροχές του κράτους προς τους πολίτες πρέπει να είναι ανάλογες των αναγκών του καθενός.	5,5500	1,85549
Όλοι οι άνθρωποι έχουν δικαίωμα στη γνώση. Στο Πανεπιστήμιο θα πρέπει να εισάγονται όλοι όσοι επιθυμούν να συνεχίσουν τις σπουδές τους, χωρίς διακρίσεις και εξαιρέσεις.	5,3167	1,96175
Για μία ομαδική εργασία ο καθένας πρέπει να βαθμολογείται με βάση την προσπάθεια που κατέβαλε και τη συνεισφορά του. Αν ο βαθμός είναι κοινός, όσοι εργάστηκαν σκληρότερα αδικούνται.	4,9917	1,92941
Οι θέσεις στα Πανεπιστημιακά Ιδρύματα και ιδίως στις Σχολές που προσφέρουν καλές επαγγελματικές προοπτικές είναι περιορισμένες. Θα πρέπει λοιπόν να εισάγονται οι πιο ικανοί και εργατικοί.	4,8917	1,93072
Αν μία επιχείρηση πρόκειται να απολύσει έναν αριθμό εργαζομένων η απόφαση πρέπει να ληφθεί με βάση τις ιδιαίτερες ανάγκες κάθε εργαζομένου (οικογενειακές υποχρεώσεις...)	4,8500	1,43574
Ένας καθηγητής δεν μπορεί να διαθέτει τον ίδιο χρόνο για κάθε φοιτητή που θέλει να τον δει στο γραφείο του. Προτεραιότητα και περισσότερο χρόνο πρέπει να έχουν οι φοιτητές που χρειάζονται περισσότερο βοήθεια, καθοδήγηση και ενθάρρυνση.	4,8083	1,81171
Το κράτος πρέπει να παρέχει τα ίδια αγαθά και τις ίδιες υπηρεσίες σε όλους τους πολίτες χωρίς εξαίρεση ή διάκριση.	4,7917	2,17664
Όταν ο καθηγητής βαθμολογεί μία ομαδική εργασία πρέπει να βάζει καλό βαθμό σε έναν φοιτητή ακόμη κι αν δεν συνεισέφερε όσο οι άλλοι, αν συντρέχουν κάποιοι ειδικοί λόγοι που τον δυσκολεύουν	4,5417	1,76281
Τα άτομα με ειδικές ανάγκες ή χρόνιες παθήσεις και τα άτομα που προέρχονται από πολύ φτωχές οικογένειες θα πρέπει να εισάγονται στα Πανεπιστήμια κατά προτεραιότητα	4,4750	1,90956
Όταν γίνεται μία πρόσληψη πρέπει όλοι να έχουν την ίδια πιθανότητα να προσληφθούν και να δείξουν την αποτελεσματικότητά τους. Ο βαθμός πτυχίου και η προϋπηρεσία δεν προβλέπουν αν κάποιος θα τα καταφέρει σε μία συγκεκριμένη θέση.	4,1500	1,78533
Σε περιπτώσεις προσλήψεων, προτεραιότητα πρέπει να δίνεται σε άτομα που έχουν αυξημένες ανάγκες ακόμη κι αν υστερούν κάπως σε προσόντα έναντι άλλων υποψηφίων	3,5667	1,67399
Αφού μία ομαδική εργασία είναι το αποτέλεσμα συλλογικής δουλειάς και προσπάθειας, όλοι πρέπει να βαθμολογούνται με τον ίδιο βαθμό.	3,4750	1,97447
Οι κοινωνικές παροχές του κράτους προς τους πολίτες πρέπει να είναι ανάλογες της προσφοράς του καθενός στο κράτος και την κοινωνία.	3,1167	1,71588
Ένας καθηγητής δεν μπορεί να διαθέτει τον ίδιο χρόνο για κάθε φοιτητή που θέλει να τον δει στο γραφείο του. Οι υποψήφιοι διδάκτορες αξίζουν περισσότερη προσοχή και χρόνο επειδή εξ ορισμού κάνουν σημαντικότερη εργασία από ό,τι οι προπτυχιακοί φοιτητές.	2,8583	1,86654
Όλοι οι άνθρωποι έχουν δικαίωμα στην εργασία. Αν μία επιχείρηση πρόκειται να απολύσει έναν αριθμό εργαζομένων ο πιο δίκαιος τρόπος λήψης απόφασης είναι κάποιος που δίνει σε όλους τις ίδιες πιθανότητες	2,6833	1,80095

Κλίμακα Κοινωνικού Δαρβινισμού και μέση συμφωνία με τις δηλώσεις της (διάταξη με φθίνουσα σειρά, μεγαλύτερες τιμές υποδηλώνουν μεγαλύτερη συμφωνία)

Δήλωση	Μέση συμφωνία	Τυπική απόκλιση
Ένα ισχυρό σύστημα κοινωνικής πρόνοιας είναι απολύτως αναγκαίο γιατί βοηθά τους ανθρώπους που δοκιμάζονται από μία σκληρή καθημερινότητα να σταθούν στα πόδια τους και να βελτιώσουν τη ζωή τους.	6,4167	,95779
Αν η λήψη σημαντικών αποφάσεων (π.χ. προσλήψεις) βασίζεται μόνο στις προοπτικές οικονομικού κέρδους και παραβλέπονται άλλοι παράγοντες όπως οι ανάγκες των ατόμων, το μόνο αποτέλεσμα είναι μία σκληρή και αδυσώπητη κοινωνία που προάγει την ανισότητα.	5,5750	1,44165
Η παροχή οικονομικής βοήθειας από το κράτος στους πολίτες που τη χρειάζονται είναι επιβεβλημένη ακόμη κι αν επιβραδύνει την ανάπτυξη του τόπου.	5,5667	1,38256
Αν στο όνομα της αύξησης της παραγωγικότητας και της οικονομικής ανάπτυξης της χώρας, οι θέσεις εργασίας προσφέρονται μόνο σε αυτούς που ανταποκρίνονται επιτυχώς σε πολύ απαιτητικές δοκιμασίες αξιολόγησης, μπαίνουν στο περιθώριο πολλοί άνθρωποι στους οποίους θα έπρεπε να δοθεί η ευκαιρία να αποκτήσουν δεξιότητες μέσω της εργασίας ή εκπαίδευσης.	5,4917	1,34099
Η παροχή οικονομικής βοήθειας από το κράτος προς όσους έχουν ανάγκη προωθεί την αξία της ανθρωπιάς και αποτρέπει τη διεύρυνση των εισοδηματικών ανισοτήτων και της κοινωνικής αδικίας	5,4750	1,27657
Η άρνηση μίας κοινωνίας να συντηρήσει αυτούς που για κάποιο λόγο δεν συμμετέχουν στην παραγωγή προάγει την απανθρωπιά και υποδηλώνει υπέρτατη διάβρωση των αξιών	5,4583	1,45461
Όταν καταργούμε ή μειώνουμε τα επιδόματα ανεργίας με το πρόσχημα ότι οδηγούν τους άνεργους να καταβάλλουν μικρότερη προσπάθεια στην αναζήτηση εργασίας, αποκαλύπτουμε την αδιαφορία μας και καταδικάζουμε άλλους ανθρώπους σε μία σκληρή καθημερινή μάχη με τη φτώχεια και την απογοήτευση	5,2797	1,45523
Αν στο όνομα της ανταγωνιστικότητας και της αποδοτικότητας όσοι δεν είναι πολύ έξυπνοι ή καλά καταρτισμένοι μπαίνουν στο περιθώριο, οι κοινωνικές ανισότητες διευρύνονται, κάθε ανθρωπιά χάνεται και επικρατεί κοινωνική αναλγησία.	5,2000	1,53174
Μόνο αν ο καθένας ανταμείβεται με βάση την εργασία που προσφέρει θα μπορέσει η οικονομία να πάει μπροστά και η ευημερία να αυξηθεί.	5,0583	1,75995
Προκειμένου η οικονομία της χώρας να είναι ανταγωνιστική στα πλαίσια του έντονου διεθνούς ανταγωνισμού, οι λίγες διαθέσιμες θέσεις εργασίας θα πρέπει να προσφέρονται σε όσους είναι έξυπνοι, καλά καταρτισμένοι και ικανοί να ανταποκριθούν στις νέες συνθήκες	4,8750	1,64783
Η παραγωγικότητα θα αυξηθεί και θα αναπτυχθεί οικονομικά η χώρα μόνο αν οι θέσεις εργασίας προσφέρονται σε αυτούς που μέσω απαιτητικών δοκιμασιών αξιολόγησης αποδεικνύονται οι καλύτεροι	4,8083	1,70168
Αν η λήψη σημαντικών αποφάσεων βασίζεται όχι στη λογική αλλά σε συναισθηματισμούς, το μόνο αποτέλεσμα είναι η υπονόμηση της προσπάθειας για οικονομική ανάπτυξη και ευημερία.	4,1083	1,54917
Μόνο αν ο καθένας ανταμείβεται πρωτίστως με βάση τις ανάγκες του (π.χ. οικογενειακές υποχρεώσεις, δαπάνες για λόγους υγείας) θα υπάρξει κοινωνική δικαιοσύνη και ευημερία.	3,8333	1,54122
Η παροχή οικονομικής βοήθειας από το κράτος προς όσους "έχουν ανάγκη" συχνά διαβρώνει τις αξίες των ατόμων αυτών: δέχονται ως πιο φυσιολογικό το να στηρίζονται από το κράτος παρά να είναι οικονομικά και ψυχολογικά ανεξάρτητοι.	3,7647	1,80726
Όταν η κοινωνία συντηρεί αυτούς που δεν παράγουν το αποτέλεσμα είναι η επιβράδυνση της ανάπτυξης και η αποθάρρυνση των εργατικών και αποδοτικών ανθρώπων	3,5417	1,65968
Πολλές φορές το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας για όσους "έχουν ανάγκη" συντελεί στο να εδραιωθεί η συνήθεια της εξάρτησης από τα βοηθήματα του κράτους και η τεμπελιά	3,5210	1,57764
Τα επιδόματα ανεργίας οδηγούν τους άνεργους να καταβάλλουν μικρότερη προσπάθεια στην αναζήτηση εργασίας, με αποτέλεσμα να επιβαρύνονται εκείνοι	3,2857	1,72785

που εργάζονται, πληρώνουν φόρους και τους συντηρούν.		
Η ανάπτυξη του τόπου είναι τόσο σημαντική και απαραίτητη ώστε δικαιολογείται ακόμη και η διακοπή της παροχής οικονομικής βοήθειας στους πολίτες που επωφελούνται από τη βοήθεια αυτή.	2,1667	1,28556

Κλίμακα της Πίστης σε έναν δίκαιο κόσμο και μέση συμφωνία με τις δηλώσεις της (διάταξη με φθίνουσα σειρά, μεγαλύτερες τιμές υποδηλώνουν μεγαλύτερη συμφωνία)

Δήλωση	Μέση συμφωνία	Τυπική απόκλιση
Συμβαίνει συχνά ένας ένοχος να τη βγάξει καθαρή	5,98	1,237
Οι άνθρωποι που διατηρούνται σε φόρμα έχουν λίγες πιθανότητες καρδιακής προσβολής	5,29	1,457
Στον επαγγελματικό αθλητισμό η δαιτησία συνήθως δεν είναι αντικειμενική	4,97	1,402
Αργά ή γρήγορα, το έγκλημα τιμωρείται	4,89	1,689
Πολλοί άνθρωποι υποφέρουν χωρίς να φταίνε σε τίποτα οι ίδιοι	4,88	1,755
Συχνά οι καλές πράξεις περνούν απαρατήρητες και δεν ανταμείβονται	4,83	1,667
Αργά ή γρήγορα, οι άνθρωποι που κάνουν τη δουλειά τους φτάνουν στην κορυφή	4,58	1,659
Τα καλά τυχαίνουν σε αυτούς που προσπαθούν στη ζωή και το αξίζουν	4,37	1,730
Οι πολιτικοί που είναι προσηλωμένοι στις αρχές τους σπάνια εκλέγονται	4,30	1,617
Η Ιστορία του ανθρώπου δείχνει ότι στο τέλος το καλό κερδίζει	4,06	1,839
Είναι συνήθως αδύνατο να τύχει κανείς μίας πραγματικά δίκαιης δίκης	3,96	1,579
Οι άτυχοι άνθρωποι προκαλούν συνήθως οι ίδιοι τις ατυχίες τους	3,92	1,759
Σχεδόν πάντα οι άνθρωποι είναι άξιοι της τύχης τους	3,64	1,649
Σπάνια φυλακίζονται άδικα οι αθώοι	3,62	1,620
Σχεδόν πάντα οι μαθητές αξίζουν τους βαθμούς που παίρνουν	3,45	1,793
Οι γονείς συνήθως δεν προσέχουν και δεν εκτιμούν τις πιο αξιέπαινες πράξεις των παιδιών τους	3,34	1,729
Όταν οι γονείς τιμωρούν τα παιδιά τους, το κάνουν γιατί τα παιδιά το αξίζουν	3,17	1,386
Οι προσεκτικοί οδηγοί έχουν τις ίδιες πιθανότητες με τους απρόσεκτους να πάθουν ατύχημα	3,05	1,592
Σπάνια αξίζει κανείς την αναγνώριση που έχει από τους άλλους	2,92	1,488
Κατά βάση ο κόσμος είναι δίκαιος	2,65	1,499

Ανεξάρτητες Μεταβλητές:

Procedur= διαδικασία

Location= εθνικότητα θυμάτων

Status= εργασιακό status θυμάτων

Προσλαμβανόμενη Διαδικαστική Δικαιοσύνη: Ανάλυση Διακύμανσης

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: rec.justproc

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	262,140(a)	7	37,449	16,654	,000
Intercept	1223,955	1	1223,955	544,300	,000
procedur	243,005	1	243,005	108,066	,000
location	15,342	1	15,342	6,823	,010
status	,045	1	,045	,020	,888
procedur * location	,112	1	,112	,050	,824
procedur * status	,077	1	,077	,034	,853
location * status	1,014	1	1,014	,451	,503
procedur * location * status	4,146	1	4,146	1,844	,177
Error	251,852	112	2,249		
Total	1775,000	120			
Corrected Total	513,992	119			

a R Squared = ,510 (Adjusted R Squared = ,479)

Βαθμός πρόσληψης της απόφασης ως δίκαιης: Ανάλυση Διακύμανσης

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: rec.justdeci

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	34,198(a)	7	4,885	3,154	,004
Intercept	1419,531	1	1419,531	916,345	,000
procedur	16,978	1	16,978	10,960	,001
location	1,873	1	1,873	1,209	,274
status	,809	1	,809	,522	,471
procedur * location	3,282	1	3,282	2,118	,148
procedur * status	1,004	1	1,004	,648	,422
location * status	3,602	1	3,602	2,325	,130
procedur * location * status	6,903	1	6,903	4,456	,037
Error	173,502	112	1,549		
Total	1636,000	120			
Corrected Total	207,700	119			

a R Squared = ,165 (Adjusted R Squared = ,112)

Βαθμός πρόσληψης της απόλυσης ως αναγκαίας: Ανάλυση Διακύμανσης

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: rec.essentia

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	11,196(a)	7	1,599	,816	,576
Intercept	2660,663	1	2660,663	1357,016	,000
procedur	,012	1	,012	,006	,939
location	,138	1	,138	,070	,791
status	1,889	1	1,889	,963	,328
procedur * location	2,423	1	2,423	1,236	,269
procedur * status	,031	1	,031	,016	,900
location * status	3,058	1	3,058	1,560	,214
procedur * location * status	3,434	1	3,434	1,751	,188
Error	219,595	112	1,961		
Total	2891,000	120			
Corrected Total	230,792	119			

a R Squared = ,049 (Adjusted R Squared = -,011)

Αποδοτικότητα των απολυθέντων στην εργασία τους στο εργοστάσιο: Ανάλυση Διακύμανσης

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: rec.efficien

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	5,676(a)	7	,811	,795	,593
Intercept	1665,949	1	1665,949	1633,149	,000
procedur	2,767	1	2,767	2,712	,102
location	1,008	1	1,008	,988	,322
status	,392	1	,392	,384	,537
procedur * location	,423	1	,423	,415	,521
procedur * status	,406	1	,406	,398	,529
location * status	,000	1	,000	,000	,983
procedur * location * status	,769	1	,769	,754	,387
Error	114,249	112	1,020		
Total	1785,000	120			
Corrected Total	119,925	119			

a R Squared = ,047 (Adjusted R Squared = -,012)

Σοβαρότητα των συνεπειών της απόλυσης για τους απολυθέντες: Ανάλυση Διακύμανσης

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: rec.consvict

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	11,330(a)	7	1,619	2,259	,035
Intercept	4837,885	1	4837,885	6750,938	,000
procedur	,433	1	,433	,604	,439
location	,750	1	,750	1,047	,308
status	7,236	1	7,236	10,097	,002
procedur * location	1,748	1	1,748	2,439	,121
procedur * status	,252	1	,252	,351	,555
location * status	,005	1	,005	,007	,933
procedur * location * status	,967	1	,967	1,350	,248
Error	80,262	112	,717		
Total	4943,000	120			
Corrected Total	91,592	119			

a R Squared = ,124 (Adjusted R Squared = ,069)

Σοβαρότητα των συνεπειών της απόλυσης για εκείνους που διατήρησαν τη θέση τους: Ανάλυση Διακύμανσης

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: rec.consrest

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	22,451(a)	7	3,207	1,351	,233
Intercept	1669,274	1	1669,274	703,074	,000
procedur	6,963	1	6,963	2,933	,090
location	1,081	1	1,081	,455	,501
status	1,864	1	1,864	,785	,377
procedur * location	,074	1	,074	,031	,861
procedur * status	3,130	1	3,130	1,318	,253
location * status	9,021	1	9,021	3,799	,054
procedur * location * status	,000	1	,000	,000	,997
Error	265,916	112	2,374		
Total	1946,000	120			
Corrected Total	288,367	119			

a R Squared = ,078 (Adjusted R Squared = ,020)

Πιθανότητα απεργιακών κινητοποιήσεων: Ανάλυση Διακύμανσης

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: rec.strikepr

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	39,565(a)	7	5,652	2,446	,023
Intercept	3138,923	1	3138,923	1358,412	,000
procedur	,271	1	,271	,117	,733
location	,680	1	,680	,294	,589
status	19,422	1	19,422	8,405	,005
procedur * location	13,524	1	13,524	5,853	,017
procedur * status	2,988	1	2,988	1,293	,258
location * status	2,783	1	2,783	1,204	,275
procedur * location * status	,259	1	,259	,112	,738
Error	258,802	112	2,311		
Total	3440,000	120			
Corrected Total	298,367	119			

a R Squared = ,133 (Adjusted R Squared = ,078)

Πρόσληψη τυχόν απεργιακών κινητοποιήσεων ως δικαιολογημένων: Ανάλυση Διακύμανσης

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: rec.strikeju

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	8,098(a)	7	1,157	,577	,774
Intercept	3908,215	1	3908,215	1948,072	,000
procedur	,028	1	,028	,014	,906
location	3,279	1	3,279	1,634	,204
status	1,169	1	1,169	,583	,447
procedur * location	1,597	1	1,597	,796	,374
procedur * status	,285	1	,285	,142	,707
location * status	2,086	1	2,086	1,040	,310
procedur * location * status	,001	1	,001	,001	,979
Error	224,694	112	2,006		
Total	4143,000	120			
Corrected Total	232,792	119			

a R Squared = ,035 (Adjusted R Squared = -,026)

Κλίμακα Νορμών Διανομής: Παραγοντική Ανάλυση
Communalities

	Initial	Extraction
Για μία ομαδική εργασία ο καθένας πρέπει να βαθμολογείται με βάση την προσπάθεια που κατέβαλε και τη συνεισφορά του. Αν ο βαθμός είναι κοινός, όσοι εργάστηκαν σκληρότερα αδικούνται.	1,000	,780
Όλοι οι άνθρωποι έχουν δικαίωμα στη γνώση. Στο Πανεπιστήμιο θα πρέπει να εισάγονται όλοι όσοι επιθυμούν να συνεχίσουν τις σπουδές τους, χωρίς διακρίσεις και εξαιρέσεις.	1,000	,753
Σε περιπτώσεις προσλήψεων, προτεραιότητα πρέπει να δίνεται σε άτομα που έχουν αυξημένες ανάγκες ακόμη κι αν υστερούν κάπως σε προσόντα έναντι άλλων υποψηφίων	1,000	,550
Αφού μία ομαδική εργασία είναι το αποτέλεσμα συλλογικής δουλειάς και προσπάθειας, όλοι πρέπει να βαθμολογούνται με τον ίδιο βαθμό.	1,000	,751
Ένας καθηγητής δεν μπορεί να διαθέτει τον ίδιο χρόνο για κάθε φοιτητή που θέλει να τον δει στο γραφείο του. Οι υποψήφιοι διδάκτορες αξίζουν περισσότερη προσοχή και χρόνο επειδή εξ ορισμού κάνουν σημαντικότερη εργασία από ό,τι οι προπτυχιακοί φοιτητές.	1,000	,769
Οι κοινωνικές παροχές του κράτους προς τους πολίτες πρέπει να είναι ανάλογες των αναγκών του καθενός.	1,000	,706
Όλοι οι άνθρωποι έχουν δικαίωμα στην εργασία. Αν μία επιχείρηση πρόκειται να απολύσει έναν αριθμό εργαζομένων ο πιο δίκαιος τρόπος λήψης απόφασης είναι κάποιος που δίνει σε όλους τις ίδιες πιθανότητες.	1,000	,631
Τα άτομα με ειδικές ανάγκες ή χρόνιες παθήσεις και τα άτομα που προέρχονται από πολύ φτωχές οικογένειες θα πρέπει να εισάγονται στα Πανεπιστήμια κατά προτεραιότητα	1,000	,619
Σε περιπτώσεις προσλήψεων κριτήριο πρέπει να αποτελούν οι τίτλοι σπουδών και η βαθμολογία, η προηγούμενη εμπειρία και γενικά η γνώσεις και τα προσόντα των ατόμων.	1,000	,675

Ένας καθηγητής δεν μπορεί να διαθέτει τον ίδιο χρόνο για κάθε φοιτητή που θέλει να τον δει στο γραφείο του. Προτεραιότητα και περισσότερο χρόνο πρέπει να έχουν οι φοιτητές που χρειάζονται περισσότερο βοήθεια, καθοδήγηση και ενθάρρυνση.	1,000	,808
Το κράτος πρέπει να παρέχει τα ίδια αγαθά και τις ίδιες υπηρεσίες σε όλους τους πολίτες χωρίς εξαίρεση ή διάκριση.	1,000	,760
Οι θέσεις στα Πανεπιστημιακά Ιδρύματα και ιδίως στις Σχολές που προσφέρουν καλές επαγγελματικές προοπτικές είναι περιορισμένες. Θα πρέπει λοιπόν να εισάγονται οι πιο ικανοί και εργατικοί.	1,000	,538
Αν μία επιχείρηση πρόκειται να απολύσει έναν αριθμό εργαζομένων η απόφαση πρέπει να ληφθεί με βάση την αποδοτικότητα των εργαζομένων. Είναι άδικο να απολυθούν εκείνοι που κάνουν ευσυνείδητα και αποτελεσματικά τη δουλειά τους.	1,000	,788
Όταν ο καθηγητής βαθμολογεί μία ομαδική εργασία πρέπει να βάζει καλό βαθμό σε έναν φοιτητή ακόμη κι αν δεν συνεισέφερε όσο οι άλλοι, αν συντρέχουν κάποιοι ειδικοί λόγοι που τον δυσκολεύουν	1,000	,763
Όταν γίνεται μία πρόσληψη πρέπει όλοι να έχουν την ίδια πιθανότητα να προσληφθούν και να δείξουν την αποτελεσματικότητά τους. Ο βαθμός πτυχίου και η προϋπηρεσία δεν προβλέπουν αν κάποιος θα τα καταφέρει σε μία συγκεκριμένη θέση.	1,000	,532
Αν μία επιχείρηση πρόκειται να απολύσει έναν αριθμό εργαζομένων η απόφαση πρέπει να ληφθεί με βάση τις ιδιαίτερες ανάγκες κάθε εργαζομένου (οικογενειακές υποχρεώσεις...)	1,000	,610
Οι κοινωνικές παροχές του κράτους προς τους πολίτες πρέπει να είναι ανάλογες της προσφοράς του καθενός στο κράτος και την κοινωνία.	1,000	,680
Ένας καθηγητής πρέπει να είναι το ίδιο προσιτός και να διαθέτει τον ίδιο χρόνο για κάθε φοιτητή που θέλει να τον δει στο γραφείο του, ανεξαρτήτως επιπέδου σπουδών ή επίδοσης του κάθε φοιτητή	1,000	,778

Κλίμακα Νορμών Διανομής: Παραγοντική Ανάλυση (συνέχεια)
Total Variance Explained

Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	2,591	14,393	14,393	2,591	14,393	14,393	2,034	11,302	11,302
2	2,299	12,775	27,167	2,299	12,775	27,167	1,780	9,890	21,192
3	1,619	8,993	36,160	1,619	8,993	36,160	1,674	9,302	30,494
4	1,439	7,992	44,152	1,439	7,992	44,152	1,652	9,179	39,674
5	1,211	6,729	50,880	1,211	6,729	50,880	1,534	8,522	48,196
6	1,190	6,609	57,489	1,190	6,609	57,489	1,311	7,285	55,480
7	1,125	6,251	63,741	1,125	6,251	63,741	1,259	6,992	62,473
8	1,014	5,636	69,377	1,014	5,636	69,377	1,243	6,904	69,377
9	,911	5,060	74,437						
10	,799	4,437	78,874						
11	,724	4,020	82,894						
12	,622	3,456	86,350						
13	,603	3,348	89,699						
14	,496	2,756	92,455						
15	,466	2,588	95,043						
16	,349	1,939	96,982						
17	,311	1,726	98,707						
18	,233	1,293	100,000						

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Κλίμακα Νορμών Διανομής: Παραγοντική Ανάλυση (συνέχεια)

Rotated Component Matrix(a)

	Component							
	1	2	3	4	5	6	7	8
Τα άτομα με ειδικές ανάγκες ή χρόνιες παθήσεις και τα άτομα που προέρχονται από πολύ φτωχές οικογένειες θα πρέπει να εισάγονται στα Πανεπιστήμια κατά προτεραιότητα	,716							
Αν μία επιχείρηση πρόκειται να απολύσει έναν αριθμό εργαζομένων η απόφαση πρέπει να ληφθεί με βάση τις ιδιαίτερες ανάγκες κάθε εργαζομένου (οικογενειακές υποχρεώσεις...)	,715							
Σε περιπτώσεις προσλήψεων, προτεραιότητα πρέπει να δίνεται σε άτομα που έχουν αυξημένες ανάγκες ακόμη κι αν υστερούν κάπως σε προσόντα έναντι άλλων υποψηφίων	,614							
Αν μία επιχείρηση πρόκειται να απολύσει έναν αριθμό εργαζομένων η απόφαση πρέπει να ληφθεί με βάση την αποδοτικότητα των εργαζομένων. Είναι άδικο να απολυθούν εκείνοι που κάνουν ευσυνείδητα και αποτελεσματικά τη δουλειά τους.		,802						
Σε περιπτώσεις προσλήψεων κριτήριο πρέπει να αποτελούν οι τίτλοι σπουδών και η βαθμολογία, η προηγούμενη εμπειρία και γενικά η γνώσεις και τα προσόντα των ατόμων.		,693						
Οι θέσεις στα Πανεπιστημιακά Ιδρύματα και ιδίως στις Σχολές που προσφέρουν καλές επαγγελματικές προοπτικές είναι περιορισμένες. Θα πρέπει λοιπόν να εισάγονται οι πιο ικανοί και εργατικοί.		,532	,418					
Αφού μία ομαδική εργασία είναι το			-,825					

Όταν γίνεται μία πρόσληψη πρέπει όλοι να έχουν την ίδια πιθανότητα να προσληφθούν και να δείξουν την αποτελεσματικότητά τους. Ο βαθμός πτυχίου και η προϋπηρεσία δεν προβλέπουν αν κάποιος θα τα καταφέρει σε μία συγκεκριμένη θέση. Οι κοινωνικές παροχές του κράτους προς τους πολίτες πρέπει να είναι ανάλογες της προσφοράς του καθενός στο κράτος και την κοινωνία.						-,508		
Ένας καθηγητής δεν μπορεί να διαθέτει τον ίδιο χρόνο για κάθε φοιτητή που θέλει να τον δει στο γραφείο του. Προτεραιότητα και περισσότερο χρόνο πρέπει να έχουν οι φοιτητές που χρειάζονται περισσότερο βοήθεια, καθοδήγηση και ενθάρρυνση.		,403					-,583	
Όταν ο καθηγητής βαθμολογεί μία ομαδική εργασία πρέπει να βάζει καλό βαθμό σε έναν φοιτητή ακόμη κι αν δεν συνεισέφερε όσο οι άλλοι, αν συντρέχουν κάποιοι ειδικοί λόγοι που τον δυσκολεύουν								,809
Όλοι οι άνθρωποι έχουν δικαίωμα στην εργασία. Αν μία επιχείρηση πρόκειται να απολύσει έναν αριθμό εργαζομένων ο πιο δίκαιος τρόπος λήψης απόφασης είναι κάποιος που δίνει σε όλους τις ίδιες πιθανότητες.								,525

Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.
a. Rotation converged in 11 iterations.

Κλίμακα Νορμών Διανομής: Παραγοντική Ανάλυση (συνέχεια)

Περιεχόμενο Παραγόντων:

1^{ος} Παράγοντας: προτίμηση για τη νόρμα της Ανάγκης (σε περιπτώσεις προσλήψεων, απολύσεων και κατά την εισαγωγή στα Πανεπιστήμια)

2^{ος} Παράγοντας: προτίμηση για τη νόρμα της Ευθυδικίας σε ό,τι αφορά στην πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και στην εργασία.

3^{ος} Παράγοντας: εφαρμογή του κριτηρίου της Ευθυδικίας στο χώρο του Πανεπιστημίου, και, ιδίως, κατά την αξιολόγηση ομαδικών εργασιών.

4^{ος} Παράγοντας: υιοθέτηση του κριτηρίου της Ισότητας –σε αντιδιαστολή με το κριτήριο της Ευθυδικίας- σε ό,τι αφορά στη διαθεσιμότητα των καθηγητών προς τους φοιτητές

5^{ος} Παράγοντας: προτίμηση για τη νόρμα της Ισότητας -κι όχι της Ανάγκης- σε σχέση με τις παροχές του κράτους προς τους πολίτες.

6^{ος} Παράγοντας: αποδοχή της νόρμας της Ισότητας σε ό,τι αφορά στην πρόσβαση στην ανώτατη εκπαίδευση αλλά απόρριψη της ίδιας νόρμας σε ό,τι αφορά στην πρόσβαση στην αγορά εργασίας.

7^{ος} Παράγοντας: ευθυδικία κατά τον καθορισμό των παροχών του κράτους-απόρριψη του κριτηρίου της ανάγκης αναφορικά με τη διαθεσιμότητα των καθηγητών προς τους φοιτητές

8^{ος} Παράγοντας: προτίμηση για το κριτήριο της ανάγκης κατά τη βαθμολόγηση πανεπιστημιακών εργασιών και για το κριτήριο της ισότητας σε περιπτώσεις απολύσεων.

Παράγοντες της Κλίμακας Κανόνων Διανομής: Ανάλυση Διακύμανσης

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Ανάγκη Παρ.1 Distribution Norms

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	11,743(a)	7	1,678	1,752	,104
Intercept	,000	1	,000	,000	,990
procedur	,680	1	,680	,710	,401
location	,404	1	,404	,422	,517
status	,346	1	,346	,362	,549
procedur * location	3,276	1	3,276	3,421	,067
procedur * status	,327	1	,327	,342	,560
location * status	,213	1	,213	,222	,638
procedur * location * status	6,414	1	6,414	6,698	,011
Error	107,257	112	,958		
Total	119,000	120			
Corrected Total	119,000	119			

a R Squared = ,099 (Adjusted R Squared = ,042)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Ευθυδικία Παρ.2 Distr.Norms

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	1,835(a)	7	,262	,251	,971
Intercept	,000	1	,000	,000	,998
procedur	,329	1	,329	,314	,576
location	,076	1	,076	,072	,789
status	,060	1	,060	,058	,811
procedur * location	,071	1	,071	,068	,795
procedur * status	,001	1	,001	,001	,977
location * status	,432	1	,432	,413	,522
procedur * location * status	,858	1	,858	,820	,367
Error	117,165	112	1,046		
Total	119,000	120			
Corrected Total	119,000	119			

a R Squared = ,015 (Adjusted R Squared = -,046)

**Παράγοντες της Κλίμακας Κανόνων Διανομής: Ανάλυση Διακύμανσης
(συνέχεια)**

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Ευθυδικία κι όχι ισότητα στο Πανεπιστήμιο Παρ.3 Distr.Norms

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	4,805(a)	7	,686	,673	,694
Intercept	,001	1	,001	,001	,971
procedur	1,204	1	1,204	1,181	,279
location	,089	1	,089	,087	,769
status	,225	1	,225	,221	,639
procedur * location	2,149	1	2,149	2,108	,149
procedur * status	,008	1	,008	,007	,931
location * status	,000	1	,000	,000	,996
procedur * location * status	1,229	1	1,229	1,205	,275
Error	114,195	112	1,020		
Total	119,000	120			
Corrected Total	119,000	119			

a R Squared = ,040 (Adjusted R Squared = -,020)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Ισότητα κι όχι Ευθυδικία στη διαθεσιμότητα του καθηγητή Παρ.4 Distr.Norms

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	6,962(a)	7	,995	,994	,439
Intercept	,000	1	,000	,000	,984
procedur	1,534	1	1,534	1,533	,218
location	,626	1	,626	,626	,431
status	,217	1	,217	,217	,643
procedur * location	2,069	1	2,069	2,068	,153
procedur * status	1,054	1	1,054	1,054	,307
location * status	,390	1	,390	,390	,533
procedur * location * status	,901	1	,901	,901	,345
Error	112,038	112	1,000		
Total	119,000	120			
Corrected Total	119,000	119			

a R Squared = ,059 (Adjusted R Squared = ,000)

**Παράγοντες της Κλίμακας Κανόνων Διανομής: Ανάλυση Διακύμανσης
(συνέχεια)**

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Ισότητα στις κοινωνικές παροχές του κράτους (όχι βάσει αναγκών) Παρ. 5 Distr. Norms

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	11,145(a)	7	1,592	1,653	,128
Intercept	,000	1	,000	,000	,985
procedur	,963	1	,963	1,000	,319
location	,337	1	,337	,350	,555
status	,312	1	,312	,324	,570
procedur * location	,590	1	,590	,613	,435
procedur * status	5,374	1	5,374	5,581	,020
location * status	,190	1	,190	,198	,657
procedur * location * status	3,678	1	3,678	3,820	,053
Error	107,855	112	,963		
Total	119,000	120			
Corrected Total	119,000	119			

a R Squared = ,094 (Adjusted R Squared = ,037)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Ισότητα κατά την εισαγωγή στα Πανεπιστήμια αλλά όχι στην αγορά εργασίας Παρ. 6 Distr. Norms

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	4,443(a)	7	,635	,621	,738
Intercept	,006	1	,006	,006	,940
procedur	1,326	1	1,326	1,296	,257
location	,058	1	,058	,057	,812
status	,574	1	,574	,561	,455
procedur * location	,256	1	,256	,250	,618
procedur * status	,936	1	,936	,915	,341
location * status	1,277	1	1,277	1,248	,266
procedur * location * status	,178	1	,178	,174	,677
Error	114,557	112	1,023		
Total	119,000	120			
Corrected Total	119,000	119			

a R Squared = ,037 (Adjusted R Squared = -,023)

Παράγοντες της Κλίμακας Κανόνων Διανομής: Ανάλυση Διακύμανσης (συνέχεια)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: ευθυδικία κατά τον καθορισμό των παροχών του κράτους-απόρριψη του κριτηρίου της ανάγκης αναφορικά με τη διαθεσιμότητα των καθηγητών προς τους φοιτητές Παρ.7 Distr.Norms

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	6,801(a)	7	,972	,970	,457
Intercept	,001	1	,001	,001	,973
procedur	2,299	1	2,299	2,295	,133
location	,573	1	,573	,572	,451
status	2,186	1	2,186	2,182	,142
procedur * location	,355	1	,355	,355	,553
procedur * status	,700	1	,700	,698	,405
location * status	,241	1	,241	,241	,625
procedur * location * status	,492	1	,492	,491	,485
Error	112,199	112	1,002		
Total	119,000	120			
Corrected Total	119,000	119			

a R Squared = ,057 (Adjusted R Squared = -,002)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: ευθυδικία κατά τον καθορισμό των παροχών του κράτους-απόρριψη του κριτηρίου της ανάγκης αναφορικά με τη διαθεσιμότητα των καθηγητών προς τους φοιτητές Παρ. 8 Distr. Norms

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	5,864(a)	7	,838	,829	,565
Intercept	,000	1	,000	,000	,985
procedur	,777	1	,777	,770	,382
location	,339	1	,339	,336	,563
status	,083	1	,083	,082	,775
procedur * location	1,469	1	1,469	1,454	,230
procedur * status	1,385	1	1,385	1,371	,244
location * status	,109	1	,109	,108	,744
procedur * location * status	1,847	1	1,847	1,829	,179
Error	113,136	112	1,010		
Total	119,000	120			
Corrected Total	119,000	119			

a R Squared = ,049 (Adjusted R Squared = -,010)

Κλίμακα Κοινωνικού Δαρβινισμού: Παραγοντική Ανάλυση

Communalities

	Initial	Extraction
Η παραγωγικότητα θα αυξηθεί και θα αναπτυχθεί οικονομικά η χώρα μόνο αν οι θέσεις εργασίας προσφέρονται σε αυτούς που μέσω απαιτητικών δοκιμασιών αξιολόγησης αποδεικνύονται οι καλύτεροι	1,000	,647
Ένα ισχυρό σύστημα κοινωνικής πρόνοιας είναι απολύτως αναγκαίο γιατί βοηθά τους ανθρώπους που δοκιμάζονται από μία σκληρή καθημερινότητα να σταθούν στα πόδια τους και να βελτιώσουν τη ζωή τους.	1,000	,597
Μόνο αν ο καθένας ανταμείβεται με βάση την εργασία που προσφέρει θα μπορέσει η οικονομία να πάει μπροστά και η ευημερία να αυξηθεί.	1,000	,688
Αν η λήψη σημαντικών αποφάσεων (π.χ. προσλήψεις) βασίζεται μόνο στις προοπτικές οικονομικού κέρδους και παραβλέπονται άλλοι παράγοντες όπως οι ανάγκες των ατόμων, το μόνο αποτέλεσμα είναι μία σκληρή και αδυσώπητη κοινωνία που προάγει την ανισότητα.	1,000	,636
Τα επιδόματα ανεργίας οδηγούν τους ανέργους να καταβάλλουν μικρότερη προσπάθεια στην αναζήτηση εργασίας, με αποτέλεσμα να επιβαρύνονται εκείνοι που εργάζονται, πληρώνουν φόρους και τους συντηρούν.	1,000	,656
Προκειμένου η οικονομία της χώρας να είναι ανταγωνιστική στα πλαίσια του έντονου διεθνούς ανταγωνισμού, οι λίγες διαθέσιμες θέσεις εργασίας θα πρέπει να προσφέρονται σε όσους είναι έξυπνοι, καλά καταρτισμένοι και ικανοί να ανταποκριθούν στις νέες συνθήκες	1,000	,626
Η άρνηση μίας κοινωνίας να συντηρήσει αυτούς που για κάποιο λόγο δεν συμμετέχουν στην παραγωγή προάγει την απανθρωπιά και υποδηλώνει υπέρτατη διάβρωση των αξιών	1,000	,564

Η παροχή οικονομικής βοήθειας από το κράτος στους πολίτες που τη χρειάζονται είναι επιβεβλημένη ακόμη κι αν επιβραδύνει την ανάπτυξη του τόπου.	1,000	,514
Αν η λήψη σημαντικών αποφάσεων βασίζεται όχι στη λογική αλλά σε συναισθηματισμούς, το μόνο αποτέλεσμα είναι η υπονόμηση της προσπάθειας για οικονομική ανάπτυξη και ευημερία.	1,000	,498
Αν στο όνομα της ανταγωνιστικότητας και της αποδοτικότητας όσοι δεν είναι πολύ έξυπνοι ή καλά καταρτισμένοι μπαίνουν στο περιθώριο, οι κοινωνικές ανισότητες διευρύνονται, κάθε ανθρωπιά χάνεται και επικρατεί κοινωνική αναληγσία.	1,000	,707
Η παροχή οικονομικής βοήθειας από το κράτος προς όσους "έχουν ανάγκη" συχνά διαβρώνει τις αξίες των ατόμων αυτών: δέχονται ως πιο φυσιολογικό το να στηρίζονται από το κράτος παρά να είναι οικονομικά και ψυχολογικά ανεξάρτητοι.	1,000	,684
Η ανάπτυξη του τόπου είναι τόσο σημαντική και απαραίτητη ώστε δικαιολογείται ακόμη και η διακοπή της παροχής οικονομικής βοήθειας στους πολίτες που επωφελούνται από τη βοήθεια αυτή.	1,000	,666
Μόνο αν ο καθένας ανταμείβεται πρωτίστως με βάση τις ανάγκες του (π.χ. οικογενειακές υποχρεώσεις, δαπάνες για λόγους υγείας) θα υπάρξει κοινωνική δικαιοσύνη και ευημερία.	1,000	,646
Όταν η κοινωνία συντηρεί αυτούς που δεν παράγουν το αποτέλεσμα είναι η επιβράδυνση της ανάπτυξης και η αποθάρρυνση των εργατικών και αποδοτικών ανθρώπων	1,000	,573
Η παροχή οικονομικής βοήθειας από το κράτος προς όσους έχουν ανάγκη προωθεί την αξία της ανθρωπιάς και αποτρέπει τη διεύρυνση των εισοδηματικών ανισοτήτων και της κοινωνικής αδικίας	1,000	,439

Πολλές φορές το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας για όσους "έχουν ανάγκη" συντελεί στο να εδραιωθεί η συνήθεια της εξάρτησης από τα βοηθήματα του κράτους και η τεμπελιά	1,000	,667
Όταν καταργούμε ή μειώνουμε τα επιδόματα ανεργίας με το πρόσχημα ότι οδηγούν τους ανέργους να καταβάλλουν μικρότερη προσπάθεια στην αναζήτηση εργασίας, αποκαλύπτουμε την αδιαφορία μας και καταδικάζουμε άλλους ανθρώπους σε μία σκληρή καθημερινή μάχη με τη	1,000	,456
Αν στο όνομα της αύξησης της παραγωγικότητας και της οικονομικής ανάπτυξης της χώρας, οι θέσεις εργασίας προσφέρονται μόνο σε αυτούς που ανταποκρίνονται επιτυχώς σε πολύ απαιτητικές δοκιμασίες αξιολόγησης, μπαίνουν στο περιθώριο πολλοί άνθρωποι...	1,000	,510

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Κλίμακα Κοινωνικού Δαρβινισμού: Παραγοντική Ανάλυση (συνέχεια)

Total Variance Explained

Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	4,641	25,784	25,784	4,641	25,784	25,784	2,897	16,097	16,097
2	2,133	11,849	37,633	2,133	11,849	37,633	2,218	12,322	28,419
3	1,820	10,112	47,745	1,820	10,112	47,745	2,137	11,870	40,290
4	1,148	6,380	54,124	1,148	6,380	54,124	1,895	10,525	50,815
5	1,031	5,730	59,855	1,031	5,730	59,855	1,627	9,040	59,855
6	,867	4,818	64,673						
7	,817	4,541	69,214						
8	,806	4,477	73,690						
9	,702	3,902	77,593						
10	,687	3,819	81,411						
11	,636	3,534	84,945						
12	,562	3,121	88,066						
13	,458	2,547	90,613						
14	,408	2,267	92,880						
15	,386	2,143	95,023						
16	,356	1,976	97,000						
17	,293	1,628	98,628						
18	,247	1,372	100,000						

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Κλίμακα Κοινωνικού Δαρβινισμού: Παραγοντική Ανάλυση (συνέχεια)

Rotated Component Matrix(a)

	Component				
	1	2	3	4	5
Η παροχή οικονομικής βοήθειας από το κράτος προς όσους "έχουν ανάγκη" συχνά διαβρώνει τις αξίες των ατόμων αυτών: δέχονται ως πιο φυσιολογικό το να στηρίζονται από το κράτος παρά να είναι οικονομικά και ψυχολογικά ανεξάρτητοι.	,818				
Πολλές φορές το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας για όσους "έχουν ανάγκη" συντελεί στο να εδραιωθεί η συνήθεια της εξάρτησης από τα βοηθήματα του κράτους και η τεμπελιά	,756				
Τα επιδόματα ανεργίας οδηγούν τους ανέργους να καταβάλλουν μικρότερη προσπάθεια στην αναζήτηση εργασίας, με αποτέλεσμα να επιβαρύνονται εκείνοι που εργάζονται, πληρώνουν φόρους και τους συντηρούν.	,626		,434		
Αν η λήψη σημαντικών αποφάσεων βασίζεται όχι στη λογική αλλά σε συναισθηματισμούς, το μόνο αποτέλεσμα είναι η υπονόμηση της προσπάθειας για οικονομική ανάπτυξη και ευημερία.	,591				
Όταν η κοινωνία συντηρεί αυτούς που δεν παράγουν το αποτέλεσμα είναι η επιβράδυνση της ανάπτυξης και η αποθάρρυνση των εργατικών και αποδοτικών ανθρώπων	,574		,466		
Όταν καταργούμε ή μειώνουμε τα επιδόματα ανεργίας με το πρόσχημα ότι οδηγούν τους ανέργους να καταβάλλουν μικρότερη προσπάθεια στην αναζήτηση εργασίας, αποκαλύπτουμε την αδιαφορία μας και καταδικάζουμε άλλους ανθρώπους σε μία σκληρή καθημερινή μάχη με τη					

Προκειμένου η οικονομία της χώρας να είναι ανταγωνιστική στα πλαίσια του έντονου διεθνούς ανταγωνισμού, οι λίγες διαθέσιμες θέσεις εργασίας θα πρέπει να προσφέρονται σε όσους είναι έξυπνοι, καλά καταρτισμένοι και ικανοί να ανταποκριθούν στις νέες συνθήκες					,622
Μόνο αν ο καθένας ανταμείβεται πρωτίστως με βάση τις ανάγκες του (π.χ. οικογενειακές υποχρεώσεις, δαπάνες για λόγους υγείας) θα υπάρξει κοινωνική δικαιοσύνη και ευημερία.					,730
Ένα ισχυρό σύστημα κοινωνικής πρόνοιας είναι απολύτως αναγκαίο γιατί βοηθά τους ανθρώπους που δοκιμάζονται από μία σκληρή καθημερινότητα να σταθούν στα πόδια τους και να βελτιώσουν τη ζωή τους.					,686
Η παροχή οικονομικής βοήθειας από το κράτος προς όσους έχουν ανάγκη προωθεί την αξία της ανθρωπιάς και αποτρέπει τη διεύρυνση των εισοδηματικών ανισοτήτων και της κοινωνικής αδικίας					,474

Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.
a. Rotation converged in 6 iterations.

Περιεχόμενο Παραγόντων:

- 1^{ος} Παράγοντας: Εκλογίκευση των κοινωνικών ανισοτήτων
- 2^{ος} Παράγοντας: Αξία της Κοινωνικής αλληλεγγύης
- 3^{ος} Παράγοντας: εκσυγχρονισμός κι όχι αντιπαραγωγικό κοινωνικό κράτος
- 4^{ος} Παράγοντας: παραγωγική ευθυδικία
- 5^{ος} Παράγοντας: βοήθεια στους μη προνομιούχους

Παράγοντες της κλίμακας του Κοινωνικού Δαρβινισμού: Ανάλυση Διακύμανσης

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Εκλογίκευση των κοινωνικών ανισοτήτων Παρ.1 social darw.

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	8,286(a)	7	1,184	1,198	,310
Intercept	,000	1	,000	,000	,987
procedur	,019	1	,019	,019	,890
location	1,072	1	1,072	1,084	,300
status	2,210	1	2,210	2,236	,138
procedur * location	,088	1	,088	,089	,766
procedur * status	4,432	1	4,432	4,483	,036
location * status	,128	1	,128	,129	,720
procedur * location * status	,219	1	,219	,222	,639
Error	110,714	112	,989		
Total	119,000	120			
Corrected Total	119,000	119			

a R Squared = ,070 (Adjusted R Squared = ,011)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Αξία κοινωνικής αλληλεγγύης Παρ. 2 social darw.

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	7,163(a)	7	1,023	1,025	,418
Intercept	,001	1	,001	,001	,981
procedur	,519	1	,519	,520	,473
location	,555	1	,555	,556	,458
status	,277	1	,277	,277	,599
procedur * location	,468	1	,468	,469	,495
procedur * status	,236	1	,236	,236	,628
location * status	,000	1	,000	,000	,991
procedur * location * status	5,100	1	5,100	5,107	,026
Error	111,837	112	,999		
Total	119,000	120			
Corrected Total	119,000	119			

a R Squared = ,060 (Adjusted R Squared = ,001)

Παράγοντες της κλίμακας του Κοινωνικού Δαρβινισμού: Ανάλυση Διακύμανσης (συνέχεια)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Εκσυγχρονισμός κι όχι αντιπαραγωγικό κοινωνικό κράτος Παρ. 3 social darw.

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	5,915(a)	7	,845	,837	,559
Intercept	,002	1	,002	,002	,965
procedur	1,519	1	1,519	1,504	,223
location	,045	1	,045	,044	,834
status	,012	1	,012	,012	,912
procedur * location	,094	1	,094	,094	,760
procedur * status	4,011	1	4,011	3,972	,049
location * status	,012	1	,012	,012	,912
procedur * location * status	,200	1	,200	,198	,657
Error	113,085	112	1,010		
Total	119,000	120			
Corrected Total	119,000	119			

a R Squared = ,050 (Adjusted R Squared = -,010)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Παραγωγική ευθυδικία Παρ. 4 social darw.

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	6,098(a)	7	,871	,864	,537
Intercept	,002	1	,002	,002	,963
procedur	,159	1	,159	,158	,692
location	,780	1	,780	,773	,381
status	,163	1	,163	,162	,688
procedur * location	1,843	1	1,843	1,829	,179
procedur * status	,680	1	,680	,675	,413
location * status	,970	1	,970	,962	,329
procedur * location * status	1,378	1	1,378	1,367	,245
Error	112,902	112	1,008		
Total	119,000	120			
Corrected Total	119,000	119			

a R Squared = ,051 (Adjusted R Squared = -,008)

Παράγοντες της κλίμακας του Κοινωνικού Δαρβινισμού: Ανάλυση Διακύμανσης
(συνέχεια)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Βοήθεια στους μη προνομιούχους Παρ. 5 social darw.

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	3,753(a)	7	,536	,521	,817
Intercept	,004	1	,004	,004	,950
procedur	,407	1	,407	,395	,531
location	,490	1	,490	,476	,492
status	,337	1	,337	,327	,568
procedur * location	,753	1	,753	,732	,394
procedur * status	,009	1	,009	,008	,927
location * status	1,609	1	1,609	1,564	,214
procedur * location * status	,113	1	,113	,110	,741
Error	115,247	112	1,029		
Total	119,000	120			
Corrected Total	119,000	119			

a R Squared = ,032 (Adjusted R Squared = -,029)

Κλίμακα Πίστης σε έναν Δίκαιο Κόσμο: Παραγοντική Ανάλυση

Communalities

	Initial	Extraction
Συμβαίνει συχνά ένας ένοχος να τη βγάζει καθαρή	1,000	,765
Οι άτυχοι άνθρωποι προκαλούν συνήθως οι ίδιοι τις ατυχίες τους	1,000	,772
Κατά βάση ο κόσμος είναι δίκαιος	1,000	,664
Συχνά οι καλές πράξεις περνούν απαρατήρητες και δεν ανταμείβονται	1,000	,686
Σπάνια φυλακίζονται άδικοι οι αθώοι	1,000	,482
Οι γονείς συνήθως δεν προσέχουν και δεν εκτιμούν τις πιο αξιόπαινες πράξεις των παιδιών τους	1,000	,645
Οι άνθρωποι που διατηρούνται σε φόρμα έχουν λίγες πιθανότητες καρδιακής προσβολής	1,000	,621
Αργά ή γρήγορα, το έγκλημα τιμωρείται	1,000	,710
Είναι συνήθως αδύνατο να τύχει κανείς μίας πραγματικά δίκαιης δίκης	1,000	,504
Σχεδόν πάντα οι άνθρωποι είναι άξιοι της τύχης τους	1,000	,684
Στον επαγγελματικό αθλητισμό η διαιτησία συνήθως δεν είναι αντικειμενική	1,000	,711
Η Ιστορία του ανθρώπου δείχνει ότι στο τέλος το καλό κερδίζει	1,000	,676
Οι πολιτικοί που είναι προσηλωμένοι στις αρχές τους σπάνια εκλέγονται	1,000	,536
Σχεδόν πάντα οι μαθητές αξίζουν τους βαθμούς που παίρνουν	1,000	,699
Σπάνια αξίζει κανείς την αναγνώριση που έχει από τους άλλους	1,000	,704
Όταν οι γονείς τιμωρούν τα παιδιά τους, το κάνουν γιατί τα παιδιά το αξίζουν	1,000	,746
Πολλοί άνθρωποι υποφέρουν χωρίς να φταίνε σε τίποτα οι ίδιοι	1,000	,657
Αργά ή γρήγορα, οι άνθρωποι που κάνουν τη δουλειά τους φτάνουν στην κορυφή	1,000	,587
Οι προσεκτικοί οδηγοί έχουν τις ίδιες πιθανότητες με τους απρόσεκτους να πάθουν ατύχημα	1,000	,696
Τα καλά τυχαίνουν σε αυτούς που προσπαθούν στη ζωή και το αξίζουν	1,000	,628

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Κλίμακα Πίστης σε έναν Δίκαιο Κόσμο: Παραγοντική Ανάλυση (συνέχεια)

Total Variance Explained

Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	3,187	15,935	15,935	3,187	15,935	15,935	2,247	11,234	11,234
2	2,319	11,594	27,529	2,319	11,594	27,529	1,898	9,490	20,724
3	1,717	8,584	36,113	1,717	8,584	36,113	1,811	9,056	29,780
4	1,431	7,153	43,266	1,431	7,153	43,266	1,729	8,645	38,425
5	1,279	6,394	49,660	1,279	6,394	49,660	1,597	7,986	46,411
6	1,181	5,905	55,565	1,181	5,905	55,565	1,397	6,987	53,398
7	1,055	5,273	60,838	1,055	5,273	60,838	1,319	6,596	59,994
8	1,006	5,030	65,868	1,006	5,030	65,868	1,175	5,874	65,868
9	,957	4,786	70,654						
10	,882	4,412	75,065						
11	,795	3,976	79,042						
12	,666	3,329	82,371						
13	,566	2,830	85,201						
14	,548	2,742	87,943						
15	,494	2,470	90,414						
16	,466	2,328	92,741						
17	,423	2,114	94,856						
18	,401	2,004	96,859						
19	,367	1,833	98,692						
20	,262	1,308	100,000						

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Κλίμακα Πίστης σε έναν Δίκαιο Κόσμο: Παραγοντική Ανάλυση (συνέχεια)
Rotated Component Matrix(a)

	Component							
	1	2	3	4	5	6	7	8
Αργά ή γρήγορα, το έγκλημα τιμωρείται	,819							
Η Ιστορία του ανθρώπου δείχνει ότι στο τέλος το καλό κερδίζει	,753							
Αργά ή γρήγορα, οι άνθρωποι που κάνουν τη δουλειά τους φτάνουν στην κορυφή	,507							
Κατά βάση ο κόσμος είναι δίκαιος	,410							
Πολλοί άνθρωποι υποφέρουν χωρίς να φταίνε σε τίποτα οι ίδιοι		,718						
Οι άνθρωποι που διατηρούνται σε φόρμα έχουν λίγες πιθανότητες καρδιακής προσβολής		,693						
Τα καλά τυχαίνουν σε αυτούς που προσπαθούν στη ζωή και το αξίζουν		,571						
Οι άτυχοι άνθρωποι προκαλούν συνήθως οι ίδιοι τις ατυχίες τους			,815					
Σχεδόν πάντα οι άνθρωποι είναι άξιοι της τύχης τους			,777					
Οι πολιτικοί που είναι προσηλωμένοι στις αρχές τους σπάνια εκλέγονται				,653				
Στον επαγγελματικό αθλητισμό η διατησία συνήθως δεν είναι αντικειμενική				,604			,430	
Είναι συνήθως αδύνατο να τύχει κανείς μίας πραγματικά δίκαιης δίκης				,594				
Σπάνια αξίζει κανείς την αναγνώριση που έχει από τους άλλους				,579				
Οι γονείς συνήθως δεν προσέχουν και δεν εκτιμούν τις πιο αξιόπαινες πράξεις των παιδιών τους					,727			
Συχνά οι καλές πράξεις περνούν απαρατήρητες και δεν ανταμείβονται					,609			
Σχεδόν πάντα οι μαθητές αξίζουν τους βαθμούς που παίρνουν					-,579	,443		
Όταν οι γονείς τιμωρούν τα παιδιά τους, το κάνουν γιατί τα παιδιά το αξίζουν						,825		
Συμβαίνει συχνά ένας ένοχος να τη βγάζει καθαρή							,849	
Σπάνια φυλακίζονται άδικοι οι αθώοι								,633

Οι προσεκτικοί οδηγοί έχουν τις ίδιες πιθανότητες με τους απρόσεκτους να πάθουν ατύχημα		-,420						,622

Ανάλυση Αξιοπιστίας: Υποκλίμακα Δίκαιου Κόσμου

Reliability Statistics

Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
,703	,700	11

Item-Total Statistics

	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Squared Multiple Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
Οι άτυχοι άνθρωποι προκαλούν συνήθως οι ίδιοι τις ατυχίες τους	39,77	70,380	,314	,332	,688
Κατά βάση ο κόσμος είναι δίκαιος	41,08	70,010	,413	,314	,673
Σπάνια φυλακίζονται άδικοι οι αθώοι	40,10	75,278	,167	,089	,710
Οι άνθρωποι που διατηρούνται σε φόρμα έχουν λίγες πιθανότητες καρδιακής προσβολής	38,41	73,651	,277	,183	,692
Αργά ή γρήγορα, το έγκλημα τιμωρείται	38,83	70,683	,318	,304	,687
Σχεδόν πάντα οι άνθρωποι είναι άξιοι της τύχης τους	40,09	72,152	,276	,245	,693
Η Ιστορία του ανθρώπου δείχνει ότι στο τέλος το καλό κερδίζει	39,64	63,385	,547	,452	,646
Σχεδόν πάντα οι μαθητές αξίζουν τους βαθμούς που παίρνουν	40,27	70,707	,289	,224	,693
Όταν οι γονείς τιμωρούν τα παιδιά τους, το κάνουν γιατί τα παιδιά το αξίζουν	40,55	73,911	,284	,208	,691
Αργά ή γρήγορα, οι άνθρωποι που κάνουν τη δουλειά τους φτάνουν στην κορυφή	39,13	67,501	,458	,262	,664
Τα καλά τυχαίνουν σε αυτούς που προσπαθούν στη ζωή και το αξίζουν	39,35	65,824	,489	,329	,658

Scale Statistics

Mean	Variance	Std. Deviation	N of Items
43,72	82,626	9,090	11

Ανάλυση Αξιοπιστίας: Υποκλίμακα Άδικου Κόσμου

Reliability Statistics

Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
,522	,528	9

Item-Total Statistics

	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Squared Multiple Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
Συμβαίνει συχνά ένας ένοχος να τη βγάζει καθαρή	32,15	37,378	,182	,076	,506
Συχνά οι καλές πράξεις περνούν απαρατήρητες και δεν ανταμείβονται	33,30	32,073	,355	,221	,447
Οι γονείς συνήθως δεν προσέχουν και δεν εκτιμούν τις πιο αξιέπαινες πράξεις των παιδιών τους	34,81	34,294	,216	,132	,498
Είναι συνήθως αδύνατο να τύχει κανείς μίας πραγματικά δίκαιης δίκης	34,20	35,291	,208	,197	,500
Στον επαγγελματικό αθλητισμό η διαίτησία συνήθως δεν είναι αντικειμενική	33,17	33,222	,401	,283	,441
Οι πολιτικοί που είναι προσηλωμένοι στις αρχές τους σπάνια εκλέγονται	33,80	33,082	,321	,142	,461
Σπάνια αξίζει κανείς την αναγνώριση που έχει από τους άλλους	35,22	34,710	,278	,139	,478
Πολλοί άνθρωποι υποφέρουν χωρίς να φταίνε σε τίποτα οι ίδιοι	33,25	35,267	,158	,143	,519
Οι προσεκτικοί οδηγοί έχουν τις ίδιες πιθανότητες με τους απρόσεκτους να πάθουν ατύχημα	35,07	39,004	,008	,067	,562

Scale Statistics

Mean	Variance	Std. Deviation	N of Items
38,12	41,707	6,458	9

Δείκτης Δίκαιου Κόσμου: Ανάλυση Διακύμανσης

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Belief in a Just World (11 items)

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	7,480(a)	7	1,069	1,624	,136
Intercept	1883,048	1	1883,048	2861,913	,000
procedur	,411	1	,411	,625	,431
location	3,903	1	3,903	5,932	,016
status	2,378	1	2,378	3,615	,060
procedur * location	,336	1	,336	,511	,476
procedur * status	,002	1	,002	,003	,954
location * status	,044	1	,044	,067	,796
procedur * location * status	,237	1	,237	,361	,549
Error	73,692	112	,658		
Total	1970,893	120			
Corrected Total	81,173	119			

a R Squared = ,092 (Adjusted R Squared = ,035)

Δείκτης Άδικου Κόσμου: Ανάλυση Διακύμανσης

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Unjust World (9 items)

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	3,232(a)	7	,462	,889	,518
Intercept	2161,416	1	2161,416	4158,829	,000
procedur	,026	1	,026	,050	,824
location	1,653	1	1,653	3,181	,077
status	,785	1	,785	1,511	,222
procedur * location	,072	1	,072	,139	,710
procedur * status	,534	1	,534	1,027	,313
location * status	,017	1	,017	,033	,857
procedur * location * status	,153	1	,153	,295	,588
Error	58,208	112	,520		
Total	2228,587	120			
Corrected Total	61,441	119			

a R Squared = ,053 (Adjusted R Squared = -,007)

Πείραμα 4

Θέσεις για τη Μεταρρύθμιση του Ασφαλιστικού Συστήματος: ο Ρόλος της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης, της Ευαισθητοποίησης ως προς το Ενδεχόμενο Κατάχρησής της και η σημασία της πολιτικής τοποθέτησης.

Κατανομή έγκυρων και άκυρων ερωτηματολογίων ανά πειραματική συνθήκη

		έγκυρα ερωτηματολόγια	άκυρα ερωτηματολόγια	Σύνολο ερωτηματολογίων
Πειραματική συνθήκη	1,00	24	14	38
	2,00	21	17	38
	3,00	30	10	40
	4,00	26	10	36
	5,00	28	11	39
	6,00	20	21	41
	7,00	27	9	36
	8,00	32	8	40
Σύνολο		208	100	308

Κατανομή λανθασμένης απάντησης και απουσίας απάντησης στον έλεγχο χειρισμού ανά πειραματική συνθήκη

		Λανθασμένη απάντηση	Απουσία απάντησης	Σύνολο
Πειραματική συνθήκη	1,00	6	8	14
	2,00	8	9	17
	3,00	2	8	10
	4,00	0	10	10
	5,00	1	10	11
	6,00	11	10	21
	7,00	1	8	9
	8,00	1	7	8
Σύνολο		30	70	100

Κλίμακα Πρωτοτυπικών Ιδεών της Αριστεράς και της Δεξιάς και μέση συμφωνία με τις δηλώσεις της (διάταξη με φθίνουσα σειρά, μεγαλύτερες τιμές υποδηλώνουν μεγαλύτερη συμφωνία)

Δήλωση	Μέση συμφωνία	Τυπική απόκλιση
Η κοινωνικά άδικη φορολογική πολιτική που ενθαρρύνει και επιβραβεύει την φοροδιαφυγή ορισμένων, ενώ επιβαρύνει μονίμως τους μισθωτούς και τους συνταξιούχους, οδηγεί μοιραία τη χώρα σε οικονομικό μαρασμό.	5,8792	1,18236
Πρωταρχικό καθήκον της Ελληνικής πολιτείας είναι η ουσιαστική αναβάθμιση της δημόσιας δωρεάν παιδείας και η θωράκισή της απέναντι στα οποιαδήποτε ιδιωτικά συμφέροντα	5,5990	1,77594
Η διατήρηση των δαπανών για την εθνική άμυνα σε υψηλά επίπεδα υπηρετεί στην ουσία τα μεγάλα ιδιωτικά συμφέροντα	4,8204	1,72550
Η ανάγκη προστασίας της προσωπικής ασφάλειας των πολιτών απαιτεί αύξηση της αστυνομικής παρουσίας στην καθημερινή ζωή.	4,7488	1,79932
Οι φορολογικές διευκολύνσεις υπέρ των επιχειρήσεων του ιδιωτικού τομέα της οικονομίας αποτελούν απαραίτητη προϋπόθεση για την ανάπτυξή της.	4,2029	1,67140
Η αύξηση της αστυνόμευσης στην καθημερινή ζωή των πολιτών ενέχει τον κίνδυνο περιορισμού των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών.	3,9709	2,03605
Η αύξηση των δημοσίων δαπανών για την εθνική άμυνα σε βάρος των δαπανών για την κοινωνική πρόνοια είναι αναγκαία λόγω των εξωτερικών απειλών που αντιμετωπίζει η χώρα μας.	2,9567	1,72031
Η οικονομική ανισότητα μεταξύ των ανθρώπων είναι αποτέλεσμα των διαφορών τους σε ό,τι αφορά τις ικανότητες και το ταλέντο τους.	2,2816	1,54236
Μόνο η ιδιωτικοποίηση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης είναι σε θέση να βγάλει την παιδεία της χώρας από το σημερινό αδιέξοδο.	2,1353	1,54890

Κλίμακα Μέτρησης της Στάσης απέναντι στις Διαδικασίες Λήψης Πολιτικών Αποφάσεων και μέση συμφωνία με τις δηλώσεις της (διάταξη με φθίνουσα σειρά, μεγαλύτερες τιμές υποδηλώνουν μεγαλύτερη συμφωνία)

Δήλωση	Μέση συμφωνία	Τυπική απόκλιση
Η εκλογή ενός κόμματος στην Κυβέρνηση δεν σημαίνει ότι του παραχωρείται η εξουσία να λαμβάνει για τα επόμενα 4 χρόνια όλες τις σημαντικές πολιτικές αποφάσεις χωρίς να ζητά τη γνώμη των ενδιαφερόμενων κοινωνικών ομάδων (π.χ. εργατικών συνδικάτων)	6,2427	1,38962
Το να λαμβάνει η Κυβέρνηση σημαντικές αποφάσεις χωρίς να κάνει προηγουμένως εκτεταμένο διάλογο με ενδιαφερόμενους φορείς, ενέχει κινδύνους καθώς οι επιλογές της σε κάποιο ζήτημα μπορεί να μην συμπίπτουν με τις προτιμήσεις των ενδιαφερόμενων πολιτών	6,0985	,93351
Η λήψη των πολιτικών αποφάσεων μετά από διάλογο ανάμεσα στην Κυβέρνηση και τους ενδιαφερομένους φορείς συμβάλλει ώστε να υλοποιείται μία βασική αρχή της δημοκρατίας, η ενεργός συμμετοχή των πολιτών στη λήψη των αποφάσεων	6,0854	1,21761
Πολλές φορές υπάρχει αναντιστοιχία ανάμεσα στις αποφάσεις μίας Κυβέρνησης και τις προτιμήσεις των πολιτών, επειδή τα μέλη της Κυβέρνησης δεν εκφράζουν τη βούληση του λαού αλλά υπηρετούν συμφέροντα	5,9024	1,49517
Μία Κυβέρνηση συχνά επιδιώκει τη διεξαγωγή διαλόγου με διάφορους φορείς ενώ δεν έχει την πρόθεση να λάβει σοβαρά υπόψη της τις απόψεις και τις προτάσεις τους, μόνο για να μην κατηγορηθεί για αυταρχισμό και για να αποφύγει αρνητικές αντιδράσεις των πολιτών.	5,8177	1,33916
Μία Κυβέρνηση συχνά πραγματοποιεί διάλογο με διάφορους φορείς ενώ ουσιαστικά έχει ήδη λάβει τις αποφάσεις της, προκειμένου να καλλιεργήσει την εντύπωση ότι σέβεται τις δημοκρατικές αρχές.	5,6979	1,32728
Πριν τη λήψη σημαντικών πολιτικών αποφάσεων, η Κυβέρνηση θα πρέπει να πληροφορείται και να λαμβάνει υπόψη της τις προτιμήσεις των πολιτών, όπως αυτές εκφράζονται σε δημοσκοπήσεις	5,4900	1,52694
Όταν οι πολίτες δεν έχουν την ευκαιρία να συμμετάσχουν στη λήψη των κρίσιμων πολιτικών αποφάσεων μέσω των ομάδων στις οποίες ανήκουν, το ενδιαφέρον τους για την πολιτική και τα κοινά μειώνεται	5,4721	1,60849
Για να λάβει μία σημαντική πολιτική απόφαση η Κυβέρνηση πρέπει να ακολουθεί το λαϊκό αίσθημα, όπως αυτό εκφράζεται σε δημοσκοπήσεις, ώστε η απόφασή της να συμπίπτει με τις προτιμήσεις της πλειοψηφίας του λαού	5,2732	1,69008
Οι αποφάσεις μίας Κυβέρνησης για ένα θέμα εντάσσονται στο γενικότερο πλάνο της για την ανάπτυξη της χώρας κι έτσι έχουν πάντα ως γνώμονα το πώς μπορεί να επηρεάσουν άλλα σημαντικά για τη χώρα ζητήματα (π.χ. τη γενική κατάσταση της εθνικής οικονομίας)	5,1220	1,52423
Τα αποτελέσματα των δημοσκοπήσεων δεν αντανakλούν τόσο την προτίμηση των πολιτών, όσο την επιρροή των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, που διαμορφώνουν την κοινή γνώμη βάσει των υποδείξεων ορισμένων κέντρων εξουσίας	4,7565	1,54710
Φορείς όπως τα συνδικάτα λειτουργούν μόνο με βάση τις επιδιώξεις των μελών τους και δεν λαμβάνουν υπόψη τους ότι η υλοποίηση αυτών των επιδιώξεων μπορεί να έχει αρνητικές συνέπειες στην ανάπτυξη της χώρας	4,5025	1,56184
Τα εργατικά συνδικάτα δεν προωθούν τα πραγματικά συμφέροντα των εργαζομένων αλλά τις επιδιώξεις ορισμένων κομμάτων και λειτουργούν με βάση πολιτικές σκοπιμότητες	4,3665	1,52237
Φορείς όπως τα συνδικάτα λειτουργούν μόνο με βάση τα συμφέροντα των μελών τους και δεν λαμβάνουν υπόψη τους ότι η υλοποίηση των επιδιώξεών τους μπορεί να έχει αρνητικές συνέπειες σε άλλες κοινωνικές ομάδες	4,2216	1,58926
Φορείς όπως τα εργατικά συνδικάτα αποτελούνται από μέλη που κινούνται με βάση το στενό ατομικό ή ομαδικό συμφέρον τους κι όχι τα μακροπρόθεσμα συμφέροντα της χώρας	4,1600	1,65775
Φορείς όπως τα εργατικά συνδικάτα απαρτίζονται από μέλη που δεν έχουν τις γνώσεις και την πληροφόρηση που χρειάζεται προκειμένου να κατανοήσουν τη γενικότερη κατάσταση της χώρας και να κάνουν ορθές και συμφέρουσες για το σύνολο προτάσεις	3,6717	1,62728
Εάν κάθε φορά που πρέπει να ληφθεί μία σημαντική πολιτική απόφαση γίνεται εκτεταμένος διάλογος ανάμεσα στην Κυβέρνηση και διάφορους φορείς (π.χ. κόμματα, εργατικά σωματεία, κλπ) η διαδικασία λήψης αποφάσεων θα είναι εξαιρετικά χρονοβόρα και αναποτελεσματική	3,2637	1,70444
Οι ηγέτες δεν πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τους τα αποτελέσματα δημοσκοπήσεων προτού πάρουν τις αποφάσεις τους, επειδή κατά κανόνα οι δημοσκοπήσεις δεν είναι έγκυρες	3,0051	1,65523
Οι σημαντικές πολιτικές αποφάσεις πρέπει να λαμβάνονται αποκλειστικά από τους αρμόδιους υπουργούς και τον Πρωθυπουργό γιατί μόνο αυτοί έχουν τις γνώσεις και την πληροφόρηση που απαιτείται για να δουν ένα θέμα σφαιρικά και να κατανοήσουν πώς επηρεάζει άλλα	2,5323	1,51664
Μία Κυβέρνηση εκλέγεται για να κυβερνήσει και δεν χρειάζεται να ζητά τη γνώμη των κομμάτων, των συνδικάτων ή άλλων φορέων πριν λάβει τις αποφάσεις της	1,5971	1,27940

Κλίμακα Προσχώρησης στη Νεοφιλελεύθερη Ιδεολογία και μέση συμφωνία με τις δηλώσεις της (διάταξη με φθίνουσα σειρά, μεγαλύτερες τιμές υποδηλώνουν μεγαλύτερη συμφωνία)

Δήλωση	Μέση συμφωνία	Τυπική απόκλιση
Ένα ισχυρό σύστημα κοινωνικής πρόνοιας είναι απολύτως αναγκαίο γιατί βοηθά τους ανθρώπους που δοκιμάζονται από μία σκληρή καθημερινότητα να σταθούν στα πόδια τους και να βελτιώσουν τη ζωή τους	6,0638	1,13579
Αν η λήψη σημαντικών αποφάσεων (π.χ. προσλήψεις) βασίζεται μόνο στις προοπτικές οικονομικού κέρδους και παραβλέπονται άλλοι παράγοντες όπως οι ανάγκες των ατόμων, το μόνο αποτέλεσμα είναι μία σκληρή και αδυσώπητη κοινωνία που προάγει την ανισότητα.	5,7049	1,33438
Η παροχή οικονομικής βοήθειας από το κράτος στους πολίτες που τη χρειάζονται είναι επιβεβλημένη ακόμη κι αν επιβραδύνει την ανάπτυξη του τόπου.	5,5787	1,25639
Αν από κάτι κινδυνεύει η Κοινωνική Ασφάλιση αυτό είναι η συνεχώς μειούμενη χρηματοδότηση των Ασφαλιστικών Ταμείων από το κράτος, η τακτική των επιχειρήσεων να μην πληρώνουν τις εισφορές που θα έπρεπε και οι κρατικές πολιτικές απαλλαγής των επιχειρήσεων από τα χρέη	5,5529	1,44735
Η άρνηση μίας κοινωνίας να συντηρήσει αυτούς που για κάποιο λόγο δεν συμμετέχουν στην παραγωγή προάγει την απανθρωπιά και υποδηλώνει υπέρτατη διάβρωση των αξιών	5,3056	1,48398
Μόνο αν ο καθένας ανταμείβεται με βάση την εργασία που προσφέρει θα μπορέσει η οικονομία να πάει μπροστά και η ευημερία να αυξηθεί.	5,2258	1,54660
Όταν καταργούμε ή μειώνουμε τα επιδόματα ανεργίας με το πρόσχημα ότι οδηγούν τους ανέργους να καταβάλλου μικρότερη προσπάθεια στην αναζήτηση εργασίας, αποκαλύπτουμε την αδιαφορία μας και καταδικάζουμε άλλους ανθρώπους σε μία σκληρή καθημερινή μάχη με τη..	5,1588	1,54750
Το σύστημα ασφάλισης πρέπει να είναι απολύτως ανταποδοτικό και ο καθένας να λαμβάνει ως σύνταξη ό,τι ακριβώς έχει πληρώσει ως εισφορές στα ασφαλιστικά ταμεία	5,0323	1,82150
Η παροχή οικονομικής βοήθειας από το κράτος προς όσους έχουν ανάγκη αποτρέπει τη διεύρυνση των εισοδηματικών ανισοτήτων και της κοινωνικής αδικίας	4,8869	1,52593
Μόνο εάν ο καθένας ανταμείβεται πρωτίστως με βάση τις ανάγκες του (π.χ. οικογενειακές υποχρεώσεις, δαπάνες για λόγους υγείας) θα υπάρξει κοινωνική δικαιοσύνη και ευημερία.	4,8779	1,60852
Η παραγωγικότητα θα αυξηθεί και θα αναπτυχθεί οικονομικά η χώρα μόνο εάν οι θέσεις εργασίας προσφέρονται σε αυτούς που μέσω απαιτητικών δοκιμασιών αποδεικνύονται οι καλύτεροι	4,8730	1,82324
Τα αγαθά της κοινωνίας πρέπει να κατανέμονται από τον καθένα σύμφωνα με τις ικανότητές του, στον καθένα σύμφωνα με τις ανάγκες του.	4,8730	1,70567
Πρέπει να μειωθούν οι εισφορές των εργαζομένων στα Ασφαλιστικά Ταμεία και να αυξηθούν οι εισφορές των εργοδοτών και η κρατική χρηματοδότηση.	4,8235	1,78870
Ο καθένας θα πρέπει να προνοεί για τα γηρατειά του και να αποταμιεύει συστηματικά (π.χ. μέσω ενός προγράμματος ιδιωτικής ασφάλισης) και να μη βασίζεται στο κράτος για να συντηρηθεί όταν πάψει να εργάζεται.	4,8125	1,93784
Αν η λήψη σημαντικών αποφάσεων βασίζεται όχι στη λογική αλλά σε συναισθηματισμούς (π.χ. πρόσληψη ατόμου που έχει παιδιά κι όχι του ικανότερου) το μόνο αποτέλεσμα θα είναι η υπονόμευση της προσπάθειας για οικονομική ανάπτυξη και ευημερία.	4,5337	1,61961
Προκειμένου η οικονομία της χώρας να είναι ανταγωνιστική στα πλαίσια του έντονου διεθνούς ανταγωνισμού, οι λίγες διαθέσιμες θέσεις εργασίας θα πρέπει να προσφέρονται σε όσους είναι έξυπνοι, καλά καταρτισμένοι και ικανοί να ανταποκριθούν στις νέες συνθήκες	4,5054	1,82573
Όταν η κοινωνία συντηρεί αυτούς που δεν παράγουν, το αποτέλεσμα είναι η επιβράδυνση της ανάπτυξης και η αποθάρρυνση των εργατικών και αποδοτικών ανθρώπων.	4,2529	1,69473
Η παροχή οικονομικής βοήθειας από το κράτος προς όσους "έχουν ανάγκη" συχνά διαβρώνει τις αξίες των ατόμων αυτών: δέχονται ως πιο φυσιολογικό το να στηρίζονται από το κράτος παρά να είναι οικονομικά και ψυχολογικά ανεξάρτητοι.	4,0909	1,57941
Πολλές φορές το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας για όσους "έχουν ανάγκη" συντελεί στο να εδραιωθεί η συνήθεια της εξάρτησης από τα βοηθήματα του κράτους και η τεμπελιά.	4,0824	1,72151
Τα επιδόματα ανεργίας οδηγούν τους ανέργους να καταβάλλουν μικρότερη προσπάθεια στην αναζήτηση εργασίας, με αποτέλεσμα να επιβαρύνονται εκείνοι που εργάζονται, πληρώνουν φόρους και τους συντηρούν	3,9402	1,85593
Οι οικονομίες της αγοράς έχουν την ικανότητα να οργανώνουν την οικονομική δραστηριότητα κατά τρόπο που προάγει τη γενική ευημερία	3,8529	1,65577
Η ανάπτυξη του τόπου είναι τόσο σημαντική και απαραίτητη ώστε δικαιολογείται ακόμη και η διακοπή της παροχής οικονομικής βοήθειας στους πολίτες που επωφελούνται από τη βοήθεια αυτή	2,5930	1,43374

Ανεξάρτητες Μεταβλητές:

Foreas= φορέας που παρουσιάζεται ως νόμιμος συνομιλητής της Κυβέρνησης για το ζήτημα του Ασφαλιστικού

synthiki.dial= συνθήκη διαλόγου

omada.ideol= ιδεολογική τοποθέτηση των συμμετεχόντων

Προσλαμβανόμενη Διαδικαστική Δικαιοσύνη: Ανάλυση Διακύμανσης

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: η διαδικασία με την οποία η Κυβέρνηση πρόκειται να λάβει τις αποφάσεις για τις αλλαγές στο Ασφαλιστικό είναι άδικη-δίκαιη (1-7)

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	44,612(a)	7	6,373	3,493	,001
Intercept	1842,826	1	1842,826	1009,879	,000
foreas	,422	1	,422	,231	,631
synthiki.dial	37,401	3	12,467	6,832	,000
foreas * synthiki.dial	5,615	3	1,872	1,026	,382
Error	361,310	198	1,825		
Total	2236,000	206			
Corrected Total	405,922	205			

a. R Squared = ,110 (Adjusted R Squared = ,078)

Κλίμακα Μέτρησης της Στάσης απέναντι στα νέα μέτρα για το Ασφαλιστικό:
Ανάλυση Παραγόντων

Communalities

	Initial	Extraction
τα μέτρα που αναμένεται να ληφθούν για το Ασφαλιστικό είναι δίκαια για τους εργαζομένους	1,000	,573
Με τα μέτρα που αναμένεται να ληφθούν για το Ασφαλιστικό, οι εργαζόμενοι θα επωμιστούν δυσανάλογα μεγάλο μέρος της αναδιάρθρωσης της Ελληνικής οικονομίας	1,000	,454
Τα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού θα είναι ευνοϊκά για τους εργαζομένους	1,000	,703
Τα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού θα συμβάλλουν στην αύξηση της ευημερίας της οικογένειάς μου	1,000	,590
Τα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού θα εξυπηρετούν τους εργοδότες	1,000	,165
Δεν είμαι ικανοποιημένος από τα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού	1,000	,529
Οι αλλαγές που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού είναι απολύτως αναγκαίες για τη διασφάλιση της βιωσιμότητας του Ασφαλιστικού Συστήματος.	1,000	,416
Οι αλλαγές που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού δεν θα ήταν αναγκαίες αν η Κυβέρνηση τολμούσε να επιβαρύνει τα προνομιούχα μέλη της Ελληνικής κοινωνίας με τα φορολογικά βάρη που πραγματικά τους αναλογούν	1,000	,355
Οι αλλαγές που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού θα είναι αποτελεσματικές για την αναδιάρθρωση της Ελληνικής Οικονομίας.	1,000	,502
Στο μέλλον η Κυβέρνηση θα λάβει διάφορα μέτρα που θα επιβαρύνουν δυσανάλογα πολύ τους μη προνομιούχους πολίτες της χώρας μας	1,000	,367

Η Κυβέρνηση θα λάβει σοβαρά υπόψη της τις θέσεις των ενδιαφερόμενων κοινωνικών εταίρων προτού καταλήξει στα μέτρα που θα προωθήσει για τη μεταρρύθμιση του Ασφαλιστικού Συστήματος	1,000	,389
Στο μέλλον η Κυβέρνηση θα προβεί σε πολλές περιπτώσεις σε λήψη σημαντικών πολιτικών αποφάσεων χωρίς ουσιαστικό διάλογο με τους ενδιαφερόμενους κοινωνικούς εταίρους	1,000	,505
Αν οι εργαζόμενοι προβούν σε κινητοποιήσεις για να εκφράσουν την αντίθεσή τους στα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο Ασφαλιστικό, η αντίδρασή τους θα είναι απολύτως δικαιολογημένη	1,000	,687
Οι εργαζόμενοι πρέπει να κάνουν απεργίες για να εκφράσουν την αντίθεσή τους στα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο Ασφαλιστικό	1,000	,679
Οι φοιτητές ως μελλοντικοί εργαζόμενοι, πρέπει να συμμετάσχουν σε τυχόν κινητοποιήσεις των εργαζομένων που θα έχουν ως στόχο να εκφράσουν την αντίθεσή τους στα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο Ασφαλιστικό.	1,000	,739
Οι εργαζόμενοι πρέπει να αποδεχθούν τα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο Ασφαλιστικό και να μην προβούν σε κινητοποιήσεις για το καλό της χώρας.	1,000	,607
Θα επικροτήσω τυχόν αντιδράσεις των εργαζομένων ενάντια στα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο Ασφαλιστικό	1,000	,634
Σκοπεύω να συμμετάσχω προσωπικά σε τυχόν κινητοποιήσεις των εργαζομένων που θα έχουν ως στόχο να εκφράσουν την αντίθεσή τους στα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο ασφαλιστικό	1,000	,679

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Κλίμακα Μέτρησης της Στάσης απέναντι στα νέα μέτρα για το Ασφαλιστικό:
Ανάλυση Παραγόντων (συνέχεια)

Total Variance Explained

Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	7,971	44,283	44,283	7,971	44,283	44,283	5,107	28,374	28,374
2	1,602	8,903	53,186	1,602	8,903	53,186	4,466	24,812	53,186
3	,966	5,365	58,551						
4	,917	5,094	63,645						
5	,905	5,025	68,670						
6	,834	4,631	73,301						
7	,681	3,782	77,083						
8	,573	3,185	80,268						
9	,519	2,886	83,154						
10	,504	2,800	85,954						
11	,448	2,488	88,442						
12	,394	2,188	90,630						
13	,371	2,060	92,689						
14	,342	1,902	94,591						
15	,325	1,807	96,399						
16	,259	1,438	97,837						
17	,210	1,168	99,005						
18	,179	,995	100,000						

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Κλίμακα Μέτρησης της Στάσης απέναντι στα νέα μέτρα για το Ασφαλιστικό:
Ανάλυση Παραγόντων (συνέχεια)

Rotated Component Matrix(a)

	Component	
	1	2
Τα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού θα είναι ευνοϊκά για τους εργαζομένους	-,760	
τα μέτρα που αναμένεται να ληφθούν για το Ασφαλιστικό είναι δίκαια για τους εργαζομένους	-,701	
Στο μέλλον η Κυβέρνηση θα προβεί σε πολλές περιπτώσεις σε λήψη σημαντικών πολιτικών αποφάσεων χωρίς ουσιαστικό διάλογο με τους ενδιαφερόμενους κοινωνικούς εταίρους	,680	
Με τα μέτρα που αναμένεται να ληφθούν για το Ασφαλιστικό, οι εργαζόμενοι θα επωμιστούν δυσανάλογα μεγάλο μέρος της αναδιάρθρωσης της Ελληνικής οικονομίας	,659	
Οι αλλαγές που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού θα είναι αποτελεσματικές για την αναδιάρθρωση της Ελληνικής Οικονομίας.	-,653	
Τα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού θα συμβάλλουν στην αύξηση της ευημερίας της οικογένειάς μου	-,652	-,406
Δεν είμαι ικανοποιημένος από τα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού	,631	
Η Κυβέρνηση θα λάβει σοβαρά υπόψη της τις θέσεις των ενδιαφερόμενων κοινωνικών εταίρων προτού καταλήξει στα μέτρα που θα προωθήσει για τη μεταρρύθμιση του Ασφαλιστικού Συστήματος	-,624	
Στο μέλλον η Κυβέρνηση θα λάβει διάφορα μέτρα που θα επιβαρύνουν δυσανάλογα πολύ τους μη προνομιούχους πολίτες της χώρας μας	,564	
Οι αλλαγές που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού είναι απολύτως αναγκαίες για τη διασφάλιση της βιωσιμότητας του Ασφαλιστικού Συστήματος.	-,551	

Οι αλλαγές που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού δεν θα ήταν αναγκαίες αν η Κυβέρνηση τολμούσε να επιβαρύνει τα προνομιούχα μέλη της Ελληνικής κοινωνίας με τα φορολογικά βάρη που πραγματικά τους αναλογούν	,507	
Οι φοιτητές ως μελλοντικοί εργαζόμενοι, πρέπει να συμμετάσχουν σε τυχόν κινητοποιήσεις των εργαζομένων που θα έχουν ως στόχο να εκφράσουν την αντίθεσή τους στα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο Ασφαλιστικό.		,834
Σκοπεύω να συμμετάσχω προσωπικά σε τυχόν κινητοποιήσεις των εργαζομένων που θα έχουν ως στόχο να εκφράσουν την αντίθεσή τους στα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο ασφαλιστικό		,821
Οι εργαζόμενοι πρέπει να κάνουν απεργίες για να εκφράσουν την αντίθεσή τους στα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο Ασφαλιστικό		,784
Θα επικροτήσω τυχόν αντιδράσεις των εργαζομένων ενάντια στα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο Ασφαλιστικό		,716
Οι εργαζόμενοι πρέπει να αποδεχθούν τα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο Ασφαλιστικό και να μην προβούν σε κινητοποιήσεις για το καλό της χώρας.		-,709
Αν οι εργαζόμενοι προβούν σε κινητοποιήσεις για να εκφράσουν την αντίθεσή τους στα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο Ασφαλιστικό, η αντίδρασή τους θα είναι απολύτως δικαιολογημένη	,471	,682
Τα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού θα εξυπηρετούν τους εργοδότες		

Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.
a. Rotation converged in 3 iterations.

Περιεχόμενο Παραγόντων:

1^{ος} Παράγοντας: Θεώρηση των μέτρων ως άδικων, δυσμενών και μη αναγκαίων και απόδοση στην κυβέρνηση της πρόθεσης να μη λαμβάνει υπόψη της τις θέσεις των κοινωνικών εταίρων και να επιβαρύνει τους μη προνομιούχους
2^{ος} παράγοντας: θετική στάση προς ενδεχόμενες κινητοποιήσεις ενάντια στα νέα μέτρα για το Ασφαλιστικό

Στάση προς τα νέα μέτρα για το Ασφαλιστικό: Ανάλυση Διακύμανσης

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: αρνητική στάση προς τα νέα μέτρα

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	5,164(a)	7	,738	,731	,646
Intercept	,009	1	,009	,008	,927
foreas	,603	1	,603	,598	,440
synthiki.dial	3,066	3	1,022	1,013	,388
foreas * synthiki.dial	1,233	3	,411	,407	,748
Error	201,836	200	1,009		
Total	207,000	208			
Corrected Total	207,000	207			

a R Squared = ,025 (Adjusted R Squared = -,009)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: θετική στάση προς ενδεχόμενες κινητοποιήσεις ενάντια στα νέα μέτρα

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	7,643(a)	7	1,092	1,095	,367
Intercept	,023	1	,023	,023	,879
foreas	,047	1	,047	,047	,829
synthiki.dial	4,664	3	1,555	1,560	,200
foreas * synthiki.dial	3,045	3	1,015	1,018	,386
Error	199,357	200	,997		
Total	207,000	208			
Corrected Total	207,000	207			

a R Squared = ,037 (Adjusted R Squared = ,003)

Δηλώσεις της κλίμακας μέτρησης της στάσης προς τα νέα μέτρα για το Ασφαλιστικό:
Ανάλυση Διακύμανσης

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: τα μέτρα που αναμένεται να ληφθούν για το Ασφαλιστικό είναι δίκαια για τους εργαζομένους

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	21,033(a)	7	3,005	1,634	,128
Intercept	1126,109	1	1126,109	612,411	,000
foreas	5,904	1	5,904	3,211	,075
synthiki.dial	10,640	3	3,547	1,929	,126
foreas * synthiki.dial	3,358	3	1,119	,609	,610
Error	365,924	199	1,839		
Total	1528,000	207			
Corrected Total	386,957	206			

a R Squared = ,054 (Adjusted R Squared = ,021)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Με τα μέτρα που αναμένεται να ληφθούν για το Ασφαλιστικό, οι εργαζόμενοι θα επωμιστούν δυσανάλογα μεγάλο μέρος του κόστους της αναδιάρθρωσης της Ελληνικής οικονομίας

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	5,453(a)	7	,779	,464	,860
Intercept	6362,036	1	6362,036	3787,974	,000
foreas	,489	1	,489	,291	,590
synthiki.dial	4,412	3	1,471	,876	,455
foreas * synthiki.dial	,542	3	,181	,107	,956
Error	330,868	197	1,680		
Total	6810,000	205			
Corrected Total	336,322	204			

a R Squared = ,016 (Adjusted R Squared = -,019)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Τα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού θα είναι ευνοϊκά για τους εργαζομένους

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	21,435(a)	7	3,062	1,880	,075
Intercept	963,715	1	963,715	591,647	,000
foreas	7,836	1	7,836	4,811	,029
synthiki.dial	9,205	3	3,068	1,884	,134
foreas * synthiki.dial	3,926	3	1,309	,803	,493
Error	320,887	197	1,629		
Total	1317,000	205			
Corrected Total	342,322	204			

a R Squared = ,063 (Adjusted R Squared = ,029)

Δηλώσεις της κλίμακας μέτρησης της στάσης προς τα νέα μέτρα για το Ασφαλιστικό:
Ανάλυση Διακύμανσης (συνέχεια)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Τα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού θα συμβάλλουν στην αύξηση της ευημερίας της οικογένειάς μου

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	16,341(a)	7	2,334	1,215	,296
Intercept	1056,906	1	1056,906	550,202	,000
foreas	,057	1	,057	,030	,863
synthiki.dial	14,023	3	4,674	2,433	,066
foreas * synthiki.dial	2,218	3	,739	,385	,764
Error	382,268	199	1,921		
Total	1484,000	207			
Corrected Total	398,609	206			

a R Squared = ,041 (Adjusted R Squared = ,007)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Τα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού θα εξυπηρετούν τους εργοδότες

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	11,561(a)	7	1,652	,952	,468
Intercept	6066,942	1	6066,942	3495,797	,000
foreas	,173	1	,173	,100	,753
synthiki.dial	10,209	3	3,403	1,961	,121
foreas * synthiki.dial	1,164	3	,388	,224	,880
Error	343,628	198	1,735		
Total	6499,000	206			
Corrected Total	355,189	205			

a R Squared = ,033 (Adjusted R Squared = -,002)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Δεν είμαι ικανοποιημένος από τα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	15,855(a)	7	2,265	1,088	,372
Intercept	6421,433	1	6421,433	3085,780	,000
foreas	,298	1	,298	,143	,706
synthiki.dial	9,614	3	3,205	1,540	,205
foreas * synthiki.dial	6,068	3	2,023	,972	,407
Error	412,033	198	2,081		
Total	7039,000	206			
Corrected Total	427,888	205			

a R Squared = ,037 (Adjusted R Squared = ,003)

Δηλώσεις της κλίμακας μέτρησης της στάσης προς τα νέα μέτρα για το Ασφαλιστικό:
Ανάλυση Διακύμανσης (συνέχεια)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Οι αλλαγές που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού είναι απολύτως αναγκαίες για τη διασφάλιση της βιωσιμότητας του Ασφαλιστικού Συστήματος.

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	13,527(a)	7	1,932	,717	,657
Intercept	2644,629	1	2644,629	981,887	,000
foreas	,084	1	,084	,031	,860
synthiki.dial	5,909	3	1,970	,731	,534
foreas * synthiki.dial	7,092	3	2,364	,878	,454
Error	535,989	199	2,693		
Total	3238,000	207			
Corrected Total	549,517	206			

a R Squared = ,025 (Adjusted R Squared = -,010)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Οι αλλαγές που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού δεν θα ήταν αναγκαίες αν η Κυβέρνηση τολμούσε να επιβαρύνει τα προνομιούχα μέλη της Ελληνικής κοινωνίας με τα φορολογικά βάρη που πραγματικά τους αναλογούν

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	16,025(a)	7	2,289	1,264	,270
Intercept	7186,403	1	7186,403	3968,176	,000
foreas	5,719	1	5,719	3,158	,077
synthiki.dial	7,402	3	2,467	1,362	,255
foreas * synthiki.dial	3,467	3	1,156	,638	,591
Error	360,391	199	1,811		
Total	7697,000	207			
Corrected Total	376,415	206			

a R Squared = ,043 (Adjusted R Squared = ,009)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Οι αλλαγές που προωθεί η Κυβέρνηση στο θέμα του Ασφαλιστικού θα είναι αποτελεσματικές για την αναδιάρθρωση της Ελληνικής Οικονομίας.

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	9,873(a)	7	1,410	,590	,764
Intercept	2082,440	1	2082,440	870,681	,000
foreas	4,442	1	4,442	1,857	,175
synthiki.dial	5,472	3	1,824	,763	,516
foreas * synthiki.dial	,303	3	,101	,042	,988
Error	473,564	198	2,392		
Total	2598,000	206			
Corrected Total	483,437	205			

a R Squared = ,020 (Adjusted R Squared = -,014)

Δηλώσεις της κλίμακας μέτρησης της στάσης προς τα νέα μέτρα για το Ασφαλιστικό:
Ανάλυση Διακύμανσης (συνέχεια)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Στο μέλλον η Κυβέρνηση θα λάβει διάφορα μέτρα που θα επιβαρύνουν δυσανάλογα πολύ τους μη προνομιούχους πολίτες της χώρας μας

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	9,988(a)	7	1,427	,565	,784
Intercept	5578,640	1	5578,640	2207,577	,000
foreas	,197	1	,197	,078	,781
synthiki.dial	6,012	3	2,004	,793	,499
foreas * synthiki.dial	3,557	3	1,186	,469	,704
Error	502,881	199	2,527		
Total	6179,000	207			
Corrected Total	512,870	206			

a R Squared = ,019 (Adjusted R Squared = -,015)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Η Κυβέρνηση θα λάβει σοβαρά υπόψη της τις θέσεις των ενδιαφερόμενων κοινωνικών εταίρων προτού καταλήξει στα μέτρα που θα προωθήσει για τη μεταρρύθμιση του Ασφαλιστικού Συστήματος

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	15,254(a)	7	2,179	,783	,602
Intercept	2326,008	1	2326,008	835,960	,000
foreas	,574	1	,574	,206	,650
synthiki.dial	3,526	3	1,175	,422	,737
foreas * synthiki.dial	10,093	3	3,364	1,209	,308
Error	548,141	197	2,782		
Total	2940,000	205			
Corrected Total	563,395	204			

a R Squared = ,027 (Adjusted R Squared = -,007)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Στο μέλλον η Κυβέρνηση θα προβεί σε πολλές περιπτώσεις σε λήψη σημαντικών πολιτικών αποφάσεων χωρίς ουσιαστικό διάλογο με τους ενδιαφερόμενους κοινωνικούς εταίρους

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	5,479(a)	7	,783	,325	,942
Intercept	5463,766	1	5463,766	2267,763	,000
foreas	,016	1	,016	,007	,934
synthiki.dial	2,178	3	,726	,301	,824
foreas * synthiki.dial	3,513	3	1,171	,486	,692
Error	472,227	196	2,409		
Total	6132,000	204			
Corrected Total	477,706	203			

a R Squared = ,011 (Adjusted R Squared = -,024)

Δηλώσεις της κλίμακας μέτρησης της στάσης προς τα νέα μέτρα για το Ασφαλιστικό:
Ανάλυση Διακύμανσης (συνέχεια)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Αν οι εργαζόμενοι προβούν σε κινητοποιήσεις για να εκφράσουν την αντίθεσή τους στα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο Ασφαλιστικό, η αντίδρασή τους θα είναι απολύτως δικαιολογημένη

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	12,229(a)	7	1,747	1,176	,318
Intercept	7313,074	1	7313,074	4924,545	,000
foreas	,001	1	,001	,001	,978
synthiki.dial	5,328	3	1,776	1,196	,312
foreas * synthiki.dial	7,009	3	2,336	1,573	,197
Error	291,065	196	1,485		
Total	7792,000	204			
Corrected Total	303,294	203			

a R Squared = ,040 (Adjusted R Squared = ,006)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Οι εργαζόμενοι πρέπει να κάνουν απεργίες για να εκφράσουν την αντίθεσή τους στα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο Ασφαλιστικό

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	13,725(a)	7	1,961	,791	,596
Intercept	5738,411	1	5738,411	2313,546	,000
foreas	1,452	1	1,452	,585	,445
synthiki.dial	8,391	3	2,797	1,128	,339
foreas * synthiki.dial	3,923	3	1,308	,527	,664
Error	491,110	198	2,480		
Total	6400,000	206			
Corrected Total	504,835	205			

a R Squared = ,027 (Adjusted R Squared = -,007)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Οι φοιτητές ως μελλοντικοί εργαζόμενοι, πρέπει να συμμετάσχουν σε τυχόν κινητοποιήσεις των εργαζομένων που θα έχουν ως στόχο να εκφράσουν την αντίθεσή τους στα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο Ασφαλιστικό.

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	14,800(a)	7	2,114	,831	,563
Intercept	5660,699	1	5660,699	2225,213	,000
foreas	,001	1	,001	,000	,988
synthiki.dial	5,843	3	1,948	,766	,515
foreas * synthiki.dial	9,252	3	3,084	1,212	,306
Error	503,690	198	2,544		
Total	6339,000	206			
Corrected Total	518,490	205			

a R Squared = ,029 (Adjusted R Squared = -,006)

Δηλώσεις της κλίμακας μέτρησης της στάσης προς τα νέα μέτρα για το Ασφαλιστικό:
Ανάλυση Διακύμανσης (συνέχεια)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Οι εργαζόμενοι πρέπει να αποδεχθούν τα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο Ασφαλιστικό και να μην προβούν σε κινητοποιήσεις για το καλό της χώρας.

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	10,544(a)	7	1,506	,920	,492
Intercept	861,369	1	861,369	526,046	,000
foreas	,364	1	,364	,222	,638
synthiki.dial	7,711	3	2,570	1,570	,198
foreas * synthiki.dial	2,927	3	,976	,596	,618
Error	324,214	198	1,637		
Total	1224,000	206			
Corrected Total	334,757	205			

a R Squared = ,031 (Adjusted R Squared = -,003)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Θα επικροτήσω τυχόν αντιδράσεις των εργαζομένων ενάντια στα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο Ασφαλιστικό

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	26,660(a)	7	3,809	1,695	,112
Intercept	5907,164	1	5907,164	2628,458	,000
foreas	1,078	1	1,078	,480	,489
synthiki.dial	20,033	3	6,678	2,971	,033
foreas * synthiki.dial	4,759	3	1,586	,706	,550
Error	442,735	197	2,247		
Total	6458,000	205			
Corrected Total	469,395	204			

a R Squared = ,057 (Adjusted R Squared = ,023)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Σκοπεύω να συμμετάσχω προσωπικά σε τυχόν κινητοποιήσεις των εργαζομένων που θα έχουν ως στόχο να εκφράσουν την αντίθεσή τους στα μέτρα που προωθεί η Κυβέρνηση στο ασφαλιστικό

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	21,867(a)	7	3,124	,852	,546
Intercept	3277,386	1	3277,386	893,574	,000
foreas	2,042	1	2,042	,557	,456
synthiki.dial	14,195	3	4,732	1,290	,279
foreas * synthiki.dial	6,414	3	2,138	,583	,627
Error	722,543	197	3,668		
Total	4113,000	205			
Corrected Total	744,410	204			

a R Squared = ,029 (Adjusted R Squared = -,005)

Κλίμακα Μέτρησης της Στάσης απέναντι στις Διαδικασίες Λήψης Πολιτικών Αποφάσεων:

Παραγοντική Ανάλυση

Communalities

	Initial	Extraction
Μία Κυβέρνηση εκλέγεται για να κυβερνήσει και δεν χρειάζεται να ζητά τη γνώμη των κομμάτων, των συνδικάτων ή άλλων φορέων πριν λάβει τις αποφάσεις της	1,000	,598
Πολλές φορές υπάρχει αναντιστοιχία ανάμεσα στις αποφάσεις μίας Κυβέρνησης και τις προτιμήσεις των πολιτών, επειδή τα μέλη της Κυβέρνησης δεν εκφράζουν τη βούληση του λαού αλλά υπηρετούν συμφέροντα	1,000	,547
Η εκλογή ενός κόμματος στην Κυβέρνηση δεν σημαίνει ότι του παραχωρείται η εξουσία να λαμβάνει για τα επόμενα 4 χρόνια όλες τις σημαντικές πολιτικές αποφάσεις χωρίς να ζητά τη γνώμη των ενδιαφερόμενων κοινωνικών ομάδων (π.χ. εργατικών συνδικάτων)	1,000	,668
Οι αποφάσεις μίας Κυβέρνησης για ένα θέμα εντάσσονται στο γενικότερο πλάνο της για την ανάπτυξη της χώρας κι έτσι έχουν πάντα ως γνώμονα το πώς μπορεί να επηρεάσουν άλλα σημαντικά για τη χώρα ζητήματα (π.χ. τη γενική κατάσταση της εθνικής οικονομίας)	1,000	,554
Για να λάβει μία σημαντική πολιτική απόφαση η Κυβέρνηση πρέπει να ακολουθεί το λαϊκό αίσθημα, όπως αυτό εκφράζεται σε δημοσκοπήσεις, ώστε η απόφασή της να συμπίπτει με τις προτιμήσεις της πλειοψηφίας του λαού	1,000	,759
Φορείς όπως τα συνδικάτα λειτουργούν μόνο με βάση τις επιδιώξεις των μελών τους και δεν λαμβάνουν υπόψη τους ότι η υλοποίηση αυτών των επιδιώξεων μπορεί να έχει αρνητικές συνέπειες στην ανάπτυξη της χώρας	1,000	,602
Το να λαμβάνει η Κυβέρνηση σημαντικές αποφάσεις χωρίς να κάνει προηγουμένως εκτεταμένο διάλογο με ενδιαφερόμενους φορείς, ενέχει κινδύνους καθώς οι επιλογές της σε κάποιο ζήτημα μπορεί να μην συμπίπτουν με τις προτιμήσεις των ενδιαφερόμενων πολιτών	1,000	,416

Μία Κυβέρνηση συχνά επιδιώκει τη διεξαγωγή διαλόγου με διάφορους φορείς ενώ δεν έχει την πρόθεση να λάβει σοβαρά υπόψη της τις απόψεις και τις προτάσεις τους, μόνο για να μην κατηγορηθεί για αυταρχισμό και για να αποφύγει αρνητικές αντιδράσεις των πολιτών.	1,000	,664
Εάν κάθε φορά που πρέπει να ληφθεί μία σημαντική πολιτική απόφαση γίνεται εκτεταμένος διάλογος ανάμεσα στην Κυβέρνηση και διάφορους φορείς (π.χ. κόμματα, εργατικά σωματεία, κλπ) η διαδικασία λήψης αποφάσεων θα είναι εξαιρετικά χρονοβόρα και αναποτελεσματική	1,000	,330
Οι σημαντικές πολιτικές αποφάσεις πρέπει να λαμβάνονται αποκλειστικά από τους αρμόδιους υπουργούς και τον Πρωθυπουργό γιατί μόνο αυτοί έχουν τις γνώσεις και την πληροφόρηση που απαιτείται για να δουν ένα θέμα σφαιρικά και να κατανοήσουν πώς επηρεάζει άλλα	1,000	,497
Φορείς όπως τα εργατικά συνδικάτα αποτελούνται από μέλη που κινούνται με βάση το στενό ατομικό ή ομαδικό συμφέρον τους κι όχι τα μακροπρόθεσμα συμφέροντα της χώρας	1,000	,635
Η λήψη των πολιτικών αποφάσεων μετά από διάλογο ανάμεσα στην Κυβέρνηση και τους ενδιαφερομένους φορείς συμβάλλει ώστε να υλοποιείται μία βασική αρχή της δημοκρατίας, η ενεργός συμμετοχή των πολιτών στη λήψη των αποφάσεων	1,000	,315
Πριν τη λήψη σημαντικών πολιτικών αποφάσεων, η Κυβέρνηση θα πρέπει να πληροφορείται και να λαμβάνει υπόψη της τις προτιμήσεις των πολιτών, όπως αυτές εκφράζονται σε δημοσκοπήσεις	1,000	,808
Φορείς όπως τα εργατικά συνδικάτα απαρτίζονται από μέλη που δεν έχουν τις γνώσεις και την πληροφόρηση που χρειάζεται προκειμένου να κατανοήσουν τη γενικότερη κατάσταση της χώρας και να κάνουν ορθές και συμφέρουσες για το σύνολο προτάσεις	1,000	,571
Όταν οι πολίτες δεν έχουν την ευκαιρία να συμμετάσχουν στη λήψη των κρίσιμων πολιτικών αποφάσεων μέσω των ομάδων στις οποίες ανήκουν, το ενδιαφέρον τους για την πολιτική και τα κοινά μειώνεται	1,000	,428

Οι ηγέτες δεν πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τους τα αποτελέσματα δημοσκοπήσεων προτού πάρουν τις αποφάσεις τους, επειδή κατά κανόνα οι δημοσκοπήσεις δεν είναι έγκυρες	1,000	,554
Φορείς όπως τα συνδικάτα λειτουργούν μόνο με βάση τα συμφέροντα των μελών τους και δεν λαμβάνουν υπόψη τους ότι η υλοποίηση των επιδιώξεών τους μπορεί να έχει αρνητικές συνέπειες σε άλλες κοινωνικές ομάδες	1,000	,747
Τα αποτελέσματα των δημοσκοπήσεων δεν αντανakλούν τόσο την προτίμηση των πολιτών, όσο την επιρροή των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, που διαμορφώνουν την κοινή γνώμη βάσει των υποδείξεων ορισμένων κέντρων εξουσίας	1,000	,484
Μία Κυβέρνηση συχνά πραγματοποιεί διάλογο με διάφορους φορείς ενώ ουσιαστικά έχει ήδη λάβει τις αποφάσεις της, προκειμένου να καλλιεργήσει την εντύπωση ότι σέβεται τις δημοκρατικές αρχές.	1,000	,636
Τα εργατικά συνδικάτα δεν προωθούν τα πραγματικά συμφέροντα των εργαζομένων αλλά τις επιδιώξεις ορισμένων κομμάτων και λειτουργούν με βάση πολιτικές σκοπιμότητες	1,000	,371

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Κλίμακα Μέτρησης της Στάσης απέναντι στις Διαδικασίες Λήψης Πολιτικών Αποφάσεων:
Παραγοντική Ανάλυση (συνέχεια)

Total Variance Explained

Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	4,364	21,819	21,819	4,364	21,819	21,819	3,186	15,930	15,930
2	2,766	13,829	35,649	2,766	13,829	35,649	2,265	11,324	27,254
3	1,530	7,649	43,298	1,530	7,649	43,298	2,265	11,323	38,577
4	1,372	6,860	50,158	1,372	6,860	50,158	2,094	10,470	49,048
5	1,152	5,761	55,918	1,152	5,761	55,918	1,374	6,871	55,918
6	,997	4,983	60,902						
7	,938	4,692	65,593						
8	,930	4,652	70,245						
9	,761	3,803	74,048						
10	,738	3,692	77,741						
11	,624	3,120	80,860						
12	,609	3,044	83,904						
13	,559	2,795	86,700						
14	,518	2,588	89,288						
15	,478	2,388	91,676						
16	,399	1,996	93,672						
17	,379	1,893	95,566						
18	,337	1,684	97,249						
19	,283	1,414	98,663						
20	,267	1,337	100,000						

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Κλίμακα Μέτρησης της Στάσης απέναντι στις Διαδικασίες Λήψης Πολιτικών Αποφάσεων:
Παραγοντική Ανάλυση (συνέχεια)

Rotated Component Matrix(a)

	Component				
	1	2	3	4	5
Φορείς όπως τα συνδικάτα λειτουργούν μόνο με βάση τα συμφέροντα των μελών τους και δεν λαμβάνουν υπόψη τους ότι η υλοποίηση των επιδιώξεών τους μπορεί να έχει αρνητικές συνέπειες σε άλλες κοινωνικές ομάδες	,857				
Φορείς όπως τα εργατικά συνδικάτα αποτελούνται από μέλη που κινούνται με βάση το στενό ατομικό ή ομαδικό συμφέρον τους κι όχι τα μακροπρόθεσμα συμφέροντα της χώρας	,775				
Φορείς όπως τα συνδικάτα λειτουργούν μόνο με βάση τις επιδιώξεις των μελών τους και δεν λαμβάνουν υπόψη τους ότι η υλοποίηση αυτών των επιδιώξεων μπορεί να έχει αρνητικές συνέπειες στην ανάπτυξη της χώρας	,752				
Φορείς όπως τα εργατικά συνδικάτα απαρτίζονται από μέλη που δεν έχουν τις γνώσεις και την πληροφόρηση που χρειάζεται προκειμένου να κατανοήσουν τη γενικότερη κατάσταση της χώρας και να κάνουν ορθές και συμφέρουσες για το σύνολο προτάσεις	,711				
Τα εργατικά συνδικάτα δεν προωθούν τα πραγματικά συμφέροντα των εργαζομένων αλλά τις επιδιώξεις ορισμένων κομμάτων και λειτουργούν με βάση πολιτικές σκοπιμότητες	,536				
Τα αποτελέσματα των δημοσκοπήσεων δεν αντανακλούν τόσο την προτίμηση των πολιτών, όσο την επιρροή των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης, που διαμορφώνουν την κοινή γνώμη βάσει των υποδείξεων ορισμένων κέντρων εξουσίας	,462		,431		
Πριν τη λήψη σημαντικών πολιτικών αποφάσεων, η Κυβέρνηση θα πρέπει να πληροφορείται και να λαμβάνει υπόψη της τις προτιμήσεις των πολιτών, όπως αυτές εκφράζονται σε δημοσκοπήσεις		,882			

Για να λάβει μία σημαντική πολιτική απόφαση η Κυβέρνηση πρέπει να ακολουθεί το λαϊκό αίσθημα, όπως αυτό εκφράζεται σε δημοσκοπήσεις, ώστε η απόφασή της να συμπίπτει με τις προτιμήσεις της πλειοψηφίας του λαού			,822			
Οι ηγέτες δεν πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τους τα αποτελέσματα δημοσκοπήσεων προτού πάρουν τις αποφάσεις τους, επειδή κατά κανόνα οι δημοσκοπήσεις δεν είναι έγκυρες			-,545		,448	
Εάν κάθε φορά που πρέπει να ληφθεί μία σημαντική πολιτική απόφαση γίνεται εκτεταμένος διάλογος ανάμεσα στην Κυβέρνηση και διάφορους φορείς (π.χ. κόμματα, εργατικά σωματεία, κλπ) η διαδικασία λήψης αποφάσεων θα είναι εξαιρετικά χρονοβόρα και αναποτελεσματική	,306		-,418			
Μία Κυβέρνηση συχνά πραγματοποιεί διάλογο με διάφορους φορείς ενώ ουσιαστικά έχει ήδη λάβει τις αποφάσεις της, προκειμένου να καλλιεργήσει την εντύπωση ότι σέβεται τις δημοκρατικές αρχές.				,780		
Μία Κυβέρνηση συχνά επιδιώκει τη διεξαγωγή διαλόγου με διάφορους φορείς ενώ δεν έχει την πρόθεση να λάβει σοβαρά υπόψη της τις απόψεις και τις προτάσεις τους, μόνο για να μην κατηγορηθεί για αυταρχισμό και για να αποφύγει αρνητικές αντιδράσεις των πολιτών.				,715	-,383	
Πολλές φορές υπάρχει αναντιστοιχία ανάμεσα στις αποφάσεις μίας Κυβέρνησης και τις προτιμήσεις των πολιτών, επειδή τα μέλη της Κυβέρνησης δεν εκφράζουν τη βούληση του λαού αλλά υπηρετούν συμφέροντα				,693		
Το να λαμβάνει η Κυβέρνηση σημαντικές αποφάσεις χωρίς να κάνει προηγουμένως εκτεταμένο διάλογο με ενδιαφερόμενους φορείς, ενέχει κινδύνους καθώς οι επιλογές της σε κάποιο ζήτημα μπορεί να μην συμπίπτουν με τις προτιμήσεις των ενδιαφερόμενων πολιτών			,327	,385		,335

Η εκλογή ενός κόμματος στην Κυβέρνηση δεν σημαίνει ότι του παραχωρείται η εξουσία να λαμβάνει για τα επόμενα 4 χρόνια όλες τις σημαντικές πολιτικές αποφάσεις χωρίς να ζητά τη γνώμη των ενδιαφερόμενων κοινωνικών ομάδων (π.χ. εργατικών συνδικάτων) Οι σημαντικές πολιτικές αποφάσεις πρέπει να λαμβάνονται αποκλειστικά από τους αρμόδιους υπουργούς και τον Πρωθυπουργό γιατί μόνο αυτοί έχουν τις γνώσεις και την πληροφόρηση που απαιτείται για να δουν ένα θέμα σφαιρικά και να κατανοήσουν πώς επηρεάζει άλλα Όταν οι πολίτες δεν έχουν την ευκαιρία να συμμετάσχουν στη λήψη των κρίσιμων πολιτικών αποφάσεων μέσω των ομάδων στις οποίες ανήκουν, το ενδιαφέρον τους για την πολιτική και τα κοινά μειώνεται Οι αποφάσεις μίας Κυβέρνησης για ένα θέμα εντάσσονται στο γενικότερο πλάνο της για την ανάπτυξη της χώρας κι έτσι έχουν πάντα ως γνώμονα το πώς μπορεί να επηρεάσουν άλλα σημαντικά για τη χώρα ζητήματα (π.χ. τη γενική κατάσταση της εθνικής οικονομίας) Μία Κυβέρνηση εκλέγεται για να κυβερνήσει και δεν χρειάζεται να ζητά τη γνώμη των κομμάτων, των συνδικάτων ή άλλων φορέων πριν λάβει τις αποφάσεις της Η λήψη των πολιτικών αποφάσεων μετά από διάλογο ανάμεσα στην Κυβέρνηση και τους ενδιαφερομένους φορείς συμβάλλει ώστε να υλοποιείται μία βασική αρχή της δημοκρατίας, η ενεργός συμμετοχή των πολιτών στη λήψη των αποφάσεων				- ,758	
				,616	
				- ,521	
					,687
				,535	- ,545
					,479

Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.
a. Rotation converged in 7 iterations.

Περιεχόμενο Παραγόντων:

- 1^{ος} Παράγοντας: Αρνητική στάση προς τα συνδικάτα
- 2^{ος} Παράγοντας: Θετική στάση προς τις δημοσκοπήσεις
- 3^{ος} Παράγοντας: Επίγνωση του ενδεχομένου κατάχρησης του κοινωνικού διαλόγου και εξυπηρέτησης συμφερόντων από την κυβέρνηση
- 4^{ος} Παράγοντας: επάρκεια λαϊκής εντολής προς την κυβέρνηση
- 5^{ος} Παράγοντας: Εμπιστοσύνη στην κυβέρνηση αλλά και αναγνώριση της σημασίας του διαλόγου

Παράγοντες της Κλίμακας μέτρησης της στάσης απέναντι στις διαδικασίες λήψης πολιτικών αποφάσεων: Ανάλυση Διακύμανσης

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: αρνητική στάση προς τα συνδικάτα

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	5,365(a)	7	,766	,760	,621
Intercept	,003	1	,003	,003	,953
foreas	,632	1	,632	,627	,429
synthiki.dial	2,515	3	,838	,831	,478
foreas * synthiki.dial	2,364	3	,788	,782	,506
Error	201,635	200	1,008		
Total	207,000	208			
Corrected Total	207,000	207			

a R Squared = ,026 (Adjusted R Squared = -,008)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: θετική στάση προς τις δημοσκοπήσεις

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	4,866(a)	7	,695	,688	,682
Intercept	,001	1	,001	,001	,981
foreas	,345	1	,345	,342	,560
synthiki.dial	3,095	3	1,032	1,021	,385
foreas * synthiki.dial	1,065	3	,355	,351	,788
Error	202,134	200	1,011		
Total	207,000	208			
Corrected Total	207,000	207			

a R Squared = ,024 (Adjusted R Squared = -,011)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: επίγνωση του ενδεχομένου κατάχρησης του κοινωνικού διαλόγου και εξυπηρέτησης συμφερόντων από την κυβέρνηση

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	1,678(a)	7	,240	,233	,977
Intercept	,024	1	,024	,024	,878
foreas	,350	1	,350	,341	,560
synthiki.dial	,938	3	,313	,305	,822
foreas * synthiki.dial	,364	3	,121	,118	,949
Error	205,322	200	1,027		
Total	207,000	208			
Corrected Total	207,000	207			

a R Squared = ,008 (Adjusted R Squared = -,027)

Παράγοντες της Κλίμακας μέτρησης της στάσης απέναντι στις διαδικασίες λήψης πολιτικών αποφάσεων: Ανάλυση Διακύμανσης (συνέχεια)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: επάρκεια λαϊκής εντολής προς την κυβέρνηση

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	4,506(a)	7	,644	,636	,726
Intercept	,010	1	,010	,010	,922
foreas	1,395	1	1,395	1,378	,242
synthiki.dial	,592	3	,197	,195	,900
foreas * synthiki.dial	2,604	3	,868	,857	,464
Error	202,494	200	1,012		
Total	207,000	208			
Corrected Total	207,000	207			

a R Squared = ,022 (Adjusted R Squared = -,012)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: εμπιστοσύνη στην κυβέρνηση αλλά και αναγνώριση της σημασίας του διαλόγου

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	2,071(a)	7	,296	,289	,958
Intercept	,000	1	,000	,000	,995
foreas	,116	1	,116	,113	,737
synthiki.dial	,202	3	,067	,066	,978
foreas * synthiki.dial	1,649	3	,550	,536	,658
Error	204,929	200	1,025		
Total	207,000	208			
Corrected Total	207,000	207			

a R Squared = ,010 (Adjusted R Squared = -,025)

Κλίμακα Προσχώρησης στη Νεοφιλελεύθερη Ιδεολογία: Παραγοντική Ανάλυση

Communalities		
	Initial	Extraction
Τα αγαθά της κοινωνίας πρέπει να κατανέμονται από τον καθένα σύμφωνα με τις ικανότητές του, στον καθένα σύμφωνα με τις ανάγκες του. Η παραγωγικότητα θα αυξηθεί και θα αναπτυχθεί οικονομικά η χώρα μόνο εάν οι θέσεις εργασίας προσφέρονται σε αυτούς που μέσω απαιτητικών δοκιμασιών αποδεικνύονται οι καλύτεροι	1,000	,675
Ένα ισχυρό σύστημα κοινωνικής πρόνοιας είναι απολύτως αναγκαίο γιατί βοηθά τους ανθρώπους που δοκιμάζονται από μία σκληρή καθημερινότητα να σταθούν στα πόδια τους και να βελτιώσουν τη ζωή τους	1,000	,705
Μόνο αν ο καθένας ανταμείβεται με βάση την εργασία που προσφέρει θα μπορέσει η οικονομία να πάει μπροστά και η ευημερία να αυξηθεί. Αν η λήψη σημαντικών αποφάσεων (π.χ. προσλήψεις) βασίζεται μόνο στις προοπτικές οικονομικού κέρδους και παραβλέπονται άλλοι παράγοντες όπως οι ανάγκες των ατόμων, το μόνο αποτέλεσμα είναι μία σκληρή και αδυσώπητη κοινωνία που προάγει την ανισότητα.	1,000	,592
Τα επιδόματα ανεργίας οδηγούν τους ανέργους να καταβάλλουν μικρότερη προσπάθεια στην αναζήτηση εργασίας, με αποτέλεσμα να επιβαρύνονται εκείνοι που εργάζονται, πληρώνουν φόρους και τους συντηρούν	1,000	,530
Προκειμένου η οικονομία της χώρας να είναι ανταγωνιστική στα πλαίσια του έντονου διεθνούς ανταγωνισμού, οι λίγες διαθέσιμες θέσεις εργασίας θα πρέπει να προσφέρονται σε όσους είναι έξυπνοι, καλά καταρτισμένοι και ικανοί να ανταποκριθούν στις νέες συνθήκες	1,000	,680
Η άρνηση μίας κοινωνίας να συντηρήσει αυτούς που για κάποιο λόγο δεν συμμετέχουν στην παραγωγή προάγει την απανθρωπιά και υποδηλώνει υπέρτατη διάβρωση των αξιών	1,000	,591
Η παροχή οικονομικής βοήθειας από το κράτος στους πολίτες που τη χρειάζονται είναι επιβεβλημένη ακόμη κι αν επιβραδύνει την ανάπτυξη του τόπου.	1,000	,713
	1,000	,582
	1,000	,582

Αν η λήψη σημαντικών αποφάσεων βασίζεται όχι στη λογική αλλά σε συναισθηματισμούς (π.χ. πρόσληψη ατόμου που έχει παιδιά κι όχι του ικανότερου) το μόνο αποτέλεσμα θα είναι η υπονόμευση της προσπάθειας για οικονομική ανάπτυξη και ευημερία.	1,000	,571
Η παροχή οικονομικής βοήθειας από το κράτος προς όσους "έχουν ανάγκη" συχνά διαβρώνει τις αξίες των ατόμων αυτών: δέχονται ως πιο φυσιολογικό το να στηρίζονται από το κράτος παρά να είναι οικονομικά και ψυχολογικά ανεξάρτητοι.	1,000	,591
Όταν η κοινωνία συντηρεί αυτούς που δεν παράγουν, το αποτέλεσμα είναι η επιβράδυνση της ανάπτυξης και η αποθάρρυνση των εργατικών και αποδοτικών ανθρώπων.	1,000	,613
Η ανάπτυξη του τόπου είναι τόσο σημαντική και απαραίτητη ώστε δικαιολογείται ακόμη και η διακοπή της παροχής οικονομικής βοήθειας στους πολίτες που επωφελούνται από τη βοήθεια αυτή	1,000	,690
Μόνο εάν ο καθένας ανταμείβεται πρωτίστως με βάση τις ανάγκες του (π.χ. οικογενειακές υποχρεώσεις, δαπάνες για λόγους υγείας) θα υπάρξει κοινωνική δικαιοσύνη και ευημερία.	1,000	,603
Η παροχή οικονομικής βοήθειας από το κράτος προς όσους έχουν ανάγκη αποτρέπει τη διεύρυνση των εισοδηματικών ανισοτήτων και της κοινωνικής αδικίας	1,000	,450
Πολλές φορές το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας για όσους "έχουν ανάγκη" συντελεί στο να εδραιωθεί η συνήθεια της εξάρτησης από τα βοηθήματα του κράτους και η τεμπελιά.	1,000	,720
Όταν καταργούμε ή μειώνουμε τα επιδόματα ανεργίας με το πρόσχημα ότι οδηγούν τους άνεργους να καταβάλλουν μικρότερη προσπάθεια στην αναζήτηση εργασίας, αποκαλύπτουμε την αδιαφορία μας και καταδικάζουμε άλλους ανθρώπους σε μία σκληρή καθημερινή μάχη με τη..	1,000	,575
Οι οικονομίες της αγοράς έχουν την ικανότητα να οργανώνουν την οικονομική δραστηριότητα κατά τρόπο που προάγει τη γενική ευημερία	1,000	,647

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Κλίμακα Προσχώρησης στη Νεοφιλελεύθερη Ιδεολογία: Παραγοντική Ανάλυση
(συνέχεια)

Total Variance Explained

Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	3,815	21,196	21,196	3,815	21,196	21,196	2,604	14,467	14,467
2	2,331	12,950	34,145	2,331	12,950	34,145	2,389	13,270	27,736
3	1,607	8,925	43,071	1,607	8,925	43,071	1,757	9,760	37,496
4	1,222	6,788	49,859	1,222	6,788	49,859	1,672	9,290	46,787
5	1,107	6,148	56,007	1,107	6,148	56,007	1,417	7,874	54,660
6	1,028	5,712	61,718	1,028	5,712	61,718	1,270	7,058	61,718
7	,864	4,800	66,518						
8	,839	4,663	71,181						
9	,807	4,484	75,665						
10	,715	3,975	79,640						
11	,586	3,257	82,897						
12	,561	3,118	86,015						
13	,519	2,882	88,897						
14	,504	2,799	91,695						
15	,452	2,512	94,207						
16	,398	2,212	96,419						
17	,353	1,964	98,383						
18	,291	1,617	100,000						

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Κλίμακα Προσχώρησης στη Νεοφιλελεύθερη Ιδεολογία: Παραγοντική Ανάλυση (συνέχεια)

Rotated Component Matrix(a)

	Component					
	1	2	3	4	5	6
Πολλές φορές το σύστημα κοινωνικής πρόνοιας για όσους "έχουν ανάγκη" συντελεί στο να εδραιωθεί η συνήθεια της εξάρτησης από τα βοηθήματα του κράτους και η τεμπελιά.	,820					
Η παροχή οικονομικής βοήθειας από το κράτος προς όσους "έχουν ανάγκη" συχνά διαβρώνει τις αξίες των ατόμων αυτών: δέχονται ως πιο φυσιολογικό το να στηρίζονται από το κράτος παρά να είναι οικονομικά και ψυχολογικά ανεξάρτητοι.	,751					
Τα επιδόματα ανεργίας οδηγούν τους ανέργους να καταβάλλουν μικρότερη προσπάθεια στην αναζήτηση εργασίας, με αποτέλεσμα να επιβαρύνονται εκείνοι που εργάζονται, πληρώνουν φόρους και τους συντηρούν	,731					
Όταν η κοινωνία συντηρεί αυτούς που δεν παράγουν, το αποτέλεσμα είναι η επιβράδυνση της ανάπτυξης και η αποθάρρυνση των εργατικών και αποδοτικών ανθρώπων.	,636		,322			
Αν η λήψη σημαντικών αποφάσεων (π.χ. προσλήψεις) βασίζεται μόνο στις προοπτικές οικονομικού κέρδους και παραβλέπονται άλλοι παράγοντες όπως οι ανάγκες των ατόμων, το μόνο αποτέλεσμα είναι μία σκληρή και αδυσώπητη κοινωνία που προάγει την ανισότητα.		,761				
Η άρνηση μίας κοινωνίας να συντηρήσει αυτούς που για κάποιο λόγο δεν συμμετέχουν στην παραγωγή προάγει την απανθρωπιά και υποδηλώνει υπέρτατη διάβρωση των αξιών		,759				
Η παροχή οικονομικής βοήθειας από το κράτος στους πολίτες που τη χρειάζονται είναι επιβεβλημένη ακόμη κι αν επιβραδύνει την ανάπτυξη του τόπου.		,534				,390
Όταν καταργούμε ή μειώνουμε τα επιδόματα ανεργίας με το πρόσχημα ότι οδηγούν τους ανέργους να καταβάλλουν μικρότερη προσπάθεια στην αναζήτηση εργασίας,	-,360	,488				,347
αποκαλύπτουμε την αδιαφορία μας και καταδικάζουμε άλλους ανθρώπους σε μία σκληρή καθημερινή μάχη με τη φτώχεια και την απογοήτευση						

Ένα ισχυρό σύστημα κοινωνικής πρόνοιας είναι απολύτως αναγκαίο γιατί βοηθά τους ανθρώπους που δοκιμάζονται από μία σκληρή καθημερινότητα να σταθούν στα πόδια τους και να βελτιώσουν τη ζωή τους Αν η λήψη σημαντικών αποφάσεων βασίζεται όχι στη λογική αλλά σε συναισθηματισμούς (π.χ. πρόσληψη ατόμου που έχει παιδιά κι όχι του ικανότερου) το μόνο αποτέλεσμα θα είναι η υπονόμηση της προσπάθειας για οικονομική ανάπτυξη και ευημερία. Η παραγωγικότητα θα αυξηθεί και θα αναπτυχθεί οικονομικά η χώρα μόνο εάν οι θέσεις εργασίας προσφέρονται σε αυτούς που μέσω απαιτητικών δοκιμασιών αποδεικνύονται οι καλύτεροι Προκειμένου η οικονομία της χώρας να είναι ανταγωνιστική στα πλαίσια του έντονου διεθνούς ανταγωνισμού, οι λίγες διαθέσιμες θέσεις εργασίας θα πρέπει να προσφέρονται σε όσους είναι έξυπνοι, καλά καταρτισμένοι και ικανοί να ανταποκριθούν στις νέες συνθήκες Τα αγαθά της κοινωνίας πρέπει να κατανέμονται από τον καθένα σύμφωνα με τις ικανότητές του, στον καθένα σύμφωνα με τις ανάγκες του. Μόνο εάν ο καθένας ανταμείβεται πρωτίστως με βάση τις ανάγκες του (π.χ. οικογενειακές υποχρεώσεις, δαπάνες για λόγους υγείας) θα υπάρξει κοινωνική δικαιοσύνη και ευημερία. Η παροχή οικονομικής βοήθειας από το κράτος προς όσους έχουν ανάγκη αποτρέπει τη διεύρυνση των εισοδηματικών ανισοτήτων και της κοινωνικής αδικίας Οι οικονομίες της αγοράς έχουν την ικανότητα να οργανώνουν την οικονομική δραστηριότητα κατά τρόπο που προάγει τη γενική ευημερία Μόνο αν ο καθένας ανταμείβεται με βάση την εργασία που προσφέρει θα μπορέσει η οικονομία να πάει μπροστά και η ευημερία να αυξηθεί. Η ανάπτυξη του τόπου είναι τόσο σημαντική και απαραίτητη ώστε δικαιολογείται ακόμη και η διακοπή της παροχής οικονομικής βοήθειας στους πολίτες που επωφελούνται από τη βοήθεια αυτή		,476	,441		-,364	
	,373	-,429		,821		,358
			,747		,320	
				,790		
				,709		
		,376		,510		
					,799	
			,374		,605	
						-,792

Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.
a. Rotation converged in 7 iterations.

Κλίμακα Προσχώρησης στη Νεοφιλελεύθερη Ιδεολογία: Παραγοντική Ανάλυση (συνέχεια)

Περιεχόμενο Παραγόντων:

- 1^{ος} Παράγοντας: Εκλογίκευση των κοινωνικών ανισοτήτων (στρέβλωση κινήτρων από τις παρεμβάσεις του κράτους)
- 2^{ος} Παράγοντας: Αξία της κοινωνικής αλληλεγγύης
- 3^{ος} Παράγοντας: παραγωγική ευθυδικία
- 4^{ος} Παράγοντας: προτεραιότητα στο κριτήριο της ανάγκης
- 5^{ος} Παράγοντας: εμπιστοσύνη στην οικονομία της αγοράς
- 6^{ος} Παράγοντας: κρατική βοήθεια στους μη προνομιούχους

Παράγοντες της Κλίμακας Προσχώρησης στη Νεοφιλελεύθερη Ιδεολογία: Ανάλυση Διακύμανσης

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: εκλογίκευση των κοινωνικών ανισοτήτων (στρέβλωση κινήτρων από κρατικές παρεμβάσεις)

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	12,256(a)	7	1,751	1,798	,089
Intercept	,063	1	,063	,064	,800
foreas	2,729	1	2,729	2,802	,096
synthiki.dial	7,661	3	2,554	2,623	,052
foreas * synthiki.dial	2,104	3	,701	,720	,541
Error	194,744	200	,974		
Total	207,000	208			
Corrected Total	207,000	207			

a R Squared = ,059 (Adjusted R Squared = ,026)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: αξία της κοινωνικής αλληλεγγύης

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	9,247(a)	7	1,321	1,336	,235
Intercept	,042	1	,042	,042	,837
foreas	,124	1	,124	,125	,724
synthiki.dial	8,187	3	2,729	2,760	,043
foreas * synthiki.dial	1,210	3	,403	,408	,747
Error	197,753	200	,989		
Total	207,000	208			
Corrected Total	207,000	207			

a R Squared = ,045 (Adjusted R Squared = ,011)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: παραγωγική ευθυδικία

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	3,716(a)	7	,531	,522	,817
Intercept	,002	1	,002	,002	,962
foreas	,416	1	,416	,409	,523
synthiki.dial	2,542	3	,847	,834	,477
foreas * synthiki.dial	,942	3	,314	,309	,819
Error	203,284	200	1,016		
Total	207,000	208			
Corrected Total	207,000	207			

a R Squared = ,018 (Adjusted R Squared = -,016)

Παράγοντες της Κλίμακας Προσχώρησης στη Νεοφιλελεύθερη Ιδεολογία: Ανάλυση Διακύμανσης (συνέχεια)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: προτεραιότητα στο κριτήριο της ανάγκης

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	3,835(a)	7	,548	,539	,804
Intercept	,001	1	,001	,001	,978
foreas	,151	1	,151	,149	,700
synthiki.dial	1,068	3	,356	,350	,789
foreas * synthiki.dial	2,658	3	,886	,872	,456
Error	203,165	200	1,016		
Total	207,000	208			
Corrected Total	207,000	207			

a R Squared = ,019 (Adjusted R Squared = -,016)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: εμπιστοσύνη στην οικονομία της αγοράς

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	7,206(a)	7	1,029	1,031	,411
Intercept	,003	1	,003	,003	,955
foreas	,002	1	,002	,002	,968
synthiki.dial	2,095	3	,698	,699	,554
foreas * synthiki.dial	4,751	3	1,584	1,585	,194
Error	199,794	200	,999		
Total	207,000	208			
Corrected Total	207,000	207			

a R Squared = ,035 (Adjusted R Squared = ,001)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: κρατική βοήθεια στους μη προνομιούχους

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	7,133(a)	7	1,019	1,020	,418
Intercept	,011	1	,011	,011	,916
foreas	1,907	1	1,907	1,909	,169
synthiki.dial	3,001	3	1,000	1,001	,393
foreas * synthiki.dial	2,383	3	,794	,795	,498
Error	199,867	200	,999		
Total	207,000	208			
Corrected Total	207,000	207			

a R Squared = ,034 (Adjusted R Squared = ,001)

Ιδεολογική τοποθέτηση των συμμετεχόντων

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: δείκτης προσχώρησης στην αριστερή ιδεολογία

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	6,638(a)	7	,948	,369	,920
Intercept	666,336	1	666,336	259,270	,000
foreas	,010	1	,010	,004	,950
synthiki.dial	2,420	3	,807	,314	,815
foreas * synthiki.dial	4,302	3	1,434	,558	,643
Error	511,440	199	2,570		
Total	1193,265	207			
Corrected Total	518,077	206			

a R Squared = ,013 (Adjusted R Squared = -,022)

Correlations

		deiktis.arister	political position: left-right (1-10)
deiktis.arister	Pearson Correlation	1	-,471(**)
	Sig. (2-tailed)	.	,000
	N	207	178
political position: left-right (1-10)	Pearson Correlation	-,471(**)	1
	Sig. (2-tailed)	,000	.
	N	178	178

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: political position: left-right (1-10)

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	19,138(a)	7	2,734	,594	,760
Intercept	4441,149	1	4441,149	964,730	,000
foreas	7,830	1	7,830	1,701	,194
synthiki.dial	10,067	3	3,356	,729	,536
foreas * synthiki.dial	2,806	3	,935	,203	,894
Error	782,598	170	4,604		
Total	5403,000	178			
Corrected Total	801,736	177			

a R Squared = ,024 (Adjusted R Squared = -,016)

Επιδράσεις της ιδεολογικής τοποθέτησης των συμμετεχόντων

Προσλαμβανόμενη Διαδικαστική Δικαιοσύνη

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: η διαδικασία με την οποία η Κυβέρνηση πρόκειται να λάβει τις αποφάσεις για τις αλλαγές στο Ασφαλιστικό είναι άδικη-δίκαιη (1-7)

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	93,289(a)	15	6,219	3,780	,000
Intercept	1798,552	1	1798,552	1093,053	,000
foreas	,077	1	,077	,047	,829
synthiki.dial	39,646	3	13,215	8,032	,000
omada.ideal	32,894	1	32,894	19,991	,000
foreas * synthiki.dial	9,240	3	3,080	1,872	,136
foreas * omada.ideal	,277	1	,277	,168	,682
synthiki.dial * omada.ideal	5,121	3	1,707	1,037	,377
foreas * synthiki.dial * omada.ideal	4,237	3	1,412	,858	,464
Error	312,633	190	1,645		
Total	2236,000	206			
Corrected Total	405,922	205			

a. R Squared = ,230 (Adjusted R Squared = ,169)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: αρνητική στάση προς τα νέα μέτρα

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	26,860(a)	15	1,791	1,909	,024
Intercept	,098	1	,098	,105	,747
foreas	,345	1	,345	,368	,545
synthiki.dial	3,085	3	1,028	1,096	,352
omada.ideal	17,680	1	17,680	18,844	,000
foreas * synthiki.dial	2,256	3	,752	,802	,494
foreas * omada.ideal	,020	1	,020	,021	,884
synthiki.dial * omada.ideal	1,458	3	,486	,518	,670
foreas * synthiki.dial * omada.ideal	1,222	3	,407	,434	,729
Error	180,140	192	,938		
Total	207,000	208			
Corrected Total	207,000	207			

a R Squared = ,130 (Adjusted R Squared = ,062)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: θετική στάση προς ενδεχόμενες κινητοποιήσεις ενάντια στα νέα μέτρα

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	33,112(a)	15	2,207	2,437	,003
Intercept	,001	1	,001	,001	,981
foreas	,066	1	,066	,073	,788
synthiki.dial	4,754	3	1,585	1,750	,158
omada.ideal	18,930	1	18,930	20,902	,000
foreas * synthiki.dial	3,320	3	1,107	1,222	,303
foreas * omada.ideal	,017	1	,017	,019	,891
synthiki.dial * omada.ideal	2,198	3	,733	,809	,490
foreas * synthiki.dial * omada.ideal	2,209	3	,736	,813	,488
Error	173,888	192	,906		
Total	207,000	208			
Corrected Total	207,000	207			

a R Squared = ,160 (Adjusted R Squared = ,094)

Στάση απέναντι στις Διαδικασίες Λήψης Πολιτικών Αποφάσεων

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: αρνητική στάση προς τα συνδικάτα

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	16,001(a)	15	1,067	1,072	,385
Intercept	,011	1	,011	,011	,917
foreas	,409	1	,409	,411	,522
synthiki.dial	2,979	3	,993	,998	,395
omada.ideol	4,484	1	4,484	4,508	,035
foreas * synthiki.dial	1,808	3	,603	,606	,612
foreas * omada.ideol	3,298	1	3,298	3,315	,070
synthiki.dial * omada.ideol	1,249	3	,416	,419	,740
foreas * synthiki.dial * omada.ideol	1,234	3	,411	,413	,744
Error	190,999	192	,995		
Total	207,000	208			
Corrected Total	207,000	207			

a R Squared = ,077 (Adjusted R Squared = ,005)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: θετική στάση προς τις δημοσκοπήσεις

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	17,033(a)	15	1,136	1,148	,317
Intercept	,032	1	,032	,032	,857
foreas	,707	1	,707	,714	,399
synthiki.dial	3,933	3	1,311	1,325	,267
omada.ideol	2,060	1	2,060	2,083	,151
foreas * synthiki.dial	1,189	3	,396	,401	,753
foreas * omada.ideol	2,587	1	2,587	2,615	,108
synthiki.dial * omada.ideol	3,253	3	1,084	1,096	,352
foreas * synthiki.dial * omada.ideol	2,644	3	,881	,891	,447
Error	189,967	192	,989		
Total	207,000	208			
Corrected Total	207,000	207			

a R Squared = ,082 (Adjusted R Squared = ,011)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: επίγνωση του ενδεχομένου κατάχρησης του κοινωνικού διαλόγου και εξυπηρέτησης συμφερόντων από την κυβέρνηση

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	19,609(a)	15	1,307	1,339	,182
Intercept	,017	1	,017	,018	,895
foreas	,633	1	,633	,649	,422
synthiki.dial	,288	3	,096	,098	,961
omada.ideal	15,595	1	15,595	15,979	,000
foreas * synthiki.dial	1,033	3	,344	,353	,787
foreas * omada.ideal	,098	1	,098	,101	,752
synthiki.dial * omada.ideal	,452	3	,151	,154	,927
foreas * synthiki.dial * omada.ideal	1,522	3	,507	,520	,669
Error	187,391	192	,976		
Total	207,000	208			
Corrected Total	207,000	207			

a R Squared = ,095 (Adjusted R Squared = ,024)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: επάρκεια λαϊκής εντολής προς την κυβέρνηση

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	21,867(a)	15	1,458	1,512	,104
Intercept	,152	1	,152	,158	,691
foreas	1,536	1	1,536	1,593	,208
synthiki.dial	,329	3	,110	,114	,952
omada.ideal	10,116	1	10,116	10,491	,001
foreas * synthiki.dial	2,290	3	,763	,791	,500
foreas * omada.ideal	,770	1	,770	,798	,373
synthiki.dial * omada.ideal	,792	3	,264	,274	,844
foreas * synthiki.dial * omada.ideal	4,857	3	1,619	1,679	,173
Error	185,133	192	,964		
Total	207,000	208			
Corrected Total	207,000	207			

a R Squared = ,106 (Adjusted R Squared = ,036)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: εμπιστοσύνη στην κυβέρνηση αλλά και αναγνώριση της σημασίας του διαλόγου

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	5,948(a)	15	,397	,379	,983
Intercept	,003	1	,003	,002	,961
foreas	,016	1	,016	,015	,903
synthiki.dial	,210	3	,070	,067	,977
omada.ideol	,703	1	,703	,671	,414
foreas * synthiki.dial	2,246	3	,749	,715	,544
foreas * omada.ideol	,987	1	,987	,943	,333
synthiki.dial * omada.ideol	1,590	3	,530	,506	,679
foreas * synthiki.dial * omada.ideol	,317	3	,106	,101	,959
Error	201,052	192	1,047		
Total	207,000	208			
Corrected Total	207,000	207			

a. R Squared = ,029 (Adjusted R Squared = -,047)

Προσχώρηση στη Νεοφιλελεύθερη ιδεολογία

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: εκλογίκευση των κοινωνικών ανισοτήτων (στρέβλωση κινήτρων από κρατικές παρεμβάσεις)

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	20,982(a)	15	1,399	1,444	,130
Intercept	,268	1	,268	,277	,599
foreas	3,007	1	3,007	3,104	,080
synthiki.dial	8,347	3	2,782	2,872	,038
omada.ideal	2,605	1	2,605	2,689	,103
foreas * synthiki.dial	1,771	3	,590	,609	,610
foreas * omada.ideal	,872	1	,872	,900	,344
synthiki.dial * omada.ideal	4,293	3	1,431	1,477	,222
foreas * synthiki.dial * omada.ideal	1,261	3	,420	,434	,729
Error	186,018	192	,969		
Total	207,000	208			
Corrected Total	207,000	207			

a R Squared = ,101 (Adjusted R Squared = ,031)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: αξία της κοινωνικής αλληλεγγύης

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	29,784(a)	15	1,986	2,151	,009
Intercept	,013	1	,013	,014	,905
foreas	,001	1	,001	,001	,973
synthiki.dial	7,162	3	2,387	2,586	,054
omada.ideal	15,698	1	15,698	17,008	,000
foreas * synthiki.dial	,453	3	,151	,163	,921
foreas * omada.ideal	,054	1	,054	,059	,809
synthiki.dial * omada.ideal	1,162	3	,387	,420	,739
foreas * synthiki.dial * omada.ideal	4,112	3	1,371	1,485	,220
Error	177,216	192	,923		
Total	207,000	208			
Corrected Total	207,000	207			

a R Squared = ,144 (Adjusted R Squared = ,077)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: παραγωγική ευθυδικία

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	6,921(a)	15	,461	,443	,964
Intercept	,003	1	,003	,003	,956
foreas	,151	1	,151	,145	,704
synthiki.dial	2,543	3	,848	,813	,488
omada.ideol	1,440	1	1,440	1,382	,241
foreas * synthiki.dial	,551	3	,184	,176	,912
foreas * omada.ideol	,410	1	,410	,394	,531
synthiki.dial * omada.ideol	1,021	3	,340	,327	,806
foreas * synthiki.dial * omada.ideol	,333	3	,111	,106	,956
Error	200,079	192	1,042		
Total	207,000	208			
Corrected Total	207,000	207			

a R Squared = ,033 (Adjusted R Squared = -,042)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: προτεραιότητα στο κριτήριο της ανάγκης

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	13,815(a)	15	,921	,915	,548
Intercept	,079	1	,079	,079	,779
foreas	,319	1	,319	,317	,574
synthiki.dial	1,964	3	,655	,651	,584
omada.ideol	2,691	1	2,691	2,675	,104
foreas * synthiki.dial	3,005	3	1,002	,995	,396
foreas * omada.ideol	1,053	1	1,053	1,046	,308
synthiki.dial * omada.ideol	1,633	3	,544	,541	,655
foreas * synthiki.dial * omada.ideol	3,865	3	1,288	1,281	,282
Error	193,185	192	1,006		
Total	207,000	208			
Corrected Total	207,000	207			

a R Squared = ,067 (Adjusted R Squared = -,006)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: εμπιστοσύνη στην οικονομία της αγοράς

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	20,604(a)	15	1,374	1,415	,143
Intercept	,011	1	,011	,011	,917
foreas	,001	1	,001	,001	,977
synthiki.dial	1,788	3	,596	,614	,607
omada.ideol	2,912	1	2,912	3,000	,085
foreas * synthiki.dial	4,412	3	1,471	1,515	,212
foreas * omada.ideol	1,748	1	1,748	1,801	,181
synthiki.dial * omada.ideol	6,177	3	2,059	2,121	,099
foreas * synthiki.dial * omada.ideol	2,785	3	,928	,956	,414
Error	186,396	192	,971		
Total	207,000	208			
Corrected Total	207,000	207			

a R Squared = ,100 (Adjusted R Squared = ,029)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: κρατική βοήθεια στους μη προνομιούχους

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	20,256(a)	15	1,350	1,388	,156
Intercept	,210	1	,210	,216	,643
foreas	1,873	1	1,873	1,926	,167
synthiki.dial	4,634	3	1,545	1,588	,194
omada.ideol	5,513	1	5,513	5,668	,018
foreas * synthiki.dial	1,679	3	,560	,575	,632
foreas * omada.ideol	1,218	1	1,218	1,253	,264
synthiki.dial * omada.ideol	,765	3	,255	,262	,853
foreas * synthiki.dial * omada.ideol	4,498	3	1,499	1,541	,205
Error	186,744	192	,973		
Total	207,000	208			
Corrected Total	207,000	207			

a R Squared = ,098 (Adjusted R Squared = ,027)

Ομάδα ιδεολογικής υπαγωγής * political party Crosstabulation

Count		nd	pasok	kke	den apantw	kanena	synaspismos	ΛΑΟΣ	Total
Ομάδα ιδεολογικής υπαγωγής	dexioi (deiktis arister.ideol<=1.69)	16	17	3	2	32	0	2	72
	aristeroi (deiktis arister.ideol>1.70)	8	14	11	2	41	4	1	81
Total		24	31	14	4	73	4	3	153

Πείραμα 5

Φοιτητικές Διεκδικήσεις και Διαδικασίες Λήψης των Φοιτητικών Αποφάσεων:

Η Παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης ως Παράγοντας

Υπονόμευσης του Φοιτητικού Αγώνα

Συμφωνία με τις Πρωτοτυπικές Ιδέες της Δεξιάς και της Αριστεράς (διάταξη με φθίνουσα σειρά, μεγαλύτερες τιμές υποδηλώνουν μεγαλύτερη συμφωνία)

Δήλωση	Μέση συμφωνία	Τυπική απόκλιση
Η κοινωνικά άδικη φορολογική πολιτική που ενθαρρύνει και επιβραβεύει την φοροδιαφυγή ορισμένων, ενώ επιβαρύνει μονίμως τους μισθωτούς και τους συνταξιούχους, οδηγεί μοιραία τη χώρα σε οικονομικό μαρασμό	5,6678	1,42686
Πρωταρχικό καθήκον της Ελληνικής πολιτείας είναι η ουσιαστική αναβάθμιση της δημόσιας δωρεάν παιδείας και η θωράκισή της απέναντι στα οποιαδήποτε ιδιωτικά συμφέροντα	5,0268	2,04477
Η διατήρηση των δαπανών για την εθνική άμυνα σε υψηλά επίπεδα υπηρετεί στην ουσία τα μεγάλα ιδιωτικά συμφέροντα	4,7677	1,70944
Η ανάγκη προστασίας της προσωπικής ασφάλειας των πολιτών απαιτεί αύξηση της αστυνομικής παρουσίας στην καθημερινή ζωή	4,6355	1,89069
Η αύξηση της αστυνόμευσης στην καθημερινή ζωή των πολιτών ενέχει τον κίνδυνο περιορισμού των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών	3,9100	2,04675
Οι φορολογικές ελαφρύνσεις υπέρ των επιχειρήσεων του ιδιωτικού τομέα της οικονομίας αποτελούν απαραίτητη προϋπόθεση για την ανάπτυξή της	3,7324	1,62674
Η αύξηση των δημοσίων δαπανών για την εθνική άμυνα σε βάρος των δαπανών για την κοινωνική πρόνοια είναι αναγκαία λόγω των εξωτερικών απειλών που αντιμετωπίζει η χώρα μας.	2,8127	1,63386
Η οικονομική ανισότητα μεταξύ των ανθρώπων είναι αποτέλεσμα των διαφορών τους σε ό,τι αφορά τις ικανότητες και το ταλέντο τους	2,3800	1,66679
Μόνο η ιδιωτικοποίηση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης είναι σε θέση να βγάλει την παιδεία της χώρας από το σημερινό αδιέξοδο	2,3000	1,63674

Δικαίωμα συμμετοχής των φοιτητών στα όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων (διάταξη με φθίνουσα σειρά, μεγαλύτερες τιμές υποδηλώνουν μεγαλύτερη συμφωνία)

Δήλωση	Μέση συμφωνία	Τυπική απόκλιση
Οι φοιτητές πρέπει να συμμετέχουν στα όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων γιατί οι αποφάσεις των οργάνων αυτών αφορούν πρώτα από όλα τους ίδιους τους φοιτητές	6,3167	1,04564
Οι φοιτητές όλων των Ευρωπαϊκών χωρών πρέπει να διεκδικήσουν μεγαλύτερο λόγο στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων που τους αφορούν	5,8729	1,26540
Οι φοιτητές δεν πρέπει να συμμετέχουν στα όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων γιατί δεν έχουν αρκετές γνώσεις για τα περισσότερα από τα πολύπλοκα ζητήματα λειτουργίας του Πανεπιστημίου	2,5284	1,43600

Ανοχή προς την παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης
(διάταξη με φθίνουσα σειρά, μεγαλύτερες τιμές υποδηλώνουν μεγαλύτερη συμφωνία)

Δήλωση	Μέση συμφωνία	Τυπική απόκλιση
Όταν καταφεύγεις σε ανορθόδοξα μέσα για να πετύχεις ένα δίκαιο στόχο, οι επικριτές σου βρίσκουν εύκολα λόγους να σε κατηγορήσουν και τρόπους να υπονομεύσουν τις δίκαιες προσπάθειές σου	6,0448	1,27854
Όσο δίκαιος και σημαντικός να είναι ένας σκοπός, δεν πρέπει ποτέ να καταφεύγουμε σε ανέντιμα μέσα για να τον πετύχουμε	5,8446	1,67418
Οι διαδικασίες πρέπει πάντα να τηρούνται, ακόμη κι αν ξέρουμε ότι το αποτέλεσμα τους δεν θα είναι αυτό που επιθυμούμε	5,5748	1,71507
Όταν κάτι κρίνεται ως πολύ σημαντικό, πρέπει κανείς να καταφεύγει σε κάθε μέσο για να βεβαιωθεί ότι θα ληφθεί η σωστή απόφαση	4,6973	2,03389
Κανείς δεν στέκεται στα μέσα που χρησιμοποιήθηκαν για να ληφθεί μία απόφαση όταν ο χρόνος έχει δείξει ότι η απόφαση αυτή ήταν σωστή	4,0586	1,94207
Μερικές φορές η παράκαμψη των διαδικασιών είναι δικαιολογημένη προκειμένου να επιτευχθεί ένα δίκαιο αποτέλεσμα	3,3547	1,76573

Στάση προς τις φοιτητικές καταλήψεις
(διάταξη με φθίνουσα σειρά, μεγαλύτερες τιμές υποδηλώνουν μεγαλύτερη συμφωνία)

Δήλωση	Μέση συμφωνία	Τυπική απόκλιση
Οι καταλήψεις είναι αναποτελεσματικές γιατί δεν οδηγούν σε αποδοχή των αιτημάτων των φοιτητών, αλλά, απλώς, σε απώλεια μαθημάτων	4,3058	2,11870
Με τις καταλήψεις, οι φοιτητές χάνουν το δίκιο τους, γιατί ενισχύονται τα επιχειρήματα όσων ισχυρίζονται ότι οι φοιτητές δεν ενδιαφέρονται για τις σπουδές τους και ότι απλώς επιδιώκουν απώλεια μαθημάτων και απαλλαγή από τις υποχρεώσεις τους	4,2353	1,97730
Οι καταλήψεις είναι το μόνο αποτελεσματικό μέσο πίεσης που διαθέτουν οι φοιτητές για να επιβάλουν τα αιτήματά τους	3,2586	1,98228

Ανεξάρτητες Μεταβλητές:

aitima.foit= αίτημα φοιτητών

diadikasia= διαδικασία

Pol.grouping= ιδεολογική τοποθέτηση των συμμετεχόντων

Προτιμώμενο ποσοστό συμμετοχής των φοιτητών στα όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων: Ανάλυση Διακύμανσης

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Κατά τη γνώμη σας, το ποσοστό συμμετοχής των φοιτητών στα συλλογικά όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων θα πρέπει να είναι:

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	27671,232(a)	8	3458,904	6,229	,000
Intercept	1783856,569	1	1783856,569	3212,547	,000
aitima.foit	24698,640	2	12349,320	22,240	,000
diadikasia	156,791	2	78,396	,141	,868
aitima.foit * diadikasia	1750,294	4	437,573	,788	,534
Error	152701,455	275	555,278		
Total	1958351,000	284			
Corrected Total	180372,687	283			

a R Squared = ,153 (Adjusted R Squared = ,129)

Εκτιμήσεις για το δίκαιο του αιτήματος: Ανάλυση Διακύμανσης

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Το αίτημα των φοιτητών σχετικά με το ποσοστό συμμετοχής τους στα συλλογικά όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων είναι (1: άδικο, 7: δίκαιο)

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	11,267(a)	8	1,408	,758	,640
Intercept	9812,382	1	9812,382	5283,351	,000
aitima.foit	3,393	2	1,697	,914	,402
diadikasia	7,928	2	3,964	2,134	,120
aitima.foit * diadikasia	,346	4	,086	,047	,996
Error	540,453	291	1,857		
Total	10436,000	300			
Corrected Total	551,720	299			

a R Squared = ,020 (Adjusted R Squared = -,007)

Εκτιμήσεις για το δίκαιο της διαδικασίας: Ανάλυση Διακύμανσης

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Η διαδικασία μέσω της οποίας ελήφθη η απόφαση για κατάληψη στο Πανεπιστήμιο της Valencia είναι (1: άδικη, 7: δίκαιη)

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	554,674(a)	8	69,334	27,429	,000
Intercept	5565,336	1	5565,336	2201,693	,000
aitima.foit	2,158	2	1,079	,427	,653
diadikasia	543,434	2	271,717	107,493	,000
aitima.foit * diadikasia	2,889	4	,722	,286	,887
Error	735,576	291	2,528		
Total	6967,000	300			
Corrected Total	1290,250	299			

a R Squared = ,430 (Adjusted R Squared = ,414)

Δικαίωμα συμμετοχής των φοιτητών στα συλλογικά όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων: Ανάλυση Αξιοπιστίας

Reliability Statistics

Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
,693	,712	3

Item Statistics

	Mean	Std. Deviation	N
Οι φοιτητές πρέπει να συμμετέχουν στα όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων γιατί οι αποφάσεις των οργάνων αυτών αφορούν πρώτα από όλα τους ίδιους τους φοιτητές	6,3154	1,04825	298
Οι φοιτητές όλων των Ευρωπαϊκών χωρών πρέπει να διεκδικήσουν μεγαλύτερο λόγο στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων που τους αφορούν	5,8725	1,26751	298
participation right2 Recoded (αντιστροφή του: «Οι φοιτητές δεν πρέπει να συμμετέχουν στα όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων γιατί δεν έχουν αρκετές γνώσεις για τα περισσότερα από τα πολύπλοκα ζητήματα λειτουργίας του Πανεπιστημίου»)	5,4664	1,43567	298

Δικαίωμα συμμετοχής των φοιτητών στα συλλογικά όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων: Ανάλυση Αξιοπιστίας (συνέχεια)

Item-Total Statistics

	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Squared Multiple Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
Οι φοιτητές πρέπει να συμμετέχουν στα όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων γιατί οι αποφάσεις των οργάνων αυτών αφορούν πρώτα από όλα τους ίδιους τους φοιτητές	11,3389	4,898	,617	,402	,502
Οι φοιτητές όλων των Ευρωπαϊκών χωρών πρέπει να διεκδικήσουν μεγαλύτερο λόγο στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων που τους αφορούν	11,7819	4,488	,515	,342	,592
participation right2 Recoded	12,1879	4,241	,433	,205	,724

Scale Statistics

Mean	Variance	Std. Deviation	N of Items
17,6544	8,860	2,97656	3

Δικαίωμα συμμετοχής των φοιτητών στα συλλογικά όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων: Ανάλυση Διακύμανσης

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Student particip (mean of: partic.right1, partic.right.3 & Rec.partic.right2)

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	2,411(a)	8	,301	,301	,965
Intercept	10321,836	1	10321,836	10314,092	,000
aitima.foit	,508	2	,254	,254	,776
diadikasia	1,232	2	,616	,616	,541
aitima.foit * diadikasia	,544	4	,136	,136	,969
Error	291,218	291	1,001		
Total	10697,333	300			
Corrected Total	293,630	299			

a R Squared = ,008 (Adjusted R Squared = -,019)

Κλίμακα Ανοχής προς την Παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης: Παραγοντική Ανάλυση

Communalities

	Initial	Extraction
Μερικές φορές η παράκαμψη των διαδικασιών είναι δικαιολογημένη προκειμένου να επιτευχθεί ένα δίκαιο αποτέλεσμα	1,000	,628
Οι διαδικασίες πρέπει πάντα να τηρούνται, ακόμη κι αν ξέρουμε ότι το αποτέλεσμά τους δεν θα είναι αυτό που επιθυμούμε	1,000	,526
Όταν κάτι κρίνεται ως πολύ σημαντικό, πρέπει κανείς να καταφεύγει σε κάθε μέσο για να βεβαιωθεί ότι θα ληφθεί η σωστή απόφαση	1,000	,248
Όσο δίκαιος και σημαντικός να είναι ένας σκοπός, δεν πρέπει ποτέ να καταφεύγουμε σε ανέντιμα μέσα για να τον πετύχουμε	1,000	,591
Όταν καταφεύγεις σε ανορθόδοξα μέσα για να πετύχεις ένα δίκαιο στόχο, οι επικριτές σου βρίσκουν εύκολα λόγους να σε κατηγορήσουν και τρόπους να υπονομεύσουν τις δίκαιες προσπάθειές σου	1,000	,749
Κανείς δεν στέκεται στα μέσα που χρησιμοποιήθηκαν για να ληφθεί μία απόφαση όταν ο χρόνος έχει δείξει ότι η απόφαση αυτή ήταν σωστή	1,000	,315

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Total Variance Explained

Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	1,935	32,256	32,256	1,935	32,256	32,256	1,660	27,668	27,668
2	1,121	18,687	50,943	1,121	18,687	50,943	1,397	23,275	50,943
3	,940	15,665	66,608						
4	,846	14,092	80,700						
5	,627	10,456	91,156						
6	,531	8,844	100,000						

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Κλίμακα Ανοχής προς την Παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης: Παραγοντική Ανάλυση (συνέχεια)

Rotated Component Matrix(a)

	Component	
	1	2
Μερικές φορές η παράκαμψη των διαδικασιών είναι δικαιολογημένη προκειμένου να επιτευχθεί ένα δίκαιο αποτέλεσμα	,791	
Κανείς δεν στέκεται στα μέσα που χρησιμοποιήθηκαν για να ληφθεί μία απόφαση όταν ο χρόνος έχει δείξει ότι η απόφαση αυτή ήταν σωστή	,561	
Οι διαδικασίες πρέπει πάντα να τηρούνται, ακόμη κι αν ξέρουμε ότι το αποτέλεσμα τους δεν θα είναι αυτό που επιθυμούμε	-,548	,475
Όταν κάτι κρίνεται ως πολύ σημαντικό, πρέπει κανείς να καταφεύγει σε κάθε μέσο για να βεβαιωθεί ότι θα ληφθεί η σωστή απόφαση	,489	
Όταν καταφεύγεις σε ανορθόδοξα μέσα για να πετύχεις ένα δίκαιο στόχο, οι επικριτές σου βρίσκουν εύκολα λόγους να σε κατηγορήσουν και τρόπους να υπονομεύσουν τις δικαιοδοσίες σου	,221	,837
Όσο δίκαιος και σημαντικός να είναι ένας σκοπός, δεν πρέπει ποτέ να καταφεύγουμε σε ανέντιμα μέσα για να τον πετύχουμε	-,362	,678

Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.
a. Rotation converged in 3 iterations.

Περιεχόμενο Παραγόντων:

1^{ος} Παράγοντας: Ανοχή προς την παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης

2^{ος} Παράγοντας: Προσήλωση στη Διαδικαστική Δικαιοσύνη

Παράγοντες της Κλίμακας Ανοχή προς την Παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης:
Ανάλυση Διακύμανσης

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Ανοχή στην παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	10,282(a)	8	1,285	1,249	,270
Intercept	1,370	1	1,370	1,332	,249
aitima.foit	5,909	2	2,954	2,872	,058
diadikasia	1,094	2	,547	,532	,588
aitima.foit * diadikasia	3,214	4	,804	,781	,538
Error	300,387	292	1,029		
Total	312,141	301			
Corrected Total	310,669	300			

a R Squared = ,033 (Adjusted R Squared = ,007)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Προσέγγιση στη Διαδικαστική Δικαιοσύνη

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	6,184(a)	8	,773	,815	,590
Intercept	,346	1	,346	,365	,546
aitima.foit	1,909	2	,954	1,006	,367
diadikasia	,126	2	,063	,067	,936
aitima.foit * diadikasia	4,247	4	1,062	1,119	,348
Error	277,018	292	,949		
Total	283,545	301			
Corrected Total	283,202	300			

a R Squared = ,022 (Adjusted R Squared = -,005)

Κλίμακα Απόρριψης των Καταλήψεων: Ανάλυση Αξιοπιστίας

Reliability Statistics

Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
,713	,711	3

Item Statistics

	Mean	Std. Deviation	N
Οι καταλήψεις είναι αναποτελεσματικές γιατί δεν οδηγούν σε αποδοχή των αιτημάτων των φοιτητών, αλλά, απλώς, σε απώλεια μαθημάτων	4,3171	2,11732	287
Με τις καταλήψεις, οι φοιτητές χάνουν το δικιο τους, γιατί ενισχύονται τα επιχειρήματα όσων ισχυρίζονται ότι οι φοιτητές δεν ενδιαφέρονται για τις σπουδές τους και ότι απλώς επιδιώκουν απώλεια μαθημάτων και απαλλαγή από τις υποχρεώσεις τους	4,2334	1,97303	287
Katalipseis1.recoded (αντιστροφή του: «Οι καταλήψεις είναι το μόνο αποτελεσματικό μέσο πίεσης που διαθέτουν οι φοιτητές για να επιβάλλουν τα αιτήματά τους»)	4,7387	1,98015	287

Κλίμακα Απόρριψης των Καταλήψεων: Ανάλυση Αξιοπιστίας (συνέχεια)

Item-Total Statistics

	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Squared Multiple Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
Οι καταλήψεις είναι αναποτελεσματικές γιατί δεν οδηγούν σε αποδοχή των αιτημάτων των φοιτητών, αλλά, απλώς, σε απώλεια μαθημάτων	8,9721	10,580	,607	,434	,523
Με τις καταλήψεις, οι φοιτητές χάνουν το δικίο τους, γιατί ενισχύονται τα επιχειρήματα όσων ισχυρίζονται ότι οι φοιτητές δεν ενδιαφέρονται για τις σπουδές τους και ότι απλώς επιδιώκουν απώλεια μαθημάτων και απαλλαγή από τις υποχρεώσεις τους	9,0557	11,375	,613	,434	,522
Katalipseis1.recoded	8,5505	13,766	,390	,152	,783

Scale Statistics

Mean	Variance	Std. Deviation	N of Items
13,2892	23,423	4,83974	3

Απόρριψη καταλήψεων: Ανάλυση Διακύμανσης

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Απόρριψη καταλήψεων (mean of 3 items: Rec.katal1, katal2, katal3)

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	35,557(a)	8	4,445	1,730	,091
Intercept	5672,266	1	5672,266	2207,492	,000
aitima.foit	3,766	2	1,883	,733	,481
diadikasia	7,059	2	3,529	1,374	,255
aitima.foit * diadikasia	25,823	4	6,456	2,512	,042
Error	727,183	283	2,570		
Total	6473,500	292			
Corrected Total	762,740	291			

a. R Squared = ,047 (Adjusted R Squared = ,020)

Η σημασία της Ιδεολογικής τοποθέτησης των συμμετεχόντων

Ιδεολογική τοποθέτηση και ποσοστό συμμετοχής στα όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων: Ανάλυση Διακύμανσης

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Κατά τη γνώμη σας, το ποσοστό συμμετοχής των φοιτητών στα συλλογικά όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων θα πρέπει να είναι:

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	33261,675(a)	17	1956,569	3,525	,000
Intercept	1745322,524	1	1745322,524	3143,972	,000
aitima.foit	23585,909	2	11792,955	21,243	,000
diadikasia	72,267	2	36,133	,065	,937
Pol.grouping	4018,439	1	4018,439	7,239	,008
aitima.foit * diadikasia	2010,284	4	502,571	,905	,461
aitima.foit * Pol.grouping	424,666	2	212,333	,382	,683
diadikasia * Pol.grouping	318,698	2	159,349	,287	,751
aitima.foit * diadikasia * Pol.grouping	867,720	4	216,930	,391	,815
Error	147110,240	265	555,133		
Total	1951951,000	283			
Corrected Total	180371,915	282			

a R Squared = ,184 (Adjusted R Squared = ,132)

Ιδεολογική τοποθέτηση των συμμετεχόντων και εκτιμήσεις για το δίκαιο του αιτήματος: Ανάλυση Διακύμανσης

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Το αίτημα των φοιτητών σχετικά με το ποσοστό συμμετοχής τους στα συλλογικά όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων είναι (1: άδικο, 7: δίκαιο)

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	37,488(a)	17	2,205	1,209	,256
Intercept	9702,543	1	9702,543	5318,393	,000
aitima.foit	3,054	2	1,527	,837	,434
diadikasia	8,571	2	4,285	2,349	,097
Pol.grouping	19,102	1	19,102	10,471	,001
aitima.foit * diadikasia	,141	4	,035	,019	,999
aitima.foit * Pol.grouping	,859	2	,429	,235	,790
diadikasia * Pol.grouping	,034	2	,017	,009	,991
aitima.foit * diadikasia * Pol.grouping	6,645	4	1,661	,911	,458
Error	512,639	281	1,824		
Total	10387,000	299			
Corrected Total	550,127	298			

a R Squared = ,068 (Adjusted R Squared = ,012)

Ιδεολογική τοποθέτηση των συμμετεχόντων και εκτιμήσεις για το δίκαιο της διαδικασίας:
Ανάλυση Διακύμανσης

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Η διαδικασία μέσω της οποίας ελήφθη η απόφαση για κατάληψη στο Πανεπιστήμιο της Valencia είναι (1: άδικη, 7: δίκαιη)

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	622,197(a)	17	36,600	15,437	,000
Intercept	5497,062	1	5497,062	2318,550	,000
aitima.foit	1,877	2	,939	,396	,673
diadikasia	548,127	2	274,064	115,595	,000
Pol.grouping	52,983	1	52,983	22,347	,000
aitima.foit * diadikasia	3,131	4	,783	,330	,858
aitima.foit * Pol.grouping	3,939	2	1,969	,831	,437
diadikasia * Pol.grouping	,845	2	,422	,178	,837
aitima.foit * diadikasia * Pol.grouping	14,962	4	3,740	1,578	,180
Error	666,224	281	2,371		
Total	6958,000	299			
Corrected Total	1288,421	298			

a R Squared = ,483 (Adjusted R Squared = ,452)

Ιδεολογική τοποθέτηση των συμμετεχόντων και δικαίωμα συμμετοχής των φοιτητών στα όργανα διοίκησης των Πανεπιστημίων

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Student particip (mean of: partic.right1, partic.right.3 & Rec.partic.right2)

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	43,106(a)	17	2,536	2,853	,000
Intercept	10188,712	1	10188,712	11464,434	,000
aitima.foit	,140	2	,070	,079	,924
diadikasia	1,002	2	,501	,564	,570
Pol.grouping	37,561	1	37,561	42,263	,000
aitima.foit * diadikasia	,609	4	,152	,171	,953
aitima.foit * Pol.grouping	1,808	2	,904	1,017	,363
diadikasia * Pol.grouping	,072	2	,036	,041	,960
aitima.foit * diadikasia * Pol.grouping	3,308	4	,827	,930	,447
Error	249,731	281	,889		
Total	10672,333	299			
Corrected Total	292,837	298			

a R Squared = ,147 (Adjusted R Squared = ,096)

Ιδεολογική τοποθέτηση των συμμετεχόντων και ανοχή προς την παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Ανοχή στην παραβίαση της Διαδικαστικής Δικαιοσύνης

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	23,862(a)	17	1,404	1,382	,144
Intercept	1,273	1	1,273	1,254	,264
aitima.foit	6,034	2	3,017	2,970	,053
diadikasia	1,187	2	,594	,584	,558
Pol.grouping	,055	1	,055	,054	,816
aitima.foit * diadikasia	3,079	4	,770	,758	,553
aitima.foit * Pol.grouping	3,258	2	1,629	1,604	,203
diadikasia * Pol.grouping	,408	2	,204	,201	,818
aitima.foit * diadikasia * Pol.grouping	9,753	4	2,438	2,400	,050
Error	286,438	282	1,016		
Total	311,853	300			
Corrected Total	310,300	299			

a R Squared = ,077 (Adjusted R Squared = ,021)

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Προσήλωση στη Διαδικαστική Δικαιοσύνη

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	16,027(a)	17	,943	,995	,464
Intercept	,211	1	,211	,222	,638
aitima.foit	2,019	2	1,010	1,066	,346
diadikasia	,130	2	,065	,068	,934
Pol.grouping	,103	1	,103	,109	,742
aitima.foit * diadikasia	4,170	4	1,042	1,101	,357
aitima.foit * Pol.grouping	1,068	2	,534	,564	,570
diadikasia * Pol.grouping	3,383	2	1,691	1,786	,170
aitima.foit * diadikasia * Pol.grouping	4,904	4	1,226	1,294	,272
Error	267,104	282	,947		
Total	283,491	300			
Corrected Total	283,131	299			

a R Squared = ,057 (Adjusted R Squared = ,000)

Ιδεολογική τοποθέτηση των συμμετεχόντων και στάση απέναντι στις καταλήψεις των Πανεπιστημίων

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: Απόρριψη καταλήψεων (mean of 3 items: Rec.katal1, katal2, katal3)

Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Corrected Model	178,522(a)	17	10,501	4,910	,000
Intercept	5610,906	1	5610,906	2623,428	,000
aitima.foit	1,585	2	,792	,370	,691
diadikasia	7,627	2	3,813	1,783	,170
Pol.grouping	104,131	1	104,131	48,687	,000
aitima.foit * diadikasia	22,708	4	5,677	2,654	,033
aitima.foit * Pol.grouping	1,814	2	,907	,424	,655
diadikasia * Pol.grouping	1,309	2	,655	,306	,737
aitima.foit * diadikasia * Pol.grouping	40,014	4	10,003	4,677	,001
Error	583,884	273	2,139		
Total	6448,500	291			
Corrected Total	762,406	290			

a R Squared = ,234 (Adjusted R Squared = ,186)

Βιβλιογραφία

- Αντωνίου, Σ. (2001). Η διαπολιτισμική διάσταση στην Κοινωνική Ψυχολογία. Στο Στ. Παπαστάμου (Εκδ.), Εισαγωγή στην Κοινωνική Ψυχολογία: Επιστημολογικοί Προβληματισμοί και Μεθοδολογικές Κατευθύνσεις. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Adams, J.S. (1965). Inequity in social exchange. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (vol.2, pp. 267-299). San Diego, CA: Academic Press.
- Alexander, S., & Ruderman, M. (1987). The role of procedural and distributive justice in organisational behaviour. *Social Justice Research*, 1, 177-198.
- Allison, S. T., & Messick, D. M. (1990). Social decision heuristics in the use of shared resources. *Journal of Behavioral Decision Making*, 3, 195-204.
- Azzi, A.E. (1992). Procedural Justice and the allocation of power in intergroup relations: Studies in the United States and South Africa. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 18 (6), 736-747.
- Azzi, A.E. (1993). Implicit and category-based allocations of decision-making power in majority-minority relations. *Journal of Experimental Social Psychology*, 29, 203-228.
- Azzi, A.E., & Jost, J.T. (1997). Votes without power: Procedural justice as mutual control in majority-minority relations. *Journal of Applied Social Psychology*, 27, 124-155.
- Barrett-Howard, E., & Tyler, T.R. (1986). Procedural Justice as a criterion in allocation decisions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50 (2), 296-304.
- Berger, J., & Zelditch, M. Jr. (1998). *Status, power and legitimacy: Strategies and theories*. New Brunswick, NJ: Transaction.
- Bernardo, R.M. (1971). *The theory of moral incentives in Cuba*. University, AL: University of Alabama Press.
- Berscheid, E., & Reis, H.T. (1998). Attraction and close relationships. In D.T. Gilbert, S.T. Fiske, & G. Lindzey (Eds.), *The handbook of Social Psychology* (4th ed., Vol. 2, pp. 193-281). New York: McGraw-Hill.
- Bies, R.J. (1987). The predicament of injustice: The management of moral outrage. In L.L. Cummings & B.M. Shaw (Eds.), *Research in Organizational Behaviour*, (Vol. 9, pp. 289-319). London: JAI Press.
- Bies, R.J., & Moag, J.S. (1986). Interactional Justice: Communication criteria of fairness. In R.J. Lewicki, B.H. Sheppard, & M. Bazerman (Eds.), *Research on negotiations in organizations* (vol. 1, pp. 43-55). Greenwich, CT: JAI Press.

- Bies, R.J., & Shapiro, D.L. (1987). Interactional fairness judgements: The influence of causal accounts. *Social Justice Research, 1*(2), 199-218.
- Bies, R.J., & Shapiro, D.L. (1988). Voice and Justification: Their influence on procedural fairness judgements. *Academy of Management Journal, 31* (3), 676-685.
- Bies, R.J., & Sitkin, S.B. (1992). Explanation as legitimation: Excuse-making in organisations. In M.L. McLaughlin, M.J. Cody, & S.J. Read (Eds.), *Explaining one's self to others: Reason-giving in a social context* (pp. 183-198). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Blodgett, J.G., Hill, D. J., & Tax, S.S. (1997). The effects of distributive, procedural and interactional justice on postcomplaint behaviour. *Journal of Retailing, 73*, 185-210.
- Bobocel, D.R., Son Hing, L. S., Davey, L. M., Stanley, D. J., Zanna, M. P. (1998). Justice-based opposition to social policies: Is it genuine? *Journal of Personality and Social Psychology, 75* (3), 653-669.
- Boeckmann, R.J., & Tyler, T.R. (1997). Commonsense justice and inclusion within the moral community: When do people receive procedural protection from others? *Psychology, Public Policy and Law, 3*, 362-380.
- Bowles, M. (1997). The Myth of Management: Direction and failure in contemporary organizations. *Human Relations, 50* (7), 779-803.
- Branthwaite, A., Doyle, S., & Lightbown, N. (1979). The balance between fairness and discrimination. *European Journal of Social Psychology, 9*, 149-163.
- Brewer, M.B., & Brown, R.J. (1998). Intergroup relations. In D.T. Gilbert, S.T. Fiske, & G. Lindzey (Eds.). *The handbook of social psychology* (4th edition, Vol.2, pp.554-594). New York: McGraw-Hill.
- Brewer, M.B., & Kramer, R. (1986). Choice behavior in social dilemmas: Effects of social identity, group size, and decision-framing. *Journal of Personality and Social Psychology, 50*, 543-549.
- Brickman, P., Folger, R., Goode, E., & Schul, Y. (1981). Micro and macro justice. In M. J. Lerner & S. C. Lerner (Eds.), *The justice motive in social behavior: Adapting to scarcity and change* (pp. 173-204). New York: Plenum Press.
- Brockner, J., Ackerman, G., Greenberg, J., Gelfand, M., Francesco, A.-M., Chen, Z.-X., Leung, K., Bierbrauer, G., Gomez, C., Kirkman, B. L., & Shapiro, D. (2001). Culture and procedural justice: The influence of power distance on reactions to voice. *Journal of Experimental Social Psychology, 37*, 300-315.
- Brockner, J., & Greenberg, J. (1990). The impact of layoffs on survivors: An organizational justice perspective. In J. Carroll (Ed.), *Applied Social Psychology and Organizational Settings* (pp. 45-75). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.

Brockner, J., Konovsky, M., Cooper-Schneider, R., Folger, R., Martin, C., & Bies, R. (1994). Interactive effects of procedural justice and outcome negativity on victims and survivors of job loss. *Academy of Management Journal*, 37, 397-409.

Brockner, J., & Weisenfeld, B.M. (1993). Living on the edge (of social and organizational psychology): The effects of layoffs on those who remain. In J.K. Murnighan (Ed.), *Social Psychology in organizations: Advances in theory and research* (pp. 119-140). Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.

Brockner, J., & Wiesenfeld, B.M. (1996). An integrative framework for explaining reactions to decisions: Interactive effects of outcomes and procedures. *Psychological Bulletin*, 120 (2), 189-208.

Brockner, J., Wiesenfeld, B.M., & Martin, C.L. (1995). Decision frame, Procedural Justice and survivors' reactions to job layoffs. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 63 (1), 59-68.

Brown, R. (1995). Prejudice: *Its social psychology*. Oxford: Blackwell (chapter 7: Prejudice: Old and new).

Byrne, E.F. (1999). Give peace a chance: A mantra for business strategy. *Journal of Business Ethics*, 20, 27-37.

Caddick, B. (1980). Equity theory, social identity, and intergroup relations. *Review of Personality and Social Psychology*, 1, 219-245.

Cameron, K.S. (1994). Strategies for successful downsizing. *Human Resources Management Journal*, 12, 144-156.

Casper, J.D., Tyler, T.R., & Fisher, B. (1988). Procedural Justice in felony cases. *Law and Society Review*, 22, 483-507.

Cates, K.L., & Messick, D.M. (1996). Frequentistic adverbs as measures of egocentric biases. *European Journal of Social Psychology*, 26, 155-161.

Chacko, T.I. (1982). Women and equal employment opportunity: Some unintended effects. *Journal of Applied Psychology*, 67, 119-123.

Cohen, R.L. (1982). Perceiving justice: An attributional perspective. In J. Greenberg & R.L. Cohen (Eds.), *Equity and justice in social behavior* (pp. 119-160). New York: Academic Press.

Cohen, R.L. (1985). Procedural Justice and Participation. *Human Relations*, 38, 643-663.

Cohen, R.L. (1987). Distributive Justice: Theory and research. *Social Justice Research*, 1, 19-40.

Cohen, R.L. (1988, August). *Fabrications of Justice*. Paper presented at the International Conference on Social Justice and Societal Problems, Leiden, The Netherlands.

Cohen, R.L. (1989). Fabrications of justice. *Social Justice Research*, 3, 31-46.

Cohn, E.S., White, S.O., & Sanders, J. (2000). Distributive and Procedural Justice in Seven Nations. *Law and Human Behavior*, 24 (5), 553-579.

Collie, T., Bradley, G., & Sparks, B.A. (2002). Fair process revisited: Differential effects of interactional and procedural justice in the presence of social comparison information. *Journal of Experimental Social Psychology*, 38, 545-555.

Commons, J.R. (1950). *The Economics of Collective Action*. Macmillan.

Cook, F.L. (1979). *Who should be helped?* New York: Sage.

Cook, K.S., & Hegtvedt, K.A. (1986). Justice and power: An exchange analysis. In H.W. Bierhoff, R.L. Cohen, & J. Greenberg (Eds.), *Justice in social relations* (pp. 19-43). New York: Plenum.

Cooper, J., & Fazio, R.H. (1984). A new look at dissonance theory. *Advan. Exp. Soc. Psychol.* 17, 229-266.

Correia, I., & Vala, J. (2003). When will a victim be secondarily victimized? The effect of observer's belief in a just world, victim's innocence and persistence of suffering. *Social Justice Research*, 16 (4), 379-400.

Crandall, C.S., & Beasley, R.K. (2001). A perceptual theory of legitimacy. Politics, prejudice, social institutions and moral value. In J.T. Jost & B. Major, *The Psychology of Legitimacy: Emerging Perspectives on Ideology, Justice and Intergroup Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.

Cropanzano, R. (1993). *Justice in the workplace: Approaching fairness in human resource management*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Cropanzano, R., & Folger, R. (1989). Referent cognitions and task decision autonomy: Beyond Equity Theory. *Journal of Applied Psychology*, 74 (2), 293-299.

Crosby, F. (1982). *Relative deprivation and working women*. New York: Oxford University Press.

Crosby, F. (1984). Relative deprivation in organizational settings. In B.M. Staw & L.L. Cummings (Eds.), *Research in organizational behavior* (vol.6, pp. 51-93). Greenwich, CT: JAI Press.

Crosby, F., Bromley, S., & Saxe, L. (1980). Recent unobtrusive studies of black and white discrimination and prejudice: A literature review. *Psychological Bulletin*, 87, 546-563.

Dailey, R.C., & Kirk, D.J. (1992). Distributive and Procedural Justice as antecedents of job dissatisfaction and intent to turnover. *Human Relations*, 45 (3), 305-316.

Dalbert, C. (2001). *The Justice Motive as a Personal Resource*. New York: Plenum.

Daly, J.P., & Tripp, T.M. (1996). Is outcome fairness used to make procedural fairness judgments when procedural information is inaccessible? *Social Justice Research*, 9, 327-349.

Davey, L.M., Bobocel, D.R., Son Hing, L.S., & Zanna, M.P. (1999). Preference for the Merit Principle Scale: An Individual Difference Measure of Distributive Justice Preferences. *Social Justice Research*, 12 (3), 223-240.

Davy, J.A., Kinicki, A.J., & Scheck, C.L. (1991). Developing and testing an expanded model of survivor responses to lay-offs. *Journal of Vocational Behavior*, 38, 302-317.

DeMore, S.W., Fisher, J.D., & Baron, R.M. (1988). The equity-control model as a predictor of vandalism among college students. *Journal of Applied Social Psychology*, 18, 80-91.

Deutsch, M. (1975). Equity, equality and need: What determines which value will be used as the basis for distributive justice? *Journal of Social Issues*, 31, 137-149.

Deutsch, M. (1983). Current social psychological perspectives on justice. *European Journal of Social Psychology*, 13, 305-319.

Deutsch, M. (1985). *Distributive justice: A social-psychological perspective*. New Haven: Yale University Press.

Deutsch, M. (1987). Experimental studies of the effects of different systems of distributive justice. In J.C. Masters & W.P. Smith (Eds.), *Social Comparison, Social Justice, and Relative Deprivation* (pp.151-164). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Diekmann, K. A., Samuels, S. M., Ross, L., & Bazerman, M. H. (1997). Self-interest and fairness in problems of resource allocation: Allocators versus recipients. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72 (5), 1061-1074.

Doise, W. (1979). *Experiences entre groupes*. Paris: Mouton.

Doise, W. (1982). *L'explication en psychologie sociale*. Paris: Presses Universitaires de France.

Dovidio, J.F., & Fazio, R.H. (1992). New technologies for the direct and indirect assessment of attitudes. In J. Tanur (Ed.). *Questions about survey questions: Meaning, memory, attitudes and social interaction* (204-237). New York: Russell Sage Foundation.

Dovidio, J.F., & Gaertner, S.L. (1981). The effects of race, status and ability on helping behavior. *Social Psychology Quarterly*, 44, 192-203.

Dovidio, J.F., & Gaertner, S.L. (1986). *Prejudice, discrimination and racism*. San Diego, CA: Academic Press.

Dovidio, J.F., Brigham, J.C., Johnson, B.T., & Gaertner, S.L. (1996). Stereotyping, prejudice, and discrimination: Another look. In C.N. Macrae, C. Stangor, & M. Hewstone (Eds.), *Stereotypes and stereotyping*. (pp.276-319). New York: The Guilford Press.

Downs, A. (1957). *Economic Theory of Democracy*. New York: Harper and Row.

Downs, A. (1967). *Inside Bureaucracy*. Boston: Little-Brown.

Dutton, D.G., & Lennox, V.L. (1974). Effect of prior “token” compliance on subsequent interracial behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 29, 65-71.

Eagly, A.H., & Chaiken, S. (1993). *The psychology of attitudes*. Fort Worth, TX: Harcourt Brace Jovanovich.

Eagly, A.H., Mladinic, A., & Otto, S. (1991). Are women evaluated more favorably than men? An analysis of attitudes, beliefs, and emotions. *Psychology of Women Quarterly*, 15, 203-216.

Earley, P. C., & Lind, E.A. (1987). Procedural Justice and Participation in task selection: The role of control in mediating justice judgements. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52 (6), 1148-1160.

Elsbach, K.D. (1994). Managing organizational legitimacy in the California cattle industry: The construction and effectiveness of verbal accounts. *Administrative Science Quarterly*, 39, 57-88.

Elsbach, K.D. (2001). The architecture of legitimacy. Constructing accounts of organizational controversies. In J.T. Jost & B. Major, *The Psychology of Legitimacy: Emerging Perspectives on Ideology, Justice and Intergroup Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.

Fagan, J., & Tyler, T.R. (2005). Legal socialization of children and adolescents. *Social Justice Research*, 18, 217-242.

Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human Relations*, 7, 117-140.

Fine, T.S. (1992). The impact of issue framing on public opinion: Toward affirmative action programs. *Social Science Journal*, 29, 323-334.

Finkelstein, R., Steiner, D., & Truchot, D. (2002). Perception de la justice et relations sociales: Introduction générale. Εισαγωγή στο συμπόσιο με θέμα “perception subjective de la justice et relations sociales” που διεξήχθη στα πλαίσια του 4^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Κοινωνικής Ψυχολογίας στα Γαλλικά (διοργανώθηκε από την Adrips) στην Αθήνα, 1-4 Σεπτεμβρίου 2002.

Fishbein, M., & Ajzen, I. (1975). *Belief, attitude, intension, and behavior: An introduction to theory and research*. Reading, MA: Addison-Wesley.

Fiske, S.T. (1998). Stereotyping, prejudice and discriminations. Στο D.T. Gilbert, S.T. Fiske, & G. Linnzey (Eds.), *The Handbook of Social Psychology*, 3 (4th edition) (pp.357-411). Boston, MA: McGraw-Hill.

Fleming, M.A., Wegener, D.T., & Petty, R.E. (1999). Procedural and legal motivations to correct for perceived judicial biases. *Journal of Experimental Social Psychology*, 35, 186-203.

Folger, R. (1977). Distributive and Procedural Justice: Combined impact of “voice” and improvement on experienced inequity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 35 (2), 105-119.

Folger, R. (1986). Rethinking equity theory: A referent cognition model. In H.M. Bierhoff, R.L., Cohen, & J. Greenberg (Eds.), *Justice in Social Relations* (pp.145-162). New York: Plenum Press.

Folger, R., & Cropanzano, R. (1998). *Organizational Justice and human resource management*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Folger, R., & Konovsky, M. (1989). Effects of procedural and distributive justice on reactions to pay raise decisions. *Academy of Management Journal*, 32, 115-130.

Folger, R., & Konovsky, M. (1991). The effects of procedures, social accounts and benefits level on victim’s layoff reactions. *Journal of Applied Social Psychology*, 21, 630-650.

Folger, R., & Martin, C. (1986). Relative deprivation and referent cognitions: Distributive and Procedural Justice Effects. *Journal of Experimental Social Psychology*, 22, 531-546.

Folger, R., Rosenfield, D., Grove, J., & Corkran, L. (1979). Effects of “voice” and peer opinions on responses to inequity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37, 2253-2261.

Folger, R., Rosenfield, D., & Hays, R.P. (1978). Equity and intrinsic motivation: The role of choice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 36, 557-564.

Folger, R., Rosenfield, D., & Robinson, T. (1983). Relative deprivation and procedural justification. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45, 268-273.

Fondacaro, M.R., Dunkle, M.E., & Pathak, M.K. (1998). Procedural Justice in resolving family disputes: A psychosocial analysis of individual and family functioning in late adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 27 (1), 101-119.

- Folger, R., & Skarlicki, D.P. (1998). A popcorn model of workplace violence. In R.W.Griffin, A. O'Leary-Kelly, & J. Collins (Eds.), *Dysfunctional behaviour in organizations: Non-violent dysfunctional behaviours* (43-82). Greenwich, CT: JAI Press.
- Fondacaro, M.R., Jackson, S.L., & Luescher, J. (2002). Toward the assessment of procedural and distributive justice in resolving family disputes. *Social Justice Research*, 15 (4), 341- 371.
- Fortner, B.V., & Niemeyer, R.A. (1999). Death anxiety in older adults: A quantitative review. *Death Studies*, 23, 387-412.
- Fox, D.R. (1985). Psychology, ideology, utopia, and the commons. *American Psychologist*, 40, 48-58.
- Fox, D.R. (1996). The law says corporations are persons, but psychology knows better. *Behavioral Sciences and the Law*, 14, 339-359.
- Fox, D.R. (1999). Psycholegal scholarship's contribution to false consciousness about injustice. *Law and Human Behavior*, 23, 9-30.
- Fox, D.R., & Prilleltensky, I. (1996). The inescapable nature of politics in psychology: A response to O'Donohue and Dyslin. *New Ideas in Psychology*, 14, 21-26.
- Frey, D., & Gaertner, S. L. (1986). Helping and the avoidance of inappropriate interracial behavior: A strategy that can perpetuate a non-prejudiced self-image. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50, 1083-1090.
- Frey, P.W., Leonard, D.W., & Beatty, W.W. (1975). Student ratings of instruction: Validation research. *American Educational Research Journal*, 12, 435-447.
- Gaertner, S.L., & Bickman, L. (1976). Effects of race on the elicitation of helping behavior: A focus on "Liberals". In P. Katz (Ed.), *Toward the elimination of racism* (pp. 183-211). New York: Pergamon Press.
- Gaertner, S.L., & Dovidio, J.F. (1977). The subtlety of white racism, arousal and helping behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 35, 691-708.
- Gaertner, S.L., & Dovidio, J.F. (1986). The aversive form of racism. In J.F. Dovidio & S.L. Gaertner (Eds.), *Prejudice, discrimination, and racism* (pp. 61-89). San Diego, CA: Academic Press.
- Gangl, A. (2003). Procedural Justice Theory and evaluations of the lawmaking process. *Political Behavior*, 25 (2), 119-149.
- Geis, G. (1998). Fox on corporate personhood, limited liability, and community control: A critique. *Behavioral Sciences and the Law*.
- Geurts, S.A., Schaufeli, W.B., & Rutte, C.G. (1999). Absenteeism, turnover intention and inequity in the employment relationship. *Work & Stress*, 13, 253-267.

Gilliland, S.W. (1993). The perceived fairness of selection systems: An organizational justice perspective. *Academy of Management Review*, 18, 694-734.

Gleicher, F., Kost, K.A., Baker, S.M. Strathman, A.J., Richman, S.A., & Sherman, S.J. (1990). The role of counterfactual thinking in judgments of affect. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 16, 284-295.

Glick, P., & Fiske, S.T. (2001). Ambivalent stereotypes as legitimizing ideologies: Differentiating paternalistic and envious prejudice. In J.T. Jost & B. Major, *The Psychology of Legitimacy: Emerging Perspectives on Ideology, Justice and Intergroup Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.

Gramsci, A. (1947/1971). *Selections from the prison notebooks* (Ed. and trans. Q. Hoare & G.N. Smith). New York: International Publishers.

Greenberg, J. (1986). Determinants of perceived fairness of performance evaluations. *Journal of Applied Psychology*, 71, 340-342.

Greenberg, J. (1987a). Reactions to procedural injustice in payment distributions: Do the means justify the ends? *Journal of Applied Psychology*, 72 (1), 55-61.

Greenberg, J. (1987b). A Taxonomy of Organisational Justice Theories. *Academy of Management Review*, 12 (1), 9-22.

Greenberg, J. (1988). Equity and workplace status: A field experiment. *Journal of Applied Psychology*, 73, 606-613.

Greenberg, J. (1990). Organisational Justice: Yesterday, Today and Tomorrow. *Journal of Management*, 16 (2), 399-432.

Greenberg, J. (1990b). Looking fair vs. being fair: Managing impressions of Organisational Justice. *Research in Organisational Behaviour*, 12, 111-157.

Greenberg, J. (1990c). Employee theft as a reaction to underpayment inequity: The hidden cost of pay cuts. *Journal of Applied Psychology*, 75, 561-568.

Greenberg, J. (1993). The social side of fairness: Interpersonal and informational classes of organizational justice. In R. Cropanzano (Ed.), *Justice in the workplace: Approaching fairness in human resource management*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Greenberg, J. (1994). Using socially fair treatment to promote acceptance of a work site smoking ban. *Journal of Applied Psychology*, 79, 288-297.

Greenberg, J., Eskew, D.E., & Miles, J. (1991). *Adherence to participatory norms as a moderator of the fair process effect: When voice does not enhance procedural justice*. Paper presented at the meeting of the Academy of Management, Miami Beach, Florida.

- Greenberg, J., Solomon, S., & Pyszczynski, T. (1997). Terror management theory of self-esteem and cultural worldviews: Empirical assessments and conceptual refinements. In M. Zanna (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology* (Vol. 29, pp. 61-139). New York: Academic Press.
- Greenberg, J., Pyszczynski, T., Solomon, S., Rosenblatt, A., Veeder, M., Kirkland, S., & Lyon, D. (1990). Evidence for terror management theory: the effects of mortality salience on reactions to those who threaten or bolster the cultural worldview. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 308-318.
- Gurin, P., & Epps, E. (1975). *Black consciousness, identity and achievement: A study of students in historically black colleges*. New York: Wiley.
- Gurr, T.T. (1970). *Why men rebel*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Habermas, J. (1975). *Legitimation crisis* (trans. T. McCarthy). Boston: Beacon Press.
- Haines, E.L., & Jost, J.T. (2000). Placating the powerless : effects of legitimate and illegitimate explanation on affect, memory and stereotyping. *Social Justice Research*, 13 (3), 219-236.
- Haney, C. (1991). The Fourteenth Amendment and symbolic legality: Let them eat due process. *Law and Human Behavior*, 15, 183-204.
- Haney, C. (1993). Psychology and legal change: The impact of a decade. *Law and Human Behavior*, 17, 371-398.
- Hantzi, A. (1997). Continuity and change in theoretical approaches to stereotypes. *Ψυχολογία*, 4 (3), 257-265.
- Harris, B. (1997). Repoliticizing the history of psychology. In D. Fox & I. Prilleltensky (Eds.), *Critical Psychology: An introduction* (pp.21-33). London: Sage Publications.
- Hartman, C.A., Hoogstraten, J., & Spruijt-Metz, D. (1994). Disentangling discrimination: victim characteristics as determinants of the perception of behavior as racist or sexist. *Journal of Applied Social Psychology*, 24, 567-579.
- Hawkins, M. (1997). *Social Darwinism in European and American Thought, 1860-1945: Nature as Model and Nature as Threat*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hegtvedt, K.A., & Markovsky, B. (1995). Justice and injustice. In K.S. Cook, G.A. Fine, & J.S. House (Eds.), *Sociological perspectives on social psychology* (pp. 257-280). Boston: Allyn and Bacon.
- Heider, F. (1958). *The psychology of interpersonal relations*. New York: Wiley.
- Hendricks, M., & Bootzin, R. (1976). Race and sex as stimuli for negative affect and physical avoidance. *Journal of Social Psychology*, 98, 111-120.

Herman, E. (1995). *The romance of American psychology: Political culture in the age of experts*. Berkeley, CA: University of California Press.

Hermkens, P., & van Kreveld, D. (1992). Social justice, income distribution and social stratification in the Netherlands: A review. In H. Steensma & R. Vermunt (Eds.), *Social justice in human relations* (Vol. 2, pp. 119-138). New York: Plenum.

Hogan, R., & Emler, N.P. (1981). Retributive justice. In M.J. Lerner & S.C. Lerner (Eds.), *The Justice Motive in Social Behavior: Adapting to times of scarcity and change* (pp.125-144). New York: Academic Press.

Hogg, M.A., & Mullin, B.-A. (1999). Joining groups to reduce uncertainty: Subjective uncertainty reduction and group identification. In D. Abrams & M.A. Hogg (Eds.), *Social Identity and Social Cognition* (pp. 249-279). Oxford: Blackwell.

Hofstadter, R. (1955). *Social Darwinism in American Thought*. Boston: Beacon Press. (1^η έκδοση: 1944).

Hofstede, G. (1980). *Culture's consequences*. London: Sage.

Hollander, E.P., & Julian, J.W. (1970). Studies in leader legitimacy, influence and innovation. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol.5). New York: Academic Press.

Hotelling, H. (1929). Stability in Competition. *Economic Journal*, 41-57.

Houlden, P. (1980). The impact of procedural modifications on evaluations of plea-bargaining. *Law and Society Review*, 15, 267-292.

Huo, Y.J. (1999). *The complexity of social goods: Social identity, group interest, and entitlement beliefs*. Unpublished manuscript.

Huo, Y.J., Smith, H.J., Tyler, T.R., & Lind, E.A. (1996). Superordinate identification, subgroup identification, and justice concerns: Is separatism the problem; is assimilation the answer. *Psychological Science*, 7, 40-45.

Jackman, M.R. (2001). License to kill: Violence and legitimacy in expropriative social relations. In J.T. Jost & B. Major, *The Psychology of Legitimacy: Emerging Perspectives on Ideology, Justice and Intergroup Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.

Johnson, J.D., Whitestone, E., Jackson, L.A., & Gatto, L. (1995). Justice is still not colorblind: Differential racial effects of exposure to inadmissible evidence. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 21, 893-898.

Jones, J. M. (1997). *Prejudice and racism* (2nd ed.). New York: McGraw-Hill.

Jost, J.T. (1995). Negative illusions: Conceptual clarification and psychological evidence concerning false consciousness. *Political Psychology*, 16, 397-424.

Jost, J.T. (2001). Outgroup favouritism and the theory of system justification: An experimental paradigm for investigating the effects of socio-economic success on stereotype content. In G. Moskowitz (Ed.), *Cognitive social psychology: On the tenure and future of social cognition*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Jost, J.T., & Banaji, M.R. (1994). The role of stereotyping in system-justification and the production of false consciousness. *British Journal of Social Psychology*, 33, 1-27.

Jost, J.T., Blount, S., Pfeffer, J., & Hunyady, G. (2003). Fair market ideology: Its cognitive-motivational underpinnings. *Research in Organizational Behavior*, 25, 53-91.

Jost, J.T., Burgess, D., & Mosso, C.O. (2001). Conflicts of Legitimation among self, group and system: The integrative potential of System Legitimation Theory. In J.T. Jost & B. Major, *The Psychology of Legitimacy: Emerging Perspectives on Ideology, Justice and Intergroup Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.

Jost, J.T., & Major, B. (2001). Emerging Perspectives on the Psychology of Legitimacy. In J.T. Jost & B. Major, *The Psychology of Legitimacy: Emerging Perspectives on Ideology, Justice and Intergroup Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.

Jost, J.T., Pelham, B.W., & Carvallo, M.R. (2002). Non-conscious forms of system justification: Implicit and behavioural preferences for higher status groups. *Journal of Experimental Social Psychology*, 38, 586-602.

Καφετζόπουλος, Ε. (1999). *Ο Σεξουαλικός Πίθηκος*. Αθήνα: Κάτοπτρο.

Κριμπάς, Κ.Β. (1999). Πρόλογος. Στο Ε. Καφετζόπουλου, *Ο Σεξουαλικός Πίθηκος*. Αθήνα: Κάτοπτρο.

Kahneman, D., & Miller, D.T. (1986). Norm theory: comparing reality to its alternatives. *Psychological Review*, 93, 136-153.

Kashima, Y., Siegal, M., Tanaka, K., & Isaka, H. (1988). Universalism in law conceptions of distributive justice. *International Journal of Psychology*, 23, 51-64.

Keiser, L.A. (2000). *Wealth in America: Trends in wealth inequality*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kelman, H.C. (2001). Reflections on social and psychological processes of legitimization and delegitimization. In J.T. Jost & B. Major, *The Psychology of Legitimacy: Emerging Perspectives on Ideology, Justice and Intergroup Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kelman, H.C., & Hamilton, V.L. (1989). *Crimes of obedience: Toward a social psychology of authority and responsibility*. New Haven, CT: Yale University Press.

Klein, S. (2003). The natural roots of Capitalism and its virtues and values. *Journal of Business Ethics*, 45, 387-401.

Kleinke, C.L., & Meyer, C. (1990). Evaluation of rape victim by men and women with high and low belief in a just world. *Psychology of Women Quarterly*, 14, 343-353.

Kohn, A. (1986). *No contest: The case against competition*. Boston: Houghton-Mifflin.

Kohn, A. (1990). *The brighter side of human nature: Altruism and empathy in everyday life*. New York: Basic Books.

Konovsky, M.A., & Cropanzano, R. (1991). Perceived fairness of employee drug testing as a predictor of employee attitudes and job performance. *Journal of Applied Psychology*, 76, 698-707.

Konovsky, M.A., & Folger, R. (1991). The effects of procedure, social accounts, and benefits level on victims' layoff reactions. *Journal of Applied Social Psychology*, 21, 630-650.

Konovsky, M.A., & Pugh, S.D. (1994). Citizenship behavior and social exchange. *Academy of Management Journal*, 37, 656-669.

Kovel, J. (1970). *White racism: A psychohistory*. New York: Pantheon.

Kramer, R.D., & Brewer, M.B. (1984). Effects of group identity on resource use in a simulated commons dilemma. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46, 1044-1057.

Kravitz, D.A. (1995). Attitudes toward affirmative action plans directed at Blacks: Effects of plan and individual differences. *Journal of Applied Social Psychology*, 25, 2192-2220.

Kravitz, D.A., & Klineberg, S.L. (2000). Reactions to two versions of affirmative action among Whites, Blacks and Hispanics. *Journal of Applied Psychology*, 85 (4), 597-611.

Landy, F.J., Barns, J.L., & Murphy, K. R. (1978). Correlates of perceived fairness and accuracy of performance evaluation. *Journal of Applied Psychology*, 65, 355-356.

Lane, R.E. (1988). Procedural goods in a democracy: How one is treated versus what one gets. *Social Justice Research*, 2, 177-192.

Lange, F.A. (1875). *Die Arbeiterfrage: Ihre Bedeutung fur Genenwart und Zukunft* (Dritte umgearbeitete und vermehrte Auflage) [the labor question: Its meaning for the present and future. (Third revised and expanded edition)]. Winterthur: Bleuler-Hausheer. (First edition published in 1865).

Langer, E.J., (1977). The psychology of chance. *Journal for the Theory of Social Behavior*, 7, 185-207.

LaTour, S. (1978). Determinants of participant and observer satisfaction with adversary and inquisitional modes of adjudication. *Journal of Personality and Social Psychology*, 36, 1531-1545.

Lea, J. A. (1995). *Predicting support for affirmative action: The relative influence of procedural justice norms*. Paper presented at the annual meeting of the Canadian Psychological Association, Charlottetown, Prince Edward Island, Canada.

Leary, M.R., & Kowalski, R.M. (1990). Impression management: A literature review and two-component model. *Psychological Bulletin*, 107, 34-47.

Lerner, M.J. (1965). Evaluation of performance as a function of performer's reward and attractiveness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1, 355-360.

Lerner, M.J. (1974). The justice motive: "Equity" and "parity" among children. *Journal of Personality and Social Psychology*, 29, 539-550.

Lerner, M.J. (1982). The justice motive in human relations and the economic model of man: A radical analysis of facts and fictions. In V.J. Derlega & J. Grzelak (Eds.), *Cooperation and helping behavior: Theories and research* (pp.249-278). New York: Academic Press.

Lerner, M.J. (1987). Social Science perspectives on justice (special issue). *Social Justice Research*, 1 (1).

Lerner, M.J., Miller, D.T., & Holmes, J.G. (1976). Deserving and emergence of forms of justice. In L.Berkowitz & E.Walster (Eds.), *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol.9. New York: Academic Press.

Lerner, M.J., & Simmons, C.H. (1966). Observer's reactions to the "innocent victim": Compassion or rejection ? *Journal of Personality and Social Psychology*, 4, 203-210.

Lerner, M., & Torstrick, R. (1994). Social Justice issues: An introduction. *Social Justice Research*, 7, 301-307.

Leung, K., & Park, H. (1986). Effects of interactional goal on choice of allocation rule: A cross-national study. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 37, 111-120.

Leventhal, G.S. (1976). The distribution of reward and resources in groups and organizations. *Advanced Experimental Social Psychology*, 9, 91-131.

Leventhal, G.S. (1976b). Fairness in social relationships. I J.W. Thibaut, J.T. Spence, & R.C. Carson (Eds.), *Social Exchange: Advances in Theory and research* (pp.27-55). New York: Plenum Press.

Leventhal, G.S. (1980). What should be done with equity theory? New approaches to the study of fairness in social relationships. In K.J. Gergen, M.S. Greenberg, & R.H. Willis (Eds.), *Social Exchange: Advances in theory and research* (pp.27-55). New York: Plenum Press.

Leventhal, G. S., & Anderson, D. (1970). Self-interest and the maintenance of equity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 15, 57-62.

Leventhal, G.S., Karuza, J.Jr., & Fry, W.R. (1980). Beyond fairness: A theory of allocation preferences. In G. Mikula (Ed.), *Justice and social interaction*. Bern, Switzerland: Huber.

Levine, J.M., & Moreland, R. L. (1998). Small Groups. In D.T. Gilbert, S.T. Fiske, & G. Lindzey (Eds.), *The handbook of Social Psychology* (4th ed., Vol. 2, pp. 415-469). New York: McGraw-Hill.

Lijphart, A. (1990). The power-sharing approach. In J. Montville (Ed.), *Conflict and peacemaking in multiethnic societies*. Lexington, MA: Lexington Books.

Lind, E.A. (1992). *The fairness heuristic; Rationality and "relationality" in procedural evaluations*. Paper presented at the Fourth International Conference of the Society for the Advancement of Socio-Economics, Irvine, CA.

Lind, E.A. (1994). *Procedural Justice, disputing and reactions to legal authorities*. Paper presented at the Law and Society Association Summer Institute. (ABF Working Paper No. 9403). Chicago: American Bar Foundation.

Lind, E.A., Kanfer, R., & Earley, P.C. (1990). Voice, control, and procedural justice: Instrumental and noninstrumental concerns in fairness judgments. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 952-959.

Lind, E.A., Kray, L., & Thompson, L. (1998). The social construction of injustice: Fairness judgments in response to own and others' unfair treatment by authorities. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 75, 1-22.

Lind, E.A., Kulik, C.T., Ambrose, M., & De Vera Park, M.V. (1993). Individual and corporate dispute resolution: Using procedural fairness as a decision heuristic. *Administrative Science Quarterly*, 38, 224-251.

Lind, E.A., Kurtz, S., Musante, L., Walker, L., & Thibaut, J. (1980). Procedure and outcome effects on reactions to adjudicated resolutions of conflicts of interest. *Journal of Personality and Social Psychology*, 39, 643-653.

Lind, E.A., & Lissak, R.I. (1985). Apparent impropriety and procedural fairness judgments. *Journal of Experimental Social Psychology*, 21, 19-29.

Lind, E.A., Lissak, R.E., & Conlon, A.E. (1983). Decision control and process control effects on procedural fairness judgements. *Journal of Applied Social Psychology*, 4, 338-350.

Lind, E.A., MacCoun, R.J., Ebener, P.A., Felstiner, W.L.F., Hensler, D.R., Resnik, J., & Tyler, T.R. (1990). In the eye of the beholder: Tort litigants' evaluations of their experiences in the civil justice system. *Law and Society Review*, 24, 953-996.

Lind, E.A., & Tyler, E.R. (1988). *The Social Psychology of Procedural Justice*. London: Plenum Press.

Lind, E.A., Walker, L., Kurtz, S., Musante, L., & Thibaut, J.W. (1980). Procedure and outcome effects on reactions to adjudicated resolution of conflicts of interest. *Journal of Personality and Social Psychology*, 39 (4), 643-653.

Lipset, S.M. (1959). Some social requisites of democracy: Economic development and political legitimacy. *American Political Science Review*, 53, 69-105.

Loo, R. (2002). Belief in a just world: support for independent just world and unjust world dimensions. *Personality and Individual Differences*, 33, 703-711.

Lupfer, M.B., Weeks, K.P., Doan, K.A., & Houston, D.A. (2000). Folk perceptions of fairness and unfairness. *European Journal of Social Psychology*, 30, 405-428.

MacCoun, R.J., & Tyler, T.R. (1988). The basis of citizen's preferences for different forms of criminal jury. *Law and Human Behavior*, 12, 333-352.

Machiavelli, N. (1517/1940a). *Discourses on the first ten books of Titus Livius* (Trans. C.E. Detmold). New York: Modern Library.

Machiavelli, N. (1532/1940b). *The prince* (Trans. L. Ricci & E.R.P. Vincent). New York: Modern Library.

Major, B. (1994). From social inequality to personal entitlement: The role of social comparisons, legitimacy appraisals and group membership. *Advances in Experimental Social Psychology*, 26, 293-355.

Major, B., & Deaux, K. (1982). Individual differences in justice behavior. In J. Greenberg & R.L. Cohen (Eds.), *Equity and Justice in Social Behavior* (pp. 43-76). New York: Academic Press.

Major, B., & Schmader, T. (2001). Legitimacy and the construal of social disadvantage. In T. Jost & B. Major, *The Psychology of Legitimacy: Emerging Perspectives on Ideology, Justice and Intergroup Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.

Mankiw, N.G. (2001). *Αρχές της Οικονομικής*. Αθήνα: Τυπωθήτω- Γ. Δαρδανός.

Mann, L., Radford, M., & Kanegawa, C. (1985). Cross-cultural differences in children's use of decision rules: A comparison between Japan and Australia. *Journal of Personality and Social Psychology*, 49, 1557-1568.

Markus, H.R., & Kitayama, S. (1991). Culture and the self: Implications for cognition, emotion and motivation. *Psychological Review*, 98, 224-253.

Martin, J., & Harder, J.W. (1994). Bread and roses: Justice and the distribution of financial and socioemotional rewards in organizations. *Social Justice Research*, 7, 241-264.

Martin, J., Scully, M., & Levitt, B. (1990). Injustice and the legitimation of revolution: Damning the past, excusing the present and neglecting the future. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 281-290.

Marx, K., & Engels, F. (1845-1847/1976). The German ideology. In *Karl Marx, Frederick Engels: Collected works* (Vol.5, pp.19-539). New York: International Publishers.

Masters, J.C., & Smith, W.P. (1987). *Social comparison, social justice and relative deprivation*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

McConahay, J.B. (1982). Self-interest versus racial attitudes as correlates of antibusing attitudes in Louisville: is it the buses or the blacks? *Journal of Politics*, 44, 692-720.

McConahay, J.B. (1986). Modern racism, ambivalence, and the modern racism scale. In J.F. Dovidio & S.L. Gaertner (Eds.), *Prejudice, discrimination, and racism* (pp. 91-125). San Diego, CA: Academic Press.

McFarlin, D.B., & Sweeney, P.D. (1992). Distributive and procedural justice as predictors of satisfaction with personal and organizational outcomes. *Academy of Management Journal*, 35, 626-637.

McGuire, W.J., McGuire, C.V., Child, P., & Fujioka, T. (1978). Salience of ethnicity in the spontaneous self-concept as a function of one's ethnic distinctiveness in the social environment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 36, 511-520.

Meindl, J.R., Hunt, R.G., & Cheng, Y.K. (1994). Justice on the road to change in the People's Republic of China. *Social Justice Research*, 7, 197-224.

Merils, H., & Garrett, J. (1971). The Protestant ethic as a personality variable. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 36, 40-44.

Merton, R.K., & Kitt, A.S. (1950). Contributions to the theory of reference group behavior. In R.K. Merton & P.F. Lazarsfeld (Eds.), *Continuities in social research: Studies in the scope and method of "the American Soldier"* (pp. 40-105). Glencoe, IL: Free Press.

Messick, D. M. (1993). Equality as a decision heuristic. In B. Mellers & J. Baron (Eds.), *Psychological perspectives on justice: Theory and applications* (pp. 11-31). Cambridge, England: Cambridge University Press.

Messick, D.M. (1999). Alternative logics for decision making in social settings. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 39, 11-28.

Messick, D. M., Bloom, S. Boldizar, J. P., & Samuelson, C. D. (1985). Why we are fairer than others. *Journal of Experimental Social Psychology*, 21, 480-500.

Messick, D. M., & Sentis, K. P. (1979). Fairness and preference. *Journal of Experimental Social Psychology*, 15, 418-434.

- Messick, D. M., & Sentis, K.P. (1993). Fairness, preferences, and fairness biases. In D. M. Messick & K. S. Cook (Eds.), *Equity theory: Psychological and sociological perspectives* (pp. 61-94). New York: Praeger.
- Michener, H.A., & Lawler, E.J. (1975). Endorsement of formal leaders: An integrative model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 31, 216-223.
- Mikula, G. (1980). On the role of justice in allocation decisions. In G. Mikula (Ed.), *Justice and social interaction: Experimental and theoretical contributions from psychological research* (pp. 127-166). New York: Springer-Verlag.
- Mikula, G. (1986). The experience of injustice: Toward a better understanding of its phenomenology. In H. W. Bierhoff, R. L. Cohen, & J. Greenberg (Eds.), *Justice in social relations* (pp. 103-124). New York: Plenum.
- Mikula, G. (1993). On the experience of injustice. In W. Stroebe & M. Hewstone (Eds.), *European Review of Social Psychology*, (Vol. 4, pp. 223-244). Chichester: Wiley.
- Mikula, G., Petri, B., & Tanzer, N. (1990). What people regard as unjust: Types and structures of everyday experiences of injustice. *European Journal of Social Psychology*, 20, 133-149.
- Mikula, G., & Schlamberger, K. (1985). What people think about an unjust event: Toward a better understanding of the phenomenology of experiences of injustice. *European Journal of Social Psychology*, 15, 37-49.
- Miller, D. (1994). Review of the book "Justice: Interdisciplinary Perspectives". *Social Justice Research*, 7, 167-188.
- Miller, D.T. (1999). The norm of self-interest. *American Psychologist*, 54 (12), 1053-1060.
- Milner, D. (1999). Φυλετική προκατάληψη. Στο Στ. Παπαστάμου, *Διομαδικές Σχέσεις* (σελ. 64-112). Αθήνα: Οδυσσέας [το κείμενο πρωτοδημοσιεύτηκε το 1981, στο J. C. Turner & H. Giles (Eds.), *Intergroup Behaviour*. Oxford: Basil Blackwell].
- Mitchell, G., Tetlock, P., Mellers, B., & Ordonez, L. (1993). Judgments of social justice: Compromises between equality and efficiency. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 629-639.
- Montada, L. (1995). Applying social psychology: the case of redistributions in united Germany. *Social Justice Research*, 8, 73-90.
- Montada, L., & Schneider, A. (1989). Justice and emotional reactions to the disadvantaged. *Social Justice Research*, 3, 313-344.
- Moorman, R.H. (1991). Relationship between Organisational Justice and Organisational Citizenship Behaviours: Do fairness perceptions influence employee citizenship? *Journal of Applied Psychology*, 76 (6), 845-855.

Murphy-Berman, V., Berman, J.J., Singh, P., Pachauri, A., & Kumar, P. (1984). Factors affecting allocation to needy and meritorious recipients. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46, 1267-1272.

Murrell, A.J., Dietz-Uhler, B.L., Dovidio, J.F., Gaertner, S.L., & Drout, C. (1994). Aversive racism and resistance to affirmative action: Perceptions of justice are not necessarily color blind. *Basic and Applied Social Psychology*, 15, 71-86.

Musante, L., Gilbert, M.A., & Thibaut, J. (1983). The effects of control on perceived fairness of procedures and outcomes. *Journal of Experimental Social Psychology*, 19, 223-238.

Nacoste, R. W. (1990). Sources of stigma: Analyzing the psychology of affirmative action. *Law and Policy*, 12, 175-195.

Neuman, G., Edwards, J., & Raju, N. (1989). Organisational Development Interventions: A meta-analysis of their effects on satisfaction and other attitudes. *Personnel Psychology*, 42, 461-489.

Niskamen, W. (1971). *Bureaucracy and Representative Government*. New York: Aldine-Atherton.

Nosworthy, G.J., Lea, J.A., & Lindsay, R.C.L. (1995). Opposition to affirmative action: Racial affect and traditional value predictors across four programs. *Journal of Applied Social Psychology*, 25, 314-337.

Ntani, S., & Chrysoschoou, X. (2004). Distrust as an obstacle to “road-maps” for peace. Social Psychological factors leading to lack of trust between groups with a history of conflict. Draft Paper. *War and Peace: Social Psychology Approaches to Armed Conflicts and Humanitarian Issues*. Geneva, Switzerland, September 9-11, 2004.

Olson, J.M., & Hafer, C.L. (2001). Tolerance of personal deprivation. In J.T. Jost & B. Major, *The Psychology of Legitimacy: Emerging Perspectives on Ideology, Justice and Intergroup Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.

Olson, J.M., Herman, C.P., & Zanna, M.P. (1986). *Relative deprivation and social comparison*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Organ, D.W., & Moorman, R.J. (1993). Fairness and organizational citizenship behavior: What are the connections? *Social Justice Research*, 6, 5-18.

Παπαστάμου, Σ. (1989). *Εγχειρίδιο Κοινωνικής Ψυχολογίας*. Αθήνα: Οδυσσέας.

Παπαστάμου, Σ. (2001). *Εισαγωγή στην Κοινωνική Ψυχολογία (Τόμος Α')*. *Επιστημολογικοί προβληματισμοί και μεθοδολογικές κατευθύνσεις*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Παπαστάμου, Σ., & Προδρομίτης, Γ. (2003). *Τρομοκρατία και Εξουσία, ο αντίλογος της Συνεκτικότητας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

- Parkin, F. (1971). *Class inequality and political order*. New York: Praeger.
- Parsons, T. (1958/1960). Authority, legitimation and political action. In C.J. Friedrich (Ed.), *Authority*. Cambridge, MA: Harvard University Press. Reprinted in T. Parsons (Ed.), *Structure and process in modern societies* (pp. 170-198). Glencoe, IL: Free Press.
- Paternoster, R., Brame, R., Bachman, R., & Sherman, L.W. (1997). Do fair procedures matter? The effects of procedural justice on spouse assault. *Law and Society Review*, 31, 163-204.
- Peterson, R.S. (1994). The role of values in predicting fairness judgments and support of affirmative action. *Journal of Social Issues*, 50, 95-115.
- Pettigrew, T.F. (1972). *Racially separate or together*. New York: McGraw-Hill.
- Pettigrew, T.F. (1979). The Ultimate Attribution Error: Extending Allport's cognitive analysis of prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 5, 461-476.
- Pettigrew, T.F., & Meertens, R.W. (1995). Subtle and blatant prejudice in Western Europe. *European Journal of Social Psychology*, 25, 57-75.
- Petty, R.E., & Cacioppo, J.T. (1986). The elaboration likelihood model of persuasion. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol.19, pp. 123-205). New York: Academic Press.
- Prilleltensky, I. (1994). *The morals and politics of psychology: Psychological discourse and the status quo*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Prilleltensky, I. (1997). Values, assumptions and practices: Assessing the moral implications of psychological discourse and action. *American Psychologist*, 52, 517-535.
- Prilleltensky, I., & Fox, D. (1997). Introducing critical psychology: Values, assumptions, and the status quo. In D. Fox & I. Prilleltensky (Eds.), *Critical Psychology: An introduction* (pp.3-20). London: Sage Publications.
- Pruitt, D.G., Peirce, R.S., McGillicuddy, N.B., Welton, G.L., & Castrianno, L.M. (1993). Long-term success in mediation. *Law and Human Behavior*, 17, 313-330.
- Pruitt, D.G., Peirce, R.S., Zubek, J.M., Welton, G.L., & Nochajski, T.H. (1990). Goal achievement, procedural justice and the success of mediation. *The International Journal of Conflict Management*, 1, 33-45.
- Rasinski, K.A. (1987). What's fair is fair... Or is it? Value differences underlying public views about social justice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53(1), 201-211.
- Ridgeway, C.L. (2001). The emergence of status beliefs: From structural inequality to legitimizing ideology. In J.T. Jost & B. Major, *The Psychology of Legitimacy*:

Emerging Perspectives on Ideology, Justice and Intergroup Relations. Cambridge: Cambridge University Press.

Roberts, J.H. (2001). Review of Mike Hawkins' book "Social Darwinism in European and American Thought, 1860-1945: Nature as Model and Nature as Threat". *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 37 (2), 174-176.

Roesch, R. (1995). Creating change in the legal system: Contributions from community psychology. *Law and Human Behavior*, 19, 325-343.

Roese, N.J., & Jamieson, D.W. (1993). Twenty years of bogus pipeline research: A critical view and meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 114, 363-375.

Röhl, K.F., & Machura, S. (1997). *Procedural Justice*. Aldershot, UK: Dartmouth Publishing.

Rolland, F., & Steiner, D.D. (2002). Les effets de la justice procédurale dans un contexte de recrutement simulé. Παρουσίαση στο συμπόσιο με θέμα "perception subjective de la justice et relations sociales" που διεξήχθη στα πλαίσια του 4^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Κοινωνικής Ψυχολογίας στα Γαλλικά (διοργανώθηκε από την Adrips) στην Αθήνα, 1-4 Σεπτεμβρίου 2002.

Rosenblatt, A., Greenberg, J., Solomon, S., Pyszczynski, T., & Lyon, D. (1989). Evidence for terror management theory: the effects of mortality salience on reactions to those who violate or uphold cultural values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57, 681-690.

Ross, M., & Sicoly, F. (1979). Egocentric biases in availability and attribution. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37, 322-336.

Rousseau, J.J. (1762/1948). *The social contract* (Trans. G.Hopkins). New York: E.P. Dutton.

Rubin, Z., & Peplau, A. (1973). Belief in a just world and reactions to another's lot: a study of participants in the national draft. *Journal of Social Issues*, 29, 73-93.

Rubin, Z., & Peplau, A. (1975). Who believes in a just world: *Journal of Social Issues*, 31, 65-87.

Ruggiero, K., & Taylor, D. (1997). Why disadvantaged group members perceive or do not perceive the discrimination that confronts them: The role of self-esteem and perceived control. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72, 373-389.

- Runciman, W. G. (1966). *Relative deprivation and social justice: A study of attitudes to social inequality in twentieth-century England*. Berkeley: University of California Press.
- Rutte, C. G., & Messick, D.M. (1995). An integrated model of perceived unfairness in organisations. *Social Justice Research*, 8, 239-261.
- Ryan, A.M., & Ployhart, R.E. (2000). Applicant's perceptions of selection procedures and decisions: A critical review and agenda for the future. *Journal of Management*, 26, 565-606.
- Schappe, S.P. (1998). Understanding employee job satisfaction: The importance of procedural and distributive justice. *Journal of Business and Psychology*, 12 (4), 493-503.
- Schaubroeck, J., May, D.R., & Brown, F.W. (1994). Procedural justice explanations and employee reactions to economic hardship: A field experiment. *Journal of Applied Psychology*, 79, 455-460.
- Schmitt, D.R., & Marwell, G. (1972). Withdrawal and reward allocation as responses to inequity. *Journal of Experimental Social Psychology*, 8, 207-221.
- Schwinger, T. (1980). Just allocation of goods: Decisions among three principles. In G. Mikula (Ed.), *Justice and social interaction* (pp. 95-126). New York: Springer-Verlag.
- Schwinger, T. (1986). The need principle of distributive justice. In H.W. Bierhoff, R.L. Cohen, & J. Greenberg (Eds.), *Justice in Social relations*. New York: Plenum Press.
- Sears, D.O. (1986). College sophomores in the laboratory: Influences of a narrow data base on social psychology's view of human nature. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 515-530.
- Sears, D.O. (1988). Symbolic racism. In P. Katz & D. Taylor (Eds.), *Towards the elimination of racism: Profiles in controversy* (pp.53-84). New York: Plenum Press.
- Sears, D.O., & Kinder, D.R. (1971). Racial tensions and voting in Los Angeles. Στο W.Z. Hirsch (Ed.), *Los Angeles: Viability and prospects for metropolitan leadership*. (pp. 51-88). New York: Praeger.
- Sheppard, B.H., & Lewicki, R.J. (1987). Toward general principles of managerial fairness. *Social Justice Research*, 1, 161-176.
- Sheppard, B.H., Lewicki, R.J., & Minton, J. (1992). *Organizational justice*. New York: Free Press.
- Sheppard, B.H., Saunders, D., & Minton, J. (1988). Procedural Justice from the third-party perspective. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 629-637.
- Sidanius, J., Levin, S., Federico, C.M., & Pratto, F. (2001). Legitimizing ideologies: The Social Dominance approach. In J.T. Jost & B. Major, *The Psychology of Legitimacy: Emerging Perspectives on Ideology, Justice and Intergroup Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sidanius, J., & Pratto, F. (1999). *Social Dominance: An intergroup theory of social hierarchy and oppression*. New York: Cambridge University Press.

Sigall, H., & Page, R. (1971). Current stereotypes: A little fading, a little faking. *Journal of Personality and Social Psychology*, 18, 247-255.

Silbey, S.S. (1997). "Let them eat cake": Globalization, postmodern colonialism, and the possibilities of justice. *Law and Society Review*, 31, 207-235.

Singer, M.S. (1992). Procedural justice in managerial selection: Identification of fairness determinants and associations of fairness perceptions. *Social Justice Research*, 5, 49-70.

Skarlicki, D.P., Ellard, J.H., & Kelln, B.R.C. (1998). Third-party perceptions of a layoff: Procedural, derogation, and retributive aspects of justice. *Journal of Applied Psychology*, 83 (1), 119-127.

Skarlicki, D.P. & Folger, R. (1997). Retaliation in the workplace: the roles of distributive, procedural and interactional justice. *Journal of Applied Psychology*, 82 (3), 434-443.

Skitka, L.J., & Tetlock, P.E. (1992). Allocation of scarce resources: A contingency model of distributive justice. *Journal of Experimental Social Psychology*, 28, 491-522.

Smith, H.J., Spears, R., & Oyen, M. (1994). The influence of personal deprivation and salience of group membership on justice evaluations. *Journal of Experimental Social Psychology*, 30, 277-299.

Smith, H.J., & Tyler, T.R. (1996). Justice and power: When will justice concerns encourage the advantaged to support policies which redistribute economic resources and the disadvantaged to willingly obey the law? *European Journal of Social Psychology*, 26, 171-200.

Smith, R.E., Parrott, W.G., Ozer, D., & Moniz, A. (1994). Subjective injustice and inferiority as predictors of hostile and depressive feelings in envy. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 20, 705-711.

Sniderman, P.M., & Tetlock, P.E. (1986). Symbolic Racism: Problems of motive attribution in political analysis. *Journal of Social Issues*, 42 (2), 129-150.

Solomon, S., Greenberg, J., & Pyszczynski, T. (1991). A terror management theory of social behavior: The psychological functions of self-esteem and cultural worldviews. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology* (Vol. 24, pp.93-159). New York: Academic Press.

Sparks, B.A., & McColl-Kennedy, J. (2001). Justice strategy options for increased customer satisfaction in a service recovery setting. *Journal of Business Research*, 54(3), 209-218.

Spector, P.E. (2000). *Industrial and Organizational Psychology: Research and Practice*. (2nd edition). New York: John Wiley & Sons.

Steeh, C., & Krysan, M. (1996). The polls-trends: Affirmative action and the public. *Public Opinion Quarterly*, 60, 128-158.

Steil, J.M., & Makowski, D.G. (1989). Equity, equality, and need: A study of the patterns and outcomes associated with their use in intimate relationships. *Social Justice Research*, 3, 121-137.

Stouffer, S.A., Suchman, E.A., DeVinney, L.C., Star, S.A., & Williams, R.M., Jr. (1949). *The American Soldier: Adjustment during army life* (Vol.1). Princeton, NJ: Princeton University Press.

Stroebe, W., & Insko, C.A. (1989). Stereotype, prejudice, and discrimination: Changing conceptions in theory and research. In D. Bar-Tal, C.F. Graumann, A.W. Kruglanski, & W. Stroebe (Eds.), *Stereotyping and prejudice: Changing conceptions* (pp.3-34). New York: Springer-Verlag.

Strumper, B. (1976). *Economic means for human needs: Social indicators of well-being and discontent*. Ann Arbor, MI: Institute for Social Research.

Summers, R.J. (1995). Attitudes toward different methods of affirmative action. *Journal of Applied Social Psychology*, 25, 1090-1104.

Sweeney, P.D., McFarlin, D.B., & Cotton, J.L. (1991). Locus of control as a moderator of the relationship between perceived influence and procedural justice. *Human Relations*, 44 (4), 333-342.

Tajfel, H. (1981). Social stereotypes and social groups. In J.C. Turner & H. Giles (Eds.), *Intergroup behavior*. Chicago: University of Chicago Press.

Tajfel, H., Flament, C., Billig, M., & Bundy, R.F. (1971). Social categorization and intergroup behavior. *European Journal of Social Psychology*, 1, 149-177.

Tajfel, H., & Turner, J. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W.G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations* (pp. 33-48). Monterey, CA: Brooks/Cole.

Taylor, D.M., & Moghaddam, F.M. (1987). *Theories of intergroup relations*. New York: Praeger.

Taylor, S.E., & Fiske, S.T. (1981). Getting inside the head: Methodologies for process analysis. In J. Harvey, W. Ickes, & R. Kidd (Eds.), *New directions in attribution research* (Vol. 3, pp.459-524). Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Teo, T. (2002). Friedrich Albert Lange on Neo-Kantianism, Socialist Darwinism, and a Psychology without a soul. *Journal of History of the Behavioral Sciences*, 38 (3), 285-301.

Thibaut, J.W., & Kelley, H.H. (1959). *The Social Psychology of Groups*. New York: John Wiley & Sons.

Thibaut, J., Friedland, N., & Walker, L. (1974). Compliance with rules: Some social determinants. *Journal of Personality and Social Psychology*, 30, 782-801.

Thibaut, J., & Walker, L. (1975). *Procedural Justice: A psychological analysis*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.

Thibaut, J., & Walker, L. (1978). A theory of procedure. *California Law Review*, 66, 541-566.

Thompson, L., & Loewenstein, G. (1992). Egocentric interpretations of fairness and interpersonal conflict. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 51, 176-197.

Törnblom, K. (1992). The social psychology of distributive justice: In K.R. Scherer (Ed.), *Justice: Interdisciplinary perspectives* (177-236). Cambridge, England: Cambridge University Press.

Triandis, H.C. (1995). *Individualism and collectivism*. Boulder, CO: Westview Press.

Turner, J.C., Hogg, M.A., Oakes, P.J., Reicher, S., & Wetherell, M.S. (1987). *Rediscovering the social group: A self-categorization theory*. New York: Basil Blackwell.

Tversky, A., & Kahneman, D. (1974). Judgment under uncertainty: Heuristics and biases. *Science*, 185, 1124-1131.

Tyler, T.R. (1984). The role of perceived injustice in defendant's evaluations of their courtroom experience. *Law and Society Review*, 18, 51-74.

Tyler, T.R. (1987). Conditions leading to value-expressive effects in judgements of procedural justice: A test of four models. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 333-344.

Tyler, T.R. (1988). What is procedural justice? Criteria used by citizens to assess the fairness of legal procedures. *Law and Society Review*, 22, 301-355.

Tyler, T.R. (1989). The psychology of Procedural Justice: A test for the Group-Value Model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57 (5), 830-838.

Tyler, T.R. (1990). *Why people obey the law: Procedural Justice, legitimacy and compliance*. New Haven, CT: Yale University Press.

Tyler, T.R. (1994). Psychological Models of the Justice Motive: Antecedents of Distributive and Procedural Justice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67 (5), 850-863.

Tyler, T.R. (1994b). The obligations of management and employees' rights in a free market economy: Comments on the presentation of Joel Brockner. *Social Justice Research*, 7, 365-371.

Tyler, T.R. (1994c). Governing and diversity: the effect of fair decision-making procedures on the legitimacy of government. *Law and Society Review*, 28, 809-831.

Tyler, T.R. (1996). The relationship of the outcome and procedural fairness: How does knowing the outcome influence judgments about the procedure? *Social Justice Research*, 9, 311-325.

Tyler, T.R. (1997). The Psychology of legitimacy: A relational perspective on voluntary deference to authorities. *Personality and Social Psychology Review*, 1, 323-345.

Tyler, T.R. (2001). A Psychological Perspective on the Legitimacy of Institutions and Authorities. In J.T. Jost & B. Major, *The Psychology of Legitimacy: Emerging Perspectives on Ideology, Justice and Intergroup Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.

Tyler, T.R. (2004). Affirmative action in an institutional context: The antecedents of policy preferences and political support. *Social Justice Research*, 17 (1), 5-24.

Tyler, T.R. (2005). Legitimizing Ideologies. *Social Justice Research*, 18 (3), 211- 215

Tyler, T.R., & Belliveau, M. (1995). Dealing with trade-offs among justice principles: The motivational antecedents of definitions of fairness. In J. Rubin & B. Bunker (Eds.), *Conflict, cooperation, and justice: Essays in honor of Morton Deutsch* (pp. 291-314). San Francisco, CA: Jossey-Bass.

Tyler, T.R., & Bies, R.J. (1989). Beyond formal procedures: The interpersonal context of procedural justice. In J. Carroll (Ed.), *Advances in Applied Social Psychology: Business settings*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Tyler, T.R. & Blader, S. (2000). *Cooperation in groups: Procedural Justice, social identity and behavioural engagement*. Philadelphia: Psychology Press.

Tyler, T.R., & Boeckmann, R.J. (1997). Three strikes and you are out but why? The psychology of public support for punishing rule breakers. *Law and Society Review*, 31, 237-265.

Tyler, T.R., Boeckmann, R.J., Smith, H.J., & Huo, Y.J. (1997). *Social justice in a diverse society*. Boulder, CO: Westview Press.

Tyler, T.R., & Caine, A. (1981). The influence of outcomes and procedures on satisfaction with formal leaders. *Journal of Personality and Social Psychology*, 41, (4), 642-655.

Tyler, T.R., Casper, J. D., & Fisher, B. (1989). Maintaining allegiance toward political authorities: The role of prior attitudes and the use of fair procedures. *American Journal of Political Science*, 33, 629-652.

Tyler, T.R., & Degoey, P. (1995). Community, family and the social good: The psychological dynamics of procedural justice and social identification. In G.B. Melton

(Ed.), *The individual, the family and social good: Personal fulfillment in times of change* (Vol. 42), University of Nebraska Press, Lincoln.

Tyler, T.R., & Folger, R. (1980). Distributional and procedural aspects of satisfaction with citizen-police encounters. *Basic and Applied Social Psychology*, 1, 281-292.

Tyler, T.R., & Griffin, E. (1989, August). *Managing the allocation of scarce resources: Using procedures to justify outcomes*. Paper presented at the Academy of Management, Washington, DC.

Tyler, T.R., & Lind, E.A. (1992). A relational model of authority in groups. In M.P. Zanna (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology*, vol.25 (pp.115-191). San Diego, CA: Academic Press.

Tyler, T.R., & Lind, E.A. (2000?). Procedural Justice. In J.Sanders & V.L. Hamilton (Eds.), *Justice in socio-legal contexts*. New York: Plenum Press.

Tyler, T.R., & McGraw, K.M. (1986). Ideology and the interpretation of personal experience: Procedural justice and political quiescence. *Journal of Social Issues*, 42, 115-128.

Tyler, T.R., & Mitchell, G. (1994). Legitimacy and the empowerment of discretionary legal authority: The United States Supreme Court and abortion rights. *Duke Law Journal*, 43, 703-802.

Tyler, T.R., Rasinski, K.A., & Griffin, E. (1986). Alternative images of the citizen: Implications for public policy. *American Psychologist*, 41, 970-978.

Tyler, T.R., Rasinski, K.A., & McGraw, K. (1985). The influence of perceived injustice on support for political authorities. *Journal of Applied Social Psychology*, 15, 700-725.

Tyler, T.R., Rasinski, K.A., & Spodick, N. (1985). The influence of voice on satisfaction with leaders: Exploring the meaning of process control. *Journal of Personality and Social Psychology*, 48, 72-81.

Tyler, T.R. & Smith, H.J. (1998). Social Justice and Social Movements. In D.T. Gilbert, S.T. Fiske, & G. Lindzey (Eds.), *The handbook of Social Psychology* (4th ed., pp. 595-629). New York: McGraw-Hill.

Utne, M.K., & Kidd, R.F. (1980). Equity and attribution. In G. Mikula (Ed.), *Justice and social interaction* (pp. 63-93). New York: Springer-Verlag.

van den Bos, K. (1999). What are we talking about when we talk about no-voice procedures? On the psychology of the fair outcome effect. *Journal of Experimental Social Psychology*, 35, 560-577.

van den Bos, K., & Lind, E.A. (2001). The Psychology of own versus others' treatment: Self-oriented and other-oriented effects on perceptions of Procedural Justice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27 (10), 1324-1333.

van den Bos, K., Lind, E.A., Vermunt, R., & Wilke, H.A.M. (1997). How do I judge my outcome when I do not know the outcome of others? The psychology of the fair process effect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72, 1034-1046.

van den Bos, K., & Miedema, J. (2000). Toward understanding why fairness matters: the influence of mortality salience on reactions to procedural fairness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79 (3), 355-366.

van den Bos, K., & Prooijen, J.W. (2001). Referent cognition theory: The role of closeness of reference points in the psychology of voice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81 (4), 616-626.

van den Bos, K., Vermunt, R., & Wilke, H.A.M. (1996). The consistency rule and the voice effect: The influence of expectations on procedural fairness judgments and performance. *European Journal of Social Psychology*, 26, 411-428.

van den Bos, K., Vermunt, R., & Wilke, H.A.M. (1997). Procedural and Distributive justice: What is fair depends more on what comes first than on what comes next. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72 (1), 95-104.

van den Bos, K., Wilke, H.A.M., & Lind, E.A. (1998). When do we need procedural fairness? The role of trust in authority. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 1449-1458.

van den Bos, K., Wilke, H.A.M., Lind, E.A., & Vermunt, R. (1998). Evaluating outcomes by means of the fair process effect: Evidence for different processes in fairness and satisfaction judgments. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 1493-1503.

Van Prooijen, J.-W., van den Bos, K., Wilke, H.A.M., & Lind, E.A. (2000). *What is unfair? The role of bias in the psychology of procedural injustice*. Unpublished manuscript.

VanYperen, N.W., Hagedoorn, M., & Geurts, S.A.E. (1996). Intent to leave and absenteeism as reactions to perceived inequity: The role of psychological and social constraints. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 69, 367-372.

VanYperen, N.W., Hagedoorn, M., Zweers, M., & Postma, S. (2000). Injustice and employees' destructive responses: The mediating role of state negative affect. *Social Justice Research*, 13, 3, 291-312.

VanYperen, N.W., Van den Berg, A.E., & Willering, M.C. (1999). Toward a better understanding of the link between participation in decision-making and organizational citizenship behaviour. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 72, 377-392.

Vermunt, R., & Törnblom, K. (1996). Distributive and Procedural Justice (special issue). *Social Justice Research*, 9 (4).

- Vermunt, R., Wit, A.P., Van den Bos, K., & Lind, E.A. (1996). The effects of unfair procedure on affect and protest. *Social Justice Research*, 9, 109-119.
- Walker, L., LaTour, S., Lind, E.A., & Thibaut, J. (1974). Reactions of participants and observers to modes of adjudication. *Journal of Applied Social Psychology*, 4, 295-310.
- Walker, L., Lind, E.A., & Thibaut, J. (1979). The relation between procedural and distributive justice. *Virginia Law Review*, 65, 1401-1420.
- Walker, I., & Mann, L. (1987). Unemployment, relative deprivation and social protest. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 13, 275-283.
- Weatherford, M.S. (1992). Measuring political legitimacy. *American Political Science Review*, 86, 149-166.
- Weber, M. (1918/1968). *Economy and society* (Ed. G. Roth & C. Wittich). Berkeley: University of California Press.
- Weiner, B. (1985). "Spontaneous" causal thinking. *Psychological Bulletin*, 97, 74-84.
- Weitz, S. (1972). Attitude, voice, and behavior: A repressed affect model of interracial interaction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 24, 14-21.
- Will, J.A. (1993). *The deserving poor*. New York: Garland.
- Wood, J. (1989). Theory and research concerning social comparisons of personal attributes. *Psychological Bulletin*, 106, 231-248.
- Wright, S.C. (2001). Restricted Intergroup Boundaries. Tokenism, ambiguity and the tolerance of injustice. In J.T. Jost & B. Major, *The Psychology of Legitimacy: Emerging Perspectives on Ideology, Justice and Intergroup Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wright, S.C., & Taylor, D.M., (1998). Responding to tokenism: Individual action in the face of collective injustice. *European Journal of Social Psychology*, 28, 647-667.
- Wright, S.C., Taylor, D.M., & Moghaddam, F.M. (1990). Responding to membership in a disadvantaged group: From acceptance to collective action. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 994-1003.
- Zanna, M.P., & Rempel, J.K. (1988). Attitudes: A new look at an old concept. In D. Bar-Tal & A. Kruglanski (Eds.), *The social psychology of knowledge* (pp. 315-334). New York: Cambridge University Press.
- Zelditch, M. Jr. (2001). Theories of Legitimacy. In J.T. Jost & B. Major, *The Psychology of Legitimacy: Emerging Perspectives on Ideology, Justice and Intergroup Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zelditch, M. Jr., & Walker, H.A. (1984). Legitimacy and the stability of authority. In E. Lawler (Ed.), *Advances in Group Process* (Vol.1, pp.1-25). Greenwich, CT: JAI Press.

Ευρετήριο Όρων

Απόδοση Αγγλικών Όρων στα Ελληνικά

Affirmative action policies/ programs = πολιτικές/ προγράμματα θετικής δράσης
Allocentric=αλλοκεντρικοί
Anchoring and adjustment heuristic =ευρετική της αγκυροβόλησης και προσαρμογής
Aversive racism = ρατσισμός της αποστροφής
Comparison referent= αντικειμένου σύγκρισης
Contextual cues= ενδείξεις του κοινωνικού πλαισίου
Counterfactual thinking= σκέψη ενάντια στα γεγονότα
Cultural anxiety buffer= πολιτιστικό σύστημα αποφυγής του άγχους
Decision control= έλεγχος της απόφασης
Distributive Justice = Διανεμητική Δικαιοσύνη
Egoistic deprivation=προσωπική Αποστέρηση
Equity = ευθυδικία
Ethicality= ηθικότητα
Fair process effect = φαινόμενο της επίδρασης της δίκαιης διαδικασίας
Fairness Heuristic Theory = Μοντέλο των Ευρετικών της Δικαιοσύνης
Fraternalistic deprivation= αδελφική αποστέρηση
Group consciousness = ομαδική συνείδηση
Group value model = μοντέλο της αξίας στην ομάδα
Hierarchy-enhancing legitimizing myths= νομιμοποιητικοί μύθοι που ενισχύουν το σύστημα ιεραρχίας
Idiocentric= Ιδιοκεντρικοί
Individualistic cultures=κοινωνίες με ατομικιστική κουλτούρα
Instrumental= εργαλειακός-ή-ό
Interactional Justice = Αλληλεπιδραστική Δικαιοσύνη
Legitimacy = θεμιτότητα ή νομιμότητα
Legitimate= θεμιτός ή νόμιμος
Legitimation= νομιμοποίηση
Legitimizing ideologies= νομιμοποιητικές Ιδεολογίες
Locus of control = έδρα ελέγχου
Proactive= προ-δραστικός-ή -ό
Procedural Justice = Διαδικαστική Δικαιοσύνη
Process control= έλεγχος της διαδικασίας
Reactive =αντι-δραστικός-ή-ό
Reframing= αναπλαισίωση
Relational motive = σχεσιακό κίνητρο
Relative Deprivation = σχετική Αποστέρηση
Resource motive = κίνητρο της απόκτησης πόρων
Retributive Justice = Ανταποδοτική Δικαιοσύνη
Reverse Discrimination= αντίστροφη διάκριση
Salience =ορατότητα
Salient= ορατό, πρόδηλο
Self-oriented bias = εγωκεντρική μεροληψία
Self-serving biases= μεροληψίες αυτο-εξυπηρέτησης
Self-validation= αυτοεπικύρωση
Situational approach =καταστασιακή προσέγγιση
Social exchange theory= θεωρία της κοινωνικής ανταλλαγής
Social order= κοινωνική διευθέτηση
Superordinate identification=υπερτεταγμένη ταύτιση
Terror management theory = Μοντέλο διαχείρισης του τρόμου

Χρησιμοποιούμενοι Όροι και Αγγλικοί Όροι στους οποίους ο καθένας αναφέρεται

Αδελφική αποστέρηση= fraternalistic deprivation
Αλληλεπιδραστική Δικαιοσύνη = Interactional Justice
Αλλοκεντρικοί =allocentric
Αναπλαισίωση =reframing
Ανταποδοτική Δικαιοσύνη = Retributive Justice
Αντι-δραστικός-ή-ό= reactive
Αντικείμενο σύγκρισης= comparison referent
Αντίστροφη διάκριση= reverse discrimination
Αυτοεπικύρωση= self-validation
Διαδικαστική Δικαιοσύνη = Procedural Justice
Διανεμητική Δικαιοσύνη = Distributive Justice
Εγωκεντρική μεροληψία= Self-oriented bias
Έδρα ελέγχου = locus of control
Έλεγχος της απόφασης= decision control
Έλεγχος της διαδικασίας= process control
Ενδείξεις του κοινωνικού πλαισίου= contextual cues
Εργαλειακός-ή-ό = instrumental
Ευθυδικία = equity
Ευρετική της αγκυροβόλησης και προσαρμογής = anchoring and adjustment heuristic
Ηθικότητα =ethicality
Θεμιτότητα= legitimacy
Θεωρία της κοινωνικής ανταλλαγής =social exchange theory
Ιδιοκεντρικοί = idiocentric
Καταστασιακή προσέγγιση= situational approach
Κίνητρο της απόκτησης πόρων = resource motive
Κοινωνίες με ατομικιστική κουλτούρα =individualistic cultures
Κοινωνική διευθέτηση= social order
Μεροληψίες αυτο-εξυπηρέτησης =self-serving biases
Μοντέλο της αξίας στην ομάδα= group value model
Μοντέλο διαχείρισης του τρόμου = terror management theory
Μοντέλο των Ευρετικών της Δικαιοσύνης = Fairness Heuristic Theory
Νομιμοποίηση = legitimation
Νομιμοποιητικές Ιδεολογίες =legitimizing ideologies
Νομιμοποιητικοί μύθοι που ενισχύουν το σύστημα ιεραρχίας = hierarchy-enhancing legitimizing myths
Νομιμότητα = legitimacy
Ομαδική συνείδηση =group consciousness
Ορατότητα =salience
Πολιτικές/προγράμματα θετικής δράσης = affirmative action policies/programs
Πολιτιστικό σύστημα αποφυγής του άγχους =cultural anxiety buffer
Πρόδηλο= salient
Προ-δραστικός-ή -ό= proactive
Προσωπική Αποστέρηση= egoistic deprivation
Ρατσισμός της αποστροφής=aversive racism
Σκέψη ενάντια στα γεγονότα =counterfactual thinking=
Σχεσιακό κίνητρο = relational motive
Σχετική Αποστέρηση = relative deprivation
Υπερτεταγμένη ταύτιση =superordinate identification
Φαινόμενο της επίδρασης της δίκαιης διαδικασίας= fair process effect